નવાં નીકળેલાં પુસ્તકો

૧–શ્રીજ્ઞાનેશ્વરીભગવદ્ ગીતાની નવી આવૃત્તિ

શ્રીજ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્‌ગીતાની બીજી આવૃત્તિ ગયા વર્ષમાં નીકળીને થોડાજ માસમાં ખપી જવાથી સેંકડો જણને એ પુસ્તક નહિ મળેલું. ઈશ્વરકૃપાથી હવે તેની ત્રીજી આવૃત્તિ તૈયાર થઈ ચૂકી છે. આ ત્રીજી આવૃત્તિમાં બનતું સંશોધન કરવામાં આવ્યું છે, અને બીજી આવૃત્તિના ધોરણેજ તે છપાઈ છે. એનું કદ પા૪૮ નાં પૃષ્ઠ ૭૦૦ ઉપરાંતનું, પૂંઠાં પાકાં કાપડી, તથા મૂલ્ય અમદાવાદમાં રૂ. ૨ાા અને રેશમી પૂંઠા સાથે રૂ. ૩) રાખવામાં આવ્યું છે. મુંબઈ અને બીજાં સ્થળો માટે તેનું મૂલ્ય અનુક્રમે રૂ. ત્રણ અને સવાત્રણ છે. પો. જૂદું.

દિવાળી સુધી અમદાવાદ તેમજ મુંબઈમાં ચાર આના ઓછા લેવાશે.

૨–શ્રી ભજનસાગર–૧૨મી આવૃત્તિ

ભજનસાગરની છૂટી બે આવૃત્તિઓ આગળ આ સંસ્થા તરફથી નીકળી હતી. એ પછી એની બીજી પણ અનેક આવૃત્તિઓ એ પુસ્તકના પ્રયોજક–મુંબઈ નરનારાયણના મંદીરની ભજનમંડળીના ઉપદેશક ભક્તરાજ શ્રી જાદવજીભાઈએ પ્રસિદ્ધ કરાવી હતી. જેમ જેમ આવૃત્તિઓ નીકળતી ગઈ તેમ તેમ તેઓ તેમાં અનેક ઉત્તમ ભજનો, લાવણીઓ વગેરે પણ ઉમેરતા રહ્યા છે અને પુસ્તકનું કદ વધતું ચાલ્યું છે; પરંતુ મોટી સંખ્યામાં વખતો વખત છપાવવા વેચવાની વ્યવસ્થાને અભાવે આ પુસ્તક (તેની છેલ્લી ૧૧ મી આવૃત્તિ) તેનું છાપેલું મૂલ્ય રૂ. ૧ાા આપવા છતાં પણ જેને જોઈએ તેને છૂટથી મળી શકતું નહિ. આ અગવડ દૂર થઈ પુસ્તક સર્વ કોઈને સ્વલ્પ મૂલ્યે અને છૂટથી મળી શકે એથી શ્રીજાદવજી મહારાજ પણ રાજી હોવાથી આ આવૃત્તિ આ સંસ્થાએ પ્રસિદ્ધ કરી છે; અને હવે પછી પણ જરૂર જણાશે તેમ તેમ તેની આવૃત્તિઓ પ્રસિદ્ધ કરવા ધારી છે.

આ આવૃત્તિનું કદ ઇંચ૫×૮ નું, કાગળો જાડા–મજબૂત–સ્વદેશી, અક્ષર મોટા, પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૦૦ ની, તથા પૂઠું પાકું કાપડી હોવા છતાં મૂલ્ય માત્ર ૦ા⌐ અને મુંબઈ વગેરે બહારનાં સ્થળો માટે ૦ા ≈ છે દિવાળી સુધી એક આનો ઓછો લેવાશે

દીવાળી સુધીમાં નીકળશે

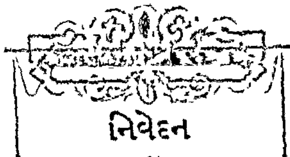
અખાની વાણી—નવી આવૃત્તિ

ગિરીધરકૃત શુદ્ધ રામાયણ.

બંકિમ નિબંધમાલા

ભારતનાં વીરરત્નો—નવી આવૃત્તિ

મહાન અકબર—નવી આવૃત્તિ

નિવેદન

વિવિધ ગ્રંથમાળાના ૧૧૧ થી ૧૧૬મા અંક રૂપે ફ્રાન્સના મહાન [illegible] નેપોલિયન બોનાપાર્ટનું આ વિસ્તૃત વૃત્તાન્ત ગ્રાહકબંધુઓની સેવામાં સહર્ષ રજુ થાય છે.

સંવત ૧૯૮૦ માં આજ ગ્રંથમાળા દ્વારા આ જગપ્રસિદ્ધ યોદ્ધાનું જે સંક્ષિપ્ત ચરિત્ર છપાયું હતું, તેમાં નહિ આવેલા એવા અનેક આકર્ષક પ્રસંગો, સમર વર્ણનો અને બીજી જાણવા જેવી પુષ્કળ હકીકતો આ ચરિત્રમાં સમાવેલી હોવાથી આગલા ચરિત્ર કરતાં આનું કદ જેમ મોટું થયું છે, તેમ તેની મનોરંજકતા અને ઉપયોગિતા પણ ઘણીજ વધી છે. કલ્પિત અને અદ્ભુત નવલકથાઓ કરતાં આવાં ખરી હકીકતોવાળાં આકર્ષક, અને ઉચ્ચ ભાવોને જગાડે તેવાં જીવનચરિત્રોના વાચનમાં જે હિત રહેલું છે, તે સંસ્કારી વાચકોને સમજાવવું પડે તેમ નથી. આગલા સંક્ષિપ્ત ચરિત્રની ભૂમિકામાં તેના મૂળ લેખક શ્રીયુત [illegible] નેપોલિયનના જીવનચરિત્રની ઉપયોગિતા તેમજ તેના વિસ્તૃત વૃત્તાંતની વિશેષતા વર્ણવતાં લખ્યું છે કે —

"જાપાનની પાઠશાળાઓમાં સૌથી પ્રથમ અભ્યાસનું પુસ્તક નેપોલિયન બોનાપા-
"ર્ટનું જીવનચરિત્ર ગણાય છે. આ અસાધારણ મહાપુરુષનું જીવનચરિત્ર છે પણ
"એવુંજ. એનું અધ્યયન પ્રત્યેક બાળક, યુવા અને વૃદ્ધ પુરુષે અવશ્ય કરવું જોઈએ

× × × × × × ×

"ઉક્ત જીવનનાં વીશ પચીશ વર્ષ એવી અસાધારણ ઘટનાઓથી ભરેલાં છે કે મીઠું-
"મરચું મેળવ્યા વગર તેનો ઇતિહાસ વર્ણવવામાં આવે તોપણ હાલના પુસ્તકથી
'તે ગ્રંથ દશગણો મોટો થાય! નેપોલિયનનું જીવનચરિત્ર આ પુસ્તક જેવડા દશ ભાગોમાં
'લખનાર સર વૉલ્ટર સ્કૉટને કોઈએ પૂછ્યું કે તમે આવું લાંબું જીવનચરિત્ર કેમ
"લખ્યું? ત્યારે તેમણે જવાબ આપ્યો કે, એથી નાનું લખવાનો મારી પાસે વખત
"ન હતો! + + 'લૉર્ડ રોઝબરીએ કેવળ સેન્ટ હેલેનાની કેદનુંજ
વૃત્તાંત લખ્યું છે, તોપણ તે પુસ્તક "આના અર્ધા ભાગ જેટલું થયું છે, + +
"જો આ ચરિત્રને હાલના કદ કરતાં પાંચ છ ગણા મોટા કદમાં તૈયાર કરવામાં આવે

"તો તેની મનોરંજકતા પણ આથી પાંચ છ ગણી વધી જાય, કેમકે આ પુરુષના
"ચરિત્રની ઘટનાઓ જેટલી પણ સવિસ્તર અને પરિપૂર્ણ રીતે ચીતરવામાં આવે,
"તેટલે અંશે તે ચરિત્ર વધારે મનોરંજક થઇ પડે તેવું છે." × ×

નેપોલિયનના દુશ્મનોએ પણ તેનાં અનેક ચરિત્ર લખ્યાં છે અને મિત્રોએ પણ તેનાં અનેક ચરિત્ર પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે; પરંતુ સહૃદય પાઠકોનો એવો મત છે કે નેપોલિયનના ભક્ત જે. એમ. સી. ઍબટના કરતાં સારૂં ચરિત્ર અંગ્રેજીમાં મળતું નથી. શત્રુ પક્ષના લેખકોવિષે શ્રીયુત ઇંદ્ર પોતાની ભૂમિકામાં ટુંકમાં ઠીકજ કહે છે કેઃ—

"અંગ્રેજ ઇતિહાસ લેખકો તો નેપોલિયનનું ચરિત્ર લખતી વખતે પણ જાણે
"તેની સાથે લઢવા બેઠા હોય, અને જાણે કે તેમના વિરોધી લેખથી નેપોલિયનની
"સેનાનો નાશ થઇ જવાનો હોય ! એવીજ કલ્પનાથી તેના જીવનનું આલેખન
"કરતા દેખાય છે. ગોલ્ડસ્મીથ, સર વૉલ્ટર સ્કૉટ, આદિના ગ્રન્થો તો નેપોલિ-
"યનની વિરુદ્ધમાં જ્વાળામુખી પહાડનુંજ કાર્ય કરી રહ્યા હોય એવા છે. તેમાં તેની
"સર્વ ખરાબ વાતોને આગળ કરીને, સારી બાબતોને છુપાવવાની કોશીશ કરતાં સાધા-
"રણ સત્યની પણ હદ ઓળંગી જવામાં આવી છે. કોઇ કોઇ સ્થળે તો સત્યનું
"હનન કરીને પણ એ લોકોએ નેપોલિયનના ચરિત્રને કાળું ચિતરવાનો બન્યો
"તેટલો યત્ન કર્યો છે.

અમેરિકાના એક આગલા જગપ્રસિદ્ધ પ્રેસિડન્ટે ઠીકજ કહ્યું છે કે,—કેટલાક સમય માટે બધાઓને પણ છેતરી શકાય; અને કેટલાકોને બધા વખત માટે પણ છેતરી શકાય; પરંતુ બધાઓને બધા વખત માટે તો કોઇ નજ છેતરી શકે. નેપોલિયનની બાબતમાં પણ એમજ થયું છે. રોમેરોમમાં પ્રસરી ગયેલા દ્વેષને લીધે એ અસામાન્ય મહાપુરુષને અધમ મનુષ્યમાં ગણાવવાનું અનેક લેખકોએ લખ્યા કર્યું; પણ છેવટે ઉપરોક્ત ઍબટ મહાશયે તેના મહાન હેતુઓ, ઉત્તમ ગુણો અને અસામાન્ય કૃતિઓને સ્પષ્ટ રૂપમાં રજુ કરીને, તેમજ દ્વેષમૂલક આરોપોના સચોટ રદીયા આપીને તેના જીવનપર જે પ્રકાશ પાડ્યો, તેથી છેવટે તેના સાંકડા હૃદયના વિરોધીઓની હલકાઇઓજ ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠોપર કાળા અક્ષરે નોંધાવાને તરી આવી છે !

ઉપરોક્ત મહાશય એબટના ગ્રંથના સારાંશરૂપે, પરંતુ પદ્ધતિમાં કેટલોક ફેરફાર કરીને બંગાળીમાં શ્રીયુત્ બંકિમચંદ્ર લાહિડી બી. એલ. તરફથી નેપોલિયનનું જે ચરિત્ર છપાયું હતું, તેનોજ સીધો અનુવાદ કરાવવાની પ્રથમ ધારણા હતી. પરંતુ એબટ કૃત અંગ્રેજી ગ્રંથ અવલોકયા પછી ભાઇ નર્મદાશંકરને એમ લાગ્યું કે આવા ગ્રંથનો વિસ્તાર ભલે વધે, પરંતુ ઍબટના ગ્રંથમાથી હજી જે પુષ્કળ સારી સારી બાબતો લેવા જેવી છે તે લઇને આ ગ્રંથને જેટલો સંપૂર્ણ બનાવવામાં આવે તેટલો તે ઉપયોગી પણ વધુ થાય તેમ છે. માત્ર પુસ્તકનું કદ વધે નહિ

તેટલા સારૂજ અનેક રમપ્રદ અને બોધપ્રદ બાબતો તેમા આવતી અટકે, એ અધિક લાગવાથી પછી તે બધુની યોજના મુજબજ આ ગ્રંથ તેમણે તૈયાર કરવો એમ કર્યું આ કાર્ય તેમણે જે કાળજીથી બજાવ્યુ છે, તેને માટે તેઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે

શ્રીયુત બંકિમચંદ્ર લાહિડીએ પોતાના બંગાલી પુસ્તકની શરૂમાં નેપોલિયનના સબધમાં ટુકામાં જે સરસ ખ્યાલ આપ્યો છે, તેનો સારાનુવાદ નીચે પ્રમાણે છે –

" ઓગણીસમી સદીના છેલ્લા દાયકામાં ફ્રાન્સ દેશમા એક અવનવુ તોફાન પ્રબળ
" વેગથી ચાલી રહ્યુ હતુ આખો દેશ ઘોર અંધકારમા ડૂબી ગયો હતો રાજા અને
" રાણી બન્નેનો શિરચ્છેદ કરવામા આવ્યો હતો. અસખ્ય લોકોના પ્રાણના બલિના
" દાન અપાઇ રહ્યા હતાં રીતિ, નીતિ, વ્યવસ્થા અને સુશ્રૃંખલા, એ સર્વનો નાશ
" થયો હતો. સમગ્ર દેશમાં ભારે હીલચાલ ચાલી રહી હતી. આ ભીષણ અંધકારમા
" ઇશ્વર અને ધર્મ, એ તો ઉપહાસપાત્ર વસ્તુઓ ગણાવા લાગી હતી" અર્થાત્ સર્વના
" મનમાથી ઇશ્વર અને ધર્મનો ભય જતો રહ્યો હતો ધર્મપ્રચારકોને મારીને હાંકી
" કાઢવામાં આવ્યા હતા. પૈસો જ્યા ત્યાં અનર્થના કારણરૂપ બની રહ્યો હતો વિશ્વાસ
" ઘાતકતાનુ જોર પૂરેપૂરું જામ્યુ હતુ ભયકર અરાજકતાની અધિપતિ જેવા પૈશા
" ચિક મૂર્તિ દેશમા ચોતરફ ઘુમી ઘુમીને નાચી રહી હતી જ્ઞાનહીન લોકોના સ્વે
" ચ્છાચાર અને અનિષ્ટ વ્યવહાર પ્રકટી નીકળીને બીજાઓની સપત્તિ અને પ્રાણ
" લૂંટી ખુચવી લેવાનુ ભયકર કૌતુક ચાલી રહ્યુ હતુ સમગ્ર ફ્રાન્સમાં એક પણ
" એવી વ્યક્તિ ન હતી કે જે આપત્તિ અને ચિંતા સિવાય સમય ગાળતી હોય
" દરિદ્ર અને મૂર્ખ પ્રજાગણે, ધનમદ, સત્તામદ અને કુલમદવાળાઓની સામે સમય
" સુધીની સતામણી અને અત્યાચાર વેઠ્યા પછી અત્યત સાહસમાં આવી જઇને
" પોતાના સપૂર્ણ શરીરબળનો એવો દુરુપયોગ કરવા માંડ્યો હતો કે દેશ જાણે
" કે રસાતાળમાજ પેસી જવાનો માર્ગ શોધી રહ્યો હતો ફ્રાન્સમાં ચાલેલુ આ
ઘોર અત્યાચારનુ અવનવુ તોફાનજ આજે ઇતિહાસમાં ફ્રાન્સના ભયકર વિપ્લવ
" (ઉથલપાથલ-ક્રાન્તિ) ના નામથી પ્રખ્યાત છે

છેવટે જે મહાપુરુષે પોતાની અલૌકિક પ્રતિભા, અસામાન્ય વીરત્વ અને અદ્
" ભુત કૌશલ્યવડે ફ્રાન્સને અરાજકતા અને સ્વેચ્છાચારની ઘોર યાતનામાંથી છોડા-
" વીને તથા રસાતળના માર્ગમાંથી પાછો વાળીને વ્યવસ્થા તેમજ નિયમનના શિખરે
" પહોંચાડ્યો હતો, તથા જે પરાક્રમી પુરુષે લોકરક્ષા માટે કટિબદ્ધ થઇને પોતાની
" વીરતાના પ્રભાવથી ફ્રાન્સવાસીઓને ચેતના તથા શૌર્ય સમર્પીને તેમને સમુદ્રપર
" તેમજ સમસ્ત પૃથ્વીમા અમગણ્ય બનાવી દીધા હતા તે પુરુષ નરકેસરી નેપોલિયન
" બોનાપાર્ટ હતો

" નેપોલિયને પોતાના દેશને માટે આત્મસમર્પણ કર્યું પોતાના સ્વાર્થની
" તેણે કોઇ દિવસ દરકાર ન કરી. તે જનતાના અધિકારોને માટેજ સત લડતો રહ્યો.

" પોતાના અધિકારને અખંડિત રાખવાનો તેણે કદી પ્રયત્ન કર્યો નહી. મનુષ્યની
" ત્રિગુણાત્મકતાને અનુસરીને તેનામાં પણ માનસિક દુર્બળતા થોડી ઘણી
" હશે, તોપણ તે સાહિત્ય, ગણિત, વિજ્ઞાન, દર્શન, [illegible], [illegible], રણ-
" કૌશલ્ય, રાજનીતિ, વગેરે વિષયોમાં તેના સમયનો સર્વપ્રધાન પુરુષ હતો. પુરાણ
" સમયના પ્રધાન વીર પુરુષો—જુલિયસ સિઝર વગેરેની સાથે તેને બેસાડીએ તો તેની
" અસાધારણ પ્રતિભા આગળ એ લોકો ઝાંખા દેખાય. તેનું નિષ્કલંક ચારિ-
" ત્ર્ય, સર્વ વિષયોમાં ઉત્કૃષ્ટ બુદ્ધિ, મધુર અને તેજસ્વી વાણી, અલૌકિક વીરતા,
" સ્વાર્થરહિત સ્વદેશસેવા, વગેરે સર્વ વાતો મનને મુગ્ધ કરનારી અને અસાધારણ
" પ્રતિભાના દૃષ્ટાંતરૂપ હતી. તેની અનેકવિધ કીર્તિ સેંકડો મુખે તેની અસાધારણ-
" તાની ઘોષણા કરી રહી છે. તે સંસારમાં અનુપમ વીર અને અનેક
" દેશોમાં ઘેરઘેર પ્રાતઃસ્મરણીય થઇ ગયો છે. તેણે કેવળ ફ્રાન્સવાસીઓની હાર્દિક
" ઇચ્છાથી સિંહાસનારૂઢ થઇને પોતાના દેશની ઉન્નતિ માટે પોતાના અસાધારણ
" ગુણોનો સદુપયોગ કર્યો અને જે ફ્રાન્સ દેશમાં ધર્મનો લોપ થયો હતો ત્યાં પુનઃ
" ઇશ્વરની પૂજા અને ધર્મની સ્થાપના કરી. અને પણ તે દેશનું હિત સાધવામાં—ફક્ત તે
" દેશનુજ નહિ બલ્કે સમગ્ર યૂરોપ અને સમસ્ત માનવજાતિનું કલ્યાણ સાધવામાંજ
" તેણે પોતાની જાતને અર્પણ કરી દીધી. જો નેપોલિયને આ મહાન ઉદ્દેશને બદલે
" પોતાના સિંહાસનનેજ મજબૂત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોત; તો તેનાથી યૂરોપનું
" રક્ષણ ન થાત, અને યૂરોપનો વૈજ્ઞાનિક દીપક આજે દેદીપ્યમાન થઇને આખી
" પૃથ્વીને પ્રકાશિત કરી શકત નહિ.

ઉપરોક્ત વિષયમાં મહાશય ઍબટની પણ થોડીક સુંદર લીટીઓને આપીશું કે:—

" હાલના જમાનામાં આપણને એવો રાજા ક્યાંય જડશે નહિ કે જેણે પોતાના
" અંગત સુખવૈભવની દરકાર ન રાખતાં પોતાના દેશનાજ ભલાને માટે આટલો અન-
" ન્યભક્તિભાવ દાખવ્યો હોય. જે કોઇ ફ્રાન્સવાસી નેપોલિયનને ઓળખતો હતો
" તે તેને ચાહતો હતો, અને હવે તેનું સત્ય ચારિત્ર્ય આખી દુનિયામાં જાણીતું થયું
" છે, એટલે પ્રત્યેક દેશનો દરેક સહૃદય માણસ તેને ચાહ્યા વિના રહેશે નહિ.

આવા એક અતિ અસામાન્ય મહા પુરુષનું વૃત્તાંત આ પુસ્તકદ્વારા પાઠકને પ્રાપ્ત થાય છે. ચરિત્રનાયકની એકનિષ્ઠ દેશહિતૈષિતા, દૈવતાઇ કાર્યકુશળતા, ઉત્તમ ઔદાર્ય, અડગ નિશ્ચયબળ, અખૂટ આત્મશ્રદ્ધા, અદ્‌ભુત વિચક્ષણતા, અસામાન્ય શૂરવીરતા, અને સહનશીલતા, સતત્ કર્તવ્યપરાયણતા, આશ્ચર્યકારક સમયસૂચકતા, સર્વદેશી વિદ્વત્તા, વીરોચિત ક્ષમાવૃત્તિ, હૃદયની વિશાળતા, વગેરે અનેક અસામાન્ય સદ્‌ગુણોને સ્પષ્ટ અને અસરકારકરીતે આ ગ્રંથ રજુ કરે છે તેમજ ઉન્નતિને ઇચ્છનાર કોઇ પણ પ્રજાના નાયકો, ધનવાનો, પ્રજાવર્ગ, સમાજસેવકો, ઉપદેશકો, ધર્માચાર્યો, વગેરે સર્વને માટે મનન અને અનુસરણ કરવા જેવી બીજી પણ પુષ્કળ બાબતો પૂરી પાડે છે.

આશા છે કે સર્વ સહૃદય વાંચનાર આપજનો વિવિધ પ્રસંગોના આ
અવધી મોટા ગ્રંથનું વાચન કરી, તેની રચના અને મનોરંજકતાથી પ્રસન્ન થશે,
તેમાં કેટલાકોથી બની આવતું શિક્ષણ [illegible] ગ્રહણ કરવામાં ઉદ્યોગી અને આકાંક્ષી
અત્યારે ક્રાન્તિની અમુક ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરવા તથા [illegible] માટે સ૦
માંડી જેવા જે અપૂર્વ દોરવનાર મળ્યો છે, તેને આ પરમકૃપાળુ પ્રભુનો આભાર
માનશે. સમય પાકશે અને માનવજીવો પોતાના નવચારિત્રને [illegible] કરશે।
તે અનંત કૃપાસાગરની અભિમત કૃપા મેળવે, દેશોન્નતિના માર્ગમાં તેના [illegible]રૂપ
બનાવવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કરે, અને તેના અનંત ઐશ્વર્ય તથા માહાત્મ્યનું હૃદયમાં
ધ્યાન કરીને તેના સચ્ચિદાનંદમય પદને પ્રાપ્ત કરે, એ ભાવનાપૂર્વક ૐતત્સત્

અષાઢ માસ, વિ. સં ૧૯૮૦ ભિક્ષુ—અખંડાનંદ

અનુક્રમણિકા

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૮	એમનું જીવનચરિત્ર	એ શબ્દો વાંચવા નહિ.
૮	૮	ાઇ છોકરો	કોઇ છોકરો
૩૯	૧૪	ણે કહ્યું	તેણે કહ્યું
૪૨	૭	કો	કોઇ
૪૫	૨૪	શત્રને	શત્રુને
૪૬	૧૨	સન્યનું	સૈન્યનું
૪૮	૧	૧૯૭૬	૧૭૯૬
૪૯	૧૫	મતે	મને
૬૭	૧૧	ગારવ	ગૌરવ
૭૧	૧૦	(એ	એ
૯૨	૯	ખુઝગ	ખુઝર્ગ
૯૫	૩	મેળવ્યા	મેળવ્યા પછી
૧૦૬	૫	તવારખ	તવારિખ
૧૧૦	૧૪	સાથી	સાથી
૧૧૦	૨૮	અરિત્રનો	ચરિત્રનો
૧૩૬	૮	પાર્વાત્ય	પૌર્વાત્ય
૧૪૩	૨૬	પોતાન	પોતાના
૧૪૬	૨૧	વ્યપારનું	વ્યાપારનું
૧૪૬	૨૫	સાર્વભામ	સાર્વભામ
૧૪૬	૩૩	અપ્યું	આપ્યું
૧૫૦	૬	નાકા	નૌકા
૧૫૩	૬	સન્યના	સૈન્યના
૧૮૦	૧૨	અલાકિક	અલૌકિક
૧૮૦	૧૬	નાકાઓની	નૌકાઓની
૧૮૪	૩૦	પ્રેમથીજે	પ્રેમથીજ
૧૮૫	૧૮	યું	થયું
૨૦૨	૧૨	સેનાપતની	સેનાપતિની
૨૧૫	૧૬	વખને	વખતે
૨૧૫	૧૮	ઉમેદવારતે	ઉમેદવારને
૨૩૬	૧૨	અઢનળક	અઢળક

૨૩૮	૨૦	ગજના	ગર્જના
૨૫૬	૨૪	લખનારની	પત્ર લખનારની
૨૫૭	૮	નાકાબળ	નાકાખળ
૨૮૬	૨૧	ક્રીતિમાં	ક્રીર્તિમા
૨૯૦	૭	ક્રીતિમા	ક્રીર્તિમાં
૨૯૫	૨૫	આદ્યોગિક	ઔદ્યોગિક
૨૯૮	૨	નૈકાસૈન્ય	નૌકાસૈન્ય
૩૦૭	૮	નાકાધિપતિના	નૌકાધિપતિના
૩૨૧	૧૦	એન્ડીને	એન્ડ્રીને
૩૩૬	૨૪	નાકાસૈન્ય	નૌકાસૈન્ય
૩૩૭	૩	નાકાસૈન્યાધિપતિ	નાકાસૈન્યાધિપનિ
૩૪૭	૨૨	કર્યું	કર્યું
૩૫૧	૨૬	શાર્ય	શૌર્ય
૩૬૪	૪	હતો હતો	હતો
૩૬૫	૩૨	તુર્કસ્તાના	તુર્કસ્તાન
૩૮૩	૩૦	નહ	નહિ
૪૧૦	૧૯	ટિલ્સિટની	ટિલ્સટની
૪૧૬	૨૮	લત્તાઓને	લત્તાઓને
૪૨૧	૩૦	સાધે	સાથે
૪૨૯	૧૩	તો	તે
૪૪૧	૨૦	આપવામાં	આપવામા આવી
૪૪૯	છેલ્લી	અનાકિક	અનાંકિક
૪૫૦	૧૮	માડવા	એમાડવા
૮૬૬	૨૩	અનાકિક	અનાકિક
૪૩૮	૨૧	સગદાને	મરદારને
૪૭૮	૨૦	માથી	મેથી
૪૮૭	૨૨	નેપોલિય	નેપોલિયન
૫૦૪	૭	બને	બનો
૫૨૦	૩	હરમ્ની	હરમની
૫૨૧	૧૪	ઉમરાવવગ	ઉમરાવવર્ગ
૫૨૭	૨૮	વાદનોના	વાનોમાં
૫૪૧	૧૧	ઓકાએક	એકાએક
૫૪૮	૨૬	નૂવ	સૂર્ય

૫૫૭	૫	સાથી	સૌથી
૫૬૦	૧૮	સાથી	સૌથી
૫૬૫	૪	સૂચવ્વા	સૂચવ્યા
૫૬૬	૧૭	નાકાબળ	નૌકાબળ
૫૮૧	૨	શાર્યના	શૌર્યના
૫૮૧	૨૦	એલ્ય	એલ્યા
૫૮૨	૧૯	આપવનું	આપવાનું
૫૮૬	છેલ્લી	લડવાતી	લડવાની
૫૯૩	૨૨–૨૩	આ લીટીઓમાંથી નીચલું લખાણ છેકી નાખવું કે કોઈ પણ કામમાં વિજય મેળવવાની ચાવી, તેના અંગનું દરેક કામ એક પછી એ ફળનાજ નહિ.	
૫૯૪	૧૭	સાથી	સૌથી
૬૦૫	૨૯	મૈન્ય	સૈન્ય
૬૦૬	૨૨	અને અને	અને
૬૧૫	૧૯	એલ્ય	એલ્યા
૬૧૭	૧૫	”	”
૬૧૭	૨૦	”	”
૬૧૮	૨૩	અલાકિક	અલૌકિક
૬૨૧	છેલ્લી	યુદ્ધકાશલ્ય	યુદ્ધકૌશલ્ય
૬૨૪	૧૧	તું	હતું
૬૨૪	૧૪	કૂડાકા	ધડાકા
૬૨૪	૧૫	વા	થવા
૬૫૪	૧૦	સાને	સાને
૬૮૦	૨૭	અશ્ચર્ય	આશ્ચર્ય
૬૮૫	૨૩	ઠર્યાજ	હાર્યાજ
૬૮૫	૧૮	આનંદાશ્ચયદી	આનંદાશ્ચર્યથી
૬૮૯	૨૩	સાને	સૌને
૭૦૬	૬	સા	સૌ
૭૪૩	૮	ચયા	થવા
[illegible]	૧૯	અમ	અમે
[illegible]	૨	જનરલ	કે જનરલ
[illegible]	૧૨	પ્રાડ	પ્રાઢ
[illegible]	૨૨	એનુ	એનું)
[illegible]	૧૫	નાકાવ્યવહારને	નાકાવ્યવહારને

फ्रान्सनी राज्यक्रान्ति

(નેપોલિયનનું ચરિત્ર શરૂ થાય તે પૂર્વે ફ્રાન્સની તે સમયની તેમજ તેની પૂર્વની સ્થિતિ જાણવાની જરૂર હોવાથી અને આ સસ્થાએ અગાઉ પ્રકટ કરેલા શ્રીયુત ઉદ્ધવદાસ કારવાળા સક્ષિપ્ત ચરિત્રનુ પહેલુ પ્રકરણ વિષયને લગતુ હોવાથી આ નીચે ત આપવામા આવ્યુ છે સપાદક)

રાજ્યક્રાન્તિની તૈયારી

अपि ग्रावा रोदित्यपि दलति वज्रस्य हृदयम् । भवभूति ।

" પત્થર પણ રોવા માડે છે, અને વજ્ર જેવુ હૃદય પણ વિદીર્ણ થાય છે "

બુદ્ધિમાન પુરુષોનુ એ કથન છે કે, આ સસારમાં, વિના પ્રયોજને કોઇ પણ ક્રિયા થતી નથી. કઇ પણ ઉદ્દેશ વગર, એક તણખલુ પણ તોડી શકાતું નથી. ત્યાર પછી અતુલ શક્તિવાળા પરમાત્માની સૃષ્ટિમાં, કોઇ પણ નિરર્થક બાબત કેમ બની શકે ? જ્યારે અમે નાની નાની ક્રિયાઓને બાજુએ મુકીને, સસારની મોટી મોટી બાબતોપર વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે અમને આ કથનમાં એથી પણ વધુ સત્ય માલુમ પડે છે બુદ્ધિમાન પુરુષોએ, મહાભારત શોધ અને યત્નોથી એમ સિદ્ધ કરવા કોશીશ કરી છે કે, સસારની રગભૂમિપર જે અદ્ભુત નાટ્યપ્રયોગ થઈ રહ્યો છે,—જે આશ્ચર્યકારક તથા અસાધારણ ઘટનાઓ બનતી માલુમ પડે છે, તે સર્વ સકારણ હોવાનુ જણાય છે—નિ'પ્રયોજિત નહિ જે પરિસ્થિતિ તથા કાળચક્રમા એવા પ્રસગનુ આગમન થાય છે, ત્યાં તેની જરૂર હોય છે તે સિવાય તે ઘટનાચક્ર અગવિહીન પ્રતીત થઇ યથાવત્ કાર્ય કરી શકતું નથી, અને વિધિની ઇચ્છા પણ ત્યારેજ પૂર્ણ થાય છે ઉક્ત પ્રસગ કોઇને પ્રિય લાગે કે અપ્રિય, પરતુ તેની આવશ્યકતા અને સકારણતામાં લેશપણ સદેહ રાખવો નિરર્થક છે પુષ્પ ખીલે છે તે પૂર્વે કળીના રૂપમાં બહાર આવે છે, એ સૃષ્ટિક્રમ શુ બતાવે છે ? કોઇ પણ પુરુષ એમ ઇચ્છતો નથી કે સુદર પુષ્પનુ સ્થાન તેવા સૌંદર્યથી રહિત એક કળીને પ્રથમ પ્રાપ્ત થાય. સર્વની એજ ઇચ્છા હોય છે કે પુષ્પ ક્યારે ખીલે અને અમે તેના ભોક્તા થઇએ ! પરન્તુ એ અભિલાષા ઉચિત નથી કળી ન હોય તો ફૂલની આકાક્ષા વ્યર્થ છે અર્થાત્ જેમ કળીની અનિચ્છા, ખીલેલા પુષ્પના આનદથી મનુષ્યને વચિત રાખે છે, તેવીજ રીતે પ્રતિકૂળ ઘટનાઓની અનિચ્છા, આપણને અનુકૂળ સુખોથી વિમુખ રાખે છે માટેજ પ્રતિકૂળ સજોગોને વ્યર્થ નહિ, પરતુ સાર્થક સમજવાયોગ્ય છે

હવે હું આપની સમક્ષ એક મહાભારત ઘટના રજુ કરૂં છું. એક એવું જીવન-ચરિત્ર હું આપની પાસે મૂકવા માગું છું, કે જે એક મહાન ઘટનાચક્રનું અંગ હોવા છતાં, તેનું થોડું થોડું નિરીક્ષણ કરવું એ ઓછું મહત્વનું નથી. આ ઘટના તે નેપોલિયન બોનાપાર્ટનું સુપ્રસિદ્ધ જીવનચરિત્ર છે. નેપોલિયનનું જીવનચરિત્ર યુરોપજ નહિ પરંતુ સમસ્ત સંસારના ઇતિહાસોમાં, એક અસાધારણ બનાવ છે, એમ આ પુસ્તક વાંચ્યા પછી આપને અવશ્ય સમજાશે. જ્યારે કોઇ સાધારણ ઘટના પણ, વિના પ્રયોજને બની શકતી નથી, ત્યારે નેપોલિયનના જીવન જેવો મહાન બનાવ નિષ્કારણ હોય એ સર્વથા અસંભવિત છે.

અત્રે એ પ્રશ્ન થશે કે, નેપોલિયનની આ સંસારમાં શું જરૂર હતી? પરમાત્માએ એદ્વારા સૃષ્ટિપર શું ઉપકારો કરવા ધાર્યા હતા? એનો જવાબ આપવા માટે, કેવા સંજોગોમાં તેનો જન્મ થયો હતો? એ આપણે પ્રથમ જોવું પડશે. એ સમયે કયી વસ્તુની જરૂર હતી? અને નેપોલિયનના જન્મથી તે ખામી દૂર થઇ હતી કે કેમ? જો તેમ બન્યું હોય તોજ નેપોલિયનની હસ્તી સપ્રયોજન હતી, અને તે ઘટના ઇશ્વરપ્રેરિત હોવી જોઇએ એમ માનવું જોઇયે. અન્યથા નહિ.

ઉક્ત વસ્તુઓ ધ્યાનમાં રાખીનેજ, નેપોલિયનના ચરિત્રસંબંધી કંઈ પણ ઉલ્લેખ કરવા પૂર્વે, જે ભૂમિમાં નેપોલિયનનો જન્મ થયો હતો, તે ફ્રાન્સ દેશની તે સમયની સ્થિતિ કેવી હતી? તેનો પ્રથમ ખ્યાલ આપવાનું મેં ઉચિત ધાર્યું છે. જે પ્રસંગે ફ્રાન્સમાં રાજ્યક્રાન્તિનો અગ્નિ ચારે બાજુએ સળગી ઉઠયો હતો, તે સમયથી નેપોલિયનના વાસ્તવિક જીવનનો આરંભ થાય છે. એ સમયે જૂના જમાનાના રાજકીય તથા ધાર્મિક વિચારો લોકોના હૃદયમાથી બીલકુલ નીકળી ગયા હતા. "કેવળ રાજાજ સમસ્ત પ્રજાના જીવન તથા એ સંપત્તિનો સંપૂર્ણ અધિકારી છે" એવા વિચારવાળું પ્રાચીન એકસત્તાત્મક રાજ્યબળ એ સમયે સર્વથા નષ્ટ થઈ ચૂક્યું હતું. તે ક્રીશ્ચીયન ધર્મ જેણે એક વખત ફ્રેન્ચ પ્રજાના હૃદયપર સંપૂર્ણ અધિકાર પ્રાપ્ત કરીને તેની બુદ્ધિપર સીલ માર્યું હતું! તે પણ આ સમયે ધૂળધાણી થઇ ગયો હતો. મોટા મોટા ઠાકોરો અને જમીનદાર લોકો જે એક વખત રાજાનો જમણો હાથ ગણાતા તથા સર્વ સાધારણ ઉપર પોતાનો અખંડિત અધિકાર હોવાનું માની અક્કડ ફરતા હતા, તેઓ સર્વે પોતાનો જીવ પડીકે બાંધીને ફ્રાન્સની હદ બહાર જઈ બેઠા હતા, અને આરોપીઓની માફક પોતાનો પ્રાણ બચાવવાની ફીકરમાં પડયા હતા. ટુંકામાં પ્રાચીનકાળનો સર્વ રંગ બદલાઇ ગયો હતો. પ્રથમ રાજા અને સરદારોજ જે રાજ્યના માલિક હતા તે રાજ્ય હવે પ્રજાનું થઇ પડયું હતું. "બાબા વાક્યં પ્રમાણમ્" એ સૂત્રની જગાએ, તર્કશક્તિને પ્રાધાન્ય મળ્યું હતું, અને ફ્રાન્સ તે સમયે એક નવા યુગમાંથી પસાર થતું હતું.

આ રાજ્યક્રાન્તિ, કેવળ ફ્રાન્સને માટે નહિ, પરંતુ સમસ્ત યુરોપને માટે એટલી જરૂરની હતી કે તેને યુરોપના ઇતિહાસમાં હમેશાં ખાસ સ્થાન આપવામાં આવે છે જે ક્રાન્તિને એટલી બધી પ્રધાનતા આપવામા આવે છે, જે ક્રાન્તિએ એક સૈકાના ચોથા ભાગમા આખા ફ્રાન્સ દેશની કાયા પલટી નાખી, અને નેપોલિયનનુ સમસ્ત જીવન જે ક્રાન્તિનો એક ખંડમાત્ર છે, તે ક્રાન્તિ તે શુ હતી? તથા શુ કારણથી અને કેવી રીતે થઈ? એ સંબધી પણ વાચકોને કંઈક જ્ઞાન આપવુ એ બહુજ રોચક અને આવશ્યક થઈ પડશે

સૈકાઓ વર્ષ પૂર્વે ફ્રાન્સમા બોર્બોન વંશના રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા એજ વંશનો લૂઇ નામનો ચૌદમો રાજા ૧૭ મા સૈકાની મધ્યમાં ફ્રાન્સની ગાદીપર આવ્યો આ એક બહુજ વિચિત્ર રાજા હતો પોતે બહુજ પ્રબળ પરંતુ નીચ વિચારનો હતો આ રાજા ફ્રાન્સની હદ વધારવાની તૃષ્ણાથી વ્યાકુળ થઈને સમસ્ત યુરોપમાં ધાંધલ મચાવી રહ્યો હતો પરંતુ તે પોતાની પ્રજાના સુખની લેશ પણ કાળજી રાખતો નહોતો યુદ્ધ માટે કંઈ દ્રવ્યની જરૂર પડે તો પોતાની દરિદ્ર પ્રજા-પર તે વગર વિચાર્યે ધડાધડ કર નાખતો હતો આગ યુદ્ધ-વિજયથી આગળ પ્રજાને શુ લાભ વા હાનિ થાય છે તેનો તે કદી પણ વિચાર કરતો નહોતો એના સમયમા ફ્રાન્સની રાજ્યમર્યાદા જોઈએ તેટલી વધી ગઈ હોય તોપણ તે દુર્ભાગી દેશ ગરીબ તથા દુખી મનુષ્યોથી ભરપૂર બની ગયો હતો ફ્રાન્સ દેશ એ સમયે જાણે એક દુખીઓનુ હોસ્પીટલ હોય તેવો તે સમયે પ્રતીત થતો હતો લૂઇના યુદ્ધ તો ફ્રાન્સની બહાર થતાં હતાં, પરંતુ તેના ઘા તો ફ્રાન્સની પ્રજાપરજ પડતા હતા, કારણ કે એક બાજુએ ફ્રાન્સની પ્રજા યુદ્ધથી તંગ થઈ ગઈ હતી અને બીજી બાજુએ ઉક્ત ચૌદમો લૂઇ રાજા પોતાના દરબારની અસાધારણ શોભા માટે પોતાની રંક પ્રજાનુ લોહી ચૂસતો હતો એમ કહેવાય છે કે, ચૌદમા લૂઇને પોતાના દરબારના દમામનો જેટલો શોખ હતો તેટલો શોખ યુરોપના બે ચાર રાજાઓ સિવાય બીજા કોઈને નહોતો તેના રાજ્યમા પ્રજાને એક ટંકપૂરતું પણ ખાવાનુ મળતુ નહોતુ એ પ્રમાણે નિર્દય ક્રૂર રાજા પોતાની પ્રજાને દુખી તથા કમભાગ્ય દશામા મૂકીને ઇ સ. ૧૭૧૫ ના સપ્ટેમ્બરની તા. ૧ લીએ, આ સંસારમાંથી સદાને માટે ચાલ્યો ગયો ૧૫ મો લૂઇ રાજા આ વખતે કેવળ પાંચ વર્ષનો બાળક હતો. એથી પહેલાં આ વયપર્યન્ત ડ્યુક ઓફ ઓર્લિન્સે તેના બદલે કામ કર્યું પછી લૂઇએ રાજ્યની લગામ પોતાના હાથમા લીધી પરંતુ આ નિર્બળ રાજાની રાજ્યપદ્ધતિ શાસન કહેવાવાને યોગ્ય નથી. આ રાજાની રાજ્યપદ્ધતિને ફ્રાન્સના અધઃપતનની પદ્ધતિની ઉપમા આપીએ તો અયોગ્ય ગણાશે નહિ. આ રાજાનાં ચરિત્ર જ બહુ ખરાબ હતાં. તે નિરંતર કોઈને કોઈ સ્વરૂપવતી સ્ત્રીના

ને.-૨

ફંદમાં ફસેલો રહેતો. રાજ્યકાર્યની જાતે દેખરેખ રાખવી એ તો એને મન હરામ હતું—શીખ્યોજ નહોતો. આવી નિર્બળતા ધરાવનારને માથે એક દુઃખી અને દરિદ્ર દેશપર શાસન ચલાવવાનો ભાર આવી પડ્યો હતો. ફ્રાન્સ દેશ આ સમયે જો કે ચૌદમા લ્યૂઇના ભયંકર દંડના ભયથી ચૂપ હતો તોપણ અંદરખાનેથી તો સંપૂર્ણ રીતે ખળભળી ઉઠ્યો હતો—માથું ઉચકવાની વાટજ જોઈ રહ્યો હતો. બસ, ચૌદમા લ્યુઇએ એકત્ર કરેલી અનિયંત્રિત શક્તિને હવે વધુવાર કાબૂમાં રાખવા માટે હાલનો લ્યુઈ સર્વથા નિર્બળ હતો, અને એ અશક્યતાનું ફળ જે નિર્માયું હતું તે દેશને પ્રાપ્ત થયું. રાજ્યપ્રબંધ શિથિલ થઇ ગયો. દબાઇ રહેલી પ્રજા નિરંકુશ થતાં અવશપણે સફાળી ઉઠી ઉભી થઇ અને દેશની શાસનપદ્ધતિ, ધર્મ, કર, વિગેરે વિષયમાં, પ્રજામાં સ્વતંત્ર વિચારો ફેલાવા લાગ્યા. પ્રજાએ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવાની તૈયારીઓ શરૂ કરી, અને એજ વખતે ફ્રાન્સના મુખ્ય ત્રણ તત્ત્વવેત્તાઓએ સમસ્ત ફ્રાન્સને પોતાના નવા વિચારોથી તરબોળ કરી દીધો.

ઉક્ત ત્રણ તત્ત્વવેત્તાઓ, મૌંટસ્કયુ, વોલ્ટેયર, અને રૂશો હતા. મી. મૌંટસ્કયુએ ઈ. સ. ૧૬૮૯ થી ૧૭૫૫ પર્યન્ત પોતાના 'ધી સ્પીરીટ ઑફ લૉઝ' (નિયમ-તત્ત્વ) લેખદ્વારા, ફ્રાન્સની તે વખતની રાજ્યપદ્ધતિનો કંઇક વિરોધ કરીને, ઈંગ્લંડ માફકની શાસનપદ્ધતિની જરૂર જણાવી. બીજા વોલ્ટેયરે ઇ. સ. ૧૬૯૪ થી ૧૭૭૮ સુધીમાં, પોતાની દલિલપૂર્વકની માર્મિક ભાષામાં, તે સમયના ધર્મ તથા શાસનપદ્ધતિની બરોબર ખબર લીધી. વોલ્ટેયરમાં બીજાપર કટાક્ષ કરવાનું, અને નવી નવી પરિભાષા બનાવવાનું અસાધારણ સામર્થ્ય હતું. ઇતિહાસમાં એવા લેખકો વિરલ છે. તેણે જૂના વિચારોનો વિધ્વંસ કરીને, વિપ્લવને માટેનો નવીન માર્ગ ખુલ્લો કર્યો. રાજ્યક્રાન્તિનો ખરેખરો ત્રીજો દર્શનકાર રૂશો ઇ. સ. ૧૭૧૨ થી ૧૭૭૮ માં થયો. ખરી રીતે તો એણેજ દૃઢતાપૂર્વક ક્રાન્તિનો પાયો નાખ્યો—એણેજ એક રીતે ફ્રાન્સની રાજ્યસત્તાની જડ ઉપર ખરેખરો ઘા કર્યો. 'સોશીયલ કૉન્ટ્રેક્ટ, નામના પોતાના પુસ્તકમાં રૂશોએ એ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે, પ્રકૃતિએ હરેક મનુષ્યને બીજાની બરોબર તથા તેના જેટલોજ સ્વતંત્ર બનાવ્યો છે.

પ્રાચીનકાળમાં મનુષ્યસમાજની પ્રાકૃતિક (સ્વાભાવિક) દશામાં રાજા પ્રજા જેવું કંઈજ નહોતું. સૌ કોઇ એકસરખા અને સ્વતંત્ર હતા; પરંતુ તત્પશ્ચાત દસ્યુ—અનાર્યોના ભયથી તેમણે પોતાની એક બીજાની સ્વેચ્છાથી પોતામાંથી એકને પોતાનો રક્ષક નીમવાનો ઠરાવ કર્યો; તેનાપર પોતાની રક્ષાનો ભાર નાખી તે બદલ સર્વ તેને કર આપવા લાગ્યા; અને પોતાની સ્વતંત્રતાને કંઇક કમ થવા દીધી. રૂશોએ આ પ્રમાણે લખીને પ્રજાના હૃદયમાં ઠસાવ્યું કે શાસન કરનારા સર્વ પુરુષો અથવા સંસ્થાઓ જનસમાજે પોતે બનાવેલી છે, અને તેથી સમાજ જ્યારે પણ

ઇચ્છે ત્યારે તેમાં ઉચિત પરિવર્તન કરી શકે છે એવું એ સાથે લોકોને એ પણ શીખવ્યું કે સર્વ મનુષ્યો એકબીજાની બરાબરના અને સ્વતંત્ર છે રૂશોના આ સિદ્ધાન્તો ક્રાન્તિના કાર્યમાં બહુજ સહાયક નિવડયા એ ક્રાન્તિનો મૂળ મંત્ર " સ્વાધીનતા, સમાનતા, અને ભ્રાતૃભાવ અથવા તો મૃત્યુ " હતો. રૂશોના દાર્શનિક વિચારોની આવી એમાં રહેલી હતી

એક બાજુએ અગ્રેસરો સામાન્ય પ્રજાને આવી જાતનું શિક્ષણ આપી રહ્યા હતા, જ્યારે બીજી બાજુએ રાજા, દરબારીઓ, ભાયાતો, તથા ક્રીશ્ચીયન ધર્મના પાદરીઓ તે શિક્ષણરૂપી અગ્નિમાં અત્યાચાર, અન્યાય, તથા દુરાચારરૂપી ઘૃતની આહુતિઓ આપી રહ્યા હતા ઉપર જણાવ્યા મુજબ રાજાના અત્યાચારની કંઇ હદ રહી નહોતી. રાજાની ઇચ્છાવિરુદ્ધ કોઇથી કંઇ પણ કહેવાતું નહોતું તે ચાહે તે કરી શકતો પ્રજાની સંપત્તિ પરિવાર અને પ્રાણ સુદ્ધાં રાજાની ઇચ્છા ઉપર નિર્ભર હતાં તે ચાહે તે સમયે નવીન કર નાખી શકતો. શહેનશાહની હદપાર રોશની માટે, તે પ્રજાપર નિરંતર અવનવા કર નાખતો તેના અમીરઉમરાવો, જાગીરદારો, ઠાકોરો અને પટાવતોના એથી પણ ખરાબ હાલ થઈ ચુકયા હતા. તેમના ઘણાખરા અધિકારો રાજાએ છીનવી લીધા હતા. તથાપિ પોતાના ઇલાકામાં તેમનું જોર અને અધિકાર જેવોને તેવો કાયમ હતો ચાહે તેને તેઓ બેહાલ કરતા અને ચાહે તેને મારી પણ નાખતા તેમનાપર કોઇ જાતનો અંકુશ નહોતો ઇશ્વરના આ ઉપજેલા પુત્રોને શિકાર ખેલવામાં વાંધો ન આવે એટલા માટે કોઇ પણ ખેડુતો પોતાના ખેતરને વાડ પણ લગાવી શકતા નહોતા તે ભિખારાઓને એક ટંક પણ પૂરૂં ખાવાનું નહોતું મળતું છતાં પણ ઉક્ત જમીનદાર તથા અમીરઉમરાવ વર્ગ જ્યારે ચાહે ત્યારે પૂનો અને સડકો ઉપર કર નાખીને તેમની પાસે જે કંઇ અલ્પ જીવિકા હતી તેમાંથી પણ બનતું લઇ લેવાની કોશિશ કરતા હતા ગમે તેવા મનુષ્યને વિના તપાસ કર્યે કેદ કરવાનો રાજાને અધિકાર હતો ઉમરાવ લોકો પોતે પણ રાજાને ખુશી કરીને તેના આ અધિકારનો ઇચ્છાનુસાર ઉપયોગ કરી શકતા ક્રિશ્ચીયન ધર્મગુરુઓની દશા પણ એવીજ સ્વચ્છંદી અને બગડેલી હતી તે લોકો નામમાત્રના ધર્મગુરુ અથવા પાદરી હતા ધર્મના નામે લોકોની આવકમાંથી દશાંશ મેળવી રહેનો પોતાના સુખમાટે ઉપભોગ કરવો એજ એમનું એ વખતનું મુખ્ય કર્તવ્ય થઇ પડયું હતું, અર્થાત્ એ લોકો તે સમયે તો સર્વ સાધારણમાં સુખને બદલે દુઃખનોજ પ્રચાર કરી રહ્યા હતા. આ સર્વ દુર્દશામાં સૌથી વધારે ખરાબ અને આશ્ચર્યજનક વાત તો એ હતી કે સર્વ પ્રકારના રાજકીય કરો સાધારણ અથવા ગરીબ વર્ગના લોકો પાસેથીજ લેવામાં આવતા હતા લૉર્ડ લોકો અને ધર્માધિકારીઓ વિગેરે તો તેમાંથી મુક્તજ હતા

પરમાત્માની સૃષ્ટિમાં તેમનાંજ કનિષ્ઠ બાળકો પ્રતિ આવો અસહ્ય વર્તાવ વર્ત-

વામાં આવે એ ક્યાંસુધી નભે ? એની પણ હદ હતી. બેહદ અત્યાચારથી ખળભળાટ ઉત્પન્ન થયા સિવાય રહેતો નથી. ફુટબોલમાં આપ હવા ભરશો તો તે તેમાં દબાઇ ચંપાઇને પણ નિયત હદસુધી તો રહેશેજ, અને ફુટબોલ પણ એથી પ્રફુલ્લ થશે, પરન્તુ અમુક હદ વટાવ્યા પછી તેમાં જો વિશેષ હવા ભરવાનો યત્ન કરવામાં આવશે તો તે તેમાં સમાઇ શકશે નહિ; એટલુંજ નહિ પરંતુ ફુટબોલ આખરે ફુટી જશે. અને અંદર જેમ તેમ ભરેલી હવા આપોઆપ બહાર નીકળી જશે. બસ, એ વખતથી વાયુનો દબાઇ રહેવાનો ધર્મ દૂર થઇ, તેમાં અન્યને દબાવવાનો વિપરીત ગુણ દાખલ થશે. મનુષ્યપ્રકૃતિની પણ એવીજ સ્થિતિ છે. આપ કોઇપણ મનુષ્યપર કંઇ પણ અત્યાચાર કરશો તો બહુ વખતસુધી કદાચ તે સાંખી શકશે, પરન્તુ તે સહજશક્તિની અમુક હદ હોય છે. તે હદથી વિશેષ અત્યાચાર જો તેનાપર કરવામાં આવે તો તે પછી તેને તે સહન કરી શકશે નહિ; અને તે મનુષ્યની દબાઇ જવાની પ્રકૃતિને બદલે તેમાં બીજાને દબાવવાની ભયંકર શક્તિ આપોઆપ દાખલ થયલી આપને માલૂમ પડશે. આ વખતે આપણે એમ કહી શકીશું કે ઉક્ત મનુષ્યમાં ક્રાન્તિનો વેગ દાખલ થયો છે. જ્યારે ક્રાન્તિની અગ્નિ અત્યાચારોરૂપી ઘૃતની આહુતિઓ તથા ત્યાંના તે સમયના નવીન તત્ત્વવેત્તાઓના ઉપદેશરૂપી પવનોથી ચોતરફ જોરથી ફાટી નીકળી પ્રચંડપણે સમસ્ત યૂરોપની આંખો ઉઘાડી રહી હતી, તે વખતે ફ્રાન્સની પણ બરોબર ઉપર જણાવી એવી સ્થિતિ હતી.

રાજ્યક્રાન્તિનો પ્રકાશ

क्रान्तेरोघः प्रगुणितरयः केन वा वारणीयः ?

" ક્રાન્તિરૂપી વેગવાળા જળપ્રવાહને કોણ રોકી શકે છે ? "

પ્રથમ પરિચ્છેદમાં જણાવ્યા પ્રમાણે મનુષ્યની સહનશક્તિની પણ હદ હોય છે. અમુક મર્યાદા પછી તે આગળ વધી શકતી નથી. તે પછી યા તો તે મનુષ્ય મૃતપ્રાય બને છે, અથવા તો તે વ્યાધિ દૂર કરવાનો તે યત્ન કરે છે. એવે સમયે તેને જો કોઈ ઉત્તમ ચિકિત્સક મળી ગયો; અને તેણે રોગનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ તથા નિદાન સમજી લઇને તેનું બરોબર ઔષધ તથા સારવાર કર્યા, તો તે રોગીના યત્નો અવશ્ય સફળ થઇ તે નિરોગી બનશે; પરન્તુ દુર્ભાગ્યવશાત્ અગર તેને કોઈ તેવો વૈદ્ય ન મળ્યો તો તે વ્યાધિ દિવસે દિવસે બળવત્તર નિવડી તેને નિર્માલ્ય બનાવી દેશે, અને કોણ જાણે તેને કેટલાંએ વર્ષપર્યન્ત પથારીવશ રહેવુ પડશે અથવા તો તેનુ મૃત્યુ થશે !

રાષ્ટ્રની દશા પણ લગભગ એવીજ છે. રાષ્ટ્રને પણ એવાજ રોગો લાગુ પડે છે.

સમય સમયપર તે જૂદા જૂદા રોગોથી પીડાય છે એટલા માટેજ કદાચ આધુનિક રાજનૈતિક વિચારકોએ સિદ્ધ કરવાનો યત્ન કર્યો છે કે, રાષ્ટ્ર એ એક દેહની ઉપમાને યોગ્ય છે જૂદા જૂદા અંગોમાં જેમ જરાપણ વિકાર થતાં તે શરીર રોગગ્રસ્ત થઈ પડે છે, તેવીજ રીતે રાષ્ટ્ર પણ પોતાનાં અંગો બગડવાથી બીમાર પડી જાય છે,

જે સમયની આપણે અત્રે વાત કરીએ છીએ તે વખતે ફ્રાન્સ એવા રાષ્ટ્રીય બીમારીથી ગ્રસ્ત હતો તે સમયે તે અસ્વસ્થ દશા ભોગવતો હતો. ચારે તરફની ખૂમો અને દેન્ય રહેલા ચાક દે ફ્રાન્સની આ રોગગ્રસ્ત દશાનુ દૂર દૂરના દેશો સુધી સર્વ કોઈને ભાન કરાવ્યુ હતુ જે વિદેશી યાત્રિયોએ તે સમયે ફ્રાન્સ દેશનુ અવલોકન કર્યું હતુ તેમણે સર્વેએ મુખ્યત્વે એજ સ્વીકાર્યું હતુ કે, બહુ નજદિકના ભવિષ્યમા અથવા કદાચ સમય બાદ ફ્રાન્સમાં બંડ મચવુ જોઈએ ફ્રાન્સ દેશનાં સર્વ રાષ્ટ્રીય અંગો આ વખતે વિકારયુક્ત દશામાં હતાં તેમા કીડા પડયા હતા એમ કહીએ તોપણ ચાલશે આ વખતે તેને એક એવા વૈદ્યની જરૂર હતી કે જે તેના રોગને બરાબર ઓળખી તેનો સત્વર ઇલાજ કરે. બસ એજ સમયમાં એવા એક વૈદ્યનુ ફ્રાન્સમાં આગમન થયુ તે ક્રાન્તિરૂપી વૈદ્યે ફ્રાન્સ દેશને રોગમુક્ત કરવા માટે જોરશોરથી ભારે પ્રયત્નો કર્યા તેણે તેનાં સમસ્ત વિકારી અંગોની એવી સરસ રીતે વાઢકાપ કરી તેમાંનો મલિન ભાગ કાઢી નાખ્યો કે, સમસ્ત સંસાર એ દૃશ્ય જોઈને આશ્ચર્યચકિત થયો જે વખતે ઉક્ત રાષ્ટ્રપર ઓપરેશન (વાઢકાપ) ની આ ક્રિયા ચાલતી હતી તે વખતે સમસ્ત સંસાર ઉક્ત વૈદ્યને ધિક્કારતો હતો અજ્ઞાન અને કાયર પુરુષો તેને ક્રૂર કહેતા હતા પરન્તુ વૈદ્ય વિદ્યામાં નિપુણ પુરુષો એમ જણાવતા હતા કે તેજ વૈદ્ય ખરો ચિકિત્સક હતો કારણ કે જે વૈદ્ય પોતાનું કાર્ય કરતી વખતે રોગીના ઉદ્ધાર સિવાય બીજા કશાની પરવા કરતો નથી તેનેજ બુદ્ધિમાનો ખરેખરો વૈદ્ય કહે છે બસ, ક્રાન્તિરૂપી વૈદ્યે પણ એરીતે કોઈનુ કંઈપણ સાંભળ્યા સિવાય પોતાનુ કાર્ય જારી રાખ્યુ જેનુ પરિણામ એ આવ્યુ કે ફ્રાન્સરાષ્ટ્ર ઉક્ત વાઢકાપના દુઃખથી જો કે કંઈક કમજોર થઈ ગયુ પરન્તુ તેનો રોગ તો નિશ્ચય સદાને માટેજ દૂરજ થયો તેના સર્વ વિકારો નષ્ટ થયા

ફ્રાન્સનાં એ વિકૃત અંગ ક્યાં હતાં એ જાણવા માટે એટલુંજ લખવું બસ થશે કે તે સમયનો રાજા, અમીરઉમરાવો તથા પાદરીઓ એ સર્વ રાષ્ટ્રનાં સડેલા અંગ સમાન હતા ક્રાન્તિનું એજ કાર્ય હતુ કે તે અંગોને નષ્ટ કરવાં, અને કાર્ય થઈ રહ્યુ કે તુરતજ ક્રાન્તિરૂપી વૈદ્ય ફ્રાન્સ છોડીને કૃતાર્થ થઈને ચાલ્યો ગયો

ઉપર જણાવ્યુ તેમ એ વખતની દશા જોઈને ફ્રાન્સની મુલાકાત લેનારા વિદેશી યાત્રીઓનીજ એ ખૂમ નહોતી કે ફ્રાન્સમાં થોડા વખતમાં બંડ થશે, પરન્તુ ફ્રાન્સની અંદરના વિદ્વાનોની પણ એજ ભવિષ્યવાણી હતી એટલુંજ નહિ પરન્તુ દુરાચારી લંપટ, તથા નિર્બળ રાજા પંદરમો લ્યુઈ પણ મરતી વખતે એજ કહી ગયો હતો કે મારી પાછળ મહા વિપ્લવ થશે. આ ભવિષ્યવાણીનુ કથન કરનાર એ રાજાનુ

કલંકિત શરીર ઇ. સ. ૧૭૭૪ માં આ સંસારમાંથી નષ્ટ થયું.

હવે રાજ્યનો ભાર સોળમા લ્યૂઇને માથે પડયો. જે વખતે તેનો રાજ્યાભિષેક થઇ રહ્યો હતો, તેજ સમયથી દૂરથી આવતી આપત્તિઓની ઘોર મેઘગર્જના તેના કાનો ઉપર પડી ચૂકી હતી. એથી તેણે એજ વખતે ભયભીત થઇને પોતાના સહાયકોને શોધવા માટે ચારે તરફ નજર દોડાવી, પરન્તુ તુરતજ તેને માલૂમ પડયું કે સૃષ્ટિમાં હવે એવી એકે શક્તિ નથી રહી કે જે તેને ઉક્ત ભાવિ સંગ્રામથી બચાવે, અને ક્રાન્તિ-રૂપી તીક્ષ્ણ છરાના ભયથી તેની રક્ષા કરે. આમ માલૂમ પડતાંની સાથેજ તે ગભરાઇ ગયો, અને તેના મોંમાંથી એ શબ્દો નીકળી પડયા કે, “ હે પરમાત્મન્ ! આપજ મારા સાથી અને રક્ષક બનો, હું હજુ એવો બાળક છું કે મારામાં આ દેશનું શાસન કરવાનું અત્યારે બળ નથી.” પરન્તુ ઇશ્વરે પણ આ પ્રાર્થના સાંભળી ન સાંભળી કરી નાખી; કારણ કે સૃષ્ટિના અટલ નિયમ આગળ એક વ્યક્તિની પ્રાર્થનાનું કેટલું બળ !

સોળમો લ્યૂઇ જો આ ક્રાન્તિના વખતને બદલે બીજા સમયમાં ઉત્પન્ન થયો હોત તો કદાચ સંસારના સર્વોત્તમ રાજાઓમાં તેની ગણના થાત. તે સદાચારી, મિતવ્યયી, પ્રજાહિતની કાળજી રાખનારો, દયાળુ અને સ્નેહાળ હૃદયનો રાજા હતો. જે સર્વ ગુણો સાધારણ સમયમાં એક રાજાને માટે બહુજ ઉત્તમ ગણાય છે, પરન્તુ ક્રાન્તિના સમયમાં એવા કેવળ શાન્ત અને સુશીલ રાજાઓ કંઇજ કરી શકતા નથી. તેઓ જુએ છે કે પોતાનું સિંહાસન ડોલવા લાગ્યું છે, તોપણ તેઓ કંઇ કરી શકતા નથી. આવા સમય માટે તો, બહુજ મજબૂત અને ક્રાન્તિને દાબી શકે એવા હૃદયવાળા રાજાની જરૂર છે; અથવા તો જે રાજા પોતાની પ્રબળ માનસિક શક્તિવડે ક્રાન્તિને પણ માર્ગ દર્શાવનારો થઇ પડે તેવો રાજાજ આવા ઉથલપાથલના વખતમાં સ્થિર રહી શકે છે. કમનસીબે સોળમા લ્યૂઇમાં આ બેમાંનો એકકે ગુણ નહોતો. તે ન તો કઠોર હતો કે ન તેનામાં એવી પ્રબળ માનસિક શક્તિ હતી. તે તુરતજ કોઇની સલાહને આધીન થઇ જતો હતો. સ્વતંત્રપણે વિચાર કરવાની કે માર્ગ કાઢવાની તેનામાં શક્તિ નહોતી.

રાજા બનતાંજ તેણે જોયું કે દેશની આર્થિક દશા બહુજ બગડેલી છે અને રાજ્ય-ભંડાર તદન ખાલી પડ્યો છે, એથી એ દોષ દૂર કરવા માટે તેણે કંઇ એક યોગ્ય પુરુષોને પોતાના મુખ્ય મંત્રી તરીકે નિયત કર્યા, પરન્તુ કોઇથી પણ એ દશા સુધારી શકાઇ નહિ. તેણે પોતાના કૃપાપાત્ર પુરુષોની એક સભા બોલાવી, અને તેમાં મોટા મોટા અમીરઉમરાવો સામેલ થયા. રાજાએ તેમની પાસે રાજ્યના સુધારાર્થે ધનની સહાયતા માગી, પરન્તુ તે સ્વાર્થાન્ધ પુરુષોએ તે ભલા રાજાને તે માટે એક પાઇ પણ આપી નહિ. કેવળ સુકો જવાબજ પરખાવી દીધો ! રાજાએ જ્યારે પોતાની આવી દશા જોઇ, ત્યારે તેણે લાચાર થઇને સમસ્ત પ્રજાકીય પ્રતિનિધિઓની સાધારણ સભા બોલાવી; જેમાં લોર્ડ અને પાદરીઓ ઉપરાંત સાધારણમાં સાધારણ પ્રજાસમૂહના પ્રતિ-નિધિઓએ પણ હાજરી આપી હતી. ફ્રાન્સના પૂર્વ રાજાઓ તરફથી, કોઇ કોઇ વખતે

મચી રહી હતી. પૅરીસના લોકોને જ્યારે ખબર પડી કે રાજા તથા રાજસભા વચ્ચે વિરોધ ઉભો થયો છે અને રાજા, રાષ્ટ્રીય પરિષદ્‌થી ચીડાઇ તથા ગભરાઇને પોતાના રક્ષણાર્થે ચારે તરફથી મોટું સૈન્ય એકઠું કરે છે, ત્યારે સર્વને પોતાના જાનમાલની ફીકર થવા લાગી. પ્રજાના મનમાં એ ભય ઉત્પન્ન થયો કે, કદાચ રાજા આ સેના એકઠી કરેલી સેના સાથે પૅરીસ નગરી તથા રાષ્ટ્રીય પરિષદ્‌ને દબાવવા માટે તેના ઉપર હલ્લો કરશે. આથી આવા વિચારની કાંઇએક વાતો–બૂમો પ્રજામાં ફેલાવા લાગી. એકે કહ્યું કે આજ રાત્રેજ રાજસેના પૅરીસ અથવા રાજસભા ઉપર હુમલો કરશે; તો બીજાએ તેમાં મીઠું મરચું ઉમેરીને એવી ગપ મારી કે આજરાત્રે રાષ્ટ્રીય પરિષદ્‌ના સર્વ પ્રતિનિધિઓને કેદ કરવામાં આવશે. આવા પ્રકારના સંદેહ, ભય તથા અવિશ્વાસના વખતમાં પૅરીસમાં શાન્તિ ફેલાવવા માટે તેના મુખ્ય મુખ્ય પુરુષોની એક કમીટી નિમવામાં આવી. જેનું નામ ‘ક્રાન્તીયનગરપ્રબન્ધકર્ત્રી સભા’ રાખવામાં આવ્યુ. આ ઉપસભાએ જ્યારે નગરની રક્ષા કરી શાંતિ ફેલાવવાનું બીડું ઝડપ્યું, ત્યારે પૅરીસના અનેક દેશભક્ત નાગરિકોએ તેમની સિહાયતા અર્થે પોતાની પણ એક સેના ઉભી કરી, જેને ‘ રાષ્ટ્રરક્ષક સેના ’ નું નામ આપ્યું. આ પ્રમાણે, જેનાવડે ક્રાન્તિના આખા વખતમાં એક મહાન કાર્ય કરવાનું હતું, તેવી બન્ને લોકોપયોગી સંસ્થાની સ્થાપના એની મેળેજ થઇ ગઇ !

દુર્ભાગ્યવશાત્ આ વર્ષે ફ્રાન્સમા અન્નનો પાક પણ થોડો થયો હતો. દૈવનોજ કંઇ કોપ હોય એવું જણાતું હતું. રાજનૈતિક ઝગડામાં પડવાથી કેટલાક ખેતીનું કામ ન કરી શકયા. એનું પરિણામ એ આવ્યું કે દેશમાં અન્નનો દુકાળ પડયો. પૅરીસપર આની ભારે અસર થઇ; કારણ કે ગામડાંઓના અસંખ્ય લોકો પણ અન્નના વાંખાથી ત્યાં આવીને વસ્યા હતા, પરન્તુ આ અશાન્તિમાં તેમને રોજી પણ ક્યાંથી મળે ? તેઓએ રાષ્ટ્રીય પરિષદ્ સમક્ષ જઇ બૂમ મારવા માંડી અને નગરપ્રબન્ધકર્ત્રી સભા પાસે પણ પોતાની ફરીઆદ કરી; પરંતુ જે સમયે અન્નના [illegible] પડવા લાગ્યા હતા, તેવે વખતે તેમને કોણ અનાજ આપે ? આ સ્થિતિમાં એવા અશાન્ત જનસમૂહમાં કોઇએ જોરશોરથી એવી બૂમ ઉડાવી કે “ આપણે માટે અન્ન [illegible] પ્રબંધ કરવા માટે મી. નેકર નામના મંત્રીએ, રાષ્ટ્રીય પરિષદ્‌ની તુરત સભા બોલાવવાની સલાહ આપી હતી, તેને રાજાએ પદભ્રષ્ટ કર્યો છે. ” પછી તો પૂછવું જ ? એ બૂમે બળતામાં ઘી હોમવા જેવી દશા કરી. ! હર એક મનુષ્યના મનમાં એ મંત્રીનો બદલો લેવાની વેરની લાગણી ઉભી થઇ ! સામાન્ય સમજના [illegible] લોકોને, એક મગજના ફરેલાએ એવી બૂમ મારી કે, જે કિલ્લામા રાજા ન્યાય અન્યાયનો વિચાર કર્યા વિના પોતાની ઇચ્છાનુસાર અનેક કેદીઓને વરસોના વરસ સુધી કેદ કરે છે, તે [illegible] આજે આપણે નાશ કરવાની જરૂર છે. આ કિલ્લાનું નામ ‘ બેસ્ટાઇલ ’ હતુ. બેસ્ટાઇલના નામે સર્વ લોકો ઉપર એવી

જાદુઈ અસર કરી નાખી કે, તે વર્ષના જુલાઈ માસની ૧૪ મી તારીખે, ત્રીશ હજાર માણસો તે તોપોથી સુરક્ષિત થયેલા પ્રાચીન કીલ્લા ઉપર તૂટી પડયાં અને તેના પ્રબન્ધકર્તા અધિકારીને મારી નાખી, કિલ્લો પોતાને સ્વાધીન કર્યો। અને આખરે તે નિરંકુશ બળવાખોરો ગર્જનાની પ્રચંડ ધ્વજાને ભૂતળપર સુવાડીનેજ પાછા પૅરીસ આવ્યા.

આ પ્રમાણે જનસમૂહે જ્યારે પોતાનું બાહુબળ દેખાડયું ત્યારે રાજા તથા તેના કૃપાપાત્ર અમીરઉમરાવો અને પાદરીઓ, મહાન ચિંતામાં પડી ગયા ! સર્વ સાધારણને શાન્ત કરવાનો અન્ય ઉપાય રાજાએ ન જોયો એટલે તેણે લોર્ડ તથા પાદરીઓને એવી આજ્ઞા કરી કે તેઓએ પણ રાષ્ટ્રીય પરિષદ્‌માં સામેલ થવું રાજાએ ધાર્યું કે આમ કરવાથી પોતાને માથેનો ભય ઓછો થશે. બીજી બાજુએ લૉર્ડ તથા પાદરીઓ પણ એમ સમજ્યા કે હવે કંઈ પણ ઉદારતા કે છૂટછાટ મૂક્યા વિના પ્રજા આપણો કેડો છોડશે નહિ તેઓએ પણ રાષ્ટ્રીય પરિષદ્‌મા ઉભા થઇને પોતપોતાના વંશપરંપરાનો ભૂમિનો કર તથા દશાંશનો હક્ક છોડવા માંડયો જાન. તા ૪ થી ઑગસ્ટને દિવસે એક રાજા સિવાય ફ્રાન્સનિવાસી બીજા સર્વ મનુષ્યોને બે દિવસની પરિષદે એકજ સપાટીપર લાવી મૂક્યા ! ક્રાન્તિનો આ પ્રથમ મહા વિજય હતો. એ પછી બાવીશ દિન વ્યતીત થતાં પરિષદે પ્રજાકીય અધિકારોનો ઢંઢેરો પીટાવ્યો જેદ્વારા સર્વ મનુષ્યોની સમાનતા તથા સ્વતન્ત્રતાનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો અને સાથે સાથે એ પણ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું કે, રાજ્યશક્તિનું મધ્યબિંદુ રાષ્ટ્રમાંજ હોવું જોઈએ કોઇ ખાસ વ્યક્તિમાં નહિ, અર્થાત્ રાષ્ટ્રની સંમતિ એજ રાજ્યનિયમ અન્ય નહિ

પરિષદ્‌માં આ વ્યવસ્થા બની રહી હતી, પરંતુ ભૂખ્યું પૅરીસ તો ખોરાક વિના જ તરફડતું હતું ! પીડિતોને જ્યારે એમ જણાયું કે, હવે કયાંથી પણ અન્નની આશા રહી નથી, ત્યારે તે ભૂખ્યા વરૂઓની માફક રાજાના મહેલોપર તૂટી પડયા, અને રાજાના સમસ્ત રક્ષકોને પગતળે કચરીને તેઓ ઠેઠ રાજાની પાસે પહોંચી ગયા અને તેને પરિવારસહિત ગાડીમાં બેસાડીને પૅરીસમાં લઇ આવ્યા ! જનસમાજની આ સાહસિક ચેષ્ટાથી ફ્રાન્સના રાજાનું સિંહાસન કંપવા લાગ્યું ! પ્રજાની આવી તોફાની વર્તણુ જોઇને, રાજાના માનીતા સમસ્ત અમીરઉમરાવ તથા પાદરી લોક પણ સ્તબ્ધ બની ગયા, અને ભયના માર્યા કંપવા લાગ્યા ! જ્યાં તેમના આશ્રયદાતા રાજાને પણ ઉપાડી લઇ જવામાં આવ્યો, ત્યાં પછી તેઓ કોને આધારે રહી શકે ? એક પછી એક તરતજ સમસ્ત પાદરીઓ તથા લૉર્ડોએ ફ્રાન્સની હદ છોડવા માંડી તેને પોતાનો જીવ બચાવવાની ફીકર આવી પડી, અને જ્યાં રસ્તો મળ્યો ત્યાં જવા માંડયું પરિષદે પણ આ તકનો ખરેખરો લાભ લીધો ચર્ચ (ધર્મમંદિર)ની સમસ્ત જમીન જે પહેલા પાદરીઓના અધિકારમાં હતી તે સર્વ રાષ્ટ્રના કબજામાં લઈ લેવામાં આવી અને નાસી ગયેલા ઉમરાવોની સંપત્તિ પણ રાષ્ટ્રની સંપત્તિમાં મે-

ળવી દીધી. માત્ર ત્યાં રહેલા સ્વતન્ત્ર અને ઉદાર વિચારના પાદરીઓના નિર્વાહ માટે રાજ્યભંડારમાંથી વ્યવસ્થા કરી આપવામાં આવી.

આવાં સર્વ નાનાં નાનાં પરિણામો પશ્ચાત્ ઇ. સ. ૧૭૯૧ ના સપ્ટેમ્બરની ૧૪ મી તારીખે રાષ્ટ્રીય પરિષદે ફ્રાન્સ દેશની એક નવીન સંપૂર્ણ રાજસભા બનાવી. આ નૂતન સંસ્થાના નિયમાનુસાર રાજા જો કે દેશનો મુખ્ય શાસનકર્તા તરીકે ગણાવા લાગ્યો તોપણ રાજ્યપ્રબંધ માટે સમસ્ત રાજનિયમોને બનાવનારી તથા સમસ્ત પ્રજાનો અભિપ્રાય પ્રગટ કરનારી એક વ્યવસ્થાપકસભા નિમવામાં આવી. આ નવીન સંસ્થાને બનાવીને, ક્રાન્તિને ઉઠાવનારી રાષ્ટ્રીય પરિષદ્ તૂટી ગઇ. અહીંઆં ફ્રાન્સની રાજ્યક્રાન્તિની પૂર્વપીઠિકાની સમાપ્તિ થાય છે.

ભયંકર ખુનરેજી

विवेकभ्रष्टानां भवंति विनिपातः शतमुखः । भर्तृहरिः ।

વિવેકથી ચ્યુત થએલાઓનો અનેક પ્રકારે અધઃપાત થાય છે.

જૂની રાષ્ટ્રીય પરિષદ્ સમાપ્ત થઇ નવી વ્યવસ્થાપકસભા નિમાઈ; તેણે પોતાનું કામ એ નિયમથી શરૂ કર્યું કે વ્યવસ્થાપકસભામાં રાષ્ટ્રીય પરિષદ્‌ના સભાસદોમાંથી કોઇને લેવા નહિ. આથી વ્યવસ્થાપકસભાએ પોતાનું કાર્ય શરૂ કર્યું તે વખતે તે નવીન વિચારવાળા નવયુવક પુરુષોથીજ ભરપૂર હતી, ઉક્ત ઉત્સાહી નવયુવકોના વિચારો પણ બે ભાગમાં વહેંચાયલા હતા. એક પક્ષવાળાઓ નવીન સંસ્થાના પક્ષપાતી હોઈ એવી ઇચ્છા ધરાવતા હતા કે, ફ્રાન્સનું અસલી રાજ્ય, રાજા તથા વ્યવસ્થાપકસભાના સંમિલિત અધિકારમા રહે, જ્યારે બીજાઓ એવા વિચારવાળા હતા કે ફ્રાન્સની શાસન સંસ્થા અમેરિકાની માફક પ્રજાના પ્રતિનિધિઓના સ્વતંત્ર અધિકારોમાં રહેવી જોઇએ. રાજાને પ્રજાના નાયક તરીકે રાખવાની કંઇ જરૂર નથી. આવા વિચારવાળાઓને "ગિરૌન્ડિસ્ટ" કહેવામાં આવતા. આ પ્રમાણે જો કે નિયામકસભાના બન્ને વિચારોમાં કંઇક મતભેદ જરૂર હતો, અને એ પ્રકારે પરસ્પરના વિરોધની સામગ્રી પ્રથમથીજ પરિષદ્‌માં વિદ્યમાન હતી, તથાપિ શરૂઆતમાં તો તે મતભેદે કોઇ વિશેષ સ્પષ્ટરૂપ ધારણ કર્યું નહિ. એનું એક કારણ તો એ હતું કે જેની સાથે પરસ્પર ઝઘડો થવાનો પરિષદ્‌ને ભય હતો. હજી ઘણાએ એવા ઉમરાવો ફ્રાન્સમાં મોજૂદ હતા કે જેઓ રાજા માટે પોતાનો પ્રાણ આપવા પણ તૈયાર હતા, અને રાજા પણ તે વખતે રાજધાનીમાંજ વિદ્યમાન હતો. વળી આ આન્તરિક શત્રુઓના ભય ઉપરાંત બહારના આક્રમણનો પણ પરિષદ્‌ને પ્રચંડ ભય હતો !

જ્યારથી ફ્રાન્સમાં રાજાઓના અનુચિત અત્યાચારોને દબાવનારી ક્રાન્તિનો

પ્રારંભ થયો, ત્યારથી યૂરોપના સમસ્ત રાજાઓની બુદ્ધિ પણ ઠેકાણે આવી, અને તેઓ જાગૃત થઈ ગયા પોતાના પ્રભાવની રક્ષા કરવાની ઇચ્છાવાળા હોવા છતાં ભયથી કંપતા હૃદયોથી તેઓ આ સર્વ ઘટનાઓને સાવધાનીથી ક્રમશ નિહાળતા હતાં તેઓ જાણતાં હતાં કે ફ્રાન્સના રાજાનું પદચ્યુત થવું, એ યૂરોપનાં સર્વ સિંહાસનોને ડોલાવવાનું કારણ નિવડશે એક દેશમાં જો પ્રજાનો રાજાપ્રતિનો વિરોધ સફળ નિવડે, તો અન્ય દેશોની પ્રજાનું પણ તે માર્ગનું સાહસ કેટલું બધું વધી જાને, તે તેઓ બહુ સારી રીતે સમજતાં હતાં, આથી તેઓ સોળમા લ્યૂઇની રક્ષાથી પોતાની રક્ષા, અને તેના પરાજયથી પોતાનો પરાજય માનતાં હતાં

જ્યારે રાજાને પેરીસમાં કેદ કર્યો છે, એ વાત પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ, ત્યારે સમસ્ત યૂરોપનાં રાજસિંહાસન ડોલવા લાગ્યાં ! આસ્ટ્રીયાએ પ્રશીયાની સાથે મળીને તરત-જ ફ્રાન્સપર આક્રમણ કર્યું પરિષદે પણ તા ૨૦ એપ્રીલ ૧૭૯૨ માં, ઉક્ત બન્ને રાજ્યોવિરુદ્ધ યુદ્ધની ઘોષણા પ્રગટ કરી, અને મી. લા ફેયટ આદિ વીર સેનાપતિઓની સેનાસહિત તેમની સાથે યુદ્ધના રણમાં ઉતરવાની તૈયારી કરી પ્રારંભમાં તો ફ્રાન્સની સેના સમરભૂમિમાં ટકી શકી નહિ, અને શત્રુઓના મોટા સૈન્યનો માર ખાતાં ખાતાં રાજધાની તરફ પાછી હઠી આ વિજયથી શત્રુઓના સેનાપતિઓનો ઉત્સાહ બહુ વધી ગયો, અને ફ્રાન્સ દેશને હવે પોતાના હાથમાં આવ્યો સમજીને તે લોકોએ ફ્રાન્સનિવાસીઓનું અપમાન કરી તેમને પ્રકટપણે ધમકાવવાનું શરૂ કર્યું પોતાના હદમાં તેમને હાર ખાવેલી જાતિતરીકે સંબોધવામાં આવ્યા, અને તેના નામપર દોષો કાઢવાનું શરૂ કર્યું વિરોધીઓના આ ઉપર્યુક્ત વ્યવહારથી ફ્રાન્સના પ્રત્યેક દેશભક્ત પુરુષોના નસોમાં નવું લોહી રેડાયું એક અન્યદેશીય સેનાપતિ ફ્રાન્સ રાજ્યનું અપમાન કરે એ ફ્રાન્સ નિવાસીઓથી સહન થઈ શક્યું નહિ તેમનાં હૃદય આવેશથી ઉભરાવા લાગ્યાં અને એથી ક્રોધાન્ધ થઈને તેમણે જે કંઈ કર્યું તે યાદ કરતાં શરીરના રોમાંચ ઉભાં થયા વિના રહેતાં નથી ! સર્વ સાધારણ પ્રજાએ જ્યારે જોયું કે તેઓ શત્રુઓની સેનાને કંઈ પણ કરી શકે એમ નથી ત્યારે તેમણે પોતાનો રોષ શત્રુઓના અટકચાળાના પક્ષપાતીઓ ઉપર કાઢવો શરૂ કર્યો ઇ સ ૧૭૯૨ ના ઓગસ્ટ માસની ૧૦ મી તારીખે પેરીસના બજારોમાં એકત્રિત થએલા સર્વ પ્રાન્તોના લોકોએ રાજાના નિવાસસ્થાન પર હુમલો કર્યો અને રાજાના સમસ્ત રક્ષકોને મારી નાખ્યા. આખરે રાજાને પોતાને નિરાશ્રિત અને એકલો પડેલો જોઈને ત્યાંના પ્રતિનિધિ નિયામક પરિષદના મકાનનો આશ્રય લેવો પડ્યો. પરિષદે રાજાને આશ્રય તો આપ્યો, પરંતુ કેટલાક સમયપર્યંત તેના સર્વ અધિકારોથી તેને વંચિત કરીને કારાગૃહે નાખ્યો. ત્યારે શાસન સત્તાને ફરી બદલવાને માટે દેશના પ્રતિનિધિઓની વળી એક સમિ

રકસભા બોલાવવામાં આવી. આ અરસામાં શત્રુઓ પણ રાજધાનીથી પાસે આવી પહોંચ્યા. લોકોનું જોશ આથી બમણું થઇ ગયું, અને જે ક્રૂરતા સાધારણ રીતે મરણીયા મનુષ્યમાં દાખલ થાય છે, તેવી ક્રૂરતા તેમનામાં આવી ગઇ. આ સમયે ત્યાંની સામાન્ય પ્રજાએ જે એક ઘોર પાપ કર્યું હતું તે ઇતિહાસમાં આજે સપ્ટેમ્બરના "સર્વવધ" ને નામે ઓળખાય છે.

સપ્ટેમ્બરનો હત્યાકાંડ રાજનૈતિક સંસારના જીવનમાં લોહીથી ખરડાયલો એક મહા દુષ્ટ પ્રસંગ છે. એ સમયે આવેશથી અંધ થયેલા પેરીસના જનસમૂહે જે ઘોર કતલ ચલાવી હતી તે યાદ આવતાં આજે પણ રોમાંચ ખડાં થાય છે! તે દિવસની ઘટનાએ આ સરસ રીતે સિદ્ધ કર્યું હતું કે, સાધારણ યોગ્યતાવાળા પરંતુ સામાન્ય પ્રજાને ભડકાવવાની શક્તિ ધારણ કરનારા પુરુષો સંસારમાં જેટલો ઘોર અત્યાચાર કરાવવા ધારે તેટલો કરાવી શકે છે. "મારા" નામનો એક પત્રકાર, જેની જીભ આગ જેવી, અને જેનું હૃદય આગની ભઠ્ઠી સમાન હતું; તે પેરીસના લોકોને બહુજ બહેકાવતો ફરતો હતો. ઉશ્કેરાયલા લોકોએ કુલીન કેદીઓને સર્વ કારાગૃહોમાંથી કાઢી કાઢીને તેમનાં ગળાં કાપી નાખ્યાં! જેનાપર જરા પણ સંદેહ ઉત્પન્ન થયો કે તરતજ તેનું માથું ધડથી અલગ કરવામાં આવતું! એમ કહેવાય છે કે આ ઘોર હત્યાકાંડમાં ઓછામાં ઓછાં ૧૪૦૦ મનુષ્યોને કાપી નાખવામાં આવ્યાં હતાં. હાલમાં જેમ સ્વર્ગના નામપર દેવીઓને પશુઓનો ભોગ આપવામાં આવે છે, તેવી રીતે સ્વતંત્રતા દેવીને નામે આ સર્વ સેંકડો મનુષ્યોનો નિર્દય વધ કરવામાં આવ્યો હતો.

સપ્ટેમ્બરના આ હત્યાકાંડે, ફ્રાન્સમાંજ નહિ પરંતુ સમસ્ત યુરોપમાં એક [illegible] ત્રાસ [illegible] મૂક્યો! વિદેશી રાજ્યોનાં સિંહાસનો મૂળમાંથી શિથિલ થવા લાગ્યાં! બુદ્ધિમાન પુરુષોના હૃદયમાં ક્રાન્તિમાટે ઘૃણા ઉત્પન્ન થવા લાગી. ફ્રાન્સમાં [illegible] એ પરિણામ આવ્યું કે, રાજાના પક્ષપાતીઓની સર્વ હિલચાલો [illegible], તેમની વૃત્તિઓ સર્વથા ભયભીત થઇ ગઇ, ચારે તરફ બીભત્સ [illegible]! આ સર્વ જોઇને રાષ્ટ્રીય શાસકસભાના કંઇ એક સભાસદોને [illegible] રાજ્ય માટે તૃષ્ણા ઉત્પન્ન થઇ!

[illegible] પછી દેશની ભાવિ રાજસંસ્થાને સ્થિર કરવાને માટે એક [illegible] બોલાવવામાં આવી અને નિયામક સભાને સમાપ્ત કરવામાં [illegible] ની [illegible] ૨૦ મી સપ્ટેમ્બરે વિચારકસભા સ્થાપન કરવામાં [illegible] પરિસ્થિતિપર વિચાર કરવા માંડ્યો. લાંબો વિચાર કર્યા પછી [illegible] કે [illegible] પ્રજાતન્ત્રની સ્થાપના કરવી અને એકતન્ત્ર [illegible] પ્રજાતન્ત્ર રાજ્યની સ્થાપનાના દિવસથી નવો સંવત

ર કરવામાં આવ્યો. જેને લોકો 'સ્વતંત્રતા' એ વર્ષ નામથી ઓળખવા લાગ્યા
ઉક્ત કાર્ય કર્યા પછી વિચારકસભા એક વિશેષ ઘોર કાર્ય કરવા તત્પર થઈ
ાન્સના કેદી રાજાએ વચ્ચે એક વખત કેદમાંથી નીકળી જઈ ભાગી જવાની ચેષ્ટા
કરી હતી, પરંતુ ફ્રાન્સની બહાર જતા પૂર્વે તેને પકડવામાં આવ્યો તેને પેરીસમાં
ફરી કેદ કરવામાં આવ્યો હવે તેનું નસીબ તેની પાછળ ફરી વળ્યું પ્રથમ એ
પ્રશ્ન ઉઠ્યો કે આ રાષ્ટ્રીય વિચારકસભા રાજાના અપરાધની તપાસ ચલાવી શકે
કે નહિ? સભાએ પોતે એ બાબતમાં નિર્ણય કર્યો કે રાજાપર કેસ ચલાવવાનો તથા
તેનો ફેંસલો આપવાનો સભાને અધિકાર છે તરતજ એક અધિકારીની મારફત રાજાને
સભામાં ઉભો કરવામાં આવ્યો, અને તેને કેટલાક પ્રશ્નો પણ પૂછવામાં આવ્યા.
રાજા તથા રાજાના પક્ષપાતી વકીલોએ રાજાને નિરપરાધી સિદ્ધ કરવાના અનેક
પ્રયત્નો કર્યા. રાજાએ ન્યાય તથા મનુષ્યપણાની માગણીથી સભાને અપીલ કરી
પરંતુ આ વખતે ઉપચારસભા વિચારસભા નહોતી, પરંતુ ખાસ સમતિથી રચાયેલી
સથી અત્યાચારસભાનો નમુનો હતી મનુષ્યત્વ તથા ન્યાયનું નામસરખું પણ તે
જાણતી નહોતી, તેના મનથી તો તેનું મૃત્યુ સરજાયેલુંજ હતું એથી ઉક્ત સભાએ
એક લબાણ્ચું ચર્ચા પછી રાજાને ફાંસીએ ચઢાવવાનો હુકમ કર્યો, અને તે પ્રમાણે તે
સત્યપરાયણ પરંતુ નિર્બળ રાજા સોળમા લ્યૂઇનો દુઃખદાયક રીતે અંત આવ્યો
સપ્ટેમ્બરના હત્યાકાંડનું દૃશ્ય જોવા છતાં જે લોકો ક્રાન્તિના પક્ષપાતી હતા
તેમના દિલ પણ રાજાનો આવા પ્રકારે થયેલો વધ સાંભળી વ્યથિત થયાં! આવા
ગ્લાનિ ઉત્પન્ન કરે એવા હૃદયભેદક બનાવથી પ્રત્યેક દયાળુ પુરુષોનાં હૃદયો નાસી
ગયા! અનંતકાળથી સ્થાપિત થએલી રાજશક્તિની ચિતા, ફ્રાન્સરૂપી સ્મશાન
ભૂમિમાં ભસ્મીભૂત થતી જોઈને યૂરોપના અનેક માંધાત્યોનાં ગાન વિચિત્ર થઈ
ગયા! સમસ્ત ફ્રાન્સમાં ક્રાન્તિના માત્ર એચારજ પક્ષપાતી રહી ગયા આ પ્રસંગને
એક પ્રબળ નીકળેલી સહાય સમજીને નાસી ગયેલા અમીર ઉમરાવોએ અન્ય રાજાઓને
પ્રોત્સાહિત કરીને નવીન સેનાના બળથી ક્રાન્તિને દાબી દેવાની કોશીશ કરવા માંડી.
ઈંગ્લંડ, પ્રશિયા, ઑસ્ટ્રીયા, તથા અન્ય કંઈ એક નાનાં રાજ્યોએ મળીને ફ્રાન્સની
રાજધાની પેરીસને તાબે કરવાનો તથા ક્રાન્તિના મૃત્યુ-દુન્દુભિ વગાડવાનો નિશ્ચય
કર્યો. બહારવાળાઓની આ વર્તણુ જોઈને ફ્રાન્સમાં રહેતા રાજકીય પક્ષના મનુષ્યોએ પણ
પાછું પોતાનું માથું ઉંચકવા માંડ્યું
બહાર તથા અંદર બન્ને બાજુથી તંગ થએલી ક્રાન્તિએ હવે પૂર્વથી પણ
વધારે ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું! ક્રોધે પોતાના શત્રુ દેખીને ચારે તરફથી
નિરાશ થએલા મનુષ્યની 'शरीरं पातयामि वा कार्यं साधयामि' વાળી
સાહસિક સ્થિતિ જેવી રીતે થઈ જાય છે, તેવી દશા ફ્રાન્સની ક્રાન્તિની થઈ!

પૂર્વેની સભાઓના જેટલી નહોતી. આ નવીન સંસ્થાદ્વારા શાસનનો મુખ્ય ભાર એક પ્રધાનમંડળને સોંપવામાં આવ્યો; જેના પાંચ સભાસદો નિયત કરવામાં આવ્યા, અને તેમને મદદ કરવા તથા તેમની શક્તિઓને મર્યાદિત કરવા માટે બીજી બે સભાઓ સ્થાપવામાં આવી. એકનું નામ 'પાંચસોની સભા' અને બીજીનું નામ 'વૃદ્ધોની સભા' રાખવામાં આવ્યું. ઉક્ત બન્ને સભાઓનો સંબંધ એવો સ્થિર કરવામાં આવ્યો કે, જેના વડે તે બન્ને એક બીજીને તથા પ્રધાનમંડળને પણ મર્યાદામાં રાખે. વિચારકસભાએ એ સાથે એ પણ નિશ્ચય કર્યો કે, નવી સ્થપાયલી પ્રતિનિધિ સભાના ⅔ સભાસદો પૂર્વેની વ્યવસ્થાપકસભામાંના હોવા જોઇએ. આ નવા જૂતનો પડઘો પડવાની સાથેજ, ફ્રેંચ પ્રજામાં નવી આગ દાખલ થઇ. હવે લોકો કહેવા લાગ્યા કે વિચારકસભા વળી પાછી જૂના ⅔ સભાસદોને નવા બધારણમાં લઇને ભયંકર ક્રાન્તિ ફેલાવવાની કોશીશ કરે છે! આ વાત ફેલાતાં તુરતજ પેરીસના જનસમૂહે વિચારકસભાપર હુમલો કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પેરીસની નજીકના ભાગના લોકો પણ આ કામમાં સામેલ થયા, અને આશરે એંશી હજાર લોકોએ એકત્ર થઇને વિચારકસભાના મકાનપર હુમલો કર્યો!

વિચારકસભાને આ ખબરો પહોંચતાંની સાથેજ તેમાં ભારે ખળભળાટ મચી ઉઠ્યો. પહેલાં તો સર્વ સભાસદો બહુજ ડરી ગયા; પરંતુ પાછળથી તેમણે નિશ્ચય કર્યો કે [illegible] 'આપણે આપણી જગા છોડવી નહિ' અને સત્યને માટે [illegible] તેની પરવા કરવી નહિ. વિચારકસભાએ પોતાની રક્ષા માટે સેનાપતિને બોલાવ્યો અને તુરત હાજર થવા કહ્યું. સેનાપતિ ગભરાયો. તેણે કહ્યું કે "મારી સેના પેરીસનાજ લોકોપર હાથ ઉઠાવશે કે કેમ એ એક પ્રશ્ન છે. [illegible] તેનો આશ્રય લઇ શકે એમ નથી. હા, એક સાધન છે અને તે એ છે કે હું કોર્સિકાના એક નવયુવકને જાણું છું. જો તે યુવક આ સમયે [illegible] તૈયાર થાય તો કદાચ બની શકે એમ છે. એના [illegible] એમ નથી. તે નવયુવકને તુરત[illegible] તેણે વિચારકસભાની આજ્ઞા લઇને તેની રક્ષા કરવાનું [illegible] ઘોડા તથા અશ્વોની મદદથી ૮૦,૦૦૦ રાજ[illegible] તેની તોપોના અવાજ સંભળાવા લાગ્યા! [illegible] એક [illegible] નીકળતો હતો કે,—

નેપોલિયન બોનાપાર્ટ

[illegible]

માવી, અને તેઓ હવે પોતાના બળનો ઉપર કહ્યો તેવો ખરાબ ઉપયોગ કરવા લાગ્યા છે. આમ કરીને તેઓ પોતાના સ્વદેશનોજ વિનાશ કરવા તત્પર થયા છે. આ ભયાનક વાતાટોપને અથવા લોકવર્ગના બળવાન અભ્યુત્થાનને ઇતિહાસમાં ફ્રેન્ચ રાજ્યવિપ્લવ એવું નામ આપેલું છે.

આ અરાજકતામાંથી અને ચારે દિશાએ ફેલાયલા સ્વેચ્છાચારના પંજામાંથી ફ્રાન્સનો ઉદ્ધાર કરનાર—તેને વિનાશના મુખમાં ધસી જતો અટકાવીને ઉન્નતિને શિખરે બેસાડનાર અલૌકિક પ્રતિભાશાળી મહાપુરુષ કોણ ? સામાન્ય પ્રજાવર્ગના હિતનું સંરક્ષણ કરવા તત્પર થઇને તે અર્થે અસાધારણ વીરત્વ દર્શાવનાર, પોતાના પરાક્રમના પ્રભાવથી ફ્રાન્સ દેશની પ્રજામાં નવજીવન પ્રેરનાર, તેમના રુધિરમાં વીરત્વનો સંચાર કરનાર, તથા તેમને ક્ષાત્રમદથી ઉત્તેજિત કરીને આખા જગતની લડાયક પ્રજાઓમાં સર્વોચ્ચ સ્થાન અપાવનાર વીરપુરુષ કોણ ? તે વીર કેસરી નેપોલિયન બોનાપાર્ટ. સ્વદેશના કલ્યાણનેમાટે તેણે આત્મબલિદાન આપ્યું હતું—કદિ પણ સ્વાર્થ તરફ તેણે દૃષ્ટિ કરી નથી. તેણે સામાન્ય પ્રજાવર્ગના અધિકારના રક્ષણમાટે જીવનપર્યંત યુદ્ધો કર્યાં હતાં પણ પોતાનો અધિકાર જાળવી રાખવાને માટે તેણે કદિ આંગળી પણ ઊંચી કરી નથી. માનવજાતિના સ્વભાવસિદ્ધ દોષો તેના ચારિત્ર્યમાં પણ હશે, પરંતુ એટલું તો નિર્વિવાદ છે કે સાહિત્યમાં તેમજ ગણિતશાસ્ત્રના વિષયોમાં વિદ્વત્તામાં તેમજ [illegible] બુદ્ધિમાં, ઇતિહાસમાં તેમજ વાક્ચાતુર્યમાં, યુદ્ધકૌશલ્યમાં તેમજ [illegible] ના [illegible] મહાપુરુષોમાં સર્વથી પ્રથમ સ્થાન નેપોલિયનનું [illegible] મહાપુરુષો જેવા કે જુલિયસ સીઝર વગેરેની કક્ષામાં [illegible] તો તેઓ પણ એની અસામાન્ય પ્રતિભા આગળ છેક [illegible] છે. તેનું [illegible] ચરિત્ર, તમામ વિષયોમાં તેની પારંગિતા, [illegible] તેનું અલૌકિક વીરત્વ, તેની [illegible] પણ તટસ્થ નિરીક્ષકને એકદમ મોહિત [illegible] છે તેની અત્યારસુધી જગ[illegible] આત્મામાં મારી આગ[illegible] અદ્યાપિ [illegible] દેશમાં નેપોલિયન [illegible] નામની પ્રવર્ત[illegible] ઉત્કર્ષ [illegible] માર્ગ રાખ્યું [illegible] તેણે [illegible] પોતાના દેશનું કલ્યાણ

સાધવામાંજ—એકલા સ્વદેશનું જ નહિ પણ સમગ્ર યૂરોપનું, સમગ્ર પ્રજાવર્ગનું કલ્યાણ સાધવાના મહાયત્નમાંજ તેણે આખરે આત્મબલિદાન આપ્યું. જો આ મહાન ઉદ્દેશના બદલામાં નેપોલિયને ફ્રાન્સ દેશના સિંહાસન ઉપરનો પોતાનો અધિકાર દૃઢ કરવાનો પ્રયત્ન ન કર્યો હોત, તો કદાચ રૂશિઆની સર્વભક્ષી સત્તામાંથી યૂરોપનું રક્ષણ થવુંજ મુશ્કેલ થઇ પડયું હોત, અને તેમ થતાં યૂરોપના વિજ્ઞાનનો જે પ્રભાવ આજે આખા જગતને દેદીપ્યમાન કરે છે તે સમય કદાચ આવ્યોજ ન હોત !

પોતાના ઉંચા પર્વતોનાં શિખરોરૂપી મસ્તકવડે જાણે ભૂમધ્ય સમુદ્ર ઉપરથી આકાશને ઉંચે લેવી દેતો હોય એવો કુદરતની રમણીય શોભાવડે અલંકૃત થએલો કૉર્સિકાનો દ્વીપ આજે પણ ભૂમધ્ય સમુદ્રને ખેડનાર નાવિકોના ને તે પ્રત્યેક ગમગે પોતાના તરફ આકર્ષે છે. એ દ્વીપ નેપોલિયનની જન્મભૂમિ તરીકે ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે, અને જો કે સમયના જવાની સાથે નેપોલિયન અને તેનો કીર્તિ-કલાપ કાંઇક ઝાંખો થતો આવ્યો છે, તોપણ આજ દિનસુધી એ દ્વીપ તરફ છેક દૂર પ્રદેશોના લોકો પણ આકર્ષાય છે ! એક પિત્તળની તોપ હજી પણ ત્યાં અત્યંત કાળજીપૂર્વક સાચવી રાખવામાં આવી છે. એ તોપ બાળક નેપોલિયનના રમતનું સાધન હતી. તેનું વજન આશરે ૩૦ રતલનું છે. એ દ્વીપના એજેક્સિઓ શહેરમાં ઇ૦ સ૦ ૧૭૬૯ ની સાલમાં ઑગસ્ટની ૧૫ મી તારીખે નેપોલિયનનો જન્મ થયો હતો. આશ્ચર્યની વાત એ છે કે તેના જન્મ વખતે તેની માતાએ જે વસ્ત્ર ઓઢ્યું હતું તેના ઉપર ઇલિયડના મહાન સંગ્રામના તથા તે સમયના વીર પુરુષોનાં ચિત્ર અંકિત કરેલાં હતાં અને તેથી કરીને નેપોલિયને આ જગતમાં પ્રથમ શ્વાસ લીધો ત્યારે જ કેમ જાણે તેનું ભાગ્ય યુદ્ધ સંબંધી ચિત્રોથી અંકિત થએલું હતું.

તેની માતાનું નામ લેટિશિયા રેમોલિની હતું. તે આખા કૉર્સિકા દ્વીપની સ્ત્રીઓમાં અત્યંત રૂપવતી સૌન્દર્યવાન બુદ્ધિમતી અને સુશિક્ષિત બાઇ હતી. નેપોલિયનના પિતાનું નામ ચાર્લ્સ બોનાપાર્ટ હતું. તે એક અમલદાર [illegible] જ મેવા, શરીરે દેખાવડા પ્રતાપશાળી અને અત્યંત [illegible] કુટુંબના હોવાથી [illegible] પોતાનું [illegible] હતી [illegible] ખ્યાતિ મેળવી હતી અને [illegible] કોઇ તેવી મહાલી [illegible] હતી [illegible] ઘણી મોટી ઉમર થઇ હતી અને [illegible] પણ શિક્ષિત થયું નહિ [illegible] છોકરીઓને [illegible]

ઇ૦ સ૦ ૧૭૮૫ ની સાલસુધી [illegible]

તેની ભાષા, તેની પ્રજાકીય ભાવનાઓ તથા રીતરિવાજો તદ્દન ઇટાલિયનજ હત ઈ૦ સ૦ ૧૭૬૭ માં ફ્રૅન્ચ સેનાએ આ પ્રદેશ ઉપર આક્રમણ કર્યું અને કેટલાં ખૂનખાર યુદ્ધો પછી ત્યાંના વતનીઓને ફ્રાન્સના આધિપત્યને તાબે થવું પડ્યું. વખતે કૉર્સિકાની સ્વાધીનતામાટેનાં યુદ્ધોમાં તેના પુત્રોનું ખૂન રેડાતું હતુ, તે વખતે ચાર્લ્સને પરણ્યે થોડોજ સમય થયો હતો અને તેને એકજ પુત્ર જોસૅફ હતો. સ્વ દેશસેવાથી પ્રેરાઇને તેણે એકદમ વકીલાતના ધંધાને બાજુએ મૂકી સમશેર લીધી અને જનરલ પાઓલિના સૈન્યમાં શામિલ થયો. લેટિશિયા તે વખતે ગર્ભવતી હતી અને તેને છેલ્લા દિવસ જતા હતા, છતાં યુદ્ધના અને પરાજયના બારિક પ્રસંગોમાં પણ તે પોતાના પતિ સાથેજ રહીને પતિના લશ્કરની સાથે તે ઘણીવાર ઘોડા ઉપર લાંબી, જોખમભરેલી મજલો કરતી હતી. તેની પ્રસૂતિનો સમય પાસે આવતાં તે 'ઍજેશિયો' માં આવીને રહી. યુદ્ધ પણ તે સમયે પૂરૂ થયું હતું અને કૉર્સિકા ઇટાલિયન મટીને ફ્રાન્સના તાબાનો પ્રદેશ ગણાવા લાગ્યો હતો. જો નેપોલિયન એજ મહિના પહેલો જન્મ્યો હોત તો તો તે જન્મથી ફ્રૅન્ચ ન ગણાતાં ઇટાલિયનજ ગણાત!

નેપોલિયનના જન્મ પછી તેનો પિતા ઘણાં વર્ષ જીવ્યો નહિ. આ બનાવથી તેની માતાના શિર ઉપર આઠ બાળકના પોષણ અને શિક્ષણની જવાબદારી આવી પડી. તેની પાસે દ્રવ્ય તો થોડુંજ હતું પણ આ મુશ્કેલ કામને સારી રીતે પહોંચી વળે તેવું અગાધ મનોબળ અને દૃઢ ચારિત્ર્ય તેની પાસે હતાં. જ્યારે ફ્રાન્સના રાજાએ કૉર્સિકા ઉપર આક્રમણ કર્યું ત્યારે તેના પિતાએ તથા બીજા દેશભક્તોએ એકત્ર થઇને સ્વદેશની સ્વતંત્રતા રક્ષણમાટે કેવાં કેવાં યુદ્ધો કર્યાં હતાં, તેની વાતો તે પોતાના પુત્રને કહેતી; તેમજ નેપોલિયન ગર્ભમાં હતો તે વખતે પોતે ઘોડે બેસીને એક પર્વતથી બીજા પર્વત ઉપર અને એક જંગલમાંથી બીજા જંગલમાં પોતાના પ્રિય પતિની સાથે કુચ કરતી હતી તેનું વર્ણન પણ તે પોતાના પુત્રની આગળ કરતી. બાળક નેપોલિયનનું હૃદય આવી વાતો સાંભળીને વીરરસથી ભરપૂર થઇ જતું. આ પ્રમાણે ગર્ભની તેમજ બચપણની અવસ્થામાંજ તેના હૃદયમાં ક્ષાત્રગુણનાં બીજ વવાઇ ચૂક્યાં હતાં.

નેપોલિયન હમેશા પોતાની માતા તરફ અત્યંત માન અને પ્રેમની દૃષ્ટિથી જોતો. તે વારંવાર કહેતો કે અમારૂં કુટુંબ જે ઉન્નત દશાએ પહોંચી શક્યું તે તેણે અમને આપેલી શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક કેળવણીને લીધેજ છે. આ આભારની લાગણીની અસર તેના હૃદય ઉપર એટલી ઉંડી હતી કે તે ઘણીવાર કહેતો કે 'બાળકને સારો વા માઠો બનાવવાનું કામ ઘણું ખરૂં તેની માતાનુંજ છે.' ફ્રાન્સમાં તેને દાઇક સત્તા મળતાં તેણે પહેલું કામ એ કર્યું કે દ્રવ્યથી જે જે પ્રકારનાં સુખ અને આરામનાં સાધનો મળી શકે તે પોતાની માતાને આપવામાં તેણે જરા પણ કચાશ

ડ્યો હતિ, [illegible] જેમ [illegible] [illegible] [illegible] લાગે [illegible] [illegible] પ્રીતા મઢ્યા [illegible] [illegible] [illegible] માટે [illegible] [illegible] [illegible] ઉપરો [illegible] ન કરેલ કે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] બાગાઓની [illegible] તેની બીજા શાની નથી

[illegible] જેવા મહાન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નીચે પ્રમાણે છે (૧) [illegible] ૧૭૬૮ (૨) [illegible] ૧૭૬૯ (૩) [illegible] (૪) [illegible] ૧૭૭૨ (૫) [illegible] ૧૭૭૮ (૬) [illegible] ૧૭૮૦ (૭) [illegible] ૧૭૮૨ (૮) જેરોમ ૧૭૮૪

નેપોલિયન નાનપણમાં બાળકોને [illegible] પ્રકૃતાદિપનો [illegible] [illegible] [illegible] તે પોતાની વયનાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નહિ ત્યારે તેનાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઘણું [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], ત્યારે નેપોલિયન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નિમગ્ન [illegible] તેના [illegible] [illegible] પણ [illegible] આવે તે [illegible] [illegible] [illegible] નહિ તેનો [illegible] [illegible] [illegible] હતો કે કોઈપણ પ્રકારની શિક્ષા [illegible] તે [illegible] આપતો નહિ એક દિવસ બીજા એક [illegible] [illegible] માટે તેને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] દિવસસુધી તેણે શિક્ષા સહન કરી પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેણે પોતાને [illegible] [illegible] [illegible] નહિ પાન [illegible] [illegible] તેને [illegible] [illegible] [illegible] હતો, [illegible] [illegible] વર્ષની ઉમ્મર તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પછી નેપોલિયને [illegible] [illegible] [illegible] કહ્યું હતું કે મારી માતાથી [illegible] [illegible] વખતે જે [illegible] [illegible] થઈ હતી તેનું મને હજી પણ વિસ્મરણ થયું નથી

[illegible] [illegible] ધનવાન [illegible] ઉમરાવ કુટુંબોના છોકરાઓ નેપોલિયનનો ટાપટીપ વગરનો અને સાદો પોશાક જોઈને તેની અવજ્ઞા કરતા તેમને શી ખબર કે [illegible] [illegible] [illegible] છોકરો [illegible] [illegible] જતા દેશમાંથી જન્મપ્રાપ્ત અમીરીને હાંકી કહાડી લાયકાતથી ઉત્પન્ન થતી અમીરીને તેનું સ્થાન આપશે !

નેપોલિયન તે [illegible] સાથે [illegible] ભળતો નહિ તે હમેશા પોતાનાં પુસ્તકો અને નકશાઓમાંજ મશગૂલ રહેતો હતો થોડા સમયમાંજ તે પોતાની પ્રતિભાવડે વિદ્યાલયના [illegible] નીવડ્યો અને ત્યાંના તમામ વિદ્યાર્થીઓમાં પહેલું સ્થાન પામ્યો ત્યાર પછી તેના નાના પ્રકારના ગુણથી આકર્ષાઈને બધા વિદ્યાર્થીઓ તેના પ્રત્યે માનની નજરથી જોવા લાગ્યા. ગણિત, ઇતિહાસ, વિજ્ઞાન સાહિત્ય તમામ વિષયોમાં તેણે એવી નિપુણતા મેળવી કે અલ્પ સમયમાંજ તે પોતાના વિદ્યાલયનો ગર્વ ઉત્પન્ન કરાવે એવા એક ભૂષણરૂપ મનાવા લાગ્યો એ અરસામાં તેણે પોતાની

માતાને એક પત્ર લખ્યો હતો તેમાં એક ઠેકાણે એવું લખ્યું હતું કે "કમ્મ[illegible] તલવાર અને ગજવામાં * હોમર રાખીને હું જગતમાં મારો રસ્તો કા[illegible] કહાડીશ"

તે કદિ રમવામાં વખત ગાળતો નહિ. અવકાશનો વખત પણ તે પુસ્તકશાળા[illegible] જઈને અભ્યાસમાંજ ગાળતો. જે દિવસે તે કાંઇ પણ નવું ન શીખવા પામ્યો હો[illegible] તે દિવસે તે પોતાના મનથી ઘણો પસ્તાતો હતો. આ સમયે પ્લુટાર્કનાં જીવનચરિ[illegible] ઓનો અભ્યાસ તે એવો તો એકાગ્રચિત્ત કરતો કે ગ્રીસ અને રોમન મહારાજ્યન[illegible] [illegible]વાન પુરુષો, તેમનાં વીરરસપૂર્ણ પરાક્રમો તેમજ મોટાં મોટાં સામ્રાજ્યોન[illegible] અભ્યુદય અને અધ:પાતવિગેરેના ચિંતનમાં તે ગરકાવ થઇ જતો. મનને વશ કર[illegible] વાના અભ્યાસથી તેણે મનોનિગ્રહનો ગુણ પણ એટલે દરજ્જે કેળવ્યો હતો કે ગભરા[illegible] માં નાંખે તેવા વિષયને પણ તે એકાગ્રતાના પ્રભાવથી સહેલા બનાવી શકતો. એ[illegible] વખત ગણિતનો ઘણોજ કઠિન પ્રશ્ન તેના શિક્ષકે વર્ગ આગળ મૂકયો અને તેનો ઉત્તર શોધી કહાડવા માટે નેપોલિયને બોતેર કલાકસુધી પોતાના ઓરડામાં બેસીને [illegible] વિચાર કર્યો હતો. લાગલાગટ ઘણાજ લાંબા સમયસુધી શારીરિક અને માનસિક પરિશ્રમ સહન કરવાની અદ્દભુત શક્તિ એ તેની મુખ્ય ખાસિયત હતી અને તે તેની ભવિષ્યની જિંદગીમાં પણ કાયમ રહી હતી. વળી તે અત્યંત નીતિ- [illegible] હતો.

[illegible] ૧૭૮૪ ના શિયાળામાં યુરોપમાં સર્વત્ર બરફના થર જામી જવાથી [illegible] તથા રમવાનું બંધ થઇ જવાથી બ્રિયેનની લશ્કરી પાઠશાળાના [illegible] વિચાર કરવા લાગ્યા કે કંઇ નવી જાતની રમત રમીને આનંદ અને વ્યાયામ [illegible] કે જેથી શરીરના આરોગ્યમાં વૃદ્ધિ થાય. અસામાન્ય બુદ્ધિવાન નેપોલિયને [illegible] જાતની રમત ગોતી કહાડી. મેદાનોમાં જામેલા બરફના ઢગલા [illegible] કરીને તે વડે બરફના કોટકિલ્લા બાંધવાની તેણે પોતાના સોબતીઓને [illegible] ગણિતશાસ્ત્ર તથા બીજા એ કાર્યને લગતા [illegible] કર્યો હતો, કે તેની દેખરેખ અને [illegible] બરફના કોટકિલ્લા અને બુરજ વગેરેની રચના [illegible] શિક્ષકોને પણ તેની અદ્દભુત બુદ્ધિ અને પ્રતિભાની [illegible] કોટકિલ્લા બંધાઇ રહ્યા પછી વિદ્યા- [illegible]

* [illegible]

લિયન પોતે એક પક્ષનો નેતા બનીને કોઇવાર હુમલો કરનાર પક્ષને ઉત્સાહ આપતો તો બીજી વાર સંરક્ષક પક્ષને શૂર ચડાવતો. આ પ્રમાણે કેટલાક અઠવાડીઆસુધી તોપના ગોળાને ઠેકાણે બરફના ગોળાથી કૃત્રિમ યુદ્ધ ચાલ્યુ અને આ યુદ્ધમાં ઘણા છોકરાઓને બરફના ગોળાઓથી થોડી ઘણી ઇજા પણ થઇ હતી. આ યુદ્ધ પ્રસંગે એકવાર એક છોકરાએ સેનાપતિ નેપોલિયને કરેલી આજ્ઞાનુ પાલન કર્યું નહિ તે ઉપરથી નેપોલિયને તેજ ઘડીએ તેને બરફના ગોળાનો એવો તો સખ્ત પ્રહાર કર્યો કે તે ભોંયપર ગબડી પડયો અને તે પ્રહારની નિશાની તેના શરીર ઉપર તે જીવ્યો ત્યાંસુધી રહી !

નેપોલિયનના ચરિત્રનુ મહત્ત્વ સારી રીતે સમજી લેવાને માટે તેના બાળપણાના થોડાક પ્રસંગોનો ઉલ્લેખ કરીશુ. સમય જતા જ્યારે એજ નેપોલિયન ફ્રાન્સ દેશનો સાર્વભૌમ સમ્રાટ્ બન્યો, ત્યારે બચપણમા જેને તેણે બરફના ગોળાનો માર માર્યો હતો તે બિચારો દારિદ્રના પંજામા સપડાઇને તેમાથી છૂટવાની લાલસાથી શહેનશાહ નેપોલિયનને મળવાને આવી ઉભો. નેપોલિયન તેનુ નામ ભૂલી ગયો હતો તેથી તેણે પોતાના હજૂરીને કહ્યુ કે ' આવનારને પૂછો કે નાનપણના સમયની યાદગીરી તાજી કરી આપે એવો કોઇ પ્રસંગ તું કહી શકીશ ? '

હજૂરી જવાબ લાવ્યો કે મળવા આવનાર માણસ કહે છે કે " મારા કપાળ ઉપર આ ઉંડા પ્રહારની નિશાની છે તે પ્રહાર મને શહેનશાહે પોતે કર્યો હતો. " નેપોલિયન તે સાભળીને હસ્યો અને બોલ્યો, " ખરી વાત છે મે મારેલા બરફના ગોળાની એ નિશાની છે તેને જલદી તેડી લાવો " તે દીન, કંગાલ પુરુષને શહેનશાહ નેપોલિયનની પાસે હાજર કરવામા આવ્યો અને તેજ ઘડિએ તેની તમામ મનઃકામનાઓ પૂર્ણ થઇ ગઈ.

નેપોલિયનના અક્ષર ઘણાજ ખરાબ હતા. જ્યારે તે શહેનશાહ થયો ત્યારે બ્રિયેન શહેરના વિદ્યાલયનો અક્ષર શીખવનાર ગરીબ માસ્તર તેની આગળ હાજર થયો અને સારી નોકરીને માટે પ્રાર્થના કરી. શહેનશાહ નેપોલિયને કૃત્રિમ ક્રોધ કરીને ગંભીર અવાજે તેને કહ્યુ ' આપ મારા શિક્ષક હતા છતાં મારા અક્ષર તરફ આપે તે વખતે જરા પણ લક્ષ આપ્યુ ન હતુ. આ જોસેફાઇનને પૂછી જુઓ કે મારા અક્ષર કેવા ખરાબ છે ! ' આ વચન સાભળીને જોસેફાઇને પોતાની મેહક ચતુરાઇથી મનોહર હાસ્ય કરીને જવાબ આપ્યો ' માસ્તર સાહેબ ! શહેનશાહના પત્રો ઘણાજ રમણીય છે. ' આ સાથી સાભળીને નેપોલિયન હસી પડ્યો અને તે શિક્ષકે પોતાનુ બાકીનુ જીવન સુખચેનમા ગુજાર્યું.

નેપોલિયન બ્રિયેનની પાઠશાળામાં ભણતો હતો તે વાતને ઘણા વર્ષ વીતી ગયા પછી જ્યારે સમગ્ર યુરોપની પ્રજાઓ સમ્રાટ્ નેપોલીયનને કચરી નાખવા માટે યુદ્ધની

તૈયારી કરવા લાગી હતી, તે વખતે એજ બ્રિયેન શહેરનાં મેદાનોમાં જ્યાં તેણે પોતાના જીવનના પ્રભાતમાં બરફના કોટકિલ્લાની રચના કરીને બરફના ગોળાવડે કૃત્રિમ યુદ્ધ કર્યું હતું, ત્યાં–તે પોતાના જીવનની આખરની ઘડીએ ખરેખરી તોપો અને દારૂગોળાઓ લઇને તૈયાર થઇ ઉભો હતો. આવે અણીને પ્રસંગે પણ તેને નાનપણની એક વાત યાદ આવી ગઇ. તેણે એક ડોશીને શોધી કઢાવીને તેની મુલાકાત લીધી. નેપોલિયન જ્યારે ભણતો હતો ત્યારે તે સ્ત્રી પાસે તે દૂધ તથા ફળ વેચાતાં લેતો. શહેનશાહ નેપોલિયને તેને પૂછ્યું કે 'બોનાપાર્ટ' નામનો કોઇ છોકરો તને યાદ છે? તે અહિંની નિશાળમાં ભણતો હતો.'

ડોશીઃ—હા, બરાબર યાદ છે.

શહેનશાહઃ—તેણે તારી પાસેથી જે કાંઈ લીધું હતું તેના પૂરેપૂરા પૈસા તને આપ્યા હતા કે?

ડોશીઃ—હા, પૂરેપૂરા પૈસા આપતો એટલુંજ નહિ પણ બીજા છોકરાઓ માલ લઇને મને છેતરવાનો વિચાર કરતા તેમની પાસેથી પણ તે મને પૈસા અપાવતો.

શહેનશાહઃ—કદાચ તે થોડાક માલની કિંમત આપવી ભૂલી ગયો હશે. આ સોના મહોરની કોથળી હું તને આપું છું. અને જો મારે તારૂં કાંઇક દેવું રહી ગયું હોય તો આજે હું તે ચૂકવું છું.

ત્યાર પછી શહેનશાહે પોતાના સોબતીઓનું ધ્યાન એક ઝાડ તરફ દોર્યું અને કહ્યું કે "નાનપણમાં આ ઝાડ નીચે બેસીને અત્યંત આનંદસહિત 'જેરુસલેમ ડીલીવરડ' નામનું પુસ્તક હું વાચતો હતો કેટલી બધી વાર ઉનાળામાં સાંજને સમયે આ ઝાડ તળે બેસીને પેલા દૂરના ગામડાના દેવળના ઘંટના ટકોરા હું સાંભળતો અને અપાર આનંદ અનુભવતો." આ પ્રમાણે નાનપણનાં સુખમય સ્મરણો તાજાં કરનાર દૃશ્યોની ખિન્ન મનથી રજા લઇને શહેનશાહ ત્યાંથી પાછો ફર્યો અને ધુમાડો તથા સર્વસંહારક ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવતી તોપોથી છવાયલા, યુદ્ધનિનાદથી ગાજી રહેલા રણક્ષેત્રમાં અદૃશ્ય થઇ ગયો.

બ્રિયેનના વિદ્યાલયમાં નેપોલિયન પાંચ વરસસુધી ભણ્યો હતો. રજાઓમાં તે કોર્સિકા જતો અને ત્યાંનાં પર્વતો તથા ખીણોમાં પરિભ્રમણ કરીને ખેડુતોને મોઢેથી ફ્રાન્સે કોર્સિકા ઉપર આક્રમણ કર્યું તેને લગતી વાતો સાંભળવામાં કાળ વ્યતીત કરતો. આટલી નાની વયમાં પણ નેપોલિયને પોતાના ગુણનું એવું ચોકખું દર્શન કરાવ્યું હતું કે કોર્સિકાના સુપ્રસિદ્ધ, વયોવૃદ્ધ યોદ્ધા પઓલિએ તેને કહ્યું કે "ઓ નેપોલિયન! તું આજના માણસો સાથે જરાએ મળતો આવતો નથી! પ્લુટાર્કે વર્ણવેલા પ્રાચીન વીર પુરુષો સાથે તું આબેહુબ મળતો આવે છે!

નેપોલિયન જ્યારે બ્રિયેનના સૈનિક વિદ્યાલયમાં ભણતો હતો ત્યારે એક પરીક્ષા

ખત પોતાના જવાબમાં તેણે અત્યંત ઉત્તમ પત્રમાં કાંઈક લખ્યું હતું, અને
એક પ્રજાને હાથ આવતી સ્વતંત્રતાને વખોડી કાઢી હતી આને માટે તે
રીફો તેને પણ ચાબુક ઠપકો આપ્યો હતો અને તેણે કોર્સિકા પ્રજાઓને જાગી નાખ-
વાની આજ્ઞા કરી હતી. ત્યારપછી ઘણ વર્ષે જ્યારે નેપોલિયન ફ્રાન્સના સામ્રાજ્યનો
'ફર્સ્ટ કોન્સલ' નીમાયો ત્યારે તેણે પોતાના જૂના શિક્ષકને મળવા બોલાવ્યો. જ્યારે
તે શિક્ષક તેની આગળ હાજર થયો ત્યારે તેને તેણે આવકાર આપ્યો પણ વાત
ચીત પૂરી થયા પછી નેપોલિયને તેને કહ્યું, કે પેલા કાગળ બાળી નાખવામાં આવ્યા
ત્યારથી આજસુધીમાં જમાનો પણ બદલાઈ ગયો છે ત્યારપછી પોતાના નાના
ભાઈ જેરોમિને એજ શિક્ષકના હાથમાં સોંપવામાં આવ્યો.

તે સમયે ફ્રાન્સમાં બાર પ્રાંતિક યુદ્ધવિદ્યાલયો હતાં અને તે પ્રત્યેક વિદ્યાલય
માંથી દર વર્ષે સારામાં સારા ત્રણ વિદ્યાર્થીઓને પારિસના મુખ્ય યુદ્ધવિદ્યાલયમાં
મોકલવામાં આવતા આ નિયમ પ્રમાણે નેપોલિયનને પંદર વર્ષની ઉમ્મરે બ્રિએનના
વિદ્યાલયમાંથી પારિસના યુદ્ધવિદ્યાલયમાં મોકલવામાં આવ્યો આ વિદ્યાલયમાં
કુળવાન લોકોના છોકરાઓનેજ દાખલ કરવામાં આવતા તેમના પોતાની ખબર રાખ
વા માટે, તેમનાં હથિયાર સ્વચ્છ રાખવા માટે તથા એવાં એવાં બીજાં પરચુરણ
કામ માટે દરેકને નોકર આપવામાં આવતા, અને વિદ્યાર્થીઓ અત્યંત સુંવાળી
તળાઈઓ ઉપર સૂતા તથા સ્વાદિષ્ટ ભોજન જમીને સંપૂર્ણ એશઆરામમાં
જીવન ગુજારતા પંદર વર્ષની વયનો એવો કોણ છોકરો હોય કે જેને ઉપર કહ્યાં
એવાં સુખનાં સાધનો પ્રિય ન હોય? પણ નેપોલિયન આ વિલાસમય જીવનનો દ્વેષી
હતો. તેણે ત્યાંના ગવર્નર ઉપર જવાબ આપવામાં એક અરજ પત્ર લખી મોક-
લ્યો કે "સૈનિક વિદ્યાલયમાં નોકરો રાખવાનો રિવાજ રદ કરવાની જરૂર
છે ઘોડાની માવજત, હથિયાર સાફ કરવાં અને એવાં બીજા નાના પ્રકારના કામ જે
હમણાં નોકરો પાસે કરાવવામાં આવે છે તે કામ જાતેજ કરવાની વિદ્યાર્થીઓને
ફરજ પાડવી જોઈએ. જો ટુંકી ખાનગીમાં તથા બીજા શારીરિક પરિશ્રમ સહન
કરવાની બાબતમાં વિદ્યાર્થીઓને અત્યારથીજ સાદા અને શ્રમસહિષ્ણુ બનાવવામાં
નહિ આવે તો યુદ્ધ સમયે પડતી મુશ્કેલીઓ અને તનતોડ મહેનત તેઓ કેવી રીતે
સહન કરી શકશે?" ભવિષ્યમાં નેપોલિયને પોતે ફોન્ટેનબ્લોના શહેરમાં સ્થાપેલી
યુદ્ધ પાઠશાળામાં ઉપર કહ્યા તમામ નિયમ રાખ્યો હતો એ વિદ્યાલય પોતાનું
કામ ઉત્તમ રીતે બજાવતું હતું અને લોકોમાં પણ તેની પ્રશંસા થતી હતી ભવિ
ષ્યમાં નેપોલિયને અસાધારણ લોકપ્રિયતા સંપાદન કરી હતી તેનું મુખ્ય કારણ એ
હતું કે પોતે કરી ન શકે એવું કોઈ પણ કામ કરવાની તે બીજાને આજ્ઞા
કરતો નહિ, અને પોતે હિંમત બાંધી ન શકે એવા જોખમમાં ઉતરવાને તે કદિ પણ

પોતાના તાબાના અમલદારોને મોકલતો નહિ.

એક દિવસ અમુક ઉત્સવને પ્રસંગે નાનો નેપોલિયન માર્સેલ્સ ગયો હતો. ત્યાં સાંજની રમણીય વેળાએ ઘણા યુવાનો અને યુવતીઓ ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર પહેરીને આનંદપૂર્વક નૃત્ય કરતાં હતાં. તેમણે નેપોલિયનને તેમના આનંદોત્સવમાં જોડાવાનું નિમંત્રણ કર્યું. તે ઉપરથી તેણે સખ્ત ભાષામા જવાબ આપ્યો "નાચ્યા કૂદ્યાથી કદિ મનુષ્યત્વ આવતું નથી." ખરૂ જોતાં નૃત્ય તથા બીજા વિનોદને તે છેવટ સુધી ધિક્કારતો હતો.

નેપોલિયન જ્યારે સોળ વર્ષનો થયો તેવામાં તેના પિતાનો દેહાંત થયો. એજ વર્ષમાં તેને સૈનિક વિભાગમાં સહકારી લૅફ્ટેનન્ટની જગ્યા પ્રાપ્ત થઈ. એ અરસામાં તે એકવાર સખ્ત મંદવાડનો ભોગ થઇ પડયો. તેની આર્થિક સ્થિતિ પણ સારી ન હતી, અને પરદેશમાં એક વીશીના સૌથી ઉપલા કાતરીઆમાં–શરીરે વ્યાધિગ્રસ્ત અને પૈસે ખાલી હોવાથી ઘણી દયાજનક હાલતમાં આવી પડયો હતો. એક સહૃદય બાઇના સાંભળવામાં આ વાત આવતાં તેણે પરોપકારવૃત્તિથી પ્રેરાઇને નેપોલિયનની સેવાચાકરી કરી તેને સાજો કર્યો. પાછળથી ઘણે વર્ષે જ્યારે ફ્રાન્સની પ્રજાએ કૃતજ્ઞતાપૂર્વક નેપોલિયનને રાજમુકુટ અર્પણ કર્યો ત્યારે આ સ્ત્રીએ તેના ઉપર અભિનંદનનો પત્ર લખીને પોતાનો હર્ષ પ્રદર્શિત કર્યો. તેની સાથે પોતાનું જીવન દારિદ્ર્ય અને વિપત્તિને લીધે અંધકારમય બની ગયું હતું તેનો પણ તેણે ઈસારો કર્યો હતો. આ પત્ર વાંચતાની સાથેજ શહેનશાહ નેપોલિયને તે બાઇને ૧૦૦૦૦ ફ્રાન્કનો ચૅક મોકલી દીધો અને લખ્યું કે ભવિષ્યમાં પણ તમે જે કાંઇ માગણી કરશો તે હું પૂરી કર્યા વગર રહીશ નહિ.

આટલી નાની વયે પણ નેપોલિયને પોતાનાં મનોહર સંભાષણ, સાધુતા, અવિરત પરિશ્રમ, અને અનેક વિષયોમાં પારદર્શિતા વગેરે ગુણોવડે પારિસનાં સ્ત્રીપુરુષોનો પ્રેમ સંપાદન કરી લીધો અને ત્યાંના પહેલી પંક્તિના અમલદારો, પંડિતો અને સન્નારીઓનું લક્ષ તેના તરફ ખેંચાયું. નેપોલિયને આગળ ચાલતાં જે પ્રસિદ્ધિ મેળવી છે તે કાંઇ આકસ્મિક કે કોઇ દૈવી ઘટનાના પરિણામે નથી મેળવી. અસાધારણ ગુણસમૂહ અને આત્મચેષ્ટાના પ્રભાવવડેજ તે જગતના ઇતિહાસમાં સર્વોત્તમ સ્થાન મેળવી શક્યો છે. યુદ્ધક્ષેત્રમા તે જેવો અદ્વિતીય હતો તેવોજ તે મંત્રણામંદિર (કૅબિનેટ) માં હતો. જો તેણે સાહિત્યનો વિષય પોતાનો કર્યો હોત તો તેમાં પણ તે સાહિત્ય-સમ્રાટનું પદ પ્રાપ્ત કર્યા વગર રહેત નહિ. જે જાહેરનામાં તેણે પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે તે વાંચતા રોમાંચ થાય છે અને નિર્બળ મનુષ્યોમાં પણ વીરરસનો સંચાર કરે છે. તે વાંચતાં જાણે એક પ્રચંડ જ્વાળામુખી પોતાની અગ્નિશિખાવડે આખી પૃથ્વીને સળ-ગાવી મૂકવા માટે ભયંકર અગ્નિના પ્રવાહનું વમન કરી રહ્યો હોય એવો વાંચનારને

જાણ થાય છે. કલિદાસમાં પણ તેના નિકૃષ્ટ અત્યાચારનું ગણી. તેની રાત્રે નામાં
અને પ્રસિદ્ધ થએલાં આપણાં વાંચવા આવી ચૂક્યાં છે કે જ્યારે મોટા ગ્રામાજનોના
અમ્બુર અને અપ પાતનાં ૩૩ વર્ષનો બહુજ ઉત્તમ ગીત નવમાં કર્યાં હોવા જોઇએ
પહેલાંના વિદ્યાલયમાં કલિદાસના પ્રારંભે તેની કલિદાસના વિચારમાં પરીક્ષા લીધી
હતી. તેના જન્મથી તેને એટલા બધા સંસ્કાર થયા હતા કે તેણે નેપોલિયનના
ઉપરપત્ર ઉપર એવી નોંધ કરી કે " આ છોકરો પ્રારબ્ધવશાત્ અનુકૂળ મળેલો
મળી તો તે જગતમાં નામના કર્યા વગર રહેશે નહિ "

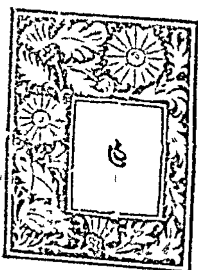

પ્રકરણ ૨ જું--રાજ્યવિપ્લવનું પરિણામ

(ઇ૦ સ૦ ૧૭૯૧ થી ૧૭૯૩)

રાષ્ટ્રવિપ્લવ એ ઇશ્વરના કોપને લીધે માનવસમાજને થતી એક મોટામાં મોટી શિક્ષા છે.

નેપોલિયન

વે ૧૭૯૦ ની યાદગાર સાલ નજીક આવવા લાગી. ૧૭૮૯ ની સાલમાં જે જગવિખ્યાત ફ્રેન્ચ રાજ્યવિપ્લવનો પ્રારંભ થયો હતો, તેણે હવે ધીરેધીરે અત્યંત ઉગ્ર સ્વરૂપ ધારણ કરવા માંડ્યું. ઉમરાવ વર્ગ અને સૈન્યના મુખ્ય મુખ્ય અમલદારો રાજકુટુંબના પક્ષપાતી હતા. સામાન્ય સૈનિકો તથા જનસમુદાય પ્રજાસત્તાક તંત્રના પક્ષમાં હતા. આપણે ગયા પ્રકરણમાં જોઇ ગયા છીએ કે નેપોલિયનનું વલણ પ્રથમથીજ જન્મપ્રાપ્ત ખાનદાની અને ઉમરાવોની અનિયંત્રિત સત્તાની વિરુદ્ધ હતું. આવે પ્રસંગે ગમે તે ઠેકાણે, ગમે તેવા વસીલાવાળા અને સત્તાવાળા માણસોના સાંભળતા તે પોતાના અભિપ્રાયો વ્યક્ત કરીને અને પ્રજાસ્વાતંત્ર્યની સખ્ત ભાષામાં હિમાયત કરીને ઘણીવાર જોખમમાં પણ આવી પડતો હતો. હવે જે સમયની આપણે વાત કરીએ છીએ તે વખતે યુગના યુગ થયા દબાયેલા, કચરાયેલા, તિરસ્કારને પાત્ર થએલા લોકવર્ગના ક્રોધે ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. નીતિ, ધર્મ, કાયદો, પવિત્રતા વગેરેનાં બંધનો આ ભયંકર ભરતીના આઘાતથી છિન્નભિન્ન થઇ ગયાં હતાં. ઉચ્છ્રૃંખલ લોકસમુદાયે બાસ્ટાઇલનું કારાગૃહ જમીનદોસ્ત કરી નાખ્યું હતું. જે પ્રચંડ વાવાઝોડાએ ફ્રાન્સની પ્રજાને ઉન્નતિ અને શ્રેયના માર્ગમાંથી ઉપાડીને વિનાશના મુખમા ઝપલાવી દીધી તે વાવાઝોડું હવે પુષ્કળ વેગથી આખા દેશમાં ઘૂમવા લાગ્યું હતું. ટુંકીદષ્ટિવાળા અને પ્રજાની સુવ્યવસ્થાના નિયમોથી અજ્ઞાત મનુષ્યો આ તોફાની વાયુને વસંતઋતુના પવનની સ્નિગ્ધ અને સુખકર લહરીઓ સમજીને પ્રેમથી વધાવી લેતા, અને તેના આઘાતથી દેશમાં ફેલાયલો વિષમય વાયુ દૂર થઇ જશે એવી ખોટી આશામાં ડગાતા હતા, પરંતુ તીક્ષ્ણ બુદ્ધિસંપન્ન, દૂરદર્શી વિદ્વાનોના કાન ઉપર ભવિષ્યમા નીપજનાર પ્રજાકીય વિનાશના પડઘા અત્યારથી પડવા લાગીને તેઓ સહકુટુંબ રક્ષણ માટે વિદેશ નાસી જવા લાગ્યા હતા.

આ સમયે એક રમણીય સંધ્યા સમયે મોશીયો નેકર, જે ફ્રાન્સનો તીજોરી-ખાતાનો સુપ્રસિદ્ધ પ્રધાન હતો તેનો મહેલ ભભકાદાર રોશનીથી શોભી રહ્યો હતો, અને પારિસ નગરની ઉત્તમોત્તમ ઘોડાગાડીઓ એક પછી એક તેના દરવાજામાં પ્રવેશ કરતી હતી. ભવ્ય કપાળ અને ગંભીર અવાજને માટે જાણીતો તેમજ વિવિધ વિષયોમાં નિપુણતાવાળો મિરાબો, પ્રસિદ્ધ રાજનીતિજ્ઞ ટૅલિરૅન્ડ, જ્યોર્જ વૉશિંગ્ટનનો મિત્ર અને અમેરિકાનો રાજનીતિજ્ઞ સેનાપતિ લા ફાયેટ, વગેરે ફ્રાન્સના આગેવાન પુરુષો અને સ્ત્રીઓવડે તેમજ ફ્રાન્સના મોટા મોટા તત્ત્વજ્ઞો, રાજપુરુષો, ઉમરાવો, શ્રીમંતો વગેરેથી આજે મોશીયો નેકરનું દિવાનખાનું શોભી રહ્યું હતું. નેકરની પુત્રી મેડમ ડી સ્ટીલ પોતાના સર્વોત્તમ વસ્ત્રાલંકારથી સુસજ્જિત બનીને ઘરની અધિષ્ઠાત્રી દેવીરૂપે પોતાના સૌંદર્ય અને ગુણવડે અને વિશેષ કરીને પોતાના મોહક સ્વભાવવડે પરોણાઓના ચિત્તને પ્રસન્ન કરી રહી હતી. તે અને ત્યાં નિમંત્રિત થએલી લાવણ્યવતી જોસેફાઇન બંને પીયાનો વગેરે બજાવીને સુલલિત નાદલહરીવડે પરોણાઓનો સત્કાર કરી રહી હતી. એ સમયે ત્યાં બે પુરુષો દાખલ થયા. આ અમૃતમય સંગીતના શ્રવણમાં કોઈને વિક્ષેપ ન થાય તેટલા માટે તેઓ બેઉ પણ અવાજ કર્યા વગર ચુપ ચુપ દિવાનખાનાના બારણાં આગળનીજ બેઠક ઉપર બેસી ગયા. એમાંનો એક વયોવૃદ્ધ, અત્યંત સાદા પોશાકવાળો પણ મનનીય અને ભવ્ય આકૃતિવાળો આબિ રેનલ હતો. દર્શનમાત્રથી બધાએ તેને ફ્રાન્સદેશના ભૂષણરૂપ, સુવિખ્યાત તત્ત્વજ્ઞ તરીકે ઓળખી લીધો. પણ તેની સાથે આવેલા તરુણને કોઈએ ઓળખ્યો નહિ. તે પાતળો, ફિક્કો અને નાજુક દેખાતા બાંધાનો તરુણ હતો.

સંગીત પુરૂં થતાંજ આબિ મેડમ ડી સ્ટીલ પાસે ગયો અને પોતાની સાથે આવેલા યુવકનું તેની સાથે ઓળખાણ કરાવ્યું કે એનું નામ નેપોલિયન બોનાપાર્ટ છે. નેપોલિયનનું અપરિચિત નામ સાંભળીને તેના તરફ કોઈએ લક્ષ આપ્યું નહિ, પણ બુદ્ધિમાન મેડમ ડી સ્ટીલ નેપોલિયનના પ્રથમ દર્શનથીજ તેના વાક્ચાતુર્ય અને રૂપમાધુર્યથી આકર્ષિત થઈ અને તેની સાથે ઉત્કટતાથી વાત કરવા લાગી. નેપોલિયનની વાણીમાં અસામાન્ય આકર્ષણ શક્તિ હોવાથી થોડી વારમાં જોસેફાઇન પણ તેમની પાસે આવીને [illegible] અને તેમના વાર્તાલાપમાં જોડાવા લાગી. એમ કરતાં કરતાં ઘણા નિમંત્રિત [illegible] તેમના તરફ ખેંચાયા અને તેમની આસપાસ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

તમામ સૈનિકોને માટે અનુકરણીય આદર્શ રજૂ કર્યો છે. તેમણે બતાવી આપ્યું છે કે મનુષ્યો સૈન્યમાં જોડાયા છતાં પણ બંધુભાવ અને સ્વજાતિ પ્રેમનાં બંધનોનો ઉચ્છેદ કરી શકતા નથી."

આ શબ્દો બોલાયા કે તરતજ નેપોલિયને સઘળા માણસો સાંભળે તેવી રીતે તેનો સખ્ત ભાષામાં જવાબ આપ્યો. તેણે કહ્યું, "મહાશય! આપના મતનું મારે હાથે ખંડન થતું હોય તો ક્ષમા કરશો. જે મત કોઈપણ પ્રકારની શાસનપદ્ધતિથી વિરુદ્ધ છે તેનું ખંડન કરવા જતાં કદાચ મારૂં અપમાન થાય તો પણ ભલે; પરંતુ હું મૂગે મોઢે આ અસત્ય અભિપ્રાય સાંભળી શકીશ નહિ. આપણા દેશમાં જે જે અત્યાચાર અને અસત્ પ્રવૃત્તિઓ ચાલે છે તે દૂર થાય, અમુક વર્ગના લોકો પરાપૂર્વથી જે એક હથ્થીસત્તા ભોગવતા આવ્યા છે તેનો અંત આવે, અને અમુક શ્રેણીના લોકોએ ગેરકાયદેસર, નીતિવિરુદ્ધ ઝૂંટવી લીધેલા હકકનું ખડન થાય એવી તો હું પણ બીજાઓની માફકજ અભિલાષા રાખું છું; પણ છેલ્લા બાર મહિના થયાં લોકવર્ગની નિરંકુશતા અને અત્યાચાર એટલે દરજ્જે વધી ગયાં છે, અને આપણા દેશના નેતાઓ પરસ્પરમાં કલહ કરીને એવા વિભિન્ન થઇ ગયા છે, કે જો આ પ્રસગે શાંતિ અને નિયમબદ્ધ શાસન પ્રણાલીનું રક્ષણ કરવુ હોય તો મારો એવો દૃઢ અભિપ્રાય છે કે બીજા કોઇપણ સમય કરતાં અત્યારેજ સૈન્ય ઉપર વિશેષ સખ્ત અંકુશની સૌથી પહેલી અને સૌથી વધારે જરૂર છે. મારે કહેવું પડે છે કે જો આપણા સૈનિકોને તેમના અમલદારોની આજ્ઞાનુ જરાપણ બડબડયા વગર અને તાત્કાળિક પાલન કરવાની ફરજ પાડવામાં નહિ આવે તો નિશ્ચયપૂર્વક માનજો કે થોડાજ સમયમાં આપણે લોકવર્ગની નિરંકુશ અરાજકતાના ભોગ થઇ પડીશું. પારિસ નગરમા લોકવર્ગનો અત્યાચાર દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામતો જાય છે અને જો તેને પ્રબળ સત્તાના પ્રભાવવડે એકદમ દાબી દેવામાં નહિ આવે, અને સમાજની સુવ્યવસ્થાનું દૃઢતાથી રક્ષણ કરવામાં વિલંબ થશે તો તેનું પરિણામ એ આવશે, કે એકલા આ પાટનગરમાંજ નહિ અટકતાં આખા દેશમા અરાજકતા ફરી વળશે અને જેઓ આપણા દેશની સ્વાધીનતાના સાચા રક્ષકો છે, શિક્ષિત અને સ્વદેશહિતૈષી છે અને જેઓ અત્યારે સ્વદેશના શ્રેયમાટે તનતોડ પરિશ્રમ કરી રહ્યા છે તેઓ લોકવર્ગના અશિક્ષિત નેતાઓનાં ટોળાઓમા અટવાઇ જશે; અને એ ઉશ્કેરાયલા નિરંકુશ લોકો મોઢેથી સ્વાધીનતાના પોકાર કરશે પણ વાસ્તવિક રીતે તેમની ક્રૂરતા અને અત્યાચાર રાની પશુઓની અથવા જંગલી મનુષ્યોની ક્રૂરતાને અથવા તો પ્રાચીન કાળમાં થઇ ગએલા નિર્દયતાના અવતાર સ્વરૂપ [1]નીરોની ક્રૂરતાને પણ વિસરાવી દેશે."

આ પ્રમાણે નેપોલિયને એવા તો પ્રભુત્વસૂચક અવાજથી પોતાનો અભિપ્રાય

[1] એ નામનો રોમન પાદશાહ હતો. યૂરોપમાં તે નિર્દયતાની મૂર્તિરૂપ મનાય છે.

જાહેર કર્યો કે તે ગ્રામજનોને ખરા મનમાં એક નવીન આશાનો સંચાર થવા લાગ્યો ને બોલતો બોલતો જ્યાંસુધી મધ્યાહ્નો શક્તિથી આગળ્યા કરી મર્દની દૃષ્ટિ તેના ચ્હેરા ઉપર ઠરી રહી. પેરિસ્ટને મિત્રો વારંવાર ઉદ્ગારથી કહેવા લાગ્યો કે નેપોલિયન જે કાંઈ કહે છે તે સત્ય છે નેપોર અને આ કાંસેર તાન આનંદ નેપોલિયને પોતાની જગત આશામાં વર્ણવેલ વિચિત્ર ચિત્ર જ્યારે ખ્યાલ નેપોલિયને પોતાની જયશક્ત આશામાં વર્ણવેલ વિચિત્ર ચિત્ર ત્યારે કેટલાંએ થયું હાલ તેમ તેઓ ચિંતાતુર ચ્હેરે તેના શબ્દો સાંભળવા લાગ્યા ત્યારે કેટલાંએ પ્રજાકીય સ્વાતંત્ર્યની વિરૂદ્ધ દર્શાવેલા વિચારો સાંભળી ગુસ્સે થઈ નાકનાં પણ આવ્યું. પરંતુ આપણે હવે પછી જોઈશું કે તેના કહેવા અનુસાર ત્યાર બાદ બન્યા આવ્યું. પરંતુ આપણે હવે પછી જોઈશું કે તેના કહેવા પ્રમાણે રીતે આવિ. રસ્તા પાસે નેપોલિયન

જ્યારે તે બોલી રહ્યો ત્યારે મેડમ ડી સ્ટીલે આવી. તેના ખરા જેવા એક નર્તકીનિત પુરુષ સાથે પોતાનો પરિચય કરાવી આપવા માટે તેનો અંતઃકરણથી આભાર માન્યો અને પોતાના પિતા તથા તેની સાથે ઉભેલા બીજા ગૃહસ્થો તરફ જોઈને તે ગંભીર અવાજે બોલી, "ગૃહસ્થો! જે અત્યંત મહત્ત્વનું તત્ત્વ તમારી આગળ આજે પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યું છે તેના તરફ તમે લક્ષ આપશો એવી હું આશા રાખું છું." આ પ્રમાણે માન એકવીસ વર્ષના નેપોલિયનને ફ્રાન્સ દેશના અવતાર તુલ્ય અને સુપ્રસિદ્ધ વ્યક્તિઓના મંડળમાં સર્વનું ધ્યાન ખેંચે એવું ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું.

આ બનાવ બન્યાને થોડા દિવસ પછી નેપોલિયન લાંબી રજા લઈને પોતાને દેશ કોર્સિકા ગયો ત્યાર પહેલાં થોડા વખત આગમચ તેને મુખ્ય લેફ્ટેનન્ટની પદવી મળી હતી ઘેર પહોંચતાંજ તેણે પાછા એકાગ્રતાથી પોતાનો અભ્યાસ જારી કર્યો ઘરના સૌથી ઉપલા માળનો એક એકાંત નિવાસ ઓરડો તેણે પસંદ કર્યો અને ત્યાં તે પોતાનાં પુસ્તકો સાથે સમય ગાળવા લાગ્યો વિનાતિ માટે તે કોઈ દિવસ બહાર જતો ખરૂં જોતાં વિનાતિની તેને ઈચ્છાજ થતી નહિ અભ્યાસમાં તેની એકનિષ્ઠા એવી હતી. તેમ તેને મળવા પણ ભાગ્યેજ કોઈ આવતું અભ્યાસમાં તેની એકનિષ્ઠા એવી તો સરસ હતી કે તેના હાથે ભવિષ્યમાં અતિ મહત્ત્વનાં કાર્યો થવાનું કોઈ દેવતાએ તેને કહ્યું હોત તોપણ એથી વધારે પરિશ્રમ તેનાથી બની શક્યો હોત નહિ

એક દિવસ સવારમાં તે વહેલો ઉઠીને પોતાની વિચારસૃષ્ટિમાં રમણ કરતો કરતો દરિયા કિનારે ફરતો હતો એવામાં તેને એક લશ્કરી અમલદારનો મેળાપ થયો નેપોલિયને તેને પોતાની સાથે ફરવા આવવાનો આગ્રહ કર્યો કિનારેથી થોડે દૂર એક મછવો હતો બેઉ જણ તે મછવામાં બેઠા અને નેપોલિયને ખારવાઓને અખાતના સામા કિનારા તરફ હાંકવા કહ્યું મછવો ચાલવા માંડ્યો તે આગમચ નેપોલિયને ગજવામાંથી દોરાનો દડો કહાડ્યો અને તેનો એક છેડો કિનારા પર કોઈ ચીજ સાથે બાંધી લીધો પછી પોતે દડો હાથમાં લઈને મછવામાં બેઠો અને તે સામે

કિનારે પહોચ્યો તે દરમ્યાન તેણે અખાતની પહોળાઈનું બરાબર માપ કહાડી લીધું. આવા પ્રકારની ગમ્મતમાં નેપોલિયનના સોબતીને બિલકુલ મજા પડી નહિ અને આવા ચક્રમ માણસ સાથે ફરવા આવવા માટે તે પસ્તાવા લાગ્યો. તેઓ કિનારે પહોંચ્યા એટલે નેપોલિયન કહે કે ચાલો, આપણે આ ટેકરી ઉપર ચડીએ અને ત્યાં રહીને ઍજેશિયો શહેરનું દિગ્દર્શન કરીએ. પેલો અમલદાર કહે કે મને ભૂખ લાગી છે, મારે ઘેર ખાવાનુ ટાઢું પડી જશે; પણ નેપોલિયને ટેકરીપર ચડવાનો સંકલ્પ છોડયો નહિ.

આ પ્રસંગનું વર્ણન નેપોલિયન પોતે નીચે પ્રમાણે કરે છેઃ—" મારા સગાથીને આવી જાતની શોધખોળમાં બિલકુલ રસ પડતો નહિ તેથી તે મને વારંવાર પાછા ફરવાનું કહ્યા કરતો. જ્યારે હુ તેને અખાત આટલો પહોળો છે એવું કહેતો ત્યારે તે બોલતો કે મને બહુ ભૂખ લાગી છે; મારૂં ખાવાનું ટાઢું થઇ જતું હશે. આ ટેકરી ઉપર તોપ ગોઠવી હોય તો શહેરના અમુક મકાન અથવા અમુક મિનારાની ટોચ ઉપર ગોળો ફેંકી શકાય ખરો, એવું હું જ્યારે તેને કહેતો ત્યારે તે બોલતો કે ભાઇ સાહેબ, એ તો ખરૂં પણ હુ સાવ ભૂખ્યો થયો છું. આખરે ઘણો દિવસ ચડી ગયા પછી અમે નીચે ઉતરીને ઘેર ગયા પણ તે બિચારાના મિત્રોએ તેની વાટ જોઇને જમી લીધુ હતુ અને તેને માટે કશુંએ રહેવા દીધું ન હતું. હવે પછી કેવા માણસની સોબત કરવી અને કયે વખતે ફરવા નીકળવુ તે વિષે વધારે સાવચેત રહેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. "

પરંતુ આપણે આગળ ઉપર જોઇશું કે નેપોલિયને કરેલું અવલોકન ફોકટ ગયું ન હતું. થોડાજ વખત પછી અંગ્રેજ સેનાએ એજ ટેકરીનો કબજો લીધો અને તે સમયે તેમની સામેના યુદ્ધમાં નેપોલિયને રમતમાં ને રમતમાં મેળવેલી માહિતી તેને ઘણીજ ઉપયોગી થઈ પડી.

નેપોલિયન કૉર્સિકામાં રહ્યો તે દરમ્યાન તેણે લશ્કરી અમલદારોની એક સભા સ્થાપી અને જે રાજનૈતિક મહા પ્રશ્નોવિષે તે સમયે આખા યૂરોપમા ખળભળાટ મચી રહ્યો હતો તે વિષે અંદર અંદર ચર્ચા કરવા માંડી. તેના રાજનૈતિક વિચારોમાં લોકસ્વાતંત્ર્યનો પ્રબળ પક્ષપાત જણાઈ આવતો હતો, તોપણ તે નિરંકુશતા અને નીતિનિયમોના ઉલ્લંઘનનો સખ્ત વિરોધી હતો. એ અરસામા પારિસ નગરમાં હાહાકાર વર્તાવા લાગ્યો હતો અને ત્યાં ચાલતા કસાઇખાનાના નવા નવા સમાચાર દરરોજ આવવા લાગ્યા હતા. આથી કરીને નેપોલિયન જે પ્રથમથીજ અરાજકતાનો શત્રુ હતો તે હવે તેનો કટ્ટો દુશ્મન બની ગયો અને તે પોતાના વિચાર નિડરપણે જાહેરમા મૂકવા લાગ્યો. સૅલિસેટી નામના તેના એક દુશ્મને પારિસની સરકારને તેને વિષે ચાડી ખાધી અને તેને રાજદ્રોહી ઠેરવ્યો. ત ઉપરથી નેપોલિયનને પકડીને પારિસ

થઇ જવામાં આવ્યો પણ ત્યાં તે નિર્દોષ ઠરતાં છૂટી ગયો.

નેપોલિયનના હૃદયની ઉદારતા ત્યાર પછીના એક બનાવવડે સારી રીતે જાહે-
રમાં આવી જે શત્રુએ તેનો વધ કરાવવાના હેતુથી સરકાર આગળ તેની ચાડી ખાધી
હતી તેજ ઑલિસેટી હવે રાજ્યવિપ્લવકારી જેકોબિન પક્ષની આંખમાં ખૂચવા લાગ્યો
અને તેને પકડીને તેનો શિરચ્છેદ કરવાનો હુકમ થતાંજ પોલિસના અમલદારો તેની
પાછળ પડ્યા બચવાનો બીજો ઉપાય નહિ હોવાથી ઑલિસેટીએ 'પર્મન' નામે
એક બાઇના ઘરનો આશ્રય લીધો. નેપોલિયને તરતજ તે બાઇને ઘેર જઇ કહ્યું કે
ઑલિસેટી તમારા ઘરમાં છુપાએલો છે તે બાઇએ તે વાતની ના કહી એટલે નેપોલિ
યન વધારે આગ્રહ ન કરતાં ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો બીજે દિવસે મળસ્કામાં તે બાઈ
અને તેના નોકરના પોશાકમાં સંતાયલો ઑલિસેટી પારિસ છોડીને ચાલતાં થયાં જ્યારે
તેઓ થોડાક માઇલ ગયા ત્યાર તે બાઇના હાથમાં કોઇએ આવીને એક ચિઠ્ઠી આપી
તે નેપોલિયનની લખેલી હતી તેમાં નીચે મુજબ લખ્યું હતું –

'હું તમારાથી છેતરાયો છું એમ તમે સમજતાજ નહિ ગઇ કાલે ઑલિસેટી
ક્યાં સંતાયલો હતો તેની મને પૂરેપૂરી ખબર હતી ઑલિસેટી ! તેં મારા તરફ જે
અપાય કર્યો હતો તેનું વેર લેવાની મારી ઇચ્છા હોત તો હું લઇ શકત આજે
હું વિચાર કરું છું કે કેવું વર્તન ન્યાયયુક્ત છે ? [illegible], તું સુખેથી પલાયન કર. હવે
તું વધારે પવિત્ર વિચારોનું સેવન કરીને સુખેથી હવે ત્યાં રહેજે [illegible] મેરથી તારે
વિષે કોઇને કદી જાણ થવા પામશે નહિ તું હવે તારાં કરેલાં પાપોનો પશ્ચાત્તાપ
કરજે અને તને નાસી જવા દેવાનો મારો ગુપ્ત ઉદ્દેશ સમજવાનો યત્ન કરજે એમ
[illegible] ! ઘણા [illegible] રહેજે અને જે જે [illegible] પસાર થાઓ ત્યાં [illegible]
વખત [illegible] નહિ કરવાનું થાઓ !"

ઑલિસેટીએ તેના ઉપર [illegible] નિર્દોષ [illegible] પછી [illegible] પારિ
સમાં [illegible] મહિના રહ્યા તે [illegible] ઘણાજ થોડા [illegible] ઉપર નિર્વાહ કરતો
અને [illegible] વિનાના [illegible]
પોતાનો ઘણો [illegible] વખત [illegible]
[illegible] હતો

હવે ૧૭૯ [illegible]
[illegible]

હૃદયને કંપાવે અને શરીરમાંના રુધિરને થીજાવી નાખે એવો દેખાવ તેની નજરે પડ્યો. તેણે જોયું તો પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને છોકરાઓના સમુદાયનો પ્રવાહ પહાડી નદીના પૂરની માફક પારિસ નગરના રસ્તા ઉપરથી ચાલ્યો આવતો હતો. અહા! તે દૃશ્યનું કોણ બયાન કરી શકે! તેઓ ભૂખ્યાં વરુ જેવી ભયાનક કીકીઆરીઓ કરતા, ક્રોધથી ગાંડા બન્યા હોય તેવી વિચિત્ર ત્રાસદાયક મુખાકૃતિ અને હાથના ચાળા કરતા, અને હાથમાં દરેક પ્રકારનાં આયુધને વીંઝતા—નરપિશાચના ટોળાની માફક પારિસ નગરીના રાજમાર્ગ ઉપર થઈને તેમના નજરકેદ કરેલા રાજાના નિવાસ તરફ ધસ્યા જતા હતા. તેઓ શું કરવા જાય છે તે સારી રીતે જોઈ શકાય તે માટે નેપોલિયન પણ તેમની આગળ આગળ ગોડવા લાગ્યો. તેણે જોયું તો લગભગ ત્રીસ હજાર ગંદા મવાલીઓનું ટોળું ટુઇલેરિસના બગીચામાં દાખલ થયું; રાજમહેલના દરવાજા આગળ મધમાખીઓની માફક તેઓ ઉભરાવા લાગ્યા. આ ઉશ્કેરાયેલા માણસોને અપમાન અને શરમથી નિસ્તેજ થએલા રાજાને માથે જેકોબિન ક્લબની રાતી ટોપી પહેરાવી. ન્યાય અને નીતિના પવિત્ર કાનુનોને પગતળે કચરી નાખનાર ખુની મવાલીઓએ કરેલો એ અત્યાચાર અને રાજ્યકર્તાના બેહાલ જોઈને નેપોલિયનનું લોહી ઉકળી આવ્યું. રાજરક્ષકોએ આ સૌ બદમાસો ઉપર બંદુક [illegible] પોતાનું કર્તવ્ય વિચાર્યું નહિ તે વાત તેનાથી સહન ન થઈ શકવાને લીધે તે [illegible] ચાલ્યો ગયો.

તે દિવસથી પારિસના રાજમાર્ગ ઉપર દરરોજ અન્યાયયુક્ત અને રૂવાડાં ઉભાં કરી નાખે એવાં [illegible] નવાં નવાં પાપ જાહેર રીતે થવા લાગ્યાં. લોકવર્ગને હવે ખાત્રી થઈ હતી કે રાજા બળહીન થયો છે; અને હવે તેમની નિરંકુશતાને [illegible] કોઈ રોકે નહીં. નેપોલિયનના રાજનૈતિક અભિપ્રાયો કેટલેક અંશે ફેર[illegible]. કેટલે અંશે ફેરફાર થતા હતા તે આપણે પછી વિચારીશું.

એમ કરતાં કરતાં ઓગસ્ટ માસની દસમી તારીખનો સૂર્ય ઉગ્યો. અહા! તે દિવસની [illegible] કોણ વર્ણન કરી શકે? રાજમાર્ગ ભયંકર કોલાહલ [illegible] સમુદાયથી પરિપૂર્ણ થયો હતો. પ્રબળ સાગરના પ્રવા[illegible] ટુઇલેરિસના રાજમહેલ [illegible] રાજમહેલમાં જબરે પ્રવેશ કરી દાખલ થયા. રાજ[illegible] તેમના પૂર્વજોનો નિવાસ છોડીને [illegible] કીકીઆરીઓ પાડતા, [illegible] અપમાન [illegible] માટે [illegible]

તેમના નિમકહલાલ અંગરક્ષકોની સો લોકોએ નિર્દયપણે કતલજ કરી આવી રીતે આ પાપકર્મનો આરંભ કર્યા પછી પોતાના પૈશાચિક કૃત્યોની પરાકાષ્ઠાનું જગતને દર્શન કરાવવા માગતા હોય તેમ કતલ કરવામાં આવેલા અંગરક્ષકોના લોહીથી નીગળતા માથાંને ધારીઆ અને ભાલાની અણીઓ ઉપર ચડાવીને આ નરપિશાચો પારિસ શહેરના રાજમાર્ગ ઉપર ઘૂમવા લાગ્યા આ બીભત્સ દેખાવ નેપોલિયનની નજર આગળ બન્યો હતો અને તે જોઈને તેનું ઉદાર હૃદય ક્રોધ, તિરસ્કાર અને શરમની તીવ્ર લાગણીઓથી ભભૂકી ઉઠયું

આ પૈશાચિક ઘટનાઓની અસર નેપોલિયનના રાજનૈતિક અભિપ્રાયો ઉપર થયા વગર રહી નહિ અમતથીજ તેનું વલણુ જનસ્વાતંત્ર્ય તરફ હતું ઈંગ્લંડની નિયમબદ્ધ શાસનપદ્ધતિ જેને લીધે રાજ્ય વહીવટમાં લોકવર્ગનો પૂરતો ભાગ હતો તેને માટે નેપોલિયનને ઘણું માન હતું, અને અમેરિકાના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યની તો તેનાથી પણ વિશેષ પ્રશંસા કરતો હતો પણ ઉપર વર્ણવેલા બનાવો જોતાં તેની ખાત્રી થઈ કે ફ્રાન્સની પ્રજા એટલી બધી અસંસ્કૃત અને અજ્ઞાનમાં છે કે તેઓમાં પોતાનું રાજ્યતંત્ર પોતાની મેળે ચલાવવાની યોગ્યતા છેજ નહિ એટલુંજ નહિ પણ તેઓને નિયમમાં રાખવાને માટે અસામાન્ય કુશળતાવાળા નિયામકની ઘણીજ જરૂર છે જે રાજાઓનો લોકસમુદાયે ઉચ્છેદ કર્યો હતો તે એવા નિર્દય લંપટ, સ્વાર્થી અને પ્રજાપીડક હતા કે તેને માટે તો નેપોલિયનને લેશ માત્ર પણ સહાનુભૂતિ હતી નહિ પણ તેની સાથે અસંસ્કૃત લોકવર્ગની નિરંકુશ સત્તાનાં ભયાનક પરિણામો જોઈને તેના તરફ પણ તેને ઘણો ઉપન્ન થઈ હતી

નેપોલિયનના રાજનૈતિક અભિપ્રાયોનું નિષ્પક્ષપાતપણે દર્શન કરવા માટે આ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની ઘણીજ અગત્ય છે એક બાજુએ પ્રજાસ્વાતંત્ર્ય તરફ પ્રબળ પક્ષપાત, પણ તે પ્રજા અસંસ્કૃત હોઈ સ્વતંત્રતા લેવા જતાં નિરંકુશ બનીને જાત નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરીને અનર્થ ઉપજાવે તેને માટે સાવધાનતા, એ બેઉ પરસ્પર વિરુદ્ધ ભાવનાઓનો અધિકાર નેપોલિયનના રાજનૈતિક જીવનમાં પહેલેથી છેવટ સુધી જોવામાં આવે છે જ્યારે તેના હાથમાં રાજતંત્ર આવ્યું ત્યારે રાજ્યવિપ્લવ ઉત્પન્ન કરનાર જેકોબિન પક્ષને તેણે દૃઢતાથી દબાવી દીધો અને ફ્રાન્સના રાજકર્તાની અપ્રતિહત સત્તા સ્થાપિત કરી પરંતુ તેની સાથે રાજ્યવહીવટને લગતા તમામ ખાતાંઓ તેણે સર્વને માટે ખુલ્લા મૂક્યાં અને વાણી તથા પત્રોના વિચાર રાખવા વગર અધિકાર, સત્તા અને પ્રતિષ્ઠા દરેક જણ પોતપોતાની ખરી લાયકાત પ્રમાણે પ્રાપ્ત કરી શકે એવું રાજ્યબંધારણ તેણે ભવિષ્યની પ્રજાને માટે ઘડી આપ્યું તે ખુલ્લી રીતે કહેતો કે ધર્મભાવના અને સંસ્કૃતિ વગર ફ્રાન્સની પ્રજાને બીજી પ્રજાતંત્રાક પ્રજાની માફક સ્વાધીન રાજ્યતંત્ર ભોગવવા લાયક નથી

[illegible] નહિ. [illegible] અપ્રતિહત સત્તાના બળથી તેણે નિરંકુશતા અને અરાજ-
કતાને [illegible] ફેંકી નાખી પણ તેની સાથે ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની શક્તિવાળા
[illegible] સમાજની જે કેદીમાંથી મળી આવ્યા ત્યાંથી વીણી લાવીને
[illegible] પોતાના હથિયારને [illegible] કર્યા. રીપબ્લિકના જમાનામાં
[illegible] સંસ્કૃતિ એમાનું કાંઈ હતુંજ નહિ.
[illegible] બાબતોનો બગાડ હતો નહિ; એવી
[illegible] નીપજ્યા વગર રહેશેજ નહિ
[illegible] ફ્રાન્સના દીર્ઘદર્શી અને નિપુણ પુરુષોમાં
[illegible]

[illegible] કથન કર્યાં પછી નેપોલિયન [illegible]
[illegible] ઉપર જમાનો તેનો ફેરફાર થતા
[illegible] દિવસમાં ઉન્મત્ત થએલા
[illegible] અરાજકતાનો અંધકાર
[illegible] ફ્રાન્સમાં ફરેલા [illegible]
[illegible] અને તેઓની [illegible]
[illegible] હતી. ફ્રાન્સના
[illegible] કરતા હતા અને
[illegible] બળથી [illegible]
[illegible] ઉપર [illegible]
[illegible] અને પરિ-
[illegible]
[illegible]

પોતાના દેશનું હિત વધારે સારી રીતે જળવાશે આવા ઠરાવ ઉપર આવીને તેણે કોર્સિકાનો દ્વીપ ઈંગ્લંડને સ્વાધીન કરી દેવાનું કાવત્રું રચ્યું. આ વિશ્વાસઘાત પાઓલીની કીર્તિને સદાને માટે કલંકિત કરે છે. નેપોલિયનનો પિતા પાઓલિનો મિત્ર હતો અને આ ઉગતા યોદ્ધાની શક્તિ તે સારી પેઠે જોઈ ચૂક્યો હતો તેથી તેણે નેપોલિયનને પણ આ કાવત્રામાં જોડવા માટે ઘણું દબાણ કર્યું, પરંતુ નેપોલિયન જેવા ઈતિહાસના અભ્યાસકને ભવિષ્યના બનાવોનું વધારે સ્પષ્ટ દર્શન થયું હતું. તેણે આ કાવત્રામાં જોડાવાની ઘસીને ના પાડી એટલુંજ નહિ પણ પાઓલિને પણ વિશ્વાસઘાતના પાપમાંથી ઉગારવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેણે પાઓલિને સમજાવ્યું કે ભાષા, રીતરિવાજ અને ધર્મભાવનાઓમાં કોર્સિકા ઈંગ્લંડ કરતાં ફ્રાન્સ સાથે વધારે નિકટનો સંબંધ ધરાવે છે. પોતાના રાજકર્તાઓ આફતમાં હોય તે પ્રસંગે તેમને સહાય કરવાની દરેક સાચા દેશજનની ફરજ છે, પરંતુ પાઓલિને જૂના વેરે ઉશ્કેર્યો હતો અને તેણે ઈંગ્લંડ સાથે કરાર પણ કરી દીધો. ઈંગ્લંડને એટલુંજ જોઈતું હતું. તેથી અંગ્રેજ સેના અને લડાયક વહાણો આવી પહોંચ્યાં અને એજેશિયોનો કિલ્લો અને આખો કોર્સિકાનો ટાપુ તેમને સ્વાધીન કરવામાં આવ્યો. આમ થવાથી એક વાવાઝોડાવાળી અંધારી રાત્રે નેપોલિયને થોડાક ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ સાથે મછવામાં બેસીને એજેશિયો શહેર આગળ આવેલો ઉપસાગર ઓળંગ્યો અને અંગ્રેજ સેનાની છાવણી પાસેની ટેકરીની તળેટી આગળ ઉતરીને તેઓ રાતોરાત આ ટેકરી ઉપર ચઢી ગયા, અને ઉંઘતી અંગ્રેજ સેના ઉપર છાપો માર્યો. વાચકો યાદ કરશે કે થોડાક સમય ઉપર નેપોલિયને આ અખાત, ટેકરીઓ અને તેની આસપાસના પ્રદેશની ભૌગોલિક રચના વિષે માહિતી મેળવી હતી તે આ વખતે તેને ઘણીજ ઉપયોગી થઈ પડી. દુશ્મનના અણધાર્યા હુમલા સામે અંગ્રેજો ટકી શક્યા નહિ, અને નેપોલિયને એજેશિયોનો કિલ્લો કબજે કર્યો પરંતુ જે મછવામાં બેસીને પોતે આવ્યો હતો તે પવનના તોફાનને લીધે કિનારાથી દૂર ઘસડાઈ ગયો હતો. [illegible] પળમાં એકત્ર થએલા અંગ્રેજ અને કોર્સિકન લશ્કરે તેને કિલ્લામાં ઘેરી લીધો. તેમની સ્થિતિ હવે ઘણીજ ભયંકર થઈ પડી. તેમની પાસે ખોરાકનું લેશમાત્ર પણ સાધન ન હતું, કેમકે કિલ્લામાં ઘેરાઈ જવાની તેમણે વકી રાખી ન હતી. તોપણ પાંચ દિવસ સુધી નેપોલિયને અને તેની સાથેના બહાદુર માણસોએ લાચારીથી પોતાના ઘોડાઓના માંસ ઉપર નિર્વાહ કરીને પોતાનો બહાદુરીથી બચાવ કર્યો. પણ છેવટ પછી તેનો મછવો પાછો આવી પહોંચ્યો અને નેપોલિયને કિલ્લો છોડ્યો. હવે પાઓલિનો પક્ષ દિવસે દિવસે મજબૂત થતો ગયો અને નેપોલિયન તથા તેના કુટુંબને દેશનિકાલ કરવાનો હુકમ નીકળવાની તૈયારી થવા લાગી. પણ નેપોલિયનના કુટુંબ સાથે પોતાને જૂના સંબંધ વિચારીને પાઓલિએ [illegible]

લિયનની માતા) પાસે ગયો અને વિશ્વાસઘાત કરીને કૉર્સિકાનો ટાપુ અંગ્રેજોને સ્વાધીન કરવાના કાવત્રામાં જોડાવા માટે તેને ઘણી સમજાવી, પણ નેપોલિયન જેવા પુત્રની માતાને છાજે એવી દૃઢતાથી તેણે જવાબ આપ્યો કે " હું માત્ર બેજ કાયદાઓ જાણું છું–એક કાયદો કર્તવ્યનો છે અને બીજો ઈજ્જત અને નેકીનો છે." આ વાતચીત પૂરી થતાંજ નેપોલિયનના કુટુંબ સામે દેશનિકાલનો હુકમ બહાર પડ્યો. હવે પોતાની જન્મભૂમિ ઉપરનો સ્નેહ જતો કરીને પોતાનો અને કુટુંબીઓનો જાન બચાવવાને માટે રાતોરાત નાસી ગયા વગર નેપોલિયનને માટે બીજો માર્ગ રહ્યો નહિ. તેણે દોડીને પોતાની માતાને ખબર આપી કે પાઓલિના પક્ષના હજારો બંડુઓ દરેક પ્રકારનાં હથિયાર લઈને તેમના ઘર ઉપર હુમલો કરવા ચાલ્યા આવે છે. નેપોલિયનની માતા તથા તેનાં ભાઈબહેન સાથે જે કાંઈ આવી વખતે સાથે લઈ શકાય તે લઈને નાઠાં. લોકોએ આવીને તેમનું ઘર લુંટ્યું અને તમામ રાચરચીલાના ભાંગી તોડીને ચૂરા કરી નાખ્યા. થોડા દિવસસુધી તો તેઓ બિચારાં નિરાધાર હાલતમાં દરિયા કિનારે ભટક્યાં, તે દરમ્યાન તેમને ફ્રાન્સ લઈ જવાની નેપોલિયને વ્યવસ્થા કરી.

મધ્યરાત્રિનો સમય હતો, આખું જગત્ શાંત નિસ્તબ્ધપણે સૂતું હતું, નેપોલિયનના [illegible] ઘરની નજીકના દરિયાકિનારે એક હોડી ઘણીજ [illegible] આવી અને એક ઝાંખા દીવાના પ્રકાશની મદદથી શાંતિ ગમ[illegible], [illegible] અને તેની અનુસરી અનેક વીતકો સહન કરવાને બોનાપાર્ટ [illegible] બે ચાર પેટીઓ, એજ તેમની કુલ મિલ્કત હતી. અંધ[illegible] આ નિરાધાર, અનાથ, ગરીબ નાસનારાઓને [illegible] તેઓ દુનિયાના ગજબાઓને ડોલાવવાને સરજાયાં છે અને [illegible] છે ! મજામાં તેઓ એક નાના વહાણમાં [illegible] તેઓ નાઈસ બંદરે ઉતર્યાં. ત્યાંથી તેઓ માર્સ[illegible] તેમને છોડવા ત્યાંસુધી [illegible] અનેક [illegible] મુસીબતો વેઠીને [illegible] [illegible] પોતાનો દેશ [illegible] અને [illegible]

[illegible]

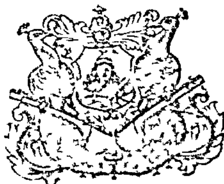
ક્રમે ઊંચા હતો તેના કરતાં પણ વધારે ઊંચો ગયો તેમને ત્યાંથી ચાલ્યા જવું પડ્યું.

આ બનાવ બન્યા પછી માત્ર એકજવાર નેપોલિયન કોર્સિકા ગયો હતો પણ જે લોકોનું રક્ષણ કરવા જતાં તેને સખ્ત અન્યાય નડ્યો હતો તેમને તો તે કદી ભૂલ્યો નહિ. તોપણ તેની આખરની ઘડીસુધી તેની જન્મભૂમિની સુંદર નદી રમણીય શોભાનું ચિત્ર તેના સ્મરણમાંથી ખસ્યું ન હતું, અને ત્યાંની રહીશ ટેકરીઓ, રમણીય ઝાડ અને અગમ્ય કુંજોનું સામગ્રીરૂપે ઉપરે એવી આશામાં ધ્યાન કરતો હતો તેના શત્રુઓ તેને વર્ણવે છે તેવો તે જડ અને નિષ્ઠુર હતોજ નહિ તેની કવિત્વ શક્તિ, તીક્ષ્ણ રસેન્દ્રિયતા અને પ્રૌઢ ગંભીરબુદ્ધિ એ બધું તેના સ્વભાવમાં સંમિલન થયું હતું.

હવે આપણે પાછા ફ્રાન્સ તરફ નજર કરીએ. રાજ્યવિપ્લવને લીધે એ દેશની અવસ્થા દિવસે દિવસે વધારે ને વધારે શોચનીય થતી હતી. આખો દેશ અશાંતિ, અરાજકતા, નિર્ધનતા અને ભૂખમરાથી ત્રાહ ત્રાહ પોકારતો હતો. જેમણે ચિરકાળથી ચાલી આવેલી રાજસત્તાનું ખંડન કરીને નવીન પ્રકારની શાસન પદ્ધતિની શરૂઆત કરી હતી તેમનામાં આ કાર્યને માટે જોઈતી શક્તિ, કાર્યદક્ષતા, સંસ્કૃતિ અનુભવ એમાંનું કશું ન હતું. રાજ્યવિપ્લવને જન્મ આપનારા લોકો તે સમયે થઈ ગયેલા રૂસો, વૉલ્ટેર વગેરે લોકપ્રિય લેખકોનાં વાક્યો મોઢેથીજ બોલી જાણતા હતા. તેઓ કહેતા કે " આ જગતમાં બધાએ સંપૂર્ણ રીતે સ્વતંત્ર છે " 'સરખાં સ્વમાન અને આત્મગૌરવની ભાવનાઓ જાગૃત થઈ છે " વળી તેઓ કહેતા કે "ઈશ્વર છેજ નહિ અને તે હોય તોપણ તેણે કોઈપણ અમુક વ્યક્તિને લોકસમુદાયનો રાજા બનાવીને પેદા કર્યો નથી, અને તેથી કરીને તે વગર હરકતે વંશપરંપરા પ્રમાણે રાજ્યપદ ભોગવવાનો હક ધરાવે છે એવો કોઈ સૃષ્ટિનો નિયમ છેજ નહિ. બધા માણસો સ્વતંત્ર છે, એ સ્વતંત્રતાનો ઉપયોગ કરીનેજ લોકોએ પોતાનાં સુખ અને ક્ષેમને માટે સમાજની બાળક અવસ્થા હતી તે વખતે એક યોગ્ય વ્યક્તિને રાજસત્તા આપી હતી પણ જો તેઓને એવું માલૂમ પડે કે એ રાજા લોકોના કલ્યાણ તરફ દૃષ્ટિ કરતો નથી તો તેને પદભ્રષ્ટ કરવાનો લોકોને પૂરતો અધિકાર છે " વળી તેઓ કહેતા કે "વંશપરંપરાથી ચાલતી આવેલી કુલીનતાને લીધે કુલીન કહેવાતા (પણ ખરી યોગ્યતા વગરના) લોકોને સમાજમાં આટલો બધો માનમરતબો શામાટે હોવા જોઈએ? આ જગતમાં બધા મનુષ્યો સરખા છે અને સર્વના અધિકાર પણ સરખાજ છે ' આવા આવા સમાનતા અને સ્વાધીનતાના મહામંત્રો ફ્રાન્સના હૃદયમાંથી જન્મ પામ્યા અને ક્રમે ક્રમે તેમના તરંગ આખા યૂરોપની સમાજ ઉપર અસર કરવા લાગ્યા. ભાંગ્યાતૂટ્યાં ઝુંપડાં અને અંધકારમય ખાણોના ઊંડાણોમાં કામ કરતા મજૂરોથી માંડીને લોકોથી ભરપૂર થએલા રાજમાર્ગ અને કારખાનાઓ

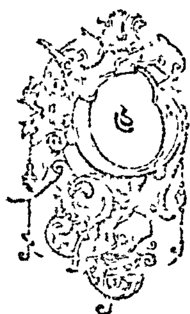
લોકો આવી વસ્યા હતા તેમણે ત્યાના રાજભક્ત લોકો સાથે ઐક્ય કરીને આખુ શહેર, યુદ્ધસામગ્રીનો ભડાર વહાણો, કિલ્લા તમામ અગ્રેજ અને સ્પેનના નૌકા સૈન્યને સ્વાધીન કરી દીધા તેમનો ઉદ્દેશ એવો હતો કે જો અહિ ફત્તેહ મળે તો આજ પ્રમાણે ફ્રાન્સના બીજા શહેરોમા પણ દાવાનળ સળગાવીને યૂરોપના એકત્ર થયેલા રાજાઓની મદદથી પ્રજાસત્તાક રાજ્યને ચુરી નાખવુ તેમને પોતાના હથિયારો વડે ધી એવુ સાબીત કરવુ હતુ કે રાજા અને ઉમરાવ વર્ગના ચાલ્યા આવેલા અધિકાર ઉપર હાથ નાખવાનો સાધારણ લોકવર્ગનો બિલકુલ હક્ક નથી, તેઓ તો માત્ર રાજા તથા ઉમરાવોની સેવા કરવાનેજ જન્મ્યા છે

આ વિશ્વાસઘાતના સમાચારથી રાષ્ટ્રવિપ્લવ કરનાર રાજપુરુષોના મનમાં ક્રોધ અને જુસ્સો એકાએક થયો. ટુલોન શહેર ફરીથી કબજે કરીને ત્યાથી અગ્રેજો, સ્પેની અને નેપલ્સના લોકો તથા ત્યા બીજા જે જે પરદેશીઓ હતા તેમના સૈન્યોને હાંકી કાઢી, તે શહેરના લોકો જે સ્થાનનો કબજો લે તેમાથી તેને હાંકી કાઢવા એવો તેમણે ઠરાવ કર્યો અગ્રેજ સૈન્ય જે સ્થાનનો કબજો લે તેમાથી તેને હાંકી કાઢવાનુ કામ જેવુ તેવુ ન હતુ તેમા વળી જ્યારે તેમને પોતાના અજય્ય આરમાર સૈન્યની, ટુલોન જેવા અભેદ્ય કિલ્લાની અને ભરપૂર યુદ્ધસામગ્રીની સહાયતા હતી ત્યારે તો તેવા સંજોગો વચ્ચે તેમને મારી હઠાવવાનુ કામ અસાધારણ સાહસ-રૂપ હતુ એમ કહી શકાય, પરતુ જે કાર્ય અનુભવી સેનાપતિઓ ન કરી શક્યા તે ચોવીશ વર્ષના જુવાની માએ સપાદન કરીને પોતાની કીર્તિની ઇમારતનો પાયો કેવી રીતે નાખ્યો તે આપણે હવે પછીના પ્રકરણમા જોઈશુ

પ્રકરણ ૩ જું--ટુલોન શહેરનો ઘેરો (૧૭૯૩)

"ભીરૂ પુરુષો દેહાન્ત થતા પહેલાં અનેકવાર મરણ પામે છે, પણ શૂરાઓ તો એકજવાર મૃત્યુનો સ્વાદ ચાખે છે. મેં જેટલી આશ્ચર્યકારક વાતો સાંભળી છે તેમાં સૌથી વધારે આશ્ચર્યકારક વાત એ છે કે માણસો મોતથી ડરે છે. તેમણે મોતથી ડરવુંજ શાને જોઈએ ? તેઓ જાણે છે કે મૃત્યુ અનિવાર્ય છે અને તે આવ્યા વગર રહેવાનુંજ નથી ત્યારે પછી મોતનો ભયજ શો છે ?" શેકસપિયર.

વે આપણી નજર આગળ આ મહાપુરુષના જીવનના વિચિત્ર ઘટનામય નાટકના નાના પ્રકારના દેખાવોની શરૂઆત થાય છે. ટુલોન શહેરમાંથી અંગ્રેજોને હાંકી કહાડવા માટે ૪૦૦૦૦ ફ્રેન્ચ સૈનિકોનું લશ્કર મોકલવામાં આવ્યું હતું. ટુલોનને ઘેરીને આ સૈન્ય ત્રણ મહિનાસુધી પડી રહ્યું પણ ત્યાંનો અભેદ્ય કિલ્લો જેને નાનું જિબ્રાલ્ટર એવું નામ આપવામાં આવ્યું હતું, અને જેને અંગ્રેજોએ સંપૂર્ણ રીતે અભેદ્ય બનાવી દીધો હતો, અને જે કિલ્લાવડે આખા શહેરનો તથા બંદરનો બચાવ થઇ શકતો હતો, તે તેમના હાથમાં આવ્યો નહિ.

ફ્રાન્સની પ્રજાસત્તાક સરકારે જોયું કે ત્રણ મહિના વીતી ગયા તોપણ કશું કાર્ય થયું નથી; ત્યારે તેમણે નેપોલિયનને બ્રિગેડિયર જનરલની પદવી આપીને તોપખાનાના ઉપરી તરીકે ટુલોન મોકલ્યો. તેણે આવીને જોયું તો ફ્રેન્ચ લશ્કર સેનાપતિની આજ્ઞા પ્રમાણે દુશ્મનના ગોળાની મર્યાદાની બહાર સલામત અંતરે શહેરને ઘેરીને પડયું હતુ અને ફ્રેન્ચ સેનાપતિએ પોતાની તોપોને એવે ઠેકાણે ગોઠવી હતી કે તેમનો ગોળો જે ઠેકાણે પડવો જોઇએ તેને અડધે અંતરે પણ જઇ શકે નહિ. ટુલોન શહેરને જીતવાની આવી તૈયારીઓ જોઇને નેપોલિયન તો વિસ્મિતજ થઈ રહ્યો.

તેણે નમ્રતાથી પરંતુ દઢતાથી "કૉન્વેન્શન" (વિચારક સભા) ને લખી જણાવ્યું કે ટુલોન શહેર ઉપર હલ્લો ન કરતા નાના જીબ્રાલ્ટર ઉપરજ લક્ષ આપવાની અત્યારે જરૂર છે એ કિલ્લો જો એકવાર આપણા કબજામાં આવે તો તેના બુરજ ઉપરથી આપણે ગોળાનો એવો વરસાદ વરસાવી શકીએ કે જેને લીધે અંગ્રેજ

ર્માન્યથી એક પળવાર પણ બંદરમાં ટકી નમશે નહિ, અને નૌકાસૈન્યની સહાય
સર અંગ્રેજે બંદરનો બચાવ કરી શકનાર નથી આવી રીતે જે દાવપેચથી વૉશિ-
ટને અંગ્રેજોને બોસ્ટનમાંથી નસાડયા હતા તેજ દાવપેચથી નેપોલિયને ટુલોનને જીત
ાની ધારણા બાંધી

પણ વૉશિંગ્ટન કરતા નેપોલિયનનું કામ વધારે વિકટ હતુ એક તો અંગ્રેજે
તેનો દાવ ચેતી ગયા હતા બીજુ અન્ય લશ્કરના લગભગ તમામ સેનાપતિઓ તેના
વિચારને મળતા ન હોવાથી તેને આ મહાભારત કામ એકને હાથેજ કરવાનુ હતુ
તેણે થોડાજ દિવસમા કિલ્લાને તોડી નાખે એવી ૨૦૦ મોટી મોટી તોપો જ્યાંથી
મળી ત્યાંથી એકઠી કરી ઉત્સાહ અને શક્તિનો જાણે તેનામા અખૂટ ભંડાર
ભરેલા હોય એવી રીતે તે કામ કરવા માંડયો પણ એ તોપોને કિલ્લાની નજદીક
લાવવીજ કેવી રીતે તે મોટો સવાલ હતો શત્રુઓ કિલ્લાના બાકોરામાંથી ગોળા
અને ગોળીનો અખૂટ વરસાદ વરસાવતા હતા કોની મગદૂર કે આવા ધગધગતા ગોળા
ઓની ઝડીની સામે ઉભા રહીને તોપો ગોઠવી શકે ? પણ જેને દેશસેવા કરવી
હોય તેણે તો જોખમ, મુશીબત અને મૃત્યુની પરવા કરવીજ ન જોઇએ
નેપોલિયન પણ નિડરપણે પોતાની જિંદગીને સ્વદેશસેવા આગળ તુચ્છ ગણીને
રાષ્ટ્રની સેવા કરવા તત્પર થયો ગોળાઓ અને ગોળીઓના ધૂમકોટની વચમા
જાતે ઉભા રહીને તેણે તોપો ગોઠવવાનુ ચતુર કામ શરૂ કર્યુ અને પાંચ છ
મજબૂત તોપો તો શત્રુના બાંધકામ અને કિલ્લાની દિવાલની છેક લગોલગજ ગોઠવી
દીધી પોતાની જાતની સલામતીની લેશમાત્ર પણ પરવા તેણે કરી નહિ તેના એક
બે ઘોડા માર્યા ગયા અને એક અંગ્રેજ સિપાઇએ તેની જાંઘમા સંગીનનો એવો તો
પ્રહાર કર્યો કે કદાચ તેનો પગ કાપી નાખવો પડશે એવી ડૉક્ટરોને દહેશત હતી
પણ તે છતાં શત્રુઓના માનાની સામે હાથોહાથની લડત લડતા જઇને પણ તોપો
ગોઠવવાનુ કામ ચાલુજ રહ્યુ એક ખરેખર વીર પુરુષની માફક ધાસ્તી ભરેલી
જગ્યાએ જાતે ઉભા રહીને તે પોતાના સૈન્યને પાણી ચઢાવવા લાગ્યો એક દિવસ
તે એક તોપ પાસે ઉભો ઉભો યુદ્ધ ચલાવી રહ્યો હતો તેવામા એક ગોલંદાજ
શત્રુની ગોળીથી વીંધાઇ ગયો અને જે તોપના ગજવડે તે ગોળી ઠાંસીને તોપમા
ભરતો હતો તે ગજ તેના લોહીથી ખરડાઇ ગયો ૫ણ નેપોલિયન એ-
કદમ મરનારની જગ્યાએ જઇને ઉભો રહ્યો અને
પગનો પણ વિચાર ન કરતા મરનારનો ગજ પોતે પકડીને તોપમા દારૂ ભરવા લાગ્યો આવુ અસા
તે લોહીથી ખરડાયેલો ગજ પોતે પકડીને તેના સિપાઇઓ પણ ઘણા આશ્ચર્યના આવી
ધારણ સાહસ અને સ્વાર્પણ જોઇને તેના સિપાઇઓ પણ ઘણા કરવા લાગ્યા નેપોલિયન ઘણીવાર કહેતો કે
જાતને પોતાના સેનાપતિનુ ... નથી ત્યારે ત્યાગ મનુષ્ય પાસાનુ છ તો
... મૃત્યુથી ડરવા પણ ...

પછી તેને માટે આગળથી શામાટે ડર રાખવો ?"

આ પ્રમાણે ટુલોનના ઘેરાનું કાર્ય ધમધોકાર ચાલી રહ્યું હતું તેવામાં પારિસથી ૫૬૨ ગાડીઓ ફ્રેન્ચ છાવણીમાં આવી ચડી, અને તેમાંથી સાડ માણસો ઉતર્યાં. તેમણે ઠઠેરાબધ પોશાક પહેર્યો હતો અને રાષ્ટ્રવિપ્લવ કરનાર સરકારના જાણે પોતે પ્રતિનિધિઓ હોય તેમ તેઓ રોફબંધ સેનાધિપતિ પાસે ગયા અને તેઓમાંનો એક વક્તા બોલ્યો:—" નાગરિક સેનાપતિ ! અમે પારિસથી આવીએ છીએ. પ્રજાસત્તાક સરકાર તમને પૂછે છે કે આટલો બધો વખત થયો તોપણ હજી તમે ટુલોન શહેર કેમ જીતી શક્યા નથી ? શામાટે હજીસુધી અંગ્રેજના લડાયક વહાણોને ભાંગી તોડી નાખવામાં આવ્યાં નથી ? તમે આ કામ કરવાને નાલાયક ઠર્યા છો માટે તેમણે બીજા બહાદુર સ્વદેશ સેવકોને મોકલ્યા છે. અમે તેઓની આજ્ઞા મુજબ આવ્યા છીએ અને તેમની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાને ટમટમી રહ્યા છીએ. અમે પારિસના સ્વયંસેવક ગોલંદાજો છીએ. બસ, અમને તોપો આપો અને કાલે સવારને પહોર અમે શત્રુની સામા ધસી જઇશું."

આવાં દમદમાવાળાં વચન સાંભળીને સેનાધિપતિ તો ગભરાઈજ ગયો પણ નેપોલિયને તેના કાનમાં કહ્યું, " તમે ગભરાશો નહિ. એ સાહેબોને તમે મારા હાથમાં સોંપી દો; હું બધું જોઇ લઈશ." આમ કહીને નેપોલિયન અંધારી રાતનો લાભ લઈ થોડાક બહાદુર માણસો પોતાની સાથે રાખીને સમુદ્ર તીરે ગયો અને ત્યાંની એક અનુકૂળ જગ્યાએ તોપ ગોઠવવાની પેરવી કરવા લાગ્યો.

બીજે દિવસે નેપોલિયન પેલા નવા આવેલા વીરપુરુષોને દરિયા કિનારે લઈ ગયો. પોતે ગોઠવેલી તોપો તેમને બતાવી અને અંગ્રેજોનું એક લડાયક વહાણ જે સવારના ઝાંખું ઝાંખું દેખાતું હતું તેના તરફ આંગળી કરીને કહ્યું કે આ તોપોના ગોળાથી એ વહાણને ડૂબાડી દો. પણ શત્રુની ગોળીઓ ધડાધડ પડી શકે એવી જગ્યાએ પોતાને ઉભેલા જોઇને પેલા સાહેબો તો ભયભીત થઇને આસપાસ જોવા લાગ્યા અને ગભરાતા ગભરાતા નેપોલિયનને પૂછવા લાગ્યા કે આપણને દુશ્મનની ગોળીએ ન વાગે એવી કોઇ ઉભા રહેવાની જગ્યા નથી ? એટલામા તો તેમના ઉપર પેલા લડાયક વહાણની તમામ તોપોમાંથી વજ્રનાદ કરતા એકસામટા ગોળાઓનો વરસાદ થવા લાગ્યો. હવે તેઓને માલુમ પડ્યું કે આપણે ધારતા હતા તેવી આ રમત નથી. તેથી તેમણે તો ઉભી પૂછડીએ નાસવાજ માંડ્યું ! નેપોલિયન આ દેખાવ ઘોડા ઉપર બેઠો બેઠો જોવા લાગ્યો પણ તેના ગભીર ચહેરા ઉપર હાસ્યની એક રેખા પણ પ્રકટી નહિ

એમ કરતા કરતા છેવટનો સચોટ હુમલો કરવાની સઘળી તૈયારી થઇ ચૂકી ૧૭૯૩ ના ડિસેંબર માસની ૧૭ મી તારીખે મધ્ય રાત્રે ટુલોનના કિલ્લા ઉપર

...મધ્ય રાત્રિનો સમય હતો, [illegible] ...ફ્રેન્ચ સેનાને આજ્ઞા આપવામાં આવી. [illegible] ચારે તરફ ઘોર અંધકાર વ્યાપી રહ્યો હતો, મુસળધાર [illegible] વાદળાથી છવાઈ જઈ ... સુસવાટ કરતો વાતો હતો, નેપોલિયને ...વરસાદ વરસતો હતો, પવન પ્રબળ વેગથી સુસવાટ કરતો વાતો હતો, નેપોલિયને ... પોતાની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવડે સઘળા પ્રકારની તૈયારી કરી રાખી હતી અને ફ્રેન્ચ સેનામાં ... ઉત્સાહ અને શૌર્યનો સંચાર કર્યો હતો. દારુણ સંગ્રામમાં ઝુકાવવા માટે ... [illegible] કમ્મર બાંધીને ઉત્સાહભેર સજ્જ થયા હતા. શત્રુ સૈન્યને ગભરાટમાં ... નાખવાના હેતુથી નેપોલિયને ટુલોન શહેર અને કિલ્લા ઉપર બધી બાજુએથી એક ... [illegible] હુમલો કરવાની આજ્ઞા આપી. તેની વજ્રનાદ કરતી તોપોદ્વારા થોડાજ [illegible] ... ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવવામાં આવ્યો અને ... નાના જીલ્લા ઉપર ૮૦૦૦ ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવવામાં આવ્યો અને ... મધ્ય રાત્રિના ગાઢ અંધકારમાં, ... કરીને તેની અડગ દિવાલો ચૂર્ણ થઈ ગઈ. મધ્ય રાત્રિના ... અંગ્રેજોની તોપોમાંથી છૂટતા ધગધગતા ... [illegible] અને [illegible] ઝડીની વચ્ચે અંગ્રેજોની ... ફ્રેન્ચ સેના વીરતાક કરતી ... સામે મૃત્યુની લેશમાત્ર પણ દરકાર કર્યા વગર ફ્રેન્ચ સેના ... અને તેમની બંદુકો અને તોપોમાંથી ... તોપોના મુખમુધી ધસી ગઈ, અને તેમની ... [illegible] ... ગોળાઓના મારથી ફ્રેન્ચોની આગલી હાર [illegible] ... બીજી હાર આગળ [illegible] થઈ ગઈ. પણ તેથી લેશમાત્ર પણ પાછાં પગલાં ન ભરતાં ... થઈ ગઈ. [illegible] ... અને તે પણ અંગ્રેજોના તોપોના પ્રવાહમાં [illegible] થઈ ગઈ [illegible], મુઠ્ઠી ... અને [illegible] ... નીકળીથી ભગાઈ ગઈ ... માફક ... સેના ફરી ... અને [illegible] ... અંગ્રેજોની તોપોની ઉપર પડી આવી અને દરેક ... ખડકની માફક અડગ રહેલી અંગ્રેજોની તોપોની ઉપર પડી ... છિન્ન ભિન્ન થવા લાગી ... પગલે તેમના ધગધગતા ગોળાના મારથી છિન્ન ભિન્ન થવા લાગી ... ચારે દિશામાં ... નેપોલિયનમાં જાણે દૈવી શૌર્યનો સંચાર થયો હોય તેમ તે ચારે દિશામાં ... [illegible] ... પોતાના [illegible] ... ફરી વળતો હતો. જાણે આજે પોતાના જીવનનું [illegible] ... [illegible] ... [illegible] ... [illegible] નાખવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હોય એમ [illegible] ... [illegible] ... [illegible]

[illegible]

લોહીથી નીંગળતી, છિન્નભિન્ન થએલી પલટણ ટુલોનના કિલ્લામાં પડેલાં બાકો-રાંમાં થઈને અંદર દાખલ થઈ, તેમની સમશેર અંગ્રેજ ગોલંદાજોની ગરદન પર ફરી વળી અને થોડીજ વારમાં મધ્ય રાત્રિનું આકાશ જે અત્યારસુધી વજ્ર નિનાદથી ગાજી રહ્યું હતું ત્યાં સર્વત્ર સ્મશાનવત્ ઘોર શાંતિ પથરાઇ ગઇ.

આ પ્રમાણે નાનું જીબ્રાલ્ટર અર્થાત્ ટુલોનનો કિલ્લો જીતાયો ખરો; પણ સવાર થતાં સુધી શહેરના જૂદા જૂદા ભાગમાં સંગ્રામ ચાલુજ રહ્યો. હવે ફ્રેન્ચોના હાથમાં ટુલોન કિલ્લો આવી ગયો હતો તેથી તે ઠેકાણેથી તેમની તોપો આખા શહેર ઉપર ધગધગતા ગોળા અને છરાથી ભરેલા ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવવા લાગી. પારણામાં સુનેલાં નિર્દોષ બાળકો અને ઘરમાં ભરાઇ બેઠેલી સ્ત્રીઓના કોમળ શરીર ઉપર આ ભયાનક અસ્ત્રનું પતન થતાં તેમના ટુકડે ટુકડા થઇ જતા હતા. શહેરમાં અનેક ઠેકાણે આગ સળગતી હતી અને પવન જોરથી વાતો હોવાને લીધે તે સર્વત્ર ઝડપથી ફેલાઇ જતી હતી; ઘવાયલાં માણસો અને મરી ગયેલાઓનાં શબ એક સાથે અગ્નિના મુખમાં ભસ્મીભૂત થતાં હતાં અને જીવતાંઓની ભયભરેલી ચીચીઆરીઓ તોપોની વજ્ર ગંભીર ગર્જનાઓના અવાજને ભેદીને પણ કર્ણગોચર થતી હતી.

આ ભયાનક હત્યાકાંડનું ચિત્ર કલ્પનામાં ખડું થતાં એક સવાલ પૂછ્યા વગર રહેવાતુંજ નથી કે દયાળુ ઈશ્વર પોતાની રચેલી ઉમદા માનવસૃષ્ટિને આ પ્રમાણે નિર્દયપણે મનુષ્યોનેજ હાથે શામાટે વિનષ્ટ થવા દેતો હશે ? ઉપરોક્ત દિવસે જે ઘોર કૃત્ય કરવામાં આવ્યું હતું, માનવજાતિ ઉપર જે નિર્દય બળાત્કાર ગુજારવામાં આવ્યો હતો, દયા અને ધર્મના પવિત્ર કાયદાઓને જે અપમાન પહોંચાડવામાં આવ્યું હતું તેની ભયંકર શિક્ષાએ પાપાચરણના મૂળ પ્રવર્તકોને કોઇ કાળે, આ લોકમાં નહિ તો પરલોકમાં પણ ભોગવવીજ પડશે. હજારો હૃદય આજે કચરાઇ ગયાં હતાં, તેમની તમામ આશાઓ, મનોરથો, તેમના જીવનની સાથે હતાં ન હતાં થઇ ગયાં હતાં. ઇંગ્લંડની સરકાર એમ સમજતી હતી કે ફ્રાન્સમાં બનતા બનાવોનું પરિણામ લક્ષમા લેતાં અંગ્રેજ સેનાને ટુલોનનો કબજો લેવાને માટે તેમણે ફ્રાન્સમા ઉતારી એ તેમનું કૃત્ય વાજબી અને ન્યાયી હતું. એથી ઉલટ પક્ષ નેપોલિયન એમ માનતો હતો કે મારી જન્મભૂમિ ઉપર આક્રમણ કરવા આવેલા અંગ્રેજોને મારી હઠાવીને મેં મારા દેશપ્રત્યેની ફરજ બજાવી છે. અને સાનવાળા મનુષ્યથી ન્યાય અને અન્યાયનો હિસાબ નિષ્પક્ષપાત-પણે થઈ શકતોજ નથી. ગમે તેમ પણ એટલું તો કબુલ કરવુંજ પડશે કે તેમને હાથે કેટલુંય મોટા ... ઉપર ખૂન, જુલમ અને બળાત્કારનાં ભયંકર પાપ થયાં હતાં. ધર્મના પવિત્ર કાયદાઓને કેવી રીતે ઘણાજ મોટા સ્વરૂપમાં અપમાન પહોં-ચાડવામાં આવ્યું હતું અને આ મહાન્ પાપનો ઇન્સાફ કોઈ દિવસે ઈશ્વરને હાથે થશેજ અને તે વખતે ન્યાય અને અન્યાયથી તુલના ચોક્કસજ મારીક તુલનાશક્તિથી

રમા આવશે

સવાર થતું ત્યારે રાત્રિના અંધકારમાં થયેલા રોમાંચ કરે એવા દૃશ્ય ઉપર મર્યાદા ઉપર પડી શહેરના રાજમાર્ગ લોહીથી ખરડાઇ ગયેલા હોવાથી જાણે તેમના ઉપર લાલ રંગની ચાદર પાથરી હોય તેવા દેખાતા હતા અસંખ્ય શબના ઢગલા અને વિખૂટા થઇ ગયેલા અવયવોના ટુકડાથી રસ્તા ભરાઇ ગયા હતા જીવતા રહેલા નગરવાસીઓ ભયભીત થઇને આશ્રયસ્થાન શોધતા રાજમાર્ગમાં નાસ ભાગ કરતા હતા. અસંખ્ય મકાનો તોપોના મારથી ચૂર્ણવિચૂર્ણ થઇ ગયા હતા આખા શહેરનો દેખાવ મનુષ્યોની નીચ, નિર્દય પ્રવૃત્તિના ભયાનક ચિત્રરૂપ હતો આટલું થયું તોપણ હજી ફ્રેન્ચોની તોપોની ગર્જના આકાશને ફાડી નાખતી હતી અને ખંડેર જેવા થયેલા શહેર ઉપર અને ભયભીત થયેલા નગરવાસીઓ ઉપર અગ્નિની વૃષ્ટિ કરતી હતી

નાના ઇલાસ્ટરને કબજે કરીને નેપોલિયને પોતાનું એક મહાન સાધ્ય સિદ્ધ કર્યું, તોપણ તેણે એક પળની વિશ્રાંતિ લીધી નહિ. વિજયથી થતી તૃપ્તિ કે નગ્હતાથા [illegible] પશ્ચાત્તાપ એ બેમાંથી એકનો પણ વિચાર કરવાનો તેને અવકાશ ન હતો દરેક તરફ તેણે પોતાની તોપો અંગ્રેજોના લશ્કરી વહાણો તરફ ફેરવી અને તેમને તે દરેક [illegible] છિન્નભિન્ન કરવા લાગ્યો તે જોઇને અંગ્રેજ નૌસેનાધિપતિએ ટુલોનના [illegible] બંદરમાંથી જેટલી સામગ્રી લઇ જવાય તેટલી લઇને પલાયન કરવાની આજ્ઞા કરી [illegible] તેના જેટલાં વહાણ તેમનાથી પોતાની સાથે લઇ જવાય એવાં હતાં તેમાં [illegible] [illegible] ટુલોનવાસીઓને [illegible] [illegible] [illegible] જે વહાણ [illegible] એવાં બાતીસ વહાણ એક [illegible] એવાં ન હતાં તેમને એક સ્થળે એકત્ર કર્યાં [illegible] [illegible] તેમની વચનાં જ્વાલાગ્રાહી પદાર્થોથી ભરેલું એક વહાણ [illegible] અને [illegible] [illegible] વાગે તેને આગ લગાડવાની આવી [illegible] જ્વાલામુખી પર્વત [illegible] [illegible] તેમ ગોદીના મધ્ય ભાગમાંથી અગ્નિના ગોટેગોટ નીકળવા લાગ્યા અને તેના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] લાગ્યાં અને થોડી વારમાં બધાંજ બળીને ભસ્મ થઇ [illegible]

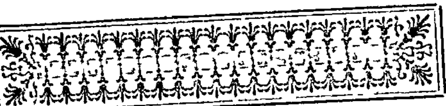
એક બાજુએ જ્યારે અંગ્રેજો પલાયન કરવાની તૈયારી કરતા હતા ત્યારે [illegible] [illegible] પોતાની તોપોનો મારો ચાલુ રાખ્યો [illegible] તેમની અને તેમના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ન હતો. તેઓ હવે [illegible]

સ્ત્રીઓ, બાળકો અને પુરુષોના ટોળાં ભયભીત થયેલાં હરણની માફક અંગ્રેજોનાં વહાણનો આશ્રય લેવાને બંદર તરફ દોડી આવતાં હતાં. હજી તેમના ઉપર ગોળીઓનો વરસાદ ચાલુજ હતો. તોપના ગોળાથી નાસી છૂટતા રાજભક્તોની અનેક હોડીઓ સમુદ્રમાં ઉંધી વળી ગઇ અને સ્ત્રીઓ તેમના પતિથી અને બાળકો તેમનાં માબાપથી વિખૂટાં પડી ગયાં. શહેરના રાષ્ટ્રવિપ્લવકારીઓ પણ રાજભક્તો ઉપર વરૂની માફક તૂટી પડયા. આખા શહેરમાં આગ અને કતલ જામ્યાં અને હજારો કન્યાઓ તથા સ્ત્રીઓની લજ્જા લૂંટાઇ. ટુલોનના યુદ્ધ ભંડારમાંથી અંગ્રેજોએ લેવાયું તેટલું લીધું અને બાકીનાં દારૂ ગોળાથી ભરેલાં બે વહાણો તેમણે સળગાવી મૂક્યાં તેના ધડાકાથી જાણે ધરતીકંપ થયો હોય તેમ આસપાસના પર્વતો પણ કંપવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે અંગ્રેજો ટુલોનમાંથી પલાયન કરવા લાગ્યા એટલે ચાલીશ હજાર ફ્રેન્ચો સમુદ્રની ભરતી જેવા વેગથી શહેરમાં પેઠા. અંગ્રેજોના અને સ્પેનનાં વહાણ લગભગ વીશ હજાર ગૃહશૂન્ય, નિર્ધન, હતભાગ્ય ફ્રેન્ચોને લઇને સમુદ્રમાં હંકાર્યાં અને જોતજોતામાં અદૃશ્ય થઈ ગયાં.

વિજયોન્મત્ત સૈનિકોના જુલ્મમાંથી નગરવાસીઓનું રક્ષણ કરવાને નેપોલિયને તથા સેનાધિપતિએ બનતો પ્રયાસ કર્યો પણ પૂરેપૂરો સફળ થયો નહિ. તેમણે કેટલાક દિવસસુધી પોતાથી બની શકે તેટલાં પાપાચરણ કરીને રાજાનો પક્ષ લેનાર નગરવાસીઓ ઉપરના વેરની લાગણીને તૃપ્ત કરી. આ પૈશાચિક અપકૃત્યો જોઇને નેપોલિયનનું ઉદાર અને દયાળુ હૃદય ઘણુંજ દુખાયું, અને પોતાના શિર ઉપર જોખમ લઇને કેટલાક નિર્દોષ નગરવાસીઓના પ્રાણ તેણે બચાવ્યા.

વિચારકસભાના પ્રતિનિધિઓએ કરેલા ટુલોનની જીતના રિપોર્ટમા નેપોલિયનની સેવાનો કશો ઉલ્લેખ કર્યો ન હતો, તોપણ તેનું નામ ફ્રેન્ચ સૈન્યના તમામ અમલદારોમાં જાણીતું થઇ ગયું અને તે તેમનો સર્વનો ઉંચો અભિપ્રાય મેળવી શક્યો. ટુલોનની જીત પછી તે એકવાર ફ્રેન્ચ સેનાપતિ જનરલ ડુગોમિયરની સાથે માર્સેલ્સ ગયો હતો. ત્યાં બીજા કેટલાક લશ્કરી અમલદારો પણ હાજર હતા. તેમાંના એકે તેની સ્ત્રીના જેવી નાજુક શરીરરચના જોઇને મશ્કરીમાં જનરલ ડુગોમિયરને પૂછ્યું કે 'આ નાનકડા અમલદાર કોણ છે અને તમે તેને ક્યાંથી ઉપાડી લાવ્યા છો ?' જનરલ ડુગોમિયરે ગંભીર અવાજથી જવાબ આપ્યો કે એ "અમલદારનું નામ નેપોલિયન બોનાપાર્ટ છે અને હું તેને ટુલોનના વેગમાંથી ઉપાડી લાવ્યો છું. ટુલોન જીતાયું તે એનાજ પરાક્રમ અને બુદ્ધિનું પરિણામ છે અને એક દિવસ એવો આવશે કે એ નાનકડો અમલદાર આપણા સર્વ કરતાં મોટો છે તેની સર્વને ખાત્રી થશે."

प्रकरण ४ थुं

ઇટાલિ અને પારિસમાં કરેલા પરાક્રમ. ૧૭૯૮

ટુલોન હાથ આવ્યા પછી ઈંગ્લંડ અને સ્પેનના નૌકાસૈન્ય ફ્રાન્સના દક્ષિણ કિનારા પર આવેલાં બંદરો ઉપર આક્રમણ કરીને તેમનો અને તેટનો નાશ કરીને પોતાની નષ્ટ થએલી પ્રતિષ્ઠાને પુન પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા ટાઢી, પવનના તોફાન અને વરસાદે જાણે શત્રુઓની સાથે સંધિ કરી હોય તેમ તેઓ પણ દુખી થએલા ફ્રેન્ચોની આફતનો વધારો કરવા લાગ્યાં ઈંગ્લંડ અને સ્પેનનાં લડાયક વહાણો ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં ઘૂમતાં અને જે જે બંદરો અરક્ષિત હતાં તેમના પર આક્રમણ કરતાં આ વિપત્તિમાંથી તેમને ઉગારવાને નેપોલિયનને મોકલવામાં આવ્યો

ટુલોનના ઘેરામાં જે અદમ્ય ઉત્સાહ અને કાર્યકુશળતાવડે તેણે કીર્તિ પ્રાપ્ત કરી હતી તેનો પોતાના દેશબાંધવોના રક્ષણને માટે આ સ્થાને તેણે ફરીથી ઉપયોગ કર્યો. શિયાળાની સખ્ત ટાઢ, ઠંડા વાયુના સુસવાટ અને વરસાદની ઝડી--કશાને ન ગણકારતાં તેણે ફ્રાન્સના દક્ષિણ કિનારાની એકેએક ભૂમિનું, ઉપસાગર અને ટેકરીઓનું નિરીક્ષણ કરવા માંડ્યું આવી પ્રતિકૂળ ઋતુમાં સાધારણ શારીરિક સંપત્તિવાળો મનુષ્ય તો માંદો થયા વગર રહેજ નહિ પણ નેપોલિયનની માનસિક શક્તિ અને તેનો ઉત્સાહ એવાં અસાધારણ હતાં કે તેમના પ્રભાવથી આ ચોવીસ વર્ષનો નાજુક બાંધાનો યુવક લેશમાત્ર પણ વિશ્રાંતિ વગર અથાગ માનસિક અને શારીરિક પરિશ્રમ સહન કરવાને શક્તિમાન થયો હતો વરસાદથી તરબોળ થઈને તે આખો દિવસ ઘોડે બેસીને ભટકતો રાત્રે માછીઓનાં ઝુંપડાંમાં જે સુકુંપાકું અન્ન મળી શકતું તે ઉપર નિર્વાહ કરતો અને રાત્રે તેમના ભાંગાતૂટા ખાટલા ઉપર બે ચાર કલાકની નિદ્રા લેતો.

જે કાર્ય કરતાં બીજા માણસોને વરસના વરસ લાગે તે તેણે બે ચાર અઠવાડીઆમાંજ પૂરું કરી નાખ્યું આટલી ટૂંકી મુદતમાં તેણે એની વિશાળ

અને વિગતવાર યોજનાઓ ઘડી કહાડી અને તેમને અમલમાં મૂકીને એવું આશ્ચર્ય-કારક પરિણામ નિપજાવ્યું કે આપણા માન્યામાં પણ આવે નહિ. તેની સાથેના બીજા લશ્કરી અમલદારો અરણ્યોમાં અને ખેતરોમાં ભ્રમણ કરતા, અથવા ગલ લઇને માછલી મારવાની રમત કરતા અથવા તરુણીઓ સાથે નૃત્યક્રીડા કરતા; ત્યારે નેપોલિયન પોતાને સોંપેલા કાર્યને ફળીભૂત કરવાને ભગીરથ પરિશ્રમ કરી રહ્યો હતો. તેણે કિનારા ઉપર રાખેલા તોપખાનાને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી નાખ્યું; એક વિભાગ અગત્યનાં બંદરોમાં રહેતાં લડાયક વહાણોનું રક્ષણ કરવા માટે, બીજો વિભાગ ફ્રાન્સનાં વ્યાપારી વહાણોને સુરક્ષિત કરવા માટે અને ત્રીજો વિભાગ દેશની ઉંચી ભૂમિરો ઉપર ગોઠવીને તે વડે કિનારે કિનારે ફરતાં વહાણોના રક્ષણ માટે રાખીને આખા દક્ષિણ કિનારાને ભયમુક્ત કર્યો; અને તેમ કરીને આવા બારીક પ્રસંગમાં પોતાના દેશના વ્યાપારને સુરક્ષિત કર્યો.

આ દુર્ઘટ કાર્ય માત્ર બેજ મહિનામાં સમાપ્ત કરીને નેપોલિયન સને ૧૭૯૪ના માર્ચ માસમા ઇટાલીમા આવેલા નાઇસ શહેરમાં જ્યાં ફ્રેન્ચ સેનાએ પડાવ નાખ્યો હતો ત્યાં જઇ પહોંચ્યો.

વસંતઋતુનો પ્રારંભ થયો છે. કુદરતે શીતઋતુનો ખડબચડો પોશાક ત્યાગ કરીને ઋતુરાજ વસંત સાથે સમાગમ કરવા માટે મનોહર વસ્ત્ર પરિધાન કરીને પોતાની રમણીયતાનું દર્શન કરાવવા માંડયુ છે. આલ્પ્સ પર્વતના તટ ઉપર ઉગેલાં વૃક્ષો અને લતાઓ ઉપર હવે કુમળાં પાનની ટીશીઓ ફૂટવા લાગી છે. વૃક્ષે વૃક્ષે અને વેલીએ વેલીએ નાના વર્ણના પુષ્પનાં ઝૂમખાંઓથી આખુ અરણ્ય લગ્નમંડપની શોભા ધારણ કરી રહ્યુ છે. એ પત્ર પલ્લવ અને પુષ્પો ઉપર બેસીને મધુર કંઠવાળાં પક્ષીઓ અને મધુકરો વનસ્થલીને ગજાવી રહ્યાં છે મધુમક્ષિકાઓ ગણગણાટ કરી, મકરન્દ ચૂસતી પુષ્પે પુષ્પે ભ્રમણ કરવા લાગી છે. સુગંધયુક્ત અને શીતલ પવનની સુખકર લહરીઓ પક્ષીઓના ગુંજનને અને પુષ્પોના પરિમલને ચારે દિશાએ પ્રસરાવી રહી છે.

આ પ્રદેશની આવી અપૂર્વ શોભાનુ દર્શન કરીને નેપોલિયનનુ કવિત્વપ્રિય, રસિકહૃદય મુગ્ધ થઇ ગયુ. ગયા શિયાળામા કરેલા બેહદ પરિશ્રમને લીધે તેનુ શરીર લેવાઈ ગયુ હતું અને રંગ ફિક્કો થઇ ગયો હતો વિશ્રાંતિ લેવાનો અને તેના તૂટી ગએલા શરીરને સશક્ત કરવાનો આ પ્રસંગ ઘણો સારો હતો છતાં તેણે એક પણ દિવસનો આરામ ભોગવ્યો નહિ. નાઇસ પહોચ્યતાંવારનેજ તેણે પર્વતની એકેએક ખીણ અને નદીઓની ભોગોલિક રચના વિષેની તથા પોતાના અને શત્રુના સૈન્યની સંખ્યા, જગ્યા, વ્યવસ્થા અને યુદ્ધસામગ્રીની વિગતવાર માહિતી મેળવવા માંડી. તે આખો દિવસ ઘોડે બેસીને આસપાસના પ્રદેશોમાં ફરી ફરીને સેનાપતિ તરફેની નજરથી

અવલોકન કરતો અને રાત્રે વિશ્રાંતિ ન લેતાં નકશાઓ લઈ પ્રત્યેક નદી, ખીણ અને ટેકરીઓની રચનાનો અભ્યાસ કરીને ફ્રેન્ચ સેનાને કયે ઠેકાણે ગોઠવ્યાથી ફાવતુ આવે, અને કયા જતા તે જોખમમાં આવી પડે તે સબંધી સઘળી યોજનાઓ તે પોતાના મનમા ઘડી રાખતો બે ત્રણ કલાકની ટુંકી નિદ્રા લઈને સવાર પડતા પાછો એનો એજ ક્રમ જારી રાખતો આમ કરીને તે થોડાજ વખતમા આલ્પ્સ પર્વતની વિકટ કરાડો, નદીઓના વહેણ અને રસ્તાઓથી માહિતગાર થઈ ગયો આ વખતનો તેનો દેખાવ તે સમયના ફ્રાન્સના ફક્કડ યુવાનોથી તદ્દન જૂદાજ પ્રકારનો હતો શરીર પાતળો, એકવડા કોઠાનો અને તેમા વળી અત્યંત પરિશ્રમથી સૂકાઈ ગએલો, પાતળુ મો, અણીદાર નાક, ફીક્કો વર્ણ, કાળજી વગર ઉભા હોળેલા વાળ, સ્ત્રીના જેવી નાજુક આંગળીઓ, એ સર્વ જોતા અજાણ્યો માણસ તેનામા છૂપાએલા અગાધ સામર્થ્યને કળી શકતો નહિ માત્ર તેની ચળકતી આંખ તેનામા રહેલા પ્રતાપાગ્નિની સાક્ષી પૂરતી હતી.

નેપોલિયન જ્યારે નાઈસની છાવણીમાં આવી પહોંચ્યો ત્યારે ફ્રેન્ચ લશ્કર કાંઈ પણ લશ્કરી હિલચાલ કર્યા વગર સમુદ્ર કિનારે આવેલા આલ્પ્સ પર્વત ઉપર ખાઈઓના પડાવ નાખીને બેસી રહ્યું હતુ તેમની સામે ઑસ્ટ્રિયા અને સાર્ડિનિયાનાં સખ્યામાં ફ્રેન્ચોથી અનેક ગણાં મોટાં સૈન્યો તેમના ઉપર તૂટી પડવાનો લાગ જોતાં બેઠાં હતાં. ફ્રેન્ચ સેના વિપત્તિ અનુભવી તો હતો પણ ઘરડો હોવાથી નિર્બળ થએલો અને અવિશ્વાસના દરદથી પીડાતો હતો નેપોલિયને છાવણીમા આવ્યા પછી નવું અ- [illegible] વાગીઓની અંદર પોતાનો ઉત્સાહ, તેજસ્વિતા અને કાર્યતત્પરતાના પ્રભાવથી આખા ફ્રેન્ચ સૈન્યમા વિદ્યુત્વેગે પ્રાણમંદિરો સંચાર કર્યો. એટલા થોડા વખતમાંજ આખી ફ્રેન્ચ સેનાએ નવુ વિશ્વાસમા વહેમાઈને નેપોલિયને બતાવેલા જૂસ્સે [illegible] થઈને શત્રુસૈન્ય ઉપર આક્રમણ કરવાને કૂચ કરી

ઑસ્ટ્રિયાનુ વિશાળ સૈન્ય મોટી છાવણી નાખીને નિરાંતે આરામ લેતુ પડ્યુ હતું તેમની દક્ષિણે આવેલા ઇટાલિના કેટલાક પ્રદેશોમાંથી તેમને ખોરાકની પુરવણી આગમી મળ્યા કરતી હતી અને તેઓ ખાઈપીને એશઆરામ કરતા હતા તેમને લેશમાત્ર પણ ખબર ન હતી કે ફ્રેન્ચ સેના [illegible] તેમના તરફ ધસી આવતી હતી જનરલ [illegible] પંદર હજાર માણસો લઈને છૂટે [illegible] થઈને [illegible] શત્રુના પાછલા ભાગ ઉપર હુમલો કરવા આવતો હતો ત્રીજી વિપતિ જનરલ [illegible] દશ હજાર માણસ સાથે તેમના આગલા ભાગ તરફ આગળ વધતો હતો અને નેપોલિયન પોતે બીજા દશ હજાર માણસો લઈને મુખ્ય સમુદ્રને કિનારે થઈને ઇટાલિમાંથી [illegible] અટકાવવા અને તેમને નાસતા અટકાવવાને ઉભો હતો

ઉપર કહેલી યોજના પ્રમાણે શત્રુસૈન્ય પર એવો જોસભેર હુમલો થયો કે થોડાક ખૂનખાર યુદ્ધો થયા પછી તેમને પોતાનાં મથક છોડીને નાસવું પડયું અને ફ્રેન્ચોના હાથમાં તેમના અનાજના ભંડાર તથા દારૂખાનું વગેરે સામગ્રી આવી ગઈ. મે માસની આખર પહેલાં તો ફ્રેન્ચોની જયધ્વજા દક્ષિણ આલ્પ્સના એકેએક શિખર ઉપર ફરકવા લાગી. આવી ત્વરિત અને અસાધારણ ફતેહના સમાચાર પારિસમાં વિજળીને વેગે પહોંચી ગયા. તેનો બધો યશ સેનાધિપતિને મળ્યો પણ લશ્કરમાં બધાને સારી પેઠે ખબર પડી ગઇ હતી કે એક બીજાજ પુરુષની બુદ્ધિ અને સાહસથી આ પરિણામ આવ્યું હતું. આ પ્રમાણે બીજી વાર નેપોલિયનને તેના પરાક્રમને માટે જાહેર યશ મળ્યો નહિ તોપણ ફ્રેન્ચ સેનામાં તેનું માન અને ગૌરવ તો દિનસે દિવસે વધવાજ લાગ્યાં હતાં.

હજી પણ નેપોલિયન આસપાસના પ્રદેશની ભૂગોળરચના, લશ્કરને કૂચ કરાવવાનાં અને ખોરાક વગેરે મેળવવાનાં સાધનનો અભ્યાસ કરવામાં લાગલાગટ મંડયોજ રહ્યો હતો. તેના મનમાં હવે દઢ વિશ્વાસ બેઠો હતો કે પોતે મહાન કીર્તિ મેળવવા સરજાયો છે અને તે દિશામાં તેનો પ્રયાસ ચાલુજ હતો.

આ પ્રમાણે નેપોલિયન સ્વદેશસેવા કરવા માટે રાતદિવસ કઠોર પરિશ્રમ કરી રહ્યો હતો, તેવામાં તેને એકાએક કેદ કરીને લઈ ગયા અને સારે નસીબેજ પ્રાણદંડની શિક્ષામાંથી તે ઉગરી ગયો. ગયા શિયાળામાં તે જ્યારે ભૂમધ્ય સમુદ્રને કિનારે આવેલાં બંદરોનું રક્ષણ કરવા માટે નાના પ્રકારના ઉપાયની યોજના કરતો હતો તે વખતે તેણે એક કેદખાનાને સમારવાની આજ્ઞા કરી હતી. તેનો વિચાર એવો હતો કે એ મકાન દારૂગોળો ભરી રાખવા માટે ઠીક ઉપયોગમાં આવશે. તેની આજ્ઞા પ્રમાણે તે મકાનની મરામત થવા લાગી. પણ કોઈ દુશ્મને રાષ્ટ્રવિપ્લવકારિણી સરકારના અધિકારીઓને એવું ભેરવ્યું કે દેશહિતૈષી નગરવાસીઓને કેદ કરવાને માટેજ નેપોલિયન એ મકાનની મરામત કરાવે છે તે સમયે ફ્રાન્સની એવી શોચનીય અવસ્થા હતી કે આ અપવાદની સત્યાસત્યતાનો નિર્ણય કર્યા વગરજ નેપોલિયનને માર્સેલ્સના કેદખાનામાં બદીવાન બનાવીને પૂરી દીધો. પંદર દિવસસુધી કેદખાનાનો સખ્ત જુલમ સહન કર્યા પછી તે નિર્દોષ ઠર્યો રાત્રિના બે વાગ્યે આ શુભ સમાચાર તેને પહોંચાડવા માટે એક લશ્કરી અમલદાર તેની કોટડીમાં દાખલ થયો અને જુએ છે તો **નેપોલિયન ત્યાં કેદખાનામાં પણ પુસ્તકો અને નકશાઓ લઇને અભ્યાસ કરતો બેઠો હતો !** આવે વખતે જ્યારે પોતાની ગરદન જલ્લાદની છરીથી કઇ ઘડીએ કપાઈ જશે તેનીજ માત્ર તે રાહ જોતો હતો ત્યારે પણ તેને સ્વસ્થ ચિત્તે એકાગ્રતાથી પોતાની સેનાપતિ તરીકેની યોગ્યતામાં વૃદ્ધિ કરતો જોઇને મહાન નેપોલિયન તરફ શત્રુને પણ ભક્તિભાવ અને પ્રશંસા ઉત્પન્ન થયા વગર રહે નહિ.

પેલા અમલદારે તેને પૂછ્યું કે તમે હજી ઉંઘી ગયા નથી ? નેપોલિયને કહ્યું, " હું ઉંઘી ગયો હતો અને પાછો જાગ્યો પણ છું " તેણે પૂછ્યું, " એટલા વહેલા કેમ ઉઠ્યા ? " નેપોલિયન કહે, " બે કે ત્રણ કલાકની ઉંઘ બસ છે "

જ્ઞાન સંપાદન કરવાની અનાવશ્યકતા નેપોલિયનના પોતાના અભિપ્રાયના સંબંધમાં તેના જીવનને લગતો એક બીજો પ્રસંગ લઇએ. એકવાર ટુલોનના ઘેરા દરમ્યાન તેનો નાનો ભાઇ લુઇ તેને મળવા આવ્યો હતો. એવે વખતે સંગ્રામમાં ફરતા હતા તેવામાં એક ફ્રેન્ચ પલટણે અંગ્રેજોના બાધબંગો ઉપર હલો કર્યો અને એક પળવારમાં બસે ફ્રેન્ચના મૃતદેહો જમીનપર રઝળતાં થઇ ગયા. આ દેખાવ જોઇને નેપોલિયનને ઘણો ખેદ થયો અને તેણે પોતાના ભાઇને કહ્યું, " અફસોસ ! આ લોકોના જાનનો નાહક ખુવારી થઇ ગઇ. જો કોઇ પ્રવીણ સેનાપતિ તેમનો નેતા હોત તો આવું પરિણામ આવત નહિ, મારા ભાઇ, આ ઉપરથી શિખામણ લેજે કે જેઓને બીજાઓના સરદાર થવાની અભિલાષા હોય તેમને જ્ઞાન મેળવવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે " નેપોલિયન હમેશાં પોતાનું જ્ઞાન વધારવાની પ્રવૃત્તિ કર્યાજ કરતો હતો. તે એટલે સુધી કે તેના દરબારમાં આવના મોટા મોટા પંડિતો પણ તેનું અનેક વિષયોમાં અગાધ જ્ઞાન જોઇને તેની આગળ માથું નમાવતા હતા. જ્યારે તે એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે કૂચ કરતો ત્યારે તે એક નાની સરખી લાઇબ્રેરી સાથેને સાથેજ રાખીને ફરતો હતો. યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં પણ આ નિયમ તો કદિ પણ ભંગ થતો નહિ. જે રથમાં બેસીને તે પ્રયાણ કરતો હતો તેની અંદર અનેક વિષયોના ગ્રંથો અને લખવાની સામગ્રી રાખ્યા વગર રહેતોજ નહિ. પ્રારબ્ધયોગે આજ એ રથ લંડનના બ્રિટિશ મ્યૂઝિયમ (મહાસ્થાન)માં પડ્યો છે. વૉટર્લૂના સંગ્રામ પછી યુદ્ધક્ષેત્રમાંથીજ તે અંગ્રેજ સૈન્યના કબજામાં આવ્યો હતો.

નેપોલિયનને ફ્રાન્સની પ્રજાસત્તાક સરકારે નિર્દોષ ઠરાવીને બંદીખાનામાંથી મુક્ત કર્યો તોપણ તેને બ્રિગેડિયર જનરલના પદ ઉપરથી નીચો ઉતારીને પાયદળ સૈન્યના ઉપરી તરીકે તેની નિમણૂક કરી. પરંતુ નેપોલિયન કાંઇ નિર્માલ્ય ન હતો કે આ અપમાન ગળી જઇને નોકરી ઉપર હાજર થાય. પ્રજાસત્તાક સરકારે તેની અમૂલ્ય સેવાની કદર ન કરતાં આવું અવિચારી કૃત્ય કર્યું તેથી પોતાને ભારે અપમાન થયું માનીને તેણે તરતજ રાજીનામું લખી આપ્યું અને પોતાની માતા તથા ભાઇબહેનો માર્સેલ્સ રહેતાં હતાં ત્યાં ચાલ્યો ગયો. પરંતુ ત્યાં પણ તેણે ચાલુ રાજ્યવિપ્લવના તેમજ ભૂતકાળના રાજ્યવિપ્લવોના ઇતિહાસનું તથા રાજ્યવ્યવસ્થા પદ્ધતિના શાસ્ત્રનું અધ્યયન તેવું ને તેવુંજ ચાલુ રાખ્યું હતું. આવી પ્રવૃત્તિમાં ૧૭૯૪નું વર્ષ પૂરું થયું.

કેટલાક સમયસુધી નિરુદ્યોગી બેસી રહેવાનો તેને કંટાળો આવ્યો. તેથી નોકરી શોધવાને ન બીજીવાર પારિસ આવી પહોંચ્યો. ઘણાં ફાંફાં માર્યાં તોપણ તેને નિરાશ થવું

પડ્યુ. આ વખતે તેને તુર્કસ્તાન જઇને ત્યાંના સૈન્યમાં દાખલ થવાનો વિચાર પણ આવ્યો હતો.

નેપોલિયન જ્યારે નોકરીની શોધમાં પારિસની લશ્કરી ઑફિસોનાં પગથીઆં ઘસતો હતો તે વખતની તેની આર્થિક સ્થિતિ ઘણી દયામણી હતી. ત્યારપછી ઘણે વર્ષે પદભ્રષ્ટ થઇને તેને સેંટહેલેનાના ટાપુમાં કેદ કરવામાં આવ્યો ત્યારે એક રાત્રે તેને બિલકુલ નિદ્રા ન આવવાથી વાતો કરીને રાત ગાળવાની ઇચ્છાથી તેણે પોતાના વિષેની જૂની વાતો કહેવા માંડી. પોતે ઉન્નત અવસ્થાએ પહોંચ્યો ત્યાર પહેલાં એકવાર તે કેવા દારિદ્ર્યમાં સડતો હતો તેનું તેણે નીચે મુજબ વર્ણન કર્યું હતું:—

"આ વખતે એક દિવસ મારા મનમાં અત્યંત નિરાશા ઉત્પન્ન થઇ. ઘોર નિરાશાનું જોર એટલું બધું વધી ગયું કે તેથી મારા મગજની તુલનાશક્તિ પણ હું ગુમાવી બેઠો. મારૂં જીવન મને ભારરૂપ લાગવા માંડ્યું. ત્યાર પહેલાં થોડાજ વખત પર મને મારી માતાનો કાગળ મળ્યો હતો. તે પણ પોતાના દહાડા અત્યંત કંગાલિયતમાં કહાડી રહી છે, એવા ખેદકારક સમાચાર તેમાં લખ્યા હતા. તે બિચારી વખાની મારી પોતાનાં બાળકોને લઇને કૉર્સિકામાંથી નાસીને માર્સેલ્સમાં આવીને વસી હતી; પણ પોતાના બહોળા કુટુંબના ભરણપોષણનું સાધન તેની પાસે ન હતું. તે જમાનામાં ફ્રાન્સના લોકોની અત્યંત નિરંકુશ અવસ્થા હતી અને દરેક પ્રકારનાં પાપાચરણ અને અનીતિ સ્ત્રીપુરુષોમાં સામાન્ય થઇ ગયાં હતાં. એટલે સુધી કે અમુક આચરણ પાપ છે એવી ભાવના પણ ઘસાઈ ગઇ હતી. મારી માતા માત્ર તેના દૃઢ સાધુચરિત્ર અને સદ્‌ગુણોના બળથીજ પોતાની પુત્રીઓની પવિત્રતા સાચવી રહી હતી. હું નોકરી વગર રખડતો હતો. મારી પાસે જે કાંઇ નાણું હતું તેમાંનો મોટો ભાગ હું ખરચી ચૂક્યો હતો. મારા ગજવામાં હવે માત્ર એકજ ડૉલર બાકી રહ્યો હતો. તે વખતે મારા મનમાં એકાએક એવોજ વિચાર આવ્યો કે આ જિંદગીનું ભવિષ્ય જ્યારે ઘોર અંધકારમાં દટાયલું છે અને વર્તમાન સમયની વિટંબણા અસહ્ય છે, તો એવી અવસ્થામાં જીવવા કરતાં આ જિંદગીનો અંત લાવીને દુ:ખના સાગરમાંથી મુક્ત થવું એજ બહેતર છે. આવો ભયંકર વિચાર કરીને હું સેન નદીને કાંઠે આપઘાત કરવાનો લાગ શોધતો ભટકતો હતો. વળી વિચાર આવતો કે આત્મહત્યા કરવી એ તો બાયલાનું કામ કહેવાય પણ વળી પાછું મનનું દુઃખ સાંભરી આવતું અને આપઘાત કરવાના સંકલ્પને પુષ્ટિ મળતી. આવી અવસ્થામાં જો હું થોડોજ વખત એકલો રહ્યો હોત તો જરૂર મેં નદીમાં ઝુકાવી મારીને આપઘાત કર્યોજ હોત, પણ એવામાં હું એકાએક એક [illegible] મારે અચાનક ભેટો. તેનો પોશાક સામાન્ય મજૂરના જેવો હતો. તેણે [illegible] અને મારી કોટે બાઝી પડ્યો. પછી તેણે પૂછ્યું,

'કાણ નેપોલિયન! તને હુ બીજીવાર મળવા ભાગ્યશાળી થયો તેથી આજે મને કેટલો હર્ષ થાય છે!' તેનુ નામ ડિમેઝિસ હતુ તે તોપખાનાના સૈન્યમાં મારો સોબતી અને જૂનો મિત્ર હતો અમે એકજ સૈનિક વિભાગમા નોકરી કરી હતી ફ્રાન્સમાં રહેવું તેને અત્યંત વિપત્તિ અને દુઃખકારક લાગવાથી તે પરદેશ જતો રહ્યો હતો અને હમણા તે પોતાની ઘરડી માતાને મળવા માટે ગુપ્ત વેશે ફ્રાન્સ પાછો આવ્યો હતો તે મારી પાસેથી ચાલ્યો જતો હતો એટલામા તે એકાએક થભ્યો અને મારા ભણી જોઇને બોલ્યો, 'પણ નેપોલિયન! તને આ શું થયુ છે? તુ મારા બોલવા તરફ લક્ષજ આપતો નથી મને જોઇને તુ રાજી થયો હોય એવુ મને લાગતુ નથી શુ તારે માથે કોઇ પ્રકારની આફત છે? જાણે તુ ગાંડો બની ગયો હોય અને આપઘાત કરવાના વિચારમાં હોય એવા તારાં લક્ષણ દેખાય છે' મારા મનનો વિચાર તે પૂરેપૂરો જાણી ગયો હતો તેથી હવે મારાથી તેની આગળ કશી વાત ગુપ્ત રાખી શકાઇ નહિ મે મારૂં હૃદય ખોલીને બધુ વૃત્તાંત તેને કહીને કહ્યુ આ સાંભળીને તેણે કહ્યુ 'ઓહો! તારે આટલુજ દુઃખ છે ને? એ કશા હિસાબનુ નથી. ગભરાઇશ નહિ!' એમ કહીને તેણે મારા હાથમા એક કોથળી મૂકી અને બોલ્યો, 'એમાં ૭ હજાર સોનાના *ડૉલર છે આ રકમ તને આપવાથી મને કોઇ જાતની અગવડ પડવાની નથી અને એ વડે તારી માનુ સંકટ તો દૂર થશેજ' આ નાણાં લેવાની તે ઘડીએ મને કેમ ઇચ્છા થઈ આવી તે તો હુ અત્યારે પણ નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકતો નથી પણ તે વખતે એક ગાંડાની માફક મે તે કોથળી તેના હાથમાંથી લીધી અને હર્ષથી ઘેલો બનીને મારી ગરીબડી માને તે નાણું સોંપી દેવાને વીજળીને વેગે ઉમે રસ્તે દોડયો જ્યારે મારી માને તે રકમ હુ સોંપી ચૂક્યો ત્યારેજ મારા મનમાં વિચાર આવ્યો કે અરે! આ મે શો અન્યાય કર્યો! જે જગ્યાએ મને ડિમેઝિસ મળ્યો હતો ત્યાં હુ દોડી ગયો પણ ત્યાં તે ન હતો. ત્યાર પછી ઘણા દિવસ સુધી મે સવારથી સાંજ સુધી તેની ખોળ કર્યા કરી. પારિસમાં જ્યાં જ્યાં તેનો મુકામ હોઈ શકે એવુ મને લાગ્યુ ત્યાં બધે હુ તપાસ કરી આવ્યો પણ મારી મહેનત ફોકટ ગઈ મારી ચઢતી અવસ્થા થઈ અને મારા હાથમાં સત્તા આવી ત્યારે પણ મે તેની ઘણીએ શોધ કરાવી પણ કાંઇ વળ્યુ નહિ. છેવટે મારૂં રાજ્ય સામ્રાજ્ય પડવાની અણી પર આવ્યુ હતુ તેવામાં પાછો ડિમેઝિસ મને એકાએક મેળાપ થઇ ગયો તેના સમાચાર પૂછ્યા અને મારા તે વખતના વર્તન વિષે તેણે શો મત બાંધ્યો હતો અને આટલાં પંદર વર્ષ સુધી શા માટે તેનુ નામ સરખુ પણ મારા સાંભળવામાં આવ્યુ નહિ તે પૂછ્યુ

* ડૉલર સોનાના તેમજ ચાંદીના પણ થતા હતા હમણા ચાંદીના ડૉલરની કિંમત રૂ ૩-૨-૦ જેટલી છે

હવે મારો વારો આવ્યો હતો. તેણે કહ્યું કે 'મારે પૈસાની જરૂર હતી નહિ તેથી મેં તારી પાસે માગ્યા નહિ; જો કે મારી ખાત્રી હતી કે મેં માગ્યા હોત તો તું તત્કાળ આપ્યા વગર રહેતજ નહિ. પણ મને બ્હીક એટલીજ હતી કે જો હું તારી પાસે આવીશ તો તું મને એ છ હજાર ડૉલર બળાત્કારે આપ્યા વગર અને મારો એકાંતવાસ છોડાવીને તારી નોકરીમાં રાખ્યા વગર રહીશજ નહિ.' તે શહેરના કોલાહલથી દૂર એકાંત સ્થળમાં સુંદર બાગ બગિચા બનાવીને શાંતિમય અને પરમસુખમય જીવન ગાળતો હતો. તેણે પોતાના એક મિત્રને અત્યંત દુઃખના વખતમાં છ હજાર ડૉલર આપ્યા હતા પણ હવે તે મિત્ર એક શહેનશાહ હતો તેથી તેણે જોરજૂલમથી તેના હાથમાં સાઠ હજાર સોનાના ડૉલર મૂકીને પોતાનું કરજ અદા કર્યું. તેને બાગ બગીચાનો શોખ હોવાથી મેં તેને વાર્ષિક છ હજાર ડૉલરના પગારથી બાદશાહી બગીચાઓનો ઉપરી બનાવ્યો અને તેના ભાઇને પણ સારી જગ્યાએ દાખલ કર્યો."

"મહાન ઇશ્વિરના અત્યંત ગૂઢ નિયમોની પ્રબળ અસર હું મારા જીવનમાં હમેશ જોતો આવ્યો છું. એ ગૂઢ નિયમોમાંના કોઇ એક નિયમના પ્રભાવથી મારા બે મિત્રો, જેઓ બાળપણમાં મારા સહાધ્યાયી હતા અને જેમની સાથે હું દૃઢ સ્નેહના બંધનથી જોડાયલો હતો તેમણે મારા ભવિષ્ય ઉપર અદ્ભુત અસર નીપજાવી છે. ડિમેમિસે મને આપઘાત કરતા અને ફિલિપ્પોએ મને 'સેંટ જીન ડી એકર' જીતતો અટકાવ્યો. જો મારા કાર્યમાં ફિલિપ્પો આડો આવ્યો ન હોત તો પ્રાચ્ય જગતના દરવાજા જેવું તે શહેર મેં જીત્યું હોત. ઇસ્તંબુલ પણ મારા હાથમાં આવત અને એશિયા ખંડમાં હું એક વિસ્તીર્ણ સામ્રાજ્યની સ્થાપના કરી શક્યો હોત."

હવે ફ્રાન્સની દક્ષિણ સીમા અને ઇટાલિના ઉત્તરના પ્રદેશ વચ્ચે પડેલી ફ્રેન્ચ સેના તરફ પાછા નજર કરીએ. એ સૈન્યને જીવન આપનાર નેપોલિયન હવે ત્યાં ન હતો. ઇટાલિમાં વારંવાર પરાજય પામીને તે સેનાએ હવે પાછા પગલાં કરવા માંડયાં હતાં. પારિસના સત્તાધિકારીઓને લાગ્યું કે ફ્રાન્સની પ્રતિષ્ઠા જાળવવાનો બીજો કશો ઉપાય રહ્યો નથી ત્યારે તેમણે આખરે નેપોલિયનને તેડાવ્યો. તેણે એ પ્રદેશમાં પોતાના નિવાસ દરમ્યાન મેળવેલી સ્થાનિક માહિતી, યુદ્ધશાસ્ત્રનું તેનું ઉંડું જ્ઞાન અને અનુભવ અને તેના અત્યંત સુસંસ્કૃત મગજમાં ભરેલી અખૂટ યોજનાઓ એ સર્વના પ્રભાવથી તે થોડાજ વખતમાં પારિસના મંત્રીમંડળનો નેતા બની ગયો.

નેપોલિયન પ્રધાનમંડળના (કમિટી ઑફ પબ્લિક સેફ્ટી) તમામ સભાસદો કરતાં વયમાં નાનો અને દેખાવમાં છોકરા જેવો દેખાતો હતો તોપણ તેની ગંભીર, વિચારશીલ મુખાકૃતિવડે તેણે આપેલી સલાહ સૂચનાઓ બધાને માન્ય રાખવી પડી અને ઇટાલીમા પોતે હતો તે દરમ્યાન તેણે જે સ્થાનિક માહિતી મેળવી હતી તેને આધારે ફ્રેન્ચ સૈન્યને કયી કયી જગ્યાએ ગોઠવી દેવું તે વિષે તેણે એવી તો આબાદ

યોજના રજૂ કરી કે તેને અમલમાં મૂકતાની સાથેજ ઑસ્ટ્રિયાનુ સૈન્ય આગળ વધતુ અટક્યુ અને ફ્રેન્ચ સૈન્ય જો કે પોતાના શત્રુઓથી નાનુ હતુ તોપણ પોતાનો બચાવ કરવાને શક્તિવાન થઈ ગયુ. આ પ્રમાણે પારિસમાં રહ્યા રહ્યા જ્યારે નેપોલિયન ફ્રેન્ચ સૈન્યની પરિચાલના કરતો હતો તે વખતે પણ જ્યારે તેને અવકાશ મળતો ત્યારે પોતાનુ જ્ઞાન વધારવા તે ચૂકતો ન હતો.

ફ્રાન્સના લોકોનુ નીતિનુ ધોરણ તે સમયે ઘણુજ હલકુ થઈ ગયુ હતુ અને તે જમાનામાં તમામ યુવકો જ્યારે વિષયલ પટતામા નંગાવ થઇ ગયા હતા, ત્યારે નેપોલિયન એક સાધુની બરાબરી કરી શકે એવી દૃઢ અને નિષ્કલંક નીતિ જાળવી રહ્યો હતો તેનુ કારણ વિચારવા જેવુ છે કારણ જેને આપણે ધર્મ કહીએ છીએ તેવા ધર્મના સંસ્કાર તેના હૃદય ઉપર પડેલા ન હતા પરલોકમાં થતી શિક્ષાનો ભય જે ઘણા માણસોને પાપ કરતાં અટકાવે છે તેનો કોઈ જાતનો ભય અથવા તેનો વિચાર સરખો પણ તેને આવતો ન હતો પરન્તુ તેના મનમાં એવી પ્રબળ મહત્વાકાંક્ષાઓ અને પોતાની નામના થાય એવા પરાક્રમો કરવાની અભિલાષાનો વેગ એવો અદમ્ય હતો કે તેમની આગળ વિષયવાસના તો શું પણ બીજો સામાન્ય વિચાર પણ તેના મગજમાં આવી શકતો ન હતો અને તેની સાથે તેનુ મન કુદરતી રીતે એવુ સુસંસ્કૃત હતું કે ધર્મશાસ્ત્રની મદદ વગર પણ શું કર્તવ્ય છે અને શુ અકર્તવ્ય છે તેનો વિવેક તે આપોઆપજ કરી શકતો હતો

આ વખતે પારિસમાં ભયંકર અરાજકતા અને હુલ્લડની નિરંકુશતાનુ [illegible] ચાલી રહ્યુ હતું અને તેથી કરીને રાત પડી ગયા પછી પણ શહેરના રસ્તાઓ ઉપર ચાલવુ ઘણુજ જોખમ ભરેલુ ગણાતુ હતુ એવામા એક રાત્રે [illegible] નેપોલિયન તેને જોવા ગયો રાતના દશ વાગ્યા પછી તેની નોંધણીએ [illegible] લીધુ. ડૉક્ટરને બોલાવવા જવા માટે આવા જોખમ [illegible] સમયમાં ઘર બહાર નીકળીને પોતાના ઉપર સંકટ વહોરી લેવાની [illegible] કોઈ પણ [illegible] નહિ વરસાદ પણ મુશળધાર [illegible] નેપોલિયનથી [illegible] વદાઇ નહિ તે પોતાની [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] ખ્રિસ્તિના સંઘટનમાં ધર્મની જે સહાયતા મળે છે તે લાભ નેપોલિયનને [illegible] ન હતો. છતાં પણ તેનું હૃદય સ્વાભાવિક રીતેજ ભક્તિથી ભરપૂર હતુ. તે [illegible] અને ગંભીર હતો અને કુદરતની ભવ્યતા અને ગહનતાની તેના હૃદય [illegible] અસર થતી હતી. જગતમાં સર્વથી મહાન્ બનીને અમર કીર્તિ પ્રાપ્ત [illegible] વિચાર તેના મગજમાં ઘુમતો હતો અને તેજ દિશા તરફ તેના જીવ[illegible] અવિચ્છિન્ન ધારાએ વહેતો હતો. તેની જુવાનીમાં પણ તેને કોઈ [illegible] નહિ અને [illegible]માં પણ તે કહેતો કે મારી આખી જિંદ[illegible] [illegible] છે અને તે પણ માત્ર જોસેફાઈનના [illegible].

[illegible] આંતરિક ઇતિહાસનું અને ત્યાંની નવીન શાસનપદ્ધતિનું [illegible] "[illegible]સમિતિ" એ નવીન શાસન [illegible] ફ્રાન્સના પ્રજાતંત્રના નેતા [illegible] ([illegible]) ન બનાવતાં પાંચ યોગ્ય [illegible] કરવામાં આવ્યું હતુ; અને એ સભાના સભા[illegible] નામ આપવામાં આવ્યુ હતુ. રાજ્યકારભારની તમામ [illegible] સોંપી હતી. કાયદા ઘડવાનુ કાર્ય બીજી [illegible] "[illegible] સમિતિ" અને બીજીનું નામ [illegible] સમિતિ" હતું. પહેલી સભામાં [illegible] ૫૦૦ સભાસદો રાખ્યા હતા. [illegible] કરતાં આ બધારણ [illegible] તેના બે ઉદ્દેશ હતા. [illegible]

[illegible]

હતુ એવો મત ધરાવનાર એક ત્રીજો પક્ષ હતો
ઉપર કહેલુ નવીન રાજ્યબંધારણ જ્યારે લોકવર્ગની સભા આગળ મજૂરી
માટે રજૂ કરવામાં આવ્યુ ત્યારે લોકોએ તથા લશ્કરે બેઉએ તેને વધાવી લીધુ પણ
પેરિસ નગરમા એની વિપરીત અસર થઇ રાજભક્તો અને જેકોબિન પક્ષના
લોકો જેઓ અત્યારસુધી એકબીજાના કટ્ટા શત્રુ હતા તેઓ આ નવીન રાજ્ય
પદ્ધતિની સામે લડત કરવામા એક થઇ ગયા દરેક પક્ષ એમ સમજતો હતો કે
પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો વિનાશ થતાં અમારો પોતાનો હેતુ સફળ થશે પારિસ શહે-
રના ૯૪ વિભાગમાથી ૪૮ વિભાગ આ નવા ખરડાની તરફેણમા અને ૪૬ વિરુદ્ધ
પડ્યા પ્રજાકીય સમિતિએ તે ઉપરથી આ ખરડાને વધુમતે મજૂર થએલો જાહેર
કર્યો અને તરતજ તેનો અમલ કરવા માડ્યો આથી વિરુદ્ધ પક્ષના લોકોએ શસ્ત્ર
ધારણ કરવા માડ્યા પારિસના હલકા વર્ગના લોકોને કોઇ પણ જાતનુ તોફાન
કરવાનુજ પસદ હતુ તેથી તેઓ પણ રાજભક્તોના પક્ષમા ભળ્યા, અને પ્રજાકીય
સૈન્ય પણ બળવાખોરોની સાથે સામેલ થયુ અને આખા રાજનગરનુ વાતાવરણ
બળવો અને તોફાનથી ભરપૂર થઇ ગયુ
હવે પ્રજાકીય સમિતિની સ્થિતિ ઘણીજ ભય ભરેલી થઇ પડી, કારણ કે તે જમા-
નામા મનુષ્યજીવનની કિમત ઘણીજ તુચ્છ ગણાતી હતી અને મનુષ્યરક્તનો
પાણીની માફક દુર્વ્યય થતો હતો વળી સામા પક્ષમા અશિક્ષિત, ભટકેલ મવાલીઓ
કે કાચી ઉમરના છોકરાઓ ન હતા કે તેઓ માત્ર ચીચીઆરીઓ પાડીને અથવા
તેમના ઘર ઉપર પથરા નાખીને બેસી રહે પણ તેમના પક્ષમાં ચાળીસ હજાર
તાલીમબાજ યોદ્ધા પૂરતો દારૂગોળો અને તોપખાનુ હતુ તેમના આગેવાનો અનુભ-
વથી ઘડાયેલા સેનાપતિઓ હતા આ બળવાન શત્રુઓની સામે મોકલવાને પ્રજા-
કીય સમિતિ પાસે માત્ર પાચ હજાર સિપાઇઓ હતા અને તેઓ પણ અણીની
વખતે શત્રુને મળી જશે કે નહિ તેનો સદેહ હતો પ્રજાકીય સમિતિએ એ પાચ
હજાર માણસો સાથે જનરલ મેનુને મોકલ્યો શુ થાય છે તે જોવાની ખાતર નેપો
લિયન પણ એ સૈન્યની સાથે ગયો પરતુ એ નરમ હૈયાનો સેનાપતિ હલ્લાની મોખી
સખ્યા જોઇનેજ ડરી ગયો અને લડ્યા વગર પાછો હઠ્યો આ બનાવ બનતાજ
પારિસના રાજમાર્ગ ફતેહના પોકારથી ગાજી ઉઠ્યા અને હવે બળવાખોરોને ખાત્રી
થઇ કે લશ્કરના માણસો લોકો ઉપર ગોળીબાર કરશે નહિ.
પારિસના રાજમાર્ગ ... ઉપર રાત્રિની કાળી શોકાતુર ...
આ પ્રમાણે ભયભીત થએલા પારિસ શહેર ઉપર રાત્રિની ... સમિતિના સભા-
પયતી હતી અને હવે શુ કરવુ તેનો વિચાર કરવાને પ્રજાકીય સમિતિના સભા-
સદો ધડકતે હૈયે મત્રણાગૃહમા બેઠા હતા શુ થાય છે તે જાણવાની નેપોલિયન
પણ ઝરૂખામા જઇને ... સમિતિએ જનરલ મેનુને બરતરફ કર્યો ...

ઉપર છરા અને ગોળાની ઝડી મચી રહી. મરેલા અને ઘવાયલા યોદ્ધાઓથી સ
છવાઈ ગઇ. શત્રુની હાર તૂટી—નાસભાગ થઈ પણ નેપોલિયનની નિર્દય તોપ
ધડાકા ચાલુજ રહ્યા. તેઓ નાઠા પણ તેમની પાછળ યમના દૂત જેવા આ
ગોળાઓથી હજારો પટકાઇ ગયા. પારિસના રાજમાર્ગમાં હાહાકાર વર્તાઇ
હજી રાજમહેલની ચારે દિશાએથી ધગધગતા ગોળાઓ છૂટયાજ જતા હ
શત્રુઓ નાને મોટે અનેક રસ્તે થઇને નાઠા પણ એક રસ્તો એવો ન હતો કે
નેપોલિયનની તોપનો ગોળો ન પહોંચે. શત્રુને નાસતા જોઇને નેપોલિયને પોત
નાના સૈન્યને તેમની પૂઠ પકડવાની આજ્ઞા આપી; પરંતુ વગર ગોળીના ખ
બારજ કરવા એવું તેમને સાથે સાથે કહી રાખ્યું હતું. ભયભીત થએલા લે
નાસવા લાગ્યા અને તેમની પાછળ બંદુકોના ખાલી બાર થતા ગયા. એમ ક
એક કલાકની અંદર શત્રુસૈન્યનું નામનિશાન ન રહ્યું. પછી નેપોલિયને શહે
જૂદા જૂદા વિભાગોમાં લશ્કરનાં થાણાં બેસાડયાં અને ફરીથી બખેડો થવા ન
તે માટે નગરવાસીઓનાં હથિયાર જપ્ત કર્યાં. ઘાયલ થએલાઓને દવાખાનામાં
જવાનો અને મરેલાઓને દફન કરવાનો તેણે હુકમ કર્યો. આ પ્રમાણે તમામ
પૂરૂં કરી રહ્યા પછી જાણે કશો મહત્ત્વનો બનાવ બન્યોજ ન હોય તેમ પોત
હમેશના શાંત, ગંભીર અને ફિક્કે ચહેરે તે ટુઇલેરિસના રાજમહેલમાં દાખલ થ

હવે પ્રજાકીય સમિતિએ નેપોલિયનને માનથી વધાવી લીધો અને તેણે પોતાન
બુદ્ધિબળ અને પરાક્રમથી પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રનું રક્ષણ કર્યું છે એવો સર્વાનુ
ઠરાવ પસાર કર્યો. નેપોલિયનને ફ્રાન્સના સ્થાનિક સૈન્યના સેનાધિપતિનું પદ મ
અને રાજનગરનું સંરક્ષણ અને શાસન કાર્ય પણ તેનેજ સોંપવામાં આવ્યા.
ડાઇરેકટરો ઉપરથી ડાઇરેકટરી એવું નામ આપીને નેપોલિયને નવું રાજ્યયંત્ર ઘા
ઘડી આપ્યું પણ થોડાજ મહિનામાં તેણે લેશ માત્ર પણ રક્તપાત કર્યા વગર કે
નૈતિક બળથી એ રાજ્યતંત્રને ઉથલાવી નાખ્યું.

આ પ્રમાણે બળવાખોરોનો પરાજય થયથી રાજાના પક્ષકારોને સખત ફ
વાગ્યો અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યના પાયા સુદૃઢ થયા, પરંતુ આ ફ્તેહને વખતે
નેપોલિયને પોતાનો હમેશનો ઉદાર સ્વભાવ જાળવી રાખ્યો હતો. તેણે પોત
વગથી બળવાખોરોને માફી આપવાનો ઠરાવ પસાર કરાવીને જનરલ મેનુને દેશદ્
તરીકે વધસ્તંભ ઉપર જતો બચાવી લીધો.

આ ફ્તેહથી નેપોલિયનના દરજ્જામાં અને માન મરતબામાં ઘણો વધારો
ગયો. હજી તે માત્ર પચીસજ વર્ષની ઉમરનો હતો. પણ તેની અસાધારણ દેશ સે
વીને લોકોમાં તે માનનીય થઇ પડ્યો. નેપોલિયનની આ ચડતી દશા કાંઈ આકસ્
દૈવયોગનું પરિણામ ન હતું; પણ તેણે યુદ્ધ પાઠશાળામાં કરેલો તનતોડ અભ્ય

તરકરી અમલદાર થયા પછી યુદ્ધ બાબતનું જ્ઞાન મેળવવા પાછળ તેણે લીધેલી નાગટ મહેનત, ટુલોનના ઘેરા વખતે તેણે બતાવેલાં કાર્યતત્પરતા, ઉત્સાહ, અને નીડરતા, ફ્રાન્સના કિનારાનું રક્ષણ કરતી વેળા કડા પવનના સુસવાટ અને વરસાદની સખ્ત ઝડીઓમાં લીધેલો પરિશ્રમ અને આલ્પ્સ પર્વતના ઘાટનો આસ્ટ્રિયાના સૈન્ય સામે બચાવ કરવાનો તેનો અવિશ્રાંત ઉદ્યોગ, આ સર્વના ફળ તરીકેજ આ ચડતી દશા તેને પ્રાપ્ત થઈ હતી

આ પ્રમાણે તેની અવસ્થા સુધરી અને તેની આવક વધી કે તરતજ તે પોતાની માતાને મળવા માર્સેલ્સ દોડી ગયો અને તેને માટે તથા પોતાનાં ભાઇબહેનોમાટે તમામ પ્રકારના સુખનાં સાધનો આણી આપ્યાં, અને ત્યાર પછી આખર સુધી તેણે તેમના સુખને માટે કાળજી રાખી હતી

હવે જે જગ્યાએ તેની નિમણુક થઈ હતી તે અત્યંત જોખમભરેલી હતી અને તેને હમેશા અત્યંત બુદ્ધિ, ચતુરાઈ અને નૈતિક બળનો ઉપયોગ કરીને કામ લેવું પડતું હતું રાજાના પક્ષકારો તથા જેકોબિન મંડળના લોકો ઘણાજ ઉશ્કેરાઈ ગયા હતા. નવું રાજ્યતંત્ર હજી દૃઢ થયું ન હતું અને તેનો પ્રભાવ હજી લોકો ઉપર પૂરેપૂરો પડયો ન હતો પારિસમાં દુર્વ્યવસ્થા અને અંધેર ચાલી રહ્યું હતું રાષ્ટ્ર-વિપ્લવને લીધે હજારો-લાખો માણસો ધંધા વગર રખડતા થયા હતા અને પાટ-નગરમાં ભૂખમરો ચાલતો હતો ભૂખે મરતી સૈન્યનો નિર્વાહ કરવાનો બોજો, સરકારી તિજોરી ખાલી છતાં નવા રાજ્યતંત્રને માથે આવી પડયો હતો આ અણીને વખતે નિરંકુશતાને દબાવી દેવામાં નેપોલિયને દૃઢતાની સાથે બુદ્ધિનો અને દયાનો પણ પુષ્કળ ઉપયોગ કર્યો હતો

प्रकरण ५ मुं—लम १९७६

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ઉત્સાહ, કુશળતા અને સહૃદયતાથી નેપો-લિયને પારિસ નગરીનું રાજ્યતંત્ર ચલાવવા માંડયા પછી અલ્પ સમયમાં તે સર્વને અત્યંત પ્રિય થઇ પડયો અને તેનું નામ પારિસમાં ઘેરેઘેર ગવાવા લાગ્યું. તેની નાજુક આકૃતિ, સુંદર કાંતિ, હસમુખો અને મોહક ચહેરો અથાગ ઉત્સાહ અને તેજસ્વિતા વગેરે વિવિધ ગુણવડે તેણે સર્વનું લક્ષ પોતાના તરફ ખેંચ્યું અને સર્વનાં હૃદય જીતી લીધાં.

આ વખતે પારિસની ભયંકર મોંઘવારી અને ભૂખમરાને લીધે હજારો કુટુંબોની [illegible] હતી. હરેક જાતના [illegible] બંધ થઇ ગયા હતા, આથી કરીને [illegible] મજૂરી કરીને નિર્વાહ કરનારા માણસોને ગુજરાનનું લેશ પણ સાધન રહ્યું ન હતું. [illegible] પોતાની [illegible] થતાં [illegible] હતું તે લઇને [illegible] હતા. [illegible] નવીન [illegible] બરાબર જામ્યો ન હતો. [illegible] ન હતા. [illegible] અને [illegible] [illegible] અને [illegible] નિરંકુશતાને વશ રાખવાનું [illegible] હતું. તેની [illegible] [illegible] [illegible] અને તેની [illegible] [illegible] ન હતું. [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] અને તેમની [illegible] [illegible]

તેમની સાથે પ્રેમથી વાતચીત કરીને તેમને દિલાસો અને નીતિયુક્ત ઉપદેશ આપતો. તેણે ગરીબોમાં અનાજ અને ખાણાના થાકડા મફત વહેંચવામાં અને પોતાના આરામ અને સુખની તિલમાત્ર પણ પરવા રાખ્યા વગર અનેક રીતે ગરીબોનાં દુઃખ દૂર કરવાને અવિશ્રાંત પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો.

એક દિવસ ઠંડા વખતને પેર જમવા જવાનું નેપોલિયનને નિમંત્રણ હોવાથી તે ત્યાં જતો હતો. તે ગાડીમાંથી ઉતર્યો તેવીજ એક અનાથ સ્ત્રી તેની પાસે આવી અને પોતાના દુઃખની કહાણી કહેવા લાગી. ભૂખમરાથી તેનું શરીર હાડપિંજર જેવું બની ગયું હતું. શરીર ઉપર મેલાં, ચીંથરેહાલ વસ્ત્ર વીંટેલાં હતાં. ઠંડ અને ઘણા વખતની ભૂખથી તેનાં સૂકાયલાં સ્તનમાં ધાવણનું એક ટીપું પણ ન હતું. તેની નિસ્તેજ થએલી આંખોમાંથી અશ્રુ ટપકતાં હતાં અને હાથમાં તેનું મરી ગએલું ધાવણું બાળક હતું. શોકથી સમસમ ચાંડી બની ગએલી તે સ્ત્રી ચોધાર આંસુએ રડતી ગઈ અને નેપોલિયનને પોતાના વીતકની વાત કહેવા લાગી. તેણે કહ્યું કે "આ છોકરું ભૂખે મરી ગયું છે. મારો ધણી કેટલોક વખત થયાં મરણ પામ્યો છે અને ઘેર પાંચ છોકરાં ભૂખે ટળવળે છે. જો મને તાત્કાલિક મદદ નહિ મળે તો તેમને બધાંને લઈને હું નદીમાં ડૂબી મરીશ." આ કમકમાટી ઉપજાવે એવા દુઃખદ બનાવને જોઈને નેપોલિયનનું હૃદય પીગળી ગયું. તેણે તે બાઈનું સરનામું લખી લીધું અને તેને તરતને માટે થોડા પૈસા તથા થોડા વખતમાં મદદ કરવાનું વચન આપીને પછી લોકોથી ભરાયેલા સુશોભિત દિવાનખાનામાં દાખલ થયો. એક બાજુએ પોતાના મિત્રોની વિલાસપરાયણતા અને ધનવાન લોકોના વૈભવ તથા લખલૂટ ખર્ચ, અને બીજી બાજુએ ગરીબોની વિટંબણા એ બેની સરખામણી કરતાં તેના મનમાં દયા-ભાવ પ્રબળપણે જાગૃત થયો અને તેના હૃદયને ઘણોજ ખેદ થવા લાગ્યો. ભોજન ચાલ્યું તે દરમ્યાન તેની મુખાકૃતિ ઘણીજ ગ્લાન અને ગંભીર જોઈને મહેમાનોને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું. જમીને તરતજ તે ઘેર ગયો અને તપાસ કરતાં તેને માલૂમ પડ્યું કે પેલી બાઈએ કહેલી હકીકત અક્ષરે અક્ષર ખરી હતી. તે ઉપરથી તે દયાવાન થયો અને તેના કુટુંબના ગુજરાનનો ખર્ચ તેણે પોતે ઉપાડી લીધો. તેનાં છોકરાંઓને તેણે પ્રયાસ કરીને પોતાના મિત્રોથી સીવણકામ આપ્યું અને એ રીતે નેપોલિયન તે બાપ વગરનાં બાળકોનો ધર્મનો પિતા થયો. આવા આવા પ્રસંગો નેપોલિયનના જીવનમાં અનેકાનેક જોવામાં આવતા હતા અને ગરીબો તેને પોતાના પ્રાણથી પણ વધારે ચાહતા હતા તેનું કારણ પણ આજ હતું.

હવે આ વખતે પારિસના ઉચ્ચ દરજ્જાના લોકોના મંડળમાં એક યુવાન મહિલા પોતાના મળતાવડા સ્વભાવ, અનુપમ લાવણ્ય, માનસિક સૌંદર્ય અને કુલીનતાને લીધે જાણીતી થઈ ચૂકી હતી. તે અઠ્ઠાવીસ વર્ષની વિધવા હતી. તેનો પતિ વાઇકાઉન્ટ

બોહાર્નેસ રાષ્ટ્રવિપ્લવના જુલ્મનો ભોગ થઇને વધસ્તંભ ઉપર મરણ પામ્યો હતો. એકવાર આ મહિલાને નેકરના દિવાનખાનામાં નેપોલિયન મળ્યો હતો. તેનું નામ જોસેફાઈન હતું. તેનો જન્મ અમેરિકાના વેસ્ટઇન્ડીઝ ટાપુમાં થયો હતો. વાઇકાઉન્ટ બોહાર્નેસ ત્યાં કામ પ્રસંગે જઈ ચડયો અને આ બાલિકાના અસામાન્ય રૂપલાવણ્યથી મોહિત થતાં તેને પરણીને પારિસ તેડી લાવ્યો. લગ્ન વખતે તે છેક બાલિકાજ હતી. ફ્રાન્સની ભાગ્યહીન રાણી મેરી એન્ટીઓનેટ સાથે તેને સહીપણાં થયાં અને રાજા-રાણીનો વધ થતાંની સાથે જોસેફાઈનનુ સૌભાગ્ય પણ નષ્ટ થયુ. પોતાની મિલકત-માંથી જે કાંઈ બચવા પામ્યું તે લઇને જોસેફાઇન પોતાની પુત્રી હોર્ટેન્સ અને પુત્ર યુજીનની સાથે પારિસ આવીને રહી હતી. તેના સૌંદર્યની ભભકથી અને તેના નાના પ્રકારના માનસિક સદ્ગુણોથી પારિસનાં કુલવાન કુટુબોમાં તે ઘણી માનીતી થઈ હતી.

પારિસના લોકો ફરીથી હુલ્લડ ન મચાવે તે માટે નેપોલિયનને લોકોનાં હથિયાર જપ્ત કરવાનો પ્રજાકીય સમિતિ તરફથી હુકમ થયો હતો. એ આજ્ઞાને અમલમાં મૂકતાં તેને મરનાર વાઈકાઉન્ટ બોહાર્નેસની તલવાર પણ જપ્ત કરવી પડી હતી. એક દિવસ એ તલવાર પાછી મેળવવાના આશાએ જોસેફાઇનનો પુત્ર યુજીન નેપોલિયનની પાસે આવ્યો. તે બાર વર્ષની વયનો, પરમ સુદર અને બુદ્ધિવાન બાળક હતો. તેણે પિતૃભક્તિથી ગદ્ગદ્ સ્વરે પોતાના સ્વર્ગસ્થ પિતાની તલવાર પાછી મેળવવાને નેપો-લિયનને અરજી કરી. તેની વાણી અને સૌન્દર્યથી નેપોલિયન મોહિત થયો અને તે પિતૃવત્સલ પુત્રની લાગણી પાછી ઠેલી શકયો નહિ. તેણે તરતજ તે તલ-વાર મગાવી, પોતને હાથેજ યુજીનને આપી, અને તેના આ કાર્યને માટે તેને ઘણી શાબાશી આપી. પિતૃભક્ત પુત્રે પિતાની તલવારને છાતી સરસી દાબી. તેની આંખ-માથી ચોધાર અશ્રુ ટપકવા લાગ્યા. પોતાની કૃતજ્ઞતા દર્શાવવાને માટે એક વાકય પણ તે બોલી શકયો નહિ. બોલ્યા વગર નેપોલિયનને નમસ્કાર કરીને તે બાળક આંસુથી ભીંજાવલી આંખે ઘેર જવા નીકળ્યો. એક સ્વર્ગસ્થ પિતા પ્રત્યેનો તેના પુત્રનો આવો ભક્તિભાવ જોઇને નેપોલિયનના હૃદય ઉપર ઘણી ઉંડી અસર થઈ અને જે માતાએ પોતાના પુત્રના ચારિત્ર્યને આવું મધુર બનાવ્યુ તું તે માતાના પણ તેને વિચાર આવવા લાગ્યા.

વિધવા જોસેફાઇન પોતાના પુત્રપુત્રીને અત્યંત પ્રેમથી ચાહતી હતી. તેમના સિવાય આખા સંસારમા તેને બિચારીને બીજું કાંઇ હતુંજ નહિ. સુપ્રસિદ્ધ યુવાન સેનાપતિએ તેના પિતૃહીન પુત્ર તરફ જે સૌજન્ય બતાવ્યુ તે જોઇને તેના અતઃક-રણમાં પણ નેપોલિયનને માટે સદ્ભાવ જાગ્યો અને પોતાની કૃતજ્ઞતા દર્શાવવાને નેપોલિયન પાસે જવાની તેને પણ ઇચ્છા થઇ. બીજે દિવસે પતિવિહોણી શોકાતુર વિધવા જોસેફાઇન શોકનાં વસ્ત્ર પહેરીને ગાડીમાં બેસીને નેપોલિયનને ઘેર ગઇ અને

તેણે પોતાના સ્વાભાવિક, મધુર કંઠથી નેપોલિયનને પોતાનો આભાર દર્શાવ્યો. આભાર દર્શાવતી વખતે લાગણીના આવેગને લીધે તેનો સ્વર કંપવા લાગ્યો હતો. તે સ્ત્રીનું રૂપમાધુર્ય, વાણીની છટા, અને તેનો પ્રબળ પુત્રપ્રેમ–એ સર્વ જોઈને નેપોલિયનનું હૃદય પીગળવા લાગ્યું. તેણે પણ પોતાની સભ્યતા દર્શાવવાને માટે જોસેફાઇનની મુલાકાત લીધી. એમ સભ્યતાનો વિનિમય કરતાં કરતાં તેમનો ગાઢ પરિચય બંધાયો અને પરિચયમાંથી પરસ્પર પ્રેમનો ઉદય થયો.

જોસેફાઇન નેપોલિયનથી બે વર્ષે મોટી હતી. આ વખતે તેની ઉમર અઠ્ઠાવીશ વર્ષની હતી તોપણ રમણીઓના રૂપમાધુર્યનો વિનાશ કરનાર કાળચક્રનો ધસારો તેના રૂપ યૌવનનું હરણ કરવામાં પરાજય પામ્યો હતો. હજી તેના એકેએક અવયવની ખુબસુરતી બાળપણમાં હતી તેવી ને તેવીજ જળવાઈ રહી હતી. તેનું સૌન્દર્ય અને પ્રફુલ્લતા જોઈને તેને હરકોઈ માણસ યૌવનના પૂર બહારમાં આવેલી નવયૌવના ધાર્યા વગર રહે નહિ.

આજ અરસામાં જોસેફાઇને એક સખીને પત્ર લખ્યો હતો. તેમાં તેણે પોતાના લગ્ન સંબંધનો ઉલ્લેખ કરતાં લખ્યું હતું કે—

'મને પુનર્લગ્ન કરવાની દરેક જણ અતિ આગ્રહ સાથે ભલામણ કરે છે, મારી સખીઓ પણ મને એજ સલાહ આપે છે. મારી એક નજીકની સગી પણ મને પુનર્લગ્ન કરવા માટે જણાવ્યા કરે છે અને મારાં છોકરાં પણ હું પુનર્લગ્ન કરવાની સંમતિ આપું તે માટે મારા કાલાવાલા કરે છે. સેનાપતિ બોનાપાર્ટને તમે એકવાર મારાજ ઘરમાં મળ્યાં હતાં (મારા સ્વર્ગસ્થ પતિ) અનેક્ઝાન્ડર બોહર્નિસના બાળકોના પિતાનું સ્થાન લેવા અને તેની વિધવા પત્નીના પતિનું સ્થાન લેવા જો કોઈ પુરુષમાં યોગ્યતા હોય તો તે એકલો બોનાપાર્ટજ છે. હું પણ તેના ઉત્સાહની અને નિઃસીમ ધૈર્યની પ્રશંસા કરું છું. તે લગભગ દરેક વિષય પર વકી કુશળતાથી વાતચીત કરી શકે છે. તેની બુદ્ધિ પણ અત્યંત તીક્ષ્ણ છે. બીજો માણસ પોતાના મનના વિચાર પૂરેપૂરા દર્શાવે ત્યાર પહેલાં તો તે ઝટ લઈને સમજી જાય છે. પણ જે જે માણસો તેના સહવાસમાં આવે છે તેમના ઉપર તે કંઈક એવી સત્તા ચલાવવા માગે છે કે તે જોઈને હું તેનાથી કાંઈક ભય પામું છું. તેની તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિમાં એવું અસાધારણ અને ગૂઢ સામર્થ્ય છે કે તેના પ્રતાપથી અન્યના ડિરેક્ટરો પણ અંજાઈ જાય છે તો હું એક અબળા તેનાથી ભયભીત થાઉં તેમાં આશ્ચર્ય શું ?

ડાયરેક્ટર બેરાસનું કહેવું એવું છે કે જો હું બોનાપાર્ટ સાથે લગ્ન કરું તો ઇટાલિમાં જનારા સૈન્યના સેનાધિપતિનું પદ તેને જરૂર પ્રાપ્ત થઈ શકશે. મેં હાલ એજ બાબત વિષે મારે તેની (બોનાપાર્ટ) સાથે વાતચીત થઈ હતી. તે ઉપરથી તેણે કહ્યું કે શું એ લોકો એમના મનમાં એમ સમજે છે કે ઉન્નત થવાને સારામાં હું

[illegible]ની મદદની દરકાર રાખું છું' એ તેમનો ખોટો ખ્યાલ છે. એક દિવસ એવો [illegible] કે મારી મદદની તેમને જરૂર પડશે અને જો હું તેમને મદદ કરવા [illegible] તો તેઓ પોતાને ઘણા ભાગ્યશાળી માનશે.' આ તેના [illegible] તમે શું ધારો છો? પોતે એક સાધારણ સેનાપતિ છતાં દેશના [illegible] મદદ કરવાની ધારણા ધરાવે છે! પણ ખરેખર, એ બનાવ ગણ તેનું [illegible] અસંભવિત નથી લાગતો. કોણ જાણે કેમ પણ તેના આત્મગૌરવથી [illegible] છું અને [illegible] સુધી માનું છું કે આ અસાધારણ પુરુષ [illegible] કરશે તેને સિદ્ધ કર્યાં વગર રહેશે નહિ; અને [illegible] કે તે શી શી યોજનાઓ ઘડી કહાડશે તે કહી [illegible] નહિ!"

[illegible] નેપોલિયનના હૃદયમાં જે પ્રેમનું પ્રબળ [illegible] તેનાં [illegible] બળવાન હતો તોપણ તેનાવડે નેપો[illegible] [illegible] તે જોસેફાઇનના પ્રેમને આખો [illegible] પોતાના વચનો તથા આશ્વાસને લગતાં [illegible] તેના પ્રેમતરંગમ [illegible] ત્યાં પારિસના અનેક બુદ્ધિસંપન્ન અને [illegible] પોતાના બુદ્ધિના પ્રભાવથી [illegible] ! તે તો નેપો[illegible] [illegible] દિવસે દિવસે વધારે [illegible] લાગી.

[illegible]

તેઓ બન્નેને આવી ધુંધ યદ્યપિ પસંદ ન હતી તેમ એ પ્રયોજન ગંભીર અને પવિત્ર સબંધ છે એવી એ બેઉની માન્યતા હતી સ્વાભાવિક રીતે બેઉ જણ વિચારશીલ અને ગંભીર હોવાથી ઈશ્વરીય સત્તાના છત્ર નીચે રહેવાની વૃત્તિ રાખતાં હતાં તેમની આસપાસ ફરફરતી નાસ્તિકતા અને નીતિભ્રષ્ટતા પ્રસરી રહેતાં છતાં પણ બેઉ સ્વાભાવિક રીતે ખ્રિસ્તી ધર્મના ભવ્ય અને માનનીય તત્ત્વો તરફ ભક્તિભાવથી જોતાં હતાં. જ્યારે ફ્રાન્સના સર્વેસર્વા તરીકે નેપોલિયનનો રાજ્યાભિષેક થયો ત્યારે તેણે ફ્રાન્સમાં ખ્રિસ્તી ધર્મની પુનઃ સ્થાપના કરી અને જોસેફાઈન સાથે ધર્મવિધિ પ્રમાણે કાર્ડિનલ ફિશને હાથે ફરીથી લગ્ન કર્યું

જોસેફાઈનને વિષે નેપોલિયન કહે છે કે "જોસેફાઈનને તેના વાગ્નેજ ફરેબ માલુમ તેને ચાહ્યા વગર રહેજ નહિ તેનો સ્વભાવ પ્રયોજન મગર હતો. ચારિત્ર ઘણું પવિત્ર હતું હૃદય પણ ઉચ્ચ હતું અને રસિકતામાં તે સ્ત્રીજાતિના શણગારરૂપ હતી શરીરને સુશોભિત કરવાની કળામાં તે સર્વોપરિ હતી અને શરીર શણગારની નવનવીન પદ્ધતિઓનો તેણેજ પ્રચાર કર્યો હતો તે ગમે તેવી રીતે વસ્ત્રાલંકાર પહેરતી તોપણ તેના શરીર ઉપર તે દીપી નીકળતા હતા. તે ઉપરાંત તે દયાના મહાસાગર જેવી હતી, અને આખા ફ્રાન્સમાં તે સર્વથી સુંદર અને સર્વ વાતે શ્રેષ્ઠ હતી જેટલાં વર્ષ હું તેની સાથે રહ્યો તેટલા વખતમાં મેં તેને કદિ પણ તેના દરજ્જાને ન શોભે એવું કામ કરતી જોઈ નથી મારા ચારિત્ર્યની દરેકે દરેક બાજુનું તેણે સારું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું અને એ જ્ઞાનનો સદુપયોગ કરાવી શકે એવી તેનામાં તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ હતી તેણે કોઈ દિવસ પણ યુજીનને માટે મને કશી ભલામણ કરી નથી અથવા જ્યારે જ્યારે મેં યુજીન ઉપર અનુગ્રહ કર્યો હશે ત્યારે તેણે કદિ મારો આભાર માન્યો નથી જ્યારે જ્યારે મેં યુજીનને અનેક પ્રકારનાં સન્માન અને ખિતાબો આપ્યા હશે ત્યારે પણ તેણે કદિ પોતાની હંમેશની પ્રસન્નતા કરતાં વધારે પ્રસન્નતા બતાવી નથી કારણ કે તે મારી પેઠે માનતી હતી કે યુજીન તેનો એકલીનોજ નહિ પણ અમારો બેઉનો પુત્ર છે અને તેને માટે હું જે કાંઈ કરું તે એક પિતા તરીકેના કર્તવ્ય કરતાં વિશેષ નથી તેને એવી ઈચ્છા હતી કે હું યુજીનને મારા વારસ તરીકે જાહેર કરું"

"જોસેફાઈનને પેટે જો મને એક પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ હોત તો મારા સુખની મણા રહેત નહિ અને તેવી કરીને રાજગાદી મારા વંશમાં કાયમની રહી શકત મારા અને જોસેફાઈનના સંતાન ઉપર જેટલો પ્રેમ ફ્રાન્સના લોકો રાખત તેટલો મેરી લુઈઝા (નેપોલિયનની બીજી પત્ની) ના પુત્ર ઉપર રાખત નહિ અને જે કાર્યથી મારો વિનાશ થયો તે કાર્ય મેં કદિ કર્યું ન હોત આજ પછી કોઈએ મનુષ્યબુદ્ધિ ઉપર આધાર રાખવો નહિ અને જીંદગીની છેલ્લી ઘડી સુધી અમુક માણસ સુખી છે કે દુઃખી છે તે નક્કીપણે કહેવું નહિ જ્યારે જોસેફાઈનને તેના વંધ્યત્વની જાણ

થયું કે નક્કર તેનું ભવિષ્ય તે ચેતી ગઈ. તે સારી પેઠે જાણતી હતી કે સંતતિનો જન્મ થયા વગર દંપતીનું સ્થાન કાયમ થયું કહેવાયજ નહિ. જેમ જેમ મારી ઉન્નતિ થતી ગઈ તેમ તેમ તેની ચિંતા વધતી ગઈ અને તેણે મારા પ્રત્યે અત્યંત ગાઢ પ્રેમ બતાવવા માંડ્યો. × × × ×"

"રાજનૈતિક કારણોને લીધે મારે જોસેફાઈનનો ત્યાગ કરીને બીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવું પડ્યું. તેનો ત્યાગ કર્યા છતાં તેના પ્રત્યે મારો સ્નેહ ઓછો થયો ન હતો. તે આશ્ચર્યજનક રીતે ત્યાગ સ્થિર ચિત્તે જીરવી શકી. સાક્ષાત્ જોવા × જીવી નહિ એટલું સારું થયું. તેનો મેં આપત્તિને લીધે ત્યાગ કર્યો તોપણ મારી સાથે દેશનિકાલ થવાને તેણે અત્યંત ખુશીથી વિનંતિ કરી હતી અને તેના પ્રત્યેની મારી વર્તણૂકની પ્રશંસા કરી હતી. અંગ્રેજ ઇતિહાસકારોએ મને એક નિષ્ઠુર રાક્ષસ તરીકે વર્ણવ્યો છે પણ આવા કોમળ લાગણીવાળા અને નિખાલસ એક રાક્ષસમાં હોઈ શકે ખરાં? માણસ પોતાની સ્ત્રી અને તથા પોતાના કુટુંબનાં મનુષ્યો પ્રત્યે જે પ્રકારનું વર્તન રાખે છે તે ઉપરથી જ તેના ચારિત્ર્યની તુલના થઈ શકે છે."

प्रकरण ६ ठुं—इटालियन विग्रह ई० सं० १७९६

નેપોલિયનનું લગ્ન થયું ત્યાર પહેલા થોડાજ દિવસ અગાઉ ઈટાલિમાં પડેલી ફ્રેન્ચ સેનાના સેનાધિપતિની જગાએ તેની નિમણૂક થઈ તેને આ પદવી આપતી વખતે એક ડિરેકટરે ટીકા કરી કે “આ જોખમ ભરેલા કાર્યમાટે અને વયોવૃદ્ધ સેનાપતિઓ ઉપર અધિકાર ચલાવવા માટે તમે હજી ઘણા નાના છો.” નેપોલિયને તરતજ તેને જવાબ પર ખાવી દીધો કે “એક વર્ષની અંદર કાતો હું ઘરડો થયો હોઈશ અથવા તો હું મરી ગયો હોઈશ” બીજા ડિરેક્ટરે કહ્યું કે ‘અમે તો તમને માત્ર સૈન્યજ આપીએ છીએ. આપણું લશ્કર, ખોરાક, અને વસ્ત્ર વગરનાં થઈ ગયાં છે તે ખરીદવાને અમે તમને નાણાં આપી શકતા નથી.” નેપોલિયને તેને પણ જવાબ આપી દીધો કે “મને માત્ર સૈન્યજ આપો, એ સિવાય બીજું કાંઈજ નહિ જોઈએ, અને પરિણામમાટે મને જવાબદાર ગણજો”

લગ્ન કર્યા પછી પોતાની નવવિવાહિતા પત્નીને પારિસમાં રાખીને નેપોલિયન ઇટાલિની છાવણીમાં જવા માટે ઉપડી ગયો, પણ ત્યાં જતા પહેલાં માર્સેલ્સ જઈને પોતાની માતાને મળી આવ્યો આ વખતે ફ્રેન્ચ લશ્કર ખોરાક અને પૂરતાં વસ્ત્ર વગર દરેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ વેઠતું આલ્પ્સ પર્વતનાં શિખરો ઉપર પડ્યું હતું તેમની આસપાસ શત્રુઓનું વિશાળ સૈન્ય ચોતરફ પથરાયલું હતું ઈટાલિના ફળદ્રુપ પ્રદેશોમાંથી શત્રુઓને ખોરાકની સામગ્રી પૂરતા જથ્થામાં મળી આવતી હતી ત્યારે બિચારા નિર્ધન અને જર્જરિત થએલા પ્રજાસત્તાક રાજ્યના લશ્કર પાસે પેટ પૂરતું અન્ન અને ટાઢથી રક્ષણ કરવા શરીર ઢાંકવા જેટલાં વસ્ત્ર પણ ન હતાં આવી અવસ્થામાં નેપોલિયને આવીને સેનાપતિપણું ગ્રહણ કર્યું.

એક બાજુએ ફ્રાન્સનું ઉછરતું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય અને બીજી બાજુએ યુરોપના અમિત નૃપતિઓ વચ્ચે ચાલેલા લાંબા યુદ્ધના વૃત્તાંતમાં ઉતરતા પહેલાં આપણે બેઉ પક્ષને પરસ્પર કલહ કરવાના મૂળ કારણનો વિચાર કરવો એ પણ ઉપકારક થઈ પડશે.

અમેરિકાના સંયુક્ત સંસ્થાનોનું અનુકરણ કરીને ફ્રાન્સે પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રની સ્થાપના કરી હતી અને તેમ કરવાનો તેમને હક ન હતો એમ કોઈથી કહી શકાય

નહિ. જમાના ને જમાના થયાં વિષયલંપટ રાજાઓ અને નિરંકુશ ઉમરાવો લાખો ગરીબ લોકોનું જીવનરક્ત ચૂસીને પુષ્ટ થતા હતા; તેથી આખરે તેમનો જુલ્મ ન સહન થવાથી રૈયતે તેમની સત્તાનો નાશ કરીને પોતાનું શાસન પોતાના હાથમાં લીધું એમાં તેમણે કશું ખોટું કર્યું ન હતું. તેમને શાસનકાર્યનો અનુભવ ન હતો, અને રાજ્યતંત્રની વિદ્યાથી તેઓ અજાણ હતા તેથી કરીને શરૂઆતમાં તેમણે ઘણી ભૂલો કરી એ વાત ખરી; અને જ્યારે તેમણે પોતાના દેશની આસપાસ ચારે બાજુએથી ધસી આવતાં શત્રુસૈન્ય જોયાં અને દેશની અંદર રહેતા રાજભક્તોનાં કાવત્રાં જોયાં ત્યારે ક્રોધ અને આત્મસંરક્ષણની વૃત્તિને વશ થઈને તેમણે નહિ કરવા જેવાં, અનેક કાર્ય કર્યાં એ વાત પણ ખરી; પરંતુ તેમને ઉશ્કેરનાર કોણ? તેઓ તો માત્ર પોતાનું રાજ્યતંત્ર પોતાની મેળે ચલાવવાનો હક્ક માગતા હતા અને તેમ કરતાં જ્યારે તેમના પાડોશીઓ તેમને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા ત્યારે મરણીઆ થએલા વાઘની માફક તેઓ પોતાના શત્રુઓ ઉપર તૂટી પડે એમાં શું આશ્ચર્ય? બીજી બાજુએ ફ્રાન્સમાં થતા રાજનૈતિક પરિવર્તનથી યૂરોપના રાજાઓ ભયભીત થયા. જો ફ્રાન્સની પ્રજા પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સ્થાપના કરવામાં વિજયી થાય તો તેજ દહાડે યૂરોપના એકેએક રાજાને રાજ્યાસન છોડવાનો વખત આવે, એવી ધાસ્તી તેઓને પેદા થઈ. ઇંગ્લાંડ ખળભળી ઉઠયું. સ્વરાજમાટે અધીરા થયેલા આયર્લેંડના કાદવનાં ઝુંપડામાંથી, અંધકારમય કોલસા અને લોખંડની ખાણોમાંથી તથા મનુષ્યોથી ઉભરાઈ જતાં નગરોમાંથી સ્વાતંત્ર્ય અને સમાનતાના પોકાર થવા લાગ્યા. પ્રજાસત્તાક રાજ્યની ભાવના પારિસના હૃદયમાંથી જન્મ પામી અને સમય જતાં યૂરોપનું એકેએક રાજ્યાસન ડોલાવવા લાગી. આ નવીન સત્તાનો નાશ કરવો અથવા તેને હાથે પોતાનો વિનાશ થવા દેવો એ બેમાંથી એક પરિણામ સ્વીકાર્યા વગર યૂરોપના રાજકર્તાઓને હવે છુટકો ન હતો. રાજસત્તાક રાજ્યતંત્રના હિમાયતીઓની સહાનુભૂતિ યૂરોપના રાજાઓની તરફેણમાં હતી અને તમામ દેશોનો લોકસમુદાય પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો જય ઇચ્છતો હતો. આ કારણથી નેપોલિયનનું સૈન્ય યૂરોપના જે જે શહેરમાં જતું ત્યાંના લોકો તેને પ્રેમથી વધાવી લેતા હતા; પરંતુ બીજી બાજુએ ખુદ ફ્રાન્સમાંજ રાજાના રાજભક્તો વિદેશી રાજાઓ ક્યારે પોતાના દેશમાં દાખલ થાય અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રને કચરી નાખીને રાજસત્તાની પુનઃ સ્થાપના કરે તે શુભ દિવસની રાહ જોતા હતા. આવી વસ્તુસ્થિતિ હોવાથી એક તરફ ફ્રાન્સમાં વિજયી થએલા પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રના સિદ્ધાંતો યૂરોપના રાજ્યાસનોના પાયાને શિથિલ કરી રહ્યા હતા, ત્યારે બીજી બાજુએ યૂરોપના રાજાઓના સંયુક્ત સૈન્યો સંગીન અને તેઓના જોર ઉપર નિર્ભર રહીને ફ્રાન્સની સરહદ ઓળંગીને તેનાં શહેરો ઉપર દારૂગોળાનો વરસાદ વરસાવતાં થકાં તેની સ્વાભિમાની પ્રજાને તેના પદભ્રષ્ટ થએલા રાજવંશને વિદેશી પ્રજાની આજ્ઞાનુસાર સિંહાસન

પર બેસાડવાની ફ્રાન્સની [illegible] પશ્ચિમ તરફ ધસી આવતાં હતાં. આ સમાને બેઉ પક્ષ આક્રમણ કરવાને દૃઢ આરંભ્યું હતું. [illegible] પોતાનું [illegible] અને મહાવાના અને પોતાના મત માનવું [illegible] કરવાના તાકીદથી હુકમ કરી લડવા તત્પર થયા હતા. ત્યારે બીજી બાજુએ જાતિ [illegible] જો સત્તાને આધાત ન પહોંચે તો માત્ર યુરોપના રાજાઓએ [illegible] હતા. આ પણનું કહ્યું ત્યારે ન્યાયપુરઃસર છે તથા અને મનમેળ [illegible] એટલું તો ખરૂં જ કે જ્યારે ફ્રાન્સના પાડોશી રાજાઓ પોતાના [illegible] ફ્રાન્સમાં દાખલ થઈને તેની પ્રજાના વાજબી હક ઉપર તરાપ મારે તો તેઓ પોતાના સ્વમાનની ખાતર આખરની ઘડી સુધી લડવા તત્પર થાય એ સ્વાભાવિક છે. જ્યારે અનેરિકાના સંયુક્ત રાજ્યોએ છ લડાઈની શૃંખલા તોડી નાખી ત્યારે યુરોપ અને અમેરિકાની વચમાં વિશાળ મહાસાગર આવ્યો હતો તથી તેમનું રક્ષણ થયું નહિ તે યુરોપના રાજાઓ ત્યા પણ જરૂર લડત ને [illegible] ફ્રાન્સની પ્રજાએ કયા પ્રકારનું રાજ્યતંત્ર રાખવું તેને રૂપ દેશ પોતાના હથિયારના જોરથી આપવા જવાનો યુરોપના રાજાઓને હક હતો ખરો?

જ્યારે નેપોલિયન ઇટાલિ તરફ જવા નીકળ્યો ત્યારે ફ્રાન્સની પશ્ચિમ તરફની સરહદ ઉપર ઑસ્ટ્રિયાનું બે લાખ માણસોનું સૈન્ય પડ્યું હતું અને ઑસ્ટ્રિયાના પાદશાહે પોતાના ઇટાલિના તાબાના [illegible] એંશી હજાર માણસોનું સૈન્ય તૈયાર કરીને તેને ફ્રાન્સની દક્ષિણ હદ ઉપર મોકલવાની વ્યવસ્થા કરી હતી. દરિયા કિનારે ઇંગ્લંડનું અજેય નૌકાસૈન્ય ફ્રાન્સના એકેએક બંદરની ખબર લેતું હતું અને જે બંદર સુરક્ષિત ન હતાં તેનો નાશ કરી જતું હતું. આ પ્રમાણે બિચારૂં ફ્રાન્સ ચારે દિશાએ ઘેરાયું હતું. તેની તિજોરી ખાલી હતી. દેશમાં દુકાળ અને ભૂખમરો ડાંગા [illegible] રહ્યા હતા અને રાજાના પક્ષના લોકો બળવો કરવાનો લાગ શોધી રહ્યા હતા. આવી આફતના વખતે ઈશ્વરે આ ભાગ્યહીન દેશને એક સમર્થ પુરુષ મેળવી આપ્યો અને તેણે પોતાના અસામાન્ય બુદ્ધિ અને સાહસથી બાજી કેવી પલટાવી નાખી તેનો રોમાંચ કરે એવો ઇતિહાસ હવે શરૂ થાય છે.

નાઇસ બંદર પાસે આવેલી ફ્રેન્ચ લશ્કરની છાવણીમાં આવીને નેપોલિયને જોયું તો માત્ર ત્રીશ હજાર માણસોવાળું તેને એંશી હજાર જેટલા [illegible] સામે સાથ બીડાની હતી એટલું જ નહિ, પણ એ ત્રીસ હજાર ફ્રેન્ચો નિરાશાની અણી પર આવેલા અને ભૂખે દુર્બળ બનેલા હતા. તેમનાં વસ્ત્રો ફાટી ગયેલા હતાં. ઘોડાઓ ઘાસ ચંદી વગર મરી જવા આવ્યા હતા. તોપખાના માટે જોઇતો દારૂગોળો હતો નહિ અને ફ્રાન્સની ખાલી તિજોરીમાંથી આર્થિક સહાય મેળવવાની આશા વ્યર્થ હતી.

યુવાન સેનાધિપતિએ હોદ્દા ઉપર આવતાંવારનેજ સેનાપતિઓની એક સભા બોલાવી. ઘરડા અનુભવી સેનાપતિઓ આવ્યા [illegible] વગરનો નાદાન છોકરા જેવો સેનાધિપતિ

જોઇને પ્રથમ તો મૂછમાં હસ્યા પણ એક કલાકમાંજ તેમને સમજાઇ ગયું કે આપણા સર્વ કરતાં એ શ્રેષ્ઠ છે અને એનીજ આગેવાની નીચે લઢીને આપણે જરૂર વિજયી થઇશું. તેનો અથાગ ઉત્સાહ, અડગ આત્મશ્રદ્ધા, ગયે વખતે તે ઇટાલિમાં હતો તે દરમ્યાન અભ્યાસ અને શોધખોળ કરીને તેણે મેળવેલું સ્થાનિક ભૂગોળવિષયક જ્ઞાન તેની થોડું બોલવાની અને બીજાને ઝાઝી છુટ નહિ આપવાની ટેવ અને તે ઉપરાંત તેનું નિષ્કલંક ચારિત્ર્ય એ સર્વવડે તે મોટા, અનુભવી, અનેક યુદ્ધોમાં ઘડાયલા, અને બુદ્ધિમાન છતાં નીતિભ્રષ્ટ સેનાપતિઓ ઉપર થોડાજ વખતમાં તેનો પ્રભાવ પડી ગયો.

તે અત્યંત મિતાહારી હતો. દારૂને તો તે કદિ અડતોજ નહિ. જુગાર અને લાંચરૂશ્વતનો પણ તેને અત્યંત તિરસ્કાર હતો. વિષયવાસનાનો તેણે એક યોગીના માફક સંયમ કર્યો હતો. નાઇસ શહેરની પરમ રૂપવતી વારાંગનાઓએ આ યુવાન સેનાધિપતિને પોતાની મોહજાળમાં ફસાવવાનો ઘણોએ પ્રયત્ન કર્યો પણ વ્યર્થ. પૈસાનો તેને લેશમાત્ર લોભ ન હતો. બીજા સેનાપતિઓ લશ્કરના ખર્ચમાંથી લાખો રૂપીઆ મારી ખાતા ત્યારે નેપોલિયન દિગ્વિજય કરીને પણ ખાલી હાથેજ સ્વદેશ પાછો ફર્યો હતો.

આ પ્રસંગને ઉદ્દેશીને તેણે, ઘણા વર્ષ પછી એકવાર કહ્યું હતું કે "મારે અતડા રહેવાની અને નિષ્કલંક ચારિત્ર્ય જાળવી રાખવાની જરૂર એટલા માટે હતી કે જ્યારે હુ ઇટાલિના લશ્કરનો સેનાધિપતિ થઇને ગયો ત્યારે હુ છેક યુવાન હતો અને મારાથી મોટી ઉંમરના સેનાપતિઓ ઉપર મારે પ્રભાવ પાડવાનો હતો. આથી કરીને હું ઉમરમાં તેમનાથી નાનો છતાં પણ નીતિમાં મોટો છું એવી છાપ મારે તેમના મન ઉપર પાડવી હતી. જો આ પ્રસંગે હું પાર્થિવ લાલચોને વશ થયો હોત તો જરૂર મેં મારી સત્તા ગુમાવી હોત."

હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ યુવાન સેનાપતિને નીતિ અને સદાચારના આવા ઉંચા આદર્શ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થયા ' ફ્રાન્સમાં +ખ્રિસ્તી ધર્મની ઇશ્વરીય ત્રિમૂર્તિને ઠેકાણે વ્યભિચાર, અધર્મ અને જુગાર એ નવીન ત્રિમૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા થયેલી હોવા છતાં નેપોલિયનનું ચારિત્ર તેના જમાનાના માણસોના ચારિત્ર્યને મુકાબલે તદ્દન નિષ્કલંક હતુ એમ કહેવાને હરકત નથી. તે પોતે કહે છે કે "મારા હૃદયમાં જો કાંઇ પવિત્ર અને ઉદાર ભાવનાઓ હોય તો તે મને મારી માતા પાસેથી પ્રાપ્ત થઇ હતી.

નેપોલિયનની જનની લેટિશિયા અસાધારણરીતે સુલક્ષણા સન્નારી હતી. જ્યારે

+ ખ્રિસ્તી ધર્મ પ્રમાણે ઈશ્વર, ઇસુક્રાઇસ્ટ અને પવિત્ર આત્મા એ ત્રણ ત્રિમૂર્તિ મનાય છે.

નેણે તેના બીજા પુત્ર નેપોલિયનને જન્મ આપ્યો અને ઈશ્વરનો આભાર માનીને તે કુમળા બાળકને પોતની ગોદમાં લીધો ત્યારે તે પોતે માત્ર ઓગણીશજ વર્ષની હતી પોતાના પ્રતિભાશાળી પુત્રને તેને માટે સરજાયેલા સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થાનને યોગ્ય કેળવણી આપનાર આ મહાન માતાજ હતી જે બાળકે ભવિષ્યમાં ગજેન્દ્ર ધારણ કર્યો, અવળના મુકુટધારીઓના સિંહાસનો ઉથલાવી નાખ્યાં અને જેની અપ્રતિહત તલવારે ચતુરંગ સૈન્યોની ઘાસની માફક કાપણી કરી નાખી તે કુમળા હાથ તે માતાનેજ ગળે વીંટળાઈને રાખતા હતા જેની આજ્ઞા આખા યુરોપખંડને હલમલાવી નાખતી, જેના + જવલંત અને ઉત્તેજક શબ્દો સાંભળીને યુદ્ધગ્રામમાં એક પછી એક પ્રજાઓ રણઘેલી થઈને કુદી પડતી તે બાળકને "મા" અને "બાપા" શબ્દોનો ઉચ્ચાર શીખવનાર તેજ હતી. જે પગે ભવિષ્યમાં મિસર દેશના રેતાળ મેદાનોમાં કુચ કરી, જે પગે ઇટાલીના રુધિરપ્લાવિત અને બરફથી ઢંકાયેલા પ્રદેશોમાં ફર્યા અને જે પગ ઘડપણ અને આંધીથી નિર્બળ બનીને સેંટ હેલેનાના ઉજ્જડ અને ખડકાળ જમીન ઉપર ડગમગ ડગમગ ગતિથી ચાલ્યા તે પગને પ્રથમ ચાલતાં શીખવનાર તેજ હતી. આસપાસની આખી આલમ જ્યારે પાપ અને અનીતિમાં ગરકાવ થઈ હતી ત્યારે પોતાના પુત્રના હૃદયમાં સ્વમાન અને સુનીતિના બીજ વાવનાર તથા તેને વિષયી અને જુગારી બનતો બચાવનાર તેજ આદર્શ માતા હતી. તેનાજ સદુપદેશના પ્રતાપે નેપોલિયને એક ક્ષણવાર પણ નૈતિક સીમાનું ઉલ્લંઘન કર્યું ન હતું અને તેની રાજસભા જે આખા જગતમાં સર્વથી વિશેષ ભવ્ય હતી તે હજી પણ નીતિ અને સૌજન્યને માટે આદર્શરૂપ મનાય છે.

લેટિશિયાની ધર્મભાવના તે સમયના ભ્રષ્ટ થએલા ખ્રિસ્તીધર્મ કરતાં એવી સાચી અને પવિત્ર હતી કે તેના બુદ્ધિમાન પુત્રને પણ એ ધર્મને સન્માન આપવું પડયું એજ કારણથી ફ્રાન્સની પ્રજાને નાસ્તિકતા, અધ્રતા લંપટતામાંથી વાળીને ધર્મની સુનીતિ પવિત્ર અને જીવનપ્રદ છાયા તરફ ફરીથી લઈ જવાની નેપોલિયનને પ્રેરણા થઈ તેની આજ્ઞાથીજ દેવાલયોમાં ઘંટનાદ થવા લાગ્યા હજારો નગરવાસીઓ ભક્તિભાવ ધારણ કરીને દેવળમાં ફરીથી જતા થયા અને લગ્ન તથા અત્યેષ્ટિની ક્રિયાઓ ફરીથી ધર્મવિધિ પ્રમાણે થવા લાગી આ સર્વ ચમત્કારિક ફેરફાર કરનાર અને નાસ્તિક ફ્રાન્સને એક કલાકમાં ખ્રિસ્તી બનાવનાર બીજું કોઈ નહિ પણ નેપોલિયનની દેવીતુલ્ય માતાજ હતી નેપોલિયનના આવા પરમાં તેનાજ કોમળ મધુર અને હૃદયદ્રાવક બચાવનો નમુનો સમાનાયો હતો ધન્ય છે એવી આદર્શ માતાને ! ધન્ય છે એ નેપોલિયનની જનેતા લેટિશિયાને !

હવે પાછા આપણે પ્રસ્તુત વિષય તરફ વળીએ. ઓસ્ટ્રિયાના લશ્કરનો પરાભવ કરવાની યોજના કરવાને નેપોલિયને પોતાના સેનાપતિઓને એકઠા કર્યા. અનુભવી

સેનાપતિઓ દાઢીમૂછ વગરના સેનાપતિને જોઇને ખીજવાણા હતા. તેમાંના એકે નેપોલિયનને સલાહ આપવાની હિંમત ચલાવી પણ નેપોલિયને તેને એકદમ ચૂપ કરી દીધો અને કહ્યું, " ગૃહસ્થો ! યુદ્ધ કળાનો હજી જેવો જોઇએ તેવો વિકાસ થયો નથી. શત્રુને અગાઉથી ચેતવણી આપીને લડાઈ કરવાનો જમાનો તો હવે વીતી ગયો છે. આપણે તો તેમની ઉપર વજ્રની માફક તૂટી પડીને તેમના કટકે કટકા કરી નાખવાની જરૂર છે. શત્રુના લશ્કરમાં અનુભવી સેનાપતિઓ છે, પરંતુ મારા દાવપેચ આગળ તેમનો અનુભવ કશાજ કામમાં આવવાનો નથી. મારા શબ્દો યાદ રાખજો. મારા સૈન્યના પહેલાજ ધસારાની સાથે તેઓ ગભરાટમાં પડી જશે અને પોતાના યુદ્ધકળાનાં પુસ્તકોને નિરુપયોગી ગણીને સળગાવી મૂકશે. મારા પહેલાજ યુદ્ધની સાથે યુદ્ધકળાનો નવીન યુગ મંડાશે અને સૂર્યનો ઉદય થતાં અંધકાર નાસે તેમ તેઓ પલાયન કરી જશે. "

આસ્ટ્રિયા અને સાર્ડિનિયાનાં સંયુક્ત સૈન્યો જૂદે જૂદે ઠેકાણે છાવણીઓ નાખીને પડયાં હતાં. નેપોલિયનની યુક્તિ એવી હતી કે પોતાનાં ત્રીશ હજાર માણસોવડે ઘણીજ ત્વરાથી કુચ કરીને શત્રુઓનાં વિભક્ત સૈન્ય એકત્ર થવા પામે તે પહેલાંજ એક પછી એક સૈન્ય ઉપર તૂટી પડીને તેમનો વિનાશ કરી નાખવો.

વગર વિલંબે ફ્રેન્ચ સેનાએ કૂચ કરવા માંડી. નેપોલિયન રાતદિવસ ઘોડા ઉપરજ પસાર કરવા લાગ્યો. તેને આહાર કે નિદ્રાને માટે કામમાથી અવકાશ કહાડવાની જરૂર જણાતી નહિ. તેનો જુસ્સો સેનાપતિઓમાં અને આખા સૈન્યમાં ફેલાઈ ગયો હતો અને તેમનામાં પણ ઓર પ્રકારની ચેતના આવી ગઇ હતી. તે દરેકે દરેક ટુકડીની મુલાકાત લેતો, સિપાઇઓ સાથે સહાનુભૂતિથી વાતચીત કરતો અને તેમના દુઃખનો અંત તથા યશ પ્રાપ્તિ કરવાનો સમય નજીક આવ્યો છે એમ કહીને તેમને ઉત્સાહ આપતો. વસંતઋતુ બેડી હતી. તેની અને તેના શત્રુઓની વચ્ચે બરફની નદીઓ અને બરફથી ઢંકાયલાં આલ્પ્સ પર્વતનાં શિખરો આવેલાં હતાં તેને ઓથે રહીને શત્રુઓને તેની હિલચાલની જાણ ન થાય તેવી રીતે તેણે પોતાના સૈન્યને તૈયાર કર્યું. લશ્કરને જૂદે જૂદે રસ્તે થઇને મુકરર કરેલે વખતે અને મુકરર કરેલી જગ્યાએ લાવવામાં હજારો કુદરતી અંતરાયો હતા અને ભારે જોખમ ખેડવાનું હતુ. પણ નેપોલિયનને કશાની પરવા ન હતી મુકરર કરેલે વખતે ફ્રેન્ચ સેના અનેક ટુકડીઓમા વિભક્ત થઇને પોતપોતાના સેનાપતિ સાથે જૂદે જૂદે રસ્તે થઇને મુકરર કરેલી જગ્યાએ આવી મળવા માટે ચાલતી થઇ. ઠંડા પવનના સુસવાટ તથા કરા અને વરસાદના મારને ન ગણુકારતુ ફ્રેન્ચ લશ્કર આલ્પ્સની ખીણોમા થઈ વેગબંધ વહેતી નદીઓ ઓળંગીને ભૂખ અને ઉજાગરાને તુચ્છકારતું હર્ષભેર આગળ વધવા લાગ્યું. જેઓ થાકયા તેઓ અને જલદીથી નહિ ખેંચી જવાય

કરતા નથી. આટીઆ
તેવી ભારે તોપોને રસ્તામાં રહેવા દઇને તેઓ આનળ કૂચ
૨મી એપ્રિલની રાત્રિએ મુશળધાર વરસાદ વરસ્યો, અને જ્યારે આસ્ટ્રિયન લશ્કર
પોતાના તંબુઓમાં સુખચેનથી ઉંઘતુ હતુ ત્યારે નેપોલિયનનુ લશ્કર ભીને વસ્ત્રે,
એકાકી વહેતી નદીઓ ઓળગીને તથા કાદવથી ભરેલી ખાઇઓ ખુદીને અને વપ
સપ્તી ટેકરીઓ ઉપર ચઢીને સવાર થતા પહેલાજ શત્રુની હલીવગ આગી પહોંચ્યુ
બારમી એપ્રિલનુ મળસ્કુ થતા નેપોલિયન શત્રુની છાવણીની પાછળ આવેલી ટેકરીની
ટોચ ઉપર આવી લાગ્યો ત્યાં રહીને તેણે નીચે દૃષ્ટિ કરી તો શત્રુઓ નિશ્ચિતપણે
ટેકરીની તળેટીમાં આવેલા મોન્ટિનોટ ગામ આગળ ઘસઘસાટ ઉંઘતા હતા. હજી
અરુણોદય થવાને ઘણીવાર હતી એક પળવારમા તેણે પોતાના સૈન્યની વ્યૂહરચના
એવી કુશળતાથી કરી નાખી કે શત્રુસૈન્યને બધી બાજુથી ઘેરી લેવામાં આવ્યુ
પોતાનુ સૈન્ય લાગી કટાળાભરેલી ઢડમજલ કરીને થાકેતુ હતુ તોપણ નેપોલિયને
તેમને જરા નરખો આરામ લેવા દીવો નહિ. આસ્ટ્રિયા અને સાર્ડિનિયાના સયુક્ત
સૈન્ય ઉપર ફ્રેન્ચ સેના વાવાઝોડાના વેગથી બધી બાજુએથી તૂટી પડી શત્રુઓ
ચમક્યા-ઘણા વખત સુધી મરણીઆ થઇને લડ્યા, પણ ફ્રેન્ચો ત્રીશ હજાર અને
શત્રુઓ દશ હજાર જ હતા એટલે તેમને હારવુજ પડ્યુ આ યુદ્ધમાં થએલી
કતલ કમકમાટી ઉપજાવે એવી હતી હુમલો કરતા યોદ્ધાઓની વીરહાક, ઘવાયલા-
ઓની ચીચીઆરીઓ, દોડતા ઘોડાઓની ખરી નીચે કચરાતા વીર પુરુષોના ખૂમરાણ,
કાદવમાં રોળાતા અને ભારે તોપોની ગાડીઓ નીચે પીસાતા સૈનિકોના કચ્ચરઘાણ
થએલા દેહ, અનાથ વિધવાઓ અને નબાપા બાળકોની હાય-આવા આવા અનેક
બીભત્સ દૃશ્યો સસ્કૃતિનો ગર્વ રાખતી માનવપ્રજાના ઇતિહાસમા કલકરૂપજ છે

આસ્ટ્રિયા અને સાર્ડિનિયાના સૈન્ય બહાદુરીથી લડયાં પણ અંતે ફ્રેન્ચોના
મારથી છિન્ન ભિન્ન થઇને રણક્ષેત્ર ઉપર ત્રણ હજાર હણાયલા અને ઘવાયલા
સાથીઓને રઝળતા મૂકીને પલાયન કરી ગયાં મુખ્ય સેનાધિપતિ તરીકે નેપોલિયનનુ
આ પહેલુજ યુદ્ધ હતુ અને તેમા તેનો સપૂર્ણ વિજય થયો આ બનાવ બન્યા
પછી ઘણે વર્ષે તેણે ×આસ્ટ્રિયાના શહેનશાહને કહ્યુ હતુ કે મારી કુલીનતાનો
પ્રારભ મોન્ટિનોટના રણાંગણમા થયો હતો

આસ્ટ્રિયાનુ સૈન્ય ટેકો તરફ નાઠુ કેમકે ત્યાથી તેમને સહાય મળવાની આશા

× આસ્ટ્રિયાની રાજકન્યા સાથે નેપોલિયનનુ લગ્ન થવાનુ હતુ નેપોલિયન રાજવશી
અને ઉમરાવ કુળનો ન હતો તેથી કરીને પોતાના જમાઇને ગમે તેમ કરીને ઉમરાવ
કુળમાં જન્મેલો સિદ્ધ કરવા આસ્ટ્રિયાનો શહેનશાહ ફાંફા મારતો હતો નેપોલિયનને
કુલીનતાના મિથ્યાભિમાન તરફ તિરસ્કાર હતો તેથી તેણે ઉપલો જવાબ આપ્યો હતો

હતી અને મિલાન શહેરનો બચાવ કરવાની જરૂર હતી. સાર્ડિનિયાના લસ્કરે પોતાની રાજધાની ટ્યૂરિનનું રક્ષણ કરવા મિલેસિમોનો રસ્તો પકડ્યો. આ પ્રમાણે નેપોલિયને બેઉને છૂટાં પાડ્યાં. પોતાના થાકેલા સૈન્યને થોડાક કલાકનો આરામ લેવા દઇને અને પોતે એક કલાકનો પણ આરામ ન લેતાં, નેપોલિયને શત્રુની પૂંઠ પકડવાની તૈયારી કરી. પોતાનું સૈન્ય વિજયોન્મત્ત હોય અને શત્રુઓ પરાજયથી નાહિંમત થએલા હોય એવીને એવીજ હાલતમાં તેણે શત્રુ સૈન્ય ઉપર આક્રમણ કર્યું. એપ્રિલની તેરમી અને ચૌદમી તારીખ અવિરત સંગ્રામમાં વ્યતીત થઇ. શત્રુઓ મજબૂત કિલ્લામાં રહીને અને ટેકરાઓ ઉપર મોરચા બાંધીને યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. નેપોલિયન પોતાના લસ્કરની મુશીબતોમાં સમાન ભાગ લેતો હતો અને પોતાના જાનને પણ જોખમમાં મૂકીને તેમને શૂર ચડાવતો હતો. ડેગો અને મિલેસિમોનાં યુદ્ધોમાં શત્રુઓનો પૂરેપૂરો પરાજય થયો, અને તેમની તોપો તથા યુદ્ધસામગ્રી વિજયી ફ્રેન્ચોના હાથમાં આવ્યાં. નેપોલિયને પ્રથમ કહ્યું હતું તે પ્રમાણે તે શત્રુસેના ઉપર વજ્રની માફક તૂટી પડ્યો અને વજ્રપાતની માફક તેમનો સંહાર કરી નાખ્યો. ત્રણ દિવસમાં તેણે ત્રણ તુમુલ સંગ્રામ કર્યા અને ત્રણેમાં તેણે પૂરેપૂરો વિજય મેળવ્યો.

પરંતુ હજી નેપોલિયનની સ્થિતિ ભયભરેલી હતી. વિખરાયલું શત્રુસૈન્ય પાછું તેની આસપાસ એકત્ર થતું હતું. તેને જો તેમ કરતું સવેળા ન અટકાવે તો તેના નાનકડા સૈન્યનો કચ્ચરઘાણ નીકળી જાય તેમ હતું. એક દિવસ આળસથી કે એક કલાકના પણ વિલંબથી ફ્રેન્ચ સેના સપડાઈ જાય એવી બાજી હતી. આથી તેણે આગળ વધવાનું જારીજ રાખ્યું. લાગલાગટ કૂચ કરવામાં અને ઉપરાઉપરી લડાઇઓ લડવામાં સિપાઇઓને સીધું આપી શકાયું ન હતું; તેઓ ભૂખ્યા અને લગભગ વસ્ત્રહીન હોવાથી તેમણે લૂંટફાટ કરવા માંડી. પણ નેપોલિયનનો ઉદ્દેશ ઇટાલિના લોકોની પ્રીતિ મેળવવાનો હતો; ઈટાલિના લોકો ફ્રેન્ચોને જીતનાર નહિ પણ ગરીબ રૈયતને જુલ્મી રાજાઓના જુલ્મમાથી છોડાવનાર ગણે એવો તેનો ઉદ્દેશ હતો. તેથી તેણે લૂંટ ચલાવનાર સિપાઇઓને સખ્ત શિક્ષા કરી.

ઉપર કહ્યા મુજબ આગળ વધતો વધતો નેપોલિયન થોડાજ વખતમાં ઈટાલિની સરહદ ઉપર આવેલા પર્વતોના શિખર ઉપર આવી પહોંચ્યો. ત્યાં રહ્યાં રહ્યાં ઇટાલિનાં રળીઆમણાં મેદાનોનું અવલોકન કરતા તેનું કવિત્વપૂર્ણ હૃદય આનન્દોન્મત્ત બની ગયું. વિશાળ ખીણોમાં નાના પ્રકારનાં વૃક્ષો, દ્રાક્ષથી ઝૂકી રહેલા બગીચા, તાજા લીલા પાકથી ઉભરાઇ જતાં ખેતરો, તેમની વચમાં આવેલાં શાંતિમય નાનાં નાનાં સુંદર ગામડાંઓ, એ સર્વની અપૂર્વ શોભા તેની દૃષ્ટિએ પડી. વળી એ ખીણોમાં રૂપેરી કોરની માફક સૂર્યકિરણથી ચળકાટ મારતી અસંખ્ય રમણીય નદીઓ કોઇ ઠેકાણે અરણ્ય અને ખેતરો પાસે થઇને સર્પાકારે વહેતી, કોઇ ઠેકાણે પર્વતોની

દ્વારોને જોય અદૃશ્ય થઈ જતી તો કોઇ ઠેકાણે ઈટાલિનાં ધન અને મુખ્યથી ભરપૂર શહેરો આગળ થઈને વહી જતી હતી. ઠેકાણે ઠેકાણે બરફથી ઢંકાયલાં શિખરોને લીધે વૃદ્ધ દેખાતા પર્વતોની હાર નજરે પડતી હતી. નેપોલિયને મોડે ઍર્લ મેકા * સીઝર અને સીપીઓ, પ્રેકાઇ અને હોરેશિઓની અપૂર્વ શોભામય લીલાભૂમિનુ ચોઠીવાર નિરીક્ષણ કર્યું

પણ હમણાં તેને પ્રકૃતિની લીલાનુ દર્શન કરવાનો અવકાશ ન હતો. દરેક દિશાએથી શત્રુસૈન્યરૂપી વાદળા એકત્ર થયે જતા હતાં ફ્રેન્ચ સેના પર્વતોની સાંકડી ખીણોમા થઈને ઇટાલિનાં રળીયામણા મેદાનોમાં દાખલ થઇ એક ટુકડીને આસ્ટ્રિયાના સૈન્યની પૂઠ પકડવા મોકલીને નેપોલિયન સાર્ડિનીયાની રાજધાની ટ્યુરિન તરફ આગળ વધ્યો અઢારમી તારીખે કેવા આગળ મોરચો નાખીને પડેલા આઠ હજાર માણસોના સાર્ડિનિયન લશ્કર સાથે યુદ્ધ કર્યું સાર્ડિનિયનો મરણીઆ થઈને લડયા અંધારૂં થતાંસુધી તોપોના ધડાકા સંભળાયાજ ગયા અંધારૂં થતાં યુદ્ધ બંધ પડ્યુ ફ્રેન્ચોએ પોતાનાં હથિયાર ઉપરજ સુઈને રાત્રિ કહાડી પણ શત્રુઓ તો રાતોરાત ભાગી ગયા જયનાદ કરતી ફ્રેન્ચસેના આગળ વધી હવે તેમના માર્ગમા એક ઉંડી અને અત્યંત વેગબંધ વહેતી નદી આવી તેને પેલે કિનારે શત્રુસૈન્ય મજબૂત મોરચા બાંધીને પડયુ હતુ ફ્રેન્ચસેનાની પાછળ આસ્ટ્રિયાના સૈન્યના જમાવ થયેજ જતો હતો ફ્રેન્ચોએ આટલી મોટી ફતેહો મેળવી છતાં તેમની સ્થિતિ ભયભરેલી હતી રાત્રે સેનાપતિઓની એક સભા મળી અને નેપોલિયને ઠરાવ કર્યો કે લશ્કર થાકેલુ છે, છતાં પણ સવાર પડતા પહેલાંજ પૂલ ઓળંગીને શત્રુઓ ઉપર તૂટી પડવુ સવાર થતાજ ફ્રેન્ચ સેનાએ પૂલ ઓળંગ્યો પણ તેમને સારે નસીબે શત્રુઓ તેમની આગળ આગળ ભાગી ગયા હતા નેપોલિયને તેમને મોન્ડોવી આગળ પકડી પાડયા અને એક તુમુલ સંગ્રામ થયો અહિં પણ નેપોલિયનનુ બુદ્ધિબળ ફાવ્યુ તોપો અને વાવટા છોડીને શત્રુઓ નાઠા નેપોલિયને તેમના પૂઠ લીધી અને રાજધાની ટ્યુરિનથી માત્ર વીસ માઇલને અંતરે આવી પહોચ્યો

હવે તે રાજધાનીમાં ઉથલપાથલ થવા લાગી રાજનૈતિક વિષયમાં પ્રજાસત્તાક તંત્રના પક્ષના ઘણા માણસો ટ્યુરિનમાં હતા તેઓ પણ ફ્રેન્ચોની માફક પોતાના રાજા અને ઉમરાવોને પદચ્યુત કરવાની ઉમેદ રાખતા હોવાથી નેપોલિયનને આવકાર આપવાને ઉત્સુક બની ગયા બીજી બાજુએ રાજકુટુંબ અને ઉમરાવ વર્ગમાં ગભરાટ ફેલાયો સાર્ડિનિયાનો રાજા ભયભીત બની ગયો ઇંગ્લંડ અને આસ્ટ્રિયાના રાજપ્રતિનિધિઓએ તેને ઘણોએ સમજાવ્યો કે ગાંડાની માફક મોતના મોઢામાં ધસ્યો આવતો નેપોલિયન જરૂર માર્યો જશે પણ તેની હિંમત રહી નહિ. જો તેનો

• ઇટાલીના પ્રાચીન વીર પુરૂષો

પરાજય થાય અને ઇંગ્લંડ અને આસ્ટ્રિયા તેનું રક્ષણ કરવામાં નિષ્ફળ નીવડે તો ફ્રેન્ચ પ્રજાસત્તાક સરકાર તેના રાજ્યની અને તેની દુર્દશા કરે એ ઉઘાડુંજ હતું. તેણે અંગ્રેજો સાથે મૈત્રી કરીને ફ્રાન્સનાં [illegible] વિનાશ કરવામાં ભાગ લીધો હતો; ફ્રાન્સના દેશદ્રોહીઓને આશ્રય આપ્યો હતો અને ફ્રાન્સમાં ત્યાંની સરકાર સામે કાવતરાં કરાવ્યાં હતાં. એમજ ફ્રેન્ચો હવે તેની રાજધાનીની નજીક આવ્યા હતા તેથી તેણે હિંમત હારી દઈ અને નેપોલિયનને શરણ થવાનું કબૂલ કર્યું. આ બાજુએ નેપોલિયનને પોતાની સ્થિતિની ખબર હતી. તે સ્વદેશથી ઘણે દૂર આવ્યો હતો. તેના લશ્કરને પેટ પૂરતું અન્ન અને વસ્ત્ર અપાયાં ન હતાં અને આપવાનાં સાધન પણ ન હતાં. બીજી તરફ શત્રુઓનું બળ દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામતું હતું. આથી [illegible] સાર્ડિનિયાના રાજા તરફથી આવેલી સલાહની માગણીને નેપોલિયને [illegible] એ શરતોની રૂએ નેપોલિયને [illegible] કેટલાક કિલ્લા, [illegible] તમામ રાજમાર્ગનો વહીવટ મેળવ્યો. ત્યાર પછી તેણે [illegible] એવું જાહેરનામું પ્રકટ કર્યું:—

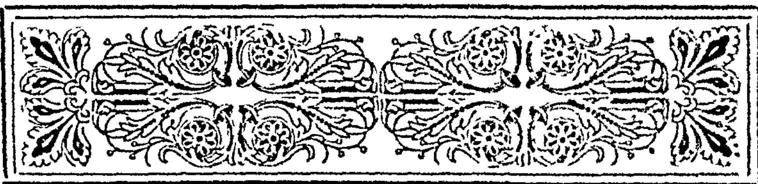
“સૈનિકો! પંદર દિવસની અંદર તમે છ યુદ્ધોમાં ફતેહ મેળવી છે. [illegible] ધ્વજાઓ અને [illegible] તમે શત્રુનાં પંદર હજાર માણસોને કેદ પકડ્યાં છે [illegible] તમે તમારી [illegible]

[illegible]

રક્ષણ કરવું અને તેમના ઉપર લેશમાત્ર પણ અત્યાચાર કરવો નહિ જો તમે તેમ નહિ કરો તો તને રૈયતને મુક્તિ આપનારા ન ગણાતા પ્રજાપીડક ગણીશ. મારા હાથમા ફ્રેન્ચ પ્રજાએ જે સત્તા મૂકી છે તે સત્તાનો ઉપયોગ કરીને હું ન્યાય અને કાયદાનો અમલ કરીશ અને તમને દયા અને રાજયના કાનુનોનુ પાલન કરવાની ફરજ પાડીશ. લુંટફાટ કરનારાઓને તો હું ગોળીથીજ ઠેર કરાવીશ.

“ ઇટાલિની પ્રજાઓ ! ફ્રેન્ચ સેના તમને રંજાડવા નહિ પણ તમારી બેડીઓ તોડી નાખવા આવે છે. ફ્રેન્ચો કોઈના દુશ્મન નહિ પણ તમામ પ્રજાઓના મિત્રો છે. તમે તેમના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખજો. તમારી માલમિલ્કતને, તમારા ધર્મને અને તમારા રીતરિવાજોને અમે જરાએ અપમાન પહોંચાડીશું નહિ. અમે તમારી સાથે વર્તીશું તોપણ ઉત્તર દિલના દુશ્મન તરીકે લડીશું. અમારે રૈયતની સાથે તકરાર નથી. તમે અમારા દુશ્મન નથી પણ જે જુલમગાર રાજાઓએ તમને દાસત્વમા જકડી રાખ્યા છે તેઓજ અમારા દુશ્મન છે.”

प्रकरण ७ मुं

આસ્ટ્રિયન સેનાની પૂંઠ પકડવી. ૧૭૯૬

" અસંભવિત ! એ શબ્દ ફ્રેન્ચ ભાષાનો નથી. " નેપોલિયન

ર્ડિનિયાના રાજા સાથે નેપોલિયને જે સંધિ કરી તે તેના લશ્કરના મોટા ભાગને નાપસંદ હતી. તેઓ તો રાજાને પદભ્રષ્ટ કરીને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપવા ટમટમી રહ્યા હતા. સાર્ડિનિયાના લોકો પણ નેપોલિયનની પ્રાર્થના કરતા કહેતા હતા કે તમે સંમતિ આપો તો અમે પ્રજાસત્તાક રાજ્ય બનાવીએ અને ફ્રાન્સના સદાના મિત્રો થઇએ. જો તે મેઢેથી હા ભણ્યો હોત તો તેમ થવાને વિલંબ ન હતો, પણ અસાધારણ રાજનૈતિક દીર્ઘદૃષ્ટિ વાપરીને આ ઉછાંછળા વિચારોને તેણે અનુમોદન આપ્યું નહિ. તે જાણતો હતો કે ઈટાલિની અશિક્ષિત અને રાજ્યતંત્રથી બિનવાકેફ પ્રજા પોતાનું રાજ્ય પોતાની મેળે ચલાવવા જતાં ફ્રેન્ચોની માફક ભયાનક રાષ્ટ્રવિપ્લવ કરી નાખશે. એથી કરીને તેણે ઘણી સમયસૂચકતાથી લોકોના ખોટા ઉત્સાહને ઠંડો પાડ્યો. તે રાજનૈતિક સુધારણાને પસંદ કરતો હતો પણ રાજ્યપરિવર્તનને ધિક્કરતો હતો. અલબત્ત, રાજાઓ અને ઉમરાવો દોલત, સત્તા અને પ્રતિષ્ઠાને પોતાનીજ કરી બેઠા હતા અને લોકવર્ગ તો તેમનું દાસત્વ કરવા માટેજ સરજાયા છે એવો દાવો કરતા હતા એ માન્યતાનું ખંડન થાય, અને લોકવર્ગ દાસત્વમાંથી મુક્ત થાય એવું તે ઇચ્છતો હતો; પણ રાજાનાં સિંહાસનો ઉથલાવી નાખીને અને અસંસ્કૃત, બિન અનુભવી લોકોના હાથમાં રાજસત્તા મૂકીને આ ફેરફાર કરવો નહિ પણ રાજાના અધિકારની સાથે લોકોની સ્વાધીનતાના અંશોની મિલાવટ કરીને લોકોને રાજકારભારમાં ધીરે ધીરે વધારે જવાબદારી આપતા જઇને એક સુદૃઢ અને સુવ્યવસ્થિત રાજ્યતંત્ર ઉપજાવીને લોકોની ખીલતી અભિલાષાઓને પોષણ મળે એવું તે ઇચ્છતો હતો.

નેપોલિયન પોતે ઘણીજ છટાદાર ભાષામાં લખે છે કે " જો લોકહિત તરફ નજર રાખીને, ઉદાર રાજનીતિ અખત્યાર કરીને ઈંગ્લંડે ફ્રેન્ચ પ્રજાસત્તાક રાજ્યને પોતાના મિત્ર તરીકે ગણ્યું હોત તો ફ્રાન્સ અને આખા યુરોપનું પ્રારબ્ધ કેવું સુધરી

જાત ! જો ઇંગ્લંડે જેમ કર્યું હોત તો ફ્રાન્સમાં ટેરોર જેવા જુલ્મો ઉભા ન થાત, ખોહીની નદીઓ ન વહી હોત, યૂરોપના રાજાઓ અવમાન થાત નહિ અને હોત. ફરીને લોકમતમાં ફેરફાર થતાં, પ્રજાનાં ગજાઓને રાજ્યવિધાનનો મજબૂત આપ્યો હતા તે વખતે × લોકસત્તાક રાજ્યો સુનિયંત્રિત રાજ્યપ્રજાસત્તાક રાજ્યનું સ્વરૂપ ધારણ કરત."

નેપોલિયને શત્રુરાજ્યના જીતાયેલા વાવટાઓ મળે સેનાપતિ મુરાને પારિસ મોકલ્યો. આવી અણધારી ફતેહથી આખા શહેરમાં મોટા ઉત્સવ થયા અને જ્યાં ત્યાં નેપોલિયનનાં વખાણ થવા લાગ્યાં. મુરાએ વિજયનાં ચિહ્નો ડિરેક્ટરોની સભા આગળ રજુ કર્યાં તે વખતે બીજા દેશોના રાજપ્રતિનિધિઓ પણ હાજર હતા. પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સેનાએ મેળવેલી ફતેહથી દુનિયાની નજરમાં તેમનું માન ઘણું વધી ગયું.

નેપોલિયન આવાં સંકટથી ભરેલા રણસંગ્રામમાં રાતદિવસ રોકાયો હતો તે છતાં પણ તે પોતાની નવવિવાહિતા પત્નીને ભૂલી ગયો ન હતો. લગભગ ત્રણ દિવસ સુધી તો તે પેટ ભરીને જમ્યો ન હતો, તેમ નિરાંતે ઉંઘ્યો ન હતો. શરીર પરથી જોડા કે બૂટ પણ ઉતાર્યા ન હતા તે છતાં પણ તે પોતાની સ્ત્રી ઉપર પણ અત્યંત પ્રેમપૂર્ણ પત્રો લખવાને ચૂક્યો ન હતો. જોસેફાઈન પ્રત્યે આવી માયાળુ વર્તણુક તેણે આખા જીવનપર્યંત રાખી હતી અને તેની સાથેનો લગ્નસંબંધ રદ કર્યા પછી પણ તેનો સદ્વ્યવહાર તો પ્રથમના જેવો જ કાયમ રાખ્યો હતો.

સાર્ડિનિયા સાથે સંધિ કર્યા પછી નેપોલિયને પોતાના સૈન્યસહિત પાર્માના રાજ્યમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાંના રાજાએ આસ્ટ્રિયાનો પક્ષ છોડી દઈને નેપોલિયનને સલાહનું કહેણ મોકલ્યું. તેણે પણ ફ્રાન્સ ઉપર આક્રમણ કરવામાં આસ્ટ્રિયાના રાજાને સહાય આપી હતી તેથી લડાઈના ખર્ચના બદલામાં તેની પાસે દંડ લેવો ઉચિત હતો. પાંચસો ચાંદીના ડૉલર, સોળસો લડાયક ઘોડા, અનાજનો સારો જથ્થો અને તેની ચિત્રશાળામાંના વીસ સર્વોત્તમ ચિત્રો એટલાં વાનાં લઈને નેપોલિયને તેની સાથે સંધિ કરી. નેપોલિયને તેની પાસેથી ચિત્રો પડાવી લીધાં તેને માટે કેટલાક ઇતિહાસકારો તેને વખોડે છે. એ વીસમાંના એકજ ચિત્રને માટે પાર્માના રાજાએ નેપોલિયનને બે લાખ ડૉલર આપવા માંડ્યા પણ તેણે તેનો સ્વીકાર કર્યો નહિ. તેણે કહ્યું કે "પૈસા તો થોડાજ વખતમાં ખર્ચાઈ જશે પણ સર્વોત્તમ ચિત્રકળાના નમુનેદાર ચિત્રો અનંતકાળપર્યંત પારિસની શોભામાં વૃદ્ધિ કરશે અને ત્યાંના રહેવાસીઓને એવાં ઉમદા ચિત્રો અંકિત કરવાની પ્રેરણા કરતા રહેશે." હારેલા રાજાઓ પાસેથી દંડ તરીકે દ્રવ્ય, ઘોડા વગેરે વસ્તુઓ લેવાનું જ્યારે કુદરતી ગણાય છે ત્યારે

× અને કદાચ વર્તમાન સમયનું દારુણ યુદ્ધ ઉભું થાત જ નહિ. ભા૦ ક૦

ચિત્રોમાં એવું શું છે કે તે લેવા માટે નેપોલિયનને વખોડવો જોઇએ? ચિત્રો પણ એક પ્રકારની મિલ્કત છે. રાજા પાસેથી દ્રવ્ય લેતાં એ દંડનો બોજો તેની ગરીબડી રૈયત ઉપર પડે છે. રાજાઓ પોતાના લોભમાટે લડે અને તેના દંડનો બોજો રાંકડી રૈયત સહન કરે એ કેવો ન્યાય? નેપોલિયને જે પ્રકારનો દંડ લીધો તેનો બોજો લડાઇ ઉભી કરનાર પાર્માના રાજાના ઉપરજ પડયો હતો. ભલે ઇતિહાસકારો ગમે તે મત આપે પણ એટલું તો ઉઘાડુંજ છે કે નેપોલિયન ધનલોભી ન હતો: ફ્રાન્સની કીર્તિ અને શોભા વધે એવી તેની અભિલાષા હતી; તેની રસવૃત્તિ ઘણીજ સુસંસ્કૃત હતી; અને તેનો ઉદ્દેશ ઘણો ઉંચા પ્રકારનો હતો.

નેપોલિયન ત્યાંથી આસ્ટ્રિયાના સૈન્યને પોતાની આગળ આગળ ધકેલતો વધ્યો ગયો. એ પણ જન્માએ શત્રુનો પરાભવ કરતો તે લોંબાર્ડિના ફળદ્રુપ પ્રદેશમાં દાખલ થયો. ત્યાંના લોકો પણ પોતાના રાજાના અમલથી કંટાળ્યા હતા અને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપવાની ઉમેદ રાખતા હતા. પોનદીને સામે કિનારે આસ્ટ્રિયાનું લશ્કર પડયું હતું, પણ નેપોલિયન ચાલાકીથી તેમની સરત ચૂકાવીને નીચાણેથી નદી ઓળંગી ગયો. આસ્ટ્રિયન સેનાપતિ બોલુએ પણ તેની પાછળ કુચ કરી અને બેઉ લશ્કરનો ફેંસિઓ ગામ આગળ ભેટો થયો. શહેરના મિનારા, ઘરની બારીઓ અને છાપરાં ઉપર ચઢી ચઢીને આસ્ટ્રિયનોએ ફ્રેન્ચો ઉપર ગોળીઓનો વરસાદ વરસાવ્યો, પણ ફ્રેન્ચો મોતને ન ગણકારતાં શત્રુઓને સંગીનથી વીંધતા આગળ વધ્યા, અને અંતે આસ્ટ્રિયનો નાઠા. ફ્રેન્ચોએ નાસતા શત્રુની પૂંઠ લીધી અને મે માસની (૧૭૯૬) ૧૦ મી તારીખે તેઓ અદાર નદીને કિનારે આવેલા લોદી નામના ગામ આગળ આવી પહોંચ્યા. નદીને સામે કિનારે આસ્ટ્રિયનો ૧૨૦૦૦ પાયદળ, ૪૦૦૦ ઘોડેસ્વાર અને ૩૦ જાતે [illegible] ફ્રેન્ચોનો મારો કરવા ઉભા હતા; અને વચમાં માત્ર એક [illegible] હતો. પાછળ ધસાવતી ફ્રેન્ચ સેના લોદી ગામમાં પેઠી અને [illegible] સેનાપતિને તેઓ હવે અજય્ય માનવા લાગ્યા હતા તેની આજ્ઞાની [illegible] સામે કિનારેથી તેમના ઉપર ગોળાઓ વરસાવવા લાગ્યા. [illegible] દિવાલોનો આશ્રય લીધો.

[illegible] ઉપર નેપોલિયનને એવી ચમત્ શ્રદ્ધા હતી કે ભયની તેના મન ઉપર [illegible] હતી નહિ તેથી તરતજ તોપના ગોળા અને બંદુકની ગોળીઓના [illegible] શત્રુસૈન્યનું નિરીક્ષણ કરી લીધું. ફ્રેન્ચસેના પુલ [illegible] માટે આસ્ટ્રિયન સેનાપતિએ ઘણીજ ચતુરાઇથી પોતાની તોપો [illegible] ગોઠવી હતી. [illegible] યોદ્ધાઓને પુલ ઉપર ચારે બાજુએથી [illegible] કરવાની રચના કરી હતી. તે ધારત તો નેપોલિયનના [illegible] પોતે પસંદ કરેલી [illegible]

તે ઘણીજ અભેદ્ય સમજતો હતો અને ક્યારે ફ્રેન્ચો પુલ ઉપર પગ મૂકે તેનીજ તે આતુરતાથી રાહ જોતો હતો. ફ્રેન્ચ લશ્કર પુલ ઓળંગતુ હોય તે વખતે શત્રુઓ પુલ તોડી ન નાખે તે માટે નેપોલિયને દુશ્મનની ગોળીઓની સખત ઝડી વચ્ચે જાતે ઉભા રહીને પોતાની તોપો ગોઠવાવી. પછી તે ગામમા પાછો ગયો અને લશ્કર તથા સેનાપતિઓને જાહેર કર્યું કે આપણે ગમે તેમ કરીને પણ પુલ ઓળંગવોજ જોઇએ. આ આજ્ઞા સાંભળીને બહાદુરમા બહાદુર માણસો પણ થડક્યા અને કહ્યુ કે એ અસંભવિત છે. નેપોલિયને કહ્યુ, " અસંભવિત ! એ શબ્દ ફ્રેન્ચ ભાષાનો નથી " આ મહત્વાકાંક્ષાવાન યુવાન વીર કેસરી નેપોલિયન બીજાના અભિપ્રાયથી ડગે તેવો ન હતો. સેનાપતિઓની નામરજી છતા તેણે પોતાના સૈન્યમાથી છ હજાર માણસો ચૂંટી કઢાવ્યા અને વીર રસથી ભરપૂર શબ્દો જે તેને બોલવા પડે એવા હતાજ નહિ તેવા ઉત્તેજક શબ્દો તેમને કહીને તેમનામા સાહસનો એવો તો સંચાર કર્યો, કે તેઓ પોતેજ શત્રુ ઉપર તૂટી પડવાને અધીરા બની ગયા. આ કાર્યમા કેટલુક જોખમ હતું પણ જો વિજય મળે તો કેવી ઉજ્જ્વલ કીર્તિ મળવાની વકી હતી તે તેણે સર્વને પુરેપુરુ સમજાવ્યુ. તેના તેમજ શત્રુના ઉભયના સૈન્યમાથી આવુ જોખમ ખેડવાને તૈયાર થાય એવો એક પણ વીર ન હતો. પણ પોતાની જિંદગીની તેમજ બીજા હજારો જાનની ખુવારી થતા પણ જો ધારેલુ કામ થતું હોય તો તે કરવા નેપોલિયન પાછી હઠે એવો ન હતો.

[illegible] નદીમા એક ઠેકાણે [illegible] થયો હતો અને ઓસ્ટ્રિયનોએ નહિ જાણી [illegible] ગફલત કરીને તે રસ્તો સાચવ્યો ન હતો. નેપોલિયને પોતાના [illegible] ઘોડેસવારોને એ જગ્યાએથી નદી ઓળંગીને શત્રુસૈન્યના પાછલા ભાગ ઉપર તૂટી પડવાની આજ્ઞા આપીને મોકલ્યા અને [illegible] નજીક આવેલા [illegible] રસ્તા ઉપર પોતાના સૈન્યને હારબંધ ગોઠવી દીધુ.

[illegible] પડવા આવી હતી અને સૂર્ય ધીમે ધીમે [illegible] પર્વતના શિખરોની [illegible] હતો. પવન શાંતપણે મંદગતિથી વાતો હતો. નદીમાંનુ [illegible] ગતિથી વહન કરતુ હતુ. સમસ્ત પ્રકૃતિ શાંત [illegible] હતી. [illegible] [illegible] અંધકારમાં [illegible] આવી હતા એવામા નેપોલિયને શત્રુ [illegible] તે [illegible] સમજી ગયો કે તેમના પાછલા ભાગ ઉપર [illegible] પણ [illegible] [illegible] ઉપર એક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નીક

[illegible] ઉ [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] માથી [illegible] અને [illegible]

લાગી. આગલી હાર તો એક ક્ષણ વારમાં ઘાસની માફક કપાઈ ગઇ અને મૂડદાંઓને લીધે પાછળ આવનારાઓને આગળ વધવું મુશ્કેલ થઇ પડયું; પરંતુ ધગધગતા લોખંડ અને સીસાની ઝડીની સામે મોતને તરણાતુલ્ય ગણીને બહાદુર ફ્રેન્ચો આગળ ને આગળ ધસ્યા ગયા અને પૂલના મધ્ય ભાગ સુધી આવી પહોંચ્યા. શત્રુની તોપો અને બંદૂકોનો મારો જે ચાલુજ હતો, તે હવે અસહ્ય થઇ પડયો. જાણે ધગધગતો જ્વાળામુખી ફાટયો હોય અને ફ્રેન્ચો ઉપર પ્રલયાગ્નિ વરસાવી રહ્યો હોય એવો તોપોનો મારો થવાથી તેઓ થંભ્યા અને પાછા હઠવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. નેપોલિયન તેમની વચમાંજ હતો. તેણે તરતજ વાવટો પકડનારના હાથમાંથી વાવટો ઝૂંટવી લીધો અને "તમારા સેનાપતિની પાછળ પાછળ ચાલો " એવો પોકાર કરીને ધૂમાડાથી અને ગોળાઓની વૃષ્ટિથી ચોમેર ઢંકાઇ ગએલા પૂલ ઉપર ઘોડો દોડાવી મૂકયો. તેની પછાડી લેની, મસેના બાર્થિયર વગેરે વીર સેનાપતિઓ ધસ્યા અને પોતાના યુવાન સેનાધિપતિના ઉદાહરણથી શૂરના આવેશમાં આવી ગએલું વીંધાતું, રૂધિરથી ખરડાયલું સૈન્ય પણ કીકીઆરી કરતું પૂલ ઉપરથી પસાર થવા લાગ્યું. હવે કોની મગદૂર કે તેમને અટકાવી શકે ? વીરચૂડામણિ નેપોલિયનને ખાળવાની કોનામાં તાકાત હતી ? તેજ ઘડીએ ફ્રેન્ચ સ્વારો પણ શત્રુના તોપખાના તરફ પાછળની બાજુએથી ધમારાબંધ આવવા લાગ્યા; દારૂગોળાનો ધૂમ્રકોટ તો હજી ચાલુજ હતો પણ ફ્રેન્ચ સેના વેગબંધ વહેતી નદીની ત્વરાથી સાંકડા પૂલની ઉપર થઇને પસાર થઇ ગઇ, અને અસ્ટ્રિયન ગોલંદાજોને નિર્દયપણે સંગીનથી વીંધી નાખવા લાગી. બેઉ પક્ષ વચ્ચે દારુણ સંગ્રામ શરૂ થયો. આસ્ટ્રિયનો મરણીયા થએલા વાઘની માફક લડયા, પણ નેપોલિયનના વીર્યવહ્નિની સામે ટકવું મુશ્કેલ હતું. પોતાના ચકિત કરી નાખે એવા છેલ્લા પરાક્રમથી ઉન્મત્ત થએલા ફ્રેન્ચો તોપો અને બંદુકોમાંથી તેમના ઉપર જાણે પુષ્પવૃષ્ટિજ થતી હોય તેમ બેધડક સિંહની માફક ઝૂઝયા.

તુમુલ યુદ્ધ મચી રહ્યું હતું અને કાનના પડદા પાડી નાખે એવા તોપોના ધડાકા થયા જતા હતા તે વખતે એક સેનાપતિના જોવામાં આવ્યું કે દુશ્મનની અમુક તોપ ફ્રેન્ચોનો કચ્ચરઘાણ કહાડી નાખે છે. એક લશ્કરી અમલદાર ઘોર સંગ્રામની વચ્ચે થઇને દોડતે ઘોડે નેપોલિયનની પાસે આવ્યો અને કહ્યું કે તે તોપને પકડી લેવાને અમે ઘણો યત્ન કર્યો પણ વ્યર્થ ગયો માટે એક છેલ્લી વારનો યત્ન કરાય તો સારૂં. નેપોલિયન કહે, " એમાં શું ? ચાલો ત્યારે, આપણે તેને હમણાંજ ચૂપ કરી દઇએ." પાસે ઉભેલા ઘોડેસ્વારો તરફ ફરીને તેણે કહ્યું, " ચાલો તમારા સરદારની પાછળ " જાણે વરઘોડામાંજ જતા હોય તેમ તેઓ ગોળા અને ગોળીઓના ધૂમ્રકોટની સામે હરબજોર ધસ્યા અને તોપસુધી દોડી ગયા. તેમની સમશેરો આસ્ટ્રિયન ગોલંદાજોની ગરદન પર ફરી વળી અને તેજ તોપનો ઉપયોગ શત્રુઓ ઉપર થવા લાગ્યો.

આસ્ટ્રિયનોએ હવે હિંમત છોડીને ભાગવા માંડ્યું તેમના અઢીહજાર સિપાઇઓ અને ચારસો સ્વારો જમીનદોસ્ત થઇ ગયા અને વીસ તોપો તથા બે હજાર કેદીઓ ફ્રેન્ચોના હાથમાં આવ્યા. ફ્રેન્ચોના પણ લગભગ તેટલાંજ માણસો રણમાં પડ્યાં.

એક ઘરડા ફ્રેન્ચ યોદ્ધો જે આ સંગ્રામમાં હાજર હતો તે લખે છે કે "નેપોલિયનને ઉંચા પહેલવાન જેવા સિપાઇઓની સાથે વગર ઘોડે ઉભેલો જોઇને મને બહુ મજા પડી. તે નાના છોકરા જેવો દેખાતો હતો" આસ્ટ્રિયન સેનાપતિ તો આ પરાજયથી આભોજ બની ગયો. તેણે કહ્યું કે "એ દાઢી મૂછ વગરના પોરીઆને તો સારી પેઠે ખોખરોજ કરવો જોઇએ આવી રીતે તે આજસુધી કોઇ લડ્યું ન્હતું! એ જુવાનને યુદ્ધકળાનું અને દાવપેચનું તો ભાનજ નથી! ઘડીમાં પાછળથી, ઘડીમાં બાજુએથી અને ઘડીમાં સામેથી હુમલો કરે છે! યુદ્ધ કરવાના મુકરર કરેલા અને પ્રમાણભૂત મનાયલા નિયમોનો ભંગ થાય છે એ અમારાથી સહન થતું નથી" નેપોલિયને કહ્યું હતું તેવુંજ થયું યુદ્ધકળાના પુસ્તક ઉપરજ મુસ્તાક રહેનારા સેનાપતિઓ તેના અપૂર્વ દાવપેચથી આભાજ બની ગયા!

નેપોલિયન દેશનિકાલ થઇને સેંટહેલેનામાં રહેતો હતો તે વખતે એક માણસે તેને લોદીના સંગ્રામનો હેવાલ વાંચી સંભળાવ્યો. તેમાં એવું લખ્યું હતું કે નેપોલિયને અત્યંત બહાદુરી બતાવી હતી અને તે સૌથી પહેલો પૂલ ઓળંગી ગયો હતો અને સરદાર લેની તેની પાછળ હતો આ સાંભળીને તેણે કહ્યું કે "આ લખાણમાં ભૂલ છે અહિંને અહિંજ સુધારવું પડશે. લેની તો મારી આગળ હતો! મારી આગળ હતો! અને હું તેની લગોલગ પાછળ હતો" નેપોલિયન કેટલા સત્યપ્રિય અને નિરભિમાની હતો તે આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી જણાઇ આવે છે

આ ફતેહથી ફ્રેન્ચસૈન્યનો ઉત્સાહ બેહદ વધી ગયો અને તે આ પોતાના યુવાન સેનાપતિમાં અત્યંત શ્રદ્ધા રાખતા થયા લશ્કરના વયોવૃદ્ધ યોદ્ધાઓએ પોતાના તદ્દન છોકરા જેવા દેખાતા સેનાધિપતિને "નાનો કોરપોરલ" (નાયક) એવું નામ આપ્યું ત્યાર પછી જ્યારે જ્યારે તે પોતાના સૈન્યની સન્મુખ ઉભો રહેતો ત્યારે "આપણો નાનો કોરપોરલ ઘણું જીવો" એવા પોકારથી તેને વધાવી લેવામાં આવતો. તે પાછળથી ફ્રાન્સનો શહેનશાહ થયો તોપણ તેનું આ નામ લશ્કરમાં તો કાયમને માટે રહી ગયું નેપોલિયન કહે છે કે "મેં પારિસનો બળવો સમાવ્યો તેમજ મોન્ટિનોટનો સંગ્રામ જીત્યો તોપણ તે વખતે મારા મહત્ત્વનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ મને આવ્યો ન હતો પરંતુ લોદીનો વિજય પ્રાપ્ત થયા પછીજ મને એકાએક વિચાર આવ્યો કે ફ્રાન્સના રાજકીય નાટકમાં મહત્ત્વનો પાઠ ભજવવાને માટે હું સરજાયેલો છું તેજ દિવસથી મારા હૃદયમાં ઉંચામાં ઉંચા મનોરથના ઉદય થયા"

લોદીના સંગ્રામનું પરિણામ જાહેર થતાં [illegible] તરીકે ચચાર

આંસુએ રડતી રાણી સાથે રાજમહેલ છોડીને ચાલતો થયો. તેમના ગયા પછી લોકોએ પોતાની સ્વાધીનતાની લાગણી ઉત્સાહભેર જાહેર કરી અને નેપોલિયનને પોતાના ઉદ્ધાર કરનાર તરીકે પ્રેમથી વધાવી લીધો; અને રાજમહેલની દિવાલ ઉપર એક પાટીયું લગાવી દીધું કે " આ મકાન ભાડે આપવાનું છે. હકીકત માટે ફ્રેન્ચ કમિશનરને લખો. "

મે માસની ૧૫મી તારીખે એટલે મોન્ટેનોટના સંગ્રામ પછી એક મહિને નેપોલિયન ફતેહનો ડંકો વગાડતો મિલન શહેરમાં દાખલ થયો. આખા ઇટાલિના દેશભક્તો તેની મુલાકાતે આવ્યા. તેમને પણ એવી આશા હતી કે નેપોલિયન તેમને રાજાઓની ગુલામીમાંથી મુક્ત કરીને સ્વાધીન રાજ્યતંત્ર સ્થાપવામાં સહાય આપશે. શહેરમાં તેનો સત્કાર કરવાને કમાનો અને તોરણો બાંધવામાં આવ્યાં અને જ્યારે તેની સ્વારી પસાર થઇ ત્યારે પુરુષોએ હર્ષનાદ કર્યા અને મિલન શહેરની સુંદરીઓએ તેના ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી.

મોડેનાનો રાજા પણ તેને શરણે આવ્યો અને તેની પાસેથી દંડ તરીકે વીસ લાખ ડૉલર અને તેની ચિત્રશાળાનાં વીસ ઉત્તમોત્તમ ચિત્રો લેવામાં આવ્યાં. આ સંધિનો કરાર જ્યારે લખાતો હતો ત્યારે એક ફ્રેન્ચ અમલદાર નેપોલિયન પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે " મોડેનાના રાજાનો ભાઈ આઠ લાખ સોનાના ડૉલર લાવ્યો છે અને તે તમને ભેટ આપવા ઇચ્છે છે. મારી પણ તમને સલાહ છે કે તમે તેનો સ્વીકાર કરો. એમાં શું? એના બદલામાં રાજાના દંડમાંથી કાંઇક ઓછું કરજો. " નેપોલિયને જવાબ આપ્યો કે " હું રાજાનો આભાર માનું છું પણ એ નાણું લઈને તેના [illegible] નીચે આવવા ચહાતો નથી. " દંડની કુલ રકમ લશ્કરની તિજોરીમાં જમા થઈ અને નેપોલિયને એક દમડી પણ લીધી નહિ.

એ વેળા નેપોલિયને એક નીચેનું જાણીતું જાહેરનામું પ્રકટ કર્યું. તેનાથી ફ્રેન્ચસેનામાં [illegible] અને ઉત્સાહનો સંચાર થયો અને ઇટાલિના તમામ લોકોની પ્રબળ [illegible] ઉપર વીજળીના જેવી અદ્ભુત અસર થઈ.

" સિપાહીઓ! તમે ઍપિનાઇનના પર્વતમાંથી વેગભર ધસમસાટ વહેતી નદીની પેઠે [illegible] તમારી ગતિમાં અટકાવ કરવાનો [illegible] તમારી આગળ આગળ [illegible] નદીઓમાંથી અને ત્યાંના [illegible] તમને મુક્ત કરી છે, મિલન શહેર [illegible] [illegible] તમને મોડેનાને [illegible]

[illegible]

ઉપર કાયમ રહ્યા છો જે અન્ય એક દિવસ ગરથી છૂટી જઈને તમને ડરાવતું હતું તેને નાસવાનો, તમારા ક્રોધાગ્નિમાંથી પોતાનું રક્ષણ કરવાનો માર્ગ જો નથી જોઈ શકતા એ નદી અને આલ્પ્સ પર્વતની માફક ઇટાલીના કોટકિલ્લારૂપ મનાતી બીજી નદીઓ તમારા ધસારાને એક દિવસ પણ ખાળી શકી નથી કુદરતી દિવાલ જેવા આલ્પ્સ પર્વતે પણ તમને ઘણા સહિત માર્ગ આપ્યો છે તમારા આ પરાક્રમથી આજે તમારા વતન દેશમાં આનંદોત્સવ થઈ રહ્યો છે સરકારની આજ્ઞાથી તમારા માનમાં આજે મહોત્સવ કરવામાં આવ્યો છે આજે તમારી માતાઓ તમારા પિતાઓ તમારી બહેનો પત્નીઓ અને તમારા સર્વ મિત્રો તમારી ફતેહથી પોતાનો હર્ષ પ્રદર્શિત કરી રહ્યા છે, અને તેઓ તમારા કુટુંબીઓ છે એમ કહેતાં તેમની છાતી ગર્વથી ફુલાઈ જાય છે "

" યોદ્ધાઓ ! તમે ઘણું કર્યું છે એ વાત ખરી પણ તમારે માટે હજી ઘણું કાર્ય કરવાનું બાકી છે શું તમારા સંતાનો—તમારી ભવિષ્યની પ્રજાને તમે એમ કહેતા રહેશો કે અમારા પૂર્વજોને સંગ્રામોમાં જય મેળવતાં આવડ્યો પણ જય મેળવ્યા પછી જે કર્તવ્ય કરવું જોઈએ તે નજ આવડ્યું ! શું લોમ્બાર્ડિ આપણું × કેપુઆ થશે ! નહિ નહિ, તેમ કદિ બનશે નહિ આપણે હજી વગર આરામે લાંબી કુચ કરવાની છે હજી શત્રુઓને પગતળે કચરવાના છે, હજી અક્ષય કીર્તિ મેળવવાની છે અને આપણને વિનાશ કરવા ઉપદ્રવ કરનાર ગર્વિષ્ઠ રાજાઓને આપણી સમશેરનો સ્વાદ ચખાડવાનો છે ફ્રાન્સમાં ભ્રાતૃભેદ અને અંદર અંદરના કલહ કરવાની ઉશ્કેરણી આપનારાઓ ! અમારા રાજનૈતિક આગેવાનોના ખૂન કરાવનારા કમાઠઓ ! અમારા ટુલોન શહેરના વહાણોને સળગાવી મૂકનારાઓ ! હવે તમારે ભયથી થરથર કંપવું પડશે વેર લેવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે પણ રૈયતે લેશમાત્ર ગભરાવું નહિ અમે જ્યાં જ્યાં જઈએ છીએ ત્યાંના લોકો સાથે હમેશાં બંધુભાવ રાખીએ છીએ અને ખાસ કરીને ૧ સિપિઓ અને બ્રુટસની જન્મભૂમિના (ઇટાલિ) લોકો તો અમારા સગા ભાઈ જેવા છે કારણ કે તેમના સ્વદેશવત્સલ મહાપુરુષોને અમે અમારા આદર્શરૂપ માનતા આવ્યા છીએ રોમના કેપિટોલની પુનઃ સંસ્થાપના કરી રોમનું ગૌરવ વધારનાર

× કાર્થેજનો મહાન વિજેતા હનિબાલ ઇટાલિ ઉપર ચઢી આવ્યો હતો તેણે ઇટાલિના સૈન્યને અનેક યુદ્ધમાં હાર ખવડાવી પણ આળસથી અથવા ગમે તે કારણથી તે કેપુઆથી આગળ વધી શક્યો નહિ અને તેથી રોમ શહેર ઉપર આક્રમણ ન કરતાં સ્વદેશ પાછો ફર્યો ત્યાર પછી ઝામાના રણસંગ્રામમાં રોમન સેનાપતિ સિપિઓએ તેનો પરાજય કર્યો હતો નેપોલિયનનું કહેવું એવું છે આપણે હનિબાલની માફક લોમ્બાર્ડિથી અટકી જવું નહિ. ભા૦ ૧૦

૧ રોમન પ્રજાસત્તાક રાજ્યનું રક્ષણ કરનાર વીરપુરુષો.

મહાપુરુષોની મૂર્તિઓને તેમના અસલ સ્થાનકે ફરીથી બેસાડવી અને સૈકાના સૈકા થયા પરાધીનતાને લીધે વીર્યહીન, તેજહીન થએલી રોમન પ્રજાને જાગૃત કરવી—એજ અમારી ફતેહનું લક્ષ્ય છે. કાર્યની સિદ્ધિ થતાં રોમના ઇતિહાસમાં એક નવો યુગ મંડાશે. મારા યોદ્ધાઓ ! યૂરોપના દેશોમાં સર્વથી રમણીય દેશનો ઉદ્ધાર કરવાનો અક્ષય યશ તમારે પ્રાપ્ત કરવાનો છે. ફ્રેન્ચ પ્રજા સર્વાંશે સ્વતંત્ર અને આખા જગત્‌માં સ્વતંત્રતા માટે માનનીય ગણાયેલી ફ્રેન્ચ પ્રજા લડાઇઓનાં બીજનો સમૂળો નાશ કરીને યૂરોપમાં શાંતિનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તાવશે. આ મહાન કાર્ય સિદ્ધ કરીને જ્યારે તમે સ્વદેશ સિધાવશો ત્યારે તમારા દેશબાંધવો તમને ઉદ્દેશીને કહેશે કે "આ યોદ્ધો ઈટાલિના વિજયી સૈન્યમાંનો છે."

મગજને ગૂંચવી નાખે એવી રાજ્યતંત્રની ઉપાધિ અને યુદ્ધની ગગનભેદી ગર્જના અને કોલાહલની વચ્ચે નેપોલિયન આવાં તેજસ્વી અને ઉન્માદકારી જાહેરનામાં, નહિ માની શકાય એવી ઝડપથી સડસડાટ લખી કહાડતો. તે લખાયા પછી વીશ વર્ષે સેંટહેલેનામાં તેનું એક જૂનું જાહેરનામું કોઇએ વાચી સંભળાવ્યું. તે સાંભળી નેપોલિયન બોલી ઉઠયો કે "આટલું છતાં પણ મને લખતાં નહોતું આવડતું એમ કહેવાની તેઓ (વિરુદ્ધ પક્ષના ઇતિહાસકારો) મૂર્ખાઇ કરે છે." કેટલાક તો એટલી હદ સુધી કહે છે કે તે પૂરેપૂરો નિરક્ષર હતો—તેને પૂરી જોડણી પણ આવડતી ન હતી. પરંતુ ખરું જોતા તે પરિપકવ અને પ્રવીણ સાક્ષર હતો. તેની માનસિક શકિતઓ અને તેનું બુદ્ધિવિષયક જ્ઞાન ઉંચામાં ઉંચા પ્રકારનાં હતાં. લાગલાગટ પ્રખર અભ્યાસ કરીને તેણે પોતાની મગજ શક્તિને સારી રીતે કેળવી હતી. તે વ્યાકરણના નિયમોની દરકાર કરતો નહિ અને એ વાત ખરી છે. તે પોતે કહે છે કે "રાજકાર્ય જેવા વધારે અગત્યના કાર્યમાં પડેલા માણસને વ્યાકરણના નિયમો જાળવવાની ફુરસદ હોતી નથી. કલમ કાગળ ઉપર ઉતારી શકે તેના કરતાં પણ વધારે ઝડપથી તેના મગજમાંથી વિચારોનો પ્રવાહ વહેવો જોઇએ. તેણે તો વાકયોને ઠેકાણે શબ્દોમા અને શબ્દોને ઠેકાણે અક્ષરોમાં પોતાના વિચારને સમાવવા જોઇએ." આવીજ ઝડપથી નેપોલિયન લખતો તેના અક્ષર નહિ વાંચી શકાય એવા લીટા જેવાજ દેખાતા—કોઇ કોઇ વાર તો તે પોતે પણ ઉકેલી શકતો નહિ.

નેપોલિયનને હજી પારિસના ડિરેક્ટરો તરફથી યુદ્ધના ખર્ચને પેટે એક દમડી પણ મળી ન હતી, તેથી તેને લશ્કરના ખર્ચનો નિભાવ જીતાયલાં શહેરો પાસેથી દંડની રકમ મેળવીને તેમાથી કરવો પડતો. લોકો પાસેથી દંડ લેવો અને તે છતાં પણ તેમની પ્રીતિ જાળવી રાખવી એ દુર્ઘટ કાર્ય નેપોલિયને પોતાના બુદ્ધિબળથી વાણીની મિઠાશથી, લોકો પ્રત્યે પ્રેમની લાગણીથી અને તે ઉપરાત પોતાના નિષ્કલંક

આ પ્રમાણે પ્રસંગથી મિસર થયું મિસરના લોકોએ તેને જુદી દૃષ્ટિ આપી. તે
વડે તેણે પોતાના આખર સુધી શારીરિક રીતે ચૂર થઈ ગયા અને સૈનિકોના મનમાં
તેઓને અન્ન અને વસ્ત્ર આપવાના પ્રબંધ વિષેની યોજના સર્વ કરી મરે
તેણે દવાખાના બંધાવ્યાં અને પોતાના લશ્કરની છાવણીમાં નાગરિક સ્વરાજ કરી.
તે ઉપરાંત ફ્રાન્સના વિના પણ મગીર જાગીરોને મદદ કરવું સોંપાવે
તેમ તેણે દશ લાખ ડોલર પકડીને શિક્ષકોને મોકલ્યા અને આરામ કરી કરી
ફ્રેન્ચ સેનાપતિ મુરાદ બેગનો નાશ કરી નીલ નદીમાં જગા પર તેણે સેનાપતિના
પોશાકને માટે તેણે પચીસ લાખ ડૉલર નામનો મનનો મદદ કરવાની યોજના
એવી સુગમ જગતમાં કોઈને મળી નથી તે છતાં પણ તેના ભંડારમાં એક
પાઈ પણ ન લે એવો બીજો કોઈ વીર જન્મ્યો નથી.

વળી તેણે મિસર દેશને માટે કૉન્સ્ટિટ્યુશન મ્યુનિસિપાલિટી જેવું ઘડી કાઢ્યું
અને ખાખા ખાતાંઓ સ્થાપવાને માટે તાકીદ પોતે જાતે કરી ખરેખર
કરી દીધો. કોઈ પણ મનુષ્ય સહન કરી ન શકે એવો શારીરિક અને માનસિક
પરિશ્રમ એક મહિના સુધી લાગલાગટ ઉઠાવ્યા પછી તેણે ઉપર કહેલું દરેક કાર્ય
માત્ર પાંચ જ દિવસમાં પૂરું કરી નાખ્યું. તેના મગજની એક વિલક્ષણ પ્રકૃતિ ન હોત
તો આવો પરિશ્રમ તે કરી શકત નહિ. તે પોતેજ એક પ્રસંગે કહે છે કે "મારા
મગજમાં જૂદા જૂદા વિષયોને માટે નોખાં નોખાં ખાનાં હોય તેમ દરેક વિષયને
તેના ખાનામાં હું ગોઠવી દઉં છું. મારે અમુક બાબતનો વિચાર ન આવવા દેવો
હોય તો હું તે બાબતનું ખાનું બંધ કરી દઉં છું અને તેથી કરીને મારા મગજમાં વિચા-
રોનો ગુંચવારો થવા પામતો નથી. મારી નામરજી છતાં મારા મગજમાં વિચાર
આવ્યા કરે અને તેથી કરીને મને ઉંઘ ન આવી હોય એવું કદિ બન્યું નથી. મારે
ઉંઘવું હોય છે ત્યારે હું મારા મગજના તમામ ખાના બંધ કરી દઉં છું એટલે
મને તરતજ ઉંઘ આવી જાય છે. મારે જ્યારે આરામની જરૂર હોય ત્યારે ગમે
તે વખતે હું ઉંઘી લઉં છું અને લગભગ ઉંઘવાનો સંકલ્પ કરતાંનીજ સાથે
મને ઉંઘ આવે છે." કોઈ વાર ઉલટનું પરિણામ લાવી મૂકે એવા યુદ્ધોની તૈયારી
કરવામાં દિવસના દિવસ અને રાત્રિની રાત્રિસુધી એક ઝોકું પણ લીધા વગર
કામ કર્યા પછી તોપોના ધડાકા અને ઘવાએલાઓની ચીસ પોકનો ભયાનક કોલાહલ થતો
હોય તેવે વખતે તે નિરાંતે ઉંઘ લેતો હોય એવાં દૃષ્ટાંત જોવામાં આવ્યાં છે.
આવા અદ્ભુત સંયમ નેપોલિયન જેવા રાજવીરોજ કરી શકે.

ઉપર વર્ણવેલા યુદ્ધોના વિકટ સમયના વખતે આ ઉદાર નરરત્નની ઉપાધિઓ અને
જવાબદારીઓ તેના બુદ્ધિવિષયક સુધારણામાં કેવા વિઘ્નરૂપ થતા હતા તે એરિ
આની નામના પ્રસિદ્ધ ગણિતશાસ્ત્રી ઉપર તેણે લખેલા એક પત્ર ઉપરથી જણાય

આવે છે. તે લખે છે કે:—"અત્યાર સુધી ઇટાલિના વિદ્વાનોની જોઇએ તેવી કદર કોઇએ કરી નથી. ÷ રાજાઓ અને ધર્મગુરુઓના ભયને લીધે તેઓ બિચારા દબાઇ છુપાઇને પોતાની અભ્યાસની ઓરડીમાં ભરાઇ બેઠા છે. પણ હવે તેમ બનશે નહિ. ધર્મના જુલ્મનો અને રાજાની જુલમગાર સત્તાનો હવે અંત આવ્યો છે. હું સાહિત્યસેવકોને અને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓને એકઠા મળવાનું નિમંત્રણ કરૂં છું. હું તેમને કહું છું કે તમે એકત્ર થઇને પરસ્પર ચર્ચા કરો અને સાહિત્ય, કળા અને વિજ્ઞાનમાં નવું ચેતન લાવવાને માટે શું શું કરવું જોઇએ તેની એક યોજના ઘડીને મારી આગળ રજુ કરો. તેઓમાંથી જેમને ફ્રાન્સ આવવાની ઇચ્છા હોય તેમને હું ખાત્રી આપું છું કે ફ્રેન્ચ સરકાર તરફથી તેમને સન્માન મળશે. બાહોશ ગણિતવેત્તા, કુશળ ચિત્રકાર અથવા સાહિત્યના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં પ્રવીણતા પામેલો પંડિત ફ્રાન્સ આવીને રહે તે જોઇને ફ્રેન્ચ પ્રજાને જેટલો ગર્વ થશે તેટલો ગર્વ એક વિશાળ પ્રાંત અથવા ધનવાન નગરની જીતથી થશે નહિ."

નેપોલિયનની આ પ્રમાણે ઝડપથી ઉન્નતિ થતી જોઇને પારિસના ડિરેકટરોના મનમાં ભય પેદા થયો. તેમણે એક બીજા સેનાપતિને નેપોલિયનના જેટલીજ સત્તા આપીને મોકલ્યો અને એવી આજ્ઞા કરી કે લશ્કરના બે વિભાગ કરવા અને એક એક વિભાગ તેઓ પોતાના તાબામાં રાખે. નેપોલિયનને પોતાના લશ્કર સાથે × પોપનાં રાજ્યો ઉપર આક્રમણ કરવાનો હુકમ કર્યો. નેપોલિયને આ હુકમ વાંચીને તરતજ નમ્રતાપૂર્વક પોતાનું રાજીનામું મોકલી દીધું અને લખ્યું કે "બે સારા સેનાપતિ કરતા એક નઠારો સેનાપતિ વધારે ઉપયોગી છે." રાજીનામું જોતાંજ ડિરેક્ટરો ગભરાયા અને ઉપલી નિમણુક રદ કરી. હવે તેણે પાછી આસ્ટ્રિયન સેનાપતિ બોલ્યુની પૂઠ લીધી. બોલ્યુએ નેપોલિયનને આગળ વધતો અટકાવવાને મંટુઆના અભેદ્ય કિલ્લામાં પોતાના પંદર હજાર માણસોનું સૈન્ય રાખ્યું હતું. આવા મજબૂત કિલ્લાને અને આટલા મોટા શત્રુસૈન્યને પોતાની પાછળ રહેવા દઇને નેપોલિયન કદિ આગળ વધશેજ નહિ, અને મંટુઆનો કિલ્લો તે જીતે તોપણ તેને ત્યાં લાબા સમયસુધી રોકાઇ રહેવું પડશે એવી તેને ખાત્રી હતી.

÷ વિજ્ઞાન (સાયન્સ) ના અભ્યાસથી બુદ્ધિ સ્વતંત્ર થતી અને તેથી કરીને ધર્મના વહેમોને અને એ વહેમ ઉપરજ નિર્વાહ કરનારા ધર્મગુરુઓની પ્રતિષ્ઠાને આઘાત લાગતો. ધર્મગુરુઓએ રાજાઓની સાથે ઐક્ય કરીને વિજ્ઞાનની શોધખોળને અટકાવવાનો યત્ન કર્યો અને સેંકડો પંડિતો (ગૅજર, બેકન, ગેલેલિયો) ને જીવતાને જીવતા બાળી નખ્યા હતા અથવા જન્મસુધી કારાગૃહમા પૂરી રાખ્યા હતા. ભા૦ ક૦

× ખ્રિસ્તી ધર્મનો મુખ્ય ધર્મગુરુ. એના તાબામા ઇટાલિનો કેટલોક પ્રદેશ હતો.
ભા૦ ક૦

નેપાલ્યન મિસર ઉપર ઉભુ [illegible] ત્યાનું સમાધાનમાં પમ ક્રમ્મોની ઉપર પુષ્ટી [illegible] લગ્ને [illegible] બીજાની [illegible] માટે [illegible] વખતમાં [illegible] નામ [illegible] [illegible] કરવા જેવા વખત નથી [illegible] આપના [illegible] તેની સામે [illegible] બનાવવાનો આ વખત ન હતો [illegible] ઉપર [illegible] પડવાનો [illegible] મામલીઆ [illegible] વખત [illegible] નહિ [illegible] અને બીજા બળવાખોરોના મનમાં [illegible] આવી ત્યાર પછી નેપાલ્યનનું [illegible] પારિસ ઉપર આમળ આવી પહોંચ્યું [illegible] કર્યું ત્યાના મળુવાઓને તાબે થવાની ના પાડી એટલે [illegible] લોકોને ધમકાવી [illegible] આવી [illegible] થયું અને [illegible] શહેર [illegible] બળવાખોરો [illegible] કરવાની રજા આપી દીધી

પારિસના ભયાનક દરવાજાથી લોકોના એટલી ધાક બેસી ગઈ કે ત્યાર પછી તેનણે ઉચુ [illegible] કરવાની હિંમત [illegible] નહિ. નેપાલ્યનની નિર્દયતા કદિ [illegible] [illegible] ન હતી પણ તેમ કર્યા વગર તેનો ઈલાજ ન હતો. માણસનો જીવ બચાવવાને માટે [illegible] જેમ તેના અવયવ ઉપર નસ્તર ચલાવવાની જરૂર પડે છે તેમ પોતાની આનપાસ એકઠા થએલા શત્રુઓ સામે બચાવ કરવા માટે તેને આવુ સખ્ત પગલુ ભરવુ પડ્યુ. [illegible] કહે છે કે 'જો મે કોઈ પણ શહેરમાં [illegible] અને [illegible] ચલાવી હોય તો [illegible] પારિસમાંજ. મે તસ્કરને [illegible] કલાકસુધી [illegible] તેમ [illegible] વ્યવહાર ચલાવવાની રજા તો આપી હતી પણ [illegible] કલાક થયા પછી મારાથી આ જુલમ જોઈ શકાયો નહિ તેથી મે તાત્કાલિક સિપાઈઓને તેમના [illegible] કરવાની આજ્ઞા આપી '

જ્યારે પારિસમાં ઉપર પ્રમાણે મારકાપ ચાલતી હતી તે વખત આ અગાધ [illegible] માણસને શહેરના વિદ્યાલયની મુલાકાત લેવાની વૃત્તિ થાય એ પણ તેની વિલક્ષણતાનુ એક દૃષ્ટાંત છે. પારિસના સુવિખ્યાત વિશ્વવિદ્યાલયની તેણે મુલાકાત લીધી [illegible] એક વર્ગમાંથી બીજા વર્ગમાં [illegible] કરી વળ્યો. તત્ત્વજ્ઞાનના વર્ગમાં જઈને તેણે વિદ્યાર્થીઓને પૂછ્યુ કે 'નિદ્રા અને મૃત્યુ વચ્ચે શો તફાવત છે?' વિદ્યાર્થી ગુંચવાયા અને પ્રોફેસર [illegible] જેવા નામાંકિત વિદ્વાન પ્રોફેસરે વિદ્વત્તાભર્યું વિવેચન કરવા માંડ્યુ પણ નેપાલ્યનને તત્ત્વજ્ઞાનના શંકાભર્યા સિદ્ધાંતો માટે [illegible]

સદ્ભાવ નહિ હોવાથી પ્રોફેસરનું વાક્ય પૂરું થયું ત્યાર પહેલાં તો તે ચાલ્યો ગયો. પછી તે ગણિતના વર્ગમાં ગયો. ગણિત તેનો પ્રિય વિષય હતો તેથી તે પ્રસન્ન થયો. તેણે વિદ્યાર્થીના હાથમાંથી એક પુસ્તક લીધું અને એક ઘણોજ અઘરો પ્રશ્ન પૂછ્યો. એક ઘણાજ ચાલાક વિદ્યાર્થી તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચાયું. નેપોલિયને તેનો દાખલો જોઇને કહ્યું કે "તમારી ભૂલ છે." પણ તેણે કહ્યું કે "નહિ મારો જવાબ ખરો છે." નેપોલિયને તેના હાથમાંથી સ્લેટ લીધી અને પોતે તે હિસાબ ગણ્યો. ગણતાં ગણતાં તેને પોતાની ભૂલ સમજાઇ જે તેણે બધાનાં દેખતાં તરતજ કબૂલ કરી. ત્યાંથી તે સાયન્સના વર્ગમાં ગયો સાયન્સના જગવિખ્યાત × પ્રોફેસર વોલ્ટાને તેણે પ્રેમથી આલિંગન દીધું. વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રમુખે તેને જે માનપત્ર આપ્યું, તેમાં તેણે કહ્યું હતું કે "મહાન ચાર્લ્સ પાદશાહે આ વિશ્વવિદ્યાલયની સ્થાપના કરી હતી અને અમે આશા રાખીએ છીએ કે મહાન નેપોલિયન તેને ઉચ્ચતમ અવસ્થાએ પહોંચાડશે."

પછી તેણે વેનિસની ખબર લીધી. ત્યાંના આગેવાનોએ તેને પ્રસન્ન કરવાને ચાર લાખ ડૉલરની લાંચ આપવા માંડી પણ તેણે ઘસીને ના પાડી. પોતાની ખાનગી મિલ્કત વધારવાની તેને આવી અનેક તક મળી છતાં પણ તેણે એક પાઈ સરખી લીધી નથી. તેના મિત્રો કહેતા કે ડિરેક્ટરો તમારો દ્વેષ કરે છે અને તમને કશો બદલો આપવાના નથી. પણ તેણે એ વાત કાને ધરી નહિ. તેણે જે ધન મેળવ્યું હતું, જે ચિત્રો મેળવ્યાં હતાં તે સર્વ પારિસને માટેજ હતાં. તે કહેતો કે "દરેક જણની અભિલાષાઓ જૂદી જૂદી હોય છે. મારી કીર્તિ એજ મારી દોલત છે."

એક દિવસ નેપોલિયન આસ્ટ્રિયાના સૈન્યની પૂઠે જતો હતો તેવામાં તેને માથામાં સખ્ત વેદના થવા લાગી તેથી થોડાક માણસોને સાથે રાખીને પાસેના એક ખાલી મહેલમાં ગયો અને ગરમ પાણીથી પગ શેકવા બેઠો. થોડીજવારમાં એક પહેરેગીરે આવીને ખબર આપી કે "આસ્ટ્રિયનો આવે છે ! સાવધાન થઓ !" બચવાનો બીજો ઉપાય ન હોવાથી એક પગે બૂટ પહેરેલો અને બીજો બૂટ હાથમાં લઇને તે બારીએથી ભૂસકો મારીને નાઠો અને જ્યાં પોતાનું સૈન્ય હતું ત્યાં જઈ પહોચ્યો. પોતાના સેનાપતિને આવી હાલતમાં જોઇને સિપાઇઓનું ખૂન ઉકળી ગયું અને તેઓ શત્રુની સામા ગયા પણ તેઓ તો ક્યારનાએ નાસીજ ગયા હતા. આ ઉપરથી નેપોલિયન સમજી ગયો કે હિચકારા શત્રુઓએ તેનો જીવ લેવાની તદબીર કરી હશે. તે દિવસથી તેણે ૫૦૦ ચુનંદા સ્વારોનું અંગરક્ષક સૈન્ય રાખ્યું. જેમણે ઓછામાં ઓછાં દશ વર્ષ નોકરી કીધી હોય અને રણસંગ્રામમાં અત્યંત પરાક્રમ દાખવ્યું

× ગણિતમાં જેમ ન્યૂટન અદ્વિતીય હતો તેમ વિદ્યુતના વિષયમાં વૉલ્ટા હતો. ભા. ક.

હોય તેમનેજ આ સૈન્યમાં દાખલ કરવામાં આવતા નેપોલિયનના " ઇમ્પિરિયલ ગાર્ડ " નામનુ ઘોડેસ્વારનુ સૈન્ય જે અક્ષય કીર્તિ મેળવી ગયુ છે અને ભવિષ્યમા જેના પરાક્રમથી યૂરોપ થરથર કપતો હતો તે સુપ્રસિદ્ધ સૈન્યની આ પ્રમાણે ઉત્પત્તિ થઇ

નેપોલિયન ત્યાર પછી આસ્ટ્રિયન સૈન્યની પૂઠે પડયો અને થોડુંક આગળ જતા મન્ટુઆ શહેરની નજીક આવી પહોચ્યો. શહેરથી થોડે દૂર મિન્સિઓ નદી એક સરોવરને મળીને ઘણી વિપુલ બની જતી હતી તેના મધ્ય ભાગમા એક બેટ હતો, અને તેના ઉપર એક મજબૂત કિલ્લો હતો કિલ્લાની ચારે બાજુએ નદી ધડધડાટ વહેતી હતી, અને તેના જળમાં કિલ્લાના ઉચા બુરજોનુ પ્રતિબિંબ પડતુ હતુ મનુષ્યના સમાગમથી દૂર હોવાથી જાણે તેના આક્રમણ કરવાના પ્રયત્ન તરફ તિરસ્કાર યુક્ત ઉપહાસ કરી રહ્યો હોય તેમ તે કિલ્લો બેટની વચમાં અડગપણે ઉભો હતો નદીનો કિનારો બેટ અને કિલ્લાની સાથે પાચ વિશાળ પૂલવડે સધાયલો હતો અને તે પૂલને મજબૂત તોપોવડે સુરક્ષિત કરવામા આવ્યો હતો.

આસ્ટ્રિયન સેનાપતિ બોલુ લોદીના સગ્રામમાં પરાજિત થયા પછી નેપોલિયનની આગળ આગળ નાસતો હતો તેણે મન્ટુઆના કિલ્લામા નેપોલિયનનો માર્ગ રોકવાને વીસ હજાર માણસોનુ સૈન્ય રાખ્યુ હતુ નેપોલિયને કિલ્લાની પાસે આવીને જોયુ તો લોકો કિલ્લાને અભેદ્ય માનતા હતા તે વાત ખરી માલૂમ પડી. હુમલો કરીને કિલ્લો સર કરવાનુ અસભવિત હોવાથી નાકેબંધી કરીને તેને ઘેરો ઘાલવાની જરૂર પડી.

એ દરમ્યાન પોતાના સૈન્યમાંથી એક ટુકડી લઇને નેપોલિયને પોપ મહારાજની ખબર લીધી ઇટાલીમાં નેપલ્સનુ બળવાન રાજ્ય આવ્યુ ત્યાંનો રાજા આસ્ટ્રિયા સાથે ફ્રાન્સની સાથેના યુદ્ધમાં જોડાયો હતો અને તેની પાસે સાઠ હજાર માણસનુ બળવાન સૈન્ય હતુ આવા બળવાન શત્રુ સામે નાની ફોજ લઇને લડવામા જોખમ હતુ, પણ નેપલ્સના રાજાને આસ્ટ્રિયાના પક્ષમાથી છૂટો કરવાની જરૂર હતી ત્યાંનો રાજા નેપોલિયનની ઉપરાઉપરી ફતેહથી ગભરાઇ ગયો તેથી તેણે સધિનુ કહેણ મોકલ્યુ અને નેપોલિયને સમય વિચારીને તે કબૂલ રાખ્યુ હવે પોપ મહારાજ નિરાધાર થઇ ગયા તેના બેઉ મિત્રો નેપલ્સ અને આસ્ટ્રિયા પૈકી ત્યારે તેની વહારે આવે એવા હાલતમાં કોઇ ન હતા તેણે તરતજ નેપોલિયનને કાલાવાલા કરવા માંડ્યા. ચાલીસ લાખ ડૉલર નગદ ચાર કિમ્મતી ૧૦૦ મનોહર ચિત્રો અને મૂર્તિઓ અને ૫૦૦ જૂની હસ્તલિખિત પોથીઓ એટલી વાનાં લઇને નેપોલિયને તેની સાથે સધિ કરી પોપની દોલત તો તેના અધિકારથી હાથ થઇ નથી હતી વેથી તેની સત્તાનો સત્વર અત આવે અને ધાર્મિક સ્વાધીનતા મળે એવુ ઇચ્છતી હતી. પણ રાજ્ય પરિવર્તન કરવાની નેપોલિયનને જરૂર પણ ઇચ્છા ન હતી. વ તો નગર સુરેદની

[illegible]

[illegible] યુદ્ધમાં તટસ્થ રહ્યું હતું પણ ઇંગ્લંડે તેની તટસ્થતાની [illegible] વેપારી વહાણો લૂટયાં હતા. ઇંગ્લંડ [illegible] અને પોતાના સમુદ્રના રાજ્યમાં કોઇની પણ [illegible] નેપોલિયને જમીનની માલિકીનો દાવો [illegible] લૂંટ કરવાનું [illegible] કરી શકાય એમ નથી.

[illegible] મુલક સર કરીને અને [illegible] પોતાને ઉપદ્રવ ન થાય તેવો [illegible] આવ્યા.

[illegible] નેપોલિયનનો ઉદ્દેશ આ [illegible] પોતાના [illegible] ગામઓની [illegible] ફ્રાન્સ ઉપર [illegible] ફ્રાન્સનો [illegible] નમાલી [illegible] બાદલ [illegible] સાથ સંધિ કરેલો [illegible] ફ્રાન્સ [illegible] કરેલો નહિ.

[illegible] આ ઉપર [illegible]

[illegible]

प्रकरण ८ मु-मंटुआनो घेरो १७९६

સં० १७९६ ના જુલાઇ માસના પ્રારંભમાં મંટુઆ તરફ આખા યૂરોપનું લક્ષ ખેંચાયું અને તેની આસપાસના નજીકના પ્રદેશોમાં, ઘણીજ ટૂંકી મુદતમાં ઉપરા ઉપરી દારુણ યુદ્ધો થયાં

નેપોલિયને અત્યાર સુધી લાગી લાગી જય કરી હતી પણ તે દરમ્યાન તેણે પોતાના લશ્કરને તંબુ પૂરા પાડ્યા ન હતા. તેના સિપાઇઓ આખો દિવસ કૂચ કરીને વરસાદથી તરબોળ થએલાં કપડાં સહિત ઠંડા પવનના ઝાપટામાં ભીની જમીન ઉપર સૂઇને રાત્રિ પસાર કરતા. નેપોલિયનના દૃષ્ટાંતનું અનુકરણ કરીને આખા યૂરોપની પ્રજાઓએ હવે તંબુ વાપરવાનો રિવાજ કહાડી નાખ્યો છે

તેના અસલના ત્રીસ હજાર સિપાઇઓમાંથી હવે પંદર હજાર બાકી રહ્યા હતા, પણ ફ્રાન્સથી આવેલાં નવા માણસોની ભરતી થવાથી તેની પાસે પાછું કુલ ત્રીસ હજાર માણસોનું સૈન્ય થયું હતું તેની સ્થિતિ ઘણીજ ભય ભરેલી હતી થોડા વખતને માટે તાબે થએલો ઇટાલિનો ઉમરાવ વર્ગ બળવો કરવાની તક શોધ્યાજ કરતો હતો અને તેનો સંપૂર્ણ વિનાશ કરવા માટે આસ્ટ્રિયાનો રાજા બળવાન સૈન્ય એકઠું કરતો હતો લોડિના અને તેની પહેલાના સંગ્રામોમાં આસ્ટ્રિયાના મોટા સૈન્યનો કચ્ચરઘાણ નીકળી ગયો તોપણ એવાં અનેક સૈન્ય ઉભાં કરવાનું તેનામાં સામર્થ્ય હતું

સેનાધિપતિ મોનુને ઉતારી પાડીને તેને ઠેકાણે સેનપતિ વર્મસરની નિમણુંક કરવામાં આવી અને તેને સાઠ હજાર માણસોનું સૈન્ય આપીને ઇટાલિ તરફ રવાના કરવામાં આવ્યો તે ઘણો વૃદ્ધ હતો લડતાં લડતાં એ વર્મસરને પળીઆં આવ્યાં હતાં અને સેનાપતિ તરીકે તેણે ઘણી સારી નામના મેળવી હતી મંટુઆની ઉત્તરમાં [illegible] માઇલને અંતરે ગાર્ડા નામનું સરોવર છે અને તેની આસપાસ ટાઇરોલિયન પર્વતોની હાર આવેલી છે એ સરોવરની ઉત્તરે ટ્રેન્ટ કરીને મજબૂત કિલ્લેબંદી વાળું શહેર છે ત્યાં વર્મસરે પોતાનું સાઠ હજાર માણસોનું સૈન્ય એકઠું કર્યું તેની ધારણા

એવી હતી કે આ સૈન્ય લઇને તાબડતોબ મંટુઆ પહોંચી જવું અને નેપોલિયન ઉપર એક બાજુએથી પોતે અને બીજી બાજુએથી મંટુઆનાં વીશહજાર માણસોએ સામટો હલ્લો કરવો. ને બુઢ્ઢા સેનાપતિએ પોતાના વિશાળ સૈન્ય તરફ દૃષ્ટિ કરીને હસીને કહ્યું "હવે એ પોરીઓ સપડાયો ખરો." પણ તેને દહેશત એટલીજ હતી કે વખતે તે છટકી જાય. તેથી કરીને નેપોલિયનને નાસી જવાના તમામ માર્ગ બંધ કરવાની તેણે તદબીર રચી. તેણે પોતાના લસ્કરના ત્રણ સરખા ભાગ કર્યા. જનરલ ક્વાઝડાનોવિચને વીશહજાર માણસો આપીને ગાર્ડા સરોવરને પશ્ચિમ કિનારે થઇને મંટુઆ તરફ જવાની આજ્ઞા કરી. પોતે બીજા વીશહજાર માણસો લઇને સરોવરને પૂર્વ કિનારે થઇને મંટુઆ તરફ જવા નીકળ્યો અને જનરલ મેલાસને બાકીના વીશહજાર માણસો આપીને સરોવરની ધારે ધારે આવેલા એડિજ પર્વતની બીજી બાજુએ થઇને મંટુઆ આવવાને મોકલી દીધો. આ ત્રણે સૈન્યો પાછાં તો મંટુઆ મુકામ કરીને એકઠાં થઇ શકે. પોતાના બળવાન લસ્કરના ભાગ પાડીને આ વૃદ્ધ સેનાપતિએ મોટામાં મોટી ભૂલ કરી, અને ચાલાક નેપોલિયને તેનો લાભ લીધો.

[illegible] નેપોલિયનના જાસુસોએ આ સમાચાર આપ્યા. તર[illegible] પોતાના લશ્કરને આજ્ઞા આપી. એક ક્ષણમાં તેની છાવણી [illegible] નહિ [illegible] અવકાશનો લાભ [illegible] મંટુઆની દિવાલોને જમીનદોસ્ત કરવાને [illegible] મોટી મોટી તોપો મોકલી દીધી હતી [illegible] એકઠો કર્યો હતો. આ અણધાર્યું વિઘ્ન ન આવ્યું [illegible] તોપો અને દારૂગોળો [illegible] કરવો પડ્યો. તોપોના ગાડા વગેરેને સળગાવી [illegible] દીધાં [illegible] મોટામાં [illegible] તૈયારી થઇ ગઇ, [illegible] ઉતરવા [illegible]

[illegible]

તુટી પડયા જો આસ્ટ્રિયનો નાશ ન હોત તો તેમના ટુકડે ટુકડા થઇ જાત થોડી વાર લગીને તેઓ પર્વતોની કરાડોમાં ભરાઇ ગયા. તોપણ તેમનાં ઘણાં માણસો કપાઇ ગયા અને કેદ પકડાયાં એજ સરોવરને પૂર્વ કિનારે કુચ કરતાં બેઉ આસ્ટ્રિયન લશ્કરોએ તોપોના ધડાકા નાખ્યા પણ શું કરે? મરુઆ આગળ નેપોલિયને ઘણીજ કિમતી યુદ્ધ સામગ્રી એકઠી કરી હતી અને ભારે ખર્ચ કરીને તોપો ગોઠવવાના ચણતર કામ કરાવ્યા હતાં, તેથી તેમને છોડીને તે જનરલ કરાણોવિચ ઉપર હલ્લો કરે એ વાત તેમના માનવામાં આવે એવી ન હતી. તોપણ જનરલ વર્મસરે અને મેલાએ પોતાના સૈન્યોને ગાર્ડા સરોવરના નીચાણના ભાગમાં એકઠાં કરવાને ત્વરાથી દોડવા માંડયું આ બાજુએ તેઓ ભેગા થવા પામે ત્યાર પહેલાં તેમને ખોખરા કરી નાખવાને નેપોલિયને તો પોતના સૈન્યને વાસ્તવિક રીતે દોડવાનીજ આજ્ઞા કરી, કારણકે તેના ઉગરવાનો આધાર માત્ર તેમની ઝડપ ઉપર જ હતો તેણે લશ્કરને ઉંચા અવાજે કહ્યું, "સિપાઇઓ! આજની ફતેહ તમારા પગના જોરથી મેળવવાની છે બિલકુલ ડરતો નહિ ત્રણજ દિવસના આસ્ટ્રિયનોના આખું લશ્કર કહાડી નાખીશ હું માગું છું કેવો પાણી છુ તે તમે સારી પેઠે જાણો છો"

ભૂખ, તરસ, થાક, અને નિદ્રાને—કશાને ન ગણકારતા તબુરાવીના એ રાત વગના ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ ઝડપથી દોડ્યા ગયા આખો દિવસ અને ત્યાર પછીની રાતના બે પહોર સુધી તેમણે મજલ કરી. મધરાતે નેપોલિયને પોતાના થાકેલા લશ્કરને એક કલાક ભોંયપર લાંબા થવાની રજા આપી પણ પોતે એક પળવાર નો પણ વિસામો લીધો નહિ

૩૧ મી જુલાઇની મધરાતે મરુઆ આગળ ૧૫૦ તોપોની સવારના ભડાકાઓ ક્વાઝનોવિચના લશ્કરને પૂરૂં કર્યું અને ૩૭ ઓગસ્ટની સવારે જનરલ મેલા પોતાની સામે અભેદ્ય હારબંધ થતી જોવા, [illegible] પોતાના માણસો તેણે ગુમાવ્યા હતાં અને [illegible]

એક પળના પણ વિલંબ કરવા જેવો વખત ન હતો [illegible] પોતાના સૈન્યને વર્તમાન સ્થિતિથી વાકેફ કર્યું, અને કહ્યું કે [illegible] તમારી [illegible] એવા [illegible] ઉપર [illegible] સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો તેના એક [illegible] [illegible] ત્યાર [illegible] નેપોલિયન [illegible] ઉપર [illegible] [illegible] નેપોલિયન [illegible]

રમત રમતા હોય તેમ યુદ્ધની બાજી નિહાળતો હતો. શત્રુની નબળી બાજુ તેની શકરાબાજ જેવી આંખે જોઇ લીધી અને તે બાજુએ એવો પ્રચંડ ધસારો કર્યો કે આસ્ટ્રિયનોની વ્યૂહરચના તુટી. તેઓ નાઠા અને ફ્રેન્ચ સ્વારોએ તેમની પાછળ માઇલના માઇલ સુધી દોડીને હજારોને ઝટકાવી નાખ્યા, અને ઘોડાની ખરીઓ તળે છુંદી માર્યા.

અંધારૂં થતાં સુધી યુદ્ધ ચાલ્યું. રાત પડતાં ત્રણ ત્રણ દિવસની સખત જહેમતથી થાકીને લોથ થએલા ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ મૂડદાંઓના ઢગલાઓની વચમાં લોહીથી લદબદ થએલી જમીન ઉપર લાંબા થયા. મુડદાં અને તેમની કતલ કરનાર બેઉ અડોઅડ સૂતા અને આખા દિવસની કતલની ભયાનકતાનું ગાઢ નિદ્રાને લીધે તેમને વિસ્મરણ થઈ ગયું. પણ હજી નેપોલિયનને ઉંઘવાની ફુરસદ ન હતી. સવાર પડતાં પહેલાજ બીજા વધારે બળવાન સૈન્ય સાથે ટક્કર લેવી પડશે તેની તેને ખાત્રી હતી. આખી રાત તે દોડતે ઘોડે ઘૂમ્યો અને બીજા દિવસના યુદ્ધને માટે તૈયાર થયો.

જનરલ મેલાના વિખરાયલા સૈન્યના બચેલા સિપાઇઓ વર્મસરને જઇ મળ્યા હતા. નેપોલિયનના મુકામથી પાંચ માઇલને અંતરે એ બુઝર્ગ યોદ્ધો ત્રીશ હજાર માણસોને વ્યૂહ રચનામાં ગોઠવીને તેની રાહ જોતો ઉભો હતો. મોટા મળસ્કામાં ફ્રેન્ચસેનાએ પાછી કુચ કરી. પોતાના લશ્કરની જૂદી જૂદી ટુકડીઓ પૂર ઝડપથી કુચ કરે તે માટે ચારે તરફ નેપોલિયન ઘોડો દોડાવતો હતો. ઘણીજ અગત્યની સૂચનાઓ બીજા સ્વારો મારફતે મોકલવાનો આ વખત ન હતો. આ દડમજલથી તેના એક પછી એક પાંચ ઘોડા મરણતોલ થઇને પડ્યા. સેનાપતિના ઉત્સાહનો ચેપ આખા લશ્કરને લાગુ પડ્યો હતો. સવાર પડતાં બેઉ લશ્કરનો ભેટો થયો અને પરિણામે આસ્ટ્રિયનોએ રણક્ષેત્રમાંથી નાસવા માંડ્યું. અંધારૂં થતાં સુધી ફ્રેન્ચ સ્વારો તેમની પાછળ પડ્યા અને તેમને નિર્દયપણે કાપી નાખ્યા.

એક અઠવાડીઆનીજ વાત પર આ આસ્ટ્રિયન સૈન્ય રણવાદ્ય વગાડતું, ધ્વજા ફરકાવતું પુર ભભકામાં ટ્રેન્ટથી નીકળ્યું હતું, વિજયની તેમને પરેપૂરી ખાત્રી હતી. પણ માત્ર છજ દિવસની અંદર ઘવાયલાં, કપાયલાં અને કેદ થએલાઓ મળીને કુલ ચાળીશ હજાર માણસો તેમણે ગુમાવ્યા. આ ગમાણે આસ્ટ્રિયન સૈન્યની બીજીવાર ધુળધાણી થઇ ગઇ. નેપોલિયનના આ જંગમાં બધા મળીને સાત હજાર સિપાઇ મરાયા.

આ પ્રમાણે છ દિવસનો જંગ ખતમ થયો. આ અગ્નિયજ્ઞ જેવી ફતેહનું મુખ્ય કારણ નેપોલિયનનું બુદ્ધિબળજ હતું, આવા અસાધારણ પરાક્રમ જગતના ઇતિહાસમાં બીજે કોઇ સ્થળે જોવામાં આવ્યાં નથી. હવે ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓ તેમના અજેય સેનાપતિ ઉપર બેહદ પ્રેમ અને વિશ્વાસ રાખવા લાગ્યા. લોદીના સંગ્રામ પછી જેમ તેમણે નેપોલિયનને "નાનો નાયક" નામ આપ્યું હતું તેમ હવે તેમણે

તેને એક પદવી ઉપર ચઢાવીને "નાનો જમાદાર" એવું નામ પાડ્યું.

આસ્ટ્રિયાનું લશ્કર નેપોલિયનને હરાવી નાખવાને ચાલ્યું આવે છે એ સમાચાર ઇટાલિમાં ફેલાઇ જતાં રોમ, વેનિસ અને નેપલ્સ વગેરે રાજ્યોએ તેમના સાર તોપો અને હવે નેપોલિયન જરૂર નાસી જશે એમ જાણીને ફરીથી તેના શત્રુ પક્ષમાં ભળ્યા. પવિત્ર બાપ મહારાજે વચન તોડ્યું હતું. તેનો આસ્ટ્રિયાનો પરાજય જોઇને ગભરાયા અને નેપોલિયનને પગે પડવા નાઠા. પોપ મહારાજનો ગેરવર્તણૂક પ્રતિ-નિધિ તેના બાળકની માફક દીનતાપૂર્વક રડી પડ્યો. પણ ઉદાર દિલના નેપો-લિયને સહને માફી આપી. માત્ર એટલુંજ કહ્યું કે હવેથી તમારા ઉપર નજર બારીકીથી રાખવામાં આવશે. માત્ર એકલા લોમાર્ડીના લોકોજ પોતાનો ટેક જાળવી રહ્યા હતા. નેપોલિયને તેમનો આભાર માન્યો અને તેઓ સ્વતંત્રતા માટે લાયક જણાય છે એવો મત દર્શાવ્યો.

ઉંડી લડાઇઓ દરમ્યાન લશ્કરના પહેરેગીરો ભાગ્યેજ સોઝી શકે છે કે નહિ તેની તપાસ કરવાને નેપોલિયન છૂપે વેશે બહાર નીકળી પડ્યો હતો. એક સિપાઈ નાકું સાચવતો હતો તેણે તેને અટકાવ્યો અને કહ્યું કે તમે ગમે તે હો કદાચ સેના-ધિપતિ પોતે હો તોપણ તમને જવા દઇશ નહિ. આવી કર્તવ્યપરાયણતાથી પ્રસન્ન થઇને નેપોલિયને તેને જમાદારની પદવી આપી.

ત્યાર પછી નેપોલિયન બીજીવાર મંટુઆ પાસે જઇ પહોંચ્યો. આ વખતની તેની ખરી મહેનત ધૂળધાણી થઇ ગઇ હતી. શત્રુએ તેના સાધકામ બાળી નાખ્યા હતાં, તેની તોપો ઘસડી ગયા હતા અને શહેરમાં જોઇએ તેટલું અનાજ તથા પુષ્કળ દારૂગોળો લઇ આવ્યા હતા. નેપોલિયન પાસે ઘેરો ઘાલવાના પૂરતા સાધન ન હતા અને આસ્ટ્રિયનો ત્રીજી વાર આવશે એવી વકી હતી. હજી ત્યાંના બાદશાહનો નિ-શ્ચય ડગ્યો ન હતો. તે હજી પણ ફ્રાન્સ સાથે સલાહ કરવાની ઘસીને ના પાડતો હતો. "ફ્રેન્ચ પ્રજાસત્તાકનો નાશ કરવોજ જોઇએ" એવા શબ્દો તેના વાવટા ઉપર તેણે ચીતરાવ્યા હતા. નેપોલિયને પોતાના સૈન્યથી ત્રણગણા મોટા એ આસ્ટ્રિયન સૈન્યનો કચ્ચરઘાણ કાઢી નાખ્યો. તોપણ હજી આ ઉગતા પ્રજાસત્તાક રાજ્યને દબાવી નાખવાને આસ્ટ્રિયાએ પોતાનું તમામ સામર્થ્ય એકઠું કરીને ત્રીજી વારની તૈયારી કરવા માંડી. તરુણ આલ્વાંઝીની અંદર વર્મસર પચાસ હજાર માણસોની ફોજ લઇને બીજીવાર ટ્રેંટ આવ્યો. મંટુઆનાં વીસ હજાર માણસો મળીને તેની પાસે કુલ સીત્તેર હજાર માણસ હતા. નેપોલિયનને પારિસથી નવું લશ્કર મળ્યું હતું પણ તે માત્ર ગઇ લડાઇની ખોટ પૂરી કરવા પૂરતુંજ હતું. એટલે તેની પાસે ત્રીસજ હજાર સિપાઇઓ હતા.

ફ્રેન્ચો ટાઇરોલ ઉપર હુમલો ન કરી શકે તેથી વર્મસરે પચીસ હજાર

બાજુઓને ફ્રેન્ટથી હાંકી દશ માઇલને અંતરે મજબૂત સ્થળે મૂક્યાં અને પોતે ત્રીસ હજાર માણસો લઈને મંતુઆ તરફ ચાલ્યો. શત્રુને આ પ્રમાણે છૂટા પડેલા જાણીને નેપોલિયન ખુશખુશ થઈ ગયો. તેણે ફ્રેન્ટ નજીક પડેલા સૈન્ય તરફ વીજળીને વેગે કૂચ કરી અને એક પળનો પણ વિશ્રામ કર્યા વગર ૪થી સપ્ટેમ્બરે તેના ઉપર તૂટી પડ્યો. ઘોર યુદ્ધ થયું અને ઓસ્ટ્રિયન સેનાનો ભુક્કો નીકળી ગયો. નેપોલિયન ફ્રેન્ટ શહેરમાં [illegible] દાખલ થયો, અને ત્યાં તેણે એક જ્વલંત જાહેરનામું પ્રકટ કર્યું. તેમાં તેણે [illegible] ખાત્રી આપી કે હું જીતવાને માટે નહિ પણ સલાહ કરવા માટે લડું છું, પણ મારા દેશના શત્રુઓ સલાહ કરવા રાજી નથી. [illegible] દુશ્મન નથી. પણ ઓસ્ટ્રિયાના પાદશાહ [illegible] છે, તે ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યની [illegible] છે. જે લોકો મારી સામે હથિયાર નહિ ઉપાડે તો તેમના જાનમાલ અને તેમના ધાર્મિક હક હું જાળવીશ. આવા [illegible] તેમના સ્થાનિક [illegible] વ્યવસ્થા કરી [illegible] અને તેમનો રાજ્ય વહીવટ તેમનાં પોતાના હાથમાં સોંપી દીધો.

આ [illegible] અને પાંચમી સપ્ટેમ્બરની [illegible] નીકળી પડ્યો. [illegible] સપ્ટેમ્બરની [illegible] આવી [illegible]

આો સપડાવવા જતાં" પોતેજ પોરીઆતે હાતે મટુઆના કિલ્લામા ઘેરાઇ ગયો આ પ્રમાણે બીજો દસ દિવસનો જ઼ । ખતમ થયો દરમજ઼ દિવસમા નેપોલિયને પોતાના સૈન્યથી નમણા આસ્ટ્રિયન લશ્કરનો ત્રીજીવાર ભૂકો કહાડી નાખ્યો હવે આખુ રણક્ષેત્ર તેને માટ ખુલ્લુ થઇ ગયુ હતુ મટુઆ સર કરતી વેળા તેને ઉપદ્રવ કરે એવા એક પણ દુશ્મન ન હતો આવી ઉપરાઉપરિ યશસ્વી અને આશ્ચર્યકારક ફતેહની પરંપરા જોઇને આખો યૂરોપ ચકિત થઇ ગયો

ઉપર વર્ણવેલી લડાઇઓ દરમ્યાન એકવાર નેપોલિયનની પાસે એક સિપાઇ આવીને કહેવા લાગ્યો કે " સાહેબ! અમે આટલી આટલી લડાઇઓ જીત્યા તોપણ જુઓ, અમારાં કપડાં કેવાં ચીથરેહાલ છે!" લશ્કરમાં અસંતોષની લાગણીને મૂળમાંથીજ દાબી દેવાને માટે નેપોલિયને પોતાની સ્વાભાવિક સમયસૂચકતા વાપરીને જવાબ આપ્યો કે " મારા બહાદુર મિત્ર ! આ ફાટેલા કપડાંમાંથી તારા આબરૂ ભર્યાં જખમો જેવા ખુલ્લાં દેખાય છે તેવા નવાં કપડાં પહેર્યાં પછી નહિ દેખાય" આ જવાબની અસર લશ્કર ઉપર એવી જાદુઈ થઈ કે ચારે દિશાએથી વાહ! વાહ! ના પોકાર થઈ ગયા આ વાત આખા સૈન્યમાં વાને વેગે ફેલાઇ ગઈ અને નેપોલિયન તરફ સિપાઇઓનો પ્રેમ હતો તે કરતાં ઘણોજ વધી ગયો

એક લડાઇઓ દરમ્યાન એકવાર નેપોલિયન પોતની મુખ્ય ટુકડીથી ઘણો આગળ નીકળી ગયો તે આખા દિવસનો અપવાસી હતો અને ઉપરાઉપરિ ઘણી રાતના ઉજાગરા પણ થયા હતા. આવા વખતે એક સામાન્ય સિપાઇએ પોતાના એક સૂકા રોટલામાંથી નેપોલિયનને અરધો રોટલો ખાવા આપ્યો અને બેઉ જણ જમીન ઉપર સાથે સાથે સુતા આ વાતને દસ વર્ષ વીતી ગયા પછી નેપોલિયન ફ્રાન્સનો સમ્રાટ થયો અને એકવાર બેલ્જીયમમાંથી તે પસાર થતો હતો ત્યાર પેલો સિપાઇ તેની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે ' સાહેબ! આપને યાદ છે કે આપ એકવાર ભૂખ્યા હતા ત્યારે મે મારા ભાગમાંથી આપને અડધો રોટલો આપ્યો હતો ? આજે મારોજ વારો છે બાપ અન્ન વગર ટળવળે છે તો માટે રોટલો માગવા હુ આપની પાસે આવ્યો છુ " નેપોલિયને તેજ ઘડીએ તેના ડોસાને પેન્શન બાંધી આપ્યુ અને તે સિપાઇને લેફ્ટેનન્ટને દરજ્જે ચડાવી દીધો

એકવાર દુશ્મના બારીક સામના વખતે નેપોલિયન શત્રુના બારામાં સાધારણ સિપાઇની માફક ઘણીજ જોખમભરેલી જગાએ ઉભો હતો. એક બુઝર્ગ સિપાઇ સેનાધિપતિની આવી સ્થિતિ જોઇને તેનુ કાંડુ પકડીને બોલ્યો 'બાજુએ ખસો" નેપોલિયને તેના તરફ કરડી નજરે જોવા માંડ્યુ તોપણ તેથી ન ડરતા તેણે કહ્યુ ' આ તમને ગમે તો જયાં ત્યાં અમને નાતમાંથી કોણ મનાવનાર ?" એમ કહીને બહાદુરની બાજીઓ અને નેપોલિયનની સામે પોતાની પાંસળી

છાતી ધરીને તે ઉભો રહ્યો. બીજે દિવસે નેપોલિયને તેને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને સિપાઇમાંથી એકદમ અમલદાર બનાવી દીધો.

નેપોલિયનની પ્રતાપી મુખાકૃતિથી અને તેની અસામાન્ય બુદ્ધિને લીધે સેનાપતિઓ તેનાથી ડરીને ચાલતા અને તેની સાથે જરાપણ છૂટ લેવાની હિંમત કરતા નહિ. પણ સિપાઇઓ તો જેમ બાપની પાસે બાળક દોડી જાય તેમ તેની પાસે જતા. આસ્ટ્રિયનો સાથેના એક તુમુલ યુદ્ધ વખતે નેપોલિયને શત્રુસૈન્યની નબળી બાજુ જોઇ લીધી અને તે દિશા તરફ હલ્લો કરવાની તે આજ્ઞા આપવાની તૈયારીમાંજ હતો એટલામાં એક સામાન્ય સિપાઇ તેની પાસે દોડતો આવીને કહેવા લાગ્યો કે " સાહેબ ! પેલી બાજુએ એક ઘોડેસ્વારની ટુકડી મોકલશો તો આપણે જીત્યાજ જાણજો." સામાન્ય સિપાઇમાં આવી અસાધારણ યુદ્ધકુશળતા જોઇને નેપોલિયન ચકિત થઇ ગયો અને બોલ્યો, "ઓ બહાદુર ! મારા મનની વાત તું કયાંથી જાણી ગયો ?" તે સિપાઇએ કહ્યું તેમજ થયું. આસ્ટ્રિયનો હાર્યા. બીજે દિવસે નેપોલિયને તે સિપાઇની તપાસ કરાવી પણ તે તો એક ગોળીથી વિંધાઇને માર્યો ગયો હતો. જો જીવ્યો હોત તો તે પણ નેપોલિયનના સૈન્યના નામાંકિત સેનાપતિઓમાંનો એક નીવડત. તેના મરણના સમાચાર સાંભળીને નેપોલિયન ઉંડી દિલગીરીમાં ગરકાવ થઇ ગયો.

હજી પણ આસ્ટ્રિયાનો મદ ઉતર્યો ન હતો, તેમ ફ્રાન્સને કચરી નાખવાનો તેનો નિશ્ચય ડગ્યો ન હતો. આવા અડગ નિશ્ચયનો અને આવા અસાધારણ ઉત્સાહનો ઉપયોગ જો આસ્ટ્રિયાના બાદશાહે સારા કાર્યમાં કર્યો હોત તો તે ધન્યવાદને પાત્ર થાત; પરંતુ ભયંકર દુરાગ્રહને વળગી રહીને તેણે ફ્રાન્સ સાથે સલાહ કરવાને ના પાડી. [illegible] વહાણ અને લશ્કર જ્યાં જ્યાં ત્યાં જઇને ફ્રાન્સને ઉપદ્રવ કરતાં હતાં તે [illegible] ઉત્તેજક હતું; અને તેનાજ ઉત્તેજનથી, તેનીજ [illegible] પક્ષ લઇને આસ્ટ્રિયાનો રાજા પણ આ યુદ્ધમાંથી હાથ ઉઠાવતો ન હતો. [illegible] યુદ્ધ કરવાની મંજૂરી અપાવવા ઇંગ્લંડજ ઉશ્કેરતું હતું અને આસ્ટ્રિયાને મદદ કરવા માટે [illegible] નાણું વેરતું હતું. સ્વાધીનતાની [illegible] ઉદાર પ્રજા આ યુદ્ધથી [illegible] હતી. પણ [illegible] પોતાના [illegible] ન [illegible]

[illegible]

લશ્કરને અર્પણ કર્યો પુરુષોને શૂર ચડાવવા માટે સ્ત્રીઓએ પોતાના મોહક હાસ્યનો અને મીઠી વાણીનો પૂરતો ઉપયોગ કર્યો 'આલ્વિન્ઝિ' નામનો એક નવો સેનાપતિ ૭૫૦૦૦ સિપાઇઓ લઇને મંટુઆ તરફ ચાલતો થયો અને મંટુઆના ૨૫૦૦૦ સિપાઇઓ મળીને કુલ એક લાખ માણસોનું સૈન્ય નેપોલિયનની બેઉ બાજુએ આવીને ઉભું

હવે તેની સ્થિતિ ઘણીજ ભયંકર હતી ફ્રાન્સથી તેને થોડું સૈન્ય મળ્યું હતું પણ તે મરેલાની ખોટ પૂરી કરવા જેટલુંજ હોવાથી તેની પાસે ત્રીસ હજાર માણસો હતાં લશ્કરી તિજોરી લગભગ ખાલી થવા આવી હતી અને ઉપરા ઉપરિ ફતેહો મેળવ્યા છતાં પણ તેના સિપાઇઓને હજી અન્નવસ્ત્રને માટે તંગી વેઠવી પડતી હતી તેમનામાં પણ અસંતોષ ફેલાવા લાગ્યો હતો

નેપોલિયનને પોતાની ભયંકર સ્થિતિની પૂરેપૂરી ખબર હતી, પરંતુ થોડાજ વખતમાં થવાના ભયંકર સંગ્રામની તૈયારી કરવા માટે તેનો ઉત્સાહ અનેક ગણો વધી ગયો તેના મિત્રો અને શત્રુઓ, બેઉને ખાત્રી હતી કે હવે તેનું આવી બન્યું છેલ્લી લડાઇઓના અનુભવથી ઓસ્ટ્રિયન ચેતી ગયા હતા તેથી તેમણે પોતાના સૈન્યના વિભાગ કરવાની ભૂલ ત્રીજી વાર કરી નહિ પોતાનાથી લગભગ અર્ધું ગણું મોટું સૈન્ય સામેથી આવતું હતું અને લડાઇ વખતે વર્મસર મંટુઆના કિલ્લામાંથી નીકળીને તેના લશ્કરના પાછલા ભાગ પર તૂટી પડવાનો લાગજ જોયા કરતો હતો આથી નેપોલિયનને પણ દહેશત લાગી કે હવે ટકી શકાશે નહિ, તોપણ જાણે પોતાને ફતેહની પૂરેપૂરી ખાત્રી હોય એવો દેખાવ તે લશ્કર આગળ કરતો હતો

આ વખતે નવું લશ્કર મગાવવા માટે તેણે ફ્રાન્સના ડિરેક્ટરોને જે અરજી લખી હતી તે તેની આ વખતની ચિંતા અને હૃદયના લાગણીના ખરા દૃષ્ટાંતરૂપ છે તેણે લખ્યું કે 'આપણા ઉત્તમ દરજ્જાના તમામ અમલદારો અને સારામાં સારા સેનાપતિઓ કપાઇ ગયા છે અથવા ઘવાઇ ઘવાઇને નકામા બની ગયા છે ઇટાલિનું સૈન્ય જે શત્રુ સૈન્યને મુકાબલે મુશ્કેલીથી ટકી શકાય તે તદન થાકી ગએલું છે જ્યુબર્ટ, લેનિસ, મિલનિસ અને લેનિસ, મ્યુરાટ, ગ્રામેરી' તેમના દેશની ખાતર કપાઇ ગયા છે અને જે જીવતા છે તેઓ દવાખાનાઓમાં પથારીવશ છે મારા લશ્કરની પાસે હવે તેની પાછલી કીર્તિ અને હિંમત સિવાય બીજું કંઇ રહ્યું નથી જે બહાદુર માણસો બાકી રહ્યા છે તેમને માટે મોત સિવાય હવે બીજું કશાની આશા નથી બહાદુર આગેરો અને રણધીર માસેનાના દિવસ પણ ભરાઇ ચૂક્યા છે આવા બહાદુર યોદ્ધાઓનો વિનાશ થવાનો છે તે જોતાં મને મારા પોતાના મરણને માટે કશી ચિંતા થતી નથી મારા લશ્કરે તેની ફરજ ઘણી સારી બજાવી છે અને હું મારી ફરજ બજાવવા [illegible] ખાતાના વડા નવું લશ્કર મદદે મોકલવાનું મને વચન આપ્યું હતું, તેના બદલામાં સામાન્ય મદદ પણ મારી આગળ હજુ સુધી આવી નથી

મારી તબીયત એવી લામ થઈ ગઈ છે કે ઘોડે બેસતાં પણ મને મુશીબત પડે છે. મારી પાસે હવે મારી હિંમત સિવાય બીજું કશું સાધન રહ્યું નથી અને જે જગ્યાએ તમે મને નીમ્યો છે તેને માટે તે એકલીજ બસ છે. લશ્કર મોકલો, નહિ તો ઇટાલિ ગયુંજ જાણજો !"

એક બાજુએ તેણે ડિરેક્ટરોને આ પ્રમાણે લખ્યું ત્યારે બીજી બાજુએ પોતાના લશ્કર સાથે જૂદાજ પ્રકારનું સંભાષણ કર્યું, અને તેમને પાણી ચડાવવાને માટે તેણે પોતાની તમામ ચિંતાઓને છુપાવી રાખી. તેણે કહ્યું, " આપણે હવે એક છેલ્લોજ યત્ન કરવાનો છે અને ઇટાલિ જીતાયુંજ જાણજો. દુશ્મનો આપણા કરતાં સંખ્યામાં ચઢીઆતા છે પણ તેથી ગભરાશો નહિ. તેમનામાંના અડધો અડધ માણસો બિન અનુભવી ગામડીઆઓ છે. અલ્વિન્ઝિનો પરાજય થતાંજ મકુઆ પડવાનુંજ અને તેથી આપણે ઈટાલિ જીતીશું એટલુંજ નહિ પણ શત્રુને સલાહ કરવાની ફરજ પણ પાડીશું."

જે મહિનામાં આસ્ટ્રિયાનો બાદશાહ પોતાના સૈન્યનો જમાવ કરતો હતો તે મહિનામાં નેપોલિયન એક પળવાર પણ ઠરીને બેઠો ન હતો. તેને પોતાની આસપાસનાં રાજ્યો અને નગરોની સાથે દોસ્તીના કોલકરાર કરવા હતા, અને દુશ્મનાવટ બતાવે એવાં રાજ્યોને નિઃશસ્ત્ર કરવાં હતાં. ડિરેક્ટરોની મરજી વિરુદ્ધ તેણે ઘણા કરારનામાં કર્યાં અને લખ્યું કે જો તમે તમારા સેનાપતિના હાથમાં કુલ સત્તા નહિ સોંપો તો ઇટાલિ ગયુંજ જાણજો. પોપના અધેરથી કાયર થએલાં રાજ્યોના લોકોને તેણે સ્વરાજ આપ્યું. લોકો તેના ઉપકાર નીચે આવી ગયા અને તેમની વફાદારી દૃઢ થઇ. ઇટાલિમાંથી અનેક માણસો તેના લશ્કરમાં જોડાયા અને તેના દુશ્મનની સામે બહાદુરીથી લડ્યા. વિશ્વાસ અને સ્વાધીનતા શું નહિ કરે ? *સ્વાધીનતા મળવાથી ઇટાલિની નામર્દ ગણાતી પ્રજા એકદમ લડાયક બની ગઇ અને શૂરવીર ફ્રેન્ચોની સાથે આસ્ટ્રિયાની સામેના યુદ્ધોમાં ઝૂઝવા લાગી.

ઇટાલિનાં રાજ્યો સાથે કોલકરાર કરવામાં, ત્યાંના નગરવાસીઓની પ્રીતિ સં-પાદન કરવામાં આ સત્તાવીશ વર્ષના યુવાને વયોવૃદ્ધ અને ઘડાયલા રાજનીતિજ્ઞ પુરુષોને પણ શરમાવે એવી કુનેહ, ડહાપણ અને ઉદારતા બતાવ્યાં તેથી કરીને ડિરેક્ટરો પાસેથી તેને સહાય મળી ન હતી તેની ખોટ તેને ઝાઝી જણાઇ નહિ; પણ તેની સાથે ઇટાલિના લોકોનું રાજ્યપરિવર્તન કરવાનું વલણ તેણે દક્ષતાથી દબાવી દીધું. નહિ તો ફ્રાન્સમાં ૧૭૯૩ના સાલમાં જે ભયંકર ઘટના થઇ હતી તે ઇટાલિમાં થાત, ઉમ-રાવવર્ગનો ઉચ્છેદ થાત અને તેની સ્થિતિ જે ભયંકર થાત તે [illegible] નિરા-

---

* સાચી રાજનીતિ નિરંકુશ રાજ અખત્યાર કરત તો હિંદની ૩૦ કરોડની વસ્તીમાંથી નામર્દ ગણાતી [illegible] સામે લડવા માટે કેટલા સૈન્ય ઊભાં થયાં હોત ! સંપાદક

[illegible]

[illegible]

"જ્યારે [illegible] ઉપર [illegible] ત્યારે મારા [illegible] હું [illegible] સંપૂર્ણ [illegible] મને [illegible] રાજનૈતિક [illegible] હોત, અને મારી [illegible] સાથે [illegible] ઉપર [illegible] તો હું જગતમાં સૌથી વધારે સુખી હોત. નેન્સી! તે સ્થાન કેવું રમણીય હતું તે તને યાદ છે? [illegible] પાર્ક લેઇન પાસે [illegible] સારી સારી [illegible] ખાતો! કેવા સુખના દિવસ! તે દિવસ વહી ગયા! × × × મને તે સ્થાનની સ્મૃતિ હજી એવી [illegible] છે કે [illegible] દરેક [illegible] દેશોમાં આગ સ્વદેશાભિમાનીઓ સ્વતંત્રતાને માટે યુદ્ધો લડ્યા હતા તે સ્થાનોમાં [illegible] સાથે ફરતો તે મને બરાબર યાદ છે. તેની અસર હજી મારા હૃદયમાં એવા આંદોલન ઉત્પન્ન કરે છે [illegible] મારી પાસે આવીને મારી છાતી ઉપર તારા હાથ મૂકી જો એટલે તે કેવી ધડકે છે?"

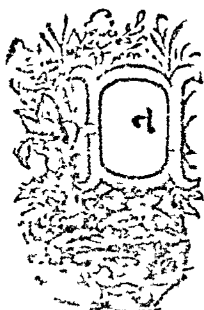
નેન્સીઓના લખે છે કે ખરેખર તેની છાતી જોરથી ધડકતી હતી તથા મનમાં લાગણીનો ઉદ્રેક થતાં તેના આખા શરીરમાં એક પ્રકારના વિજળીક પ્રવાહનો સંચાર થતો હતો એ વાતને હું જાણતી ન હોત તો અમને તેની છાતી ઉપર હાથ મૂકતાં આશ્ચર્ય થયા વગર રહેતજ નહિ.'

---

*સેંટ હેલેનામાં તેના તરફ ઘણી અપમાનભરેલી વર્તણુક ચલાવવામાં આવી હતી

प्रकरण १ मुं–मंटुआ पड्युं. १७९७

વેમ્બર માસના પ્રારંભમાં આસ્ટ્રિયન લશ્કરે કુચ શરૂ કરી. ઠંડા પવનના સુસવાટ વાતા હતા, અને પર્વતોનાં શિખર બરફથી સફેદ બન્યાં હતાં; પરંતુ તેમને કુચ કર્યા વગર ઈલાજજ ન હતો; કારણ કે જો મંટુઆ પડે તો તેની સાથેજ ઇટાલિમાં આસ્ટ્રિયાના અમલનો પણ અંત આવે.

આ બાજુએ નેપોલિયન મંટુઆ ઉપર સખતમાં સખત દબાણ કર્યો જતો હતો. શહેરમાં અનાજ ખૂટયુ હતું. નીડર અને બુઝર્ગ વર્મસરે પોતાના તમામ ઘોડાઓની કતલ કરાવીને તેમના આવેલા માંસ ઉપર નિર્વાહ કરવા માંડયો. આખરે તે પણ ખૂટવા આવ્યું ત્યારે તેણે ઘણીજ કુનેહ વાપરીને 'આલ્વિન્ઝિ'ને પેગામ પહોંચાડયો કે છ અઠવાડીઆંથી વધારે મુદત સુધી મારાથી ટકી શકાશે નહિ.

આસ્ટ્રિયન સૈન્યની હિલચાલ તપાસવાને અને બને તો તેમને રોકી રાખવાને નેપોલિયને જનરલ વોબોઇને બાર હજાર માણસ આપીને મોકલ્યો. તેણે ટ્રેન્ટ શહેરથી દક્ષિણે [illegible] દૂર બે પર્વત વચ્ચેની સાંકડી ખીણમાં મજબૂત જગ્યા જોઇને પડાવ નાખ્યો. પણ શત્રુઓની મોટી સંખ્યાને લીધે તેને પાછા હઠવું પડયું. આ આફતના સમાચાર જાણતાજ નેપોલિયન પોતાના સૈન્યને હિંમત આપવાને માટે ત્યાં દોડી ગયો. જનસ્વભાવનો તેણે જે ઉંડો અભ્યાસ કર્યો હતો અને લશ્કરને ઉત્તેજિત કરવાની તેનામાં જે ખાસ કુશળતા હતી તેનો આ પ્રસંગે તેણે સારો પરિચય કરાવ્યો. આ વખતે તો હરેક જણે મરણીયા થઇને લડયા વગર બચવાનો એકે ઇલાજ નથી એમ જાણીને આખા લશ્કરને ગોળ કુંડાળામાં એકત્ર કર્યું અને તેમની વચમાં પોતે ઉભો.. હરેક સિપાઇની નજર તેમના પરમપ્રિય સેનાધિપતિના ફિક્કા અને કામના પરિશ્રમને લીધે સુકાઇ ગયેલા ચહેરા ઉપર પડી. તેણે સખ્ત અને દિલગીરી-ભરેલા અવાજે કહ્યું, 'સિપાઇઓ! હું તમારાથી ઘણો નાખુશ થયો છું. જે [illegible] બહાદુરીથી લડીને આખા લશ્કરને [illegible] શકે તેવા

આ છોડીને તમે નાઠા ! તમે ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓ છોજ નહિ સરદાર ! તમારા લશ્કરના વાવટા ઉપર લખાવો કે ' આ લશ્કર હવે ઇટાલિના સૈન્યમાંનું નથી "

આ શબ્દોની ખૂબ અસર થઈ સિપાઇઓના ખડખડતા ગાલ ઉપર આંસુની ધાર વહેવા લાગી અને ઘણાક તો ઉઘાડી રીતે ડુસકાં ભરવા લાગ્યા તેમણે પોતાની હાર તોડી નાખી અને બાળકોની માફક પોતાના વહાલા સેનાધિપતિની આસપાસ ભેગા થઇ ગયા અને બોલ્યા, " શત્રુઓ અમારાથી ત્રણ ગણા હતા અમને બીજી વાર તેમની સામે મોકલી જુઓ અમે મોતના મોં સામે દોડી જઇશું, પછી જોજો કે ઇટાલિના લશ્કરમાંના છીએ કે નહિ ! "

નેપોલિયને તરતજ ગુસ્સો ઉતારી નાખ્યો, તેમની સાથે પ્રેમથી વાત કરી, અને કહ્યું કે તમારી ગુમાવેલી પ્રતિષ્ઠા પાછી મેળવવાની હું તમને જલદી તક આપીશ. થયું પણ તેમજ. પછીનાજ યુદ્ધમાં નેપોલિયને તેમને મોખરે રાખ્યા અને તેમણે [illegible] પરાક્રમ કરી પોતાનાથી [illegible] ન બની શકે એવા [illegible] આસ્ટ્રિયન સેનાને ઉથલાવી નાખી. આવી યુક્તિથી નેપોલિયન પોતાના સૈન્યમાં [illegible] જાગતો હતો [illegible] થાય છે તેમ સિપાઇઓના ઉઘાડા બગડ [illegible] ઉપર તેમના લોહીની ખરચવાની આખુ મારવાની તેને દરકાર પડતી નહિ. તે સિપાઇઓના મન ઉપરજ અધિકાર મેળવતો, તેનું ખરૂં સામ્રાજ્ય મનુ પોતાના શરીરપર નહિ પણ આત્મા ઉપર હતું તે કહેતો કે " મારા સિપાઇઓ તો માત્ર છોકરાઓ જેવા છે ' લશ્કરના [illegible] વિનામણી બોલી [illegible] અમર [illegible] ઉપર થઇ, અને તેને થવાની જરૂર પણ હતી [illegible]

ફ્રેન્ચસેનાની સ્થિતિ એવી ભયંકર હતી કે મિલન પાવિઆ અને લોદીના દવાખાનાંઓમાં પડેલા ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓ પોતાની રાજી ખુશીથી લશ્કરમાં આવીને હાજર થયા હતા. ઘણા તો સૂકાઇને હાડપિંજર જેવા બની ગયા હતા અને તેમના ઘા હજી પૂરા રૂઝાયા પણ ન હતા. પોતાના ઘાયલ થએલા મિત્રોને આવી હાલતમાં આવેલા જોઇને આખા સૈન્ય ઉપર અદ્‌ભુત અસર થઇ. એક બાજુએ તેમની પોતાની ધાસ્તી ભરેલી સ્થિતિનું તેમને પૂરેપૂરું ભાન થઇ ગયું ત્યારે બીજી બાજુએ સ્વદેશભક્તિનું આવું જ્વલંત દૃષ્ટાંત જોઇને તેમને શૂરાતન ચડ્યું. શત્રુઓ વધારે સંખ્યામાં એકઠા થાય ત્યાર પહેલાંજ નેપોલિયને યુદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. આસ્ટ્રિયનો ચાળીશહજાર અને ફ્રેન્ચો પંદર હજાર હતા.

નેપોલિયને જ્યારે પોતાના જમીનપર સૂતેલા સિપાઇઓને કુચ કરવાને જાગૃત કર્યા ત્યારે રાત્રિનો ઘોર અંધકાર ચોતરફ છવાઇ રહ્યો હતો, અને ઠંડા પવનના સુસવાટ જોરથી વાતા હતા. આ કામ અત્યંત જોખમભરેલું હતું. પંદર હજાર ફ્રેન્ચોને શત્રુના ચાળીશ હજાર સિપાઇઓના અભેદ્યવ્યૂહ ઉપર આંધળાની માફક તૂટી પડવાનું હતું. આગલા દિવસના વરસાદને લીધે રસ્તામાં એટલો કાદવ થયો હતો કે તેમનાથી પોતાની તોપો સાથે લઇ જવાનું બને તેમ ન હતું. આખો દિવસ ભયાનક કતલ ચાલી. યુદ્ધની ફારમી કીકીઆરી, લડવૈયાઓની વીરહાક અને ઘાયલ થએલાઓની ચીસાચીસ પવનના સુસવાટ સાથે ભળી જતાં હતાં. આખી રાત બરફ વરસ્યુ અને ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ તેમના મુખ ઉપર પડતા કરાની વૃષ્ટિથી કાયર કાયર થઇ ગયા. અંધારૂં થયા પછી વરસાદથી તરબોળ થએલા, ટાઢથી ઠરી ગએલા અને આખો દિવસ લઢી લઢીને થાકીને લોથ થએલા સિપાઇઓ લોહીથી ખરડાયલા બરફ ઉપર મુડદાંઓ અને મરવા પડેલાની સાથે આરામ લેવા સૂતા. બેમાંથી એકે પક્ષે જીત મેળવ્યાનો દાવો કર્યો નહિ તેમ પોતાનો પરાજય પણ સ્વીકાર્યો નહિ.

ઘોર અંધારી રાત, ઠંડા પવનના સુસવાટ, કરાનો વરસાદ, અને તેની સાથે રણક્ષેત્રનો બીભત્સ દેખાવ એનું વર્ણન તો શું પણ કલ્પના કરવી પણ અસંભવિત છે. માઇલાના માઇલાસુધી વિસ્તરાયલા રણક્ષેત્રમાંથી ઘાયલ થએલા સિપાઇઓના કરુણ પોકાર આખી રાત સંભળાયા કર્યા. આરામનાં સાધનોથી ભરેલા ઘરમાં, બરદાસ્ત લેનાર કુટુંબીઓની હાજરીમાં પણ મરણ દુઃખદાયક લાગે છે, ત્યારે ઠંડા બરફના તકીઆ ઉપર માથું મૂકીને ઘાની વેદનાથી રીબાઇ રીબાઇને મરતાં આ બહાદુર માણસોને કેટલું કષ્ટ થયું હશે તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે નેપોલિયનના બે હજાર અને આસ્ટ્રિયાનાં તેથી પણ વધારે માણસો જમીનદોસ્ત થઈ ગયાં હતાં.

ત્યારપછી જ્યારે નેપોલિયનને માલૂમ પડ્યું કે શત્રુના સૈન્યમાં વધારો થયા કરે છે ત્યારે તેણે વેરોના શહેરના કિલ્લાનો આશ્રય લીધો. દુશ્મનોના આગળથી પાછા હઠવાનો

પ્રસંગ તેની જિંદગીમાં આ પહેલોજ હતો તેની ગ્રહદશા હવે પલટાઇ હતી તેના
સિપાઇઓ પણ ગંભીર અને ગમગીન બની ગયા આવી ઉપરાઉપરિ ફતેહો મેળવ્યા
નામોશીથી પાછા હઠવું અથવા વધારે નામોશી સાથે શત્રુને તાબે થવુ એ બે
સિવાય ત્રીજો માર્ગ રહ્યો ન હતો બીજી રાત ગઇ તોફાન હવે શમી ગયું હતું અને
બરફથી ઢંકાયેલા પર્વતો ઉપર નીરવપણું પથરાયું હતું. એકાએક નેપોલિયને સિપા-
ઇઓને કુચ કરવાની આજ્ઞા આપી. વેરોનાના શહેરનો પશ્ચિમ તરફનો દરવાજો જે
ફ્રાન્સ તરફ પડતો હતો તે ઉઘાડ્યો અને ફ્રેન્ચસેના શાંતિથી બહાર નીકળીને ચાલવા
લાગી દરેક જણના ચહેરા ઉપર ઉદાસીનતાનું વાદળ છવાયુ હતું તેમને ભારે
નામોશી સાથે આખરે પાછા હઠવાની જરૂર પડી, તેથી તેઓ તદ્દન નિરુત્સાહી અને
શરમથી મરવા જેવા થઇ ગયા હતા એવામાં એકદમ બધાની અજાયબી અને ગભ
રાટની વચ્ચે નેપોલિયને કુચ કરવાની દિશા ફેરવી અને ફ્રાન્સ તરફ ન જતા એડિજ
પર્વતની બીજી તરફ ચાલવા માંડ્યું તે પોતાના લશ્કરને ક્યાં લઇ જતો હતો તેની
કોઇને સમજ પડી નહિ, પણ તેઓ તેની આજ્ઞા પ્રમાણે ઉતાવળે પગે ચાલ્યા અને
મધરાત પહેલાં ચૌદ માઇલની મજલ કરીને આસ્ટ્રિયન સેનાની બગાસર પાછલી
બાજુની નજીક આવી પહોંચ્યા અહિં તેમણે માઇલના માઇલસુધી વિસ્તરાયલી
ભેજવાળી જમીન જોઇ તેની ઉપર જવા આવવા માટે સાંકડા પૂલ જેવા રસ્તા
બનાવ્યા હતા, આ રસ્તા સાંકડા હોવાને લીધે શત્રુની સંખ્યા ગમે તેટલી મોટી
હોય તોપણ કશા ખપમાં આવે એવી ન હતી કેમકે એકે સૈન્યનો મુખ ભાગજ
કામ આવી શકે એમ હતુ ફ્રેન્ચ લશ્કરમાંના ચાલાક સિપાઇઓ નેપોલિયનની
યુક્તિ સમજી ગયા આખા સૈન્યમાંથી હર્ષના પોકાર થવા લાગ્યા અને અત્યંત નિરા-
શાને ઠેકાણે તેમના હૃદયમાં અત્યંત જુસ્સો પ્રદીપ્ત થયો.

મધરાત થઇ હતી આસ્ટ્રિયન સૈન્યનાં તાપણાં માઇલના માઇલસુધી પથરાયાં
હતાં. ચિંતા અને પરિશ્રમથી લેવાઇ ગએલો અને લીન વિચારમાં મગ્ન થઇ
ગએલો નેપોલિયન લેશમાત્ર પણ ક્ષુબ્ધ થયા વગર એક ટેકરી ઉપર ચઢીને ધ્યાન
વિચે પોતાના સૈન્યનું અને તેમણે લીધેલી જગ્યાનું અવલોકન કરવા લાગ્યો તેને
ચારે દિશાએથી ઘેરી વળેલા શત્રુઓના ચાળીસ હજાર માણસો સાથે લડવાને તેની
પાસે માત્ર તેર હજાર માણસો જ હતાં પણ હવે આખી ફ્રેંચ સેનામાં બેહદ
ઉત્સાહ ફેલાઇ ગયો હતો અને આ યુદ્ધમાં તેમનો વિજય થશે એવું તેમના
મનમાં પાકું ઠસી ગયું હતું

ઉપર કહેલા ભેજવાળા પ્રદેશના મધ્ય ભાગમાં આર્કોલા નામનુ ગામ હતુ
સાંકડી ઉંચી પાળ ઉપર થઇનેજ તેમાં દાખલ થઇ શકાતુ હતું તેની નજીકમાં એક
નદી વહેતી હતી અને તેના ઉપર નાનો લાકડાનો પૂલ બાંધ્યો હતો આસ્ટ્રિયન

[illegible] કર્યો હતો અને એ સ્થળ એવું અગત્યનું [illegible] જરૂર હતી સવાર થતાં પહેલાંજ [illegible] ચાલુ થયું અને તેમને [illegible] શરૂ થી [illegible] કરતા [illegible] વરસવા લાગ્યો. [illegible] ગયા. નેપોલિયને પોતાના હાથમાં [illegible] " [illegible] તમારા સરકારની [illegible] " [illegible] મુખમાંથી નીકળતા [illegible] [illegible] ઉપર ચાર તરફથી થતા [illegible] [illegible] થવા લાગ્યો [illegible]

[illegible]

નના દવાખાનામા પડ્યો હતો ત્યાથી તે દોડતો આવી પહોંચ્યો તેના ઘા હજ રુઝાયા ન હતા આ લડાઇમા નેપોલિયનને બચાવતાં તેને બીજા ત્રણ જખમ વાગ્યા પણ તે પોતાના વહાલા સરદારની પાસથી લડાઇ પુરી થતા સુધી ખસ્યોજ નહિ

નેપોલિયને એવા અનેક વીર પુરુષોને પોતાના પ્રેમના જાદુથી વશ કરી લીધા હતા મુરિઓન પણ તેમાનો એક હતો નેપોલિયનની સામે ધગધગતો તોપનો ગોળો આવતો જોઇ તે એ મુરિઓન છલગ મારી આગળ આવ્યો અને તે પ્રાણઘાતક ગોળાને તેણે પોતાની છાતી પર ઝીલી લીધો આથી તેના પોતાના તો કુટકે કુટકા થઇ ગયા પણ પોતાના જાનના ભોગે તેણે નેપોલિયનને બચાવ્યો અંધારૂ થયાથી થોડાક નાયક યોદ્ધાઓ છૂટા પડ્યા પણ સવાર થતાજ પાછો દારુણ સગ્રામ ચાલુ થયો ઘડાયલા તાલીમબાજ સૈન્યોએ હજારો નિનકવાયતી આસ્ટ્રિયનોને સગીનથી વીંધી નાખીને કાદવમા ઉથલાવી પાડ્યા પાછી રાત પડી અને વળી ત્રીજે દિવસ ઉગ્યો, અને વળી પાછા નિડર કુતરાઓની માફક સૈન્યો શત્રુઓ ઉપર તુટી પડ્યા આ સગ્રામમા નેપોલિયનનો ઘોડો જખમી થયો અને તેને કાદવમા ફેંકી દઇને નાઠો તે કાદવમા ગળાસુધી ગરકી ગયો હતો કાદવમાં ગરકી જઇને અથવા તો આસ્ટ્રિયન સ્વારની તલવારથી પોતાનુ મરણ નીપજશે એવી તેને ખાત્રી હતી પણ તેના સૈન્યને આ વાતની ખબર પડી ગઇ તેઓ બીજીવાર તેની વ્હારે દોડી આવ્યા અને તેને બચાવી લીધો આખો દિવસ યુદ્ધનો ભગનીઓટ ચાલ્યાજ કર્યો પાછુ નેપોલિયને પોતાનુ બુદ્ધિબળ અજમાવ્યુ તેણે કેદ પકડાયલા શત્રુઓની અને તેમના ઘવાયલા માણસોની ઘણીજ સભાળથી ગણત્રી કરી. તેની ખાત્રી થઇ કે પોતાનુ સૈન્ય શત્રુસૈન્યના પોણા ભાગ કરતા ઓછુ નથી

હવે શત્રુની સાથે આખરનુ યુદ્ધ કરવાને ખુલ્લા મેદાનમા ઉતરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો તેના સૈન્યનો ઉત્સાહ વધી ગયો હતો અને શત્રુઓ નેટનાજ પ્રમાણમા નાહિમત બન્યા હતા. ત્રણ દિવસના લાગટ યુદ્ધથી બેઉ તરફના યોદ્ધાઓ થાકી ગયા હતા અને લડાઇ પૂરી થાય એટલુજ ઇચ્છતા હતા

મધરાત થઇ હતી પણ નેપોલિયનની ભૂખ અને નિદ્રા બેઉ ઉડી ગયા હતા. તે ઘોડે બેસીને સૈન્યને દરેક ભાગે ફરી વળ્યો અને વાણીની છટાથી ઉત્તેજક શબ્દોથી થાકેલા સિપાઇઓમા ઉત્સાહ વધારવા લાગ્યો તેના સ્વભાવની તમામ શક્તિઓ આવતી કાલના ભવિષ્ય ઉપર આધાર રાખતી હતી એ વાત તે પોતાના યોદ્ધાઓને સમજાવતો હતો અને હાની નિરાશાથી બચાવ્યુ અને યુદ્ધમા નાખી દીધું તે સખત હતી અને તેના હાથ નીચે ઉમેદવાર સિપાઇઓ પર પ્રેમ વરસતો હતો. તેના સાથ ઘુમતા પણુ ઘવાયા તેમજ થતુ હતુ નાટકમાં

ને ૭

નાખવા માટે નેપોલિયને એક અજાયબ જેવી યુક્તિ રચી. ચૂંટી કઢાડેલા પચાસ સ્વારોને કાદવવાળી જમીનમાં થઇને શત્રુના પાછલા ભાગ તરફ જઈ છૂપાઇ રહેવાની આજ્ઞા આપીને મોકલ્યા. એ દરેકને અકેક રણશિંગડુ પણ તેણે આપ્યુ હતું.

હવે તેણે શત્રુસૈન્યના તમામ આગલા ભાગ ઉપર પ્રચંડ ધસારો કર્યો. તોપોના ધડાકા સખ્ત થવા લાગ્યા કે તરત પેલા સ્વારો પોતપોતાનાં રણશિંગડાં વગાડીને શત્રુઓ ઉપર તૂટી પડયા. આથી આસ્ટ્રિયનો એવું સમજ્યા કે નેપોલિયનના તમામ ઘોડેસ્વારો સાથે સેનાપતિ મુરા ધસ્યો આવે છે. તેમનામાં ભારે ગભરાટ ફેલાયો. તેમની વ્યૂહરચના છિન્ન ભિન્ન થઈ ગઇ અને તેઓ જીવ લઇને ચારે તરફ નાસવા લાગ્યા. નાસતા શત્રુની પાછળ ફ્રેન્ચો પણ જોસપૂર્વક દોડયા, અને સાંજ પડતા પહેલાં આલ્વિન્ઝિ આસ્ટ્રિયાના પર્વતો ભણી નાસવા લાગ્યો. આ યુદ્ધમાં તેનાં આશરે ત્રીશહજાર માણસો ધૂળ ચાટતાં થઇ ગયાં હતાં. હવે નેપોલિયન વિજયધ્વજા ફરકાવતો, રણવાદ્ય વગડાવતો વેરોના શહેરમાં ફરીથી દાખલ થયો. નગરવાસીઓએ તેને આશ્ચર્ય અને ઉમંગસહિત વધાવી લીધો. તેના અસાધારણ શૌર્ય અને બુદ્ધિબળથી તેના દુશ્મનો પણ ચકિત થઇ ગયા અને તેના મિત્રોના જેટલીજ તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે તેણે છેલ્લા આઠ મહિનામાં તેના સૈન્યથી બમણી મોટી ચાર ચાર આસ્ટ્રિયન સેનાનો કચ્ચરઘાણ કહાડી નાખ્યો. પારિસના ડિરેકટરોને તેણે આ લડાઇનો હેવાલ લખી મોકલ્યો. તેમાં તેણે પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પોતાને માટે ઘણુંજ થોડું લખ્યું હતું; બધો યશ પોતાના લશ્કરોનેજ આપ્યો હતો. તેણે લખ્યું હતું કે "આર્કોલાની લડાઈ કરતા વધારે રસાકસીવાળી અને વધારે નીડરતાથી લડવામાં આવી હોય એવી લડાઇ કદિ થઈજ નથી. મારી પાસે હવે બહુ થોડા બાહોશ સરદારો રહ્યા છે. તેમનું શૌર્ય અને તેમની રાષ્ટ્રભક્તિ અપ્રતિમ છે."

આટલી બધી જય મળ્યા છતાં નેપોલિયને મુઇરોનની વિધવાને દિલાસાનો પત્ર લખવાનો અવકાશ મેળવ્યો. તે કહે છે કે "તેના મરવાથી તમે તમારા પ્રિય પતિ વગરનાં થયાં છો અને હું સાચા, દિલોજાન મિત્ર વગરનો થયો છું; પણ તેના મરવાથી આખા દેશને એક બુદ્ધિમાન અને નિડર સેનાપતિની ખોટ પડી છે. જો તમારે [illegible] નાનકડા બાળકને [illegible] કરવા જેવું મારા લાયક કામ હોય તો તમારે [illegible] કે [illegible]."

[illegible] સારીથી [illegible] નથી [illegible] આર્કોલાના [illegible] અને [illegible] આસ્ટ્રિયનો [illegible]

વિધવાઓ અને નમાયાં બાળકોના કરુણ વિલાપ નીકળવા લાગ્યા

આવા ભયંકર સંજોગોમાં નેપોલિયનને દિલાસાના પત્રો લખવાનો કેવી રીતે અવકાશ મળ્યો હશે તે સમજી શકાતું નથી ૭ના આઈલોના યુદ્ધ પછી તેણે એક દિલાસાપત્ર લખ્યો હતો તેમાં તે લખે છે કે "તે વીર પુરુષની માફક શત્રુના સાથે સામી છાતીએ લડતાં મરણ પામ્યો છે આવું મોત કોને નહિ ગમે ? જગતના નિંદા, શત્રુઓની ઈર્ષ્યા અને મનુષ્યના હૃદયમાં વસતી અનેક પાપમય વૃત્તિઓથી નીપજતા કલેશ સહન કરવાને હું શામાટે જીવ્યો હોઈશ એમ કહેનાર માણસો શું જગતમાં ઓછાં છે ?" સત્તાવીસ વર્ષે, ભરજુવાનીમાં, ચારે દિશામાં પોતાનો યશ ગવાતો હતો તે વખતે પણ નેપોલિયનના હૃદયમાં ઉદાસીનતાની છાયા જણાતી હતી.

આસ્ટ્રિયનો નાસતા હતા અને તેમનો સંહાર કરતી ફ્રેન્ચ તોપોની ગર્જના સંભળાતી જ હતી તે વખતે નેપોલિયન પ્રાણાધિક પ્રિયતમા જોસેફાઈનને પત્ર લખવા બેઠો તે પત્ર તેની ઢબ પ્રમાણે "વાક્યોને ઠેકાણે શબ્દો અને શબ્દોને ઠેકાણે અક્ષરો" વાપરીને લખાયો હતો તે પત્ર જોસેફાઈનના હાથમાં પહોંચાડવાને એક સ્વાર પૂર વેગથી ઘોડો દોડાવતો રવાના થઈ ગયો તે પત્ર નીચે પ્રમાણે હતો —

"માન હૃદયના દેવી જોસેફાઈન ! આખરે હું જીવતો થયો છું મૃત્યુ હવે મારાથી દૂર નાસી ગયું છે અને મારા યશ તથા માનના અભિલાષ હજી તેવાને તેવાજ રહ્યા છે શત્રુની હાર થઈ છે આજકાલમાં મંટુઆ પણ મારા હાથમાં આવશે. તેમ થતાંજ તારો પતિ તને ગાઢ આલિંગન દેવા અને તેના ઉદ્દીમ પ્રેમના અનેક પ્રમાણો બતાવવા તારી પાસે આવી પહોંચશે હું જરા થાકી ગયો છું મને વારવાર યાદ કરજે જો તારો પ્રેમ જરાક પણ કમી કરીશ તો તું મારા તરફ નિષ્ઠુર અને અન્યાયી થઈ કહેવાઈશ. પણ હું નિશ્ચયપૂર્વક માનું છું કે જેવો હું તારો પ્રેમઘેલો પ્રિયતમ છું તેવીજ તું પણ મારી ચિરકાળપર્યંત સહચરી રહીશ જે હૃદયો પ્રેમ સમાનવૃત્તિ અને અનુકંપાવડે સંલગ્ન થયાં છે તે મૃત્યુ સિવાય બીજા કશાથી વિખૂટાં પડશે નહિ. તારી તબીયતના સમાચાર લખજે "

આ અલૌકિક પુરુષમાં એક વિચિત્ર પ્રકારનો વહેમ દૃઢ થઈ ગએલો જોવામાં આવે છે તે માનતો કે હું પ્રારબ્ધને અધીન છું—મને મારા કરતાં વધારે બળવાન શક્તિ મારા જીવન માર્ગ ઉપર દોરી જાય છે તે પોતાની જિંદગીને તુચ્છ માનતો હતો અને મરણના વિચારથી તેને લેશમાત્ર પણ ભય ઉપજતો નહિ. તે પોતેજ કહે છે કે હું મારા પ્રારબ્ધના હાથમાં પૂતળા જેવો છું મારૂં પ્રારબ્ધ મને જ્યાં ઘસડી જાય ત્યાં હું ઘસડાઉં છું મોતની હું જરાએ ચિંતા કરતો નથી મનુષ્યના આયુષ્યની અવધ આવે ત્યારે તને ગયા વગર છૂટકોજ નથી " એક જણે પૂછ્યું કે "પ્રારબ્ધવાદી છો " તેણે કહ્યું ' હા, મુસલમાનોની માફક હું કિસ્મતને માનું

છું. પહેલેથીજ મારી આવી માન્યતા છે. કિસ્મતમાં જે નિર્માયું હોય તેજ થાય છે.” સાંભળો હું તમને એક દૃષ્ટાંત આપું ટુલોનના ઘેરા વખતે એક સરદાર પોતાની જાતનું ઘણુંજ જતન કરતો હતો. એકવાર અમારી તોપનો ગોળો કેટલે સુધી પહોંચે છે તે અમે તપાસતા હતા. રખેને શત્રુની તોપનો ગોળો પોતાને વાગી બેસે તે માટે તે ભીંતને ઓથે ઉભો રહી નીચો વળીને જોતો હતો. એટલામાંજ એક ગોળો આવ્યો અને તેના ભૂકેભૂકા થઈ ગયા. જો તે નીચો ન વળ્યો હોત અને મારી માફક ટટાર ઉભો રહ્યો હોત તો તેને કશી ઇજા થાત નહિ,” સેંટહેલેનામાં તે માંદો પડયો ત્યારે ઓ’મીરાએ તેને દવા ખાવાને કહ્યું. નેપોલિયને જવાબ આપ્યો કે ‘જે પ્રારબ્ધમા નિર્માણ થઇ ચૂક્યું છે તે બન્યા વગર રહેનાર નથી. આપણા આયુષ્યના દિવસ પહેલેથીજ મુકરર થએલા છે.” નેપોલિયન આવો ચુસ્ત પ્રારબ્ધવાદી હતો છતાં ઉગ્ર પુરુષાર્થી હતો એ ઘણુંજ વિસ્મયજનક છે ×

તેના લગ્ન વખતે તેને જોસેફાઇનની છબિવાળું એક સુંદર લૉકેટ ભેટ મળ્યું હતું. જોસેફાઈન તરફ તેનો એટલો તો ગાઢ પ્રેમ હતો કે તે લોકેટને હમેશાં પોતાના હૃદય

× વેદાન્તની વિશાળ દૃષ્ટિને આમા આશ્ચર્ય લાગે તેમ નથી. પૂર્વજન્મના દૃઢ સંસ્કારોએ અથવા તો વર્તમાન જન્મના બહોળા પ્રયત્નસેવને આવા ઉચ્ચ વિચાર તેનામાં ઉગતી ઉમ્મરમાંજ ઉગાડેલા હોવા જોઇએ. નેપોલિયનની દેશહિતરસિકતા અને બીજી ઉચ્ચતા તરફ જોતા પણ ઉપર જણાવેલી તેની માન્યતા તેની કક્ષાને બંધ બેસતી છે. હલકી કક્ષાના, પોપટીયા જ્ઞાનવાળા, પાખંડી તેમજ એદી આળસુઓ પણ આવા શબ્દો બોલે છે અને અતિ ઉચ્ચ કક્ષાવાળાઓ પોતાની ઉંડી આધ્યાત્મિક સમજણને લીધે અથવા સ્વપ્રકૃતિને તેમજ બહારના બનાવોને ઉંડી નિરીક્ષણ બુદ્ધિથી નિરખવાની યોગ્યતાને લીધે આ વાતને એક પૂર્ણ સત્ય તરીકે કહે છે. જગતની વ્યવસ્થાપક સત્તાનો કેટલો મોટો હાથ દુનિયાના મોટા કામોમાં રહેલો હોય છે. પામર અને વિષયીની કક્ષા ઓળગીને જિજ્ઞાસુ અથવા જીવન્મુક્તની દશાએ પહોંચેલા માણસો જે કાંઇ નિષ્કામ કર્મ, લોકસેવા, પ્રભુભક્તિ, જ્ઞાનાભ્યાસ, લોકસંગ્રહ કે સ્વભાવસિદ્ધ કાર્યો કરે કરાવે છે તે અન્ય સામાન્ય મનુષ્યો કરતા વિશેષતાવાળાં હોવા છતા પણ સામાન્ય મનુષ્યોના જેટલી વૃથા અહંમન્યતા તેમનામા નથીજ હોતી, અને તે નથી હોતી તેથીજ તેવા કાર્યોમાં નિમિત્ત તરીકે યોજાવાને તેઓ ભાગ્યશાળી બને છે. અને કર્તૃત્વાભિમાન ન હોવાથીજ અભિમાનીઓ કરતા તેમના કામો વધારે અગત્ય અને મહત્ત્વનાં હોય છે, છતાં તેઓ તેમા પ્રારબ્ધને અથવા જગદ્વ્યવસ્થાપક સત્તાનોજ કરનાર કરાવનાર કહી ઉચ્ચ સત્વનું પાલન કરે છે અને અહંકારીઓ કરતા પણ એ અકર્તાપણામા તેઓ ઘણુ વધારે હિત તથા આનંદ અનુભવે છે.

સંપાદક

ઉપર ઘા જ કરતો હતો. યુદ્ધમાં જ્યારે તે જય મેળવતો ત્યારે પોતાની પ્રિયતમાની ભણી પ્રેમપૂર્ણ દષ્ટિએ નિહાળતો હતો. એક દિવસ તેણે જોસેફાઈનને લખ્યું હતું કે "પ્રેમમયિ ! તેં કરી આદિલોએ મન વશ કરી લીધું. ત્યારથી કદ તેથી મારા અસ્તિત્વને તારામાં સમાવેલું છે ! મારી પ્રેમના ! મને પ્રાણ બંધમાં શું નિર્માણ થયું છે તે તો હું જાણતો નથી. પણ મારા આ મનમાંથી તારા વિચારે તમને કદી દૂર નાખશે તો તે હું ક્યારેય થવાથી મદદ થશે નહિ. ઉત્તમ ચરિત્રે ! હું કોની સાથે તારી તુલના કરું ! આ સમય ઉત્તમ મારી સાથે રહીને વિચરવું કરવા તું ચાહે છે. જે દિવસ મારા હૃદયમાંથી મેં તને દૂર કરી દૂર કરવામાં આવશે તે દિવસ મારા જીવનનો અંત આવ્યો જાણજે."

એક દિવસ તે સોનેરી હાથ ભાગી ગયો. નેપોલિયનને તેથી અત્યંતની દુઃખ થવાથી જોસેફાઈનના સમાચાર લાવવા માટે એક સવારને તેણે ઠેઠ પારિસ મોકલ્યો હતો.

તેના આવા ગુણ જોતાં જોસેફાઈનના હૃદયમાં તેને માટે અનુરાગ પ્રેમ જાગૃત થાય એમાં કશું આશ્ચર્ય જેવું છે જ નહિ. જોસેફાઈન પણ તેને વિષે કહે છે કે "નેપોલિયન અત્યંત નોબલ પુરુષ છે"

ડચેસ ઓફ આર્બેન્ટિસ કહે છે કે "નેપોલિયનની તારવાળી મુખાકૃતિનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. તેના આત્માનું તેજ તેના મોં અને નેત્રમાં પ્રતિબિંબિત થતું હતું"

× એલેકઝાંડર કહે છે કે "નેપોલિયનને હું જેટલો ચાહતો હતો તેટલો હું બીજા કોઈને ચાહતો નહિ"

ડયૂક ઓફ વિસેન્ઝા કહે છે કે "હું મારા સમયના યુરોપના તમામ રાજ્યકર્તાઓને ઓળખું છું. મારા રાજકીય કામકાજો અંગે મારો તેમની સાથે પરિચય છે એટલું જ નહિ પણ ઇતિહાસમાં મશહૂર થએલા ઘણાએ વ્યક્તિઓ સાથે તેમના દરબારીના માણસ તરીકે લાંબા વખતથી રહેતો આવ્યો છું. તેમની તુલના કરવાના મને ઘણા સારા પ્રસંગો પ્રાપ્ત થયા છે, પણ નેપોલિયન સાથે તેઓમાંના કોઈની પણ સરખામણી થઈ શકે એમ છે જ નહિ. જેઓ આથી વિરુદ્ધ મત ધરાવતા હશે તેઓ ખરું જોતાં નેપોલિયન વિષે કાંઈ જાણતા જ નથી."

બ્યૂરાક લખે છે કે "તેનામાં એવી અનેક પ્રકારની અસાધારણ શક્તિઓ છે કે જેમાંની માત્ર એક શક્તિના પ્રભાવથી પણ હરકોઈ માણસ ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે. તે તેના જમાનાનો સર્વશ્રેષ્ઠ નેતા છે. તે આખા દેશના કારભારનું સુકાન ચલાવે છે, અને રાજ્યના દરેકે દરેક ખાતા ઉપર નજર રાખે છે. તેના મોટા મોટા પ્રધાન તેના હાથ નીચેના કારકુન જેવા છે. આટલું છતાં પણ મોટાં

× રૂશિયાનો ઝાર કે જે નેપોલિયનનો એકવાર વિરોધી હતો.

મોટાં રાજ્યોને પોતાના હાથમાં રમાડનાર અને આખા જગતનો ધન સંબંધી પ્રબંધ પોતાની આંગળીના વેઢા ઉપર ગણી કહાડનાર આ મહાપુરુષ પોતાના ઘરસંસારની ઝીણામાં ઝીણી બાબતો ઉપર પણ ધ્યાન આપી શકે છે.

આસ્ટ્રિયાનાં ચાર ચાર વિશાળ સૈન્યો ધૂળધાણી થઇ ગયાં તોપણ હજી ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સાથે સલાહ નહિજ કરવી, એવો ત્યાંના શહેનશાહનો અને પ્રધાન મંડળનો જે નિશ્ચય હતો તે હજી ડગ્યો ન હતો. નેપોલિયનની સામે મોકલવા માટે પાંચમું લશ્કર ઉભું કરવાની તૈયારીઓ તેમના તરફથી પુનઃ થવા લાગી. આ ઘટનાઓને લીધે ઈટાલિમાં પ્રબળ ક્ષોભ ફેલાયો હતો. ઉમરાવવર્ગ અને રૈયતનાં હૃદય એક બીજાથી વધારેને વધારે વિમુખ બનતાં જતાં હતાં. આસ્ટ્રિયા અને ઈંગ્લંડે વેનિસ, નેપલ્સ વગેરે રાજ્યોને નેપોલિયનની સામે લડવાને અને ઈટાલિમાં જોરભેર ફેલાતા સ્વતંત્રતાના જુસ્સાને દાબી દેવાને રાજખટપટ કરવામા કચાશ રાખી નહિ. આથી કરીને આત્મરક્ષણને માટે પ્રજાસત્તાક રાજ્યને માટે ઉત્સુક થએલી ઈટાલિની પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કરવાની નેપોલિયનને જરૂર પડી.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જ્યારે આસ્ટ્રિયામાં નવુ સૈન્ય ઉભું કરવાની તૈયારી ચાલતી હતી ત્યારે પોપ મહારાજ પણ તેમનુ સૈન્ય એકઠું કરતા હતા. એકવાર તો નેપોલિયને તેને ક્ષમા આપી હતી પણ હવે તેણે પોપ મહારાજને સખત ધમકીભરેલો સંદેશો મોકલાવ્યો કે " રોમને હવે અમારી સાથે યુદ્ધમાંજ ઉતરવુ છે ત્યારે અમે પણ તૈયાર છીએ. પણ મનુષ્યજાતિ તરફનુ મારૂ કર્તવ્ય વિચારીને એકવાર ફરીથી પોપ મહારાજને ડહાપણ વાપરવાની સલાહ આપુ છું. મારૂ લશ્કર ઘણું સામર્થ્યવાન છે અને જો હું ધારીશ તો પોપની રાજસત્તાનો (ધાર્મિક નહિ) નાશ થયોજ જાણજો. તે છતાં પણ હજી તેમની સાથે સલાહ કરવા ફ્રાન્સ ઉત્સુક છે. હું સલાહ કરીને આ વિગ્રહનો નિવેડો લાવવા ઘણો ઉત્સુક છુ. હવે મને લડાઇનો ભય નથી તેમજ કીર્તિની તૃષ્ણા નથી " પણ પોપ મહારાજે આસ્ટ્રિયાના લશ્કરી બળ ઉપર હજી નિર્ભર રહીને આ ધમકીને લેખવી નહિ. એમ કરતાં કરતાં એક મહિનો વીતી ગયો અને આસ્ટ્રિયાનું પાચમુ બળવાન સૈન્ય મંટુઆની મદદે ઈટાલિ તરફ ચાલતું થયુ. હવે વર્મસરને ગળે પાણી આવી ગયાં હતાં અને તેનાથી વધારે દિવસ ટકી શકાય એમ હતુંજ નહિ.

નેપોલિયનના કહેવાથી જોસેફાઈન તેની સાથે છાવણીમા આવીને રહી હતી. તેની કાળજી અને પ્રયત્નથી તેની લથડી ગએલી તબીયત પાછી સુધરવા લાગી હતી. એકવાર બેઉ વાર્તાવિનોદ કરતા હતા તે દરમ્યાન નેપોલિયને સ્ત્રીજાતિના સ્વાભાવિક દોષો ગણાવ્યા તે સાંભળીને જોસેફાઇનથી રહેવાયુ નહિ; જેથી બેઉ વચ્ચે પુષ્કળ વાદવિવાદ ચાલ્યો. તેણે પોતાની જાતિનો પક્ષ લઇને પોતાના પતિને ખૂબ હંફાવ્યો.

તેની દલીલ સામગ્રી દીધા પછી નેપા ... મરૂન, મર્ દાગ કરીને ક્યું, "વિવે' સુ અંધી આપીઆ તારા જેવી ... તારી નારી ફેક પણ આની સ ખાસ ... ક્યા ઉપાય એમ નથી ' ના કહ્યાથી તેમના વિવાદનો અંત આવ્યો.

વાચકોને નજમ ડી. સ્ટીલનું નામ તો યાદ હશે. તેણે એક દિવસ નેપોલિયનને કહ્યું કે " લેકો કહે છે કે તમે સ્ત્રીજાતિના પક્ષપાતી નથી " નેપોલિયન તરતજ ટૂંકાં વાક્ય બોલવાની પોતાની ટેવ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો કે " મારી સ્ત્રીની મને અત્યંત પ્રેમ છે " તે વારંવાર કહેતા કે " પવિત્ર આનંદવાળી સ્ત્રીના સહ-વાસ પુરૂષની મનોવૃત્તિને પવિત્ર બનાવે છે " વળી એક વખતે તેણે કહ્યું હતું કે " મેં સ્ત્રીસુખ સંબંધી વિચાર કરવાના અવકાશજ નથી અને એ દિશા તરફ વળવાથી મનુષ્ય ઉચ્ચ સ્થાન તેમજ પગ જમાવી શકતો નથી. મારા જીવનનો માર્ગ મેં આગળથીજ નિર્માણ કરી રાખ્યો છે જગતના અપ્સરા જેવી મોહક કાન્તિવાળી રમણીઓ મારી પાસે આવે—અને પણ (મિસર દેશમાં) તેવી સુંદરીઓનો અભાવ નથી—તોપણ તેઓ મને મારા મુકરર કરેલા નિશ્ચયમાંથી તલમાત્ર વિચલિત કરી શકે નહિ.'

નેપોલિયનના હાથ નીચે આ વખતે અથાગ દોલત હતી તોપણ તેની ખાનગી જિંદગી ઘણીજ સાદી અને ઘણીજ ઓછી ખર્ચાળ હતી તેના તાબાના બીજા સેનાપતિઓ વિલાસી નગરમાં મહાલતા રહેતા હતા ત્યારે તેમનો સેના-ધિપતિ નેપોલિયન પોતાની સ્ત્રી સાથે ઘણીજ કરકસરથી રહેતો હતો. તેના અનેકગણા કામમાંથી જો તે જરા પણ વિશ્રાંતિ કે વિનોદ મેળવતો હોય તો તે માત્ર જોસેફાઈનની સાથે એકાદ કલાક નિર્દોષ આનંદમાં પસાર કરીનેજ મેળવતો લશ્કરી જ્યારે એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે જતું પરન્તુ ત્યારે જોસેફાઈન પણ પોતાના પતિની સાથેને સાથેજ જતી, માત્ર લડાઈ પ્રસંગે તો કોઈ સલામત જગ્યાએ મોક-લી પડતી

આ વખતે નેપોલિયનનો દેખાવ ઘણોજ નિસ્તેજ બની ગયો હતો તેના ગાલમાં ખાડા પડ્યા હતા અને શરીરમાં માત્ર હાડકાંજ બાકી રહ્યા હતા ફક્ત તેની તેજ-સ્વી આંખજ તેના હૃદયમાં ઉપાયલી અગાધ શક્તિની સાક્ષી પુરતી હતી

સન ૧૮૦૭ ના જાન્યુઆરી માસની બારમી તારીખ આવી પહોંચી હજી સખ્ત ઠંડી અને ઠંડા પવનના સુસવાટ જોસભેર વાતા હતા પર્વતોના શિખર ગંજેલ બરફથી ઢંકાઈ ગયા હતા અને નદીઓના પ્રવાહમાં મોટાં મોટાં ગચીઆ જોસબંધ તણાયા જતા હતા એવામાં સાંજે નેપોલિયનની છાવણીમાં એક સ્વારે ઘોડે આવીને સમાચાર આપ્યા કે આસ્ટ્રિયન સૈન્ય રિવોલીના મેદાનમાં એકઠું થયું છે તેજ પળે બીજે સ્વાર સમાચાર લાવ્યો કે દુશ્મનના લશ્કરનો એક બીજો વિભાગ મદુઆ

તરફ ઝડપભેર ધસી આવે છે. હવે શું કરવું તે અઘરો સવાલ થઇ પડયો. જો એ બેઉ લશ્કરોને ભેગાં થવા જેટલો વખત મળે અને મંટુઆમાં રહેલું સૈન્ય તેના ઉપર બીજી બાજુએથી હલ્લો કરે, તો તેના સૈન્યમાંથી એક પણ માણસ ભાગ્યેજ જીવતો ફ્રાન્સ જવા પામે એવી સ્થિતિ આવી પડે. જો તે રિવોલીવાળા સૈન્ય ઉપર હુમલો કરવા જાય તો પેલું સૈન્ય મંટુઆ પહોંચી જાય અને તેથી કરીને તે શહેરને કબજે કરવાનો બધો પરિશ્રમ ધૂળધાણી જાય; પરંતુ શું કરવું તેનો વિચાર કરવામાં નેપોલિયને એક મિનિટ પણ ગુમાવી નહિ. તેને માટે માત્ર એકજ માર્ગ હતો. આસ્ટ્રિયનો કહેતા કે "ફ્રેન્ચો કુચ કરતા નથી પણ ઉડે છે." વાવાઝોડાની ત્વરાથી તે પોતાનાં ત્રીસ હજાર માણસો સાથે દોડયો અને નહિ માની શકાય તેટલા વખતમાં તો શત્રુના છાવણી પાસે આવેલા, બરફથી ઢંકાયલા પર્વતોના શિખરો ઉપર જઇ પહોંચ્યો. ત્યાં રહીને તેણે જોયું તો શત્રુની છાવણી માઇલના માઇલ સુધી પથરાઈ ગઈ હતી. તેણે તીક્ષ્ણ નજરથી ગણત્રી કરી લીધી કે તેમની સંખ્યા ૫૦ હજારની હોવી જોઇએ. વળી તેણે બીજું પણ જોઈ લીધું કે તેમની તોપો હજી આવી પહોંચી નથી, તેથી તેણે વગર વિલંબે હુમલો કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

સવારના ચાર વાગે નેપોલિયનની તોપોના ધડાકાથી આસ્ટ્રિયન લશ્કર ઉંઘમાંથી એકાએક જાગી ઉઠયું. આહા! રિવોલીનો રણસંગ્રામ! આખો દિવસ બેઉ પક્ષે ભયંકર કતલ ચલાવી. કોઇ વાર ફ્રેન્ચો હઠતા તો કોઇ વાર આસ્ટ્રિયનો હઠતા. જય અને પરાજયના ભરતી ઓટ નેપોલિયન પોતાના સ્વભાવસિદ્ધ શાંત, ક્ષોભરહિત દૃષ્ટિથી જોતો હતો. પણ આખરે આ યુદ્ધમાં તેનું બુદ્ધિબળ ફાવ્યું અને રાત પડતાં શત્રુઓ અવ્યવસ્થિતપણે ચારે દિશાએ નાસતા જણાયા. ફ્રેન્ચોની તોપોએ તેમનો કચ્ચરઘાણ વાળી નાખ્યો અને માઇલના માઇલ સુધી આખા મેદાન ઉપર તેમનાં મુડદા રગદોળાતાં થઇ ગયાં. નેપોલિયન કહે છે કે "આસ્ટ્રિયનોની વ્યૂહરચના ભૂલ વગરની હતી પણ તેમનો પરાજય થવાનું કારણ એજ હતું કે તેમને મિનિટે મિનિટનો સદુપયોગ કરતાં આવડયો નહિ."

આ યુદ્ધમાં નેપોલિયનના ત્રણ ઘોડા હણાયા અને ત્રણવાર તે મરતો મરતો બચ્યો; તોપણ તેણે પોતાના જાનની દરકાર કરી નહિ. [illegible] ભયંકર [illegible] વરસાદ વચ્ચે ઉભા રહીને તે પોતાના યોદ્ધાઓને [illegible] તેનું સૈન્ય [illegible] ચારે દિશાએ ઘેરાઈ ગયું. હવે [illegible] માર્ગ રહ્યો નહિ. [illegible] તેણે તરતજ [illegible] હુમલો કરવા [illegible] કે તેમ [illegible] અને તેને [illegible] હુમલો [illegible] છે તેને અને આખરે

વચ્ચે અડધો કલાક વાતચીત થવાની જરૂર છે, માટે તેટલો વખત યુદ્ધ બોલાવવું જોઈએ. આસ્ટ્રિયન્સ આ જાળમાં સપડાયો. તોપોના ધડાકા બંધ થયા અને યોદ્ધાઓ બંદુકોને ટેકો દઈને થાક ખાતા ઉભા. નેપોલિયનનો સેનાપતિ 'જુનો' શત્રુની છાવણીમાં ગયો અને શત્રુ કબૂલ રાખે નહિ એવી સરતો બતાવીને રકઝક કરવામાં અડધો કલાક કહાડી નાખ્યો. નેપોલિયને તે દરમ્યાન પોતાના સૈન્યને નવી આકૃતિમાં ગોઠવી દીધું અને પછી જે સંગ્રામ શરૂ થયો તેમાં આસ્ટ્રિયનોથી ટકાયું નહિ અને તેઓ રણક્ષેત્ર છોડી નાસવા લાગ્યા.

શત્રુઓ નાઠા ત્યાર પછીનો રણક્ષેત્રનો દેખાવ અત્યંત ભયાનક થઈ પડયો. પાયદળ, ઘોડેસ્વાર, તોપો, સામાનના ગાડા બધાનો ગોટાળો થઈ ગયો. સાંકડા રસ્તામાં નાસવાનો માર્ગ રહ્યો નહિ, અને પાછળથી ફ્રેન્ચોની તોપોના ગોળા આવી આવીને માણસોના ટોળામાં મોટાં મોટાં બાકોરાં પાડવા લાગ્યા. જાણે કોઈ જ્વાળામુખી ફાટયો હોય અને તેના મુખમાંથી પત્થર અને અંગારા ચારે તરફ ઉડે તેમ આસ્ટ્રિયનોના શરીરના ટૂકડા ચારે તરફ ઉડવા લાગ્યા. ચારે દિશાએ પ્રલય થઈ રહ્યો.

તોપણ હજી નેપોલિયનને આરામ લેવાનો વખત ન હતો. વીસ હજાર આસ્ટ્રિયનો મંટુઆ તરફ દોડતા હતા. તેમની પાસે અનાજ અને યુદ્ધસામગ્રીનો પુષ્કળ ભંડાર હતો. જો તેઓ મંટુઆમાં દાખલ થવા પામે તો તેની બધી મહેનત બરબાદ જાય એ નક્કી હતું. તેણે ગઈ રાતે આખી રાત ઝડપથી કુચ કરી હતી, અને આખો દિવસ લડવું યુદ્ધ કર્યું હતું. તેથી તેણે પોતાના થાકેલા સૈન્યને થોડાક કલાકનો આરામ લેવા દીધો, પણ પોતે એક પળ માત્રનો પણ આરામ લીધો નહિ. હજી તેના સૈન્યને માથે ભયનું વાદળ ઝઝુમતું હતું. તેનામાં ચિંતા એટલી બધી તીવ્ર હતી કે જ્યારે બધા ઉંઘવા પડ્યા હતા ત્યારે પોતે ઉંડા વિચારમાં નિમગ્ન થઈને આંટા મારતો હતો.

મધ્ય રાત પછી તરત જ ફ્રેન્ચો ઉપડયા અને બાકીની આખી રાત અને પછીનો આખો દિવસ દડમજલ કરતા આગળ પડેલા મંટુઆની નજીક આવી લાગ્યા. મંટુઆની દિવાલો ઉપરથી છુટતી તોપોના ધડાકા તેમણે દૂરથી સાંભળ્યા. નેપોલિયનના સૈન્યના નાનકડા લશ્કર ઉપર બેઉ બાજુએથી દુશ્મનો ધસી ચૂક્યા હતા. નેપોલિયનને ત્યાં આવતાં એક જ કલાકનો વિલંબ થયો હોત તો આસ્ટ્રિયનો મંટુઆમાં દાખલ થઈ જાત. પણ વિજળીના વેગથી તે આવી પહોંચ્યો. વંટોળીઆના ઝપાટાની માફક પાસાં ઉડી જાય તેમ તાલીમબાજ ફ્રેન્ચોએ [illegible] આસ્ટ્રિયનોને ઉડાવી દીધા અને વર્મસરને પાછા ફરી મંટુઆમાં ભરાઈ જવું પડ્યું. આ જમાવટ આસ્ટ્રિયાના પાંચમા [illegible] અને [illegible] વાદળ જે [illegible] પેદા થયું હતું તેને નેપોલિયને એક દિવસમાં વિખરી નાખ્યું.

ફ્રેન્ચો હવે બિન હરીફ થઇને મંટુઆની સામે ઉભા રહ્યા. આવી ફતેહના સમાચાર સાંભળીને જગત્ આશ્ચર્યમુગ્ધ થઇ ગયું; અને હજી પણ યુદ્ધકળાના નિપુણ સેનાપતિઓ કહે છે કે **આવાં ઝળકતાં પરાક્રમ નેપોલિયન સિવાય બીજા કોઇ પણ વીર પુરુષે કર્યાં હોય એવું આખા જગતનાં યુદ્ધોની તવારીખ જોતાં માલૂમ પડતું નથી.**

હવે નાઇલાજે વર્મસરને નેપોલિયનને શરણે આવવાની જરૂર પડી. તેણે પોતાના એક દૂતને ફ્રેન્ચોની છાવણીમાં મોકલ્યો. નેપોલિયને દયા અને ઉદારતાભરેલી સરતે સલાહ કરવાનું વચન આપ્યું અને વૃદ્ધ સેનાપતિ વર્મસરના મનમાં ઓછું ન આવે અને તેના દરજ્જાને હલકું ન લાગે તે માટે ૨૦૦ સ્વાર, ૫૦૦ પાયદળ અને ૭ તોપો સાથે જવાની રજા આપી, અને કહ્યું કે તે આજે મંટુઆ છોડે કે મહિના પછી છોડે પણ આના કરતાં વધારે કઠોર અથવા વધારે ઉદાર સરતો હું કરનાર નથી. વર્મસરે પોતે આવી ઉદાર સરતોની વકી રાખી ન હતી તેથી તે નેપોલિયનની ઉદારતા જોઇને ચકિત થઇ ગયો અને નેપોલિયનને ઝેર દઇને મારી નાખવા માટે પોપ મહારાજે જે કાવત્રું રચ્યું હતું તે સંબંધી તેને ચેતવણી આપીને તેણે આ ઉપકારનો બદલો વાળ્યો.

બીજેજ દહાડે સવારમાં મંટુઆનો કિલ્લો નેપોલિયનને સ્વાધીન કરી દેવામાં આવ્યો; અને આસ્ટ્રિયન સેનાપતિ કિલ્લામાંથી બહાર નીકળ્યો. ઘણા સમયના ભૂખમરાને લીધે દુર્બળ થએલા આસ્ટ્રિયનો શરમને લીધે નીચું માથું કરીને ફ્રેન્ચ સેનાપતિના પગ આગળ પોતાનાં હથિયાર મૂકતા ગયા પણ આ વખતે નેપોલિયન પોતે ત્યાં ન હતો. વર્મસરની તરવાર લેવાનો તેનો હક્ક હતો. પણ પોતાના દુશ્મનોની નામોશી જોવી એ તેના ઉદાર દિલને પસંદ ન હતું. આસ્ટ્રિયનોએ તેની સાથે અનેક રીતે [illegible] બનાવ્યું હતું તોપણ તેમની દુર્દશા જોવા હાજર રહેવું એ તેને ઘણું હલકું લાગતું હતું, અને તે ઉપરાંત વૃદ્ધ વર્મસરને મસ્તક નમાવીને પોતાની તરવાર [illegible] હાથમાં સોંપવી પડે અને તેમ કરતાં તેના [illegible] ને જે દુઃખ થાય તે જોવું એ તેના જેવા [illegible] ન હતું. એ માટેજ તે પોતે ત્યાંથી દૂર [illegible] આવી [illegible] ઉદારતાને લીધે નેપોલિયનના શત્રુઓ પણ તેને [illegible] માનવા લાગ્યા.

[illegible] સાથે સુલેહ કરવા [illegible] હતો. નેપો- [illegible] કાઢી નાખ્યો, મંટુઆનો અજિત કિલ્લો [illegible] ફ્રાન્સની કિર્તિની ધ્વજા ઉંચે ચઢી; નેપો[illegible] [illegible] ફ્રાન્સના ઉપરના [illegible] [illegible]

નેપોલિયનને દિગ્વિજય કરવો ન હતો તેમ યશની પણ સ્પૃહા ન હતી. ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો વિનાશ કરવાને તત્પર થએલા યુરોપના રાજાઓના આક્રમણમાંથી પોતાના દેશનું રક્ષણ કરવાનોજ માત્ર તેનો ઉદ્દેશ હતો, પરંતુ શત્રુરાજ્યોનો ગર્વ ચૂર્ણ થયા સિવાય તેઓ ફ્રાન્સના નવા રાજ્યબંધારણને કબુલ કરી તેની સાથે સલાહ કરે એ આશાજ વ્યર્થ હતી નેપોલિયનની જ્યારે પૂર્ણ ખાત્રી થઈ કે આસ્ટ્રિયાનો પાદશાહ ફ્રેન્ચો તરફનું પોતાનું વેર ઓછું કરતો નથી ત્યારે તેણે દૃઢ સંકલ્પ કર્યો કે હવે તો આપણેજ આસ્ટ્રિયા ઉપર ચડાઈ કરવી અને વિયેના સર કરીને ત્યાંના રાજમહેલમાંજ ગર્વિષ્ઠ આસ્ટ્રિયન નૃપતિને ફ્રાન્સ સાથે સલાહ કરવાની ફરજ પાડવી આ સંગ્રામના આરંભમાં નેપોલિયને આવું બનવાની વકી રાખી ન હતી પણ સંજોગોએ અથવા તો તેના કહેવા પ્રમાણે કિસ્મતે તેને માટે આ માર્ગ ખુલ્લો કર્યો

પરંતુ પોપ મહારાજે પણ ચાળીસ હજાર માણસોનું સૈન્ય એકઠું કર્યું હતું અને નેપોલિયન આસ્ટ્રિયા તરફ કૂચ કરે તો તેના સૈન્યના પાછલા ભાગ ઉપર આક્રમણ કરવાની તક જોયા કરતો હતો તેથી નેપોલિયન પ્રથમ તેના તરફજ વળ્યો પોપની રૈયતને જાહેરનામાદ્વારા તેણે જણાવી દીધું કે અમે તમારા ધર્મને જરા પણ અપમાન પહોંચાડીશું નહિ. અમારા એક હાથમાં તલવાર છે પણ બીજા હાથમાં સુલેહનું ચિન્હ ઑલિવ ઝાડની શાખા છે નેપોલિયન માત્ર આઠ હજાર માણસો સાથે પોપના રાજ્યમાં દાખલ થયો પોપનું સૈન્ય તેની સામે ટકી શક્યું નહિ નેપોલિયન જે શહેરમાં ગયો ત્યાંના ધર્મગુરુઓ તરફ તેણે એવી દયાળુ વર્તણુક ચલાવી કે તમામ રૈયત તેને ચહાવા લાગી. ફ્રાન્સના પણ ઘણા ધર્મગુરુઓ નાસીને અહિં આવ્યા હતા અને ભૂખે મરતા હતા. તેમના નિર્વાહ માટે પણ તેણે વ્યવસ્થા કરી. પોપ તેને શરણે આવ્યો અને નેપોલિયને પોતાની ઉપરી સરકારની મરજી વિરુદ્ધ પોપ સાથે સુલેહ કરી. તે જ્યારે હારેલા શત્રુ સાથે સલાહ કરતો ત્યારે માત્ર એટલીજ શરત કરતો કે તમારે અમારા પ્રજાસત્તાક રાજ્યને ઉપદ્રવ કરવો નહિ આવી ઉદાર શરતો જોઇને પોપ પોતે પણ ચકિત થઈ ગયો. જેઓ રોમન કેથોલિક ખ્રિસ્તી ન હતા તેમની સામે પોપ મહારાજ ઘણાજ કઠોર કાયદાઓ અને શિક્ષાનો ઉપયોગ કરતા હતા નેપોલિયને તે રદ કરવાની પ્રાર્થના કરી. તેણે પોપ સાથે ધાર્મિક માનભરેલી વર્તણુક રાખી હતી અને સલાહની શરતો ઘડતાં પણ ધાર્મિક ઉદારતા બતાવી હતી તોપણ તેના નામને કલંકિત કરવાને તેના શત્રુઓએ ધાર્મિક મદથી ભરેલી પત્રિકાઓ છપાવીને આખા યુરોપમાં ફેલાવી દીધી. યુરોપની કેથોલિક પ્રજાને તેની સામે ઉશ્કેરવાના હેતુથી એમાં એવું લખાણ કર્યું હતું કે તેણે પૂજ્ય પોપ મહારાજના સફેદ વાળ પકડીને તેમને આખા રોમમાં આમ તેમ

ઘસડયા હતા. એવું એક લખાણ નેપોલિયનના વાંચવામાં આવ્યું હતુ. તેમાં તેને મહાપાતકી વ્યભિચારી, લોહીનો તરસ્યો રાક્ષસ જેવો ચીતર્યો હતો. એ વાંચીને તે પુષ્કળ હસ્યો; તે ઉપરથી એક માણસને ઘણી નવાઈ લાગી તેને તેણે જવાબ આપ્યો કે –

“ આપણા સાચા દોષ કોઇ પ્રકટ કરે તોજ આપણને રીસ ચડે. આખું જગત જાણે છે કે * વિષયવાસના તરફ કુદરતીરીતે મારૂ વલણ છેજ નહિ, અને વળી હું એટલો કામકાજમાં ગૂંથાયલો રહુ છુ કે એવા દુર્ગુણનો વિચાર કરવા જેટલી મને ફુરસદ પણ નથી; તોપણ આ લખાણમાં જે વાતો લખી છે તેને સાચી માનનારા લોકો દુનિયામાં નથી એમ નથી. પણ આપણે કરીએ શું ? કોઇના મગજમાં એવોજ તરંગ આવે કે મારે આખે શરીરે વાળ ઉગ્યા અને હાથે પગે વરૂના જેવા નખ ઉગ્યા અને એવી વાત તે છપાવે તો તેને પણ સાચી માનનારા લોકો નીકળી આવે પણ તેમાં આપણે કરીએ શું ? એવી બાબતોનો પ્રતિકાર થઇ શકેજ નહિ. ”

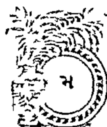

* તે વ્યભિચારી હતો અને તેની છાવણીમા સંખ્યાબંધ સુંદરીઓ રાખતો હતો એવો મિથ્યા આરોપ તેના ઉપર મૂકવામાં આવ્યો હતો. ભા૦ કે૦

પ્રકરણ ૧૦ મુ

આસ્ટ્રિયા ઉપર ચડાઇ અને સંધિ ૧૭૯૭

ન્તુઆ પ્રાચીન સમયના જગવિખ્યાત કવિ વર્જિલની જન્મ-
ભૂમિ હતી પણ સૈકાના સૈકા થયાં દીન અને વિલાસ ભોગ
નામાં મદાંધ થયેલી ઇટાલિની પ્રજાને તેમ જ તેમના ઉપર
રાજ્ય કરનાર આસ્ટ્રિયનોને આ મહાન કવિનું વિસ્મરણ થઇ
ગયું હતું અને શહેરમાં તેને માટે એક પણ સ્મારકચિન્હ
ઉભું કરવામાં આવ્યું ન હતું. નેપોલિયનનો રણસંગ્રામ
ચાલતાં તુરતના સમયમાં ખાલી નીકળતી ક્ષણને માટે ધાર્યું
માન હતું તેવી આ યુદ્ધના ભયાનક કોલાહલ અને ઉપાધિઓ છતાં, તેનો વિચાર
કરવાની બાજુએ મૂકી તરત [illegible] તેણે વર્જિલની યાદગીરી જાગતી રાખવાને
એક ભવ્ય [illegible] ચણાવવાની અને તે કવિવરના માનમાં એક જાહેર ઉત્સવ ઉજવવાની
યોજના કરી. તેમ કરવાનો તેનો હેતુ એટલોજ હતો કે નિઃસત્વ થએલી ઇટાલિયન
પ્રજા પોતાના પ્રતાપી પૂર્વજોનું અનુકરણ કરવા પ્રેરાય. તેણે જે જે દેશ જીત્યા
ત્યાંના સાહિત્યની, કળાની, વ્યાપારની અને ઉદ્યોગની ખીલવણીમાટે
તાત્કાલિક ઉપાયો લીધા હતા. એવી રીતે નેપોલિયન દેશો જીતનારજ
નહિ પણ જીતાયલા દેશોનું કલ્યાણ સાધનાર વિજેતા હતો.

પછી તેણે વિયેના ઉપર ચઢાઈ કરવાની તૈયારી કરવા માંડી. આ કાર્ય કાંઇ
જેવું તેવું નહોતું. આસ્ટ્રિયાની કુલ વસ્તી બે કરોડ માણસોની હતી અને તેની
પાસે [illegible] પચાસ હજાર માણસોનું સૈન્ય હતું. વળી આસ્ટ્રિયન પ્રજા લાયક,
પરાક્રમી અને પ્રતિષ્ઠિત હતી. વિયેના શહેરના રક્ષણ માટે અનેક કિલ્લા બાંધવામાં
આવ્યા હતા. [illegible] અનેક રાજાઓએ પરિશ્રમ લઇને તેને એવો મજ-
બૂત બનાવ્યો હતો કે [illegible] સાથે બળવાન તુર્કોને પણ તેની દિવાલ
આગળથી નામોશી સાથે પાછા હઠવું પડ્યું હતું.

[illegible] સિપાઇઓની ફોજને નેપોલિયને ઇટાલિના બંદોબસ્ત માટે રહેવા

દીધી અને બાકીના ચાળીશ હજાર યોદ્ધાઓ સાથે તે આગળ વધ્યો. કુચ કરતી વખતે તેણે પોતાના સૈન્યમાં નીચે પ્રમાણે વીરરસથી ભરપૂર જાહેરનામું પ્રકટ કર્યું અને તેના પડઘા રણશિંગડાના તીવ્ર નિનાદની માફક આખા યૂરોપમાં સંભળાઇ ત્યાંના તમામ રાજાઓનાં હૃદય ધડકવા લાગ્યાં.

“ યોદ્ધાઓ ! થોડાજ વખત પર પૂરાં થએલાં યુદ્ધોમાં અક્ષય કીર્તિ મેળવી છે. તમે ૧૪ સંગ્રામોમાં અને બીજાં નાનમોટાં મળીને ૭૦ યુદ્ધોમાં વિજયી થયા છો; તમે એક લાખ કરતાં વધારે શત્રુઓને કેદ પકડયા છે, શત્રુની બે હજાર મોટી અને પાંચસો નાની તોપો તમે જીતી લાવ્યા છો. આ આખા વિગ્રહનો તમામ ખર્ચ તમે પોતે પ્રાપ્ત કર્યો છે એટલુંજ નહિ પણ તમે તમારા દેશની તિજોરીમાં ૬૦ લાખ ડૉલર મોકલી શકયા છો. ઇટાલિના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકારો અને શિલ્પીઓએ ગયાં ત્રણ હજાર વર્ષ થયાં અંકિત કરેલાં ભવ્ય અને ઉત્તમોત્તમ ચિત્રો અને મૂર્તિઓમાંથી નમુનેદાર ચિત્રો અને મૂર્તિઓ તમે તમારા પાટનગર પારિસને શણગારવા મોકલી દીધાં છે. તમે યૂરોપનો સૌથી સારામાં સારો પ્રદેશ જીતી લીધો છે. મહા વીર સિકંદરની લીલાભૂમિ માસિડોનિયાની સામેના આડ્રિયાટિક ઉપસાગરને કાંઠે તમારાજ પ્રતાપથી આજે ફ્રાન્સનો ત્રિરંગીધ્વજ સૌથી પહેલીવાર ઉડતો જોવામાં આવે છે; પરંતુ હજી આના કરતાં પણ વિશેષ યશોન્નતિ તમારા પ્રારબ્ધમાં નિર્માણ થએલી છે. મને વિશ્વાસ છે કે તમે તેને માટે નાલાયક નિવડશો નહિ. ફ્રાન્સના ઉભરતા પ્રજાસત્તાક રાજ્યને નિર્મૂળ કરવા જે જે રાજાઓ એકત્ર થયા હતા તેમાંથી હવે આપણી સામે એકલો ઓસ્ટ્રિયાનો રાજાજ બાકી રહ્યો છે. આપણી સાથે સલાહ કરેલાની તેને ફરજ પાડવા માટે હવે આપણે તેના રાજ્યના છેક અંદરના ભાગમાં [illegible] તમે એક બહાદુર પ્રજાને જોવા પામશો. તેમના [illegible], તેમના [illegible] તમે માન આપજો અને તેમના જાન-માલને [illegible] તેમને હાથ લગાડતા નહિ. બહાદુર [illegible] પ્રજાને [illegible] તમે આવ્યા છો તે બરોબર યાદ રાખજો. ”

[illegible]

[illegible]જ વિચાર કરીને, શત્રુપક્ષ તેની સામે કેવા કેવા સંજોગો ઉત્પન્ન કરશે, તેમના [illegible] ક્યાં ક્યાં એકઠાં થશે તે સર્વનો પૂરતો વિચાર કરીને નેપોલિયને પોતાનો કાર્યક્રમ [illegible] કહાડ્યો હતો. એક બાજુએ વીરશિરોમણિ નેપોલિયન અને બીજી બાજુએ મહાવીર [illegible]ર્સના યુદ્ધનું પરિણામ જોવા માટે આખો યુરોપ ઉત્સુક બની ગયો હતો.

હજી શિયાળાનો અમલ ઉતર્યો ન હતો. આલ્પ્સ પર્વતના શિખર હજી બરફથી [illegible] હતાં. ઠંડા પવનનાં તોફાન હજી ચાલુ જ હતાં. આથી કરીને સર્વને [illegible]ની હતી કે વસંતઋતુ બેસતા પહેલા નેપોલિયન પ્રયાણ કરશે નહિ. પણ ત[illegible] [illegible]જ વિલક્ષણ પ્રકૃતિનો માણસ હતો. ઠંડા પવનનાં તોફાન જોસભેર ચાલતાં [illegible] વરસાદ મુસળધારે વરસતો હતો. [illegible] પશુઓની પણ બહાર નીકળ[illegible] [illegible]ની હિંમત ચાલતી ન હતી, તેવે વખતે નેપોલિયને પોતાના સૈન્યને કૂચ કરવાની આજ્ઞા આપી. થોડેક દૂર ચાલ્યા પછી તેના જોવામાં આવ્યું કે એક અત્યંત વેગ[illegible]વતી [illegible] નદી ગર્વોન્મત્તપણે તેના માર્ગમાં અટકાવ કરતી વહેતી હતી. તેની સામે આસ્ટ્રિયન સેના સજ્જ થઈને તેના આવવાની વાટ જોતી ઉભી હતી. તેમની અસંખ્ય તોપો એવી ચતુરાઈથી ગોઠવી હતી કે તેમાંથી છૂટતા ગોળા નદીના પ્રવા[illegible] ઉપર બધે ફેલાઈ પડી શકે. પાયદળની હારની હાર સૂર્યના તેજથી ઝગઝગતી સંગીન હાથમાં લઈને નદી ઓળંગવાનું સાહસ કરનાર શત્રુને ગોળીઓના વરસાદથી વધાવી લેવાને સજ્જ થઈને ઉભી હતી. તેની બેઉ બાજુએ અસંખ્ય ઘોડેસ્વારો હણ[illegible]હણાટ અને થનથનાટ કરતા ઘોડાઓ ઉપર સ્વાર થઈને શત્રુ ઉપર હુમલો કરવા [illegible] સેનાપતિના આજ્ઞાની વાટ જોતા ઉભા હતા.

આ બાજુએ ફ્રેન્ચ સૈન્ય કાદવથી ભરેલા રસ્તાઓ અને પર્વતોના સાંકડા [illegible] [illegible]માંથી મજલ કરતું આવ્યું હતું. જ્યારે તેઓ નદીકિનારે આવી પહોંચ્યા ત્યારે [illegible] તોફાન શમી ગયું હતું અને સ્વચ્છ ભૂરા આકાશમાં સૂર્ય પ્રકાશી રહ્યો હતો. તેમના [illegible] [illegible] કાદવથી [illegible] અને વરસાદથી ભીંજાયલા હતા. [illegible] [illegible] નદી, [illegible] ભરેલી તોપોનો હાર, શત્રુના થનથનાટ કરતા [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઘોડાઓ અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વિચાર [illegible] [illegible] [illegible] અને શત્રુના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરીને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સિપાઈઓ [illegible] [illegible]

[illegible] સિપાઈ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હથિયાર [illegible] [illegible] [illegible] ઉપર [illegible] [illegible] આનંદથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

આર્ચડયૂક ચાર્લ્સ એમ સમજ્યો કે નેપોલિયનનું સૈન્ય થોડો વખત આરામ લીધા પછી નદી ઓળંગવાની તૈયારી કરશે. તેથી તેણે પણ પોતાના લશ્કરને ખાઇ પીને તાજા થવાની રજા આપી. આથી કરીને આસ્ટ્રિયન સૈન્ય વ્યૂહરચનાનો ભંગ કરીને નદીથી થોડે દૂર આવેલી પોતાની છાવણીમા ગયું. થોડીજ વારમાં નેપોલિયનની રણતુરીનો અવાજ સંભળાયો. ફ્રેન્ચ લશ્કરને તો આજ્ઞા મળતાંની સાથેજ ઝટપટ તૈયાર થવાનો અભ્યાસ પડી ગયો હતો. તેઓ એક ક્ષણવારમાં હથિયાર લઇને હારબંધ નદીમાં કૂદી પડયા અને આસ્ટ્રિયન સેના સાવધાન થાય ત્યાર પહેલાં તો અડધી નદી ઓળગી ગયા. હવે તેમને કિનારા ઉપર પગ મૂકતા અટકાવવાનું કામ આસ્ટ્રિયનોનું હતુ. બેઉ પક્ષ વચ્ચે ઘોર સંગ્રામ શરૂ થયો. પરિણામે નેપોલિયન જીત્યો અને તેનું સૈન્ય સામે કિનારે જઇ પહોંચ્યુ. આસ્ટ્રિયનો ગભરાટમા પડી ગયા અને અવ્યવસ્થિતપણે ચારે દિશાએ નાસવા લાગ્યા. તેમનામાંના હજારો યોદ્ધાનાં શબ નદીકાંઠે રઝળતાં થઇ ગયા. નેપોલિયને તેમની પૂઠ લીધી. રસ્તામાં જ્યાં જ્યાં કિલ્લો આવે અથવા પર્વતની સાંકડી નાળ કે નદી આવે ત્યાં ત્યાં તેઓ નેપોલિયનના સૈન્યને અટકાવવાનો મહાભારત યત્ન કરતા પણ દરેક સગ્રામમાં પરાજય પામીને તથા અનેક યોદ્ધાઓનું બલિદાન આપીને દિવસે દિવસે ક્ષીણ થતા તેઓ પાછા અને પાછાજ હઠતા ગયા. આમ છતા નેપોલિયન રાક્ષસી ઝડપથી તેમને પકડી કહાડતો અને તેમના દળને નાશકારક ગોળાઓના મારથી છિન્નભિન્ન કરી નાખતો. એમ કરતાં કરતાં તેઓ પર્વતની તળેટીસુધી આવી પહોચ્યા. ત્યાંથી પાછા હઠીને તેઓ સીધી ટેકરીઓ ઉપર ચડયા. આખરે બેઉ સૈન્ય સનાતનકાળથી બરફ વડે ઢંકાયલા આલ્પ્સ પર્વતનાં શિખર ઉપર એકઠાં થયાં. આ ઠેકાણે નાસતી આસ્ટ્રિયન સેના હિંમત પકડીને દુશ્મનો સામે યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થઇને ઉભી રહી. આ સ્થાન તેમને માટે અનુકૂળ હતુ આસપાસ ઘણે દૂર સુધી બરફથી ઢકાયલો પર્વતનો પ્રદેશ ફેલાયલો હતો અને તેના સીધા લપસણા ટેકરાઓ ઉપર ફ્રેન્ચ સ્વારોથી ચડાય એવું નહોતું. અહિ આસ્ટ્રિયનોએ મોરચો નાખ્યો અને જીવપર આવીને એક છેલ્લો યત્ન કરવાને તૈયાર થઇને ઉભા તેમની પાછળની બાજુએ બરફથી છવાયલી, દિવાલ જેવી સીધી અને ધારવાળા ખડકવાળી પર્વતની બાજુઓ હતી અને એવા વિકટ રસ્તા ઉપર થઇને શત્રુની તોપોના માર આગળ નાસવાનુ અશક્ય હતું. તેથી જીવવુ કે મરવું એવો નિશ્ચય કરીને તેઓ હવે લડવાને તૈયાર થયા. ટારવિસ પર્વતના શિખર ઉપર આ ભયાનક સગ્રામનું છેવટ આવવાનુ હતુ. આવા દારુણ યુદ્ધને માટે આ સ્થાન પણ ગોગ્ય હતુ. ઉપર સ્વચ્છ અને હિમથી ભરપૂર થએલું આકાશ હતુ, ઠંડા પવનના સુસવાટ વાતા હતા, અને બેઉ પક્ષના યોદ્ધાઓ એક બીજા ઉપર દૈત્યોની માફક તૂટી પડતા હતા. તોપોની ગર્જના વાદળાઓથી પણ વધારે ઉચાઇએ સંભ-

જાવા લાગી. જોતજોતામાં બરફથી ઢંકાયલા પર્વતનાં શિખર મનુષ્યરક્તથી રંગાઇ ગયાં. મરી ગએલા અને મરવા પડેલા સિપાઇઓના ઢગના ઢગ જામી ગયા અને બરફમાં લાંબા વખતસુધી સચવાઇને મનુષ્યની જાતભાઇ પ્રત્યેની નિર્દયતાની સાબીતી આપતા થયા આર્ચડ્યુક ચાર્લ્સે પાછા હઠવા માંડ્યું પણ ફ્રેન્ચો તેના નાસતા સૈન્યને વિંખેરતા, તેમના ઉપર ગોળીઓનો વરસાદ વરસાવતા તથા હજારો મણના બરફનાં ગચ્ચીઓ ગબડાવીને એકીવખતે સેંકડો માણસોનો કચ્ચરઘાણ કહાડતા તેમની પાછળ દોડતાજ જતા છિન્નભિન્ન થએલી આસ્ટ્રિયન સેના હવે નીચની ખીણોમાં આવી પહોંચી, અને આસ્ટ્રિયાની હદમાં દાખલ થઈ હવે જૂદી ભાષા, જૂદા રીત-રિવાજ અને જૂદાજ પ્રકારના કુદરતના દેખાવ ફ્રેન્ચોની નજરે પડ્યા હવે ઇટાલિ ઘણે દૂર પાછળ રહી ગયો હતો અને તેઓ આસ્ટ્રિયાની રાજધાની વિયેના તરફ ઝડપથી દોડ્યા જતા હતા

નેપોલિયન હવે તે શહેરની છેક પાસે આવી પહોંચ્યો હજી પણ કોઇ રીતે સલાહ થાય તો સારૂં એવું તે અંતઃકરણથી ઇચ્છતો હતો તેથી તે વિજયી થયો હતો, અને આસ્ટ્રિયન સેનાને ઘાસની માફક ઉડાવી મૂકતો ચડતો આવતો હતો તોપણ તેણે આસ્ટ્રિયન રાજકુમાર ચાર્લ્સને સુલેહનું કહેણ મોકલ્યું અને તેને એક પત્ર લખ્યો કે—"મહાધિપતિ ! શૂરવીર પુરુષો યુદ્ધ કરતા હોય છે તે વખતે પણ અંતઃકરણથી તો સુલેહજ ચહાય છે આ લડાઈ છ છ વર્ષ થયાં નથી ચાલી ? આપણે જાતિભાઇઓની પૂરતી કતલ નથી કરી ? આપણે મનુષ્યજાતિને પૂરતું કષ્ટ નથી આપ્યું ? હવે તો આ યુદ્ધનો અંત આવવોજ જોઇએ. કારણ કે પ્રજામતાક રાજ્ય તરફે જે જે રાજ્યો લડવા મેદાન પડ્યાં હતાં તેમણે બધાએ તલવાર મ્યાન કરી છે અને એકલું આસ્ટ્રિયાજ બાકી રહ્યું છે × × × × આ યુદ્ધનું ગમે તે પરિ-ણામ આવે તે પણ એટલું તો સ્પષ્ટજ છે કે બેઉ પક્ષનાં હજારો મનુષ્યોના પ્રાણ લઈ આપશે હવે એ યુદ્ધનો નિવેડો લાવવો જોઇએ. કારણ કે પ્રત્યેક માનવનો અંત આવે છે ત્યારે યુદ્ધનો પણ અંત હોવો જોઇએ આપ સેનાપતિ છો અને પાદશાહના બંધુ છો ! જે નીચ નરપિશાચો રાજ્યના મંત્રીઓ અને બીજા અમલદારો હોય છે તેઓ આપને જબર થવા ન જોઇએ. મનુષ્યજાતિ ઉપર ઉપકાર કરવાની આપને ઇચ્છા નથી ? આસ્ટ્રિયાનું રક્ષણ કરવાની આપ ઇચ્છા રાખતા નથી ? આપ આગ્રહથી સ્વદેશનું રક્ષણ નહિ કરી શકો એવું નક્કી કહેવું નથી પણ તેમ કરવા જતાં આપના દેશને શું એવી હાનિ થશે ? હું નમ્રતાપૂર્વક સલાહ માટે પ્રાર્થના કરવાની પહેલ કરી છું તેને પરિણામે માત્ર એકજ મનુષ્યનો પ્રાણ બચવા પામશે તો યુદ્ધમાં વિજય મેળવ્યાથી પ્રાપ્ત થતા વિજયમાળ કરતાં મને તેથી વધારે ગૌરવ ઉપજશે"

આવી ઉદારતાભરેલી માગણીનો રાજકુમાર ચાર્લ્સે નીચે મુજબ જવાબ આપ્યો:— "મને જે કાર્ય સોંપવામાં આવ્યુ છે તેમાં યુદ્ધનો અંત લાવવાની તેમજ યુદ્ધનાં કારણોની પરીક્ષા લેવાની સત્તાનો સમાવેશ થતો નથી. આ કાર્ય મારા અધિકારની બહારનું છે. તેથી કરીને હું આપની સાથે સલાહનો કોઇ પણ જાતનો કોલકરાર કરી શકતો નથી"

જીતની અણી પર આવેલા નેપોલિયને સલાહ કરવાની પ્રાર્થના કરી; પરંતુ આસ્ટ્રીયાને યુદ્ધ કરતાં પ્રજાસત્તાક લોકસ્વાતંત્ર્ય તરફ વિશેષ તિરસ્કાર હોવાથી તેણે સલાહ કરવાની ચોકખી ના પાડી તરતજ નેપોલિયનની તોપોની ગર્જના શરૂ થઇ અને ટેકરીઓ અને ખીણો ઉપર થઈને શત્રુ સૈન્યને પોતાની આગળ ને આગળ ધકેલતો અપ્રતિહત ગતિથી તે વિયેના તરફ ચાલ્યો. માર્ગમાં જ્યાં જ્યાં નદી આવતી, જ્યાં જ્યાં પર્વતની સાંકડી નાળ આવતી, જ્યાં જ્યાં કિલ્લેબંદી નગર આવતુ ત્યાં ત્યાં આસ્ટ્રિયનો ઉભા રહેતા; પણ ખુનખાર યુદ્ધ કર્યા પછી છેવટે તેમને નાસવુ જ પડતું અને તેઓમાના હજારો માણસો ઘાસની માફક કપાઇ જઇ ફ્રેન્ચ સ્વારોના દોડતા ઘોડાઓની ખરીઓ નીચે છુંદાઇ મરતા. એમ કરતાં કરતાં ન્યુમાર્ટ નામની સાંકડી પર્વતની નાળ આવી અહિં પણ આસ્ટ્રિયનો થંભ્યા અહિ પણ મનુષ્યરક્તની નદી વહેવા લાગી અને હજારો યોદ્ધાઓનો સંહાર થયો. નેપોલિયનને રોકવાનો પ્રયત્ન મિથ્યા ગયો. આસ્ટ્રયનાથી ફ્રેન્ચેનો માર સહન થયો નહિ. તેઓ પાછા હઠીને સાંકડી નાળમાં ભરાઇ ગયા. ગભરાટને લીધે અવ્યવસ્થિતપણે નાસતાં હજારો માણસો, અનાજ અને તોપોનાં ગાડાં, તથા નાસતા ઘોડેસ્વારો અને પાયદળને લીધે તે સાંકડો રસ્તો ખીચોખીચ ભરાઇ ગયો અને જવાનો માર્ગ રહ્યો નહિ. ફ્રેન્ચોની તોપોના ગોળાઓએ શત્રુદળને વીંધી વીંધીને માર્ગ ખુલ્લો કર્યો અને તેમના સ્વારોએ હજારો આસ્ટ્રયનોને બકરાની માફક કાપી નાખ્યા. એ નાળ ઘણીજ લાંબી હતી. આખે રસ્તે ભયંકર કાપાકાપી ચાલી અને ફ્રેન્ચો આસ્ટ્રિયનોને સૂકાં પાંદડાની માફક પોતાની આગળ ધકેલતા લ્યુબેન શહેર પાસે આવી પહોંચ્યા શહેરની આસપાસ આવેલા ઉંચી ટેકરીઓ ઉપરથી દૂરબિનવડે વિયેના નગરના મિનારા અને મકાનોનાં શિખર જોઇ શકાતાં હતાં. અહિં એક દિવસ વિશ્રાંતિ લઇને ફ્રેન્ચો પુનઃ આગળ ચાલ્યા. ચાર્લ્સ વિયેનાના અભેદ્ય કિલ્લા તરફ પોતાના સૈન્યના અવશેષ સાથે નાઠો. હવે વિયેના નગરમાં ગરબડાટ મચી રહ્યો. રાજા, ઉમરાવો અને શ્રીમંતો શિકારી કૂતરાના ભયથી નાસતા હરણની માફક ડુંગરિનાં જંગલોનો આશ્રય લેવા નાસવા લાગ્યા. રાજધાનીની દોલતને અને ભયભીત થએલા લોકોને લઇ જવાને ડાન્યુબ નદીમાં હજારો નૌકાઓ દોડાદોડ કરવા લાગી. આસ્ટ્રિયાની રાજકન્યા મેરી લુઇસી જે તે વખતે માત્ર ૭ વર્ષની હતી તે પણ તેના ભવિષ્યના ભર્તાર નેપોલિયનના ડરથી

નરી જનરલ નાજકુટુંબમાંનો એક હતો. સામાન્યના તમામ લોકો રાજધાનીનું રક્ષણ કરવા માટે એકત્રિત થવા લાગ્યા કિલ્લો પુન સરકાર કરવાનું કાર્ય શરૂ થયું રાજમાર્ગ બંધ થઇ ગયા. ત્યાં તો માન નામજાદ કરતા લોકો રોજ સમુદાય જોવામાં આવતો. કોઈ બચાવ કરવાની તૈયારી કરવાના વખત મેળવવા માટે નાકર્ડ ૨૪ કલાક સુધી યુદ્ધ બંધ રાખવાની નેપોલિયન પાસે માગણી કરી પણ તે કાંઇ કાચો ન હતો તેણે જવાબ આપ્યો કે મારો વખત ઘણો કિંમતી છે તમે લડના આવો અને સલાહના કોલકરાર કરતા જાઓ તેજ વખતે તેણે આસ્ટ્રિયાની વેનને માટે એક લખાણ જાહેરનામું પ્રગટ કર્યું અને આસ્ટ્રિયાના જે જે ભાગમાં થઈ પોતે આવ્યો હતો ત્યાં ત્યાં તેની નકલો ફેલાવી દીધી તેણે ઠેરવ્યું જણાવી આપી કે હું તમારો મિત્ર છું. હું તમારા દેશને જીતવા આવ્યો નથી પણ તમારી પાસે સલાહ માગવા આવ્યો છું આસ્ટ્રિયાની સરકારે ઇંગ્લંડની ભારે રૂશવતથી લલચાઈને ફ્રાન્સની સાથે વિનાકારણે ગેરવાજબી લડાઇ ઉભી કરી છે પણ આસ્ટ્રિયાના લોકો સાથે મારે વૈર નથી. હું તો તેમના રક્ષક છું તેમના ધર્મને, તેમના રાજનૈતિક હક્કને પૂરતું માન આપવામાં આવશે. તેમના ધનમાલને પવિત્ર ગણવામાં આવશે. નેપોલિયને પોતાનો બોલ પાળ્યો હતો તેના યોદ્ધાઓએ પણ સેનાપતિનું અનુકરણ કરીને નિઃશસ્ત્ર આસ્ટ્રિયનો સાથે બંધુભાવજ રાખ્યો, અને પૂરની કિંમત આપ્યા વગર લોકો પાસેથી તેમણે કોઇ પણ ચીજ લીધી ન હતી

હવે તો આસ્ટ્રિયાના લોકો પણ સલાહ કરી દેવા માટે જ્યાંત્યાં માગણી કરવા લાગ્યા આખરે લોકે પાદશાહને જણાવી દીધું કે લશ્કરી બળથી પાટનગરનું રક્ષણ થઇ શકે એમ ઉમેદ નહિ. હવે ઇંગ્લંડની પરવાનગી વગર આસ્ટ્રિયાના બાદશાહને સલાહ કરવાની જરૂર પડી, અને એક રાજદૂતે આવીને નેપોલિયનને પ્રાર્થના કરી કે સલાહના કોલકરાર નક્કી કરવાને પાંચ દિવસની મહેતલ આપો, અને યુદ્ધ બંધ રાખો. આ માગણીનો નેપોલિયને જે જવાબ આપ્યો હતો તે તેના ઉદાર અંતઃકરણની સ્પષ્ટ સાબિતી આપે છે તેણે કહેવડાવ્યું કે "મારી વર્તમાન સ્થિતિ એવી છે કે યુદ્ધમાં એક ક્ષણ વારનો પણ વિલંબ થાય તો તેથી મારું સૈન્ય વખતેજ મુશ્કેલીમાં આવી પડે. તે પણ જો આટલું આત્મસમર્પણ કર્યાથી જનસમાજના સુખને માટે જે સલાહ ઇષ્ટ અને અવશ્યક છે તે જો થઇ શકે એમ હોય તો આપની માગણી કબૂલ કરવા માટે મને લેશમાત્ર પણ એતરાજ થતો નથી"

નેપોલિયન હવે વાસ્તવિકરીતે ફ્રાન્સનો ચક્રવર્તી સમ્રાટજ બની ગયો હતો, તેથી તેણે આ સલાહના કોલકરાર માટે ફ્રાન્સના ડિરેક્ટરોની મંજૂરી માગી નહિ, તેમ કરારનામા ઉપર સહી કરવાને માટે કોઇ પણ વડા અધિકારીના આવવાની રાહ પણ જોઇ નહિ, પરંતુ સલાહના કરારનામા ઉપર પોતાનીજ સહી કરી અને તેમ કરીને

ઓસ્ટ્રિયાના સમ્રાટની સાથે પોતાની સમાનતાનો અધિકાર સિદ્ધ કર્યો.

સલાહના કાગળમાં પહેલી સરત એ હતી કે "ઓસ્ટ્રિયાનો નૃપતિ ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રને મંજૂર રાખે છે." નેપોલિયન એકદમ ગર્વસહિત બોલી ઊઠ્યો કે "એ શરત કાઢી નાખો. ફ્રાન્સનું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સૂર્ય જેવું દેદીપ્યમાન છે, માત્ર આંધળાઓજ તેને જોઈ શકતા નથી. અમે સ્વતંત્ર છીએ. અમારી મરજીમાં આવે તેને [illegible] અને અમારી મરજી આવે તેવું રાજ્યતંત્ર સ્થાપિત કરીએ તેમાં [illegible]!" આ શબ્દો કેવળ અહંકારનાજ ન હતા, પણ [illegible] સાક્ષાત્કાર થયો હોય તેવી રીતે તે બોલ્યો હતો. [illegible] કહ્યું કે "કદાચ ભવિષ્યમાં ફ્રાન્સની પ્રજાને [illegible] આસ્ટ્રિયાના રાજા [illegible] મંજૂર નથી [illegible] તો પ્રજાસત્તાક રાજ્યને [illegible]" [illegible] ફ્રાન્સ અને આસ્ટ્રિયા વચ્ચે [illegible] એવું નામ આપ્યું છે. [illegible] કિનારાની [illegible] થઈ [illegible].

[illegible]

કરનાર માનીને તેના ઉપર પ્રેમ અને સન્માનની વૃષ્ટિ કરી

આ પ્રકરણમાં વર્ણવેલા બનાવો બનતાં માત્ર દોઢજ મહિનો થયો હતો. બળવાન સૈન્યની સામે ટક્કર લઈને નેપોલિયન સેંકડો માઈલસુધી શત્રુના રાજ્યમાં પેસી ગયો. ગોળીઓ અને ગોળાઓના વરસાદ વચ્ચે તે અનેક નદીઓ ઓળગી ગયો. કમ્મરપૂર બરફમાં પોતાની ભારે તોપો સાથે આલ્પ્સ પર્વતના વિકટ ઘાટ ઉપરથી પસાર થયો. ઑસ્ટ્રિયાનાં બળવાન સૈન્યને તળીઆઝાટક કરી નાખ્યાં. ત્યાંના ગર્વિષ્ઠ રાજાના ગર્વનું, ચૂર્ણ કરીને તેને સલાહ કરવાની ફરજ પાડી. વેનિસની પ્રજાને જૂલમગાર રાજાની બેડીમાંથી મુક્ત કરી અને જેનોઆનું રાજ્યતંત્ર ફેરવી નાખ્યું.

તે હવે મિલનના રાજમહેલમાં રહેવા લાગ્યો. જોસેફાઈન પણ ત્યાં આવી હતી. ઈટાલિના અનેક રાજ્યો હવે તેની કૃપાની પ્રાર્થના કરતા હતાં અને આખા યૂરોપનું ભવિષ્ય તેના એક શબ્દ ઉપર અવલંબતું હતું. યૂરોપના કોઈ પણ રાજા કરતાં તેનું સામર્થ્ય વિશેષ થઈ ગયું હતું. ઈટાલિની પ્રજા તેને એક દેવ તરીકે પૂજતી હતી. તેનું અસાધારણ પરાક્રમ અને તેને મુખ઼ાગ્ને વિચિત્ર દેખાતી એક સ્ત્રીને શોભા આપે એવી તેની નાજુક આકૃતિ સર્વને મોહ ઉપજાવતાં હતા. તેણે પોતાના બાહુબળના પ્રતાપથી ફ્રાન્સ સાથે સલાહ કરવાની ઈંગ્લંડ સિવાયના તમામ દેશોને ફરજ પાડી. એકલું ઈંગ્લંડજ સમુદ્ર અને અજેય નૌકાસૈન્યથી સુરક્ષિત હોઈ નિર્ભયપણે ફ્રાન્સને રંજાડતું હતું. તેનાં વહાણ ફ્રાન્સના એક એક બંદર ઉપર બોંબગોળા ફેંકીને, જાનમાલનો નાશ કરીને લોકોને ત્રાહ ત્રાહ પોકરાવતાં હતા. નેપોલિયનના લશ્કરથી તેને ડરવાનું પ્રયોજન ન હોવાથી ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સાથે સંધિ કરવાની તે ઘસીને ના પાડતું હતું.

प्रकरण ११ मुं--इटालिमां नवयुग (१७९७)

ન્યાય અને કરારનું યથાવિધિ પાલન કર્યા વગર બે પ્રજાઓનું ઐક્ય સંભવતું જ નથી. — **નેપોલિયન**

વે નેપોલિયનને હાથે ઇટાલિના નૂતન યુગનો પાયો નંખાયો. તેણે આ વખતે અને ત્યાર પછી પણ એ દેશની ઉન્નતિ કરવાને અનેક ઉપાયો યોજ્યા. તેણે ઇટાલિને આસ્ટ્રિયાના સ્વેચ્છાચારમાંથી મુક્ત કરીને ઉન્નતિના માર્ગ તરફ પ્રેર્યો. ઇટાલિના ઇતિહાસમાં એક સમય એવો હતો કે આખો યૂરોપ તેને હાથ જોડીને નમન કરતો. તેના શૂરવીર પુત્રોનો પ્રતાપાગ્નિ આખી પૃથ્વીને સ્વાહા કરવાની અભિલાષા રાખતો હતો; પરંતુ તે સુખના દિવસ વહી ગયા હતા. ઇટાલિની પ્રજા ઉપર હવે તો દુઃખની અંધકારમય રાત્રિ ફરી વળેલી હતી. નેપોલિયને તે દેશને બંધનમુક્ત કર્યો તે વખતે તેની ભૂમિ ઉપર એક પણ વીરપુરુષ પેદા થતો ન હતો. આખી પ્રજા નિર્વીર્ય અને સ્વાભિમાન રહિત થઇ ગઇ હતી. ઇટાલિયન લોકો પરદેશીઓની બેડીઓ પહેરીને નૃત્યગીત, અને વિલાસવૈભવમાં મશગૂલ બની ગયા હતા. તેમના સ્વતંત્રતાના જુસ્સા હોલવાઇ ગયા હતા. પરાધીનતા હવે તેમને ખૂંચતી ન હતી. તેઓમાં સામર્થ્ય, જાગૃતિ અને સંપ એમાંનું કશું ન હતું. તેજ કારણથી તેઓ આસ્ટ્રિયાના પગ તળે કચરાતા હતા તોપણ તેમની સામે થતા નહિ. પોતાનો અસંતોષ જાહેર કરવાની પણ હિંમત ચલાવતા નહિ. તેઓ પોતાપર રાજ્ય કરનાર સ્વાર્થી પ્રજાનાં ગુણગાન કરતા અને તેમના પગ ચાટીને કૃતાર્થ થતા. નેપોલિયને તેમના જાતીય જીવનનો નવયુગ પ્રવર્તાવ્યો. એક હાથે તેણે તેમના ઉપરના આસ્ટ્રિયાના અત્યાચારને નિર્મૂળ કરી નાખ્યો અને બીજે હાથે ઇટાલિની પ્રજા સમક્ષ પ્રજાકીય રાજ્યતંત્રનો ભવ્ય આદર્શ રજૂ કર્યો. ઇટાલિના રાજાઓના સ્વેચ્છાચારને અંકુશમાં રાખી "પ્રજાના કલ્યાણને માટેજ રાજાનું પ્રયોજન છે." એવી ઉદાર અને કલ્યાણકારક રાજનીતિનો રાજા અને પ્રજાને બેઉને ઉપદેશ આપ્યો. ઉમરાવવર્ગના અનેક સૈકાથી ચાલ્યા આવેલા જૂલમમાંથી લોકવર્ગને મુક્ત કરીને તેમને તેણે મનુષ્યની સમાનતાના મૂળ મંત્રની દીક્ષા આપી. નિશ્ચેતન થએલા ઇટા-

નિને પોતે વિદ્યામાંથી જાગૃત કરીને તેમની જાતીય એકતા દર્શાવવાનો પ્રયાસ આદર્યો. તેમનામાં આત્મરક્ષણ કરવાનું સામર્થ્ય આવે તેટલા માટે તેમને લશ્કરી તાલિમ આપવા માંડી. આ કાર્યને માટે આલ્ફિયરીનો તેનો ઉપહાસ કરવા લાગ્યા. આલ્ફિયરીનો બોલતા કે ' ઈટાલિના લોકો ગાય, નાચે, વિદ્યા અને બુદ્ધિના વિષયોમાં પ્રવીણ થાય, પણ તેઓ યુદ્ધ તો કરી શકેજ નહિ, વીરત્વ બતાવી શકેજ નહિ તેઓ બીકણ છે, નામર્દ છે અને અમારૂં દાસત્વ કરવાને માટેજ સરજાયા છે " સ્વાર્થી પ્રજાઓ! સમજી લો. આખા જગતમાં હવે મનુષ્યની સમાનતાનો પવન ફૂંકાયો છે અને અમેરિકામાં પ્રજાકીય સ્વાતંત્ર્યના દુંદુભિનાદ ગાજી રહ્યા છે અંધકારના ઓથાર વિરમ્યા છે અને પ્રભાતનાં કુંકુમ પગલાં પડવા લાગ્યાં છે

નેપોલિયન પોતે એક પ્રસંગે કહે છે કે " મેં ઇટાલિના લોકોને યુદ્ધવિદ્યા શીખવવા માંડી હતી અને પરિણામે હજારો યુવાન ઇટાલિયનોની મારા સૈન્યમાં ભરતી થઈ હતી તેઓ રણસંગ્રામમાં ફ્રેન્ચોના જેટલુંજ શૌર્ય બતાવતા હતા અને એવા વફાદાર હતા કે વિપત્તિના વખતમાં પણ અમારો ત્યાગ કરતા નહિ "

ઇટાલિના મહાપુરુષો તરફ ભક્તિભાવ બતાવીને નેપોલિયને મહાકવિ વર્જિલનું સ્મારક ઉભું કર્યું એ વાતનો ઉલ્લેખ આગળ થઈ ગયો છે તેવીજ રીતે તેણે ઇટાલિના વિદ્વાનોને પોતાના દેશના સાહિત્ય, કલા, વિજ્ઞાન વગેરેની અભિવૃદ્ધિ કરવાની યોજના ઘડવાનું સૂચન કર્યું હતું તે વાત પણ વાચકોને યાદ હશે.

નેપોલિયને ઇટાલિમાં અનેક નહેરો, પૂલ અને ધર્મમંદિરોની રચના કરાવી પારિસથી મિલાનસુધી એક વિશાળ અને લશ્કરને જવા આવવામાં ઉપયુક્ત થઈ પડે એવી પાકી સડક બંધાવી અનેક નગરની અને બંદરોની ઉન્નતિ કરી આડ્રિઆટિક ઉપસાગરને કિનારે આન્કોના નામનું એક બંદર છે તેનું રક્ષણ કરવાને તેના વ્યાપારની અભિવૃદ્ધિ કરવાને તેમજ તેની ગોદીમાં સંખ્યાબંધ વહાણ રહી શકે તે માટે નેપોલિયને મહાભારત પ્રયત્ન કરીને મોટા પાયા ઉપર એવાં મજબૂત બાંધકામ કરાવ્યાં, કે અદ્યાપિ તે સ્થાન તેની પ્રતિભાની અને ભવિષ્યદર્શિતાની ઝુંબેશ આજે સાક્ષી પૂરે છે ઇટાલિમાં વસતી યાહુદી પ્રજા સૈકાના સૈકા થયાં તિરસ્કાર અને જુલમને લીધે પશુની અવસ્થા ભોગવતી હતી નેપોલિયને તેમને પણ ઇટાલિની અન્ય પ્રજાઓની સમાન કક્ષામાં બેસાડ્યા. સ્વિટ્ઝર્લેન્ડમાં થઈને પાકી સડકો બાંધવાના ઇરાદાથી તેણે ત્યાંની સરકાર સાથે મસલત ચલાવી અને તે સડકો ક્યે ક્યે ઠેકાણેથી લઈ જવી અને તેનો શો ખર્ચ થાય તેની તપાસ કરવાને બાહોશ ઇજનેરોને મોકલ્યા આ પ્રમાણે જે સમયે ઇટાલિનો ઉત્કર્ષ કરવાને માટે નેપોલિયન અનેક દિશાએ પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો ત્યારે ઇંગ્લાંડે પણ તે વિરમ્યો ન હતો. ઇંગ્લાંડે સમુદ્ર ઉપર નિરંકુશ અધિકાર મેળવ્યો હતો તેનું તે પરિણામ ચિંતાસહિત

અવલોકન કરતો હતો. આ બળવાન શત્રુના બળને ક્ષીણ કરવાને તેણે ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં આવેલા દ્વીપોનો કબજો લેવાનો ઠરાવ કર્યો. તેણે પારિસના ડિરેકટરોને લખ્યું કે "એ દ્વીપો આપણા હાથમાં આવે તો ત્યાં રહ્યાં રહ્યાં ક્ષીણ થતા તુર્ક સામ્રાજ્ય ઉપર આપણે નજર રાખી શકીએ, અને ઇંગ્લંડનો સમુદ્ર ઉપરનો અધિકાર લગભગ નિરુપયોગી બનાવી દઇએ. અંગ્રેજોએ આફ્રિકાની દક્ષિણનો ભાગ મેળવ્યો છે તે ભલે તેઓ ભોગવે. જો આપણે મિસર દેશનો કબજો લઇએ તો ત્યાંથી આપણે હિંદુસ્થાન સાથે સીધો સંબધ રાખી શકીશું. હિંદુસ્થાનમાં આપણે જગતમાં સારામાં સારૂં ગણાય એવું સંસ્થાન (કૉલોનિ) બનાવી શકીશું." ×

પરંતુ બીજી તરફ આસ્ટ્રિયનો હજી પણ પોતાના આખા રાજ્યનું લશ્કરી બળ એકત્ર કર્યે જતા હતા અને થોડા વખત પર જે સંધિ થઈ હતી તેનું છેલ્લું નિરાકરણ કરવામાં તેમણે જાણી જોઇને હજાર પ્રકારના વાંધા ઉઠાવવા માંડયા. તેમણે એવી સરતો રજુ કરવા માંડી કે તે નેપોલિયન કદિ મંજૂર રાખેજ નહિ, અને તેની સાથે એવી ધમકી આપી કે આસ્ટ્રિયાની સાથે રૂશિઆ જોડાશે અને પછી ફ્રાન્સને આના કરતાં પણ વધારે આકરી સરતો કબૂલ કરવી પડશે. એક આસ્ટ્રિયન એલચીએ તો એટલે સુધી અપમાનસૂચક શબ્દો કહ્યા કે "જુઓ, આસ્ટ્રિયા સલાહ કરવા તૈયાર છે અને જે માણસ પોતાની યુદ્ધની મહેચ્છાઓને તૃપ્ત કરવા માટે પોતાના દેશનું અહિત કરવા તૈયાર થયો છે તેના તરફ (નેપોલિયન તરફ) સખ્ત પગલાં ભરશે." નેપોલિયને આ ઉદ્‌ગાર ઠંડે પેટે ક્રોધની લેશમાત્ર નિશાની બતાવ્યા વગર સાંભળ્યા પછી તે ઉભો થયો અને અભરાઈ ઉપરથી એક સુંદર બિલોરી કાચનું વાસણ હાથમાં લઇને બોલ્યો, "ગૃહસ્થો ! આજથી આપણી સલાહ રદ થઈ છે અને તમારા દેશની સાથે હું લડાઈ જાહેર કરૂં છું. પણ યાદ રાખજો કે જેમ આ વાસણના ચૂરા કરી નાખું છું તેમ તમારા રાજાની રાજસત્તાના ત્રણ મહીનામાં ચૂરેચૂરા કરી નાખીશ." એમ કહીને તે વાસણ તેણે જોરથી ભોંયપર પછાડયું અને સર્વને નમન કરીને ચાલતો થયો. પોતાની હમેશની ત્વરાથી તેણે આર્ચડ્યુક ચાર્લ્સને સંદેશો મોકલ્યો કે ચોવીશ કલાકમાં યુદ્ધ શરૂ થશે. આસ્ટ્રિયનો ગભરાઈ ગયા અને બીજેજ દિવસે સલાહના કરારનામા ઉપર આખરનો સહી સિક્કો કરવામાં આવ્યો. નેપોલિયનની જે માગણીઓ આસ્ટ્રિયનોને નાપસંદ હતી. તેમાંની એક એ હતી કે [illegible] નામનો પ્રખ્યાત [illegible] રાજ્યતંત્રનો હિમાયતી જે આસ્ટ્રિયાના

× આ [illegible] વર્ષો [illegible] વાત છે કે જ્યારે અંગ્રેજોનો [illegible] ઉપર [illegible] અને અંગ્રેજો તથા ફ્રેન્ચો બન્ને હિંદમાં જમાવટ કરવા મથી રહ્યા હતા.

* [illegible] આ [illegible] ઉદ્‌ગારના બદલામાં નેપોલિયનને [illegible]-

ખાનામાં મકના હતા તેને મુક્ત કરેલ.

'કેમ્પો ફૂર્મિઓ'ની સલાહ કરી વખતે ગઈકાલ સુધી હતી તે દરમ્યાન નેપોલિયનને અમૂક કામ આપીને બહલાવવાને યુક્તિપૂર્વક અનેક પ્રયત્ન આવ્યા આવ્યા હતા પરંતુ રીતે આખા રહેવાની ટેવ, ઉપરાંત પોતાના મગરુરની લાગ તેની આગળ કરવામાં આવી પણ તેનું કંઈ ફળ થયું નહિ. એક વખત વેનિસ પાસેથી લાખ મેળવી મહેર આપવા માંગી ત્યારે તેણે તરત તોછડાઈથી ના પાડી. ઓસ્ટ્રિયાના પાદશાહે તો મોટી લાખ માણસની વસ્તીવાળું નાનું સંસ્થાન તેના ઉપયોગને માટે આપવા માંડ્યું પણ નેપોલિયને જવાબ આપ્યો કે મને ફ્રેન્ચ પ્રજાએ જે માન આપ્યું છે તે સિવાય બીજા માનની કે ઈનામની મને સ્પૃહા નથી.

ઈટાલિની પ્રજા ઉપર નેપોલિયને જે ઉપકાર કર્યો તેના બદલામાં તેમણે પણ પોતાની કૃતજ્ઞતા દર્શાવી. આ વખતે અને ભવિષ્યમાં પણ જ્યારે તે ઈટાલીમાં ગયો હતો ત્યારે લોકસમુદાયે તેનું અત્યંત આદરપૂર્વક વધાવી લીધો હતો. તેના જવાના માર્ગમાં અગણિત મનુષ્યોનો સમુદાય એકઠો થતો, ઉત્સવસૂચક મોટા મોટા અગ્નિકુંડ સળગાવવામાં આવતા, આનંદદાયક તોપોની ગર્જનાથી આકાશ ધમધમી ઉઠતું, માર્ગમાં ઠેકાણે ઠેકાણે પુષ્પોના અને લીલાં પત્રોના તોરણ બંધાતાં, સુંદર બાળિકાઓ હારબંધ ઉભી રહીને તેના ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરતી અને "નેપોલિયન ઘણું જીવો" એવા પોકાર હજારો માણસોને મોઢેથી નીકળતા.

નેપોલિયને જેમ અનેક લોકોપકારક કાર્યોદ્વારા જનમંડળની પ્રીતિ સંપાદન કરી તેમ જોસેફાઈને પણ તેના અગાધિક રૂપલાવણ્યવડે અને તે કરતાં પણ પોતાના ચારિત્રના માધુર્યવડે ઈટાલિની કુલવતી મહિલાઓના ચિત્ત ચોરી લીધાં હતાં. નેપોલિયન કહે છે કે "હું ગામો ઉપર અધિકાર જમાવું છું અને જોસેફાઈન લોકોના હૃદય ઉપર અધિકાર જમાવે છે."

ઈટાલિની પ્રજા તે સમયે નીતિ અને શીયળને ઓળખતીજ ન હતી. વ્યભિચાર તો દોષ નહિ પણ રૂપવતી સ્ત્રીનું ભૂષણ હોય એવી તેમની માન્યતા થઈ ગઈ હતી। નેપોલિયનને લોભાવવા માટે અપ્સરા જેવી કાંતિવાળી અનેક ઈટાલિયન સુંદરીઓએ ફાંફાં માર્યા, પણ આ મહાયોગીનું મન કનકથી તેમજ કામિનીથી ચળ્યું નહિ.

નેપોલિયનની વધી ગએલી સત્તા જોઈને પારિસના ડિરેક્ટરોને પણ અદેખાઈ આવવા લાગી. તેથી તેમણે તેની આસપાસ જાસુસો રાખ્યા. જોસેફાઈન માયાળુ અને બહુ ભોળી હોવાથી તે પણ તેમને ઘણી વાતો કહી દેતી. આથી નેપોલિયનને

વામાં બાધનભૂત થતો હતો।

તેને રાજનૈતિક ભેદ કહેવાનું છોડી દીધું. તે પોતે તો સામા માણસને લેશમાત્ર પણ ભેદ આપે એવો ન હતો. બીજા માણસ પાસેથી તેના હૃદયની છુપી વાતો કઢાવી લેતો પણ તેના ચહેરા ઉપરથી કે મુખરેખા ઉપરથી ચાલાકમાં ચાલાક માણસ પણ લેશમાત્ર તેનો ભેદ પામી શકતો નહિ.

ઇટાલિની પ્રજાને પણ ફ્રાન્સની માફક પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્ર સ્થાપવાની ઘણી હોંસ હતી અને નેપોલિયનની અનુમતિમાટે વારંવાર પ્રાર્થના કરતી હતી. પણ તેને પૂરી ખાત્રી હતી કે જમાના ને જમાના થયાં રાજાઓની સત્તા નીચે દબાયલા અશિક્ષિત, અને રાજકાજના બિનઅનુભવી ઇટાલિના લોકો પ્રજાસત્તાક રાજ્ય જાળવી શકશે નહિ અને સ્વતંત્રતા લેવા જતાં નિરંકુશ બની જઇને ફ્રેન્ચ રાષ્ટ્રવિપ્લવ વખતે થએલી ભયંકર હોનારતની પુનરાવૃત્તિ કરશે. તેથી તેમને રાજાના અમલ નીચે રહેવા દઇને તેમને ધીમે ધીમે રાજકારભારમાં વિશેષ જવાબદારી અને અધિકાર મળતાં રહે તેવી નેપોલિયને વ્યવસ્થા કરી.

ઇટાલિ વિષે તે એક પ્રસંગે કહે છે કે " ઇટાલિ અનેક નાનાં નાનાં રાજ્યોથી વિભક્ત થએલો છે અને તેમાંના રાજ્યની પ્રજા બીજા રાજ્યની પ્રજા તરફ તિરસ્કારની નજરથી જુએ છે. તેઓ એમ સમજે છે કે અમે બધા કરતાં શ્રેષ્ઠ છીએ. અત્યારે તો આખા ઇટાલિને સંયુક્ત કરવાનું અસંભવિત છે. થોડા સમયસુધી એક રાજાના કાયદેસર અધિકાર નીચે રહેવાથી તેમની આત્મકલહ કરવાની વૃત્તિ ઓછી થશે અને એક બીજા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ રાખતાં શીખશે. તેમ થયા પછી આખો ઇટાલિ દેશ એક થશે અને તેઓ પોતાના પ્રાચીન કાળના ગૌરવનું પુનર્દર્શન કરાવતા થશે ત્યારે હું તેમને પૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપીશ, પણ તેમ થતાં હજી વીશ વર્ષ લાગશે. પણ કોણ જાણે ભવિષ્યમાં શું નિર્માણ થયું છે? આ તો મારૂં જાગૃતસ્વપ્ન છે "

નવેમ્બર માસના ૧૭મી તારીખે રાસ્ટામાં મળનારી યુરોપીય રાજ્યોની પરિષદમાં બેસવા માટે તેણે મિલન છોડયું. ફ્રાન્સનું પ્રતિનિધિપણું કરવા માટે તેને કુલ અધિકાર આપવામાં આવ્યો હતો. મિલન નગર છોડતી વખતે તેણે લોકોને નીચે પ્રમાણે ઉપદેશ કર્યો હતો:—

" અમે તમને સ્વતંત્રતા આપી છે પણ તેને ખૂબ યત્નથી જાળવી રાખજો. તમારા ઉચા ભવિષ્યને માટે યોગ્ય થવા સારૂ તમે ડહાપણભરેલા અને પ્રતિષ્ઠા જળવાય તેવા કાયદા ઘડજો, અને તેમનું ઉત્સાહથી પાલન કરજો. જ્ઞાનનો ફેલાવો કરજો અને ધર્મને સન્માન આપજો તમારા સૈન્યમાં સ્વાધીનતાના જુસ્સાવાળા યોદ્ધાઓનેજ દાખલ કરજો. તમે બળવાન છો એવી દૃઢ ભાવના રાખજો અને સ્વતંત્ર પ્રજા તરીકેનો તમારો દરજ્જો જાળવજો. તમારામા કુસંપ હતો અને ઘણા

સેકાના જૂલમથી તમારૂં સત્ત્વ નાબુદ થઈ ગયું હતું તેથી અમારી મદદ વિના તમે સ્વતંત્ર થઈ શકત નહિ પણ થોડાજ સમયમાં, જો તમે નીતિપરાયણ રહેશો, તો કોઈ પણ પ્રજા તમારૂં સ્વાતંત્ર્ય છીનવી શકશે નહિ ત્યાંસુધી ફ્રાન્સની મહાન પ્રજા તમારૂં રક્ષણ કરશે."

નેપોલિયન રસ્તે ગયો, પણ ઝાઝો વખત થોભ્યા વગર પાછો ચાલ્યો આવ્યો તેના મનમાં અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક અને યોજનાઓ ઘોળાયા કરતા હતા એક રાજનૈતિક પુરુષ જેણે તેને આ પ્રસંગે જોયો હતો તે કહે છે કે આ અસાધારણ પરાક્રમ કરનાર મહાપુરૂષને મેં ધારી ધારીને જોયો અને મને એમ ખાત્રી થઈ કે હજી આટલેથીજ તેનો કાર્યક્રમ અટકનાર નથી × × × તેના વિચારશીલ મગજમાં અને તેના સાહસિક હૃદયમાં એવી યોજનાઓ ઘડાતી હોવી જોઈએ કે જેની અસર આખા યુરોપના ભવિષ્ય ઉપર થયા વગર રહે નહિ.

મિલન આવ્યા પછી તરતજ તેણે પોતાના સૈન્યની વિદાય લઈને પારિસ જવાની તૈયારી કરી તેણે તેમને કહ્યું કે 'યોદ્ધાઓ ! કાલે હું તમારાથી છૂટો પડીશ તમારાથી વિખુટા પડતાં મને દિલાસો માત્ર એટલોજ રહે છે કે આપણે ફરીથી એકઠા થઈશું અને હું તમને નવાં પરાક્રમો કરવા દોરવીશ. જ્યારે તમે જીતેલા રાજાઓ વિષે અને જેમને તમે સ્વતંત્રતા આપી છે તે લોકો વિષે વાતો કરો ત્યારે યાદ રાખજો કે હવે પછીના યુદ્ધોમાં આપણે એથી પણ વધારે મહત્ત્વનાં કામો કરીશું."

ડિસેમ્બર માસની સાતમી તારીખે નપોલિયન પારિસમાં આવી પહોંચ્યો તેના યશની સુવાસ દેશમાં ઘેર ઘેર ફેલાઈ ગઈ હતી તેથી જોવા માટે આખું પારિસ ઉત્સુક હતું ઘણાએ તેને જોયો ન હતો તેને જોવાને માટે રાજમાર્ગ ઉપર બગીચાઓમાં અને નાટકશાળાઓનાં લોકોનાં ટોળેટોળાં એકઠાં થતાં. પણ તે કોઈની નજરે પડતો નહિ. ઝાઝો બહાર નીકળતો નહિ અને બહાર જતો ત્યારે એવાં સાધારણ કપડાં પહેરતો કે લોકો તેને ઓળખી શકતા નહિ.

પારિસના ડિરેક્ટરો તેની સત્તા જોઈને ભયભીત અને વહેમીલા થતા જતા હતા, તોપણ લોકસમુદાયની ઇચ્છાની વિરૂદ્ધ થઈ તેઓ ન શક્યા આખું પારિસ ફ્રાન્સનું ગૌરવ વધારનાર અને તેનું રક્ષણ કરનાર વીર પુરૂષને માન આપવા ઉત્સુક થયું હતું તેથી નેપોલિયનને જાહેર સન્માન આપવા માટે ૧૦ મી ડિસેમ્બરનો દિવસ નક્કી કરવામાં આવ્યો. આ સમારંભમાટે લક્ઝેમ્બર્ગનો રાજમહેલ શણગારાવા લાગ્યો. અનુક્રમે પાસેથી નેપોલિયનને જીતેલી લશ્કરી ધ્વજાઓ દિવાલો ઉપર ઠેકાણે ઠેકાણે લટકાવવામાં આવી હતી એક ઊંચી સુંદર વેદી ઉપર ફ્રાન્સનું રાજ્યતંત્ર વહન કરનાર પાંચ ડિરેક્ટરો પ્રાચીન કાળના રોમન સેનેટરોના પોશાક પહેરીને બેઠા હતા તેમની આસપાસ બાજુએ દેશ વિદેશના એલચીઓ, નગરીએ અને એક + સભા

+ પ્રાચીન સમિતિ અને પ્રતિનિધિઓની સભા

પણ ત્યાંની રૈયતમાંના એકે એક માણસનું હૃદય તેના તરફ પ્રેમથી આકર્ષાતું હતું. + લોકોની પ્રીતિનું આવું વલણ જોઇને રાજાનું સિંહાસન ડોલવા લાગ્યું. ઉમરાવ-વર્ગમાં ખળભળાટ મચી રહ્યો. લોર્ડ ચેથામ, જે તે સમયે ઇંગ્લંડનો મુખ્યપ્રધાન હતો તેણે એકવાર સાચે સાચી હકીકત જાહેર કરી હતી કે "જો આપણે ફ્રાન્સ સાથે ન્યાયથી વર્તવા જઇએ તો ઇંગ્લંડનું રાજયતંત્ર ચોવીશ કલાક પણ ટકી શકે નહિ."

હવે આવા પ્રકારના લોકમતને ફેરવવાની તથા નેપોલિયનની લોકપ્રિયતા ઉપર પ્રહાર કરવાની ઇંગ્લંડના રાજદ્વારી પુરુષોને જરૂર પડી. તેથી કરીને તેમણે એ કાર્ય પાછળ પોતાની બુદ્ધિનો તથા ધનનો છૂટથી ઉપયોગ કરવા માંડયો. જેને પરિણામે ઇંગ્લંડમાંથી નેપોલિયનની નિંદા તથા બદનક્ષીથી ભરેલાં હજારો ચોપાનીઆં બહાર પડવા લાગ્યાં. તેમાં તેને અત્યંત વ્યભિચારી, નિર્દય, લોભી, કંજુસ, મનુષ્યોની કતલ કરવામાં આનંદ માનનારા હડહડતા રાક્ષસ જેવો વર્ણવ્યો હતો. ઇંગ્લંડનાં વર્તમાનપત્રો આવાં નિંદાવાકયથી ભરાઇને બહાર પડતાં હતાં. આ નિંદાવાદ તરફ જે ઉદારતા ભરેલી બેપરવાઈ તેણે બતાવી હતી તે જોતાં આપણને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. તે પોતે કહે છે કે ઇંગ્લંડના પ્રધાનમંડળે મારી બદનક્ષીથીભરેલું સાહિત્ય મારી પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડવાના હેતુથી યૂરોપમાં સર્વત્ર ફેલાવી દીધું છે, પણ તેમાંનું એક પણ ચોપાનીયું માત્ર એકજ જમાના પછી જોવામાં આવશે નહિ. જ્યારે તેમનો જવાબ આપવા માટે મને મારા મિત્રો તરફથી દબાણ કરવામાં આવે છે ત્યારે હું તેમને એટલુંજ કહું છું કે મેં યુદ્ધોમાં મેળવેલા વિજય અને પ્રજાનાં કલ્યાણને માટે કરેલા પ્રયાસ એજ તેમને માટે સારામાં સારો જવાબ થઈ પડશે આ નિંદાત્મક ચોપાનીઆં કાળના અંધકારભર્યા ઉંડાણમાં વિલીન થઈ જશે અને સાધારણ પ્રજાવર્ગના કલ્યાણને માટે મેં જે પ્રયાસ કર્યા છે, * તેમને માટે જે કાયદાઓ ઘડયા છે, તે અનેક સૈકાઓસુધી વંશપરંપરાને માટે કાયમ રહેશે અને ભવિષ્યના ઇતિહાસકારો મારા ઉપર ગુજરેલા ગેરઈન્સાફનો બદલો વાળશે. ધન્ય છે નેપોલિયનને ! ધન્ય છે તેની ઉદારતાને ! તેની ભવિષ્યવાણી અક્ષરે અક્ષર સાચી પડી છે આજે એકે એક દેશમાં અનેક માણસો તેના વીરત્વની

+ નેપોલિયન તરફ ઇંગ્લંડની રૈયતની કેટલી પ્રીતિ હતી તેની સાબીતી એ છે કે જ્યારે થોડા વખત પછી ઇંગ્લંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે સલાહ થઈ ત્યારે આખી પ્રજાએ હર્ષમાં આવી જઇને ઉત્સવ કર્યો હતો. તેની સાથે લડવામાં પ્રજા તો તદ્દન નારાજ હતી.

ભા૦ ક૦

* એ કાયદાઓ આજ પણ ફ્રાન્સમાં ચાલે છે અને બીજી પ્રજાઓએ તેમનું અનુકરણ કર્યું છે.

ભા૦ ક૦

તથા ગુણની પ્રશંસા કરે છે. સ્વતંત્રતાના એકે એક ઉપાસકને મન તે દેવતુલ્ય પૂજનીય થઇ પડ્યો છે.

પારિસમાં ૨૧ મી જાન્યુઆરીનો દિવસ રાજાના વધની જયંતિ તરીકે જાહેર ઉત્સવમાં ગણાતો હતો. નેપોલિયનના ઉદાર દિલને આ જંગલીપણું પસંદ ન હતું. તે કહેતો કે એ ખરેખર શોકપૂર્ણ પ્રસંગ છે અને તેની વાર્ષિક જયંતિ ઉજવીને હર્ષ જાહેર કરવો એ શરમભરેલું છે. જો જયંતિજ ઉજવવી હોય તો આપણી પ્રજાએ મેળવેલી ફતેહોની જ ઉજવવી જોઇએ. પણ ડિરેક્ટરોએ તેને જણાવ્યું કે તમે આ પ્રસંગે હાજરી નહિ આપો તો તેથી લોકોના મન ઉપર ખરાબ અસર થશે અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યને હાનિ પહોંચશે. આથી કરીને તે ત્યાં ગયો. લોકો તેનેજ જોવાને માટે આતુર હતા. તે આવ્યો એટલે તેની પ્રતિભા આગળ બીજા બધા ઝાંખા પડી ગયા અને 'નેપોલિયન ઘણું જીવો' ના પોકાર થવા લાગ્યા. રસ્તામાં લોકો છડેચોક બોલતા હતા કે 'આપણે નાના નાયકને (નેપોલિયનને) આપણો રાજા બનાવીએ અને પેલા વકીલોને ઝાડુ આપીએ તો કેમ?' ડિરેક્ટરોને આથી દહેશત લાગી અને તેથી તેમણે નેપોલિયનને મિસર જવા માટે ભારે ઉલટથી અનુમતિ આપી, તેમજ અત્યંત ઉત્સાહ પૂર્વક તૈયારી કરવા માંડી. તેઓ અંતઃકરણપૂર્વક એવી આશા રાખતા હતા કે આટલે દૂર જવાથી તે ભાગ્યેજ જીવતો પાછો આવશે.

प्रकरण १२ मुं--मिसर उपर स्वारी १७९८

ગ્લંડ ઉપર સ્વારી કરવાની તજવીજ ચાલતી હતી ત્યારે પણ નેપોલિયને પોતાના સેક્રેટેરીને કહ્યું હતું કે "જો આ કાર્ય દુર્ઘટ માલમ પડશે તો એજ સૈન્યવડે આપણે મિસર જઈશું." ઇંગ્લંડ ઉપર સ્વારી લઈ જવામાં અત્યંત જોખમ સમાયલું છે એવું ડિરેક્ટરોને જાહેર કરતી વખતે તેણે મિસર ઉપર સ્વારી લઇ જવાનો આગ્રહ કર્યો, અને કહ્યું કે "એકવાર જો આપણો અધિકાર એ પ્રદેશમાં દૃઢ થાય તો ભૂમધ્ય સમુદ્ર તો ફ્રાન્સનું એક સરોવરજ બની જાય, પૌર્વાત્ય પ્રદેશોના તમામ વ્યાપારીમાર્ગોનું કેન્દ્રસ્થાન કૈરો થઇ પડે, અને હિંદુસ્તાન સાથેનો વ્યાપાર આફ્રિકાની દક્ષિણેથી ન ચાલતાં રાતા સમુદ્રમાં થઇનેજ ચાલવા લાગે. ત્યાંથી સાઠ હજાર માણસો લઇને હું સિંધુ નદી ઓળંગીને હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થાઉં અને અંગ્રેજોથી અસંતુષ્ટ થએલી ત્યાંની દેશી પ્રજાને મુક્ત કરી અંગ્રેજોને હિંદમાંથી હાંકી કહાડું, અને હિંદુસ્તાનની પ્રજાનું હરેક પ્રકારે કલ્યાણ થાય એવું ઉદાર રાજ્યતંત્ર ત્યાં પ્રવર્તાવું. ત્યાંના લોકો આપણને દાસત્વમાંથી અને જૂલ્મમાંથી મુક્તિ અપાવનાર તરીકે આશિષ આપશે. આર્મિનિયા અને સિરિયાના ખ્રિસ્તીઓ જેમને તુર્ક લોકો ઘણા જમાના થયાં પીડતા આવ્યા છે તેઓ આપણા સૈન્યમાં જોડાશે અને એવી રીતે આપણે આખા જગતનું ભાવિ પલટાવી નાખીશું."

સામા પક્ષના ઇતિહાસકારો એવી તકરાર લાવે છે કે નેપોલિયનને મિસર દેશ ઉપર સ્વારી કરવાનો શો હક્ક હતો? પણ ત્યારે ગરીબડા હિંદુસ્તાનને શસ્ત્રના બળથી જીતી લેવાનો ઇંગ્લંડને શો અધિકાર હતો? લિવરપૂલ અને માન્ચેન્સ્ટરની પેદાશોથી ભરેલાં હજારો વહાણ મુંબઈ અને કલકત્તાનાં બંદરોમાં દાખલ થાય છે અને હિંદની દોલતથી પોતાના સ્વદેશમાં દોલતની રેલછેલ કરી મૂકે છે તે કયા હકકથી?

નેપોલિયનનો મિસર જવાનો હેતુ તદ્દન જૂદા પ્રકારનો હતો. તે રંક પ્રજાને જીતવા નહિ પણ જૂલ્મગાર રાજાઓની બેડીઓમાંથી તેને છોડાવવાને અને ઉન્નત બનાવવાને જતો હતો.

મિસર દેશની પ્રાચીન જાહોજલાલીના અવશેષ અને સ્મરણચિન્હો હજી પણ સુધરેલી દુનિયાની પ્રશંસા પામે છે અને વર્તમાન સંસ્કૃતિનો ગર્વ રાખતી પ્રજાઓને પણ આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે તેનો ઉત્તર કિનારો ભૂમધ્ય સમુદ્રથી અને પૂર્વ કિનારો રાતા સમુદ્રથી મર્યાદિત થએલો છે આફ્રિકાના અંતર પ્રદેશમાંથી આવતી નાઈલ નદીનો વિશાળ પટ વ્યાપારને માટે મિસર દેશને અનુકૂળ બનાવે છે તેની રસાળ જમીન એજ નદીના કાંપની બનેલી છે પણ સમુદ્ર કિનારેથી થોડે દૂર જતા રસાળ પ્રદેશ છેક સાંકડો બનતો જાય છે અને તેની બેઉ બાજુએ આવેલા રેતાળ અને ઉજ્જડ રણમા સમાઈ જાય છે એ પ્રદેશમા વરસાદ બિલકુલ વરસતોજ નથી વરસાદનુ એક પણ ટીપુ પડ્યા વગર વર્ષોનાં વર્ષ વહી જાય છે ગ્રીક રાજાઓના સમયમા એટલે અઢી હજાર વર્ષ ઉપર ત્યા બે કરોડ માણસની વસ્તી હતી, પણ વર્તમાન સમયમાં રાજકર્તાઓના જુલ્મને લીધે અને રૈયત ઉપર પડતા રાક્ષસી ત્રાસને લીધે વસ્તી ઘટી જઈને માત્ર પાંચ લાખ માણસોજ રહ્યાં છે અઢારમા સૈકાના અંતમાં એટલે નેપોલિયનના સમયમાં એ પ્રદેશ તુર્ક લોકોના તાબામા હતો. અને બીજો સત્તાધારી વર્ગ મામેલુક લોકોનો હતો. તેઓ પણ રૈયતને પીડવામાં બાકી રાખતા નહિ ઘોડેસ્વારી કરવી અને લૂંટફાટ ચલાવવી એજ તેમની મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓ હતી તેમના સરદારો ઇબ્રાહિમ અને મુરાદ એ નામના બે સેનાપતિઓ હતા અને તેઓજ આખા મિસરના કુલ માલિક હતા એમ કહીએ તો ચાલે આ તુર્ક અને મામેલુક સિવાયના બીજા રહેવાસીઓની દુર્દશામા કશી મણા ન હતી ઉપર કહેલી બે જાતિઓની સેવા કરવા અને ત્રાસ ઉઠાવવા સિવાય તેમને માટે જિંદગીનુ કશુ પ્રયોજનજ ન હતુ

નેપોલિયનની ધારણા એવી હતી કે આ તમામ અત્યાચારનો અંત લાવવો. અંધકારમા સડતા મિસરવાસીઓને સંસ્કૃતિનો ચેતનપ્રદ પ્રકાશ આપીને તેમનામાં જ્ઞાન મેળવવાની વૃત્તિને પ્રદીપ્ત કરવી અને ત્યાં એવા કલ્યાણકારક રાજ્યતંત્રની સ્થાપના કરવી કે જેથી એ લોકો સુખ અને ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ કરી શકે અને પોતાનુ નામ તમામ પૌર્વાત્ય પ્રદેશોમા ઉદ્ધાર કરનાર તરીકે ચિરસ્મરણીય રહે વળી એજ અરબ્બ પ્રજાઓ તેના આભાર નીચે આવીને તેના સૈન્યમાં જોડાય, તેમની મદદથી હિંદુસ્તાનમાં ઈંગ્લંડે મેળવેલા સામ્રાજ્ય ઉપર પ્રહાર કરી શકાય અને પોતાને સમુદ્રના દેવ માફક માનતા ઇંગ્લંડને ખબર પડે કે તેનો ગર્વ ઉતારે એવી અન્ય પ્રજા છે ખરી. આ યોજનાઓ ઘણી મહાન અને ભવ્ય હતી પણ તે પૂર્ણ કરવાની ઈશ્વરની મરજી ન હતી.

પરદેશ ઉપર સ્વારી કરવાની તૈયારી કરવામા જો સાહિત્ય, વિજ્ઞાન અને કલાને મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યુ હોય તો પ્રથમ નેપોલિયનેજ આપ્યુ એમ કબૂલ કરવુ

પડશે. તેણે ચૂંટી કહાડેલા છેંતાળીશ હજાર યોદ્ધાઓનું અને પોતે પસંદ કરેલા સર્વોત્તમ લશ્કરી અમલદારોનું સૈન્ય એકત્ર કર્યું. એ સૈન્યની સાથે સર્વશ્રેષ્ઠ વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રીઓ, ઇજનેરો અને ભૂગોળવેત્તાઓને પણ લેવામાં આવ્યા હતા. વિજ્ઞાન, પ્રાચીન ઇતિહાસ અને ભૂગોળ વિગેરેને લગતી શોધખોળ કરવાનાં સાધનોનો પુષ્કળ ભંડાર પણ સાથે રાખવામા આવ્યો હતો. એકે એક પ્રકારની કળાનો ખાસ અનુભવ ધરાવનારા સુનંદા કારીગરોને આખા યુરોપમાંથી—જ્યાંથી મળ્યા ત્યાંથી વીણી વીણીને સાથે લીધા હતા. પૂર્વના પ્રદેશોની જૂદી જૂદી ભાષાઓની લિપિઓનાં બીબાં, છાપ-ખાનાને લગતો તમામ સરસામાન અને છાપનારાઓને સાથે લીધા. મોટા મોટા પંડિતો અને વિજ્ઞાનીઓ, પોતાને ક્યાં લઇ જવાના છે તે તેમના જાણવામાં ન હતુ છતા તેઓ ઘણી આતુરતાથી નેપોલિયનની સાથે જવાને તૈયાર થયા. **આવી સામગ્રી સાથે કોઈ પણ સેનાપતિએ પરદેશ ઉપર આક્રમણ કર્યું નથી.**

આ બધી તૈયારી કરવામાં નેપોલિયને પોતાની અથાગ કાર્યકુશળતાનો અને સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. તેની ઑફિસમાંથી ઉપરાઉપરિ આજ્ઞાઓ છૂટવા લાગી. રાત અને દિવસ કામ કામ અને કામમાં તે મશગૂલ થઇ ગયો. દરેક ખાતા ઉપર તે જાતે દેખરેખ રાખતો, ઝડપથી ઠેકાણે ઠેકાણે ફરી વળતો, પંડિતો અને સેના-પતિઓ સાથે મસલત કરતો, વહાણોનો જમાવ કરતો અને જરૂરની વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરાવતો. તેની સર્વગ્રાહી બુદ્ધિ ઝીણામા ઝીણી બાબતની પણ વ્યવસ્થા કરવા ચૂકી ન હતી.

પરંતુ આ બધી તૈયારીઓ ઘણીજ છુપી રીતે કરવાની જરૂર હતી. પોતે ક્યા જવાનો છે તેની ઇંગ્લંડને ખબર પડી જાય તો તે પોતાના અજેય નૌકાસૈન્યવડે તેને જતોજ અટકાવે અને મામેલુક લોકોને આગળથી ચેતવણી આપીને તેમને લડા-ઇની વધારે સારી તૈયારી કરવાની તક આપે. માટે તમામ યોજનાઓ અંધારામાં ઘડાતી હતી અને સ્વારીની દિશા તથા કાર્યક્રમ પૂરેપરાં ગુપ્ત રાખવામાં આવ્યા હતાં.

ફ્રાન્સની જૂદી જૂદી ચાર જગાએ સૈન્ય અને વહાણોને એકત્ર કરવામા આવ્યાં. ટુલોન અને જીનોઆ પણ તેમાંનાં મુખ્ય કેન્દ્ર હતાં. પરંતુ નેપોલિયન યુદ્ધને માટે મોટા પાયા ઉપર તૈયારી કરે છે એ વાત તો ગુપ્ત રહે એમ ન હતુ. આખા યુરો-પમાં તે વાત વેગે ફેલાઈ ગઈ અને તે વિષે અનેક પ્રકારની વિચિત્ર અટકળો થવા લાગી. નેપોલિયને પોતાનો કાર્યક્રમ એટલે સુધી ગુપ્ત રાખ્યો હતો કે લશ્કરને તો શું પણ સેનાપતિઓને પણ પોતે ક્યા જવાના છે તેની જરાએ ખબર પડી ન હતી. દરેકના મનમા એક જ પ્રશ્ન ઉઠતો હતો કે "નેપોલિયન જાય છે ક્યાં?" કોઇ કહેતા કે તે "કાળા સમુદ્ર તરફ જાય છે"—"હિંદુસ્તાન જાય છે"— "મુંબઇની તરફ [illegible] જાય છે."—"આયર્લેન્ડ જાય છે"—"ઇંગ્લંડ તરફ જાય છે." ઇત્યાદિ

પ્રધાનમંડળે પણ કાળ પડી. તેઓ જાણતા હતા કે આટલી ખધી તૈયારી કંઇ ઉદ્દેશ વગરની હોયજ નહિ. તેઓ જાણી ગયા કે તોફાનનું વાદળું ઘેરાય છે પણ તે કઇ દિશાએ વળી પડશે તેની અટકળ તેમનાથી થઇ નહિ. તેથી તેમણે પણ એક અત્યંત બળવાન નૌકાસૈન્ય સજ્જ કરાવ્યું અને તેનું ઉપરિપણું મહાવીર સેનાપતિ નેલ્સનને આપીને તેને ભૂમધ્ય સમુદ્ર ઉપર નોકરી રાખીને નેપોલિયનની હિલચાલ ઉપર નજર રાખવાને મોકલી દીધો.

નેપોલિયન ટુલોન બંદરેથી સમુદયાત્રા કરવાનો હતો જોસેફાઇન પણ તેની સાથે ત્યાંસુધી આવી તેને માન આપવાને સજ્જ થઇને હારબંધ ઉભેલા યોદ્ધાઓને શૂર ચઢાવવાને તેણે કહ્યું,—“યોદ્ધાઓ ! જે સૈન્ય હંગ્લંડ ઉપર આક્રમણ કરવાને તૈયાર થયું હતું તેમાંના તમે છો તમે પર્વત ઉપર, મેદાનોમાં અને નગરોમાં યુદ્ધ કરીને વિજય મેળવ્યો છે હવે તમારે સમુદ્ર ઉપર યુદ્ધ કરવાનું છે તમે પ્રાચીન રોમન વીરોનું અનુકરણ કર્યું પણ હજી તમે તેમની બરોબરી કરયા નથી. રોમન લોકોએ કાર્થેજની સાથે સમુદ્ર ઉપર અને ત્યાર પછી જમીન ઉપર ઝામના રણસંગ્રામમાં યુદ્ધો કર્યાં હતા તેમણે ધૈર્ય, પરાક્રમ અને એકસંપી બતાવવામાં ન્યૂનતા રાખી નથી અને તેથી વિજયલક્ષ્મીએ તેમની જયધ્વજનો કદિ ત્યાગ કર્યો નથી યોદ્ધાઓ! આજે આખા યૂરોપની નજર તમારા ઉપર છે હજી તમારે અનેક યુદ્ધો અને પરાક્રમો કરવાનાં છે તમે તમારા સ્વદેશના ઐશ્વર્યને માટે, મનુષ્યજાતિના સુખને માટે અને તમારી પોતાની કીર્તિ માટે આજ સુધી જે કાંઇ કર્યું છે તે કરતાં પણ અનેકગણું કાર્ય કરી બતાવવાનુ હજી બાકી છે ” આ ભાષણથી+ એક રીતે સ્વારીની દિશા અને મહત્ત્વ સૂચિત થયા પણ કયે ઠેકાણે જવાનું છે તે તો હજી નેપોલિયને યુક્તિપૂર્વક ગુપ્તજ રાખ્યુ

મિસરમાટે પ્રયાણ કરતાં પહેલાં તેણે ટુલોનમાં એક દયાભરેલું કાર્ય કર્યું પ્રજાસત્તાક રાજ્યના ભયથી દેશાવર નાસી ગએલા લોકોની સામે એક ઘણોજ કઠોર અને નિર્દય કાયદાનો અમલ કરવામાં આવતો હતો નેપોલિયને તે કાયદાની સખ્તાઇ ઓછી કરી અને લોકોને કહ્યું કે “લડાઇના સમયમાં પણ સ્ત્રીઓ અને વૃદ્ધ પુરુષો તરફ ફ્રેન્ચ પ્રજા હમેશાં માનની નજરથી જુએ છે એવું જગત્ જોઈ શકે, તેવી રીતનું વર્તન રાખજો.”

૧૭૯૮ ના મે માસની ૧૯ મી તારીખે સૂર્ય પોતાની લાલ આભાથી પૂર્વાકાશને પ્રકાશમાન કરતો, ભૂમધ્ય સમુદ્રના ભૂરા જળરાશિ ઉપર પોતાની રતાશનું પ્રતિબિંબ પાડતો ધીરેધીરે ક્ષિતિજ ઉપર ચઢવા લાગ્યા નેપોલિયનને ઇટાલિથી પાછા આવ્યે હજી પૂરા પાંચજ મહિના થયા હતા એટલી વારમાં તો એક બીજા મહાન્ યુદ્ધની

+ કાવજના રક્ષાવથી આફ્રિકાનું સૂચન થતું ભા૦ ક૦

ત્યાંથી ફરીથી ઈંગ્લૅન્ડ ઉપર પ્રયાણ કરવા માટે તે વહાણ ઉપર આરૂઢ થયો. આકાશ નિર્મળ અને [illegible] હતું. નેપોલિયન પોતાના સાવકા પુત્ર યુજિન સાથે ઓરિ-યન્ટ નામના [illegible] વહાણમાં બેઠો. તેનું વિશાળ નૌકાસૈન્ય અર્ધ ચંદ્રાકૃતિમાં [illegible] હતું. આવાં [illegible] વહાણોનો આટલો મોટો [illegible] કરવા નીકળ્યો ન હતો.

જોસેફાઈન અને નેપોલિયનનો આ પ્રસંગનો વિયોગ [illegible] કરુણાજનક હતો. [illegible] આંસુથી ભરાઈ ગએલી આંખે નેપોલિયનને [illegible] ફરતા [illegible] કર્યું. પોતાના પતિની [illegible] પ્રવાસ કરતાં [illegible] પૂર્ણ કરી નહિ.

[illegible] નેપોલિયને ફ્રેન્ચ [illegible] ત્યાંના [illegible]

[illegible]

ઉપર તેઓ ઘણુંજ નિખાલસ હતા. લોક આવતા ... કરનાર હતા ... ઇતિહાસ ... જોતાં તમામ તેની સ્થિતિ ... હતી ... નેપોલિયન ... જુદા જુદા ધર્મ ... ૨૮ પંડિતો પણ તેની ... બહુ ... એક વાતચીત ... ધાર્મિક તરીકે ' પ્રભાને ઉપર ... કરું ... ' ... ' ... ' '' મુસલમાન અને ખ્રિસ્તી ધર્મની ... પંડિતો ... કરીને ... હતો.

માર્ગમાં માલ્ટા દ્વીપ આવ્યા. એ દ્વીપ ... સિવાય ... નેપોલિયનને ... તેથી તેમણે ... કરવા માટે ... ને ત ઉપરનો ... ઉપર ... રાજ્ય ... નેપોલિયને તમો ... દરેક વહાણમાં ... થોડા મોકલી દીધા. ... હતો કે ... હિન્દુસ્તાનમાં ... મિસર ... ત્યાંના વતનીઓના મનમાં ... થઈ પડે. ... પોતે ... સહેલાઈથી તેણે માલ્ટા દ્વીપનું સ્થાનિક ... એક ... પાડી દીધું અને ... કર્યું. ... નૌકાસૈન્ય સાથે ... વાની પૂરેપૂરી ખાત્રી હતી તેથી તેમણે પુરતી તૈયારી રાખી હતી. નેપોલિયનની આજ્ઞા હતી કે એક પણ અંગ્રેજ વહાણ જોવામાં આવે તો તેના ઉપર મરણીઆની માફક એકસામટા તૂટી પડવું અને ... કરીને તેના ઉપર ચડી જવું. દરેક વહાણ ઉપર તેણે પાકા નિશાનબાજ ગોલંદાજો ... દીધા હતા અને તોપોના નિશાન ... તેમનો દરરોજ મહાવરો કરાવવામાં આવતો હતો. ફ્રેન્ચોનાં વહાણ ફ્રાન્સથી ઉપડી ગયાં છે એવા સમાચાર મળતાં અંગ્રેજ નૌકાધિપતિ નેલ્સન આમતેમ બધે ભમ્યો પણ ક્યાંય પત્તો નહિ. તેઓ ક્યાં જતા હતા તેની ચોક્કસ વિશ્વાસપાત્ર ફ્રેન્ચ સેનાપતિઓ સિવાય કોઈને પણ ખબર ન હતી. જ્યારે આફ્રિકાના કિનારા દૂર ક્ષિતિજમાં દેખાવા લાગ્યા ત્યારેજ ભરમ ફૂટવા લાગ્યો. નેપોલિયને રાત્રે પોતાના કેબિનમાં સેનાપતિઓ તથા વિદ્વાનોની સભા ભરી અને મિસરના પ્રખ્યાત વિશ્વવિદ્યાલય વિષે ચર્ચા કરવા માંડી. એક રાત્રે તો અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચોનાં વહાણ પંદરજ માઈલને અંતરે આવી ગયાં અને અંગ્રેજોના વહાણમાંથી મંડા આપવાની

દૂરની તોપોના અવાજ પણ ફ્રેન્ચોએ સાંભળ્યા, પણ ઘણું ધુમ્મસ વરસતું હોવાથી બેઉ અથડાઇ પડ્યા વગર પસાર થઇ ગયા.

જુલાઇ માસની ૧ લી તારીખે સમુદ્રના જળમાંથી મિસરના રેતાળ કિનારા બહાર આવતા દેખાયા. તેઓ હવે સ્વદેશથી આશરે બે હજાર માઇલ દૂર આવ્યા હતા. પવન અનુકૂળ હોવાથી તેઓ કિનારા પાસે જતા ગયા અને ધીમે ધીમે અલેક્ઝાન્ડ્રિઆના ઉંચા મિનારાનાં શિખર, ક્લિઓપેટ્રાની સોય વગેરે દેખાવા લાગ્યા અને ભાવપ્રધાન ફ્રેન્ચોના હૃદયમાં પાર્વાત્ય જાહોજલાલીનાં ભવ્ય સ્વપ્ન જાગૃત થતા ગયાં. અલેક્ઝાન્ડ્રિયા બંદરથી ત્રણ માઇલ દૂર એક અખાત આગળ ફ્રેન્ચોએ વહાણ લાંગર્યાં. નેલ્સન તેમને શોધતો શોધતો આજ જગ્યાએ બેજ દિવસ પહેલા આવી ગયો હતો અને ત્યાંથી ડાર્ડનલ્સની સામુદ્રધુની તરફ ચાલ્યો ગયો હતો.

સાંજ પડવા આવી હતી. પવન પણ જોરથી વાવા લાગ્યો હતો અને સમુદ્ર પણ મોટી સાથે જોરથી ઉછળતો હતો; પરંતુ સમુદ્રમાં આથી પણ કદાચ વધારે ભયંકર તોફાન જાગે અથવા નેલ્સન આવી પહોંચે એવી દહેશતથી એક પળનો પણ વિલંબ કર્યા વગર અનતી ત્વરાએ કિનારા ઉપર ઉતરી જવાની નેપોલિયને આજ્ઞા કરી. [illegible] સૈનિકો કિનારા ઉપર ઉતરવાનું કાર્ય શરૂ થયું. ઘોડાઓને પણ [illegible] આવ્યા. આ કામ ઘણું મુશ્કેલ હતું. પ્રથમ ઘોડાને મછવા [illegible] કિનારા તરફ દોર્યો એટલે બાકીના ઘોડાઓ હારબંધ ચાલવાને [illegible]. જેમ જેમ તેઓ કિનારે પહોંચતા ગયા તેમ તેમ [illegible] તોફાન નરમ પડ્યું અને આફ્રિકાના [illegible] કિનારા ઉપર [illegible] ભવ્ય સેના સજ્જ થઇને [illegible] ઉભી. ઉતરવાનું કાર્ય ચાલતું હતું તે [illegible] વહાણ [illegible] એવો શબ્દ પડવાથી [illegible], ' [illegible] કિસ્મત! તું મારો ત્યાગ કરવા બેઠું છે? [illegible] ઉતરવાનું [illegible]

[illegible]

નેપોલિયન જહાજ ઉપર અલેકઝાંડ્રિયાના બંદરમાં

સૈન્યમા પ્રકટ કરી હતી—"યોદ્ધાઓ ! આખા જગતના વ્યાપાર અને સંસ્કૃતિ ઉપર અમર્યાદ અસર થઈ શકે એવા પ્રકારનો વિજય મેળવવાનું કાર્ય તમે હવે હાથ ધરો છો તમે તેના વડે ઇંગ્લંડ ઉપર એક સખ્ત પ્રહાર કરી શકશો જે લોકોની સાથે આપણે સમાગમમાં આવવાનું છે તેઓ મુસલમાન ધર્મ પાળનારા છે તેમના ધર્મનો પહેલો સિદ્ધાંત એ છે કે "ઇશ્વર એકજ છે અને મહંમદ તેનો પયગંબર છે તમે તેમના આ મતની વિરુદ્ધ એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારતા નહિ. યાહૂદીઓ અને કેથોલિક પ્રદાલિયનો સાથે તમે જેવી ઉદારતાથી વર્ત્યા હતા તેવીજ રીતે તેમની સાથે પણ વર્તજો. તમે તમારા પોતાના ધર્મગુરુઓને જેવું સન્માન આપો છો તેવુંજ આ લોકોના મુલ્લાંઓને અને ઇમામોને આપજો તમારા બાઇબલનાં ધર્મવિધાનોમાટે તેમજ મુસા અને ખ્રિસ્તની આજ્ઞાઓમાટે તમે જે પૂજ્યભાવ રાખો છો, તેટલોજ પૂજ્યભાવ કુરાન એને તેના વિધાનો માટે બતાવજો. રોમન યોદ્ધાઓ તમામ ધર્મનું માન સાચવતા હતા, વળી અહીંના રીતરિવાજ કે જે આપણા યૂરોપના રીતરિવાજોથી તદ્દન જૂદાજ પ્રકારના છે, તેમને માન આપવાનો અભ્યાસ પાડજો. સ્ત્રીજાતિ તરફ આપણે જે સદ્‌ભાવ અને અદબ રાખીએ છીએ તેટલે દરજ્જે અહિંના લોકો નથી રાખતા, તોપણ સ્ત્રીની પવિત્રતાને જોરજુલમથી ભ્રષ્ટ કરનાર તો સર્વત્ર રાક્ષસતુલ્યજ મનાય છે લૂટફાટથી કદાચ અમુક વ્યક્તિને ધન મળે પણ તેથી આખા સૈન્યની આબરૂને હાનિ પહોચે છે નિર્વાહનાં સાધનનો નાશ થાય છે અને જે લોકોની પ્રીતિ મેળવીને તેમને પોતાના સહાયક બનાવવામાજ આપણું હિત છે તેઓ આપણા શત્રુ બની જાય છે "

પ્રભાતનો સૂર્ય પૂરા ઉગ્યો ન હતો તેટલામાં નેપોલિયને એલેકઝાન્ડ્રિયા ઉપર આક્રમણ શરૂ કર્યું મામેલુક યોદ્ધાઓએ અતિશય બહાદુરીથી લડવા માંડ્યું અને શત્રુને બંદુકોની ગોળીઓ તથા વીરહાકથી વધાવી લીધા, પરંતુ પાશ્ચાત્ય યુદ્ધપદ્ધતિ આગળ એકલી બહાદુરી કામ આવતી નથી ફ્રેન્ચો નદીના પૂરની માફક ધમારાબંધ નગરમાં દાખલ થઈ ગયા અને તેમના ધસારા આગળ ઘાસની માફક ધકેલાતા મામેલુક લોકો થોડીજ વારમાં અદૃશ્ય થઇ ગયા. પૌર્વાત્ય પ્રદેશ ઉપર ઘણીજ સહેલાઇથી ફ્રેન્ચોની વિજયધ્વજ ઉડવા લાગી પૂર્વના પ્રદેશો પાશ્ચાત્ય પ્રદેશોના અધિકાર નીચે આવી જાય એવી વિધાતાનીજ યોજના હોવી જોઇએ બધા માણસો જેમ નેપોલિયનની મહાનુભાવતા જોઇ મુગ્ધ બનતા હતા તેમ માલ્ટાથી લાવેલા તુર્ક ગુલામો પણ મુગ્ધ બન્યા હતા નેપોલિયને તેમને છૂટા કર્યા અને પોતાનો તેમ કરવાનો ઉદ્દેશ સમજાવ્યા એ લોકો ટાળાબંધ આખા એલેકઝાન્ડ્રિયા નગરમાં બધે વિખેરાઇ ગયા અને પોતાના સ્વધર્મીઓ આગળ નેપોલિયનની ઉદારતાનાં વખાણ કરવા લાગ્યા ફ્રેન્ચસેનાએ પણ તેમના સેનાપતિની ઉદારતા અને રાજનૈતિક અભિપ્રાય-

ની અસર થઇ હતી તેથી તેમણે લેશમાત્ર પણ નગરની પ્રજા ઉપર જૂલ્મ કર્યો નહિ; તેથી ત્યાંની કચરાયલી, ગુલામની હાલત ભોગવતી રૈયત ફ્રેન્ચોની ઉદારતા, દયા અને ન્યાયપરાયણતા જોઇને ચકિત થઇ ગઇ. આરબો અને મિસરવાસી કૉપ્ટ લોકો એક અવાજે નેપોલિયનનાં ગુણગાન કરવા લાગ્યા. પૂર્વના પ્રદેશોને માટે તે તદ્દન નવા પ્રકારનો વિજેતા માલમ પડયો. જીતાયલી પ્રજાને રંજાડનાર નહિ પણ તેમને દાસત્વમાંથી મુક્ત કરનાર અને તેમનું કલ્યાણ કરનાર નીવડયો. જે દિવસે નેપોલિયને મિસરની ભૂમિ ઉપર પગ મૂક્યો તે દિવસ તે દેશને માટે ઘણોજ શુભ હતો અને તેણે ઘડેલી યોજનાઓની જો સિદ્ધિ થઇ હોત તો ખરેખર તેણે મેળવેલી જીત પૂર્વના પ્રદેશોને માટે ઘણીજ ઉપકારક થઇ પડત. તેણે મિસરવાસીઓને માટે એક જવલંત જાહેરનામું પ્રકટ કર્યું:–" મિસરવાસીઓ! તમને મારા શત્રુઓ એમ કહેશે કે હું તમારા ધર્મનો ઉચ્છેદ કરવા માટે આવ્યો છું. પણ તેમનું કહેવુ જરાએ માનતા નહિ. તેમને સંભળાવી દેજો કે હું તમને તમારા વાજબી રાજનૈતિક અધિકાર પાછા અપાવવા, તમારા ઉપર જૂલ્મ કરનારાઓને શિક્ષા કરવા અને મહંમદના શુદ્ધ ધર્મને નવું જીવન અપાવવા આવ્યો છું. તેમને કહેજો કે મામેલુક લોકોના કરતાં હું ઇશ્વરને, તેના પયગંબરને અને કુરાનને વિશેષ સન્માન આપું છું. તેમને કહેજો કે ઇશ્વરના દરબારમાં સઘળાં માણસો સમાન છે; માત્ર જો તફાવત હોય તો તે માત્ર જ્ઞાન, બુદ્ધિ અને સદાચારમાંજ રહેલો છે. તમારા કરતાં મામેલુક લોકોમાં એવો કયો વિશેષ સદ્‌ગુણ છે કે તેઓ જીવનનાં તમામ પ્રકારનાં સુખ અને ઐશ્વર્ય એકલાં પોતાનાંજ કરી બેઠા છે? જો ઇશ્વરે મિસર દેશ તેમના એકલાનાજ વૈભવ અને ઉપભોગને માટે તેમને અર્પણ કર્યો છે એવું તેઓ માનતા હોય, તો તેમને કહેજો કે તમારી માલિકીનો દસ્તાવેજ બતાવો. મિસરમાં જે કાંઈ સુખપ્રદ હોય તો તે બધુજ તેમના એકલાનું! સારી જમીન હોય તો તે મામેલુક લોકોની. સુંદર સ્ત્રી, મકાન, ઘોડા કાંઇ પણ હોય તો તે તેમનાંજ! પણ ઇશ્વર ન્યાયપરાયણ અને દયાળુ છે. તેની આજ્ઞાથી હવે મામેલુક લોકોની જુલ્મજહાગિરીના દિવસ ભરાઇ ચૂકયા છે. જેઓ અમારા પક્ષમા આવશે તેમનું અનેક રીતે કલ્યાણ થશે. જેઓ તટસ્થ રહેશે તેમને પણ લાભજ છે કારણ કે તેમને અમારી નીતિ અને ન્યાયપરાયણતાની પરીક્ષા કરવાની તક મળશે અને તેઓ પણ અમારા પક્ષમાજ છેવટે જોડાશે. પણ જેઓ મામેલુક લોકોનો પક્ષ લઇને અમારી સાથે લડવા તત્પર થશે તેમની તો પાયમાલીજ આવી જાણજો."

આ જાહેરનામું વાચ્યાથી મિસરવાસીઓ નેપોલિયન તરફ સ્વાભાવિકરીતેજ અનુરાગ રાખવા લાગ્યા. આરબ લોકોએ ત્રીસ ફ્રેન્ચોને કેદ પકડયા હતા તેમને તેમણે છોડી મૂકયા અને નેપોલિયનને કહેવડાવ્યું કે મામેલુક લોકોની સામે યુદ્ધ

કરવામાં અમે તમને મદદ આપવા તૈયાર છીએ

છેલ્લા યુદ્ધમાં ત્રીસ ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓ મરાયા હતા પોમ્પિનો સ્તંભ જે અનેક સૈકા થયા આખા જગતની ચિત્તવૃત્તિને પોતાના તરફ આકર્ષી રહ્યો છે તેનાજ તળીઆ આગળ નેપોલિયને આ ત્રીસ યોદ્ધાઓના શબને ઘણી ધામધૂમ સાથે દટાવ્યા અને તેમનાં નામ એ સ્તંભ ઉપર કોતરાવ્યાં આખુ લશ્કર પોતાના સ્વર્ગસ્થ સોબતીઓનુ અહોભાગ્ય જોઇને તેમના સુખની ઈર્ષ્યા કરવા લાગ્યુ કેવા પ્રકારના કાર્યથી મનુષ્યના હ્રદયમાંના ઉંડામાં ઉંડા ભાગને સ્પર્શ કરી શકાય છે તે જાણી લેવાની ચાવી નેપોલિયન પૂરેપૂરી જાણતો હતો

મનુષ્યની બુદ્ધિના વિકાસની જુદી જુદી શ્રેણીઓની જરૂરિયાતો જોતા ધર્મના દરેક સ્વરૂપ જરૂરના છે એવુ માનીને નેપોલિયન તમામ ધર્મ તરફ માનભરી નજરથી જોતો હતો. ધમાધતાને પરિણામે પ્રચલિત થએલી નહિ માની શકાય એવી તદ્દન અસભવિત બાબતોવિષે પણ તે કદિ તિરસ્કારયુક્ત ઉદ્‌ગાર કહાડતો નહિ આજ હેતુથી તે મુસલમાન ધર્મ તરફ પણ સદ્‌ભાવ રાખતો હતો તે મુસલમાન ધર્મ પાળવાનો ઢોંગ કરતો હતો એવો આક્ષેપ વિરુદ્ધપક્ષ તરફથી તેના ઉપર મુકવામા આવે છે નેપોલિયન પોતેજ તે વિષે કહે છે કે "મે તેવો ઢોંગ જરા પણ કર્યો નથી. હુ નમાજ પઢવા માટે મસ્જિદોમાં ગયો નથી મે દારૂનો ત્યાગ કર્યો નથી, તેમ સુન્નત પણ કરાવી નથી એટલુ ખરૂં કે હુ મુસલમાન ધર્મ તરફ અને પેગમ્બર મહમદ સાહેબ તરફ સદ્‌ભાવ ધરાવુ છુ એવુ મે જાહેર કર્યું હતુ અને હજી પણ મારા તે મત કાયમ છે" તે મુસલમાન ધર્મને એક અદ્‌ભુત જાતીય ખજીના રૂપે તરીકે માનતો હતો

તે એલેક્ઝાન્ડ્રિયામાં માત્ર છજ દિવસ રહ્યો, પણ એટલી ટુકી મુદતમાં પણ તેણે ત્યાંની પ્રજાને માટે ન્યાયી કાયદાઓ ઘડવામાં તેમનુ રક્ષણ કરવાની વ્યવસ્થા કરવામા અને ત્યાંની કુદરતી પેદાશોનો કેવી રીતે સારામાં સારો ઉપયોગ થઈ શકે તેને લગતો બદોબસ્ત કરવામાં અથાગ પરિશ્રમ લીધો જેવો ત્યાં દાખલ થયા તેજ પળથી કારીગરો ઇજનેરો વગેરે ધમધોકાર કામ કરવા મડી ગયા અને એલેક્ઝાન્ડ્રિયાના લગભગ સ્મશાન જેવાં શાંત, નિરુદ્યમી બની ગએલા બજારમાં યુરોપની ચેતનમય જાગૃતિ આવી ગઈ બદ ની સુધારણા કિલ્લાની મરામત કારખાનાઓ નિશાળો વગેરેની સ્થાપનાઓ થવા લાગી અને ત્યાંના પ્રાચીન ઇતિહાસને લગતી શોધખોળનુ કાર્ય શરૂ થયુ શહેરનુ સ્થાનિક રાજ્યતત્ર ત્યાંનાજ બાહોશ આગેવાનોના હાથમાં સોંપી દેવામાં આવ્યુ, પણ મિસરના પ્રારબ્ધમાં આવો અભ્યુદય લખાયેલો ન હતો. નેપોલિયનની ઉદાર યોજનાઓ પળમાં ભાગી ગઈ અને તે દિવસથી આજ એક સૈકો થયાં મિસરની પ્રજા ગુલામ ગરીબાઈ, જુલ્મ અને અવનતિના અંધારાના નરકમાં ઝાંખે કરે છે

જો તેની યોજનાઓ સફળ થઈ હોત તો મિસર આજે ધનાઢ્ય અને સંસ્કૃતિવા[illegible]
દેશ બન્યો હોત. નાઇલને કિનારે મોટા મોટા વ્યાપારથી આબાદ થએલાં નગર વસ[illegible]
હોત અને ત્યાંના હાલ દેખાય છે તેવા શાંત, નિર્જીવ કિનારા આગળ હજા[illegible]
વહાણોની આવજા અને લાખો કરોડો રૂપીઆની ઉથલપાથલ થતી હોત. જો
તેમ તો ન બન્યું, તોપણ નેપોલિયનના એ દેશમાં આવવાથી તેની પ્રજાને અપૂ[illegible]
પ્રોત્સાહન મળ્યું; અને એ દેશની કુદરતી પેદાશોનો સારામાં સારો ઉપયોગ કર[illegible]
માટે, ત્યાંની પ્રજાના સાહસને તથા વ્યાપારઉદ્યોગને ઉત્તેજિત કરવા માટે મનુ[illegible]
પ્રયત્ન અને મનુષ્યબુદ્ધિથી જે કાંઇ થઇ શકે તે સર્વ તેણે કર્યું.

જુલાઇ માસની છઠ્ઠી તારીખે નેપોલિયને કેરો નગર તરફ કૂચ કરવાની તૈયા[illegible]
કરી. તેના માર્ગમાં આઠ માઇલનું રેતાળ રણ આવતું હતું. ચારે દિશાએ ક્ષિતિ[illegible]
સુધી રેતીના ઢગલા સિવાય બીજું કાંઈજ નજરે પડતુ ન હતું. સૂર્યના પ્રખ[illegible]
કિરણ અગ્નિનો વરસાદ વરસાવી રહ્યાં હતાં. એક પણ લીલું ઝાડ કે લીલોતરી
વાળી નાની સરખી જગ્યા પણ જોવામાં આવતા નહિ. આવી મરુભૂમિમાં થઇ[illegible]
તેનું સૈન્ય પસાર થવા લાગ્યું. તેઓ ઠંડા પ્રદેશમાં જન્મેલા અને ઇટાલિ જે[illegible]
રળિયામણા દેશમાં ફરેલા હોવાથી તેમને આ પ્રવાસ અત્યંત વિષમ જણાયો. રસ્તામ[illegible]
કેટલાક તો તાપ અને શ્રમથી તરફડીને મરવા લાગ્યા; પણ આખું સૈન્ય તો આ[illegible]
ળ ને આગળ વધતું ગયું. આ પ્રસંગે સામાન્ય સિપાઇને પડતી દરેકે દરેક મુશ્[illegible]
ખુદ નેપોલિયને પોતે સહન કરી હતી. તે ઘોડા ઉપર ન બેસતાં સિપાઇઓની
સાથે પગે ચાલતો હતો. તેઓ જે ખાતા પીતા તેજ તે પોતે પણ ખાતો અ[illegible]
રાત પડતાં સિપાઇઓની સાથેજ રેતીના બિછાના ઉપર સૂતો હતો. બધાન[illegible]
સૂઇ રહ્યા પછીજ તે સૂતો અને બધા જમી રહ્યા પછીજ તે જમતો. [illegible]
સવારના ડંકાના પહેલાં તે ઊઠતો અને પોતાના સૈન્યની જરૂરિયાતો પૂર્ણ કર[illegible]
વાને અનહદ પ્રયત્ન કરતો. આજ કારણને લીધે સિપાઇઓ તેના ઉપર ફિદા થઇ જત[illegible]
અને તેનું રક્ષણ કરવાને પોતાનો જાન આપવામાં પાછી પાની કરતા નહિ. સિપા[illegible]
[illegible] તાપ, તરસ, ભૂખ અને પરિશ્રમથી કાયર કાયર થઈ ગયા હતા, અને [illegible]
[illegible] તેમને આવા પ્રદેશમાં [illegible] તે માટે તેમના ઉપર ગાળ[illegible]
[illegible] હતા. [illegible] નેપોલિયનની વિરુદ્ધ તો એક શબ્દ પણ બોલવામાં આવતો
[illegible] ઉપર અધિકાર [illegible] હતો.

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ઘા ના. આ સ્વારોનો ઉત્સાહ અને તેમની નિ ના તરફ ફ્રેંચોને નવાઈ હતા. દરેકની પાસે પાણીદાર અરબી ઘોડા હતા. હથિયારમાં તરવાર, પિસ્તોલ, બંદૂક અને નાની ટુંકી તોપ એટલાં નંગો રાખતા હતા. ઘોડે સ્વારીનો તો તેમને અજાયબ જેવો અભ્યાસ હતો. જામદાર પાઘડી, તેની ઉપર ભારે કલગીઓ, જરીતનો પોશાક અને જરકશી તરવાર સાથે આ સ્વારો ઘોડાઓ નાચતા કુદી નાંખે એવી રીતે તીર પેઠે પાકના નદીના પ્રવાહ પૂરની પેઠે એકાએક ધસી આવતા હતા તેને ગોળીબાર કરતા, એકદમ પોતાને અટકાવતા અને તમને પાછા વાળીને આખા તેકીજ ત્વરાથી રેતીના રેલવાની પાછળ અંતર્ધ્યાન થઈ જતા. રેનાની પ્રસ્થિથી પણ તેમની ત્વરા ઓછી થતી નહિ. તેમના ઘોડાની ખરીઓના આઘાતથી ઉડતી રેતીનાં ઘન વાદળાં બની જતાં તેમને ઓથે રહીને ગોળીબાર કરીને તેઓ નિરંતરપણે ચાલ્યા જતા. શત્રુસૈન્યમાંથી જો કેટલાક સિપાઈઓ વિખુટા પડી જતા તો તેમના ઉપર આ સ્વારો વિજળી માફક તુટી પડતા અને તેમના ટુકડે ટુકડા કરી નાખતા. આવા વિચિત્ર પ્રકારના અણધાર્યા હુમલા સામે બચાવ કરવા માટે નેપોલિયને તદબીર શોધી કહાડી. તેણે પોતાના સૈન્યને પાંચ ચોરસ આકૃતિમાં ગોઠવી દીધું. દરેક ચોરસને ચારે ખૂણે તોપખાનું રાખ્યું. દરેક ચોરસ આકૃતિની ચારે બાજુએ સિપાઈઓને ૭ ૭ હારમાં ગોઠવીને વચમાંની ખાલી જગામાં ખોરાકની સામગ્રી, લડાઈને લગતો સામાન, તથા સેનાપતિઓ અને વિદ્વાનોને રાખવાની ગોઠવણ કરી હતી. આખે રસ્તે આજ ક્રમ પ્રમાણે આખું લશ્કર પદ્ધતિસર કુચ કરતું હતું. કુચ કરતી વખતે સઘળાના મુખ એક તરફ રહેતાં હતાં પણ શત્રુનો હુમલો થતાં જ તેઓ એકદમ અટકતા અને ચાર હારના સિપાઈઓ ચાર દિશાએ મો કરીને ઉભા રહેતા. આગલી હારના સિપાઈઓ જમીન ઉપર ઘુંટણુ ટેકવીને પોતાની સંગીન આગળ ધરીને ઉભા રહેતા. એથી કરીને પાછળની હારના સિપાઈઓ તેમના માથા ઉપર થઈને શત્રુ ઉપર ગોળીબાર કરી શકતા. આવી વ્યૂહ રચનાને લીધે મામેલુક સ્વારોના હુમલાને તેઓ તુચ્છ જેવા ગણવા લાગ્યા અને જ્યાર જ્યારે તેઓ ધસી આવતા ત્યારે આખા લશ્કરમાં હસાહસ થઈ રહેતી. મામેલુક સ્વારો દૃષ્ટિએ નજરે પડતા એટલે દરેક વિભાગના સેનાપતિ આજ્ઞા કરતા કે 'નાશ્કરો અને ગધેડાઓ બંનેને વચમાં નાખો, અને ચોરસ આકૃતિમાં ગોઠવાઈ જાઓ.' હકીકત એવી હતી કે સાક્ષરોને બેસવા માટે તથા તેમનાં પુસ્તકો અને શોધખોળને લગતો સરસામાન ઉંચકવા માટે તેમને ગધેડાઓ આપવામાં આવ્યાં હતાં. ઉપર કહેલી આજ્ઞા થતાં તમામ સિપાઈઓ ખડખડ હસી પડતા. તેઓ મશ્કરીમાં ગધેડાઓને અડધા સાક્ષરો કહીને આખે રસ્તે ગમ્મત કરતા હતા. તોપણ તેઓ વિદ્વાનો તરફ હમેશાં માનભરી વર્તણુક રાખતા હતા, અને

વિદ્વાનો પણ ભયને પ્રસંગે ઘણીજ વખાણવાલાયક હિંમત બતાવતા હતા. આ પ્રમાણે સાત દિવસસુધી અનેકવાર શત્રુની સાથે સખત ઝપાઝપી કરતા કરતા તેઓ કેરો શહેરની નજીક જવા લાગ્યા.

પાંચમા દિવસની આખરે નાઈલ નદીનો પ્રવાહ રેતીના ટેકરાઓની વચમાં રૂપાના પતરાની માફક ચળકતો સર્વના જોવામાં આવ્યો. તેને કાંઠે ફળ ફૂલથી ઝૂકી રહેલાં અસંખ્ય વૃક્ષો પ્રવાસીઓના મનનું રંજન કરતાં હતાં. વૃક્ષની ડાળીઓમાં લપાઇને હજારો મધુર કંઠવાળાં પક્ષીઓ કલરવ કરી રહ્યાં હતાં. પ્રકૃતિની રમણીય શોભાનું દર્શન કરતાં આખા ફ્રેન્ચ લશ્કરમાં આનંદના ઉદ્‌ગાર નીકળવા લાગ્યા અને ઘણે દિવસે કુદરતનું બદલાયલું સ્વરૂપ જોઇને તેઓ હર્ષઘેલા થઈ ગયા. વ્યવસ્થા જાળવવાનો આ વખત ન હતો. હજારો સિપાઇઓ નાના બાળકની માફક નદીમાં કૂદી પડ્યા અને તેનું સ્વચ્છ પાણી પીને તથા તેમાં આનંદપૂર્વક તરીને પોતાના આગલા દિવસોની વિટંબણાઓ આ સ્થિતિસ્થાપક મનોવૃત્તિવાળી ફ્રેન્ચ પ્રજાના બાળકો ભૂલી ગયા.

પણ આ આનંદનો અવસર લાંબો વખત ટક્યો નહિ. દૂરથી રેતીનું વાદળું ઉડતું માલમ પડ્યું અને સેંકડો ઘોડાઓની પડઘીનો અવાજ સંભળાયો. જોત જોતામાં ઝળકતી તલવારોવાળા, દૈત્યોના જેવી હૃદય વિદારક ચીસ મારતા મામેલુક સ્વારોની એક ટોળી રાક્ષસી ઝડપથી ધસી આવતી જણાઈ. એકદમ પડઘમનો અવાજ થયો અને રમતા, તરતા સિપાઇઓ પટાપટ બહાર આવીને ચોરસ આકૃતિમાં ગોઠવાઇ ગયા. એક ક્ષણવારમાંજ નદીના પ્રબળ પૂરના વેગથી શત્રુનો ધસારો શરૂ થયો પણ અડગ ખડકની સામે અથડાતા મોજાની માફક તે ફોકટ ગયો. ફ્રેન્ચોની એક હાર પણ ડગી નહિ. શત્રુના ઘોડાઓની છાતીની સામે તીક્ષ્ણ અણીઆળી સંગીનોનો કોટ બની ગયો હતો. તે જોઇને ઘોડાઓ પાછા હઠ્યા. બંદુક અને તોપોના જ્વાળામુખી જેવા અગ્નિના વરસાદ આગળ સેંકડો ઘોડાઓ અને સ્વારો ધૂળમાં રોળાઇ ગયા અને જેઓ જીવતા રહ્યા તેઓ આવ્યા હતા તેટલીજ ત્વરાથી પલાયન કરી ગયા.

એવામા અનાજથી ભરેલાં વહાણો નાઇલ નદીને કાંઠે કાંઠે મુસાફરી કરતાં કરતાં એ સ્થળે આવી પહોચ્યાં. નેપોલિયને પ્રથમથીજ માર્ગની ગણત્રી કરીને તેમને આવવાનો વખત મુકરર કર્યો હતો તે પ્રમાણે તેઓ વખતસર આવી પહોચ્યાં. હવે આખા સૈન્યના ભાવમાં પરિવર્તન થઈ ગયું. નિરાશા અને ખેદને ઠેકાણે આનંદ આનંદ થઇ રહ્યો. આનંદી ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ વર્તમાન સમયના સુખમાં આગલા અડચણોનાં કષ્ટ ભુલી ગયા. સાત દિવસસુધી તેમણે નાઈલને કિનારે કિનારે કુચ કરી. રસ્તામાં જ્યાં ત્યાંના રહેવાસીઓનું દારિદ્ર જીવન તેમને ઘણુંજ ધૃણા

દ્રિપત્ર થતી, માર્ગમા જે જે ઘર આવ્યાં તે સઘળાં પાંદડાનાં બનાવેલાં ઝુપડા જેવાં હતાં અને તેમા રહેનાર લોકો તદ્દન કગાલ હતા આનુ કારણ શોધી કહા-ડવા માટે નેપોલિયન એક ઝુપડાની અદર ગયો. ઘરનાં માણસોને અભયદાન આ-પીને તેમની કગાલિયતનુ કારણ પૂછ્યુ ઘરધણીએ જવાબ આપ્યો કે " સાહેબ, મે જાતમહેનત કરીને થોડુક ધન મેળવ્યુ હતુ અને આ ઝુપડાને હાલના કરતાં વધારે સારી હાલતમાં મૂક્યુ હતુ થોડાજ દિવસમા એ સમાચાર કેરો શહેરમા પહોંચી ગયા. મે ઘણુ ધન પેદા કર્યું છે એમ જાણીને મારી પાસેથી પૈસા ખુચવી લેવાને મામેલુક લોકોમાંના કેટલાક અહિ આવી પહોંચ્યા મે તેમને ધન આપવા માડ્યુ પણુ તેથી તેમને સતોષ થયો નહિ મને તેમણે ઘણો રીબાવ્યો હુ તેમને મારી બધી દોલત આપી દઉ એવા ઇરાદાથી ઘાતકી મામેલુક લોકોએ મને રીબા-વવામાં બાકી રાખી નહિ અને તેની નિશાની આ રહી મારો પગ ભાગી ગયો છે અને આખી જીદગીને માટે હુ લગડો બન્યો છુ મારી પાસે જે કાંઈ હતુ તે બધુ તેમને આપી દીધુ ત્યાર પછી હુ જેમ તેમ ગુજરાન ચાલે એટલુજ કમાઉ છુ બધા લોકોની આવી જાતની દશા છે આવી સ્થિતિ હોવાથી અમે ઉદ્યમ કરતા નથી એ નરપિશાચોનો જુલ્મ એટલે સુધી છે કે તેમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ અમે અમારા શરી-રનુ અથવા સ્ત્રી કે પુત્રપુત્રીનુ પણ રક્ષણ કરી શકતા નથી " આ વૃત્તાંત સાભ-ળીને નેપોલિયનને ઘણોજ ખેદ થયો

આખરે જુલાઇ માસની ૨૧ મી તારીખે ફ્રેન્ચસેના શત્રુપક્ષના સ્વારો સાથે ઉપર કદી તેની વખતો વખત ઝપાઝપી કરતી કેરો નગર પાસે આવી પહોંચી. અહિ તેમનો સત્કાર કરવા માટે મુરાદ બેએ એક બળવાન સૈન્ય સજ્જ કરી રાખ્યુ હતુ છેવટના યુદ્ધને માટે ઘણા ખરા મામેલુક સ્વારો આ ઠેકાણે એકઠા થયા હતા. તેમની સખ્યા દશ હજારની હતી આ મદોન્મત્ત, બલિષ્ઠ સ્વારોની મદદમા ચોવીશ હજાર પાયદળ સિપાઇઓનુ સૈન્ય મજબૂત મોરચો નાખીને પડ્યુ હતુ કેરો નગર નાઇલને પૂર્વ કિનારે આવેલુ છે અને નેપોલિયન નાઇલને પશ્ચિમ કિનારે કૂચ કરતો હતો. ૨૧ મી જુલાઇએ તેણે પોતાના સૈન્યને સવાર પડતા પહેલાંજ કૂચ કરવાનો હુકમ કર્યો અને મિસરના સ્વચ્છ આકાશમાં જ્યારે સૂર્યનો ઉદય થયો ત્યારે કેરો નગરના ગગનચુબી મિનારાના શિખર અને નિસ્સીમ મેદાનની વચમા પર્વતોની માફક ઉભેલા પ્રચડ પિરામિડો તેમની દૃષ્ટિએ પડવા લાગ્યા. દેખાવની ભવ્યતાની છાપ જાણે તેમના હૃદય ઉપર પ્રબળપણે પડી હોય તેમ આખુ સૈન્ય એકાએક થભ્યુ નેપોલિયનનો ચહેરા વીર્ય અને ઉમગને લીધે તેજસ્વી દેખાવા લાગ્યો. તેણે સૈન્યને સબોધીને કહ્યુ યોદ્ધાઓ ! આ પિરામિડના શિખર ઉપ-રથી ચાર ચાર હજાર વર્ષની પ્રાચીન પ્રજાઓ તમારાં પરાક્રમો નિહાળવા ઉભી

છે." યોદ્ધાઓનાં હૃદયમાં રણોન્માદ ઉભરાઈ જવા લાગ્યો. શૂર ભડાકે એવા રણ-વાદ્યના સંગીતથી રણઘેલા બનીને શત્રુસૈન્યતરફ તેઓ ગાંડાની માફક દોડી જવા લાગ્યા. પિરામિડોની આસપાસનું આખુ મેદાન હથિયારબંધ ઘોડાઓથી ચીક્કાર ભરાઇ ગયું હતું. ઝળકતાં હથિયારવાળા દસહજાર સ્વાર અને તે વળી પૂર્વની ભભ-ચક પ્રજાઓના રિવાજ મુજબ પૂરભભકામાં સજ્જ થએલા હોવાથી તેમનો દેખાવજ શત્રુને ભયભીત કરવાને પૂરતો હતો, પણ ફ્રેન્ચો ડગર સડોગે, પાંચ અજોડ ચોરસ આકૃતિમાં ગોઠવાઇને નિડરપણે આગળ વધ્યા. તેઓ માટે શત્રુની છાવણી ઉપર ધસી ગયા વગર બીજો ઇલાજજ ન હતો. ત્યાં ચાળીસ હજાર સિપાઇઓ હારબંધ ઉભા હતા. ફ્રેન્ચસેનાની વ્યૂહરચનાને ભેદી નાખવાને તેમનું ભયંકર તોપખાનું પણ તૈયારજ હતુ અને તેમનામાં જરા પણ ભંગાણ પડે તો તેમના ઉપર યમદૂતની માફક તૂટી પડવાને દશ હજાર પાણીદાર આરબી ઘોડાઓ ઉપર સ્વાર થએલા મદોન્મત્ત મામે-લુકો ટમટમી રહ્યા હતા.

નેપોલિયનને માટે આ પ્રસંગ ઘણોજ ચિંતાભરેલો હતો. તોપણ તેણે હમે-શના શાંત સ્વભાવ પ્રમાણે દૂરબિનવડે શત્રુસૈન્યનું નિરીક્ષણ કરવા માંડયું. તેની ચાલાક આંખે શત્રુની નબળી બાજુ એકદમ શોધી કહાડી. તેણે જોઇ લીધું કે શત્રુની તોપો ગાડીઓ ઉપર ગોઠવેલી નથી તેથી કરીને જે બાજુ તરફ તેમને ગોઠવી છે ત્યાથી બીજી બાજુ તરફ તેમને ખસેડાય એમ નથી. બીજા ઘણા સેનાપતિઓ સારાં સારાં દૂરબિનવડે શત્રુસૈન્યને તપાસતા હતા તોપણ કોઇથી આવી જરૂ-રની શોધ થઈ શકી નહિ. નેપોલિયને તરતજ બાજી બદલી. પિરામિડની જમણી બાજુ તરફ થોડુંક આગળ વધીને શત્રુ સૈન્ય ઉપર એક બાજુએથી હુમલો કરવા માટે તેણે સેનાપતિઓને હુકમ કર્યો. આમ કરવાથી તેના સૈન્ય ઉપર શત્રુની તો-પનો એક પણ ગોળો પડી શકે એમ ન હતુ.

મુરાદ બે પણ ઘણોજ ચાલાક અને નિપુણ સેનાપતિ હતો. નેપોલિયનના સૈન્યે શા હેતુથી દિશા બદલી તે સમજી જતાં તેને જરા પણ વાર લાગી નહિ. તેણે ડહા-પણ વાપરીને તરતજ પોતાના સ્વારોને શત્રુ ઉપર ધસી જવાની આજ્ઞા કરી. ગર્વોન્મત્ત મુરાદ બે એ કહ્યું. "હવે જો, અમારો સપાટો ! આ નાપાક કૂતરાઓને તો અમે ચીભડાંની માફક કાપી નાખીશુ "

આ વખતનો દેખાવ ઘણોજ ભયંકર હતો. ભભકાબંધ પોશાકમાં સજ્જ થયેલા દશહજાર સ્વાર આખા જગતમાં સારામા સારા ગણાય એવા પાણીદાર ઘોડાઓ ઉપર સ્વાર થઇને, તેમને પૂર વેગથી દોડાવતા સમુદ્રની પ્રચંડ ભરતીની માફક રણોન્મત્ત બનીને ધસી આવવા લાગ્યા. તેમની વિકરાળ ચીસોથી આકાશ ગાજી ઉઠયુ અને તેમના પગના આઘાતથી ધરતી ધ્રૂજવા લાગી. તેમની ટક્કર ઝીલવા માટે ફ્રેન્ચ સેના

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] યુદ્ધમાં અમર [illegible] કામ કરી શકશે કે [illegible]

[illegible] હતું—[illegible] [illegible]

માત્ર સેનાપતિઓની આજ્ઞા [illegible] પણ [illegible] નહિ

સિપાઈઓ નિર્ભયપણે ખડે ખભા [illegible] શત્રુઓને [illegible]

આ પ્રમાણે શત્રુના સમાગમની વાટ જોતા ઉભા રહ્યા

બંદુક અને તોપના ગોળા પડીને મેદાન [illegible] તેના [illegible] ચારેય આકૃતિઓના ચારે ખૂણાઓમાંથી ઘોડેસ્વારોનો ભયંકર વરસાદ વરસી રહ્યો. તેના પ્રહારથી ઘાયલ થએલ સેંકડો [illegible] તેમના રક્ત મલિન રેતીમાં રગદોળાઈ ગયા. અને તેમની પાછળના ઘોડાઓના પગ નીચે છૂંદાઈ મુઆ. ધૂળ અને ધુમાડાના ગોટેગોટ બની ગયો, પણ ફ્રેન્ચ સેના તેમની [illegible] પિરામિડના સુદ્રઢ પાયાની માફક અડગ ઉભી રહી મામેલુક સ્વારોના તરંગ ઉપર તરંગ ખડકની પેઠે ઉમેલા ફ્રેન્ચ લશ્કર ઉપર અફળાતા ગયા. ક્રોધ અને નિરાશાથી ગાંડા થએલા મામેલુક યોદ્ધાઓ મરણીઆ થઈને ઘોડાઓને કુદાવીને તૂટી પડ્યા. તોપણ તેઓ ચતુષ્કોણ [illegible] હાને ભેદી શક્યા નહિ. તેમણે પોતાની પિસ્તોલો અને બંદુકો ફેંકવા માંડી અને જમીન પર ગબડી ગયેલા યોદ્ધાઓએ પેટે ચાલીને ફ્રેન્ચ સિપાઈઓના પગ ઉપર તલવારના પ્રહાર કરવા માંડ્યા. શૂરાતન એ મામેલુક લોકોમાં એકજ વખાણવા લાયક ગુણ હતો અને તેમણે આ યુદ્ધમાં તેની પૂરેપૂરી સાબિતી આપી.

પણ નેપોલિયનના [illegible] તોપખાનાના અવિરત અગ્નિવર્ષણના પ્રતાપથી તેમની સંખ્યા ક્રમે ક્રમે ઓછી થતી ગઈ તેથી કરીને આખરે નિરાશ થઈને તેઓ તદ્દન અનિયંત્રિતપણે જીવ લઈને નાઠા જે સ્વારો પૂરેપૂરા અજિત ગણાતા હતા તેમની આવી દુર્દશા જોઈને પાયદળ પણ નાસવા લાગ્યું આખા શત્રુસૈન્યમાં જ્યાં ત્યાં ગભરાટ અને ભય ફેલાઈ ગયો. ભયભીત થઈને નાસતા સ્વારો અને સિપાઈઓથી દિશાઓ ભરાઈ ગઈ પ્રાણ બચાવવા માટે હજારો માણસોએ નાઈલ નદીમાં ઝંપલાવ્યું પણ કરાની માફક વરસતી ફ્રેન્ચોની ગોળીઓથી વીંધાઈ વીંધાઈને તેઓ માર્યા ગયા અને નાઈલનું પાણી તેમના રક્તથી રંગાઈ ગયું વિજયી ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓએ નાસતા શત્રુની પૂંઠ પકડી અને તેમના ઉપર તોપોનો મારો જારી રાખ્યો તેઓ ચાર દિશાએ વિખેરાઈ ગયા અને તેમની ખુવારી પણ ઘણી ભયંકર થઈ બપોર થવા પહેલાં તો આખું મામેલુક સૈન્ય હતું ન હતું થઈ ગયું અને આખું મેદાન ઘાયલ થએલા અને કપાઈ ગએલા સિપાઈઓથી છવાઈ ગયું અનર્ગળ દોલતથી ભરેલી

તેમની છાવણી ફ્રેન્ચોને હાથ આવી. કિંમતી હથિયાર, કિનખાબથી ભરેલા શાલજોડા, પાણીદાર આરબ ઘોડા અને સુવર્ણમુદ્રાઓનો ભંડાર એ સર્વ ફ્રેન્ચોને પ્રાપ્ત થયાં. કેટલાક દિવસસુધી નદીમાં ડૂબી મૂએલા મામેલુકોનાં ઘરેણાં તેમણે વીણ્યાજ કર્યાં. આ યુદ્ધમાં ફ્રેન્ચોનાં માત્ર સોજ માણુસો હણાયાં હતાં. નેપોલિયને પોતાના બહાદૂર શત્રુના શૌર્યની ઘણી પ્રશંસા કરતાં કહ્યું કે "જો ફ્રેન્ચ પાયદળ સાથે આ સ્વારોને હું જોડી શકયો હોત તો આખું જગત્ જીતતાં મને મુશ્કેલ પડત નહિ"

આ યુદ્ધ પછી નેપોલિયન હવે આખા મિસર દેશનો અધિપતિ થઈ પડયો. તેણે તરતને માટે મુરાદ બેના ઉદ્યાનગૃહમાંજ મુકામ કર્યો. આખા દેશની ગરીબ રૈયતને લૂંટી લૂંટીને પેદા કરેલી અનર્ગળ દોલતથી તથા અનેક અમૂલ્ય રાચરચીલાંથી મુરાદ બેએ તે મહેલને સુશોભિત કર્યો હતો. એક બાજુએ જ્યારે આખો દેશ કંગાલ થઇ ગયો હતો ત્યારે ત્યાંના રાજાના વિલાસની સામગ્રીમાં કશી પણ ઉણપ ન હતી. તે જોઇને સર્વને નવાઈ લાગી. સ્વાદિષ્ટ દ્રાક્ષથી ઝુકી રહેલા લતામંડપોમાં અને કિંમતીમાં કિંમતી મિઠાઇઓથી ભરેલા ઓરડામાં ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ છૂટથી ઘૂમવા લાગ્યા. બધાએ ખવાય તેટલું ખાધું અને સાથે રખાય તેવું કે.થળીઓમાં ભરી લીધું. પિરામિડના સંગ્રામના સમાચારથી આખા આફ્રિકામાં અને ઠેઠ એશિયાસુધી ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓની ધાક બેસી ગઈ. નિર્દય, વિષયલંપટ અને જુલ્મી મામેલુક લોકોને આખો મિસર દેશ ધિક્કારતો હતો તોપણ તેઓ જગત્માં અપરાજિત છે એવું તો મનાઇ ગયુંજ હતું. તે બળવાન મામેલુક લોકો નેપોલિયનના બુદ્ધિબળ આગળ એક કલાકમાંજ સવારના પહોરના ધુમસની માફક ઉડી ગયા. આફ્રિકા અને એશિયા બેઉ ખંડના વ્યપારનું કેન્દ્રસ્થાન કેરો હતું. હજારો વ્યાપારી કાફલાઓ ત્યાં હમેશાં આવતા જતા. તેમની મારફતે આ સમાચાર દૂરદૂર ફેલાઈ ગયા અને નેપોલિયનનું નામ યૂરોપની માફક પૂર્વના પ્રદેશમાં પણ જાણીતું થઇ ગયું. મિસરના કિનારા ઉપર પગ મૂકયે તેને માત્ર એકવીશજ દિવસ થયા હતા; એટલી વારમાં તો તે આખા દેશનો સાર્વભૌમ અધિપતિ થઈ ગયો. મિસરવાસીઓએ તેને પોતાના મિત્ર અને મુક્તિદાતા તરીકે વધાવી લીધો. મામેલુક ઉમરાવોની બેગમો હજી કેરોમાંજ હતી. નેપોલિયને તેમના તરફ ઘણીજ માનભરી વર્તણુક રાખી. મુરાદ બેની બેગમ પાસે તેણે પોતાના સાવકા પુત્ર યુજિનને મોકલ્યો અને કહેવડાવ્યું કે તમે નિર્ભય રહેજો. તેની તમામ મિલકત તેનાજ હાથમાં રહેવા દીધી અને તેની બીજી ઇચ્છાઓ પણ પૂર્ણ કરી.

કેરો નગરમાં ત્રણ લાખ માણસની વસ્તી હતી. તેમની હાલત કંગાલ અને સર્વોરીતે અસલામત હતી. તેમનો અત્યારસુધીનો અનુભવ એવો હતો કે વિજયી પ્રજાએ જીતા-યેલા પ્રજાને લૂંટફાટ કરીને રંજાડવીજ જોઇએ. શહેરમાં પણ અરાજકતાને લીધે અત્યાચાર થવાજ જોઇએ. પણ નેપોલિયને તો સર્વને અભયદાન આપ્યું અને શહેરમાં

ના જાનમાલનું રક્ષણ કરવા માટે ખાસ બંદોબસ્ત કર્યો નવા જીતેલા દેશને ાંત અને આબાદ કરવા માટે તેણે પોતાની અદ્ભુત બુદ્ધિ અને કાર્યદક્ષતાનો યોગ કર્યો

એક પણ જરૂરી બાબત તેના ધ્યાન બહાર રહી નહિ. મસ્જીદો સ્ત્રીઓના ત પુર, સ્ત્રીજાતિની હાલત, દેશની લૌકિક અને ધાર્મિક સંસ્થાઓ, ખેતી કલા ને વિદ્યાનવિષયક સ્થિતિ–સારાંશમાં ત્યાંની પ્રજાને સર્વાંગે ઉન્નત અને આબાદ વા માટે તેણે પ્રજાજીવનનાં એકે એક અંગની તપાસ કરવા માંડી. તે આગેવાન આરબ લોકોને ઘેર જતો અને તેમની ખાત્રી કરી આપતો કે હું તમારો શત્રુ નહિ ણ શુભેચ્છક છું, તમારા ધર્મમાટે મને વધુ માન છે, તમારા હક્ક જાળવવાનો ારો નિશ્ચય છે અને મિસર દેશની નષ્ટપ્રાય થએલી અસલી કીર્તિ પાછી ઝળકી ઊઠે તે જોવાને હું ઘણો આતુર છું તે કહેતો કે હું મિસરનો રાજા કે માલિક નથી. તેણે ત્યાંનું રાજ્યતંત્ર ત્યાંના વતનીઓના હાથમાં રહે એવા ધોરણ ઉપર સુવ્યવસ્થિત કરી દીધું તેણે રૈયતનો વિશ્વાસ અને સન્માન સંપાદન કરી લીધાં. કાયદાઓ ઘડવા માટે તથા રાજ્યવહીવટને માટે તેણે કેરોના આગેવાન લોકોની એક પરિષદ્ બોલાવી અને રાજ્યના જુદા જુદા પ્રાંતોમાં એવી ઉપસભાઓની યોજના કરી અને દરેક ઉપસભા પ્રજાકીય પરિષદ્‌માં પોતપોતાના પ્રતિનિધિઓ મોકલે એવું બંધારણ ઘડ્યું લોકોમાં યૂરોપનાં જ્ઞાન અને હુન્નરકળાનો ફેલાવો કરવા માટે મિસરના સુપ્રસિદ્ધ વિશ્વવિદ્યાલયનો પુનરુદ્ધાર કર્યો ત્યાંના કેટલાક વિદ્વાનોને મિસરનો શુદ્ધ નકશો તૈયાર કરવાનું કામ સોંપ્યું કેટલાકને દેશની કુદરતી પેદાશોની તપાસ કરી, તેને કેવી રીતે ખીલવી શકાય તથા દેશની આર્થિક સ્થિતિમાં સુધારો થઈ શકે તેની યોજના ઘડવાનું કામ સોંપ્યું, કેટલાક વિદ્વાનોને દેશનાં પ્રાચીન ખંડિયેરોને લગતી શોધખોળ કરીને દેશના ઇતિહાસ ઉપર નવો પ્રકાશ પાડવાનું કામ સોંપ્યું. કેટલાક વિદ્વાનોને લોકોની સામાજિક હાલતનો અભ્યાસ કરવાનું કામ સોંપ્યું એ ઉપરાંત તેણે નવાં નવાં કારખાનાંઓ ઉઘાડ્યાં રસ્તાઓ બંધાવવા માંડ્યા, નહેરો ખોદાવી, કાપડ વણવાની મીલો ઉભી કરી અને ખેતીવાડીમાં ઘણો સુધારો કરાવ્યો.

નેપોલિયનની વિશાળ યોજનામાં કેવી કેવી બાબતોનો સમાવેશ થતો હતો તેનો ખ્યાલ તેણે વિશ્વવિદ્યાલયના પંડિતો આગળ રજૂ કરેલી કેટલીક કામગીરીઓ ઉપર થી સારી રીતે આવી શકે છે પવનચક્કી અને જળચક્કીઓની સારામાં સારી રચના શોધી કહાડો. દારૂના વાવેતર માટે અનુકૂળ પ્રદેશ નક્કી કરો કેરો નગરને માટે પાણી પૂરું પાડવાના ઉપાય નક્કી કરો રજુના જૂના બુઝ થાનમાં કૂવા ખોદા વવા માટે જગ્યાઓ મુકરર કરો નાઈલના પાણીને ચોકખું કરવાના અને તેનું બરફ બનાવવાના ઉપાય શોધી કહાડો કેરો નગરમાં તેમજ બીજાં શહેરોમાં જે કચરો

એકઠો થએલો છે તેનો નફાકારક ઉપયોગ કેવી રીતે કરી શકાય તે વિષે વિચાર કરો; બંદુકનો દારૂ બનાવવાનાં દ્રવ્યોની શોધ કરો; ઇજનેરો, નકશા દોરનારાઓ અને વિજ્ઞાનીઓ આખા મિસર દેશમાં બધે ફરી વળવા લાગ્યા. આલેક્ઝાન્ડ્રિયા, કેરો, રોઝેટા વગેરે શહેરોની સંચાથી ચાલતી ઘંટીઓમાં ઝીણો લોટ દળાવા લાગ્યો. રોટલી બનાવવાનાં કારખાનાં સ્થપાવાથી રોટલી પણ સસ્તે ભાવે વેચાવા લાગી. સાર્વજનિક દવાખાનાંઓ સ્થપાયાં અને એક એક દરદીને માટે એક એક જૂદી પથારી રાખવામાં આવી. સુરોખાર અને બંદુકનો દારૂ બનાવવાનાં કારખાનાં ધમધોકાર ચાલવા લાગ્યાં. સંચાને લગતો લોખંડનો સામાન બનાવવાની તથા જાતજાતનાં ઓજારો બનાવવાની "ફાઉન્ડ્રીઓ" સ્થપાઇ. જૂદા જૂદા પ્રકારના પરચુરણ ઉદ્યોગ ખીલવા લાગ્યા. યુરોપ અને મિસર વચ્ચે જ્ઞાનનો પરસ્પર વિનિમય થવા માટે ફ્રેન્ચ અને અરબી બેઉ ભાષાઓનાં સાહિત્ય પ્રકટ કરવા માટે એક છાપખાનું સ્થાપ્યું. ઉદ્યોગના દરેકે દરેક વિભાગમાં નહિ માની શકાય એવી અદ્ભુત ચેતના આવી ગઈ. નેપોલિયનની બુદ્ધિ, જે કદિ શ્રમને લેખવતીજ નહિ અને કાર્યનો પ્રસંગ ઉભો થતાં પૂર જોસથી ભભૂકી નીકળતી તે આ પ્રમાણે મિસર દેશના કલ્યાણને માટે તમામ કાર્યોની પ્રેરણા અને પરિચાલના કરી રહી.

અનેક સૈકા થયાં અજ્ઞાન અને નિષ્ક્રિય થઇ પડેલા મિસર માટે આ ઘણો શુભ અવસર હતો. તેની ભાગ્યરેખા બદલાવા લાગી હતી, અને જો આ પ્રમાણે થોડાક વખતસુધી આવી પ્રવૃત્તિ ચાલુ રહી હોત તો એ દેશ આજે જે અધમ હાલતમાં છે તેવી હાલતમાં હોત નહિ. રાતા સમુદ્ર અને કેરો નગર વચ્ચે લાંબી નહેર ખોદાવવાનો અને સુએજ આગળ ભૂમધ્ય સમુદ્ર અને રાતા સમુદ્રને જોડી દેવાને બીજી નહેર ખોદવાનો માર્ગ નક્કી કરવામાં આવ્યો તથા તેમના ખર્ચનો અંદાજ પણ ગણવામાં આવ્યો. આ કાર્યમાં બે કરોડ અને પાંચ લાખ ફ્રેન્કના ખર્ચની અને બે વર્ષની મહેનતની જરૂર હતી. જો એ કાર્ય પૂર્ણ થયું હોત તો આજે જે જાહોજલાલી સંયુક્ત રાજ્યોમાં મિસિસિપ્પી અને ઓહિયો નદીને કિનારે આવેલા પ્રદેશ ભોગવે છે તેવીજ જાહોજલાલી મિસરવાસીઓ પણ ભોગવી શકત. પણ એ સુખ તેના પ્રારબ્ધમાં નિર્માણ થયું ન હતું.

અરબ લોકો તો નેપોલિયનનું વર્તન જોઇને ચકિતજ થઇ ગયા! તેની પાસે અદ્ભુત સૈનિકબળ હતાં તે કેવો દયાળુ અને નિઃસ્વાર્થી હતો! આવા ઉદાર રાજકુંવરનો તેમને કદિ અનુભવજ ન હતો. તેઓ બિચારા નેપોલિયનનો શુભ આશય સમજવાને અસમર્થ હોવાથી તેમને આ સઘળું અજાયબ જેવુંજ લાગતું. તેમની સ્ત્રીઓ ઉપર જુલમ તો શું પરંતુ તેમને અપમાન પણ કરવામાં આવ્યું નહિ. તેમની માલમિલકતને નુકશાન પણ કરવામાં ન આવ્યું. એટલુંજ નહિ પણ ત્રીસ હજાર

ધનાપચારીઓ તેમના સુખને માટે, તેમના દેશની સુધારણાને માટે પરિશ્રમ લેતા હતા તે બધું જોઈને મિસરવાસીઓ નેપોલિયનને 'પેગંબરનો સુપાત્ર પુત્ર અથવા અલ્લાહનો ' પ્રેમપાત્ર કહે એમાં નવાઈ પણ શી ? એના તરફ તેમની ભક્તિ એટલી હદસુધી વધી ગઈ કે મસ્જિદોમાં જાહેર પ્રાર્થના વખતે પણ તેનાં ગુણગાન થવા લાગ્યાં. તેઓ નિમાજ વખતે બોલતા હતા કે —પ્રભુ. માર્ગના જોખમમાંથી અને શત્રુઓના વેરમાંથી તેને સહિસલામત રાખનાર કોણ ? તે અલ્લાહ—મહાન અલ્લાહ છે. પશ્ચિમના બહાદુર પુરુષોને નાઇલને કિનારે ક્ષેમકુશળ લાવનાર કોણ ? તે અલ્લાહ છે. મામેલુક લોકોએ તેમના ઘોડાઓ ઉપર, બળવાન બાહુઓ ઉપર, અને તોપો ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો હતો પણ વિજયલક્ષ્મીના આ માનીતા પુત્રે તેમના સૈન્યને નષ્ટભ્રષ્ટ કરી નાખ્યું જેમ પ્રભાતના સૂર્યનાં કિરણ ધુમ્મસનો નાશ કરી નાખે છે તેમ આ બહાદુર યોદ્ધાએ મામેલુક સૈન્યનો નાશ કરી નાખ્યો કારણ કે તેઓ અલ્લાહના પ્યારા છે "

લોકોની પ્રીતિ મેળવવા તથા તેમના જાતીય લક્ષણનો વધારે પરિચય મેળવવા માટે નેપોલિયન તેમની ધર્મક્રિયાઓમાં તથા જાહેર ઉત્સવોમાં ભાગ લેતો. સ્થાનિક રાજ્યતંત્ર તો આગેવાન આરબોના હાથમાંજ તેણે સોંપી દીધું હતું, તોપણ તેઓ નિષ્પક્ષપાતપણે કાયદાઓનો અમલ કરે તે વિષે તે ખાસ કાળજી રાખતો હતો. ઘણાજ લાંબા વખતથી રણમાં પ્રવાસ કરતા વ્યાપારી કાફલાઓને લૂટારાઓ રંજાડતા હતા. તેમને માટે તેણે સખ્ત ઉપાયો લીધા. આખા દેશમાં કોઈને પોતાના જાનમાલની ધાસ્તી રહી નહિ ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ પણ તેમના સેનાપતિનું અનુકરણ કરીને લોકો સાથે છૂટથી ભળવા લાગ્યા અને ઘણીવાર તેઓ તેમને ઘેર જઈને આનંદથી વાર્તાલાપ કરતા અને તેમના કામમાં મદદ પણ કરતા.

એકવાર નેપોલિયન શેખ તથા બીજા આબરૂદાર લોકો સાથે વાતો કરતો હતો એવામાં સમાચાર આવ્યા કે કેટલાક લુટારાઓ એક ગરીબ ખેડુતનું ખૂન કરીને તેનાં ઢોર હાંકી ગયા છે નેપોલિયને તરતજ ત્રણસો સ્વાર અને બસે ઉટનું લશ્કર તે બદમાસોને પકડીને શિક્ષા કરવા મોકલી દેવાનો હુકમ કર્યો આ સાભળીને એક શેખે કટાક્ષમાં કહ્યું કે ' શું તે ખેડુત તમારો સગો ભાઈ હતો કે તેના મરણથી તમને આટલું લાગી આવે છે ?" નેપોલિયને જવાબ દીધો કે " તે ખેડુત મારા ભાઈ કરતા પણ વધારે હતો. તેનું રક્ષણ કરવાનું કામ ઇશ્વરે મને સોંપ્યું હતું " આ જવાબથી શેખ આભો બની ગયો તેણે કહ્યું " તમે તો ઇશ્વરના પ્રેરિત પેગંબરની માફક બોલતા જણાઓ છો."

તુર્કસ્તાનના સુલતાનની ઉશ્કેરણીથી નેપોલિયનનું ખૂન કરવાની ઘણીવાર કોશેશ કરવામાં આવી હતી, પણ પુત્રો પોતાના પિતાનું જેટલી કાળજીથી રક્ષણ કરે તેટલીજ કાળજીથી મિસરવાસીઓએ તેમના વહાલા નેપોલિયનના જાનનું રક્ષણ કર્યું, અને

કાવત્રાખોરની બાજી વ્યર્થ ગઇ.

આવી અદ્ભુત ફતેહના આનંદમય અવસરની વચમાં ફ્રેન્ચ સૈન્ય ઉપર એક અણધાર્યો, નહિ રૂઝી શકાય એવો કારી ઘા પડ્યો. અબુકરના ઉપસાગર આગળ તમામ ફ્રેન્ચસેના વહાણમાં ઉતરી રહે એટલે તરતજ વહાણોને સલામતીભરેલી જગ્યાએ લઈ જવાનો નેપોલિયને હુકમ કર્યો હતો; પણ ફ્રેન્ચ નૌકા સેનાધિપતિ નેપોલિયનની સલામતી માટે ઘણીજ કાળજી રાખતો હતો તેથી તેણે વિચાર્યું કે આવા અજાણ્યા અને દૂરના પ્રદેશમાં તેની સ્થિતિ તદ્દન નિર્ભય છે એવા સમાચાર ન મળે ત્યાંસુધી વહાણને અહિંને અહિંજ રાખવાં જોઇએ; કેમકે કદાચ તેનો પરાજય થાય તો તે પોતાના વહાણની મદદથી સ્વદેશ જઇ શકે. આવા વિચારથી તેણે મોટાં મોટાં વહાણને અબુકરના ઉપસાગરમાંજ રહેવા દીધાં હતાં. માત્ર નાનાં વહાણનેજ અલેક્ઝાન્ડ્રિયાના બંદરમાં મોકલાવ્યા હતાં. નેપોલિયનને આ વાતની ખબર પડતાંજ તેણે દોડતે ઘોડે સદેશો કહાવ્યો કે એકદમ વહાણને અલેક્ઝાંડ્રિયાના બંદરમાં દાખલ કરી દેવાં. પણ આ સ્વારને માર્ગમા ઝનુની આરબ લોકોએ ઠાર કર્યો અને કદાચ તે જીવતો પહોંચ્યો હોત તોપણ વખતસર તો જઇ શકતજ નહિ.

એ દરમ્યાન અગ્રેજ નૌકાસેનાધિપતિ નેલ્સનને સમાચાર મળ્યા કે ફ્રેન્ચો મિસર દેશમાં દાખલ થઇ ચૂક્યા છે; એટલે તરતજ તે ફ્રેન્ચોનાં વહાણને શોધતો અબુકરના ઉપસાગર પાસે આવી પહોંચ્યો, અને તમામ ફ્રેન્ચ કાફલાને પોતાનાં સખ્યાબધ વહાણોવડે ઘેરી લીધો. તેણે એવી તદ્દન નવી અને સાદી પદ્ધતિથી યુદ્ધની શરૂઆત કરી કે તેનો વિજય થશે એ વાત પહેલીજ પળે જાહેર થઇ ગઇ. શત્રુને છૂટા પાડીને તેમના અમુક ભાગ ઉપર એકસામટો હલ્લો કરી પોતાની મોટી સંખ્યાના બળથી તેનો પરાભવ કરવાની **નેપોલિયનની રીત નેલ્સને નૌકાયુદ્ધમાં ગ્રહણ કરી.** આથી કરીને એકએક ફ્રેન્ચ વહાણની સામે બબ્બે અગ્રેજ વહાણ આવી ગયાં. તેના એક અમલદારે હર્ષમા આવીને કહ્યું કે "આપણે જીતીશુ તો જગત્માં આપણે માટે શું બોલાશે?" નેલ્સન કહે, "અહિં 'તો' શબ્દ છેજ નહિ. આપણે જીતવાનાજ." અને થયુ પણ તેમજ.

ફ્રેન્ચો ઘેરાયલા સિંહોની માફક મરણીઆ થઇને લડ્યા. પંદર કલાકસુધી તેમણે પોતાનાથી સખ્યામાં બમણા દુસ્મનો સાથે લાગલાગટ ટક્કર લીધી. રાત્રિનો ઘોર અધકાર છવાઇ રહ્યો હતો અને તેની અંદર સળગતાં વહાણોના ભડકા જ્વાળામુખીનો દેખાવ આપતા હતા. સમુદ્ર ઉપર કદિ આવી ખૂનખાર અને ભયંકર લડાઇ ભાગ્યેજ થઈ હશે. રાતના અગીઆર વાગે નેપોલિયનનુ ગજાવર ઓરિયન્ટ વહાણ સળગી ઉઠ્યું. તેની અદર હજારો મણુ દારૂખાનાનો ભડાર હતો. તેને આગ લાગતાં એવો પ્રચંડ ધડાકો થયો કે બેઉ પક્ષનાં વહાણ કંપવા લાગ્યાં અને ખલાસીઓ

એવા નિરાધાર થઈ ગયા કે ગોઠી ચ ડ્રી ઝૂંક લખ રું અને સર્વત્ર સમકાળ...
અબુકર ખાડિ કેપ્ટ ગઈ પણ દરિયાના પેટ અંધકારમાં પડી જવાના આધારે
મળી રહી. સવાર થઈ ત્યારે યુદ્ધ પૂરું નહિ આખરે ... ત્યારે ફ્રેન્ચ
કાફલાનો પૂરેપૂરો વિનાશ થઈ ગયો તેમાં માત્ર બે જ વહાણ નાસી છૂટ્યાં એક
નવાં વહાણો બધું ગુમાવ્યાં પણ હતું તેથી તેનાથી તાકની ... સલામ નહિ

લડાઈની શરૂઆતમાંજ ફ્રેન્ચ નૌકાસૈન્યાધિપતિ ઘાયલ થઈ ... ગયા, છતાંપણ તે તૂતક પરથી ખસ્યો નહિ. તેણે કહ્યું કે 'સેનાધિપતિએ તો યુદ્ધ કરતાં કરતાંજ પ્રાણત્યાગ કરવા જોઈએ.' નેલ્સનને પણ જખમ થયો હતો પણ બીજા ઘવાયેલા ખલાસીઓની પાસે લાવવામાં આવે ત્યાર પહેલાં પોતાની સારવાર કરવાની ડાક્ટરોને તેણે ના કરી

ફ્રાન્સના ખોરાકી તથા બીજા સામાનથી ભરેલાં ફ્રેન્ચ વહાણ એલેક્ઝાન્ડ્રિયાના બંદરમાં સલામત હતાં નેલ્સનથી તો ... જેમ ન હતું સમુદ્રમાં ઘણા માઈલ સુધી ભાંગેલાં વહાણોના ટુકડા અને સિપાઈઓનાં કપાયેલાં, વિરૂપ થયેલાં મુડદાં તરવા લાગ્યાં. આ એકજ મહિનાની વાતપર જે ભવ્ય ફ્રેન્ચ કાફલો ટુલોનથી નીકળીને અહિં આવ્યો હતો તે હતો ન હતો થઈ ગયો અંગ્રેજોના એક હજાર અને ફ્રેન્ચોનાં પાંચ હજાર માણસો મરાયાં અને ત્રણ હજાર કેદ પકડાયાં

ફતેહ પૂરેપૂરી થઈ ગયા પછી નેલ્સને દરેક વહાણના ખલાસીઓને એકઠા થઈને પ્રાર્થના કરવાની આજ્ઞા કરી મનુષ્યનું હૃદય કેવા વિચિત્ર પ્રકારનું છે ! ફ્રાન્સની પ્રજાને પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રનો ત્યાગ કરીને રાજાની સત્તાનો સ્વીકાર કરવાની ફરજ પાડવાના હેતુથી ઇંગ્લંડ તમામ સુધરેલા પ્રદેશોને લડાઈઓથી રગડી રહ્યું હતું, છતાં આ ખૂનખાર લડાઈ પછી જ્યાર હજારો પ્રભુનાં બાળકોનાં કપાયલાં મુડદાં સમુદ્ર ઉપર રઝળતાં હતા તે વખતે પણ જાણે કશુ પાપ કર્યુંજ નથી તેમ ઠંડે કલેજે, ખુલ્લા દિલથી વિજયને માટે ઈશ્વરનો આભાર માનવાની પ્રાર્થના કરવામાં આવી ! ઇંગ્લંડમાં પણ હજારો ભક્તિમાન (!) આત્માઓએ આ ફતેહને માટે ઈશ્વરના આભાર-સૂચક પ્રાર્થના કરી !

આ નમાલુ ઇતિહાસમશહુર નાઈલ નદીનું યુદ્ધ પૂરૂ થયુ તેમાં ઈંગ્લંડનો પૂરે પૂરો વિજય થયો હતો તેના યોદ્ધાઓનુ આ પરાક્રમ તેને ગર્વ ઉપજાવે એવુ હતુ, પરતુ કહેવું જોઈએ કે માનવજાતિના તયને વધારેમા વધારે હાનિ કરે એવુ યુદ્ધ જો જગતમા થયુ હોય તો તે આજ યુદ્ધ છે પુનર્જીવન પામતા બિચારા મિસર દેશને તો આ લડાઈથી એક ઘણોજ કારી ઘા વાગ્યો તેના વેરાન કિનારા ઉપર હમણા હમણાં જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો થોડો થોડો ઉજાસ થવા લાગ્યો હતો તેને ઠેકાણે પાછો મધ્યરાત્રિનો ઘોર અધકાર છવાઇ ગયો, અને તેને પરિણામે એશિયા અને આફ્રિકાની પ્રજાઓ ઉપર નિર્દય અને જુલમી અધિકારની બેડીઓ પ્રથમની માફકજ જકડાઇ ગઇ

નેપોલિયને જોઇ લીધુ કે આ હારથી મારી તમામ શુભ આશાઓ ધૂળમાં મળી ગઇ; યૂરોપની સાથેનો મારો સંબંધ તૂટી ગયો; હવે ત્યાંથી લશ્કરી સામગ્રી આવી શકવાની નથી અને જરૂર પડે તોપણ સ્વદેશ જવાય એમ નથી; હવે મિસર દેશમાં તે વાસ્તવિકરીતે તે કેદી બની ગયો છે. આવા ભયંકર સમાચાર મળ્યા છતાં પણ તેની શાંત ગંભીર મુખાકૃતિમાં નિરાશા કે ક્ષોભની એક રેખા પણ જણાઇ નહિ. લશ્કર નાહિંમત બની જાય એવો એક શબ્દ પણ તેના મુખમાંથી નીકળ્યો નહિ. ઉલટું તેણે કહ્યું, "હવે આપણને આથી પણ વધારે મહત્ત્વનાં કામ કરવાનો ઉત્સાહ મળશે. આપણે મિસર દેશને મહાન પ્રજા બનાવી શકીશું."

આ ફતેહના સમાચારથી યૂરોપના તમામ રાજાઓ ખુશાલીમાં આવી ગયા. ઈંગ્લંડે નેલ્સનને ઉંચી પદવી અને ભારે ઇનામ આપ્યાં. બીજા રાજાઓ તરફથી પણ તેને ઘણાંજ ભારે ઈનામો મળ્યાં. યુરોપ ખંડમાં રાજાઓનું જોર વધ્યું; નેપોલિયનના પ્રહારથી અધમુઇ થએલી તેમની જુલ્મગાર રાજસત્તામાં નવો જુસ્સો આવવા લાગ્યો; પરંતુ થોડા સમયથીજ સ્વતંત્ર થએલો બિચારો પ્રજાવર્ગ હતાશ થઇ ગયો. ઇંગ્લંડે ફ્રાન્સને કચરી નાખવાને નવા કોલકરારો કરવા માંડયા. ઇંગ્લંડના આ પરાક્રમથી રાજાઓ પ્રફુલ્લિત થયા અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યોની પ્રજાના મનોરથ પડી ભાંગ્યા.

આ પરાજય ફ્રાન્સને માટે ઘણાજ સખ્ત પ્રહારરૂપ હતો. નેપોલિયને બહારથી ઉંડા શાંતિ અને ધૈર્ય બતાવ્યાં પણ મનથી તો તેને ઘણો ઉદ્વેગ થયો. પળવાર તે ઉંડા વિચારમાં પડી ગયો. અને બોલી ઉઠયો કે "અરે હતભાગ્ય * બ્રૂ! આ તેં શું કર્યું ?" પણ તરતજ તેની સમયસૂચકતા અને આત્મબળ પાછાં જાગૃત થયાં. લશ્કરને હિંમત આપી, આ પરાજયથી થવાનાં તમામ દુઃખદ પરિણામ તે તરતજ કળી ગયો હતો; પરંતુ આવી ભયંકર નિરાશાને પ્રસંગે પણ તેણે પોતાનું દુઃખ વિસારે પાડ્યું અને મરનાર નૌકાસેનાધિપતિની વિધવાને તે દિલાસાનો પત્ર લખવા બેઠો. એ વાત ઉપરથી તે કેવો સહૃદય હતો તે જણાઇ આવે છે. તેના શત્રુઓ તેને નિષ્ઠુર રાક્ષસ કહે છે પણ નિષ્ઠુર માણસ અજાણ્યે પણ પોતાની પાયમાલી કરનાર માણસની વિધવાને તેણે લખ્યો હતો તેવો અનુકંપાભર્યો પત્ર લખી શકેજ નહિ.

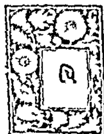
ફ્રેન્ચ પ્રજા એક ઘણીજ આનંદી પ્રજા તરીકે જાણીતી છે. પોતાના પ્રજાકીય સ્વભાવને લીધે ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓ પણ આ આફતનો ઘા થોડા વખતમાં વિસરી ગયા. યુરોપ પાછા જવાનો માર્ગ બંધ થઇ ગયો એ વાતથી તેઓ હતાશ થયા હતા તો પણ પાછા તેઓ હતા તેવા આનંદી બની ગયા, અને નેપોલિયનને મિસરની સુધારણાના કામમાં સહાય આપવા લાગ્યા.

---

* ફ્રેન્ચ નૌકાસેનાધિપતિ.

प्रकरण १३ मु–सिरिया उपर चढाइ १७९८–१७९९

રમિડના યુદ્ધ પછી નેપોલિયન મિસર દેશનો પ્રભુ માલિક બની બેઠો હતો તો પણ તેને હજી ઘણું કાર્ય કરવાનું બાકી હતું. તેના મગજમાં હજી ઘણા વિચારો હતા અને માથા ઉપર સંકટનાં ઘોર વાદળાં ઝઝૂમી રહ્યાં હતાં. મુરાદ બે પોતાના ટુકડીના અસ્વારો સાથે મિસરના ઉત્તર ભાગમાં નાસી ગયો હતો. તેને ત્યાંથી મારી હઠાવવાને નેપોલિયને જનરલ ડીસે મોકલ્યો. તેણે તે પ્રદેશ જીતી લીધો અને ત્યાંના લોકો સાથે એવું તો દયા અને પ્રેમભર્યું વર્તન રાખ્યું કે હજી પણ એ દેશના વતનીઓ એ ભલા ફ્રેન્ચ સેનાપતિને યાદ કરે છે.

મિસરવાસીઓમાં હજી પણ મામેલુક લોકોના મિત્રો ઘણા હતા. તેઓ નેપોલિયનની સત્તા જરાક ઢીલી પડે તો તરત બળવો ઉઠાવવાની રાહ જોતા હતા. બીજી બાજુએ નાઈલની લડાઈ ફતેહથી ઉત્તેજિત થએલું ઇંગ્લંડ ફ્રાન્સને કચરી નાખવાને નવાં હથિયાર ઘડી રહ્યું હતું. તેના એલચીઓએ તુર્કસ્તાનના સુલતાનને ફ્રેન્ચો ઉપર આક્રમણ કરવાને ઉશ્કેર્યો અને ધન, લશ્કર, દારૂગોળો, નૌકાસૈન્ય વગેરે તમામ યુદ્ધ સામગ્રી પૂરી પાડવાનું ઇંગ્લંડે તેને વચન આપ્યું. રૂશિયાનો ઝાર પણ તેની સાથે જોડાયો. એ પ્રમાણે ઇંગ્લંડ, તુર્કસ્તાન અને રૂશિયાની ત્રિપુટિ નેપોલિયનનો વિનાશ કરવાને તૈયાર થઈ. મુસલમાનો અને ખ્રિસ્તીઓ પોતાનાં જૂનાં વેર ભૂલી ગયા અને જે પ્રજાસત્તાક રાજતંત્રને તેઓ શત્રુરૂપે માનતા હતા તે રાજ્યો ઇંગ્લંડની સાથે લડવામાટે વેરભાવ વિસારીને બંધુભાવથી એકત્ર થયા. કાળા સમુદ્રમાં થઇને રૂશિયાનો બળવાન કાફલો હેલિસ્પોન્ટની સામુદ્રધુનીની આગળ આવી પહોંચ્યો. ઇંગ્લંડનું વિજયી નૌકાસૈન્ય તેને આવી મળ્યું. આવકારની તોપોના ધડાકા તુર્ક વહાણોમાંથી થયા. કિનારા પર ભેગા થએલા હજારો ખ્રિસ્તી અને મુસલમાનોએ હર્ષનાદ કર્યા. ખ્રિસ્તીઓનો ક્રોસ અને મુસલમાનોનો અર્ધચંદ્રાકૃતિવાળો વાવટો સાથે સાથે ફરકવા લાગ્યા. ધર્મના કટ્ટર વેર ભૂલાયા, ઇંગ્લંડ અને તુર્કસ્તાનના એક બીજા સામેના રાજકીય વિરોધ આ વખતે વિસારે મૂકાયા કેમકે તેઓ એક બીજાને જેટલા ધિક્કા-

રતા હતા તે કરતાં પણ ઝાર અને સુલતાનના રાજમુકુટને તેમની આપખુદી રાજસત્તાને ધાસ્તીમાં મૂકનાર ફ્રેન્ચ પ્રજાસત્તાક રાજ્યને વિશેષ ધિક્કારતા હતા.

તુર્કસ્તાનના સુલતાને ૨૦,૦૦૦ માણસોનું સૈન્ય એકઠું કર્યું હતું. તેને ઇગ્લંડ અને રૂશિયાના સંયુક્ત કાફલાવડે, તેમનીજ તોપોના રક્ષણ નીચે મિસરને કિનારે ઉતરવાનુ હતું. બીજું બળવાન સૈન્ય સિરિયાના રણમાં થઇને જમીન માર્ગેથી મિસરમાં દાખલ થવાનુ હતું. ઇંગ્લંડ અને ફ્રાન્સના પદભ્રષ્ટ થએલા બુર્બોન વંશીય રાજાના એલચીઓએ આ સૈન્યને દારૂગોળો અને લશ્કરી ઇંજિનેરો પૂરા પાડવામાં પુષ્કળ ધનનો વ્યય કર્યો. બીજી બાજુએ યૂરોપમાં ફ્રાન્સની સાથે યુદ્ધ કરવાને, તેને ઇટાલિમાંથી મારી કહાડવાને બની શકે તો ખુદ ફ્રાન્સ ઉપરજ ચઢાઇ કરવા માટે આસ્ટ્રિયા તથા બીજાં રાજ્યો એકત્ર થયાં. આવી વિપત્તિના સમયમાં નેપોલિયનની મદદે પારિસથી સૈન્ય મોકલાવાનું અસંભવિત હતું. ફ્રાન્સની ઉપર ચારે બાજુએ તેના શત્રુઓ ટમટમી રહ્યા હતા, અને નેપોલિયન પણ તેની આસપાસ એકત્ર થએલાં બળવાન સંયુક્ત સૈન્યોને હાથે હાર ખાઇને માર્યો જશે એ વાત બધાને હવે નિઃસંદેહ લાગતી હતી.

આ પ્રસંગનો લાભ લઇ મુરાદ બેએ ભયંકર કાવત્રું રચ્યું. એક મુકરર કરેલે વખતે આખા મિસર દેશમાં જ્યાં જ્યાં ફ્રેન્ચો હોય ત્યાં બધે તેમના ઉપર એકસામટા તૂટી પડીને તેમને ખંજરથી, તલવારથી કતલ કરી નાખવાની બાજી રચાઇ, પણ જેમ જેમ વિપત્તિનું વાદળ ઘેરૂ બનતું ગયુ તેમ તેમ નેપોલિયનની બુદ્ધિનો પ્રકાશ પણ જ્વલંત તેજથી ભભૂકી ઉઠયો. બળવાની શરૂઆત કેરોમાં થઇ. પણ તોપો અને બંદુકોના પ્રભાવથી બળવાખોરો વિખેરાઇ ગયા. શહેરમાં ખૂનખાર કતલ ચાલી. તોપોના ગોળાથી મસ્જિદો અને મિનારાઓના ચૂરેચૂરા થઇ ગયા અને એવો હાહાકાર મચી રહ્યો કે આખો મિસર દેશ ફ્રેન્ચોની ધાકથી દબાઇને ચૂપ થઈ ગયો. ફ્રેન્ચ સિપાઇઓની થએલી કતલનું નેપોલિયને ભયંકર વેર લીધુ. તેની તોપોની ગર્જનામાંથી પ્રતિધ્વનિત થતા તેના સામર્થ્યની અસર થઇ. બળવાખોરોના હાંજા ગગડી ગયા અને પછી જ્યારે નેપોલિયન ઇગ્લંડ અને રૂશિયાના સૈન્ય સાથે બાથ ભરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો ત્યારે આખો મિસર દેશ ચૂપકીથી તમાશો જોતો બેસી રહ્યો; પણ તેની સામે માથું ઉચકવાની હિમત ચાલી નહિ. આવી વિપત્તિને વખતે સખ્તાઇ વાપરવાની તેને જરૂર હતી; કેમકે ત્રીશ હજાર સ્વદેશ બંધુઓની સલામતી તેને માથે હતી. જો તેણે બળવાખોરો તરફ દયા બતાવી હોત તો તેનાં અને તેના સિપાઇઓનાં હાડકાં મિસરના રણમા રઝળી જાત. યુદ્ધ એટલે પશુતા અને કસાઈખાનાનું મોટા પાયા ઉપર રચાયલુ પ્રદર્શન છે. ઇંગ્લંડનો સેનાપતિ ડયૂક ઑફ વેલિંગટન એક પ્રસગે કહે છે કે "કોમળ લાગણીવાળા માણસને યોદ્ધાના કાર્યમાં માથું મારવાનો હક્કજ નથી."

આ વાતમાં ઘણુંજ સત્ય છે એકવાર યુદ્ધ શરૂ કર્યા પછી અનિચ્છાએ પણ ક્રૂરતા વાપર્યા વગર ચાલતુંજ નથી તોપના ગોળા વરસાવતાં પ્રેમ અને દયાને તિલાંજલિ આપવીજ પડે છે ઘોડેસ્વારનો ધમારો વગર જુસ્સાએ થઈ શકતોજ નથી એકવાર શહેર ઉપર ગોળા ફેંકવા માંડ્યા કે પછી તે કુમળા બાળક ઉપર કે નિર્દોષ કુમારિકા ઉપર પડે છે તેનો વિચાર કરવાનો અને એવા નિર્દોષ આત્માઓને વ્યથા ન થાય તેની કાળજી રાખવાનો અવકાશજ હોતો નથી. યુદ્ધની સાથે વળગેલાં આ પરિણામો અનિવાર્ય અને ભયંકર છે પણ જ્યાંસુધી મનુષ્ય પ્રજા પરસ્પર યુદ્ધ કરવુંજ નહિ એવો સંકલ્પ નહિ કરે, ત્યાંસુધી આવી પૈશાચિક ક્રૂરતા જગત ઉપર ચાલ્યાજ કરવાની

૧૭૯૯ ના જાનેવારીમાં સમાચાર મળ્યા કે એક બળવાન તુર્કી લશ્કર જેને ઈંગ્લંડે યુદ્ધ સામગ્રી અને દારૂગોળો પૂરા પાડ્યા હતા તેણે સિરિયાના રણની સીમા ઉપર આવેલા મિસર દેશના એલ આરિશ નામના ગામનો કબજો લીધો છે, અને અંગ્રેજ નૌકાસૈન્ય તેમને પૂરતી મદદ આપે છે નેપોલિયને વગર વિલંબે આ સૈન્ય ઉપર આક્રમણ કરવાનો ઠરાવ કર્યો તેને દોઢસો માઈલના વિસ્તારવાળા રણમાં થઈને પસાર થવાનું હતું પરંતુ તેનો નિશ્ચય ડગ્યો નહિ સિરિયાનો અત્યંત જુલ્મી પાદ-શાહ જેને તેની ક્રૂરતાને લીધે "એકમેટ કસાઈ" એવું નામ મળ્યું હતું તેની ખ્રિસ્તી રૈયત તેના અત્યાચારથી ત્રાહ ત્રાહ પોકારતી હતી તેથી નેપોલિયનને એવી આશા હતી, કે જો એકવાર એ પ્રદેશમાં જવાય તો હજારો ખ્રિસ્તીઓ તેના સૈન્યમાં જોડાય અને તેમની મદદથી પોતે મુલકને જીતતો જીતતો ઠેઠ હિંદુસ્તાનસુધી પહોંચી જાય, અને હિંદુસ્તાનમાંથી ઈંગ્લંડના અધિકારની જડ ઉખેડી નાખે. આવા અત્યંત સાહ-સિક કાર્યને માટે તે માત્ર દશ હજાર માણસો લઈને જવા તૈયાર થયો, અને પાંચ દિવસ અત્યંત કલેશ વેઠીને આખું રણ ઓળંગીને એલ આરિશ સુધી પહોંચી ગયો. તે નાનું પણ મજબૂત કિલ્લેબંદી શહેર હતું આસપાસના ગામડાંઓની વસ્તીનો દેખાવ અત્યંત કંગાલિયત અને અધમતા સૂચવતો હતો. નેપોલિયન ત્યાં મધરાતે આવી પહોંચ્યો અને તુર્ક યોદ્ધાઓ તેમના ધડાકા અને આકસ્મિક ગોળાઓના વરસાદથી જાગી ઉઠ્યા તેમણે યુદ્ધ તો કર્યું પરંતુ ફ્રેન્ચોના પરાક્રમ આગળ તેમના હાથ હેઠા પડ્યા અને તેઓ શરણ લઈને નાઠા કિલ્લામાં બે હજાર તુર્ક સિપાઈઓ હતા તેઓ કેદ પકડાયા હવે આ કેદીઓની શી વ્યવસ્થા કરવી તે એક મોટો સવાલ થઈ પડ્યો. નેપોલિયનના પોતાના સિપાઈઓનેજ પેટપૂરતું અન્ન મળતું ન હતું તેમાં આ બે હજાર કેદીઓને ખવરાવવું શું ! તેના લશ્કરની સંખ્યા શત્રુની સંખ્યાની સાથે સરખાવતાં એટલી નજીવી હતી કે આ કેદીઓ ઉપર નજર રાખવાને માણસો લાવવા ક્યાંથી ! અને મુક્ત કરી વચન આપતાં તેઓ બળવો ન કરે તેનો શો ભરોસો ! તેમના વચન ઉપર તેમને છૂટા મૂકવા એ પણ સલાહભરેલું ન હતું, કારણ કે તેઓ

તરતજ તુર્કસેનામાં ભંગાણ પડ્યું અને તેમની સંખ્યા જો અનેકગણી વધારે તો હતીજ તેમાં વિજેતા ઠરાવે છે નેપોલિયનની જ્યાને બીજો મામલો હોત તો આ બે હજાર નિરાશ્રિત ફ્રેન્ચોની કતલ કરવાને બદલે તેના કબાળુ અને ઉદાર હૃદયને આ પ્રસંગે પણ જીવ બચાવવાનું ઉચિત લાગ્યું. તેણે તેઓ કેદીઓ પાસેથી એવું વચન લીધું કે અમે હવે ફ્રેન્ચોની સામે શસ્ત્ર ધારણ કરીશું નહિ અને એટલુંજ કહીને તેમને છોડી મૂક્યા. દગાબાજ તુર્કો તેના ઉપકારને ભૂલી ગયા. તરતજ તેઓ "કસાઇ" ના સૈન્યમાં ભળી ગયા અને તેમને જીવનદાન આપનાર નેપોલિયનના સૈન્યનો વિનાશ કરવામાં સહાયભૂત થયા.

ફ્રેન્ચ સૈન્યે ત્યાંથી આગળ વધીને સિરિયાના ગાઝા શહેર તરફ પ્રયાણ કર્યું. થોડાજ દિવસમાં તેઓ તે શહેરની નજીક આવી પહોંચ્યા. અહિં તેમનો બીજી તુર્ક સેના સાથે ભેટો થયો. આ સેનાનો નેતા "કસાઇ" પોતે હતો. તોપણ ફ્રેન્ચ સેનાના પ્રચંડ ધસારા આગળ તુર્કોથી ઉભા રહેવાયું નહિ. તેમનો પરાજય થયો અને તેમની તમામ યુદ્ધ સામગ્રી ફ્રેન્ચોના હાથમાં આવી. પણ આ નાના સરખા બહાદુર સૈન્યના માથા ઉપર બીજાં વિપત્તિના વાદળા ઝડપથી એકઠાં થવા લાગ્યાં હતાં.

ઇંગ્લંડ તેના અજય્ય નૌકાબળની મદદથી લશ્કર, દારૂગોળો, યુદ્ધસામગ્રી, યૂરોપિયન ઈજનેરો વગેરે સિરિયાના કિનારા ઉપર ઉતારતું અને નેપોલિયનને આગળ વધતો અટકાવવાને બનતી સહાય આપતું હતું. તુર્ક અને રૂશિયન કાફલા બધા કિનારા ઉપર ભ્રમણ કરી રહ્યા હતા અને તેથી કરીને નેપોલિયનને અલેક્ઝાન્ડ્રિયાથી ખોરાકી તથા બીજી સામગ્રી મળતી અટકી ગઇ હતી. ત્રીશ હજાર તુર્ક લોકોનું બળવાન ઘોડેસ્વાર અને પાયદળ સૈન્ય દમાસ્કસમાં ભેગુ થયું હતું અને સિરિયાની એકેએક ખીણમાંથી હજારો ઝળકતી તલવારવાળા તુર્કો તુર્કસેનાની સંખ્યાનો વધારો કરતા હતા. બળવાન શત્રુની સામા નેપોલિયન દશજ હજાર માણસો લઇને નિડરપણે આગળને આગળ દોડયો જતો હતો. તેનો જરૂર વિનાશ થશે એવી તેના શત્રુઓને તેમજ મિત્રોને ખાત્રી થઇ હતી. હવે તે પ્રાચીન જાફા નગરની દિવાલો પાસે આવી પહોંચ્યો. તેની પાસે ભારે તોપો ન હતી. તેણે અલેક્ઝાન્ડ્રિયાથી થોડી તોપો મગાવી હતી પણ માર્ગમાં અંગ્રેજ નૌકાઓએ તેમને પકડી લીધી હતી. તેની આસપાસ ચારે દિશાએથી શત્રુસૈન્યનો જમાવ થતો જતો હતો. દરિયાકિનારો તેમના વહાણોથી છવાઇ ગયો હતો અને ચારે દિશાએથી દોડી આવતા ઘોડેસ્વારોથી ધરતી ધ્રૂજી રહી હતી. તેનો બચાવ માત્ર તેની ત્વરામાંજ હતો; શત્રુઓ ભેગા થાય ત્યાર પહેલા તેમને છૂટા છૂટા પકડી પકડીને પરાસ્ત કરવા એજ માત્ર બચવાનો ઉપાય હતો. તેણે તરતજ જાફા ઉપર હલ્લો કર્યો. દિવાલ તોડીને ફ્રેન્ચો અંદર દાખલ થયા. નાહક મનુષ્યહત્યા ન થાય એવા હેતુથી તેણે જાફાના સુબાને તાબે થવા ફરમાવ્યું. પણ તે જંગલી તુર્કે સંદેશો

[illegible]

[illegible]

[illegible]

રાજાનેજ પાછો તખ્તનશીન કરવાની ફરજ પાડવા માગતા હતા તો તેના બદલામાં નેપોલિયન હિંદુસ્તાન તરફ જવા મથતો હતો; કેમકે સમુદ્રથી અને બળવાન નૌકા-સૈન્યથી સુરક્ષિત રહેલા ઇંગ્લંડ ઉપર પ્રહાર કરવાનું તે એકલુંજ સ્થળ હતું. ન્યાયની દૃષ્ટિએ જોતાં આ યુદ્ધની તમામ જવાબદારી લડાઇ ઉભી કરનાર પક્ષને માથે છે અને પોતાનો બચાવ કરનાર ફ્રેન્ચોને શિર નથી.

બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટમાં તેમજ પ્રજાસમસ્તમાં એક બળવાન પક્ષ હતો. તેઓ સ્વતંત્રતા અને રાજનૈતિક સુધારણાના હિમાયતીઓ હતા. તેઓની સહાનુભૂતિ ફ્રેન્ચો તરફ હતી. આ લડાઈ ગેરવાજબી અને રાજનીતિવિરુદ્ધ છે એવા સખ્ત પોકાર તેઓ ઉઠાવતા હતા. પણ રાજા અને ઉમરાવોના વગવસીલા આગળ તેમનું ચાલ્યું નહિ. અને ફ્રેન્ચો ઇંગ્લંડની જોહુકમીને સહેલાઇથી તાબે થાય એવા ન હતા તેથી યૂરોપમાં અને તેની સાથે સંબંધ ધરાવતા તમામ દેશોમાં મનુષ્યરક્તની નદીઓ વહેવા પામી. એક અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર લખે છે કે "તેઓને જીવતા છોડી મૂકવા એજ સહેલામાં સહેલો માર્ગ હતો." એનો અર્થ એટલોજ કે ફ્રેન્ચોએ લઢવું ન હતું અને ઇંગ્લંડની આજ્ઞાને તાબે થવું હતું. તે સમયની લોકસ્થિતિ જોતાં, ખુદ ઇંગ્લંડનાજ પ્રજાવર્ગનો લોકમત જોતાં ફ્રાન્સને પોતાને મનગમતું રાજ્યતંત્ર પસંદ કરવા દેવું એજ ઇંગ્લંડને માટે સહેલામાં સહેલો માર્ગ હતો." પણ જો તેમ કરવા દેવામાં આવે તો ત્યાંના (ઇંગ્લંડના)રાજકર્તાનું સિંહાસન અને ઉમરાવોના મહેલ રાષ્ટ્રવિપ્લવની ભરતીના આઘાતથી ઉથલી પડયા વગર રહે ખરા કે ? અરેરે ! માણસજાત !

બુરિયેન જે એક વાર નેપોલિયનનો સેક્રેટરી હતો અને પાછળથી ફ્રાન્સની ગાદીએ આવેલા ૧૮મા લૂઇનો માનીતો અને ખુશામતખોર પ્રધાન થયા પછી નેપોલિયનનો કટ્ટો શત્રુ થયો હતો, તેણે નેપોલિયનના જીવનના કેટલાક પ્રસંગોની નોંધ ઘણીજ સખ્ત ભાષામાં અને વૈરભાવથી પ્રેરાઇને લખી છે, તે પણ આ પ્રસંગવિષે લખતાં છેવટે કહે છે કે "મેં તમામ સત્ય અને ખરેખરૂ સત્યજ જાહેર કર્યું છે. એ કેદીઓનું શું કરવું તેનો નિર્ણય કરવાને મળેલી સભાઓ વખતે હું હાજર હતો અને જો મને મત આપવાનો અધિકાર હોત તો તેમને મારી નાખવા જોઇએ એવો મત હું પોતે પણ આપત. યુદ્ધમાં ઘણીવાર અનેક માણસોના લાભની ખાતર ખાનગી માણસોના સુખની દરકાર કરી શકાતી નથી અને દયાની કોમળ લાગણીને બળાત્કારે દાબી દેવી પડે છે. નેપોલિયનના આ વખતે આવી કફોડી સ્થિતિ હતી કે નહિ તેની તુલના કરવાનું હું ભવિષ્યની પ્રજાને સોપું છુ. હુ નિશ્ચય પૂર્વક કહુ છુ કે તેની એવી સ્થિતિ હતીજ અને સભાએ સર્વાનુમતે આ ઠરાવ પસાર કર્યો હતો એ વાતથી મારી વાતને ટેકો મળે છે. મારે સત્યને ખાતર કહેવુંજ જોઇએ કે નેપોલિયને નાછુટકેજ મંજુરી આપી અને આ ઘોર કૃત્યથી તે ઘણોજ દિલગીર થયો હતો."

સર વૉલ્ટર સ્કૉટ પણ નેપોલિયનના વિરુદ્ધ લેખકોમાંનો એક છે તે પણ લખે છે કે આ કૃત્ય નેપોલિયનના ચરિત્ર ઉપર કાળા ડાઘરૂપ છે, તોપણ તેના સ્વભાવમાં લવલેશમાત્ર ક્રૂરતા હતી અને તેથીજ તેણે આ કતલ કરાવી એવું માનવાને આધાર નથી, કેમકે તેના જીવનનો આખો ઇતિહાસ જોતાં તેનામાં ક્રૂરતાની નિશાની નજરે પડતી નથી અને તેનો સ્વભાવ દયાળુ હતો એવું પુરવાર કરનારા ઘણા પ્રસંગો સુવિદિત છે"

જાફા નગર પછી નેપોલિયને એકર તરફ પ્રયાણ કર્યું. સિરિયાનું તે સૌથી ઉપયોગી યુદ્ધનું મથક હતું. તેનો કિલ્લો ઘણોજ મજબૂત હતો અને ઍહમેટ 'કસાઈ' એ યુરોપી યુદ્ધશાસ્ત્રીઓ વડે તેને સુસજ્જિત કરી પોતાનું તમામ સૈન્ય ત્યાં એકત્ર કર્યું હતું. નેપોલિયનનો સહાધ્યાયી ફ્રેન્ચ ઇજનેર જે બુર્બોન રાજાઓના પક્ષનો હતો તેણે પોતાની નિપુણતાથી કિલ્લાને અધિક મજબૂત બનાવી દીધો હતો, અને રક્ષણ કાર્યનો તે પણ તેજ હતો. સિરિયાને સમુદ્રકિનારે અંગ્રેજોનો સેનાપતિ સર સિડની સ્મિથ નૌકાઓ લઇને રક્ષણ કર્યાજ કરતો હતો. નેપોલિયન નજીક આવતો જાય છે એવા સમાચાર ઍહમેટ 'કસાઈ' એ તેને મોકલાવ્યા એટલે તરતજ તે યુરોપિયન ઇજનેરો, ગોલંદાજો અને દારૂગોળો લઇને એકરના કિલ્લામાં દાખલ થયો. નેપોલિયને એલેક્ઝાંડ્રિયાથી કેટલીક તોપો મગાવી હતી તે તમામ તોપોનું વહાણ તેના કમનસીબે સિડનિ સ્મિથે રસ્તામાંથી પકડી લીધું અને તેજ તોપો એકરના બુરજ ઉપર ચઢાવવામાં આવી. આ નુકશાન તેને માટે ઘણુંજ હતું તોપણ નિરુત્સાહી થયા વગર ઘેરો ઘલવાને જરૂરનું ચણતર કામ તેણે શરૂ કર્યું. હજી પણ સલાહ કરવી બેઉ પક્ષને લાભ છે એવો સંદેશો તેણે ઍહમેટ કસાઈને કહેવડાવ્યો. પણ અસભ્ય પ્રજાના જાતીય સ્વભાવ અનુસાર તે દૂતનું ખૂન કરવામાં આવ્યું. તે ઉપરથી નેપોલિયને સિરિયાની પ્રજાની જાણ માટે એક જાહેરનામું પ્રકટ કર્યું. તેનો ભાવાર્થ નીચે મુજબ હતો.—
"હું સિરિયામાંથી મામેલુક અને પાશાના સૈન્યને હાંકી મૂકવા આવ્યો છું. મારા ઉપર મિસરમાં હુમલો કરવાનો તેમને કશો હક ન હતો. લડાઈ તેમણે ઉભી કરી છે તો હું લડવા માટે તેમના ઘરને બારણે આવેલો છું પણ રૈયતે મારાથી જરા પણ ડરવાનું પ્રયોજન નથી. તમે તમારાં ઘરમાં નિશ્ચિતપણે રહેજો. જેઓ નાસી ગયા છે તેઓ સુખેથી પાછા આવે. તેમની મિલ્કત તેમને સ્વાધીન કરવામાં આવશે. મારી ઇચ્છા છે કે તમારા કાજીઓ ન્યાયની વ્યવસ્થા કરે, ધર્મનું રક્ષણ થાય અને તેની પ્રતિષ્ઠા જળવાય. મુસલમાનો તેમના રિવાજ પ્રમાણે મસ્જિદોમાં જઇને ઇશ્વરપ્રાર્થના કરે. દરેક પદાર્થ આપણને ઇશ્વરદ્વારા મળેલા છે અને વિજય આપનાર પણ તેજ છે. ગાઝા અને જાફના દૃષ્ટાંતથી તમારે જાણવું જોઇએ કે મારા શત્રુઓને માટે હું જેવો કાળરૂપ છું તેવોજ મારા મિત્રો તરફ માયાળુ છું અને

ખાસ કરીને ગરીબ લોકો તરફ હું હમેશાં દયા રાખું છું અને તેઓને સુખી કરવા પ્રયત્ન કરૂં છું."

એવામા પૂર્વ દેશોની પ્રજા ઉપર પડેલા પ્રભુના શાપરૂપ મરકીનો રોગ ફ્રેન્ચ છાવણીમાં ફાટી નીકળ્યો. આ આકૃતિ તદ્દન નવી જાતની હતી અને તેથી સૈન્ય ભયભીત થઇ ગયું. સિપાઇઓ ચેપના ડરથી તેમના માંદા સોબતીઓની સારવાર કરવા ના પાડતા અને ડૉકટરો પણ માંદાઓની પાસે જતા નહિ અને તેમને બિચારાને એમને એમ મરવા દેતા. નેપોલિયને તરતજ લશ્કરી દવાખાનામાં જવા માંડયું અને ત્યાં તે માંદાઓના ખાટલા પાસે બેસતો, તેમના તાવથી ધગધગતા હાથને પંપાળતો, તેમની લોહીપરૂથી નીંગળતી ગાંઠો ઉપર પ્રેમથી હાથ મૂકતો અને તેમને આશા અને ધૈર્ય મળે એવા મીઠા શબ્દો કહેતો. મરવા પડેલા સિપાઇઓ પોતાના શૂરા અને માતાના જેવા પ્રેમાળ સેનાપતિ તરફ અશ્રુભીની આંખે જોઈ રહેતા અને તેના ઉપર આશીર્વાદ વર્ષાવતા. આથી કરીને તેમનામાં નવી હિંમતનો સંચાર થતો અને ઘણાક તો સાજા થઇ જતા. નેપોલિયનની આવી વર્તણુક જોઇને ડૉકટરો શરમાયા અને તેમણે પણ કાળજીપૂર્વક પોતાની ફરજ બજાવવા માંડી. સિપાઈઓને પણ હિંમત આવી અને તેઓ પણ પોતાના સેનાપતિનું અનુકરણ કરીને માંદાઓની સારવાર કરવા લાગ્યા. એમ થતા મરકીનું જોર નરમ પડયું. એકવાર એક ડૉકટર નેપોલિયનને શિખામણ આપવા ગયો કે તમે તમારા જાતને જોખમમાં નાખો છો એ ઘણું અવિચારી કામ કરો છો. તેણે જવાબ આપ્યો કે "એ મારી ફરજ છે. હું સેનાધિપતિ છું."

નેપોલિયને હવે એકરને ઘેરો ઘાલીને જીતવાનું કામ ધમધોકાર આગળ ચલાવ્યું. જો એકર તેને હાથ જાય તો સિરિયાનો તે કુલ માલિક થઈ પડે. આસપાસના પ્રદેશોની ખ્રિસ્તી પ્રજા મુસલમાનોના જુલ્મથી ત્રાસ પામી ગઇ હતી અને નેપોલિયન એકર જીતે તો તેઓ બધા તેના પક્ષમા જોડાવા માટે તૈયારજ હતા. દયામણી, રાંકડી રૈયત નેપોલિયનને ફતેહ મળે એવી પ્રાર્થના કરી રહી હતી. આ યુદ્ધમાં નેપોલિયન માણુસજાતની સ્વતંત્રતામાટે લઢતો હતો અને યૂરોપના સંયુકત રાજાઓ જુલ્મી રાજસત્તાના તરફથી લઢતા હતા એ ઉઘાડુંજ છે. જ્યારે તે એકર ઉપર હુમાણુ કરતો હતો ત્યારે બીજી બાજુએ તેનો વિનાશ કરવા માટે મોટા પાયા ઉપર તૈયારી ચાલી રહી હતી. આખી મુસલમાન આલમ " ખ્રિસ્તી કૂતરા " ઓ સામે ધર્મયુદ્ધ કરવા તૈયાર થઇ હતી. એકરને છોડાવવા માટે જંગી ફોજ તે તરફ કુચ કરવા લાગી. મિસરમાંથી નાસી આવેલા વિકરાળ કાળ યવન જેવા મામેલુકો અને રણમાં વસતી ભયંકર બેદુઇન જાતનાં ટોળેટોળાં આ સૈન્યમાં દરરોજ ભરતી કરતાં હતાં.

એકર શહેરમાંની તુર્કીફોજ નેપોલિયનને ચણાવેલા બાંધકામો ઉપર રાતદિવસ લાગલાગટ હુમલો કર્યાજ કરતી. તેમની સાથે યુદ્ધ આરંભ્યે દશ દિવસ થયા નહિ એવામાં સમાચાર આવ્યા કે એક મોટી તુર્કીફોજ આવી પહોંચે છે નેપોલિયન પાસે માત્ર આઠજ હજાર માણસો હતાં તેણે આ વખતે પણ પોતાની હમેશની ત્વરાથી કામ લીધું. એકરનો ઘેરો ચાલુ રાખવા માટે બે હજાર માણસો રહેવા દઇને પોતે છ હજાર માણસો સાથે શત્રુઓની સામે જવા તૈયાર થયો. શત્રુસૈન્યમાં ત્રીશ હજાર માણસો હતા, તેમાં બાર હજાર તો ઘણાજ ઝનુની અને તાલિમબાજ ઘોડેસ્વાર હતા. નેપોલિયને સેનાપતિ ક્લેબરને ત્રણ હજાર માણસો આપીને પોતાના સૈન્યની આગળ મોકલ્યો અને પોતે તરતજ તેની પાછળ નીકળી પડયો.

ક્લેબર ૧૦ મી એપ્રિલે એક સાંકડી ખીણમાં થઇને ટેબર પર્વતની તળેટીએ આવેલા વિસ્તીર્ણ મેદાનમાં દાખલ થયો. સૂર્યોદય થતો હતો અને તેજસ્વી સૂર્ય પાલે સ્ટાઇનની ટેકરીઓમાંથી ધીરે ધીરે ડોકીયું બહાર કહાડતો હતો તે વખતે ક્લેબરે પોતાની સામેનું આખું મેદાન શત્રુદળથી છવાયલું દીઠું ફરફરાવાળી ધ્વજાઓ, સ્વારોની કલગીઓ, સુશોભિત પાઘડીઓ, ઝળકતાં હથિયાર, થનથનાટ કરતા સુંદર સાજવાળા પાણીદાર અરબી ઘોડા, આવો પૂર્વના દેશોની ઢબ મુજબ આખા લશ્કરનો ભભકાદાર દેખાવ જોઇને ફ્રેન્ચોની આંખો ઝંખવાઈ ગઇ તુર્કોએ પોતાનો ભોગ થઇ પડેલી નાનકડી ફ્રેન્ચ સેનાને મેદાનમાં આવેલી જોઇને આકાશ ફાડી નાખે એવી વેર અને હર્ષસૂચક ગર્જના કરી. સંખ્યામાં એમ એટલી ચઢીઆતી શત્રુસેનાને પીઠ ન બતાવે એવા ટેકી અને અત્યંત આત્મશ્રદ્ધાવાન ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓ હવે પોતાની અભેદ્ય ચોરસ આકૃતિમાં ગોઠવાવા લાગ્યા. પણ તેમને તેમ કરવાનો વખત મળે તે પહેલાં તો શત્રુનું તમામ ઘોડેસ્વારોનું સૈન્ય ઝગારતી નાગી તલવારો સાથે દૈત્યોના જેવી ભયાનક ચીસ પાડતું વાવાઝોડાના વેગથી ધસી આવ્યું દરેક ફ્રેન્ચ સિપાઇને ખબર હતી કે તેની સલામતીનો એક માત્ર આધાર તેની સ્થિરતા ઉપરજ રહેલો છે અને તેઓ ખભેખભો અડકાડીને ખડકની માફક અડગ ભાવે ઉભા રહ્યા.

ઘોડાને સંગીનની તીક્ષ્ણ અણીની સામે દોડાવી ચલાતોજ નથી તે જ્યાંસુધી જાય છે ત્યાં પણ આક્રમણ કરવાની વૃત્તિને લીધે તે પાછો હટે છે અને સ્વાર એડીઓ મારીને આગળ ધકેલે તો તે ઉછળે છે અને બે પગે ઉભો થાય છે, ચક્કર કરે છે પણ આગળ તો જતોજ નથી ! આગળ સંગીન ધરીને ઉભેલા ફ્રેન્ચો તરફ ઘોડેસ્વારોનો ભયંકર સમુદાય ધસી આવ્યો કે તુરત નજીક આવતાં જ્વાળામુખીની માફક અગ્નિનું વમન કરતી તોપો અને બંદુકોએ તેને વધાવી લીધો અને પહેલેજ બાજુ સંકટ થયાં એ તેમના સ્વાર સહિત પગમાં ગબડી ગયા. અગ્નિ વર્ષાવતા નાના નાના જ્વાળા ઉગતા કિલ્લાની માફક ઉભેલી ચોરસ આકૃતિની ચાર બાજુએ તીક્ષ્ણ

સંગીનોનો કોટ બની ગયો હતો, તેથી કોઈ પણ ઉપાયે તેમની વ્યૂહરચનાનો ભંગ થઇ શકયોજ નહિ. ૭ કલાકસુધી આ નાના સૈન્યે પોતાનાથી અનેક ગણા શત્રુઓ સામે ટક્કર લીધી. શત્રુની તોપોએ તેમની સજડા સજડી ગોઠવાયલી હારને તોડવાનો યત્ન કર્યો. ઘોડેસ્વારોએ પણ તેમના વ્યૂહને ભેદવામાટે ચારે બાજુએ ઉપરા ઉપરિ ધસારા કર્યાજ કર્યા પણ ફોગટ. એ દરમ્યાન ફ્રેન્ચોની તોપોએ શત્રુનો એટલો સંહાર કર્યો કે તેમની આગળ મરેલા ઘોડા અને સ્વારોનો કોટ બની ગયો.

આ મનુષ્યોથી બનેલી દિવાલની પાછળ તેઓ તુર્કોના ઝનુની હુમલા સામે નિડર-પણે ઉભા રહ્યા. એમ કરતાં કરતાં સાત કલાક પૂરા થયા પણ લડાઇ તો એક સરખી રીતે ચાલુજ રહી. ખરા બપોર થયા અને સૂર્યનાં પ્રખર કિરણ લગભગ થાકી જવા આવેલા ફ્રેન્ચોના માથા ઉપર તપવા લાગ્યાં. તેમનો દારૂગોળો પણ ખૂટવા આવ્યો. તેમણે શત્રુઓની ભારે ખુઆરી કરી હતી તોપણ તેમની સખ્યામાં દેખીતો ઘટાડો થયો ન હતો. આટલું છતાં પણ તેઓ જીવપર આવીને લડતા હતા અને મરતાં મરતાં ઘણામાં ઘણા શત્રુઓનો સંહાર કરીનેજ મરવું એવો અડગ નિશ્ચય કરીને ઉભા હતા.

આવા અણીના મામલા વખતે નેપોલિયન પોતાનાં ત્રણ હજાર માણસો સાથે રણક્ષેત્રની નજીકના ટેકરાઓના શિખર ઉપર એક વાગે આવી પહોંચ્યો. તેણે નીચે નજર કરી તો આખું મેદાન અગણિત યોદ્ધાઓથી ભરપૂર માલૂમ પડયું અને ભર-તીના મોજાંની માફક મનુષ્યનો સમુદાય ઘડીમાં એક દિશાએ તો ઘડીમાં તેથી ઉલટી દિશા તરફ ધકકેલાતો હતો. બેઉ પક્ષના સૈન્ય ધૂમાડો અને ધૂળના ધુમ્રકોટથી ઢંકાઈ ગયાં હતા. તેની અંદરથી તેનું સૈન્ય સ્થિર ઉભા જેવું માલમ પડયુ; અને તેમાંથી લાલ પ્રકાશના ઝબકારા નિયમિત રીતે થતા જણાયા તે ઉપરથી તેણે પોતાના સૈન્યને ઓળખી કહાડયુ.આવે પ્રસગે ઘણાજ અગત્યના ઉપાયનો અત્યંત ઝડપથી નિર્ણય કર-વાની તેનામાં કુદરતી બક્ષિસ હતી. તેણે તરતજ પોતાના સૈન્યને બે ચોરસ આકૃતિમાં જોડવી દીધુ અને ક્લેબરના સૈન્યની પાસે આવતાં આખું જબરૂ ત્રિકોણાકૃતિમાં આવી જાય એવી વ્યુહરચના કરીને તે આગળ વધ્યો. માત્ર છ હજાર માણસો વડે આખા જગતમાં સર્વથી વધારે ઝનુની અને મરણીઆ ગણાતા ત્રીશ હજાર માણુસોને ઘેરી લેવાનું તેણે અપૂર્વ સાહસ આદર્યું.

તેની બેઉ ટુકડીઓ ઘણીજ સાવધાનતાથી પોતાના આવ્યાની શત્રુને ખબર ન પડે એમ આગળ ચાલી. એમ કરતાં કરતાં તેઓ ઠેઠ નજીક આવી પહોંચ્યા. એકા-એક ટેકરી ઉપરથી છૂટતી તોપની પ્રચંડ ગર્જના ક્લેબરના થાકેલા યોદ્ધાઓને કાને પડતાં સર્વને હર્ષ અને આનંદ થઇ રહ્યા. તે તોપની ગર્જનામાં તેમની ચારે બાજુ નેપોલિયનનો સિંહનાદ સંભળાતો હતો. હારેલા થાકેલા સિપાઈઓના

સમૂહમાંથી "બોનાપાર્ટ" "બોનાપાર્ટ" ના એકસામટા ઉદ્ગાર નીકળતા, જે નામથીજ દરેકના હૃદય ઉપર જાદુઈ અસર થતી હતી. સિપાઈઓ બેહદ ઉત્સાહમાં આવી ગયા. લૂંટારાઓની આંખમાં હર્ષનાં, આશાનાં આંસુ તરી આવ્યાં. તેમનો થાક એકદમ ઉતરી ગયો. હવે બચાવ કરીને ઘણી વાર ટકી ન રહેતાં તેમણે ચારેબાજુએ હોકારા કરી પોતાની તલવારો અને બંદૂકો ઉપાડી, અને એક જુસ્સાથી ધસી આવી, ચતુષ્કોણ ઉપર મમલુકો ધસીને તૂટી પડ્યા. વળી હિંમતથી અત્યારસુધી ટકી રહેલા ફ્રેન્ચોની હિંમત જોઈને તુર્ક સિપાઈઓ નાહિંમત તો થવાજ આવ્યા હતા. એવામાં આ ધસારો જોઈને તેઓ વિહ્વળ બની ગયા અને વ્યૂહભંગ કરીને નાસવા લાગ્યા. આખા મેદાન ઉપર દરિયાનાં મોજાંની માફક પથરાઈ ગએલું તેમનું વિશાળ સૈન્ય નેપોલિયનના તાજા યોદ્ધાઓની હિંમત સાથે અથડાઈને આ પ્રમાણે પાછું વળ્યું. તુર્ક સૈન્યમાં આ પ્રમાણે ભંગાણ પડતાં જે અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ તેની કલ્પના પણ થઈ શકે તેવી નથી. ઘોડેસ્વાર, પાયદળ, તોપખાનું, સરસામાનનાં ગાડાં વગેરેની અથડા અથડી થઈ રહી અને ફ્રેન્ચ સૈન્યમાંથી તોપોના ઉપરાઉપરી ધડાકા થતા ગયા. ગોળીઓ અને ગોળાઓની અખંડ ઝડી મચી રહી અને ફ્રેન્ચોની સંગીનો મનુષ્યરક્તથી રંગાઈ ગઈ.

કેપ્ટન મુરા, જેને નેપોલિયન બહાદુરમાં બહાદુર માણસ તરીકે વર્ણવે છે તે રણવીર મુરા પણ હવે પોતાના ઘોડેસ્વારોની પલટણ સાથે આવી પહોંચ્યો હતો. શરીર રાક્ષસી કદનો અને અત્યંત ભભકાદાર લશ્કરી પોશાકમાં સજ્જ થએલો મુરા તેની ઉંચાઈ અને સફેદ કલગીને લીધે આખા સૈન્યમાંથી ઓળખાઈ આવતો હતો. તેના બહાદુર સ્વારોએ નાસતા તુર્કો ઉપર ધસારા કર્યા અને તલવારોની રમઝટ મચી રહી. રણવીર મુરાની પ્રચંડ આકૃતિ થનથનાટ કરતા અશ્વ ઉપર બેસીને તલવારનો પ્રયોગ કરતી નોતરરૂપ બનતી જણાતી હતી.

ફ્રેન્ચ સેનાની પૂરેપૂરી ફતેહ થઈ અને ધગધગતા અંગારા જેવો દેખાતો સૂર્ય લેબેનોનના પર્વત પાછળ ભરાઈ જાય તે પહેલાં મિસર ઉપર આક્રમણ કરવા જનાર અને પોતાને અપરાજિત માનનાર ગર્વોન્મત્ત તુર્ક સેનાનો કચ્ચરઘાણ નીકળી ગયો. ચારસો ઉંટ અને બીજા સરસામાન સહિત આખી તુર્ક છાવણી ફ્રેન્ચોના હાથમાં આવી.

૭ હજાર માણસોએ મેદાન ઉપરના ખુલ્લા રણસંગ્રામમાં પોતાનાથી અનેકગણા મોટા સૈન્ય ઉપર મેળવેલી આ મહાન ફતેહની નોંધ લેતાં ઇતિહાસકારો પણ આશ્ચર્ય પામે છે. આ ફતેહથી નેપોલિયનનો સિરિયામાં આવવાનો દેખાતો હેતુ સિદ્ધ થયો. પણ તેના સર્વગ્રાહી અને યોજનાઘટક મગજમાં હજી ઘણી ઘણી ભવ્ય યોજનાઓ ઘડાતી હતી. તેણે એકર પાછા આવીને તે શહેરને સર કરવાનો ઉદ્યોગ પૂર્ણ ઉત્સાહથી કરવા માંડ્યો. એકવાર ફરતાં ફરતાં તેણે પોતાના સેક્રેટરી બુરિયેનને કહ્યું કે

"પૂર્વની પ્રજાઓના ભવિષ્યનો આધાર એકરના જીતાવા ઉપર રહેલો છે. જો એ શહેર જીતાય તો કંસ્ટેંટિનોપલ, ડમાસ્કસ વગેરે અનેક નગર એક પછી એક જીતી શકાશે * અને મુસલમાની રાજ્યથી અસંતુષ્ટ થએલા લોકો મારા સૈન્યમાં ક્રમેરા કર્યાજ જશે. હું તેમને કહી દઇશ કે તમારી બેડીઓ તૂટી છે અને પાશાના જુલમી રાજનો અંત આવ્યો છે. લેબનોનના ખ્રિસ્તીઓ એકરના પડવાનીજ રાહ જુએ છે. તેઓ સહાય આપવા તૈયાર છે."

આવા ભવ્ય મનોરથોવડે પ્રોત્સાહિત થઇને તેણે એકર શહેરને જીતી લેવા માટે સતત ઉદ્યોગ ચાલુ રાખ્યો; પણ બીજી બાજુએ કિલ્લાનો બચાવ અંગ્રેજ, તુર્ક અને રૂશિયાનાં વહાણ તથા યૂરોપિયન ઇજનેરો અને સેનાપતિઓ તેટલાજ શૌર્ય બુદ્ધિબળ અને વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરીને કરતા હતા. એકરની દિવાલ પાસે રાતદિવસ ચાલી રહેલી ખુનરેજીનું વર્ણન થઇ શકે એમ નથી. નેપોલિયને ગમે તે તદબીર કરીને વહાણ મારફતે અલેક્ઝાંડ્રિયાથી તોપો મેળવી અને શહેરની દિવાલોને જમીનદોસ્ત કરી નાખી. શહેરમાં રસ્તાઓ અને મકાનો ઉપર બોંબગોળા વરસવા લાગ્યા અને સેંકડો મકાનોના ચૂરેચૂરા થઇ ગયા. આ ધૂમધાટની વચમાં ધૂમાડાથી કાળા થએલા મુખવાળા બેઉ પક્ષના યોદ્ધાઓ દૈત્યોની માફક એકબીજા ઉપર તૂટી પડવા લાગ્યા. એક બાજુએ તોપોની અવિરત ગર્જના અને બીજી બાજુએ તલવારો અને સંગીનોની રમઝટ મચી રહી.

ફ્રેન્ચોએ દિવાલની નીચે મોટી મોટી સુરંગો ખોદી અને તેમાં સેંકડો કોથળા દારૂ ભરીને સળગાવી મૂક્યો. જ્વાળામુખીના જેવા ધડાકાની સાથે બૂરજોના ટૂકડા અને મનુષ્યોનાં શરીર આકાશમાં ઉડવા લાગ્યાં. ધૂળ અને ધૂમાડાથી આકાશ છવાઇ ગયું અને અંધકાર થઇ ગયો. એવા અંધકારની વચ્ચે ફ્રેન્ચોએ માનવ જાત કરી શકે તેવો પ્રચંડ ધસારો કર્યો અને સામા પક્ષે પણ તેટલાજ નિડરતા અને દ્રઢતાથી તેની ટક્કર ઝીલી.

સિડનિ સ્મિથે એકરનો બચાવ કરવા માટે એક પ્રવીણ સેનાપતિ ઉપયોગમાં લઈ શકે તેવી તમામ યુક્તિઓનો ઉપયોગ કર્યો. ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ સ્વદેશ જવા આતુર છે અને ફ્રેન્ચ નૌકાસૈન્યનો નાશ થવાથી તેમની સ્વદેશ જવાની આશા તદ્દન પડી ભાગી છે એ વાતની તેને ખબર હતી. તેથી તેણે એવું જાહેરનામું પ્રગટ કર્યું કે નેપોલિયનને તજીને ઘેર જવા માટે જેટલા ફ્રેન્ચ સિપાઇ ખુશી હશે તેમને સર્વને અમે સહિસલામત અમારાં વહાણ મારફતે ફ્રાન્સ પહોંચાડવાનું વચન આપીએ છીએ. આ જાહેરનામાની સંખ્યાબંધ નકલો છપાવીને ફ્રેન્ચ સિપાઇઓના હાથમાં આવે એવી રીતે કિલ્લા ઉપરથી ફેંકી. તે એમ માનતો હતો કે મનુષ્યને જન્મભૂમિ

* એ સ્થળ તુર્કસ્તાન અને હિંદની ચાવીતુલ્ય છે.

કરતાં કશું વધારે પ્રિય હોતું નથી સ્ત્રી છોકરાં સાથે સુખમય સંસાર ભોગવવા કરતાં વિશેષ સુખ બીજા શામાં છે ? તે એમ ધારતો કે ફ્રેન્ચ સિપાઈઓને, સ્વદેશ જવાની તક મળે તે કરતા વધારે બળવાન પ્રલોભન બીજું શું હોઈ શકે ? તેણે આથી કરીને એવી આશા રાખી હતી કે નેપોલિયનનું તમામ સૈન્ય મારી પાસે આવીને ઉભું રહેશે અને તેમ થતાંજ તે ફ્સાઈ જશે. પણ ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ અને તેમના સેનાપતિ વચ્ચેનો સ્નેહ એવો દૃઢ હતો કે આખા લશ્કરમાંથી એક પણ સિપાઈએ સ્વદેશ જવાની ઇચ્છા બતાવી નહિ. આ જાહેરનામાના જવાબમાં નેપોલિયને પણ એક બીજું સામું જાહેરનામું પ્રકટ કર્યું તેમાં એવું જણાવ્યું હતું કે અંગ્રેજ સેનાપતિને ગાંડપણ લાગુ પડ્યું છે આથી સિડનિ સ્મિથને એવો ગુસ્સો ચડ્યો કે તેણે નેપોલિયનને દ્વંદ્વયુદ્ધ કરવાનું કહેણું મોકલ્યું યુવાન ફ્રેન્ચ સેનાપતિએ આ કહેણનો સગર્વ જવાબ આપ્યો કે “ જો સિડનિ સ્મિથ અંગ્રેજ સેનાપતિ માર્લબરોને તેની કબરમાંથી ઉઠાડીને મારી સાથે લડવા મોકલવા ખુશી હોય તો તેને સમો વડીઓ સમજીને હું વિચાર કરીશ પણ મ્યાન બહાદૂર સ્મિથ સાહેબને પોતાનેજ બાહુબળ બતાવવાની ઇચ્છા હોય તો મારી પલટણમાંના એક પહેલવાનને મોકલાવું અને તેની સાથે તેઓ ભલે બાહુબળ અજમાવે. ”

આ ઘેરામાં એક બહાદુર ફ્રેન્ચ સેનાપતિ તોપના ગોળાથી જખમી થયો નેપોલિયન દિવસમાં બે વાર તેની ખબર લેવા જતો આ ઘાયલ સેનાપતિ ઉપર તેનો એટલો પ્રભાવ પડી ગયો હતો કે ગમે તેટલી બેશુદ્ધ અવસ્થામાં પણ નેપોલિયન આવે છે એટલું સાંભળતાંજ તે શુદ્ધિમાં આવી જતો અને સંનેપાતની લવરી ન કરતાં હુશિયારીથી વાત કરતો

નેપોલિયનને તેના સિપાઈઓ કેટલા સ્નેહથી ચાહતા હતા તેનાં ઉમદા ઉદાહરણ એકરના ઘેરાના પ્રસંગોમાંથી મળી આવે છે એકવાર તે પોતાની લશ્કરી ખાઈઓ પાસે ઉભો રહીને સૂચનાઓ આપતો હતો. એવામાં દારૂનો ધગધગતા પદાર્થથી ભરેલો બોંબગોળો તેના પગ આગળજ આવીને ફૂટ્યો. બે સિપાઈઓ તેની ભયંકર હાલત જોઈને એકદમ તેની પાસે દોડી ગયા અને બેઉ જણે મળીને પોતાના કદાવર શરીરવડે તેને એવો ઢાંકી દીધો કે તેના શરીરને જરાપણ આંચ ન આવે. તે ગોળો એટલા જોરથી પૃથ્વી સાથે અફળાઈને ફૂટ્યો કે જમીનની અંદર એક ઊંડો ખાડો પડી ગયો અને ત્રણે જણ તેની અંદર લાટપોટ થઈને રગડી પડ્યા. તેમાના એક સિપાઈને તો સખ્ત ઇજા થઇ નેપોલિયનને તો નહિંજવાજ વાગ્યું સિપાઈઓનો આત્મભોગનો જુસ્સો જોઈને તે ખુશ થઇ ગયો અને તેમને તરતજ ઉંચી પાયરીએ ચડાવી દીધા

નેપોલિયન પાસે એક પ્રસંગે કહેલું કે ... મારે ... મારા સિપાઈઓને

એવાં ઉગ્ર આત્મબલિદાન આપ્યાં છે કે તેવાં બીજા કોઈ પણ સેનાપતિને માટે તેમના લશ્કરના સિપાઇઓએ આપ્યાં નથી. અર્કોલાના સંગ્રામમાં કર્નલ મુઇરોએ મને પોતાના શરીરવડે ઢાંકી દીધો અને જે ગોળો મારા ઉપર પડત તે તેણે પોતાના શરીર ઉપર ઝીલી લીધો અને મારા પગ આગળજ મરણ પામ્યો. તેના લોહીથી મારૂં મોં ખરડાઈ ગયું. મારી વિપત્તિના પ્રસંગો વખતે પણ મારા સિપાઈઓએ મારા તરફ વિશ્વાસઘાત કર્યો ન હતો. તેમની વફાદારી ઓછી થઇ ન હતી. તેમણે મારા પ્રત્યે જેટલી ભક્તિ દાખવી છે તેટલી ભક્તિ કોઈપણ લશ્કરે તેના સેનાપતિ તરફ દાખવી નહિ હોય. તેમની નાડીમાં લોહીનું એકપણ ટીપું રહેતાં સુધી તેઓ "નેપોલિયન ઘણું જીવો" એવો પોકાર કરતા. તે પોતે પણ સિપાઇઓ તરફ અત્યંત પ્રેમ રાખતો અને કહેતો કે "મારા સિપાઇઓ મારા દીકરા બરોબર છે."

પ્રકરણ ૧૪ મું

નેપોલિયનને એકરનો ઘેરો ઉઠાવી લેવો પડયો. ૧૭૯૯

મ કરતાં કરતાં એકરના ઘેરામાં બે માસ પુરા થયા નેપોલિયનના આશરે ત્રણ હજાર માણસો પ્લેગ અને શત્રુને હાથે માર્યા ગયા હતાં અને દવાખાનાં બિમાર અને ઘાયલ થએલા સિપાઇઓથી ભરાઈ ગયાં હતા તોપણ નેપોલિયને પ્રયત્ન જારી રાખ્યો. તે કહેતો કે "યુદ્ધમાં લાગલાગટ મંડ્યો રહેનારજ હમેશા વિજય મેળવે છે" પણ હવે તેના ગોળા ખૂટવા આવ્યા. તેના વગર યુદ્ધ કરાયજ શી રીતે? પણ અહિં વળી પાછી તેની ફળદ્રુપ બુદ્ધિએ અદ્દભુત ઉપાય શોધી કહાડયો તેણે એક ટુકડીને સમુદ્રને કિનારે મોકલી અને જાણે તેઓ તોપ ગોઠવવાને ચતુરતર કામ કરતા હોય એવો ડોળ કરવા લાગ્યા. સિડનિ સ્મિથ તરતજ પોતાના વહાણ લઈને ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને તે ટુકડી તરફ ગોળાનો અજસ્ર વરસાદ વરસાવ્યો ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ હસતા હસતા શત્રુના ગોળાઓને એકઠા કરતા ગયા × નેપોલિયને એક એક ગોળા દીઠ પાંચ ફ્રેન્કનું ઇનામ આપવાનું જાહેર કર્યું હતું આ યુક્તિથી તેની પાસે પુષ્કળ ગોળા ભેગા થયા જ્યારે તે ખૂટવા આવ્યા ત્યારે ફરીથી એનો એજ ઉપાય લેવામાં આવ્યો. આ પ્રમાણે કેટલાક વખત સુધી શત્રુનાજ ગોળાનો ઉપયોગ કરીને નેપોલિયને તેમની સાથે યુદ્ધ જારી રાખ્યું

હવે મે માસની શરૂઆત થઈ ચૂકી હતી. એક દિવસ સમી સાંજે ક્ષિતિજમાં ઘણે દૂરથી નીશ વહાણો દેખાયાં બધા તેમના તરફથી આતુરતાથી જોવા લાગ્યા આ દેખાવથી બેઉ પક્ષનાં માણસોમાં અત્યંત આતુરતા ઉત્પન્ન થઇ ફ્રેન્ચો સમજતા

× યુદ્ધમાં ફેંકાતા ગોળા તો ફાટીને ઘમસાણ વાળી દે પણ આ સ્થળે સમુદ્રનો કિનારો હોવાથી કાદવકીચડ હશે એટલેજ ગોળાઓ ફાટવાને બદલે ઠરી પડી જઈ તેને વીણી લેતા હશે

સંપાદક

હતા કે એ વહાણુ અલેક્ઝાન્ડ્રિયાથી અથવા ફ્રાન્સથી તેમની મદદે આવતાં હશે. ઘેરાયલાં લશ્કરને એવી આશા ઉત્પન્ન થઇ કે તે વહાણુ તેમના પક્ષના હશે. અને હવે તેમને પૂરતી યુદ્ધસામગ્રી તથા મદદ મળી શકશે. આખરે તે વહાણુ તુર્કસ્તાન અને ઇંગ્લંડનાં નીકળ્યાં અને તેથી ફ્રેન્ચો નિરાશ થઇ ગયા. આ નવા આવનાર વહાણુની અંદર બાર હજાર સિપાઇઓ અને પુષ્કળ યુદ્ધસામગ્રી હતી.

આ તાજું લશ્કર યુદ્ધસામગ્રી સહિત કિનારે ઉતરે તે પહેલાં એકરને સર કરવું તેજ માત્ર હવે નેપોલિયનને માટે ઉગરવાનો માર્ગ હતો તેણે ગણત્રી કરી કે તેમને કિનારે આવતાં ઓછામાં ઓછા છ કલાક લાગશે. તેથી તેણે એકરના કિલ્લા ઉપર તરતજ હલ્લો કરવાની આજ્ઞા આપી. સાંજ પડી ચૂકી હતી, અને અંધકાર પથરાતો હતો. તે વખતે ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓ મરણીયા થઇને દૃઢ પગલે ખાઈઓમાંથી બહાર નીકળ્યા. દિવાલમાં એક ઠેકાણે મોટું ગબારૂં પડયું હતું. તે તરફ ફ્રેન્ચો કેસરીઆં કરીને ધસ્યા. તુર્કોએ જોયું કે હવે થોડાક કલાક ટકી રહીશું તો આપણો છુટકારો જરૂર થશે એમ ધારીને તેઓ પણ દૃઢ નિશ્ચયથી લઢવા લાગ્યા. ફ્રેન્ચો દિવાલ પસાર કરીને ઠેઠ પાશાના બગીચાસુધી ઘુસી ગયા. પણ આ ઠેકાણે એક હાથમાં તલવાર અને બીજા હાથમાં ખંજર લઇને ઝનુની તુર્કોનું ટોળું તેમની સામે ધસી આવ્યું ક્ષણવારમાં ફ્રેન્ચોનાં માથાં ધડથી જૂદાં થઈ ગયાં. એકમેટ કસાઇએ એક એક ફ્રેન્ચ સિપાઇના માથા દીઠ ભારે ઇનામ આપવા માંડયું. થોડીવારમાં તેના પગ આગળ લોહીથી નીંગળતાં માથાનો ટગલો થઇ ગયો. શૂરવીર અને ઉદાર બુદ્ધિવાળો સિડની સ્મિથ પણ આ દેખાવ જોવા હાજર હતો અને તેને પોતાના તુર્ક મિત્રોનું કૃત્ય જોઇને ઘણીજ ગ્લાનિ ઉપજી. પણ શું કરે ? પ્રજાકીય સ્વતંત્રતાના જુસ્સાને દાબી દેવા માટે તે લઢતો હતો અને એવા કાર્યને માટે અસભ્ય તુર્કની તલવાર એજ તેને માટે સારામાં સારૂં હથિયાર હોઈ શકે. અમેરિકામાં પણ ૧૮૬૦ ના અરસામાં સીદી ગુલામોને ગુલામીમાંથી મુક્ત કરવા માટે સ્વતંત્રતાના હિમાયતીઓ અને ગુલામીના હિમાયતીઓ વચ્ચે યુદ્ધ થયું ત્યારે પણ અસભ્ય રાતા ઇન્ડિયનોના જંગલી હથિયારનીજ મદદ સામા પક્ષે લીધી હતી. " કસાઇ "ના હાથમાંથી તેની ખૂની અને પ્રજાપીડક તલવાર ઝૂંટવી લેવા નેપોલિયન લઢતો હતો, ત્યારે સિડની સ્મિથ તુર્ક અને રૂશિયાની સાથે જોડાઇને તે તલવાર તેના હાથમાંજ રહે તે અર્થે કોશીશ કરતો હતો.

સર સિડનિ સ્મિથે સિરિયાની ખ્રિસ્તી પ્રજાઓને માટે એક જાહેરનામું પ્રકટ કરી તેમાં જણાવ્યું હતું કે "સ્વચ્છંદી નાસ્તિક" ના ઉપર વિશ્વાસ ન કરતાં એક "ખ્રિસ્તી નાઇટ" ના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખજો; પણ જ્યારે પોતાની ફતેહ થઇ ત્યારે એ 'ખ્રિસ્તી નાઇટ" ને પોતાનું વચન જરા પણ યાદ ન આવ્યું. તે બિચારાઓને

તેણે દયા કે અનુકંપાનો એક સુખન પણ ન કહ્યો અને તેમને ઘાતકી તુર્કોની તલવારવડે રેંસાઇ જતા રહેવા દઇને ચાલતો થયો.

ફ્રેન્ચ લશ્કરની એક પછી એક ટુકડી દિવાલ તરફ ધસી ગઇ પણ દરેકને ભયંકર ખુવારી સાથે પાછા હઠવું પડ્યું. દરેક કલાકે શત્રુનું બળ વધવા લાગ્યું અને કિલ્લાની દિવાલો ઉપરથી વરસતા અગ્નિના વરસાદથી નેપોલિયનનું સૈન્ય ઓછું થતું ગયું. હજારો માણસો અવ્યવસ્થિતપણે લડતાં હોય એવી હાથોહાથની લડાઇમાં યુરોપિયન સિપાઇની સંગીન, તુર્કોની તલવાર આગળ કામ આવી નહિ, તેમજ તુર્કોના ઝનુનની સામે યુરોપિયન યુદ્ધપદ્ધતિ નિષ્ફળ નીવડી.

હવે નેપોલિયને ફતેહની આશા છોડી દીધી. ઘણીજ દિલગીરીની સાથે તેણે યુદ્ધ બંધ કરવાની તૈયારી કરી. વળી એક બીજું બળવાન તુર્ક સૈન્ય ઇંગ્લંડ અને રશિયાના વહાણો મારફતે થોડાજ વખતમાં મિસરના કિનારા ઉપર આવી પહોંચશે એવા સમાચાર તેને મળ્યા હતા. તેનો તાબડતોબ પરાજય કરવાની જરૂર હતી અને એક પળનો પણ વિલંબ કરવામાં નુકસાન હતું. જો અબુકરના ઉપસાગરમાં તેના વહાણોનો નાશ થયો ન હોત તો તે સહેલાઇથી એકર જીત્યો હોત, અને તેમ થતાં જગતના ઇતિહાસમાં કેવાં સુંદર પરિવર્તન થાત તેની કલ્પના કરતાં મગજ ગૂંચવાઇ જાય છે. સિડ્નિ સ્મિથનાં અજય્ય પરાક્રમ, ધૈર્ય અને કાર્યદક્ષતા વચમાં આડાં આવ્યાં ન હોત તો તે પોતાનાં વહાણોની મદદ વગર પણ એકરને જીતી શકત અને 'કસાઇ" ની ખૂની રાજસત્તાનો અંત આવ્યો હોત. આ પ્રમાણે તેણે ઘણા વખત સુધી સેવેલી તેના જીવનની વહાલામાં વહાલી અભિલાષા નષ્ટ થઈ ગઇ. એશિયાના કરોડો વતનીઓ જેઓ અધમમાં અધમ ગુલામી હાલતમાં સબડતા હતા તેમની બેડીઓને તોડી નાખવાની અને રૈયતને તેમની શારીરિક, માનસિક અને સામાજિક શક્તિઓનો વિકાસ કરવાનો પૂર્ણ અવકાશ આપે એવું સામ્રાજ્ય સ્થાપવાની અભિલાષા એક ઓગણત્રીશ વર્ષના યુવાનને માટે ખરેખર ઘણી ઉંચા પ્રકારની કહી શકાય. પણ બિચારી એશિયાની પ્રજા ઉપર ઇશ્વરનોજ કોપ હોવો જોઇએ કે જેથી નેપોલિયન જેવા દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા પુરુષના સંકલ્પની સિદ્ધિ ન થઇ!

મનુષ્યના કર્મ અને તે કર્મ કરવાના હેતુની નોંધ લેવી એ ઇતિહાસ લખનારનું એક કર્તવ્ય છે પણ માણસના હૃદયમાં ઘણીવાર એવા પરસ્પર વિરુદ્ધ હેતુઓ જોવામાં આવે છે કે તેમનું પૃથક્કરણ કરવામાં ભૂલ થવાનો સંભવ છે.

જે સેનાપતિ અતિ લોભથી પ્રેરાઇને વગર હક્કે શાંતિમય પ્રદેશ ઉપર આક્રમણ કરી ત્યાંની પ્રજાને લૂંટે અને તલવારના જોરથી દબાવીને તેમની રૈયતવડે પોતે અને પોતાના ખુશામતીઆઓ મોજ માણે તેટલા માટે ગરીબ જન પાસેથી દરેક ઉપાયે પૈસા નીચોવી લે છે અને નફટો અંધકાર અને દારિદ્ર્યથી ભરેલાં ઝુંપડાંઓમાં તે

જીતાયલી પ્રજાને નરકમય જીવન ગાળતી કરે છે, તેવા જીતનારાઓ ખરેખર તિરસ્કારને પાત્ર છે; પણ એવા સેનાપતિની કોટિમાં નેપોલિયનને મૂકવો કે નહિ તેની તુલના કરવાનું અમે વાચકોનેજ સોંપીએ છીએ. અલબત્ત, તેનામાં મનુષ્ય તરીકેના સ્વાભાવિક દોષ હશે, પણ મિસરમાં તેણે જે કાર્યો કર્યાં હતાં તે જોતાં જણાય છે કે ગરીબડી રૈયતને ગળે દાસત્વની સાંકળો બાંધવા સારૂ નહિ, પણ તેમની સાંકળોને તોડવા માટે તે ગયો હતો. તેમને અવનત કરવા નહિ પણ ઉન્નત કરવા ગયો હતો. તેમની પાસેથી ધન નીચોવી લેવા નહિ પણ તેમને સમૃદ્ધ કરવા ગયો હતો. તેમની આજીવિકા અને ઉદ્યોગો ઉપર કુહાડી મારીને પોતે અને પોતાના દેશીએ ધનવાન થાય અને વિવિધ પ્રકારના વિલાસ ભોગવે તે માટે નહિ, પણ જીતાયલી પ્રજામાં નવું ચેતન પ્રેરીને તેમનામાં ઉદ્યોગ અને હુન્નરકળાની ખીલવણી કરવા ગયો હતો. નેપોલિયનમાં જે મહેચ્છા હતી તે માત્ર આજ હતી અને તે ઘણી ઉદાર અને ભવ્ય હતી.

આ વાતને વીશ વર્ષ વીતી ગયા પછી સેંટ હેલેનામાં નેપોલિયને પોતાની જુવાનીની સ્વપ્નસૃષ્ટિવિષે વાત કહાડી હતી. તેણે કહ્યું હતું કે "જો એકર જીતાયું હોત તો ફ્રેન્ચસેના પળવારમાં અલેપ્પો અને ડમાસ્કસ પહોંચી જાત, ત્યાંથી કોન્સ્ટેન્ટીનોપલ અને હિંદુસ્તાનને પણ જીતી લેતાં વાર લાગત નહિ. એમ થયું હોત તો આખા જગતનું પ્રારબ્ધ ફરી જાત."

નેપોલિયન પોતાને વિષે કહે છે કે "હુ મોટા મોટા પરાજય પામવાનો છું એવું અગાઉથી જાણીનેજ કુદરતે મારૂં મન એવુ વજ્ર જેવું ઘડયું છે કે ભારે તોફાનોથી પણ તેની શાંતિનો ભંગ થતો નથી." એકરનો પરાજય તેણે એવી શાંતિથી સહન કર્યો કે તેના અંગત મિત્રો પણ તેનામાં નિરાશાની એક રેખા સરખી જોઈ શકયા નહિ. તે એવો અસામાન્ય ઉદાર પ્રકૃતિનો હતો કે શત્રુના પણ ઉમદા ગુણની કદર કરતો. સિડનિ સ્મિથે તેના મનોરથ ધૂળધાણી કરી નાખ્યા તોપણ તેના તરફ તેણે કદિ વૈરભાવ વ્યક્ત કર્યો ન હતો. વર્મસર સાથે તેણે ઇટાલીમાં અનેક દારુણ સંગ્રામ કર્યા હતા. તેને વિષે પણ તે કહેતો કે તે ઘણો બહાદૂર અને ઉદાર છે. વળી વર્મસરના પરાજય વખતે પણ તેણે તેના તરફ નિકટના મિત્રના જેવો ભાવ રાખ્યો હતો. યુદ્ધ કરતી વખતે તે જાણે પોતાના પ્રતિસ્પર્ધી સાથે શેત્રંજની રમત રમતો હોય તેમ તેના તરફ તદ્દન નિર્વૈરપણે વર્તતો હતો. તે એમજ સમજતો હતો કે પ્રજાનું હિત સાચવવા માટે જેટલા ઉત્સાહથી હું લઢું છું તેટલાજ ઉત્સાહથી રાજાઓ તેમનું પોતાનું હિત સાચવવા લઢે એ સ્વાભાવિક છે. એકવાર રૂશિઆના ઝારને પોતાના ઉપર અંગત વૈર રાખતો જોઇને નેપોલિયનને ઘણુંજ આશ્ચર્ય લાગ્યું હતું. એક શેત્રંજ રમનાર પ્યાદું મહાત થતાં જો ખીજવાઈ જાય તો તે જોઇને તેના

ર્દ રીતે જેવું આશ્ચર્ય થાય તેવુંજ આશ્ચર્ય જ્યારે તેના પ્રતિસ્પર્ધીઓ તેના તરફ અંગત દ્વેષ રાખતા ત્યારે તેને થતું. આનું કારણ એ છે કે ન્યાયપ્રિયતા, ઉદારતા, મહાનુભાવતા—આ બધા સદ્ગુણો તેનામાં સ્વાભાવિક હતા. તેણે પોતાના હૃદયમાં કેળવીને પોતાની સજ્જનતા વધારી ન હતી, પણ તેનામાં એ સજ્જનતા જન્મથીજ હતી.

મે માસની ૨૦ મી તારીખે એકર છોડી જવાનો વિચાર તેણે જાહેર કર્યો. આદરેલું કાર્ય છોડી દેવાનો તેનો આ પહેલોજ પ્રસંગ હતો. ખાવાપીવાનો સામાન, તોપો અને માંદા સિપાઇઓને પ્રથમ રવાના કરવામાં આવ્યાં અને તુર્ક લોકોને ખબર ન પડે તે વાસ્તે શહેર ઉપર તદ્દન આખર સુધી તોપનો માર ચાલુ રાખ્યો. પ્લેગ તથા યુદ્ધમાં તેના એકંદર ત્રણ હજાર માણસો માર્યા ગયા હતા તોપણ તેણે સિરિયા ઉપર આક્રમણ કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સિદ્ધ કર્યો હતો. તેણે તુર્કના બળનો સંપૂર્ણ નાશ કર્યો હતો, એકર શહેર ખંડિયેર બની ગયું હતું અને મિસર દેશને તુર્ક લોકોના આક્રમણના ભયમાંથી મુક્ત કર્યો હતો, તેના મનની ઉંડી આશાઓ ધૂળ મળી ગઇ હતી પણ સૈન્યને તેની જાણ ન હતી. તેથી તેઓ તો જાણે તેઓની જીતજ થઇ હોય તેવા ઉત્સાહથી પાછા ફર્યા. રોડ્સથી નીકળેલું એક લશ્કર થોડાજ સમયમાં મિડરને કિનારે ઉતરવાનું હતું તેની મુલાકાત લેવા તેઓએ ઉલટસેર મિસર તરફ કૂચ કરી.

નેપોલિયનના દવાખાનાઓમાં માંદા અને ઘાયલ થએલા મળીને બાર સો સિપાઇઓ હતા. તેમને ઘોડા ઉપર તથા ડોળીઓમાં બેસાડીને લઇ જવાના હતા. નેપોલિયને પોતાનો ઘોડો પણ ઘાયલ સિપાઇને બેસવા આપ્યો અને પોતે નીચામાં નીચા દરજ્જાના સિપાઇની સાથે ગરમ ધગધગતી રેતીમાં પગે મુસાફરી કરી. ફ્રેન્ચો એકર છોડીને ચાલ્યા જાય છે આ સમાચારથી સિરિયાની તમામ ખ્રિસ્તિ પ્રજાઓમાં હાહાકાર થઇ રહ્યો. ઍકમેટ કસાઈ હવે તેમની બેવફાદારી માટે સખ્ત વેર લેશે એવી તેમને ખાત્રી હતી. અંગ્રેજ, તુર્ક અને રૂશિઆએ ફ્રેન્ચો ઉપર જીત મેળવી ખરી પણ તે જીતથી બિચારી સિરિયાની પ્રજા ઉપર ગુલામગિરિના બંધન વધારે કઠોર થયા અને નિર્દય તુર્કોએ જ્યારે તેમના ઉપર ભયંકર વેર લીધું ત્યારે તે બિચારાં સ્ત્રી, પુરુષો અને બાળકોએ આખી ખ્રિસ્તી આલમના હૃદય દ્રવી જાય એવો આર્તનાદ કર્યો પણ તે અવાજ કોઇએ સાંભળ્યો નહિ

એકરથી ઉપડીને ફ્રેન્ચ સેના પાછી જાફા શહેરમાં દાખલ થઈ ત્યાંના દવાખાનામાં પ્લેગથી પીડાતા અનેક સિપાઇઓ હતા. નેપોલિયન નિડરપણે દવાખાનાના એકેએક વિભાગમાં ફરી વળ્યો અને તમામ માંદા સિપાઇઓ સાથે સહાનુભૂતિથી વાતચીત કર્યા પછી તેમને પોતાના લશ્કર સાથે લઈ જવાનો બંદોબસ્ત કરવા લાગ્યો. ત્યાં સાત સિપાઇઓ મરવાની અણીપર હોવાથી તેમને બીજે ઠેકાણે લઈ જવાય એમ

હતું નહિ. તેમનું શું કરવું તે વિષે તેણે થોડીવાર સુધી ઘણીજ કાળજીપૂર્વક વિચાર કર્યો. તેમને અહિં મૂકી જવામાં ભય એ હતો કે તુર્ક લોકો કેદીઓને ઘાતકીપણે રીબાવી રીબાવીને મારી નાખતા એ વાતની તેને ખબર હતી. આથી ઘણીજ દિલગિરી સાથે એ સાત જણને ઝેર દઈ મારી નાખવાનો તેણે વિચાર કર્યો. તેઓને તુર્ક લોકો અત્યંત રીબાવી રીબાવીને મારી નાખે તે કરતાં તેઓ સુખેથી મરે એ વિચાર તેને વધારે સારો લાગ્યો. તેમને જીવવાની આશા તો હતીજ નહિ. તેણે નાઇલાજે, અત્યંત ખેદસહિત ડૉક્ટરને કહ્યું કે "એમને અફીણની ગોળી ખવરાવીને તરતજ છોડવી શકાય-તો તેઓ નિર્દય તુર્ક લોકોના હાથમાં જતા બચે." ડૉક્ટરે જવાબ આપ્યો કે "મારો ધંધો દર્દીને દર્દમાંથી મુક્ત કરવાનો છે; તેમની હત્યા કરવાનો નથી." નેપોલિયને પછી વિચાર કરીને તેમના રક્ષણને માટે પાંચ સો માણસો ત્યાં રહેવા દીધા અને તેઓ પ્રાણ છોડે ત્યારપછીજ જાફા છોડવું એવી તેમને આજ્ઞા આપી. તેણે સિપાઇઓને ઝેર આપીને મારી નાખવાનો એકવાર વિચાર જાહેર કર્યો તે માટે તેના વિરોધીઓ તેની અત્યંત નિંદા કરે છે. અલબત્ત, ધર્મની દૃષ્ટિથી જોતાં તેનો આ વિચાર કદાચ ભૂલભરેલો હશે તોપણ તે નિર્દય સ્વભાવનો હતો એમ તો સાબિત નથીજ થતું. જો તે નિર્દયજ હોત તો મોતની અણીપર આવેલા માણસોના રક્ષણ માટે આટલી કાળજી ન રાખતાં તેમને પડ્યા રહેવા દઇને ચાલતો થાત. આ બાબત વિષે સામા પક્ષે તેની એટલી બધી નિંદા કરી હતી કે એકવાર સેંટ હેલેનામાં વાત નીકળતાં નેપોલિયને કહ્યું હતું કે "જો તેમને અફીણ આપવામાં આવ્યું હોત તો તે કામને હું પાપ માનતો નથી. હું તો એમ માનું છું કે એ કામમાં પુણ્ય હતું. તેઓ મોતની અણિપર હતા. તેથી તેઓ જીવે એમ તો હતુંજ નહિ. તેમને એવી હાલતમાં નિરાધાર મૂકીને ચાલ્યા જવું અને તુર્કોને હાથે ઘણીજ ભયંકર રીતે તેમને કતલ થવા દેવા, એ કામને હું તો નિર્દય માનું છું તેવી હાલતમાં આપણે હોઇએ તો આપણે પોતાને માટે શું ઇચ્છીએ એનો વિચાર કરીને તે પ્રમાણેજ સેનાપતિએ પોતાના સિપાઇઓ સાથે વ્યવહાર કરવો જોઇએ. જેની બુદ્ધિ ઠેકાણે હોય એવો કોઇપણ માણસ આવા સંજોગોમાં થોડા કલાક વધારે જીવીને પશુ જેવા તુર્કોની ક્રૂરતાનો ભોગ થઇ પડવા કરતાં સુખપૂર્વક મરણ પામવાનું પસંદ કર્યા વગર રહેજ નહિ. પિતા પોતાના પુત્ર ઉપર જેટલો પ્રેમ રાખી શકે તેટલાજ પ્રેમથી હું મારા પુત્રને ચાહું છું પણ જો તેજ પુત્ર આવી હાલતમાં હોત તો હું તેને માટે પણ એમજ ઉપાય બતાવત. હું પોતે એવી હાલતમાં હોત અને જો મારી બુદ્ધિ ઠેકાણે હોત તો આવા પ્રકારનો છુટકારો હું પોતે પણ આગ્રહસહિત માગી લેત. તે વખતે સૈન્યની સ્થિતિ એવી હતી કે તેમના રક્ષણને માટે એક લશ્કરી ટુકડી મૂકી જવાની સગવડ ન હતી. છેવટ આખરે તેમને ૫૦૦ માણસોની ટુકડીના રક્ષણ નીચે મૂકીને

જ હુ ભગો હતો. તેમને અફીણ ખવરાવી મારી નાખવાની જરૂર મને જણાઇ હોત તો હુ * લશ્કરી અમલદારોની એક સભા બોલાવત, આવુ પગલુ લેવાની જરૂર છે એવુ તેમને કહેત અને આવુ કામ કરવામાં આવ્યુ છે એવુ ખુલ્લે ખુલ્લુ જાહેર કરત તેને કદિ પણ ગુપ્ત તો રાખતજ નહિ + જો મારા સિપાઇઓને છૂપી રીતે ઝેર દઇને મારી નાખવા જેટલી નિષ્ઠુરતા મારામાં હોત અને મારા ઘાયલ થએલા અને મરેલા સિપાઇઓના શરીર ઉપર થઇને મારી ગાડી ચલાવી જાઉ એવો જો હુ કસાઇ હોત, તો જેવા અદ્વિતીય શૌર્ય અને ઉત્સાહથી મારા સિપાઇઓ મારે માટે લડયા હતા તેમ લડત ખરા કે ? સિપાઇઓને ઝેર દઇને મારી નાખવાનુ કામ ગમે તેવુ ના ઇલાજે કર્યું હતાં તે છુપી રીતે કર્યું તેટલાથીજ તે ગુન્હાનુ સ્વરૂપ ધારણ કરત એકવાર તેમ કર્યા પછી બીજી વાર એવુ પાપાચરણ કરવાને હુ જીવતો રહેવા પામતજ નહિ. જતાં જતાં એકાદ સિપાઇ મને ગોળીથી માર્યા વગર રહેતજ નહિ. ઘાયલ થએલા માથી પણ કોઇ પડયો પડયો મને ગોળીથી મારી નાખતજ મારા સમગ્ર રાજનૈતિક જીવનમા મેં કદિ પાપાચરણ કર્યું નથી. જો મે તેમ કર્યું હોત તો અત્યારે મારી આ દશા ન હોત. ફ્રાન્સનુ સિહાસન મેળવવાને તલપી રહેલા બુર્બોન રાજાઓને હુ સહેલાઇથી મરાવી શકત મારે તો માત્ર અનુમતિજ આપવાની હતી મારા એક શબ્દની સાથે તેઓને આ દુનિયા છોડવી પડત છતા પણ ત્યારપછી મે આ વિષે ઘણો વિચાર કર્યો છે અને હવે મારો અભિપ્રાય એવો છે કે માણસના પ્રારબ્ધમાં ગમે તેટલુ સુખ હોય, અથવા દુ ખ હોય તોપણ તેને કુદરતી રીતેજ તેનું જીવન પૂર્ણ કરવા દેવુ જોઇએ મારો એક મિત્ર અત્યત વેદનાથી પીડાતો હતો અને દુઃખમાથી છુટવાને વારવાર ઝેરની માગણી કરતો હતો તેને મે કહ્યુ હતુ કે મને તારા ઉપર દયા તો આવે છે પણ તેમા બીજો ઉપાય નથી. આખર સુધી તારે પીડા સહન કરવીજ પડશે''

સર રોબર્ટ વિલ્સન નામના વિદ્વાને લખ્યુ કે નિર્દય અને હત્યારા નેપોલિયને પોતાના કામનો બોજો ઓછો કરવા માટે પાચસો અને એંશી ઘાયલ થએલા માંદા સિપાઇઓને જાફા શહેરમા ઝેર દઇને મારી નખાવ્યા આ લખાણનો બધે પ્રચાર કરવામા આવ્યો અને તેમા લખેલી વાતને યુરોપ અને અમેરિકાના લોકોએ સાચી માની અને આવીજ જાતના લખાણથી ખોટે રસ્તે દોરવાઇને હજી પણ ઘણા માણસો નેપોલિયનન વિષે ખોટો અભિપ્રાય બાધતા હશે પરતુ પાછળથી વિલ્સનને પોતાની ભૂલ સમજાઇ અને તે નેપોલિયનના પક્ષમાં ભળી ગયો એકવાર એજ વિલ્સનની

* મરવા તુ કે ન્યાય અને ખાત્રીકાર કરવા કે નહિ તે સવાલનો નિર્ણય કરવાનુ કામ તેણે અમલદારોની સભાનેજ સોંપ્યુ હતુ

+ આ બિના વચન નેપોલિયનના મિત્રોના બાના છે

તેના સાભળતાં કોઇએ નિંદા કરી પણ ઉદાર બુદ્ધિવાળા નેપોલિયનથી તે સહન થયું નહિ, તેથી તેણે કહ્યું કે કદાચ લખનારે લાગણીના આવેશમાં લખી દીધું હોય અથવા તેને કોઇએ ખોટી ખબર આપી હોય અને હવે તે પસ્તાતો હોય એમ પણ કેમ ન બને?

નેપોલિયન પોતે એક પ્રસગે કહે છે કે "મેં કદિ પાપ કર્યું નથી એટલુંજ નહિ પણ પાપ કરવાનો વિચાર સરખોએ કર્યો નથી. હું હંમેશાં પચાસ સાઠ લાખ માણસોનો પ્રેમ સંપાદન કરતો આવ્યો છું અને તેમની પ્રશંસાના પ્રતાપે આગળ વધ્યો છું. ભલેને સામો પક્ષ મારી થાય તેટલી નિંદા કરે પણ મારી પ્રતિષ્ઠાને માટે મને જરા પણ ભય નથી. ભવિષ્યની પ્રજા મને ન્યાય આપ્યા વગર રહેશેજ નહિ. આખરે સત્ય જાહેર થશે અને મેં જે લોકોપકારક કાર્યો કર્યાં છે તેમની સાથે મારા દોષની તુલના થશે અને તેનું શું પરિણામ આવશે તે વિષે મને ચિંતા છેજ નહિ."

એક પ્રસિદ્ધ ડૉકટર જે નેપોલિયનની સાથે આ સ્વારીમાં હાજર હતો અને જેણે માંદા અને ઘાયલ થએલા સિપાઇઓની સેવા કરવા માટે અવિરત પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો હતો, સિપાઇઓની જરૂરીઆતો પૂરી પાડવા માટે સેનાપતિઓને વારંવાર સતા ઉઠાડતો હતો અને તેની સૂચનાનો તાત્કાળિક અમલ કરવામાં ન આવે તો તરતજ તે નેપોલિયન પાસે જઇને ફરિયાદ કરતો. તે ડૉકટરે પોતાનું એક વૈદકીય પુસ્તક નેપોલિયને માંદા સિપાઇઓની લીધેલી બરદાસ્ત માટે પોતાનું સન્માન પ્રદર્શિત કરવાના હેતુથી તેને અર્પણ કર્યું હતું. એક બીજો ડૉકટર લખે છે કે "નેપોલિયનના સ્વભાવની ખરી મહત્તા વિપત્તિના વખતમાં જણાઈ આવતી હતી. તે સેંકડોવાર જરા પણ અચકાયા વગર પ્લેગનાં દવાખાનાંઓમાં જતો. તે પ્લેગથી પીડાતા રોગીઓના ઓરડાઓ તપાસતો અને તેમની સાથે એક નિકટના મિત્રની માફક પ્રેમથી વાતચીત કરતો. જ્યારે પ્લેગનું જોર ઘણુંજ વધી ગયું અને બધા લોકો (ડૉકટરો પણ) ડરવા લાગ્યા તેવે વખતે તેણે પોતાની હિંમતનો દાખલો આપીને સર્વનો ભય દૂર કર્યો, માંદાઓને ધૈર્ય આપ્યું અને ડૉકટરોને માંદાઓની સારવાર કરવા માટે ઉત્તેજિત કર્યા.

હવે સૈન્ય જાફાથી આગળ ચાલ્યું. માર્ગમાં અનેક માંદા અને ઘાયલ સિપાઇઓ મરતા ગયા. નેપોલિયન અને તમામ સરદારો પગે ચાલતા હતા તોપણ માંદાઓને માટે પૂરતા ઘોડા ન હતા. તોપો ખેંચનાર ઘોડા પણ આજ કામમાં રોકયા અને તોપોને રેતીમાં દાટી દીધી. કોઈ કોઇને સહાનુભૂતિ આપે એવો આ વખત ન હતો. અત્યંત વિટંબણાથી હૃદયમાંથી દયા અને બીજી કોમળ વૃત્તિઓ કરમાઈ જાય છે. દરેક જણ માત્ર પોતાનીજ સલામતી માટે ઉત્સુક હતો. મનુષ્યત્વમાત્રને નષ્ટ કરી નાખે એવા સંજોગોનું અને યુદ્ધની ભયંકરતાનું ખરેખરૂં દર્શન આ પ્રસંગે થતું હતું. આ દૃશ્ય જોઇને નેપોલિયનનું હૃદય ઘણું ખિન્ન થતું. તે ધગધગતી રેતીમાં

વગર કહીએ સિપાઇઓની આગે ચાલતો હતો એવામાં તેણે એક પદસ્થ અમલદારને ઘોડે બેઠેલો જોઈને ક્રુશ કરેલો જાણે અને માંદા સિપાઇઓને માટે પોતાનો ઘોડો આપવાની તે ચાકરી ના પાડતો હતો. આ જોઈને નેપોલિયનને એટલો ક્રોધ ચઢયો કે તલવારની મૂઠના પ્રહારથી તેણે તેને જમીનદોસ્ત કર્યો અને તેના ઘોડા ઉપર તેણે પોતાને હાથે એક માંદા સિપાઇને બેસાડયો. લશ્કરના તમામ સિપાઇઓએ તેને હર્ષના ઉદ્ગારથી વધાવી લીધો.

પ્લેગવાળા દરદીઓને લશ્કરથી દૂર ચલાવવામાં આવતા હતા અને રાત્રે તેમનો મુકામ પણ અલગ કરવામાં આવતો. તોપના ગોળા સામે બેધડકપણે ધસી જનારા સિપાઇઓ પણ તેમનાથી દૂરને દૂર જ રહેતા. આત્મસંરક્ષણ કરવાની વૃત્તિ બળ એટલે દરજ્જે વધી ગયું હતું કે માંદાઓને જરા પણ મદદ કરવા તેઓ ના પાડતા હતા. માત્ર એકલો નેપોલિયનજ પ્લેગવાળા દરદીઓની પાસે પોતાનો તંબુ રોપાવતો. તેમને સારૂં જોઈતો બંદોબસ્ત થયા છે કે કેમ તે જોવા માટે હમેશાં રાત્રે તેમની દરેકની મુલાકાત લેતો. સવારે પણ જાણે એક પિતા પોતાના પુત્રોની સંભાળ લેતો હોય તેટલી કાળજીથી તેમને ઘણાજ જતનથી ઘોડા ઉપર બેસાડાવતો. જેની કીર્તિ આખા જગતમાં ફેલાઈ ગઈ છે એવા દિગ્વિજયી સેનાપતિને પોતાના જેવા ક્ષુદ્ર સિપાઇઓ તરફ આટલો પ્રેમ રાખતો જોઈને તેઓ તેને દેવતુલ્ય ચહાતા. તે તેમના પ્રેમને માટે યોગ્ય પણ હતો. * હજી પણ પારિસના અપંગાશ્રમમાં જીવનની છેલ્લી ઘડીઓ પૂરી કરતા તેના કોઈ કોઈ સિપાઈ જોવામાં આવે છે અને આટલે વર્ષે પણ તેઓ તેનું નામ સાંભળીને એકદમ ઉત્સાહપૂર્વક તેના વખાણ કરવા મંડી જાય છે. માણસોનો જેટલો પ્રેમ નેપોલિયને સંપાદન કર્યો છે તેટલો ભાગ્યેજ બીજા કોઈ પ્રાચીન અથવા અર્વાચીન પુરુષે કર્યો હશે. જે લોકો તેને સૌથી વધારે ઓળખતા તે તેને સૌથી વિશેષ પ્રેમથી ચહાતા હતા.

આખર ત્રણ મહિનાની ગેરહાજરી પછી ફ્રેન્ચસેનાના ડેરા નગરમાં પૂર દમામ સાથે દાખલ થયા. સિપાઇઓમાં હવે ભારે અસંતોષ ફેલાઈ ગયો હતો. તેમને સ્વદેશ છોડ્યે એક વર્ષ થઈ ગયું હતું. પૌર્વાત્ય પ્રદેશોમાં સામ્રાજ્ય સ્થાપવાની યોજના પડી ભાંગવાથી નેપોલિયન પણ હવે સ્વદેશ જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. પણ ઇંગ્લંડ અને રૂશિયાની મદદથી એક બળવાન તુર્કસેના મિસરને કિનારે ઉતરવાની તૈયારી કરતી હતી. આ બળવાન તુર્કસૈન્યને પરાસ્ત કર્યા પહેલાં સ્વદેશ જવાનો વિચાર તેણે માંડી વાળ્યો. એ લશ્કર ક્યાં અને ક્યારે ઉતરવાનું હતું તેની તેને ખબર ન હતી તેથી તે રાહ જોતો બેઠો.

થોડા દિવસ પછી એટલે જુલાઈ માસમાં એક દિવસ સાંજને વખતે એક ધૂળથી

* આ લખાયે ૫૦ વર્ષ થઈ ગયાં છે. ભા૦ ક૦

ઢંકાયલો ઘોડેસ્વાર મારતે ઘોડે અલેક્ઝાન્ડ્રિયાથી આવી પહોચ્યો. તે એવા સમાચાર લાવ્યો કે "અબુકરના ઉપસાગર આગળ એક બળવાન નૌકાસૈન્ય આવી પહોંચ્યું છે. અઢાર હજાર હથિયારબંધ ઝનુની તુર્ક સિપાઇઓ કિનારે ઉતર્યા છે, તેમની પાસે પુષ્કળ તોપખાનું છે, તેમની પાસે અંગ્રેજ અને રૂશિયન સેનાપતિઓ છે અને મુરાદ બે પોતે મામેલુક સ્વારોનું સૈન્ય લઇને તેમની સાથે જોડાઈ જવાને માટે ઝડપથી ચાલ્યો આવે છે." આ પ્રમાણે આખરે જે વિપત્તિનું વાદળ ઘેરાઈ રહ્યું હતું તે હવે કડાકા ધડાકા સાથે આવી પહોંચ્યું.

આ વખતે ફ્રેન્ચ લશ્કર આખા મિસર દેશમાં ચારે દિશાએ છૂટું પડયું હતું. કેટલુંક કેરો નગરથી આઠસો માઈલ દૂર હતું. થોડુંક અલેક્ઝાન્ડ્રિયામા હતું. થોડુંક તુર્ક લોકોને આવતા અટકાવવાને સિરિયાની હદ ઉપર હતુ. તેથી નેપોલિયન પાસે તરતને માટે કામ આવે એવા માત્ર આઠજ હજાર માણસો હતાં. જૂદાં જૂદાં મથકોના સેનાપતિઓને માટે નેપોલિયને રાતના ત્રણ વાગ્યાસુધી જાગીને હુકમો લખીને રવાના કરી દીધા. ચાર વાગે ઘોડે બેસીને છાવણીમાં ગયો અને તરતજ તેના લશ્કરે ઝપાટાબંધ કુચ કરવા માંડી આ વજ્રદેહી સિપાઇઓ ભૂખ્યા અને તરસ્યા, ઉના ધગધગતા રણમાં થઇને બાળી નાખે એવો સૂર્યનો તાપ છતાં આખા જગતને ચકિત કરી નાખે એવી ત્વરાથી માત્ર સાતજ દિવસમાં અબુકરના ઉપસાગર નજીક આવી પહોંચ્યા.

ઈ૦ સ૦ ૧૭૯૯ ના જુલાઇ માસની ૨૫ મી તારીખે માત્ર આઠજ હજાર માણસો લઇને નેપોલિયન મજબૂત મોરચો નાખીને પડેલી તુર્ક સેનાની સન્મુખ આવી પહોચ્યો. તે વખતે મધ્યરાત્રિ થઈ હતી. મેદાન અને સમુદ્ર ઉપર ચંદ્રકિરણો પથરાઇ ગયાં હતાં. નેપોલિયને એક ઉચી જગ્યા ઉપર ઉભા રહીને જોયુ તો અઢાર હજાર તુર્ક સિપાઇઓ ઘસઘસાટ ઉંઘ લેતા હતા. તેમની ત્રણે બાજુએ સમુદ્ર હતો અને બાકીની એક બાજુએથી પોતાનુ રક્ષણ કરવાને તેમણે મજબૂત દિવાલો ઉભી કરી હતી. પાસેના ઉપસાગરમાં તેમનું નૌકાસૈન્ય નિડરપણે ઉભું હતું. નેપોલિયનની અનુભવી આંખે શત્રુના પાયદળનો, તોપખાનાનો અને સ્વારોની સંખ્યાનો અડસટો કરી લીધો. વળી તેઓ બીજા સૈન્યની તથા બીજી યુદ્ધસામગ્રીના આવવાની રાહ જોતા હોય એમ લાગ્યુ. નેપોલિયનનો સરદાર કલેબર પોતાનાં બે હજાર માણસો લઇને હજી આવ્યો ન હતો. તો પણ તેની રાહ ન જોતા તેણે શત્રુ ઉપર તાબડતોબ હુમલો કરવાનો ઠરાવ કર્યો.

આ યુદ્ધમાં બેઉ પક્ષનુ બળ તદ્દન અસમાન હતુ. તુર્ક લોકો ઘણીજ ઝનુની અને નિડર જાત છે, અને વળી તેમના બળનો ઉપયોગ કરનારા બાહોશ અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ ઇજનેરો હતા. આજ જગ્યાએ એક વર્ષની વાત ઉપર નેપોલિયન ઉતર્યો હતો.

જ્યાં અત્યારે શત્રુનું નૌકાસૈન્ય દમામભેર લંગરાયું હતું તેજ જગ્યાએ તેનાં વહાણોના
શત્રુએ ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા હતા આ દેખાવ જોઇને તેના હૃદયમાં વેરનો દાવાગ્નિ
સળગી ઉઠયો આ યુદ્ધના પરિણામ ઉપર ઘણીજ મહત્વની બાબતોનો આધાર હતો.
તેની હાર થઈ તો તેનો પૂરેપૂરો વિનાશ થવાનોજ સહેજસાજ જીત થઇ તો યુદ્ધ
લંબાય અને તેથી જો તે પૂરેપૂરો વિજય મેળવી ન શકે ત્યાં ફ્રાન્સ જાય તો તેની પ્રતિ
ષ્ઠાને હાનિ પહોંચ્યા વગર રહેજ નહિ. જો આજ યુદ્ધમાં શત્રુઓનો ઘચ્ચરઘાણ
નીકળી જાય તો તે હાર ખાઇને નહિ પણ અપરાજિત ગણાઇને સ્વદેશ પાછો ફરે
મિસરમાં રહેલા ફ્રેન્ચોને મહામુસીબતમાં મૂકી જાય અને ફ્રાન્સમાં ચાલી રહેલી અવ્યવ
સ્થિત સ્થિતિને લીધે કીર્તિ મેળવવાના ત્યાં માર્ગ તેને માટે બેશક ખુલ્લા થાય.
જ્યારે તે આ પ્રમાણે ઉભો ઉભો શત્રુસૈન્ય તરફ દૃષ્ટિ કરીને વિચાર કરતો હતો તે
વખતે તેનો બહાદૂર સેનાપતિ મુરા તેની પાસે ઉભો હતો પોતે ઘણીજ ઉંચી
અવસ્થા ભોગવવાને અને ઘણાં મહત્વના કામ કરવાને સરજાયો છે એવી તેની દૃઢ
માન્યતા હતી, અને આ માન્યતાએ તેના મન ઉપર આ પ્રસંગે એટલો અધિકાર
જમાવ્યો કે તેણે પાસે ઉભેલા મુરાને કહ્યું, "આ યુદ્ધના પરિણામ ઉપર જગતનું
પ્રારબ્ધ અવલંબે છે" બહાદૂર મુરા નેપોલિયનના જેટલો દૂરદર્શી ન હતો તેથી
તેણે કહ્યું, 'અલબત્ત, આપણા લશ્કરનું પ્રારબ્ધ તો તેના ઉપર જ અવલંબે છે
દરેક ફ્રેન્ચ સિપાઇ અત્યારે જાણે છે કે જો હું જીતીશ નહિ તો મારે મરવુંજ પડશે,
અને તેથી લંગરમાં લંગરાયેલ શત્રુસૈન્ય ઉપર મારા સ્વાર હલ્લો કરે તેની
ખાત્રી રાખજો.'

પૂર્વ દિશામાં સૂર્યનો પ્રકાશ ઝાંખો ઉજાસ થવા લાગ્યો હતો એવા સમયે પોતાની
છાવણી ઉપર ધડાધડ વરસતા બોંબ ગોળાના આઘાતથી અને તોપોના ગર્જનાના
ઘોંઘાટથી ઉપરાઉપરી ટર્કોના સહાયથી જાગી ઉઠી, અને જગતનાં અત્યંત દારુણ યુદ્ધમાં ગણી
શકાય એવું યુદ્ધ શરૂ થયું નેપોલિયનની બુદ્ધિની અસાધારણ તેજસ્વિતા ટૂંક સમયમાં
બહાર નીકળી તે એક નાની ટેકરી ઉપર પૂર્ણ શાંતિથી અનુભવ લેતો હતો
આ વખતે પોતાના અપ્રતિહત બુદ્ધિબળથી સેનાપતિઓનો નિયામક બનીને શત્રુનો
સંહાર કરવા લાગ્યો. ટર્કો ઘણા બહાદૂરીથી પોતાનો બચાવ કરવા લાગ્યા આ ટર્ક
સેનાપતિઓ તેમના સેનાપતિ મુસ્તાફા પાશા તેમનો મુખ્ય સેનાપતિ હતો તો
પણ તેનું કંઇ વળ્યું નહિ ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓના ધસારા વિકરાળ વરુના ધસારા
જેવા હતા અને તેમની સામે ટર્ક સિપાઇઓનો ઘેટાંની માફક સંહાર થવા લાગ્યો.
આજ જ પાસે અમારાં બાર વહાણોનો નાશ થયો હતો એ વાત યાદ આવવાથી
એકેએક ફ્રેન્ચ સિપાઇના હૃદયમાં ક્રોધાગ્નિ ભભુકી ઉઠયો હતો. શત્રુના સંખ્યાબંધ
સૈન્યનો નાશ કરવા ફ્રેન્ચના સૈનિકો એક એક ઘા કરે તે વાતનું સ્મરણ થવાથી

તેમની નસેનસમાં ખૂન ઉછળી આવતું હતું. માત્ર છજ હજાર ફ્રેન્ચો, ઇંગ્લંડ, રૂશિયા અને તુર્કસ્તાનના સંયુક્ત સૈન્ય ઉપર તૂટી પડતા હતા એ વિચારથી તેમનું હૃદય અહંકારથી ફૂલાતું હતું. તેમના ધસારાનો જુસ્સો અને યુદ્ધનિપુણતા જોઇને તુર્કસેનામાં ગભરાટ ફેલાવા લાગ્યો. તેમનો વ્યૂહ ભેદાયો અને સિપાઇઓ અને સ્વારો એક બીજા સામે અથડાતાં ભયંકર ગોટાળો થઈ ગયો. અદ્‌ભુત ત્વરાથી તોપો ભરી ભરીને ફોડવાના કામથી ટેવાયલા ફ્રેન્ચ ગોલંદાજોએ તેમના ઉપર ગોળા, ગોળીઓ અને બોંમગોળાની અખંડ ઝડી મચાવી મૂકી. સંખ્યાબંધ તુર્કોના શરીરના ટુકડે ટુકડા થઈ ગયા. સેંકડો માણસો તલવાર અને સંગીનના પ્રહારથી ઘાસની માફક કપાઇ ગયાં અને નાસવા જતાં ઘોડાની ખરીઓ નીચે છુંદાઇ મુઆં. હજારો તુર્ક સિપાઇઓએ પ્રાણ બચાવવાને સમુદ્રમાં ઝંપલાવ્યું અને કિનારેથી ત્રણ માઇલને અંતરે ઉભેલાં વહાણસુધી પહોંચી જવાને સ્વારો અને સિપાઇઓ સમુદ્રમાં ગાંડાની માફક તરફડીઆં મારવા લાગ્યા; પરંતુ નેપોલિયને યમરાજના જેવો શાંત, ગંભીર પણ ભયાનક ભાવ ધારણ કરીને તેમના તરફ તોપોનો એવો મારો ચલાવ્યો કે સમુદ્ર ઉપર ઘણે દૂરસુધી કરાના ઝાપટાની માફક ગોળા અને ગોળીઓની એકસામટી રમઝટ મચી રહી. જમીનમાર્ગે શત્રુથી નસાય એમ હતુંજ નહિ; તેમ તેઓ શરણે આવે એવા પણ ન હતા. આ બાજુએ ફ્રાન્સની ગએલી કીર્તિ પાછી મેળવવાની નેપોલિયને જવલંત પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. સેનાપતિ મુરાએ પણ પોતાનું વચન પાળ્યું. શત્રુસૈન્ય જ્યાં ઘણુંજ મજબૂત અને અભેદ્ય વ્યૂહ રચીને ઉભું હતું ત્યાં તેના સ્વારો ધસી ગયા અને મુરા પોતે મરણીઓ થઇને ઘોડો દોડવતો જ્યાં પાશા પોતે અને તેના સેનાપતિઓ ઉભા હતા ત્યાંસુધી ઘુસી ગયો. ગર્વિષ્ઠ સુલતાન તેના તરફ પિસ્તોલ છોડે તે પહેલાં તો મુરાની લોહીથી ખરડાયલી તલવારના ઝાટકાથી તેનો જમણો હાથ ઉડી ગયો અને તેને જીવતો કેદ પકડીને નેપોલિયનની પાસે મોકલી દેવામાં આવ્યો.

સાંજના ચાર વાગતા પહેલાં તમામ તુર્કસૈન્યનો નાશ થઇ ગયો, માત્ર બે હજાર કેદ પકડાયા, અને બાકીના તમામ માર્યા ગયા અથવા સમુદ્રમાં ડૂબી મુઆ. સિડનિ સ્મિથ પોતે પણ ઘણી મુશીબતે કેદ પકડાતો બચ્યો. તુર્કોની નાસાનાસ વખતે એક મછવામાં બેસીને તે નાઠો અને પોતાના વહાણમાં જઈ પહોંચ્યો. અબુકરના ઉપસાગરમાં બાર હજાર તુર્કોનાં મુડદાં તરતાં થયાં. પરંતુ થોડાજ મહિના ઉપર એજ ઠેકાણે તેટલાજ ફ્રેન્ચોની પણ એવીજ દશા થઇ હતી. શત્રુસૈન્યનો પૂરેપૂરો વિનાશ જો કોઇ યુધ્ધમાં થયો હોય તો તે માત્ર આજ યુદ્ધમાં થયો હતો. અબુકરના નૌકાયુદ્ધમાં ઈશ્વરે ફ્રેન્ચો તરફ તીખી નજર કરી હતી, પણ આ યુદ્ધમાં ફ્રાન્સના શત્રુઓ તરફ પણ તેની દૃષ્ટિ તેવીજ ઉગ્ર થઈ હતી.

હવે મિસરમાં લડાઇનું નામનિશાન રહ્યું ન હતું. હવે કોઇ પણ શત્રુ સાથે લડવાનું બાકી ન હતું, તેમ કોઇ પણ દિશાએથી મિસર દેશ ઉપર આક્રમણ થાય એવો સંભવ પણ ન હતો. હવે તો માત્ર નવા સંસ્થાનની અંદરની વ્યવસ્થાનું કામ નેપોલિયને બતાવેલી દિશાએ કર્યા કરવાનું હતું અને તેમાં ખાસ અસાધારણ બુદ્ધિની જરૂર ન હતી.

પણ આટલા બધા બહાદુર સિપાઇઓના જાન તથા જહેમતને ભોગે નેપોલિયને મિસર જીત્યો તો ખરો, પરંતુ તે ફળપ્રદ નીવડયો નહિ. તેના નૌકાસૈન્યનો નાશ થવાથી ફ્રાન્સ સાથેનો તેનો સંબંધ તૂટી ગયો હતો અને તેથી હવે હિંદુસ્તાન ઉપર સ્વારી કરવાના વિચારને માટે સુલભે અવકાશ ન હતો. આખા ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં ઈંગ્લંડ, રશિયા અને તુર્કસ્તાનનાં લડાયક વહાણો ચારે દિશાએ ઘૂમતાં હોવાથી મિસરદેશ ફ્રેન્ચોને બહુ ઉપયોગી થઈ પડે એમ ન હતો. વળી તેઓની હકૂમતને લીધે તેઓથી ફ્રાન્સ પાછા જવાય એમ પણ ન હતું. આથી કરીને ફ્રેન્ચો જો કે વિજયી થયા હતા તોપણ તેમણે પોતાને હાથે પોતાની આસપાસ એવી દિવાલ બાંધી લીધી હતી કે જે દિવાલવડે તેઓ શત્રુના હુમલાનું નિવારણ કરી શકે તોપણ તે દિવાલના અંદરથી તેઓથી નીકળાય એમ ન હતું.

છેલ્લા દશ મહિના થયાં તેને યૂરોપવિષે જરા પણ ખાત્રીભર્યા સમાચાર મળ્યા ન હતા. સિડ્ની સ્મિથે કાં તો એક ગૃહસ્થને યોગ્ય સૌજન્યથી પ્રેરાઇને અથવા તો ફ્રાન્સ ઉપર એકસામટી આવી પડેલી વિપત્તિઓના સમાચાર આપીને વિજયી નેપોલિયનને તેના પૂરેપૂરા વિજયની પળે નિરાશા ઉપજાવવાના હેતુથી, તેને ઘણાજ માઠા સમાચારની વિગતોથી ભરપૂર વર્તમાનપત્રોની ફાઈલ મોકલાવી, અને ત્યાર પછી તરતજ શત્રુપક્ષનું નૌકાસૈન્ય ઝપાટાબંધ અદૃશ્ય થઈ ગયું.

નેપોલિયને આખી રાત બેસીને તે વર્તમાનપત્રો ઘણાજ ધ્યાનથી તપાસ્યાં. તેમાથી તેને માલૂમ પડ્યું કે ફ્રાન્સમાં અવર્ણનીય ગેરવ્યવસ્થા થઇ ગઈ હતી. ડાયરેક્ટરોની નિર્બળ રાજસત્તા એવાં મૂર્ખાઇભરેલાં કામ કરતી હતી કે આખી પ્રજાનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ તે ગુમાવી બેઠી હતી. આખા દેશમાં નાના પ્રકારનાં કાવત્રાં અને ગુપ્ત રાજનૈતિક હત્યાઓ થતાં હતાં. વળી ફ્રાન્સને યૂરોપ સાથે બીજી વારની લડાઇ જાગી હતી. આસ્ટ્રિયાએ ઈટાલી સર કરી લીધો હતો, અને વિહ્વલ બનેલા ફ્રેન્ચ પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સીમા ઉપર શત્રુરાજ્યોનાં સૈન્યનો જમાવ થવા લાગ્યો હતો.

આ સમાચાર વાંચ્યા પછી તેણે પોતાના સેક્રેટરી બુરિયેનને કહ્યું, 'મારી આગાહી આખરે ખરી પડી. મૂર્ખાઓએ ઇટાલિ ખોયું. મારી તમામ ફતેહ બરબાદ ગઇ. આ પળે હવે વગર વિલંબે ફ્રાન્સ જવું જોઇએ અને હજી બગડેલી બાજી સુધરે તો સુધારીને ફ્રાન્સને વિનાશમાંથી બચાવી લેવો જોઇએ."

નેપોલિયનમાં ખાસ વિલક્ષણતા એ હતી કે જ્યારે જ્યારે તે અમુક નિશ્ચય કરતો

ત્યારે સવાલની દરેક બાજુનો વિચાર તે ઘણીજ ઝડપથી કરી લેતો અને તરતજ પરિણામ શું આવશે તે પણ કળી શકતો. બીજા માણસો ઘણા સમયસુધી શાંતિથી ઉંડા વિચાર કર્યા પછી પોતાના નિર્ણયોમાં જે શાણપણ અને દીર્ઘદષ્ટિનું દર્શન કરાવતા તેટલુંજ શાણપણ અને તેટલીજ દીર્ઘદષ્ટિ તેના એક પળવારમાં ઘડી કાઢેલા નિશ્ચયોમાં જોવામાં આવતાં. લડાઇના વિકટ મામલામાં, પળે પળે બદલાતા અને નવા ઉભા થતા સંજોગોમાં તે કદી પણ ગુંચવાતો નહિ. શું કરવું તેના વિચાર કરવાને એક પળવાર પણ તે થોભતો નહિ, પણ ધીમેથી પાકો વિચાર કર્યા પછી પણ આખરે જે માર્ગ તેને જડી શકે તેજ માર્ગ તે એકદમ શોધી કહાડતો અને મનમાં જરા પણ અંદેશો લાવ્યા વગર તેનો અમલ કરતો. આ પ્રમાણે સ્વાભાવિક પ્રેરણાથી તાત્કાળિક પણ ખરા નિશ્ચય કરવાની તેની અદ્‌ભુત શકિત એ તેના અસામાન્ય સામર્થ્યની એક મુખ્ય ચાવી હતી. તેની કાર્યદક્ષતા પણ તેની અલૌકિક હતી. આથી કરીને જે કાર્ય કરવાને બીજા માણસોને દિવસના દિવસ લાગે તે કામ તે થોડા કલાકમાંજ ઉકેલી નાખતો.

આ વખતે પણ તેણે એક પળવારમાં ફ્રાન્સ જવાનો નિશ્ચય કરી નાખ્યો. કયે માર્ગે મુસાફરી કરવી, મિસરના સૈન્યનું શું કરવું, અંગ્રેજ નાકાઓની સરત કેવી રીતે ચૂકાવવી, કોને કોને સાથે લઈ જવા, એ બધું તેણે એકદમ નક્કી કરી દીધું. તેણે પોતાના અંગત સલાહકારોને પોતાનો નિશ્ચય જણાવી દીધો પણ એમાંની લેશમાત્ર પણ ખબર શત્રુના નૌકાસૈન્યને મળવા પામે નહિ તેને માટે સઘળી યોજના પૂરેપૂરી ગુપ્ત રાખવાની સૂચના કરી, અને બે નાનાં વહાણ તથા ચારસો માણસોને બે મહિનાસુધી ચાલે તેટલું સીધું તૈયાર કરવાનો પણ હુકમ કરી દીધો.

ત્યાર પછી તે કેરો તરફ જવા નીકળ્યો અને ૧૦ મી ઑગસ્ટે સમરવિજયી સેનાપતિ તરીકે પૂર દમામથી નગરમાં દાખલ થયો. પોતે ફ્રાન્સ જવાની તૈયારી કરે છે એ વાતની તેણે સૈન્યને બિલકુલ જાણ થવા દીધી નહિ. થોડા દિવસ નાઇલ નદીના પ્રદેશમાં પરિભ્રમણ કર્યા પછી રણ ઓળગીને ઘણીજ ઝડપથી તે ૨૨ મી ઑગસ્ટે અલેકઝાન્ડ્રિયા આવી પહોંચ્યો. અંધારી રાતે થોડા વફાદાર અંગરક્ષકો અને આઠ સોબતીઓને સાથે લઇને તે ઉપસાગરના એક એકાંત ભાગ આગળ ગયો. તેઓ ક્યાં જતા હતા તેની કોઇને કશી ખબર ન હતી. ત્યાં આગળ બે વહાણ તેમની રાહ જોતાં ઉભાં હતાં. પછી ત્યાં આગળ નેપોલિયને ફ્રાન્સ જવાનો પોતાનો ઉદ્દેશ જાહેર કર્યો. આખા મંડળમાં આનંદ આનંદ થઇ ગયો. તેઓ ચુપચુપ મછવામાં બેસીને વહાણ આગળ ગયા. બધા વહાણમાં બેસી ગયા એટલે તરતજ સઢ છોડવામાં આવ્યા અને સવારનો ઝાંખો પ્રકાશ થયો તે વખતે તો મિસરના રેતાળ કિનારાની રેખા સમુદ્રના ક્ષિતિજમાં અદશ્ય થઈ ગઈ !

प्रकरण १५ मु–मिसरथी पारिसमां पुनरागमन १७९९.

નેપોલિયનને મિસર ઉપર કરેલી ચઢાઈની યોજના માનુષી બુદ્ધિથી કલ્પેલી મહાન યોજનાઓમાંની એક હતી, પણ જે મજલો વચ્ચે તે ફ્રાન્સ પાછો આવ્યો તે મજલો જોતાં તેના નૈતિક બળનું અને ભવ્યતાનું વિશેષરૂપે દર્શન થાય છે તેના નૌકાસૈન્યનો નાશ થયો ત્યારથી પૂર્વ દિશા તરફ આગળ વધવાનો સવાલ તો ઊડી જ ગયો હતો તેનું સૈન્ય વાસ્તવિકરીતે મિસરમાં કેદ પકડાયું હોય એવી હાલતમાં હતું હવે તો સારામાં સારો માર્ગ એજ હતો કે તેણે ફ્રાન્સ જવું અને ત્યાં પોતાની પ્રતિભા વાપરીને મિસરના લશ્કરને મદદ મોકલાવવી આથી ફરીને તેના [illegible] ફરવાના વિચારને પુષ્ટિ આપનાર તેની પોતાના સૈન્ય તરફની લાગણી હતી નાઈલાજે તેમને એકલા મૂકી જવાની તેને ફરજ પડી હતી અને તે સહિસલામત ફ્રાન્સ ન પહોંચી શકે તો તેમાં એકલી તેની પોતાનીજ નહિ પણ તેના લશ્કરની સલામતીને પણ જોખમ પહોંચે તેમ હતું આજ કારણથી તેને સઘળી યોજનાઓ ગુપ્ત રાખવાની જરૂર હતી. જો શત્રુને લેશમાત્ર પણ બાતમી મળે તો તેઓ સમુદ્રમાર્ગ ઉપર સખ્ત દેખરેખ રાખે અને તેને જતો અટકાવે આ સંજોગો જોતાં તેના ધીટ સાહસને માટે તેને આખું જગત્ ધન્યવાદ આપે છે

આ સાહસમાં રહેલી નૈતિક ભાવનાનો આપણે જરા વિચાર કરીએ ત્રણ કરોડ મનુષ્યોની બનેલી ફ્રેન્ચ પ્રજા છેલ્લાં દશ વર્ષથી ભયંકર સામાજિક સન્નિપાતથી પ્રક્ષુબ્ધ અને છિન્ન ભિન્ન થઈ ગઈ હતી એવું એક પણ પાપ ન હતું કે જે તે હતભાગ્ય દેશમાં ન બન્યું હોય. મનુષ્યના હૃદયમાં જે જે આસુરીવૃત્તિઓ ઉદ્ભવી શકે છે તે તમામ દુર્વૃત્તિઓ દાવાનળની માફક શહેરે શહેર અને ગામેગામ ફરી વળી હતી શ્રીમંતોના સુશોભિત મહેલનાં ખંડિયેર થઈ ગયાં હતાં અને રળિયામણાં ખેતરવાડીઓ, પુરુષો અને બાળકોના લોહીથી રંગાઈ ગયાં હતાં. લૂંટફાટનું કામ મોટા પાયા ઉપર ચાલી રહ્યું હતું અને હજારો સુખી કુટુંબો કંગાલ બનીને ભિખારીની હાલતમાં રખડતાં હતાં. નીતિભંગ અને વ્યભિચાર કાયદેસર મનાઈ ગયાં હતાં અને

અલબેલી ફ્રેન્ચ પ્રજા અધમ ભ્રષ્ટ વારાંગનાના બીભત્સ આવાસતુલ્ય બની ગઇ હતી.

કાયદાએ વાસ્તવિકરીતે પોતે પોતાનોજ વિનાશ કર્યો છે અને તેના ફેંસલા લોકસમૂહની ત્રાસદાયક ચીચીઆરીને અનુકૂળ થવા માટે ઘડીમાં આ બાજુએ તો ઘડીમાં બીજી બાજુએ ઢળતા હતા. તેની ભૂલ બતાવનારને ચૂપ કરવાને માટે એકજ સબળ દલીલનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો, અને તે માત્ર મનુષ્યરક્તથી રાતદિવસ ભરપૂર રહેતી ગટરોવાળું વધસ્થાનજ હતું. આજ હથિયારથી સમાલોચના કરનારની જીભ અને કલમ અંકુશમાં રહ્યાં હતાં. રોજ રોજ નવાં રાજ્યબંધારણો ઘડાતાં. જાતીય વિદ્રોહ આખા દેશમાં દાવાનળની માફક સળગી રહ્યો હતો. રાજાના પક્ષકારો અને રાષ્ટ્રવિપ્લવ કરનાર પક્ષ નિરાશાથી ગાંડા બનીને એક બીજાના ગળાં રેંસી નાખતા હતા. આ પ્રલયાગ્નિને યૂરોપના રાજાઓ સંકોરી આપતા હતા અને ફ્રાન્સને પોતાનાં લશ્કર અને લડાયક વહાણોવડે ચારે દિશાએ ઘેરી વળતા હતા.

ફ્રાન્સની પ્રજાના સામાજિક ઇતિહાસનાં પાનાં ભયાનક અને અસહ્ય અત્યાચારની સાક્ષી પૂરે છે. અનેક સૈકા થયાં રૈયત, રાજા અને ઉમરાવવર્ગના જુલમની ઘાણીમાં તે પ્રજા પીલાઈ હતી. આખરે આ દમાણુ છેકજ અસહ્ય થઇ પડ્યું. ક્રોધના આવેશમા આવીને લોકોએ પોકાર કર્યો કે "અમે લાખો માણસો તમારી વિષયલંપટતાની સામગ્રી પૂરી પાડીશુ નહિ, તમારી તુમાખી સહન કરીશું નહિ." રાજા અને ઉમરાવોએ પ્રતિધ્વનિ કર્યો કે "તમારે તે સહન કરવાંજ પડશે. અમે તમારા બબડાટ ફફડાટને લેખવતા નથી." પોપ મહારાજના સભામંડપમાથી ગંભીર ગર્જના નીકળી કે "લોકોએ સહન કરવુ જ પડશે" વિયેનાના રાજ્યપ્રાસાદમાંથી, રૂશિયાના ઝારના ઘુમટવાળા મહેલમાંથી, અને તુર્કસ્તાનના સુલતાનના વિલાસપૂર્ણ જનાનખાનામાંથી પણ એવોજ પ્રતિધ્વનિ નીકળ્યો; અને તે સર્વના કરતાં વિશેષ ગંભીર, પ્રચંડ, અને દૃઢતાપૂર્ણ સિંહનાદનો સ્વતંત્રતાના ઉપાસક, સુવ્યવસ્થિત રાજ્યતંત્ર ભોગવતા સુખી ઇંગ્લંડે કર્યો કે "લોકોએ સહન કરવુંજ જોઇશે."

આના પરિણામે ઘણા વર્ષસુધી દબાઇ રહેલો જ્વાળામુખી ફ્રાન્સમાં ભયાનક ધડાકા સાથે ફાટ્યો અને તેમાંથી ધડધડાટ વહેતો લાવાનો રસ આખા યૂરોપમા સચરાચર વહેવા લાગ્યો. ચારે દિશાએથી શત્રુઓવડે ઘેરાયલા અને પોતાનાજ દેશના જુલ્મી કાયદાઓથી કચરાયલા લોકોના ક્રોધની સીમા ન રહી. તેઓ નિરાશાથી, અપમાનથી ગાંડા બની ગયા. પોતાની તુલનાશક્તિ ખોઇ બેઠા. ઉમરાવોના મહેલ તેમને ગેરવાજબીકર, અને દાસત્વનાં ચિન્હરૂપ દેખાવા લાગ્યા. ધિક્કાર અને વૈરથી પ્રજ્વલિત થઇને તેઓ દૈત્યોની માફક ઉમરાવોના અને શ્રીમતોનાં નિવાસસ્થાનપર તૂટી પડ્યા અને તેમને જમીનદોસ્ત કરી નાખ્યાં. રાજમહેલ કે જ્યાં સૈકાના સૈકા થયાં રાજાઓ નીતિ અને ધર્મવિરુદ્ધ વિષયભોગ ભોગવતા આવ્યા હતા તે પ્રજાના

સત્વની નિશાની તરીકે ગણાયા અને ઉશ્કેરાયલા લોકોએ તેમને પણ ભાંગી તોડીને પાયમાલ કરી નાખ્યા રાજાની આપખુદી સત્તાને એકે ઝપાટે તોડી નાખીને ફ્રેન્ચો એ અરાજકતા અખ્તિયાર કરી હીરાજડિત સુવર્ણમુકુટ અને રાજદંડ ધારણ કરનાર રાજા, તેના દરબારમાં રહેનાર શ્રીમંત ઉમરાવો અને વ્યભિચારિણી સુંદરીઓ અદૃશ્ય થઇ ગયાં અને *કારખાનાંઓના ધૂમાડામાંથી, લોખંડની ખાણોના ઉંડાણમાંથી તથા દરિદ્રતાથી ભરેલાં ગંધાતાં ઝુંપડાંઓમાંથી, ગંદો, અસંસ્કૃત, બીભત્સ, અને મનુષ્યરક્તનો તરસ્યો હજાર માથાવાળો ભયાનક રાક્ષસ નીકળી આવી રાજાને સ્થાને આવીને બેઠો ફ્રાન્સે રાજસત્તાનો નાશ કર્યો પણ તે સુવ્યવસ્થિત, કાયદેસર, સંગીન પ્રજાતંત્ર સ્થાપી શક્યુ નહિ. એક જુલમી રાજાને ઠેકાણે ઉશ્કેરાયલા, અર્ધ-ઘેલા તથા અભણ લોકસમૂહની સત્તા સ્થપાઇ

ખાસ કરીને છેલ્લાં દશ વર્ષથી ફ્રાન્સની આવી સ્થિતિ હતી લોક વર્ગ હવે દુઃખથી કંટાળી ગયો હતો અને છુટકારાની રાહ જોતો હતો પણ આખી પ્રજાનો નેતા બની શકે એવા પ્રતિભાશાળી વીરપુરુષનો અભાવ હતો રાજ્યતંત્ર લોકોના તિરસ્કારનો પાત્ર થયુ હતુ અને તેની લગામ ઢીલી પડી હતી ફ્રાન્સમાં સર્વત્ર અંધેર અને પૂરેપૂરી પાયમાલીના ચિન્હો નજરે પડતાં હતાં ઘણા લોકોનાં હૃદય હવે બોનાપાર્ટને માટે ઉત્સુક થયાં હતાં. 'બોનાપાર્ટ ક્યાં છે ? ઇટાલિ અને મિસર જીતનાર બોનાપાર્ટ ક્યાં બેસી રહ્યો છે ? જો આપણને આ વિપત્તિમાંથી છોડાવવાને કોઇ સમર્થ હોય તો એકલો નેપોલિયનજ છે" એવા ઉદ્‌ગાર ઘણાં માણસોને મોઢેથી અનેક ઠેકાણે નીકળવા લાગ્યા અને આખી પ્રજા છુટકારાની આશાએ તેના એકલાના તરફ જોવા લાગી

આવા વિકટ પ્રસંગોમાં, નેપોલિયન જે ત્રણજ વર્ષ પહેલાં તદન અપ્રસિદ્ધ અને વગવસીલા વગરનો હતો તે હવે પોતાના દેશને નાનેથી લગાડનાર, કંગાલ રાજ્યતંત્રને ઉથલાવી નાખવાને દેશમાં પ્રવર્તાયલી અરાજકતાનો નાશ કરવાને, વિદેશી રાજ્યોના હુમલાનો પ્રતિકાર કરવાને અને ચાર કરોડ મનુષ્યોનો વિનાશ થતો અટકાવવાને સ્વદેશ જવા તૈયાર થયો આ સાહસ ઘણુંજ ગંભીર અને પ્રશંસનીય હતુ અને તેનો ઉદ્દેશ ઘણોજ ઉદાર હતો તેને બે શત્રુઓની સામે પોતાની શક્તિ અજમાવવાની હતી-એક તો રાજાનો પક્ષ લઇને લડનાર યૂરોપના સંયુક્ત રાજાઓ અને બીજો પારિસનો અવિહિત લોકવર્ગ છતાં પણ અત્યંત શાંતિ અને અડગ આત્મવિશ્વાસ રાખીને તેણે આ સાહસ ઉઠાવ્યું તેના અલૌકિક જીવનમાં આ એક ઘણો મહત્વનો પ્રસંગ છે સામા પડનારાઓને મહાત કરવા માટે તેણે પોતાની સાથ લશ્કર રાખ્યુ ન હતુ તેણે ઘણાં દુર્ગો અને વ્યાપક કાવત્રાની જરા પણ ન હતી.

* આ [illegible] અક્ષરશઃ [illegible] વર્ણન કરવામાં આવ્યુ છે અનુ૦ કે૦

તે પોતાની બુદ્ધિ અને શક્તિ ઉપર તથા લોકોના મોટા ભાગની સહાનુભૂતિ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને ફ્રાન્સનું અવ્યવસ્થિત રાજ્યતંત્ર પોતાના હાથમાં લેવાને માટે લગભગ એકલોજ જવાને માટે તત્પર થયો. આના કરતાં વધારે ગંભીર સંકટ તેણે કદિ પણ ખેડયું નથી. જેમ મધપૂડાને કોઈ તોડવા જાય ત્યારે તેનું શી રીતે રક્ષણ કરવું તથા કોના ઉપર વેર લેવું તેની કશી સૂઝ ન પડતાં હજારો મધમાખીઓ મધપૂડામાંથી બહાર નીકળીને ચારે દિશાએ ભણભણાટ કરી મૂકે છે; તેમ અબુકરના સંગ્રામ પછી ઇગ્લંડ, રૂશિયા અને તુર્કસ્તાનનાં હજારો લડાયક વહાણો આખા ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં ઘૂમવા લાગ્યાં હતાં. તેમની નજર ચૂકાવીને શી રીતે ફ્રાન્સને કિનારે પહોંચવું એ પણ એક ગંભીર પ્રશ્ન હતો. બીજી બાજુએ ફ્રાન્સની વધભૂમિ મનુષ્યરક્તથી ભીનીને ભીનીજ રહેતી હતી. ઉચ્છૃંખલ અને ઉશ્કેરાયલા લોકવર્ગના અભિપ્રાયની સામે થનારને માટે એજ સ્થાન નિર્માણ થયું હતું પોતાની બોડમાં સૂતેલા સિંહની દાઢમાં હાથ નાખવા જેવું આ સાહસ હતું અને તે નેપોલિયને એકલે હાથે માથે લીધું હતુ: પણ સ્વદેશસેવા કરવા માટે જેનું હૃદય વ્યાકુળ બની ગયું છે તે શું પોતાની સલામતીનો વિચાર કરીને બેસી રહેશે? તે શુ વિપત્તિથી ડરી જઇને પાછી પાની કરશે?

૧૭૯૯ ના ઑગસ્ટ માસની ૨૨ મી તારીખે રાત્રે દશ વાગે નેપોલિયન ફ્રાન્સ જવા માટે વહાણમાં બેઠો. તારાનાં પ્રતિબિંબ ભૂમધ્ય સમુદ્રના શાંત, તરંગરહિત ભૂરી આરસી જેવા જળરાશિમાં પડતાં હતાં અને તેને ભેદીને તેનુ વહાણ ફ્રાન્સ તરફ પ્રયાણ કરવા લાગ્યું. તેના અનુસંગીઓ પોતે સ્વદેશ જવા નીકળ્યા છે એ વિચારથી હર્ષઘેલા બની ગયા હતા; પણ નેપોલિયન વિચારમાં ગરકાવ થઇને શાંત મુખમુદ્રા ધારણ કરીને તુતક ઉપર ઉભો ઉભો અદૃશ્ય થઈ જતા મિસરના કિનારાની રેખા નિહાળતો હતો. તેના અક્ષુબ્ધ ચિત્ત ઉપર હર્ષ કિંવા ગ્લાનિ બેમાંથી એકની પણ અસર થતી ન હતી. પૂર્ણ શાંત અને ગંભીર ભાવે તે એકલો એકલો વિચાર કર્યો જતો હતો અને એવે પ્રસગે એના મનમાં ઉત્પન્ન થતા વિચારનું જ્યારે જ્યારે આપણને કાંઇક દર્શન થઇ જાય છે ત્યારે તેમાં ભવ્યતાની ઉંડી છાપ જોવામાં આવે છે.

પોલિયન પોતાના સિપાઇઓ સાથે વારંવાર છૂટથી વાતચીત કરતો, છતાં પણ તેના ચારિત્ર્યના પ્રભાવથી તેઓ અંજાઈ જતા અને તેના તરફ માત્ર પ્રેમથી- નહિ પણ સન્માન અને ભક્તિભાવથી જોતા હતા. તેની રીતભાતમાં તુમાખીની છાયા ન હતી તો પણ તેનું સ્થાન તેની આસપાસનાં બધાં માણસો કરતાં ઘણી ઉચી ભૂમિકા ઉપર હતું. તેના સિપાઇઓ અને સરદારો ગંજીફાનાં પાનાંનું, મદિરાનુ, અને સુંદર સ્ત્રીઓને લગતા વિચારોનું સેવન કર્યા કરતા; પરંતુ નેપો-

લિયનના મનમાં તો પ્રજાતંત્રવાદીઓ મદદ લઈને સ્થાપવાની, અમર કીર્તિ મેળવવાની ઓ પ્રગતિના આરંભ કરવાની એક નાનકડી ઇચ્છા હતી. તેના ઉત્તમોત્તમ ... તે પણ તેના વરીના અગત્યની માફક તેના આ માનના આવેગને કાબૂ કરતા. તેઓ તો માન દેની આતા ઉદાર ... હતા તેના હૃદયમાં નાહક વિચારોની નાતી તેમની પાસે ન હતી. મનુષ્યસ્વભાવને માટે નેપોલિયને પ્રસંગે હલકો અભિપ્રાય ધરાવતા હતો અને તેથી કરીને જ્યારે જ્યારે તે કોઈના નાહિંમતમાં હોય ત્યારે હમેશાં કહેતો કે માણસજાતની નિર્બળતા જોતાં એવા હોય. ઘણા માણસો જોઈએ તેને જ્યારેમાં જ્યારે ઇનામ દઈ આર તરફ પણ તેને કદિ માન ઉપજતો નહિ. તે એટલાંગનો અગત મિત્ર અને પાછળથી તેના દુશ્મન બનેલા બુરિયેન પણ જણાવે છે કે 'નેપોલિયનમાં ક્રૂરતા, ગાઢ અને વેરભાવ હતાં તે બાળકો પર ઘણો પ્યાર રાખતો અને ... માણસોમાં ખાસ કરીને તેમની ગતિ જોવામાં આવતી નથી હું જે કહું છું તે સત્ય કહું છું અને પાકો વિચાર કરીને જ કહું છું"

નેપોલિયનના વહાણ આફ્રિકાનો કિનારો છોડીને રાતોરાત ઉપડી ગયાં સર્વને આશા હતી કે સવાર પડતા પહેલાં અલેકઝાન્ડ્રિયાથી ઘણે દૂર નીકળી જઇશું અને તેમ થવાની જરૂર પણ હતી કારણ કે એટલામાં અંગ્રેજોનાં ઘણાં લડાયક વહાણ ઘૂમતાં હતાં, પણ મધરાત થયા પછી કમનસીબે પવન ધીમો પડ્યો અને થોડીવારમાં તો તદ્દન પડી ગયો. આથી કરીને સવાર થયું ત્યારે તેઓને જણાયું કે આપણે બહુ અંતર કાપ્યું નથી સર્વના મનમાં પકડાઈ જવાની ચિંતા પેઠી અને તેમનો આનંદ ભયના રૂપમાં ફેરવાઇ ગયો. તેઓ નેપોલિયનને કહેવા લાગ્યા કે આપણે મિસર તરફ જ પાછા જવું જોઇએ, પણ તેણે પોતાનો નિશ્ચય ફેરવ્યો નહિ તેણે જવાબ દીધો કે 'તમે ફિકર રાખશો નહિ આપણે નિર્વિઘ્ને ફ્રાન્સ પહોંચીશું" નૌકાધિપતિનો વિચાર એવો હતો કે ફ્રાન્સ જવાના ટુંકામા ટુંકે માર્ગે વહાણ હંકારવું પણ આ વિચાર પણ નેપોલિયને નામંજૂર કર્યો તેણે કહ્યું કે "નહિ. આફ્રિકાને કિનારે કિનારેજ વહાણને ચાલવા દો, અને સાર્ડિનિયાના ટાપુથી સીધી લીટીમાં આવીએ નહિ ત્યાંસુધી બીજાં વહાણોની અવરજવર ન હોય તે રસ્તેજ જવું કારણ કે જો અંગ્રેજોનાં વહાણ આવી પડે તો આપણાથી જલદીથી કિનારા ઉપર ઉતરી જવાય અને આપણી સાથે રાખેલી નાની તોપો અને મુઠીભર માણસો વડે આપણો બચાવ કરતા કરતા આપણે ટ્યુનિસ બંદર સુધી જમીનમાર્ગે જઇ પહોંચીશું અને ત્યાંથી આપણને સ્વદેશ જવાની અનુકૂળતા મળી આવશે"

આ જોખમભરેલા પ્રવાસમાં નેપોલિયને અનેક પ્રકારનાં સંકટ સહન કર્યાં અંગ્રેજોને હાથે કેદ પકડાઇને ત્યાંના કોઈ કેદખાનામાં બંદીવાન થવું એ મોટામાં મોટી દહેશત હતી વીસ દહાડાસુધી પવન એવો પ્રતિકૂળ રહ્યો કે તેઓ પૂરા ત્રણસો

માઇલ પણ આગળ જઈ શક્યા નહિ. બધા નાહિંમત થઈ ગયા અને જરૂર પકડાઈ જઈશું એવી તેમને ધાસ્તી પેઠી. તેથી તેઓ અલેક્ઝાન્ડ્રિયા પાછાં જવાય તો ઠીક એવું કહેવા લાગ્યા, પણ નેપોલિયન તો આ વિકટ મામલામાં પણ શાંત અને અક્ષુબ્ધ ભાવે તેમને કહેતો કે "આપણે જરૂર નિર્વિઘ્ને ફ્રાન્સ પહોંચીશું. ગમે તે સંકટ આવી પડે પણ જે સાહસ આપણે ઉઠાવ્યું છે તેને છોડી નજ દેવું એવો મારો દૃઢ નિશ્ચય છે. મારૂં કિસ્મત મને દગો નહિજ દે."

નેપોલિયન પ્રારબ્ધવાન હતો એવી સર્વની માન્યતા છે. તેનો સેક્રેટરી બુરિયેન આ પ્રવાસ વખતે પણ તેની સાથે હતો તે લખે છે કે "અમુક માણસો પ્રારબ્ધવાન હોય છે અને તેમની આખી જિંદગીસુધી તેઓ પ્રારબ્ધના જોરથી ફાવી જાય છે એવી લોકમાન્યતા છે. હું તે માનતો નથી. પણ નેપોલિયન એવા એવા બારિક સંજોગોમાંથી પસાર થઇ ગયો હતો, તથા ઘણીવાર એવો જરા જરા માટે બચી ગયો હતો કે તે હું જ્યારે યાદ કરૂં છું, ત્યારે મને પણ એમજ લાગે છે કે લોકો તેને પ્રારબ્ધવાન ગણે તેમાં આશ્ચર્ય નથી. 'પ્રારબ્ધના આ પૂતળા'નું મેં લાંબા વખત સુધી નિરીક્ષણ કર્યું છે અને હું એવા ઠરાવપર આવ્યો છું કે લોકો જેને કિસ્મત કહે છે તે ખરૂં જોતાં તેની બુદ્ધિજ છે. તેની ફતેહ એ તેની દૂરદર્શિતાનું, સાચી ગણતરી કરવાની અને ત્વરાથી ડહાપણભરેલા નિશ્ચય ઘડી કહાડવાની શક્તિનું અને નિઃસીમ સાહસનુંજ પરિણામ છે. દાખલાતરીકે મિસરથી ફ્રાન્સ જતી વખતે નૌકાપતિની સલાહનો તેણે દૃઢતાથી અનાદર ન કર્યો હોત અને તેણે બતાવેલા સામાન્ય માર્ગે તે ગયો હોત તો તે બચત ખરો કે? ઘણું કરીને તે કેદ પકડાયા વગર રહેતજ નહિ. હવે આમાં એના કિસ્મતનો પ્રતાપ હતો કે એની દૂરદર્શિતા અને બુદ્ધિનો?"

આવા સંકટમય સંજોગોમાં તે પોતાના મનને લેશમાત્ર પણ ક્ષુભિત કે વ્યગ્ર ન કરતાં સમુદ્રના જેવી ગંભીર શાંતિ ધારણ કરીને અને પોતાની તમામ શક્તિઓનો પૂરેપૂરો સંયમ કરીને સમય વ્યતીત કરતો હતો. તેની પાસે ચૂંટી કહાડેલાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ તો હમેશાં સાથેજ રહેતો. કલાકના કલાક તે વાંચવાલખવામાં ગાળતો; અને થાકતો ત્યારે મનને વિનોદ આપવા માટે ભૂમિતિના કઠિન પ્રશ્નો છોડતો, રસાયનશાસ્ત્ર તથા એવા બીજા ક્રિયાત્મક વિષયમાં સંશોધન કરવામાં ગુંથાતો અને પોતાની સાથે રાખેલા પંડિતો સાથે જ્ઞાનચર્ચા કરતો. સાહિત્ય અને વિજ્ઞાનના અભ્યાસમાં તેના આત્માની તમામ શક્તિઓ કેન્દ્રીભૂત બની ગઈ હતી. આજ અરસામાં તેણે બાઇબલ અને કુરાનનું તત્ત્વજ્ઞાની દૃષ્ટિથી અવલોકન કર્યું અને ખ્રિસ્તી અને મહમદના ધર્મના તત્ત્વાત્મક સિદ્ધાંતોનું પૃથક્કરણ કરવા માંડ્યું. ઇસુ ખ્રિસ્તે આપેલા ઉપદેશના નૈતિક સિદ્ધાંતોની ઉચ્ચતાની તેના મન ઉપર ઘણી ઉંડી અસર

થઈ તે એટલે સુધી કે તેણે ગંજીફાનાં પાનાં ટીચતા પોતાના મિત્રોને પાસે બોલાવીને ઈસુની વાણીની છટા અને તેના નૈતિક સિદ્ધાંતોની ખુબી તરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચ્યું તેમાંના એકે જરાક કટાક્ષમાં કહ્યું કે એમ કરતાં કરતાં તમે એક દિવસ ભક્ત બની જશો. નેપોલિયને ઉત્તર આપ્યો કે "હું ઇચ્છું છું કે હું તેવો થાઉં—જેમને ધર્મની સત્યતા ઉપર અડગ વિશ્વાસ હશે તેમને ધર્મદ્વારા કેટલું બધું આશ્વાસન મળતું હશે?"

એક દિવસ તૂતક ઉપર બેઠા બેઠા કેટલાક અમલદારો ઈશ્વરના અસ્તિત્વવિષે ચર્ચા કરતા હતા. તેઓમાંના ઘણાક નાસ્તિક હતા આકાશ સ્વચ્છ હતું, તારા ઝગઝગી રહ્યા હતા, અને ઈશ્વરની કારીગિરીની ભવ્યતાનું દર્શન થતું હતું ઈશ્વરે સર્જેલા તારા અને ચંદ્ર તેમના તેજસ્વી કિરણોથી જગતને દીપાવી રહ્યા હતા. પેલા અમલદારોની નાસ્તિકતાભરેલી તે છટી દલીલો તેને કાને પડી તે પોતાનાજ વિચારમાં ગુલતાન થઈ ગયો હોય તેવો દેખાવ કરીને આમતેમ આંટા મારતો હતો અને ચર્ચામાં કશો ભાગ લેતો ન હતો એકાએક તે તેઓની વચમાં આવીને ઉભો અને બોલ્યો, "તમારી દલીલ ઘણી સુંદર શબ્દોમાં ગોઠવેલી તો છે પણ મને કહેશો કે જે તેજસ્વી ગોળાઓ આપણા માથા ઉપર જોઈએ છીએ તેમને કોણે પેદા કર્યા?" કોઈથી જવાબ ન અપાયો નેપોલિયન પાછું પહેલાંની માફક મૌન ધારણ કરીને ફરવા લાગ્યો અને પેલા ગૃહસ્થોએ વાતનો વિષય બદલ્યો

આ પ્રમાણે બાઈબલનો ઉંડો અભ્યાસ કર્યા પછી તે ખ્રિસ્તી ધર્મની ખુબીઓ અને મહત્ત્વ સમજવા લાગ્યો. શરૂઆતમાં તો માત્ર પારકા મત તરફ ઉદારભાવ રાખવો એવોજ તેનો સિદ્ધાંત હતો તેના મનથી ખ્રિસ્તી યાહુદી અને ઇસ્લામી ત્રણે ધર્મ સરખાજ હતા, પણ હવે તેને ખ્રિસ્તી ધર્મની શ્રેષ્ઠતા જણાઈ અને ત્યાર પછીનાં વર્ષોમાં પ્રવૃત્તિનો બોજો જેમ જેમ વધતો ગયો તેમ તેમ તે ધર્મવિષેનો તેનો સદ્ભાવ પણ વધતોજ ગયો. આખરે નાસ્તિક લોકોના ઉપહાસને ન ગણકારીને પોતાની લોકપ્રિયતાને જોખમમાં નાખીને, પોતાના મિત્રો અને શુભેચ્છકોની સલાહને તરછોડીને તેણે નાસ્તિક ફ્રાન્સમાં ખ્રિસ્તી ધર્મની પુનઃ સંસ્થાપના કરી કારણકે તેની એવી દૃઢ માન્યતા હતી કે કોઈપણ રાજ્યની સુસ્થિતિને માટે ધર્મની ઘણીજ અગત્ય છે એકવાર સેંટહેલેનામાં તેણે પોતાની જ્વલંત અને અનુપમ શૈલીમાં ઘટાદાર ભાષામાં કહ્યું હતું કે જીસસ તત્ત્વજ્ઞ ન હતો. તે પોતાનાજ સિદ્ધાંતોના જીવતા આદર્શરૂપ છે તેના શબ્દો અને સિદ્ધાંતો અપૂર્વ છે જીસસનો ઉદ્દેશ ઈશ્વરનું ઐક્ય અને આત્માને લગતા ગૂઢ નિયમોને પ્રકટ કરવાનો હતો. તેની બુદ્ધિ અને તેનું આત્મબળ અમાનુષી છે સિકંદરે સીઝરે, શાર્લમેન અને મેં મોટાં મોટાં રાજ્યો સ્થાપ્યાં તો ખરાં પણ આ રાજ્યોનો આધાર શેના ઉપર હતો? કેવળ બળ

ઉપર. પણ જીસસે જે રાજ્ય પ્રવર્તાવ્યું છે તેનો આધાર પ્રેમ ઉપર છે, અને અત્યારે આટલે વર્ષે પણ તેને માટે પ્રાણ પાથરવા લાખો માણસો તૈયાર છે. મારૂં શું? હું અકાળે મરણ પામીશ અને મારા શરીરને કીડા કોતરી ખાશે. એકવાર જે મહાન નેપોલિયન કહેવાઇ ગયો તેની આ દશા થવાની. મારૂં ભયંકર પતન અને જીસસનું સનાતન ધર્મરાજ્ય, જેનો વિસ્તાર, જેની લોકપ્રિયતા દિવસે દિવસે વધતાંજ જાય છે તે બેની વચ્ચે કેટલું અગાધ અંતર છે.!"

તેના ધર્મસંબંધી વિચાર તેના નીચેના ઉદ્‌ગારવડે સારી રીતે સમજી શકાશેઃ—"ધર્મભાવના એવું અદ્‌ભુત આશ્વાસન આપે છે કે તેને ઈશ્વરીય પ્રસાદજ કહી શકાય. જો આપણી પાસે એ ભાવના હોત તો અત્યારે આપણને કેટલું આત્મબળ મળત! મારી આખી કારકીર્દિ જે મોટાં મોટાં તોફાનોથી ભરપૂર અને અસામાન્ય હતી, તે દરમ્યાન મેં એક પણ પાપ કર્યું નથી. તેના બદલાનો શું હું નથી ધરાવતો! હું ઈશ્વરના દરબારમાં જરા પણ ડર રાખ્યા વગર ઉભો રહેવા તૈયાર છું. ક્રૂરતાભરેલી, અને ઇરાદાપૂર્વક કરેલી હત્યાઓથી, ખૂન કરાવવાના અને ઝેર દેવાના વિચારોથી મારો અંતરાત્મા કલંકિત થયો નથી; જ્યારે મારા જેવું જીવન ગાળનારા રાજનૈતિક પુરુષોમાં એવા દોષ ઘણા સાધારણ છે. હું તો માત્ર મારા દેશની મહત્તા, મારા દેશની કીર્તિ અને મારા દેશનું સામર્થ્ય વધે એટલુંજ ઇચ્છતો હતો. તેજ ઉદ્દેશની સિદ્ધિને માટે મેં મારી તમામ માનસિક શક્તિનો અને કાર્યદક્ષતાનો ઉપયોગ કર્યો હતો. મારી તમામ પ્રવૃત્તિઓ તેજ દિશા તરફ હતી. એને પાપ કહી શકાયજ નહિ. હું તો તેને પુણ્ય સમજું છું. એની સાથે મારા જીવનની છેલ્લી ઘડીએ મને પરલોકમાં સુખ શાંતિ મળશે એવી શુભાશાનું આશ્વાસન મળે તો હું કેવો કૃતાર્થ થાઉં!" *

પણ થોડીવાર પછી તેણે કહ્યું, "પરંતુ જ્યારે મૂર્ખાઇભરેલા શબ્દોમાં આપણને ધર્મનાં સત્યો સમજાવવામાં આવે અને જેમનું કર્તવ્ય ધર્મનો ઉપદેશ કરવાનું છે, તેમનેજ જ્યારે અધમ આચરણ કરતા જોઇએ ત્યારે તેમનો ઉપદેશ આપણા હૃદય ઉપર શી રીતે અસર કરી શકે? × મારી આસપાસના ધર્મગુરુઓ કહે છે કે આ જગત્ મિથ્યા છે, અહિંનો આનંદ જૂઠો

* ખ્રિસ્તીઓમાં મરતી વખતે એવો રીવાજ છે કે ધર્મગુરુ ઉપદેશ તથા આશ્વાસન આપે છે. તેને ઉદ્દેશીને નેપોલિયને આ વાત કહી હશે. સંપાદક.

× આપણા દેશમાં પણ જગતને જૂઠું કહેનારા પંડિતો અને આચાર્યો ચિન્તાને લેશ ગણકાર નથી ગણતા? અને પૈસાને મના કરનારા સાધુઓ શિષ્યોની ખુશામત કરતા નથી જોવામાં આવતા

છે પણ તેજ ધર્મગુરુઓને હું પરધનનુ હરેક રીતે હરણ કરવામાં કુશળ બેઉ છું "

ચાલીસ દિવસ સુધી, તેના વહાણ પ્રતિકૂળ પવનને લીધે આમ તેમ ધકેલાયા કર્યા આખરે ૧ લી અકટોબરે તેમણે કાર્સિકા ટાપુનો ખડકાળ કિનારો જોયો અને એજેક્ષિયોના બદરનો તેમને આશ્રય મળ્યો નેપોલિયન આવ્યો છે એ સમાચાર વિજળીને વેગે આખા શહેરમા ફેલાઇ ગયા અને પોતાના યશસ્વી દેશબાંધવનુ દર્શન કરવા માટે હજારો લોકો બદર ઉપર એકઠા થયા થોડાં વર્ષ ઉપર એજ લોકોએ તેનુ ઘરબાર ભાગી ફોડીને લૂટી લીધુ હતુ અને નેપોલિયનની માતા લેટિ-શિયાને તેના છોકરાઓ સાથે નિર્ધન અનાથ અવસ્થામા હાંકી મૂકી હતી એજ લોકો આજે હર્ષનાદથી તેને વધાવી લેતા હતા પણ નેપોલિયનને મન નિદા અને સ્તુતિ બેઉ સમાન હતા નિદાથી તે જેમ ખિન્ન થતો ન હતો તેમ સ્તુ-તિથી તે ફુલાઇ જતો ન હતો તેઓએ થોડા દિવસ ત્યાં રહીને સીધુ સામાન વગેરે ભરી લીધા પછી ૭ મી અકટોબરે પાછી તેમની જોખમભરેલી મુસાફરી શરૂ કરી બીજે દિવસે સાંજે સૂર્યાસ્ત વખતે પશ્ચિમાકાશમાં અગ્રેજોનો એક કાફલો સ્પષ્ટ રીતે જોવામા આવ્યો. નૌકાપતિએ તાબડતોબ કોર્સિકા તરફ પાછા જવાનો આગ્રહ કર્યો પણ નેપોલિયનને ખાત્રી હતી કે તેમ કરવા જતાં ઉલટા પકડાઇ જઇશુ તેથી તેણે જવાબ આપ્યો કે "કોર્સિકા તરફ જવુ એ સીધા ઇંગ્લ‌ન્ડ જવા બરોબર છે મારે તો ફ્રાન્સ જવુ છે માટે તમારા સઢ ઉકેલો દરેક જણને તેની મુકરર જગ્યાએ ઉભો રાખો વાયવ્ય કોણ તરફ હકારો કર્યા વગર આગળ જાઓ" રાત અંધારી હતી અને પવન પણ અનુકૂળ હતો વહાણ ઝપાટાબધ શત્રુના કાફલાની વચમા થઇને ફ્રાન્સ તરફ જવા લાગ્યાં દરેક પગે તેમને પકડાઇ જવાની ધાસ્તી હતી. નેપોલિયન સિવાય દરેક જણે આખી રાત ઘણીજ ચિંતા અને વ્યાકુળતાસહિત પસાર કરી તેણે તો ઠરાવજ કરી રાખ્યો હતો કે અણીને વખતે મછવામા કૂદી પડવુ અને તેમાં બેસીને પણ અંધારાનો લાભ લઇને ફ્રાન્સ તરફ પ્રયાણ કરવુ અક્ષુબ્ધ ચિત્તે અને લેશમાત્ર પણ ગભરાટ વગર તેણે મછવો તૈ-યાર રખાવ્યો. સાથે કોને કોને લઇ જવા તેમનાં નામ પણ નક્કી કર્યા અને જરૂ-રના કાગળો જૂદા પાડીને એક જૂદુ બડલ બાંધી રાખ્યુ આખી રાત કોઇને નિદ્રા તો આવીજ નહિ કાં તો તેઓ થોડા વખતમા પોતાના કુટુબ ભેગા થવાના અથવા તો ઇંગ્લંડના કેદખાનામાં સડી સડીને મરવાના આવા ભયકર મામલામાં પણ નેપોલિયનના ચેહેરા ઉપર લેશમાત્ર પણ ગભરાટ કે વ્યાકુળતા જણાઇ ન હતી

બીજે દિવસે સવાર થતા ઉગતા સૂર્યના મદ પ્રકાશમા ફ્રાન્સના દક્ષિણ કિનારે આવેલા પર્વતોના શિખર દષ્ટિએ પડ્યાં અને શત્રુનો કાફલો અગ્નિકોણમાં દૂર

ક્ષિતિજમાં અદૃશ્ય થઇ જતો દેખાયો. ફ્રેન્ચો બચ્યા. પ્રવાસીઓમાં આનંદ આનંદ થઇ રહ્યો; પણ નેપોલિયન શાંત અક્ષુબ્ધભાવે લેશમાત્ર પણ લાગણીનો આવેશ બતાવ્યા વિના પોતાના સ્વદેશના કિનારા તરફ જોતો ઉભો હતો. તેજ દિવસે આઠવાગે તેનાં વહાણ ફ્રેજુ બંદર પાસે આવી લાગ્યાં. આ પ્રમાણે પચાસ દિવસસુધી ભૂમધ્ય સમુદ્રના તરગ ઉપર ઝોકાં ખાધા પછી, શત્રુઓના સંયુક્ત કાફલાની વચમાં થઇને, તેમની નજર ચૂકાવીને નેપોલિયન ફ્રાન્સ આવી પહોંચ્યો.

તેની આ અજાયબ જેવી સફરને લગતાં ઈંગ્લંડ અને ફ્રાન્સનાં વર્તમાનપત્રોમાં અનેક ચિત્રો પ્રકટ થયાં. લંડનથી પ્રકટ થતા એક વર્તમાનપત્રમાં એક એવું ચિત્ર છપાયું હતું કે તે જોઇને નેપોલિયન પોતે પણ પુષ્કળ હસ્યો હતો. અંગ્રેજ નૌકાધિપતિ લોર્ડ નેલ્સન બહાદુર હતો ખરો, પરંતુ મનુષ્યની કેટલીક નિર્બળતા તેનામાં પણ હતી એ જાણીતી વાત છે. તે ચિત્રમાં નેલ્સનને નેપોલિયન ઉપર ચોકી રાખતો ચિતર્યો હતો; પણ લેડી હેમિલ્ટનના સૌન્દર્યમાં તે એવો ગુલતાન બની ગયો હતો કે નેપોલિયન તેના બે પગ વચ્ચે થઇને પસાર થઇ ગયો. આવી મતલબનું તે ચિત્ર હતું, અને તેમાં અતિશયોક્તિ વગરનું શુદ્ધ ઐતિહાસિક સત્ય હતું જ્યારે નેપોલિયનના વહાણ પ્રતિકૂળ પવનને લીધે ભૂમધ્ય સમુદ્રના કિનારા પાસે આમ તેમ ઝોલાં ખાતાં હતાં, ત્યારે નેલ્સન તેની મહાન ફતેહના પારિતોષિકરૂપ જય કલગીથી શણગારાઇને લેડી હેમિલ્ટન સાથે વિષયલંપટ અને વિલાસપરાયણ ઇટાલિના રાજાઓના રાજ્યમહેલમાં યથેચ્છ વિહાર કરતો હતો. નેપોલિયન કહેતો કે કીર્તિનો થોડો પણ ભોગ આપ્યા વગર મનુષ્ય વિલાસ ભોગવી શકતોજ નથી."

નેપોલિયનના વહાણ ઉપર તેના આગમનસૂચક ધ્વજા ચડાવવામા આવી. વહાણ લગર કરે તે પહેલાં તો અસંખ્ય લોકો સમુદ્રતટ ઉપર એકઠા થઇ ગયા. હજારો માણસોથી ભરેલા મછવા તેના વહાણને ચારે દિશાએથી ઘેરી વળ્યા. હર્ષનાદથી કિનારો ગાજી રહ્યો. જ્યારે તેણે કિનારા ઉપર પગ મૂકયો ત્યારે "ઈટાલિ અને મિસર જીતનાર વીર કેસરી નેપોલિયન ઘણું જીવો." એવા પોકાર અસંખ્ય મનુષ્યોનાં મુખમાંથી નીકળ્યા.

લોકો દેશમા ચાલી રહેલી અરાજકતાથી કાયર થયા હતા. આસ્ટ્રિયા તેમના દેશ ઉપર આક્રમણ કરનાર છે એવી ધાસ્તીથી તેઓ કંપતા હતા. તે અણીને વખતે જેના ઉપર તેઓ સંપૂર્ણ રીતે વિશ્વાસ રાખી શકે એવો મુક્તિદાતા જાણે પરલોકમાંથી તેમની વહારે દોડી આવ્યો હોય તેમ નેપોલિયનને આવેલો જોઈને તેઓ હર્ષોન્માદમાં આવી ગયા. કવારન્ટાઇનના કાયદાઓનો ભંગ કરવાને લોકો તૈયાર થયા. તેમને સત્તાવાળાઓએ કહ્યું કે એ વહાણ પ્લેગવાળા પ્રદેશમાંથી આવે છે, ત્યારે લોકોએ જવાબ આપ્યો કે "અમારા દેશમાં આસ્ટ્રિયનો આવે તે કરતાં

સ્ત્રેગ આવે તો ભલે આવતો" એમ કહીને લોકસમૂહ નેપોલિયન તરફ ઉલટ્યો અને તેઓએ તેને ઉમંગભેર કિનારાસુધી ખેંચી આણ્યો લોકોના હૃદયમાં લાગણીનો પ્રવાહ ઉછળી રહ્યો. આખા ગામમાં તેના આવ્યાના સમાચાર ફેલાઈ ગયા સ્ત્રીઓ, પુરુષો અને બાળકોની બંદર ઉપર ઠઠ જામી ગઇ ઘાયલ થએલા સિપાઇઓ આ સમરવીરનું દર્શન કરવાને દવાખાનાઓમાંથી લથડીઆ ખાતા દોડી આવ્યા.

પછી તેના આવ્યાના શુભ સમાચાર તાર મારફતે પારિસ પહોંચાડવામાં આવ્યા. તાર ૯ મી અક્ટોબરે સાંજના પારિસ પહોંચ્યો. તે વખતે ડાયરેક્ટરના પ્રમુખને ઘેર મિજલ્સ્ની હતી. જોસેફાઈન પણ ત્યાં હતી. પાટનગરના તમામ આગેવાન પુરુષો ત્યાં હાજર હતા આ સમાચારથી આખું પારિસ ખળભળી ઉઠયું જેઓ નિર્બળ રાજ્યતંત્રનો લાભ લઇને સરમારી નાણાં ઉચાપત કરી ગયા હતા તેઓ ભયભીત થઇ ગયા. નેપોલિયનના બુદ્ધિબળથી અને તેની અસાધારણ લોકપ્રિયતાથી તેઓ વાકેફ હતા. તેમને મોટી ધાસ્તી એ હતી કે નેપોલિયન બીજો રાજ્યવિપ્લવ કરાવશે અને તેમની સત્તા તેમના હાથમાંથી જતી રહેશે ફ્રાન્સનો ઉદ્ધાર કરે એવો વીરપુરુષ આવા અણીના વખતમાં ઈશ્વર મોકલ્યો તે જાણીને કેટલાક ઘણા રાજી થયા

એકાએક આ અણધાર્યા સમાચાર સાંભળીને જોસેફાઇનનું હૃદય અત્યંત ભાવાવિષ્ટ થઈ ગયું તે મિજલસમાંથી ઉઠીને તરતજ ઘેર આવી અને પોતાની પુત્રી હોર્ટેન્સ અને દયેર લુઈની સાથે ગાડીમાં બેસીને પોતાના પ્રિયતમને મળવા માટે ફ્રેજુ જવા નીકળી. નેપોલિયન પણ લગભગ તેજ વખતે પારિસ જવા નીકળ્યો તેના આગમનના સમાચાર સર્વત્ર ફેલાઈ ગયા હતા રાજમાર્ગની બેઉ બાજુએ તેનો સત્કાર કરવા માટે અસંખ્ય માણસો એકઠાં થયા હતાં. રાત્રે તેના માનમાં આખે ગામે રોશની કરવામાં આવી જ્યાં જ્યાં તેની સ્વારી આવી પહોંચતી ત્યાં બધે લોકો તેના માથા ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરતા. માર્ગમાં આવતાં શહેરના લોકોએ પોતાનો આનંદ પ્રદર્શિત કરવા માટે લીલાં પાતરાં અને પુષ્પોનાં સુંદર તોરણ તથા જયનાદર કમાનો બાંધી હતી.

નેપોલિયને લિયો ન્હેર આગળથી પારિસ જવાનો સરળ માર્ગ છોડીને આડે માર્ગે પોતાની ગાડી હંકારી આ બાજુએ જ્યારે જોસેફાઇન ત્યાં આવી પહોંચી ત્યારે તેને માલુમ પડ્યું કે નેપોલિયન તેના આવતા પહેલાં [illegible] કેટલાક [illegible] પારિસ જવા ઉપડી ગયા હતા આ સમાચાર સાંભળીને તેના સંતાપનો અને તેની નિરાશાનો પાર ન રહ્યો તેણે બિચારીએ અર્ધો માર્ગની મુસાફરી [illegible] નિદ્રા કે [illegible] લીધા વગર [illegible] દિવસ ઉજાગરા કર્યા હતા [illegible] હતી તેના મનમાં અનેક પ્રકારની શંકા અને નિરાશાની [illegible] હતી. ઘણા મહિનાઓ તેને [illegible] પ્રાકૃતિક નિર્દય [illegible]

હતો. નેપોલિયનના તમામ કાગળોને માર્ગમાં અંગ્રેજોએ અટકાવ્યા હતા. તે ઉપરાંત તે સારી પેઠે જાણતી હતી કે ઘણા માણસો તેની અદેખાઈ કરતા હતા અને તેમણે તેની ચાલચલગતવિષે ઘણી ખોટી અફવાઓ ફેલાવી હતી. તેને ખબર હતી કે એજ અદેખા લોકો તેના જઇ પહોંચતાં પહેલાં નેપોલિયનની આસપાસ ભેગા થઇ જશે અને તેને જૂઠી જૂઠી હજાર વાતો કહીને તેના કાન ભંભેરશે. આટલાજ માટે તેના શત્રુઓમાંથી કોઇ તેના પતિને મળવા પામે ત્યાર આગમચ તે પોતેજ તેને મળીને તેને વિષે ઉડેલી અફવાઓના સાચા ખુલાસા આપવા માગતી હતી. આટલાજ માટે તેણે આટલી લાંબી મુસાફરી કરી. પણ જ્યારે તે પોતાના પતિને નજ મળી શકી અને હવે તે પારિસ તરફ ગમે તેટલી ઝડપથી જાય તોપણ તેના પતિના પહેલાં તો પારિસમાં નજ પહોંચી શકે એ જાણીને તેની નિરાશાની સીમા રહી નહિ. આ વખતે આખા ફ્રાન્સમાં બિચારી જોસેફાઇનના કરતાં વધારે દયામણી હાલત બીજી ભાગ્યેજ કોઇ સ્ત્રીની હશે.

હકીકત એવી હતી કે પારિસ નગરની સંભ્રાન્ત મહિલાઓને જોસેફાઇનની એકદમ વધી ગએલી ઉચ્ચ અવસ્થા જોઇને તેના ઉપર અદેખાઇ આવતી હતી. નેપોલિયનની પત્ની તરીકે તેનું માન વધી ગયું હતું. નેપોલિયનના હૃદય ઉપર તે ઘણો અધિકાર ભોગવતી હતી એ વાત જાણીતી હતી. તેથી કરીને મોટા મોટા સેનાપતિઓ રાજનીતિજ્ઞ પુરુષો, તત્ત્વચિંતકો તેની ખુશામત કરતા હતા. તેની વાણીની મીઠાશ, અનુપમ મોહક કાંતિ, ચારિત્ર્યની પ્રતિમા વગેરેને લીધે તે જ્યાં જતી ત્યાં આદર પામતી અને સર્વનાં હૃદય જીતી લેતી. આમ હોવાથી તેનો દ્વેષ કરનારની સંખ્યા ઘણી હતી. નેપોલિયનનાં ભાઇબેન પણ તેને જોઇને બળતાં હતાં. આથી કરીને બધાંએ મળીને એવી અફવા ફેલાવી કે તે પોતાના પતિને વિસરી ગઇ છે. ઘણા માણસોની સાથે અયોગ્ય વ્યવહાર રાખે છે અને પોતાના ચારિત્ર્યને તથા પોતાના પતિની આબરૂને કલંકિત કરે છે.

નેપોલિયનને પણ જોસેફાઇનના પત્રો ઘણા વખત થયાં મળતા ન હતા. એકવાર મિલનમાં તેના મદદગાર જનોએ પારિસના [illegible] ગેઝેટની કેટલીક ઉડતી વાતો [illegible] નેપોલિયનને તે યુક્તિથી કહી હતી. આથી તેના ચિત્તને પણ ઘણો શોક [illegible] [illegible] મોટે મોટે પગલે ઓરડામાં ફરતો ફરતો [illegible] કે " [illegible] હું એ સ્ત્રીને આટલો બધો ચાહું છું ? [illegible] તેની [illegible] નથી ? [illegible], હું તેની સાથેનો મારો [illegible] " [illegible] જોસેફાઇનને [illegible] [illegible] તિરસ્કાર [illegible] [illegible]

શહેરમાં નેપોલિયનને ન મળી શકી ત્યારે તેનું હૃદય ચીરાઇ ગયું ને તત્કાળ પારિસ જવા નીકળી તેનું સુંદર વદન વિષાદમય બન્યું હતું, હૃદય શોક અને ચિંતાથી ઘેરાવાઈ ગયું હતું તેના મનમાં એકજ વિચાર આવતો હતો કે "મેં કાંઇ અપરાધ કર્યો નથી છતાં બીજાઓનું કહેણ માનીને શું તે મારો ત્યાગ કરશે? શું તે મારો ખુલાસો સાંભળ્યા વગરજ મને તરછોડી કહાડશે? હાય! મારા સુખનો સૂર્ય અસ્ત પામ્યો! હવે તેનો ફરીથી ઉદય થવાનો નથી" અને આ વખતે નેપોલિયનના મનની કેવી અવસ્થા હતી? જોસેફાઇન તેને પ્રાણાધિક પ્રિય હતી જોસેફાઇન તેના હૃદયની અધિષ્ઠાત્રી દેવી હતી હા! તે દિવસ આવ્યા ગયા હવે ગમારના તેનું કોણ ગણું? તે ખીચતે હૃદયે પારિસ તરફ પ્રયાણ કરતો હતો લોકો તેને જોઇને પોતાના અંતરનો આનંદ જાહેર કરતા હતા. તેમના આનંદધ્વનિથી ચારે દિશાઓ ગાજી ઉઠતી હતી પરંતુ એથી કરીને નેપોલિયનના હૃદયનો વિષાદ અને વ્યાકુળતા લેશમાત્ર પણ ઓછાં થયાં નહિ તેનું મન તે તરફ લાગતુંજ નહિ તેનો તો વારંવાર એજ વિચાર આવ્યા કરતો કે હું ક્યાં જાઉં છું? પારિસમાં હવે મારે માટે શું સુખ છે? જેને મેં મારા હૃદયની તમામ લક્ષ્મી અર્પણ કરી તેજ વિશ્વાસઘાતિની નીકળી! તે મારા તરફ જે પ્રેમ બતાવતી હતી તે ખરેખરી તેની ઠગાઇજ હતી! હાય! આ જગતમાં પ્રેમનો અંશ છેજ નહિ!'

આવા આવા દુઃખદ વિચારોથી તેનું હૃદય ચીરાઇ જતું હતું જે અમાનુષી જુસ્સો તેની દરેક પ્રવૃત્તિમાં ઉભરાતો જોવામાં આવે છે તેવો તેજ જુસ્સો તેના જોસેફાઇન તરફના પ્રેમમાં પણ હતો તેનો પ્રેમપ્રવાહ છીછરો નહિ પણ ઘણોજ ગંભીર અને અગાધ હતો જગતમાં તેને બેજ પદાર્થ પ્રિય હતા—કીર્તિ અને જોસેફાઇન. પ્રથમ કીર્તિ અને ત્યાર પછી મૂર્તિમાન કીર્તિરૂપ જોસેફાઇન તેના હૃદય ઉપર અધિકાર ચલાવતી હતી

આવી અવસ્થામાં તે પારિસ આવી પહોંચ્યો અને પોતાના ઘરમાં દાખલ થયો હૃદય જેને માટે ઉછળી રહ્યું હતું તે મૂર્તિને તેનાં નેત્ર શોધવા લાગ્યાં, પણ તે ક્યાં હતી? ગૃહ શૂન્ય હતું! આ ઉપરથી નેપોલિયનની ખાત્રી થઇ કે જોસેફાઇન અપરાધિની હોવાથી તેના આવવાની ખબર પડતાંજ ઘરમાંથી નાસી ગઈ છે અને હવે તે પોતાનું મોં તેને બતાવી શકશેજ નહિ

તે વ્યાકુળ બની ઘરમાં ફરતો ગયો, અને આતુર નેત્રે વારંવાર બારીએ જઈ કદાચ બગીચાના લતામંડપમાં છુપાએલી તેની પ્રિય મૂર્તિનું દર્શન થઇ જાય એવી આશાથી તે ચારે બાજુએ જોવા લાગ્યો તે વખતે જોસેફાઇન તરફ પક્ષ રાખનાર એક માણસે ટકોર કરી કે "જોસેફાઇન તેનું [illegible] લઇ હમણાં આવી પહોંચશે તે આપને બે શબ્દો કહેશે કે તરતજ આપના મનનો સંદેહ દૂર થઇ જશે. આપ

તેને ક્ષમા આપશો અને આપનો સંસાર ફરીથી સુખશાંતિમય બની જશે."

નેપોલિયને જવાબ આપ્યો કે " તેમ કદિ પણ બનશે નહિ. " પછી હૃદયના ઉછળતા જુસ્સાને વશ થઇને તે લાંબે લાંબે પગલે ઓરડામાં આંટા મારવા લાગ્યો. વળી ઉભો રહીને તે ઘણાજ દઢ અવાજે બોલ્યો, " તમે મને ઓળખો છો ? જો હું મારી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન નહિ કરી શકું તો હું મારા હૃદયને ચીરીને આગમાં નાખી દઇશ."

તે પોતેજ કહી ગયો છે કે "મનુષ્યનું હૃદય એ ઘણોજ વિસ્મયજનક પદાર્થ છે." ઉપર કહેલું સંભાષણ થયા પછી એટલે તેને પારિસમાં આવ્યાને બેજ કલાક થયા પછી જ્યારે તેનું હૃદય સાંસારિક કલહને લીધે ચીરાઇ જતું હતું, તેનો આત્મા અત્યંત ક્ષુભિત થયો હતો તેવીજ સ્થિતિમાં ત્યાંથી ઉઠીને નેપોલિયન ડિરેક્ટરોને મળવા માટે તથા ફ્રાન્સના વર્તમાન રાજ્યતંત્રમાં પરિવર્તન કરવાની યોજનાઓ ઘડવા માટે લક્ઝેમ્બર્ગના રાજમહેલ તરફ ચાલતો થયો. હવે તેના હૃદયમાં પ્રણયજનિત પરિતાપની છાયા સરખી પણ ન હતી; ફ્રાન્સની સ્થિતિ કેવી રીતે સુધારી શકાય તેનુંજ ચિંતન તેના હૃદયમાં ચાલી રહ્યું હતું. તેની કાંતિ ફિક્કી હતી, તેનો ચહેરો વિષાદગ્રસ્ત હતો અને મુખમુદ્રા વિચારમગ્ન હતી; પરંતુ પોતાની મહેચ્છા પાર પાડવાનો તેનો દઢ સંકલ્પ શિથિલ થયો ન હતો. તેના અદમ્ય ઉત્સાહમાં અને કાર્યકારિણી શક્તિમાં જરા પણ ન્યૂનતા ન હતી. જોસેફાઇન હજી તેને પ્રાણાધિક પ્રિય હતી. તે તેને પૂજતો હતો પણ તેજ વખતે તેને ધિક્કારતો પણ હતો. તેના પ્રેમનો વેગ જેટલો પ્રબળ હતો તેટલોજ તિરસ્કાર પણ ઉગ્ર હતો. એક પળે જોસેફાઇનને દઢ આલિંગન દઇને તેને પ્રેમોષ્ણ ચુંબનો કરે પણ બીજીજ પળે જાણે તે કોઇ અપરાધ મલિન હોય તેમ તેને તિરસ્કારપૂર્વક તરછોડી નાખે એવો તે હતો.

પરંતુ કીર્તિ તો તેને મનથી જોસેફાઇનના કરતાં પણ વધારે પ્રિય હતી. તે દેવીના ચરણમાં તે નિત્ય શ્રદ્ધાભક્તિથી નમન કરતો હતો. કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવાની કામનાઓ પૂરા ઉત્સાહથી [illegible] તે પોતાના સાંસારિક ક્લેશને વિસારે પાડતો. [illegible] લક્ઝેમ્બર્ગના રાજમહેલની સીડી ઉપર જ્યારે તેણે પગ મૂક્યો ત્યારે કેટલાક પહેરેગીરો જે તેની સાથે ઇટાલિ ગયા હતા તેમણે તેને તરતજ ઓળખ્યો અને "[illegible]" એવો ઉચ્ચસ્વરે પોકાર કર્યો. આ પોકારનો પ્રતિધ્વનિ રાજમહેલમાં [illegible] ધ્વનિની માફક સઘળે સંભળાયો અને [illegible] ચિંતાની અને પોતાની [illegible]
[illegible]

હાજર રહેલા પ્રેક્ષકોને બોનાપાર્ટ આવી પહોંચ્યો છે એ સમાચાર રંગભૂમિ ઉપરથી જાહેર કરવામાં આવ્યા. એ શબ્દ કાને પડતાંજ સ્ત્રીઓ, પુરુષો અને બાળકો ટપોટપ ઉભાં થયાં અને હર્ષનાદ કરીને તેમણે પોતાનો આનંદ જાહેર કર્યો. જાણે પારિસ નગરની પ્રજાને દૈવયોગે તેમનું ખોવાયલું રત્ન પાછું મળ્યું હોય તેમ આખું શહેર આનંદ અને ઉત્સાહથી ગાંડું બની ગયું

પારિસ નગરમાં એકદમ ભારે ખળભળાટ મચી ગયો નેપોલિયન મિસર ગયો ત્યારથી ફ્રેન્ચ લોકોનો યુદ્ધમાં ઉપરાઉપરિ પરાજય થયો હતો, અને તેમાં અબુકરના નૌકાયુદ્ધમાં તેમના નૌકાસૈન્યનો નાશ થયાના સમાચાર જ્યારથી દેશમાં આવ્યા ત્યારથી તેઓ હતાશ થઇ ગયા હતા ટેબર પર્વતની તળેટીમાં અને અબુકરના રણસંગ્રામમાં ફ્રેંચ યોદ્ધાઓએ વિજય મેળવીને ફ્રેન્ચોની પ્રતિષ્ઠાનું રક્ષણ કર્યું છે એ સમાચાર લાવનાર પણ નેપોલિયનજ હતો એ ફતેહની ખબર પડતાંજ લોકો હર્ષોન્મત્ત બની ગયા શહેરના દરેકે દરેક લત્તામાંથી મંગળ ઘંટનાદ સંભળાવા લાગ્યા, હર્ષસૂચક તોપોના ધડાકા ઉપર ધડાકા થવા લાગ્યા અને હર્ષોન્મત્ત બનેલી પારિસ નગરી પોતાના ભવિષ્યના પતિનું દર્શન કરવાને આતુર બનીને એક હાથમાં ઝગઝગતી દીપમાળા અને બીજા હાથમાં પુષ્પોનો થાળ લઇને તેને વધાવી લેવાને સુંદર વસ્ત્રાભૂષણ સજીને બહાર નીકળી અબુકર અને ટેબરનાં નામ દીપમાળામાં અક્ષરના આકારમાં ઝગઝગતા દીવાઓ ગોઠવીને પ્રકટ કરવામાં આવ્યાં આખું શહેર ગાંડુંઘેલું બની ગયું અને અગાઉથી જરા પણ તૈયારી કરવામાં આવી ન હતી તોપણ શહેરમાં બધે ઘણાજ ઠાઠમાઠથી જાહેર ઉત્સવ ઉજવવામાં આવ્યો.

આ સમયનું ફ્રાન્સનું રાજ્યતંત્ર અમેરિકાના સંયુક્ત રાજ્યોના ધોરણ ઉપર રચવામાં આવ્યું હતું ફરક માત્ર એટલોજ હતો, કે એક પ્રમુખને ઠેકાણે ફ્રાન્સમાં પાંચ ડાયરેક્ટરો હતા કાયદા ઘડનારી અને તેમનો અમલ કરનારી સભાનું નામ +"હાઉસ ઓફ એન્શન્ટસ" હતું અને લોકોના પ્રતિનિધિઓની સભાને "પાંચસોની સભા*" એવું નામ આપવામાં આવ્યું હતું સ્વાભાવિક રીતે એ પાંચે ડાયરેક્ટરોમાં મતભેદ હતો. તેઓ હમેશાં અંદર અંદર કલહ કરતા અને દરેક જણને સૌથી વધારે સત્તા પચાવી લેવાની અભિલાષા હતી રાજાના પક્ષકારો, પ્રજાવર્ગના સ્વાતંત્ર્યનો હિમાયતી જેકોબિન પક્ષ અને પ્રજાકીય રાજ્યતંત્રની હિમાયત કરનાર ડરેન રાજનીતિજ્ઞ પક્ષ એવા ત્રણ જુદા પક્ષ હોવાથી રાજ્યતંત્ર વગર હરકતે, વગર વિઘ્ને સરળપણે ચાલી શકતુંજ નહિ. તેઓ દરેક કાર્યમાં એકબીજાની આડે આવતા અને પરિણામે સમગ્ર રાજ્યતંત્ર સત્તાહીન અને પ્રતિષ્ઠાહીન બની ગયું હતું

નેપોલિયન જે દિવસે પારિસમાં આવી પહોંચ્યો તેને બે દિવસ અને બે રાત્રિ

+ પ્રાચીન સમિતિ * પ્રતિનિધિઓની સભા

વીતી ગઇ પણ જોસેફાઇન આવી શકી નહિ. ત્રીજે દિવસે રાત્રે બાર વાગ્યાના સુમારે જોસેફાઇનની ગાડીનો અવાજ નેપોલિયનના મકાનના આંગણામાં સંભળાયો. તે જાગતો જ હતો. માતૃવત્સલ યુજિન પણ અત્યંત ઉત્કંઠાસહિત માની રાહ જોતો હતો. ગાડીનો અવાજ સાંભળતાંજ તે ઉતાવળે પગલે બહાર આવ્યો અને ઉમળકાસહિત માને ભેટી પડયો. હતભાગી જોસેફાઇનના હૃદયમાં પુત્રસ્નેહનો જુઆળ ઉછળ્યો. તેના પ્રેમાળ સ્પર્શથી તેનું ગાત્ર પુલકિત થઇ ગયું. થોડી વારસુધી તો તેનો સઘળો પરિશ્રમ ઉતરી ગયો અને ઉદ્વેગ પણ વિસારે પડયો. પળવાર પછી તેનો પુત્રસ્નેહનો ઉભરો કાંઇક શમી ગયો અને તેણે પોતાની આસપાસ જોયું, પણ ત્યાં નેપોલિયન ન હતો. તેને આશા હતી કે આટલી લાંબી મુદત પછી તેઓ મળતાં હતા તેથી તે પોતાના હમેશના રિવાજ મુજબ તેને લેવાને સામો આવશે. તેમના લગ્ન પછી તેઓ સાથે રહેતાં હતાં તે દરમ્યાન જ્યારે જ્યારે જોસેફાઇન બહારથી આવતી ત્યારે નેપોલિયન હમેશાં તેને લેવામાટે સામે આવતો અને પોતાને હાથે તેને ગાડીમાંથી ઉતારીને ઘરમાં તેડી જતો. તે સવાર સાંજ અમસ્તી ફરીને આવતી તે વખતે પણ નેપોલિયન તેના તરફ આવો સદ્‌વ્યવહાર કરવા ચૂકતો નહિ. આજે દોઢ દોઢ વર્ષ થયાં તેમણે એક બીજાનું મોં જોયુ ન હતું, એક બીજાનો અવાજ સાંભળ્યો ન હતો અને તેઓ જ્યારે છૂટાં પડયાં હતાં ત્યારે પુનઃ કયારે મળાશે તે નિશ્ચિત ન હતું. તે છતાં બિચારી જોસેફાઇન પોતાનાજ ઘરના આંગણામા પતિની અણમાનીતી બનીને એકલી અટૂલી ઉભી છે ! અને નેપોલિયન પોતાની પ્રણયરીતિ ભૂલી જઇને હૃદયને કઠોર કરીને ઘરમાંથી બહાર આવતો નથી !

પતિપ્રેમઘેલી જોસેફાઇને જ્યારે જોયુ કે પોતે આવી છે એવું તેનો પતિ જાણે છે તે છતાં પણ તેને મળવા માટે બહાર આવતો નથી ત્યારે પતિવિરહથી જર્જરિત થયેલુ તેનુ કોમળ હૃદય વિશેષ ચીરાવા લાગ્યું. તેનુ શરીર થરથર કંપવા લાગ્યું. તે પોતાનીજ મેળે ગાડીમાંથી ધીરે ધીરે નીચે ઉતરી. યુજિને પોતાની ધ્રૂજતી, વ્યાકુળ બનેલી સ્નેહાળ માતાને ટેકો આપ્યો અને તેને લઇને ધીરે ધીરે સીડીના પગથીઆં ચડવા લાગ્યો. તેઓ બેઉ પોતપોતાના મનમા સમજી ગયા હતા કે કાંઇક ભારે વિપત્તિ તેમના ઉપર પડવાની છે. બેઉ જણ નિઃશબ્દપણે ધીરે પગલે, અત્યંત દીનભાવે બોલ્યા ચાલ્યા વગર જાણે ચોરની માફક પગલા ઘરમા પેસતા હોય તેમ તેઓ અંદર ગયાં.

જે ઓરડામાં એકવાર જોસેફાઇને પોતાના પતિનો કેટલો પ્રેમ, કેટલું સન્માન, કેટલી લાગણી અને કેટલા લાડ અનુભવ્યાં હતા તેજ ઓરડામાં દાખલ થવા માટે તે જતી હતી. પણ આજ તેના બારણા બંધ હતા જોસેફાઇને ધ્રૂજતે હાથે બારણું ઉઘાડયુ અને જોયું તો નેપોલિયન અદબ વાળીને તેની સામે પત્થરની મૂર્તિની માફક

નિશ્ચયપૂર્વક ઉભો હતો તેનો ચહેરો ફિક્કો હતો અને દેહ દરવાજે ટકાવેલ હતો તેના હૃદયમાં છુપાએલા અગ્નિ ભભુકી રહ્યો હતો. તેણે જોસેફાઈન તરફ એક પળ તીવ્ર દૃષ્ટિપાત કર્યો અને પછી તેના તરફથી ફરી જઈ જેવા જાણે પ્રકાર જાય તેમ કહ્યું કે "બાઈ, મારી મરજી એવી છે કે તમારે આ ઘરે ને અત્યારે માલ્મેઝનવાળા ઘરમાં રહેવા જવું"

આ શબ્દો જોસેફાઈનના હાથ ઉપર વજ્ર જેવા મર્મવિદારક થઈ પડ્યા. આઘાતની અસરથી તે ઢળી પડી અભાન થઈને જમીન પર જઈ પડી. યુજિને તેને ઝાલી લીધી. પછી હોર્ટેન્સ અને યુજિન બેઉએ મળીને તેને તેના પોતાના ઓરડામાં લઈ જઈને સુવાડી. તેમના જવામાંથી પણ ઘોર અંધાર થયું હતું હતાં નેપોલિયનનું હૃદય શુષ્ક બની ગયું હતું પણ આ વખતે જોસેફાઈનના પતિ અને પ્રેમવીર પુન ચઢેલે જોતાં જ તેના હૃદય ઉપર અનેક પ્રકારનું પડ બેસાઈ ગયું. તેમાં રહેલા પ્રેમના અખંડ પ્રવાહે બહાર નીકળવાને ઉછાળા માર્યા અને તેના હૃદયને નમાવી પરિતપ્ત કરીને તેના નેત્ર અને મુખદ્વારા બહાર આવવા થવા માંડ્યાં નેપોલિયને મમતવર બનીને આ પ્રેમપ્રવાહને પોતાના હૃદયમાંજ દબાવી રાખીને બહારથી કઠણ હૃદયના દેખાવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો, પણ તેમ બની શક્યું નહિ તે ઉપરાઉપરિ દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખતો તેના ઓરડામાં આંટા મારવા લાગ્યો. તેને ઘણીવાર એવું પણ લાગ્યું કે 'મેં ઘણું ખોટું કર્યું. જોસેફાઈનને એ વિષે પૂછવાની જરૂર હતી. આ જગતમાં કેવા કેવા વિચિત્ર પ્રકારના માણસો છે અને તેમાંના કેટલાક વિઘ્નસંતોષી લોકોએ પોતાની બૂરી ઈચ્છા પાર પાડવાના હેતુથી તેને વિષે ખોટી અફવા ઉડાવી હોય એ પણ બનવા જોગ છે" વળી બીજીજ પળે તેના હૃદયમાં ધુમાઈ રહેલા ક્રોધે તેને ઉશ્કેર્યો અને તે બોલ્યો, "નહિ, નહિ. શા માટે તેના જૂઠી વાતો કરે? જોસેફાઈન નક્કી વિશ્વાસઘાતી છે અને મારે તેનો ત્યાગજ કરવો પડશે" એના મનમાં એમજ ઠસી ગયું હતું કે જોસેફાઈને તેને ઠગ્યો છે અને પોતાના તરફ ઘણા લોકો ગોઢ ભરી દૃષ્ટિ નાખે તેવી રીતે વર્તીને તેણે પોતાની તથા પોતાના પતિની આબરૂને કલંક લગાડ્યું છે. પોતાના પ્રેમનો આવો નીચ બદલો મળેલો જોઈને તેના અભિમાની હૃદયને ઘણો સખ્ત પ્રહાર લાગ્યો હતો અને તેથી જોસેફાઈનને ક્ષમા નજ આપવી એવો તેણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો

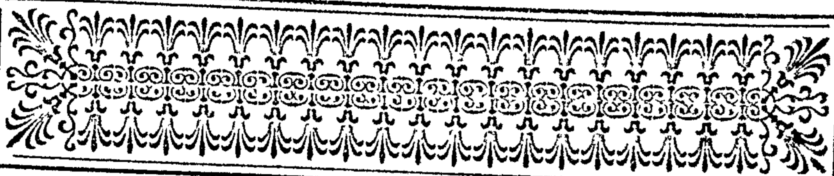
જોસેફાઈનના અન્તરનો પરિતાપ કેટલીક વારે દ્રવીભૂત થઈને તેના નેત્રદ્વારા અશ્રુરૂપે પુષ્કળ પ્રમાણમાં બહાર નીકળી ગયો ત્યારે તેના હૃદય પરનો ભાર કાંઈક ઓછો થયો તે વખતે મધરાત થઈ ગઈ હતી આવી ઘોર અંધારી રાતે તે પોતાના પતિની આજ્ઞાનું પાલન કરવા તૈયાર થઈ છેલ્લા કેટલાક દિવસમાં નેપોલિયનને મળવાની લાલસાથી તેણે આહાર કે નિદ્રા લીધા વગર ગાડીમાં બેસીને દડમજલ કરી હતી.

ઘેર આવતાં તેના ઉપર વજ્રાઘાત થયો. જરાક સ્વસ્થ થતાં તેણે ઘર છોડી જવાની તૈયારી કરવા માંડી અને પોતાનાં પુત્રપુત્રી સાથે પતિના સુંદર મકાનને છેલ્લી સલામ કરીને સીડીના પગથીઆં ઉતરવા લાગી. પોતાના પતિની આજ્ઞાને અધીન થવામાં, તેના અભિલાષને અનુકૂળ થવામાંજ તે પોતાનું સુખ સમજતી હતી. પતિની ઇચ્છાને સંપૂર્ણરીતે અધીન થવું એજ પોતાનું કર્તવ્ય છે એમ તે માનતી હતી. તેથી કરીને પતિપ્રત્યે લેશમાત્ર ક્રોધ કે અભિમાન લાવ્યા વગર માત્ર તેની આજ્ઞાને માથે ચડાવીનેજ પતિવ્રતા જોસેફાઇન પતિગૃહ છોડવા તૈયાર થઇ.

માલમેસન પારિસથી બાર માઇલ દૂર હતુ. નેપોલિયન એમ ધારતો હતો કે જોસેફાઇન ત્યાં જવા માટે સવારમા નીકળશે. પણ જેનો તેને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો તે બનાવ તેણે પોતાની નજર આગળ બનતો જોયો. પ્રથમ તો તે ચકિત થઇ ગયો. તેના હૃદયમાં દયા ઉત્પન્ન થઇ. અભિમાન ઓગળી ગયું. તે કહે છે કે "મારૂં હૃદય એવું છે કે મારાથી કોઇનાં આંસુ નિષ્ઠુરપણે જોઈ શકાતાંજ નથી." તે બહાર આવ્યો. શરમ અને કાંઇક અભિમાનને લીધે તેણે જોસેફાઇનને કાંઇ કહ્યું નહિ, પણ યુજિનને આગ્રહસહિત કહ્યું કે તમે બધાં ઘરમાં આવીને વાળુ કરીને સૂઇ જાઓ. પતિપરાયણ જોસેફાઇન વગર આનાકાનીએ પાછી વળી. બધાં ઘરમાં ગયાં. જોસેફાઇને તે રાત્રિ પોતાના ઓરડામાં અત્યંત સંતાપ કરવામાં પસાર કરી. નેપોલિયને પણ તેના જેવીજ હાલતમાં બીજા ઓરડામાં આખી રાત પથારીમાં તરફડયા કર્યું. બેમાંથી કોઇની આંખ મીચાઇ નહિ સવાર પડી. તે દિવસ પણ એમને એમ મનોવ્યથામાં પસાર થયો. રાત પડી અને પાછો દિવસ ઉગ્યો પણ દંપતીના અબોલા ભાગ્યા નહિ. બેઉનાં હૃદય વિરહાગ્નિથી ધગધગી રહ્યાં હતાં. બેઉ હૃદય એક બીજા તરફ ખેંચાતાં હતાં; બેઉ એક બીજા સાથે પ્રેમાલિંગનમાં બંધાઇ જવા તલપી રહ્યાં હતાં. પણ નેપોલિયન શરમ અને અભિમાનને લીધે અચકાતો હતો અને જોસેફાઇન બીકને લીધે પતિની પાસે જઇ શકતી ન હતી !

પણ એકવાર હૃદયમા પ્રેમનો તરંગ ઉછળવા લાગ્યા પછી તે ખાળ્યો રહેતોજ નથી. લજ્જા, અભિમાન, ભય બધાંય તેના ધસારા આગળ તૂટી જાય છે. નેપોલિયનના હૃદયમા એક બાજુએ પ્રેમ અને બીજી બાજુએ અભિમાનની વચ્ચે ભયંકર સંગ્રામ મચી રહ્યો હતો; પણ ત્રીજે દિવસે આખરે પ્રેમનો સંપૂર્ણ વિજય થયો. અભિમાન ઉતરી ગયું. તેણે પત્નીને બોલાવવાની પહેલ કરી. તેણે ધીમેથી જોસેફાઇનના ઓરડાનુ બારણુ ઉઘાડયું. જોયુ તો તે બિચારી દીન વેશે, અત્યંત વિષાદપૂર્ણ ભાવે એક ખુરશી ઉપર લમણે હાથ દઇને શોકસમુદ્રમાં ગરકાવ થઇ ગએલી હાલ્યા ચાલ્યા વગર દયામણી હાલતમાં બેઠી હતી. તેની સામેના ટેબલ ઉપર કેટલાક કાગળો પડયા હતા. એ પ્રેમપૂર્ણ પત્રો નેપોલિયને તેના ઉપર સુખના સમયમાં

લખ્યા હતા તે પત્રો તે કોઈ કોઈવાર વાચતી હોય એમ જણાતું હતું પુત્રી હોર્ટેન્સ માનો સતાપ જોઈને અત્યત વ્યાકુળ બની હતી અને આ વખતે તે વિષાદપૂર્ણ ભાવે માથી થોડે દૂર એક બારી પાસે પૂતળીની માફક નિશ્ચેષ્ટ ઉભી હતી. શોકની છાયા તે દુખી કુટુબના મુખ ઉપર પથરાઈ રહેલી હતી નેપોલિયને બારણુ એટલુ ધીરેથી ઉઘાડ્યુ કે તેનો અવાજ જોસેફાઇને સાભળ્યો નહિ તે ધીરે પગલે, દીનભાવે તેની પાસે જઈ ઉભો રહ્યો તે શોક અને દુખો લીધે કાઈક બેભાન હાલતમા બેઠી હતી પોતાની પાસે કોણ ઉભુ છે તેની તેને કશી ખબર ન હતી નેપોલિયનને આવેલો જોઈને હોર્ટેન્સ ત્યાંથી ચુપચુપ ચાલી ગઈ નેપોલિયને જોસેફાઈન પાસે જઈને સ્નેહપૂર્ણ કરુણ સ્વરે "જોસેફાઈન" એવો ઉચ્ચાર કર્યો તે પરિચિત મધુર અવાજને પોતાની નજીકમાંથી આવતો સાભળીને એકાએક ચમકી ઉઠી તેણે નેત્ર ઉચા કરી જોયુ તો તેનો પ્રિયતમ પતિ જાણે તેની ક્ષમા માગતો હોય તેમ દીનભાવે તેની પાસે ઉભો હતો તેની રડી રડીને સૂજી ગએલી આખોમાં ફરીથી આંસુનુ પૂર ઉભરાયુ વીણાના કોમળ ઝણકાર જેવા મધુર સ્વરે "મારા પ્રિયતમ" એવા કરુણ પ્રેમપૂર્ણ શબ્દો તેના મુખમાંથી નીકળ્યા. એ સાભળીને નેપોલિયનનુ હૃદય પણ દ્રવી ગયુ "મારા પ્રિયતમ" એજ શબ્દોથી તે તેને બોલાવતી હતી અને તે શબ્દો ફરીથી નેપોલિયનને કાને પડતાં તેના હૃદયમાં ભૂતકાળના પ્રેમ અને સુખના સ્મરણો તાજા થયાં જોસેફાઇનની આંસુભરી આંખ જોઈને તેના હૃદયમાં કારી જખમ વાગ્યો તેણે હાથ પહોળા કર્યા અને જોસેફાઇન તેની છાતી નજીક આવતાં બેઉ હૃદય એકમેક થઈ ગયાં તેણે જોસેફાઈનની દેહલતાને બાહુ બધનથી છાતી સરસી જકડી લીધી અને જોસેફાઇન પોતાની કહેવાતા નેપોલિયનને ગળે વીંટાળીને તેની છાતી ઉપર માથુ મૂકી હર્ષ અને વિષાદથી અભિભૂત થઈને ડૂસકા ભરી ભરીને રડવા લાગી. તેનાં અશ્રુથી નેપોલિયનનું વિષાદદગ્ધ હૃદય શીતળ થયુ તેના કરુણ હૃદયે સ્ત્રીના કોમળ હૃદયમાં પ્રવેશ કરીને કોમળભાવ ધારણ કર્યો તેના માધુર્યથી તે મુગ્ધ થયો, અને માહાત્મ્યવડે પરાજિત થયો પછી તેના હોઠ ઉઘડ્યા બેઉએ પોતપોતાના મનોભાવ સરળપણે જણાવ્યા પોતે લોકોની ખોટી અફવાથી કેટલો ભ્રમિત થયો હતો તે જાણવાથી નેપોલિયને પોતાનો દોષ કબૂલ કર્યો અને જોસેફાઇન તરફ ચલાવેલી નિષ્ઠુર વર્તણુકમાટે પશ્ચાત્તાપ કર્યો જોસેફાઇન પતિપ્રેમ પુનઃ પ્રાપ્ત કરીને સુખી થઈ અને પાછલુ દુખ ભૂલી ગઈ ફરીથી પાછો સુખનો સૂર્ય તે કુટુબ ઉપર પ્રકાશવા લાગ્યો અને દુખની શોકમય છાયા દૂર થઈ ગઈ જાણે તેમના વચ્ચે કદિ પણ વૈમનસ્ય થયુજ ન હોય તેવા તેઓ પુનઃ સુખી થયાં અને એ સુખ અને સ્નેહ તેઓના અતકાળસુધી ટકી રહ્યા

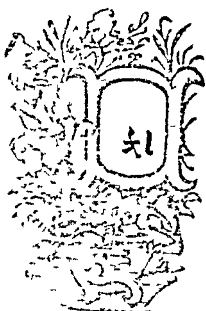

प्रकरण १६ मुं

ડિરેક્ટરીનો ધ્વંસ અને નેપોલિયન ફ્રાન્સના પાયતખ્તના પગથીઆ ઉપર પગ મૂકે છે. ૧૭૯૯

"યાદ રાખજો કે હું રણક્ષેત્રમા રણદેવતા અને સોભાગ્યની સાથે એકતા કરીનેજ આગળ વધુ છુ."

નેપોલિયન.

ન્સને અરાજકતામાંથી મુકત કરવાની પોતાની યોજનાઓની સિદ્ધિને માટે હવે નેપોલિયન વિશેષ હિમતથી પુરુષાર્થ કરવા મડયો. દેશનુ રાજ્યતત્ર ચલાવવાને પોતે સર્વ રીતે યોગ્ય છે એવુ તે સારી રીતે સમજતો હતો. પોતે રાજ્યની લગામ હાથમાં લે તો તેમાં સમસ્ત પ્રજા તેને એ કામમાં અનુમોદન આપશે અને તેની દરેકે દરેક યોજનાનો સ્વીકાર કરશે એવી પણ તેને પક્કી ખાત્રી હતી. આટલું છતાં પણ ડિરેક્ટરોને તેમના અધિકારના સ્થાનમાંથી પદભ્રષ્ટ કરવા અને બેઉ પ્રજાકીય સભાઓ ઉપર અખ્તિયાર મેળવવો, એ કામ કાંઇ જેવું તેવુ ન હતું.

તે ઘણા દિવસસુધી તો શહેરમાં તદ્દન અપ્રસિદ્ધપણે, લોકોનું ધ્યાન પોતાના તરફ ન આકર્ષાય તેવી રીતે રહેવા લાગ્યો. લશ્કરી પોષાકને બદલે નેશનલ ઈન્સ્ટીટ્યૂટના સભાસદનો પોષાક તેણે ધારણ કર્યો. તે કોઇ કોઇવાર તુર્કી તલવાર લટકાવતો તે જોઇને પારિસની કલ્પનાશીલ પ્રજાના મનમાં પિરામિડ, ટેબર પર્વત અને અબુકરના સંગ્રામમાં તેણે મેળવેલા વિજયની યાદગીરી તાજી થતી હતી. તે હમેશાં ખાસ કાળજી રાખીને વિદ્વાનોના સમાગમમા આવતો; તેમને પોતાને ઘેર નિમત્રણ કરતો. સાહિત્ય અને વિજ્ઞાનના વિષયોપર તેમની સાથે તે ચર્ચામાં ઉતરતો પણ રાજનૈતિક વિષયને કદિ પણ છેડતો નહિ.

પછી તેણે પારિસની પ્રજાના આગેવાનોની પ્રીતિ અને મૈત્રી સંપાદન કરવાની પેરવી કરવા માડી. સૈન્યમા તેની લગભગ બરોબરી કરી શકે એવા બે સેનાપતિઓ હતા—એક મોરો અને બીજો બર્નાડો. મોરોને આત્માશ્લાઘા ઘણી પ્રિય હતી. નેપો-

લિયને તે રસ્તે તેને પોતાનો કરી લીધો. પરંતુ બર્નાડિ એવો ન હતો. તે એકવાર
એમ પણ બોલી ગયો હતો કે 'આ પચીસ વર્ષનો જુવાનીઓ જરૂર મારો
નમુનો? અને જોરાવર હોય તેવો ડોળ કરે છે પણ મેં જાણ્યું છે કે પ્રજાસત્તાક
રાજ્યતંત્રને તે ભવિષ્યમાં ઘણું નુકસાન પહોંચાડનાર નીવડશે." આથી કરીને બર્નાર્
ડોને નેપોલિયન પોતાના પક્ષમાં લઈ શક્યો નહિ અને આ બેઉ રાજપુરુષો એક
બીજા તરફ ડોળા ધુરકાવતાજ રહ્યા.

આમ સ્વભાવના સીધા મોરોને નેપોલિયને ભેટ દાખલ આપેલા હીરાજડિત ખંજરવડે
તેમના વચ્ચેની મૈત્રી વધારે દૃઢ થઈ. હવે નેપોલિયને ગોહિયરને પોતાને ઘેર જમવા
નોતર્યો. તુર્ક લોકો તેમની પાઘડીએ જવાહીર જડાવતા હતા તે વિષે વાત નીકળી.
નેપોલિયને તે તકનો લાભ લઈ એક હીરાજડિત બ્રૂચ (અલંકાર)ની ભેટ આપી. એજ પ્રકારની
ભેટ તેણે પોતાના જૂના મિત્ર રીસોને પણ આપી. આ રીતે આ બે આગેવાન
પુરુષોને નેપોલિયને મહોબતના બંધનથી બાંધી લીધા.

'પ્રાચીન સમિતિ' અને 'પાંચસો પ્રતિનિધિઓની સભા' એ બેઉ રાજનૈતિક
સભાઓના રક્ષકોનો સેનાપતિ પણ અગત્યનો માણસ હતો. નેપોલિયને તેને પોતાને
ઘેર ખાસ નિમંત્રણ મોકલ્યું. વાતનો પ્રસંગ કઢાડીને નેપોલિયને તેને કહ્યું, "તમે
પ્રજાસત્તાક રાજ્યના સ્તંભરૂપ થઈને તમારી આંખ આગળ પેલા વકીલો (ડિરે
ક્ટરો)ને હાથે તેનો નાશ થવા દો છો? મારી સાથે સામિલ થાઓ અને તેનું
રક્ષણ કરવામાં મને મદદ કરો." એમ કહીને તેણે એક તુર્કી તલવાર તેને ભેટ
તરીકે આપી અને કહ્યું કે 'આ તલવાર મેં પિરામિડના યુદ્ધ વખતે ધારણ કરી
હતી. મારા પ્રેમ અને વિશ્વાસની નિશાની બદલ હું તમને એ ચીજ અર્પણ કરું
છું." આ કિંમતી ભેટ નેપોલિયનની ઉદારતા અને વિશ્વાસના ચિન્હ તરીકે પોતાને
મળી તેથી તે માણસ ખુશ ખુશ થઈ ગયો અને બોલ્યો, "ચાલો, આપણે એ
પાજી વકીલોને નદીમાં ફેંકી દઈએ."

આ પ્રમાણે નેપોલિયને જૂદા જૂદા પક્ષના રાજપુરુષોને ખરી હકીકત સમ-
જાવીને તેમજ પ્રેમ કરીને હાથ કરી લીધા. ફ્રાન્સમાં તે વખતે ત્રણ રાજનૈતિક પક્ષ
પડી ગયા હતા. એક પક્ષ અમલી રાજસત્તાનો પક્ષપાતી હતો. કોઈ પણ ઉપાયે
પદભ્રષ્ટ થએલા રાજાઓને ફરીથી રાજ્યાસન પર સ્થાપિત કરવાને તે પક્ષના લોકો
ઉત્સુક હતા. બીજા પક્ષમાં જેકોબિન લોકો હતા. તેઓ હદ બહારના રાષ્ટ્રવિપ્લવની
તરફેણમાં હતા. પારિસના નીચા વર્ગના લોકો તથા તમામ અશિક્ષિત અસંસ્કૃત
લોકો આ પક્ષમાં હોવાથી તે ઘણો બળવાન હતો. ત્રીજા પક્ષમાં ઠરેલ વિચારશીલ
પુરુષો હતા. તેઓ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના પક્ષમાં હતા. આ ત્રણમાંના બીજા પક્ષનો
આગેવાન બેરાસ નામનો ડિરેક્ટર હતો અને ત્રીજા પક્ષનો નેતા સિયાઇ હતો. આ

એ જણુ તથા ડૂકો, ગોહિયર અને મોલિન્સ મળીને પાંચ ડિરેક્ટરો ફ્રાન્સનું રાજ્ય ચલાવતા હતા.

નેપોલિયનનું વલણુ વિચારશીલ અને ઠરેલ સ્વભાવના પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રના પક્ષકારોની તરફેણુમાં હતું. એ પક્ષના આગેવાન સિયાઇને તેણે પોતાનો કરી લીધો. સિયાઇએ કહ્યું કે આપણા બચાવમાટે બુદ્ધિબળ અને લશ્કરી બળની જરૂર છે અને નેપોલિયનમાં એ બેઉ હતાં. તેને મિસરથી પાછા આવ્યે પંદરજ દિવસ થયા એટલામાં તો તેણે જોઇ લીધું કે જે "ફળ ગયે વર્ષે પાકયું ન હતું" તે હવે "પાકી ગયું છે." હવે એ મહાન રાજનૈતિક યુદ્ધ માટેની તેની યોજનાઓ પરિપકવ થઈ ચૂકી. એ કાર્યમાં જેમની જેમની સહાયતા લેવાની હતી તેમની સર્વની ખરા દિલની સહાનુભૂતિ અને સહકાર તેણે મેળવી લીધાં હતાં. હવે તો માત્ર સેનાપતિની માફક જૂદા જૂદા સૈન્યસમૂહને આજ્ઞાજ આપવાની બાકી હતી. તે આજ્ઞા મળતાંજ તેના તાબાના સરદારો તેણે બતાવેલી દિશામા ધસી જવાના હતા અને તેની આજ્ઞાનું અક્ષરે અક્ષર પાલન કરવાના હતા. જો કે તેની ધારણા ચાલુ રાજ્યતંત્રને ઉથલાવી નાખીને સત્તારહિત કરી નાખવાની હતી, તોપણ જેમ ચતુર સેનાપતિ શત્રુની તોપોનો તેમના ઉપરજ પ્રયોગ કરે છે તેવીજ કુશળતાથી નેપોલિયને ચાલુ કાયદાઓનો પણ પોતાના લાભમાં ઉપયોગ કરવાનો ઘાટ ઘડયો હતો. આવી સારી છતાં અત્યંત સાહસિક અને સફળ નીવડે એવી રાજનૈતિક યોજના નેપોલિયન સિવાય બીજો કોઇ કરી પણ શકે નહિ અને સફળ પણ થાય નહિ.

આખા પારિસ નગરમાં અત્યંત ઉત્સુકતા આવી ગઇ હતી. કાંઇ અદ્દ્ભુત બનાવ બનવાનો છે એવા ભણકારા સર્વને કાને પડતા હતા; અને એ કાર્ય નેપોલિયનજ કરનાર છે એ વાત પણ ઉઘાડી હતી. શું થવાનું છે અને તે કયારે અને કેવી રીતે થવાનું છે તેની કોઇને ખબર ન હતી. પ્રાચીન સમિતિનું વલણુ હમેશાં સંરક્ષક રાજનીતિ તરફ હતું, અને એક વાર જેકોબિન પક્ષના અમલ દરમ્યાન તેમણે ફ્રાન્સમાં ચાલી રહેલી ભયંકર અરાજકતા અનુભવ્યા પછી નેપોલિયન જેવા દઢ નેતાનું અનુસરણ કરવા તેઓ પોતેજ ઘણા રાજી હતા. નેપોલિયન જે દરખાસ્ત લાવે તેને એકદમ પસાર કરવા તેઓ તૈયાર થઇને બેઠા હતા. પ્રતિનિધિઓની સભાની રચના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના ધોરણે થએલી હોવાથી તેની અંદર ઘણા ઝનુની, અસંસ્કૃત, અને અસભ્ય સભાસદો હતા અને પોતાનું આધિપત્ય સ્થાપિત કરવા માટે હમેશાં ધમપછાડ કરતા હતા. પણ પ્રાચીન સમિતિના પ્રમુખ કાર્નોની પૂર્ણ સહાનુભૂતિ નેપોલિયને અગાઉથીજ મેળવી લીધી હતી; અને પ્રતિનિધિઓની સભાનો અધ્યક્ષ તેનો ભાઇ લૂશિયન બોનાપાર્ટજ હતો બેઉ સભાઓનુ અધિવેશન ટુલિયર્સના રાજમહેલમાં થતું હતું, પરંતુ ચાલુ કાયદા પ્રમાણે બેઉ ધારાસભાઓએ કયાં મળવું

[illegible]

[illegible]

પછી ૯ મી નવેમ્બરનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. [illegible]
મથકથી પવિત્ર નગરની [illegible] થઈ હતી. આજે [illegible]
હાર તથા [illegible] નેપોલિયન [illegible]
લગીનનો આરંભ થઈ ચૂક્યો હતો. [illegible] સિપાહીઓ [illegible]
પાઘડી પહેરીને [illegible] સાથે [illegible] હતા. તેની [illegible]
[illegible], તેમની [illegible]
મુગ્ધ થતા હતા. [illegible]
હાર ઘોડાઓ ઉપર બેસીને [illegible] ચાલી આવતી હતી. સ્વારોના [illegible]
[illegible] દેદીપ્યમાન કાંતિ વગેરે ઘણાં મનોહર લાગતાં હતાં. [illegible]
રસ્તાઓ ઘોડાના પડઘીના અવાજ, તોપોના [illegible] સિપાઈઓના પગલાંના
ધમધમાટ તથા યુદ્ધનાદ અને સંગીતથી ગાજી રહ્યા હતા. આજે [illegible] આનંદ
માતો ન હતો. આજે [illegible] નેપોલિયન તેમની કવાયત [illegible] હતો.
[illegible] વખતની અંદર નેપોલિયનનું [illegible] લશ્કરી પોશાકમાં સજ્જ થએલા
વિખ્યાત સેનાપતિઓથી ભરાઈ ગયું. તેની મુલાકાતે આવનાર લોકોની સંખ્યા એટલી
બધી હતી કે એક એક ઓરડો ચીકાર થઈ ગયો હતો અને [illegible] ઘરમાં ઉભા

રહેવાની જગ્યા ન મળવાથી બહારના રાજમાર્ગ ઉપર તેની આવવાની રાહ [illegible]
ઉભા હતા.

અગાઉથી કરી રાખેલા સંકેત પ્રમાણે તેજ દિવસે સવારના ૭ વાગે પ્રા[illegible]
સમિતિનું અધિવેશન કરવાનો વખત મુકરર કરવામાં આવ્યો હતો. એ સ[illegible]
પ્રમુખ કાર્નો તથા ઘણાખરા સભાસદો નેપોલિયનના પક્ષના થયા હતા. તેમણે તર[illegible]
એવો ઠરાવ પસાર કર્યો કે રાજધાનીના તમામ સૈન્યનું સેનાપતિપણું નેપોલિય[illegible]
આપવું કે જેથી કરીને શહેરમાં સુલેહશાંતિ જળવાઇ રહે. વળી એક બીજો ઠ[illegible]
એવો પસાર કર્યો કે આજથી સેંટ કલાઉડ નામના રાજમહેલમાં આ સભાનું [illegible]
પ્રતિનિધિઓની સભાનું અધિવેશન કરવામાં આવશે. આ મકાન પારિસથી [illegible]
માઇલને અંતરે હતું. ત્યાં શું શું થાય છે તેના સમાચારથી પારિસનો અશિ[illegible]
લોકવર્ગ તરતજ માહિતગાર ન થાય એવા હેતુથી સ્થળનો ફેરફાર કરવામાં આ[illegible]
હતો. તેમ ન કર્યું હોત તો જે રાજનૈતિક તોફાન સભાગૃહમાં ઉત્પન્ન થનાર [illegible]
તેના સમાચાર લોકોમાં ફેલાઈ જતાં લોકો ઉશ્કેરાઇ જઇને હુલ્લડ મચાવત; [illegible]
લશ્કરીબળથી તેમને દબાવી દેવાની જરૂર પડત અને તેમ કરવાથી ઘણા મનુષ્ય[illegible]
નાહક હત્યા કરવી પડત. આ ઠરાવની નકલ લઇને પ્રાચીન સમિતિનો પ્રમુખ જા[illegible]
નેપોલિયનને ઘેર ગયો. તે આજ્ઞાપત્ર લેવાને નેપોલિયન તૈયાર થઇનેજ બેઠો [illegible]
પોતાના ઘરમાં એકત્ર થએલા સત્તાધારી પરોણાઓને સંબોધીને તેણે દૃઢ અને સુ[illegible]
અવાજે તે આજ્ઞાપત્ર વાંચી સંભળાવ્યું અને કહ્યું, “ગૃહસ્થો! પ્રજાસત્તાક રાજ[illegible]
રક્ષણ કરવામાં તમે મને મદદ આપશો?” તેમણે પોતાની તલવારો મ્યાનમ[illegible]
બહાર કહાડીને એક અવાજે પોકાર કર્યો કે અમે તેમ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઇએ છી[illegible]

બસ, તેજ ઘડીએ નેપોલિયનની જીત થઇજ ચૂકી. તેને આખી ફ્રેન્ચ પ્રજ[illegible]
પોતાના નેતા તરીકે સ્વીકારી લીધો. હવે તો માત્ર આ તકનો લાભ લઇને નિ[illegible]
પરિપૂર્ણતા કરવાનુંજ બાકી રહ્યું હતું. આ સમાચાર મેદાનમાં નેપોલિયનના [illegible]
ઘણી આતુરતાથી રાહ જોતા સૈન્યને પહોંચાડવામાં આવ્યા. તેમણે ગગનભેદી હર્ષ[illegible]
કરીને પોતાના પરમપ્રિય નેપોલિયનની સેનાધિપતિ તરીકેની નિમણુંક વધાવી લી[illegible]
હવે તેની સામે માથું ઉંચકવાની હિમ્મત ચલાવવા જેટલી તેના કોઇ પણ પ્રતિ[illegible]
[illegible] ન હતી. આટલું થવા છતાં તેણે આ કાર્યને પૂર્ણ રીતે સફળ [illegible]
[illegible] પોતાના તમામ મનોબળનો અને બુદ્ધિબળનો ઉપયોગ કર્યો.

[illegible] નેપોલિયન [illegible] પુલિયસના રાજમહેલ તરફ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

થએલા લોકોની નજર આગળ થઇને એક સ્વપ્નની માફક પસાર થઇ ગયો કિનખાબના ભભકદાર વાઘા, સરદારોના અને તેમના ઘોડાના કસબી સાજ અને તેને મુકાબલે નેપોલિયનના તદ્દન સાદા પોશાકના જન્યતા વિરોધ ભવ્ય લાગતી હતી અને બધા લોકોની નજર તેના ઉપરજ ઠરતી હતી

જાણે પોતે મુકુટધારી નૃપતિજ હોય તેવા દમામથી અને રાજસત્તાથી નેપોલિયન પ્રાચીન સમિતિના સભાગૃહમાં દાખલ થયો સભાસદો તેના એકાએક દેખાવથી અને તેના પ્રૌઢ સામર્થ્યના પ્રત્યક્ષ દર્શનથી ચકિત થઇ ગયા તેણે પોતાનો નવો હોદ્દો ધારણ કરતાં સભાને સબોધીને કહ્યું કે "તમે આખી પ્રજામાંથી સૌથી વિશેષ શાણા અને રાજનીતિજ્ઞ પુરુષો છો પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો વિનાશ થતો અટકાવવાને આ શો પગલાં લેવાં જોઇએ તેનો નિર્ણય કરવાનુ કામ તમારૂં છે હુ મારા સરદારો સાથે તમને સહાય આપવા આજે હાજર થયો છુ તમે જે કાર્ય મને સોંપ્યુ છે તે હુ પ્રમાણિકપણે અદા કરીશ. અત્યારે આપણે શુ કરવુ તેને માટે પાછના ઇતિહાસના દૃષ્ટાંત જોતા નહિ. અઢારમા સૈકાના જેવો મામલો પૂર્વે કદિ ઉભો થયો નથી અને હાલના જેવો મામલો આખા અઢારમા સૈકામાં પણ ઉપસ્થિત થયો નથી"

નેપોલિયનની સેનાધિપતિ તરીકેની નિમણુકની ખબર પ્રાચીન સમિતિએ પાંચ ડિરેક્ટરોને કહેવડાવી એટલે ત તજ સિવાય, દરેકે પોતપોતાના હોદ્દાના રાજીનામા આપી દીધા. બાકીના ડિરેક્ટરોએ વાંધો લીધો બૅરાસે પોતાના ખાનગી સેક્રેટરીને નેપોલિયન પાસે પોતાનો વાંધો દર્શાવવાને મોકલાવ્યો જાણે ફ્રાન્સ દેશ પોતાને પૂર્વજો તરફથી વારસામાંજ મળ્યો હોય અને પોતે તેનો વહીવટ ડિરેક્ટરોને સોંપી ગયો હોય તેમ રાજાનો રુવાબ ધારણ કરીને નેપોલિયને કહ્યુ, "જે આબાદ અને રમણીય ફ્રાન્સ હું તમને સોંપી ગયો હતો તે ક્યાં છે? હુ ગયો ત્યારે બધે સુલેહ શાંતિ હતી અને આવુ છુ ત્યારે લડાઇઓ જોઉ છુ હું ફ્રાન્સને તમામ લડાઇઓમા વિજય અપાવીને ગયો હતો અને આવુ છુ ત્યારે તેની હાર થએલી જોઉ છુ દેશમાં જુલમી કર અને કંગાલીયતજ મારી નજરે પડે છે, મારા એક લાખ સમર વિજયી યોદ્ધાઓ ક્યાં ગયા? દેશની આવી ખરાબી થાય તે ચાલવા દેવામા નહિજ આવે."

આ જવાબથી બૅરાસ ગભરાઇ ગયો તેણે પણ નાઇલાજે રાજીનામુ આપ્યુ હવે બાકીના બે ડિરેક્ટરો લાચાર થઈ ગયા તેઓ નેપોલિયન પાસે ગયા અને ત્યાં પણ તેમણે રાજીનામુ આપવાની આનાકાની કરી. નેપોલિયને તેમને તરતજ પરહેજ કરીને લક્ઝેમ્બર્ગના મહેલમા કેદ રાખવાનો હુકમ કર્યો

તેજ દિવસે અગીઆર વાગે અત્યંત ખળભળાટ અને ઉશ્કેરાયલી હાલતમા પ્રતિનિધિઓની સભા મળી એ સભાનુ અધિવેશન હવેથી સટ ક્લાઉડના મહેલમાં કરવુ એવો જે ઠરાવ પ્રાચીન સમિતિએ પસાર કર્યો હતો તે નેપોલિયનના ભાઈ

વખતે તુફાન મચાવે એવી ધાસ્તી હતી તેને માટે નેપોલિયન ઝીણામાં ઝીણી વાતનો પણ બંદોબસ્ત કરવા ચૂક્યો ન હતો. તે પ્રારબ્ધમાં શ્રદ્ધાવાન હતો તોપણ ભવિષ્યમાં જે જે નવા નવા સંજોગો ઉભા થવા પામે તેની અગાઉથી બાતમી કરીને પુરેપુરી સાવચેતી રાખવામાં તે કચાશ રાખતો નહિ. આખી રાત પારિસમાં ભારે ગજબગાટ મચી રહ્યો હતો તોપણ લશ્કરની ધાકથી તુફાન થવા પામ્યું નહિ. આવતી કાલે નેપોલિયન નવાજૂની કરશે એ ત્રણે પક્ષના લોકો જાણતા હતા, પણ તે શું કરવાનો છે તેની કોઇને ખબર ન હતી. જેકોબિન પક્ષના આગેવાનો પ્રતિનિધિઓની સભામાં ભારે તકરાર લેશે એવી તેને ખાત્રી હતી અને તેને એક શુભેચ્છકે સલાહ પણ આપી કે રાતોરાત એ પક્ષના ચાલીશ આગેવાનોને કેદ કરવા, પણ નેપોલિયને જવાબ આપ્યો કે "પ્રજાના પ્રતિનિધિઓને માન આપવાના મેં આજ સવારેજ સોગંદ લીધા છે" જો એ સભાનું અધિવેશન પારિસમાં થયું હોત તો જરૂર તુફાન થાત અને મનુષ્યરક્તની નદીઓ વહેવા પામત, પણ સભાને દૂર લઇ જવાથી અને લશ્કરની ધાકથી એ મોટો બનાવ બનવા પામ્યો નહિ.

આવા અત્યંત ગુંચવણભરેલા અને જીવ સટોસટના પ્રસંગમાં પણ નેપોલિયન તેની પ્રિય જોસેફાઇનને ભૂલ્યો ન હતો. આખા દિવસમાં એવા પ્રસંગો ઉભા થતા હતા કે આવતી કાલે નેપોલિયન રાજ્યાસનપર ચડશે કે ફાંસીને લાકડે લટકશે તે અનિશ્ચિત હતું તેવે વખતે પણ તે કલાકે કલાકે તમામ સમાચાર જોસેફાઇનને ટુંકામાં, ઉતાવળથી લખી મોકલતો. મોડી રાત્રે તે પોતાને ઘેર ગયો ત્યારે પણ તે ઉત્સાહથી ભરપૂર હતો. સવારથી આખરસુધીની બધી ઝીણી ઝીણી વિગતો તેણે જોસેફાઇનને કહી. એક કલાક આરામ લીધો અને સવારમાં પોતાના રસાલા સાથે સેંટ ક્લાઉડના મહેલ તરફ જવા નીકળ્યો.

આજે ૧૭૯૯ ના નવેંબર માસની ૧૦ મી તારીખ હતી. સેંટ ક્લાઉડના મહેલમાં એક ઓરડો નેપોલિયનની પોતાની ઑફિસ માટે, બીજો પ્રાચીન સમિતિના અધિવેશન માટે અને ત્રીજો પ્રતિનિધિઓની સભાને માટે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યો હતો. પોતે આખી પ્રજાની અનુમતિથી કૉન્સલની પદવી ધારણ કરવાનો છે એવી તેને ખાત્રી હોય તેમ તે પોતાના કાર્યાલયમાં પોતાના સેનાપતિઓ અને અંગરક્ષકો સહિત દાખલ થયો. તે રાજસત્તાનો લોભી છે અને તેથીજ તેણે આ કાવત્રું ઉભું કર્યું છે એવા તેના ઉપર આરોપ મૂકીને જેકોબિન પક્ષના સભાસદોએ તેનો આજે વિનાશ કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો હતો. ગઇ રાતે તેમણે પોતાની સત્તાને મજબૂત કરી હતી. આજે તેઓ નેપોલિયનને પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો શત્રુ ઠરાવવાના હતા. આવા સંજોગોમાં બેઉ સભાઓનું અધિવેશન થયું. જેકોબિન પક્ષનો અને પ્રતિનિધિઓની સભાનો વૈરભાવ જોઇને પ્રાચીન સમિતિના સભાસદો પણ ડરી ગયા. તેમણે

જ્યારે જોયું કે પ્રતિનિધિઓની સભાનું વલણ નેપોલિયનનો વિનાશ કરવા અને આનું રાજ્યતંત્રનું રક્ષણ કરવા તરફ છે ત્યારે થોડાજ સમયપર પ્રવર્તેલા રક્તપ્રવાહનું સ્મરણ કરીને નેપોલિયનનો ત્યાગ કરવામાંજ પોતાનું શ્રેય છે એવું તેઓ માનવા લાગ્યા. વૈરભાવથી ઉશ્કેરાયલા સભાસદોની દુષ્પ્રવૃત્તિની ભરતી આગળ નેપોલિયનના પક્ષકારો ઘાસની માફક તણાઇ જવા લાગ્યા. જીવનમરણના સંધિસ્થાનમાં ઉભા રહીને પોતાની સમયસૂચકતાના પ્રભાવથી હારની અણીપર આવેલા પોતાના સૈન્યને જેણે અનેક તુમુલ રણસંગ્રામોમાં વિજય અપાવ્યો હતો તે નેપોલિયને આજે પણ પ્રલયકાળના મહાસાગરની માફક પ્રક્ષુબ્ધ થએલા સભાગૃહમાં પોતાની સમયસૂચકતાનું, અગાધ બુદ્ધિસામર્થ્યનું અને દૃઢ મનોબળનું દર્શન કરાવ્યું.

પોતાના માથા ઉપર ઝઝુમી રહેલી વિપત્તિનું મહત્ત્વ જોઇને થોડાક નિમકહલાલ અંગરક્ષકો અને લશ્કરની એક ટુકડી લઇને તે પ્રથમ પ્રાચીન સમિતિના સભાગૃહમાં દાખલ થયો. તેના સિપાઇઓ પોતાનાં તીક્ષ્ણ અને તેજસ્વી શસ્ત્રોનો ચળકાટ સભાગૃહમાં પડે એવી રીતે ઉંબરા આગળ, પોતાના સામર્થ્યના ગર્વસહિત છાતી કહાડીને ઉભા રહ્યા. નેપોલિયનને એકાએક પોતાની સમક્ષ ઉભેલો જોઇને તથા તેના અંગરક્ષકોનું વીરત્વ જોઈને સભાસદો શાંત અને સ્તબ્ધ બની ગયા. નેપોલિયનના પક્ષકારોના હૃદયમાં આશાનો ઉદય થયો. તેણે સભાને સંબોધન કરીને કહ્યું કે " સદ્‌ગૃહસ્થો ! આપણે એક ભયાનક જ્વાળામુખી પર્વત ઉપર ઉભા છીએ. પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્ર જોખમમાં છે એ આપ સર્વેએ નક્કી કર્યું છે અને આપેજ મને મદદ માટે બોલાવ્યો છે. મેં આપની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી છે. પણ હમણાં મારા તરફ તમે તિરસ્કારસૂચક ઉદ્‌ગાર કહાડો છો. તમે બધા મને × સીઝર અને ✱ ક્રોમ્વેલની ઉપમા આપો છો. પણ વર્તમાન સમયના કોઇ પણ રાજ્યપ્રકરણી બનાવ સાથે ભૂતકાળના બનાવની સરખામણી થઈ શકે એમ છેજ નહિ. વિપત્તિ તમારી પાસેને પાસે આવતીજ જાય છે; વિનાશનો સંભવ દિવસે દિવસે વધતોજ જાય છે. હાલમાં ખરૂં પૂછો તો આપણા દેશમાં કોઇ પણ જાતની શાસનપ્રણાલિ છેજ નહિ. ડિરે-

× દિગ્વિજયી રોમન સેનાપતિ હતો. પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો મુખ્ય પુરુષ હોવા છતાં તેણે પોતાની મરજી પ્રમાણે કુલસત્તા હાથમાં લઇને રાજ્યતંત્ર ચલાવ્યું હતુ. એવો આરોપ તેના ઉપર મૂકવામાં આવ્યો હતો

✱ ઇંગ્લંડને તેના જુલ્મી રાજાના જૂલમમાંથી છોડાવનાર, રાજાની આપખુદી સત્તાને તોડનાર વીર પુરુષ હતો. પણ પાછળથી તે એટલો બળવાન બની ગયો કે જે રાજાની સામે તેણે યુદ્ધ કર્યું હતુ તેના કરતા પણ વિશેષ સ્વેચ્છાચારી નીવડયો અને રૈયત પણ તેનાથી કંટાળી ગઈ. પણ તેના લશ્કરી બળ આગળ કોઇનું ચાલ્યુ નહિ.

[illegible] – [illegible] કાયદાનું રક્ષણ [illegible] કરે છે. ડિરેક્ટરીની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરી છે. [illegible]"

એક સભાસદ વચમાં બોલી ઉઠ્યો કે [illegible] શાસનપદ્ધતિને [illegible] [illegible] પછી નેપોલિયને એક પળ વાર વિચાર કરી લીધો. [illegible] શાસનપદ્ધતિની [illegible] [illegible] કેવી રીત! એનો ઉપાય કરવાને માટે તો તે અત્યંત પરિશ્રમ લે છે તેને સંનિપાત આવેલો રાખીએ એવા રોગ કે કદિ [illegible] [illegible] નહિ. તેણે બેપરવાઈ સ્વરે જવાબ આપ્યો કે 'આ શાસનપદ્ધતિ! એમાંનું અત્યારે કાંઇ છેજ નહિ. જે દિવસે કાર્યવાહક સભાએ ધારાસભાનો અધિકાર તોડી પાડ્યો તે દિવસે તને તમારે હાથેજ તમારી શાસનપદ્ધતિના મૂળમાં કુહાડ કર્યો છે. જે દિવસે ધારાસભાએ કાર્યવાહક સભાની સ્વતંત્રતામાં દખલ કરવા માંડી તે દિવસથી તમારી શાસનપદ્ધતિનો નાશ થઈ ચૂક્યો છે. વળી જે દિવસે ધારાસભાએ અને કાર્યવાહક સભાએ લોકોએ ચૂંટી કહાડેલા પ્રતિનિધિઓને નાકબૂલ કર્યા, તે દિવસે એ પ્રાણ વિનું જે કાંઇ અવશિષ્ટ રહ્યું હતું તે પણ હતું ન હતું થઇ ગયું છે. તમારી હાલની શાસનપદ્ધતિ તો માત્ર ઉપહાસનો વિષય બનવા જેવીજ રહી છે—બધા તેનો ઉલ્લેખ કરે છે પણ કોઇ તેને સન્માન આપતું નથી."

આ સભાષણ ચાલતું હતું તેવામાં સમાચાર આવ્યા કે પ્રતિનિધિઓની સભામાં નેપોલિયનને દેશના કાયદાના રક્ષણની બહાર મૂકવાનો ઠરાવ મૂકવાની તૈયારી ચાલે છે અને એ ઠરાવ બાબત સભાસદોના મત લેવાનું કાર્ય કરવા માટે અધ્યક્ષને દમાણ કરવામાં આવે છે. અધ્યક્ષ નેપોલિયનનો ભાઇ લ્યુશીયનજ હતો. આ ઠરાવ જો એક વાર પસાર થવા પામે તો નેપોલિયનનું આવી બને અને તેની જીવનકથા અહિંથીજ સમાપ્ત થાય. આ રોમાંચિત કરે એવી ભયંકર ખબર સાંભળીને તે બોલી ઉઠ્યો કે "જો વીશ કરોડ સુવર્ણમુદ્રા આપતાં પણ મારા સેનાપતિ તેને કોઇ મારી પાસે તેડી લાવે તો હું તે આપવા અચકાઉં નહિ." તોપણ તેણે હિંમત છોડી નહિ. તેણે સભાને સંબોધીને કહ્યું કે "જો કોઈ પણ સભાસદ પરદેશી રાજ્યોના દૂતોની સમજૂતથી મને કાયદાના રક્ષણની બહાર મૂકવાનો પ્રયત્ન કરશે તો હું તરતજ મારા

તેજસ્વી હથિયારવાળા મિત્રો (સિપાઇઓ) નો આશ્રય લઇશ. જુઓ, તે બારણા આગળજ ઉભા છે. યાદ રાખજો કે હું રણક્ષેત્રમાં રણદેવતા અને સૌભાગ્યલક્ષ્મીની સાથે એકના કરીનેજ આગળ વધું છું."

એમ કહીને તે તરતજ સભાગૃહ છોડીને પ્રતિનિધિઓની સભાના ઓરડા તરફ ચાલ્યો. તેના અંગરક્ષકો તેની પાછળ જવા લાગ્યા. રસ્તામાં તેને ઑગેરિયો મળ્યો. તે નેપોલિયનનો એક ઘણોજ બહાદૂર સેનાપતિ હતો તોપણ તેની ભયભરેલી અવસ્થા જોઇને બીકને લીધે તેનો ચહેરો વિવર્ણ બની ગયો હતો અને તે થરથર ધ્રૂજતો હતો. તેણે કંપને સ્વરે નેપોલિયનને કહ્યું, " આપે એક ભયંકર આફત વહોરી લીધી છે." નેપોલિયને સ્થિર ચિત્તે જવાબ આપ્યો, " આર્કોલાના રણસંગ્રામ વખતે આના કરતાં પણ વધારે ભયાનક સ્થિતિમાં હું હતો. ધૈર્ય રાખો, અડધા કલાકમાંજ બધી બાજી બદલાઇ જશે."

એમ કહીને તે પ્રતિનિધિઓના સભાગૃહમાં દાખલ થયો. તેના અંગરક્ષકો બારણા આગળ પૌરૂષજનિત ગર્વસહિત ઉઘાડી તલવારે ઉભા રહ્યા. નેપોલિયનને જોતાંજ તમામ સભાસદો ગાંડાની માફક ખળભળી ઉઠયા. આ પળ એવી હતી કે તેના બુદ્ધિવૈભવ સિવાય બીજા કશાથી તેનું રક્ષણ થઈ શકે એમ હતુંજ નહિ. " તું તારા મનમાં શું સમજે છે ?" " સ્વેચ્છાચારીનો અંત લાવો," ચાલ્યો જા," "દૂર જા" એવા ધમકીભર્યા ઉદ્‌ગાર ચારે તરફથી નીકળવા લાગ્યા. સભાની તે સમયની અવસ્થાનું વર્ણન કરતાં તે કહે છે કે " ઇયોલસની ગુફામાં પૂરાઇ રહેલો વાયુ એકાએક બહાર નીકળે અને જે પ્રચંડ તોફાન થવા લાગે તે તોફાનનો ખ્યાલ કરવાથી આ સભાગૃહના ઉત્પાતનો કાંઇક ઝાંખો ખ્યાલ આવી શકે."

નેપોલિયને સભાને સંબોધીને બોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેનું બોલ્યું સાંભળેજ કોણ ? સભાસદો ક્રોધના પોકાર કરતા કરતા તેની આસપાસ એકત્ર થઇ ગયા, તેનો જાન જોખમમાં છે એમ જાણીને તેના અંગરક્ષકો ત્વરાથી અંદર ધસી આવ્યા, અને તેની ચારે દિશાએ ફરી વળ્યા. એક સભાસદ તેની છાતીમાં ખંજર ઘોંચવા જતો હતો પણ તેના અંગરક્ષકોએ તેનો હાથ એકદમ પકડી લીધો. તેઓ તેને સભાગૃહમાંથી સહિસલામત બહાર લઇ ગયા પણ સભા શાંત થઈ નહિ. નેપોલિયન દાદરના પગથીયા ઉતરતો હતો એટલામાં એક જણે ખબર આપી કે બધા સભાસદો તમારા ભાઇ લ્યુસીઅન ઉપર તૂટી પડ્યા છે; અને તેને મારી નાખ્યા વગર નહિ રહે. તેજ વખતે નેપોલિયનની આજ્ઞાથી સિપાઇઓની એક ટુકડી લ્યુસીઅનને લેવા સભાગૃહમાં પેઠી અને " તમારા ભાઇની આજ્ઞાથી " એવું કહીને લ્યુસીઅનને ટોળામાંથી તેને પણ સહિસલામત બહાર લઇ આવ્યા. બેઉ ભાઇ ઘોડે બેઠા અને જ્યાં લશ્કર ઉભું હતું ત્યાં આગળ જવા ચાલ્યા. રસ્તામાં લ્યુસીઅને કહ્યું, " આજ્ઞયો

પ્રતિનિધિઓની સભાનો ભંગ થયો છે એમ હું તમોને મારા હોદ્દાની રૂએ જણાવું છું સભાગૃહ ખૂનીઓથી ભરપૂર થઈ ગયું છે હું તમને આવાહન કરૂં છું કે તમે ત્યાં જઇને તેમને ત્યાંથી હાંકી કહાડો "

નેપોલિયને સૈન્યને સંબોધીને કહ્યું, " યોદ્ધાઓ ! કેમ ? હું તમારા ઉપર સંપૂર્ણ આધાર રાખું કે ? " તેમણે એકકે અવાજે ગર્જના કરીને જવાબ આપ્યો કે " બોનાપાર્ટ ઘણું જીવો "

સેનાપતિ મુરા લશ્કરની એક ટુકડી લઇને સભાગૃહ તરફ ચાલતો થયો મુરા નેપોલિયનના એક વજ્ર સમાન હતો અને જેના તરફ એ વજ્રનો પ્રહાર થયો તેની પાયમાલીજ થઇ જાણવી મુરાનો ધસારો જેવો તેવો નથીજ એનો સર્વને અનુભવ હતો તેની પડઘમ વાગી ઝળકતી તીક્ષ્ણ સંગીનોવાળા તાલમબાજ સિપાઇઓ હારબંધ આગળ ધસ્યા. સભાગૃહમાં નાસભાગ થઇ ગઇ સભાસદો બારીએથી કૂદી કૂદીને જીવ લઇને નાઠા એક પળવારમાજ મનુષ્યોના કોલાહલથી ગાજી રહેતું સભાગૃહ શાંત સમશાનાકાર બની ગયું નાસતા સભાસદો તરફ ગોળીબાર કરવાની આજ્ઞા આપવા એક જણે નેપોલિયનને સૂચના કરી, પણ તેણે જવાબ આપ્યો કે ' નહિ, મારી ઇચ્છા એવી છે કે મનુષ્યરક્તનું એક ટીપું પણ આજે પડવું ન જોઇએ જેઓ તેને અને તેના ભાઇને મારી નાખવા તત્પર થયા હતા તેઓ સહિસલામત નાસી જવા પામ્યા !

સાંજે નેપોલિયને ઉપર કહેલી બેઉ સભાઓનું ફરીથી અધિવેશન કરાવ્યું આ વખતે જેઓ તેના પક્ષના હતા તેઓજ માત્ર હાજર થયા હતા તેમણે સર્વાનુમતે ઠરાવ પસાર કર્યો કે નેપોલિયને બજાવેલી સ્વદેશસેવામાટે તેને ધન્યવાદ આપવો ત્યાર પછી એજ સભાએ પાંચ ડિરેક્ટરોની સત્તાથી ચાલતી શાસનપદ્ધતિ રદ કરી તેમની જગ્યાએ નેપોલિયન સિવાય અને બીજાને કૉન્સલની પદવી આપીને તેમની નિમણૂક કરી ફ્રાન્સની રાજ્યવ્યવસ્થામાટે નવી શાસન પદ્ધતિ નક્કી કરવા બેઉ સભાઓએ ચૂંટી કહાડેલી પચીસ પચીસ સભાસદોની બે કમિટિઓ નિમવામાં આવી

સાંજે પારિસમાં એવી અફવા ફેલાઇ કે નેપોલિયનને નિષ્ફળતા મળી છે આ સમાચારથી શહેરની પ્રજામાં ભારે ગભરાટ ફેલાઈ ગયો તમામ વર્ગના લોકો રાજ્યવિપ્લવથી ઉત્પન્ન થએલી અરાજકતા અને પૈશાચિક કતલખાનાથી ત્રાસી ગયા હતા અને તેઓ પોતાની આશા અને ભરોસો માત્ર નેપોલિયન ઉપરજ રાખી બેઠા હતા જૂનું રાજ્યતંત્ર બદલાઇ ગયું છે તે સમાચાર તથા નેપોલિયને પોતાની હમેશની કલમે બનાવેલું ઝડપથી લખાવેલું તત્કાલ જાહેરનામું રાતોરાત પ્રજાની જાણ માટે વાંચી સંભળાવવામાં આવ્યાં. લોકોએ આ સમાચાર સાંભળીને એકઅવાજે પોતાનો સંતોષ પ્રદર્શિત કર્યો. તમામ કાર્યની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા કરીને રાતના બહુ

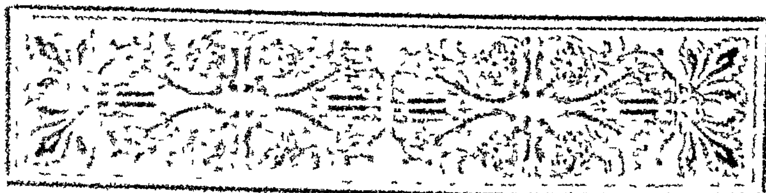
પૂર્ણ સમતિ હતી

આ કાર્યને માટે ઘણા માણસો તેની નિંદા કરે છે પણ જો તેણે પોતાના હાથમાં રાજ્યની લગામ લીધી ન હોત તો જે રક્તપ્રવાહથી આખો ફ્રાન્સ દેશ એક સમયથી કલંકિત થતો આવ્યો હતો તે પ્રવાહ કદિ બંધ પડત ખરો કે? પ્રજાના જાનમાલની સલામતી સચવાત ખરી કે? અને એ દેશનુ સ્વાતંત્ર્ય પણ લાંબો વખત ટકી શકત ખરૂં?

માત્ર રાજ્યવિપ્લવકારી જેકોબિન વર્ગ સિવાયના તમામ લોકો આ ફેરફારની તરફેણમા હતા છેલ્લા દશ વર્ષથી લોકોએ એવાં એવાં કાયદાવિરુદ્ધ કાર્ય બનતુ બન્યાં હતા કે તેથી કરીને નેપોલિયનનુ આ કાર્ય ગજ્યના કાયદાવિરુદ્ધ છે કે નહિ તે તરફ નહિ જોતા તેનુ પરિણામ સારૂં આવશે એવી તેમની ખાત્રી હોવાથી તેમણે તેમા પોતાની સમતિ આપી આખા ફ્રાન્સમા બધે ઠેકાણે નવા રાજ્યતંત્રને લોકોએ વધાવી લીધુ અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર એલિસન જે અનેકવાર નેપોલિયન ઉપર આક્ષેપ મૂકવા ચૂકતો નથી તે પણ આ પ્રસગની નોંધ લેતા લખે છે કે —

" નેપોલિયને પોતાના વિજય પછી શત્રુપક્ષ તરફ જે રહેમ નજર રાખી હતી તે જોતા તેને કીર્તિની કોટિમાં મૂકવો જોઇએ તેનો અમલ વિરોધીઓની રક્તથી કલંકિત થયો નથી થોડાજ માણસોને ના છૂટકે કેદ કર્યા હતા ફ્રાન્સના કોન્સલ તરીકેની તેની કારકીર્દી દયા અને ઉદારતાનાં અનેક કાર્યોથી ઝળકી રહી છે તેણે આ સત્તા પ્રાપ્ત કરવા માટે મનુષ્યરક્તનુ એક ટીપુ પણ પડવા દીધુ નથી, એટલુજ નહિ પણ એક પણ માણસને ત્રણ વખત કેદમાં રાખ્યો નથી તેનો વિજય એ વાસ્તવિકરીતે નિષ્ઠુરતા ઉપર દયા અને મનુષ્યભાવે મેળવેલો વિજય છે અને ક્રૂરતા વાપરીને મેળવેલા વિજય કરતાં વાજબીપણુ અને રહેમિયતથી મેળવેલો વિજય વધારે સ્થાયી છે એનુ ચિરસ્મરણીય દૃષ્ટાંત તે મૂકી ગયો છે "

प्रकरण १७ मुं—फ्रान्समां नवयुग

વખતે કારકેસર અને વાજની રેવતી ક યાની અને પ્રતિનિધિઓના કાર્યની સમાલોચના કરવાની કંઈ પણ તાલિમ મળી ન હતી. જે લોક મત આપવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો હતા તેઓ કંઈ પણ તાનાના પ્રતિનિધિની યોગ્યતાનો વિચાર કરીને મત આપતા નહિ. ઘણીવાર તો શિક્ષિત લોકો પણ ચાદવાના આગના ભીને અથવા મત આપવાની જંજાળે ગમતે કોપ પ્રાપ્ત થશે હિમાક થાય તેથી બીકને લીધે મત આપવા જતા ન હતા એવી રીતે આ મતની ગણના થતી હતી ત્યા આગળ ઘણાખરા અભણ મજુરોજ જતા, અને તેમાની મંડળમા આવે તો પ્રતિનિધિ ચૂંટી કાઢતા ઘણીખરી વાર પોતે માજુસની ચૂંટણી થતી ન હતી ચાપાણ ખપ લોકો એકના વાક્ચાતુર્યવડે અજ્ઞાન બનીને દેવા ચાચાળ માણસો પેન ધારીને તેને જ પોતાના મત આપી દેતા. ઘણીવાર તો જેનાવડે પોતાનો અગત સ્વાર્થ સધાવાની વકી હોય તેવાનેજ ચૂંટવામાં આવતા આવી રીતે મત આપવાથી સ્વાધીન રાજ્યતંત્ર કલ્યાણનું નહિ પણ આત્મવિનાશનું સાધન થઈ પડે છે. વળી મત આપતી વખતે મારામારી પણ થતી એક માજુસે અમુક ઉમેદવારને મત આપ્યો તે જો બીજાને નાપસંદ હોય તો બેઉ જણ લડી પડતા અમેરિકામાં પ્રમુખ અને સભાસદોની ચૂંટણી વખતે ઉમેદવારો તથા તેમના પક્ષકાર વચ્ચે ભારે રસાકસી થાય છે અને ઘણીવાર હજારો મત આપનારાઓ હોવા છતા વિજયી ઉમેદવાર અમુક થોડા મતે જીતી જાય છે તે છતાં પણ સામા પક્ષના લોકો ખુશીથી ચૂંટાયલા ઉમેદવારને કબુલ રાખે છે અને લેશમાત્ર પણ કજીયાની લાગણી તેના તરફ બતાવતા નથી ચૂંટણીનું પરિણામ બહાર પડે કે તરતજ વિજયી ઉમેદવારને તેનો પરાજિત થયેલો પ્રતિસ્પર્ધી પોતે અભિનંદન આપે છે તેઓ જાણે છે કે મત આપવાની પ્રથાનો એવો નિયમજ છે કે એક પક્ષ જીતવોજ જોઈએ અને સ્વાભાવિકરીતે બીજા પક્ષની હાર થવીજ જોઈએ પણ મત ગણના પૂરી થયા પછી વિજયી અને પરાજિત પક્ષ વચ્ચે એક પળવાર પણ સ્પર્ધાનો ભાવ રાખવો એ અયોગ્ય છે તે વખતે તો બધાએ એમજ જાણવું જોઇએ કે અમુક વ્યક્તિએ અથવા અમુક પક્ષે આ ઉમેદવારને ચૂંટયો નથી પણ આપણે બધાએ મળીને તો ચૂંટી કહાડયો છે ચૂંટાયલા ઉમેદવારે પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે જે અધિકાર તેના હાથમાં મુકવામાં આવ્યો છે તે સ્વાર્થ સાધવા માટે નહિ પણ સ્વદેશની સેવા કરવા માટે લોકવર્ગના કલ્યાણને માટે મુકવામાં આવ્યો છે ફ્રાન્સના લોકોમાં આવી ભાવના કેળવાયલી નહિ હોવાથી તેમના કેટલાંક વર્ષના રાજનૈતિક ઇતિહાસમાં ઉપરાઉપરી રાષ્ટ્રવિપ્લવ સિવાય બીજું કાંઇજ થયું ન હતુ કાયદાના બળનું નહિ પણ શારીરિક બળનુજ આધિપત્ય ચાલતુ હતુ રાજ્યમા જેઓ બીજા કરતા વિશેષ શક્તિવાન હતા તેઓજ રાજ્યનાં સૂત્ર પોતાના હાથમા ઝુંટવી લેતા અને વધારતમ દેશનિકાલ અથવા કેદની શિક્ષા મિલકતને જપ્ત

કરી લેવાની ધમકી, એવાં એવાં આસુરી હથિયારની મદદથી પોતે મેળવેલી સત્તાને સાચવી રાખતા.

દશ વર્ષસુધી ચાલી રહેલી આવા પ્રકારની ભયાનક અરાજકતાથી આખો દેશ ત્રાસ પામી ગયો હતો, અને છુટકારાને માટે આતુરતાથી રાહ જોતો હતો. આ અવસ્થામાંથી પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરવાને એકલો નેપોલિયનજ સમર્થ હતો. આખી પ્રજા તેને માટે અવાજે પોકારતી હતી અને રાજ્યની સત્તા પોતાના હાથમાં લઇને અવ્યવસ્થા અને અંધેરને ઠેકાણે વ્યવસ્થા અને કાયદાનો અમલ ફરીથી સ્થાપિત કરવાને આજીજી કરી રહી હતી. આખી પ્રજાની એકે અવાજે કરવામાં આવેલી માગણીને તાબે થઇને જે વ્યક્તિ રાજ્યની લગામ પોતાના હાથમાં લે તેને રાજ્યસત્તા પચાવી લેનાર, સત્તાનો લોભી કહી શકાયજ નહિ. નેપોલિયન યશલોભી હતો. પણ તેની અભિલાષા જો પોતાના દેશનું ગૌરવ વધારવાનીજ હોય; જે સત્તા તે ઇચ્છતો હતો તેનો ઉપયોગ જો તેણે લોકવર્ગની બુદ્ધિનો વિકાસ કરવામાં, તેમને સમૃદ્ધ કરવામાં, તેમનામાં સ્વમાનનો જુસ્સો પેદા કરવામાંજ કર્યો હોય તો તેવા નેપોલિયનની ગણના, જગતના બીજા રાજાઓ જેમણે પ્રજાને અવનત કરીને, કચરીને, નિર્ધન કરીને, શેતાન જેવી બનાવીને પોતે એકલાએજ મોજશોખ માણ્યા હોય તેવાઓની પંક્તિમાં કરવી ઘટતી નથી. નેપોલિયનને જગતના મહાન સેનાપતિઓ, મહારાજ્યોના સ્થાપનારાઓ અને પ્રજા માત્રના આશીર્વાદસહિત રાજ્યાસન પ્રાપ્ત કરનારા રાજાઓની પંક્તિમાં મૂકવો જોઇએ. આવા દૃષ્ટિબિંદુથી તેની તુલના કરવા જતાં તે આખા જગતમાં અદ્વિતીય જણાય છે અને તેની નીતિ અને આચરણ [illegible] રાજ્યોને સ્વાધીનતા અર્પનાર એકલો વૉશિંગ્ટનજ તેની બરોબરી કરી શકે છે. જગતના આધુનિક સમયના અન્ય ચક્રવર્તીઓ તેના મુકાબલામાં [illegible] ઝાંખા અને પામર ઠરે છે.

ડિરેક્ટરીના અમલનો અંત આવ્યો તેને બીજે દિવસે સવારમાં સરકારના [illegible] નેપોલિયન, સિયાઇ અને ડુકો [illegible] ત્રણ કોન્સલ [illegible] ચુંટાયા હતા. તેઓની એક કમિટિ મળી. નેપોલિયન [illegible] અનુભવી જણાતા સૌને નેડો હતો, [illegible] હતો કે હું ઘણો અનુભવી, પીઢ અને [illegible] કરીને [illegible] અનુભવ [illegible] માનતો [illegible] ત્યારે તેણે કહ્યું, "[illegible]"

[illegible] નેપોલિયન [illegible]

ઉપર એડેલાજ છે અને આપણા સર્વનુ રક્ષણ કરવાને તે એકલાજ સમર્થ છે"

નેપોલિયને કહ્યુ, "ભલે ત્યારે તેમ કરો હવે ચાલો, આપણે આપણા કાર્યની શરૂઆત કરીએ."

સિયાઇને દ્રવ્યનો ઘણો લોભ હતો. તે ઓરડામા પડેલા એક પેટી જેવા પદાર્થ તરફ નેપોલિયનનુ લક્ષ ખેચીને તેણે કહ્યુ "તમે આ સુદર પદાર્થ જોયો?" નેપોલિયનનુ હૃદય કવિત્વપ્રિય હોવાથી તે એમ સમજ્યો કે જે પદાર્થ સિયાઇ બતાવે છે તે પ્રાચીન રાજાઓની મિલકતનો અવશેષ હશે પણ સિયાઇએ ખુલાસો કરતા કહ્યુ કે "હુ તમને આજે એક છૂપો ભેદ કહી દઉં છુ અમને ડિરેક્ટરોને એવી દહેશત રહેતી કે રાજ્યની ઉથલપાથલને લીધે વખતે અમે પદભ્રષ્ટ થઇ જઇએ અને નિર્ધન હાલતમા અમારે ઘેર બેસવાનો વખત આવે તેથી કરીને અમારી આબરૂ સાચવવા માટે સરકારી તિજોરીમાથી દશ લાખ ફ્રેન્ક અમારે માટે અમે છાનામાના અનામત રાખી મૂક્યા હતા હવે ડિરેક્ટરો તો છેજ નહિ માટે એ દ્રવ્ય ઉપર આપણો બન્નેનો હક છે" હવે નેપોલિયનને સમજ પડી જેણે કરોડો ફ્રેન્કની રકમોને એક વાર ઠોકર મારી હતી તેને મન તેત્રીશ હજાર ફ્રેન્ક કશા હિસાબમા ન હતા. તેને ડિરેક્ટરો ઉપર તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો. જેના હાથમા પ્રજાએ રાજ્યતંત્ર સોપ્યુ હતુ તેઓજ ચોર! એવા દેશનો અધઃપાત કેમ ન થાય? તોપણ તેણે પોતાના મનનો ભાવ ગુપ્ત રાખીને કહ્યુ કે "ગૃહસ્થો, જો આ વાત મને મારા હોદ્દાની રૂએ જણાવશો તો હુ તો એમજ કહીશ કે એ રકમ સરકારી તિજોરીમા મોકલી દો. પણ અત્યારસુધી હુ એમાંનુ કંઇ જાણતોજ ન હોઉ એમ સમજી તમે બેઉ જૂના ડિરેક્ટરો હોવાથી બેઉ જણ એ રકમ વહેચી લો તો તેમાં હુ ખલેલ નહિ કરૂં પણ આજે ને આજે વહેચી લેજો આવતી કાલે નહિ લેવા દઉં" બેઉ જણ ચેતી ગયા અને તેમણે તે દ્રવ્ય વહેચી લીધુ પણ સિયાઇએ મોટો ભાગ પડાવી લીધો તે વિષે ડ્યુકો નેપોલિયન પાસે આવીને બબડવા લાગ્યો

પછી તે દિવસના કાર્યનો આરંભ થયો પણ ઉપર જણાવેલા બનાવને લીધે નેપોલિયન તેના સહકારીઓ ઉપર નિઃશંકપણે અધિકાર ચલાવવા જેવી સ્થિતિમાં આવી ગયો હતો તેના અડગ પ્રમાણિકપણા આગળ અને નૈતિકબળના તેજ આગળ તેઓ ઝંખાઈ ગયા હતા કાયદા પ્રમાણે તેમને પચીશ પચીશ સભાસદોની કમિટીની મદદે મળીને લોકોની આગળ રજૂ કરવા માટે નવી શાસનપદ્ધતિનુ સ્વરૂપ ઘડવાની સત્તા આપી હતી પરંતુ નેપોલિયનનું બુદ્ધિબળ તેનું અગાધ જ્ઞાન તમામ વ્યવસ્થાતંત્રના વિષયમાં ઊંડા ઉતરીને તેનો તાત્કાલિક નિવેડો લાવવાનું સ્વાભાવિક નવ પ્રેરણાનું બળ—એ તમામ પ્રકારની શક્તિઓ આજની સભામાં થએલી ચર્ચાને પ્રસંગે એવી તો ઝળકી નીકળી કે તેના સહભાગીઓ ચકિત થઈ ગયા.

[illegible] પામરપણું તેઓ પ્રત્યક્ષ જોઇ શક્યા.

[illegible] પછી નગરજનો પોતપોતાને ઘેર ગયા. [illegible]
[illegible] આગેવાનો સાથે જમવા બેઠો હતો [illegible]
[illegible] લેખું હતું કે " ગુજરો. આપણી [illegible]
[illegible] તેના ઇતિહાસનું છેલ્લું પ્રકરણ [illegible]
[illegible] જાહેરીત કરી છે કે જે એક મહાન [illegible]
[illegible] આવેલી ખરાને છે [illegible]
[illegible] સભાની તેમજ [illegible]
[illegible] કરવામાં ફરાવ્યા છે એટલું જ નહિ [illegible]
[illegible] પણ તેટલાજ ફરાવ્યા છે [illegible]
[illegible] રાજ્યની વ્યવસ્થા [illegible]
[illegible] અને સ્થિર બુદ્ધિથી [illegible]
[illegible] રાજ્યનો અંત આવ્યો છે [illegible]
[illegible] મહાન પ્રજાકીય [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

હાથમાં રાખી ફ્રાંસની રૂઢવાદી [illegible] ને [illegible] ફેંકી દેવા [illegible]
હતા, નાસ્તિકો [illegible] અને [illegible] નામ [illegible]
સિવાય બીજા કોઈનું પણ નામ લેતા નહિ. [illegible]

આ જમાનામાં ફ્રાન્સ દેશમાં [illegible] નિર્દય [illegible] માં [illegible] તેવા ખ્રિસ્તીધર્મ વિરુદ્ધ [illegible] ને [illegible] માં [illegible] હતો. ધર્મપ્રાણ—ધર્મગુરુઓ આવી રીતે [illegible] [illegible] કરતા ત્યાં ઘણા પવિત્ર [illegible] હતા [illegible] [illegible] હતા [illegible] તેમના ઉપર [illegible] [illegible] પોતાની [illegible] ભગવાન અને [illegible] [illegible] અને પવિત્ર [illegible] [illegible] [illegible] લીધા [illegible] ફ્રાન્સમાં મનુષ્યના [illegible] ધર્મનું [illegible] અને લોકો પોતાની [illegible] ધર્મ [illegible] [illegible] [illegible] આ [illegible] ધર્મગુરુઓ [illegible] દેશમાં [illegible] હતા, તેઓ [illegible] મુખ્ય [illegible] [illegible] ફ્રાન્સના [illegible] ધર્મ [illegible] તેમણે આ ધર્મગુરુઓને પ્રેમથી આવકાર આપ્યો અને અસંખ્ય [illegible] ઘરોમાં લોકો [illegible] પોતપોતાની પ્રાર્થનામાં [illegible] કરવા લાગ્યા.

ફ્રાન્સમાંથી ખ્રિસ્તી ધર્મનો જાહેર રીતે બહિષ્કાર કરવામાં આવ્યો હતો, અને તેથી કરીને રાષ્ટ્રવિપ્લવકારી સત્તાના આદેશથી દેવળ બંધ કરવામાં આવ્યાં હતાં અને રવિવારને વિશ્રામવાર તરીકે પાળવાની મનાઈ કરવામાં આવી હતી તે ઉપરાંત નિરીશ્વરધર્મનું બની જાય તો નામનિશાની ભુંસી નાખવાના હેતુથી દશ દશ દિવસે એક દિવસ વિશ્રાંતિ અને જાહેર ઉત્સવ તરીકે પાળવાનો હુકમ થયો હતો રવિવારને દિવસે દુકાન બંધ રાખનાર તથા તે દિવસે ધર્મની આજ્ઞાનુસાર વિશ્રાંતિ લેવી જોઈએ એવું લેશમાત્ર પણ વર્તણુ બતાવનારને ભારે દંડ કરવામાં આવતો હતો નાસ્તિક થએલા ફ્રાન્સમાં ખ્રિસ્તી ધર્મની પુનઃ સંસ્થાપના કરવાનો નેપોલિયનનો ઘણા વખતથી નિશ્ચય થઈ ચૂક્યો હતો. તોપણ તેને ઘણી સાવધાનતાથી એ કામ કરવાની જરૂર હતી પ્રથમ તો તેણે એવી આજ્ઞા પ્રકટ કરી કે કોઈ પણ માણસ ઉપર તેની ધર્મની માન્યતામાટે અથવા ધર્મના પાલન માટે કાયદાનો અંકુશ મૂકવામાં આવશે નહિ આ હુકમ પ્રકટ થતાંજ તેની સામે સખ્ત વિરોધ બતાવવામાં આવ્યો. આખું પારિસ હજી નાસ્તિક થઈ ગયું હતું સેનાપતિઓ, રાજ

નીતિજ્ઞ પુરુષો, પંડિતો અને દાર્શનિકો ધર્મનો તિરસ્કાર કરતા હતા. તેમણે વાંધો ઉઠાવ્યો; પણ નેપોલિયન દૃઢ રહ્યો. પ્રજાનો સામાન્ય વર્ગ તેની તરફેણમાં હતો અને તેથી ઉચ્ચ પદવી ભોગવતા નાસ્તિક વર્ગનું કશું ચાલ્યું નહિ.

અસામાન્ય ચતુરાઈથી તેણે બાહોશમાં બાહોશ માણસોને રાજ્યની નાની મોટી અનેક જગ્યાએ રોકી દીધાં. દરેકને પુષ્કળ કામ સોંપવામાં આવ્યું અને દરેક ઉપર તે પોતાની તીક્ષ્ણ આંખે દેખરેખ રાખવા લાગ્યો. કાયદા ઘડવાના પ્રત્યેક અંગ વિષે તથા આખા રાજ્યવહીવટના યંત્રના દરેક પેટા ભાગવિષે તે પોતાની અંતઃપ્રેરણાના બળથી તરતજ માહિતગાર થઈ જતો. અર્થ (નાણું) વિભાગના મંત્રીને અઠવાડીઆમાં ત્રણ વખત પોતાની પાસે બોલાવતો અને તેમ કરીને તેણે પહેલાંના અધિકારીઓએ આવકજાવકના હિસાબમાં કરેલા ગોટાળા શોધી કહાડયા અને ફરીથી થતા અટકાવ્યા.

રાજ્યની તિજોરી ખાલી થઈ ગઈ હતી. નેપોલિયને તરતજ તેને પાછી તર કરવા માંડી. લશ્કરના સિપાઈઓને ઘણા વખતથી પગાર મળ્યો ન હતો. તેઓ ભૂખમરો વેઠતા હતા અને બળવો કરવાનો વિચાર કરતા હતા. નેપોલિયને તેમને એકઠા કરીને ઉત્તેજન અને સહાનુભૂતિથી ભરપૂર શબ્દોમાં એવું જ્વલંત ભાષણ આપ્યું કે ચીંથરેહાલ વસ્ત્રવાળા, અને પૂરતા ખોરાક વગર દુર્બળ થએલા સિપાઈઓ ઉત્સાહથી પોતપોતાના લશ્કરી વાવટા નીચે જઈને ઉભા, અને થોડાજ દિવસમાં અનાજ અને કપડાંથી ભરાયલાં ગાડાંઓ ચારે દિશાએથી પારિસમાં આવવા લાગ્યાં. ફ્રાન્સનું નૌકાસૈન્ય કંગાલ હાલતમાં હતું અને શત્રુના કાફલાની બીકે તેને બંદરોમાં ભરાઈ રહેવું પડયું હતું. નેપોલિયનની આજ્ઞાથી ફ્રાન્સના એકેએક બંદરમાં હથોડાના ઘા સંભળાવા લાગ્યા. થોડાજ વખતમાં બળવાન કાફલો તૈયાર થયો અને તે દ્વારા મિસરમાં રહેલા સૈન્યને મદદ મોકલવામાં આવી. આવો ઉગ્ર પરિશ્રમ અગાઉ કોઈ મનુષ્યે કર્યો ન હતો. આખા ફ્રાન્સમાં કાંઈક અદ્ભુતજ ચેતન હવે આવી ગયું. જે વખતે નેપોલિયન આવાં વિવિધ કાર્યો કરવા લાગ્યો હતો, જેમાંનું પ્રત્યેક કાર્ય એવું મહત્ત્વનું હતું કે સામાન્ય શક્તિવાળા માણસને પોતાનું તમામ લક્ષ તેમાં એકમાંજ રોકવું પડે, તેજ વખતે તે હરરોજ પોતાના સહભાગી કોન્સલો અને કમિટીઓની સાથે નવું રાજ્યતંત્ર ઘડવાના કામમાં પણ બેસતો હતો.

[illegible] અંદર નવું રાજ્યબંધારણ પ્રજા સમક્ષ રજૂ કરવા [illegible] માં તૈયાર થઈ ગયું. [illegible] જે [illegible] તૈયાર કર્યો હતો તેમાં [illegible] સર્વોપરિ અધિકાર [illegible] આપવામાં આવી હતી. તે પોતાનો [illegible] તેને પચાસ લાખ [illegible] વાર્ષિક વેતન મળે અને તે [illegible] યોગ્ય [illegible] એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી.

પણ તેને ખરેખરી રાજસત્તા આપવામાં આવી ન હતી સિવાય એમ ધારતો હતો કે નેપોલિયન આટલાથી રાજી રાજી થઈ જશે પણ તેણે તો એ ખરડાને તોપને ધડાકે ઉડાવી દીધો. તેણે કહ્યું કે " શું તમે એમ માનો છો કે કોઈ પણ બુદ્ધિમાન અને સ્વાભિમાની પુરુષ આવી પદવી કે જેમાં ભૂંડી માફક પડ્યા પડ્યા ખાવાનોજ અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે તેનો સ્વીકાર કરે ? " પછી તેણે એક નવો ખરડો તૈયાર કર્યો તેમાં ગ્રાંડ ઇલેક્ટરની પદવીને ઠેકાણે નેપોલિયન મુખ્ય કૉન્સલની પદવી દસ વરસ સુધી ભોગવે એવી સરત હતી અને તેનું વાર્ષિક વેતન પાંચ લાખ ફ્રેન્ક ઠરાવવામાં આવ્યું હતું તેના હાથ નીચે બે ઉપ કૉન્સલ નીમ્યા અને તે પદવી કામેસેરાઇ અને લેબ્રૂન નામના બે શખસોને આપવામાં આવી નેપોલિયન જે જે કાયદા રજૂ કરે તેમની કાયદા તરીકે ગણના થાય તે પહેલાં ટ્રિબ્યુનેટ, લેજિસ્લેચર અને સેનેટ એ ત્રણ સભાઓની સંમતિ મળવી જોઈએ એવું પણ ધોરણ રાખવામાં આવ્યું

નેપોલિયન નવા રાજ્યબંધારણ પ્રમાણે ફ્રાન્સનો વડો કૉન્સલ નીમાયો તે બંધારણ એવી ઢબથી ઘડવામાં આવ્યું કે સાધારણ શક્તિવાળો માણસ જો નેપોલિયનની જગ્યાએ હોત તો ફ્રાન્સમાં પ્રજાને સ્વાધીન રાજ્યતંત્ર ચાલત પણ તેના હાથમાં તો તે અનિયંત્રિત રાજસત્તાના સ્વરૂપમાં ફેરવાઈ ગયું તેની માનસિક શક્તિનો પ્રભાવ એવો પ્રચંડ હતો કે ટૂંક મુદતમાં તમામ સભાઓ તેના હાથમાં એક રમકડા જેવી બની ગઈ, કેમકે જે જે યોજનાઓ મંજૂરીમાટે આ ત્રણે સભાઓ સમક્ષ તે રજૂ કરતો તે કાં તો દેખીતી રીતેજ પ્રજાને હિતકારક હતી, વળી સામા પક્ષને સમજાવવાની તેની શક્તિ પણ એવી અદ્ભુત હતી કે ટ્રિબ્યૂનો, લેજીસ્લેટરો, અને સેનેટરો, ત્રણે સભાઓ આગળ જ્યારે જ્યારે તે નવી દરખાસ્ત રજૂ કરતો ત્યારે તે મંજૂર થયા વગર રહેતી નહિ.

ગમે તેમ કરીને ફ્રાન્સનું ગૌરવ વધારવું એજ નેપોલિયનનું લક્ષ્ય હતું એમાં કશો શક નથી. એ હેતુની સફળતામાટે તે હરેક પ્રકારના અંગત સુખનો કે સ્વાર્થનો ભોગ આપવાને તૈયાર રહેતો એ હેતુની સિદ્ધિ થાય તોજ પોતાને ખરો યશ મળ્યો એમ તે માનતો હતો ભારેમાં ભારે રકમની લાંચથી તે લલચાતો નહિ. વિષયભોગની મોહિનીથી તે ચલિત થતો નહિ અને પોતાના એક માત્ર લક્ષ્યમાંથી કદિ પણ મન ખસેડતો નહિ. જે જે બાબતો ફ્રાન્સને કલ્યાણકારક નીવડે એવી હતી તે તમામ બાબતો તેણે પોતાની વિશાળ અને સર્વગ્રાહી બુદ્ધિવડે ગ્રહણ કરી લીધી અને આખા યુરોપમાંથી બાહોશ માણસોને વીણી વીણીને ગોધી લાવીને તેમને પોતાના કાર્યમાં સામેલ કરી દીધા છતાં પણ તે બધા તેની આગળ બાળક જેવા હતા. મોટા મોટા રાજનીતિજ્ઞ પુરુષો તેની પાસે એક કારકુન જેવા થઈ જતા જેને કદિ

પણ શ્રમ લાગતોજ નથી એવી શારીરિક શક્તિ અને અગાધ સામર્થ્યવાળી માનસિક શક્તિઓવડે તે આ ભગીરથ કાર્ય પૂર્ણ કરવા માટે રાતદિવસ કામ કરવા લાગ્યો. તેની કાર્યકારિણી શક્તિ જોઇને તેના સમકાલીન પુરુષો આશ્ચર્યચકિત થઇ જતા અને હજી પણ આખું જગત્ વિસ્મય પામ્યા વગર રહેતું નથી. તેના તાબાના માણસો તેના યંત્ર જેવા હતા. ગમે તેટલી કુનેહથી રાજ્યબંધારણ રચાયું હોય તોપણ તેની સાહસિકતાના સ્વતંત્ર વ્યાપારને કશી દખલ થતી નહિ. તેની સાથે કામ કરનારા માણસો કહે છે કે અમે તેની બુદ્ધિની ભવ્યતા જોઇને અંજાઇજ જઇએ છીએ.

ઘણા એમ કહે છે કે નેપોલિયને પોતાના લશ્કરીબળવડે ફ્રાન્સના "પ્રથમ કૉન્સલ" ની પદવી પ્રાપ્ત કરી. પણ ખરૂં જોતાં તેમ નથી. તેને દશ વર્ષની મુદતને માટે "પ્રથમ કૉન્સલ" નો અધિકાર આપવો વાજબી છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવાને માટે સમસ્ત પ્રજાના મતાધિકારીઓના મત લેવાયા હતા. તેમાં તેના તરફ ૩૦૧૧૭૦૦ મત હતા અને વિરુદ્ધમાં માત્ર ૧૫૬૨ મત અપાયા હતા. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ રીતે જણાઇ આવે છે કે તેને આખી ફ્રેન્ચ પ્રજાએ પોતાના રાજ્યકર્તા તરીકે પસંદ કર્યો હતો. નેપોલિયનને આ રીતે જે સત્તા પ્રાપ્ત થઈ તે તેણે પચાવી લીધી એમ તો નજ કહી શકાય. આખી પ્રજાના સંયુક્ત અવાજે તેને એ પદવી આપી હતી. આ મિથ્યા આરોપનો નેપોલિયન અહંકારભરેલો પણ વાજબી જવાબ આપે છે. તે કહે છે કે "મેં રાજ્યમુકુટ ઝૂંટવી લીધો નથી. તે રસ્તામાં પડેલો હતો. મેં તેને મારા હાથમાં લીધો અને પ્રજાએ તે મારા માથા ઉપર મૂકયો છે." ફ્રેન્ચ પ્રજાએ કરેલી તેની પસંદગી પણ નવાઇ ઉપજાવે એવી નથી. ફ્રેન્ચોએ નેપોલિયનને આ સ્થાન ન આપ્યું હોત તો જે પ્રકારનું રાજ્યતંત્ર ત્યાં તે વખતે પ્રવર્તતું હોત તેમાં રહેવા કરતાં નેપોલિયનના રાજમાં વસવાનું કોણ પસંદ ન કરે? તેણે પોતાની કારકીર્દિ દરમ્યાન જે અગણ્ય લોકોપયોગી કાર્યો કર્યાં છે તે જેમ જેમ આપણે જોતા જઇશું તેમ તેમ ફ્રેન્ચ પ્રજાએ કરેલી પસંદગીમાં સમાએલું ડહાપણ આપણા ધ્યાનમાં આવતું જશે.

હવે નેપોલિયન અને જોસેફાઇન સાધારણ મકાન છોડીને ટ્યુલીઅર્સના બાદશાહી રાજમહેલમાં રહેવા જવાનાં હતાં. એ મહેલને એકવાર પારિસના ઉશ્કેરાએલા લોકોએ તોડીફોડીને ખરાબ કરી નાખ્યો હતો. તેને હવે બાદશાહી ઠાઠમાઠથી ફરીથી સજ્જ [illegible] કરવામાં આવ્યો, અને ખર્ચ થયો હતો તે કરતાં પણ તે વિશેષ સુન્દર બની ગયો.

ફ્રાન્સનો મહાન રાજા [illegible] ઉમરાવોનો રાજા હતો. તે કેવળ પોતાના અને ઉમરાવોના [illegible] તરફજ દૃષ્ટિ રાખતો હતો. [illegible] તેમણે લોકકલ્યાણ માટે [illegible] [illegible] કરવામાં [illegible] હતો. સામાન્ય અને નીચલા દરજ્જાના લોકોના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સામાન્ય

વર્ગના લોકોના સુખ તરફ તદ્દન બેદરકાર હતા. ઉમરાવો ધનવાન થાય અને દરેક પ્રકારના વિષયભોગ ભોગવે તેટલા માટે બિચારા લોકોને અજ્ઞાન, નિર્ધન અને સત્તા હીન બનાવી દેવામાં આવ્યા હતા. પણ નેપોલિયન તો લોકોનો રાજા હતો તે પણ તેમનામાંનો એક હતો. લોકોની પસંદગીથી રાજ્યાસનપર બેઠો હતો. તેણે સામાન્ય લોકવર્ગની બુદ્ધિને અને મહેચ્છાઓને પૂરતો અવકાશ મળે તેટલા સારૂ તમામ માર્ગ ખુલ્લા કરી દીધા. તેઓ પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે યશ અને ધનની પ્રાપ્તિ કરી શકે તેટલા માટે તેમને પૂરતી અનુકૂળતા કરી આપી. તેના રાજ્યમાં બુદ્ધિ અને ઉદ્યોગ એ બે ગુણ જેનામાં હોય તેઓજ કુલીન અને ઉંચા વર્ગના મનાવા લાગ્યા. તેમના સિવાય બીજા પ્રકારની એટલે જન્મ અને ધનથી ઉત્પન્ન થએલી કુલીનતાનો જમાનો ખતમ થયો. કાયદાની નજરે સર્વ મનુષ્ય સમાન ગણાવા લાગ્યાં. નાના મોટા સર્વને એકજ ન્યાયમંદિરમાં ઉભા રહેવું પડતું અને સર્વને સરખોજ ઈન્સાફ મળતો. અસલના વારામાં ઉમરાવો અને ધીમતો કરમાંથી મુક્ત રહેતા અને કરો સઘળા ઓછે લોકવર્ગ ઉપરજ પડતો હતો. હવે મિલકત અને આવકના પ્રમાણમાં કર નખાવા લાગ્યા. અમીરોના ખાસ અધિકાર રદ થઇ ગયા અને રાજ્યમાં એવો એક પણ હોદ્દો ન હતો કે જે મેળવવાને ગરીબમાં ગરીબ માણસ પણ અભિલાષા ન રાખી શકે. માત્ર ગુણનુંજ સન્માન થવા લાગ્યું. લોકો પોતે પસંદ કરેલા કૉન્સલને માટે થતા. મનફાવે થવા લાગ્યા તે કૉન્સલ કહેવાય કે બીજા કોઇ નામે ઓળખાય પણ સર્વોપરિ સત્તા તેનાજ હાથમાં રહે એમ તેઓ ઇચ્છતા હતા. પોતાનો માનીતો નેપોલિયન ઉમ રોએ પસંદ કરેલા રાજાઓ કરતાં વધારે સત્તાવાન થાય, વધારે સન્માન પામે અને વિશેષ નામનાથી રહે એવું તેઓ અંતઃકરણથી ઇચ્છતા હતા. નેપોલિયનનો દરજ્જો વધે એવી દરેક દરખાસ્તને તેઓ અનુમતિ આપતા હતા. તેનું ખરૂં કારણ આમ છે કે તેની કીર્તિમાં લોકોની કીર્તિ હતી અને યૂરોપનો ગર્વિષ્ઠમાં ગર્વિષ્ઠ રાજા તેના દરજ્જાનો [illegible] પછી [illegible] એ વાતને તેમને ભારે ખુશાલી ઉપજતી હતી કેમકે તે તેમનો પોતાનો નવચેતન રાજા હતા.

સને ૧૮૦૦ ના ફેબ્રુઆરીની ૧૮ મી તારીખ આખું પેરિસ શહેર [illegible] ઉપર આવે લોકોના રાજા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] દેખાવ જોવાને બધું શહેર ઉમટયું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

જે દિવસે તે ટુલીયર્સના રાજમહેલમાં રહેવા જવાનો હતો તે દિવસે તે હમેશ કરતાં વધારે વખત સુધી સૂઈ રહ્યો હતો. તેનો ખાનગી સેક્રેટરી બુરિયેન તેના સૂવાના ઓરડામાં ગયો ત્યારે તે ઘસઘસાટ ઉંઘતો હતો. જાગ્યા પછી તેણે બુરિયેનને કહ્યું, “ તમે મારા કરતાં વધારે ભાગ્યશાળી છો. આપણે આજે ટુલીયર્સ જવાનું છે. તમે તો તમારી હમેશની ઢબ પ્રમાણે જઈ શકશો. પણ મારે તો સ્વારી કહાડીને દબદમાથી જવું જોઈશે. મને એ નાપસંદ તો છે, પણ લોકોને રાજી કરવાને બાહ્ય ઠાઠમાઠની જરૂર છે. ડિરેક્ટરો ઘણાજ સાદા હતા. એથી તેમનો પ્રભાવ લોકો ઉપર પડતો નહિ. લશ્કરી છાવણીમાં હું સાદાઈ રાખતો તે ચાલતું, પણ શહેરમાં, અને રાજમહેલમાં બાહ્ય દમામથી લોકોનું ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર છે. ”

પછી નેપોલિયન ભભકાદાર ગાડીમાં બેઠો. તેની આસપાસ બીજા બે કૉન્સલો બેઠા હતા પણ તેઓ તેના નોકર જેવા દેખાતા હતા. આસ્ટ્રિયાના બાદશાહે કેમ્પો-ફૉર્મિયોની સધિ પછી ઘણાજ કિંમતી અને દૂધ જેવા ધોળા છ ઘોડા નેપોલિયનને ભેટ આપ્યા હતા, તેમને આજે જોડવામાં આવ્યા હતા. તેની ગાડીની પાછળ મુખ્ય મુખ્ય લશ્કરી અમલદારો તેજસ્વી પોશાકમાં ઝળકતાં આયુધ ધારણ કરીને ઘોડેસ્વાર થઈને ચાલતા હતા. તેમની પાછળ સમસ્ત ફ્રેન્ચસૈન્યમાંથી વીણી કહાડેલા છ હજાર યોદ્ધાઓ પૂર લશ્કરી દમામમાં ચાલતા હતા. તેના રસ્તાની બેઉ બાજુએ હારબંધ વીશ હજાર યોદ્ધાઓ ઉભા હતા. બગીચા, રસ્તા, ઝરૂખા, બારીઓ અગાસીઓ અને ઘરનાં છાપરાં ઉપર તેને જોવા ઉભેલા માણસોની ઠઠ જામી હતી. તેઓ આજે વીર શિરોમણિ, સૈન્યનો પ્રાણપ્રિય અને પ્રજાના પસંદ કરેલા રાજાને રાજમહેલમાં જતો જોવાને ઉભા હતા, કે જે મહેલમાંથી તેમણે પોતાને હાથેજ પ્રાચીન રાજાઓને હાંકી કહાડ્યા હતા. તેની ગાડી નજરે પડતી કે તરતજ “ પ્રથમ કૉન્સલ ઘણું જીવો ” એવી ગગનભેદી ગર્જના સંભળાતી. લોકોની કલ્પનાને ઉશ્કેરવાને, તેમનો સ્વદેશ-પ્રેમ જાગ્રત કરવાને અને પોતે મેળવેલા વિજયની યાદગિરી તાજી કરાવવાને નેપોલિયને આ પ્રસગે પૂરતી સામગ્રી તૈયાર રાખી હતી. મહેલની સીડીનાં પગથીઆં આગળ આવતાં તે ગાડીમાંથી નીચે ઉતર્યો અને પોતાના સહભાગીઓને પડતા મૂકીને ઘોડેસ્વાર થયો, અને તેની સામે પૂર ઠાઠમાં ઉભા કરેલા લશ્કરની સલામતી લેવા ગયો. વીર કેસરી મુરા તેની જમણી બાજુએ હતો અને લાની ડાબી બાજુએ હતો. તેની સાથે બીજા કેટલાક અનેક નામાંકીત સેનાપતિઓ હતા. તેમના ચહેરા ઉપર દેખાતી જખમની નિશાનીઓ અને તડકાથી થએલો તેમનો શ્યામરંગ એ તેમનાં ભૂતકાળ યુદ્ધો અને ઉંચ પરાક્રમની સાક્ષી પૂરતા હતા. [illegible] [illegible] [illegible]

ઉપર કહેલાં કુહોમાં દાગ્ગ રહેલી નવ ટુકડીઓ પકડીને ઉભી હતી નેપોલિયને ટોપી ઉતારી અને ફ્રાન્સની વિજયની આ ચિન્હોને ભક્તિભાવથી નમન કર્યું આ સમયાનુકૂલ અને સૌજન્યસૂચક કાર્ય જોનાર લોકોએ હર્ષનાદ કર્યો એ પછી નેપોલિયને રાજમહેલમા દાખલ થઇને બીજાગઢમા તેને માટે મુકરર કરી રાખેલુ આસન ગ્રહણ કર્યું

તેણે પોતાના અલૌકિક પ્રતિભાના બળથી માહોલમા બાહોશ અને અનુભવી એ બુદ્ધિવાન પુરુષોને વીણી વીણીને તેમને કામે લગાડ્યા ટેલિરેન્ડને પરરાજ્ય વિભાગ મત્રીનું કાર્નોતે યુદ્ધવિભાગના મત્રીનુ ફૌચને પોલિસવિભાગના મત્રીનુ, અને એબિયનને ન્યાયવિભાગના મત્રીનુ પદ આપ્યુ કેટલાક લોકોએ આ નિમણૂક સબધી વાધો ઉઠાવ્યો. એક જણે કહ્યુ કે " ટેલિરેન્ડ અસ્થિર મનનો છે તે જેની ચડતી કળા જુએ છે, તેની આશા ઉઠાવે છે" નેપોલિયને કહ્યુ ભલે તેમ હોય પણ પરરાજ્ય વિભાગના મત્રીનુ કામ કરવાને તેના કરતાં વધારે બાહોશ માણસ મળી શકે એમ છે જ નહિ" બીજાએ કહ્યું કે "ફૌચ તો જૂઠો અને બેધારી તલવાર વાપરે એવો છે" નેપોલિયને જવાબ આપ્યો કે ' પોલિસ વિભાગના મત્રીનુ કામ કરવાને એકનો ટેકો ગોઠવ છે આપણે નવા માણસો પેદા કરી શકતા નથી માટે તો દેશમા જે માણસો છે તેમાંથીજ પસંદગી કરવાની છે એ બાહોશ માણસની મનોવૃત્તિઓને અને તેના વર્તનને યુક્તિથી પલટાવી નાખીને તેના દ્વારા લોકહિતનુ કાર્ય કરાવતા મને આવડે છે"

જ્યારે જ્યારે માજી ડીરેકટરોને નાણાંની તંગી પડતી ત્યારે દેશના ધનવાન લોકો પાસે જોરજુલમથી સરકારી લોનો લેવડાવીને તેઓ તિજોરી ભરપૂર કરતા નેપોલિયને આ રિવાજ રદ કર્યો તેણે પારિસના શ્રીમન્તમાં શ્રીમત એવા સીત્તેર શેઠીઆઓને પોતાની પાસે બોલાવ્યા નવા રાજ્યબધારણનુ ધોરણ તેમને ખુલ્લા દિલથી સમજાવ્યુ અને સરકારને નાણું ધીરવા વિનતિ કરી ત્યારે અને વાજબી કાયદાઓ ઉપર ઘડાયેલા રાજ્યબધારણ ઉપર તેમને વિશ્વાસ બેઠો અને તેમણે ઘણીજ ખુશીથી ૨૦ લાખ ડોલર ધીર્યા આ રકમ તો માત્ર થોડાજ દિવસ ચાલે એટલી અને તાત્કાળિક ખર્ચને માટેજ લીધી હતી રાજ્યના ખર્ચના નિભાવમાટે મિલકત ઉપર તેમની મિલ્કતના પ્રમાણમાં વાજબી કર નાખવામા આવ્યો અને લોકો ઘણીજ ખુશીથી તે કર આપવા લાગ્યા

નેપોલિયનને કુલીનતાનુ અભિમાન પસદ ન હતુ પોતાના ઉચા દરજ્જાના ન ન હતો સામાન્યમા સામાન્ય સિપાઇ સાથે પાસે બેસીને તેની સાથ પ્રેમપૂર્વક વાતચીત કરતો હતો મનુષ્યમાત્ર સમાન છે અને અમુક વર્ગના લોકોને ચોક્કસ અધિકાર હોવા જોઇએ એવા સ્વાર્થપરાયણ માન્યતાઓને તે ધિક્કારતો હતો તેની

બહેન કેરોલાઇન સેનાપતિ મૂરાનાં પરાક્રમ જોઇને તેના ઉપર મોહિત થઇ હતી. મૂરા ખાનદાન કુળનો હતો નહિ તોપણ નેપોલિયને એ લગ્નમાટે પોતાની સંમતિ આપી. લગ્ન વખતે તેણે પોતાના દરજ્જા પ્રમાણે પોતાની બહેનને સારી લગ્નભેટ આપવી જોઇએ. તે શું આપવુ તે વિષે તેને ઘણી ચિંતા ઉભી થઈ. પોતે દિગ્વિજયી થયો હતો અને લાખો કરોડો સોનામહોર તેના પગ આગળ અથડાતી હતી તોપણ તેની ખાનગી તિજોરી તો ખાલીજ હતી. જોસેફાઇનના આગલા ધણીએ તેને લગ્ન વખતે એક ઘણીજ કિંમતી માળા ભેટ આપી હતી. તેણે આ વખતે તે માળા નેપોલિયનના હાથમાં મૂકી, અને નેપોલિયને પોતાની બહેનને તેનાં લગ્નને દિવસે પહેરાવી. જોસેફાઈનની ઉદારતાનું અનુકરણ કરે એવી કેટલી થોડી સ્ત્રીઓ આપણા દેશમાંથી મળી આવશે ?

એવામાં એક અત્યંત ખેદકારક સમાચાર આવ્યા કે અમેરિકાનો સૂર્ય મહાત્મા જ્યૉર્જ વૉશિંગ્ટન પરલોકવાસી થયો છે. નેપોલિયને તરતજ નીચે મુજબ આજ્ઞા પત્રિકા પ્રકટ કરી:—"મહાત્મા વૉશિંગ્ટન પરલોકવાસી થયો છે. પોતાના દેશને સ્વાધીનતા અપાવનાર અને રાજસત્તાના અત્યાચારની સામે લડત લડનાર તે એક મહાપુરુષ હતો. આખી પૃથ્વીના સ્વાધીનતાને ચહાનારા તમામ લોકો તેના સ્મરણને ઘણાજ પ્રેમ અને ભક્તિપૂર્વક હૃદયમા સાચવી રાખશે, અને ખાસ કરીને ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓ, જેઓ સદ્દગત વૉશિંગ્ટન અને અમેરિકન યોદ્ધાઓની માફક સ્વાધીનતા અને મનુષ્યમાત્રની સમાનતાના રક્ષણમાટે લડયા છે, તેમને તો તેનું સ્મરણ વિશેષ પ્રીતિભાજન થવું ઘટે છે. માટે એ મહાત્મા તરફ આપણી ભક્તિના ચિન્હ તરીકે પ્રજાસત્તાક રાજ્યના તમામ વાવટાઓ અને ધ્વજાઓ ઉપર દશ દિવસસુધી કાળી પટ્ટી ચોંટાડવાની પ્રથમ કૉન્સલ આજ્ઞા કરે છે."

નેપોલિયને જે રાજનીતિ અખ્તિયાર કરી હતી તેના સંબંધમાં તે કહે છે કે "જેઓ પોતાના એકલાનાજ સુખને માટે રાજ કરવા ચહાતા હોય અથવા રૈયતમાંના સામાન્ય લોકવર્ગને ઠગવા ઇચ્છતા હોય તેઓજ જનસમૂહને અજ્ઞાન દશામાં અને અંધકારમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જનસમૂહ જેમ જેમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતો જશે તેમ તેમ તેઓ કાયદાનું પ્રયોજન સમજવા લાગશે અને તેમનું પાલન કરવાની અગત્ય વધારે વધારે સ્વીકારવા લાગશે. તેમ કરવાથી સમાજનાં સુખ અને આબાદીની વૃદ્ધિ થવા લાગશે અને તેનુ બંધારણ વિશેષ સુદૃઢ થતું જશે. માત્ર જ્યારે રાજસત્તા જનસમૂહના હિતની વિરુદ્ધ વર્તન કરીને તેમને કફોડી હાલતમાં મૂકી દે છે, અથવા તો તેમને પોતાના સ્વાર્થને ખાતર દુખદારિદ્રમા ગરકાવ કરી નાખે છે તેવાજ સંજોગોમાં જ્ઞાન તેમને આત્મરક્ષણાર્થે રાજસત્તાની સામે થવા ઉશ્કેરે છે. મેં જે કાયદાઓ ઘડયા છે, તે ઘણા સરળ છે અને અગાઉના

કાયદાઓ કરતાં જનસમૂહના હિતનું વિશેષ રક્ષણકર્તા છે મેં પ્રવર્તાવેલી કેળવણીની પદ્ધતિ એવી છે કે તેથી ભવિષ્યની પ્રજા સુસંસ્કૃત થયા વગર રહેશેજ નહિ. મારા રાજ્યમાં ગુન્હાનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું થવાનું આજ મુખ્ય કારણ છે એથી ઉલટું તમે જોશો તો ઈંગ્લંડમાં ગુન્હાની સંખ્યા ભયંકર રીતે દિનપ્રતિદિન વધતી જાય છે એમાંથી કયા દેશનાં રાજ્યબંધારણ અને રાજનીતિ શ્રેષ્ઠ છે તે નક્કી કરવાને આટલુંજ ઉદાહરણ પૂરતું છે "

'અમેરિકાના સંયુક્ત રાજ્યો તરફ જરા નજર કરો. જુઓ, સરકારના કોઈ પણ જાતના પ્રયત્ન કે જોરજુલમ વગર આખી પ્રજા ઉન્નતિના માર્ગ તરફ પ્રગતિ કરતી ચાલે છે દરેક જણ સુખી અને સંતુષ્ટ છે જનસમૂહની ઇચ્છા અને તેમનું કલ્યાણ એજ ત્યાંની રાજનીતિનો મૂળમંત્ર છે ત્યાં જો કૈંપણની ઇચ્છા અને હિતની વિરુદ્ધ રાજનીતિ અખ્તિયાર કરવામાં આવે તો તરતજ સુખ અને શાંતિને બદલે નિરંકુશતા અને અરાજકતા ઉત્પન્ન થાય ગુન્હેગાર માણસોની સંખ્યા એકદમ વધી જાય, જ્યારે ફ્રાન્સનું રાજ્યતંત્ર મેં હાથમાં લીધું ત્યારે બધા એવી ઇચ્છા રાખતા હતા કે હું ફ્રાન્સનો વૉશિંગ્ટન થાઉં એ બધું મોઢેથી બોલવું તો સહેલું છે, અને ખાસ કરીને જેઓ એવું બોલે છે તેઓ દેશ, કાળ અને પાત્રાપાત્રનો વિચાર કર્યા વગરજ બોલે છે જો ફ્રાન્સની પરિસ્થિતિ અમેરિકા જેવી હોત તો હું [illegible] વૉશિંગ્ટન જેવો થાત અને હું વૉશિંગ્ટન જેવો ન થાઉં તો બીજા કોના જેવો થાઉં તે પણ હું સમજી શકતો નથી પરંતુ એજ વૉશિંગ્ટન જો ફ્રાન્સમાં જન્મ્યો હોત, અને હાલ છે તેવા આન્તરિક બંડ અને બહારનાં આક્રમણ સાથે તેને કામ લેવાનું હોત તો તેણે જે રાજનીતિ અમેરિકામાં ધારણ કરી તે ફ્રાન્સમાં લાગુ પાડી શકતજ નહિ અને જો તે તેમ કરવા ગયો હોત તો તેને જરૂર નિષ્ફળતાજ મળત એવી રાજનીતિનું પરિણામ એ થાત કે ફ્રાન્સમાં અશાંતિ વધારે સમયસુધી ઘર કરીને રહેત મારી જાણમાં દરેક નુકશાન પહોંચાડવાને કંઈ રાજાઓ ટમટમી રહેલા છે તેથી મારે તો 'રાજમુકુટધારી વૉશિંગ્ટન' થયા વગર બીજો ઉપાયજ નથી. તેમ કરીને મેં વૉશિંગ્ટનનો [illegible] ણપણાનું દર્શન કરાવ્યું છે "

આ પ્રમાણે જ્યારે નેપોલિયન ફ્રાન્સના [illegible]

તે શોખ સુસંસ્કૃત થયો હતો. પારિસની શોભામાં વૃદ્ધિ થાય અને જનસમાજને અનેક રીતે ઉપયોગી થઇ પડે એવી ભવ્ય ઇમારતો બંધાવવાનું કાર્ય હવે તેણે શરૂ કર્યું અને તે ઇમારતો આજ દિનસુધી તેની બુદ્ધિનું સ્મરણ જાળવી રાખે છે. આજે પણ પારિસની સર્વશ્રેષ્ઠ શોભાયમાન ગણાતી કેટલીક ઇમારતો તેનીજ બંધાવેલી છે. એ ઉપરાંત તેણે રાજ્યમાં સંખ્યાબંધ નહેરો, પૂલો અને પાકી સડકો બંધાવી છે. આ દરેક કાર્યને પ્રેરનાર તેનીજ સર્વોપરિ બુદ્ધિ હતી. આ સર્વ લોકોપયોગી કાર્યો જોતાં અને ફ્રાન્સમાં આવા અણીના સમયમાં તેણે જે સુવ્યવસ્થા પ્રવર્તાવી તે વિચારતાં તેના કટ્ટામાં કટ્ટા શત્રુને પણ તેની બુદ્ધિ અને શાણપણની પ્રશંસા કરવી પડે છે.

ફ્રાન્સના એક ઘીચ વસ્તીવાળા પ્રદેશમાં રાજભક્તોનો એક બળવાન સમુદાય રહેતો હતો. ઇંગ્લંડ તરફથી તેમને હથિયાર, દારૂગોળો તથા દ્રવ્ય પૂરાં પાડવામાં આવતાં હતાં. ડિરેક્ટરોએ તેમને તાબે કરવાનો ઘણીવાર પ્રયત્ન કરી જોયો હતો પણ તે તદ્દન વ્યર્થ ગયો હતો. નેપોલિયન કૉન્સલ તરીકે સ્થિર થયો કે તરતજ તેણે તે પક્ષના આગેવાનોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા, અને તેમને સહિસલામત પાછા મોકલવામાં આવશે એવું વચન આપ્યું. તેમની સાથે મુલાકાત લેતી વખતે તેણે તેમને કહ્યું કે "ફ્રાન્સનો વિનાશ અને અશ્રુપાત અટકાવવો અને આપણા અવ્યવસ્થિત થએલા દેશમાં પુનઃ સુલેહશાંતિ પ્રવર્તાવવી એજ મારો ઉદ્દેશ છે તેની દલીલ તેના સૈન્યના જેવીજ સચોટ હતી. તેણે કહ્યું "તમે આત્મરક્ષણમાટે લડતા હો તો તમારે લડવાનું પ્રયોજન નથી. હું તમને ઇજા કરીશ નહિ અને તમારા હક્ક જાળવીશ. તમે રાજાઓને પુનઃ સ્થાપિત કરવા લડતા હો તોપણ તમારે લડવું નિષ્પ્રયોજન છે કેમકે દેશની સમસ્ત પ્રજાની ઇચ્છાવિરુદ્ધ થોડાંઘણાં માણસોને [illegible] માં અને તેમને રાજના [illegible] મદદ કરવાની કોશિશ કરવામાં શું તમને [illegible] ! તમે જુઓ છો કે પ્રજાનો ઘણોજ મોટો ભાગ રાજાની વિરુદ્ધ છે." [illegible] તેમણે પોતાનાં એકલાં હથિયારોજ નહિ પણ પોતાનાં હૃદય પણ નેપોલિયનને અર્પણ કર્યાં. આવી રીતે તેણે આખા દેશમાંથી આંતર વિગ્રહનાં જડ મૂળમાંથી ઉખાડી નાખ્યાં.

प्रकरण १८ मु

નેપોલિયનની સલાહમાટે પ્રાર્થના અને તેનો તોછડો અસ્વીકાર. ઈ૦ સ૦ ૧૮૦૦

પોલિયને પોતાની ઉદાર અને શાણપણભરેલી રાજનીતિથી થોડા સમયમાં સ્થાપી હતી તેનો અંદર અંદરનો કલહ શમાવી દીધેલ આખી ફ્રેન્ચ પ્રજા સંયુક્ત થતાં બહારના આક્રમણની સામે આત્મરક્ષણ કરી શકે—એવી બળવાન બની ગઈ યુદ્ધ એ મનુષ્યની હત્યા કરાવવાનું અને પ્રજાના નાણાંનો દુર્વ્યય કરવાનું સાધન છે, અને તે આભ્યંતરિક ઉન્નતિમાં મોટા વિઘ્નરૂપ છે નેપોલિયનને યુદ્ધ કાર્યમાં આખી જિંદગી રોકાવું પડ્યું હતું તોપણ તે તેને વધારેજ ધિક્કારતો હતો વિનાશક કાર્યના કરતાં તેને સંયોજક કાર્ય વિશેષ પ્રિય હતું જાતભાઈઓની કતલ કરાવનાર કરતાં પોતે તેમનો કલ્યાણકર્તા ગણાય એ તેને વધારે પસંદ હતું તેણે જે જે યુદ્ધો આદર્યાં હતાં તે બધાં આત્મસંરક્ષણને અર્થેજ હતાં પણ હવે ફ્રાન્સ પગભર થયું હતું નેપોલિયનની પોતાની સત્તા નિરંકુશ હતી અને પ્રજાનો તેના ઉપર નિસીમ પ્રેમ હતો. તે ધારત તો આખી પ્રજાની સમૃદ્ધિ યુદ્ધ કાર્યમાં ખરચી શકત, પરંતુ આવે વખતે જ્યારે તેની સત્તા પૂર્ણ કળાએ હતી તે વખતે તેણે ઈંગ્લંડ અને આસ્ટ્રિયાના રાજાઓને સુલેહની પ્રાર્થના કરી અને પોતાને સુલેહશાંતિ કેટલી પ્રિય છે તે સચોટરીતે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું આ કૃત્ય તેના ઉદાર દિલની સાબિતી આપે છે જો તેનામાં અભિમાન હોત તો તે એમજ કહેત કે લડાઈ ઉભી કરનાર તેઓ એ જણ હતા માટે સુલેહની પ્રાર્થના તેમના તરફથીજ થવી જોઈએ

આ ઉદ્દેશથી તેણે ઈંગ્લંડના રાજા જ્યોર્જ ત્રીજાને પોતાને હાથે એક પત્ર લખ્યો તેમાં તેણે લખ્યું કે જે યુદ્ધથી છેલ્લાં ચાર વર્ષ થયાં જગતની પાયમાલી થાય છે તે શું ચિરકાળસુધી ચાલ્યાજ કરશે? શાન્તિ સ્થાપન કરવાના શું કોઈ ઉપાય

તે શોખ સુસંસ્કૃત થયો હતો. પારિસની શોભામાં વૃદ્ધિ થાય અને જનસમાજને અનેક રીતે ઉપયોગી થઇ પડે એવી ભવ્ય ઇમારતો બંધાવવાનું કાર્ય હવે તેણે શરૂ કર્યું અને તે ઇમારતો આજ દિનસુધી તેની બુદ્ધિનું સ્મરણ જાળવી રાખે છે. આજે પણ પારિસની સર્વશ્રેષ્ઠ શોભાયમાન ગણાતી કેટલીક ઇમારતો તેનીજ બધાવેલી છે. એ ઉપરાંત તેણે રાજ્યમાં સંખ્યાબંધ નહેરો, પૂલો અને પાકી સડકો બંધાવી છે. આ દરેક કાર્યને પ્રેરનાર તેનીજ સર્વોપરિ બુદ્ધિ હતી. આ સર્વ લોકોપયોગી કાર્યો જોતાં અને ફ્રાન્સમાં આવા અણીના સમયમાં તેણે જે સુવ્યવસ્થા પ્રવર્તાવી તે વિચારતાં તેના કટ્ટામાં કટ્ટા શત્રુને પણ તેની બુદ્ધિ અને શાણપણની પ્રશંસા કરવી પડે છે.

ફ્રાન્સના એક ઘીચ વસ્તીવાળા પ્રદેશમાં રાજભકતોનો એક બળવાન સમુદાય રહેતો હતો. ઈંગ્લંડ તરફથી તેમને હથિયાર, દારૂગોળો તથા દ્રવ્ય પૂરાં પાડવામાં આવતાં હતાં. ડિરેકટરોએ તેમને તાબે કરવાનો ઘણીવાર પ્રયત્ન કરી જોયો હતો પણ તે તદ્દન વ્યર્થ ગયો હતો. નેપોલિયન કૉન્સલ તરીકે સ્થિર થયો કે તરતજ તેણે તે પક્ષના આગેવાનોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા, અને તેમને સહિસલામત પાછા મોકલવામાં આવશે એવું વચન આપ્યુ તેમની સાથે મુલાકાત લેતી વખતે તેણે તેમને કહ્યું કે “ફ્રાન્સનો વિનાશ અને અધઃપાત અટકાવવો અને આપણા અવ્યવસ્થિત થએલા દેશમાં પુનઃ સુલેહશાંતિ પ્રવર્તાવવા એજ મારો ઉદ્દેશ છે. તેની દલીલ તેના સૈન્યના જેવીજ સચોટ હતી. તેણે કહ્યું ‘તમે આત્મરક્ષણમાટે લઢતા હો તો તમારે લડવાનું પ્રયોજન નથી. હું તમને ઇજા કરીશ નહિ અને તમારા હક જાળવીશ. તમે રાજાઓને પુન. સ્થાપિત કરવા લઢતા હો તોપણ તમારૂં લઢવું નિષ્પ્રયોજન છે. કેમકે દેશની સમસ્ત પ્રજાની ઇચ્છાવિરુદ્ધ થોડાંઘણાં માણસોએ લડવામાં અને તેમને શસ્ત્રના બળથી મહાત કરવાની કોશિશ કરવામા શું તમારી શોભા છે! તમે જુઓ છો કે પ્રજાનો ઘણોજ મોટો ભાગ રાજાની વિરુદ્ધ છે.” તેઓ મહાત થઇ ગયા. તેમણે પોતાનાં એકલા હથિયારજ નહિ પણ પોતાનાં હૃદય પણ નેપોલિયનને અર્પણ કર્યાં. આવી રીતે તેણે આખા દેશમાંથી આભ્યંતરિક વિદ્રોહની જડ મૂળમાંથી ઉખાડી નાખી.

प्रकरण १८ मु

નેપોલિયનની સલાહમાટે પ્રાર્થના અને તેનો તોછડો અસ્વીકાર. ઈ૦ સ૦ ૧૮૦૦

નેપોલિયને પોતાની ઉદાર અને શાણપણભરેલી રાજનીતિથી ફ્રાન્સમાં સળગી રહેલો અંદર અંદરનો કલહ શમાવી દીધો. આખી ફ્રેન્ચ પ્રજા સંયુક્ત થતાં બહારના આક્રમણની સામે આત્મરક્ષણ કરી શકે—એવી બળવાન થઈ ગઈ. યુદ્ધ એ મનુષ્યની હત્યા કરાવવાનું અને પ્રજાના નાણાંનો દુર્વ્યય કરવાનું સાધન છે અને તે આભ્યંતરે ઉન્નતિમાં મોટા વિઘ્નરૂપ છે. નેપોલિયનને યુદ્ધ કાર્યમાં આખી જિંદગી રોકાવું પડ્યું હતું તોપણ તે તેને ઘણોજ ધિક્કારતો હતો. વિનાશક કાર્યના કરતાં તેને સંયોજક કાર્ય વિશેષ પ્રિય હતું. જાતભાઈઓની કતલ કરાવનાર કરતાં પોતે તેમનો કલ્યાણકર્તા ગણાય એ તેને વધારે પસંદ હતું. તેણે જે જે યુદ્ધો આદર્યાં હતાં તે બધાં આત્મસંરક્ષણને અર્થેજ હતાં. પણ હવે ફ્રાન્સ પગભર થયું હતું. નેપોલિયનની પોતાની સત્તા નિરંકુશ હતી અને પ્રજાનો તેના ઉપર નિઃસીમ પ્રેમ હતો. તે ધારત તો આખી પ્રજાની સમૃદ્ધિ યુદ્ધ કાર્યમાં ખરચી શકત, પરંતુ આવે વખતે જ્યારે તેની સત્તા પૂર્ણ કળાએ હતી તે વખતે તેણે ઈંગ્લંડ અને ઑસ્ટ્રિયાના રાજાઓને સુલેહની પ્રાર્થના કરી અને પોતાને સુલેહશાંતિ કેટલી પ્રિય છે તે સચોટરીતે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું. આ કૃત્ય તેના ઉદાર દિલની સાબિતી આપે છે. જો તેનામાં અભિમાન હોત તો તે એમજ કહેત કે લડાઈ ઉભી કરનાર તેઓ બે જણ હતા માટે સુલેહની પ્રાર્થના તેમના તરફથીજ થવી જોઈએ.

આ ઉદ્દેશથી તેણે ઈંગ્લંડના રાજા જ્યૉર્જ ત્રીજાને પોતાને હાથે એક પત્ર લખ્યો. તેમાં તેણે લખ્યું કે "જે યુદ્ધથી છેલ્લા ચાર વર્ષ થયાં જગતની પાયમાલી થાય છે તે શું ચિરકાળસુધી ચાલ્યાજ કરશે? શાન્તિ સ્થાપન કરવાના શું કોઈ ઉપાય

તે શોખ સુસસ્કૃત થયો હતો. પારિસની શોભામાં વૃદ્ધિ થાય અને જનસમાજને અનેક રીતે ઉપયોગી થઇ પડે એવી ભવ્ય ઇમારતો બંધાવવાનું કાર્ય હવે તેણે શરૂ કર્યું અને તે ઇમારતો આજ દિનસુધી તેની બુદ્ધિનું સ્મરણ જાળવી રાખે છે. આજે પણ પારિસની સર્વશ્રેષ્ઠ શોભાયમાન ગણાતી કેટલીક ઇમારતો તેનીજ બધાવેલી છે. એ ઉપરાંત તેણે રાજ્યમાં સંખ્યાબંધ નહેરો, પૂલો અને પાકી સડકો બંધાવી છે. આ દરેક કાર્યને પ્રેરનાર તેનીજ સર્વોપરિ બુદ્ધિ હતી. આ સર્વ લોકોપયોગી કાર્યો જોતાં અને ફ્રાન્સમાં આવા અણીના સમયમાં તેણે જે સુવ્યવસ્થા પ્રવર્તાવી તે વિચારતાં તેના કટ્ટામાં કટ્ટા શત્રુને પણ તેની બુદ્ધિ અને શાણપણની પ્રશંસા કરવી પડે છે.

ફ્રાન્સના એક ઘીચ વસ્તીવાળા પ્રદેશમાં રાજભકતોનો એક બળવાન સમુદાય રહેતો હતો. ઇંગ્લંડ તરફથી તેમને હથિયાર, દારૂગોળો તથા દ્રવ્ય પૂરાં પાડવામાં આવતાં હતાં. ડિરેકટરોએ તેમને તાબે કરવાનો ઘણીવાર પ્રયત્ન કરી જોયો હતો પણ તે તદ્દન વ્યર્થ ગયો હતો. નેપોલિયન કૉન્સલ તરીકે સ્થિર થયો કે તરતજ તેણે તે પક્ષના આગેવાનોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા, અને તેમને સહિસલામત પાછા મોકલવામાં આવશે એવું વચન આપ્યુ. તેમની સાથે મુલાકાત લેતી વખતે તેણે તેમને કહ્યું કે "ફ્રાન્સનો વિનાશ અને અધઃપાત અટકાવવો અને આપણા અવ્યવસ્થિત થએલા દેશમાં પુનઃ સુલેહશાંતિ પ્રવર્તાવવાં એજ મારો ઉદ્દેશ છે તેની દલીલ તેના સૈન્યના જેવીજ સચોટ હતી. તેણે કહ્યુ "તમે આત્મરક્ષણમાટે લઢતા હો તો તમારે લઢવાનું પ્રયોજન નથી. હું તમને ઇજા કરીશ નહિ અને તમારા હક્ક જાળવીશ. તમે રાજાઓને પુન સ્થાપિત કરવા લઢતા હો તોપણ તમારૂં લઢવું નિષ્પ્રયોજન છે: કેમકે દેશની સમસ્ત પ્રજાની ઇચ્છાવિરુદ્ધ થોડાઘણાં માણસોએ લઢવામાં અને તેમને શસ્ત્રના બળથી મહાત કરવાની કોશિશ કરવામાં શું તમારી શોભા છે! તમે જુઓ છો કે પ્રજાનો ઘણોજ મોટો ભાગ રાજાની વિરુદ્ધ છે." તેઓ મહાત થઇ ગયા. તેમણે પોતાનાં એકલા હથિયારજ નહિ પણ પોતાનાં હૃદય પણ નેપોલિયનને અર્પણ કર્યાં. આવી રીતે તેણે આખા દેશમાંથી આભ્યંતરિક વિદ્રોહની જડ મૂળમાંથી ઉખાડી નાખી.

હતી. આખરે લડાઈ જાહેર થઈ ત્યાર પછી ઈંગ્લાંડે ફ્રાન્સની સરહદ ઉપર, નદીઓ અને સમુદ્રની ઉપર હુમલો કરવામાં આગળ હતું."

"આ પ્રમાણે જ્યારે ફ્રાન્સ ઉપર ચારે દિશાએથી આક્રમણ થઈ ગયાં ત્યારે ફ્રાન્સને રક્ષણ કરવાને માટે પોતાના તમામ નૈતિક બળ અને દ્રવ્યના ફક્ત પદાર્થનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કર્યા વગર તેને છૂટકો ન હતો. આ બાબત પ્રસંગે ફ્રાન્સે જેટલું વેર બતાવ્યું છે તેટલા વિવેક અને આભાર કદાચ ન બતાવ્યાં હોય તો તેનું કારણ એટલુંજ છે કે ઈંગ્લાંડે તેનો નાશ કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરીને તે અર્થે પોતાનાં તમામ સાધનોનો ઉપયોગ કર્યો હતો."

"દરેક પ્રજાને પોતાનું મનગમતું રાજ્યતંત્ર પસંદ કરવાનો અધિકાર છે એ વાતની ઈંગ્લાંડના રાજાથી ના પાડી શકાય એમ હતું નહિ કારણ કે પ્રજાના આ અધિકારના પ્રતાપેજ તેઓ રાજ્યાસનપર બેઠી શક્યા છે. આ નીતિ ઉપરજ તમામ રાજનૈતિક સમાજની સ્થિતિનો આધાર છે. ઈંગ્લાંડનો રાજા આ મૂળ નીતિનો સ્વીકાર કર્યા પછી ફ્રાન્સના આંતરિક રાજ્યતંત્રમાં પોતે કયા અધિકારથી હસ્તક્ષેપ કરી શકે તે પ્રથમ કૉન્સલથી સમજાતું નથી. પર પ્રજાના આભ્યંતરિક રાજ્યતંત્રમાં દખલ કરવાની નીતિ જેટલી ફ્રાન્સને નુકસાનકારક છે તેટલીજ ઈંગ્લાંડની અને ઈંગ્લાંડના રાજાને પણ નુકસાનકારક છે, કારણ કે ઈંગ્લાંડનો રાજા જેમ ફ્રાન્સને તેના પદભ્રષ્ટ કરાયેલા રાજાને પાછા ગાદીએ બેસાડવાની ફરજ પાડવા માગે છે, તેમ ઈંગ્લાંડે પણ ગયા સૈકામાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું તેનો ફરીથી સ્વીકાર કરવાની અથવા જે સ્ટુઅર્ટ રાજાઓનો ઈંગ્લાંડની ગાદી ઉપર જન્મસિદ્ધ હક છે છતાં પણ ત્યાંની પ્રજાએ જેમને પદભ્રષ્ટ કરી દીધા છે તેમના વંશજોને ફરીથી ગાદીએ બેસાડવાની ઈંગ્લાંડની પ્રજાને પણ ફરજ પાડી શકાય."

આ ફટકો એવો આઘાત હતો કે ઈંગ્લાંડથી તેનો જવાબ અપાયો નહિ. ઈંગ્લાંડના પ્રધાને મિજાજ ખોઈને પહેલાના કરતાં વધારે ક્રોધ અને કટુતાભરેલો પત્ર લખીને જણાવ્યું, કે ફ્રાન્સના રાષ્ટ્રવિપ્લવકારી જેકોબિન લોકોને હાથે બીજા રાજ્યોને નુકસાન ન થાય તેને માટે ઈંગ્લાંડ લડ્યું છે અને લડશે. આ જવાબથી નેપોલિયન લેશમાત્ર પણ નિરાશ કે દિલગીર થયો નહિ. તે સુલેહ કરવા માગતો હતો પણ લડાઈથી ડરતો ન હતો. તેનો દૃઢ વિશ્વાસ હતો કે તમામ પ્રજાના નિષ્પક્ષપાત લોકો મારા તરફ સહાનુભૂતિ રાખ્યા વગર રહેશે નહિ. વળી તે જાણતો હતો કે ઈંગ્લાંડે જે ઉદ્ધત અને અપમાનપ્રદ જવાબ વાળ્યો છે તેની અસરથી આખી ફ્રેન્ચ પ્રજા વગર અપવાદે પ્રાણાન્તસુધી લડવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરીને તૈયાર થઈ જશે. તેણે કહ્યું 'ઈંગ્લાંડને લડાઈજ જોઈએ છે આપણે તેની ઇચ્છા પૂરી કરીશું બસ. પ્રાણાન્ત સુધી લડીશું'

નથી ? ઈંગ્લંડ અને ફ્રાન્સ—યૂરોપની બે સૌથી વધારે સુસંસ્કૃત પ્રજાઓ જેમણે પોતાના સ્વાતંત્ર્યના રક્ષણમાટે જોઇએ તે કરતાં વિશેષ બળ સંચિત કર્યું છે, તેમણે શું મિથ્યા કીર્તિલોભની ખાતર વ્યાપાર, આભ્યંતરિક ઉન્નતિ અને અસંખ્ય કુટુંબોની શાતિનો નાશ થવા દેવો જોઇએ ? શાંતિ સર્વ કરતાં વિશેષ આવશ્યક અને વિશેષ કીર્તિપ્રદ છે એ વાત બેઉ પ્રજાઓના મનમાં ઉતરતી નથી એ કેટલા આશ્ચર્યની વાત છે ? આપ તો સ્વતંત્રતાને પૂજનારી પ્રજાને સુખી કરવાના ઉદ્દેશથીજ તેના ઉપર રાજ કરો છો તેથી આપને તો આ વિચારમાં કશું નવીન હોવું નજ જોઇએ. ”

સુલેહની માગણીમાટે લખાયલા આવા ઉદારતાભરેલા પત્રનો જાતે જવાબ લખવાનું ઈંગ્લંડના રાજાને યોગ્ય લાગ્યું નહિ. તેમણે પોતાના ખાનગી મંત્રીનેહાથે સખત આક્ષેપયુક્ત પત્ર લખાવ્યો. તે એવો તોછડો અને અપમાનપ્રદ હતો કે તે વાંચીને આખી ફ્રેન્ચ પ્રજાનું લોહી ઉકળી આવ્યું. તેમાં તેણે લખ્યું હતું કે “ જો ફ્રાન્સને સલાહજ કરવી હોય તો તે સલાહની યથાર્થતા અને સ્થિરતાની નિશાની તરીકે જે રાજાઓએ અનેક સૈકાસુધી દેશને આબાદ રાખ્યો હતો, અને પરરાજ્યોમાં તેનું ગૌરવ જાળવી રાખ્યું હતું તેમને ફરીથી સિંહાસન ઉપર સ્થાપિત કરવા ફ્રાન્સે તૈયાર થવુ જોઇએ. એટલું કર્યાથીજ હમણાં તેમજ ભવિષ્યમાં પણ સલાહ થઇ શકશે. ”

આ પત્ર વાંચીને હરકોઇ માણસને ક્રોધ ચડે તોપણ નેપોલિયને શાંતિથી અને અને નમ્રતાપૂર્વક પોતાના મંત્રી ટેલિરેન્ડદ્વારા તેનો જવાબ લખાવ્યો. તેમા લખ્યું હતું કે:—

“ફ્રાન્સે લડાઇ ઉભી કરી નથી એ તો ઉઘાડુંજ છે, એટલુ જ નહિ પણ રાષ્ટ્રવિપ્લવની શરૂઆતથીજ ફ્રાન્સે પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક જાહેર કર્યું હતું કે અમે કોઇ સાથે લડવા ચહાતા નથી; અમારે રાજ્યો જોઇતાં નથી અને બીજાં તમામ રાજ્યોની સ્વતત્રતાને માન આપીએ છીએ, અને શરૂઆતમાં પોતાની આભ્યંતરિક બાબતોમાં ફ્રાન્સ એવું ગૂંથાયલું હતું કે જો તેને બહારથી ઉપદ્રવ કરવામાં આવ્યો ન હોત તો તે ઉપર કહેલી નીતિનુ પાલન કર્યા વગર રહેતજ નહિ. ”

“ પણ રાષ્ટ્રવિપ્લવ થવાની સાથેજ આખા યૂરોપના રાજાઓ એકલા ફ્રાન્સને કચરી નાખવાને એકત્ર થઈ ગયા તેમની દુશ્મનાવટ અને તેમનો ઉપદ્રવ જાહેર કરવામાં આવ્યો ત્યાર પહેલાં પણ તેમણે શરૂઆત તો કરી દીધીજ હતી. તેમણે ફ્રાન્સમા આંતકલહ કરાવવાને કાવત્રાં રચ્યા, પ્રજાસત્તાક રાજ્યના શત્રુઓને પોતાના રાજ્યમાં આશ્રય આપ્યો, ફ્રાન્સના રાજપ્રતિનિધિઓનુ અપમાન કરીને ફ્રેન્ચપ્રજાને અપમાન પહોંચાડવામા આવ્યું અને તેમ કરવામા ઈંગ્લંડે પહેલ કરી

હતા. આખરે જ્યારે લડાઈ ઉઠી ત્યારે અંગ્રેજ ... ના ... અને ... એ
મલામતી ઉપર હુમલો કરવામાં આવ્યો હતો.'

'આ જમાનું જ્યારે ... ફ્રેંચ ... ફ્રાન્સ કાયમનું ... નેપોલિયને પોતાના
... કરવાને માટે પોતાના તમામ નૈતિક ... પ્રયત્નો ... પ્રકારનો
સંપૂર્ણ ઉપયોગ કર્યો વગર તેને છૂટકો ન હતો. આ ... બધું કરવાને ...
... ગણાય છે તેમાં વિવેક અને ... નહિ ... તે ... કે ...
એટલુંજ છે કે ... ... કરીને તે સર્વ પોતાનાં
તમામ સાધનોનો ઉપયોગ કરતો હતો.'

" દરેક પ્રજાને પોતાને મનગમતું ... પસંદ કરવાનો અધિકાર છે એ
વાતની ઈંગ્લંડના ... એમ ... નહિ ... કે પ્રજાના આ ...
કરેલા પ્રતાપેજ તેઓ ... ઉપર બેઠા છે ... નહિ ઉપરાંત તમામ
... સમાજની ... આધાર છે ઈંગ્લંડનો ... આ ... નીતિનો સ્વીકાર
કર્યા પછી ફ્રાન્સના આંતરિક ... માં પોતે ... અધિકારથી ... કરી શકે
તે પ્રથમ દ્રષ્ટિથી સમજાતું નથી. પરરાજ્યના આંતરિક રાજ્યતંત્રમાં દખલ
કરવાની નીતિ જેટલી ફ્રાન્સને નુકસાનકારક છે તેટલીજ ઈંગ્લંડને અને ઈંગ્લંડના
રાજાને પણ નુકસાનકારક છે, કારણ કે ઈંગ્લંડનો ... જેમ ફ્રાન્સને તેના ... રાજ
... પડેલી ગાદીએ બેસાડવાની ફરજ પાડવા માગે છે, તેમ ઈંગ્લંડે પણ
... પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું તેનો ફરીથી સ્વીકાર કરવાની અથવા
જે સ્ટુઅર્ટ રાજાઓનો ઈંગ્લંડની ગાદી ઉપર જન્મસિદ્ધ હક છે છતાં પણ ત્યાંની
પ્રજાએ જેમને પદભ્રષ્ટ કરી દીધા છે તેમના વંશજોને ફરીથી ગાદીએ બેસાડવાની
ઈંગ્લંડની પ્રજાને પણ ફરજ પાડી શકાય."

આ ફટકો એવો આબાદ હતો કે ઈંગ્લંડથી તેનો જવાબ અપાયો નહિ. ઈંગ્લંડ-
ના પ્રધાને મિજાજ ખોઈ પડેલના કરતા વધારે ક્રોધ અને કટુતાભરેલો પત્ર
લખીને જણાવ્યું, કે ફ્રાન્સના રાજ્યવિપ્લવકારી જેકોબિન લોકોને હાથે બીજા
ગામોને નુકસાન ન થાય તેને માટે ઈંગ્લંડ લડ્યું છે અને લડશે. આ જવાબથી
નેપોલિયન લેશમાત્ર પણ નિરાશ કે દિલગીર થયો નહિ. તે સુલેહ કરવા માગતો
હતો પણ લડાઈથી ડરતો ન હતો. તેનો દૃઢ વિશ્વાસ હતો કે તમામ પ્રજાના નિ ...
પક્ષપાત લોકો મારા તરફ સહાનુભૂતિ રાખ્યા વગર રહેશે નહિ. વળી તે જાણતો
હતો કે ઈંગ્લંડે જે ઉદ્ધત અને અપમાનપ્રદ જવાબ વાળ્યો છે તેની અસરથી
આખી ફ્રેન્ચ પ્રજા વગર અપવાદે પ્રાણાન્તસુધી લડવાને દૃઢ સંકલ્પ કરીને તૈયાર
થઈ જશે. તેણે કહ્યું, " ઈંગ્લંડને લડાઈજ જોઈએ છે. આપણે તેની ઇચ્છા પૂરી
કરીશું. બસ. પ્રાણાન્ત સુધી લડીશું.

આવા સંજોગો વચ્ચે યૂરોપમાં પાછો બીજી વાર દાવાનળ સળગ્યો. નેપોલિયને શાંતિ મંત્ર ભણીને તેનું નિવારણ કરવાનો યત્ન કર્યો પણ વ્યર્થ ગયો; કેમકે યૂરોપના રાજાઓને અને ખાસ કરીને ઇંગ્લંડના રાજાને તથા ઉમરાવોને તેમની દોલત, તેમના વૈભવ, તેમના ખાસ હક્ક, સામાન્ય લોકો કરતાં તેમનો ઉંચા પ્રકારનો દરજ્જો એ સર્વને મનુષ્યની સમાનતા અને સ્વાધીનતાનો ભેરી નાદ કરતા ફ્રાન્સ તરફથી ધાસ્તી હતી.

ઇંગ્લંડના રાજાનું રાજ્યાસન, ત્યાંના ધર્મગુરુઓની અથાગ દોલત અને ત્યાંના ઉમરાવોની વિસ્તીર્ણ જાગીરો, એ ત્રણેનો આધાર આ લડાઇના પરિણામ ઉપર હતો. ફ્રાન્સમાં ઉમરાવ લોકોના અમુક ખાસ અધિકાર જો રદ થાય અને તેની સાથે મનુષ્યની સમાનતાનો સિદ્ધાંત સ્વીકારાય તો તેનું પરિણામ એ થાય કે ઇંગ્લંડના રાજાનું રાજ્યાસન અને ત્યાના ઉમરાવોનાં ઉમરાવપદ એક સામાજિક ધરતીકંપના આંચકાની પેઠે ડોલવા લાગે. તે વખતે ઇંગ્લંડનું રાજ્યતંત્ર, રાજા, ઉમરાવો અને ધર્મગુરુઓનાજ હાથમાં હતું. ફ્રાન્સના રાષ્ટ્રવિપ્લવથી તેમનુ સર્વસ્વ જોખમમાં હતુ. તેમણે ફ્રાન્સના રાજાઓને દશ વર્ષ થયાં ઘરબાર વગરના રખડતા જોયા હતા. ફ્રાન્સના ઉમરાવોની જાગીરો પ્રજાએ જપ્ત કરી લીધી હતી અને તેઓ ભિખારી વેશે પરદેશમા ભટકતા હતા ધર્મગુરુઓની પણ એજ દશા થઇ હતી તેઓને પણ નિર્વાહસાધન વગરના બનીને ખેડુતોનાં ઝુંપડાઓ આગળ જઇને ભિક્ષાદેહી કરીને પેટ ભરવાનો વખત આવ્યો હતો પારકાની મહેનતે મોજ મારનારા, અને પ્રજાના મોટા ભાગને પોતાના પગ તળે દબાવીને રાજની તમામ સત્તા પોતાના એકલાના હાથમા રાખનારા ઇંગ્લંડના ઉમરાવવર્ગને માટે આ દષ્ટાંત ભયભરેલું હતું અને ત્યાંના રાજાને પણ ધાસ્તી ઉપજાવનાર હતુ. ઇંગ્લંડના લોકવર્ગની સહાનુભૂતિ ફ્રેન્ચો તરફ હતી તેથી બેઉ પ્રજાઓ વચ્ચે મિત્રભાવ ન થાય અને નેપોલિયન જે સ્વાતંત્ર્ય અને સમાનતાના રક્ષક તરીકે ઇંગ્લંડની પ્રજાનો વહાલો થઇ પડ્યો હતો તેના તરફ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય, એવાં પગલાં લેવાની ઇંગ્લંડના રાજાને તથા ઉમરાવવર્ગને જરૂર હતી.

પણ જગતના કોઇ પણ દેશનો નિષ્પક્ષપાત માણસ નેપોલિયન તરફજ સહાનુભૂતિ ધરાવશે. ફ્રેન્ચોએ કયું રાજ્યતંત્ર પસંદ કરવું તેનો આદેશ કરવાનો તેના પાડોશીઓને અધિકાર ન હતો. છતાં તેઓ તલવારના જોરથી તેને ધમકાવી રહ્યા હતા. તેના બંદરો ઉપર અંગ્રેજોના વહાણો ઘેરી રહ્યાં હતાં. તેનો વ્યાપાર નાશ કરતા હતા. નેપોલિયન તેમના આક્રમણને હઠાવવાને બળવાન હતો તોપણ મનુષ્યજાતિની નકામી કતલ ન થાય તેટલા માટે તેણે સુલેહની પ્રાર્થના કરી, પરંતુ ઇંગ્લંડના દરબારમાં તો યુદ્ધના આરાધકોની મતલબનોજ જયજયકાર થતો. અમીરોએ કહ્યું કે ઇંગ્લંડની પરવાનગી વગર બનાવેલ [illegible] કરી શકાય નહિ આ [illegible]

તો તે દરમ્યાનજ ત્રણ લાખ માણસોનું મહાન સૈન્ય ફ્રાન્સ તરફ જૂદી જૂદી દિશાએથી ધસી આવવા લાગ્યું હવે નેપોલિયનને દેશનું રક્ષણ કર્યા સિવાય છૂટકોજ ન હતો અને તેણે તે કાર્ય રૂડી રીતે કર્યું

નેપોલિયન અને ઈંગ્લંડના રાજ્ય વચ્ચે ચાલતો પત્રવ્યવહાર વાંચીને ઈંગ્લંડના ઘણા લોકો તેના ઉપર ઘણા ખુશ થયા અને ચૅથમ ફોક્સ વગેરે ઉદાર બુદ્ધિવાળા રાજનીતિજ્ઞ પુરુષોએ પ્રધાનમંડળની સાંકડી, સ્વાર્થપરાયણ અને બ્રિટિશ પ્રજાને નીચું જોવરાવે એવી રાજનીતિ ઉપર સખ્ત આક્ષેપ કર્યા પાર્લામેન્ટમાં હુમેશ મચી રહી આ ઉદાર પક્ષ તરફથી ફોક્સની અને સામા પક્ષ તરફથી મુખ્ય પ્રધાન પિટની વક્તૃતા ગાજી રહી અંતે પિટનો જય થયો અને ઈંગ્લંડની સરકારે ફ્રાન્સની સાથે યુદ્ધમાં ઝંપલાવ્યું

નેપોલિયનના ચારિત્રમાં દ્રઢતા અને દયાળુતાની ઘણીજ અદ્ભુત મિલાવટ થએલી જોવામાં આવે છે એક ત્રીસ વર્ષના પુરુષે પોતાના ધનના જોરથી એક સોળ વર્ષની સુન્દર સ્ત્રીની પ્રીતિ પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી તેની મરજી વિરુદ્ધ તેની સાથે લગ્ન કર્યું તે સુન્દરી પોતાના પ્રૌઢ વયના પતિને પોતાના હૃદયની પ્રીતિ અર્પણ કરી શકી નહિ પુરુષે જ્યારે જોયું કે તે સ્ત્રી ધનને વશ થતી નથી ત્યારે તેણે તેનું ખૂન કર્યું અને એ અપરાધને માટે તેને કાયદા પ્રમાણે દેહાન્ત દંડની શિક્ષા કરવામ આવી આ કમનશીબ માણસની સાથે ફ્રાન્સના અનેક પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબો સગપણથી જોડાયલાં હતાં તેથી તેને માફી અપાવવા માટે નેપોલિયન ઉપર ઘણાં માણસો તરફથી સિફારસ, વિનતિ અને આજીજી થવા લાગી વળી તેઓમાંનાં કેટલાંક જોસેફાઇનનાં સગાં હતાં તેમના આગ્રહથી જોસેફાઇન પણ તે માણસને માફી આપવા માટે નેપોલિયનને વિનવવા લાગી નેપોલિયને તેને જવાબ આપ્યો કે "હું એ માણસને કેવી રીતે માફી આપી શકું? એ પોતાની દોલતવડે એક બાળાનો પ્રેમ ખરીદવા માગતો હતો તેમાં નિષ્ફળ થયો ત્યારે તેનું ખૂન કર્યું એવા માણસને હું દયાને પાત્ર માનતો નથી જો હું એવા માણસને માફી આપું તો કોઇ પણ પરણેલી સ્ત્રીની જીંદગી સલામત નહિ રહે" જોસેફાઇને કહ્યું, 'પ્રિયતમ તમે ઉંચે દરજ્જે ચડ્યા પછી મેં જો કાંઇ તમારી પાસે માગ્યું હોય તો તે આજ છે તમે મારી આટલી પ્રાર્થના નહિજ તરછોડો એવી મને આશા છે" નેપોલિયને જવાબ આપ્યો ' જોસેફાઇન ! હું તમારી માગણી સ્વીકારી શકતો નથી જ્યારે તમારી પણ પ્રાર્થનાને વશ થઇને હું ન્યાય માર્ગમાંથી ચ્યુત થયો નથી એ વાત જ્યારે લોકોમાં જાહેર થશે ત્યારે મારે હાથે આવો અન્યાય કરાવવા કોઇ પણ પ્રાર્થના કરશે નહિ

બુર્બોન વંશીય રાજાઓએ નેપોલિયનને પોતાના પક્ષમાં લેવા ઘણાં ફાંફાં માર્યાં જ્યારે રકમની લાંચ મોટી મોટી પદવીઓ વગેરે જ્યારે ફોગટ ગયાં ત્યારે શીનુ

મોહાસ્ત્ર વાપરતાં પણ તેઓ અચકાયા નહિ. એક લંપટ અને નિર્લજ્જ, ઉમરાવ સ્ત્રીને તેમણે નેપોલિયનને ઘેર મોકલાવી. તેણે જોસેફાઇન સાથે બેનપણાં કરવા માંડયાં અને નેપોલિયન સાથે લળી લળીને વાત કરવા લાગી. પણ તેણે તેને તરતજ ફ્રાન્સની હદપાર મોકલાવી દીધી.

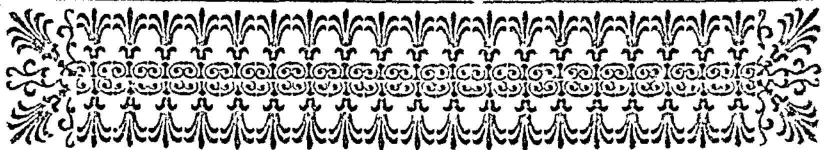
નેપોલિયન લોકપ્રિય હતો પણ લોકોની મરજીને તાબે થઇને તેણે લોકપ્રિયતા મેળવી ન હતી. આસપાસ ચારે દિશાએ વિપત્તિનાં વાદળા ઘેરાતાં હતાં. એકલા ફ્રાન્સની સામે ઇંગ્લંડનાં નાણાંથી લલચાયલાં અનેક રાજ્યો સંધિ કરીને તેનો વિનાશ કરવા તત્પર થયાં હતાં. આવા સંયુક્ત બળ સામે ટકવું હોય તો આખા રાજ્યનું બળ એકજ માણસના હાથમાં હોવું જોઇએ, અને એ નીતિને નેપોલિયન અનુસર્યો હતો. તેની યુદ્ધનીતિવિષે તે કહે છે કે " મેં પરરાજ્યો જીત્યાં હશે તો તે આત્મરક્ષણ કરવા માટેજ અમે જીતાઇએ નહિ તેટલા માટે અમારે બીજાં રાજ્યો જીતવાની જરૂરજ પડતી હતી. ચારે દિશાએ લડાઇનાં વાજાં વાગી રહ્યાં હતાં તેવે વખતે પ્રજાસત્તાક રાજ્યના નિયમ મુજબ રાજ્ય કરવાની મારી મરજી છતાં તેમ કરવું મને વાજબી લાગ્યું ન હતું. દેશના રક્ષણને માટે નિઃસીમ ક્ષમતાસંપન્ન રાજાની જરૂર હતી. છતાં પણ ફ્રાન્સમાં મનુષ્યની સમાનતા જેટલે અંશે જળવાતી હતી તેટલી બીજા કોઇ દેશમાં જળવાઇ ન હતી."

"દરેક માણસ કેળવણી લઇ શકે એવી રીતે કેળવણીનાં દ્વાર ખુલ્લાં મૂકવાં એ એક મારો મહાન ઉદ્દેશ હતો. મેં જે કેળવણીની સંસ્થાઓ સ્થાપી હતી તેમને એવા ધોરણ પર સ્થાપી હતી કે તેમની મારફતે દરેકને મફત અથવા ઘણોજ ઓછે ખર્ચે કેળવણી મળી શકે. મેં રાજ્યનાં તમામ સંગ્રહસ્થાન પ્રજાના ઉપયોગમાટે ખુલ્લાં મૂક્યાં હતાં. લોકોને અજ્ઞાન અને વહેમવડે પશુ જેવાં ન બનાવતાં તેમને જ્ઞાનનો પ્રકાશ આપવા મેં પ્રયત્ન કર્યો હતો. ઇંગ્લંડની પ્રજા જે સ્વતંત્રતાને ચહાય છે તેને પોતાના વૉટર્લુના વિજયમાટે એકવાર પશ્ચાત્તાપ કરવાનો વખત આવશે એ ફતેહથી યૂરોપની પ્રજાઓની સ્વતંત્રતાને નુકસાન પહોંચ્યું છે અને મનુષ્યજાતિને પીસી નાખવાને તૈયાર થએલા નિરંકુશ રાજાઓના હાથમાં આખો યૂરોપ આવી ગયો છે."

દસ હજાર રશીયન સિપાઇઓ ફ્રાન્સમાં કેદ પકડાયા હતા તેવીજ રીતે ઇંગ્લંડ અને ઓસ્ટ્રિયાના હાથમાં ઘણા ફ્રેન્ચ કેદીઓ પણ હતા. નેપોલિયને એવી માગણી કરી કે મને મારા ફ્રેન્ચ કેદીઓ પાછા આપો તો હું રશીયન કેદીઓને છુટા કરું. પણ રશીયન કેદીઓ છુટા થાય તેમાં ઇંગ્લંડને કે ઓસ્ટ્રિયાને કશો લાભ ન હતો. તેથી તેમણે પોતાના મિત્ર રાજ્યના કેદીઓને મુક્ત કરવા કેદીઓની અદલાબદલી [illegible] ન કરી [illegible] નેપોલિયનને [illegible] કહ્યું, " [illegible] ઇંગ્લંડ અને ઓસ્ટ્રિયાની [illegible] સામે [illegible]

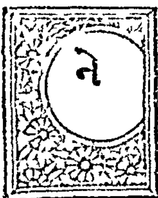
નાબૂદ થતા હતા, તેમનું જે [illegible] સત્તાનો [illegible] નમન બધા ગુમ કરવાને [illegible] કે આ દલીલ રદ છે.'' એમ કહીને તેનું તમામ [illegible] નવા પ્રકાર અને [illegible] આપીને તેમના [illegible] ઇંગ્લાંડ [illegible] આસ્ટ્રિયા સાથે મળ્યાં। [illegible] ઇંગ્લાંડ [illegible] તેના ઉપર નેપોલિયનની ઉદ્ધતાઈના સમાચાર [illegible] નેપોલિયનને એક પત્ર લખ્યો તેમાં તેણે લખ્યું હતું : ''હું તમારી [illegible] છું। હું ઇંગ્લાંડથી [illegible] ઇંગ્લાંડના [illegible] સ્વાર્થ સિવાય બીજો કોઈ ઉદ્દેશ હોય તેમ માનતો નથી ; તેના [illegible] માટે તમારી સાથે જોડાવા માગું છું.' તરત જ ઇંગ્લાંડ સાથેની સંધિ રદ કરી, અને [illegible] વચ્ચે [illegible] મૈત્રી બંધાઈ પછી નેપોલિયને પ્રશિયા [illegible] સાથે મસલત કરવા માટે પોતાનો દૂત મોકલ્યો અને રશિયાની માફક પ્રશિયાએ પણ તેની સાથે મસલત કરી દીધી. ફ્રાન્સની સાથે પ્રથમ તકરારી [illegible] સત્કાર કરનાર ઈંગ્લાંડ હવે [illegible] હતું અને તેની ઉશ્કેરણીથી આસ્ટ્રિયા પણ ફ્રાન્સની સરહદ ઉપર પોતાનું સૈન્ય ઉતારવાની તૈયારી કરતું હતું.

હવે નેપોલિયનની ઉદારતાની સાથે ઈંગ્લાંડના સેનાપતિ લૉર્ડ નેલ્સનની ઉદારતા(?)ની સરખામણી કરી લઈએ. નેપલ્સના સ્વતંત્ર વિચારવાળા લોકોએ રાજાની સામે બળવો કર્યો પણ તેમાં તેઓ ફાવ્યા નહિ. અંગ્રેજ સરકારની બાંહેધરી વચ્ચે તેઓ એવી સરતે તાબે થયા કે અમારા જાનને નુકસાન કરવું નહિ અને અમને ફ્રાન્સ જવાની પરવાનગી આપવી. આ કરારનામા ઉપર બ્રિટિશ પ્રતિનિધિએ સહી કરી, પણ તેજ ઘડીએ સેનાપતિ નેલ્સન અબુકરના જયમાં ફતેહ મેળવીને પોતાની માશુક લેડી હેમિલ્ટન સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે આ કરાર રદ કર્યો અને તાબે થએલા લોકોને—બાર વરસના બાળકથી માંડીને ઘરડાં ડોસાંઓ સુદ્ધાં ફાંસીને લાકડે લટકાવી દીધાં! નેપોલિયને પોતાના મરવા પડેલા સાત સિપાઈઓને ઝેર આપવાનો વિચાર જ કર્યો તેટલા માટે તેને ફજેત કરી નાખ્યો, પણ જે દોષ નેલ્સન ઉપર તેનું જીવનવૃત્તાંત લખનારા મૂકે છે તેવા કોઈ દોષ નેપોલિયનમાં હોત—જેવા કે દીપાવતી ધર્મપત્નીને રઝળતી મૂકીને એક નિર્લજ્જ કુલટાના પ્યારમાં ગુલતાન બની જવું, પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કરેલા કોલકરારનો ભંગ કરવો, સ્ત્રીઓ પુરુષો અને છોકરાંઓને પણ ઉશ્કેરાયેલા લોકોને હાથે કતલ થવા દેવાં, વગેરે દોષ હોત ત્યારે તો નેપોલિયનને કેટલો ફજેત કર્યો હોત! છતાં ઈંગ્લાંડ નેલ્સનની યાદગીરીમાટે સ્મરણસ્તંભો રચાવે છે અને નેપોલિયનને ભવિષ્યની પ્રજા ઘૃણાસહિત યાદ કરે તેવો યત્ન કરે છે.

प्रकरण १९ मुं

આલ્પ્સ ઓળંગી જવું

નેપોલિયને કરેલી સલાહની માગણીને ઈંગ્લંડે તિરસ્કાર અને અભિમાનથી તરછોડી નાખી અને આસ્ટ્રિયાએ પણ તેનો અસ્વીકાર કર્યો તેથી હવે તેણે તેઓના હુમલાને પાછા હઠાવવા માટે હમેશની માફક ઉત્સાહભેર તૈયારી કરવા માંડી. પણ સભામંદિરમાં તે સ્વદેશરક્ષણનો વિચાર કરવા લાગ્યો તેટલામાં તો ફ્રાન્સને ચારે દિશાએથી ઘેરી વળીને તેના ઉપર નિર્દયપણે આક્રમણ કરતા શત્રુઓની તોપોની ગર્જના તેના કાન પર અથડાવા લાગી. ઈંગ્લંડના નૌકાસૈન્યે ફ્રાન્સનો સમુદ્રકિનારો ઘેરી લઇને તેના વ્યાપારનો નાશ કરવા માંડયો, કિનારા ઉપર આવેલાં અરક્ષિત બંદરો ઉપર ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવ્યો અને ફ્રાન્સમાં આભ્યંતરિક કલહ જગાડવા માટે અઢળક નાણું અને યુદ્ધસામગ્રી ફ્રેન્ચ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના શત્રુઓને પૂરી પાડીને ફ્રાન્સને ઉપદ્રવ કરવા માટે ખનતુ કર્યું. ઉત્તર તરફથી દોઢલાખ સિપાઇઓના સૈન્ય સાથે આસ્ટ્રિયાનો સેનાપતિ માર્શલ ક્રે ચાલ્યો આવતો હતો તેની પાસે સારામાં સારી અને ભારેમાં ભારે તોપો હતી ઈટાલીમા સેનાપતિ મેલાની સરદારી નીચે ૧૪૦૦૦૦ માણસોનુ સૈન્ય એકત્ર થયું હતું. તેમના આક્રમણ સામે ત્યાંના ગણ્યા ગાંઠયા ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓ નાસી ગયા હતા અને બાકીના ઘેરાઇ જઇને ભૂખે મરવાની અણી પર હતા. ફ્રાન્સના સમુદ્રકિનારાની આસપાસ ઇંગ્લંડનાં અસંખ્ય વહાણો ભમતાં હતા. આ પ્રમાણે બધી બાજુએથી ફ્રાન્સને સજ્જડ રીતે ઘેરી લીધું હતુ.

નેપોલિયનને પોતાના યુદ્ધકૌશલ્ય ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. તેણે લોહીમાં રગદોળાતા મનુષ્યોની ખાતર કરેલી સલાહની માગણી વ્યર્થ ગઇ ત્યારે હવે તેણે બીજા ઉપાય તરીકે પોતાના દેશના એકત્ર થએલા શત્રુઓ ઉપર પ્રહાર કરવાની પોતાના અખૂટ ઉત્સાહથી અને પ્રચંડ કાર્યશક્તિથી એવી તૈયારી કરવા માંડી કે તેના શત્રુઓએ તેને “ એક લાખ માણસ ” એવું ઉપનામ આપ્યું; કારણ કે તે જ્યાં જતો ત્યાં માત્ર તેની હાજરીથીજ એક લાખ માણસનું બળ તેના સૈન્યમા આવી જતુ-

પછી ફ્રાન્સની પ્રજાને માટે તેણે નીચેની ઘોષણા પ્રગટ કરી અને તેનો તીવ્ર, ઉત્સાહક ઉદ્ગાર આખા દેશની ખીણે ખીણમાં અને ટેકરીએ ટેકરીએ ગાજી રહ્યો. ' ફ્રેન્ચો ' તમે સલાહ કરવા ઘણા ઉત્સુક હતા તમારી સરકારે તેથી પણ વધારે ઉત્સુકતાથી સલાહની માગણી કરી હતી ઈંગ્લંડના પ્રધાનમંડળે પોતાની દુષ્ટ રાજનીતિ ઉઘાડી પાડી છે ફ્રાન્સમાં કુસંપ કરાવવો, તેના વ્યાપારનો નાશ કરવો, બની શકે તો યૂરોપના નકશામાંથી તેનું નામનિશાન ભૂંસી નાખવું અને નહિ તો તેને એક ઉતરતા દરજ્જાના તાબેદાર રાજ્ય જેવું બનાવી મૂકવું એ તેનો હેતુ છે યૂરોપના તમામ રાજ્યોમાં અંદર અંદર કલહ જગાડીને, તેમનો નાશ કરીને ઈંગ્લંડ પોતે સમૃદ્ધ અને બળવાન થવા માગે છે અને આખા જગતનો વ્યાપાર પોતાનો એકલાનોજ કરી લેવા તાકે છે આટલા માટે અંગ્રેજો નાણું વેરીને અને મીઠાં વચનો આપીને તે લોભને લલચાવે છે અને પોતાની કપટજાળ વધારે છે "

આ ઉદ્ઘોષણાએ ફ્રેન્ચ પ્રજાનો લડાયક જુસ્સો જાગ્રત કર્યો અને લડી શકે એવા તમામ પુરુષોએ શસ્ત્ર ધારણ કર્યા સ્વદેશભક્તિના આવેશને લીધે અને કોઈ પણ રીતે ફ્રાન્સ જીતે એવી ઉત્કટ ઈચ્છાને વશ થઈને નેપોલિયન પોતાની કીર્તિ તો વિસરીજ ગયો હતો. સેંકડો લડાઈઓમાં ઘડાએલા દોઢ લાખ સિપાઈઓનું સૈન્ય, અને પોતાની તૈયાર કરેલી યોજના સમજાવીને તેણે મોરોને ઉત્તર તરફ મોકલ્યો અને ઉત્તર તરફના રણસંગ્રામના જનારને વધારે કીર્તિ મળવાની વકી હતી છતાં પણ પોતે માત્ર પાંસઠ હજાર સિપાઈઓ, જેમાંના ઘણા ખરા તો છેક નવાજ હતા તેમને લઈને દક્ષિણ તરફ જવા તૈયાર થયો પોતાના હરીફને સારામાં સારૂં સૈન્ય આપીને જ્યાં ખરેખરી કીર્તિ મેળવવાની હતી, ત્યાં મોકલવામાં જે ઉદારતા નેપોલિયને બતાવી છે તેનો જોટો જગતના ઈતિહાસમાં મળી આવતો નથી

ઓસ્ટ્રિયાનો સેનાપતિ માર્શલ મેલા પોતાના એક લાખ અને ચાળીસ હજાર સિપાઈઓને ઇટાલિની ઉત્તરે આવેલા કિલ્લાઓમાં ગોઠવીને પોતે ફ્રાન્સની દક્ષિણ સરહદ પ્રત્યે વેગ અને દૃઢ શ્રદ્ધાપૂર્વક આગળ વધ્યો જતો હતો તેના વિશાળ અને કવાયતી લશ્કરની સામે પોતાનું નાનું અને બિન અનુભવી લશ્કર ગોઠવવા કરતાં આલ્પ્સ પર્વતની દેખીતી રીતે અભેદ્ય પર્વતમાળા ઓળંગીને પર્વત શિખર ઉપરથી તૂટી પડતા બરફના ડુંગરના જેવા પ્રચંડ અને સર્વનાશક વેગથી આસ્ટ્રિયન લશ્કરના પાછલા ભાગ ઉપર એકાએક તૂટી પડવું એવો નેપોલિયને ઠરાવ કર્યો આલ્પ્સ પર્વતના પ્રદેશમાં કાંઈ અનુકૂળ નથી લશ્કર દારૂગોળો તથા યુદ્ધસામગ્રી એકઠાં કરવાની જરૂર હતી પણ આ તૈયારીની શત્રુને ખબર ન પડે તે માટે સાવચેતી રાખવાની હતી નહિ તો આસ્ટ્રિયન સેના આલ્પ્સના સાંકડા વાટ ઘેરી લે અને તેના લશ્કરને પસાર થતું અટકાવ્યા વગર રહેજ નહિ ઈંગ્લંડ અને આસ્ટ્રિયાના

જાસુસો તેની એકેએક હિલચાલ તપાસીને જાહેર કરવા ચાલાકીથી બાતમીઓ સુંઘતા ફરતા હતા.

નેપોલિયને આલ્પ્સની તળેટીમાં આવેલું ડિજ્જૉન નામનું સ્થળ લશ્કરને એકત્ર કરવા માટે પસંદ કર્યું. પણ જે રસ્તે તે પોતાનું સૈન્ય ઉતારવાનો હતો તે માર્ગ જાહેર કરી દઇને તેણે શત્રુઓને આબાદ થાપ ખવડાવી. શત્રુપક્ષે આ ઉપરથી એવું અનુમાન કર્યું કે ડિજ્જૉનનું ઓથું બતાવીને નેપોલિયન પોતાનું ખરૂં યુદ્ધ કેન્દ્ર છુપાવે છે અને તેઓ મનમાં ફૂલાવા લાગ્યા કે અમે એમ છેતરાઇ જઇએ એવા નથી. લંડનનાં અને વિયેનાનાં પત્રોમાં નેપોલિયનની મૂર્ખાઇની ઉઘાડી રીતે મશ્કરી થવા લાગી. કેટલાક જાસુસો ડિજ્જૉન જઇ આવ્યા અને તેમણે રિપોર્ટ કર્યો કે અહિં તો માત્ર થોડી ટુકડીઓજ આવી છે અને તે પણ આપણને થાપ ખવડાવવાના હેતુથીજ મોકલી હશે. જેમ જેમ શત્રુપક્ષ નેપોલિયનની યોજનાને હસી કહાડવા લાગ્યો તેમ તેમ તે ડિજ્જૉન આગળ લશ્કર મોકલવાની વાતને વધારે જોરથી જાહેર કરવા લાગ્યો. તેણે એ સ્થળની આસપાસ જૂદે જૂદે ઠેકાણે લશ્કર અને યુદ્ધ સામગ્રી મોકલાવી દીધાં, અને એવી કુનેહથી છુપાવી રાખ્યાં કે તેના ખરા બળની શત્રુને ખબરજ પડી નહિ. ઈંગ્લંડ તો ખુશ ખુશ થઈ ગયું. તે તો એમજ સમજ્યું કે ફ્રાન્સનું લડાયક બળ હવે ખપી ગયું.

ફ્રાન્સના અગ્નિકોણમાં લીલાં હરિયાળાં ખેતરો અને દ્રાક્ષથી લચી રહેલા મંડપોમાંથી એક એકથી ઉંચે જતી સનાતન બરફથી ઢંકાયલાં શિખરોવાળી આલ્પ્સની પર્વતમાળા આવી રહી છે. તેની સાંકડી કરાડોમાંથી ઘોર ગર્જના કરતા જળધોધ નિરંતર ઉછળ્યાજ કરે છે. કેટલેક ઠેકાણે તો પર્વતની બાજુઓ દિવાલના જેવી સીધી છે અને સૃષ્ટિના આરંભથી આજદિન સુધીમાં મનુષ્યનાં પગલાં ત્યાં ભાગ્યેજ પડ્યાં હશે. આ દુર્ભેદ્ય પર્વતમાળા ઓળંગવાના મુખ્ય ઘાટને સેન્ટ બર્નાર્ડ કહે છે. સાહસિક મુસાફર ખચ્ચર ઉપર સ્વાર થઇને ધીમેથી, સાવચેતીથી, મુશ્કેલીથી સાંકડા અને સીધા રસ્તા ઉપરથી પ્રયાણ કરે છે. કોઇવાર સાંકડા પૂલવડે અગાધ ઉંડાં કોતરો ઓળંગે છે; કોઇવાર પર્વતની સાંકડી કોરણ ઉપરજ સાચવી સાચવીને પગ મૂકતો ચાલે છે. એકજ પગલું ચૂકે તો નીચેના ધારાવાળા ખડકોવડે ભયાનક રાક્ષસ જેવાં દેખાતાં ઉંડા કોતરોમાં જઈ પડ્યા વગર રહેજ નહિ. કોઇવાર ઘણાં ઉંચા શિખર ઉપરથી બરફના ડુંગર જોરથી તૂટી પડે છે અને વૃક્ષો, મકાનો [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

સ્તુત્ય હેતુથી પરાપૂર્વથી ખ્રિસ્તી સાધુઓનો એક પ્રાચીન મઠ એ સ્થળે સ્થપાયેલો છે, અને તેઓ આજે કેટલાં વર્ષોથી નિષ્કામભાવે પ્રભુનાં વિપત્તિગ્રસ્ત બાળકોની સેવાબરદાસ્ત કરતા આવ્યા છે આ સ્થળ યુરોપમાં સૌથી ઉંચામાં ઉંચું છે તેની આસપાસનો દેખાવ ઘણોજ ગંભીર અને ગમગીનીભરેલો છે ઉતરવાનો માર્ગ ચડવાના માર્ગ કરતાં પણ વધારે વિકટ છે આ ઉજાડ પહાડી પ્રદેશ તદ્દન વનસ્પતિરહિત વેરાન જેવો છે મુસાફરનાં પગલાંથી ચમકીને ઉડી જતાં ગરુડ પક્ષીની ચીચીઆરી સિવાય ત્યાં બીજા કશાનો અવાજ સંભળાતો નથી સીધા ખડકો ઉપર ચડી જવાને ટેવાયેલા બકરા અને વનહરિણો ત્યાં પગ મૂકવાની હિંમત ચલાવી શકતાં નથી

ફ્રેન્ચ સેનાપતિ માસિનાને આસ્ટ્રિયન લશ્કરે જીનોઆના કિલ્લામાં ઘેરી લીધો હતો અને તેમની તોપના મારાથી છિન્નભિન્ન થઈને તે કિલ્લો પડવાની તૈયારીમાં હતો. વિજયોન્મત્ત શત્રુસૈન્ય નાઇસ નગરના દરવાજાસુધી ધસ્યું આવતું હતું તે બળવાન સૈન્યના પાછલા ભાગ ઉપર ઓચિંતો ધસારો કરવા જવા માટે નેપોલિયને ઉપર કહ્યો તેવો અત્યંત વિકટ માર્ગ પસંદ કર્યો હતો. જે પર્વતના ઘાટ પર ખચ્ચર પણ મુશ્કેલીથી ચાલી શકતાં, જ્યાં કદિ ગાડું તો ગયુંજ ન હતું અને જઈ શકે પણ નહિ, ત્યાં થઈને સાઠ હજાર માણસનું પાયદળ અને ઘોડેસ્વારનું સૈન્ય, ભારે તોપો, દારૂગોળો, સીધુસામાન અને બીજી તમામ યુદ્ધસામગ્રી સહિત લઈ જવું એવી તેણે કલ્પના કરી હતી ઇંગ્લંડ અને આસ્ટ્રિયા તો આ યોજનાને તિરસ્કારસહિત હસી કહાડવા લાગ્યાં

પણ નેપોલિયન પોતાની કલ્પનાશક્તિવડે ભવ્ય યોજનાઓ ઘડવામાં કુશળ હતો એટલુંજ નહિ પણ યોજનાની ઝીણામાં ઝીણી બાબત પણ અમલમાં મૂકી શકે એવો તે કાર્યદક્ષ હતો સેન્ટ બર્નાર્ડના ઘાટને રસ્તે ચાલીસ હજાર માણસોને લઈ જવાં, બાકીનું સૈન્ય બીજા બે ત્રણ નાના નાના ઘાટ મારફતે ઇટાલિમાં ઉતારવું, એકાએક જાણે પોતે આકાશમાંથી ઉતરી આવતો હોય તેમ ઝડપથી શત્રુ સૈન્ય ઉપર પાછળથી આક્રમણ કરવું આસ્ટ્રિયા સાથેનો તેનો તમામ વ્યવહાર તોડી નાખવો અને પછી તેના ઉપર તૂટી પડવું, એવી તેની યોજના હતી આમ કરવાથી ફ્રાન્સનો દક્ષિણ ભાગ ભયમુક્ત થાય એટલુંજ નહિ પણ ફ્રાન્સના શત્રુઓ ભયથી કંપ્યા વગર રહે નહિ.

ડિજોનની આસપાસની જગ્યાઓમાં લશ્કરની ટુકડીઓ આવતી ગઈ અને છેવટનો હુકમ થતાંની સાથે આખું લશ્કર સાફ ઘાટના નાકા આગળ હાજર થવાની રાહ જોતું બેઠું હતું બિસ્કિટ અને અનાજનો અખૂટ ભંડાર પણ અનુકૂળ સ્થળોમાં ભરવામાં આવ્યો હતો પાર્વત્ય પ્રદેશના એકે એક માણસ અને એકે એક ખચ્ચરને આગળથી પુષ્કળ પૈસા આપીને રોકી લીધાં હતાં જાણે કોઈ મંત્રના પ્રભાવથી એમ

એક ત્યા આવાને ખડા થઈ ગયા હોય તેમ હજારો લુહારો અને કારીગરોની દુકાનો રસ્તામા ઠેકાણે ઠેકાણે ઉભી થઇ હતી. તોપોનાં તથા બીજી સામગ્રી લઇ જવાનાં ગાડાંને માણસો અથવા ખચ્ચરો ઉંચકી શકે તેટલા માટે તેઓ તેમના સર્વ ભાગો છુટા પાડી નાખતા હતા અને સમાર કામ કરતા હતા. વળી તેવાજ કારીગરોની એક બીજી ટુકડી અગાઉથી પર્વત ઓળંગીને ફ્રેન્ચ લશ્કરની રાહ જોતી બેઠી હતી કે જેવુ તે આવી પહોચે કે તોપોને ગાડામાં ચડાવી દે તથા ઘોડાના સામાન અને આયુધ વગેરેનુ સમારકામ કરીને લશ્કરને સપૂર્ણરીતે સજ્જ કરી શકે. પર્વતની બેઉ બાજુએ તમામ પ્રકારની સગવડવાળું એકેક દવાખાનુ પણ ઉભું કર્યું હતું. નેપોલિયને એટલેસુધી દીર્ઘદૃષ્ટિ વાપરી હતી કે સેન્ટ બર્નાર્ડ મઠમાં બિસ્કિટ, માખણ અને દારૂનો પુષ્કળ જથ્થો આગળથી રવાના કરી દીધો હતો, તેથી જ્યારે થાકેલા સિપાઇઓ ત્યા આવ્યા કે તરતજ તેમને માટે ત્યાં ખાઈ પીને તાજા થવ'ની ઉત્તમ પ્રકારની સગવડ તૈયારજ હતી. ફ્રાન્સની પ્રજાને સુવ્યવસ્થિત કરવા પોતે બાર માણસ જેટલું કામ કરતો તે વખતે આવી ઝીણી બાબતોની વ્યવસ્થા કરવાનુ પણ તે કદી ભૂલતો નહિ. જો પરિશ્રમવડે મોટાઇ મળતી હોય તો નેપોલિયને જે કીર્તિ મેળવી છે તે તેણે સખત મહેનત કરીનેજ મેળવી છે; છતાં તેનુ માનસિક બધારણ પણ એવુ હતું કે આહારનિદ્રારહિત અવિરત પરિશ્રમ કરવામા તે આનદ ભોગવતો હતો.

ઈ૦ સ૦ ૧૮૦૦ ના મે માસની ૭ મી તારીખે કુચ કરવાનું નિર્માણ કર્યું હતુ. તે દિવસે ગાડીમાં બેસતા તેણે પોતાની પત્નીને કહ્યુ:—

"વહાલી જોસેફાઈન, સલામ. હું ઈટાલી જાઉ છું. હુ તને ભૂલી નહિ જાઉ અને ઘણા દિવસ નહિ રોકાઉ."

તેના એક ઈસારાની સાથે ફ્રાન્સનુ ભવ્ય સૈન્ય ગતિમાં આવી ગયું. ઝડપથી તે ફ્રાન્સમાંથી પસાર થઇને આલ્પ્સ પર્વતની તળેટી આગળ આવી પહોચ્યું. યુદ્ધ સામગ્રીસહિત તમામ સૈન્ય નીમેલે વખતે મુકરર જગ્યાએ હાજર થઇ ગયુ એકે એક સિપાઇ અને એકે એક સ્વાર તેની નજર આગળથી પસાર થતો ગયો તેના પોશાકમા, હથીઆરમાં જરાક પણ ખામી માલમ પડતી તો ત્યાને ત્યાજ તેને સમારવામા આવતી. તેના જ્વલંત ઉત્સાહથી ભરેલા શબ્દો આખા સૈન્યને પ્રોત્સાહિત કરતા હતા. દરેક માણસ પોતાથી બનતુ કરવા તૈયાર થયો હતો માર્ગનુ નિરીક્ષણ કરવા બે ઈજનેરોને આગળ મોકલ્યા હતા. તેમણે આવીને કહ્યું કે કામ ઘણુંજ મુશ્કેલીભરેલું છે.

નેપોલિયને પૂછ્યું, "પણ બની શકે એવું તો છે ને?" તેમણે કહ્યુ "કદાચ બની શકે એવું તો કહી શકાય."

" વાહે તો ખૂબ ! શાબાશ ! ' આમ નેપોલિયને ઉત્સાહપૂર્ણ આરોગ્ય કર્યો દરેક સિપાઇએ પોતાનો હથીઆર ઉપર રૂમાલ બાંધી દીધો. આ પ્રકારના માર્ગમાં ઉપર લટકતાં હતા માર્ગ અ કત નાંકા હોવાથી એકજ માણસથી ચલાય તેમ હતુ તેથી ઝાડની ડાળી દૂર કરીને જમવા વાળા સામી બે સિપાઇઓ તેમ કરીને આવતા ઘોડેસ્વારો પોતાના ઘોડાને જેમ તેમ કરીને દોરી જતા. જરાક ચૂક થાય તો નાને આવેલા અગાધ ઊંડા કોતરોમાં ગબડી જવાનો ભય હતો આખી મુસાફરીમાં આ રીતે ઘણાક ગાડાઓ અને કેટલાક સ્વારો પણ મૃત્યુને શરણ થયા. એક એક તોપ ખસવાને માટે સો સો મજૂર હાજર રહેતા હતા. તેઓ થાકી જતાં ત્યારે સિપાઇઓ પાછળથી જોરથી હડસેલી આપતા. નેપોલિયને મજૂરોને મજૂરી આપવામાં કસર રાખી ન હતી તોપણ જે કામ એકલા પૈસાના લોભથી ન થતું તે નેપોલિયનની ગૌરવ વાણી અને ઉત્સાહક ભાષણના પ્રભાવથી થતું સિપાઇઓ ઘણી કરીને તોપો ખસકતા આ પ્રમાણે સીધા, સાંકડા, ખડકાળ માર્ગ ઉપર આખું ફ્રેન્ચ સૈન્ય ધીમે ધીમે સરળતાપૂર્વક પસાર થતા જ્યારે અત્યંત મુશ્કેલીવાળી જગ્યા આવતી ત્યારે ચાતુરીના તીવ્ર નિનાદ કરવામાં આવતા. તેમના ધ્વનિના પડઘા ટેકરીએ ટેકરી અને ખીણે ખીણને ગજવી મૂકતા નેપોલિયને મજૂરોના જેટલીજ બક્ષિસ સિપાઇઓને આપવા માંડી પણ તેમના સેનાપતિનો જુસ્સો તેમનામાં વ્યાપી ગયો હતો તેથી પૈસા લેવાની તેમણે સાફ ના પાડી. તેમણે કહ્યું, "અમે કાંઇ પૈસાને માટે આટલી મહેનત કરવા આવ્યા નથી, પણ તમને પ્રસન્ન કરવા અને અક્ષય કીર્તિને માટે આવ્યા છીએ "

નેપોલિયન મનુષ્યસ્વભાવનો પૂરેપૂરો પરીક્ષક હતો મનુષ્યમાં રહેલી ઉદાર વૃત્તિઓને કેવી રીતે જાગૃત કરીને કામે લગાડવી તે કળામાં તે સંપૂર્ણરીતે નિપુણ હતો અત્યારસુધી એવો રિવાજ હતો કે જે લોકો રણસંગ્રામમાં તોપો ખેંચી લાવતા તેમનો દરજ્જો તોપ ફોડનાર સિપાઇઓ કરતાં નીચો ગણાતો હતો. આનું પરિણામ એ થતું કે તેઓ પોતાની જાતને મજૂર માનતા હતા, કેમકે યોદ્ધાઓની કીર્તિમાં તેમને મોટો હિસ્સો મળતો નહિ તેથી ભયના વખતમાં તેઓ તોપો મૂકીને નાસી જતા નેપોલિયને જાહેર કર્યું કે 'જેઓ રણસંગ્રામમાં તોપો ખેંચી લાવે છે તેઓ પણ તોપ ફોડનારના જેટલીજ સેવા બજાવે છે અને તેમના જેટલુંજ જોખમ વેઠે છે માટે બેઉનો દરજ્જો સરખો ગણાવો જોઇએ " તેમણે તોપ ખેંચનારાઓને સિપાઇઓના જેવોજ પોશાક આપ્યો એટલે તેઓ મજૂર મટી મગરૂર યોદ્ધાઓ બની ગયા અને હવે રણસંગ્રામમાં તોપો ખેંચી લાવવામાં તેઓ માન અને મગરૂરી માનવા લાગ્યા હવે એ તોપો તેમને બોજારૂપ નહિ પણ પ્રીતિપાત્ર થઈ પડી નિર્દય ... જેવી તોપને તેઓ પોતાની પ્રિયતમાની માફક ચાહતા તેની સાથે લાડ કરતા,

સુંબનો કરતા અને તેના બચાવને માટે પ્રાણની પણ આહૂતિ આપવા તૈયાર થતા. આલ્પ્સના વિકટ પ્રવાસ દરમ્યાન એકવાર પુષ્કળ બરફ વરસવા લાગ્યું છતાં આ સિપાઇઓ તોપોને માર્ગમાં પડતી મૂકીને સારી જગ્યાનો આશ્રય લેવા ગયા નહિ. પરંતુ એક ભાઇ પોતાની બહેનને સાચવે તેમ આ ખડખચડા દેખાવના સિપાઇઓ આખી રાત તોપોની જોડે સૂઇ રહ્યા. તેમનામાં આ અજાયબ જેવો ફેરફાર નેપોલિયનની અસાધારણ બુદ્ધિને લીધે થયો હતો.

એમ કરતાં કરતાં પર્વતના શિખર ઉપર આવી પહોંચ્યા. ત્યાં તેમને માટે ખાઈ પીને તાજા થવાની ઉત્તમ પ્રકારની સગવડ કરાવેલી જોઇને સિપાઇઓના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. ચાલીસ હજાર ભૂખ્યા અને થાકેલા સિપાઇઓને જમાડતાં તો ગરબડાટ મચી રહે; પણ નેપોલિયનની વ્યવસ્થા એવી ખામી વગરની હતી અને સિપાઇઓ ઉપર તેનો એવો નૈતિક અધિકાર દૃઢ બેસી ગયો હતો, કે એક પણ સિપાઇ પોતાની હાર છોડીને એક તસુ પણ આગળ ખસતો ન હતો. એક પછી એક સિપાઈ પોતાના ભાગનું ખાવાનું લઇને આગળ કુચ કરતો. થોભવામાં તો નામોશી મનાતી હતી. માર્ગમાં ગમે તેટલી અડચણ હોય તોપણ વીસ માઇલસુધી લાંબી પથરાતી સૈન્યની હારમાં ભગાણ ન પડે તે પરજ સર્વનું લક્ષ્ય હતું. ચઢાણ કરતાં ઉતરવાનું વધા મુશ્કેલ હતુ. પરતુ આકાશ ઉઘડી ગયું હતું, ઋતુ અનુકૂળ હતી, તેથી આખ સૈન્ય વગર અડચણે ઇટાલીનાં મેદાનોમાં આવીને ઉભું રહ્યું.

આખા સૈન્યમાં સૌથી છેલ્લો નેપોલિયન પોતે હતો. એક ખચ્ચર પ રવાર થઇને, વિચારમાં ગરકાવ થઇને, તે પ્રયાણ કરતો હતો. પોશાકમાં હમેશન માફક તેણે ભૂરો ડગલો પહેર્યો હતો. તેના ખચ્ચરનો દોરનાર જે એક તરુણ ખેડુ હતો તેને જરા પણ ખબર ન હતી કે દિગ્વિજયી નેપોલિયનની સેવા કરવા પો ભાગ્યશાળી થયો હતો.

માર્ગમાં ઘણો ખરો વખત તે શાંતપણે પોતાના વિચારોમાં મશગુલ રહ્યો હતો ઇંગ્લંડ અને આસ્ટ્રિઆનાં સંયુક્ત સૈન્યો સામે ટક્કર લેવાના વિચારમાં તેની તમા માનસિક શક્તિઓ રોકાઈ ગઇ હતી; એક લાખ અને વીસ હજાર જેટલા બળવાન સૈન્ય સામે બાથ ભરવાની યોજના ઘડવાની અનેક પ્રકારની ચિંતાઓનો અને સેના પતિ તરીકેની જવાબદારીઓનો બોજો તેના હૃદય પર હોવા છતાં, આવે વખતે પણ તેના હૃદયમાં ચિરસ્થાયી વાસો કરી રહેલી ઉદારતા અને અનુકંપા પ્રકટ થયા વગ રહી નહિ. તેણે પોતાના તરુણ ભોમીઆની પાસેથી વાતમાં ને વાતમા જાણી લીધ કે તે એક પર્વતનિવાસી ખેડુતની કન્યાને ચાહતો હતો. તે પણ તેને ચાહતી હતી. તે સાદો. અને સરળ હૃદયનો હતો; પરતુ ગરીબ હોવાથી પરણતા અચકાતો હતો.

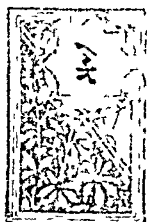
પ્રવાસને અંતે નેપોલિયને તેને સારૂ ઈનામ આપ્યુ અને પેન્સીલથી પોતાન

એક કોમીસેરીયટ ખાતાના (લશ્કરને સામગ્રી પૂરી પાડનાર) અમલદાર પર ચિઠ્ઠી લખી આપી. તે ચિઠ્ઠી બતાવતની સાથેજ તે જુવાનને આનંદાશ્ચર્ય સાથે ખબર પડી કે તે ચિઠ્ઠી લખનાર સેનાધિપતિ નેપોલિયન હતો, અને તેણે તેને એક ઘર અને ખેતર ઇનામમાં આપ્યાં હતાં તે ભલો માણસ પછીથી પોતાનું મનનું ધારેલું સુખ ભોગવવા લાગ્યો અને મહાન નેપોલિયનને આશીર્વાદ આપતો ઘણો વખત જીવ્યો. આવા કટોકટીના વખતમાં પણ પરકાજના સમયમાંથી જેને પોતાની ઉદારતા બતાવવાની વૃત્તિ થાય, તે મહાપુરુષના હૃદયનો ગુણ પ્રશંસનીય હોવો જોઇએ એમાં જરાએ સંદેહ નથી

प्रकरण २० मुं—मारेन्गोनो संग्राम

ન્ચસેના હવે એઓસ્ટા નદીને કિનારે કિનારે કુચ કરવા લાગી. રળીઆમણાં ખેતરો, દ્રાક્ષના મંડપો, સ્વચ્છ ઝુંપડાં વગેરેથી હવે તેમનો પ્રવાસ ઘણોજ આનંદજનક થતો હતો. તેમની બેઉ બાજુએ દેવદારનાં વૃક્ષોથી છવાયલી એક એકથી ઉંચે જતી ભવ્ય પર્વતમાળા વિરાજતી હતી. આસ્ટ્રિયન લશ્કર વેગભેર ફ્રાન્સની હદ તરફ કુચ કરતું હતુ. પોતાની પાછળ વંટોળિયાની ઝડપથી ફ્રેન્ચ લશ્કર દોડ્યું આવે છે તેની તેમને લેશમાત્ર પણ ખબર પડી ન હતી. આ બાજુએ ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓ આલ્પ્સ ઓળગવાના પોતાના છેલ્લા પરાક્રમથી ગર્વિષ્ટ બનેલા હોવાથી અને પોતાના સેનાપતિમાં અટળ વિશ્વાસવાળા હોવાથી આનંદભેર આગળ કુચ કરતા હતા. પણ આગળ જતાં ખીણ સાંકડી થતી ગઇ. બેઉ બાજુના પર્વતો વધારે સીધા અને ખડકાળ દેખાવા લાગ્યા. તેમની વચમા થઇને એઓસ્ટા નદીનો પ્રવાહ ફીણના ગોટેગોટ ઉરાડતો વેગભેર વહેતો હતો, અને તેની અને કિનારાપરના પર્વતની વચમાંનો માર્ગ અત્યંત સાંકડો અને વિકટ બનતો ગયો. એવામાં માર્ગમાં પર્વતના ઉચા શિખર ઉપર બાંધેલા પ્રચંડ કિલ્લાથી તેમનો માર્ગ રોકાઇ ગયો. છેક નદીના કિનારા ઉપર ઉભેલા પિરામિડના જેવો તે ગગનચુંબી ગઢ હતો, તેના મજબૂત બુરજ ઉપર ચારે બાજુએ એવી ચતુરાઇથી તોપો ગોઠવી હતી કે નીચેના રસ્તા ઉપર એક ચકલું પણ ન ફરકી શકે.

આ સમાચાર વીજળીને વેગે લશ્કરના પાછલા ભાગમાં જ્યાં નેપોલિયન હતો ત્યાં પહોંચી ગયા. તે તરતજ આગળ આવ્યો અને કિલ્લાની સામેના એક પર્વતપર ચઢીને નાના ઝાડવાંના ઓથા નીચે જમીન પર સુતો અને દુરબીનથી કિલ્લો અને તેની આસપાસનો પ્રદેશ તપાસવા લાગ્યો. તેણે તરતજ શોધી કહાડ્યું કે કિલ્લાના કરતાં પણ વધારે ઉચું એક સ્થળ છે અને ત્યાં જવા માટે શત્રુની તોપનો ગોળો ન પહોંચે એવો એક સાંકડો પગ રસ્તો પણ છે ત્યાં જો તોપો ગોઠવાય તો શત્રુના ગઢ ઉપર આબાદ મારો થઇ શકે. તરતજ કુચ કરવાનો હુકમ થયો. ફ્રેન્ચ લોકો આલ્પ્સના પહાડપર ચઢીને ટેવાયલા ઘોડાઓ પણ રસ્તો [illegible]

ચઢતા લાગ્યા. કિલ્લામાં રહેતા ઓસ્ટ્રિયનો ચાળીસ હજાર ફ્રેન્ચોને તેમના તોપખાના સહિત કીડીઓની હારની માફક પર્વતને વળગીને ચઢતા જોઈને અજાયબીમાં ગરકાવ થઈ ગયા. પર્વતના શિખરપર આવ્યા પછી ઘણા દિવસનો થાકેલો નેપોલિયન પથ્થરનું ઓશીકું કરીને ઊંઘી ગયો. તેની ઊંઘમાં ખલેલ ન થાય તેટલા માટે તેની આસપાસથી આખું લશ્કર પસાર થઈ ગયું તોપણ કોઈએ પગનો સહેજ પણ અવાજ કર્યો ન હતો, અને દરેકની આંખ તેના ફિકર ચિન્તાગ્રસ્ત શુષ્ક વદન ઉપર પ્રેમપૂર્વક ઠરતી હતી. દેખાવમાં ખડતલ, લડી લડીને રીઢા થઈ ગયેલા સિપાઈઓનો પણ તેના તરફ આવી કોમળ લાગણી બતાવતો એ દેખાવ ખરેખર હૃદયસ્પર્શક હતો.

લશ્કર તો આવીને ગોઠવાઈ ગયું પણ હવે તોપોને શી રીતે લાવવી! તોપખાના વગર ગઢ જીતાવાનો પણ નથીજ, એમ સમજીને કિલ્લામાંના અમલદાર સેનાધિપતિ મેલાસને લખ્યું કે લશ્કર તો કિલ્લા પાસે આવ્યું છે પણ તેઓની પાસે તોપો નથી. તેને બિચારાને ખબર ન હતી કે તે આ પત્ર લખતો હતો તેજ વખતે આખું તોપખાનું તો તેના કિલ્લાની પાસે થઈનેજ પસાર થઈ ગયું હતું. રાતના અંધારાનો લાભ લઈને પૈડાની આસપાસ ઘાસ વીંટાળીને, રસ્તા ઉપર સૂકું ઘાસ પાથરતા જઈને અને ધરીમાં બરાબર તેલ આંજીને બિલકુલ પણ અવાજ કર્યા વગર ઠેઠ તેનાજ કિલ્લાની દિવાલ પાસે થઈનેજ કેળવાયલા ફ્રેન્ચ તોપચીઓ બધું તોપખાનું ઘસડી ગયા અને થોડાજ દિવસમાં તે અભેદ્ય કિલ્લાના બુરજ ઉપર ફ્રેન્ચોની ધ્વજા ફરકવા લાગી!

હવે સેનાધિપતિ મેલાસના ગભરાટનો પાર રહ્યો નહિ. નેપોલિયન—જેના નામથી મોટા મોટા યોદ્ધાઓ ડરતા હતા તે નેપોલિયન આલ્પ્સ પર્વત ઓળંગીને તેની નજીક આવી પહોંચ્યો છે, તેના ખોરાકી મેળવવાના માર્ગ રોકી બેઠો છે, અને ઓસ્ટ્રિયા સાથેનો તેનો વ્યવહાર કાપી નાખ્યો છે એ સમાચાર મેલાસને મળતાં તેના ગભરાટ તથા ગૂંચવાડાનો પાર રહ્યો નહિ. તેને માથે ઓચિંતું ભયનું વાદળું એવું અસાધારણ હતું કે તેણે પારિસ જવાની તો આશા છોડીજ દીધી પણ હવે જીવતા સ્વદેશ જવાશે કે કેમ તેનોજ તેને સંદેહ થવા લાગ્યો. આ વખતે તેના મનમાં ઘણાજ દુઃખજનક ગૂંચવાડા ઉત્પન્ન થતા હતા. તે કીર્તિના શિખર ઉપરથી પરાજયના ઊંડા ખાડામાં ગબડી પડવાની તૈયારીમાં હતો. તેણે હવે પોતાનું તમામ સામર્થ્ય પાછા સહિસલામત ઓસ્ટ્રિયા જવાનો રસ્તો મેળવવામાંજ વાપરવા માંડ્યું.

આ બાજુએ નેપોલિયનની પણ મુશ્કેલી અને ગૂંચવણ ઓછી ન હતી. શત્રુ તેની નજર ચૂકાવીને ઘણે રસ્તેથી નાસી છૂટે એમ હતું. આથી તેણે પોતાના સૈન્યને જૂદે જૂદે ઠેકાણે ગોઠવી દીધું હતું. પોતાની સાથે માત્ર તેણે વીસ હજાર સિપાઈઓ રાખ્યા હતા. તેમાંના ઘણા ખરા તો હજી લડાઈમાં ઉતર્યાજ ન હતા. શત્રુ પાસે એક લાખ અને વીસ હજાર સિપાઈઓ હતા. ગમે તે વખતે તેના ઉપર

હુમલો થાય અને તેનું બધું લશ્કર એકઠું થવા પામે ત્યાર પહેલાં તો તેના નાના સરખા સૈન્યના ટુકડે ટુકડા થઇ જાય. તેણે ઉંઘ, આરામ અને ખોરાકનો ત્યાગ કર્યો હતો. દિવસ અને રાત તે ઘોડા ઉપર અને ઘોડા ઉપરજ કહાડતો. તેના જાસુસો ચારે દિશાએ ફરી વળ્યા હતા. શત્રુની એકેએક હિલચાલ તે તપાસતો હતો. ભવિષ્યમાં તેઓ કયો માર્ગ લેશે અને તેઓનાં સૈન્ય કેવી કેવી રીતે એકત્ર થઇ શકે તેની બધી ગણત્રી તે કરતો જતો હતો. મેલા ફ્રેન્ચો ઉપર તૂટી પડવાને પોતાનું આખું સૈન્ય એક ઠેકાણે એકત્ર કરવાનો યત્ન કરતો હતો પણ કયે ઠેકાણે તેનો હુમલો થશે તેની ફ્રેન્ચોને ખબર ન પડે તે માટે જૂદી જૂદી જગ્યાએ હુમલો કરવાનો ઢોંગ કરતો હતો.

હવે બેઉ સૈન્યને અથડાવાનો સમય નજીક આવ્યો જાણી નેપોલિયને પોતાના સૈન્યને પાણી ચડાવવા માટે એક પ્રોત્સાહક જાહેરનામું પ્રકટ કર્યું.

જે દિવસે તેણે પારિસ છોડયું તેજ દિવસે તેનો વિશ્વાસુ સેનાપતિ અને જીવજાન મિત્ર ડિસે મિસરથી આવી પહોંચ્યો હતો. તે ભલો, સાચા દિલનો અને નીતિવાન યોદ્ધો હતો. જે થોડા ઘણા માણસોને નેપોલિયન ખરા દિલથી ચાહતો હતો તેમાંનો તે એક હતો. ડિસેને આવતાં વારજ નેપોલિયનના પત્રો મળ્યા. વાંચતાંની સાથેજ તે પણ આલ્પ્સ ઓળંગીને ઇટાલિ જવા નીકળ્યો અને નેપોલિયનને આવી મળ્યો.

તેને હવે પૂરેપૂરી ખબર પડી ગઇ હતી કે થોડાજ દિવસમાં આખરનું યુદ્ધ થઇ જશે, કારણ કે મેલા જૂદી જૂદી જગ્યાએથી પોતાના લશ્કરને ઝડપથી એકત્ર કરવા મંડી ગયો હતો. તેણે સેનાપતિ લાની અને મુરાને પોતાનો લક્ષણગત ટૂંકો પેગામ મોકલ્યો કે:—

“ સ્ટ્રાડેલા નદી આગળ તમારૂં લશ્કર તૈયાર રાખો. આઠમી કે મોડામાં મોડું નવમી તારીખે તમારી સામે પંદરથી અઢાર હજાર આસ્ટ્રિયનો આવી પહોંચશે. તેમના ઉપર ધસી જજો અને જીવતા જવા ન દેશો. મેલાના મુખ્ય સૈન્ય સાથે આપણને છેવટની લડાઇ થશે તે વખતે દુશ્મનનાં એટલાં ઓછા માણસો હણવાં પડશે. ”

ખરેખર નેપોલિયને કહ્યું હતું તેજ પ્રમાણે અઢાર હજાર આસ્ટ્રિયનો આવી પહોંચ્યા. લાનિ તેમને મોન્ટેબેલોના મેદાનમાં જઇ મળ્યો. આસ્ટ્રિયનોની વ્યૂહરચના ઘણી મજબૂત હતી. આસપાસની ટેકરીઓ ઉપર એવી યુક્તિથી તો ગોઠવી હતી કે તેમના ગોળા આખા મેદાનમાં પડી શકે. આ લશ્કરને આસ્ટ્રિયાનાં બીજાં સૈન્યો જોડે મળી જતું અટકાવવાની ઘણીજ જરૂર હતી. લાની પાસે માત્ર આઠજ હજાર સિપાઇઓ હતા. થોડા કલાક જો તે ટકી રહે તો બીજા ચાર હજાર માણસો જોઇએ તેટલે દૂર હતાં તે આવી મળે એમ હતું

પોતાના કરતાં શત્રુઓ ઘણા વધારે છે અને તેઓ ભયંકર કતલખાનામાંજ પ્રવેશ કરે છે એમ પૂરેપૂરૂં જાણીજ ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓ ઉત્સાહથી વીરહાક ગજાવતા શત્રુસૈન્ય ઉપર તૂટી પડ્યા અને તરતજ ત્રણે બાજુએથી શત્રુની તોપોમાંથી તેમના ઉપર અગ્નિનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. સવારના અગીઆરથી રાતના નવ સુધી ખુનખાર કતલ મચી રહી ફ્રેન્ચોની ઘવાતી, લોહીમાં રગદોળાતી, છિન્નભિન્ન થતી ટુકડીઓ વારે વારે શત્રુ ઉપર ધસી જતી આખરે ત્રણ હજાર વીરોનું બલિદાન આપીને ફ્રેન્ચો જીત્યા. શત્રુઓ છિન્નભિન્ન થઇને નાઠા. તેમના ત્રણ હજાર યોદ્ધાઓનાં શબ રણક્ષેત્રમાં રઝળતાં થઇ ગયાં અને ૭ હજાર બંદીવાન થયા નેપોલિયન લાનીની મદદે આવવા નીકળ્યો હતો પણ બરાબર જીતની વખતેજ આવી લાગ્યો તે તરતજ લાનીને મળવા દોડી ગયો તે શૂરા યોદ્ધો હાથમાં લોહીથી નીગળતી તલવાર લઇને મુડદાંના ઢગલા વચ્ચે ઉભો હતો ધુમાડા, ધૂળ અને દારૂથી તેનું મોં કાળું થઇ ગયું હતું અને તેનો પોશાક ખરડાયલો હતો. તેમજ ફાટી પણ ગયો હતો નેપોલિયને તેના તરફ મગરૂરીથી જોયું અને તેને તેજ જગાએ ડ્યૂક ઑફ મોન્ટેબેલોનો ખિતાબ આપ્યો, કે જે ખિતાબ તેના વંશજો પણ હજી મગરૂરીથી ધારણ કરે છે

આ તો યુદ્ધની ફક્ત શરૂઆતજ હતી ખરેખરો સંગ્રામ તો હવે થવાનો હતો. પણ ફ્રેન્ચો હવે જેટલા ઉત્સાહમાં આવી ગયા હતા તેટલાજ તેમના શત્રુઓ નિરુ-ત્સાહ બની ગયા હતા હવે તો શત્રુની જાળ તોડીને રસ્તો કરવા માટે મરણીઆ થઇને લડવાનો મેલાએ સંકલ્પ કર્યો આ બાજુએ નેપોલિયન શત્રુની દરેક હિલચાલને ઘણીજ ચિન્તાસહિત તપાસતો ઉભો હતો કારણ કે કઇ જગાએથી તેનો હુમલો થશે તે સમજાતું ન હતું ૧૪ મી જૂને સવારે ૫ના પહેલાં મેલાએ ૩૩૦૦૦હજાર પાયદળ, ૭૦૦૦ ઘોડેસ્વાર અને ૨૦૦ તોપો લઇને મારેન્ગોના મેદાનમાં યુદ્ધરચનામાં તૈયાર થઇને ઉભેલા ફ્રેન્ચો ઉપર પ્રબળ આક્રમણ કર્યું ફ્રેન્ચોને માથે ઘણું જોખમ હતું પોતાના ૭ હજાર માણસો સાથે ડિસે ત્રીસ માઇલ દૂર હતો અને તે સાંજ પહેલાં નેઆવાય એમ હતુંજ નહિ અને મદદ આવી પહોંચે તે પહેલાંજ ફ્રેન્ચોના ટુકડે ટુકડા થઇ જાય એવી ધાસ્તી હતી.

પરંતુ ડિસેના તાબા કાન ઉપર નિયમિત ફુટતી તોપોની ગર્જનાઓ અથડાઇ કે તરતજ તે જતી ગયો કે લડાઇ શરૂ થઇ ચૂકી છે તેણે પોતાના સૈન્યને મારચ કર્યું અને વીજળીના વેગે રણક્ષેત્ર તરફ કૂચ કરી નેપોલિયને તેણે તેડાવી મંગાવવાને સ્વાર ઉપર સ્વાર દોડાવ્યા. દરમ્યાન તોપોના અસહ્ય મારથી ફ્રેન્ચ લશ્કરના ભેદાતી સર પિટિબિયનનું સૈન્ય જેમ તેમ કરીને ટક્કર કરવા લાગ્યું આખર તો ભલા ઈ મ બહાદુર માણસો પણ સહન ન થઇ શકે એવા વખત અગ્નિની ઝડી તેમના ઉપર વરસવા લાગી કેલરમાન બોલ્યો "ખાણ ભરતી છે નાવ તેમ ..."

એવી બૂમ પાડતા સિપાઇઓ ચારે બાજુએ નાસભાગ કરવા લાગ્યા.

રણક્ષેત્રમાં ભંગાણુ પડયું. વ્યવસ્થા તૂટી અને બધે નાસાનાસ થઇ રહી. શત્રુના દારૂગોળાથી સેંકડો નાસતા યોદ્ધાઓ વીંધાઈ જવા લાગ્યા. નેપોલિયન મહા પ્રયત્ને બે ચાર ટુકડીઓ વ્યવસ્થિત રાખી શક્યો હતો. તેમને લઇને તે ધીરે ધીરે પાછો હઠતો હતો. તેમની પાછળ શત્રુની બસે તોપો લગોલગ આવી લાગી હતી. ફ્રેન્ચો પગલે પગલે લડતા સખ્યાબધ માણસોનો ભોગ આપીને પાછા હઠતા હતા. સેનાધિપતિ મેલાએ જોયું કે ફતેહ પૂરેપૂરી થઇ છે તેથી પોતાના તાબાના સેનાપતિને રણક્ષેત્ર સોંપીને તે પોતે થાકેલો હોવાથી આરામ લેવા ગયો અને સ્વારો દોડાવીને યૂરોપમાં બધે સમાચાર કહેવડાવ્યા કે મારેન્ગોના સગ્રામમાં આસ્ટ્રિયનોએ પૂરેપૂરો વિજય મેળવ્યો છે. પણ એક અનુભવી સેનાપતિ જે આર્કોલા અને રિવોલીના સંગ્રામમાં હાજર હતો તે બોલ્યો કે “ મેલા જરા વધારે પડતો આશાવંત છે. હજી આપણુ કામ પૂરૂં નથી થયું. હજી નેપોલિયન તેનું અનામત રાખેલું લશ્કર લઇને લડયા વગર રહેશેજ નહિ. ”

એજ પળે નેપોલિયને ડિસેની દઢ વ્યૂહબદ્ધ સેનાને રણક્ષેત્રમાં દાખલ થતી જોઇ. ડિસે મારતે ઘોડે તેની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે “ પરાજય તો થયો છે અને હવે મારૂં કામ એટલુંજ છે કે તમે સલામત જગ્યાએ નાસી જાઓ ત્યાંસુધી શત્રુને ખાળી રાખું. ”

જાણે પોતાના ઘરમાંજ બેઠો હોય તેવાજ સ્વસ્થ ચિત્તે નેપોલિયને કહ્યું, “ના, ના. ફતેહ તો આપણીજ છે. તમે શત્રુ ઉપર હુમલો કરો અને આપણુ નાસતું લશ્કર તો હમણાં તમારી પાછળ આવીને ઉભું સમજજો. ”

ડિસે અને તેના સિપાઇઓ વિજયોન્મત્ત આસ્ટ્રિયનોની પ્રચંડ ભરતી સામે ખડકના જેવા ઉભા રહ્યા. તેજ વખતે નેપોલિયનની આજ્ઞાથી કેલરમેનના સ્વારોની ટુકડીએ શત્રુ ઉપર બીજી એક બાજુથી ધસારો કર્યો. એક પળમાજ લડાઇનો રંગ બદલાઇ ગયો નેપોલિયન દોડતે ઘોડે ચારે બાજુએ ફરી વળ્યો, અને સિપાઇઓને કહ્યું કે “ આપણે હવે બહુ નાઠા. હવે ધસારો કરવાનો આપણો વારો આવ્યો છે. ”

નાસતુ લશ્કર થોડીજવારમાં વ્યવસ્થિત થઇ ગયુ, અને શત્રુ ઉપર સામેથી અને બાજુએથી પ્રબળ આક્રમણ શરૂ થયું. તેમનો વેગ થંભ્યો ડિસેની પલટણે ગોળીઓની ઝડી વરસાવી મૂકી. તેમના ઉપર પણ તેવીજ વરસવા લાગી. તેમાની એક ડિસેની છાતીમાં વાગી. તે મરણતોલ થઇને ભોંયપર પડયો અને તરતજ મરણ પામ્યો. તેના સિપાઇઓને તે પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્રિય હતો. તેના ખૂનનું વેર લેવા તેઓ શત્રુસૈન્ય ઉપર ક્રોધોન્મત્ત વાઘની માફક તૂટી પડયા. હવે આસ્ટ્રિયનોની

નાસાનાસ કરવાની વારી આવી ભરતીનાં પાણી ચઢ્યાં હતા તે અગાધના જેટલાજ વેગથી પાછાં વળ્યાં. થોડીજવાર ઉપર જે આસ્ટ્રિયનો વિજયથી ફુલાઈ ગયા હતા તેઓ હવે ભયભીત બનીને ગમે તેમ ભાગવા લાગ્યા રણક્ષેત્ર ફ્રેન્ચોની વીરહાકથી ગાજી રહ્યું તેઓ શત્રુની પાછળ તીવ્ર વેગે દોડી તેમને ઘેટાંની માફક કાપી નાખવા લાગ્યા નાસતાં પણ તેમનાથી પ્રાણરક્ષણ થઈ શકે એમ ન હતુ બાર કલાકની ખૂનખાર કતલ પછી જ્યારે સાંજ પડી ત્યારે રણક્ષેત્રનો દેખાવ એવો ભયાનક થઈ પડ્યો હતો કે રાક્ષસના હૃદયને પણ કમકમાટી ઉપજાવે. તીમ હજાર માણસો ઘવાયલા, ધુંધવાયલા, મૂઓ અને કાદવમાં રગદોળાયલા પડ્યા હતા અને તોપોનાં ગાડાં અને સ્વારો તેમને ખુંદતાં, કચરતાં દોડ્યે જતાં હતા યુદ્ધમાં બહાદુરી, દેશભક્તિ અને સ્વાપણની ઉત્તમ વૃત્તિઓ કેળવાય છે એ વાત ખરી છે પણ તેની સાથે એટલુ પણ યાદ રાખવુ જોઈએ કે યુદ્ધમાં નિર્દય, કઠોર, રાક્ષસી વૃત્તિઓને પણ તેટલુજ પોષણ મળે છે

જે માણસ માત્ર સ્વાર્થ, કલ્પિત કીર્તિ અને દોલતને ઉત્કર્ષે એવા પ્રસગોને લીધે યુદ્ધને પસદ કરે છે તે મોટામાં મોટો મૂર્ખ અને પાપી છે જે માણસ યુદ્ધને અતઃકરણથી ધિક્કારે છે, યુદ્ધનો પ્રસગ ઉભો ન થાય તે માટે બનતો પ્રયત્ન કરે છે પણ તેમ છતાં નિરુપાયે સ્વદેશના, સ્વધર્મના અને પોતાના પ્રિયજનોના રક્ષણને માટે, મનુષ્યપ્રજાનુ હિત સાચવવા માટે દૃઢતાપૂર્વક યુદ્ધનો સ્વીકાર કરે છે, તેને જગત્ પૂજે છે અને ઈશ્વર પણ તેના સત્કાર્યને વખાણશે પ્રજાસ્વાતત્ર્યનો ઉપાસક મહાન્ વૉશિંગ્ટન યુદ્ધને ધિક્કારતો, તોપણ જરૂર પડે ત્યારે યુદ્ધમાં ભારેમા ભારે જોખમ ખેડવાને હમેશાં તૈયાર રહેતો.

મારેન્ગોના રણક્ષેત્રમાં જે ખૂનખાર કતલ થઈ તેને માટે કોને જવાબદાર ગણવો? નેપોલિયનને તો નહિજ આ મહાપાપનો આ ભયાનક મનુષ્યહત્યાનો સઘળો બોજો ઈંગ્લંડ અને આસ્ટ્રિયાને શિર છે નેપોલિયને તો લડાઈ અટકાવવાને બનતુ કર્યું પોતે હારેલો નહિ હતો છતાં અભિમાન મૂકીને તેણે સલાહ માટે પ્રાર્થના કરી તે તેના અભિમાની શત્રુઓએ તરછોડી કહાડી એટલુજ નહિ પણ ફ્રાન્સને તેના તિરસ્કારપાત્ર રાજાનો સ્વીકાર કરવાની ફરજ પાડવા માટે ત્રણ લાખ માણસોનુ સૈન્ય બેઉ બાજુએથી આવવા લાગ્યું ત્યારે નેપોલિયને તો માત્ર સ્વદેશરક્ષણને માટેજ તલવાર ખેંચી અને શત્રુનો પરાજય કર્યો

શુ આ વિજયથી તે ફુલાઈ ગયો હતો? મારેન્ગોનો સગ્રામ તેનુ એક મોટામાં મોટુ પરાક્રમ હતુ, તેના શત્રુનો ગર્વ ચૂર્ણ વિચૂર્ણ થઈ ગયો હતો અને સેનાપતિ મેલા હવે તેની દયાપરજ જીવતો હતો છતા જ્યારે તે સમરાગણમાથી પોતાના તબુ તરફ મુર્દાંના ઢગલાપર થઈને જતો હતો ત્યારે તેણે વિવિધ ચત્રાઓથી વી

ઘાયલો અને તોપોના ગોળાથી કકડે કકડા થઇ ગએલાં માનવશરીરોના ઢગલા અને ઘાયલ થએલા સિપાઇઓનાં ગાડેગાડાં ભરેલાં જોયાં ત્યારે તે ઉંડી ગમગીનીમાં ડૂબી ગયો અને થોડીકવાર ટોપી ઉતારીને નિશ્ચેષ્ટ ઉભો રહ્યો.

ઇટાલિ તરફ કુચ કરવા પહેલાં તેણે યૂરોપમાં સુલેહ પથરાવવા માટે પોતાથી બન્યું તેટલું કર્યું હતું હવે તે વિજેતા હતો. છતાં પણ લડાઇ પૂરી થતાંની સાથેજ પરાજિત થએલા આસ્ટ્રિયાના રાજા ઉપર નમ્રતા અને ઉદારતાભરેલો હૃદયદ્રાવક પત્ર લખવાની પહેલ કરી તેને માટે તેનાં જેટલાં વખાણ કરીએ તેટલાં ઓછાં છે. તે પત્ર નીચે પ્રમાણે છેઃ—

"સાહેબ, પંદર હજાર મુડદાં અને ઢગલાબંધ ઘાયલ થએલા સિપાઇઓની વચમાં ઉભો રહીને આપને આ પત્ર લખું છુ અને માનવજાતિના કરુણ પોકાર તરફ લક્ષ આપવાની આપ નામદારને પ્રાર્થના કરૂં છું. હજી પણ આપને કહું છુ કે ફ્રેન્ચો અને આસ્ટ્રિયનો એક બીજાનાં ગળાં કાપે છે તે આપ હજી અટકાવો તો સારૂં. હું રણક્ષેત્રમાં છુ અને આપ નામદાર તેનાથી ઘણે દૂર છો તેથી નાહક પીડાતા માનવ બંધુઓમાટે આપના કરતાં મને વધારે લાગે એ સ્વાભાવિક છે, અને તેથીજ મારે આપશ્રીને આ વાત લખવી પડે છે."

આપ શાને માટે લડો છો? શુ આપ ધર્મને માટે લડો છો? ત્યારે તો આપે રૂશિયા અને ઈંગ્લંડ સાથેજ લડવુ જોઇએ; કેમકે તેઓજ આપના ધર્મના ખરેખરા શત્રુઓ છે. શું આપ રાજ્યવિપ્લવકારી સિદ્ધાન્તોની સામે યુદ્ધ કરો છો? તેમ હોય તો આપે જાણવું જોઇએ કે આ યુદ્ધને લીધેજ ફ્રેન્ચોને અડધા યૂરોપમાં ભ્રમવું પડ્યું છે અને તેથી તેવા વિચારોનો તો ઉલટો વધારેજ ફેલાવો થાય છે અને જેમ લડાઇ વધારે લંબાશે તેમ તેનો ફેલાવો હજી પણ વધારેજ થતો જશે. શું આપ યૂરોપિયન રાજ્યોની સત્તાની સમાનતામાટે લડો છો? ત્યારે તો ફ્રાન્સના કરતાં ઈંગ્લંડ વિશેષ અંશે એ સમાનતાનો ભંગ કરી રહ્યું છે; કેમકે યૂરોપની બીજી પ્રજાઓને દબાવીને આખી દુનિયાનો વેપાર ઈંગ્લંડ પોતાનો કરી બેઠુ છે. × × × હમણાં આપણે આપણા તમામ સૈન્યોની પ્રવૃત્તિ બંધ કરીને સુલેહની શરતો નક્કી કરીએ એમ હુ ઇચ્છુ છું."

આ સખત પરાજય પછી આસ્ટ્રિયન છાવણીમાં ફેલાયલા ગભરાટનુ વર્ણન કરવું મુસ્કેલ છે. હવે તેમને નાસવા માટે રસ્તો રહ્યો ન હતો, અને નેપોલિયનની દયા ઉપરજ તેઓ જીવતા હતા. રાતોરાત સેનાપતિઓ મસલત કરીને શરણે આવવાના ઠરાવ પર આવ્યા, અને તેમને કેદ કરવા નહિ એ સરતે તેમણે ઇટાલિ ખાલી કરવાની કબૂલાત આપી. આ સરતો ઉપર બેઉ પક્ષની સહીઓ થઇ અને આસ્ટ્રિયાથી છેવટનો જવાબ [illegible] ંસુધી યુદ્ધવિરામ જાહેર થયો.

નેપોલિયને મે માસની ૭ મી તારીખે પારિસ છોડયું અને ૧૪ મી જુને મારેન્ગોનો સંગ્રામ થયો એટલે પાંચ અઠવાડિયામાં તેણે આલ્પ્સ પર્વત ઓળંગ્યો અને સાઠ હજાર સિપાઇઓ જેમાંના ઘણાખરા તો નવા દાખલ થએલા હતા, તેમનાવડે એક લાખ અને વીશ હજાર આસ્ટ્રિયનોને જેર કરી નાખ્યા આ પરાક્રમથી આખી સુધરેલી દુનિયા ચકિત થઇ ગઇ દરેક ફ્રાન્સવાસીનું હૃદય વાજબી મગરૂરીથી વેંત વેંત ઉછળવા લાગ્યું નેપોલિયને પોતાનું સિંહાસન મનુષ્યહૃદયના ઉંડામાં ઉંડા ભાગમાં સ્થાપ્યું હતું અને હજી પણ ત્યાંથી તેને કોઈ ખસેડી શક્યું નથી તેની સ્વારી પારિસમાં આવી પહોંચતાં રાતની, આતશબાજી ધ્વજા, પતાકા, તોરણો અને કમાનોથી નગર શણગારાઇ ગયું, ગીત નૃત્ય તમાશા અને જયધ્વનિથી ગાજી રહ્યું, સુંદરમાં સુંદર કન્યાઓએ તેના માર્ગમાં ફૂલ વેર્યાં અને મુખના હાસ્યથી તેને વધાવી લીધો તમામ સભાઓએ અને આગેવાન પુરુષોએ તેને અભિનંદન આપ્યાં. એકવાર આખી ફ્રેન્ચ પ્રજાના આભારસૂચક હર્ષનાદ સાંભળતાં નેપોલિયને કહ્યું કે—

' આ હર્ષનાદ જોસેફાઇનના સ્વરના જેવાજ મારા કાનને મધુર લાગે છે આવા લોકોની પ્રીતિ હું મેળવી શક્યો તે જાણી હું પોતાને ઘણો સુખી માનું છું "

ફ્રાન્સના જેવી ભાવપ્રધાન પ્રજાના અંતઃકરણ નેપોલિયન તરફ પ્રેમ અને ગર્વની લાગણીથી ઉછળે એમાં આશ્ચર્ય જેવું પણ નથી માત્ર ચારજ મહિનામાં તેણે ફ્રાન્સને વહેમ, દારિદ્ર અને અપમાનના ખાડામાંથી ઉંચકીને કીર્તિના અને આબાદીના શિખર ઉપર બેસાડી દીધું, અરાજકતાને ઠેકાણે વ્યવસ્થિત રાજ્યતંત્ર આપ્યું, દારિદ્ર ટાળીને પ્રજાકીય તિજોરી નાણાંથી ભરપૂર કરી, વારંવાર થએલા પરાજયના કલંક ભૂસીને વિજયની કલગીએ પ્રજાને શણગારી પનોતી કરી અને સર્વત્ર અસંતોષ હતો તેને ઠેકાણે સર્વને પૂર્ણ સંતોષ આપ્યો ફ્રાન્સ ઉપર ચડી આવેલા શત્રુઓનો પરાજય થયો હતો તેની સામે થએલા કોલકરાર તૂટી ગયા હતા અને લાંબા વખતથી પીડાતી પ્રજા હવે સુલેહનાં સુખવૈભવ આવવાની નજરથી જોઇ શકી હતી

શત્રુસૈન્યનો હિલચાલ તેમના દાવપેચ અને ભવિષ્યમાં થનારા બનાવ અગાઉથી સમજી જવાની નેપોલિયનમાં કેવી આશ્ચર્યકારક શક્તિ હતી તેનું ઉદાહરણ મારેન્ગોના રણસંગ્રામમાંથી મળી આવે છે આ વિગ્રહની શરૂઆત થઈ તેને આગલે દિવસે નેપોલિયનના મંત્રમંદિરમાં તેનો પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી બુરિયેન ગયો ત્યારે તે જમીનપર બેસીને ઇટાલીના નકશામાં લાલ અને કાળી ટાંકણીઓ ખોસીને રમત કરી રહ્યો હતો નેપોલિયને તે વખતે બુરિયેનને પોતાનો તેમજ શત્રુસૈન્યનો કાર્યક્રમ સમજાવ્યો અને મારેન્ગો આગળ લાલ ટાંકણી ખોસીને કહ્યું કે આ ઠેકાણે હું જનરલ મેલાના સૈન્ય સાથે લડીશ. બુરિયેને સહજ ટોકું હસ્યું પણ ત્યાર પછી દશજ અઠવાડી આમાં એજ મારેન્ગોના રણક્ષેત્રપર વિજયી નેપોલિયનના લખાવ્યા પ્રમાણે બુરિયેન

યુદ્ધનો હેવાલ લખવા બેઠો ત્યારે તેણે પોતાના ઉપરિના અદ્‌ભુત રણકૌશલ્યનો સ્વીકાર કર્યો.

મારેન્ગોના સંગ્રામ પહેલાં બેજ દિવસ આગમચ ઈંગ્લંડે આસ્ટ્રિયા સાથે એવો કરાર કર્યો હતો કે આસ્ટ્રિયાએ લડાઈ પૂરજોસથી ચાલુ રાખવી, અને તેના બદલામાં ઈંગ્લંડે આસ્ટ્રિયાને લડાઈ દરમ્યાન વગર વ્યાજે પાંચ કરોડ ફ્રાંક ધીર્યા. આ કરારનામાથી ઈંગ્લંડની પરવાનગી વગર ફ્રાન્સ સાથે સલાહ ન કરવાને આસ્ટ્રિયા બંધાઈ ચૂક્યું હતું. હવે તે ઘણી સંકડામણમાં આવી પડ્યું. ઈંગ્લંડને આપેલું વચન તોડી શકાય નહિ અને નેપોલિયનનું સૈન્ય વિયેનાના દરવાજા પાસે આવીને ઉભું રહે તો તેને ખાળવાનું આસ્ટ્રિયામાં બળ ન હતું. આથી માત્ર વખત કઢાડવા માટે તેણે નેપોલિયન સાથે સલાહની શરતો નક્કી કરવાનો દેખાવ કરવાના હેતુથી રાજદૂત મોકલ્યો. નેપોલિયનને ઉપલા તહનામાની ખબર ન હતી તેથી તેણે તો પોતાની હમેશની ત્વરાથી તહનામું ઘડી કઢાડ્યું અને તેના ઉપર ફ્રેન્ચ અને આસ્ટ્રિયાના પ્રધાનમંડળને સહી કરવીજ પડી. આસ્ટ્રિયાના શહેનશાહે આ તહનામું સ્વીકારવાની ના પાડી અને કહેવડાવ્યું કે ઈંગ્લંડ પણ સલાહ કરવા રાજી છે માટે ત્રણે રાજ્યોના એલચીઓની પરિષદ્ થોડાજ વખતમાં લુનેવિલે ખાતે ભરવી. આ પણ વખત મેળવવાનીજ યુક્તિ હતી.

આવી નીચ કુટિલતા અને બેઅદબીપણા ઉપર નેપોલિયનને ઘણો ક્રોધ તો આવ્યો છતાં તેણે ઈંગ્લંડ સાથે દરિયાઈ યુદ્ધ બંધ રાખવાની માગણી કરી. પણ તેની ઈંગ્લંડે તરતજ ચોકખી ના પાડી. આથી નેપોલિયનને ખાત્રી થઈ કે ઈંગ્લંડને પોતાના સુરક્ષિતપણા ઉપર વિશ્વાસ હોવાથી તેને સલાહ કરવીજ નથી; પણ પરિષદમાં પોતાના એલચીઓને મોકલીને ફ્રાન્સ અને આસ્ટ્રિઆ વચ્ચેની સલાહમાં ભંગ પડાવવાનોજ તેનો ઇરાદો છે. નેપોલિયને ઈંગ્લંડની સાથે એકાએકી સલાહ કરવાનું કહેણ મોકલ્યું; પરંતુ તે પણ ઈંગ્લંડે નાકબૂલ કર્યું.

પ્રકરણ ૨૧–મું હોહેન્લિન્ડેનનુ યુદ્ધ

મારેન્ગોના સમાગમને પૂરા બે મહિના વીતી ગયા અને સપ્ટેમ્બર મહિનો બેઠો પણ તે દરમ્યાન સુલેહને માટે નેપોલિયનની તમામ માગણીઓ તરછોડી કઢાડવામાં આવી તેણે પોતે તો યૂરોપમા સુલેહ જાળવવા માટે મનતું કર્યું પોતે વિજયી થયેલો છતાં પણ નમભાવે તેણે પરાજિત થએલા શત્રુરાજ્યને સુલેહને માટે વિનતિ પર વિનતિઓ કરી કીર્તિની તેને કશી ઉણપ ન હતી વિજયી સેનાપતિને મળી શકે એવી સઘળી કીર્તિ તે મેળવી ચૂક્યો હતો તેને તો માત્ર ફ્રાન્સની જનસમાજને સુવ્યવસ્થિત કરવાની અને પોતાના અધિકારો મજબૂત બનાવવાની સ્પૃહા હતી, અને ઈંગ્લંડને જે દહેશત હતી તે એજ હતી પોતાને સામે જ માથે એક પ્રજાસત્તાક રાજ્ય બળવાન અને સુદૃઢ બને એ ઈંગ્લંડના ઉમરાવવર્ગને માટે અને ત્યાની રાજ્યસત્તાને માટે ઘણુંજ જોખમભર્યું હતુ

આજ કારણથી ઈંગ્લંડના ઉમરાવવર્ગનો નેતા પિટ્ ફ્રાન્સની સાથે સલાહ કરવામા પોતાથી બને તેટલા વિક્ષેપો નાખતો હતો, અને તેમ કરવામા ઈંગ્લંડને જોખમમાં ઉતારવા જેવુ પણ ન હતું ફ્રાન્સથી તેનો વાળ પણ વાંકો થાય એમ ન હતું અને ઈંગ્લંડ તો તેના નૌકાસૈન્યના બળવડે ફ્રાન્સના વ્યાપારને પાયમાલ કરવા સમર્થ હતુ ફૉક્સ અને તેના પક્ષના અન્ય વક્તાઓ યુદ્ધની વિરુદ્ધ મજબૂત લડત ચલાવતા હતા. નેપોલિયનની વિરુદ્ધ અનેક પ્રકારના અસત્ય અને હલકી નિંદાથી ભરપૂર પત્રિકાઓ લોકોમા વહેંચવામાં આવતી હતી તોપણ ઈંગ્લંડની પ્રજા તો એમજ માનતી હતી કે નેપોલિયન તેમનો—અરે હરકોઈ દેશની પ્રજાનો મિત્રજ છે પણ ઉમરાવોની સભામાં પિટનો લાગવગ જબરો હતો તેથી ફૉક્સના શુભ આશયો સફળ ન થયા. પિટે અનેક પ્રકારના સટ્ટાદાવાથી, પ્રજા પાસેથી નાણાંની ગંજાવર રકમનું દેવુ કરીને અને તે રકમ ઑસ્ટ્રિયાને ધીરીને યુદ્ધ જારીને જારીજ રાખ્યુ તેમ કરીને ઈંગ્લંડની પ્રજાને ખર્ચના બોજા નીચે કચરવાનું અને યૂરોપમા પચીશ વર્ષ સુધી મનુષ્યહત્યાનો દારુણ વિપ્લવ સળગાવવાનુ પાતક પોતાને માથે વહોરી લીધુ, પછીના યુગમા યુરોપની પ્રજામાં જે અસંતોષ ઘણાં વર્ષસુધી ચાલુ રહ્યો તેો

ઉત્પાદક પિટ્ટજ હતો.

આસ્ટ્રિયાને તો સલાહ કરવાની ધણીએ મરજી હતી. ફ્રાન્સમાં નેપોલિયન પોતાનો અધિકાર જમાવે તે કરતાં તેનું સૈન્ય વિયેનાના દરવાજા આગળ આવીને ઉભું રહે તેમાં તેને વિશેષ ડરવા જેવું હતું. પણ ઈગ્લંડે ધીરેલાં નાણા લઇને તેની સાથે કરેલા કોલકરારનાં બંધનોથી તે એવું જકડાઇ ગયું હતું કે ઈગ્લંડની સંમતિ વગર સલાહ કરવાનું તેનાથી બને તેવુંજ ન હતું. નેપોલિયને જોયું કે આસ્ટ્રિયા સલાહની વાતો કરીને તેને ઉડાવ્યાજ કરે છે અને એ પ્રમાણે વખતનો લાભ લઇને આસ્ટ્રિયા યુદ્ધની ફરીથી તૈયારી કરે છે અને આવતો શિયાળો ગયા પછી તે ફ્રાન્સ ઉપર પહેલાંની માફક ધસી આવ્યા વગર રહેનાર નથી.

નવેંબર માસની શરૂઆત થઇ. પર્વતોનાં શિખર ઉપર બરફના ઢગલા જામવા લાગ્યા અને ઠંડા પવનના સુસવાટા શરૂ થયા. યુદ્ધવિરામની મુદત પૂરી થઇ હતી. આસ્ટ્રિયાએ તેને લંબાવવાની માગણી કરી, પણ નેપોલિયનને હવે ઠગી શકાય એમ ન હતું. તેણે જણાવી દીધું કે અડતાળીશ કલાકમાં તહનામા ઉપર સહી થાય તોજ યુદ્ધવિરામ ચાલુ રહેશે. આસ્ટ્રિયાએ વિચાર્યું કે ભર શિયાળામાં જર્મનોમાં થઇને આવવાનું જોખમ કોઇ પણ શાણો માણસ પોતાને માથે લેજ નહિ, અને શિયાળામાં તો પોતે યુદ્ધની તૈયારી કરી શકશે એવી ગણત્રી કરીને તેણે નેપોલિયનના કહેણનો અસ્વીકાર કર્યો. તેજ દિવસે ફ્રેન્ચસૈન્યે આસ્ટ્રિયા તરફ કુચ કરી. આ ચાર મહિનામાં પોતાના સૈન્યને પુનઃ સજ્જ કરવામાં આસ્ટ્રિયાના શહેનશાહે પળેપળનો ઉપયોગ કર્યો હતો. સૈન્યમાં ઉત્સાહ પ્રેરવા માટે તે જાતે તેની મુલાકાત લેતો. આ વખતે બાદશાહી સૈન્યનું સેનાપતિપણું શહેનશાહના બીજા ભાઇ આર્ચડયૂક જૉનને આપ્યું. નેપોલિયનની હિલચાલ તો હમેશની માફક પૂર ઉત્સાહથી થતી હતી. પારિસની રાજદ્વારી સ્થિતિ જોતાં તેનાથી ફ્રાન્સ છોડાય એમ હતુ જ નહિ. એક બળવાન લશ્કર જનરલ બ્રૂનની સરદારી નીચે ઈટાલિમા દાખલ થયું. તેને હાથે ત્યાંના આસ્ટ્રિયન સૈન્યનો પરાજય થયો અને તે વિયેના તરફ આગળ વધવા લાગ્યું. આ જંગમાં માર્શલ મેકડોનલ્ડે પણ આલ્પ્સ પર્વતનું અતિક્રમણ કરવાનું સાહસ કર્યું.

સેનાધિપતિ મોરોએ પોતાની ભવ્ય સેના સાથે ર્‌હાઇન નદીના પ્રદેશમાં મોરચો માંડયો. ઇસર અને ઇન નદીની વચ્ચે વિશાળ અને ધાડું જંગલ આવેલું છે. એ નિર્જન પ્રદેશમાં ધોધબધ વહેતા પહાડી ઝરા અને ધીચ ઝાડી સિવાય બીજું કાંઇ છેજ નહિ. આ જંગલમાં થઇને બે મોટા રસ્તાઓ બનાવેલા છે. જંગલના મધ્ય ભાગમાં થોડાક કંગાલ ઝુંપડાંઓનું બનેલું હોહેન્લિન્ડેન નામનું ક્ષુદ્ર ગામડું છે. આ સ્થળે ડિસેંબરની ત્રીજી તારીખે રાત્રે સાઠ હજાર ફ્રેન્ચો અને આર્ચડયૂક જૉનના સીત્તેર હજાર આસ્ટ્રિયનોનો ભેટો થયો.

મ્યુનિચના દેવળમાં મધ્યરાત્રિના ટકોરા થવાની જોડે સૈન્યે એક બીજા ઉપર છાપો મારવાના હેતુથી હિલચાલ કરવા માંડી. ઠંડો પવન જોરથી વાતો હતો અને બરફના થર રસ્તાઓ ઉપર એવા ઢગ જામી ગયા હતા કે રસ્તાની નિશાની સરખી પણ નહીન હતી. બેઉ સૈન્ય રાત્રિના અંધકારને લીધે ઝાડીમાં ગૂંચવાઈ ગયાં અને તેમના કેટલાક ભાગ એકબીજાના સાથે અથડાઈ ગયા. ત્યાર પછી જે ભયાનક ઘટનાનો આરંભ થયો તેની તો કલ્પના પણ થવી મુશ્કેલ છે. કાળી ઘોર રાત્રિ, ઠંડા પવનના સુસવાટ, બરફની વૃષ્ટિ, તોપોના ગર્જનાનાદ, રાત્રિના અંધકારને વિશેષ ભયાનક બનાવતા અગ્નિના ચમકારા, ગોળાના આઘાતથી ઠુંઠાં સમેત તૂટી પડતાં વૃક્ષો, બરફ અને ઝાડીમાં ગૂંચવાઈ ગએલા ભયભીત ઘોડાઓના હણહણાટ, હૃદયભેદી યુદ્ધગીત—આ સર્વ ઉપારણોન્મદિત એક લાખ અને ત્રીસ હજાર યોદ્ધાઓ એક બીજા ઉપર વૈરીઓની માફક તૂટી પડ્યા. શત્રુ કોણ અને મિત્ર કોણ તેની કશી ખબર પડતી નહિ. ગોલંદાજો અન્ધાધૂંધ તોપો ફોડ્યા જતા હતા. બેઉ સૈન્યમાં ભયંકર ગોટાળો મચી રહ્યો. તલવારો અને સંગીનો સામસામી અથડાવા લાગી. હજારો ઘાયલ થએલા સિપાઈઓ બરફમાં, ઝાડીમાં, અને કોતરોમાં રઝળતા થઈ ગયા અને જેઓ પગ ટકાવીને ઉભા રહી શક્યા તેઓ દૈત્યોની માફક શસ્ત્ર ચલાવતા ગયા. કારણ કે સેનાપતિઓમાં અને અમલદારોમાં તો દેશભક્તિના ઉમદા ભાવ હોય છે ખરા પણ સામાન્ય સિપાઈઓ તો હમેશાં પાજી, બદમાસ અને અધમતાની આખરની પાયરીએ પહોંચેલા માણસોજ હોય છે. તે ભયંકર તોફાની રાત્રિએ રુધિરપ્લાવિત અરણ્યમાં ઈશ્વરની ખુલી આંખ કેવાં બીભત્સ દૃશ્યો જોઈ રહી હશે!

સવાર થયું. આકાશમાં વાદળો ઘટાટોપ અને પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યના કતલખાનાની પ્રવૃત્તિ એક સરખી રીતે ચાલુજ રહી હતી. વીસ હજાર યોદ્ધાઓ પોતાના લોહીથી ખરડાયલી બરફની કબરમાં દટાયા ત્યારે ફ્રેન્ચોનો દરેક બાજુએથી વિજય થયો. આસ્ટ્રિયાએ પચીસ હજાર યોદ્ધાઓનો ભોગ આપ્યો અને તેનું સૈન્ય છિન્ન ભિન્ન થઈને ડાન્યુબ નદીની ખીણમાં નાસવા લાગ્યું. નાસતા શત્રુને પણ ગોળાથી વીંધતા, વિખેરતા ફ્રેન્ચોએ તેમની કેડ લીધી અને આસ્ટ્રિયાના પાટનગર વિયેનાથી ત્રીસ માઈલ સુધી આવી પહોંચ્યા. હવે ત્યાંના શહેનશાહે સલાહને માટે નેપોલિયનની આજીજી કરવા માંડી પણ તેણે તો તરતજ શત્રુના કહેણને સન્માન આપ્યું અને જો કે તેણે ધાર્યું હોત તો પ્રથમના કરતા વધારે આકરી શરતો તે કરાવી શકત પરંતુ તેણે પોતાની સ્વાભાવિક અદ્વિતીય ઉદારતા બતાવીને પ્રથમની શરતોનીજ માગણી કરી.

જનરલ મોરોને તેના અમલદારોએ કહ્યું કે શામાટે અમને આગળ વધતા અટકાવો છો? મોરોએ જવાબ આપ્યો કે આપણે સલાહને માટેજ લડીએ

છીએ અને તેટલાથીજ આપણે સંતોષ માનવો જોઇએ. ”

આ પ્રમાણે ઈંગ્લંડની સંમતિ વગર આસ્ટ્રિયાને સલાહ કરવાની ફરજ પડી; એટલે માત્ર ઈંગ્લંડ સિવાય આખા જગતમાં ફ્રાન્સનો કોઇ વૈરી રહ્યો નહિ. સુલેહની શરતોમાં નેપોલિયને એક ખાસ શરત એ કરાવી હતી કે ઇટાલિમાં જેમને રાજકીય અપરાધને માટે કેદ કરવામાં આવ્યા હોય તેમને બંધનમુક્ત કરવા, અને જે જે નાનાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો હસ્તીમાં આવ્યાં હતાં તેમને આત્મનિર્ણય કરવાનો હક્ક આપવો, કે જેથી તેઓ પોતાનું રાજ્યતંત્ર પોતેજ પસંદ કરી શકે.

શત્રુરાજ્યોએ તેને આટલો બધો રંજાડયો તોપણ તેણે અસલની શરતોમાં કશો ફેરફાર કર્યો નહિ. એવી ઉદારતા નેપોલિયન સિવાય બીજો કોઇ ભાગ્યેજ બતાવે.+ તેણે ઇટાલિમાં જે પ્રથમ યુદ્ધો કર્યાં તે પણ માત્ર સલાહ કરાવવાને માટેજ હતાં. આખરે તેણે પોતાને અને સામા પક્ષને બેઉને માટે સરખી રીતે માનભરેલી ગણાય એવી શરતો કેમ્પોફોર્નિઓ આગળ આસ્ટ્રિયા પાસે લખાવી લીધી. જ્યારે તે મિસરથી પાછો ફર્યો ત્યારે આસ્ટ્રિયા અને ઈંગ્લંડ એક થઇ ગયાં હતાં અને ફ્રાન્સની હદ ઉપર ત્રણ લાખ માણસોનું સૈન્ય આક્રમણ કરવા તત્પર થયું હતું. તેણે મનુષ્યજાતિની નાહક થતી કતલ અટકાવવાની મતલબથી પરપક્ષના સલાહમાટે કાલાવાલા કર્યા પણ તેઓ એમ સમજ્યા કે એનામાં લઢવાનું સામર્થ્યજ રહ્યું નથી માટે સલાહ માગે છે. એમ સમજીને તેમણે યુદ્ધ આરંભ્યું, અને નિરપરાધી ફ્રેન્ચ પ્રજા ઉપર દારૂગોળાનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા.

આત્મસંરક્ષણને માટે નેપોલિયને ભર શિયાળામાં આલ્પ્સ ઓળંગ્યો અને મારેન્ગોના રણક્ષેત્રમાં શત્રુસૈન્યને સૂકાં પાનની માફક ઉડાવી દીધું. લડાઇના મેદાનમાંજ, ફતેહની પળેજ તેણે ફરીથી સલાહ કરવાની પ્રાર્થના કરી અને લખ્યું કે “ હું તો હજી કેમ્પોફોર્નિયોની શરતો પ્રમાણેજ સલાહ કરવા ખુશી છુ. ” આ પત્ર કોઇ નિષ્ઠુર અને આડંબરવાળા રાજદ્વારી લખાણની ઢબમાં લખાયો ન હતો પણ તેમાં લખનારની દયા અને સાચી નિષ્ઠા સ્પષ્ટપણે પ્રતીત થતાં હતાં.

સામા પક્ષે માત્ર વખત લેવાને માટે તેને ઉડાવ્યા કર્યો અને આખરે ના પાડી ત્યારે નેપોલિયનના સૈન્યને ફરીથી બરફથી ઢંકાયલા પર્વતો, ઘીચ જંગલો અને ઠંડા પવનનાં તોફાનમાં થઇને આસ્ટ્રિયા તરફ કુચ કરવાની જરૂર પડી. ફરીથી હોહેનલિન્ડેનના સંગ્રામમાં શત્રુનો પરાજય થયો અને ફ્રેન્ચસેનાની તોપોના ધડાકા

+ ઉદારતા નહિ તો ક્રૂરતા તો બતાવેજ ! ભોળા અમેરિકન પ્રેસિડેન્ટના ઉત્તમ ૧૪ સૂત્રો મોઢે મોઢેથી સ્વીકારી અમેરિકાના વિશ્વાસે યુદ્ધ બંધ કરનારા જર્મનીની સાથે તેનો સર્વનાશ કરનારી કેવી કેવી શરતો પરાણે કરાવી લેવામાં આવી તે વાત જગપ્રસિદ્ધજ છે. સંપાદક

આસ્ટ્રિયાના શહેનશાહે રાજધાનીમાં બેઠા બેઠા સાંભળ્યા ત્યારે તેણે હતાશ થઈને સલાહની પ્રાર્થના કરી, પણ નેપોલિયને તેનો તિરસ્કાર ન કરતાં ઉદારભાવે જવાબ આપ્યો કે "હું કીર્તિને માટે કે પર મુલક જીતવા માટે લડતો નથી, પણ સલાહને માટેજ લડું છું અને હજી હું કેમ્પોફોર્મિઓના કોલકરાર પ્રમાણેજ તમારી સાથે સલાહ કરવા રાજી છું "

હવે આખા યૂરોપે ખરું ફ્રાન્સ સાથે સુલેહ કરી પણ ઈંગ્લંડે એકને હાથે યુદ્ધ જારીજ રાખ્યું ફ્રાન્સનું નાકાબળ અલ્પ હોવાથી તે સામો પ્રહાર કરી શકતું ન હતું સર વૉલ્ટર સ્કોટ પોતેજ લખે છે કે 'ઈંગ્લંડનો નૌકાનો બેડો દરિયામાં ઘૂમી વળતો અને ફ્રાન્સનો વેપાર નષ્ટ કરતો તેની આબરૂને મોટો ધક્કો પહોંચાડતો અને તેના બંદરોને ઘેરી લેતો "

આસ્ટ્રિયા સાથે થએલી સલાહ પ્રજાને જાહેર કરતાં નેપોલિયને જણાવ્યું હતું કે "શામાટે આ સલાહથી આખા યૂરોપમાં બધે સુલેહ નથી થતી? ફ્રાન્સને તો એજ ઇચ્છા છે એનેજ અર્થે ફ્રાન્સનું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય પ્રયત્ન કરે છે પણ તે સઘળા વ્યર્થ જાય છે આસ્ટ્રિયા સાથેની સલાહમાં વિઘ્નો નાખનાર ઈંગ્લંડનો પ્રધાન છે એ વાત યૂરોપમાં બધા જાણે છે આપણે તેની સાથે જુદી સલાહ કરવાની પ્રાર્થના કરી પણ ફોકટ. આપણને જવાબ મળ્યો કે ઈંગ્લંડ પોતાના મિત્રરાજ્યને મૂકીને એકલું સલાહ કરી શકેજ નહિ હવે જ્યારે એ મિત્રરાજ્યે સલાહ કરી છે ત્યારે ઈંગ્લંડ પ્રતિષ્ઠાનાં અને પ્રજાઓના હક્કોના એવાં એવાં બહાનાં બતાવીને હજી પણ સલાહ કરવાની ના કહે છે આખા એશિયાનો વ્યાપાર તેના હાથમાં છે, તેની પાસે વિસ્તીર્ણ સંસ્થાનો છે પણ એટલાથી તેની મહત્વાકાંક્ષા તૃપ્ત થતી નથી. તેને તો તમામ સમુદ્રો ઉપર પોતાનો એકલાનોજ અધિકાર બેસાડવો છે ' બ્રિટિશ પ્રધાન પિટ્ટે જ્યારે આસ્ટ્રિયાના પરાજયના સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારે તે ઘણો નિરાશ અને ખિન્ન થઇ ગયો અને બોલ્યો 'યૂરોપનો નકશો વાળી દો. બીજાં વીશ વર્ષસુધી તેને ઉઘાડવાની જરૂર નથી."

યૂરોપમાં જ્યારે ઉપરના બનાવો બનતા હતા ત્યારે નેપોલિયન પારિસમાં રહ્યો રહ્યો પોતાના વિશાળ રાજ્યનાં તમામ સાધનો અને શક્તિઓનો વિકાસ કરવા માટે તનતોડ પરિશ્રમ કરી રહ્યો હતો તેનામાં એવી અપૂર્વ શક્તિ હતી કે પોતાના માથા ઉપર અનેક કામ હોય તોપણ જે કામમાં તેને ચિત્ત પરોવવું હોય તેમાં તે સંપૂર્ણ ધ્યાન લગાડી શકતો, અને તેને પતાવી દીધા પછી તેની ચિંતા કરીને શક્તિનો ક્ષય ન કરતાં તે પૂર્ણ ઉત્સાહથી બીજા કામમાં મચી જતો. નિરંતર માનસિક પરિશ્રમ એ ના તેને અનુપમ વિલાસનો એક વિષય હતો.

હવે નેપોલિયનની સર્વ વિજયોના પારગત થયા છે આવી બુદ્ધિ ફળકી નીકળી.

રાજ્યની મહેસુલમાં તેણે વૃદ્ધિ કરી અને પ્રજાને સંતોષ થાય એવી રીતે તમામ કરની વ્યવસ્થા કરી દીધી. ફ્રાન્સની મુખ્ય બેંકને નવેસરથી કામ કરતી કરી અને તેના વહીવટમાં નવો ઉત્સાહ રેડયો. પારિસથી પાંચ લાંબા, વિશાળ રાજમાર્ગ બંધાવવામાં સીત્તેર લાખ ફ્રાન્કનો ખર્ચ કર્યો. લૂટારાઓ, અને લશ્કરમાંથી છૂટા થએલા બદમાસોનો રાજમાર્ગમાં ઘણો ભય હતો. નેપોલિયને કહ્યું, " જરા ધીરજ રાખો. મને એક બે મહિનાની મુદત આપો. પહેલાં તો હું દેશની બહાર જીતીને સલાહ કરાવું અને પછી એ લૂંટારાઓનો તરતજ ઈન્સાફ કરવા મંડી જઇશ. " ફ્રાન્સ અને બેલ્જીયમને જોડનારી એક ઘણીજ અગત્યની નહેર થોડાં વર્ષથી ખોદાવા માંડી હતી, પણ તેને ખોદવાના માર્ગના સવાલમાં ઇજીનેરો વચ્ચે મતભેદ હતો. નેપોલિયને જાતે જઇને તે સ્થળનું અવલોકન કર્યું અને એ પ્રશ્નનો ત્યાંને ત્યાંજ સુંદર નિર્ણય કરી આપ્યો. સેન નદી ઉપર પારિસ પાસે બે નવા પૂલ બંધાવ્યા અને આલ્પ્સ પર્વત ઓળંગવા માટે વિશાળ પાધર રસ્તો તૈયાર કરાવ્યો. આ બે કાર્યો અનેક સૈકાસુધી નેપોલિયનની બુદ્ધિ અને શક્તિની સાક્ષી આપતાં જગત્માં વિદ્યમાન રહેશે. ઈટાલિના યુદ્ધ વખતે સેંટ બર્નાર્ડ મઠના સાધુઓએ ફ્રેન્ચ સૈન્યની સારી બરદાસ્ત લીધી હતી તેનો આભાર માનવા નેપોલિયને ત્યાં આગળ મુસાફરોને માટે બે મોટાં મુસાફરખાનાં બંધાવ્યાં અને તેની વ્યવસ્થા તે ભલા સાધુઓને સુપ્રત કરી. આ બધાં કાર્યોની સાથે સાથેજ તેણે ફ્રાન્સમાટે દિવાની કાયદા ઘડવાનો આરંભ કર્યો. યૂરોપમાંથી વીણી વીણીને સારામાં સારા ધારાશાસ્ત્રીઓને તેડાવ્યા, અને સભાના પ્રમુખસ્થાને બેસીને નેપોલિયન તેમની સાથે કાયદાની એકેએક કલમનું પૃથક્કરણ કરતો. તેની યુદ્ધકળાના જેટલીજ રાજનૈતિક અને કાયદાની બાબતોમાં પણ નિપુણતા જોઇને ધારાશાસ્ત્રીઓ પણ આશ્ચર્ય પામતા.

આ વખતે નેપોલિયનનું ખૂન કરવાના અનેકવાર પ્રયત્નો થયા. ફ્રાન્સની પ્રજા તો તેના ઉપર બેહદ વિશ્વાસ, આભાર અને સ્નેહ દાખવતી હતી પણ દેશમાં હજી રાજ્યવિપ્લવકારી જેકોબિન પક્ષ હયાત હતો; તેમજ રાજહિતૈષિઓ પણ વખત આવ્યે માથું ઉંચકવાની રાહ જોતા હતા. રાજહિતૈષિઓએ નેપોલિયનનું ખૂન કરવાના હેતુથી ભયંકર યંત્ર રચ્યું પણ તેમાંથી તે બચી ગયો તે ખરેખર આશ્ચર્યકારક છે.

સને ૧૮૦૦ ના ડિસેંબર માસની ૨૪ મી તારીખે એટલે એક બાજુએ આસ્ટ્રિયાનો પરાજય થતો હતો અને ઈંગ્લંડથી તે છૂટું પડવાની તૈયારીમાં હતું, તે વખતે રાત્રે નેપોલિયને જોસેફાઇનના આગ્રહને વશ થઇને લાચારીથી નાટક જોવા જવા કબૂલ કર્યું. તેની ગાડીની આગળ આગળ એક ગાડું જતું હતું નીચે પીપ જેવું કાંઇક લટકતું હતું અને તેની અંદર એક ભયાનક યંત્ર હતું. એકાએક ગાડું ઉધું થઈ ગયું અને નેપોલિયનની ની પાસેથી પસાર થાય છે તેવોજ પેલા પીપ-

માંથી એવો પ્રચંડ ધડાકો થયો કે આખું પારિસ નગર ધ્રૂજી ઉઠ્યું આઠ માણસો તો ત્યાંને ત્યાંજ મરણ પામ્યાં, સાઠ ઘાયલ થયાં તેમાંથી પણ પાછળથી વીસ મરી ગયાં. આસપાસનાં કેટલાંક ઘરના ભૂકે ભૂકા ઉડી ગયા આવા અગ્નિના પ્રસંગો નેપોલિયને એટલા બધા જોયા હતા કે તેથી તેને લેશમાત્ર પણ ગભરાટ થયો નહિ. નાટકશાળામાં મંડળીએ આ ધડાકો સાંભળ્યો હતો તેથી લોકોને તેની સલામતીમાટે ચિંતા થઈ હતી. તેને સહિસલામત આવતો જોઈને તાળીઓના અવાજથી નાટકશાળા ગાજી ઉઠી તે શાંતિથી જોસેફાઈન પાસે બેઠો અને બોલ્યો. 'આજે તો હરામખોરો મને ઉડાવી મૂકતા હતા. ચાલ, ગાયનની ચોપડી લાવ જોઈએ "

આ ભયંકર કૃત્યથી આખા નગરમાં ખળભળાટ વ્યાપી ગયો અને નેપોલિયનની લોકપ્રિયતા હતી તે કરતાં બેહદ વધી ગઈ તેના તરફ હજારો અભિનંદનપત્રો અને ડેપ્યુટેશનો આવવા લાગ્યાં. આ કાવતરાનો પ્રથમ શક જેકોબિન પક્ષના આગેવાનોપર ગયો શહેરમાં તેવા ઘણા હતા અને ચાલુ રાજ્યબંધારણને ઉથલાવી નાખવા તથા નેપોલિયનનું ખૂન કરવા માટે તેઓ હમેશાં કાવત્રાં ઘડ્યાજ કરતા હતા પ્રજાનો તેમના તરફ સખ્ત તિરસ્કાર હતો તેથી તેમના ગુન્હાની પૂરી તપાસ કર્યા વગર ક્રોધના આવેશમાં ધારાસભાએ એકસો સાઠ મનુષ્યહત્યારાઓને દેશનિકાલ કરવાની આજ્ઞા પ્રકટ કરી પણ આ આજ્ઞાને અમલમાં મૂકવાનું નેપોલિયનપર ઘણું દબાણ કરવામાં આવ્યું તે છતાં તેની ન્યાયવૃત્તિને તે રુચ્યું નહિ તેના દરેક કૃત્યપર પ્રજાનો બેહદ વિશ્વાસ હતો અને તે હમેશાં ન્યાય અને ડહાપણથીજ વર્તે છે એવી સર્વની ખાત્રી હતી, છતાં તેણે દઢતાથી જવાબ આપ્યો કે આ કામ પદ્ધતિસર નિમાયલી અદાલતોદ્વારા કાયદેસર રીતેજ થવું જોઈએ આ પ્રમાણે આવા દિવસે ઉશ્કેરે એવા પ્રસંગમાં તેણે ઘણીજ શાંતિથી અને સાવધાનીથી કામ લીધું પણ આ કાવત્રામાં જેકોબિન પક્ષના આગેવાનોનો હાથ છે તેના પૂરાવા નેપોલિયનને પૂરતા જણાયા નહિ. તેણે કહ્યું, તેઓ ગુન્હેગાર છે એમ આપણે માનીએ છીએ પણ જાણતા નથી. જે અપરાધ તમે સાબિત કરી શકતા નથી તેને માટે તમે શિક્ષા કરી શકો નહિ.' તેમને દેશનિકાલ કરવાનો હુકમ તો થયો પણ અમલમાં મૂકાયોજ નહિ. તેઓને રાજ્યમાં રહેવા દીધા પણ તેની સાથે તેમને એટલી તો ખાત્રી થઈ કે પોલિસની આંખ તેમના ઉપર હરહમેશ છે ને છેજ પાછળથી માલુમ પડ્યું કે આ કાવત્રું જેકોબિન પક્ષનું નહિ પણ બુર્બોન રાજાઓના પક્ષકારોએ ગોઠવેલું હતું આ દારુણ કૃત્યમાં મોટા મોટા માણસોના ગળા સંડોવાયલા હતા નેપોલિયને તેમને અનેકવાર કાયદાની તલવારમાંથી બચાવી લીધા હતા તેમની જપ્ત થએલી જાગીરો પાછી અપાવી હતી છતાં તેઓ આવું નીચ કૃત્ય કરતાં સંકોચાયા નહિ. પોલિસ કમીશનર ફોશેએ ખરા અપરાધીઓને શોધી કહાડ્યા અને તેમને ગોળીબાર

કરવામાં આવ્યા.

નેપોલિયનનું કાસળ કહાડી નાખવા માટે એવાં એવાં કાવત્રાં રચાતાં હતાં કે તેમાંથી એ બચીજ કેમ શક્યો એ ઘણું નવાઇ જેવું છે. પદભ્રષ્ટ થએલા રાજાના પક્ષકારો માનતા હતા કે જો તે ન હોય તો રાજા ફરીથી ગાદીએ આવી શકે. માત્ર તેના એકલાના બુદ્ધિપ્રભાવવડેજ એકત્ર થએલા યૂરોપની સામે ફ્રાન્સ ટકી શકતું હતું. તેના મૃત્યુથી ફ્રાન્સ નેતા વગરનું અનાથ થઇ જાય. તેમ થતાંજ યૂરોપનાં મિત્ર રાજ્યોનાં સૈન્ય લોહીની નદીઓ વહેવરાવતાં પારિસમાં દાખલ થઇને પ્રજાના તિરસ્કારપાત્ર બુર્બોન વંશીય રાજાઓને તખ્તનશીન કરી શકે. યૂરોપના નૃપતિમંડળને આ વાતની ખાત્રી હતી અને તેથીજ નેપોલિયનની હત્યા કરવા એક પછી એક કાવત્રાં યોજાતાં હતાં.

એવાં કાવત્રાંનું મુખ્ય કાર્યક્ષેત્ર લંડનમાં હતું. ત્યાં આવાં આવાં અનેક કુટિલ કારસ્તાનની યોજનાઓ ઘડાતી હતી. લંડનમાં સરકારી ખર્ચે બુર્બોન વંશીય રાજાઓનો તથા તેમના મળતીઆઓનો નિભાવ કરવામાં આવતો હતો. એકવાર તેની ગાડી ઉપર ફેંકવા માટે પંદર શેરના વજનનો બોંબ બનાવવામાં આવ્યો હતો. નેપોલિયનનું ખૂન કરવા જતાં સાથે સાથે બીજાં અનેક નિર્દોષ માણસો માર્યાં જાય તેની તો કાવત્રાંખોરો પરવાજ કરતા નહિ. આ ભયંકર ચીજને એક ગાડીમાં મૂકી અને શક ન પડે તેટલા માટે પંદર વર્ષની છોકરીને હાંકવા બેસાડી. અચાનક રીતે તે બોંબ ફૂટી ગયો અને તે છોકરીના એવા ચૂરેચૂરા થઈ ગયા કે તેના પગ સિવાય કોઇપણ અવયવનો પત્તો લાગ્યો નહિ. એવાં એવાં ત્રીશ કાવત્રાં પોલિસે પકડીને ઉઘાડાં પાડયાં હતાં.

ફ્રાન્સ ઉપર ચડી આવેલું આપત્તિનું વાદળ વિખેરી નાખ્યા પછી દેશમાં લૂંટારાઓનો જે અસહ્ય ત્રાસ વધી ગયો હતો તેનું નિવારણ કરવાનું કામ નેપોલિયને હાથમાં લીધું. હજારો બદમાસ લૂંટારાઓ દેશમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ભટકતા હતા અને હથિયારબંધ પહેરેગીરો સિવાય રાજમાર્ગ ઉપર થઇને જવું જોખમભરેલું મનાતું હતું. નેપોલિયનનું લશ્કર વીજળીની ત્વરાથી આખા દેશમાં ફરી વળ્યું અને લૂંટ, ધાડ, કાવત્રાં કરનારાઓને પકડી પકડીને તેમને આઠ ન્યાયાધીશોની નીમેલી ખાસ કોર્ટને સ્વાધીન કરી દીધા અને ત્યાં તેમના અપરાધને ઘટતી શિક્ષા કરવામાં આવી. નેપોલિયનના હાથમાં આ પ્રસંગને લઇને કેવી ભયંકર સત્તા આવી જતી હતી તેની લોકોને કશી પરવાજ ન હતી. તેમને તો દેશમાં શાન્તિ અને સુવ્યવસ્થા સાચવે એવા બાહોશ નેતાની જરૂર હતી, અને તેવો નેતા તેમને એક નેપોલિયન મળી આવ્યો હતો. લોકો કહેતા કે " અમારું શામાં કલ્યાણ છે તે તમે સારી રીતે જાણો છો. અમારે શું કરવું તે માત્ર તમે કહો અને તે કરવા અમે તૈયાર

દીધો. ” આથી કરીને નેપોલિયનના હાથમાં નિરંકુશ રાજસત્તા આપોઆપજ આવી ગઇ તેનો હોદ્દો તો માત્ર પ્રથમ કોન્સલનોજ હતો પણ તેના હાથમાં ચક્રવર્તી ગીઝરના કરતાં પણ વધારે સત્તા આવેલી હતી

મિસરથી તેને પાછા આવ્યાને માત્ર સોળજ મહિના થયા હતા, પણ એટલામાં તો તે એક સેનાપતિમાંથી શહેનશાહની કોટિએ જઇ પહોંચ્યો દેશમાં જ્યાં ત્યાં અરાજકતા અને અંધેર હતું તેને ઠેકાણે તેણે દરેક ખાતામાં સુવ્યવસ્થા અને સુવ્યવહારિતિ પ્રવર્તાવી દીધી. ઉદારતાવડે રશિયાના ઝારને તેણે પોતાનો મિત્ર કરી લીધો. લશ્કરી કુશળતા અને સાહસને પ્રતાપે આસ્ટ્રિયાનો ગર્વ ચૂર્ણ કરી નાખ્યો, અને ફ્રાન્સ સાથે આબરૂભેર સલાહ કરવાની ઇંગ્લંડ સિવાય યૂરોપના તમામ રાજ્યોને ફરજ પાડી. આવી સેવાના બદલામાં પ્રજાનો, તેના તરફ બેહદ પ્રેમ હોવોજ જોઇએ અને તેને તે પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળવા લાગ્યો આવા મુશ્કેલીના અને અત્યંત બારિક બનાવોથી ભરપૂર સમયમાં તેને હાથે એક પણ અનુદાર કે છબ્બાંજીભ્યું કામ થયું હોય એમ બતાવી શકાતું નથી

સેંટ હેલેનામાં બંદીવાનની અવસ્થા ભોગવતાં તેણે એકવાર કહ્યું હતું કે “ મારી કીર્તિ માટે મને લેશમાત્ર પણ દહેશત નથી ભવિષ્યની પ્રજા મને જરૂર ન્યાય આપશે. મારા દોષની સાથે મારાં ભલાં કામોની તુલના તેઓ કરશે. જો આખરસુધી વિજયી થયો હોત તો હું જગતમાં મોટામાં મોટો માણસ ગણાત. છેક સામાન્ય હાલતમાંથી હું સ્વપરાક્રમથી જગતમાં મોટામાં મોટો પાદશાહ થઇ શક્યો અને તે પણ પાપાચરણ કર્યા વગર. મારી મહત્ત્વાકાંક્ષા ઘણી ઉચ્ચ હતી પણ તેનો આધાર પ્રજાવર્ગના અભિપ્રાય ઉપરજ હતો લોકોના વિશ્વાસ ઉપરજ રાજસત્તાનો ખરો આધાર છે એમ હું હમેશાં માનતો આવ્યો છું જે રાજ્યનું સૂત્ર મારા હાથમાં હતું તે મારી વ્યવસ્થા પ્રમાણે ખરી રીતે પ્રજાસત્તાક રાજ્યજ હતું લોકોના મતના આધારેજ હું સિંહાસનપર આવ્યો હતો અને મારો મુદ્રાલેખ તો એજ હતો કે જાતિ અને કુળનો ભેદ રાખ્યા સિવાય સર્વને તેમની યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કાર્ય કરવાનો અનવકાશ આપવો. આને લીધેજ યૂરોપનો ઉમરાવવર્ગ મારા તરફ તિરસ્કાર રાખે છે છતાં ઇંગ્લંડમાં તો હરકોઇ માણસ તેની શક્તિ અને લોકસેવાના પ્રભાવવડે ઉંચામાં ઉંચી પદવીએ જઇ શકે છે બીજા દેશોએ તો નહિ પણ ઇંગ્લંડે તો મને ન્યાય આપવો જોઇતો હતો ”

નેપોલિયને બીજે એક પ્રસંગે કહ્યું છે કે ‘ ફ્રેન્ચરાજ્યવિપ્લવ એ અમુક અધિકારોને પોતાના કરી બેસનાર વર્ગના સામે જનસમૂહનો પ્રત્યાઘાત હતો ઉમરાવવર્ગ રાજ્યખર્ચના બોજામાંથી (એટલે તમામ જાતના કરમાંથી) મુક્ત હતો છતાં સન્માન અધિકાર અને સારી આવકવાળી પદવીઓ તો તેમને એકલાનેજ મળી

શકતી. રાજ્યવિપ્લવના ધડાકાથી આ એકહથ્થા અધિકારની દિવાલો ચૂર્ણ થઇ ગઇ અને મનુષ્યની સમાનતાનો યુગ મંડાયો. પોત પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં સન્માન અને ધન પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગ દરેકને માટે મોકળા થયા પછી ફ્રેન્ચ પ્રજાએ નવું રાજતંત્ર સ્થાપ્યું અને રાજદંડ મારા હાથમાં મૂક્યો."

ફ્રાન્સના પદવીભ્રષ્ટ થએલા અને દેશનિકાલ થએલા ઉમરાવોને નેપોલિયને સ્વદેશમાં પાછા આવવા દીધા, તેમની મિલ્કતો પાછી અપાવી છતાં તેમનાં અંતઃકરણ પીગળ્યાં નહિ અને તેમાંથી વેરનો ડંખ નીકળ્યો નહિ. તેઓ તો હજી ગએલો જમાનો કે જ્યારે તેઓ એકહથ્થો અધિકાર ભોગવી શકતા હતા અને સામાન્ય લોકો તો તેમનું દાસત્વજ કરી શકતા તેવો જમાનો ફરીથી આવી પહોંચે તેનીજ અભિલાષા રાખી બેઠા હતા. તેઓ નેપોલિયનના દરેક કામને વખોડી કહાડતા હતા, પણ તે બડબડાટની જરાએ પરવા રાખતો નહિ. તે સગર્વ કહેતો કે હું મારા રાજ્યતંત્રમાં ઇશ્વરની ક્ષમાનું અનુકરણ કરવાની ઇચ્છા રાખું છું અને તેથી સર્વનું શામાં કલ્યાણ રહેલું છે તેનોજ માત્ર વિચાર કરૂં છું તેની કીર્તિનો આધાર પોતાના શત્રુઓ ઉપર વેર લેવામાં નહિ પણ તેમને પરાજીત કરવામાં તેમજ ક્ષમા આપવામાં હતો.

प्रकरण २२ मुं—इंग्लंड साथे सलाह

નેપોલિયનની નોંધમાં ભારી નેમ એ હતી કે આખા યુરોપખંડમાં સુલેહ શાંતિ ફેલાય અને જગતમાં સુલેહ શાંતિ જળવાય ફ્રાન્સ તો લડાઇઓથી ત્રાસી ગયું હતું. રાજ્યક્રાન્તિના આઘાતમાંથી બેઠું થવા માટે સંપૂર્ણ આરામની જરૂર હતી સ્વદેશની આ કારકીર્દિ ઘણી જોઇએ પણ ઉપરાંત સુલેહ થાય એવા માટે નેપોલિયને પ્રયત્નો કર્યા હતા. વોશિંગ્ટનનું મરણ અને તેમના મૃત્યુથી અમેરિકાના સંયુક્ત રાજ્યોને દુઃખ ઉત્પન્ન થયું હતું, પણ નેપોલિયને સમાચાર મળવાની ઉતાવળ વાપરીને એ દુઃખનું કેમ રહેવા દીધું નહિ અને ફ્રાન્સ અને સંયુક્ત રાજ્યો વચ્ચે મિત્રાચારીના કોલ થયા એ સમારંભ વખતે એક ભવ્ય મેળાવડો કરવામાં આવ્યો અને "જે અમેરિકનો અને ફ્રેન્ચો અમેરિકાના સ્વાતંત્ર્યમાટે લડતાં રણક્ષેત્રમાં પડ્યા હતા તેમના માનમાટે સલામતી લીધી"

એ અરસામાં પોપ પાયસ છઠ્ઠો મરણ પામ્યો અને તેની જગ્યામાટે આમોલાનો વિદ્વાન અને ધર્મપરાયણ બિશપ ઉમેદવાર હતો ઇટાલિના યુદ્ધ વખતે નેપોલિયને પોપ તરફ સન્માન બતાવ્યું હતું અને કેથોલિક સાધુઓને અભયવચન આપ્યું હતું તેથી કરીને આ પ્રતિસ્પર્ધી મંડળનો પણ તેણે વિશ્વાસ મેળવી લીધો હતો એ પ્રસંગે એક કેથોલિક કાર્ડિનલે કહ્યું કે "આપણા ઉપર ફ્રાન્સે ઘણો અત્યાચાર કર્યો હતા પણ આજે એજ ફ્રાન્સની આપણે સહાય માગવાની છે અત્યારે ત્યાં એક અત્યંત અદ્ભુત પુરુષ, જેને સમજવો ઘણો મુશ્કેલ છે તે સર્વ પ્રકારની સત્તા ભોગવે છે થોડાજ વખતમાં તેનો લાગવગ ઇટાલિમાં વધી જશે" નેપોલિયનની કૃપા મેળવવા માટે આમોલાના બિશપની પોપ તરીકે ચુંટણી થઇ આ રીતે નેપોલિયને કેથોલિક પ્રજાની પણ મૈત્રી પ્રાપ્ત કરી

નેપલ્સની રાણી તેના કટ્ટા શત્રુઓમાંની એક હતી તે આસ્ટ્રિયાના રાજાની અને ફ્રાન્સની કમનસીબ ભલી રાણી મેરીની બ્હેન થતી હતી પોતાની બ્હેનના વધના અને રાજકુટુંબની પાયમાલીના કારણરૂપ ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યને એ

તેને અંગે નેપોલિયનને તે પોતાનો અંગત શત્રુ માનતી હતી. હવે તે ખૂબ ગભ-
રાઇ. તેના ભાઈ તરફથી તો હવે તેને મદદ મળવાનો સંભવજ ન હતો. તેથી તે
બાહોશ અને સાહસિક રાણી જાતે રશિયાના ઝાર પાસે ગઇ અને તેની યાચના
કરી. આ ખૂબસુરત રાણીની આજીજીથી તે કાંઇક ચક્રમ રાજા ખુશ ખુશ થઈ ગયો
અને એક કાસદ સાથે નેપોલિયન ઉપર એક પત્ર મોકલાવ્યો. તેમાં તેણે લખ્યું હતું
કે નેપલ્સની રાણી સાથે રહેમથી વર્તશો તો હું તમારો અંગત ઉપકાર માનીશ. વળી
તેણે ઇટુરિયાના યુવરાજ અને યુવરાજ્ઞીનો પારિસમાં રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો. જે ફ્રેન્ચ
પ્રજાએ રાજસત્તાને ફેંકી દીધી હતી તેજ મોજીલી અને નવીનતામાં આનંદ માન
નારી પ્રજા આજે યુવાન રાજપુત્ર અને રાણીને જોઇને હર્ષઘેલી બની ગઇ. ત્રીશ
વર્ષનો નેપોલિયન આ પ્રમાણે શેતરંજની બાજી ઉપર મોરાં ગોઠવે તેમ યૂરોપના
રાજનૈતિક શેતરંજ ઉપર રાજા રાણીઓ ગોઠવવા લાગ્યો. એમ કરવામાં તેના અનેક
હેતુઓ હતા. ફ્રેન્ચ પ્રજાને રાજાઓ ઉપરજ તિરસ્કાર હતો. તે તેમની આગળ રાજ
ચિન્હોને પૂર ઠાઠમાઠ રજૂ કર્યાથી ઓછો થવાનો સંભવ હતો. વળી યૂરોપના રાજાઓને
બતાવવું હતું કે હું રાજા માત્રનો દુશ્મન નથી, અને રાજાઓને ઉથલાવીને જ્યાં
ત્યાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો સ્થાપવા માગતો નથી. તેની સાથે આ કાર્યમાંથી રાજાકર્તા-
ઓના અંતઃકરણને વીંધે એવો પણ એક અર્થ ધ્વનિત થતો હતો કે " હે રાજાઓ !
તમે તમારો ગર્વ મૂકીને નિરભિમાની થાઓ. જુઓ, તમારા જેવા રાજાઓ તો હું
જોઇએ તેટલા બનાવી શકું છું. " આ પ્રમાણે નેપોલિયને યૂરોપનાં રાજકુટુંબોમાંથી
ફ્રાન્સ માટેનું વેર ઓછું કરી નાખ્યું અને તેની સાથે આખો યૂરોપ મિત્રભાવે
વર્તવા તૈયાર થયો.

હવે તેણે પોતાનું તમામ લક્ષ ઇંગ્લંડ તરફ આપવા માંડ્યું. કોઇ પણ ઉપાયે
આ દર્પયુક્ત પ્રતિસ્પર્ધીને તેનાં હથિયાર હેઠાં મૂકવાની ફરજ પડે એવું કરવાની
તે યુક્તિ રચવા લાગ્યો. તેણે કહ્યું કે " જ્યાંસુધી ઇંગ્લંડ સાથે સુલેહ નહિ થાય
ત્યાંસુધી આ સુલેહનો સંપૂર્ણ લાભ ફ્રાન્સને મળવાનો નથી. પણ ઇંગ્લંડનું રાજ્ય
તંત્ર જેમના હાથમાં છે તેમને એક જાતનો સંનિપાત થયો છે. તેને મનથી [illegible]
[illegible]

[illegible]

રીતે સૂચન કરવાના હેતુથી એ પત્ર ઉપર નેપોલિયને જે મુદ્રાલેખ છાપ્યો હતો તેમાં (ફ્રીડમ ઑફ ધી સીઝ) દરિયાઇ છુટાપણું એવા શબ્દો સુંદર રીતે છપાવ્યા હતા.

ઇંગ્લંડનો એવો દાવો હતો કે કોઈ પણ દેશનું વ્યાપારી વહાણ, ગમે તે માલ ભરીને, ગમે ત્યાં જતું હોય તોપણ તેની ઝડતી લેવાનો ઇંગ્લંડને હક છે આ હકની બજાવણીમાં જરા પણ વાંધો બતાવવામાં આવતાંજ તે તમામ માલની સાથે વહાણને પણ કબજે કરી લેવું કોઇ પણ બંદરને ઘેરો ઘાલવો હોય તો માત્ર આ વાત જાહેર કરવી અને તે બંદરની નજીક પહેરો ફરવા માટે એક લડાયક વહાણ મોકલી દેવું એટલુંજ ઈંગ્લંડને માટે બસ હતું આવી રીતે અટકાવ કરવાથી કોઇ પણ દેશનું વહાણ ફ્રાન્સના કોઇ પણ બંદર આગળ આવી શકતું જ નહિ ઈંગ્લંડની સરકારનો દાવો એ હતો કે મંજુર કરવામાં આવેલા દરિયાઇ કાયદા પ્રમાણે આમ કરવાનો તેને અધિકાર છે ફ્રાન્સ સિવાયનાં બીજાં તટસ્થ રાજ્યોનું કહેવું એવું હતું કે ઈંગ્લંડનું આ પગલું દરિયાઇ કાયદાથી અને પ્રજાઓના ચાલતા આવેલા વ્યવહારથી વિરુદ્ધ છે અને માત્ર પોતાના ચડીઆતા દરિયાઇ સૈન્યના બળથી ઈંગ્લંડ આ ગેરમર્યાદાભર્યું પગલું ભરવામાં આવે છે

આવા સંજોગોમાં યૂરોપનાં તમામ રાજ્યોને સમજાવીને તેમને સર્વને પોતાના બળવાન હરિફ ઈંગ્લંડની સાથે કજીઆ કરવા યોજી દેવામાં નેપોલિયનને ઘણી મુશ્કેલી પડી નહિ. ઇંગ્લંડે એકવાર આખા યૂરોપને ફ્રાન્સની સામે ગોઠવી દીધું હતું તે ફેરવીને હવે નેપોલિયને તેમને સર્વને ઈંગ્લંડના શત્રુ બનાવ્યા અને તેમના એકત્ર થએલા બળનો ઉપયોગ પોતાના હજી સુધી અક્ષત અને અપરાજિત શત્રુ રહેલા ઈંગ્લંડની સામે કરવા માંડ્યો. સમુદ્ર ઉપર તો ઈંગ્લંડનું નૌકાબળ સર્વોપરિ હતું આખા યૂરોપનું નૌકાસૈન્ય તેની સામે આવે તોપણ તે એકલું સર્વને પહોંચી વળે તેવું બળવાન હતું બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળનો એક મુખ્ય હેતુ એ હતો કે યૂરોપના કોઇ પણ રાજ્યને નૌકાસૈન્યમાં ઈંગ્લંડનું હરિફ થવા દેવું જ નહિ. એટલા માટે તેમણે એવો કાયદો પસાર કરાવ્યો હતો કે અમુક ગજાથી અમુક સંખ્યા કરતાં વધારે લડાયક વહાણ બંધાવવાં નહિ. નેપોલિયન જ્યારે ચાર કરોડની વસતીવાળું વિશાળ ફ્રાન્સનું રાજ્ય અને જગતના કોઈ પણ દેશનું સૈન્ય જેની સામે ટકી ન શકે એવું અજિત સૈન્ય અવલોકતો અને તેની સાથે માત્ર દોઢ કરોડ વસતીવાળા નાનકડા ટાપુ ઈંગ્લંડના બળની તુલના કરતો ત્યારે તે મનમાં ઘણોજ ખીજવાતો કે આ ક્ષુદ્ર રાજ્ય આખા જગતના સમુદ્રો ઉપર અધિકાર ચલાવી શકે છે!

અંગ્રેજ પ્રજાને દુનિયાની બીજી પ્રજાઓ કરતાં તેમની દોલત મગજ હિમત અને બુદ્ધિને માટે સન્માનને મળે છે ખરું પરંતુ કોઇ પણ તેમને ખરા મનથી ચાહતું નથી. અંગ્રેજો સૌથી બળવાન પણ સૌથી વિશેષ અપ્રિય પ્રજા છે કોઇપણ એક જનમાં

બધા પ્રકારના સદ્‌ગુણની આશા રાખી શકાય નહિ. કોઇનામાં કેટલીક ખામી હોય તો કેટલીક ખુબી પણ હોય છેજ.

ઈંગ્લંડના આવા વર્તનને લીધે તેનાં તમામ મિત્રરાજ્યો તેનાથી છુટાં પડી ગયા તોપણ તેણે એકલે હાથે યુદ્ધ જારી રાખ્યું; કારણ કે શત્રુ તેને સલાહ કરવાની ફરજ પાડે એ તેની અભિમાન વૃત્તિથી સહન થતું નહિ; અને ખરૂં જોતાં તેનો પરાજય પણ થયો ન હતો. તેનું નૌકાસૈન્ય જ્યાં ગયું ત્યાં જય કરીનેજ આવતુ. નેપોલિયનના પ્રહારથી બીજાં રાજ્યોનો કચ્ચરઘાણ નીકળી જતો, પણ ઇગ્લંડના તરતા કિલ્લાઓ (વહાણો) ઉપર તેની કશી અસર થતી નહિ. નેપોલિયનની બુદ્ધિનો વિજય જમીન ઉપરની લડાઇમાં હતો, ત્યારે પિટ્ટની બુદ્ધિનો વિજય સમુદ્ર ઉપર હતો. ફ્રાન્સનો વેપાર તો તળીઆઝાટક થઇ ગયો હતો. ઈંગ્લંડનાં વહાણોને આખરે બીજો સારો શિકાર ન મળતાં તેઓ બિચારા ગરીબ માછીમારોને પણ રજાડવા લાગ્યા. નેપોલિયને ઇટાલિના રાજાઓ પાસેથી સુંદર મૂર્તિઓ અને ચિત્રો તફડાવી લીધાં અને ઇંગ્લંડે ફ્રાન્સના માછીઓ પાસેથી માછલીઓ તફડાવી લીધી, એ બેમાંની કયી લૂંટ ઓછી શોભા આપનારી છે તેનો ન્યાય ઇતિહાસકારો કરી લેશે.

ઈંગ્લંડે જાહેર કર્યું કે ફ્રાન્સને અમે ઘેરી લીધુ છે માટે કોઇ પણ દેશથી તેની સાથે વેપાર ચલાવી શકાશે નહિ. ઇંગ્લંડનો કાફલો ફ્રાન્સની આસપાસના દરિયામાં ઘૂમી વળતો હતો, અને કોઇ પણ દેશનું એક પણ વહાણ નજરે પડતાં તેને થોભવાની આજ્ઞાની નિશાની તરીકે તેના તરફ તોપનો એક ગોળો તાકવામાં આવતો અને એટલેથી તે તરતજ ન અટકે તો તેના ઉપર ગોળાનો વરસાદ વરસાવી તે નિર્દોષ વેપારી વહાણને અંગ્રેજ નાવિકો કાયદેસર મેળવેલી લુંટ તરીકે પોતાનું કરી લેતા. જો તે વહાણ થોભતું તો અંગ્રેજ વહાણમાંથી એકાદ જુવાન અમલદાર તેના ઉપર ચડી જતો અને મરજીમાં આવે તે રીતે તેના ઝડતી લેતો; અને તેની સમજ મુજબ જો તે વહાણમાં દારૂગોળા જેવું જોવામાં આવતું તો તે વહાણ તેના માલ સાથે જપ્ત થઇ જતુ. જુવાન લશ્કરી અમલદારો ઘણીવાર તોછડા અને ઉદ્ધત માણસો હતા; પણ ઈંગ્લંડ કહેતુ કે તેની વર્તણુક સ્વીકારાયલા દરિયાઇ કાયદાઓ મુજબ વાજબીજ હતી.

યૂરોપનાં તમામ રાજ્યોને ફ્રાન્સ સાથે મૈત્રી હતી અને ઈંગ્લંડ આ પ્રમાણે દરેક દેશના વહાણની ઝડતી લેતું તેથી બધા તેના ઉપર ખીજવાયા હતા, અને તેમણે જાહેર કર્યું કે તેની આવી ગેરકાયદેસર વર્તણુક અમે સહન કરનાર નથી. રૂશિયા, પ્રશિયા, ડેન્માર્ક, સ્વીડન, હોલેન્ડ, સ્પેન બધાંએ સમુદ્ર ઉપર ચક્રવર્તી રાજ્ય ચલાવનાર ગર્વિષ્ટ ઈંગ્લંડની સામે એકસંપી કરી. આ સુંદર એકસંપી નેપોલિયનની બુદ્ધિને આભારી હતી. રશિઆનો ઝાર પોલ, જે નેપોલિયનનો ચુસ્ત પ્રશંસક બની ગયો હતો તે આ એકસંપીનો આત્મા હતો. હવે ઈંગ્લંડને એકલે હાથે

આખા યુરોપના સાથે પોતાનું બળ અજમાવવાનો વખત આવ્યો. આ પ્રસંગને માટે બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળે રાજ્યનું તમામ બળ એકત્ર કરવામાં તેમની પ્રૌઢ શક્તિનું દર્શન કરાવ્યું તોપણ ઈંગ્લંડના પ્રજાવર્ગમાં તો આ લડાઈની વિરુદ્ધમાં અસંતોષના ઉદ્‌ગારો નીકળવા લાગ્યા પ્રધાનમંડળની સામેનો પક્ષ પણ જાગૃત થયો. પ્રધાનમંડળે આ લડાઈમાં પ્રજા ઉપર કરોડો પાઉંડનું દેવું વધારી મૂક્યું હતું. પણ તે છતાં અંગ્રેજ પ્રજાનું જાતિય અભિમાન કાયમ રહ્યું અને ઈંગ્લંડે લડાઈમાં ઝોકાવ્યું તેને પોતાના દરિયાઈ બળ ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ હતો તેથી તેને આખી આલમની પણ પરવા ન હતી.

તેનો કાફલો સર્વત્ર ઘૂમવા લાગ્યો મિત્ર રાજ્યોના સંસ્થાનો પાકાં ફળની માફક ટપોટપ તેના હાથમાં પડવા લાગ્યાં. યુરોપી રાજ્યોની એકસંપી થઈ પણ લડાઈ જાહેર થઈ ન હતી. તેટલામાં તો ઈંગ્લંડે જાહેર કીધું કે મિત્રરાજ્યોનાં વહાણ જ્યાં હોય ત્યાંથી પકડી લેવાં દેશાવરના વેપારીઓને આ વાતની ખબર ન હતી તેમનાં વહાણ સફરે નીકળી પડેલાં હતાં. ઈંગ્લંડે તે સર્વને વગર સંકોચે પકડીને કેદ કરી લીધાં. આ પ્રમાણે શત્રુનાં અર્ધો અડધ વહાણ તેના હાથમાં ગયાં

બાલ્ટિક સમુદ્રમાં રશિયા, સ્વીડન અને ડેન્માર્કનો મોટો કાફલો હતો. તેનો નાશ કરવા માટે નેલ્સન બળવાન કાફલા સાથે નીકળી પડ્યો. કોપનહેગન આગળ ભયંકર દરિયાઈ સંગ્રામ થયો અને અબુકરના ઉપસાગરના યુદ્ધ કરતાં પણ વિશેષ આ પ્રસંગે નેલ્સનની પ્રચંડ શક્તિ ઝળકી નીકળી. ડેન્માર્કની પાટનગરીમાં રડારોળ થઈ રહી અને તેના હજારો યુવાન હસમુખા પુત્રો તેમના પોતાના લોહીથી ખરડાયલી ભૂમિ ઉપર પડ્યા.

મિત્રરાજ્યોના સેનાપતિએ આ ખૂનખાર કતલ જોઈને સુલેહનો વાવટો બતાવ્યો. નેલ્સન આ જોઈને પ્રથમ તો જરા અચકાયો પણ તરતજ હૈયું કઠણ કરી બોલ્યો, હું એક આંખે કાણો તો છું અને મરજીમાં આવે ત્યારે આંધળો પણ થઈ શકું છું એમ કહીને જાણ્યું તે શત્રુનું નિશાન જોતાજ ન હોય તેમ યુદ્ધ જારી રાખ્યું આ પરાજયથી મિત્રરાજ્યોનું બળ છિન્નભિન્ન થઈ ગયું તેજ અરસામાં રૂશિયાના ઝાર પૉલનું બાદશાહી મહેલમાંજ ઉમરાવોએ ખૂન કર્યું અને તેનો પુત્ર અલેકઝાન્ડર ગાદીએ બેઠો. પૉલના ખૂનના સમાચારથી નેપોલિયનના હૃદય ઉપર વજ્રાઘાત થયો. તેના મત પ્રમાણે આ બનાવ ફ્રાન્સ અને એક રીતે આખા જગતને માટે આપત્તિ સમાન હતો. પૉલ જરા ચક્રમ તો હતો અને કોઈ વાર લગભગ ગાંડા જેવો વ્યવહાર પણ કરતો પણ તેના ઉત્સાહને લીધેજ ફ્રાન્સ અને રશિયા વચ્ચે એકતા સધાઈ હતી, તે હવે તૂટવાનો વખત આવ્યો

નેપોલિયન ફ્રાન્સના જનસમાજમાં મનુષ્યની સમાનતા સાચવતો હોવાથી રશિયાનો ઉમરાવવર્ગ તેનાથી નાખુશ થયો હતો. આજ કારણથી તેમણે ઝારનું ખૂન

કરાવ્યું, અલેકઝાન્ડરને ગાદીએ બેસાડયો અને રશિયાની રાજનીતિ બદલાવી નાખી. નવા ઝારે ફ્રાન્સની સાથેના કરાર તોડીને ઈંગ્લંડ સાથે મૈત્રી બાંધી. આ બનાવો ફ્રાન્સને માટે દેખીતી રીતે વિપત્તિ સમાન હતા; તોપણ લડાઇનો જલદીથી અંત લાવવામાં તે કારણરૂપ થયા. અંગ્રેજ પ્રજા આ નિરંતર ચાલતા વિગ્રહથી હવે કાયર થઈ ગઇ હતી; તેમણે હવે સુલેહ કરી દેવા માટે જોરથી માગણી કરવા માંડી; અને ચાલુ સંજોગો જોતાં ઈંગ્લંડ પોતાનું સ્વમાન ગુમાવ્યા સિવાય સલાહ કરી શકે એવી સ્થિતિમાં હતું.

મિસરમાં રહેલા ફ્રેન્ચસૈન્યને મદદ આપવાની વાત આવા અઘરા સંજોગોમાં પણ નેપોલિયન ભૂલી ગયો ન હતો. જો ફ્રાન્સનું દરિયાઈ બળ ટકાવી રાખવું હોય તો મિસર તેના કબજામાં રહેવુંજ જોઇએ એમ તે માનતો હતો. લગભગ દરરોજ ફ્રાન્સ, હોલેન્ડ, ઇટાલિ અને સ્પેનનાં બંદરોમાંથી મિસર જવા માટે સંખ્યાબંધ વહાણો બહાર પડતાં. તેમાં ખોરાકીની વસ્તુઓ, દારૂ, યુદ્ધસામગ્રી, કપડા તથા ફ્રેન્ચ વર્તમાનપત્રોની ફાઇલો કાળજીપૂર્વક મોકલવામાં આવતાં. તેમાંના ઘણાક અંગ્રેજોના હાથમાં પકડાઈ જતાં છતાં થોડાં ઘણાં ત્યાં જઇ શકતાં હતાં. તે ઉપરાત ત્યાં નવું લશ્કર અને યુદ્ધસામગ્રી મોકલવા માટે પણ નેપોલિયન ઘાટ ઘડી રહ્યો હતો.

બ્રેસ્ટ બંદર આગળ તેણે એક કાફલો તૈયાર કરાવ્યો. તેમાંથી સારામાં સારા સાત વહાણ ચૂંટી કહાડીને દરેકમાં મિસર મોકલવાની વસ્તુઓ ભરી કે જેથી કરીને એમાંનાં કેટલાંક શત્રુને હાથ જાય તોપણ જે ત્યાં પહોંચે તેમાં થોડી થોડી બધી વસ્તુઓ તો મળી આવેજ. ત્યાર પછી ઈંગ્લંડને થાપ ખવડાવવા માટે તેણે એવા કાફલા બીજે ઘણે ઠેકાણે તૈયાર રાખ્યા. જો તેની સૂચનાનો તેના અમલદારોએ બરાબર અમલ કર્યો હોત તો આ યુક્તિ સફળ થયા વગર રહેતજ નહિ.

અહિં નેપોલિયનના હાથમાં કેટલી મોટી સત્તા આવેલી હતી તેનો એક જાણવા જેવો દાખલો મળી આવે છે. છતાં ખુબીની વાત એ છે કે આપખુદ સત્તાની સામે થનાર ફ્રેન્ચ પ્રજા નેપોલિયનની આપખુદ સત્તાને ચહાતી હતી. તેણે પોલિસ ખાતાના પ્રધાનને એક પત્રમાં જણાવ્યુ કે પારિસના એકંદર ચૌદ વર્તમાનપત્રોના અધિપતિઓ-ને હુકમ કરો કે સરકાર તરફથી તેમને જે ખબર પૂરી પાડવામા આવે તે સિવાય એવી જરા પણ ખબર પ્રકટ ન કરવી કે જેથી કાફલાની હીલચાલ સબંધી શત્રુને માહિતી મળી શકે. અત્યાર પહેલાં નેપોલિયને પદ્ધતિસર કોર્ટો મારફતે તપાસ ચલાવીને ચૌદ સિવાયનાં બાકીનાં તમામ વર્તમાનપત્રોને બંધજ કરી દેવડાવ્યા હતાં. અજાયબીની વાત એ છે કે નેપોલિયન ગમે તેટલી નિરંકુશ સત્તા વાપરતો તોપણ પ્રજા તેને રાજીખુશીથી અધીન રહેતી. તેમને ખાત્રી હતી કે લડાઇને ફતેહમંદ બનાવવા માટે નેપોલિયનને તેવી સત્તા આપવાની જરૂર હતી અને વળી તે જે કાંઇ કરતો તે

ડહાપણથી તથા સ્વદેશપ્રેમથી પ્રેરાઈનેજ કે તો એવી શરતને ખાત્રી હતી આથી કરીને પ્રજાએ જાપાના ધૂર્તપણાનો ખુશીથી ભોગ આપ્યો.

હવે ઈંગ્લંડની આંતરિક સ્થિતિ ખળીજ બિના ઉપજાવે એવી થઈ પડી હતી. લગભગ તમામ યુરોપીયન દેશો તેની સામે ઉભા હતા. તેની ખેતી ખરાબ બની ગઈ હતી, અને દેશમાં ભયંકર દુષ્કાળ ફેલાયો હતો. ભૂખે મરતા લોકોએ ટોળે ટોળે કુલ્લડ–તોફાન કરવા માંડ્યાં, ઉમરાવોના મહેલો અને વાડી વજીફાઓનો નાશ કરતા કરતાં તેમણે શહેરોમાં દાખલ થઈને લુંટફાટ કરવા માંડી. ઈંગ્લંડ અને આયર્લૅન્ડની ભૂખે મરતી પ્રજા બધો દોષ પિટને માથે નાખવા લાગી. તેઓ ઉઘાડે છોગે બોલતા કે આપણાં દુઃખ અને ભૂખમરાનું કારણ પિટ છે તેણેજ પ્રજાને અસહ્ય દેવું અને અન્યાયી કરના બોજા નીચે કચરી નાખી છે ફ્રાન્સ આપણી સાથે સલાહ કરવા તૈયાર હતું પણ તેમાં ફાચર મારનાર એ પિટજ હતો. તેમ કરીને તેણે આખા યુરોપીય વિશ્વનાં હિત ડુબાવ્યાં છે અને તેથીજ હવે આપણે માટે તે દેશો અનાજ મોકલતા નથી પ્રધાનમંડળની સામેનો પક્ષ હવે વિશેષ જોર પર આવી ગયો અને પાર્લમેન્ટમાં પિટની સત્તા નિર્બળ થવા લાગતાં તેમણે તેનાં કાર્યો અને નીતિપર સખ્ત પ્રહાર કરવા માંડ્યા. ફૉક્સ, શેરિડન વગેરે વક્તાઓનાં ભાષણોથી સભામંદિર ગાજવા લાગ્યું

તેમણે કહ્યું "મારેન્ગોના યુદ્ધ પહેલાં ફ્રાન્સ સાથે તમે શામાટે સલાહ ન કરી ? એ લડાઈ થયા પછી પણ તમારે માટે સલાહ કરવાનો અવસર હતો તે પણ તમે ગુમાવ્યો સમુદ્ર ઉપરનું યુદ્ધ મોકુફ રાખ્યા સિવાય પણ નેપોલિયને ઈંગ્લંડ સાથે નોખી સલાહ કરવાની માગણી કરી હતી તેને પણ તમે તરછોડી કહાડી. જુઓ, તમે ફ્રાન્સને પાયમાલ કરવાને આટલો આટલો પ્રયત્ન કરો છો તોપણ તે આબાદ થતું જાય છે અને આપણી પ્રજા ભૂખે મરવાની અણીપર છે, કારણ કે ત્યાંની રાજ્યવ્યવસ્થા ઘણી સુંદર છે અને આખા યુરોપ સાથે તેને સુલેહ છે જગતમાં તેને માટે ઘણું સારું બોલાય છે કારણ કે ઉપરા ઉપરિ વિજય મેળવ્યા છતાં તે પોતાના શત્રુપક્ષ સાથે ન્યાય, વિવેક ડહાપણ અને દયાથી વર્તે છે" સામા પક્ષને વીંધી નાખે એવી તીક્ષ્ણ કરડાકીથી તેઓ પૂછવા લાગ્યા કે "જે બોનાપાર્ટને પ્રધાનો ઉદ્ધત અવિચારી પોર્ગીઓ કહેતા હતા અને થોડાજ વખતમાં તે હતો ન હતો થઈ જશે એવી ગણત્રી કરીને તેની સાથે સુલેહ કરવાની પરવા પણ કરતા નહિ તે બોનાપાર્ટને હવે જોયો ?"

સામા પક્ષના એકસામટા હુમલાથી અને ભૂખે મરતા લોકોનાં બૂમરાણથી પિટનું પણ ધૈર્ય ખૂટી જવા આવ્યું પણ પોતાની અત્યારસુધીની નીતિ બદલવાનું તેની અભિમાનવૃત્તિને ખૂંચવા લાગ્યું તે એકનો એકજ જવાબ આપતો કે જો

આપણે રાષ્ટ્રવિપ્લવકારીઓ સામે ન લડીએ તો આપણા દેશમાં પણ વિપ્લવ થયા વગર નહિ રહે. પાર્લામેન્ટમાં હજી તેના પક્ષના સભાસદો તો વધારે હતા તોપણ લોકમત તેની વિરુદ્ધ હતો અને દિવસે દિવસે તેની સ્થિતિ નબળી પડી જતી હતી. તેથી આખરે ઉમરાવવર્ગના માનીતા પણ લોકોના તિરસ્કારને પાત્ર થએલા પિટ્ટે પોતાના પદનું રાજીનામું આપ્યું. તેનો અર્થ બધે એવોજ થયો કે આખરે ફ્રાન્સ સાથે સલાહ તો કરવીજ પડશે તેથી સ્વમાન સાચવવા માટે એ ખસી જાય છે. પિટ્ટ જતાં જતાં પણ પોતાની જગ્યાએ મી. એડિંગ્ટન નામના અપ્રસિદ્ધ અને પોતાનું પાયું પાણી પીએ તેવા માણસની ગોઠવણ કરતો ગયો.

નેપોલિયને હવે જગતને જાહેર કર્યું કે જ્યાંસુધી ઇગ્લંડને ફ્રાન્સની સાથે સુલેહ કરવાની જરૂર નહિ સમજાય ત્યાંસુધી હવે તેની સાથે હાથો હાથ લઢવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. અંગ્રેજોનું નૌકાબળ ચડીઆતું તો હતુ જ તે છતાં તેણે જાહેર કર્યું કે ગમે તેમ કરીને હું ઇગ્લીશ ચૅનલ ઓળંગીને ખુદ લંડન ઉપર ચડાઇ લઇ જઇશ અને ત્યાં તેમના ઘરના આંગણામાં બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળને સલાહના કોલકરાર કરવાની ફરજ પાડીશ. આ સંકલ્પમાં સાહસ તો ઘણુંજ હતું અને નેપોલિયને આ વિચાર અમલમાં મૂકવાનું ધાર્યુ જ હતુ કે નહિ તેમાં પણ ઘણાને શક છે; પરતુ તેમ કર્યા સિવાય તેને માટે બીજો માર્ગજ રહ્યો ન હતો. ઇંગ્લંડનું નૌકાબળ એવું અપ્રતિમ હતું કે તેની સાથે દરિયાઇ યુદ્ધનું સાહસ કરવામાં ડહાપણ હતુંજ નહિ. તેમ નેલ્સન ઈંગ્લીશ ચૅનલ એવી ચાલાકીથી સાચવતો હતો કે ફ્રાન્સના બંદરમાંથી એક મછવાથી પણ બહાર નીકળાય એમ હતું નહિ.

ઇગ્લંડનો પ્રજામત પોતાની તરફેણમાં વાળવાની અને આખા યૂરોપની સહાનુભૂત મેળવવાની નેપોલિયનને ઘણી ઇચ્છા હતી. તે માટે તેણે "મેનિટયૂર" નામના ફ્રેન્ચ પત્રમાં પોતાને હાથેજ લખીને કેટલાક લેખ પ્રસિદ્ધ કરવા માડ્યા. એ લેખની ભાષા એવી અપ્રતિમ છટાદાર હતી અને તેની દલીલ એવી અકાટ્ય હતી કે તમામ દેશોના વાચકો લેખકની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. તેણે નવા બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળનો માનભર્યા શબ્દોમાં ઉલ્લેખ કર્યો અને જણાવ્યુ કે તેઓ ઘણા બુદ્ધિમાન, પ્રમાણિક અને શુભ આશયવાળા છે. ફ્રાન્સ બીજી પ્રજાના હક્ક કે સ્વતંત્રતા ઉપર તરાપ મારવાને બિલકુલ નારાજ છે એવુ યૂરોપની પ્રજાના મન ઉપર ઠસાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને તેની સાથે ફ્રાન્સ પોતાના જીતેલા પ્રદેશો છોડી દેવાને કેવું રાજી છે અને ઈંગ્લંડ હિંદનો તથા યૂરોપના દ્વીપોનો મેળવેલો કબજો કેવો મક્કમપણે પકડી રાખે છે તેની તુલના પણ કરી. અંગ્રેજ પ્રજાની સ્વાભિમાનની લાગણી ન દુખાય તે માટે તેણે લખ્યુ કે ઇગ્લંડપર ચડાઇ કરવાનું પગલુ મારે નાઇલાજે, છેલ્લામા છેલ્લા ઉપાય તરીકેજ લેવું પડશે; કારણ કે અંગ્રેજ પ્રજાનું બળ અને તેની સાથે યુદ્ધ માંડવામાં

કેટલું ભયંકર જોખમ સમાયલું છે તે હું સારી પેઠે જાણું છું, પણ ઉકેલ તેમ કર્યા સિવાય મારી પાસે બીજો ઉપાય રહ્યો નથી, અને જો બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળે એવો નિશ્ચય કર્યો હોય કે ઇંગ્લંડ કે ફ્રાન્સ એ બેમાંથી એકનો સંપૂર્ણ વિનાશ થયા સિવાય યુદ્ધનો અંત નહિજ લાવવો તો પછી ફ્રાન્સમાં એવો એક પણ પુરુષ નથી કે આ પ્રાણઘાતક યુદ્ધના પરિણામે ફ્રાન્સનો યશ વધે તે માટે ભારેમાં ભારે પ્રયત્ન કરવામાં કચાશ રાખે.

તેણે સુંદર અને જુસ્સાદાર ભાષામાં પ્રશ્ન કર્યો કે "શામાટે આ તકરારનો નિર્ણય ઉકેલના ઉપાયથીજ આણવો જોઇએ? શામાટે મનુષ્યજાતિ ઉપર ગુજરતી વિપત્તિઓનો અંત એકદમ ન લવાય? શામાટે આ બેઉ મહાન પ્રજાઓનું ભવિષ્ય જોખમમાં નાખવું જોઇએ?"

ફર્સ્ટ કૉન્સલ નેપોલિયનને હાથે લખાયલા, તેની બળવાન અને સંગીન દલીલ તથા લાગણીથી ભભૂકી ઉઠતી જુસ્સાદાર ભાષાવાળા લેખની અસર સર્વત્ર થઇ પણ આ સમાધાનીના લેખની પ્રસિદ્ધિની સાથે ફ્રાન્સના કિનારા ઉપર નેપોલિયન પોતાના સૈનિક બળનું ભભકાપણે દર્શન કરાવવા લાગ્યો. બોલોન બંદરની નજીક એક લાખ માણસોનું સૈન્ય એકત્ર થયું અને ઇંગ્લંડ ઉપર સ્વારી કરવાની તૈયારીનાં ચિહ્ન દેખાવા લાગ્યાં. લશ્કરને સામે કિનારે ઉતારવા માટે અસંખ્ય મછવાઓ બંધાવા લાગ્યા. નેપોલિયનની યોજના એવી હતી કે સમુદ્રના તોફાનને લીધે ઇંગ્લંડનો કાફલો વિખેરાઈ જાય કે તરત પોતાનું તમામ નૌકાબળ એકજ જગ્યાએ એકત્ર કરીને થોડા વખતને માટે ખાડીનો કબજો લઇ લેવો અને તાબડતોબ લશ્કરને સામે કિનારે ઉતારી દેવું.

ઇંગ્લંડ પણ પૂરેપૂરૂં જાગૃત થઇ ગયું છતાં તે ગભરાયું નહિ. લશ્કરને તાલીમ અપાવા લાગી, સિપાઇઓને લઇ જવાને સંખ્યાબંધ ગાડાં ઘડાવા લાગ્યાં અને આખો ટાપુ લશ્કરી છાવણી જેવો દેખાવા લાગ્યો, પણ તેની આભ્યંતરિક સ્થિતિ ઘણી શોચનીય હતી દેશમાં દુષ્કાળ કેર વર્તાવી રહ્યો હતો, વ્યાપાર નિસ્તેજ થઇ ગયો હતો અને પ્રજા ઉપર કરનો બોજો અસહ્ય હતો, આયર્લેન્ડ બળવો કરવાની તૈયારીમાં હતું પ્રધાનમંડળે નેપોલિયનને હલકો પાડવા માટે ગમે તેટલા પ્રયત્નો કર્યા હતા તે છતા ઇંગ્લંડની પ્રજા તો તેના તરફ માનની નજરથી જોતી હતી અને તેને ઉમરાવવર્ગનો વૈરી અને સામાન્ય પ્રજાજનનો મિત્ર માનતી હતી

નેલ્સને એકવાર સ્ત્રીના મોહપાશમાં લપટાઇ જઇને નેપોલિયનને ફ્રાન્સ આવવાની તક આપી હતી તેને માટે તેની કીર્તિને કલંક લાગ્યું હતું એ કલંક ધોઇ નાખવાને તેણે હવે પૂરતી હુશિયારી રાખી હતી. નેપોલિયનની દરેક હિલચાલ ઉપર તેની નજર એવી તીક્ષ્ણ હતી કે એક મછવો પણ ફ્રાન્સને કિનારેથી છૂટી શકતો

ન હતો. ફ્રાન્સનું વિશાળ નૌકાસૈન્ય ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાઇને બોલોન બંદર આગળ સમુદ્રકનારે લંગરાઇને પડયું હતુ. ચોથી આગસ્ટને રોજ સવાર થતાંજ નેલ્સનનો કાફલો વ્યૂહબદ્ધ થઇને ત્યાં આગળ આવી ઉભો અને સોળ કલાકસુધી ફ્રેન્ચો ઉપર ગોળા, ગોળીઓ અને બોંબની ઝડી વરસી રહી; પણ ફ્રેન્ચોની હોડીઓ એક બીજા સાથે સાંકળોવડે એવી મજબૂત જકડાઇ હતી કે તેનાથી એક પણ હોડી પકડી શકાઈ નહિ. પોતાનો આખરે માનભંગ થઈને તેણે પૂઠ ફેરવી. ફ્રેન્ચોએ સ્વપરાક્રમથી પોતાનો પરાજય થતો અટકાવ્યો તેથી તેઓની ખુશાલીનો પાર ન રહ્યો.

પણ ખીજવાયલો નેલ્સન પાછો આવશે એવી ચોકકસ વકી હતી તેથી ફ્રેન્ચો તેનો સારી રીતે સત્કાર કરવાને તૈયાર થઇને બેઠા હતા. બાર દિવસ પછી તે વધારે નૌકાબળ સાથે પાછો આવ્યો. અંધારી રાત્રિએ તેણે ચૂંટી કહાડેલા માણસોને હોડીઓમાં બેસાડયાં અને એક અત્યંત દારુણ સાહસ ખેડવાને તેમને પ્રેર્યા. હલેસાંનો પણ અવાજ ન થાય તેવી રીતે તેઓ ફ્રેન્ચોના મછવાઓ પાસે આવી પહોંચ્યા. પછી તલવાર, સગીન, કુહાડા, બંદુક વગેરે આયુધોથી સજ્જ થઇને ફ્રેન્ચો અને અંગ્રેજો એક બીજાની ભયાનક કતલ કરવા મંડી ગયા. બેઉ પક્ષનાં માણસો શરીરની કે કશાની પરવા કર્યા વગર દૈત્યોની માફક લઢયાં. ફ્રેન્ચો સ્વરક્ષણને માટે લઢતા હતા. અગ્રેજો શામાટે લઢતા હતા તેની તેમને પોતાને પણ ખબર ન હતી. આખી રાત ખૂનખાર કતલ ચાલી રહી. બેઉ પક્ષના હજારો યોદ્ધાઓ ખપી ગયા. સવાર પડયા પછી બીજી વાર માનભંગ થઇને અને આ વખતે તો લગભગ હાર ખાઇને નેલ્સનને પાછા ફરવું પડયું. આ પરાજયથી અગ્રેજ પ્રજાને નેલ્સનમાં જે વિશ્વાસ હતો તે ઘણે ભાગે ઓછો થઇ ગયો, અને કદાચ ફ્રેન્ચો તેમના ઘરના બારણા આગળ પણ લડાઇ કરવાને આવી પહોચે એવી ધાસ્તી વધવા લાગી. નેપોલિયન કહેતો કે હું ગમે તેમ કરીને બેઉ પ્રજાઓને હાથોહાથની લડાઇમા ઉતારીશ. ચાર કરોડ ફ્રેન્ચો અને દોઢ કરોડ અંગ્રેજોના યુદ્ધના પરિણામમાં મને જરા પણ શંકા નથી.

ઉપર કહ્યા તેવા બનાવો પછી સુલેહ કરવાના માર્ગમાં જે જે વિઘ્નો હતાં તે એક પછી એક ઓછાં થતાં ગયા. ઈગ્લંડેજ હવે સલાહને માટે માગણી કરી અને તે નેપોલિયને ઘણાજ વિવેકની સાથે સ્વીકારી. તેણે કહ્યું કે " જો ઈગ્લંડનેજ સલાહ કરવી હોય તો તે ઘણી સહેલાઇથી થઇ શકશે. "

એકવીશમી ઑકટોબરે સુલેહનો કાચો ખરડો તૈયાર થયો. આ ખુશીના સમાચાર પહોંચાડવા માટે એક સ્વાર દોડતે ઘોડે પારિસ જવા રવાના થઇ ગયો. નેપોલિ[illegible] પોતાના ત્રણ સહકારી કૉન્સલો સાથે મંત્રણાગૃહમાં બેઠો હતો. પેગામના કાગ ફોડતી વખતે તેમની લાગણીઓ ઘણીજ ઉશ્કેરાઇ ગઇ અને વાંચ્યા પછી તેઓ એટલા ખુશ થઇ ગયા કે એક બીજાને ભેટી પડયા.

નેપોલિયને ખુલ્લા દિલથી પોતાની હર્ષની લાગણીને જાહેર થવા દીધી. આ પ્રસંગ તેના જીવનમાં અત્યંત અભિમાન કરવા જેવો હતો. એ વખતની આસપાસ તેણે ફ્રાન્સની આબાદીની સ્થિતિનું અવલોકન કરી રાજી થઈને આ સલાહની સુલેહ પ્રવર્તાવી એક દિવસે કહ્યું, 'જો ઈંગ્લંડ સાથે વધુ દશ વર્ષ સુલેહ રહે તો આપણે બેઉ પ્રજા વચ્ચે જે વેપારની હરીફાઈ ચાલે છે તેનો પણ નિવેડો લાવી નાખીએ.'

નેપોલિયને જવાબ આપ્યો, 'બહુ ઉતાવળા થાઓ નહિ. સુલેહ થઈ છે તેથી આનંદ પામવો. વેપારને લગતા કોલકરાર આપણે કરવા હશે તો કરી શકીશું પણ ફ્રાન્સના ખીલતા ઉદ્યોગોને હું જોખમમાં નાખવા માગતો નથી.' સ્વદેશપ્રેમ તેની અંદર એટલો જે તેના મગજમાં તેટલી તેવી જ રહી હતી કે આનંદના આવેશમાં પણ દબાઈ ગઈ ન હતી.

બેઉ દેશની રાજધાનીમાં આ શુભ સમાચાર એક જ વખતે જાહેર કરવામાં આવે તેટલા માટે સુલેહની ખબર ચોવીશ કલાકસુધી લંડનમાં છૂપી રાખવામાં આવી. ઈંગ્લંડ અને ફ્રાન્સના લોકો હર્ષ અને ઉત્સાહના આવેશમાં ઉન્મત્ત જેવા બની ગયા. આખા યુરોપમાં હવે સુલેહ થઈ હતી. હવે દેશ દેશ વચ્ચેના વ્યાપારના માર્ગ મોકળા થવાના હતા. રોશનીથી બેઉ નગર ઝળહળી રહ્યાં. ઈંગ્લંડની પ્રજાનો હર્ષ તો તેમના હૃદયમાં માતો ન હતો. સ્વતંત્રતાને માટે મરી ફીટનારી ફ્રેન્ચ પ્રજાને તેઓ ચાહતા હતા, તેમના ચાહ્યા અને જગતમાં સર્વત્ર શાંતિનો મંત્ર ભણનાર વિજયકર્તા નેપોલિયનને તો તેઓ પૂજતા હતા. 'બોનાપાર્ટ ઘણું જીવો' ના ધ્વનિથી આખું લંડન નગર ગાજી રહ્યું.

લંડન શહેરના લોકોનું મોટું ટોળું ફ્રેન્ચ એલચીને બંગલે ગયું. તે ગાડીમાં બેસીને સલાહના કોલકરારનો પાકો ખરડો કરાવવા લૉર્ડ હૉક્સબરીને ઘેર જતો હતો. ઉમંગમાં આવી ગએલા લોકોએ તેના ઘોડા છોડી નાખ્યા અને હર્ષનાદથી આકાશ ગજવતા બજારમાં થઈને તેની ગાડી ખેંચી જવા લાગ્યા. આગળ જતાં ટોળામાં લોકોની સંખ્યા બેહદ વધી ગઈ અને ધક્કામુક્કી મચી રહી. તેમને પોલિસથી ગણી શકાય એમ તો હતું જ નહિ, તેથી પોલિસ ખાતાના વડા લૉર્ડ વિન્સેન્ટને લોકોના ટોળાની આગળ આગળ ચાલવું પડ્યું.

તે દિવસે અંગ્રેજ ખલાસીઓનું ભોળપણ, ભલાઈ અને તોછડાઈનું ઉદાહરણ રૂપ થઈ પડે એવો એક નાનો રમુજી બનાવ બન્યો. ફ્રેન્ચ પ્રધાનને મકાને રોશની કરવામાં આવી હતી. તેમાં સુલેહ શબ્દની આકૃતિમાં સૌથી વધારે તેજસ્વી દીવાઓ ગોઠવ્યા હતા. તેના તરફ ખલાસીઓનું ધ્યાન ખેંચાયું અને ત્યાં આગળ તેઓ ટોળાબંધ ભેગા થયા. અભણ ખલાસીઓ 'કોન્કર્ડ' (સુલેહ) અને 'કોન્કર્ડ' (જીત્યા) એ શબ્દનો અંગ્રેજી બોલીમાં એક જેવો જ ઉચ્ચાર હોવાથી અર્થનો તફાવત સમજ્યા

નહિ. તેમણે કહ્યું, " શું અમને જીત્યા ? એટલા બધા અમે કાંઇ હાર્યા નથી. તે નહિ ચાલશે. એમ કરતાં કરતાં અસંતોષ વધી ગયો અને તેઓ તોફાનપર ચડયા. ફ્રેન્ચ પ્રધાને બહાર આવીને ખરો અર્થ તેમને ઘણોએ સમજાવ્યો પણ એ વાત તેમને ગળે ઉતરીજ નહિ. આખરે એ અણગમતા શબ્દને ઠેકાણે એજ અર્થનો 'એમીટી' (મૈત્રીસૂચક) શબ્દ મૂકવામાં આવ્યો. એટલે તેમને સંતોષ થયો અને ત્રણ વાર હુરરેના પોકાર કરીને તેઓ ચાલતા થયા.

ફ્રાન્સનો ઉત્સવ અને આનંદ ઇંગ્લંડના કરતાં પણ વધારે હતો. નેપોલિયન તરફ પ્રજાની ભક્તિ અને તેનાં ચાતુર્યપણું અને સ્વદેશમાં તેમનો વિશ્વાસ બેહદ વધી ગયાં. હવે તેને જે જે સત્તા લેવી હોય તે ઘણી સહેલાઇથી મળે તેમ હતું. પ્રજા તેને [illegible] હતી. તેને નહિ પસંદ કરનારા અને તેની ફતેહથી બળનારા હવે માત્ર ઉમરાવોજ હતા.

આ દરબારના પક્ષના પિટ્ટ અને તેના મદદગારીઓના હૃદયને કારી ઘા જેવા લાગતા હતા. પિટ્ટની ખાતરી હતી કે હવે ફ્રાન્સને માટે સમુદ્ર ખુલ્લો થઈ જશે અને થોડાજ વખતમાં નેપોલિયનની કાર્યકારિણી શક્તિ અને અદ્ભુત ઉત્સાહના પ્રતાપે [illegible] તેવા બળવાન ફ્રેન્ચ કાફલા પેદા થશે અને તેઓ [illegible] ચારે દિશાએ ઘૂમવા લાગશે. તેથી ફરીને લોકમતનું [illegible] લડાઇ કરવાની જરૂર પડી હતી [illegible]

[illegible]

યુદ્ધોનો અંત આવતાં ફ્રાન્સને તેની પ્રજાકીય સંસ્થાઓની ખિલવણી કરવાનો સારો અવકાશ મળશે પણ આ એમેનની સલાહથી ફ્રાન્સ જે આબરૂભર્યો દરજ્જો ભોગવવા લાગ્યું તેથી તેના પાડોશીઓના મનમાં ઇર્ષ્યાગ્નિ સળગવા લાગ્યો છે અને તેથી ભવિષ્યમાં પ્રજાઓની સુખશાંતિનો ભંગ થયા વગર રહેશે નહિ," અને થયું પણ તેમજ નજીવાં કારણોને લઈને ફરીથી લડાઇ જાગી અને પહેલાના કરતાં વધારે ભયાનક સ્વરૂપમાં સળગી ઉઠી

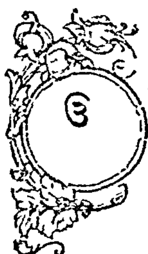
અંગ્રેજો તરફથી આ કોલકરાર વખતે એલચીનું પદ હિંદના એક વખતના વાઇસરૉય લૉર્ડ કૉર્નવાલિસને આપ્યું હતું તેની સજ્જનતા, પ્રમાણિકતા અને એક ગૃહસ્થને શોભા આપે એવા સુલક્ષણોને લીધે નેપોલિયન તેને માટે ઘણો ઉંચો મત જાહેર કરે છે અને તેનાથી બીજે નંબરે ફૉક્સને મૂકે છે

એમેનના કોલકરારનો છેવટનો ખરડો તૈયાર થઈ રહ્યા પછી તેના ઉપર બીજે દિવસે અમુક કલાકે સહી કરવાનું કૉર્નવાલિસે વચન આપ્યું, પણ કામના રોકાણને લીધે તેનાથી તે વખતે સહી કરવા અવાયું નહિ દરમ્યાન કોલકરારની સરતોમાં અમુક અમુક ફેરફારો કરવા જોઇએ એવી પ્રધાનમંડળની સૂચનાનો પત્ર લઈને એક સ્વાર દોડતે ઘોડે પાછો આવ્યો, પણ કૉર્નવાલિસે લખી જણાવ્યું કે સહીઓ થઈ ગઈ છે હવે ફેરફાર નહિ થાય એમ કહીને તરતજ તે નેપોલિયન પાસે ગયો અને દસ્તાવેજ ઉપર પોતાનો સહી સિક્કો કર્યો. તેને માટે નેપોલિયનને એટલું બધું માન હતું કે તેની એક સામાન્ય ઇચ્છાને કાઇ વાહેનવાદની કલ્પના કરતા પણ તે વધાર વજન આપતો

ફૉક્સને ઇંગ્લંડના સ્ટૂઅર્ટ રાજાઓનો ઇતિહાસ લખવો હતો તે માટે ફ્રેન્ચ સરકારનાં દફતરો તપાસવાની જરૂર હતી નેપોલિયને આખું દફતરખાનું તેને ખુલ્લું કરી આપ્યું તે કહેતો કે કૉર્નવાલિસ અને ફૉક્સ જેવા પાંચ છ માણસો પોતાની પ્રજાની નીતિની છાપ બીજા લોકો ઉપર પાડવા માટે પૂરતા છે એવા બીજા માણસો ઇંગ્લંડમાં હોત તો ત્યાંની પ્રજા જેમાં ઘણા છુપા ગુણ રહેલા છે તેના સાથે ફ્રાન્સને હંમેશાં સુલેહજ રહેત અને બેઉ પ્રજાઓ સાથે મળીને ઘણાં મહત્વનાં કામ કરી શકત.

प्रकरण २३ मुं

फ्रान्समां जातीय सुधारणानी योजना

उपर जणावेली ऍमेननी सलाह यूरोपना इतिहासमां तेनी उत्पत्तिने माटे तथा तेना कमनशीबे थएला भंगने माटे घणी मशहूर छे. नेपोलियने आ सलाहनो महोत्सव भारे ठाठमाठथी उजववा माटे १०मी नवेंबर १८०१नो दिवस जाहेर कर्यो. ईंग्लंड अने फ्रान्स जे घणां वर्षोथी एकबीजानी पायमाली करे तेवुं युद्ध मचावी रह्यां हतां तेमनी वच्चे मैत्री थएली होवाथी घणा अंग्रेजो फ्रान्सनी मोजीली, रंगीली प्रजानो महोत्सव जोवा माटे फ्रान्समां आववा लाग्या हता. शहेरना दरेक वर्गमां पथरायला संतोष अने आनंदने लीधे महोत्सवनी शोभामां घणो वधारो थयो हतो. नेपोलियननी आज्ञाथी लॉर्ड कॉर्नवॉलिस सिवाय बीजा कोइनी गाडीने शहेरमां फरवानी मनाइ हती. ईंग्लंडना राजप्रतिनिधिनी गाडीने हर्षनाद साथे लोकोए बाजुए थइ जइने मार्ग करी आप्यो. प्रजास्वातंत्र्यनो हितचिंतक फॉकस पण आ वखते हाजर हतो. नेपोलियने तेमनुं एवुं अत्यंत सन्मान अने काळजीपूर्वक स्वागत कर्युं के जेथी त्यां हाजर रहेलां तमाम माणसो उपर तेना उच्च चारित्र्यनी उंडी छाप पडी.

स्वीट्झर्लेन्डना प्रजासत्ताक राज्यमां केटलाक गुंचवणभरेला तकरारी सवाल उभा थया हता. तेना निर्णयमाटे त्यांना प्रतिनिधिओ नेपोलियननी मुलाकाते आव्या हता. तेमणे पोतानी तरफना वांधा रजू कर्या पछी नेपोलियने पोताना बुद्धिचातुर्यथी निष्पक्षपातपणे एवो उत्तर आप्यो के तेओ घणा संतुष्ट थइने स्वदेश गया अने ते दिवसथी फ्रान्स अने स्वीट्झर्लेन्ड वच्चे घणो सारो संबंध बंधायो. एटलुंज नहि पण नेपोलियननी नैतिक असर ए देशना कार्यवाहको उपर घणी सबळ थइ. आ पण फ्रान्सना हरिफ राज्योमां ईर्षा उत्पन्न करवानुं एक कारण थइ पड्युं.

जे अंग्रेजो पारिस जोवा आव्या हता तेओ त्यांना समृद्धि अने सुखशांति जोइने छक थइ गया. ईंग्लंडना छापामां फ्रान्समाटे जे हकीकतो प्रकट थती हती ते जोतां तेमणे अहिं अंधेर, दारिद्र अने असंतोषनी निशानीओ जोवानी वकी

રાખી હતી પણ અહિં તો તેઓ ઉપકુળ દમન ન કરે તડપ ઈ વર્ષમાં ડિડું અને તેના રાજદારી મંડળનો એક પણ કોઈ તેમનાથી આ સુલેહ અગાઉથી વધુ એમ ન હતું તેથી તેમણે વખતને માન આપીને નમી જવાનું ડહાપણ વાપર્યું પ્રજા તો લડાઈથી હારી થઈ ગઈ હતી તેથી તેમણે જે સુલેહ સ્વીકારી લીધી એલિસન નામનો ઇતિહાસકાર લખે છે કે "સુલેહની તરતજમાં લોકલાગણી વિરોધ હતી પણ લોકો તો હમેશાં વર્તમાન કાળનોજ વિચાર કરીને દોરાઈ જાય છે અને ખરી તુલના બાંધવા જેટલી જરૂરી હકીકતોથી તેઓ અજ્ઞાત હોય છે, તેથી કરીને તેમની માન્યતામાં ભૂલ થવાનો ઘણો સંભવ છે, પણ દેશમાં કેટલાક વધારે ડાહ્યા માણસો હતા તેમને સુલેહની સરતો જોઇને ઉંડો ખેદ થયો હતો અને તેઓ માનતા હતા કે તે લાંબો વખત ટકવાની પણ નથી, કેમકે ફ્રાન્સની લોલુપતા અને તેના પ્રજાસત્તાત્મક સિદ્ધાન્તોનો ફેલાવો—એ બેઉનું નિવારણ કરવા લડાઇ કરવામાં આવી હતી અને તે હેતુ જ્યાંસુધી સફળ ન થાય ત્યાંસુધી ભવિષ્યમાં લડાઇ થવા વગર રહી શકે નહિ."

દેશના "કેટલાક વધારે ડાહ્યા માણસો" જેમનો આગેવાન પિટ્ હતો તેમનો આ અભિપ્રાય હતો, અને સુલેહનો જેમ બને તેમ જલદી ભંગ કરવા માટે તેમણે અવિરત પ્રયત્ન આદર્યો અને ક્રમનસીબે તેઓ ફાવ્યા પણ ખરા આ પક્ષના રાજદારીઓનો ઉંડો આશય શો હતો તે તે વખતનો લેખક સ્કૉટ ઉઘાડો પાડી દે છે તે લખે છે કે "સુલેહના ખરડા ઉપર સહી થઇ તે વખતે લંડનમાં લોકોના ટોળાએ હર્ષ બતાવ્યો ફ્રેન્ચ પ્રધાનની ગાડી ખેંચી ગયા, 'બોનાપાર્ટ ઘણું જીવો' એવા પોકાર કર્યા, તે ઉપરથી ફ્રાન્સના રાજકર્તાએ ભૂલ ખાધી અને માની લીધું કે ઇંગ્લંડને આ સુલેહની જરૂરજ હતી"

આવી આવી વિચિત્ર જંજાળોની વચમાં ફ્રાન્સમાં ધર્મની ફરીથી સ્થાપના કરવા માટે નેપોલિયને મહાભારત પ્રયત્ન કરવા માંડયો આ ફેરફાર કરવા માટે અમાપ રણ નૈતિકબળની જરૂર હતી આખા ફ્રાન્સ દેશનો કેળવાયલો વર્ગ હડહડતો નાસ્તિક બની ગયો હતો ધર્મ, પ્રાર્થના, પ્રાર્થનામંદિર અને એવા બીજા ધર્મસૂચક ભાવો ઉપહાસને પાત્ર થતા હતા લશ્કરના લગભગ તમામ સેનાપતિઓ પૂરેપૂરા નાસ્તિક હતા, અને મદિરા, નૃત્ય અને પ્રેમક્રીડા એમાંજ ખરૂં સુખ સમજી બેઠા હતા નેપોલિયનના અંતઃકરણમાં ધર્મભાવના ઉંડું મૂળ ઘાલી બેઠી હતી તેની પ્રકૃતિ પણ વિચારવંત, કાંઇક ઉદાસીન અને ગંભીર હતી તેની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ ભૂતકાળના ભેદ અને ભવિષ્યની અસ્થિરતાવિષે વિચારવા મથતી હતી કુદરતી શોભાથીજ રળીઆમણા દેખાતા ટાપુમાં, ધર્મપરાયણ સાદા આમ્યવાસીઓના સહવાસમાં વ્યતીત થએલું તેનું બાળપણ અને અત્યંત ધર્મિષ્ઠ અને પવિત્ર માતાની કેળવણીના

ઉંડા સંસ્કાર, એ બે બાબતોને લીધે પવિત્ર ધર્મક્રિયાઓના દર્શનથી તેની તીવ્ર અને ઉચ્ચ કલ્પનામાં બાળપણના સંસ્કારનું ઉદ્દીપન થતું હતું.

મિસરથી પાછા આવ્યા પછી તેણે બાયબલનો ઉંડો અભ્યાસ કર્યો અને તેમાં રહેલા ઉંચા નીતિસિદ્ધાંતોને માટે તેને ઘણો ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો. લાપ્લેસ તથા બીજા તત્ત્વવેત્તાઓ સાથે તે ઘણીવાર ધર્મવિષયક ચર્ચામાં ઉતરતો અને તેની સબળ દલીલવડે આ પ્રૌઢ વિદ્વાનો પણ ગુંચવાઈ જતા. વૉલ્ટેરના તીક્ષ્ણ પ્રહાર અને બીજાં કારણોને લીધે ફ્રાન્સની નૈતિક ભાવના એવી ભ્રષ્ટ અને કલુષિત થઈ ગઈ હતી કે બાયબલમાં બોધેલી પવિત્રતા લોકોને રુચે એમજ ન હતું. નેપોલિયનના લગભગ તમામ સહાયકો તેના આ પગલાથી વિરુદ્ધ હતા અને તેઓ કહેતા હતા કે તમે આ જૂનો સડેલો વહેમ દેશમાં ફરીથી દાખલ કરવા મથો છો તે તરફ અમે નાપસંદગી બતાવીએ છીએ.

એક દિવસ તેણે મોંગ નામના વિદ્વાન આગળ પોતાના મનના ખરા વિચાર જાહેર કર્યા. "હું એક ભક્તની દૃષ્ટિથી મારા ધર્મવિષયક મતને વળગી રહેતો નથી, પણ બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરીનેજ તેમને માન્ય રાખું છું. મારો ધર્મ ઘણો સાદો અને સરળ છે. આ વિશાળ, ભવ્ય અને અટપટું જગત્ હું જોઉં છું અને માનું છું કે તે એમને એમ તો નજ બની શકે, પણ તેનો રચનાર ગમે તે હોય, સૃષ્ટિ રચવાનો તેનો ગમે તે હેતુ હોય તોપણ તે સર્વશક્તિમાન આત્મા છે અને તેનું રચેલું જગત-રૂપીયંત્ર મનુષ્યે રચેલા બારિકમાં બારિક યંત્ર કરતાં ઉંચા પ્રકારનું છે. માણસ માત્રને પોતાને વિષે તથા પોતાની ભવિષ્યની હાલતને વિષે હજારો છુપી વાતો જાણવાની ઈચ્છા હોય છે; પણ બાહ્ય જગતમાંથી એ જિજ્ઞાસાને તૃપ્તિ મળતી નથી. ધર્મ એવી અનેક બાબતોના ખુલાસા આપે છે. માટે માણસને જે જાણવું છે તે જાણવા માટે ભલે ધર્મનો આશ્રય લે અને તેના સિદ્ધાંતો તરફ માનની નજરથી જુએ."

આ પ્રશ્નને અંગે બીજા કેટલાક વાંધા બતાવવામાં આવ્યા કે પ્રજાનો અમુક ભાગ એથી કૅથોલિક થશે; અમુક ભાગ પ્રોટેસ્ટન્ટ મત તરફ વળશે અને તેમ થતાં સોળમા અને સત્તરમા સૈકામાં થયા હતા તેવા ધર્મના કલહ અને ખુનરેજી ફરીથી શરૂ થશે, પણ નેપોલિયન કહેતો કે લોકોને ધર્મ વગર ચાલી શકેજ નહિ અને દરેકને તેના મત પ્રમાણે વર્તવાની છૂટ આપ્યાથી કજીઆ થવાનો સંભવ નહિ રહે.

આ સવાલ ધારાસભામાં જોસભેર ચર્ચાયો અને સામા પક્ષની દલીલોના ઉત્તર નેપોલિયને ઘણીજ સારી રીતે આપતા જણાવ્યું કે પ્રજાના અંતઃકરણમાં ધર્મ ભાવનાના બીજ છે. તે કાળે કરીને પણ નાશ પામવાના નથી. લોકો અવ્યવસ્થિત રીતે ધર્મનો આશ્રય તો વહેલા મોડા લેવાનાજ; તો શામાટે પદ્ધતિસર ધર્મનું બંધારણ તેમને માટે આપણે તૈયાર ન કરવું ? વળી ધર્મગુરુઓ [illegible] પ્રજાસત્તાક

રાજ્યની વિરુદ્ધ વિચારો બતાવે છે કારણ કે "આ રાજ્યબંધારણથી તેમને કશો લાભ મળતો નથી તેઓ તેમના બાપદાદાના ધર્મને વળગી રહે છે એટલાજ અપરાધને માટે આપણે શુ તેમને બહિષ્કૃત કરશુ ? આ પ્રમાણે બધી રીતે તેણે સામા પક્ષને સમજાવ્યો અને જ્યારે મત લેવાયા ત્યારે નેપોલિયનની દરખાસ્ત ૩૦૬ વિરુદ્ધ ૭૮ મતે પસાર થઇ

આ રીતે તેણે એક બાજુએ યૂરોપમાં સુલેહ પ્રવર્તાવી અને બીજી બાજુએ ફ્રાન્સમાં ધર્મની પુન સ્થાપના કરી ગામડાંની પ્રજા તો બિચારી ધર્મ, પ્રાર્થના અને ધર્મગુરુઓને માટે ઉત્સુક્જ હતી ડિરેક્ટરોએ ક્રાઇસ્ટની માતા મેરીની જે મૂર્તિને દેવળમાથી ખસેડીને સગ્રહસ્થાનમાં જોવા લાયક ચીજ તરીકે ગોઠવીને કેથોલિક પ્રજાના દિલ દુખાવ્યા હતા તે મૂર્તિને તેને અસલ સ્થાને બેસાડ્યાના સમાચારથી ઇટાલિ અને ફ્રાન્સની કેથોલિક પ્રજાને પણ ઘણો આનંદ થયો એજ અરસામાં નેપોલિયને પોપ મહારાજની સાથે સન્ધિ કરવાની પેરવી કરવા માડી પોપની પાસે લશ્કરી બળ નહિ જેવુ હતુ નેપોલિયન ધારે તો એક પળમા તેનો સુનઃ સ્વાધીન કરવા સમર્થ હતો, પણ તેણે પોપને કહેવડાવ્યુ કે ' મારા ઉપર આપ વિશ્વાસ રાખજો. હું શાર્લમેનની માફક ધર્મ અને તેની સસ્થાઓનો પોષક થઇશ " પોપની સાથે કોલકરાર કરવા જે પ્રતિનિધિઓ થઇને જવાના હતા તેમને પણ નેપોલિયને કહી રાખ્યુ હતુ કે જાણે મે લાખ યોદ્ધાઓનુ સૈન્ય પોતાની પાસે હોય તેટલુ તેને માન આપજો સન્ધિ કરવામાં મુશ્કેલીઓ ઘણી હતી અન્ય સેનાપતિઓ અને રાજ્દ્વારીઓ નાસ્તિકો હતા અને કેથોલિક સપ્રદાય તેમના ઉપર આટલું આટલુ વીત્યુ તોપણ તેમનુ બળભદ્રપણું ઓછુ કરવા તૈયાર ન હતો. આથી કરીને નેપોલિયને ડહાપણ, સમયસૂચકતા અને ધૈર્યથી કામ લેવાનુ હતુ આ કઠિણ કામ પણ તેણે પાર ઉતાર્યું આ બનાવને ધાર્મિકતાના જાહેર કરતી વખતે તેને કેટલીક ઉત્કૃષ્ટ જ્વલત જુસ્સાદાર અને મુદ્દાસર શબ્દોમાં અતિ સુદર વ્યાખ્યાન આપ્યુ, ધર્મને વહેમનો ઢગલો માનનારા અને ધર્મનો બહિષ્કાર કરવામા મહત્તા માનનારા તત્ત્વચિતકો પણ નેપોલિયનની પ્રતિભા અને આત્મબળ આગળ નમી ગયા પ્રજાવર્ગ તો પહેલેથીજ તેની તરફેણમાં હતો.

પછી તેણે આ પ્રસગને વગતી જે જાહેર ઉદ્ઘોષણા બહાર પાડી તે ધાર્મિક ઉદાર અને સુંદર ભાવનાઓથી ભરપૂર હતી—

"ક્રાન્તિ વખતે ધાર્મિક કન્હોને પવિત્ર વદીના ખન્ડેર નીચે અને ધર્મ ભાવનાની રાખોડી નીચે દાટી દેવાની દુર્બુદ્ધિ આદરવામાં આવી હતી. જે પવિત્ર અને સબાર વિધાનોવડે લોકો એક બીજાને 'ભાઈ' શબ્દથી સબોધતા હતા અને ઇશ્વરના દરબારમા મનુષ્ય માત્રની સમાનતા સ્થાપિત થતી હતી તે વિધાનો

સત્તાધારીઓની આજ્ઞાથી બંધ કરવામાં આવ્યાં હતાં. મરવા પહેલાં માણસોને ધર્મનું આશ્વાસન કે પરલોકના સુખની આશાનું કિરણ મળતું નહિ. ખુદ ઈશ્વરનો પણ જગતમાંથી બહિષ્કાર કરવામાં આવ્યો હતો. હે શાંતિપ્રદાતા ધર્મના ઉપદેશકો ! તમારા મતભેદો, તમારા ઉપર પડેલી વિપત્તિઓ, તમારા દોષો, સર્વ ભૂલી જજો. એમજ સમજજો કે તમારો ધર્મ તમને તમારા દેશના હિતની સાથે સનાતન બંધનોથી બાંધી લે છે. હે તરુણ પુરુષો ! તમને તમારા ઉપદેશકો શીખવશે કે શાંતિનો દેવ તેજ યુદ્ધનો પણ દેવ છે અને યાદ રાખજો કે ફ્રાન્સના સ્વાતંત્ર્ય માટે જેઓ રણમાં જાય છે તેમના ઉપર ઈશ્વરની ઢાલ સદાને માટે છે ને છેજ. હે પ્રોટેસ્ટન્ટ મતના અનુયાયી નાગરિકો ! દેશનો કાયદો બીજાના જેટલીજ તમારા લાભ સાચવવાની પણ અપેક્ષા રાખે છે. જે પવિત્ર, નિષ્કલંક અને બંધુભાવનાયુક્ત નીતિનાં ધોરણો અનુસાર વર્તવાનું તમે સ્વીકારો છો તે નીતિનિયમોવડે તમે સઘળા પ્રેમબંધનથી તમારા સ્વદેશ સાથે અને માનની લાગણીથી તમારા દેશના કાયદાઓ સાથે બંધાઓ. તે ઉપરાંત જે ઉદારતા અને સહિષ્ણુતા ધર્મ શીખવે છે અને જેનું પાલન કરવાની આજ્ઞા કરે છે તે બે ગુણ તમારા ધર્મના મતમતાંતરોમાં માર્યા ન જાય તેની કાળજી રાખજો."

ફ્રાન્સની પ્રજા પોતાની સ્વેચ્છાથી ખ્રિસ્તી ધર્મ તરફ વળી એ સમાચારથી પરરાજ્યોને પણ ઘણો સંતોષ થયો. આ બનાવ તો યૂરોપમાં સુલેહશાંતિનું રાજ્ય ફેલાવનાર ચિન્હ જેવો ગણાવા લાગ્યો. રશિયા, પ્રશિયા, અને આસ્ટ્રિયાના રાજાઓએ તેમનો સંતોષ જાહેરમાં પ્રદર્શિત કર્યો.

૧૮૦૨ ના એપ્રિલની ૧૧ મી તારીખે આ બનાવના ઉત્સવમાં નોટ્રર ડેમના પ્રાચીન દેવાલયમાં ભવ્ય ધર્મક્રિયા કરવામાં આવી. ક્રિયાની ભવ્યતા અને ગંભીરતામાં વધારો કરવા માટે ખર્ચની દરકાર રાખવામાં આવી ન હતી. ઘણા સેનાપતિઓ અને અમલદારો આ ક્રિયામાં ભાગ લેવા નાખુશ હતા પણ નેપોલિયનની સત્તા અને લોકપ્રિયતા જોતાં તેમનાથી વિરોધ બતાવાયો નહિ.

આ બનાવથી કેટલાક ધર્મગુરુઓ અભિમાનથી છલકાઇ ગયા. પારિસની એક પ્રખ્યાત નર્તકી ખ્રિસ્તી ધર્મમાં દાખલ થવા વગર મરણ પામી. સેંટ રોકના ધર્મોપદેશકે તેની ઉત્તરક્રિયા કરવાની અને તેના શબને દેવળના કબરસ્તાનમાં દાટવા દેવાની ના પાડી નેપોલિયને બીજેજ દિવસે "મોનિટ્યુર" પત્રમાં નીચલો લેખ પ્રસિદ્ધ કર્યો—

"મેડેમોઇસેલી ક્રેમેરોવની અંત્યેષ્ટિની ક્રિયા કરવા માટે સેંટ રોકના ધર્મોપદેશકે તેના [illegible] ના પાડી છે, પણ તેના એક સહચારી, જે [illegible] છે તેમણે એ નાર્તકીના શબને સેંટ ટોમસના દેવળમાં ધર્મની સઘળી ક્રિયાઓ સહિત દાટ્યું છે. પારિસના વડા બિશપે સેંટ રોકના ધર્મોપદેશકને તેમની ફરજનો [illegible]

કરવાનો અવકાશ મળે અને ઉત્તમ કામ કરે ઘણુઓને માટે મંદિરના કરવાનો આદેશ
કર્યા છે તેનો તે પુનઃ વિચાર કરે નવા માટે તેને ત્રણ મહિનાની તકી જના-
એથી વર્ણવેલ કર્યો છે આ પ્રમાણે વિચાર કર્યાથી તેને તેના કાર્યનું વધારે સારું
જ્ઞાન મળશે અને તે સમજશે કે આવા વહેમ એ અજ્ઞાન અને વિકૃતિ પામેલા મગજની
પેદાશ છે તે વડે ધર્મનું ખરું સ્વરૂપ મારું જાય છે, ધર્મ કચકચથી નબળો પડે છે
અને આપણા ભલે મંજૂર કરેલા ધર્મના કાનૂનથી વિરુદ્ધ છે '

નેપોલિયનને ફ્રાન્સની પ્રજાનું અનેક રીતે ઋણ ચૂકવવું હતું તેના આભારના
ચિહ્ન તરીકે તેના નામનો સ્મરણસ્તંભ ઊભો કરાવવા પારિસના માજિસ્ટ્રેટોએ નેપોલિ
યનની અનુમતિ માગી તેનો જવાબ તેણે નીચેના શબ્દોમાં આપ્યો —

' પારિસના માજિસ્ટ્રેટોના હૃદયની ભાવના અને મારા પ્રત્યેનો ઊંચો ભાવ હું
સમજી શકું છું અને તેને માટે આભાર માનું છું જેમણે પ્રજાની સેવા બજાવી
હોય તેમની યાદગીરીમાટે સ્મરણસ્તંભો ઊભા કરવાની ભાવના દરેક પ્રજાને માટે
પ્રશંસનીય તો છે તમે સ્મરણસ્તંભની સાથે મારું નામ જોડવા માગો છો. તે
વિચારને હું વધાવું છું, પરંતુ એને માટે માત્ર જગ્યા નક્કી કરો અને સ્તંભની
રચનાનું કામ ભવિષ્યની પ્રજાને સોંપજો તો મારી જે સેવાની કદર કરો છો તે
સેવા જો તેમને પણ અગત્યની જણાશે તો તેઓ એ કામ ઉપાડી લેશે '' ફ્રાન્સની
આભારવશ પ્રજાએ તેની સેવાની જે કદર કરી છે તેની સાબિતી હમણાં ઇન્વે-
લાઈડ્સના ઘુમટ નીચે મોજૂદ છે

નેપોલિયનમાં એક અજાયબ જેવી મોહિની હતી એવી શક્તિ બીજા પુરુષમાં
કદિ જોવામાં આવી નથી તેની પાસે જનાર દરેક જણ એ શક્તિના ઓજસથી
મુગ્ધ અને દીન બની જતા કેટલાક સરકારી અમલદારો તેમને પસંદ નહિ આવી
હોય એવી અમુક બાબતોવિષે ફરિયાદ કરવા તેની પાસે ગયા હતા તેમાંનો એક
જણ પોતાનો અનુભવ નીચે પ્રમાણે જણાવે છે —

' આ માણસમાં એવી એક શક્તિ છે કે જેનું વર્ણન થઇ શકતું નથી અને
જેની સામે ટકી શકાતું પણ નથી એ શક્તિ શામાથી ઉત્પન્ન થાય છે તે હું જાણતો
નથી હું તેનો પ્રશંસક નથી જે અધિકાર તેણે પોતાને હાથ કરી લીધો છે તે મને
જરાએ પસંદ નથી છતાં એટલું તો મારે કહેવુંજ પડશે કે તે બીજાઓ ઉપર અમલ
ચલાવવાજ જન્મ્યો હોય એવું તેનામાં કાંઇક છે તો ખરું અમે તેની પાસે ગયા
ત્યારે નિશ્ચય કરીને ગયા હતા કે તેની સાથે ખુલ્લા મનથી વાત કરવી, તેની સાથે
નિડરપણે ચર્ચા કરવી અને આપણી ફરિયાદનું કારણ દૂર ન થાય ત્યાંસુધી તેની
પાસેથી ખસવું નહિ. પણ જે રીતે તેણે અમને આવકાર આપ્યો તેમાં કાંઇક એવી
મોહિની હતી કે એક પળવારમાં અમે નરમ ઘેંસ થઇ ગયા, અને જે અમારે કહેવું

હતું તેમાંનો એક શબ્દ પણ અમે બોલી શકયા નહિ. તેણે તેની હમેશની છટાદાર અને મુદ્દાસર ભાષામાં અમારી સાથે લાંબા વખતસુધી વાત કરી અને તેણે ગ્રહણ કરેલી નીતિનું વાજબીપણું અમારા મન ઉપર ઠસાવી દીધું. અમારી દલીલનો સીધી રીતે પ્રતિકાર કર્યા વગરજ તેણે અમારા અભિપ્રાય એવા આબાદ ફેરવી નાખ્યા કે અમે નિરુત્તર બની ગયા. અમારાથી ધાર્યા પ્રમાણે કશી રકઝક થઇજ નહિ. માત્ર તેનું ભાષણ અમે સાંભળીને પાછા આવ્યા અને થોડીવારસુધી તો અમને પણ એમજ લાગ્યું કે અમારૂં માનવું ખોટું હતું અને તેનું માનવુ સાચું હતું."

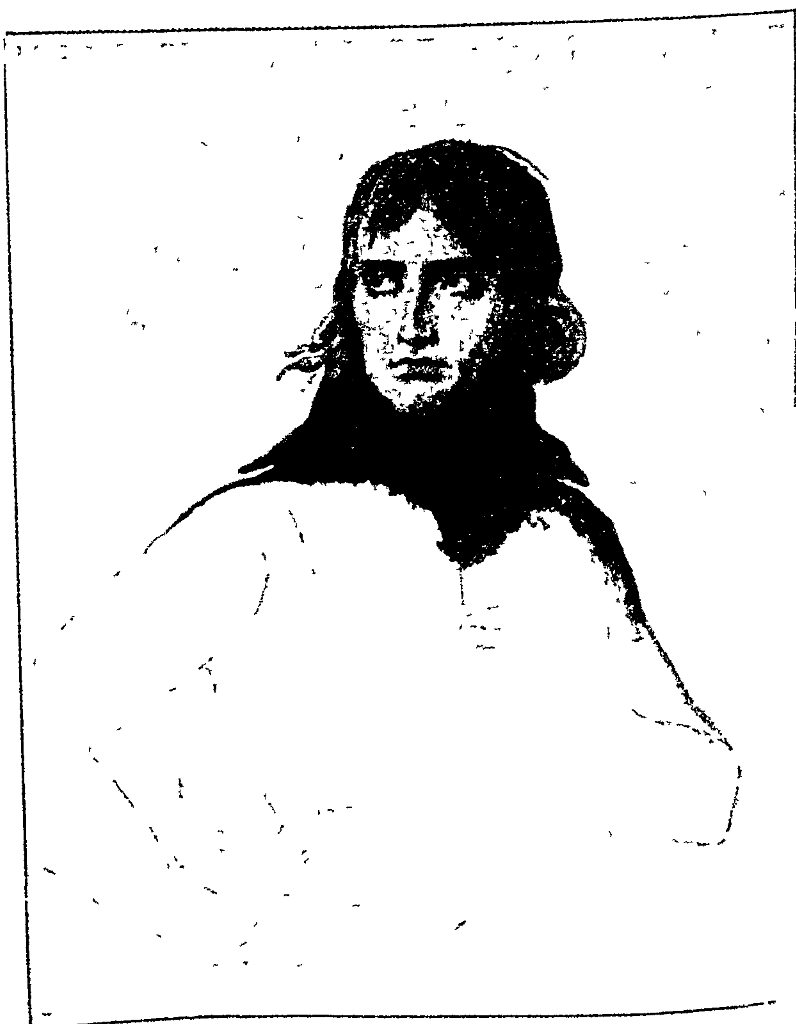
એક વિદ્વાન મહિલા લેડી મોર્ગન કહે છે કે "જે માણસ વિશાળ રાજ્યનું જોખમભરેલું તંત્ર ચલાવે છે અને મોટાં સ્થાયી કાર્યોની યોજનાઓ ઘડે છે, છતાં લાપ્લેસની સાથે ખગોળવિદ્યાની, ટાલ્માની સાથે કરુણ નાટકોની, ચેરુબિનિ સાથે સંગીતની, *જેરાર્ડની સાથે ચિત્રકળાની અને દરેકની સાથે સાહિત્ય અને વિજ્ઞાનની ચર્ચા કરી શકે છે તેને સામાન્ય કોટિનો માણસ તો કેમજ કહી શકાય?

હવે નેપોલિયનને પોતાની તમામ શક્તિનો ઉપયોગ માત્ર ફ્રાન્સની ઉન્નતિમાંજ કરવાનો અવકાશ મળ્યો. તેણે બુદ્ધિવાન માણસોને વીણી વીણીને શોધી કઢાડયા અને તેમને પૂરતું ઉત્તેજન આપ્યું. એક પણ લાયકાતવાળા માણસને તેનો બાદશાહી ઉદાર આશ્રય મળ્યા વગર રહ્યો નહિ. લેખકો, કલાવિધાયકો, તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, સર્વને સન્માન અને પારિતોષિક મળવા લાગ્યાં. કેળવણીમાટે તેણે અત્યંત પરિશ્રમ અને લક્ષ આપવા માંડયુ. નૌકાસૈન્ય, વ્યાપાર, ખેતી, ઉદ્યોગ, યંત્રોની રચના બધામાં તે ચિવટથી લક્ષ આપવા લાગ્યો. તે ઉપરાંત અસાધારણ નૈતિક બળ વાપરીને પ્રજામાં જે કાંઇ અનીતિવાન અને નિર્બળ બનાવે એવાં તત્ત્વો હતાં તેમને વીણી વીણીને દૂર કરવા માંડયાં.

પ્રજાનું અત્યંત પ્રિય અને મુખ્ય વિનોદનું સાધન નાટકશાળાઓ હતી. ત્યાંનાં નિર્લજ્જ અને વિષયવાસનાને ઉત્તેજિત કરે એવાં ગાયનો અને અભિનયો તરફ સખ્ત તિરસ્કાર બતાવીને તેને નેપોલિયને નાબૂદ કરાવ્યાં અને જે નાટકો નીતિબોધક, બળપ્રેરક અને ઠરેલ હતા તેમને સારૂં ઉત્તેજન આપ્યું. તેનું ગૃહજીવન સાદાઈ, નીતિ અને પરિશ્રમના ઉદાહરણરૂપ હતું. ફ્રાન્સની ચાર કરોડની વસ્તીમાં તેના કરતાં વધારે મિતાહારી અને પરિશ્રમ કરનાર માણસ કોઈ હતોજ નહિ. તે કદિ દારૂ પીતો નહિ. રાતદિવસ નિરંતર મહેનત કર્યા પછી માત્ર લીંબુનુ શરબતજ પીતો. લોકોનો તેના ઉપર એટલો બધો પ્રેમ હતો કે હજારો માણસો તેને માટે મરી ફીટવા તૈયાર હતા, અને એ પ્રેમ તેના મરણ પછી પણ ટકી રહ્યો છે. હજી પણ નેપોલિયનના પ્રેમની ખાતર મૃત્યુના મુખમાં ઝંપલાવવા હજારો માણસો રાજી છે

---

* આ બધા વિદ્વાનો પોતપોતાના વિષયમા એક્કા ગનાતા હતા

નેપોલિયન બોનાપાર્ટ-ફ્રાન્સનો પ્રથમ કોન્સલ

प्रकरण २४ मुं

નેપોલિયન જીવનપર્યંતનો ફર્સ્ટ કૉન્સલ થયો.

વે ફ્રાન્સને આખા જગત્ સાથે સુનેહ હતી અને નેપોલિયન સર્વાનુમતે સુનેહ પ્રવર્તક મનાવા લાગ્યો હતો આખુ ફ્રાન્સ તેના ઉપર ફિદા હતુ વળી યુરોપના દરેક દેશનો સામાન્ય પ્રજા વર્ગ તેને પોતાનો શુભેચ્છક, સંરક્ષક, ઉમરાવવર્ગના અત્યાચારનો શત્રુ અને મનુષ્યજાતિની સમાનતાનો આચાર્ય માનવા લાગ્યો હતો હવે ફ્રાન્સની પ્રજાને સ્વાધીન રાજ્યતંત્રની જરાએ પરવા ન હતી નેપોલિયન બળવાનમા બળવાન રાજા કરતાં પણ વધારે સત્તા ધરાવતો હતો, છતાં સ્વતંત્રતાની ઉપાસક ફ્રેન્ચ પ્રજા તેને એથી પણ વધારે સત્તા આપવાને રાજી હતી, તેનો શબ્દ એજ કાયદો મનાતો હતો, કારણ કે એણે પોતાનુ રાજ્યાસન ચાર કરોડ માણસોનાં અંતઃકરણના ઉંડાણમાં સ્થાપિત કર્યું હતુ

નેપોલિયને ઇટાલિના મધ્ય ભાગમાં પચાસ લાખની વસ્તીવાળુ એક નાનુ સરખુ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ઉત્પન્ન કર્યું હતુ આ નાનકડુ રાજ્ય તેની આસપાસના બળવાન મુકુટધારી રાજાઓના આક્રમણ સામે એકલે હાથે પોતાની સ્વતંત્રતા જાળવી રાખવાને અસમર્થ હતુ નેપોલિયનના આસપાસ પણ વિરોધી રાજાઓનુ બળવાન મંડળ હતુ તેથી કરીને ઇટાલિમા પોતાના મતને અનુકૂળ અને પોતાની સાથે સહાનુભૂતિ રાખી શકે એવા રાજ્યને જાળવી રાખવાની તેને પણ રાજનૈતિક દૃષ્ટિએ જરૂર હતી. ઇટાલિની પ્રજા અનેક સૈકાથી પરાધીન રહેલી હોવાથી સ્વાધીન સ્વરાજ્ય ચલાવવા જેટલો તેમને અનુભવ ન હતો તેથી તેઓ નેપોલિયન તરફથી સદ્ભાવની આશા રાખતા હતા અને તેમનુ રાજ્યતંત્ર પણ તેજ રીતે ચાલે એવુ ઇચ્છતા હતા એ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના ત્રણ પ્રતિનિધિઓ તેમના રાજ્યતંત્રની વ્યવસ્થા સંબંધે નેપોલિયનની સલાહ લેવા માટે પારિસ આવ્યા નેપોલિયનની સલાહ પ્રમાણે તેમનુ રાજ્યતંત્ર નક્કી કર્યું ઇટાલિના પ્રજાની પ્રકૃતિ અને તેમના અનુ

પાસના બળવાન રાજકર્તાઓની વિરુદ્ધ અસર, એ સઘળું ધ્યાનમાં લેતાં એ રાજ્યતંત્ર ઘણુંજ ઉદાર હતું. તેમણે પોતાનો એક પ્રમુખ અને ઉપપ્રમુખ દશ વર્ષને માટે ચૂંટી કહાડવા, આઠ સભાસદોની અને પંચોતેર પ્રતિનિધિઓના ધારાસભા બનાવવી અને એ પ્રતિનિધિઓ ૩૦૦ જમીનદારો, ૨૦૦ વેપારીઓ અને ૨૦૦ ધર્મગુરુઓ તથા વિદ્વાનો મળીને ચૂંટી કહાડે. આ પ્રમાણે રાજ્યના તમામ અગત્યના વર્ગોનું પ્રતિનિધિત્વ એ બંધારણમાં જળવાયું હતું.

તે જમાનામાં ઈટાલિમાં તેમજ યૂરોપના ઘણા ખરા દેશોમાં ત્રણ રાજદ્વારી પક્ષ હતા. એક પક્ષ રાજાઓના હિમાયતીઓનો હતો. તેઓ રાજસત્તાની પુનઃ સ્થાપના કરવા તેમજ ઉમરાવવર્ગના અસલથી ચાલતા આવેલા એકહથ્થા ખાસ હક્કો તાજા કરવા ઇચ્છતા હતા. બીજો પક્ષ વિનીત પ્રજાસત્તાક રાજ્યની હિમાયત કરનારાઓનો હતો. તેઓ સ્વાધીનતા અને સમાનતાના સિદ્ધાંત પ્રમાણે પદ્ધતિસર રાજ્ય કારોબાર સ્થાપવા મથતા હતા. ત્રીજો પક્ષ જેકોબિન ટોળીના નામથી ઓળખાતો હતો. તેમને તો તમામ મિલ્કતની એક સરખી વહેંચણી કરવી, સમાજની અંદર ધન, દરજ્જો એ સર્વને લગતા જે કાંઈ ભેદ હોય તેમને તોપને ધડાકે ઉડાવી દેવા અને લોકસમૂહના વિવેકશૂન્ય લાગણીના ઉભરા પ્રમાણેજ રાજ્ય કરવું હતું. ઇટાલિ લાંબા વખતથી ધર્મગુરુઓના ધાર્મિક જુલમ અને આસ્ટ્રિયાનાં હથિયારનો શિકાર થઇ પડયું હતું. ઘણા સમયની પરાધીનતાથી પ્રજાનું હીર ચૂસાઈ ગયું હતું. આવા મુશ્કેલીના સમયમાં રાજ્યનું સુકાન ધારણ કરી શકે એવો એક પણ બાહોશ પુરુષ તેમનામાં ન હતો. એ લોકો પોતાને પ્રમુખ તરીકે ચૂંટી કહાડે એવી નેપોલિયનની ઇચ્છા હતી. તેઓ પોતાની નવી જવાબદારી જાળવવા શક્તિવાન થાય અને તેમને રાજ્યવહીવટની ઝીણવટો સમજાય ત્યાંસુધી રાજ્યની મુખ્ય લગામ તે પોતાના હાથમાં રાખી બીજો બધો વહીવટ તેમના આગેવાન માણસોને સોંપવા ઇચ્છતો હતો.

થેર્સ લખે છે કે “ આ યોજના નેપોલિયને તેની લોભવૃત્તિને વશ થઇને નહિ પણ પરિણામનો વિચાર કરીને ઘણાજ ડહાપણપૂર્વક ઘડી હતી. આ બાબતના તેના વિચાર ઘણાજ શુદ્ધ, નિઃસ્વાર્થી અને ઉદાર હતા. સ્વદેશના રાજ્યવહીવટની જંજાળ ઉપરંત પચાસ લાખ માણસની વસ્તીવાળા નવા રાજ્યની વ્યવસ્થા કરવાની જવાબદારી તેણે એકદમ પોતાને માથે લીધી. તેમાં તેની અદ્વિતીય બુદ્ધિ, કાર્યકારિણી શક્તિ અને આત્મશ્રદ્ધાનું જેટલું દર્શન થાય છે તેટલું તેનાં બીજાં કાર્યમાં ભાગ્યેજ થઈ શકે,અને તે વળી સને ૧૮૦૨ મા કે જે વખતે તેનું વય તેત્રીશ વર્ષનું હતું ત્યારે.

ઈટાલિની પ્રજા જે આસ્ટ્રિયા સામેના યુદ્ધમાં ફ્રાન્સના વાવટાનીચે રહીને ધાસ્તીભર્યા સંજોગોમાં પણ વફાદારીથી લડી હતી તેને આસ્ટ્રિયાની જોહુકમી નીચે પાછી

[illegible]

[illegible]

બીજે દિવસે પંદરમો સમારંભ થયો ... ટ્રેવિયન પોતાની પત્ની અને ફ્રેન્ચ પ્રધાનમંડળ સાથે તેમને માટે તૈયાર કરી રાખેલા ઉંચા મંચ ઉપર બેઠા. પછી ટ્રેવિયન ભાષણમાં તેણે પોતાનું પ્રમુખ તરીકેનું ભાષણ આપ્યું તેની ... પસંદગી અને ભાષણ કરવાની ઢબ એવાં ઉત્તમ હતાં કે તેણે પોતાની આખી જિંદગી x

x જો નેપોલિયન યોદ્ધા તરીકે નામના ન મેળવી હોત તો તે વક્તા કવિ મશહૂર ... અથવા એવી કોઈ પણ દિશામાં તરીકે નામના મેળવ્યા વગર રહેત નહિ. વાણી વાપરવામાં જેવો તે કુશળ હતો તેવોજ તે લખવામાં અને ભાષણ કરવામાં પણ હતો તેની ઉદ્‌ઘોષણાઓ આપેલી પત્રિકાઓ માનપત્રોના જવાબો તેના કરેલ

વકતૃત્વકળાના અભ્યાસ પાછળજ ગાળી હશે એમ સાંભળનારને લાગ્યા વગર રહે નહિ. જે પદ તેને લોકોએ સ્વેચ્છાથી આપ્યું હતુ તેનો તેણે સ્વીકાર કર્યો અને ઇટાલિના પ્રજાસત્તાક રાજ્યને આબાદ બનાવવાના સંબધમાં પોતાના જે જે વિચારો હતા તે પ્રતિનિધિઓને સમજાવ્યા. તેના ભાષણની વચમાં વારવાર તાળીઓના અવાજ થયા કરતા હતા અને જ્યારે તે પૂરૂં થયું ત્યારે તો લાંબા વખતસુધી તાળીઓ અને હર્ષનાદથી સભાસ્થાન ગાજી રહ્યું. નેપોલિયન ત્યાં વીશ દિવસ રહ્યો તે દરમ્યાન આ નવા રાજ્યને સુવ્યવસ્થિત કરવાને પુષ્કળ પરિશ્રમ લીધો અને આખો વખત તેમાંજ રોકાયલો રહેવા છતાં તે ફ્રાન્સને પણ ભૂલી ગયો ન હતો. ત્યાં બનતા બનાવો ઉપર અહિં રહ્યો રહ્યો પણ તે લક્ષ આપતો હતો એ તેના તે વખતના ખાનગી પત્રવ્યવહાર ઉપરથી જણાય છે.

જ્યારે નેપોલિયન પારિસ પાછો આવ્યો ત્યારે ધારાસભાઓની ચૂટણી થઇ ગઇ હતી. નવો દિવાની કાયદો મંજૂર કરવામાં અને ખ્રિસ્તી ધર્મની સ્થાપના કરવામા જે જે સભાસદોએ વિરુદ્ધતા બતાવી હતી તે બધા આ નવી ચૂંટણીમાં ઉડી ગયા હતા. જે નવા સભાસદો તેમની જગ્યાએ ચૂટાયા હતા તે સઘળા નેપોલિયનનાં તમામ કાર્યોને ટેકો આપે એવા હતા. એટલે હવે તેના માર્ગમા કશી મુસ્કેલી કે વિરુદ્ધતાનો અંશ સરખો પણ ન હતો. હવે તે ખરેખરો રાજાજ હતો, અને યૂરોપના કોઇ પણ રાજ્યકર્તા કરતાં તેના હાથમાં વિશેષ સત્તા મૂકાઇ હતી.

હવે તેની તમામ શક્તિઓ એકજ હેતુની સિદ્ધિને અર્થે કામે લાગી હતી. ફ્રાન્સ તેની જાગીર હતી, તેજ તેનો રાજ્યમુકુટ હતો અને તેમાંજ તેનું સર્વસ્વ હતુ. ફ્રાન્સની કીર્તિમાં તેની કીર્તિ હતી, તેના સુખમાં તેનું સુખ હતુ અને તેની આબાદી એજ તેની સઘળી દોલત હતી. રાતદિવસ ઉજાગરા વેઠીને, સુખનો, આરામનો ભોગ આપીને, પોતાની તમામ શક્તિઓ એકજ ધ્યેયમાં સ્થિર કરીને નેપોલિયન સ્વદેશને માટે જેટલી શારિરીક અને માનસિક મહેનત લેતો તેટલી મહેનત ભાગ્યેજ કોઇ કુટુંબનો પાલક પોતાનાં પેટનાં બાળબચ્ચાના સુખને માટે પણ લેતો હશે. આરામની તેને પરવા ન હતી, શરીરસુખની તેને તૃષ્ણા ન હતી અને ઇન્દ્રિયોપભોગનો તો વિચાર કરવાની પણ તેને ફુરસદ ન હતી. બીજા દેશોની પાયમાલી કરીને સ્વદેશોન્નતિ કરવાની તો તેણે કદિ ધારણા સુદ્ધા રાખી ન હતી. તેની મહેચ્છા એવી હતી કે ફ્રાન્સ તમામ પ્રકારના સદ્‌ગુણોમાં આદર્શરૂપ બનીને સર્વદેશોને સુખ, સ્વાસ્થ્ય અને કુશળતા પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ બતાવે. આ વખતે નેપોલિયનનું હૃદય આવી ભવ્ય અભિલાષાથી ઉછળતું હતું અને એ કરતાં વધારે ઉદાર અને ઉચ્ચ અભિલાષાને

છેલ્લુ વસિયતનામુ એ સર્વની અંદર કવિત્વ, તીવ્ર કલ્પનાશક્તિ, તર્કશક્તિ, વિવાદ કરવાની કુશળતા, પ્રતિભા વગેરે ઉમદા શક્તિઓનું દર્શન થાય છે. "ઇંગરસોલ—

ભાગ્યેજ બીજા કોઈ માનવીના હૃદયમાં સ્થાન મળ્યું હશે.

પણ તેની આ અભિલાષાની આડે આવનાર ફ્રાન્સનો બળવાન હરીફ જો કોઈ હોય તો તે એકલું ઈંગ્લાંડજ હતું. ઈંગ્લાંડની વસ્તી દોઢ કરોડની હતી ત્યારે ફ્રાન્સની ચાર કરોડની હતી, પણ ઈંગ્લાંડ પાસે તેનાં વહાણો હતાં અને તેનો કાફલો તમામ સમુદ્રો ઉપર અધિકાર ભોગવતો હતો. નેપોલિયન કહેતો કે "ફ્રાન્સ પણ શા માટે સંસ્થાનો ન વસાવે અને કાફલો ન બાંધે!" ઈંગ્લાંડના અમલદારો કહેતા કે "જો અમે તેમ કરવા દઈએ તો ઈંગ્લાંડ બીજા દરજ્જાનું રાજ્ય બની જાય અને ફ્રાન્સની દયા ઉપરજ અમે જીવી શકીએ."

ઈંગ્લાંડનું બળ સમુદ્ર ઉપર અપ્રતિમ હતું, પણ તેણે અવિવેકી બનીને પોતાના બળનો દુરુપયોગ કર્યો અને બીજી ઘણી પ્રજાઓમાં અપ્રિય થઈ પડ્યું હતું. કોઈ જો એમ કહે કે ઈંગ્લાંડ પોતાનું સર્વોપરિપણું ગુમાવવાને, સમુદ્ર ઉપરનો પોતાનો અધિકાર છોડી દેવાને અને બીજા દરજ્જાનું રાજ્ય બનવાને રાજી ન હતું તે તદ્દન વાજબી હતું, તો પછી ફ્રાન્સ પણ સંસ્થાનો વસાવવાની, પોતાનો વ્યાપાર વધારવાની, બીજી પ્રજાઓ સાથે દોસ્તી દાવા બાંધવાની અને સ્વરક્ષણ કરવા માટે કાફલો બાંધવાની ઈચ્છા કરે તો તેમાં તેનો પણ શો દોષ કહેવાય?

પોતાના તરફ બતાવાતી દુશ્મનાવટને લીધે નેપોલિયન કોઈ કોઈ વાર મિજાજ ખોઈ બેસતો પણ તેની ઉદારતા એવી લક્ષણવંત હતી કે તે હમેશાં પોતાના હરિફની ગુણગ્રાહકતા જોઈ શકતો અને તેને માન આપતો. ખેદની વાત એ હતી કે તેના પ્રતિસ્પર્ધીઓમાં તેટલી ઉદારતા ન હતી. આ બે મહાન પ્રજા વચ્ચે ચાલેલી ખૂનખાર લડાઈમાં સત્ય અને અસત્યનું મિશ્રણ થયું હતું. તેનો ન્યાય કરવાની મનુષ્યને સત્તા નથી. એ ત્રાજવાનું સમતોલપણું જાળવવાનું તો ઈશ્વરનાજ હાથમાં છે. મનુષ્યજાતિના ઇતિહાસમાં શુદ્ધ અને અશુદ્ધ આશયોની, નીતિમત્તાની અને સ્વચ્છાઈની એવી ગૂંચવણ બની ગઈ છે કે તેમાં માનવબુદ્ધિ તો ગુંચવાઈજ જાય છે. જગત ઘણું પામર છે. પ્રજાના ઇતિહાસમાં અનેક કરુણ પ્રકરણો છે.

ફ્રાન્સની ત્વરાથી વધતી જતી શક્તિ અને સમૃદ્ધિ જોઈને ઈંગ્લાંડની ચિંતા અને બીકમાં વધારો થતો હતો. નેપોલિયનની કાર્યદક્ષતા અમાનુષિક હતી. તેના દરેક કૃત્યમાં ઉંડું ડહાપણ અને લાંબી દીર્ઘદૃષ્ટિ હતી. આજે લંડનમાં સમાચાર આવે છે કે તે ઈટાલિના પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો પ્રમુખ ચૂંટાયો. પચાસ લાખ માણસોનો તેના રાજ્યમાં ઉમેરો થયો! કાલે નવી ખબર આવે છે કે તે એમાના દ્વીપમાં ફ્રેન્ચોનું સંસ્થાન વસાવે છે અને સેંટ ડોમિન્ગોને સર કરવાને એક ફ્રેન્ચ કાફલો તે તરફ ઉપડી ગયો છે. ઈંગ્લાંડની દહેશત વધવા લાગી. વળી ખબર આવે છે કે અમેરિકામાં મિસિસિપી નદીની ફળદ્રુપ ખીણમાં ફ્રેન્ચોનું એક

સંસ્થાન તૈયાર થાય છે.

દરમ્યાન આખું ફ્રાન્સ નવચેતનથી ભરપૂર બની ગયું છે. કારખાનાં, રસ્તા, પુલ, કિલ્લા નહેરો ઠામઠામ જાદુઇ સૃષ્ટિની માફક ત્વરાથી ઉભાં થતાંજ જાય છે. ફ્રાન્સના એકે એક બંદર ઉપર વહાણ બાંધનારાઓના હથોડાના અવાજ રાતદિવસ સંભળાયાજ કરે છે, અને દરેક મહિને તેનાં લડાયક વહાણોની સંખ્યા વધતીજ જાય છે. ફ્રાન્સની પ્રજામાં શક્તિનો અદ્‌ભુત વિકાસ થયેલો જોઇને ઈંગ્લંડની પ્રજા પ્રસન્ન થઇને ધન્યવાદ આપે છે. ત્યાંના રાજદ્વારીઓ તેથી ભય પામીને વિચારમાં પડી જાય છે.

આટલી બધી જંજાળ પોતાના માથા ઉપર છતાં છેલ્લા કેટલાક મહિના થયાં નેપોલિયન ફ્રાન્સના યુવાનોની કેળવણીને માટે વિશાળ યોજના ઘડતો હતો. તેણે પોતાને હાથેજ શાળાઓની યોજના લખી અને તેમાં ચલાવવાનો અભ્યાસક્રમ પણ નક્કી કર્યો. વિજ્ઞાન તરફ તેનો મજબૂત પક્ષપાત છતાં તેણે આ ઠેકાણે પ્રાચીન ભાષાઓના અભ્યાસને વિશેષ અગત્યનું સ્થાન આપ્યું હતું. આ બધી શાળાઓ લશ્કરી ઢબ ઉપર રચવામાં આવી હતી, કારણ કે ફ્રાન્સ બળવાન પ્રતિસ્પર્ધી રાજ્યોની વચ્ચે આવેલું હોવાથી દેશના એકે એક માણસને હથીઆર વાપરી શકે એવો બનાવવાની ઘણી જરૂર હતી. દરેક શાળામાં ધર્મગુરુઓદ્વારા ધાર્મિક શિક્ષણ અપાતું, લશ્કરમાંથી નિવૃત્ત થએલા વૃદ્ધ અમલદારો લશ્કરી તાલીમ આપતા અને પ્રાચીન ભાષાઓ તથા વિજ્ઞાનના વિષયો શીખવવા માટે યૂરોપના સારામાં સારા શિક્ષકોને રોક્યા હતા.

કન્યાકેળવણીમાટે તે ખાસ લક્ષ આપતો હતો. "ફ્રાન્સનો પુનરુદ્ધાર કરવા માટે સારી માતાઓ કરતાં વધારે જરૂરનું બીજું કાંઇ છેજ નહિ," એમ તે વારંવાર કહેતો હતો. દેશના યુવાન વર્ગને શાળાઓ તરફ આકર્ષવા માટે છ હજાર પ્રશ્નો ભરાવવા તેણે પચાસ લાખ ફ્રાન્કની રકમ ખર્ચવાની મંજુરી આપી, અને તે જોતા જવા માટે કશી ઢીલ રાખવામાં આવી ન હતી.

કાયદાના શિક્ષણમાટે દશ, અને વૈદકીય શિક્ષણમાટે નવ શાળાઓ સ્થાપી. હુન્નર ઉદ્યોગ શીખવવા માટે "પુલો અને રસ્તાઓની રચના શીખવવાની શાળા" એ નામની એક શાળાની સ્થાપના કરી. આ સંસ્થાઓમાં અમુક વર્ગના ખાસ અધિકાર જેવું કંઇ હતુંજ નહિ. તમામ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને એકસરખી કોટિએ મૂકવામાં આવતા હતા અને સર્વને માટે આગળ વધવાના માર્ગ ખુલ્લા હતા. નેપોલિયને કહ્યું, કે "આ તો હજી શરૂઆત છે; આગળ ઉપર આપણે ઘણું અને વધારે સારું કરી શકીશું."

ઘણા લોકોની વિરુદ્ધતા છતાં એમ તેણે ખ્રિસ્તી ધર્મ દેશમાં ફરીથી દાખલ [illegible] તે [illegible] તેની સાથે [illegible]

નાર પુરુષોને માન આપવા માટે તેણે લિજ્યન ઑફ ઑનરની પ્રથા શરૂ કરી. રાજ્યક્રાંતિનો મુખ્ય સિદ્ધાંત એ હતો કે માણસ માણસ વચ્ચેના તમામ ભેદને રદ કરવા. આ હેતુથી ફ્રાન્સમાં ઉમરાવોના દરેક માણસને "નાગરિક" એ નામથીજ સંબોધવામાં આવતો હતો. નેપોલિયનની ઇચ્છા એવી હતી કે લોકોમાં શૌર્યનાં કામો કરવાનો ઉત્સાહ વધે અને જેમણે દેશના કરી છે તેમનો દરજ્જો બીજાના કરતાં વધે તે માટે કોઈ પણ પ્રકારના ઇનામની પ્રથા દાખલ કરી. ફ્રાન્સમાં પદવીવાળા ખિતાબો અને ચાંદ ધારણ કરનારા પદવીધરો આવતા હતા અને લોકો તેમના માનસૂચક ચિહ્નો તરફ કેવી આતુરતાથી જોઈ રહે છે તેની નેપોલિયનને ખબર હતી. ધારાસભામાં આ વિચારની સામે સખત વિરોધ બતાવવામાં આવ્યો. સામા પક્ષની દલીલ એવી હતી કે એ બધી વસ્તુઓ માત્ર મનુષ્યજાતિના મિથ્યાભિમાનની નિશાનીઓ છે. નેપોલિયને જવાબ આપ્યો કે ભલે તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એ મિથ્યાભિમાનની નિશાનીઓને ધિક્કારે પણ તેણે વીરપુરુષોને ઉત્પન્ન કર્યા છે, અને જગતમાં અનેક સદ્‌ગુણ ખીલવ્યા છે. બીજા બધા દેશોમાં એનો પ્રચાર છે, પણ ત્યાં એવાં માન માત્ર ઉમરાવકુળમાં જન્મેલા માણસને જ મળે છે. આપણા દેશમાં તેમ ન કરતાં માણસની લાયકાત જોઈને એવું માન આપવામાં આવે તો શું ખોટું ? અમુક માણસે લશ્કરી કે મુલ્કી ખાતામાં ભારી સેવા બજાવી હોય, કોઈએ ઉમદા ગ્રંથ લખ્યો હોય, કોઈએ ઉપયોગી યંત્ર બનાવ્યું હોય કે સુંદર ચિત્ર તૈયાર કર્યું હોય તો તેવા માણસોને જાહેરમાં માન આપવું એમાં શું વાંધાભરેલું છે ? વળી એ માન આપણે વંશપરંપરાગત નથી આપવાના કે જેથી કરીને બીજા દેશોમાં બે બદામની અક્કલવાળા મર્દ અને બેરોનેટ કહેવાય છે તેવું આપણા દેશમાં પણ થાય. માણસોને તેની યોગ્યતાના પ્રમાણમાં માન આપવાથી મનુષ્યની સમાનતાનો સિદ્ધાંત તૂટતો નથી. વળી આ ઇનામ ફર્સ્ટ કૉન્સલથી માંડીને નાનામાં નાના ખેડુતસુધી સર્વને માટે ખુલ્લાં રાખીશું. આવી આવી દલીલોથી નેપોલિયને સામા પક્ષની વિરુદ્ધતા ઓછી કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ જ્યારે મત લેવાયા ત્યારે આ દરખાસ્ત પસાર થવા છતાં તેના વિરુદ્ધમાં ઘણા મત નોંધાયા. આ માનનીય વર્ગમાં ૭ હજાર માણસો રાખવાના હતા અને તેમાં વધારે ઓછી લાયકાત પ્રમાણે ચાર વર્ગ પાડવાના હતા. આ વર્ગમાં દાખલ થયાની નિશાની તરીકે એક લાલ પટ્ટી આપવાની હતી. સામાન્ય સિપાઈ વૃદ્ધ સાક્ષર કુશળ કારીગર સેનાધિપતિ સર્વને એકસરખી પટ્ટી આપવાની હતી. ફ્રાન્સને માટે આ પ્રથા એટલી જરૂરી જણાઈ છે કે ત્યાર પછી તે દેશમાં અનેક રાજ્યક્રાંતિઓ થઈ ગઈ પણ લિજ્યન ઑફ ઑનરની પ્રથા ના હજી ચાલુ જ છે અને હવે તો તેની પ્રતિષ્ઠા એટલી બધી વધી ગઈ છે કે કુલીનતાનો ગર્વ રાખનારા ઉમરાવો અને અન્ય દેશોના બાદશાહો પણ નેપો-

લિયને સ્થાપેલું આ માન મેળવવાનો લોભ રાખે છે.

નેપોલિયનની લોકપ્રિયતાની હવે સીમા ન હતી. પ્રજા તરફથી તેના પ્રત્યેનો આભાર વ્યાવહારિકરીતે દર્શાવવાને કાંઈક થવું જોઈએ એવી વાત ઘણે ઠેકાણે ચર્ચાવા લાગી. ધારાસભામાં પણ આ વાત આવી અને પ્રમુખે પોતાના વિચાર નીચેના શબ્દોમાં જાહેર કર્યાઃ—

" જેમણે પોતાનાં સુંદર કાર્યોવડે દેશની કીર્તિમાં વધારો કર્યો હોય અથવા આપત્તિમાંથી સ્વદેશનું રક્ષણ કર્યું હોય તેવા વીરપુરુષોને જાહેર માન આપવાનો રિવાજ દરેક દેશમાં પ્રચલિત છે. આપણા દેશમાં જનરલ બોનાપાર્ટ કરતાં દેશને વધારે આભારી કરનાર બીજો કોઈ પુરુષ છેજ નહિ. તેણે પોતાની બુદ્ધિ અને વીરતાવડે અરાજકતાના અંધકારમાંથી તેમજ બહારનાં આક્રમણમાંથી સ્વદેશને મુક્ત કર્યો છે. ફ્રાન્સની મહાન અને ઉદાર પ્રજા આવા ઉપકારની યોગ્ય કદર કર્યા વગર રહેશેજ નહિ. પ્રજાએ તેના પ્રત્યેનો આભાર અને પ્રેમ બતાવવા માટે શું કરવું તે વિષે તેના સાથે મસલત કરવાને એક ડેપ્યુટેશન તરતજ મોકલવામાં આવ્યું. તેમણે તેનાં કાર્યોનાં અને ગુણનાં વખાણ ઘણી સુંદર ભાષામાં કર્યાં તે સાંભળ્યા પછી તેણે તેનો આ પ્રમાણે ઉત્તર વાળ્યોઃ—

"મને જે કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું હતુ તે મેં પૂર્ણ કર્યું છે એમ જાણીને થતા આત્મસંતોષ સિવાય બીજી કીર્તિની મને સ્પૃહા નથી. મારા સ્વદેશબંધુઓના પ્રેમ સિવાય બીજા ઈનામની હું ઈચ્છા રાખતો નથી. તેમના ઉપર પડતાં દુઃખને હું મારી મોટામાં મોટી વિપત્તિરૂપ માનું છું; મારા દેશની સેવા કરી શકું તેટલા માટેજ હું મારી જિંદગીને વહાલી ગણું છું અને મરતી વખતે ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યની અચળ કીર્તિ અને આબાદી જોઈને મરૂં તો મરણ પણ મને આકરૂં નહિ લાગે, એવી જો મારા દેશબાંધવોને ખાત્રી થતી હોય તો મને પૂરતો સંતોષ થશે "

ત્યારે હવે તેને આપવું શું ? દોલતની તેને દરકાર નથી, લાખો કરોડો સોનાં મોહોરના ઢગલા તેની આગળ ધરવામાં આવ્યા પણ તે ન લેતાં તેણે સ્વદેશને અર્પણ કરી દીધા. આરામ, વિલાસ તરફ તો તેને રુચિજ નથી. સ્મરણસ્તંભોને પણ તે સાધ્ય નહિ પણ સાધનરૂપ માને છે. તેને માત્ર સત્તાજ વહાલી છે જેનો ઉપયોગ તે લોકોના કલ્યાણમાટે કરી શકે.

પરંતુ સવાલ એ થયો કે તેની પાસે હાલ જે સત્તા છે તેમાં કયે રસ્તે વધારો કરવો ? તેને કયી સત્તાની ઉણપ હતી ? તે ચક્રવર્તી રાજાના જેટલી સત્તા ધરાવતો હતો. ધારાસભા, વડીધારાસભા, અમલદારમંડળ સર્વ તેની મરજી આધીન હતાં. તેની કૉન્સલ તરીકેની નિમણુક દશ વર્ષ માટેની હતી. તેમા કાં તો બીજાં દશ

દનો વધારો કરી આપવો અથવા તો તે જીવનપર્યંત એ પદવી ભોગવે એવો ઠરાવ પસાર કરવો આ બે સિવાય ત્રીજો રસ્તો ન હતો તેને પોતાને શું પસંદ છે તે જાણવાને પ્રજાના નેતાઓએ, અને વડીધારાસભાના સભ્યોએ ઘણાં ફાંફાં માર્યા, પણ કશું જણાયુ નહિ. તેને રાજા થવાની ઇચ્છા હોય તો તેને માથે રાજમુકુટ પહેરાવવાને પણ પ્રજા તૈયાર હતી, પણ તેણે તો માત્ર એટલુંજ કહ્યું કે વડી ધારાસભાને જે કરવુ હોય તે કરે તેઓ જે કરશે તેમાં મારી સંમતિ છે

૧૮૦૨ના મે માસની ૮ મી તારીખે નેપોલિયનની ફર્સ્ટ કૉન્સલ તરીકેના હોદ્દાની મુદતમાં બીજા દશ વર્ષનો વધારો કરી આપવાનો ઠરાવ પસાર થયો તેણે તેનો આભારસૂચક ઉત્તર આપ્યો

ત્યાર પછી વડીધારાસભાની એક ખાસ બેઠક કરવામાં આવી અને તેની આગળ બે ઠરાવ રજૂ થયા (૧) નેપોલિયનને જીવનપર્યંત ફર્સ્ટ કૉન્સલની પદવી આપવી કે નહિ ? (૨) તેના પોતાના પછી આવનાર કૉન્સલની નિમણૂક કરવાનો અધિકાર તેને આપવો કે નહિ ? બીજા ઠરાવ પ્રમાણે કરવાથી તો પ્રજાસત્તાક રાજ્યના ઓથા નીચે રાજસત્તાક ગાદીપત ન લાવવા જેવુ હતુ

આ બેઉ ઠરાવવિષે નેપોલિયનનો મત પૂછવામા આવ્યો. તેણે સર્વની અજાયબી વચ્ચે બીજો ઠરાવ તો તદ્દન રદ્દ કર્યો આમ કરવામા તેનો ખરો હેતુ શો હતો તે બાબતમા ઇતિહાસ લખનારાઓ જૂદાં જૂદાં અનુમાન કરે છે, અમુક કાર્ય કરવામાં કરનારનો ખરો હેતુ શો છે તે વિષે ચોક્કસપણે મત આપવો એ જોખમભરેલુ છે, પણ નેપોલિયને જે નીતિનો અંગીકાર કર્યો તેમાં તેનું નિર્લોભીપણું અને ઉદારતા તો જણાઇજ આવે છે પહેલી દરખાસ્તના જ્યારે મત લેવાયા ત્યારે તેની વિરુદ્ધમા માત્ર આઠેક હજાર મત હતા અને તરફેણમાં ૩૫૬૮૮૮૫ મત પડ્યા હતા કોઈપણ રાજ્યકર્તાની ચૂંટણી આટલી બધી ભારે બહુમતીથી ભાગ્યેજ થઈ હશે

અન્ય રાજ્યોના એલચીઓ અને પ્રજાના પ્રતિનિધિઓના અભિનંદન નેપોલિયન સ્વીકારે તેને માટે એક ભવ્ય રાજદ્વારી મહોત્સવ પાળવાનો દિવસ મુકરર કરવામાં આવ્યો ટ્યૂલેરીસ રાજમહેલથી લક્ઝેમ્બર્ગ સુધી માર્ગની બેઉ બાજુએ ભભકાદાર લશ્કરી પોશાકમાં સજ્જ થએલા સિપાઇઓ હારબંધ ગોઠવાઇ ગયા હતા અને તેમની વચમા થઇને આઠ ઘોડાની ગાડીમાં બેસીને નેપોલિયન અને તેના દરબારીઓની સ્વારી જવાની હતી એ દેખાવ જોવાને આખા પારિસ નગરની વસ્તી એકત્ર થઇ હતી અને તેમના હર્ષનાદથી દિશાઓ ગાજી રહી હતી. પોતાને મળેલાં અભિનંદન પત્રના ઉત્તરમાં નેપોલિયને કહ્યું કે —

દરેક દેશજનનુ જીવન તેનુ પોતાનુ નહિ પણ તેના દેશનુ છે ફ્રેન્ચ પ્રજાના

એવી ઇચ્છા છે કે મારે મારી આખી જિંદગી ફ્રાન્સની સેવામાં અર્પણ કરવી તો હું તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવાને ખુશી છું. હે સભાસદો અને શહેરીઓ! તમારા સહકારથી, અમલદારોની મદદ અને આ બળવાન પ્રજાના વિશ્વાસ અને સહાનુભૂતિવડે હું ફ્રાન્સના સ્વાતંત્ર્યનું, સમાનતાનું અને તેના આબાદીનું રક્ષણ કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ. **જે પ્રજા સદ્ગુણોમાં ચડીઆતી હશે તેનોજ સૌથી વધારે સુખી થવાનો હક્ક છે**, અને તેના સુખમાંથી આખા યૂરોપને પણ સુખશાંતિ મળશે. તમામ પ્રકારની સત્તાના મૂળ સ્વરૂપ પરમાત્માની આજ્ઞાથી પૃથ્વી ઉપર ન્યાય, સમાનતા અને વ્યવસ્થા જાળવવાની ફરજ મને પ્રાપ્ત થઈ છે તેને માટે હું ઘણો મગરૂર છું. મારા જીવનની છેલ્લી ઘડી આવશે ત્યારે મારી જવાબદારી હું મારે માથેથી ઉતારીશ અને મારા કાર્યને માટે ભવિષ્યની પ્રજા શો મત બાંધે છે તેને માટે ચિંતા રાખવાનું મને કારણ રહેશે નહિ એવી હું આશા રાખું છું."

બીજે દિવસે વડી ધારાસભામાં નવા રાજ્યતંત્રને લગતા ખરડા રજૂ થયા. નેપોલિયને પ્રમુખસ્થાન લીધું અને તેની એકેએક કલમ વિગતવાર સમજાવી. તેમાં એવી પણ એક કલમ હતી કે નેપોલિયનને તેના વારસની પસંદગી કરવાની સત્તા આપવી. કેટલીકવાર આનાકાની કર્યા પછી છેવટે તે તે બાબતમાં પણ સર્વની ઇચ્છાને તાબે થયો. પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રમાંથી ફ્રાન્સ હવે નિરંકુશ રાજસત્તા સ્વીકારવાની તૈયારી કરતું હતું તે આ ઉપરથી જણાઇ આવે છે. આસપાસના તે વખતના સંજોગો અને ફ્રાન્સના લોકોની તે સમયની પ્રકૃતિ ધ્યાનમાં લેતા ત્યા પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્ર તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં લાંબો વખત નભી શકે એમ હતુંજ નહિ.

નેપોલિયન મિસરથી પાછો આવ્યો તેને પૂરાં ત્રણ વર્ષ થયા ન હતાં. તે દરમ્યાન તેણે એવી મહાભારત યોજનાઓ સફળતાપૂર્વક પાર ઉતારી, કે આખી દુનિયાનો ઇતિહાસ ઉથલાવી જોતાં પણ તેની તુલનામા મૂકી શકાય એવુ બીજું ઉદાહરણ જોવામાં આવતું નથી. કોઇ પણ માણસ આટલું મોટું કાર્ય આટલા ટુંક વખતમાં સિદ્ધ કરી શકયો નથી.

प्रकरण २५ मु–एमेननी सुलेहनो भग

નેપોલિયનને જીવનપર્યંત અનિયંત્રિત સત્તા આપવામા આવી એ સમાચારથી યુરોપના તમામ રાજ્યોમા ઘણીજ ખુશાલી ફેલાઈ ગઈ, કેમકે પ્રજાસત્તાક રાજ્યના સિદ્ધાંતોની તેમની પ્રજા ઉપર થતી અસરની તેમને જે બીક લાગતી હતી તે આથી ઓછી થઈ અને ફ્રાન્સનુ રાજ્યતંત્ર તેની આસપાસના દેશોના રાજતંત્ર સાથે વધારે સામ્યતા ધરાવતુ થયુ ઈંગ્લન્ડના મુખ્ય પ્રધાને પણ ફ્રેન્ચ રાજપ્રતિનિધિને ખાત્રી આપી કે આ બનાવને બ્રિટિશ સરકાર અંતઃકરણપૂર્વક અનુમોદન આપે છે પ્રશિયાના રાજાએ, રશિયાના ઝાર અને આસ્ટ્રિયાના રાજકર્તાએ પણ નેપોલિયનને અભિનંદન આપ્યુ ‍ સ્પેનની અર્ચિડ રાણીએ પણ ફ્રેન્ચ રાજદૂતને મોઢે પોતાનો સંતોષ જાહેર કરતાં કહ્યુ કે "જનરલ બોનાપાર્ટ મહાન્ વ્યક્તિ છે તેણે મને અગત નુકશાન કર્યું છે તોપણ તે બુદ્ધિમાન છે એમ તો મારે કહેવુંજ પડે છે ફ્રાન્સની અરાજકતાને અંકુશ નીચે આણીને તેણે યુરોપની સેવા બજાવી છે તેણે પોતાની યોગ્યતાને લીધેજ પોતાના દેશનુ રાજ્યતંત્ર પ્રાપ્ત કર્યું છે હુ મારા છોકરાના રાજકુમારોને તેનોજ દાખલો લેવાનુ શીખવુ છુ, અને તેની અદ્ભુત કારકીર્દીનુ મનન કરવાનો આગ્રહ કરું છુ"

પણ ઈંગ્લંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચેની મુશ્કેલીઓ દિવસે દિવસે ઝપાટાબંધ વધતીજ જતી હતી ફ્રાન્સની સાથે સલાહ થયા પછી ઈંગ્લંડે પોતાના માલના વેચાણની જે આશા રાખી હતી તેમા તેને નિરાશા મળી ઈંગ્લંડનો મુખ્ય ઉદ્યોગ સુતરાઉ કાપડ અને લોખંડનો સામાન બનાવવાનો હતો પણ આ બાજુએ નેપોલિયને પોતાના દેશના ખુદના ઉદ્યોગનો વિકાસ કરવાના હેતુથી એવો હુકમ કર્યો હતો કે જે માલ દેશમા બની શકતા હોય તે માલની પરદેશમાંથી જરા પણ આયાત ન કરવી વિદ્ સને તેના મજૂરો લાગવગ હજી પણ પુષ્કળ હતો નેપોલિયનને દિવસે દિવસે વધારે બળવાન બનતા જોઈને તેમનો ઈર્ષ્યાગ્નિ પ્રજ્વલિત થયો અને તેથી જેને તેઓ ફ્રાન્સનો લોભ કહેતા હતા તેની વિરુદ્ધ અંગ્રેજી વર્તમાનપત્રોમાં સખત

લખાણુ લખવા લાગ્યા. ફ્રાન્સના પદભ્રષ્ટ થએલા રાજાના પક્ષકારો, જેમણે નવું રાજ્યબંધારણ સ્વીકારવાને ના પાડી હતી અને હજી પણ એ રાજાના વંશજોને ફરીથી ફ્રાન્સની ગાદીએ બેઠેલા જોવાને ઇચ્છતા હતા તેમને ઘણાખરાને ઈંગ્લંડે આશ્રય આપ્યો હતો.

ફ્રાન્સની સાથેની લડાઇમાં તેઓ ઈંગ્લંડના સહાયક હતા. એવા વિપત્તિગ્રસ્ત માણસો તરફ સહાનુભૂતિ બતાવ્યા વગર બ્રિટિશ સરકારને કેમ ચાલે ? તેમ ન કરે તો તેમની ઉદારતામાં ખામી આવે. એ પરદેશીઓને વળી દયાળુ બ્રિટિશ સરકારે પેન્શન બાંધી આપ્યાં હતાં; અને એ પેન્શન લેનાર ગૃહસ્થો નેપોલિયનનું ખૂન કરવાનાં કાવત્રાં રચતા હતા અને તેને ગોળીથી મારી નાખવા માટે મારાઓ મોકલતા હતા. નેપોલિયન ક્રોધ સાથે ફરિયાદ કરતો કે તેનું ખૂન કરવા આવનાર મારાઓને બ્રિટિશ સરકાર તરફથી પગાર મળે છે.

પેલ્ટિયર નામના એક શખ્સે નેપોલિયન, તેની સ્ત્રી, તેના ભાઇઓ, બહેનો સર્વને વિષે ઘણી નીચમાં નીચ બદનક્ષીભરેલી પત્રિકાઓ ઈંગ્લંડમાં છૂટે હાથે વહેંચી; તેમાં નેપોલિયનનાં કુટુંબીઓ ઉપર હલકામાં હલકા અને ભયંકરમાં ભયંકર કમકમાટી ઉપજાવે એવા દુર્ગુણોનો આરોપ મૂક્યો હતો. એ પત્રિકાનો ફેલાવો આખા ઈંગ્લંડમાં અને અમેરિકામાં કરવામાં આવ્યો. લોકો ઉપર તેની ઘણી અસર થઇ. આવા ગલીચ હેવાલનો ફેલાવો કરવામાં ઘણા માણસો રસપૂર્વક ભાગ લેતા, કેમકે તેમને તો ગમે તેમ કરીને નેપોલિયનની લોકપ્રિયતા ઓછી કરવી હતી અને [illegible] સાથે ફરીથી લડાઇમાં ઉતરવાની તરફેણમાં લોકલાગણી મજબૂત કરવી હતી. [illegible] આ પોતાની આવી હલકી બદનક્ષીભરેલી પત્રિકાના સામટે [illegible] નથી એવો નેપોલિયને ફરિયાદ કરી પણ જવાબ મળ્યો કે ઈંગ્લંડમાં છાપખાના સ્વતંત્ર છે. માટે તમારે ઈંગ્લંડની અદાલતમાં એ વિષે [illegible] ફરિયાદ કરવી હોય તો કરો. આવાં ખોટાં આળ મુકનારી [illegible] છે અને [illegible] રુધિરપ્લાવિત કરનાર યુદ્ધની આ રીતે [illegible] છે તે નેપોલિયન [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

નેપોલિયન તો આ [illegible] રેઢો સમૃદ્ધ કર્યો, તેમાં આંતરિક સુધારા કરવા [illegible] ની યોજના પણ હતી. આલ્પ્સ પર્વતને કોરીને [illegible] કરી એવો કને લાગી ગયા હતા. [illegible] તેથી ધ્યાન આપીને [illegible] હતો. તેના હાથમાં અનિયંત્રિત રાજસત્તા આવી હતી અને પ્રજા તેના ઉપર ફિદા થઈ ગઈ હતી. [illegible] હતો અને પાતાને યૂરોપમાં સુપ્રસિદ્ધ બનાવનાર [illegible] મનમાં [illegible] હતો. તેણે પોતાના [illegible] રાજ [illegible] હતી અને તેણે તમામ [illegible] આર્થિક ઉન્નતિ કરવા [illegible] લાગ્યું [illegible] જેથી કરીને [illegible] અટકાવવા માટે તેણે [illegible] અને સમાધાનવૃત્તિથી બનતા યત્ન કરી જોયા.

અંગ્રેજ રાજપ્રતિનિધિ લૉર્ડ વ્હીટવર્થ અને તેની પત્નીનું અત્યંત પ્રેમાળ અને વિનયપૂર્વક સન્માન કરવામાં આવ્યું. તેમના માનમાં ભવ્ય મિજલસો કરી. નેપોલિયનના બેઉ સહકારી કૉન્સલો પણ આ નામાંકિત અંગ્રેજ પરોણાઓની મહેમાની કરવા અગ્રેસર થઈ જતા હતા. ઈંગ્લંડની સાથે મૈત્રી જાળવવાને આટલા બધા યત્ન કર્યા છતાં કંઈ સારું પરિણામ આવ્યું નહિ. હજી પણ બ્રિટિશ સરકાર પોતે આપેલા વચનની વિરુદ્ધ જઈને માલ્ટાનો કબજો છોડ્યો નહિ. આખરે તેમણે

નિડરપણે માગણી કરી કે માલ્ટા તો ઈંગ્લંડને આપવોજ પડશે. નેપોલિયનને અત્યંત ક્રોધ ચડ્યો. તેણે કહ્યું, " ફ્રાન્સને સલાહ કરવી છે પણ આબરૂદાર પ્રજાને ઘટે તેવી સરતે કરવી છે." તેણે અંગ્રેજ રાજપ્રતિનિધિને મળીને તેને પોતાના વિચાર અને નિશ્ચય ખુલ્લે ખુલ્લા શબ્દોમાં સમજાવી દેવાનો ઠરાવ કર્યો.

તેણે લૉર્ડ વ્હીટવર્થને પોતાના મંત્રણામંદિરમાં આવવાનું નિમંત્રણ મોકલ્યુ. એક મોટા ટેબલની એક બાજુએ પોતે બેઠો અને તેની સામેની બાજુએ અંગ્રેજ રાજપ્રતિનિધિને આસન આપ્યું. તેણે કહ્યું, "મારા ખરા અભિપ્રાયની અને ભવિષ્યમાં હું કેવાં પગલાં લઈશ તેની આપને ખાત્રી થાય તે માટે તમારી સાથે રૂબરૂમાં વાતચીત કરવાની મારી ઇચ્છા છે." પછી પોતાની અપ્રતિમ જુસ્સાદાર, મનોવેધક અને અત્યંત સ્પષ્ટ ભાષામાં તેણે ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લંડના વ્યવહારનો અથથી ઇતિસુધી હેવાલ રજૂ કર્યો. ત્યાર પછી તેણે છેવટમાં કહ્યું કે " ઈંગ્લંડની સાથે સારો સંબંધ જાળવવા માટે જે જે પ્રયત્નો કર્યા તેનો ઉત્તર મને ઈંગ્લંડે મિત્રભાવે આપ્યો નથી. ત્યાંનાં વર્તમાનપત્રો મારે માટે વેરઝેરથી ભરાયલાં લખાણ પ્રકટ કરે છે. ત્યાં આવી રહેલા ફ્રેન્ચોનાં પત્રોને બ્રિટિશ રાજનીતિ પ્રમાણે ન આપી શકાય એટલી બધી હદ બહારની છૂટ આપવામાં આવી છે. મારૂં ખૂન કરવા માટે કાવત્રાં કરનારાઓને ઈંગ્લંડ તરફથી પેન્શનો આપવામાં આવ્યાં છે. એ લોકો વારવાર ફ્રાન્સ આવીને અહિં આભ્યંતરિક કલહ ઉભો કરવાની ખટપટ કરે છે. ફ્રાન્સના પદભ્રષ્ટ થએલા રાજવંશીઓને રાજકર્તાઓને ઘટતું માન આપવામાં આવે છે. તેમના માણસો ઇટાલિ અને સ્વિટ્ઝર્લેન્ડમાં પણ ફ્રાન્સની સામે ખટપટ ઉભી કરવાને કોશેષ કરતા ફરે છે ઈંગ્લંડથી આવતી એકે એક વાયુની લહેરમાં વેર અને અપમાનની ગંધ આવે છે. હવે અમે એવી સ્થિતિમાં મૂકાયા છીએ કે અમારે આમાથી મુક્ત થવુંજ પડશે. તમારે એમેનના કોલકરાર પાળવા છે કે નથી પાળવા ? મે મારા તરફથી તમામ સરતોનો પૂરેપૂરો એકનિષ્ઠાથી અમલ કર્યો છે. એ કોલકરાર પ્રમાણે મારે નેપલ્સ અને રોમનાં રાજ્યો ત્રણ મહિનામાં ખાલી કરવાના હતાં. મે એજ મહિનામાં ત્યાંના ફ્રેન્ચ લશ્કરને બોલાવી લીધું, પણ આજે દશ દશ મહિના થયા તોપણ હજી અંગ્રેજ લશ્કર તો માલ્ટા અને મિસરમાંથી ખસ્યુજ નથી, આ બાબતમા મને ઠગવાની કોશેષ ફોકટ છે. તમારે સલાહ જોઇએ છે કે લડાઇ કરવી છે ? જો તમારે લડાઇજ કરવી હોય તો તેમ ખુલ્લે ખુલ્લુ કહી દો. અમે જરા પણ ક્યારા રાખ્યા વગર લડવા તૈયાર છીએ. જો તમારે સલાહજ કરવી હોય તો માલ્ટા અને મિસર ખાલી કરો."

-" માલ્ટાનો કિલ્લો દરિયાઈ દૃષ્ટિબિન્દુથી ઘણો અગત્યનો છે; પણ તે કરતાં પણ હું તેને વધારે અગત્યનો માનું છું કારણ કે ફ્રાન્સનું સ્વમાન તેની સાથે જોડાયલું છે જે ગંભીર સુલેહનામા ઉપર અમે સહી કરી તેની કલમનો અમે ભંગ થવા

દઈએ તો દુનિયા અમારે માટે શું બોલે ? તેમ કરીએ તો અમારા બળ ઉપર પાણી ઢોળાય. મારો નિશ્ચય થઈ ચૂક્યો છે કે હું તમને માલ્ટા આપું તે કરતાં પારિસ આપવાનું વધારે પસંદ કરૂં "

" સુલેહ જાળવવા હું કેટલો ઇન્તેજાર છું તે વિષે જો તમને વહેમ આવતો હોય તો મારી હકીકત સાંભળો અને પછી મારી દાનત સાચી છે કે નહિ તેની તુલના કરજો. મારી નાની ઉમર છતાં મેં જે સત્તા અને કીર્તિ મેળવી છે, તે તમામ કીર્તિ અને સત્તાને એક જીવસટોસટની લડાઈમાં ઉતરીને જોખમમાં નાખવા શું હું રાજી છું ? જો મારે આસ્ટ્રિયા સાથે લડવું હોય તો મારે માટે વિયેના જવાનો માર્ગ હું કરી શકું છું. જો મારે તમારી સાથે લડાઈમાં ઉતરવું પડશે તો યૂરોપ ખંડના એકેએક રાજ્યને હું તમારાથી વિખુટું પાડવા શક્તિવાન છું. તમે અમને ઘેરી લેશો પરંતુ હું પણ તમને તેવીજ રીતે ઘેરી શકીશ. તમે અમને યૂરોપખંડમાંજ પૂરી મૂકશો તો હું પણ તમને સમુદ્રોમાંજ પૂરી રાખીશ, છતાં પણ લડાઈનું અનુકૂળતાભર્યું છેવટ લાવવા માટે એના કરતાં પણ વધારે બળ બતાવવાની જરૂર છે. દોઢ લાખ યોદ્ધાઓનું સૈન્ય અને વિશાળ કાફલો અમારે તૈયાર કરવો પડશે. તે અમે કરી શકીશું. હું કાં તો ઇંગ્લીશ ખાડી ઓળંગીને લંડનના દરવાજા આગળ આવી ઉભો રહીશ અથવા તો મારી કીર્તિ, મારી જિંદગી, મારૂં ભવિષ્ય મારૂં સર્વસ્વ લઈને મારે સમુદ્રને તળીએ ડૂબવું પડશે તો હું ડૂબીશ. ઇંગ્લંડ૫ર ચઢાઈ કરવી એ ભયંકર સાહસ છે, પણ જો તમે મને ફરજ પાડશો તો છેવટે મારે તે પણ કરવું પડશે "

પછી લૉર્ડ વ્હીટવર્થની અજાયબી વચ્ચે આ સાહસ ખેડવામાં કેવાં કેવાં જોખમ સમાયલાં છે વહાણુ, સૈન્ય, દારૂગોળો તથા બીજી યુદ્ધસામગ્રી એકઠી કરવા માટે શી શી તૈયારી કરવી પડશે, અંગ્રેજ કાફલાની નજર ચૂકાવવામાં કેટલી કેટલી મુશ્કેલીઓ નડશે તે બધું ખુલ્લા દિલથી કહ્યા પછી તેણે જણાવ્યું કે " અમે જીતીએ તે કરતાં અમારો વિનાશ થવાનો સંભવ વધારે છતાં મારે તે સાહસ ખેડવુંજ પડશે. તમે જુઓ છો કે અત્યારે મારી પાસે દોલત છે, સત્તા છે અને મારા દેશમાં સુલેહ છે, છતાં હું શામાટે તે સર્વને જોખમમાં નાખું ? હવે હું ખરા અંતઃકરણથી બોલું છું કે નહિ તેનો તમે વિચાર કરી જુઓ "

' મારે ખટેતર છે કે હું અને તમે બેઉ સુલેહની સરતો પાળીએ. તમારે માલ્ટા ખાલી કરવો જોઈએ. તમારાથી મારૂં ખૂન કરવાનો પ્રપંચ કરનારાને આશ્રય નહિ અપાય. ઈંગ્લંડનાં વર્તમાનપત્રો અને મારી બદનક્ષી કર પણ પેલા કમાવ દેશદ્રોહી ફ્રેન્ચોને કાયદા પ્રમાણે તમારે દેશપાર કરવા જોઈએ. આપણે બેઉ એક થઈએ તો જગત ઉપર આપણે કેટલું બળ અજમાવી શકીએ તેનો ખ્યાલ કરો ! હું દસ વર્ષ

મહેનત કરું તોપણ તમારી બરોબરી ન કરી શકું એવું બળવાન નૌકાસૈન્ય તમારી પાસે છે; પણ દુનિયાના કોઈ પણ ભાગમાં મારી સાથે આવવા તૈયાર હોય એવા અદ્વિતીય પાંચ લાખ યોદ્ધાઓનો હું માલિક છું. તમારું આધિપત્ય સમુદ્ર ઉપર છે તો મારું જમીન ઉપર છે; માટે આપણે અંદર અંદર લઢી મરવા કરતાં આપણાં બળ એકત્ર કરીને આખા જગતનું ભાવિ આપણી હથેલીમાં રમાડીએ. ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લંડ એક થાય તો માણસજાતનું દરેક રીતે કલ્યાણ કરી શકે."

આટલું છતાં ઈંગ્લંડે તો જૂદાં જૂદાં બહાનાં બતાવીને માલ્ટા ખાલી કર્યોજ નહિ, અને બેઉ પક્ષ વચ્ચે કડવાશ વધતી ચાલીને લડાઈની પણ તૈયારી થવા લાગી.

નેપોલિયને એમ પણ કહ્યું કે ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લંડની તકરારનો નિવેડો ન આવે ત્યાંસુધી જામીનગીરી તરીકે રૂશિયાને માલ્ટા સોંપો. ઝારે પોતે પણ મધ્યસ્થ થવા ખુશી બતાવી. આ વાતની પણ ઈંગ્લંડે ના કહી અને કહ્યું કે ઝાર આ કામ માથે લેવા ખુશી હોય એમ અમે માનતા નથી. પછી તેમણે કહેવડાવ્યું કે અમને માલ્ટાનો કબજો દશ વર્ષસુધી આપવો અને તેના બદલામાં અમે ઇટાલિના પ્રજાસત્તાક રાજ્યને રાજ્ય તરીકે સ્વીકારીએ. સાથે સાથે પોતાના રાજપ્રતિનિધિને સૂચના કરી હતી કે જો આ સરતો ફ્રાન્સ સાત દિવસની અંદર કબૂલ ન કરે તો ફ્રાન્સ છોડી ચાલ્યા આવવું. આવી અપમાનભરેલી સરતો ફ્રાન્સે સ્વીકારી નહિ અને લડાઈ જાહેર કરી છે એવી ફ્રાન્સને નોટીસ મળતા પહેલાં તો ઈંગ્લંડે ફ્રાન્સનાં વેપારી વહાણો જ્યાં દીઠાં ત્યાંથી પકડી લેવા માંડયાં અને જગત્ ઉપર દાવાગ્નિ ફરીથી સળગી ઉઠયો.

આ લડાઈમાટે નેપોલિયન જવાબદાર હતો એવું સાબિત કરવા માટે એક પણ ઐતિહાસિક પુરાવો નથી. અનેક ઇતિહાસકારો જેમાંના કેટલાક તો નેપોલિયનને ઇન્સાફ આપવા કરતાં ગેરઇન્સાફ આપવાનું વધારે વલણ બતાવે છે તેઓ પણ આ બાબતમાટે તો ઈંગ્લંડનેજ જવાબદાર ગણે છે. દાખલાતરીકે એલિસન શું લખે છે તે જોઈએ:—" જે સંજોગો વચ્ચે આ કલહ ફરીથી ઉત્પન્ન થયો તેનું શાંત ચિત્તે અવલોકન કરતાં બ્રિટિશ સરકાર સલાહ તોડવા હદ બહાર આતુર હતી એ વાતની તો ના પાડી શકાતીજ નથી; અને એ બે દેશના અરસ્પરસના વ્યવહાર જોતાં અમે બોલેજ લડાઈની શરૂઆત કરી એમ કહેવું પડશે.'

લૉકહાર્ટ લખે છે કે 'સને ૧૮૦૩ ની ૧૮ મી મેને રોજ ઈંગ્લંડે લડાઈ જાહેર કરી, પણ ત્યાર પહેલાં તો ફ્રાન્સના વહાણોને જ્યાં મળી આવે ત્યાંથી પકડી લેવાનો હુકમ કરી [illegible] જાહેર થવાનો. એમ્બેસેડર પારિસ પહોંચે ત્યાર પહેલાં તો ઈંગ્લંડે [illegible] ફ્રાન્સની [illegible] કબજે કરી લીધાં'. આ [illegible]

પણુ એવો રિવાજ લાંબા વખતથી ચાલતો આવેલો હતો અને ઈંગ્લંડ તે પ્રમાણે આવા સંજોગોમાં વર્તન કરતું હતું ”

લડાઇ નવેસરથી સળગી તે પ્રસંગે નેપોલિયને પોતાના પ્રધાનમંડળને જે ભવ્ય શબ્દો કહ્યા છે તેનો પડઘો પ્રત્યેક ઉદાર હૃદયમાંથી પડયા વગર રહેશેજ નહિ. “ જ્યારે અંગ્રેજો આપણુને ઈંગ્લીશ ચેનલ કૂદી જવાની ફરજ પાડે છે ત્યારે આપણે કૂદીશું ભલે તેઓ આપણાં થોડા વહાણુ અને સંસ્થાનો પડાવી લે, પણુ હું તો ખુદ લંડન શહેરમાં મારી હાક વગાડીશ હું તેમને એવી આગાહ શીખામણુ આપીશ કે આંખમાંથી રુધિરનાં આંસુ ટપકાવીને તેઓ આ લડાઇ ઉભી કરવા માટે પસ્તાશે. ત્યાંના પ્રધાનમંડળે પોતાના રાજાને આખા યુરોપના દેખતાં જૂઠું બોલવાની ફરજ પાડી છે બૂમબ્ય સમુદ્રને માટે તો હું કંઠે પ્રાણુ આવતાસુધી લડીશ. એકવાર હું ડાવર પહોંચી જાઉં તો પછી સમુદ્ર ઉપરના જુલમગારોનુ આવી બન્યુંજ જાણવું વળી જે પ્રજાથી ફ્રાન્સની ચડતી દેખી ખમાતી નથી તેની સાથે આપણે વહેલુ મોડું લડવું તો પડતજ તો હવે અત્યારેજ કાં ન લડીએ ? અંગ્રેજોએ આ વખતે અન્યાય કર્યો છે આવો અન્યાય તેઓ કદાચ ફરીથી ન પણુ કરે તેમણે સંધિવ્યવહાર પણુ નથી કર્યો મને એક કાગળ પણુ નથી લખ્યો આ વાતની તો લૉર્ડ વ્હીટવર્થ ના પાડી શકતો નથી છેલ્લા બે મહિના થયા મારૂં તેઓ દરેક રીતે અપમાન કરે છે મે તેમને તેમના અપરાધનો ઘડો ભરવા દીધો છે મે સલાહ માટે પ્રયત્ન કરી જોયા તેમાં તેમને મારામાં નબળાઇની નિશાની જણાઇ, તેથી તેઓ એટલેસુધી ઉદ્ધત બની ગયા કે તેમણે તેમના એલચી પાસે કહેવડાવ્યું કે ‘ આમ આમ કરો, નહિ તો હું સાત દિવસમાં ચ૯્યો જઇશ ’ શું એક મહાન પ્રજા સાથે વર્તન કરવાની આ તેમની રીત છે ?

લૉર્ડ વ્હીટવર્થને આપણે કહ્યું કે તમારે જે કહેવું હોય તે કાગળ ઉપર લખો કે જેથી કરીને તેનો કાગળ ફ્રેંચ સરકારની આગળ રજૂ કરી શકાય ત્યારે તે કહે, ‘ ના, મને તો મોઢે મોઢેજ વાત કરવાનો હુકમ મળ્યો છે ’ કોઇ દેશમાં મોઢે મ્હોડે સંધિવ્યવહાર થયા હતા ’ આ ઉપરથી તેમની દાનત જૂઠું બોલવાની અને બોલેલું ફરી જવાની છે એમ સ્પષ્ટ નથી લાગતું ? અને પાછું પોતે શું કર્યું તેની સાબિતી રહે નહિ તેટલા માટે મોઢા મોઢાની વાતો કરે છે ' ચાર કરોડની પ્રજાને તેઓ કાયદા શીખવવા આવ્યા છે પણુ તેઓ ખાં- ખાય છે તેઓ એમ સમજે છે કે માત્ર મારી સત્તા જાળવી રાખવાને માટે હુ સલાહ કરવાને આટલો બધો ઇન્તેજાર છુ પણુ તેમની ગણુત્રી ભૂલભરેલી છે જરૂર પડશે તો હુ વીસ લાખ માણુસોનુ સૈન્ય ઉભું કરી શકીશ જો આપણે ઈંગ્લન્ડને આ કરાર તોડવા દઇએ તો આપણી અવનતિ થઇ એમ નક્કી જાણવુ એકવાર નમ્યા એટલે પછીથી હું તો

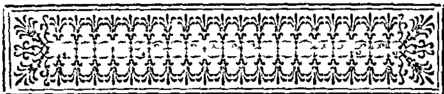
એટલેસુધી કહું છું કે એ લોકોની આપખુદી અને ઢંગધડા વગરની માગણીઓને તાબે થવું તે કરતાં તો ફ્રાન્સની પ્રજા ઈંગ્લંડના રાજાનું આધિપત્ય સ્વીકારે અને પારિસમા તેની રાજગાદી સ્થાપે તે વધારે સારૂં છે. "

"જ્યારે ઈંગ્લંડે સલાહ કરવાનું કબૂલ કર્યું ત્યારે તેની ધારણા એવી હતી કે આપણે અંદર અંદર લઢી મરીશુ–આપણા સેનાપતિઓ બળવા મચાવશે. એ લોકોએ આવી ખટપટ ઉભી કરવાને ફાંફાં તો ઘણાં માર્યાં પણ તેમનું કાંઇ ચાલ્યું નહિ. વહેલાં મોડાં આપણે લઢવું તો પડશેજ તો અત્યારે લઢી લઇએ. આપણે દરિયાઈ વ્યવહાર થાળે પડે તે પહેલાં એકસામટુ લઢી લેવું એજ વધારે સારૂં છે. "

વડી ધારાસભામા મુખ્ય પ્રધાને આ બનાવની હકીકત નીચેના શબ્દોમાં રજૂ કરીઃ–

" જે શસ્ત્રોવડે ફ્રાન્સે એકવાર યૂરોપનો પરાજય કર્યો હતો તે શસ્ત્ર આજે તે ફરીથી ધારણ કરવા તૈયાર થાય છે; પણ લડાઇ ઉભી કરનાર આપણે નથી; આપણને લડાઇનું કહેણ મોકલવામાં આવ્યું છે; આપણે તેને નિડરપણે સ્વીકારીશુ અને આપણા તમામ બળથી તેમાં મચ્યા રહીશું. આપણો દેશ બીજીવાર યૂરોપની સંસ્કૃતિનું મધ્યબિન્દુ બનશે. હવે ઈંગ્લંડથી એમ નહિ કહી શકાશે કે સમાજ-શાસ્ત્રના અમુક નિયમો જોખમમાં છે માટે તેને લઢવું પડે છે. જો એમ કહેવાનો કોઇનો અધિકાર હોય તો તે આપણોજ છે. જે દેશની સરકાર છેતરવા માટેજ સધિના સ દેશા મોકલાવે છે, લડાઇની તૈયારી કરી લેવા માટેજ સલાહ માગે છે અને કોલકરાર તોડવા માટેજ તેના ઉપર સહી કરે છે તેના ગેરવાજબી હુમલાની સામે પ્રજાઓના મૂળ હકકનું રક્ષણ કરવા લઢીએ છીએ એમ આપણે કહી શકીશું. લડાઇનું નિશાન જોતાંની સાથેજ આખું ફ્રાન્સ એકનિષ્ઠાથી આપણા માનીતા સરદારના વાવટા નીચે એકઠું થઇ જશે. વધારે ઉત્સાહ અને હિંમત કોણ બતાવે છે તેને માટે તમામ પક્ષના લોકોમા વાજબી હરિફાઇ થવા લાગશે આપણને સર્વને બોનાપાર્ટની બુદ્ધિની જરૂર છે અને આપણે માનીએ છીએ કે આપણી ભવિષ્યની મહત્તા જાળવનાર તે એકલોજ છે. "

ઈંગ્લંડ પોતાના સંકલ્પમાં મકકમ રહ્યુ, અગ્રેજ પ્રતિનિધિએ પારિસ છોડ્યુ અને ફ્રાન્સના પ્રતિનિધિએ લડન છોડ્યુ. બેઉ પ્રજાઓ હવે ભયાનક યુદ્ધમાં ઝંપ-લાવવાની તૈયારીઓ કરવા લાગી. પહેલેજ તડાકે ઈંગ્લંડે ફ્રાન્સનાં બસે વેપારી વહાણો જેમાં સાડા સાત કરોડ ફ્રાન્કનો માલ ભરેલો હતો તે કેદ પકડી લીધાં અને પછી જે મહાન્ પુરુષે માત્ર સ્વદેશરક્ષણને અર્થેજ પોતાની પ્રજાને યુદ્ધને માટે સજ્જ કરી, તેના ઉજ્જવલ નામને કલકિત કરવા આખા જગતમાં ખોટી હકીકતો ફેલાવી કે નેપોલિયને પોતાના અદમ્ય લોભ અને ખૂનરેજીના શોખને તૃપ્ત કરવા માટે વગર કારણે લડાઇ ઉભી કરી છે. આવી નીચતાને કાળામાં કાળા અક્ષરે ચીતરીએ તોપણ ઓછુ છે.

प्रकरण २६ सु–चोलोननी छावणी

ષ્પક્ષપાત ઇતિહાસકારો એકેઅવાજે એમેનના કોલ–ારના ભંગની જવાબદારી ઈંગ્લંડને માથે નાખે છે નેપોલિયનને આ લડાઈનું સાહસ ખેડવામા મેળવવાનુ –શુંજ ન હતુ અને ગુમાવવા જેવુ ઘણુ હતુ સમુદ્ર અને નૌકાસૈન્યથી સુરક્ષિત થએલા શત્રુ ઉપર પ્રહાર કરવા માટે તેણે ઇન્દિરા ખાડી ઓળંગીને ઈંગ્લન્ડમા જવુ જોઇએ બધા જાણતા હતા અને તે પોતે પણ કબૂલ કરતો કે આ સાહસ જીવ સટોસટનુ હતુ ઈંગ્લન્ડનુ કામ તો ઘણુંજ સહેલુ હતુ એકેએકપાર તે ફ્રાન્સના એકેએક બંદર ઉપર હુમલો કરીને તેના વેપારી વહાણોનો શિકાર કરી શકે અને આખી દુનિયાનો વ્યાપાર પચાવી પડે. આ લડાઇથી ઈંગ્લન્ડને તો ફાયદો હતો પોતાના પાડોશીને બળવાન અને સમૃદ્ધ બનતો જોઇને તેને ચિંતા ઉત્પન્ન થઇ હતી પણ હવે તેના વ્યાપારને તારાજ કરી નાખવાનો આ સરસ યોગ હતો આવા બળવાન પ્રલોભનને વશ થઇને બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળે લડાઇ ફરીથી ઉભી કરી આવી લાલચને જીતવા માટે પ્રધાનમંડળમાં બેસનાર માણસોમાં સામાન્યરીતે જેટલુ નૈતિક બળ હોય છે તે કરતાં વધારે બળની જરૂર હતી પણ મનુષ્યજાતિના કમનસીબે જોર કર્યું અને ઈંગ્લન્ડથી એ લાલચની સામે ટકી શકાયુ નહિ

ઈંગ્લન્ડના અધિકાર આખા જગતમા જામી ગયો હતો સ્પેન, ભૂમધ્ય સમુદ્ર, ઇસ્ટ ઇન્ડિઝ વેસ્ટ ઇન્ડિઝ એશિયા, આફ્રિકા અમેરિકા અને સમુદ્રના અસંખ્ય દ્વીપોમા તેનો ધ્વજ ઉડતી હતી ફ્રાન્સના પાસે માત્ર પાસાં પિડ્મોન્ટ એવા એવા નાના રાજ્યો હતા અને તેની આસપાસના પ્રતિકૂળ રાજ્યોની સામે તે પોતાના બાહુબળથી બચાવ કરી રહ્યુ હતુ છતાં ઈંગ્લન્ડ કહેતું કે ફ્રાન્સની લોભવૃત્તિથી જગત્ ધાસ્તીમાં છે આ વાતની યથાર્થતાવિષે નેપોલિયને શંકા ઉઠાવી પણ તેનો ઉત્તર ઇંગ્લન્ડ પોતાના વહાણુની તોપોવડે આપ્યો.

ઈંગ્લન્ડ— તમે દેશનિકાલ થએલા બુર્બોન રાજાની ગાદીએ બેઠા છો "

નેપોલિયન— તમારો રાજા દેશનિકાલ થએલા સ્ટૂઅર્ટ રાજાઓની ગાદીએ

મેરો છે. "

ઈંગ્લંડ—" પણ ફ્રાન્સનો ફર્સ્ટ કૉન્સલ ઇટાલિના પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો પ્રમુખ છે."

નેપોલિયન—" ઈંગ્લંડનો રાજા હૅનોવરના રાજ્યનો ઇલેક્ટર છે. "

ઈંગ્લંડ—" તમારાં લશ્કર સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડમાં છે. "

નેપોલિયન—" તમારૂં લશ્કર સ્પેનમાં છે અને જિબ્રાલ્ટરના ખડક ઉપર તો તમે કિલ્લો પણ બાંધ્યો છે. "

ઈંગ્લંડ—" તમે ઘણા લોભી છો. તમે સંસ્થાનો વસાવવાની કોશીષ કરો છો. "

નેપોલિયન—" પણ તમારે દશ સંસ્થાનો છે ત્યારે અમારે તો માત્ર એકજ છે."

ઈંગ્લંડ—" અમે માનીએ છીએ કે તમે મિસર પડાવી લેવા માગો છો. "

નેપોલિયન—" પણ તમે તો આખો હિંદુસ્તાન પડાવી લીધો છેજ. "

બસ, હવે ઈંગ્લંડનો ક્રોધ માતો નથી. તે પોકાર કરે છેઃ—" નેલ્સન, ઝોકાવ તારાં વહાણ ! વેલિંગ્ટન, લશ્કર તૈયાર કર ! આ માણસને તો દાબીજ દેવો જોઇએ. તેના લોભથી જગતની સ્વતંત્રતાને દહેશત રહે છે. અંગ્રેજ ઇતિહાસકારો ! જગતને જાહેર કરો કે પરરાજ્ય પચાવી પડનાર બોનાપાર્ટ તેના લોભ અને અહંકારથી યૂરોપમાં લોહીની નદીઓ વહેવડાવે છે. "

અંગ્રેજ પ્રતિનિધિએ પારિસ છોડયું અને ફ્રેન્ચ પ્રતિનિધિ તો લંડનમાં હજી હતો, તેટલામાં તો લડાઇ જાહેર કર્યા અગાઉ સમુદ્રની રાણીનાં (ઇંગ્લંડ) ચાલાક, સર્વત્ર વહાણોએ ફ્રાન્સનાં વેપારી વહાણ વીણી વીણીને પકડવા માંડયા. કેટલાંક વહાણ તો માલથી ભરેલાં લંડનના બારામાંજ પડયાં હતાં. આ દુઃખદ સમાચાર નેપોલિયનને કાને આવ્યા તે પહેલાં લડાઇ જાહેર કર્યાની કશી ખબર તેને મળીજ ન હતી.

હવે તેને પૂરેપૂરો ક્રોધ ઉપજ્યો આના બદલામાં તેણે કઠોર પણ ઈંગ્લંડનું કૃત્ય જોતાં વાજબી પ્રહાર કર્યો. મધ્યરાત્રિએ તેણે પોલિસખાતાના વડા પ્રધાનને બોલાવ્યો અને હુકમ કર્યો કે અઢાર અને સાઠ વર્ષની વચ્ચેના જેટલા અંગ્રેજો રાજમાં હોય તેમને એકદમ કેદ કરવા, અને ઈંગ્લંડે કેદ કરેલા ફ્રેન્ચોની જામીનગીરી તરીકે આપણા કબજામાં રાખવા. આ સમાચારથી ઈંગ્લંડનાં શાંત સુખી કુટુંબો ઉપર દુઃખ અને શોકનો પ્રબળ આઘાત થયો; કારણ કે હજારો પ્રવાસીઓ નિશ્ચિંતપણે ફ્રાન્સમાં સહેલ માટે નીકળી પડયા હતા, અને તેઓ સમજતા હતા કે દુશ્મનાવટ શરૂ કરતાં પહેલાં રીતસર લડાઇ જાહેર કરવામા આવશે. તેમનાં કુટુંબીઓના કલેશનું વર્ણન કરવું અશકય છે. ઘણા ખરા પ્રવાસીઓ કેળવાયલા અને ખાનદાન કુટુંબના હતા. તેમને સ્ત્રીઓ હતી, છોકરાં હતાં, ભાઇઓ હતા, બેનો હતી. બાર બાર વરસસુધી આ કમનસીબ માણસોને દેશવટો ભોગવવો પડયો. ઘણા મરી ગયા અને ફ્રાન્સની માટીમાં

તેમની માગી મળી ગઇ તેમનાં બાળક મોટાં થયાં પણ બાપનું મો તેઓ જોવા પામ્યા નહિ અને તેઓ જીવે છે કે મરી ગયા છે તેના સમાચાર આપનાર કોઇ હતું નહિ ! વહુઓ, દીકરીઓ સંતાપથી, નિરાશાથી બળી જળીને ક્રમેક્રમે કરમાઇ ગઈ

આ ઘોર સંગ્રામનો સૂત્રધાર પિટ અમાનુષિક બુદ્ધિ અને શક્તિસંપન્ન હતો, પણ તેના અંતઃકરણમાં પ્રેમ અને દયા જેવા કોમળ ભાવોનો અભાવ હતો. તેને ન હતી પ્રજા અને ન હતી સ્ત્રી. પોતાના દેશનું ગૌરવ એજ તેના જીવનનો આદર્શ હતો અને પ્રીતિ, અનુકંપા વગેરે કોઇ પણ જાતની લાગણીની તેના પ્રઘાત અને લાગણી–શૂન્ય હૃદય ઉપર કશી અસર થતી નહિ.

અંગ્રેજોએ તેમના ફ્રેન્ચ કેદીઓને નાના કંગાલ મછવાઓમાં પૂરી રાખ્યા ત્યાં તેમના ઉપર જે દુઃખો પડયા તેનો ખ્યાલ પણ આપણને આવી શકતો નથી નેપોલિયને અંગ્રેજ કેદીઓમાંથી જેઓ લશ્કરી અમલદારો હતા તેમનેજ કબજામાં રાખ્યા, બાકીનાઓને કિલ્લેબંદી શહેરમાં છૂટથી ફરવા હરવા દીધા ફ્રેન્ચ કેદીઓ ઉપર થતો જુલમ જોઇને તેને ઘણીવાર ક્રોધ ચડતો અને અંગ્રેજ કેદીઓ ઉપર સાટું વાળવાની વૃત્તિ થઈ આવતી, પણ તેની સ્વાભાવિક દયાળુતા હમેશાં સર્વોપરિ થતી અને વેરની ઇચ્છાને દબાવી દેતી. આ નિરપરાધી માણસોને કેદ પકડયાં તે માટે બ્રિટિશ રાજદ્વારીઓએ નેપોલિયનની સામે સખત પોકાર ઉઠાવ્યો

નેપોલિયન કહે, "તમે નિશ્ચિંતપણે દરિયામાં સફર કરતા ફ્રેન્ચોને કેદ કર્યા તેનું શું?" ઈંગ્લંડે ઉત્તર આપ્યો, 'સમુદ્ર ઉપર શત્રુરાજ્યનું જે કાંઈ હાથ આવે તે બધું પકડી લેવાનો રિવાજ છે માટે તે વાજબી છે"

નેપોલિયને સામો ઉત્તર વાળ્યો કે 'જમીન ઉપર શત્રુરાજ્યનું જે કંઈ હાથ આવે તે બધું પકડી લેવાનો રિવાજ હું દાખલ કરૂં છું એટલે તે પણ વાજબીજ ગણાશે.

તકરાર અહિં પૂરી થઈ અને નિર્દોષ માણસો કેદમાંને કેદમાંજ રહ્યા નેપોલિયને એવી પણ દરખાસ્ત મૂકી કે આપણે બેઉ એક બીજાના કેદીઓને છૂટા કરીએ પણ ઈંગ્લંડ આ શરત કબૂલ કરે તો નેપોલિયનનો કેદ પકડવાનો હક સાબીત થાય માટે આ વાતની પણ તેમણે ના પાડી. નેપોલિયને તો અંગ્રેજ કેદીઓ તરફ ઘણી દિલસોજી બતાવી અને કહ્યું કે તમારૂં ભાવિ તમારા દેશના પ્રધાનોના હાથમાં છે માટે તેમને તમારે અરજ કરવી જોઈએ

સેંટ હેલેનામાં આ સંબંધમાં વાતનો પ્રસંગ નીકળતાં તેણે કહ્યું હતું કે 'મે અંગ્રેજોને કેદ કર્યા તે માટે તમારા દેશના પ્રધાનોએ બૂમાટો કરી મૂક્યો પણ લડાઇ જાહેર થયા અગાઉ અને મે એક પણ અંગ્રેજને કેદ પકડયો ત્યાર પહેલાં તને કેટલા અને ક્યાંથી હાથમાં આવ્યા તે ફ્રેન્ચોને કેદમાં પૂર્યા તેનું શું ! જો વહાણ

ઉપર તમે સર્વોપરિ હોવાથી વહાણમા મુસાફરી કરનારા માણસોને પકડવાનો તમને હક્ક હોય તો જમીન ઉપર હું સર્વોપરિ હતો એટલે જમીન ઉપર મુસાફરી કરનારાને પકડવાને મને હક્ક હોવો જોઇએ; છતાં પણ એક બીજાના કેદીઓને છૂટા કરવાની મે માગણી કરી પણ તે તમારા પ્રધાનોએ નામંજૂર કરી. તમારા પ્રધાનો ખરી વાત જાહેર કરતાજ નથી. જ્યારે તેઓ જાણે છે કે અમુક વાત તો છુપી રહી શકે એમ નથી અને લોકો બીજી રીતે જાણી જશે ત્યારે તેઓ ના છુટકેજ સાચી વાત જાહેર કરે છે."

આ પ્રમાણે ઇંગ્લંડે નેપોલિયન ઉપર સખત ફટકો માર્યો તેના જવાબમા તેણે પણ સમયસૂચકતા વાપરીને તેવોજ સખત પ્રહાર કર્યો. બેઉ પ્રજાઓ આથી પુરેપૂરી ઉશ્કેરાઇ ગઈ. ફ્રાન્સની તમામ સત્તા અને બુદ્ધિ એકલા નેપોલિયનમાંજ સ્થિર થઇ હતી એટલે આ લડાઈ ખરૂં જોતાં તેના એકલાનીજ સામે હતી. ફ્રાન્સ લડાઇ માટે જરાએ તૈયાર ન હતું. તેના લશ્કરને રજા આપવામાં આવી હતી અને પ્રજાનું તમામ બળ અંદરના સુધારાનાં કામો પાછળ રોકાઇ ગયું હતું. તેમાં એકાએક આ જ્વાળામુખી ફાટી નીકળ્યો.

નેપોલિયનની અવિરત અને નિરંતર જાગૃત રહેતી શક્તિવડે તરતજ આખો દેશ સાવધાન થઈ ગયો. ફ્રાન્સથી થોડે દૂર ઇંગ્લંડના રાજાની માલિકીનું હૅનોવરનું નાનું રાજ્ય હતું. અંગ્રેજ દારૂખાનામાંથી પહેલી તોપની ગર્જના થઇ તેને પૂરા દશ દિવસ થયા ન હતા તેટલામાં તો ૨૦,૦૦૦ હજાર ફ્રેન્ચો ત્યાં જઇ પહોંચ્યા અને ત્યાંના ૧૬૦૦૦ સિપાઇયો, ૪૦૦ તોપો, ૩૦,૦૦૦ બંદુકો અને ૩૫૦૦ ઉમદા ઘોડા કબજે કર્યા અને આખુ હૅનોવરનું રાજ્ય પડાવી લીધું, અને ઇંગ્લંડને જણાવ્યું કે તમે માલ્ટા ખાલી કરો અને એમેનના કોલકરાર પાળો. તેની નામંજૂરી માટેજ અમે હૅનોવર લીધું છે: માટે હજી પણ મસલત થઇ શકે છે પણ બ્રિટિશ પ્રધાને ટૂંકો જવાબ આપ્યો કે અમારો રાજા હૅનોવરને માટે જર્મન [illegible]ની મદદ માગશે.

આ પ્રમાણે ઇંગ્લંડે નેપોલિયનને લડવાની ફરજ પાડી. યુરોપના બીજા રાજાઓને પણ તેની સામે લડવાને ઉશ્કેર્યા. આથી કરીને ફ્રાન્સને લશ્કરી ખાતું [illegible] પડ્યું અને નેપોલિયને [illegible] સત્તા પોતાના હાથમાં લઇ લીધી. [illegible] [illegible] ત્યારે સ્વતંત્ર થતાં ત્યારે અમેરિકા અને [illegible] [illegible] [illegible] ન [illegible] તો તેને [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible]

ભાર નુકસાન હતું પણ બીજો ઉપાય ન હતો.

ફ્રાન્સનો અંગ્રેજ કાફલો હવે દરેક બાજુએથી ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યો. તેના સંસ્થાનો ગયાં, તેનો વ્યાપાર તારાજ થઈ ગયો અને તેના બંદરો ઉપર બોંબનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. અંગ્રેજ કાફલો એવો અદ્વિતીય હતો કે જ્યાં ત્યાં તેની ફતેહજ થતી. ઇંગ્લંડ તેના આ કાફલાથીજ સુરક્ષિત હોઈને નચિંત રહેતું અને વળી ઉપર આખી દુનિયામાં જ્યાં ફાવતું ત્યાં પ્રહાર કર્યેજ જતું હતું. ઇંગ્લંડના કિનારા ઉપર એકવાર ફ્રેન્ચ લશ્કર ઉતરે તોજ આનો બદલો વાળી શકાય તેમ હતું. પણ નેપોલિયને બ્રિટિશ પ્રતિનિધિને કહ્યું હતું તેમ ' એ જીવ સટોસટનું કામ હતું.'

પરંતુ હવે એ જીવસટોસટનું સાહસ ખેડ્યા સિવાય બીજો ઉપાયજ રહ્યો ન હતો અને આ સાહસ તેણે એવા અસાધારણ ઉત્સાહથી અને અદ્ભુત ડહાપણ અને દીર્ઘદૃષ્ટિથી ઉપાડ્યું કે તેની ભવ્ય તૈયારી જોઈને જગત્ ચકિત થઈ ગયું અને ઇંગ્લંડને પણ તેની જોખમભરેલી સ્થિતિનું ભાન થયું. ઇંગ્લંડપર સ્વારી કરવાને માટે ઇંગ્લીશ ખાડીના કિનારા ઉપર જાદુઈ સ્ફૂર્તિની ઝડપથી ત્રણ લાખ માણસોનું સૈન્ય ખડું થઈ ગયું. આખા ફ્રાન્સમાં ચેતન આવી ગયું. બે હજાર તોપવાળા મછવા બંધાઈ ગયા અને દોઢ લાખ સિપાઈઓ, દશ હજાર ઘોડા અને ચારસો તોપોને સામે કિનારે લઈ જવા માટે બોલોન બંદરના ડક્કા ઉપર તે મછવા નાંગરાઈ ગયા. ફ્રાન્સના તમામ લોખંડના કારખાના ધમધોકાર કામ કરવા લાગ્યા અને સાદામાં સાદી અને મોટામાં મોટા કદની તરેહ તરેહની તોપો અને દારૂગોળા તૈયાર થવા લાગ્યા.

આ બધી તૈયારી ઉપર નેપોલિયન જાતેજ દેખરેખ રાખતો હતો. તેના જુસ્સાનો પ્રભાવ આખી પ્રજા ઉપર પડી ગયો હતો, અને બધામાં તેના જેટલોજ જુસ્સો જણાતો હતો. દરેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ અને વિઘ્નોને આગળથી જાણી લઈને તેમનો પ્રતિકાર કરવાના ઉપાય પહેલેથીજ યોજી રાખવામાં આવ્યા.

આ લડાઈનો ખર્ચ ઘણો ગંજાવર થઈ ગયો હતો અને તેને પહોંચી વળવા માટે પ્રજા ઉપર ખાસ કર નાખવામાં આવ્યો. પ્રજાએ તે કર ઘણી ખુશીથી આપ્યો એટલુંજ નહિ પણ ઘણા શહેરો અને નગરોએ પોતાના તરફથી વધારાનો ફાળો આપવા માંડ્યો. કેટલાકે નવા વહાણ બંધાવી આપ્યાં તો કેટલાકે અમુક તોપો બંધાવી આપી. નાનકડા ઇટાલિના પ્રજાસત્તાક રાજ્યે પણ પોતાના તરફથી પચાસ લાખ ફ્રાંક એકઠા કરીને મોકલી દીધા. બધો એકંદર સવા પાંચ કરોડ ડૉલર જેટલો થઈ ગયો.

નેપોલિયને પોતાનો મુકામ બોલોનમાંજ રાખ્યો. ત્યાં રહીને તે કિનારાની રચનાની ઝીણી ઝીણી વિગતો, ભરતી ઓટ અને ઋતુની ફેરફારી સર્વનું નિરીક્ષણ કરી

રહ્યો હતો, અને આ પ્રચંડ સાહસને લગતી તૈયારીની દરેક વિગતની કાળજીથી વ્યવસ્થા કર્યો જતો હતો. લશ્કરના સરંજામને લગતા **એકેએક હવાલા તે જાતે તપાસતો હતો અને નાનામાં નાની બાબતમાં પણ ચોકસાઈથી કરકસર કરવામાં આવતી.** આથી દેશના નાણાંપ્રકરણમાં સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા સચવાઈ હતી. ઈંગ્લંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચેના આ દારુણ સંગ્રામની અસર બીજા દેશો ઉપર પણ થયા વગર રહી નહિ. રશિયાના ઝારે મધ્યસ્થ થઈને આ તકરારને પરિણામે નીપજતો ભયંકર દાવાનળ અટકાવવાનું માથે લીધું. નેપોલિયને તરતજ જવાબ આપ્યો કે ઝારનું મધ્યસ્થપણું મને કબૂલ છે અને તે જે નિર્ણય કરી આપે તે પણ મને કબૂલ છે. ઈંગ્લંડને આ માર્ગ પણ રુચ્યો નહિ.

નેપોલિયન પછી હ્રાઇન નદીના પ્રદેશનું અવલોકન કરવા માટે બેલ્જીયમ ગયો. તે જ્યાં જ્યાં ગયો ત્યા ત્યાં લોકો તેના ઉપર ફિદા થઇ ગયા અને તેને બાદશાહી માન આપ્યું. બધે ઠેકાણેથી તેના પ્રત્યે સહાનુભૂતિનાં, ઈંગ્લંડપ્રત્યે તિરસ્કારનાં અને ફ્રાન્સની સાથે દઢ શત્રુવટ રાખનારા શત્રુની સામે પ્રાણાન્તસુધી લડવાનાં વચન પ્રજાજન તરફથી તેને મળ્યાં; પરંતુ તેની નજર તો ડક્કા, દારૂખાનાં, યુદ્ધસામગ્રી અને દેશનાં વિવિધ સાધનો ઉપરજ પડતી હતી. એક કલાક પણ તે પરિશ્રમ કર્યા વગર ગુમાવતો નહિ અને પરિશ્રમમાંજ તે આનંદ માનતો. ત્યાંથી તે સીધો બોલોન પાછો આવ્યો.

ઈંગ્લંડનું મહા બળવાન નૌકાસૈન્ય તેના કિનારાનું રક્ષણ કરતું હતું છતા જે ઈંગ્લીશ ખાડી ઓળંગવાનો તેણે સંકલ્પ કર્યો હતો તેની પહોળાઇ માત્ર ત્રીશ માઇલની હતી. ચાર કારણોને લીધે આ દારુણ સાહસમાં ફતેહ મળી શકે એમ હતું. ઉનાળામાં ઘણીવાર અડતાળીશ કલાકસુધી સમુદ્ર સ્થિર થઇ જતો હતો અને તે દરમ્યાન ઈંગ્લંડનાં વહાણને ત્યાને ત્યાંજ પડી રહેવુ પડતું. આ વખતનો લાભ લઈને મછવાઓદ્વારા અંગ્રેજોની નજર આગળ રહીને પણ ખાડી ઓળગી શકાય. શિયાળામાં ઘણીવાર ધાડું ધુમસ વરસતું હતું. તે તક સાધીને પણ અંગ્રેજો ન જોઇ શકે એમ સામે પાર જઇ શકાય. એ બેઉ કરતાં એક ત્રીજો માર્ગ વધારે અનુકૂળ હતો. ઈંગ્લીશ ખાડીમાં ઘણીવાર ભયંકર તોફાન થતાં. તે વખતે કાફલાને ખાડી છોડીને ખુલ્લા સમુદ્રમાં જઇને ઉભા રહેવું પડતું. તોફાન શમી જાય કે તરતજ સમય સાધી લેવામા આવે તો અંગ્રેજોનાં વહાણ આવી પહોંચવા પહેલાજ ફ્રેન્ચ મછવા સામી પાર જઈ પહોંચે. આ ત્રણ ઉપરાંત એક ચોથો રસ્તો પણ હતો. ચાલાકીથી હિલચાલ કરીને બળવાન ફ્રેન્ચ કાફલો ઈંગ્લીશ ખાડીમા લાવી રાખવો અને તેની તોપોના રક્ષણ નીચે રહીને નાના મછવા સૈન્યસહિત હંકારી શકાય. આ મહાભારત યોજનાને મ. નેપોલિયન વ્યવસ્થિત કરવા માટે તેણે લાગલાગટ ત્રણ વર્ષ સુધી અવિરત પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો હતો.

આટલું છતાં આ સાહસના ગંભીર સ્વરૂપનો તેના કરતાં વધારે સારો ખ્યાલ બીજી કોઈ બાબતે જ હશે ઉન્નત કાંઠો અને બીજી બાજુએ રેતી ખાઈ સિવા યુરોપથી ભરેલા તોપોવાળા મકાનોનો સમૂહ ... પાર—એક એન્જિન વહાણની આસપાસ સખ્યાબંધ મકાનો તેને ચારે બાજુએથી ગોળાની ગીરદી ફરી વળે અને તેની સાથ ભાગે વહાણના પ્રચંડ ધમાકાના જોરથી અનેક મકાનો ઉંધા વળી જાય, ભાંગીને ભૂકો થઈ જાય અને તેમાંથી છૂટતા ગોળાના વરસાદથી ગજુવિચ્છું થઈ જાય—આમ બેઉ બાજુના મુકાબલો જોતાં આ તમામનું પરિણામ શું આવત તે કહી શકાય એવું નથી. ફ્રેન્ચ નાગાધિપતિનો એવો અભિપ્રાય હતો કે નૌ મથક અને દશ હજાર માણસોના ભોગે આપણે વહાણના કાફલાને બાજુએ હટાવીને સામો પાર જઈ શકીશું.

નેપોલિયને કહ્યું, ' એટલા માણસ તો આપણે દરેક લડાઈમાં ગુમાવીએ જ છીએ પણ એકવાર આપણું લશ્કર ઈંગ્લંડને કિનારે ઉતાર્યાથી જે લાભ થવાનો છે તે લાભ દરેક લડાઈમાં આપણને મળતો નથી "

તેના માથાપર કામનો અને ચિંતાનો આટલો બધો બોજો હતો છતાં આવ વખતમાં પણ તે પોતાની વંશપરંપરાગત ઉદારતા અને મહાનુભાવપણાનું ઘણીવાર દર્શન કરાવતો હતો તેથી કરીને તેના સમાગમમાં આવનાર સર્વને તેના ઉપર અત્યંત પ્રેમ અને ભક્તિ ઉપજ્યા વગર રહેતાંજ નહિ કેદ પકડાયલો એક તરુણ અંગ્રેજ ખલાસી કેદખાનામાંથી છટકી નાઠો અને બોલોન બંદર નજીક સમુદ્રકિનારે આવી પહોંચ્યો ઝાડની ડાળીઓને એકબીજા સાથે બાંધીને તેણે એક હલકો તરાપો બનાવ્યો અને તેના ઉપર બેસીને દરિયામાં ઝુંપલાવવાનું સાહસ કર્યું ! પણ એમ કરતાં તે પકડાઈ ગયો તપાસ કરતાં નેપોલિયનને માલૂમ પડયું કે તે પોતાને માટે કલ્પાંત કરતી ઘરડી અને અશક્ત માતાને મળવા આવું સાહસ કરવા તૈયાર થયો હતો. આ કરુણ પ્રસંગથી તેનું કોમળ હૃદય પીગળી ગયું તેણે કહ્યું, ' હું જરૂર તને તારી માને મળવા જવા દઈશ આ સોનામોહોરની કોથળી તું તેને જઈને આપજે જે માતાએ તારા જેવા કર્તવ્યપરાયણ અને સ્નેહાળ પુત્રને કેળવ્યો હશે તે સાધારણ સ્ત્રી નહિજ હોય '

બોલોનના ખડકાળ સમુદ્રકિનારા ઉપર જ્યાં વરસાદ અને વાવાઝોડાની રમઝટ મચી રહેતી ત્યાં નેપોલિયન માટે એક નાનું ઘર બંધાવ્યું હતું આખો દિવસ રાજ્યકારી પ્રકરણોમાં સખત માનસિક પરિશ્રમ કર્યા પછી ગતોરાત સેંટ કલાઉડથી મહેલ છોડીને ૧૮૦ માઈલની મુસાફરી કરીને બીજે દિવસે બપોરે તે બોલોન આવી પહોંચતો, અને જાણે લેશ જ થાક ન લાગ્યો હોય તેમ એક પળવારને પણ આરામ લીધા વગર તે છાવણીનાં તમામ ખાતાં તપાસી વળતો. ફ્રેન્ચો જે

હતી વખતે દીર્ઘદૃષ્ટિ અને ડહાપણ વાપરવામાં પણ અદ્વિતીય હતો કોઈને પણ જણાવ્યા વગર ઇંગ્લિશ ખાડીની સામેના ફ્રેન્ચ કિનારા ઉપર પોતાના તમામ નૌકાસૈન્યને એકઠું કરવાની યોજના તેણે મનમાં ઘડી રાખી હતી, કે જરૂરને પ્રસંગે આ મછવાઓની સાથે તે કોઈ પણ વખતે એકદમ જોડાઈ શકે તે કહેતો કે 'આપણને રાતને વખતે માત્ર આટલું કલાકની અનુકૂળતા મળી જાય તો પછી આખી દુનિયાનું પ્રારબ્ધ હવે એ આપણાજ હાથમાં છે"

ઇંગ્લંડને આ બધી વિશાળ તૈયારીઓની ખબર પડી હતી તેથી તેને ખરેખરી ચિંતા અને દહેશત લાગતી હતી તેણે સમુદ્ર અને પોતાના કાફલા ઉપર પોતાની સલામતીનો મદાર બાંધ્યો હતો, પણ હવે તેને ખરી સ્થિતિનું ભાન થવા લાગ્યું સામે કિનારે, માત્ર ત્રીશ માઈલને છેટે દોઢલાખ કવાયતી યોદ્ધાઓ બે હજાર તોપવાળા મછવા, દશ હજાર ઘોડા અને ચારસો તોપો દુનિયાના અદ્વિતીય સેનાપતિ નેપોલિયનની સરદારી નીચે જ ટક તક મળતાં હેઠ લંડનસુધી આવી પહોંચે તો તેની ખરેખર કમનશીબી સમજવી 'દોઢ લાખનું લશ્કર અને તેનો સરદાર નેપોલિયન' ની આટલીજ વાત બળવાનમાં બળવાન રાજ્યને કંપાવી નાખવા માટે બસ હતું ત્યાંના લશ્કરી ખાતાના અમલદારોએ પણ લગભગ સર્વાનુમતે એવો અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે ધૂમસ રાત્રિનો અંધકાર અને પ્રશાંત સમુદ્ર એવા કોઈ સંજોગનો લાભ લઈને ફ્રેન્ચ મછવા ઇંગ્લિશ ખાડી ઓળંગી શકે એ અસંભવિત નથી

દેશનું સંરક્ષણ કરવાના ઉપાય યોજવાની બાબતમાં પાર્લામેન્ટમાં પણ ચિન્તાથી અને જુસ્સાથી ચર્ચાઓ ચાલી ર હી ખાસ ઠરાવ કરીને સત્તરથી પચાવન વર્ષના દરેક અંગ્રેજને હથિયાર ધારણ કરવાની ફરજ પાડવામાં આવી ઘરડો રાજા જ્યોર્જ નીચે અને પરદેશના લશ્કરની મદદથી પોતાનું સિંહાસન પાછું મેળવવા ફાંફાં મારનાર બુર્બોન વંશીય રાજકુમારો લશ્કરનું જાતે નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા.

દક્ષિણ કિનારે પણ દૂરસુધી ભયસૂચક નિશાનોની હારની હાર દેખાવા લાગી જરાક ભયનું નિશાન મળતાં તમામ બુરજો ઉપર મોટા મોટા તાપના ભડકા થવા લાગ્યા ગભરાઈ ગઈ માતાઓ અને બાળકો ચિંતાતુર અને ભયભીત બની ગઈ કારણ કે લડાઈના દૃશ્ય જોયાં નહોતાં અને બનાવનાર ઈશ્વર હતું આ પાપી સિપાઈ તેને ખરેખરી ખબર પડી અને હજી પણ જનતા ગભરાટ કરે અને દેવાના બાળ નાના એ પાપની શિક્ષા ખમ્યા કરે છે

આવા સંજોગોમાં નેપોલિયનનું ખૂન કરવાને લંડનમાં કાવત્રાં રચાતાં હતાં અને ઇંગ્લંડે પૂરા જોસથી પરી સંગીન મદદ આપવા માંડી બ્રિટિશ વહાણના માણસો નાખ્યાં આપ્યાં અને બ્રિટિશ વહાણની આ રીતે તેમને કાંઠામાં ઉતાર વાની ગોઠવણ કરી આપી. જે ભયંકર પ્રપંચરૂપ યત્નની વાત આગળ આવી ગઈ

તૈયારી કરી રહ્યા હતા તેમાં ભંગાણ પાડવા માટે અંગ્રેજો બને તેટલો ઉપદ્રવ કર્યા જતા હતા. તેમની ક્રૂઝરો કિનારા આગળ ભમ્યા કરતી અને ગોળાઓનો વરસાદ અખંડ વરસાવ્યાજ કરતી. શત્રુના ગોળા પોતાની આસપાસ પડયાજ કરતા છતાં પણ નેપોલિયનની હાજરીથી સઘળા કામદારોને એવો જુસ્સો આવી ગયો હતો કે મોતની પરવા કર્યા વગર તેઓ ગાતા ગાતા ઉલટભેર પોતપોતાનું કામ કર્યા જતા હતા. તેમના રક્ષણમાટે ચોવીશ રતલનો ગોળો ત્રણ માઇલ દૂર ફેંકી શકે એવી જબરી તોપો બનાવીને કિનારા ઉપર ગોઠવવામા આવી, ત્યાર પછીજ અંગ્રેજોનાં વહાણ ત્યાં આગળ આવતાં અટકયાં. નેપોલિયને આ પ્રસગે જે પરિશ્રમ લીધો હતો તેનું વર્ણન કરવા જતાં એક મોટું પુસ્તકજ જોઇએ. સિપાઇઓની તબીયત અને સુખને માટે સંપૂર્ણ કાળજી રાખવામાં આવી હતી. તેમને પેટપૂરતો પગાર, સારૂં ખાવા પીવાનુ અને કપડાં મળતાં. તેમની છાવણીઓ એક સ્વચ્છ અને સુખી શહેરના જેવી દેખાતી હતી. પોતાનો સરદાર તેમના રક્ષણને માટે કેટલી બધી કાળજી રાખે છે તે જાણીને તેમનાં હૃદય આભારની લાગણીથી છલકાઇ જતાં હતાં, અને જ્યારે તે તેમની પાસે આવતો ત્યારે તેઓ હર્ષનાદથી તેને વધાવી લેતા.

મછવાઓ બંધાઇ ગયા, તોપો અને દારૂગોળો તૈયાર થઇ ગયાં, સૈન્ય પણ સજ્જ થઇ ગયું. હવે એ બધા સરંજામસહિત સિપાઈઓને તથા તેમના ઘોડા અને તોપોને કુશળતાથી મછવામાંથી કિનારે ઉતારવાનો મહાવરો કરવાનું કામ બાકી રહ્યું. ડક્કા ઉપર મછવા નવ હારોમાં ગોઠવાઈ ગયા. ઘોડાને ચામડાના મજબૂત પટાવડે વચમાંથી મજબૂત બાંધીને ગરગડીદ્વારા એક મછવામાં ઉતારતા અને ત્યાંથી માત્ર બેજ મિનિટમાં છેક નવમા મછવાસુધી તે ઘોડો પહોંચી જતો. આ પ્રમાણે દરરોજ ઘોડા, તોપો અને માણસોને ચડાવવા ઉતારવાની કવાયત થતી, અને થોડા વખતમાં મહાવરો પડી જતાં ખારવાઓ એ કામ નહિ માની શકાય તેવી ઝડપથી જરા પણ ભુલચૂક વગર કરી શકતા. ઉનાળામાં તેમજ શિયાળામાં દરિયાઇ યુદ્ધને લગતા દાવ-પેચનો મહાવરો કરવા ખારવાઓ મછવાઓ લઇને છેક શત્રુનાં વહાણની લગોલગ પહોંચી જતા અને ત્યાં તેમની તોપોના મોં આગળ કવાયત કરતા. શત્રુને કિનારે ઉતરતાં તેમની તોપોના માર સિવાય બીજું કાંઇ પણ નુકશાન ન થાય તેનો આગ-આગળથી વિચાર કરીને સંપૂર્ણ તૈયારી કરી દીધી. આ કવાયત જોવા માટે નેપો-લિયન બધે ઠેકાણે ફરી વળતો. કોઇ વાર ઘોડેસ્વાર થઇને ખડક ઉપર ઉભો ઉભો તે, કોઇ વાર ખાડીની રેતીમાં આમતેમ ઘોડે દોડી જઇને પોતાનાં માણસોના પરાક્રમ અવલો-કતો [illegible] નિહાળતો. વળી કોઇ વાર એકાદ તોપવાળા મછવામાં બેસીને અંગ્રેજોની [illegible] તે અજમાવી કેવી રીતે લડી શકે છે તે જોવા માટે સમુદ્રમાં પણ જઇ આવતો.

નેપોલિયન જેવો [illegible] વહાણમાં બેઠો હતો તેવોજ તેને [illegible]

મૂકતી વખતે દીર્ઘદૃષ્ટિ અને ડહાપણ વાપરવામાં પણ અદ્વિતીય હતો કોઇને પણ જણાવ્યા વગર ઇંગ્લિશ ખાડીની સામેના ફ્રેન્ચકિનારા ઉપર પોતાના તમામ નૌકાઓને એકત્ર કરવાની યોજના તેણે મનમાં ઘડી રાખી હતી, કે જરૂરને પ્રસંગે આ મછવાઓની સાથે તે કોઇ પણ વખતે એકદમ જોડાઇ જાય તે કહેતો કે "આપણને રાતને વખતે માત્ર આઠજ કલાકની અનુકૂળતા મળી જાય તો પછી આખી દુનિયાનું પ્રારબ્ધ ઘડવું એ આપણાજ હાથમાં છે"

ઇંગ્લંડને આ બધી વિશાળ તૈયારીઓની ખબર પડી હતી તેથી તેને ખરેખરી ચિંતા અને દહેશત લાગતી હતી તેણે સમુદ્ર અને પોતાના કાફલા ઉપર પોતાની સલામતીનો મદાર બાંધ્યો હતો, પણ હવે તેને ખરી સ્થિતિનું ભાન થવા લાગ્યું સામે કિનારે, માત્ર ત્રીશ માઇલને છેટે દોઢલાખ કવાયતી યોદ્ધાઓ, બે હજાર તોપવાળા મછવા, દશ હજાર ઘોડા અને આરમો તોપો દુનિયાના અદ્વિતીય સેનાપતિ નેપોલિયનની સરદારી નીચે જરાક તક મળતાં કેન્ટ સુધી આવી પહોંચે તો તેની ખરેખર કમનસીબીજ સમજવી 'દોઢ લાખનું લશ્કર અને તેનો સરદાર નેપોલિયન'ની આટલીજ વાત બળવાનમાં બળવાન રાજ્યને કંપાવી નાખવા માટે બસ હતું ત્યાંના દરિયા ખાતાના અમલદારોએ પણ લગભગ સર્વાનુમતે એવો અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે ધુમ્મસ રાત્રિનો અંધકાર અને પ્રશાંત સમુદ્ર એવા કોઇ સંજોગનો લાભ લઇને ફ્રેન્ચ સેના ઇંગ્લિશ ખાડી ઓળંગી શકે એ અસંભવિત નથી.

દેશનું સંરક્ષણ કરવાના ઉપાય યોજવાની બાબતમાં પાર્લમેન્ટમાં પણ ચિન્તાથી અને જુસ્સાથી ચર્ચાઓ ચાલી રહી. ખાસ ઠરાવ કરીને સત્તરથી પચાવન વર્ષના દરેક અંગ્રેજને હથિયાર ધારણ કરવાની ફરજ પાડવામાં આવી ઘરડા રાજા જ્યોર્જ ત્રીજો અને પરદેશના લશ્કરની મદદથી પોતાનું સિંહાસન પાછું મેળવવા ફાંફાં મારનારા બુર્બોન વંશીય રાજકુમારો લશ્કરનું [illegible]ને નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા.

દક્ષિણ કિનારે પણ દૂર સુધી ભયસૂચક નિશાનોની હારની હાર દેખાવા લાગી. જ્યાંક ભયનું નિશાન મળતાં તમામ ભૂમિ ઉપર મોટાં મોટાં નગારાં વગાડનારાની ગોઠવણ થઇ ગઇ માતાઓ અને કુમારિકાઓ ચિંતાતુર અને ભયભીત બની ગઇ કારણ કે લડાઇના દિવસ નજીક હતા અને જમાનાના [illegible] ના પાપની શિક્ષા તેને પરેપૂરી ખમવી પડી અને હજી પણ [illegible] અને દેવાના બોજા નીચે એ પાપની શિક્ષા ભોગવ્યા કરે છે

આવા સંજોગમાં નેપોલિયનનું ખૂન કરવાને ઘણા [illegible] કરવામાં આવતા હતા ને ઇંગ્લંડે પૂરા ખિસ્સાથી ધન [illegible] મદદ આપવા માંડી. બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળ તેમને જોઇતાં નાણાં આપ્યાં અને બ્રિટિશ વહાણની [illegible] ફ્રાન્સના [illegible] વાની વ્યવસ્થા કરી આપી જે [illegible]

છે તેનો બનાવનાર બદમાસ જ્યોર્જિસ કેડાઉડલ હજી લંડનમાંજ ભમતો હતો અને બ્રિટિશ સરકારે બક્ષેલાં નાણાંવડે ચમન ઉડાવતો હતો. તેણે તેમજ કાઉન્ડ ડી એન્ધિયેન અને બીજા આગેવાન ફ્રેન્ચ ઉમરાવો અને શાહજાદાઓએ મળીને નેપોલિયનનું કાસળ કહાડી નાખવા એક ભયંકર કાવત્રું રચ્યું.

કાવત્રાંખોરોમાંના કેટલાક પારિસમાં આવીને ભરાયા, કેટલાક ફ્રાન્સ અને જર્મનની સરહદપર આવેલાં ગામોમાં છૂટાછવાયા આવીને વસ્યા. જર્મનીનાં નાનાં રાજ્યોમાં જૂદી જૂદી જગ્યાએ ઈંગ્લંડના એજટો આવીને નેપોલિયનની સત્તા ઉથલાવી નાખવાની પેરવી કરવા લાગ્યા. તેમને બધાને ઇંગ્લંડ તરફથી પગાર અને ચાલુ ખર્ચ માટે પૂરતું નાણું મળ્યા કરતું હતું. આ છવપર આવેલા બદમાસોએ નેપોલિયનનું કોઇ રીતે ખૂન કરવા માટે અનેક કાવત્રાં રચ્યાં. તેમાંના ત્રીશ તો ફ્રાન્સની પોલિસે પકડીને ઉઘાડા પાડયાં. નેપોલિયનને પોતાને પણ આખરે ઘણો ક્રોધ ચડયો. આ ખૂનીઓને ઈંગ્લંડની મદદ છે તેની તેને ખબર હતી. પ્રજાના સર્વાનુમતે ચૂંટાયલા કૉન્સલને એક સામાન્ય બહારવટીઓ ગણીને તેનું ખૂન કરવા રાજવંશી શાહજાદાઓ તૈયાર થાય અને તેમાં ઈંગ્લંડ સામેલ થાય એ વાતથી તેના ગુસ્સાનો પાર ન રહ્યો. તેણે આવેશમાં આવીને કહ્યું માર્રું લોહી કાંઈ ખાબોચીયામાનું પાણી નથી. એ બુર્બોન લોકોને એવી નશીયત આપીશ કે મરતાંસુધી નહિ ભૂલે. ”

प्रकरण २७ मुं—बुर्बोन कावत्रानो हेवाल

કાઉન્ટ ડી આર્ટોઇ તથા બીજા દેશવટે નાસી આવેલા ફ્રેન્ચ ઉમરાવોએ મળીને લંડનમા મોટા પાયા ઉપર આ કાવત્રુ રચ્યુ તેમા લાખો પાઉન્ડનો ખર્ચ થયો અને તે બધો બ્રિટિશ સરકારે પૂરો પાડયો ઇંગ્લડનો નાયબ દિવાન મી૰ હેમંડ, જર્મન રાજ્યોના દરબારમાંના બ્રિટિશ એલચીઓ અને ફ્રાન્સમાં આભ્યંતરિક કલહ જગાડનાર પક્ષ એકબીજાને જરે જર ખબર આપ્યા કરતા હતા ત્રણ ફ્રેન્ચ શાહજાદાઓ ઈંગ્લડનો પગાર લઇને તેની નોકરીમા રહ્યા હતા અને વખત આવ્યે તેમનાજ દેશીઓની સામે શસ્ત્ર ચલાવવાની રાહ જોતા હતા એક બીજો ઉમરાવ હાઇનને કિનારે એક ગામમા રહેલો હતો અને ફ્રાન્સમા જરાક ગરબડ થાય તો અંદર દાખલ થવાને ટમટમી રહ્યો હતો

આ લોકોની યુક્તિ નીચે પ્રમાણે હતી. મજબૂત અને દૃઢ મનના સો માણસો સાથે કેડાઉડલને છુપી રીતે ફ્રાન્સ મોકલવો અને નેપોલિયન તેના મુકામપર એટલે માલમેસન જતો હોય તે વખતે તેના ઉપર હુમલો કરવો, તેના ત્રીશ અંગરક્ષકોને વિખેરી નાખીને તેને ત્યાને ત્યાજ પૂરો કરી નાખવો આ ખૂન નહિ પણ લડાઈ છે એમ કહીને કાવત્રાખોરો પોતાના અંત:કરણને ઠગતા હતા નેપોલિયનનુ ખૂન થવાથી દેશમાં ગરબડ મચી જશે અને તેનો લાભ લઇને બુર્બોન વંશી શાહજાદામાંથી એકને ગાદીએ બેસાડી દેવાશે; પણ તેમ કરવામાં લશ્કરને ફોડવાની જરૂર હતી તેનો ઉપાય પણ તેમણે કરવા માંડયો

જ્યારે આ કાવત્રુ પકડાયુ અને ખરી હકીકત બહાર આવી ત્યાર બ્રિટિશ પ્રધાનો જૂઠુ બોલ્યા કે અમે કેડાઉડલને એવુ કહ્યું ન હતુ કે તમે નેપોલિયનનુ ખૂન કરજો પરંતુ એ બચાવ લૂલો છે તેઓ જાણતા હતા કે ખૂન થાય તોજ કાવત્રુ ફતેહમંદ થાય અને છતાં તેમણે નાણું આપ્યુ અને બીજી બધી જોઇતી મદદ આપી નેપોલિયને કહ્યુ કે એ ગૃહસ્થો ઉપર ઇંગ્લંડના પંચ સમક્ષ કેસ ચલાવ્યો હોય તોપણ તેઓ જરૂર ગુન્હેગાર પુરવાર થાય

દુનિયામાં મોટા ગણાતા માણસો નાની બાબતોને મોટું રૂપ આપીને એક-બીજાની અદેખાઈ કરે છે તેમાં મનુષ્યસ્વભાવની નબળાઈ સૌથી વધારે ઉઘાડી પડી જાય છે. નેપોલિયન સપાટાબંધ સત્તાવાન બની ગયો તે જનરલ મોરોથી સાંખાયું નહિ. તેની સ્ત્રી ઘણીજ હલકા સ્વભાવની, મિથ્યાભિમાની અને બળીયલ હતી. તેણે આગમાં ઘી હોમ્યું. હોહેન્લિંડેનનો સંગ્રામ જીતનારને ફ્રાન્સે સૌથી વધારે માન આપવું જોઇએ એ વાત આખરે તેણીએ પોતાના ધણીના મન ઉપર ઠસાવી.

એક દિવસ એવું બન્યું કે જનરલ મોરોની સ્ત્રી જોસેફાઇનને મળવા ગઈ પણ તેને થોડીવાર બહારના ઓરડામાં થોભવું પડ્યું. આથી તેને ઘણો ક્રોધ ચડ્યો. તેણે ઘેર જઇને વાગ્બાણ છોડી મૂક્યાં. તે વખતે મોરોની મનોદશા તેની સ્ત્રીના સંભાષણને ઘણી અનુકૂળ હતી. આથી તેને પણ લાગી આવ્યું અને નેપોલિયન તરફથી તેને જે સન્માન મળતુ તેનો જાણે તે અસ્વીકાર કરતો હોય એવુ વર્તન કરવા લાગ્યો. એક વાર તો દરબારમાંથી પણ ગેરહાજર રહેવાની તેણે તોછડાઇ બતાવી. તે ઉપરથી પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સ્થાપનાના વાર્ષિક મહોત્સવની મિજબાનીમાં તેને નિમંત્રણ અપાયું નહિ. આ પ્રમાણે આરંભમાં બેઉની વચ્ચે જરા અન્યમનસ્ક જેવું હતુ તેમાંથી હવે દુશ્મનાવટ ઉભી થઇ.

ઉપર કહેલા કારણને લીધે મોરોને પોતાની તરફ વાળી લેવાનુ કામ કાવત્રા-ખોરોને માટે ઘણુ અઘરૂ ન હતું, અને મોરોની સાથે લસ્કરને પણ ફોડી શકાય એમ હતુ. કાવત્રાંખોરોની યોજના એવી હતી કે જેવું નેપોલિયનનું ખૂન થાય કે તરતજ રાજાના પક્ષકારોએ એકદમ આખા ફ્રાન્સમાં બળવો જગાડવો; દેશવટે ગએલા બુર્બોન શાહજાદાઓએ ઈંગ્લંડનાં નાણાં અને શસ્ત્રની મદદથી ફ્રાન્સની સરહદપર ચઢાઇ કરવી અને સમુદ્રકિનારે ફરતો બ્રિટિશ કાફલો પણ આ હિલચાલને પૂરતી મદદ આપે.

પરંતુ આ યોજનામાં એક અણધાર્યું નડતર ઉભુ થયું. મોરો ચૂસ્ત પ્રજાસત્તાકવાદી હતો. તેણે તો નેપોલિયનની કૉન્સલ તરીકેની નિમણુકને પણ વખોડી કહાડી હતી. કેમકે એમાથી રાજસત્તા ફરીથી પ્રકટી નીકળે. પિચેગ્રુ નામનો ફ્રાન્સનો એક જૂનો સેનાપતિ ફ્રાન્સમાં દરેક પક્ષના લોકોમાં સારો વગવસીલો ધરાવતો હતો ડિરેક્ટરોએ તેને ફ્રાન્સમાથી દેશનિકાલ કરવાથી તે પણ લંડનમાં આવી વસ્યો હતો. મોરોનો તે એક વારનો મિત્ર અને લડાઇઓમાં પણ તેનો સોબતી હતો. મોરોને પલા-ળવાનુ કામ આ માણસને સોંપવામાં આવ્યું; પરંતુ વાતને અંતે પિચેગ્રુને સમજાયું કે મોરો જો કે નેપોલિયનની સત્તા ઉથલાવી નાખવામાં રાજી હતો છતા રાજાઓનો તો તે કટ્ટો વિરોધી હતો. આ વાત કાવત્રાખોરોને ઘણી મોડી સમજાઇ, જેથી તેમણે મોરોની મદદ ઉપર જે ગણત્રી બાંધી હતી તે ખોટી પડી. વળી ફ્રાન્સમા બળવો

જગાડવા માટે તેમણે ફાંફાં તો માર્યા, પરંતુ તેમાં પણ તેમની મુરાદ બર ન આવી. રાજ્યના પક્ષકારો અને ધર્મગુરુઓ પણ નેપોલિયનથી સંતુષ્ટ હતા તેથી તેમણે આ લોકો તરફ કશી સહાનુભૂતિ બતાવી નહિ. બે મહિના લાગલાગટ મહેનત કરી ત્યારે કેડાઉડલને આ કામમાં મદદ આપનારા માત્ર ચાળીસ માણસો મળ્યા અને તે પણ ભાર ઇનામની લાલચથીજ. આથી કરીને કાવત્રાખોરો પોતેજ ગભરાટમાં પડી ગયા. ઈંગ્લંડમાં નેપોલિયનને વિષે જે લખાણ પ્રગટ થતાં હતાં તેનાથી ત્યાં તો ઉશ્કેરાટ જોવામાં આવ્યું. અહિં તો આખી પ્રજા તેના તરફ એવો ઊંડો ભક્તિભાવ રાખતી હતી કે બળવો જગાડવાની આશા તેમના મનમાં ને મનમાંજ રહી ગઈ!

કાંઈક ગંભીર કાવતરું દેશમાં ચાલી રહ્યું છે એવી ખબર નેપોલિયનને પણ થઈ. કેટલાક ઈંગ્લંડના મંત્રીઓ તથા ચાર જર્મન રાજ્યોમાં રહેલા એલચીઓ ફ્રાન્સમાં આવી ખટપટો ઉત્તેજન આપી રહ્યા હતા. તેમણે પોતાના કાગળ-પત્ર લઈ જવા લાવવા માટે એક ફ્રેન્ચ માણસ રાખ્યો હતો. પણ તે માણસ તો બન્નેનો પગાર ખાઈને તેમનુંજ ઘર ખોદે એવો નીકળ્યો. તેની મારફતે કાવત્રાખોરોનો બધો પત્રવ્યવહાર નેપોલિયનને મળવા લાગ્યો. તેણે આ બધા કાગળ જૂદા જૂદા દેશોના પ્રતિનિધિઓને વંચાવ્યા. આ કાવતરામાં મદદ કરનારા કેટલાક બદમાસોને પોલિસે પકડ્યા અને તેમને ગોળીબાર કરવાનો હુકમ થયો. તેમાંના એકે કેડાઉડલના કાવતરાની બધી હકીકત આપી તેમના નામ કહી દીધા. તેમાં જનરલ મોરોનું પણ નામ આવ્યું. તેમાં એવી હકીકત બહાર આવી કે મોરોએ લશ્કરને ફોડવાનું કબૂલ કર્યું હતું અને લંડનમાં વસતા રાજપક્ષકારોને ખબર આપવા તેણે પોતાના એક લશ્કરી અમલદારને પણ મોકલ્યો હતો. પણ પાછળથી તેણે પોતાના વિચાર ફેરવ્યા હતા, અને ફર્સ્ટ કૉન્સલ તરીકે પોતાની નિમણૂક થવી જોઈએ એવી માગણી કરી હતી.

પ્રથમ તો આ વાત નેપોલિયન માની શક્યોજ નહિ. તેણે પ્રધાનોની છુપી સભા બોલાવી. મોરો લશ્કરનો માનીતો હતો, અને તેના ઉપર હુમલો કરવો એ તો નેપોલિયન જેવાને માટે પણ મોંઘું સાબિત થઈ પડે એમ હતું. તેના એકરાર વગરના ગીના-વાળા મિત્રો હતા તેઓ તો ઉલટોજ બચાવ કરવાના કે નેપોલિયને મોરો ઉપર ખુન્નસ હતી તેથી તેણેજ એને ફસાવ્યો છે. પ્રધાનોની સલાહ એવી હતી કે હાલ પણ મોરો તરફ આંખ આડા કાન કરવા. પણ નેપોલિયને કહ્યું કે મને ત્યાગ અને નમ્રતા બેઉ વાપરતાં આવડે છે. મોરોએ જે કાવતરામાં ભાગ લીધો છે તેનો હેતુ અને તેમાં જોડાયેલા માણસો બેઉ એવા ભયંકર છે કે તેને બીજા માણસોના બરાબરીજ શિક્ષા હું કરીશ.

બીજેજ દિવસે સવારમાં મોરોને પકડવામાં આવ્યો. આખા પારિસ નગરમાં ખળભળાટ મચી રહ્યો. મોરોના મિત્રો કહેવા લાગ્યા કે ગુન્હો થયોજ નથી, અને

ફ્રાન્સમાં કેડાઉડલ અને પિચેગ્રુ નામના શખસો છેજ નહિ, અને આ બધી હકીકત ઘડી કહાડવાનો હેતુ એટલોજ છે કે તેમ કરીને નેપોલિયન પોતાના હરિફ મોરેને નિકાલ કરી નાખવા માગે છે. પોતાની આબરૂ ઉપર આવા હુમલા થતા જોઇને નેપોલિયનને ઘણુંજ લાગી આવ્યું. તેણે કહ્યું, "ઘણાજ ભયંકર કાવત્રાનો હું ભોગ થયો છું અને છતાં તે કાવત્રાંનો કરનાર હું છું એમ કહેવામાં આવે તે સહન કરવું મુશ્કેલ છે." તેથી પોતાની પ્રતિષ્ઠાના રક્ષણની ખાતર આ કાવત્રાની જરેજર હકીકત શોધીને જાહેર કરવા માટે પૂરેપૂરા ઉત્સાહથી તેની પાછળ લાગ્યો.

તેણે પોતે ફ્રાન્સના રાજાઓને પદભ્રષ્ટ કર્યા ન હતા. નેપોલિયનના ઉદય અગાઉ લોકોએજ રાજસત્તાનો ધ્વંસ કરી નાખ્યો હતો. તેણે તો લોકોની નામરજી છતાં રાજાના પક્ષકારોને સ્વદેશ પાછા આવવાની રજા અપાવી અને બન્યું ત્યાસુધી તેમની મિલ્કતનો કબજો પણ તેમને અપાવ્યો. આ પ્રમાણે નેપોલિયને તો તેમનું અનેક રીતે ભલું કર્યું હતું; છતાં આ ભલાઇના બદલામાં તેઓ તેને ઉડાવી મૂકવા માગતા હતા અને તેને ઠાર કરાવવા મારાઓ મોકલતા હતા.

મોરેના ઉપર તો તેને દયાજ આવતી હતી અને તેના ઉપર મારીતું દબાણ મૂકીને તેને છૂટો કરવાનો હતો. પણ છુપાઈ બેઠેલા બીજા કાવત્રાખોરોને પકડવા માટે ચાંપતા ઉપાયો લેવામાં આવ્યા. દરરોજ નવા નવા માણસો પકડાતા ગયા. તેમાંના બેએ તો ગુન્હાનો પૂરેપૂરો એકરાર કર્યો. તેમણે કહ્યું કે આ કાવત્રામાં ઉંચા દરજ્જાના ઉમરાવો સામેલ થયા છે અને એક જાણીતો બુર્બોન વંશીય શાહજાદો નેપોલિયનના ખૂન પછી રાજપક્ષકારોનો બળવો થાય તો તરત તેની સરદારી લેવાની રાહ જોતો ફ્રાન્સની સરહદપર આવી ઉભો છે.

આ સાંભળીને નેપોલિયનને ઘણોજ ક્રોધ ચડયો. તેણે કહ્યું, "ઠીક, હું મોરેને તેની નબળાઇ અને અદેખાઇને માટે ક્ષમા આપીશ પણ આમાંનો કોઇ શાહજાદો મારા હાથમાં આવશે તો તેનો ગોળીબાર કરાવ્યા વગર નહિ રહું."

બીજા ગુન્હેગારો પણ પકડાતા ગયા. તેમની કબૂલાત ઉપરથી એટલુ તો ચોકકસ સાબિત થયું કે એક શાહજાદો આ કાવત્રાંનો આગેવાન છે. હજી પિચેગ્રુ અને કેડાઉડલ પકડાયા ન હતા. તેઓ પારિસમાંજ ભટકતા હતા તેથી ધારાસભાએ સર્વાનુમતે એક કાયદો પસાર કર્યો કે જે કોઈ તેમને આશ્રય આપશે તેને દેહાંતદંડની શિક્ષા કરવામાં આવશે અને જાણ્યા છતા પણ તેમની સંતાઇ રહેવાની જગ્યા નહિ બતાવે તેને છ વર્ષની કેદની શિક્ષા કરવામા આવશે. શહેરના દરવાજા ઉપર સખત જાપ્તો રાખવામાં આવ્યો. હવે તેઓ ખૂબ સંકડામણમાં આવી પડયા. કોઇ કોઇવાર માત્ર રાતની રાત સુઇ રહેવા માટે પાંચ દશ હજાર ફ્રાન્ક તેઓ આપતા ત્યારે છુપાઇ રહેવાની જગ્યા મળતી. પિચેગ્રુ તો આ ત્રાસથી કાયર થઇ ગયો અને પિસ્તોલથી આપઘાત

કરવા જતો હતો પણ એક મિત્રે અટકાવી રાખ્યો નેપોલિયનના પ્રધાનમંડળનો એક સભાસદ પિચેગ્રુનો જૂનો મિત્ર હતો. તેને ત્યાં તે થોડો વખત છુપાઇ રહી તે ગયા પછી પેલા સભાસદે નેપોલિયન ઉપર એક પત્ર લખીને પોતાનો અપરાધ જાહેર કર્યો. મહાનુભાવ નેપોલિયને જવાબમાં લખ્યું કે "તમે સંકટમાં આવી પડેલા મિત્રને આવા સંજોગોમાં પોતાના જાનને જોખમમાં નાખીને ઉદારતાથી આશ્રય આપ્યો તેથી હું તમારા ચારિત્ર્યવિષે ઘણો ઉંચો અભિપ્રાય બાંધુ છું".

આખરે પિચેગ્રુને કોઇએ ફસાવ્યો અને ત્યાર પછી કેડાઉડલ પણ નાસભાગ કરતાં પોલિસના હાથમાં આવી ગયો.પકડાતાં પકડાતાં પણ તેણે એક પોલિસ અમલદારને ઠાર કર્યો અને બીજાને ઇજા કરી. કોર્ટમાં પણ તે સ્વસ્થચિત્તે જરા પણ ગભરાટ વિના ઉભો રહ્યો તેની ઝડતી લેતાં એક ખંજર, એક પિસ્તોલ અને નોટો તથા સોના નાણું મળીને સાઠ હજાર ફ્રાન્ક જેટલું દ્રવ્ય મળી આવ્યું કોર્ટમાં તેણે ગર્વસહિત જાહેર કર્યું કે નેપોલિયનનું ખૂન કરવાનો મારો ઇરાદો હતો અને આ કાવત્રામાં બુર્બોન વંશીય શાહજાદાનો હું સહાયક હતો

આ ઉપરથી કાવત્રું તો વગર શકે સાબિત થઇ ચૂક્યું મોરોના મિત્રો ફિક્કા પડી ગયા અને નેપોલિયન ઉપર વળી સભાએ મુબારકબાદીનો પત્ર લખ્યો તેના જવાબમાં તેણે લખ્યું કે "ઇશ્વર ફ્રાન્સનું રક્ષણ કરશે અને દુષ્ટોની દગાબાજીને ફાવવા નહિ દે. પ્રજાએ મારે માટે ગભરાવું નહિ જ્યાંસુધી પ્રજાને મારી સેવાની જરૂર રહેશે ત્યાંસુધી મારૂં આયુષ્ય જમાબાજ કરશે પણ હું પ્રજાને એટલું કહેવા ઇચ્છું છું કે "પ્રજાના વિશ્વાસ અને પ્રેમ વગર જીવવામાં મને કશો આનંદ નહિ આવે, અને તેમને પણ કશો લાભ નહિ થાય"

નેપોલિયનને મોરો અને પિચેગ્રુ બેઉની ખરેખરી દયા આવતી હતી, અને તેમને વરમસરેલા મોતમાંથી બચાવવા તે ઇચ્છતો હતો તેણે મોરોને કહેવડાવ્યું કે તમે બધી હકીકત સરળપણે જાહેર કરી દેશો તો મારી આપવામાં આવશે એટલું જ નહિ પણ તમે પ્રથમ સરકારની કૃપાના જે ફળ ભોગવતા હતા તે ફરીથી ભોગવી શકશો ક્ષમા આપવી એ નેપોલિયનને માટે સહેલ હતું પણ ક્ષમા અને મહેરબાની સ્વીકારવી એ અભિમાની મોરો ! માટે ઘણું અઘરૂં હતું પિચેગ્રુની થએલી અનદશા ના વિચાર કરતાં નેપોલિયનનું દયાળુ હૃદય દ્રવી ગયું અને તે બોલ્યો, "હોલેન્ડ જીતનાર જગવિખ્યાત સેનાપતિની આ અવસ્થા!" પછી તેણે એવો મનસુબો કર્યો કે દક્ષિણ અમેરિકામાં કાયેન આગળ એક ફ્રેન્ચ સંસ્થાન વસાવવું અને પિચેગ્રુ તે સ્થળથી પરિચિત છે માટે તેને પૂરતાં માણસ અને નાણાં આપીને ત્યાં મોકલવો જેનું ખૂન કરવા પોતે તૈયાર થયો હતો તેજ નેપોલિયનની ક્ષમાવૃત્તિ અને ઉદારતાના પિચેગ્રુના મન ઉપર એટલી બધી અસર થઇ કે તે નાના બાળકની માફક

છૂટે મોઢે રડયો.

પણ આ કાવત્રાંના મૂળ સૂત્રધાર, પોતે સલામત રહીને બીજાઓને જોખમના ખાડામા ઉતારનાર શાહજાદાઓમાંથી કોઈ પકડાયા નહિ. તે નેપોલિયનને ખૂચવા લાગ્યું એક દિવસ તેણે પોલિસખાતાના પ્રધાન ફૉશને તમામ શાહજાદાઓનાં રહેઠાણવિષે પૂછ્યું; તેમાંથી તેને ખબર પડી કે કાઉન્ટ ડી એન્ધિયેન પોતાની એક પ્રિયતમા શાહજાદી સાથે જર્મનીની હદમાં સ્ટ્રેસબર્ગની પાસેના એટનહેમ નામે ગામમાં રહેતો હતો. સ્મિથ ડેક અને ટેલર નામના બ્રિટિશ એજંટો પણ સ્ટ્રેસબર્ગમાંજ રહ્યા રહ્યા કાવા દાવા કરી રહ્યા હતા. માટે જે કાંઈ હોય તે આટલામાંજ હોવું જોઇએ. એ કાઉન્ટ પણ છુપા વેશમા ઘણી વાર સ્ટ્રેસબર્ગ જઈ આવતો. તે ઇગ્લંડનો પગાર ખાતો હતો અને પોતાનાજ દેશની સામે લડવાના કામમાં જોડાયો હતો. ઈંગ્લંડના પ્રધાનમંડળ તરફથી તેને એવો હુકમ પણ મળ્યો હતો કે ફ્રાન્સપર સ્વારી કરવાનો કાંઇ પણ લાગ મળી આવે તો તેનો લાભ લેવા ચૂકવુ નહિ. આ પ્રમાણે તેણે ખરેખરા દેશદ્રોહનો અપરાધ કર્યો હતો. કાવત્રાના કેસની સુનાવણી વખતે કેટલાક ગુન્હેગારોએ જે જુબાની આપી હતી તે ઉપરથી પણ આ કાઉન્ટ ઉપર શક દૃઢ થતો ગયો અને કાવત્રાખોરોની યોજના ઉપર ઘણુ અજવાળું પડયુ.

હવે આ કાઉન્ટ અને તેના મળતીઆઓનુ શું કરવુ તે વિષે પ્રધાનમંડળે વિચાર કરવા માંડયો. તેઓ એકમત થઈ શકયા નહિ. કેટલાકે એવી સલાહ આપી કે છુપા માણસોદ્વારા એ કાઉન્ટને તેના મળતીઆ અને કાગળીઆં સાથે પકડીને પારિસ લાવવો. કેટલાકે કહ્યું કે એમ કરવા જતાં જર્મનીની હદમા જવું પડે અને ત્યાં જઈને ત્યા વસનાર માણસને આ પ્રમાણે પકડી લાવવાથી યૂરોપમા આપણે માટે ખોટું દેખાય. નેપોલિયને તેમના શુદ્ધ હેતુનો સ્વીકાર કર્યો પણ કહ્યુ કે મારે આ લોકો ઉપર અત્યારે એવી ધાક બેસાડવી છે કે થોડા વખતસુધી તેમને મૂંગા મૂંગા બેસી રહેવુજ પડે.

એ ઉપરથી નસુસ સિપાઈઓને એકદમ એટનહેમ જઈને તે કાઉન્ટને તેના મળતીઆઓ સાથે પકડીને તેમને સ્ટ્રેસબર્ગ લઈ આવવાનો હુકમ થયો, અને આ કામ થઈ રહ્યા પછી આ લશ્કરી ટુકડીના અમલદારે ત્યાંના જર્મન સત્તાધારની પાસે જઈને માફી માગવી અને વિનતિ કરવી કે જરૂરના સબબને લીધે પરવાનગી વગર તમારી હદમાં અમારે પ્રવેશ કરવો પડયો છે. આ હુકમનો તરત અમલ થઈ ગયો અને તે કાઉન્ટને પકડીને પારિસમા આણ્યો. તેના ગુન્હા [illegible] માટે લશ્કરી અમલદારોનુ એક [illegible] કમીશન નિમાયું. [illegible]

[illegible]

જાહેર કર્યા. પ્રજાસત્તાક રાજ્યના કાયદા પ્રમાણે ફ્રાન્સનો કોઇ પણ વતની જે ફ્રાન્સની સામે હથિયાર ઉપાડે તો તે ગુન્હો દેહાંતદંડની શિક્ષાને પાત્ર ગણાતો હતો કાઉન્ટે કોર્ટને વિનતિ કરી કે "મને એકવાર નેપોલિયનને મળવા દો" અને જો તેને રજા મળી હોત તો તેની જિંદગી કદાચ બચત નેપોલિયને પણ એક અમલદારને તેને કેટલાક સવાલ પૂછવા મોકલ્યો હતો તે માણસને પણ જરા મોડું થયું સવાર પડતાં તો તેને મેદાનમાં લઇ જઇને સિપાઇઓની ટુકડીની સામે ઉભો રાખ્યો અને તે સાત ગોળીઓથી વીંધાઇને મરણ પામ્યો. પોતાનું ખૂન કરવાના કાવતરામા તેનો હાથ હતો એવી નેપોલિયનને ખાત્રી ન હોત અને બુર્બોન લોકો ઉપર ધાક બેસાડવાની તેને જરૂર ન લાગી હોત તો આ કાઉન્ટના કેસમાં તેણે દેશદ્રોહની શિક્ષાનો અમલ કરાવ્યો ન હોત. પાછળથી ખરી હકીકત મળી આવી કે ગુન્હેગારોએ જે આગેવાનની વાત કરી તે કાઉન્ટને નહિ પણ પિચેગ્રુને લાગુ પડતી હતી. નેપોલિયનને આ સમાચાર મળતાં તેને ઘણુંજ લાગી આવ્યું, પરંતુ કાઉન્ટ ખૂની નહિ તો દેશદ્રોહી તો હતોજ અને દેશની સલામતી ખાતર પણ આવી શિક્ષા જરૂરની હતી

એક શાહજાદાને દેહાંતદંડની શિક્ષા થઈ, એ વાતથી આખા યુરોપના દરબારોમા ફ્રાન્સ તરફ ક્રોધની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ તેના પ્રતિનિધિઓ તરફ અવિવેકી અને લગભગ અપમાનભરેલું વર્તન થવા લાગ્યું રશિયાના ઝાર એલેક્ઝાન્ડરે તો નેપોલિયન ઉપર ઠપકાનો પત્ર લખ્યો તેનો જવાબ નેપોલિયને ઝારનું હૃદય વીંધી નાખે એવા શબ્દોમા આપ્યો એલેક્ઝાન્ડર પોતાના પિતાના ખૂનથી ખરડાયલા સિંહાસન ઉપર બેઠો હતો અને તેનું ખૂન કરનારમાંના એક પણ શખ્સને શિક્ષા થઇ ન હતી આ વાતનો માર્મિક રીતે ઇસારો કરતાં નેપોલિયને લખ્યું કે 'આ મામલામાં રશિયા જે કરત તે ફ્રાન્સે કર્યું છે તમને હમણાં એમ કહેવામા આવે કે મારા ઝાર પોતાના ખૂનીઓ રાજ્યની સરહદ પાસે એકઠા થયા છે તો તમે ગમે તે ભોગે પણ તેમને પકડાવો ખરા કે નહિ?'

આવી મનને ચૂંથનારૂંમા નાખે એવી જંજાળને લીધે નેપોલિયનને બીજા આરોપીઓ તરફ લક્ષ આપવાનું સાંભર્યું નહિ પિચેગ્રુને કાયેન જવા સબંધે બીજી વાર કાંઇ કહેવામાં ન આવ્યું અને તેણે કાઉન્ટના મોતની વાત જાણી તેથી પોતાને માટે આશા મૂકી દીધી તેનો જાહેરમા વધ કરવામા આવે તે તેનાથી ખમાયું નહિ તેથી તેણે રાત્રે ફાંસો ખાઇને આપઘાત કર્યો

મોરાને બે વર્ષના કેદખાનાની શિક્ષા કરવામાં આવી પણ નેપોલિયને તેને માફી અપાવી અને તેને અમેરિકા જવું હોય તો જવા દેવાની રજા આપી તેને પોતાની મિલકત વેચી નાખવી હતી તે વિષે પણ નેપોલિયને બંદોબસ્ત કરાવી આપ્યો કે

જેથી તેની સારામાં સારી કિંમત ઉપજે અને તે ઉપરાંત તેને મુસાફરીનો ખર્ચ પણ અપાવ્યો.

કેડાઉડલ તથા તેના બીજા જોડીદારોને દેહાંતદંડની શિક્ષા થઈ. કેડાઉડલની દઢતા અને બહાદૂરી જોઇને બને તો તેને બચાવી લેવાની નેપોલિયનને ઇચ્છા થઇ પણ કેડાઉડલે તો તેની માફી, દયા, લાલચ સર્વને ધૃતકારી કહાડયાં મરતાં મરતાં પણ તેણે જેલરના માથામાં દારૂની છૂટી બાટલી મારીને તેનું ખૂન કર્યું. તેને તેના સોબતીઓ સાથે ગોળીબાર કરવામાં આવ્યો.

આ કાવત્રામાં પોલિનેક નામનો એક આબરૂદાર માણસ સપડાયો હતો. તેની સ્ત્રી જોસેફાઇન પાસે આવીને પોતાના ધણીને માટે કરગરવા લાગી. એક સ્ત્રીને દુઃખથી ગાંડાની માફક વલોપાત કરતી જોઇને તેનું હૃદય પીગળ્યું અને નેપોલિયન પાસે જઇને પોલિનેકને માફ કરવા આજીજી કરી. પોતાના હૃદયમાં જાગૃત થએલી દયાની વૃત્તિને જરાક કરડા ચહેરા નીચે છુપાવીને તેણે કહ્યું, “ જોસેફાઇન, હજી તું મારા શત્રુઓ ઉપર સહાનુભૂતિ રાખે છે ? જો હું તેમને શિક્ષા ન કરૂં તો તેઓ ફરીથી આવા કામ કરશે અને બીજા નવા ગુન્હેગારોને ઉભા કરશે. ”

જોસેફાઇન નિરાશ થઇને ચાલી ગઈ પણ તેને ખબર હતી કે નેપોલિયન થોડાજ વખત પછી બંગલાની અમુક ગેલેરી આગળથી પસાર થવાનો છે. પોલિનેકની સ્ત્રીને બોલાવીને બેઉ જણુ ત્યાં ઉભાં રહ્યાં અને નેપોલિયન ત્યાં આવ્યો એટલે બેઉ રડતાં કકળતાં તેને પગે પડયાં. પોતાને આવા અઘરા સંજોગોમાં મૂકવા માટે જોસેફાઇનને ઠપકો આપતો હોય તેમ તેના તરફ કરડી નજરે જોયું પણ તેના કોમળ અંતઃકરણથી આવી કરુણ રીતે કરેલી અરજ પાછી ઠેલાઈ નહિ. તેણે પોલિનેકની સ્ત્રીનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇને કહ્યુ, “ લશ્કરી શાળામાં મારા એકવારના બાળપણના સોબતી આર્મન્ડ પોલિનેકને મારૂ ખૂન કરવાના કાવત્રામાં જોડાયલો જોઇને મને ઘણી નવાઈ લાગે છે; છતાં હું તેની સ્ત્રીનાં આંસુ જોઇને તેનો અપરાધ ક્ષમા કરૂં છું. માત્ર હું એટલું ઇચ્છુ છુ કે મારી આ નબળાઇ જોઇને તે ફરીથી આવાં કામ કરવા પ્રેરાય નહિ. પોતે જોખમમાં ઉતર્યા વગર પોતાના વિશ્વાસુ અનુયાયીઓના જાન આવી રીતે જોખમમાં રાખનાર બુર્બોન શાહજાદાઓ સૌથી વધારે અપરાધી છે.”

જનરલ લાજોલેને પણ દેહાતદંડની શિક્ષા કરવામા આવી હતી. તેને ચૌદ વર્ષની ઘણીજ ખૂબસુરત છોકરી હતી પોતાના બાપની દુર્દશાથી આ બાલિકાને અસહ્ય વેદના થતી હતી. એક દિવસ તે કોઇને કહ્યા વગર પગે ચાલની નેપોલિયનના નિવાસ આગળ પહોચી ગઇ; અને તેની ખૂબસુરતી, આંસુ, કાલાવાલા વગેરે જોઇને દયાળુ પહેરેગીરે તેને જોસેફાઇન પાસે જવાની રજા આપી. પોલિનેકવાળો બનાવ બન્યા પછી જોસેફાઇનને નેપોલિયને તાકીદ આપી હતી કે હવેથી

મને એવા ગુન્હેગારોના સગાને બનાવીને મારા હૃદયને વ્યથા કરવી નહિ પણ આ છોકરીની તીન મનોવ્યથા અને દુઃખથી તેનો માંદા જેવો થઈ ગએલો ચહેરો જોસે ફાઈન અને દીકરી હૉર્ટેન્સ એકુથી જોઈ રહેવાતો નહિ, અને જે ઓરડીમાં થઈને નેપોલિયન પસાર થવાનો હતો ત્યાં તેને ઉભી રાખી તેને આવતો જોઈને તે નાજુક છોકરી જેના મગજ ઉપર મનોવ્યથા અને લાગણીના જોરથી ઘણો આઘાત થયો હતો તે નેપોલિયનને લાગી થઈને પગે લાગી અને બોલી, "સાહેબ, મારા બાપને માફ કરો. સાહેબ, માફ કરો "

નેપોલિયનને નવાઈ લાગી અને નારાજ પણ થયો, તેણે ચીડાઈને કહ્યું, "મારે હવે આવા દેખાવ જોઈતા નથી એવું મે કહ્યું છે છતાં તને અહિં કોણ લાવ્યું ? ચાલ, બેન, મને જવા દે " એમ કહીને તેણે ચાલવા માંડ્યું, પણ તે છોકરી તેને પગે વળગી પડી. આંસુથી ઉભરાતી આંખ, અને તેના ખૂબસુરત ચહેરાની એકે એક રેખામાં પ્રતિબિંબ થતું ઉંડું દુઃખ દર્શાવતી તે અર્ધગાંડી બાલિકાએ ફરીથી પોકાર કર્યો, " માફ કરો ! માફ કરો ! હું મારા બાપાને માટે માફી માગવા આવી છું "

નેપોલિયને માયાળુ અવાજે પૂછ્યું, 'તારા બાપ કોણ છે ? અને તું કોણ છે ?"

છોકરીએ જવાબ આપ્યો, " મારૂં નામ મિસ લાજોને છે અને મારા બાપને દેહાંતદંડની શિક્ષા કરવામાં આવી છે " નેપોલિયને એક પળવાર વિચાર કરીને કહ્યું 'પણ બેન તારા બાપનો આ બીજીવારનો ગુન્હો છે હું તારે માટે કાંઈ કરી ન શકું, એમ નથી."

તે દુઃખી છોકરી બોલી, 'સાહેબ, તે હું બધું જાણું છું, પણ પહેલીવારના ગુન્હામાં મારા બાપા નિર્દોષ હતા આ વખતે હું ન્યાય નથી માગતી પણ માફી માગું છું—દયા માગું છું "

નેપોલિયનનું હૃદય હલી ગયું તેના હોઠ કંપવા લાગ્યા અને આંખ આંસુથી ભરાઈ ગઈ તે બાળકીના હાથ તેણે પોતાના હાથમાં લઈને તેને પ્રેમથી પંપાળીને તેણે કહ્યું 'મારી ભલી છોકરી ! તારી ખાતર હું તારા બાપને જવા દઉં છું હવે થયું ? ઉભી થા અને જા '

આ ઉત્તર મળતાની સાથે તે બાળકી મૂર્છિત થઈ ગઈ અને નિશ્ચેષ્ટ થઈને પૃથ્વી ઉપર પડી. તેને જોસેફાઈનના ઓરડામાં લઈ ગયા ત્યાં તે થોડીવારે શુદ્ધિમાં આવી તે શક્તિહીન થઈ ગઈ હતી તોપણ તે તરતજ પારિસ જવા તૈયાર થઈ તેના બાપને જે કેદખાનામાં પૂર્યો હતો ત્યાં તેને મહીસલામત લઈ જવાને નેપોલિયનનો એક એ-ડી-કાં (અંગરક્ષક) અને તેની સ્ત્રી તેની સાથે ગયા પોતાના બાપની ઓરડીમાં જતાંજ તે તેની કોટે વળગી પડી તેને ઉપરાઉપરિ ડૂસકાં અ

વવા લાગ્યાં; સ્વર રૂંધાઈ ગયો; અને તેના નાજુક જ્ઞાનતંતુ ઉપર લાગણીના આવેશના સખત આંચકા લાગતા ગયા. થોડીવાર પછી તેને તાણ આવવા લાગી, આંખ સ્થિર થઇ ગઇ અને નેપોલિયનના અંગરક્ષકની સ્ત્રીના હાથમાં બેભાન થઇને ઢળી પડી. તે શુદ્ધિમાં તો આવી પણ તેનું મગજ ગયું અને તે પિતૃભક્ત પ્રેમાળ પુત્રી પૂરેપૂરી દિવાની બની ગઇ!

આ નવી વિપત્તિના સમાચાર નેપોલિયનને સાંજે મળ્યા. ઉદાસીનતાથી તેનું માથું નીચું થયું. થોડીવાર વિચારમાં ડૂબી ગયો અને આંખમાં આવેલું આંસુ બિન્દુ લુછીને તે બોલ્યો, "બિચારી કમનસીબ છોકરી! આવી પુત્રીનો બાપ આવો અપરાધી હોય છે! હું તે છોકરીની અને તેની માની સંભાળ લઇશ."

બીજા છ આરોપીઓને કેટલાક દિવસ પછી ક્ષમા કરવામાં આવી. નેપોલિયનનું ખૂન કરવા રચાતા [illegible] કાવત્રાનું આવું પરિણામ આવ્યું.

નેપોલિયનના ચારિત્ર્યમાંથી કોઈક દોષ મળી આવે છે કે નહિ, તેના ઉપર કઠોરીને [illegible], કીર્તિનો લોભ, સત્તાનો લોભ, ક્રૂરતા, કપટતા વગેરે આરોપો સાબિત કરી શકાય છે કે નહિ એવી જ દૃષ્ટિથી તેના ચારિત્ર્યને અવલોકનારા ઘણા છે અને તેઓના હાથમાં કાઉન્ટ ડી એન્ઘિયનને થએલી પ્રાણદંડની શિક્ષાનો દાખલો નેપોલિયનને નિંદાથી વધાવી નાખવાને અને તેની ઉજ્જ્વલ કીર્તિને કલં-

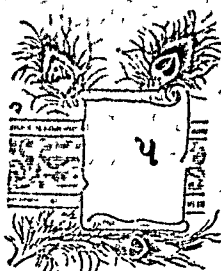
સ્વદેશની સામે શસ્ત્ર ઉપાડવા તૈયાર થયો હતો આવો હડહડતો દેશદ્રોહનો આરોપ જેના ઉપર કાયદાની કચેરીમાં સાબિત થયો હતો તેને કાયદા પ્રમાણે કરવામાં આવેલી શિક્ષાને યૂરોપનો નૃપતિવર્ગ અને ઉમરાવવર્ગ ખૂનની કોટિમાં મૂકે છે

અમેરિકામાં સ્વતંત્રતાનું પૂજન કરાવનાર મહાન વૉશિંગ્ટન પણ એવાજ સંજોગોમાં મૂકાયો હતો અને એન્ડ્રી નામના એક દેશદ્રોહીને આવાજ પ્રકારની સજા તેને કરવી પડી હતી, એટલે વૉશિંગ્ટનને પણ હત્યારો કહેવો જોઇએ, અને અમેરિકાના સંયુક્ત રાજ્યે પોતાની કૃતેહવડે શત્રુનાં મોં બંધ કરી નાખ્યાં ત્યાંસુધી યૂરોપનો અમુક વર્ગ તેને માટે પણ એવુંજ કલંક મૂકતોજ હતો અમેરિકાના સ્વાતંત્ર્યને જોખમમાં નાખ્યા વગર જો એન્ડ્રીને માફી આપી શકાતી હોત તો વૉશિંગ્ટને તેમ કર્યું હોત, અને ડ્યુકને માફી આપીને તેના જેવા સમર્થ માણસને પોતાના પક્ષમાં લઇ તેને દેશઘાતક નહિ પણ દેશસેવક બનાવવાની નેપોલિયનના મનમાં ઇચ્છા હતી, અને તે તેણે ડ્યુકના વધ પહેલાં જાહેરી પણ દીધી હતી ત્રણુપાર્ગી બનાવને લીધે તે ઇચ્છા બર ન આવી તેને માટે નેપોલિયનના મનમાં ઉંડો ખેદ થયા કરતો હતો.

प्रकरण २८ मुं—नेपोलियन शहेनशाह थयो.

દભ્રષ્ટ થએલા શાહજાદાઓના કાવત્રાથી પ્રજાસત્તાક રાજ્યના નેતાઓ વધારે જાગૃત બની ગયા અને રાજ્યને વધારે સુદૃઢ અને સુવ્યવસ્થિત કરવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. બીજા હાથપર બાદશાહી કુટુંબના નબીરા કાઉન્ટ એન્ધિયેનને થએલી શિક્ષાથી યૂરોપનો નૃપતિ વર્ગ ચીડાઇ ગયો અને પ્રજાની સ્વતંત્રતા તથા તેના હિમાતીઓ તરફ તેમનો દ્વેષ વધતો ગયો. રાજાઓના પક્ષના માણસોની આંખ નેપોલિયન ઉપરજ હતી. તે એકલોજ તેની અમાનુષિક શક્તિના પ્રભાવથી તેમના લક્ષ્યની સિદ્ધિમાં વિઘ્નરૂપ હતો. આ બાજુએ ફ્રાન્સની આખી પ્રજા તેના આભાર નીચે દબાઇ હતી અને તેઓ મુક્તકંઠે સ્વીકારતા હતા કે તેણેજ પોતાના ડહાપણથી અને બાહોશીથી રાજ્યમાં સુવ્યવસ્થા આણી હતી અને તેના પરિશ્રમથીજ રાજ્યની ઉત્તરોત્તર આબાદી થયા કરતી હતી.

ધારાસભાઓમાં, સ્થાનિક સભાઓમાં, પારિસ તથા બીજાં મુખ્ય શહેરોમાં સૌને મોઢેથી એકજ પ્રશ્ન નીકળવા લાગ્યો કે જેના ઉપર ફ્રાન્સની સલામતીનો આધાર છે તેનેજ રાજ્યમુકુટ શામાટે ન પહેરાવાય ? પાછલા અનુભવ ઉપરથી સાબત થઇ ચૂકયું હતું કે ફ્રાન્સની પ્રજાની માનસિક સ્થિતિ જોતાં ત્યાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં, સફળતાપૂર્વક નભી શકેજ નહિ. રાજ્યક્રાંતિનો મુખ્ય હેતુ એટલોજ હતો કે ઉમરાવોની ખોટી શ્રેષ્ઠતા, તેમનો એકહથ્થો અધિકાર, રાજાની નિરંકુશ સત્તા અને સામાન્ય પ્રજાવર્ગનું દાસત્વ વગેરે જૂના જમાનાના દોષને કહાડી નાખવા અને તે હેતુ તો સર્વાંશે સિદ્ધ થઇ ચૂકયો હતો હવે તો નેપોલિયન યૂરોપના બીજા નૃપતિઓની સાથે સમાન પદવીએ બેસી શકે તેટલા માટે તેને રાજસત્તા આપવાની જરૂર હતી. તેમ થાય તોજ ફ્રાન્સની સલામતી અને ગૌરવ સાચવી શકાય એમ હતું.

ફ્રાન્સની પ્રજામાં તીવ્ર લાગણીના પ્રાધાન્યનો જે લક્ષણગત ગુણ રહેલો છે

સમ્રાટ નેપોલિયન

[illegible] વખતે [illegible] થયું હતું. [illegible] [illegible] [illegible] નેપોલિયનને [illegible] [illegible] પોતાના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નેપોલિયનને [illegible] [illegible] હતો. નેપોલિયન ને જ્યારે આ હકીકત જણાવવામાં આવી ત્યારે [illegible] આવી [illegible] કે ફ્રાન્સ [illegible] ફરી જવું જાય છે અને દેશમાં ફરીથી [illegible] સ્થાપવાથી [illegible] [illegible] પણ [illegible] અને [illegible] સારી રીતે જળવાશે.

નેપોલિયને બનેલી બાબત સંબંધમાં પછીથી [illegible] અભિપ્રાય પૂછાવ્યો કે આ ઠરાવ તમને સમ્મત છે કે નહિ. [illegible] રની અને [illegible] [illegible] પછી નાબુદ થયો હતો તેથી તેમને ફ્રાન્સ માં સ્વમાન મળવાનું ન હતું. બુર્બોન રાજાઓને ફરીથી રાજ્યાસનો આપવાનો સભય હવે જણાતો ન હતો તેથી ફ્રાન્સ પોતાના પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રને રદ કરે તેમાં તેઓ [illegible] ખુશી હતા. પ્રતિપાળના [illegible] સ્વદેશને પણ ઘણી જ જરૂરનું છે. આ ખુબ કાર્યના મારી સામું [illegible] છે અને નેપોલિયનને ફર્સ્ટ કોન્સલનું પદ જિંદગીસુધી આપ્યું હતું તેથી હું પ્રસન્ન થયો હતો, અને હવે તેને તેમજ તેના વારસોને રાજ્યાસને બેસાડવાની પ્રથા ફ્રાન્સ સ્વીકારે છે તેથી હું આશા રાખું છું કે તે પોતાના બાહુબળથી અને મહત્ત્વનાં કાર્યોથી દેશમાં વધારે સારો બંદોબસ્ત જાળવશે. આસ્ટ્રિયાના શહેનશાહ તરફથી પણ તેવોજ મતલબનો પત્ર મળ્યો.

ફ્રાન્સની વડી ધારાસભામાં સર્વાનુમતે ઠરાવ પસાર થયો કે નેપોલિયન બોનાપાર્ટને શહેનશાહનું પદ આપવું અને તે પદવીની રૂએ ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યનું તંત્ર તેના હાથમાં સોંપવું. ઉત્સાહમાં આવી ગએલા શહેરી બાવાઓએ બીજો ઠરાવ એવો કર્યો કે તેમણે નેપોલિયનની રૂબરૂમાં બધાએ એક સમૂહમાં જવું તેની આગળ આ ઠરાવ વાંચી સંભળાવવો અને પછી તેને શહેનશાહ તરીકે સન્માન આપવું. અને ૧૮૦૪ના મે માસની ૧૮ મી તારીખે ગાડીઓની અને તેમની સાથે ચાલતા ઘોડેસ્વાર અંગરક્ષકની ભપકાદાર સ્વારી સેંટ કલાઉડના મહેલ આગળ આવી પહોંચી હૃદયમાં તુમુલ મંથન ઉત્પન્ન કરે અને મનને અસંત ક્ષુભિત કરી નાખે એવા પ્રસંગોમાં નેપોલિયન શાંતિ સ્વસ્થતા અને ગભીરતા જાળવી શકતો હતો તે પ્રમાણે આ પ્રસંગે પણ શહેરી બાવાઓનો સત્કાર કરતાં તેનું હૃદય હંમેશની માફક શાંત અને સ્વસ્થ હતું લાગણીના વેગથી ધ્રુજતી ભવિષ્યની અમંગળ શંકાઓ

કરીને ભયભીત થતી, છતાં પોતાના પતિને નવું પદ મળવાથી મગરૂર થતી જોસેફાઇન તેની બાજુમાં ઉભી હતી. પછી ધારાસભાના પ્રમુખે પોતાના એકવારના સહકારી કૉન્સલ–પણ હવે "શહેનશાહ નેપોલિયનને" નીચા વળીને નમન કર્યું અને કહ્યું;–

"સાહેબ,–ચાર વર્ષ પહેલાં પ્રજાએ આપના પ્રત્યેના આભાર અને સ્નેહને વશ થઇને આપ નામદારના હાથમાં રાજ્યનાં સૂત્ર સોંપ્યાં હતાં, અને રાજ્યના કાયદા પ્રમાણે આપને આપના વારસની પસંદગી કરવાનો હક્ક પણ મળી ચૂક્યો હતો. આથી કરીને જે વધારે ભવ્ય પદવી આપને આજે અર્પણ કરવામાં આવે છે તે ઉપરથી એટલું સૂચિત થાય છે કે પ્રજાને તેનું પોતાનું ગૌરવ ઘણું પ્રિય છે અને તે આપના તરફજ વધારેને વધારે માન અને ભક્તિથી જોતી જાય છે; તેની નવી સાબિતી બતાવવાની તેને જરૂર છે. ફ્રાન્સને ઈશ્વરે આપના રક્ષણ નીચે મૂક્યુ ત્યારથી તે જે સુખશાંતિ ભોગવે છે તેનો વિચાર કરતાં લોકોનાં હૃદય ઉછળ્યા વગર રહેજ કેમ? આપના આવતાં પહેલાં આપણા સૈન્યોનો બધે ઠેકાણેથી પરાજય થયો હતો, દેશની નાણાં સંબંધી હાલત કંગાલ હતી; જૂની બાદશાહીનાં ભાગ્યાં તૂટ્યાં અવશેષ માટે લોકો લઢી મરતા હતા; ધર્મનો તો શું પણ નીતિનો પણ ખ્યાલ પ્રજાના મનમાંથી ભૂંસાઈ જવા આવ્યો હતો. આવા સંકટના સમયમાં આપ વહારે આવ્યા; આપે ફ્રાન્સનાં સૈન્યને વિજયશ્રીથી દીપાવ્યાં; રાજ્યના ખર્ચમાં સુવ્યવસ્થા અને ઘટતી કરકસર જોવામાં આવે છે તે પણ આપનોજ પ્રતાપ છે. આ પ્રમાણે ઉત્તેજન મળવાથી પ્રજામાં આત્મવિશ્વાસ આવવા લાગ્યો, અને તે પોતાનાં કુદરતી સાધનોનો ઉપયોગ કરવા તરફ પ્રેરાઇ. દેશમાં ચાલી રહેલી પક્ષાપક્ષી આપે સમાવી દીધી; ધર્મની પવિત્ર વેદીનું ફ્રાન્સમાં ફરીથી દર્શન કરાવ્યું તે ખરેખર આપની બુદ્ધિએ કરેલા ચમત્કારિક કાર્યોમાં સૌથી વિશેષ મહત્ત્વનું છે. જે લોકો અંદર અંદરના વિખવાદને લીધે અધીનતા શું તે નો સમજતાજ હતા તેઓ પણ માનતા થયા છે કે પ્રજાની હુન્નરકળા અને કીર્તિને સાથે જે પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરે તેને માન આપવું જોઇએ એ પણ આપના [illegible] શિક્ષણનું ફળ છે."

આ સંભાષણ પૂરું થતાં "શહેનશાહ ઘણું જીવો" ના હર્ષનાદ [illegible] [illegible] થયા અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] તે [illegible] [illegible] તે [illegible] [illegible] પછી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઉત્તર આપ્યો—

"[illegible] [illegible]

સન આપવું કે નહિ એ સવાલનો નિર્ણય હું લોકોનેજ સોંપું છું હું આશા રાખું છું કે મારા વંશજોને આ પદવી આપવામાં આવશે તો લોકોને પસ્તાવાનું કારણ નહિ મળે, અને જે દહાડે મારા વારસો આ મહાન પ્રજાનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ ગુમાવશે તે દહાડે મારો આત્મા તેમનાથી વિમુખ થશે."

ત્યાર પછી ધારાસભાના પ્રમુખે જોસેફાઇનને શહેનશાહ બાનુ તરીકે સંબોધન કરીને તેને અભિનંદન આપ્યું, જેનો જવાબ તેણે પોતાના આંસુવડેજ વાળ્યો રાજ્યાસન દૃઢ થાય એવા તમામ ઉપાય આ પ્રસંગે યોજવા એવી નેપોલિયનની ઇચ્છા હતી, તેથી પોતાનો રાજ્યાભિષેક પોપને હાથે પરિપૂર્ણ થવો જોઇએ એવો ઠરાવ તેણે કર્યો પોપ પાયસ સાતમો તેનો મિત્ર હતો અને તેના આભાર નીચે આવ્યો હતો, પણ કોઇ પણ રાજાનો રાજ્યાભિષેક કરવા માટે રોમ છોડીને જવાની કોઈ પણ પોપે મહેરબાની બતાવી ન હતી, પરંતુ આ પોપ પોતાના પ્રતિભાશાળી મિત્રની ઇચ્છાને તરતજ તાબે થયો

નેપોલિયનની એવી ઇચ્છા હતી કે પોતાનો રાજ્યાભિષેક થતા પહેલાં ઇંગ્લંડ ઉપર આક્રમણ કરવાની યોજનાનો અમલ કરી દેવો આ મહત્ કાર્યને માટે થએલી તૈયારીઓ એવી સંપૂર્ણ થઇ ગઈ હતી કે નેપોલિયન પોતે પણ વિજયની આશા રાખતો હતો. તે એકવાર ફરીથી સમુદ્ર કિનારાપરની તમામ છાવણીઓ તપાસી વળ્યો અને એક એક હોડી કરીને આખો કાફલો જોઇ લીધો લશ્કરના તેમજ નૌકાસૈન્યના દરેક ખાતામાં તેની આજ્ઞાનું બરાબર પાલન થયું હતું પછી અંગ્રેજોના કાફલાની નજર આગળ 'લીજ્યન ઑફ ઑનર" ના ચાંદ ઇનાયત કરવા માટે સમુદ્રકિનારે એક ભવ્ય મેળાવડો કરવામાં આવ્યો. નેપોલિયનને માટે કિનારા ઉપર સિંહાસન રચવામાં આવ્યું હતું તેના ઉપર તેણે પોતાની જગ્યા લીધી અને તેનું વિશાળ સૈન્ય તેની આસપાસ અર્ધ ગોળાકૃતિમાં નાટકશાળાની માફક ચડતા ઉતરતી હારોમાં ગોઠવાઇ ગયું મોટામાં મોટા કદની હજારો તોપોના ધડાકા થયા અને તેનો ધ્વનિ ઇંગ્લંડને કિનારે પણ સંભળાયો આ દેખાવની ભવ્યતાની છાપ સર્વના અંતઃકરણ ઉપર પડી હતી. એવામાં શહેનશાહ નેપોલિયનની પાસે બેઠેલા હજારો માણસોની નજર આગળ ઓસ્ટેન્ડ બંદરે આવતા ફ્રેન્ચ મછવાના સમૂહ ઉપર અંગ્રેજોના કાફલાએ હુમલો કર્યો, અને ખૂબ લડાઈ જામી આ મહોત્સવના કામમાં પોતે રોકાયલો હતો છતાં લડાઇનો રંગ કેવો જામે છે તે જોવા નેપોલિયન વારંવાર પોતાનું દૂરબિન તે તરફ ફેરવતો હતો આખર તે મછવા બંદરે આવી સહીસલામત આવી પહોંચ્યા અને મહોત્સવના આનંદમાં તેથી ઓર વધારો થયો

ત્યાર પછી ફ્રેન્ચ મછવા અને અંગ્રેજોના વહાણનું યુદ્ધ જોવાનો તેને બીજીવાર પ્રસંગ મળ્યો. એક વાર તે પોતાના તોપોવાળા મછવા તપાસતો હતો. સામે ઘોરૂ

અંતરે અંગ્રેજોનો કાફલો ઉભો હતો તેમાંથી એક વહાણ ફ્રેન્ચોના મછવા ઉપર આક્રમણ કરવા નજીક આવી પહોંચ્યું. તેને જોતામાંજ કેટલાક મછવા તેના ઉપર તૂટી પડયા. પોતાના વહાણની મદદે અંગ્રેજોએ એક નાનું વહાણ અને થોડાક મછવા મોકલ્યા. શહેનશાહ પોતે નૌકાસૈન્યાધિપતિ એડમિરલ બ્રુઇસની સાથે વહાણમાં બેઠો હતો. તેણે તરતજ પોતાના વહાણને તે તરફ હંકારવાની આજ્ઞા કરી, ખલાસીઓ અને સિપાઇઓ ઘણી વાર અંદર અંદર પૂછતા હતા કે જમીન ઉપરનાં યુદ્ધોમાં નેપોલિયન જેવો નિડર છે તેવો દરિયાની લડાઈમાં હશે કે નહિ. આ વાતની તેને ખબર હતી તેથી તેમનો શક દૂર કરવાનો આ એક સારો પ્રસંગ હતો.

અંગ્રેજ નાવિકોએ વાવટા અને તોરણથી શણગારાયલું બાદશાહી વહાણ જોયું અને તેમાં ઘણો અગત્યનો માણસ (નેપોલિયન) બેઠેલો હશે એવો તેમને શક પડવાથી તેમણે તે વહાણને નજીક આવવા દીધું; એવા ઇરાદાથી કે પાસે આવે એટલે તોપોનો સામટો માર મારીને તેનો ભૂકો કરી નાખવો. શહેનશાહ જોખમમા છે એમ જાણીને સમુદ્રખાતાના પ્રધાને વહાણનું સુકાન પોતાના હાથમાં લીધુ અને તેની દિશા ફેરવવા જતો હતો. પણ નેપોલિયને વહાણને આગળ ચાલવા દેવા દઢ આગ્રહસૂચક ઇસારત કરી. તે શત્રુના વહાણને દૂરબિનવડે અવલોકતો હતો એવામા તેમની તોપો ફૂટી અને ફ્રેન્ચ વહાણની આસપાસ ધગધગતા લોખંડના ગોળાનો વરસાદ વરસી રહ્યો; પણ તેમનાથી સમુદ્રનુ પાણીજ ઉછળ્યું; કોઇને કશી ઇજા થઇ નહિ. ફ્રેન્ચોના તોપોવાળા મછવા સપાટાબંધ આવી પહોચ્યા અને તેમણે ચારે બાજુએથી શત્રુના વહાણની ગોળા અને ગોળીઓથી એવી સખત મહેમાનગિરી કરી કે તેને ભાગેલી તૂટેલી હાલતમાં નાસવુ પડયુ, અંગ્રેજોના મછવા પણ નાઠા અને એક તો ડૂબીજ ગયો. આ ઝપાઝપીમાં અંગ્રેજોના બારથી પંદર માણસો માર્યાં ગયાં અને સાઠ ઘાયલ થયાં. ત્યારે ફ્રેન્ચોના બે મૂઆ અને સાત ઘાયલ થયા. આની અસર ઇંગ્લંડ ઉપર ઘણી માઠી થઇ. તેને હવે ખરેખરી ધાસ્તી પેઠી. હવે સર્વને સમજાયું કે ઇંગ્લંડ ઉપર સ્વારી કરવાનું કામ મહાભારત તો હતુંજ પણ નેપોલિયને તેમાં સફળતા મેળવવા માટે મહાભારત તૈયારી પણ કરી હતી. આખા ફ્રાન્સમા ભારે ઉત્સાહ ફેલાઇ ગયો, અને રાજ્યાભિષેક માટે ભારે ધામધૂમથી તૈયારીઓ થવા લાગી. દેશમાં વાત ફેલાઇ ગઇ હતી કે આ પ્રસગે પોપ પારિસ પધારવાના છે. આ સમાચારથી ધાર્મિક વૃત્તિવાળા લોકો સાનદાશ્ચર્ય પામ્યા. પોતાને હાથે રાજ્યારોહણની ક્રિયા કરાવવાના સબંધમા ધારાસભામા મતભેદ ઉભો થયો. પ્રજાએ પોતાની સ્વેચ્છાથી અને લશ્કરે પોતાના પરાક્રમથી નેપોલિયનને અર્પણ કરેલો મુકુટ પોપજ શામાટે પહેરાવે એવો ઘણા સભાસદોએ વાધો ઉઠાવ્યો; પરંતુ રણક્ષેત્રમાં અને સભાસ્થાનમાં બેઉમાં સરખી રીતે પોતાનો પ્રભાવ બેસાડનાર નેપોલિયને એવી સબળ દલીલ બતાવી કે આલ્પ્સ ઓળં-

ગીરે પોપ પારિસ આવે અને તમારા શહેનશાહનો રાજ્યાભિષેક સ્વહસ્તે કરે એમા તમારા દેશની મહત્તા ઘટવાની કે વધવાની ? ફ્રાન્સ કે આવા અપૂર્વ પ્રસગ ફ્રાન્સના ઇતિહાસમા ચિરસ્મરણીય રહેશે.

નેપોલિયને પોપને પત્ર લખ્યો તેમાં જણાવ્યુ હતુ કે ફ્રાન્સમાં જ્યારથી ધર્મની પુન સ્થાપના થઇ ત્યારથી પ્રજાની નીતિ ઉપર ઘણી સારી અસર થવા પામી છે અને આપના પધારવાથી તેમા વધારો થશે. આપ મારૂ તથા આ મહાન પ્રજાનુ હિત કરનારા છો તેની એક વધુ સાબિતી આથી મળશે, માટે ફ્રાન્સના પહેલા શહેનશાહની રાજ્યારોહણની ક્રિયાને ધાર્મિક સ્વરૂપ આપવા માટે જરૂર પધારશો એમ કરવાથી આપના ઉપર અને મારી પ્રજા ઉપર પ્રભુના આશીર્વાદ ઉતરશે

નેપોલિયનને સતાન થયા ન હતાં જોસેફાઇન પોતાના પતિની ચડતી કળા જોઇને એક બાજુએ મગરૂર થતી પણ બીજી બાજુએ પોતાને નેપોલિયનથી સતાન ન હોવાને લીધે પોતાનુ વધ્યત્વ ભવિષ્યમાં દુખનુ અને પોતાના પતિથી છુટા પડવાનુ કારણ થઇ પડશે એવા ભયથી મનમાં અત્યત સતપ્ત થતી હતી તેના પહેલા પતિથી તેને એક પુત્ર અને પુત્રી એમ બે સતાન હતાં નેપોલિયન તેમને પોતાના સતાનતુલ્ય ચહાતો હતો પણ નેપોલિયનની પછી ગાદીએ કોણ આવે એ પ્રશ્ન જ્યારે ઉભો થાય ત્યારે તો તેમના તરફ નજર નજ કરી શકાય આ કારણથી જોસેફાઇને આગળથી ચેતીને પોતાની પુત્રી હોર્ટન્સનુ લગ્ન નેપોલિયનના ભાઇ સાથે ગોઠવી દીધુ કે જેથી તેમનાં સતાન બોનાપાર્ટનુ નામ ધારણ કરતા હોવાથી ફ્રાન્સની ગાદીને માટે હકદાર થઇ શકે અને નેપોલિયનને બીજીવાર લગ્ન કરવાની જરૂર ન પડે. પણ હમણાં હમણાં દેશમાં બધે એવી વાત ચર્ચાવા લાગી હતી કે રાજનૈતિક જરૂરી બાબત જોતા નેપોલિયન એક બાદશાહી વશનો સ્થાપનાર થવો જોઇએ અને તેણે પોતાનુ શાસન પોતાનાજ વશમાં આપી જવુ જોઇએ માટે તેણે *જોસેફાઇન સાથેનો લગ્નસબધ રદ કરીને બીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવુજ જોઇએ નેપોલિયનની સાથેનો પોતાનો સબધ વધારે દૃઢ થાય અને વિવાહોચ્છેદનો સભવ ઓછો થાય તેટલા માટે જોસેફાઇનને એવી ઇચ્છા હતી કે નેપોલિયનની સાથે શહેનશાહ બાનુ તરીકે તેનો પણ રાજ્યાભિષેક થાય તો સારૂ નેપોલિયન તેને ઘણાજ પ્રેમથી ચહાતો હતો છતા રાજનૈતિક જરૂરીબાતને વશ થઇને તેને બીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવુ પડશે એ વિચારને તેના હૃદયમા સ્થાન મળી ચૂક્યુ હતું એકવાર પોતાની પ્રિયતમા પત્ની તરફનો પ્રેમ, તેનાથી છુટા પડતાં થતી મનોવ્યથા વગેરે દુખદ વિચારોથી તે એવો વ્યાકુળ થઇ ગયો અને તેના હૃદય ઉપર પ્રેમે એટલી બધી સત્તા ચલાવી કે તેણે જોસેફાઇનને દૃઢ આલિંગન દઇને કહ્યુ કે રાજનીતિ મને તારાથી છુટા થવા પ્રેરે પણ તારા તરફ

* ખ્રિસ્તી પ્રજામા એક સ્ત્રીની હયાતીમા બીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરી શકાતુ નથી

મારો એવો સાચો પ્રેમ છે કે મારાથી તેમ કરી શકવાનુંજ નથી. આટલું કહીને તેણે જોસેફાઇનને ખાત્રી આપી કે મારી સાથે તારો પણ પોપને હાથે રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવશે.

ડીસેંબર માસ બેસતાં નોટર ડેમના ભવ્ય દેવાલયમાં રાજ્યાભિષેકના સમારંભને લગતી તમામ તૈયારીઓ થઈ રહી. પોપ મહારાજ રોમથી પારિસ આવવા નીકળ્યા. ફ્રાન્સમાં આખે રસ્તે તેમનું અત્યંત સન્માનસહિન સ્વાગત કરવામાં આવ્યું હતું. ફ્રોન્ટેન્બ્લોના મહેલ આગળ નેપોલિયન રસાલાસહિત તેમને લેવાને માટે સામો આવ્યો. એક પૃથ્વીપતિ અને બીજો ઇશ્વરનો પૃથ્વી ઉપરનો પ્રતિનિધિ બેઉ ભેટયા અને એક ગાડીમાં બેઠા. નેપોલિયને તેમના દરજ્જાને માન આપીને પોતાની જમણી બાજુએ બેસાડયા.તેની ભલી અને નમ્રતાભરેલી કાન્તિની અને ગંભીર રીતભાતની લોકોનાં મન ઉપર ઘણી સારી અસર થઈ. તેમનું દર્શન કરવા માટે તેમના મુકામના દરવાજા આગળ લોકોનાં ટોળે ટોળાં એકઠાં થતાં અને લોકોની ઇચ્છાને માન આપીને જ્યારે તે ઝરૂખામાં આવતા ત્યારે ઉત્સાહભેર હર્ષના પોકાર થઇ રહેતા. હજારો માણસો તેમની આગળ જમીનપર ઘુટણીએ પડીને તેમનો આશીર્વાદ માગતા. કેવી વિચિત્રતા ! માત્ર દશજ વર્ષ ઉપર પારિસના જે લોકોએ કેથોલિક સાધુઓને પથરે પથરે માર્યા હતા અને નિર્દયપણે ગોળીઓથી વીંધી નાખ્યા હતા. તેજ લોકો આજે કેથોલિક આચાર્યને દેવતુલ્ય સન્માન આપતા થયા હતા !

જોસેફાઇન અને નેપોલિયનનું લગ્ન થયું ત્યારે ફ્રાન્સમાં ધાર્મિક ક્રિયાઓને રાજ્યના હુકમથી બંધ કરવામાં આવી હતી. તેથી તેઓ ધાર્મિક વિધિ પ્રમાણે નહિ પણ (સીવીલ મેરેજ) એટલે કાયદા પ્રમાણે પરણ્યાં હતાં. નેપોલિયનની બહેન જ્યારે સેનાપતિ મુરાને પરણી ત્યારે જોસેફાઈન સાથે ધર્મવિધિ પ્રમાણે ફરીથી લગ્ન કરવાની તેણે ઇચ્છા જણાવી હતી. આ વખતે આ ઇચ્છાને અમલમાં મૂકવાનો અને પોપને હાથે પોતાના લગ્નસબધને પવિત્ર કરવાનો જોસફાઇને આગ્રહ કર્યો. તે પ્રમાણે રાજ્યાભિષેકને આગલે દિવસે તેઓ ધર્મવિધિ અનુસાર ફરીથી પરણ્યાં. આ પ્રસગે જોસેફાઈન લાગણીના આવેશથી વિહ્વળ બની ગઇ અને તેણે કેટલો અશ્રુપાત કર્યો હશે તે બીજે દિવસે તેનાં રાતાં થએલાં નેત્રો ઉપરથી માલૂમ પડતું હતું.

બીજે દિવસે ૧૮૦૪ ના ડિસેબરની ૨ જી તારીખનો યાદગાર દિવસ ઉગ્યો. ટંડી તો સખત પડતી હતી પણ જાણે વસંત ઋતુ બેઠી હોય તેમ પોતાના માનીતા નેપોલિયનનો રાજ્યાભિષેક જોવાને પારિસની પ્રજા હર્ષઘેલી બની ગઈ હતી. નોટરડેમનું દેવાલય કિમતીમાં કિંમતી અલંકારથી, રેશમના અને મખમલના ભભકાદાર પડદાઓવડે શણગાર્યું હતું. શહેનશાહ અને શહેનશાહ બાનુમાટે ભવ્ય સિંહાસન તૈયાર રાખ્યું હતું. નેપોલિયન કાચથી મઢેલી ગાડીમાં બેસીને ત્યા જવા નીકળ્યો. તેના પોશાકનો ઘાટ

સાતામાં ગરા ચિત્રકારની ભાવના પ્રમાણે રૂગવામાં આવ્યો હતો તેની ગાડીની પાછળ હજારો માણસો ઉન્મત્ત બનીને જયનાદ ગજવતા હતા તેના માથા ઉપર સુવર્ણનો બનાવેલો રોમન ઢબનો લોરેલ વૃક્ષના પાદડાંનો બનાવેલો મુકુટ સર્વની નજર ખેંચી રહ્યો હતો તેનો દેવળમાં પ્રવેશ થતાં પાયસો ગવૈયાઓએ ધનુંજ ગંભીર સંગીત શરૂ કર્યું પોપે સમ્રાટને તેના માથા ઉપર પવિત્ર તેલનું સિંચન કર્યું અને તેની તલવાર અને રાજદંડને પોતાના આશીર્વાદથી પવિત્ર કર્યાં પછી જેવો રાજમુકુટ લેવા માટે પોપે હાથ લાંબો કર્યો કે તરતજ નેપોલિયને મુકુટ લઈને પોતાને હાથે પહેરી દીધો આમા ઉંડી રાજનીતિ રહેલી હતી અને સભા ઉપર તેની અવર્ણનીય અસર થઈ પછી તેણે શહેનશાહ બાનુનો મુકુટ હાથમાં લીધો અને તેની આગળ ધુંટણીએ પડીને જોસેફાઈનના માથાપર અત્યંત પ્રેમસહિત મૂક્યો જોસેફાઈન વિદ્રુગ્ધ નેત્રે, ઉંડા ઉમળકાથી પોતાના પ્રિયતમ અને જગવિખ્યાત પતિના મુખ સામે જોઈ રહી નેપોલિયને પણ તેની સામે તેટલીજ પ્રેમપૂર્ણ નજર નાખી બહાવરી બની ગએલી જોસેફાઈને મસ્તક નમાવ્યું અને તેની આંખમાંથી આંસુની ધારા ચાલી. "શહેનશાહ ઘણું જીવો" ના અસંખ્ય મનુષ્યોના મુખમાંથી નીકળતા પોકાર અને હજારો તોપોના કર્ણભેદી ગર્જનાવડે આખું પારિસ નગર ગાજી ઉઠયું

મનુષ્યના મહાસાગર જેવા દેખાતા પારિસ નગર ઉપર રાત્રિના પડછાયા પથરાતા હતા અને ટ્યુઈલેરીસનો બાગ મહેલ, સર્વ ભભકાદાર રોશનીથી ઝગહળી રહ્યાં હતાં તેવે વખતે નેપોલિયન અને જોસેફાઈન તેમના બાદશાહી નિવાસમાં આવી પહોંચ્યાં જોસેફાઈનનું હૃદય હજી પણ ભાવતરંગથી ઉછળતું હતું તે કોઈ સાથે ન બોલતાં પોતાના ખંડમાં ચાલી ગઈ અને ધૂંટણીએ પડીને રાજાઓના રાજા પરમેશ્વરની સહાયને માટે યાચના કરવા લાગી નેપોલિયન આવા ઠાઠ અને ભભકાદાર દેખાવને ત્રિભુવન તિરસ્કાર કરતો હતો પણ રાજસત્તાની ભવ્યતાની લોકોના મન ઉપર સારી છાપ બેસાડવાના હેતુથી તેણે આ સમારંભ કરાવ્યો હતો એટલે તે પણ આ દિવસના કાર્યક્રમથી કંટાળી ગયો હતો એટલે પોતાના ખંડમાં પેસતાંજ અધીરાઈથી એક નોકરને કહ્યું 'ફેંકી દે આ બધા નકામાં કપડાં !" એમ કહી એક ખુણામાં સુંદર ઝભ્ભો ફેંકી દીધો બીજા ખુણામાં બીજું વસ્ત્ર ફેંકી દીધું અને એ બધાના બોજામાંથી મુક્ત થયા પછી કહ્યું કે આવો કંટાળાભરેલો દિવસ તો મે કદી પણ જોયો નથી.

અનેક જમાના થયાં ફ્રાન્સના રાજાનો નિવાસ અને દરબાર અધમમાં અધમ વિષયલંપટતા અને રીઢા થઈ ગએલા પાપીઓના અખાડા જેવા બની ગયા હતા. ત્યાંની ભીંતો અને દિવાલોને બહારના સુંદર ઠાઠથી મોહક બનાવવામાં આવ્યા હતા. નેપોલિયને પોતાના દરબારને નીતિ અને સદાચારના આદર્શરૂપ બનાવવાનો નિશ્ચય કર્યો

જન ઑફ ઑનરનો માનનીય વર્ગ પણ સર્વને માટે ખુલ્લોજ હતો આથી ફરીને નેપોલિયને સ્થાપેલુ રાજ્ય અગલના જેવુ નહિ પણ "બાદશાહી પ્રજાસત્તાક" રાજ્ય હતું એમ કહી શકાય. ફ્રાન્સમા દરેક વિચારશીળ વ્યક્તિનો એવો મત હતો કે તે જમાનાના સજોગો જોતા ફ્રાન્સને માટે બાજ સારામાં સારૂ ગણતત્ર હતુ તેને આખી પ્રજાની બળવાન બહુમતીનો ટેકો હતો હજી પણ આથી ઉલટો મત દર્શાવનાર ભાગ્યેજ કોઇ વિચારશીલ પુરૂષ નીકળી આવે. "નેપોલિયન ધારત તો ફ્રાન્સમા પ્રજાસત્તાક મહારાજ્યની સ્થાપના કરી શકત પણ શહેનશાહ થવાના લોભને વશ થઇને તેણે દેશના રાજ્યબંધારણમાં પોતાની લોકપ્રિયતાના પ્રભાવથી મનમા નનો ફેરફાર કરાવી લીધો" એમ કહેવુ, એ વિચારવત માણસનુ કામ નથી યુરોપના રાજાઓ તેને તેમ કરવા દેતજ નહિ જો તેણે ફ્રાન્સને બાદશાહી રાજદડથી મજબુત ન કર્યું હોત અને જાતીય સસ્થાઓની જાળ આખા દેશમા પાથરી ન હોત તો ફ્રાન્સને તેના વિરોધીઓ તારાજ કરી નાખત. આવા સજોગોમાં દેશનુ સફળતાપૂર્વક રક્ષણ કરવાનો જે એકજ માર્ગ તેને માટે ખુલ્લો હતો તે માર્ગ અખ્તિયાર કરવાને માટે નેપોલિયનને વખોડવો એ ઘણુજ ભૂલભરેલુ કૃત્ય છે

प्रकरण २१ मुं–इटालिनुं राज्यासन मळ्युं

આગલા પ્રકરણમાં જણાવ્યું તેમ નેપોલિયનની જે એવી ધારણા હતી કે ફ્રાન્સમાં રાજસત્તાની ફરીથી સ્થાપના કરવાથી આસપાસના રાજાઓને સંતોષ થશે, તે ધારણા ખરીજ પડી. માત્ર એકલું ઇંગ્લંડજ ધૂંધવાતું સૌથી અળગું રહ્યું. આ નવી ફેરફારીથી ઇંગ્લંડના મનમાંથી પણ ડંખ નીકળી જશે એવી તે આશા રાખતો હતો તેથી તેને તે ગર્વિષ્ઠ રાજ્ય તરફથી વારંવાર તોછડા જવાબ મળ્યા હતા છતાં પુનરૈક્ય અટકાવવાના હેતુથી તેણે ફરીથી એકવાર પ્રયત્ન કરી જોયો અને રાજ્યાસને બેસતાંજ ઇંગ્લંડના રાજાને એક પત્ર લખ્યો. તેમાં તેણે પ્રથમની માફકજ પોતાની સલાહ કરવાની ઇચ્છા બતાવી અને ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લંડ મિત્રભાવે કામ કરે તો તેમનું પોતાનું અને જગતનું પણ કલ્યાણ છે એવું આગ્રહપૂર્વક જણાવ્યું. તેના ઉત્તરમાં ત્યાંના પ્રધાને લખ્યું કે અમારા રાજા યૂરોપના બીજા રાજાઓની અને ખાસ કરીને રશિયાના શાહેનશાહની સંમતિ વગર તમારી માગણીનો કશો જવાબ આપી શકે એમ નથી; બાકી સુલેહ કરવાને તો તેઓ તમારા જેટલાજ ઉત્સુક છે. આનો અર્થ એ હતો કે યૂરોપના ઉત્તર ભાગમાં તોફાનની શરૂઆત થઇ હતી અને ફ્રાન્સનું ભાવિ હજી એક બીજા મહાસંગ્રામના પરિણામવડે નિર્ણીત થવાનું હતું.

ઇટાલિમાં જે નાનું સરખું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય નેપોલિયને સ્થાપ્યું હતું તેના નેતાઓને પણ ફ્રાન્સનું અનુકરણ કરવાની ઇચ્છા થઇ; અને નેપોલિયનની તેઓ પોતાના સ્વદેશબંધુ ગણતા હોવાથી તેને રાજ્યાસને બેસાડવાનો વિચાર મનમાં [illegible] આ કાર્યને માટે તેનો અભિપ્રાય જાણવા સારૂ ત્યાંના પ્રતિનિધિઓ [illegible] [illegible] તેમની માગણી [illegible] [illegible] નેપોલિયને તેમને [illegible] [illegible]

" ફ્રાન્સ અને ઇટાલિના [illegible] [illegible] એક [illegible] [illegible] એમ નથી. [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

અંગીકાર કરું છું."

આ બનાવના સંબંધમાં પોતાના બાળપણના સહાધ્યાયી અને તે વખતના ખાનગી મંત્રી બુરિયેનને નેપોલિયને ખાનગી વાતચીતમાં કહ્યું હતું કે "આ દિવ-સમાં હું ફ્રાન્સના શહેનશાહ ચાર્લમેનનો જેવો મુગટ ધારણ કરવાને ઈટાલિ જવા નીકળીશ. ઈટાલિને માટે મારા મનમાં જે બંધ યોજના ઘડી રાખી છે તેની તો આ માત્ર શરૂઆત જ છે. ઈટાલિ એક મહાન રાજ્ય બની જશે અને તેમાં વેનિ-સથી આલ્પ્સના સમુદ્ર કિનારા સુધીના પ્રદેશનો સમાવેશ થઈ શકશે. ત્યાંના જૂદાં જૂદાં શહેરોના લોકો એક બીજાને તિરસ્કારની નજરથી જુએ છે અને પોતાના કનિષ્ઠપણાનો સ્વીકાર કરવા કોઈ તૈયાર થતું નથી. ઈટાલિની વસ્તુસ્થિતિ પ્રમાણે અને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ રાજધાનીને માટે સૌથી વધારે યોગ્યતા રોમની છે, પણ જ્યાંસુધી પોપના હાથમાંથી રાજસત્તા દૂર થઈને માત્ર ધર્મસંબંધ_વિષયપરત્વેજ તેની સત્તા રહે નહિ, ત્યાંસુધી એ બનવું અશક્ય છે. પોપના હાથમાંથી તેની સત્તા લઈ લેવામાં હમણાં ડહાપણ નથી. પણ અનુકૂળ સંયોગો ઉભા થતાં તેમ કરવામાં બહુ મુશ્કેલી નહિ પડે."

ત્યાર પછી શહેનશાહ નેપોલિયન અને શહેનશાહ બાનુ જોસેફાઈન પોપની સાથેજ ઈટાલિ જવા નીકળ્યાં, માર્ગમાં બ્રુઈન શહેરમાં જ્યાં એકવાર નેપોલિયન નાના વરસમાં ભણતો હતો. ત્યાં તેમણે મુકામ કર્યો. હર્ષના અને શોકના અનેક વિચારો આ જૂના અને ભૂલાઈ ગએલા પણ પરિચિત સ્થળને જોવાથી નેપોલિયનને થઈ આવ્યા. આગળનાં અનેક સંસ્મરણો તેના મગજમાં ત્વરાથી ઉછળવા લાગ્યાં. તેમણે આલ્પ્સ ઓળંગ્યો. નેપોલિયનના હાથનો આશ્રય લઈ પર્વતના ઉચ્ચ શિખર ઉપર ઉભી ઉભી જોસેફાઈન કુદરતની ભવ્ય લીલાનું દર્શન કરતી હતી અને તેની નજીકમાં આવેલાં મારેન્ગો તથા બીજા સંગ્રામોનાં સ્થળ બતાવીને નેપોલિયન પ્રચંડ યુદ્ધોનાં વર્ણન ઉત્સાહભરી ભાષામાં કરતો હતો તે સાંભળીને તેનું હૃદય ભાવતરંગથી ઉછળતું હતું.

ટયુરિન આગળથી પોપ મહારાજે તેમની રજા લઈ રોમ તરફ પ્રયાણ કર્યું અને નેપોલિયન પોતાના રસાલા સાથે મારેન્ગોની રણભૂમિ તરફ ચાલ્યો. અહિં જોસેફાઈનને યુદ્ધનું દૃશ્ય બતાવવાને ત્રીશ હજાર માણસોની સેના નેપોલિયને વ્યૂહબદ્ધ આકૃતિમાં ઉભી રખાવી હતી એજ યુદ્ધમાં લડનારા ઘણા યોદ્ધાઓ પણ તેમાં હાજર હતા નેપોલિયને યુદ્ધને દિવસે પહેરેલો ડગલો, ટોપી અને તલવાર ધારણ કર્યાં હતાં આઠ ઘોડાની ગાડીમાં બેસીને રાજયુગલ રણક્ષેત્રમાં દાખલ થતાં તેમને ત્રીશ હજાર કંઠથી જયનાદવડે વધાવી લેવામાં આવ્યાં આ દૃશ્ય જોવા માટે આસ-પાસના ગ્રામ્યવાસીઓનો મોટો સમુદાય ભેગો થયો હતો યોદ્ધાઓના ભભકાદાર

પોશાક, ઘોડાના હણહણાટ, ઝળકતાં હથિયાર, તોપોની ગર્જના, અને ધૂમાડાના ઘનઘોર વાદળાં, એ સર્વની એકસામટી અસરથી પ્રેક્ષકોના મન ઉપર ફ્રાન્સના સૈનિક બળની ઘણી સારી છાપ પડી.

મે માસની ૨૬ મી તારીખે મિલનના દેવાલયમાં નેપોલિયનનો રાજ્યાભિષેક થયો. શાર્લમેનનો મુકુટ એક પ્રાચીન ઐતિહાસિક રાજચિન્હ હતું અને એક હજાર વર્ષથી સચવાઇ રહ્યું હતું. જે ખીલાવડે ઇસુ ખ્રિસ્તનો વધ થયો હતો તે ખીલાને ગોળ વાળીને તેના ઉપર હીરાજડિત સોનાનું પતરૂં મઢ્યું હતું. યૂરોપના એકવારના પરાક્રમશાળી શાર્લમાન પાદશાહે આ મુકુટ ધારણ કર્યો હતો. નેપોલિયને તે મુકુટ સ્વહસ્તે ધારણ કર્યો અને મોટેથી નીચેના ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા;–" ઇશ્વરે મને આ મુકુટ આપ્યો છે–તેને જે અડકશે તેની પાયમાલી થયા વગર રહેનાર નથી."

મિલન શહેરમાં તે એક મહિનો રહ્યો તે દરમ્યાન તેણે કેટલીક વિશાળ યોજનાઓ ઘડવામાં રાતદિવસ પરિશ્રમ લીધો હતો. ઇટાલિના લોકો હજી પણ તેના અમલને પોતાના ઇતિહાસમાં સારામાં સારો યુગ માને છે.

આવા સંજોગોમાં પણ ગરીબોનાં દુઃખ ઓછાં કરવા અને બીજાને સુખી કરવા તે કેટલો ઉત્સુક હતો તે નીચેના દૃષ્ટાંત ઉપરથી જણાઇ આવે છે. એક દિવસ બાદશાહી ઠાઠથી કાંઇક વિરક્ત થઇને રાજદંપતી પાસેના સરોવરના એક ટાપુના એકાંત ભાગમાં ભ્રમણ કરતાં કરતાં એક કંગાલ ઝુંપડામાં પેઠાં. તેમા એક દરિદ્ર સ્ત્રી રહેતી હતી. પોતાને ઘેર આવેલાં માનવંતાં પરોણાઓને ન ઓળખવાથી તેણે સરળતાથી કહ્યું કે મારા ધણીને મજૂરી મળતી નથી તેથી છોકરાંને માટે મને ઘણી ચિંતા રહે છે; અને હું રાતદિવસ વલખાં મારૂં છું ત્યારેજ અમારો જેમ તેમ નિભાવ થાય છે.

નેપોલિયન—" તને કેટલું નાણું મળે તો તુ પૂરેપૂરી સુખી થાય ?"

સ્ત્રી—" અરે સાહેબ, ઘણું નાણું જોઇએ."

નેપોલિયન—" પણ કેટલું તે તો કહે "

સ્ત્રી—" ચારસો ફ્રાન્ક જોઇએ. પણ મારા જેવીને એટલી રકમ મળવાની શી આશા ?" નેપોલિયને એક અનુચરને ઇસારત કરી એટલે તેણે તે સ્ત્રીની આગળ ત્રણ હજાર સુવર્ણના ફ્રાન્કની ઢગલી કરી દીધી. એ જોઇ થોડીવાર તો તે સ્ત્રી આશ્ચર્યચકિત થઇ ગઇ અને બોલી, " અરે શેઠ ! શેઠાણી ! આ તો ઘણું થઇ ગયું. તમે મારા જેવી ગરીબ બાઇડીની મશ્કરી કરતાં હો એવાં તો લાગતાં નથી." જોસેફાઇને અત્યંત કોમળ સ્વરે કહ્યું, " ના, ના, એ નાણું તારૂંજ છે. તુ જમીન લેજે, જોઇએ તેટલાં ઘેટાં બકરાં રાખજે અને તારાં છોકરાંને સુખેથી મોટાં કરજે."

મદદને માટે ખરેખરો પાત્ર કોણ છે તે બરાબર જોઇ લેવા માટે નેપોલિયનને તેનું મનુષ્યસ્વભાવનું જ્ઞાન ઘણું ઉપયોગી થઈ પડતું હતું.

નેપોલિયને મિલન છોડયુ તે પહેલાં હિંદુસ્તાનના ગવર્નર જનરલ મર આર્થર વેલેસ્લી અને ઈંગ્લંડના મુખ્ય પ્રધાન વચ્ચેનો સરકારી પત્રવ્યવહાર ફ્રેન્ચ જાસુસોએ રસ્તામાંથી અટકાવીને તેના હાથમા મૂક્યો હિંદુસ્તાનમાં અગ્રેજો કેટલો વિશાળ મુલક કબજે કરી લેતા હતા તેનો વિગતવાર હેવાલ તેમાં હતો તે વાચી નેપોલિયને કહ્યુ કે બ્રિટિશ પ્રધાનો ફ્રાન્સના પાદશાહને તેની મહત્વાકાંક્ષા માટે આખા યુરોપમા વગોવે છે, પણ હુ તો શત્રુઓ સામે દેશનો બચાવ કરવા માટે કેટલાંક રાજ્યો સાથે માત્ર મૈત્રીજ બાધુ છુ, તેમનાં રાજ્ય સ્વાહા કરી જતો નથી. ત્યારે અગ્રેજો તો પોતાના લોભને માટેજ હિંદુસ્તાનમાં આખા યુરોપ જેટલુ વિસ્તૃત રાજ્ય સપાદન કરતા જાય છે। વળી તેમને પોતાનો છુટકારો કરવા માટે હિંદુસ્તાનના લોકોએ બોલાવ્યા હોય અથવા પોતાનુ રક્ષણ કરવા જતા અમુક રાજ્ય તેમના હાથમા આવ્યુ હોય એમ પણ નથી બીજાનો નાનો દોષ જોવો સહેલો છે પણ પોતાનો મોટો દોષ પણ જોવો અઘરો છે ”

આલ્પ્સ ઓળગતાં એક વાર નેપોલિયન પોતાના રસાલાની આગળ થોડેક દૂર સુધી પગે ચાલ્યો હતો. ત્યાં તેને એક ગામડીઅણ મળી. તેને નેપોલિયને પૂછ્યુ કે તુ આટલી ઉતાવળી ક્યા જાય છે ? તે બાઈએ કહ્યુ, “ પાદશાહ આ રસ્તેથી જવાનો છે તેને જોવા.” નેપોલિયને કહ્યુ, “એનામાં શુ જોવાનુ છે ? તમારા ઉપર એક જુલમગાર રાજા રાજ કરતો હતો તેને ઠેકાણે આ બીજો તેવો આવ્યો ” તે બાઈએ કહ્યુ ‘ એમ નથી. બુર્બોન રાજાઓ તો ઉમરાવોના રાજા હતા, અને નેપોલિયન તો અમારો રાજા છે ”

આ વાત એક માણસને કહ્યા પછી નેપોલિયન બોલ્યો, “આટલામાંજ બધુ રહસ્ય રહેલુ છે ”

ઈટાલિના વાઇસરોય તરીકે જોસેફાઇનના પુત્ર યુજીનને નીમીને નેપોલિયન પારિસ આવ્યો અને પાછો પોતાને કામે મડી ગયો તે મિતાહારી હતો અને તેનુ ગૃહજીવન ઘણુ સાદુ હતુ સવારમાં ઉઠીને તે રોજની આજ્ઞાપત્રિકા પ્રકટ કરતો અને પછી મળવા આવેલા લાયક માણસોની મુલાકાત લેતો નવ વાગે નાસ્તો કરતો. તેમાં—તેને આઠ દશ મિનિટ લાગતી ત્યાર પછી મત્રગૃહમા જઇને પ્રધાનો સાથે રાજકાર્ય કરતો. આ કામ સાંજના ૭ સુધી ચાલતું પછી જમવાનો વખત થતો. ઘણી ખરી વાર ચાલતાણી એકલાજ જમતાં જમણમા હમેશા તે એકજ પદાર્થ ખાતો અને ઉપર લીલો મેવો ખાતો. જલદ દારૂને તે કદિ અડકતો નહિ જમ્યા પછી એક પ્યાલો કાફી પીતો ત્યાંથી ફરી પાછો મત્રણાગૃહમા જતો અને આજે જે કામ થઈ શકે તેને કાલપર મુલતવી ન રાખવુ એ નીતિવચન પ્રમાણે કામ કરવા મડી જતો. વચમાં વચમાં કોઇ કોઇ વાર તે જોસેફાઇનના

ઓરડામાં જઇ તેની સાથે થોડી થોડી મિનિટ વાતચીત કરી આવતો. સાંજે દરબાર ભરાતી. ત્યાં રાજ્યના અમલદારોને આવતી કાલને માટે હુકમો મળતા. લોકોના ચૂંટેલા રાજાનું આવું ગૃહજીવન હતું.

નેપોલિયનનો રાજ્યાભિષેક થયો કે તરતજ પદભ્રષ્ટ થએલા લુઇ ૧૮ મા એ તેના હક્ક સામે સખત વિરોધ દર્શાવ્યો. નેપોલિયને તેનો કશો ઉત્તર ન આપતાં તેને ફક્ત " મોનિટયૂ " નામના પત્રમાં પ્રસિદ્ધ કરાવ્યો કે જેથી કરીને આખા ફ્રાન્સના વાંચવામાં આવે. તેણે આના સંબંધમાં એકવાર કહ્યું હતું કે " ફ્રાન્સની પ્રજાની પસંદગી એ મારો ગાદીપરનો હક્ક છે, અને મારા હાથમાં તલવાર હશે ત્યાંસુધી તે હક્ક જાળવીશ. "

નેપોલિયનની હયાતી પછી તેના વંશમાં રાજગાદી જવા દેવી કે નહિ એ પ્રશ્ન જ્યારે લોકોની આગળ રજુ કરવામાં આવ્યો ત્યારે પાંત્રીશ લાખ કરતાં વધુ મત તેની તરફેણમાં હતા અને માત્ર બેજ હજાર વિરુદ્ધમાં હતા. પ્રજાની આવી સર્વાનુમતિથી કોઈ રાજકર્તા રાજ્યાસને આવ્યો હોય એવો બીજો દાખલો ઇતિહાસમાં નથી.

ઈંગ્લંડને સામે કિનારે વળી પાછું ફ્રેન્ચ સૈન્ય અને કાફલારૂપી કાળું વાદળ ઘેરાવા લાગ્યું. આ જોઇને ત્યાંના પ્રધાનમંડળને ખરેખરી ધાસ્તી પેઠી અને તેથી કરીને ફ્રાન્સની સામે થવાને કેટલાંક યુરોપી રાજ્યોને લલચાવવાની તેમણે તજવીજ કરવા માંડી. ઑસ્ટ્રિયા, સ્વીડન અને રશિયા, એ ત્રણ રાજ્યોએ ઈંગ્લંડની સમજાવટ સ્વીકારી અને એ ચાર રાજ્યો એકસંપી કરીને પ્રજાના ચૂંટાયલા રાજાને ઉથલાવી નાખવા તૈયાર થયા. જો એ ત્રણ ઉત્તરનાં રાજ્યો ફ્રાન્સ ઉપર સ્વારી કરે તો તેથી નેપોલિયન તેમની સામે લડવામાં રોકાય અને ઈંગ્લંડપર સ્વારી કરવાનો તેને અવકાશજ મળે નહિ. આ ત્રણે રાજ્યોનો લડાઈનો ખર્ચ ઈંગ્લંડે આપવાનું માથે લીધું. નેપોલિયનને આ દાવપેચની ખબર પડી ગઈ હતી. આવા સંજોગોમાં અને ઇંગ્લિશ ખાડીમાં પોતાનું નૌકાસૈન્ય એકત્ર કરવામાં તેને વિવિધ પ્રકારની નિષ્ફળતા મળી હતી તેથી શત્રુઓની સાથે ક્યાં લડવું—ઈંગ્લંડના કિનારાપર કે તેઓ જર્મનીની ખીણોમાંથી આવતા હોય ત્યાં આગળ, તેનો નિર્ણય કરવામાં તેણે ઘણો વિચાર કર્યો. તેણે કહ્યું, " મારો કાફલો આવી પહોંચે તો હું લંડન જઈશ અને ત્યાં એ ચારે રાજ્યોની એકસંપી [illegible] તોડી નાખીશ પણ જો મારો નૌકાસૈન્યાધિપતિ નિષ્ફળ જશે તો હું [illegible] સમુદ્રની છાવણી ઉઠાવીને જર્મનીમાં [illegible] દાખલ થઈશ, [illegible] અને [illegible] જર્મન ઑસ્ટ્રિયા અને રશિયા એકત્ર થવા [illegible] પહેલાં તો હું બેઉને [illegible] કરી નાખીશ. [illegible] [illegible] પછી [illegible] હું [illegible]

[illegible]

હતી તથા નિશ્ચય ચિત્તમાં તે ચિત્રાવી જાય એવ ... પણ સહજ આવેશ નહિ
નાશ કરનારાઓ... બેવફાઈ કરીને તેની કેદ જાય અને તેણે તેનું નેપોલિયનની
અન્ય યોજના બરબાદ કરી નાખી. નેપોલિયનને જે કેટલીક અનુભૂતિ થઈ તે નિષ્ઠુર
વાતો મળી હતી તેમાંની આ પણ એક હતી. તે મનુષ્ય ભીખ માગ ... સિવાય
અને ખાસ કરીને તેના આત્માનો પૂર્ણ નાશ કરી નાંખ્યો.

મુશ્કેલીમાં સંગીન યોજનાને પણ પોતાની મરજી મુજબ ફેરવી નાખનાર
નેપોલિયનને દેખીતું ખૂબ માઠું લાગ્યું, પણ અલ્પ સમયમાં પાછું તેના
હૃદયનું વાતાવરણ ... તેનું ... ઉત્સાહ અને ... પાછળ ... અને
જાણે કંઈજ બન્યું ન હોય તેમ આનંદમાં ... ઓસ્ટ્રિયા ...
ની સ્વારીમાંથી ચિત્તને વાળી લઈને તે ઉત્તર હિંદુસ્થાની મરાઠા ... ને
લેવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. ... ... તેણે
આરબસ્તાનમાં અને ... ... યોજના તૈયાર કરી. આ રીતે
... ઇંગ્લાંડ પર સ્વારી કરવાની તેની યોજના ભાંગી પડી, પણ તે યોજના ...
... અને ... હતી એમ તો ... શકાય.

નેપોલિયનના આદિમની ખાસ ખુબીઓ જાણવા જેવી તો ઘણી અનેક સત્ય
બાબુ વાતોઓ મળી આવે છે અને તે દરેકમાંથી તેની ઉદારતા, દયાળુતા અને
ઉચ્ચતા પ્રતીત થાય છે કહ્યું પણ તેમના પ્રમાણમાં વધારે બહેનપણાની વાતો
સ્મરણપટમાં સાચવી રાખનારા તેના હાથ નીચેના અનેક પરાક્રમી યોદ્ધાઓ ફ્રાન્સમાં
છે તેથી સમાગમમાં આવનાર તેમાંનો દરેક જણ કહ્યું પણ તેની બુદ્ધિ અને તેના
માયાળુપણા વિષે બોલતાં ઉત્સાહના આવેશમાં આવી જાય છે ×

બેનલવન લખે છે કે 'હાલના વખતમાં રાજકર્તાઓ એક સાધારણ
કોટિના માણસો હોય છે કે તેથી નેપોલિયન તરફ અમારી જેવી ભક્તિ હતી તે
આજની પ્રજા સમજી શકે જ નહિ. નેપોલિયનની સન્મુખ ઊભા રહેવું, તેનો અવાજ
સાંભળવો અને તેની શાંત, ભવ્ય મુખાકૃતિનું દર્શન કરવું અમારાજ ભાગ્યમાં હતું
અને તેને માટે અમે મગરૂર છીએ. તે અમારો એકલો રાજાજ ન હતો પણ
અમારા પિતા હતો અમારો ગુરુ હતો, અમારો ઉપાસનીય દેવ હતો. તે
સામાન્ય મનુષ્ય ન હતો પણ ઈશ્વરની વિભૂતિનો ખ્યાલ આવે એવો દૈવતાઈ
પુરુષ હતો."

એકવાર એક તોપખાનાના સિપાઈએ પરમ નિરાશા મળવાથી આપઘાત કર્યો,
તે ઉપરથી નેપોલિયને લશ્કરમાં એવી આજ્ઞાપત્રિકા પ્રકટ કરી કે યોદ્ધાઓએ તોપો-
ના સામે અડગપણે ઊભા રહેવું જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ મનોવ્યથાનો પણ

× આ શબ્દો મૂળ પુસ્તકમાં લખાવાને ૫૦ ઉપરાંત વર્ષ વહી ગયા છે

આત્મબળથી જય કરતાં શીખવું જોઇએ. જે યોદ્ધો દુઃખથી કાયર થઇને આપઘાત કરે છે તે રણક્ષેત્રમાંથી નાસી જનારના જેટલોજ નામર્દ છે.

એક દિવસ છાવણી આગળ ફરતાં તેણે એક ખૂબસુરત સ્ત્રીને રડતી જોઇ. તે નેપોલિયનને ઓળખતી ન હતી તેથી તે તેની પાસે ગયો અને રડવાનું કારણ પૂછ્યુ. બાઈ કશું બોલી નહિ પણ તેના ચાર પાંચ વર્ષના છોકરાએ કહી દીધું.

"સાહેબ, મારી બાને મારા બાપાએ મારી તેથી રડે છે."

"તારો બાપ કોણ છે?"

"તે સિપાઇ છે. ત્યાં આગળ પહેરા ઉપર છે."

નેપોલિયને તે સ્ત્રીને તેના ધણીનું નામ પૂછ્યું, પણ તેણે જાણ્યું કે આ માણુસ તેના ધણીનો સરદાર હશે અને વખતે તેને શિક્ષા કરશે માટે બોલીજ નહિ

નેપોલિયન કહે, "તારો વર તને મારે છે તેથી તું રડે છે, અને તેને શિક્ષા થાય માટે તું તેનું નામ આપતી નથી; પરંતુ એમાં તારો પણ કાંઇ વાંક હશે."

તે ક્ષમાશીલ ભલી બાઇ બોલી, ના, સરદાર, તેનામાં અનેક સારા ગુણ છે પણ તે ખીજવાય છે ત્યારે કશાનો વિચાર કરતા નથી. છતાં હું તો તેમને ચાહું છું; તે મારા ધણી અને મારા છોકરાના બાપ છે." એમ કહીને તેણે છોકરાને સોડમાં લઈ ચુંબન કર્યું, અને છોકરો માને વહાલથી વળગી પડયો.

આ સાંસારિક નાટક જોઇને નેપોલિયનના મન ઉપર ઘણી અસર થઇ. તેના માથાપર રાજ્યને લગતી અનેક જંજાળ હોવા છતાં પણ આ ગરીબ સ્ત્રીનો સંતાપ ઓછો કર્યા વગર તે તેની પાસેથી ચાલ્યો જાય એવું તેનું હૃદય કઠણ ન હતું. તેણે કહ્યું, "તમે એક બીજાને ચાહતાં હો યા ન હો પણ તારો વર તને મારે તે તો મને પસંદ નથીજ. તું મને તેનું નામ કહે. હું આ વાત શહેનશાહને કાને નાખીશ. બાઇએ કહ્યુ," તમે પોતેજ શહેનશાહ હો તોપણ હું તમને મારા વરનું નામ નહિ આપું. નેપોલિયન કહે, "હું તારા વરને શિક્ષા નહિ કરાવું પણ હવે પછી તે તારી સાથે સારી રીતે વર્તે તેવી શિખામણ આપીશ." પણ તે સ્ત્રી એકની બે ન થઈ, અને સ્ત્રીહઠ ઉપર કટાક્ષ વાક્ય બોલતો બોલતો નેપોલિયન અને ત્યાંથી થાકીને ચાલ્યો ગયો! તેણે પોતાના મિત્રોને કહ્યુ કે "આવી સ્નેહાળ સ્ત્રી એ તેના ધણીની ખરેખરી દોલત છે.રાજમહેલમા પણ આવી સ્ત્રીઓ બહુ થોડી હશે."

પછી તેણે તે સિપાઈના અમલદારને બોલાવીને બધી વાત કહી. અમલદારે કહ્યું," આખી ટુકડીમાં તે એક સારામાં સારો સિપાઇ છે. પણ તે વગર કારણે અદેખાઇ કરે છે. તેની સ્ત્રીની ચાલચલગત તદ્દન શુદ્ધ છે."

આટલું જાણી લીધા પછી તેણે સિપાઇને રૂબરૂમા બોલાવ્યો અને પોતાની સ્ત્રીને મારવા માટે ઠપકો આપ્યો. સિપાઇ નેપોલિયનને ઓળખતો ન હતો. તેણે

કહ્યુ, "સરદાર, મારી બાયડીને મે બીજા સીપાઈઓ સાથે વાત કરવાની ના કહી છે છતાં તે વાત કરે છે તો પછી તેને મારવાનો મારો હક છે તમે શહેનશાહની મને ધમકી આપો છો પણ હુ શહેનશાહને મોઢે કહીશ કે સાહેબ, તમે તમારૂં રાજ્ય સભાળો અને મને મારી બાયડી સભાળવા દો "

આવો સીધો અને કડક જવાબ સાભળીને નેપોલિયન હસ્યો અને તેણે કહ્યુ "તુ જેની સાથે વાત કરે છે તેજ શહેનશાહ છે "

આ શબ્દોની સિપાઈના ઉપર જાદુઈ અસર થઈ તે ગભરાઈ ગયો સિહ જેવો હતો તે મેઢા જેવો થઈ ગયો અને ગરીબડે અવાજે બોલ્યો, "સાહેબ, હવે વાત બદલાઈ ગઈ આપ નામદારનો હુકમ હોય તો હુ તે માથે ચઢાવીશ "

નેપોલિયને કહ્યુ, " શાબાશ, તારી સ્ત્રીની વાતચીત ઘણીજ ઉમદા છે વાતચીત કરવી એ તો સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ છે નદીને વહેતી અટકાવાય તો તેમને વાત કરતાં અટકાવાય જા, તને આજથી સારજટની જગ્યા અને પાચસો ફ્રાન્કનુ ઇનામ આપવામાં આવે છે ઘેર જા, અને તારી સ્ત્રીને ખુશી કર, પણ ખબરદાર તે તેને મારી એવી ફરિયાદ જો ફરીથી મારે કાને આવી તો યાદ રાખજે મને પણ મારતાં આવડે છે "

નેપોલિયન એકજ વાર કોઈને જોતો તો તેનો ચહેરો તે કદિ ભૂલતો નહિ. ઉપરની વાત બન્યા પછી ઘણે વર્ષે બીજા યુદ્ધના પ્રસગમા તે રોકાયલો હતો તેવામા ફરીથી પેલી સ્ત્રી તેની નજરે પડી નેપોલિયને તેના તરફ ઘોડો દોડાવ્યો અને નજીકમાં જઈને તેને પૂછ્યુ, "કેમ બાઈ ? શી ખબર છે ? તારા વરે મને આપેલુ વચન પાળ્યુ છે કે તને હજી મારે છે ?"

તે સ્નેહાળ પત્નીની આખમાંથી આસુ આવી ગયાં. તે નેપોલિયનને પગે પડી અને બોલી, ' સાહેબ મારે સારે નસીબે હુ તમારી નજરે પડી ત્યારથી હુ તો દુનિયામાં સુખીમાં સુખી સ્ત્રી બની છુ "

નેપોલિયને કહ્યુ, ત્યાર તેના બદલામા તુ સદ્ગુણીમાં સદ્ગુણી સ્ત્રી થજે " એમ કહી થોડી સોના નોર તેના હાથમા મૂકી તે દોડતે ઘોડે ચાલ્યો ગયો અને ત્યાં ઉભેલા સૈનિકોએ ' શહેનશાહ ઘણુ જીવો એવો જોરથી હર્ષનાદ કર્યો

ઈગ્લડપર સ્વારી કરવ ના સબધમાં નેપોલિયનને લા કાસાસ સાથે સેટ હેલેનામા લાંબી વાતચીત થઈ હતી ત નીચ પ્રમાણે છે —

તેણે પૂછ્યું હું ઈગ્લડપર સ્વારી કરવાનો હતો તેથી અગ્રજો ડરતા હતા કે નહિ ? લા કાસાસે કહ્યુ અગ્રજોની વાત તો કોણ જાણે પણ અમે તો તમારા વિચારને પારિસમા રહ્યા રહ્યા હસી કહાડતા હતા.

નેપોલિયને જવાબ દીધો તને કદાચ હસતા હશો પણ પિટ કાઇ હસતો ન

હતો. તેણે તો તરતજ જોખમનો અંદાજ કહાડી લીધો અને તેથી જ્યારે ઈંગ્લંડપર પ્રહાર કરવાને હુ મારો હાથ ઉગામતો હતો ત્યારે રશિયા, સ્વીડન વગેરે સાથે સંધિ કરીને મને ગભરાવવાની તેણે તજવીજ કરી. ઈંગ્લંડના ઉમરાવવર્ગને આ વખતના જેવી પૂર્વે કદિ પણ ધાસ્તી લાગી નથી. મેં એવી સંગીન તૈયારી કરી હતી કે ઇંગ્લંડના કિનારાપર ઉતરવામાં મને નિષ્ફળતા મળતજ નહિ. આખી દુનિયામાં સારામાં સારૂં લસ્કર મારી પાસે હતું. આસ્ટરલિટ્ઝનો સગ્રામ જેણે જીત્યો તેજ લસ્કર ઈંગ્લંડ પર ઉતારવાનું હતું, ચારજ દિવસમાં હું લંડન આગળ જઇ પહોંચત, અને બ્રિટિશ રાજધાનીમાં દાખલ થાત—પણ તે બંધનમુક્ત કરનાર તરીકે દાખલ થાત, જીતનાર તરીકે નહિ. ઈંગ્લંડમાં જેમ ત્રીજો વિલિયમ ગયો હતો તેમ હું પણ જાત, પણ તેના કરતાં વધારે ઉદારતાથી અને નિઃસ્વાર્થતાથી વર્તત મારા લસ્કરના બંદોબસ્તમાં લેશમાત્ર ખામી ન હતી. લંડનમાં પણ મારા સિપાઇઓ જાણે તેઓ પારિસમાં હોય તેમજ વર્તત. અગ્રેજો પાસેથી દંડ કે લડાઇનો ખર્ચ કશુંજ લેત નહિ.

“ અમે તેમને કહેત કે અમે કાંઇ તમને જીતવા આવ્યા નથી પણ તમારા ભાઇઓની માફક તમારા કુદરતી હક અને તમારી કુદરતી સ્વતંત્રતા તમને પાછી અપાવવા આવ્યા છીએ. હું અગ્રેજ લોકોને જાહેર કરત કે તમારૂં સુખ અને તમારી આબાદીજ પ્રિય છે અને એ વચનને હુ વળગી રહેત. બે પ્રજાઓ વચ્ચે કટ્ટી દુશ્મનાવટ હતી તે આવી રીતે થોડાજ મહિનામાં મૈત્રીના રૂપમાં ફેરવાઇ જાત, અને એક સિદ્ધાંતથી, એક આશયથી અને એકજ લક્ષ્ય તરફ બને પ્રજાઓ પ્રગતિ કરત. આ પ્રમાણે હું યૂરોપના એકેએક દેશને નવજીવન આપત.”

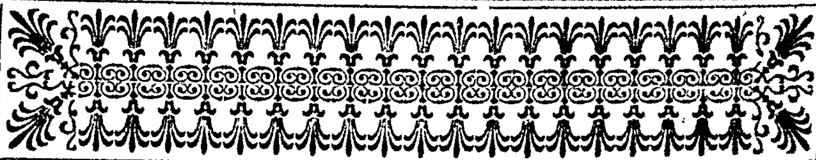
“ આ પ્રમાણે થયું હોત તો જે દુઃખ યૂરોપની પ્રજા ભોગવી રહી છે અને ભવિષ્યમાં તેને ખમવાંજ પડશે તે બધાં ટળી જાત. સંસ્કૃતિના પ્રચારને અર્થે કોઇથી વધારે નિઃસ્વાર્થપણે રચાયલી અને પૂર્ણ થવાની તૈયારીપર આવેલી કોઇ યોજના હોય તો તે મારીજ હતી. એ પણ એક અજાયબી જેવું છે કે [illegible] વિઘ્નો નડ્યાં તે મનુષ્યે ઉભાં કરેલાં વિઘ્નો ન હતાં પણ કુદરતેજ ઉભાં [illegible] હતાં. દક્ષિણમાં મને સમુદ્ર નડ્યો અને [illegible] મારી યોજના [illegible] રશિયાએ પોતાની રાજધાની [illegible] [illegible]

[illegible]

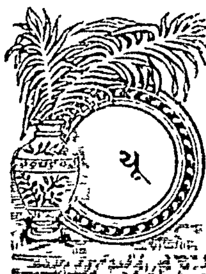
સાધનો હતાં તે મ જમાની જરૂર પાડતા ઊભાં ન હતાં આગી તૈયારી પછી મહીના અને છૂપી રીતે માલ વધાર્યું મેં વિદેશી નાખ્યાં હતાં પણ તે બધાં મેં કરમ કાનુન વિનાદાખલ એટલાં પડાતાં હતાં. કમમાં કમ એ મહિનાસુધી તે ટુકડિઓ ચાલી માલ કબજામાં જ રાખી શકત."

"એક લાખ માણસો દરરોજ રસ્તામાં મદદરૂપ ઉપયોગની કવાયત કરીને કરતાં હતાં તેમનામાં પૂર્ણ ઉત્સાહ હતો અને આ સહુ તેમને પડું માનનમતું હતું પણ અને તેની મહાનુભતિ પણ માત્ર નજર હતી. ઈંગ્રેજો વિચાર ઉપર પડી મારે એકજ પદ્ધતિમાંગી સલાહ કરી પડત અને તેનું પરિણામ તો સૌને પુરતુંજ હતું અંગ્રેજો પ્રજાની મારી રીતસાન બાકીનું બધું કામ કરી લેત. ઈંગ્રેજના લાડ ઉમરાવોની ખૂશીથી દિલ દબાવતા હતા. તેમના સ્વદેશાભિમાનને આઘાત ન લાગે એવી સંભાળથી હું તેમની સાથે વર્તત તો તેઓ બધા મારા પક્ષમાં આવત અને તેઓ અમને તેમની તરફે આવેલા મિત્રોજ લેખત. સમાનતા અને સ્વતંત્રતાના જાદુઈ મંત્રો ભણીને અમે અંગ્રેજ પ્રજાની આગળ ઉભા રહેત."

प्रकरण ३० मुं—अल्मनो रणसंग्राम

રોપના એકે એક દેશમાં નેપોલિયનની પ્રતિષ્ઠાની હાનિ થાય અને લોકો તેના જીવનને, તેની કારકીર્દિને ખરાબ સ્વરૂપમાં જુએ એવી રીતનો ઈરાદાપૂર્વક પ્રયત્ન થતો આવ્યો છે. પ્રજાના પસંદ કરેલા પ્રજાસત્તાક રાજ્યના આ નૃપતિની પડતી થઈ અને ફ્રાન્સની ગાદીએ પાછા બુર્બોન વંશીય રાજાઓ બેઠા, ત્યારે તેમણે પોતાનો હક્ક સાબિત કરવા માટે નેપોલિયનને એટલો બધો વગોવ્યો હતો કે ઈતિહાસકારો પણ આ રાજાઓના ડરના માર્યા તેને ઈન્સાફ આપી શકયા નહિ. યૂરોપના દરેક રાજા તેમજ ઉમરાવોની જોહુકમીની સામે પ્રજાના હક્કનો તે રક્ષક હોવાથીજ તેઓ તેના શત્રુ થયા અને બધાએ મળીને તેને કચરી નાખ્યો, અને પછી તેની નિંદા કરવા લાગ્યા.

અલ્મ અને આસ્ટરલિટ્ઝના રણસંગ્રામનું સ્મરણ જગતમાં અનંત યુગસુધી કાયમ રહેશે. નેપોલિયનને સ્વરક્ષણને માટે ઈગ્લંડની સાથે એ યુદ્ધ કરવાની જરૂર પડી. તેણે તો સલાહની યાચના કરીજ હતી; કેમકે સુલેહશાંતિ હોય તોજ વ્યાપાર, કૃષિ અને હુન્નરઉદ્યોગની ખીલવણી કરીને ફ્રાન્સ સુખી અને બળવાન થઈ શકે, પણ ફ્રાન્સ સમૃદ્ધ અને બળવાન બને તે ઈંગ્લંડથી ખમાયજ કેમ ? તેને તો લઢવુંજ હતુ. પોતાના કાફલાના બળથી ફ્રાન્સનો વ્યાપાર તારાજ કરવાની અને આખી દુનિયાનો વ્યાપાર પોતાના કાબુમાં રાખવાની તેનામાં શક્તિ હતી. આથી તે નાસીપાસ તો થયો, છતાં લેશમાત્ર ડર્યા વગર તે યુદ્ધને માટે પ્રૌઢતાથી સજ્જ થયો. તેની અદ્ભુત તૈયારીએ જોઈને ઈગ્લંડને પ્રથમ અચબો લાગ્યો અને પછી ભય લાગ્યો. આ આફતનું વાવાઝોડું પોતાના કિનાર ઉપર ન ઉતરે તે માટે તેણે રશિયા, આસ્ટ્રિયા, સ્વીડન, અને પ્રશિયા જોડે સંધિ કરી. તેમને પણ ફ્રાન્સમાથી રેલાતા સ્વતંત્રતાના સિદ્ધાંતોની ધાસ્તી લાગી ચુકેલી હોવાથી તેમણે ઈંગ્લંડે આપેલી નાણાંની લાંચ ખુશીથી સ્વીકારી. એકબીજાથી દૂર આવેલી જૂદી જૂદી જગ્યાએ બધાં મળીને પાંચ લાખ માણસો આ એકસપીમાં જોડાયલા રાજ્યોએ સજ્જ કર્યા અને બધાએ એકેકે વખતે

ફ્રાન્સ ઉપર તૂટી પડવું એવી તેમની ધારણા હતી ઈંગ્લંડે આ વખતે તેમને દર લાખ માણસે દર વર્ષે ત્રણ કરોડ ફ્રાન્ક આપવાનુ વચન આપ્યુ હતુ આ પ્રમાણે લશ્કર વગેરે તૈયાર થયા પછી ઈંગ્લંડનાં લડાયક વહાણુ ફ્રાન્સના બંદરોને ઘેરી વળ્યા અને સમુદ્રકિનારે આવેલા દરેક અરક્ષિત શહેર ઉપર બોમ્બગોળાની ધૂમ વરસાવી તેને તારાજ કરવા લાગ્યા

ઈંગ્લંડે મિસરમાં, હિંદુસ્તાનમાં, ભૂમધ્ય સમુદ્રના કિનારા ઉપર પૃથ્વીના એક એક ખુણાથી બીજા ખુણા સુધી પોતાની સત્તા ફેલાવી દીધી હતી. રશિયાએ પોતાનાં રાક્ષસી પગલાથી અડધો યૂરોપ અને અડધો એશિયા દબાવી લીધો હતો આસ્ટ્રિયાએ ઇટાલિના મોટા ભાગ ઉપર પોતાનો પંજો મૂક્યો હતો અને પ્રશિયા તથા રશિયા સાથે પોલેંડની લૂંટમાં ભાગ પડાવ્યો હતો છતા તેઓ બેશરમપણે બોલતા કે ' જુઓ નેપોલિયન મહાન લોભી છે ! તેણે જીનોઆ પિડમોન્ટ અને એલ્બાનો ટાપુ છતી લીધો અને લોંબાર્ડીનો રાજા બની ગયો "

તે સમયની યૂરોપની રાજનીતિની તુલના કરતાં અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર નેપિયર પ્રમાણિકપણે કબૂલ કરે છે કે " ટિલ્સીટની મુલાકાત થઇ ત્યાંસુધી ફ્રાન્સ માત્ર પોતાનો બચાવ કરવાનેજ લડતુ હતું જે ખૂનખાર યુદ્ધોથી યૂરોપનું સત્ત્વ નીચોવાઇ ગયું તેનુ કારણ માત્ર એકજ હતું યૂરોપનું રાજતંત્ર વંશપરંપરાથી અમુક અધિકારો પોતાના કહેવડાવનારા ઉમરાવોના હાથમાં રહે, કે મનુષ્યમાત્રની સમાનતાનો દાવો કરનાર પ્રજાસંઘના હાથમાં રહે આ સવાલનો નિર્ણય કરવા સિવાય બેઉ પક્ષને લડવાનું બીજુ કશુંજ કારણુ ન હતુ '

વસ્તુસ્થિતિનું પ્રમાણિકપણે અવલોકન કરતાં નેપોલિયન ઉપર દોષારોપણ કરી શકાતું નથી. આસપાસનાં બળવાન શત્રુરાજ્યો ફ્રાન્સની પાયમાલી કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ લઇ બેઠાં હતાં તેમની સામે તેણે પોતાના દેશનો બચાવ ન કરવો ? તેનો લેશ માત્ર પણ ખબર આપ્યા વગર શત્રુસૈન્ય ફ્રાન્સ ઉપર ધસ્યા આવે અને તેણે શુ ઉંઘ્યા કરવુ ? પોતાના દેશબંધુઓને શુ તેણે ઘણાજ અપ્રિય એવા જુલમગાર રાજાઓની દયાપર છોડી દેવા ? જે રાજ્યાસનપર તેને પ્રજાએ સર્વાનુમતે બેસાડ્યો હતો તે ઉપરથી તેને તેના શત્રુઓ ઉપાડી મૂકે તો તેણે શુ નીચે મોઢે સહન કરવુ ? નિષ્પક્ષપાત ઇતિહાસકાર આવા સવાલોનો માત્ર એકજ જવાબ આપે છે કે, ના.

આ એકસંપી કરનાર રાજાઓની એવી દાનત હતી કે નેપોલિયનને ખબર ન પડે તેમ તેના ઉપર ચઢાઇ લઇ જવી. લડાઇ જાહેર કરવામાં આવી નહિ. આસ્ટ્રિયાના પ્રતિનિધિ પારિસમાં બેસી રહ્યો નેપોલિયનને પોતાની સલામતીની ખાત્રી રહે એવી જાતના તમામ ઉપાયો લેવામાં આવ્યા. તેના શત્રુઓ મનમાં ફુલાતા હતા કે ભલે નેપોલિયન આવી બન્યુ. આવાં મોટાં સૈન્યો સામે તે એકલો શુ કરી શકવાનો છે ?

આસ્ટ્રિયન સેનાપતિ જનરલ મૅક ૮૦,૦૦૦નું સૈન્ય લઇને ચુપકીથી ફ્રાન્સ તરફ આવવા લાગ્યો. બીજી બાજુએથી રશિયાનો ઝાર અલેક્ઝાન્ડર ૧૧૬૦૦૦ (એક લાખ સોળ હજાર) માણસો સાથે જનરલ મૅકને મળી જવા પોલેન્ડમાં થઇને ઉતાવળે પગલે ચાલ્યો આવતો હતો. તેમને ખાત્રી હતી કે નેપોલિયન તો સમુદ્રકિનારે તેનાથી એક હજાર માઇલને અંતરે બોલોનમાં બેઠો છે અને તેને આપણી હિલચાલની ફરીજ ખબર નહિ હોય. તેમણે ઝપાટાબંધ ફ્રાન્સનું મિત્રરાજ્ય બાવેરિયા જીતી લીધું અને મ્યૂનિચ તથા અલ્મ શહેરનો કબજો લઇને તેઓ હ્રાઇન નદીની ખીણમાં એકે એક અગત્યનાં મથક સાચવીને બેઠા.

પણ નેપોલિયન એમ છેતરાય તેવો ન હતો. શકરાબાજની માફક તે શત્રુની બધી હિલચાલ જોયા કરતો હતો. સ્વચ્છ આકાશમાં એકાએક ગાજવીજ અને તોફાન સહિત વંટોળીઓ ચઢી આવે તેમ તે શત્રુઓ ઉપર ચઢી આવ્યો.

નેપોલિયને હ્રાઇન અને ડાન્યૂબ નદીઓ ઓળંગી છે. તેણે આસ્ટ્રિયા અને રશિયાની સાથેનો આપણો વ્યવહાર બંધ કરી દીધો છે અને આપણા લશ્કર ઉપર પાછળથી ધસ્યો આવે છે. આવા એકાએક સમાચાર મળતાં આસ્ટ્રિયાના લશ્કરમાં ગભરાટ અને ભયનો પારજ ન રહ્યો. ગભરાટમાં અને બીકના માર્યા તેઓ ગમે તેમ ભાગવા લાગ્યા, પણ નેપોલિયને પોતાની ટુકડીઓ એવી રીતે ગોઠવી હતી કે તેમનાથી નસાય તેમ પણ હતું નહિ; તો પછી લઢવાની તો વાતજ શી : નિરાશ થઇને તેઓ પોતાની તોપો, હથિયાર, ઘોડા અને તમામ યુદ્ધસામગ્રીસહિત ફ્રેન્ચોને શરણે આવ્યા. આ વખતે તેણે એવા દાવપેચથી પોતાના લશ્કરની હિલચાલ કરી હતી કે શત્રુની એક ટુકડીની સામે ફ્રેન્ચોની અનેક ટુકડીઓ આવીને ગોઠવાઇ જાય. આવી રીતે ખુનરેજી કર્યા વગરજ તેણે અજાયબ જેવો લશ્કરી વિજય મેળવ્યો. તે શી રીતે બન્યું તે આપણે હવે જોઇએ.

બોલોનમાં રહ્યાં રહ્યાં શત્રુની પહેલી મજલની ખબર પડતાંજ તેણે છાપખાનાં અને તારખાતા ઉપર અંકુશ મૂકી દીધો અને કોઇ પણ હકીકત પ્રકટ કરવાની મના કરી. વીશ હજાર ગાડાંમાં બેસીને બે લાખ ફ્રેન્ચોનું સૈન્ય એકદમ હ્રાઇનને કિનારે આવી પહોંચ્યું. ત્યાં બધા સિપાઇઓને શત્રુની લુચ્ચાઇ અને એકદમ જર્મનીમાં દાખલ થવાની જરૂરીઆત સમજાવવામાં આવી એક કલાકમાંજ હર્ષનાદ કરતા ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓ ચાલતા થયા. દરેક ટુકડીને કયે રસ્તેથી લઇ જવી, રોજ ક્યાં ક્યાં અટકવું, બધાએ ક્યાં ક્યાં એકઠા થવું એ બધાની ઝીણામા ઝીણી વિગતથી નેપોલિયને પોતાના સેનાપતિઓને વાકેફ કર્યા. ફ્રેન્ચોએ બોલોન છોડયું એવી આસ્ટ્રિયનોને ખબર પડી ત્યાર પહેલા તો બે લાખ ફ્રેન્ચો હ્રાઇન અને ડાન્યૂબ ઓળગીને તેમને નાસવાનો રસ્તો પણ બંધ કરીને બેઠા.

આ [illegible] મજકૂર [illegible] [illegible] કરવા [illegible] [illegible] નામ હતું પણ નેપોલિયનની બુદ્ધિ આ [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] એના હતી તેની શક્તિના અંતની ખાત્રી હતી કે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેમ કરીને કરવા [illegible] [illegible] [illegible] કરવી [illegible] માટે [illegible] [illegible] તેમ નેપોલિયનને કાયું ન હતું જાણવું, " [illegible] [illegible] [illegible] તો [illegible] સાલો અને નોકરોનાં [illegible] કદાપીગ નહિ "

આ વખતે નેપોલિયન પાસે [illegible] [illegible] લશ્કર હતું એક લાખ બેતાળી હજાર ઉત્સાહના ભરેલા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેની પાસે હતા [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એમ [illegible] [illegible] આ લશ્કરની સાથે હતા પણ તેની સાથે એકત્ર થયેલા લશ્કરનું બળ તેના કરતાં પણ વધારે હતું તેમાં [illegible] લાખ ઓસ્ટ્રિયાના બે લાખ રશિયનો, પચાસ હજાર અંગ્રેજો વગેરે હતા, અને ફ્રેન્ચ લશ્કરનો એકદમ પરાજય થતાં બે લાખ પ્રશિયનો સામી બાજુએ જવા માટે તૈયાર હતા

હવે [illegible] અવસર પાસે આવતો હતો જનરલ મેક ફ્રેન્ચ ટુકડીઓની [illegible] પરિપૂર્ણ ફસાઈ ગયો હતો નેપોલિયન બધું તપાસી વગેરે [illegible] [illegible] ત્યાં તે લશ્કરનો [illegible] [illegible] આરામ [illegible] [illegible] વગર પણ તે [illegible] તેનો સાત દિવસ ઘોડેસ્વાર થઈને પવનની માફક એક બાજુથી બીજી બાજુ તે [illegible] [illegible] તેનું મગજ કદિ થાકતું નહિ અને શરીર પણ થાકતું નહિ ટાઢીમાં અને વરસાદની ઝડીમાં તે [illegible] વહેતાં નદીનાળાંને ઓળંગતો, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આખી રાત ભટકતો હતો માર્ગમાં પછીવાર [illegible] [illegible] જ્યારે તોપો [illegible], થાકથી અધમુઆ થએલા સિપાઈઓ મળતા, તેમની સાથે નેપોલિયન એક પિતાની માફક પ્રેમથી વાત કરતો અને કહેતો કે આપણી સંખ્યા નાની છતાં પણ આપણે એવી કુશળતાથી [illegible] કરી શકીશું કે લડ્યા વગરજ શત્રુને જેર કરી નાખીશું તેના શબ્દોમાં એવું બળ હતું કે તે સાંભળતાંજ સિપાઈઓમાં નવચેતન આવતું અને તેઓ [illegible] બની જઈને થાક, ભૂખ, ટાઢ વગેરે [illegible] ન લેખવતાં નિર્ણીત દિશા તરફ ઉત્સાહભેર આગળ વધતા

નેપોલિયનની મહાન યોજના પૂરેપૂરી સફળ નીવડી માત્ર વીશજ દિવસમાં એક પણ લડાઈ લડ્યા વગર શત્રુનું એંશી હજાર માણસોનું સૈન્ય નકામું થઈ ગયું થોડા હજાર ઓસ્ટ્રિયનો પર્વતોની સાંકડી ખીણોમાં થઈને નાસી ગયા અને ત્રીશ હજાર માણસો ફ્રેન્ચોની ચાલાકી ભરેલી [illegible] સપડાઈને કેદ પકડાયા તે સિવાય બાકીના છત્રીશ હજાર માણસોસહિત જનરલ મેક [illegible] કિલ્લામાં પૂરાઈ ગયો તે કિલ્લો પણ શરણ થવાની તૈયારીમાંજ હતો. પોતાના ઉપર એક પછી એક પડતા ફટકાથી

આસ્ટ્રિયનો હવે એવા નાહિમત થઇ ગયા હતા કે એકવાર તો સો આસ્ટ્રિયનો માત્ર એક ફ્રેન્ચ અમલદાર અને બે સિપાઇઓને તાબે થઈ ગયા !

હવે અલ્મના કિલ્લામાં ઘેરાયલા લશ્કરનું પ્રારબ્ધ ભરાઇ ચૂક્યું હતું. નેપોલિયન દર કલાકે ઘેરાનું દબાણ વધાર્યો જતો હતો. તાબે થયા સિવાય તેમને છુટકોજ ન હતો. નેપોલિયન સાથે વાતચીત કરવાને આસ્ટ્રિયા તરફથી શાહજાદા મોરિસને મોકલવામાં આવ્યો. ઋતુ તો ઘણીજ પ્રતિકૂળ હતી. ઠંડા પવનના સુસવાટ વાતા હતા. બરફ વરસતું હતું, અને પૃથ્વીપર પડતાં પીગળી જઇને રસ્તાને કાદવમય બનાવી મૂકતું હતું. તેના ઉપર ઘોડા અને તોપોનાં ગાડાંની વારંવાર આવજા થવાથી પગ ગરકી જાય એવો કીચ્ચડ થઇ ગયો હતો. નેપોલિયને પણ પોતાના સિપાઇઓની સાથે આવીજ જગ્યામાં પોતાનો સાદો તંબુ રોપાવ્યો હતો, અને તંબુમાં થઇને પાણી વહ્યા કરતું હતું તેથી પાટીઆં ઉપર પગ મૂકીને પોતે બેઠો હતો. શાહજાદા મોરિસે એવી દરખાસ્ત મૂકી કે અમને આસ્ટ્રિયા જવા દો તો અમે તાબે થવા ખુશી છીએ.

નેપોલિયને હસીને જવાબ આપ્યો. " તમારી આવી સરત કબુલ રાખવાની મારે જરૂરજ શી છે ? હું તમારી હાલતથી વાકિફ છું. તમે રશિયનોને આવવાની રાહ જુઓ છો પણ તેઓ હજી બોહીમિયા લગી નથી આવ્યા, અને આઠજ દિવસમાં તમારે બિનસરતે તાબે થવુ પડશે. હું તમને તમારા સૈન્યસહિત આસ્ટ્રિયા જવા દઉં પણ તમે જઇને રશિયનો સાથે મળી ન જાઓ અને મારી સાથે ફરીથી લડવા ન આવો તેની શી ખાત્રી ? તમારા સેનાપતિઓએ મને ઘણીવાર ઠગ્યો છે. આ વખતે હું ઠગાવાનો નથી. મારેન્ગોના યુદ્ધ પછી મેં તમારા સેનાપતિ મેલાને તેના લશ્કર સાથે જવા દીધા અને તમારા રાજાએ સલાહ કરવાનાં ગંભીર વચનો આપેલાં છતાં એના એજ માણસોને હોહેન્લિન્ડેનના સંગ્રામમાં અમારી સાથે લડવા મોકલ્યાં. આસ્ટ્રિયાના પ્રધાનમંડળે મારી સાથે આવો પ્રપંચ એટલી બધી વાર કર્યો છે કે હવે હું તમારા કોઇ પણ વચન ઉપર ભરોસો રાખી શકતો નથી. આ લડાઇ મેં [illegible] કરી નથી. પહેલેથી છેવટસુધી મારી સાથે દગો કરવામાં આવ્યો છે માટે તમારા સેનાપતિને જઇને કહો કે તમારી સરતો હું સ્વીકારતો નથી. તમારા અમલદારોને [illegible] પણ તમારા લશ્કરને તો હું કેદમાંજ રાખીશ. માટે ફરી વિચાર કરો, અને જલદી [illegible] [illegible] [illegible] હું [illegible] [illegible] [illegible] કરવા [illegible] નથી. જેમ વધારે વિલંબ કરશો, તેમ તમારી અને તમારા લશ્કરની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] જશે "

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

વર્તતો હતો તે પ્રમાણે આ વખતે પણ તે મૅકની સાથે વર્ત્યો. તેની હમેશની છટાથી તેણે મૅકને સઘળી હકીકત કહી અને કહ્યુ કે માણસજાતપ્રત્યે દયા લાવીને પણ તમે તાબે થવાનુ કબૂલ કરો તમારે આજે નહિ તો અઠવાડીઆ પછી તાબે થવુ તો પડશેજ, પણ શહેરને હુમલો કરીને જીતતાં કેટલી ખુનામરકી થશે, શહેરમાં બોમ્બગોળા વરસવાથી કેટલા નિર્દોષ રહેવાસીઓના જાનમાલની ખુવારી થશે, તેનો વિચાર કરી તમે તાબે થાઓ, અને આ ઘાતકી ઉપાય અજમાવવાની મને ફરજ ન પાડો. મૅક શરણે આવ્યો અને છત્રીસ હજાર આસ્ટ્રિયનોએ તેમનાં હથિયાર હેઠે મૂક્યાં. નેપોલિયન આ દૃશ્ય એક ટેકરી ઉપર ઉભો ઉભો જોઇ રહ્યો હતો. આ અવસર તેને માટે મગરૂર થવાનો હતો પણ તેના શાંત અને ગંભીર વદન ઉપર હર્ષની કે અભિમાનની એક પણ નિશાની જણાતી ન હતી

ફ્રેન્ચ છાવણીમા આનંદોત્સવ થઇ રહ્યો. શસ્ત્રનો ઉપયોગ કર્યા વગરજ મેળવેલી આવી મહાન ફતેહ આ પહેલીજ હતી નેપોલિયન તરફ સિપાઇઓની પ્રેમભક્તિ હદ બહારની વધી ગઇ કેટલાક જુના સિપાઇઓ બોલવા લાગ્યા કે "આપણા 'નાના હવાલદારે" (નેપોલિયને) આ તો વળી નવોજ દાવ શોધી કહાડયો ! આ વખતે તો આપણી સગીનને બદલે તેણે આપણા પગના જોરથી જીત મેળવી."

ત્યાર પછી નેપોલિયને એક જુસ્સાદાર ઢંઢેરો પ્રકટ કરી તેમાં વર્ણવેલી જંગી ફતેહથી અને તેની જ્વલંત ભાષાની છટાથી આખો યૂરોપ ચકિત થઇ ગયો

"ભવ્યસેનાના યોદ્ધાઓ! પંદર દિવસમાં આપણે એક મહાન જંગને ખતમ કરી નાખ્યો છે આપણે આપણું વચન પાળ્યુ છે બાવેરિયાને શત્રુના હાથમાથી છોડાવ્યુ છે અને ત્યાંનો રાજા જે આપણો મિત્ર છે તેને ફરીથી તેનુ રાજ્ય સ્વાધીન કર્યું છે જે શત્રુસૈન્ય પૂરા દમામથી, આપણા બળનુ માપ આંક્યા વગર ઉદ્ધત બનીને આપણા દેશની સરહદપર આવતુ હતુ તે તારાજ થઇ ગયુ છે, પણ તેથી ઇંગ્લંડને કાંઇ નુકસાન થયુ નથી કારણ કે આપણે એોલોનમાં નથી

'શત્રુના એક લાખ માણસો પૈકી સાઠ હજાર તો આપણા કેદી બન્યા છે તેઓ આપણા ખેતરોમા મજૂરી કરશે તેમની બસે તોપો, પુષ્કળ દારૂગોળાનો સરંજામ અને નેવુ વાવટા આપણે જીત્યા છે સિપાઇઓ! આ પ્રસગે આપણે વગર જોખમે મોટી ફતેહ મેળવી શક્યા છીએ દુનિયાના ઇતિહાસમા ન બન્યુ હોય તેવુ આ કામ આપણે કરી બતાવ્યુ છે આટલી મોટી જીત મેળવ્યા છતાં આપણે માત્ર દોઢજ હજાર માણસો ગુમાવ્યા છે આવુ ભવ્ય પરિણામ તમે તમારા શહેનશાહ પર મૂકેલા નિસીમ વિશ્વાસ તમારી સહનશક્તિ અને બહાદુરીને લીધે આવ્યુ છે પણ શુ આપણે આટલેથીજ અટકી જઇશુ? હુ જાણું છુ કે તમે સવળા એક વધુ લડાઇ લડવા માટે અધીરા થયા છો ઇંગ્લંડનાં નાણાંએ રશિયન લશ્કરને દુનિ-

[illegible] નેપોલિયન [illegible] જેમ [illegible] ખાસ [illegible]

[illegible]

प्रकरण ३१ सुं—आस्टरलिट्झनुं महा युद्ध

ને ૧૮૦૫ના અક્ટોબરની ૨૦ મી તારીખે અલ્મ આગળ આસ્ટ્રિયન સૈન્ય શરણે આવ્યું સર્વને ચકિત કરી નાખે એવી આ જીત મેળવ્યા છતાં હજી નેપોલિયનના માથા પર ભયનું વાદળું ઝઝુમતું હતું એક લાખ ને સાઠ હજાર સિપાઇઓ સાથે રશિયાનો ઝાર અલેક્ઝાન્ડર ચાલ્યો આવતો હતો, તેના સૈન્યમાં દરરોજ આસ્ટ્રિયનો ભરતી થયા જતા હતા વળી પ્રશિયાએ પણ બે લાખ માણસો એકઠાં કર્યાં હતાં અને અલેક્ઝાન્ડર અને પ્રશિયાના રાજા વિલિયમે પરસ્પર મૈત્રીના પવિત્ર સોગંદ લીધા હતા વળી ઈંગ્લંડે તે ત્રીશ હજાર માણસોનું લશ્કર જર્મનીમાં ઉતાર્યું હતું તે પણ ઝપાટાબંધ ચાલ્યું આવતું હતું શત્રુસૈન્યના આવા મોટા વિશાળ સમુદાયની સામા રક્ષણ કરવા માટે તેણે કાં તો પાછા હઠવું જોઇએ અથવા તો મજબૂત મોરચો માંડીને પડાવ નાખવો જોઇતો હતો પણ તેણે તો મૃત્યુના મુખમાં ધસી જવાનો પોતાના લશ્કરને હુકમ કર્યો તે જાણીને આખો યૂરોપ ચકિત થઈ ગયો. નદીના પ્રબળ પૂરના વેગથી ફ્રેન્ચસેના ડાન્યૂબની ખીણમાં થઇને પોતાને રોકનાર શત્રુસૈન્યના ફૂર્ચેફૂર્ચા ઉડાવતી આગળ વધી નદીઓ તરીને કિલ્લા, શત્રુના મોરચા કોઈનાથી તેનો પ્રચંડ વેગ ખમાતો નહિ આખા સૈન્યમાં તેના સેનાપતિનો જુસ્સો આવી ગયો. ભય અને શ્રમને તરણાને તોલે ગણે એવા લોખંડી શરીરના તે યોદ્ધાઓ હતા

ત્રણ દિવસમાં તેઓ બાવેરિયાની રાજધાની મ્યૂનિચ પહોંચ્યા. તેમના માનમાં આખું શહેર રોશનીથી ઝગઝગી રહ્યું હતું અને હર્ષનાદથી આકાશ ગાજી ઉઠ્યું હતું પણ ત્યાં એક કલાક પણ નેપોલિયને લશ્કરને થોભાવ્યું નહિ "આગળ ચાલો, આગળ ચાલો" નો જ હુકમ થયો અને નદીની રેલની માફક પાયદળ, સ્વાર અને તોપાનો જથ્થો ધસમસાટ આગળ ચાલ્યો આખું આસ્ટ્રિયા થરથર ધ્રુજવા લાગ્યું શહેનશાહ ફ્રાન્સિસ નાઠો અને ફ્રેન્ચો આગળ વધતા ગયા. તેમના મારથી નાસતા

આસ્ટ્રિયનો અને રશિયનો અલેક્ઝાન્ડરના સૈન્યમાં ઉમેરો કરવા લાગ્યા. ૧૩ મી નવેંબરે આસ્ટ્રિયાની રાજધાની વિએનાની નજીકની ટેકરીઓ ઉપરથી ફ્રેન્ચોની રણતુરીનો નાદ નગરવાસીઓએ સાંભળ્યો, અને તેમનાં શસ્ત્રનો ચળકાટ જોયો. નગર શરણે આવ્યું. આગેવાન શહેરીઓ દયામાટે નેપોલિયનની યાચના કરવા તેની પાસે ગયા. તેણે સર્વને ખાત્રી આપી કે કોઇ પણ વ્યકિતની ખાનગી મિલ્કતને તેમજ કોઇના જાનને અમે ઇજા કરીશુ નહિ સરકારી તિજોરીઓ અને તોપખાનાં હવે અમારાં છે. તેમાંથી એક લાખ બંદુકો, બે હજાર તોપો અને દરેક પ્રકારની યુદ્ધસામગ્રી ફ્રેન્ચોને પ્રાપ્ત થઈ. વીશ દિવસમાં નેપોલિયન સમુદ્રકિનારેથી લ્હાઇનસુધી અને ચાલીશ દિવસમાં લ્હાઇનથી વિયેનાસુધી શત્રુસૈન્યને સૂકાં પાનની માફક ઉડાવતો આવી પહોંચ્યો.

આટલું છતાં પણ હજી તેની સ્થિતિ સલામત ન હતી. તે પોતાની રાજધાનીથી પંદરસો માઇલ દૂર નીકળી ગયો હતો. શત્રુસૈન્યની સરખામણીમાં તેનું લસ્કર ઘણું નાનું હતુ, અને પરરાજ્યના મધ્ય ભાગસુધી તે ઘૂસી ગયો હતો. દક્ષિણમાંથી આર્ચડયુક ચાર્લ્સ ૭૦,૦૦૦ માણસો સાથે ચાલ્યો આવતો હતો. શહેનશાહ ફ્રાન્સિસના મિત્રોએ ૮૦,૦૦૦ હંગેરિયનોનું સૈન્ય ઉભું કર્યું હતું. ૧૦૦,૦૦૦ રશિયનોના પગલાં સંભળાતાં હતાં અને પાછળથી ૨૦૦,૦૦૦ પ્રશિયનો તેના ઉપર તૂટી પડે એવો સંભવ હતો. લોકો કહેતા કે હવે તે વિયેનાના કિલ્લાનો આશ્રય લેશે, પણ નહિ ! " આગળ ચાલો " નો તરતજ હુકમ થયો. આરામ લેવાને એક પળની પણ રજા આપી નહિ. આમ દેખીતી રીતે તે વગર વિચાર્યું સાહસ કરતો હોય એમ લાગતું તોપણ તમામ પ્રતિકૂળ સંજોગોને ધ્યાનમાં લઇને અને કદાચ પોતાના સૈન્ય ઉપર એકાએક આફત આવી પડે તો તેને માટે પૂરતી તૈયારી રાખીને ઘણી દીર્ઘદૃષ્ટિથી તે આગળ વધતો હતો.

ઠંડા પવનના સુસવાટ વાતા હતા અને ટેકરીઓનાં શિખર બરફને લીધે સફેદ બની ગયાં હતા. છતાં તેનું લસ્કર કશાની પરવા કર્યા વગર બેધડક આગળ ધસતું હતુ. એમ કરતાં પારિસથી પંદરસો માઇલને અંતરે અસ્ટરલિર્ટ્ઝના મેદાનમાં તેમનો શત્રુસૈન્ય સાથે સમાગમ થયો શત્રુનુ એકંદર બળ એક લાખ માણસનુ હતું અને તેમના સેનાપતિની જગ્યાએ રશિયાનો ઝાર અને આસ્ટ્રિયાનો પાદશાહ ફ્રાન્સિસ હતા. ફતેહની સંપૂર્ણ ખાત્રીથી તેઓ પૂર ઉત્સાહમા આવ્યા હતા. નેપોલિયન પાસે માત્ર સીત્તેર હજાર સિપાઇઓ હતા. એક કલાકનો પણ વિલંબ થઇ શકે એમ ન હતુ. દરેક દિશાએથી હથિયારનો ખણખણાટ સંભળાતો હતો અને દર કલાકે ઘોડેસ્વાર અને પાયદળના અગણિત ટોળા શત્રુના બળમા વૃદ્ધિ કરવા આગ્નેજ જતાં હતાં.

ડિસેંબરની ૧ લી તારીખે નેપોલિયને શત્રુદળ જોયું; અને તેણે તેમની સંગીન

હાથે પોતાની [illegible] નજીક આવી પહોંચ્યા હતા કે હવે [illegible]
[illegible] ૧૯ [illegible] તેમના [illegible] કરવાનો [illegible] અને
[illegible] તેમની [illegible] અને [illegible] અને આ [illegible]
[illegible] પોતાના [illegible] તેમ કર્યું.
"હવે [illegible] પડેલા [illegible] કરવું [illegible]"

આખા [illegible] પોતાની [illegible]
કરેલો સિપાઈઓને [illegible] સિપાઈઓને માટે [illegible]
[illegible], તે આખી [illegible] આમન્ત્રિત [illegible]
આપવાની અને પોતાની [illegible] છે કે નહિ તે
[illegible] હતી [illegible] રહ્યો. તે
દિવસ [illegible] એક [illegible] એક સિપાઈએ પોતાની [illegible]
[illegible] ઉપર [illegible] તેની [illegible] બીજા [illegible]
કરી [illegible] ખેંચી [illegible] તે
[illegible] શત્રુની [illegible] તેમને [illegible] તે ઉપરાંત [illegible]
ઉત્સાહ [illegible] તમામ સિપાઈઓએ [illegible] પણ કોઈ રીતે
[illegible] નીકળેલો આ [illegible] ગોર [illegible]
[illegible] શત્રુની [illegible] નેપોલિયને પોતે ઉભો રાખ્યો [illegible]
એક પળવાર શાંત વિચારમગ્ન ચહેરે આ બનાવ દશ્ય નિહાળ્યું અને પછી પોતાના
[illegible] જેટલી ત્વરાથી [illegible] સખાતીઓ તરફ-
રો જાહેર કરી.

"સિપાઈઓ! આપના પરાજયનું વેર લેવા માટે રશિયનો તમારી સન્મુખ
આવીને ઉભા છે આપણી વ્યૂહરચના ઘણી મજબૂત છે એ લોકો આપણા લશ્ક-
રની જમણી બાજુ તોડવા જશે તેજ વખતે તેમના લશ્કરની બાજુએ તમે બેઠી
જજો હું જાતે તમારી ટુકડીઓની હિલચાલ કરાવીશ જો તમે તમારૂં હમેશનું
શૌર્ય બતાવીને શત્રુને છિન્ન ભિન્ન કરી નાખશો તો હું તોપોના મારાથી દૂર ઉભો
રહીને તમારૂં તે પરાક્રમ જોયા કરીશ પણ દુર્દૈવવશાત્ મને જરા પણ શંક
લાગે તો તો તમારા પાદશાહ ગોળાની ઝડીની સામે આગલી હારમાં
આવીને ઉભો રહેશે આ વખતે આપણી ફતેહ થવીજ જોઇએ"

કોઇ દિવસ કોઇ પણ સેનાપતિએ સિપાઈઓને શત્રુનો પરાજય કરવાનો પોતાનો
ખરો દાવપેચ બતાવ્યો નથી પણ નેપોલિયને સિપાઈઓને વિશ્વાસમાં લીધા માત્ર
એકજ નિમકહલાલ સિપાઈ આ વાતો શત્રુને બતાવી શકત પણ જે સિપાઈઓ
ઉપર તે વિશ્વાસ મૂકતો હતો તેમને તે સારી પેઠે ઓળખતો હતો તોપોના મારથી

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ... પૂરેપૂરી ખબર હતી

બીજે દિવસે [illegible] નેપોલિયન [illegible] મળવા [illegible] આવ્યો તે વખતે તે એક નાજુક [illegible] હતો તેણે [illegible] વિનયપૂર્વક સત્કાર કરતાં કહ્યું કે [illegible] હું [illegible] તમારી પધરામણી કરી [illegible]

[illegible] કહ્યું તમે એ [illegible] ઉપયોગ કરી જાણો છો [illegible] તો તમને તે વિષે [illegible] જોઈએ

પછી બેઉ નૃપતિઓએ ઝડપી વાત કરી અને મોરે [illegible] સુન્દની વરસો [illegible]

કરી. નિરાશ થએલા અને પોતાના શરમભરેલા પરાજયથી ચીડાયલા ફ્રાન્સિસે પોતાના બેવચનીપણાનો બધો બોજો ઈંગ્લંડને માથે નાખ્યો. નેપોલિયને કહ્યું: "અંગ્રેજો બડી સ્વાર્થી પ્રજા છે. આખી દુનીયાનો વેપાર પોતાના એકલાના હાથમાં રહે તે માટે તેઓ આખા યુરોપમાં દાવાનળ સળગાવે છે."

ફ્રાન્સિસને ધાર્યા કરતા વધારે સારી સરતો મળવાથી તેણે પોતાના મિત્ર એલેકઝાન્ડરને માટે પણ વકીલાત કરી. નેપોલિયને કહ્યું "રશિયન લશ્કર ઘેરાઈ ગયું છે; એક પણ માણસ બચવાનો નથી. છતા જો અલેકઝાન્ડર રશિયા ચાલ્યા જાય એવું આપ વચન આપતા હો તો હું મારા લશ્કરને આગળ વધતું અટકાવું." ફ્રાન્સિસે તે પ્રમાણે વચન આપ્યું.

બીજે દિવસે નેપોલિયને પોતાના એક સરદારને ઝાર પાસે મોકલ્યો. તેણે તેના યુદ્ધ-કૌશલ્યના ઘણા વખાણ કર્યાં અને આગલે દિવસે ફ્રાન્સિસે કરેલી સુલેહની માંગણી કબુલ રાખી. તેમ થતાંજ યુદ્ધ બંધ થયું અને બેઉ રાજ્યનાં સૈન્યના બાકી રહેલા સિપાઇઓ પોતપોતાના વતન તરફ ચાલતા થયા.

નેપોલિયન વિએના તરફ પાછો ફરતો હતો તેવામાં રસ્તામાં ઘાયલ થએલા [illegible] રશિયન સિપાઇઓનો એક સમુદાય જતો તેના જોવામાં આવ્યો. તે તરતજ [illegible] માથી નીચે ઉતર્યો અને સ્વદેશને માટે [illegible] એ વીરપુરુષોને પોતાની [illegible] ઉતારીને માન આપ્યું. પોતાની સામે યુદ્ધ કરનાર સામા પક્ષના યોદ્ધાઓ [illegible] [illegible] શત્રુઓના દિલમાંથી [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

પારિસના શહેરીઓએ તેનો સત્કાર કરવા માટે ભારે ધામધૂમથી તૈયારી કરી હતી પણ તે તો રાત્રે ગુપચુપ પોતાના નિવાસમાં દાખલ થઈ ગયો. લોકો નિરાશ થયા. બીજે દિવસે તેઓ તેને રૂબરૂમાં મળવા ગયા અને તેને મુબારકબાદી આપતાં પોતાને થએલી નારાજગી દર્શાવી. નેપોલિયને તેનો નીચે પ્રમાણે માર્મિક જવાબ આપ્યો –

"જો હું દિવસે આવ્યો હોત તો હું જાહેર રીતે શહેરમાં દાખલ થાત અને તે વખતે પારિસના ભલા શહેરીઓ મારો સત્કાર કરત, તો તે ઉપરથી આપણા શત્રુઓને ખાત્રી થાત કે હું હારીને આવું કે જીતીને આવું, તોપણ તમારો મારા તરફનો પ્રેમ એકસરખોજ કાયમ રહે છે. આ પ્રસંગે હું જીતીને આવ્યો છું તેથી તમે મને માન આપો તો કદાચ તેઓ તમારા ઉપર ખુશામતનો આરોપ મૂકે અને તે હું જોવા નથી ઇચ્છતો."

ફ્રાન્સની સામે ઇંગ્લંડના મુખ્ય પ્રધાન પિટ્ટે પોતાના બુદ્ધિબળથી જે મજબૂત એકસંપી રચી હતી તેને નેપોલિયને આમ એકજ ઝપાટે તોડી નાખી. આસ્ટરલિટ્ઝના સંગ્રામના સમાચારથી પિટ્ટના હૃદયમાં કારી ઘા વાગ્યો. તેણે યૂરોપના નકશા તરફ શોકાતુર નજરે જોયું અને કહ્યું, "હવે આવતા દસકા સુધી આ નકશો વાળી રાખીશું તો ચાલશે." તેની તબીયત લથડતી ગઇ અને ૨૩મી જાન્યુઆરી ૧૮૦૫ ને રોજ "અફસોસ! મારા દેશ" એવો નિરાશાપૂર્ણ ઉદ્‌ગાર કહાડતા તેણે પ્રાણ ત્યાગ કર્યો.

એલિસન નામનો અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર લખે છે કે "ફ્રાન્સમાં રાજ્યક્રાન્તિની શરૂઆત થઇ ત્યારથીજ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના વિચારોના પ્રચારને રોકવા માટે યૂરોપના રાજાઓએ જે જે એકસંપી કરી હતી તેનો મૂળ સૂત્રધાર પિટ્ટ હતો."

નેપોલિયને પોતાના સિપાઇઓ તરફ જે ઉદારતા બતાવી તે પણ તેની ફતેહના જેવીજ ભવ્ય હતી. લડાઇમાં હણાયલા સિપાઇઓ અને અમલદારોના બાળકોને તેણે તરતજ દત્તક લઇને પોતાના બાળકો જેવા ગણ્યા, અને તેમનો નિર્વાહ અને કેળવણીનો ખર્ચ દેશ આપે એવી ગોઠવણ કરી. તેઓ બધા પાદશાહના બાળક કહેવાતા અને તેમને પોતાના નામની સાથે નેપોલિયનનું નામ લખવાની છૂટ આપી. સેનાપતિથી માંડીને સામાન્ય સિપાઇની વિધવાને ૬૦૦૦થી ૨૦૦ ફ્રાન્ક સુધીનાં વાર્ષિક પેન્શન તેણે બાંધી આપ્યાં અને ઘાયલ થએલાઓને પણ સારો બદલો આપ્યો.

આવા લડાઇના મામલામાં પણ નેપોલિયન પોતાની પ્રિય પત્નીને ટુંકા પણ પ્રેમપૂર્ણ પત્રો લખવાની ફુરસદ મેળવતો. તે પત્રો કોઈવાર પડઘમપર કે ઘોડાના જીન પર કાગળ મૂકીને તેની આસપાસ તોપોના ગોળા ઉડતા હતા તેવે વખતે લખાયલા હતા અને એટલી ઝડપથી લખાયા હતા કે તે વાંચવાને જોસેફાઇનને

તેની બધી અક્કલ વાપરવી પડતી. અલ્મ અને આસ્ટર્લિટ્ઝના સંગ્રામો વખતે આવી રીતે લખાયલા કેટલાક પત્રો પ્રાપ્ત થયા છે તેમાંના થોડાક નીચે ટાંકવામાં આવે છે. એ પત્રો ઉપરથી સાબિત થાય છે કે નેપોલિયનના, જ્વલંત બુદ્ધિવૈભવની તળે તેની પ્રેમની કોમળ લાગણીઓ દબાઇ ગઈ ન હતી.

" મારી શાણી જોસેફાઇન, હું ઘણો થાકી ગયો છું. આખું અઠવાડિયું વરસાદમાં તરબોળ થઇને મારે કામ કરવું પડયું છે. મારા પગ અકડાઇ જવા આવ્યા છે. આથી મારી તબીયત પણ જરા બગડવા આવી છે. આજે મેં સહેજ આરામ લીધો છે. મારી ધારણા સફળ થઇ છે. મે આસ્ટ્રિયનોને માત્ર મારી કુચ કરવાની ચાલાકીથી હરાવ્યા છે. તેમના સાઠ હજાર સિપાઇઓ, ૧૨૦ તોપો, ૯૦ વાવટા અને ૩૦ સેનાપતિઓ મારે હાથ આવ્યા છે. આજે હું રશિયાના લશ્કરની પૂંઠે જાઉં છુ. તેમનું પણ આવી બન્યું છે. મેં માત્ર પંદરસો માણસ ગુમાવ્યાં છે અને તેમાંનાં બે તૃતીયાંશ તો સહેજ ઘાયલજ થયાં છે. સલામ મારી જોસેફાઈન એક હજાર પ્રેમવાકયો સાથે "—નેપોલિયન ૧૯–૧૦–૧૮૦૫

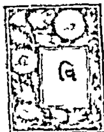
" ઘણો વખત થયાં તારા સમાચાર મને મળ્યા નથી. બેડન, સ્ટટગાર્ડ અને મ્યૂનિચમાં થએલા સુંદર જલસા અને મિજબાનીઓથી મારા સિપાઈઓ વરસાદ અને કાદવમાં તેમણે કરેલો પરિશ્રમ અને તેમના જખમ પણ ભૂલી ગયા છે. હું આજે વિયેના જાઉં છું. રશિયનો હાર ખાઇને શરમીંદા થઇને ચાલતા થયા છે. હું તને મળવાને ઘણોજ ઉત્સુક થયો છું. સલામ મારી પ્રિયતમા." નેપોલિયન ૧૦–૧૨–૧૮૦૫

નીચેના પત્રમાં રમુજીપણા ઉપરાંત તેને જરાક ઓછું આવ્યું હોય એમ પણ લાગે છે.

" મારાં નેકનામદાર રાણીજી ! તમે સ્ટ્રેસ્બર્ગ છોડયું ત્યારપછી તમારો એક પણ કાગળ નહિ ? મને જરા પણ ખબર કર્યા વગર તમે મ્યૂનિચ, બેડન, સ્ટટગાર્ડ બધે ફરી આવ્યાં ! તમારૂં આવું વર્તન સ્નેહીને ન ઘટે. હું હજી પ્રૂન છું. રશિયનો ગયા. સલાહ થઇ છે. તમારા ઉંચા હોદ્દા ઉપરથી જરા નીચે ઉતરીને તમારા સેવકનો વિચાર કરવાની કૃપા કરજો. " નેપોલિયન ૧૦–૧૨–૧૮૦૫

પ્રકરણ ૩૨ મું

પ્રશાન્ત માર્ગ મૈત્રી અને ફ્રાન્સનો વિસ્તાર

સેનાપતી નેપોલીઅને પારિસ આવતા નેપોલિયનને મહામાન્ય કેમ્પોફાર્મિઓનો મેળાપ થયો. તેઓ પારિસ પહોંચ્યા ત્યારે મધ્યરાત્રિ થવા આવી હતી તે પણ આરામ ટ્રેઝરીમાં ગયો અને ઉતાવળ પગલે રાજ્યના ખજાનાના ખાતાનો મહાલયમાં રોકી ગયો. તેણે કોઈ પણ ઉતાર્યો નહિ, એક પળવાર પણ આરામ લેવા પરવાર પડ્યો નહિ, પણ આવતાની સાથેજ તેણે પોતાના ફિનાન્સ મિનિસ્ટર (નાણાં ખાતાના પ્રધાન) ને તેડાવી મગાવ્યો. નાણાની એકંદર સ્થિતિનિ આર્થિક તપાસ કરવામાં તેણે તેની સાથે રાત્રિનો બધો વખત કહાડ્યો. એ મોટા નાણાંકમથી વકીલમાં પણ ગુંચવારો ઉત્પન્ન થયો હતો, તે તેણે મોતેન ત્યાં ગયા ત્યારે લીધું હતું. એમ આ આસ્ટર્લિટ્ઝના સમામની તૈયારી કરતી વખતે ઉપાધિઓની વચમાં તેણે નાણાં ખાતાના પ્રધાનને સખ્ત ઠપકાનો પત્ર લખ્યો હતો. તેમાં તેણે લખ્યું હતું કે એક ટુકડીઓ અને ઓફીસરીઓ બહાર પાડતી વખતે નાણાંનો જુનસરનો અંદાજ કર્યો છે એમ કરવાથી દેશના વ્યાપારની પાયમાલી થયા વગર રહેજ નહિ. છેવટમાં તેણે લખ્યું કે "મારે માગ ચાલુ સંજોગોને વશ થઈને છાવણીઓમાં અને દુનની સ્વારીઓમાં રોકાઈ રહેવું પડે છે તેથી મને અત્યંત સંતાપ થાય છે. જો મારે તેમ ન કરવું પડતું હોત તો એક ઉદ્યોગ અને વ્યાપારની સંગીન ખીલવણીનો વિષય જે મને અત્યંત પ્રિય છે તેમાંજ હું મારું સઘળું ધ્યાન પરોવત."

બીજે દિવસે અગીઆર વાગે નાણાંખાતાના મંત્રીઓની સભા બોલાવી. નેપોલિયન સભાપતિ તેમને નવ કલાક સુધી ચર્ચામાં લાગલાગટ રોકાવું પડ્યું. નવ મહિનાસુધી ટાઢમાં વરસાદમાં રાતદિવસ સખત શારીરિક પરિશ્રમ લીધા પછી યુદ્ધમાંથી પરવારીને તરતજ એક પળનો પણ આરામ લીધા વગર સખતમાં સખત માનસિક પરિશ્રમ કરવા મંડી જાય એવો વીર નેપોલિયન એકલોજ છે. ભાગ્યમાં નહિ પણ તેવામાં આ અલૌકિક પ્રકૃતિના પુરુષને વિશેષ માન થતો હતો. લશ

ઇની ખૂનખાર કતલને તે પસંદ કરતો ન હતો. ગામો અને શહેરો ઉપર આગ વરસી રહી હોય, સ્ત્રીઓ અને બાળકો બિચારાં ભયત્રસ્ત હરિણની માફક નાસભાગ કરતાં હોય, રહેંસાયેલા સિપાઇઓના સમુદાય એક બીજાના લોહીની નદીઓમાં ઝીલતા હોય એવા દેખાવોથી તેના સુંદર અને સુસંસ્કારી આત્માને તૃપ્તિ થતી ન હતી. તેના દયાળુ સ્વભાવને, તેની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિને અને તેની સંસ્કૃતિ પામેલી રસજ્ઞતાને માટે ચિરસ્મરણીય રહે એવી ભવ્ય અને લોકકલ્યાણકારક સંસ્થાઓ, યોજનાઓ અને ઇમારતોની રચના કરવાનું વધારે અનુકૂળ હતું. તે એક પૂરેપૂરો મનુષ્ય હતો, રાક્ષસ ન હતો. મરતા સિપાઇઓની કારમી ચીસો તેના કાનને સંગીતના જેવી મધુર લાગતી ન હતી. હમેશાં લડાઈ પૂરી થયા પછી તે દયાના ફિરસ્તાની માફક રણક્ષેત્રની તપાસ લેવા ફરતો ત્યારે ઘવાયલા, છુંદાયલા મરેલા અને મરવા પડેલા મર્દોની ચહેરાવાળા ગભરૂ જુવાનોને જોઇને તેને ઘણોજ સંતાપ થતો, પણ તેના હઠીલા શત્રુઓએ તેને કરીને બેસવાજ દીધો નહિ અને તેને પોતાની અડધો અડધ શક્તિ તેમના હુમલાને ખાળવામાં વાપરવાની ફરજ પાડી.

ઉપર જણાવ્યું તેમ ફરી પણ લડાઇઓ જીતીને નેપોલિયને ઇંગ્લંડ સિવાય તમામ રાજ્યોને સુલેહ કરવાની ફરજ પાડી. ઇંગ્લંડના લોકોનો સખત વિરોધ છતા ત્યાંની સરકારે પ્રજાસત્તાક ફ્રાન્સ સાથે અવિરતપણે લડાઇ ચાલુજ રાખી. નેપોલિયન કૉન્સલને બદલે પાદશાહ થયો પણ તેથી ફ્રાન્સના રાજ્યતંત્રના સિદ્ધાન્તો–પ્રજાની સ્વતંત્રતા અને સમાનતા તે તો તેના તેજ રહ્યા હતા. નેપોલિયન પાદશાહ હતો પણ લોકોએ પસંદ કરેલો પાદશાહ હોઇને દેશનો કારોબાર લોકમતને આધારેજ ચાલતો હતો. ઉમરાવોએ પોતાના કરી લીધેલા અધિકારનું ગૌરવ હલકું કરવું અને મનુષ્યમાત્રની સ્વતંત્રતા અને સમાનતાનું ધોરણ સ્વીકારી સામાન્ય પ્રજાવર્ગની ઉન્નતિ કરવી એજ નેપોલિયનનું જીવનવ્રત હતું.

લડાઈ પૂરી થયા પછી આસ્ટ્રિયા, રશિયા તથા બીજા યૂરોપીય રાજ્યો સાથે સુલેહની સરતો નક્કી કરવાની તથા બીજી એટલી બધી વિવિધ પ્રકારની યુદ્ધને લગતી ચિંતાઓ તેને માથે હતી કે તેવી ભાગ્યેજ બીજા કોઇ માણસે સહન કરી હશે. તેનું ચિત્ત આ જંજાળનો નિવેડો લાવવામાં રોકાયલું હતું તે વખતે કલાને જેથી ઉત્તેજન મળે અને તે લોકોપકારક નીવડે એવી ભવ્ય કૃતિઓની રચના કરાવવામા માત્ર શોખને લીધેજ નહિ, પણ એવી પ્રવૃત્તિની જાણે તેને લગની લાગી હોય તેમ તે કામે લાગી ગયો. તેના એકત્ર થએલા શત્રુઓની સામે લઢતાં તેને જ્યારે જ્યારે થોડો ઘણો અવકાશ મળતો ત્યારે તે રાજધાનીમાં તેમજ રાજ્યમાં બધે ફરી વળતો. તે જ્યા જ્યાં જતો ત્યા ત્યા પ્રજાની નૈતિક, માનસિક કે શારીરિક સ્થિતિમા સુધારણા કરવાની સુંદર ભાવનાઓ તેના મગજમાં ઉદય પામતી. પારિસમાં તથા

ફ્રાન્સના અત્યત દૂરના પ્રદેશોમાં પણ તેના પગલાની નિશાનીઓ હજી જળવાઇ રહી છે અને તે તેની પરોપકારવૃત્તિ તથા વિશાળ બુદ્ધિનો પુરાવો આપતી ઉભી છે એક વારના સુદર પણ તે વખતે જીર્ણ દશામાં પડુ પડુ થઇ ગએલા દેવળો અને ઇમારતોનો તેણે પુનરુદ્ધાર કરાવ્યો અલ્મ અને આસ્ટર્લિટ્ઝમા ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓએ કરેલા પરાક્રમોનુ સ્મરણ જાળવી રાખવા શત્રુની તોપોને ગાળીને તેના સ્મરણસ્તભ ચણાવ્યો અને તેના ઉપર તે યુદ્ધોના દૃશ્યો કોતરાવ્યા ફ્રાન્સ સુલેહમાર્ગેજ વધતુ હતુ તેથી એ સ્તભના શિખર ઉપર સુલેહશાંતિની દેવી કલ્પીને તેની મૂર્તિ ગોઠવવાનો નેપોલિયનનો વિચાર હતો પણ કૃતજ્ઞ ફ્રેન્ચ પ્રજાએ સુલેહના દેવ તરીકે બાદ થઇ પોતાના ખુદ નેપોલિયનનીજ મૂર્તિ તે સ્થળે બેસાડી પચીસ વર્ષસુધી યૂરોપને લોહીથી તરબોળ કર્યા પછી આગળ ઉપર ઇગ્લડ અને તેના મિત્રરાજ્યો જ્યારે નેપોલિયનને પદભ્રષ્ટ કરીને ફ્રાન્સના માજી બુર્બોનવશીય રાજાઓને ગાદીપર બેસાડવામા ફાવ્યાં ત્યારે તેમણે પ્રજામતથી ચૂંટાયલા એ રાજાની મૂર્તિને ત્યાંથી ગબડાવી પાડી હતી, પણ ફ્રેન્ચોના હૃદયમાં જે મૂર્તિ સદાને માટે અંકિત થએલી હતી તે તો જરા ઉખેડી શકાઈ નહિ પાછા એ રાજાઓને એ પ્રજાએ ફરીથી દેશવટો આપ્યો અને નેપોલિયનની મૂર્તિને પાછી તેની અસલ જગ્યાએ બેસાડી છે હવે મગદૂર નથી કે પ્રજાની પ્રેમભક્તિના એ સ્મારકને કોઇ પોતાનો અપવિત્ર હાથ લગાડી શકે

લાવરે અને ટ્યુલેરીસને આખી દુનિયામા સુદરમાં સુદર ગણાય એવા ભવ્ય મહેલથી સાધી દીધા એ મહેલ અમલના વિષયલપટ રાજાઓ, ઉમરાવો અને ઉમરાવજાદીઓના વૈભવવિલાસને માટે નહિ પણ લલિત કળાને પોષવા તથા તે કળાનો લોકોને લાભ આપવા બધાવ્યો હતો સેન નદી ઉપર બીજા બે નવા પુલ બધાવ્યા જળમાર્ગનો વિસ્તાર કરવા માટે લાંબી નહેરો ખોદાવી હજી પણ પ્રવાસીઓ જેમને જોઇને ચકિત થાય છે એવા વિશાળ રાજમાર્ગ બધાવ્યા અને અનેક શહેરોને એવા રાજમાર્ગોવડે જોડી દીધા આવાં લોકોપકારક કાર્યોનો તેને શોખ હતો એવાં કાર્યો કરવાની તેના જેવી અસાધારણ શક્તિ ની તે આકાંક્ષા રાખતો હતો તેનુ નામ ઇતિહાસના પાને અમર થઇ ગયુ છે આ જમાનામાં તેની પરોપકારવૃત્તિની નિશાનીઓ દીર્ઘકાળે પણ ભૂંસાય તેવી નથી પણ તેની હયાતીમાં તો આખો યૂરોપ તેની સામે લડવા બાંધીને લડવા તૈયાર થઇ જતો. તે લડાઇઓમાં વ્યસ્ત હતો તે વખતે પણ સ્વદેશના સર્વાગીણ હિતને માટે લાખ વિઘ્નોનું હજીર નિરતર ચાલી રાખ્યુ હતુ

તે પહેલેથીજ ગભીર અને વિચારશીલ હતો ધર્મ તરફ તેનુ સ્વાભાવિકરીતે વલણ હતુ જુવાનીમાં પણ તે ધર્મનિષ્ઠ હતો અને પૂર્ણ નીતિપરાયણ હતો. તે

જમાનામા નાસ્તિક જેવા બની ગએલા યૂરોપમાં તેની મશ્કરી થતી તોપણ તે કહેતો કે માણસજાતને ધર્મની ઘણીજ જરૂર છે; માત્ર દેશમાં સુલેહશાંતિ જાળવવા અર્થેજ નહિ પણ દરેકના આત્માના કલ્યાણને માટે પણ ધર્મ આવશ્યક છે. એક કન્યાશાળાના કાર્યક્રમમાં બાળકીઓએ "અઠવાડિયામાં બેવાર પ્રાર્થના" કરવી એવું લખેલું હતું. તે કાર્યક્રમ જ્યારે નેપોલિયનને બતાવવામાં આવ્યો ત્યારે "અઠવાડિયામાં બેવાર" ને છેકીને "દરરોજ" એવો શબ્દ તેણે લખ્યો હતો.

એક વાર તેના એક સેનાપતિએ કહ્યું, "સાહેબ, તમે પણ ઈશ્વરને માનો છો અને હું પણ માનું છું; પરંતુ ઈશ્વર તે શી વસ્તુ છે? તેને વિષે આપણે શું જાણીએ છીએ? આપણે તો તેને જોયો પણ નથી."

નેપોલિયને જવાબ દીધો, "અમુક માણસ બુદ્ધિમાન છે એમ તમે શાથી જાણો છો? તમે તેની બુદ્ધિને તમારી આંખોથી જરા પણ જોઈ શકો છો? નહિજ. આપણે તેની બુદ્ધિનાં કામ જોઈએ છીએ. તેથીજ આપણે તેને જાણીએ છીએ અને ખાત્રીપૂર્વક કહીએ છીએ કે આવાં કામના કરનારમાં બુદ્ધિ છે. લડાઈમાં ઘણીવાર આપણે સેનાપતિનો દાવપેચ ન સમજી શકીએ પણ તેની પલટણોની ચાલાકીભરેલી હિલચાલ ઉપરથી આપણને ખાત્રી થાય છે કે સેનાપતિ અકલવાન માણસ છે. ઘણીવાર લડાઈઓમાં તમે મુંઝાઓ છો ત્યારે મને ખોળતા આવો છો. શા માટે? તમને મારી બુદ્ધિમાં સ્વાભાવિકરીતે શ્રદ્ધા છે. તેવીજ રીતે મને ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા છે અને અંતઃપ્રેરણાના બળથી હે "ઈશ્વર!" એવો ઉદ્‌ગાર મારા મુખમાંથી નીકળી જાય છે."

તે જમાનામાં કેળવણી આપવાનું કામ ધર્મગુરુઓના હાથમાં હતું. તેઓ ઘણા જૂના વિચારના અને નવી પ્રગતિથી તદ્દન વિરુદ્ધ હતા. એવા શિક્ષકોને હાથે કેળવાયલાં બાળકોમાં નવા વિચાર, નવો જુસ્સો, સ્વતંત્ર ભાવના અને પૃચ્છક બુદ્ધિ વગેરે ગુણનો ઉદ્‌ભવ થાયજ કેવી રીતે? એટલા માટે સારા શિક્ષકો કેળવાઈને તૈયાર થાય તે સારૂ નેપોલિયને એક ખાસ વિશ્વવિદ્યાલય સ્થાપ્યુ. રાજ્યમાં શિક્ષકોનો દરજ્જો વધાર્યો અને તેમને પગાર પણ ઉદાર હાથે અપાવ્યો. સામાન્ય વર્ગના લોકોની કેળવણી પાછળ આવી રીતે તેણે ખાસ લક્ષ આપવા માંડ્યુ.

૧૮૦૬ ના જાન્યુઆરીથી જુલાઈસુધીમાં તે આવાં અનેકવિધ લોકોપકારક કામોમા રોકાયો હતો. દરમ્યાન ઇંગ્લંડના બળવાન કાફલાના નિરંતર હુમલાની સામે રાજ્યનો બચાવ કરવાવાનું કામ તો ચાલુને ચાલુજ હતુ. વળી તેજ વખતે યૂરોપના જૂદાં જૂદાં રાજ્યો સાથે ઘણીજ અગત્યની સંધિની સરતોવિષેની ચર્ચા પણ ચાલતી હતી.

પાંચ લાખની વસ્તીનું જીનોઆનુ નાનું સરખુ રાજ્ય હતુ. ત્યાના લોકોએ

પણ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના સિદ્ધાન્તો નીકાર્યા હતા એવું નાનાં ... પોતાના સાદ્રશ્યથી આસપાસના બળવાન રાજ્યના શો ટકી શકે નહિ, એવું ત્યાંના વત-નીઓને સમજવાથી તેમણે આ રાજ્ય ફ્રાન્સની સાથે જોડી દેવાની નેપોલિયનને વિનતિ કરી અને કહ્યું કે કોઈ પણ દાનના બહારના કાબુથી કે બીજાની સમજ વટથી નહિ પણ અમારી સ્થિતિનો વિચાર કરીને અમે આ માર્ગ પસંદ કરીએ છીએ તેમની ઇચ્છાને માન આપી ઉ ટોઆ ફ્રાન્સની સાથે જોડી દેવામાં આવ્યું

એકી લાખની વસ્તીનું નેપલ્સનું રાજ્ય હતું ત્યાંના બુર્બોન વંશીય રાજાઓ રાજ કરતા હતા તેમણે અનેકવાર નેપોલિયનના સામા પક્ષને મદદ કરી હતી તટ સ્થ રહેવાનાં વચનો આપ્યા છતાં બેઇમાનથી તોડ્યા હતાં છતાં પણ નેપોલિયને એ રાજ્ય તરફ લાગણી અને વારંવાર ક્ષમા બતાવી હતી આસ્ટર્લિટ્ઝના સગ્રામ વખતે તે ફ્રાન્સથી ઘણે દૂર ગયો છે એમ ધારી નેપલ્સના રાજાએ વગર કારણે ગ્રેટબ્રિટન અને ઓસ્ટ્રિયાના લશ્કરમાં પોતાના પચાસ હજાર માણસનું સૈન્ય સામેલ કર્યું અને ફ્રાન્સ ઉપર ચઢાઈ કરી હતી આ દગલબાજીની ખબર તેને આસ્ટર્લિટ્ઝનું યુદ્ધ પૂરું થયા પછી પડી

નેપોલિયન જાણે મહારથીઓ હોય અને આગરભરના વ્યવહારને માટે તે છેક જ નાલાયક હોય તેમ યુરોપના રાજાઓ તેની સાથે વર્તતા હતા તેની સાથે કરેલા અત્યંત નજીવા કોલકરારને પણ તેઓ કાગળના ચીથરા જેવા ગણતા ફ્રાન્સમાં બળવો જગાડવા અને આભ્યંતરિક ફ્તૂર ઉભો કરવા તેઓ વારંવાર ખટપટ કર્યાં જ કરતા હતા રણક્ષેત્રમાં તેમજ રાજમંદિરમાં તો તેની અદ્ભુત બુદ્ધિ આગળ તેઓ ક્ષુદ્ર પ્રાણીઓની માફક દબાઈ જતા હતા, પરંતુ લાગ આવે ત્યારે નામર્દની માફક તેની પીઠ પાછળ ઘા કરવાને તેઓ ચૂકતા નહિ ચાર કરોડની વસ્તીવાળી રૈયતે પ્રજાએ સર્વાનુમતે પસંદ કરેલા નેપોલિયનને યુરોપના આપખુદ સત્તા ધરાવનારા રાજાઓ રાજા જ ગણતા નહિ ઇંગ્લાંડ તેને જનરલ બોનાપાર્ટ કહેતું અને કેટલાક રાજાઓ તો મીસ્ટર બોનાપાર્ટ કહેતા કોઈ પણ રીતે તેના નામની સાથે રાજાની પદવી ન જોડાય તે માટે તેઓ તેમના રાજદ્વારી વ્યવહારમાં તો માટે ગમે તેવા હલકા શબ્દ વાપરતા તેની કીર્તિને કલંકિત કરવા તેની હામામાં હલકી બદનક્ષી ભરેલી પત્રિકાઓ આખી દુનિયામાં તેઓ ફેલાવતા તેના ઉપર ઠાકઠાપણાનો, વ્યભિચારનો ખૂનનો એવા અનેક નીચ આરોપો મૂકતા તેનું ખૂન કરવા માટે ભયંકર યત્નો અને ઝેર ખવરાવનારા માણસો અને તેની છાતીમાં ખંજર ભોંકવાના કાવત્રા કરનારાઓને તેઓ ઉદારતાથી આશ્રય આપતા આટલું છતાં પણ નેપોલિયન તો પોતાનું કામ શાંતિથી યોજી જતો અને આવાં આવાં અનેક કારસ્તાનોને પહોંચી વળતો તેમાં તેનું બળ અને અસાધારણ નૈતિક બળ જણાઈ આવે છે

તેણે નેપલ્સને ઘણુ વાર માફી આપી હતી. હવે તેની સહનશીલતાની હદ આવી ગઈ. તેણે જાહેર કર્યું કે "આજથી નેપલ્સના રાજાઓ રાજ કરતા બંધ થયા છે. મારા રાજ્યની સલામતીમાટે અને યૂરોપની આબરૂના રક્ષણને માટે હવે તેમની હસ્તી રહેવી જોઈતી નથી." તેણે તરતજ પોતાના નાના ભાઈ જોસેફને લખ્યું કે "તમારે ફેબ્રુઆરી માસના પહેલા અઠવાડીઆમાં નેપલ્સ જઈને તેના બુરજપર ફ્રાન્સની ધ્વજા ચડાવી દેવી અને સલાહ કરવાની કે યુદ્ધવિરામની કોઈ પણ સરત સાંભળવીજ નહિ. નેપલ્સની ગાદી હું તમને આપવા માગું છું અને તમને ન રુચે તો હું બીજા કોઈને આપીશ; પણ બુર્બોન રાજાઓનો પગ તો હવે ત્યાં નજ જોઈએ" જોસેફ લશ્કર લઈને નેપલ્સ ગયો. તેને જોતાંજ ત્યાંનું અંગ્રેજ લશ્કર જીવ લઈને નાઠું. ત્યાંનું રાજ્યકુટુંબ પણ તેમની સાથે ગયું, અને જોસેફ નેપલ્સનો રાજા થયો. આ કામમાટે આખો યૂરોપ તેના ઉપર ક્રોધે ભરાયો. અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર એલિસન તેને માટે સખત શબ્દોમાં ટીકા કરે છે. નેપલ્સના રાજાનો અપરાધ તે કબૂલ કરે છે, પણ તે લખે છે કે એવા અપરાધને માટે નેપોલિયન તેની પાસે ભારે દંડ લઈ શકત પણ તેની ગાદી ઝૂંટવી લેવા માટે નેપોલિયન પાસે સબળ કારણ ન હતું!

આવા કૃત્યથી પોતાના ઉપર આખા યૂરોપનો ક્રોધ ઉતરશે અને તેની સ્થિતિ વધારે ગુંચવણભરેલી થઈ પડશે તે નેપોલિયન જાણતો હતો; પણ નેપલ્સના રાજા જેવા બેવચની પાડોશીને ભવિષ્યમાં ખરી અણીને વખતે પાછળથી ઘા કરવા માટે રહેવા દેવો તેમાં પણ અત્યંત જોખમ હતું. પહેલા કરતાં પાછલું જોખમ તેને વધારે લાગ્યું, અને તેની ધારણા ખરી હતી. આ પ્રસંગ પછી તેણે એક દૃઢ સિદ્ધાંત બાંધ્યો કે જ્યારે આખો યૂરોપ તેની સામે લઢવા એકસંપી કરી બેઠો છે અને તેના ઉપર તૂટી પડવાની સારી તકનીજ રાહ જુએ છે, ત્યારે ફ્રાન્સની સલામતીને માટે તેની આસપાસનાં રાજ્યો તેના મિત્રોનાંજ હોવાં જોઈએ અને તેમને બને તેટલાં મજબૂત બનાવી દેવાં જોઇએ.

ફ્રાન્સના ઈશાન કોણમાં નીચો અને ભેજવાળો હોલેન્ડ દેશ છે. તેનો કેટલોક ભાગ તો સમુદ્રની સપાટી કરતા પણ નીચો છે અને દરિયાનો ધસારો ન લાગે તે માટે ઘણી જગ્યાએ મજબૂત બંધ બાંધી લીધા છે. ત્યાંના લોકોએ પણ ફ્રાન્સનુ અનુકરણ કરીને ઉમરાવોના દબાણમાંથી મુક્ત થવા રાજ્યવિપ્લવ કર્યો હતો. ઇંગ્લંડ અને તેનાં મિત્રરાજ્યો તેને પણ ફ્રાન્સની માફક સતાવવા લાગ્યાં. તેનાં સંસ્થાનો ઝુંટવી લીધાં, તેના વેપારની પાયમાલી કરી નાખી અને તેનાં બંદરોને ઘેરી લીધા. શત્રુરાજ્યોનાં સૈન્ય સમુદ્રની ભરતીની પેઠે તે નાનકડા દેશ ઉપર ફરી વળ્યાં. હોલેન્ડ તેમની સામે એકલે હાથે ટક્કર લેવા અસમર્થ હતું. તેણે ફ્રાન્સની મદદ માગી. તેની મદદથી હોલેન્ડે પોતાનો બચાવ કર્યો, અને શત્રુઓને મારી હડાવ્યા. જ્યારે ફ્રાન્સે

રાજ્યતંત્રમાં ફેરફાર કર્યો ત્યારે હોલેન્ડને પણ તેમ કરવાનું મન થયું એકસરખી ભાવનાવાળાં આ બેઉ રાજ્યોને એકબીજાની મદદ જરૂરની હતી હોલેન્ડે નેપોલિયનના ભાઈ લુઈ બોનાપાર્ટને પોતાના રાજા તરીકે પસંદ કર્યો લુઈ ઘણો બુદ્ધિશાળી અને નીતિપરાયણ માણસ હતો નિંદાખોરો પણ તેનું ભૂંડું બોલી શકતા નથી અને તેની પ્રજા તો તેને હૈયાજનથી ચહાતી હતી

નેપોલિયને પોતાના બાળકની પેઠે ઉછેરેલું ઈટાલિનું નાનકડું રાજ્ય પોતાના સાવકા પુત્ર યુજીનને સોંપ્યું હતું તેનાથી ઈટાલિની પ્રજા ઘણી સંતુષ્ટ હતી હજી પણ તેઓ આ જમાનાને પોતાના દેશના ઈતિહાસના સારામાં સારા યુગ તરીકે ગણે છે યુજીન હમેશાં નેપોલિયનની શિખામણ અને તેણે આદરેલી નીતિ પ્રમાણેજ રાજ્ય કરતો હતો તેને વિષે એલિસન લખે છે કે 'ત્યાંના લોકોને પોતાના દેશની વધતી જતી દોલતમાં તેમના ઉદ્યોગનો વિકાસ થવામાં, અને કામ કરવાનું ક્ષેત્ર વધારે વિશાળ બનવામાં, એ ત્રણ શુભ પરિણામરૂપેજ તેમને આ નવી રાજ્યવ્યવસ્થાનું અસ્તિત્વ જણાતું હતું તમામ હોદ્દાઓ, તેમજ સન્માન અને સારા પગારની જગ્યાઓ ત્યાંના દેશીઓનેજ મળતી જા પેજ [illegible] પરદેશી માજીસ્ટ્રેટ કે મુલ્કી ખાતાનો અમલદાર ત્યાં જોવામાં આવતો."

પિડમોન્ટના રાજ્યમાં પંદર લાખ માણસની વસ્તી હતી. ઑસ્ટ્રિયાની બેડીમાંથી તેઓ છૂટ્યા તેથી તેઓ ફ્રાન્સના આશ્રા નીચે આવ્યા હતા. તે લોકો પણ પોતાની રાજીખુશીથી ફ્રાન્સના રાજ્ય સાથે જોડાઈ ગયા આ બધાં રાજ્યોની જવાબદારી લેતી વખતે નેપોલિયને ધારાસભાને જણાવ્યું હતું કે આપણે હોલેન્ડ, ઈટાલિ, જર્મની સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ એ અનેક મુલકોને એક રીતે જીત્યા છતાં આપણે તેમાંના એક સિવાય બીજા કોઈને બાંધ્યા નથી અને તે એકને પણ ફ્રાન્સની પ્રતિષ્ઠા જાળવવાની ખાતરજ જર્મની અને ઑસ્ટ્રિયા પોલેન્ડ ખાઈ ગયાં રશિયાએ તુર્કસ્તાન પાસેથી કેટલાક પ્રાંતો પડાવી લીધા ઈંગ્લંડે હિંદુસ્તાનમાં પોતાનું રાજ્ય જમાવ્યું આપી દઈને આપણે પણ જો કાંઈક ન રાખીએ તો બળવાન [illegible] આપણી વિરુદ્ધ બની જાય છતાં આપણે તે ધણીઓના [illegible] તેમના [illegible] સિવાય બીજી બધી બાબતમાં સંપૂર્ણ રીતે સ્વતંત્ર રહેવા દીધાં છે

ઈટાલિમાં અનેક નાનાં [illegible] હતાં તેમાં કોઈ [illegible] સ્વતંત્ર [illegible] [illegible] નેપોલિયનના એક અભિપ્રાય એવો હતો કે એ બધાં [illegible] [illegible] ઉપયોગી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઈટાલિના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નેપોલિયન [illegible] [illegible] [illegible]

લશ્કર જતું ત્યાં ત્યાં તમામ લોકો તેમને પોતાના મિત્રો અને બંધનમુક્ત કરનારાઓ ગણતા; પણ આખા યૂરોપમાં રાજ્યક્રાંતિનો દાવાનળ સળગાવવાની નેપોલિયનની ઇચ્છા ન હતી. તેની સાથે તે એટલું પણ માગતો હતો હતો કે યૂરોપના અન્ય રાજાઓએ ફ્રાન્સને તેના પદભ્રષ્ટ થએલા અપ્રિય રાજાઓને પાછા બોલાવવાની ફરજ ન પાડવી. ઉપર કહેલી તમામ સંધિઓ અને ગોઠવણો ૧૮૦૨ અને ૧૮૦૩ ની વચ્ચેના વખતમાં થઇ હતી.

યૂરોપમાં તે વખતે ફ્રાન્સ આ દરજ્જે પહોંચ્યું હતુ. એલિસન લખે છે કે "જ્યારે ઈંગ્લંડ પોતાના બળવાન હાથ પૃથ્વીના બેઉ ગોળાર્ધ ઉપર પ્રસારતું હતું ત્યારે ફ્રાન્સ યૂરોપના સારામાં સારા અને ફળદ્રુપમાં ફળદ્રુપ પ્રાંતોને પોતાના પંજામાં દબાવતું હતું. આવાં બે હરિફ રાજ્યો વચ્ચે જીવસટોસટનું યુદ્ધ થયા વગર રહેજ નહિ." હવે આ કથનમાં કેટલું સત્ય છે તે આપણે તપાસીએ. ઇંગ્લંડ આખી દુનિયામાંથી પ્રાંતો, રાજ્યો અને દ્વીપો જીતી જીતીને પોતાના રાજ્યને વધારતું હતું. તેનો ધ્વજ હિંદુસ્તાનમાં, આફ્રિકામાં, ઉત્તર અમેરિકામાં, દક્ષિણ આફ્રિકામાં અને [illegible] મહાસાગરના દ્વીપો ઉપર ફરકતી હતી. તેણે રશિયા, સ્વીડન, પ્રશિયા, ઑસ્ટ્રિયા, સ્પેન, પોર્ટુગાલ તથા અનેક નાનાં રાજ્યોની સાથે ફ્રાન્સની સામે લડવાના કોલકરાર કર્યા હતા, છતાં નેપોલિયન અત્યંત લોભી છે એમ કહીને ઇંગ્લંડ આખી દુનિયામાં તેને ફજેત કરતું. નેપોલિયને ત્રણ ચાર ક્ષુદ્ર રાજ્યો ફ્રાન્સ સાથે [illegible] [illegible] જોડી દીધાં અને હોલેન્ડ, સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ અને ઇટાલિ સાથે [illegible] [illegible], કરવાના કોલકરાર કર્યા તેટલા માટે તેને લોભી કહેવો, એ તો [illegible] [illegible] [illegible]. તેણે તો પોતાના ઘરને લૂંટારાઓથી બચાવવાને ફક્ત [illegible] [illegible] તાળું માર્યું હતું.

[illegible] નેપોલિયનના [illegible] એક અનિવાર્ય [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તે [illegible] [illegible] ન હતો. યૂરોપનો [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

ક તો દૌ. ખુદ પાર્લામેન્ટમાં પણ માગમાં સારા વક્તાઓ ચૅથમ ફૉક્સ વગેરે લોકોને વધારે હિસ્સો મળે એવા સુધારાની જોરથી માગણી કરતા હતા. આયર્લૅન્ડ જીતવાની તૈયારીમાં હતું વળી નેપોલિયનને તેની શક્તિને કામે લગાડવાની ફુરસદ મળે તો તે ફ્રાન્સનું બળ એટલું વધારી દે કે ઇંગ્લંડનું સમુદ્ર ઉપરનું સામ્રાજ્ય પણ ખોવાનો વખત આવે. આવા આવાં કારણોને લીધે સ્વતંત્રતાનું ઉપનામ ઉગતાં પ્રજાના સ્વાતંત્ર્યને કચરી નાખવા કેડ બાંધીને તૈયારી કરનાર નિરંકુશ રાજાઓની જોડે સામેલ થવું હતું

આખરે તેમની તે ધારણા સફળ થઈ, અને નેપોલિયનને બધાએ મળીને કચરી નાખ્યો, પણ તેના પરિણામે હવે યુરોપની દશા શી છે તે જુઓ. હમણાં ત્યાં એ પ્રકારનાં માણસો વસે છે. જુલમ કરનાર અને જુલમ ખમનાર. ×નેપોલિયન કહેતો કે "એક દિવસ એવો આવશે કે ઇંગ્લંડને વૉટર્લુની જીતમાટે રડવું પડશે" વૉટર્લુ! અજાયબ જેવા સંજોગોથી પ્રારંભ થયું અને નેપોલિયનની પૂરેપૂરી હાર થઈ! છતાં હારનારની કીર્તિ જરા પણ ઝાંખી ન થઈ, અને જીતનારની કીર્તિ હતી તે કરતાં વધી નહિ. એકની કીર્તિ અક્ષય રહેશે ત્યારે બીજાની તેની જીતની નીચે દટાઈ જશે એક અંગ્રેજ લખે છે કે "જ્યારે મેં વૉટર્લુના સંગ્રામનું પરિણામ જાણ્યું ત્યારે મને થયું કે દુનિયાની પ્રગતિ ૭ જમાના પાછળ હઠી ગઈ"

પોતાની હાલની સ્થિતિ અનિશ્ચિત હોવાની વાત નેપોલિયન સારી પેઠે જાણતો હતો એટલા માટેજ સમુદ્રકિનારા ઉપર એક ઘણો મજબૂત કિલ્લો બંધાવવાની તેણે જોસેફને આગ્રહ સાથે સૂચના કરતાં લખ્યું હતું કે "એ કામ પાછળ દરવર્ષે પચાસથી સાઠ લાખ ફ્રાન્કનો ખર્ચ કરવો પડે તો કરવો, કે જેથી કરીને કદાચ એકે બે વર્ષ પછી તમે એ કિલ્લાનો નિશ્ચિતપણે આશ્રય લઈ શકો. આપણા માથા ઉપર બે, ત્રણ, કે ચાર વર્ષ પછી શી શી વિપત્તિઓ પડવાની છે તેની અત્યારે તમને કે મને ખબર નથી, પણ આપણે સૈકાઓ સુધી તો ટકી રહેવાના નથીજ પોતાના ઉદયની પૂર્ણ જાહોજલાલીમાં તેણે એક મિત્રને કહ્યું હતું કે જીંદગીની વારાફેરી વિચિત્ર છે કદાચ મારોજ છોકરો એવી હાલતમાં આવી પડે ૭ હજાર ફ્રાન્કની વાર્ષિક આવકથી પણ તે પોતાને નસીબદાર માને"

આ બનાવો બન્યા ત્યાર પહેલાં બાર વર્ષ અગાઉ સ્પેન અને ફ્રાન્સ વચ્ચે

× ઈશ્વરની કૃપાથી છેલ્લા મહાયુદ્ધને પરિણામે રશીયન પ્રજા એ ગુલામીમાંથી છૂટી છે અને દુનિયામાં સર્વત્ર મુડીવાદઓ તેની ગુલામીપ્રત્યે ધિક્કાર ફેલાવવા માંડ્યો છે પોતાના સ્વાર્થને માટે પ્રજાનાં સત્યાનાશ વાળનારા સમ્રાટો રશીયા, જર્મની, તુર્કસ્તાનના અને ઇટાલીમાંથી દૂર થયા છે અને હિંદુસ્તાન પણ અંગ્રેજોના અન્યાયને અથવા તો તેમના રાજ્યને ટાળવા ઇચ્છી રહ્યું છે સંપાદક

એવો કરાર થયો હતો કે લડાઇ વખતે સ્પેને ફ્રાન્સને અમુક લશ્કર પૂરૂં પાડવું ત્યાર પછી તે સરતમાં એવો ફેરફાર કર્યો કે લશ્કરને બદલે દર વર્ષે સાડાસાત કરોડ ફ્રાન્કની ખંડણી આપવી. એક તટસ્થ રાજ્ય આ પ્રમાણે પોતાના શત્રુને ખંડણી આપે તે ઈંગ્લંડથી સહન થયું નહિ. સ્પેનની હાલત સૂડી વચ્ચે સોપારી જેવી થઈ. જો ખંડણી આપવી ચાલુ રાખે તો ઈંગ્લંડનો કાફલો તેનાં બંદરો નારાજ કરી નાખે અને જો બંધ કરે તો ફ્રાન્સ તેને જંપવા ન દે. લાંબા વખતસુધી ઈંગ્લંડ અને સ્પેન વચ્ચે રકઝક ચાલી; એવામાં ઈંગ્લંડે લડાઇ જાહેર કર્યા વગરજ સ્પેનનાં વેપારી વહાણો જ્યાં દીઠાં ત્યાંથી પકડવા માંડયાં. ચાર વેપારી વહાણ માલથી ભરેલાં કૅડિઝ બંદરે જતાં હતાં તેના ઉપર અંગ્રેજોનાં ચાર લડાયક વહાણોએ હુમલો કર્યો. એકને તો તોપને ગોળે ઉડાવીજ દીધું અને તેમાં બેઠેલાં અઢીસો માણસો ડૂબી મુઆં. બાકીનાં ત્રણને કેદ પકડયાં. તેમાંનાં પણ ઘણાં માણસોના જાન લીધા. આ પ્રસંગે ઈંગ્લંડને એકંદર શિકાર પાંચ કરોડ ફ્રાન્કનો મળ્યો.

આ કૃત્યને માટે ઈંગ્લંડની પાર્લામેન્ટમાં ખૂબ ચર્ચા થઈ. ફૉક્સ, ગ્રેન્વિલ વગેરે આગેવાનો અને ઘણા ખરા લોકો આ કૃત્યને ધિક્કારવા લાગ્યા અને તેને અનુમોદન આપીને પ્રધાનમંડળે પ્રજાની આબરૂને ભારે બટ્ટો લગાડયો છે, એવો સખત આક્ષેપ મૂકયો. પ્રધાનમંડળે તો હમેશાં એકજ જવાબ ગોખી રાખ્યો હતો કે આ પગલું સકારણ અને જરૂરનું હતું. સ્પેને તરતજ ઈંગ્લંડની સાથે લડાઇ જાહેર કરી. ફ્રાન્સ અને સ્પેનનો કાફલો ટ્રફાલ્ગરની ભૂશિર આગળથી પસાર થતાં ઈંગ્લંડનું નૌકાસૈન્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યું અને દારુણ યુદ્ધ શરૂ થયું. ફ્રાન્સ અને સ્પેન બેઉનાં વહાણોનો સંપૂર્ણ નાશ થઇ ગયો. ઓગણીશ વહાણ કેદ પકડાયાં અને સાતેક વહાણ તદ્દન ભાગીતૂટી હાલતમાં નાસીને કૅડિઝ બંદરે જઇ પહોંચ્યાં. આ બનાવ ૧૮૦૫ ના અક્ટોબરની ૨૧ મી તારીખે એટલે અલ્મ આગળ આસ્ટ્રિયનો શરણે આવ્યા તેને બીજેજ દિવસે બન્યો. પરિણામે ઈંગ્લંડનો સમુદ્ર ઉપરનો અધિકાર કાયમ રહ્યો. અને તેના ઉપર આક્રમણ કરવાનાં નેપોલિયનનાં સ્વપ્ન ઉડી ગયાં. હવે તો ઈંગ્લંડ પ્રહાર કરે તેની સામે પોતાનો બચાવ કરવાનુંજ તેના હાથમાં રહ્યું, અને તેથી કરીને ફ્રાન્સની આસપાસ મિત્રરાજ્યોનો મજબૂત કોટ તેણે ગોઠવી દીધો.

પરંતુ ટ્રફાલ્ગરનો પરાજય આસ્ટર્લિટ્ઝના વિજય આગળ ભૂલાઇ ગયો. દરિયાઇ સંગ્રામની ગર્જના તો સમુદ્રના ગર્જનમાંજ સમાઇ ગઈ, પણ નેપોલિયનના અપરાજિત સૈન્યનાં ધરણી ધ્રૂજવતા પગલાંનો અવાજ યુરોપની એકે એક રાજધાનીમાં સંભળાયો. આસ્ટર્લિટ્ઝના આઘાતથી હતાશ થઇને પિટ મરણ પામ્યો. તે પછી લોકમતનું પૂર ફૉક્સની તરફેણમાં એવું પ્રબળ હતું કે આખરે રાજાને નમતું પડ્યું અને ફૉક્સ મુખ્ય પ્રધાન થયો. તેને અને નેપોલિયનને મૈત્રી હતી. ઈંગ્લંડના લોક-

વર્ગ પણ સલાહ કરવાની તરફેણમાં હતો આ પ્રમાણે સંજોગો અનુકૂળ થયા હતા અને હવે ફરીથી સુલેહ થઇ શકશે એવી નેપોલિયન આશા રાખવા લાગ્યો

ફૉક્સ મુખ્ય પ્રધાન થયા પછી એક ચંડાળ તેની પાસે આવ્યો અને કહ્યુ કે મને રજા આપો તો હુ જઇને નેપોલિયનનુ ખૂન કરૂ આવા માણસોને પ્રથમ પ્રધાનો તરફથી ઉત્તેજન મળતુ હતુ, તેથીજ આ માણસે તેની પાસે આવવાની, અને આવી વાત કરવાની હિંમત ચલાવી. ફૉક્સે તેને કે પકડાવ્યો અને ફ્રેન્ચ સરકારને ઉદારતા ભરેલો પત્ર લખ્યો. આ સૌજન્યની નેપોલિયનના મન ઉપર ઘણી અસર થઈ અને તેણે ફૉક્સની મુક્તકંઠે સ્તુતિ કરી તેણે કહ્યુ કે "મિસ્ટર ફૉક્સને કહેજો કે ગમે તો તમારા રાજાની નીતિને લીધે બેઉ દેશ વચ્ચે લડાઇ ચાલુ રહે અને ગમે તો બેઉ પ્રજાની મરજીને અનુસરીને તેની તરત પતાવટ કરવામા આવે પરતુ તમારા આ કૃત્યથી તો હુ ઘણોજ પ્રસન્ન થયો છુ" આ સદેશો ફૉક્સને મળતાંજ તેણે નેપોલિયનપર સરળતાથી મૈત્રીનો પત્ર લખ્યો અને સલાહની માગણી કરી નેપોલિયને તેટલીજ સુજનતાથી તેનો સ્વીકાર કર્યો

પણ સલાહની શરતોનો નિર્ણય કરવામાં ઘણી મુશ્કેલીઓ હતી ફ્રાન્સમા નેપોલિયનનો પ્રભાવ એટલો બધો હતો કે તે તો જે કાંઈ શરતો નક્કી કરે તે ફ્રેન્ચ પ્રજા મજૂર કરે એમજ હતુ પણ ફૉક્સની સ્થિતિ જૂદા પ્રકારની હતી તેની આમ પાસ એક તરત એવુ અનિષ્ટ હતુ કે તેમને તો સલાહજ કરવી ન હતી તેમનુ મળ જેવુ તેવુ ન હતુ લડાઇ દરમ્યાન ઈંગ્લંડે ફ્રાન્સનાં તેમજ તેનાં મિત્રરાજ્યોના ઘણાં સસ્થાનો જીતી લીધાં હતાં ઈંગ્લંડને તે છોડવા ન હતાં પણ ફ્રાન્સે જે મુલક જીત્યા હતા તે તો તેણે છોડીજ દેવા, એવી ઈંગ્લંડની માગણી હતી આ ઉપરાત એક બીજી પણ તકરારી બાબત હતી ઈંગ્લંડને એવી ઇચ્છા હતી કે અમારાજ દેશનાં કારખાનાં આખી દુનિયાને તૈયાર માલ પૂરો પાડે અને આખી દુનિયાની પ્રજાઓ અમારી ગ્રાહક થાય વળી દેશાવર તો જનો આવનો માલ પણ અમારાજ વહાણ લઇ જાય અને લાવે નેપોલિયન સલાહ કરવા ઉત્સુક હતો પણ ફ્રાન્સને ઈંગ્લંડનુ તાબેદાર અને લૂટનાર બનાવવા માગતો ન હતો ફ્રાન્સના ઉગતા ઉદ્યો અને ઈંગ્લંડની હરિફાઇમાથી બચાવવા માટે પોતાનાં બદરામા આયાત થતા ઈંગ્લિશ માલ ઉપર જકાત મૂકવીજ જોઇએ એમ તે ચુસ્તપણે માનતો હતો જે અમાનત વ્યાપારની નીતિએ હિદુસ્તાનની પાયમાલી કરી નાખી તે નીતિ તેને પસદ ન હતી તેને તો ફ્રાન્સના ઉગતા ઉદ્યોગોનુ રક્ષણ કરવાને માટે જકાતરૂપી દિવાલની આડ બાંધવી હતી. જે ઈંગ્લંડને પસદ પડે એમ હતુંજ નહિ. આવા સજોગોમાં નેપોલિયને ફૉક્સને પોતાના પ્રધાન મારફતે કહેવડાવ્યુ કે ઈંગ્લંડે જે કાંઇ જીત્યુ હોય તે ભલે તેની પાસે રહે અને અમારી પાસે હાલ છે તે કરતાં અને કાંઇ વધારે

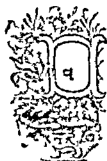
લેવા માગતા નથી. વળી તમારા દેશને વ્યાપારને લગતા બની શકે તેવા અમુક ફાયદાઓ આપવાની સાથે ફ્રાન્સના ઉદ્યોગને હાનિ પહોંચે એવી તો કોઇ પણ સરત અમે કબૂલ કરનાર નથી. અમારા દેશના ઉદ્યોગના રક્ષણમાટે તો અમારે પરદેશના માલને કાં તો આયાત થતો સદંતર અટકાવવો પડશે અથવા તો તેનાપર જકાત નાખવી પડશે. અમારા દેશમાં અમે અમારી મરજી મુજબ વર્તીએ અને કોઇ પણ હરિફ પ્રજા તેમાં હરકત કરી શકે નહિ.

ફૉક્સ અને નેપોલિયન વચ્ચે જે વિવેકભર્યો પત્રવ્યવહાર ચાલ્યો તે ખરેખર આત્માને સંતુષ્ટ કરે તેવો છે દરેક સરકારી કાગળ જોડે ફૉક્સ પોતાના તરફથી મિત્રભાવે ખાનગી પત્ર પણ મોકલતો અને નેપોલિયન તરફથી તેને પણ તેવાજ રૂપમાં ઉત્તર મળતો. લડાઇની શરૂઆતમાં નેપોલિયને ઘણા અગ્રેજ ગૃહસ્થોને કેદ પકડયા હતા. ફૉકસે તેમને છૂટા કરવાની પ્રાર્થના કરી, જેનો નેપોલિયને તરતજ સ્વીકાર કર્યો; અને તેના બદલામાં ફૉકસે તેટલા ફ્રેન્ચ કેદીઓને પણ મુક્ત કર્યા.

વળી બીજી પણ એક મોટી મુશ્કેલી સલાહની વચમાં આવીને ઉભી નેપોલિયને ઇંગ્લંડના રાજાનું હેનોવર જીતી લીધું હતું અને આસ્ટર્લિટ્ઝના યુદ્ધ પછી તે મુલક તેણે પ્રશિયાને આપી દીધો હતો. ઇંગ્લંડે પોતાની પ્રતિષ્ઠાની ખાતર હેનોવરની માગણી કરી. પણ પ્રશિયાનો રાજા તે પાછું આપે એવો ન હતો. તેના બદલામાં તેને બીજું કાંઇક આપવાની ગોઠવણ નેપોલિયન કરતો હતો અને રાજખટપટની જાળ ઘણી ગુંચવાઇ ગઇ હતી, તેવામાંજ ફૉકસ એકાએક માંદો પડયો અને મરણ પામ્યો. જગતની સુલેહશાંતિ પણ તેની સાથે તેની કબરમાંજ દટાઈ. ઇંગ્લંડનું પ્રધાનમંડળ બદલાઇ ગયું અને સુલેહના વિરોધીઓનું જોર વધ્યું. ઇંગ્લંડ તરફથી નવા નવા વાંધા ઉઠાવવામાં આવ્યા અને પારિસ આવેલા અગ્રેજ એલચીઓએ સ્વદેશ જવાના પરવાના માગ્યા. સલાહની વાત ઉડી ગઇ અને લંડનના શેર બજારના વેપારીઓ લડાઈની વધામણીથી આનંદમાં આવીને હાથ હાથ કુદવા લાગ્યા.

ફૉકસના મરણને નેપોલિયન પોતાના ઉપરની મોટામાં મોટી આપત્તિરૂપ ગણે છે. તેના ચારિત્ર્ય માટે તેણે ઘણોજ ઉંચો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે. તે કહે છે કે "જો તે જીવ્યો હોત તો જૂદાજ પ્રકારના બનાવ બનવા પામત. પ્રજાપક્ષનો વિજય થાત અને યૂરોપમા નવીન યુગ મડાત"

प्रकरण ३२ मुं—जेनानुं युद्ध

વળી પાછા ઇંગ્લંડ, રશિયા, અને પ્રશિયા નેપોલિયનની સામે લડવા માટે એકત્ર થયાં. લડાઇ ચાલુ કરવાને તેમની પાસે કશું મહત્ત્વથી બતાવવા જેવું પણ બહાનું ન હતું. નેપોલિયન ફ્રાન્સનો આંતરિક વિકાસ કરવા પાછળ મંડ્યો હતો અને તેને માટે સુલેહની જરૂર હતી. તેણે આટલી મોટી જીત મેળવી છતાં સલાહ કરતી વખતે તેણે એવી નરમાશ બતાવી હતી કે તે જોઇને આ ત્રણે રાજ્યોએ વરમાવું જોઇતું હતું. તે ઉપરાંત "મોનિટયૂર" પત્રમાં—ઘણું કરીને નેપોલિયનનો જ લખેલો એક સમર્થ લેખ પ્રકટ થયો. યૂરોપે તેનો ઉત્તર કડાયક વહાણોની તોપોના ધડાકાથી અને લશ્કરના ધસારાથી આપ્યો. તે લેખનો મુખ્ય ભાગ આ પ્રમાણે છે—"ફ્રાન્સ અને રશિયાએ લડવું જ શા માટે જોઇએ? બેઉ પૂરેપૂરાં સ્વતંત્ર રાજ્યો એક બીજાને નુકસાન કરવાને બદલે પરસ્પર લાભ આપવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. જો ફ્રાન્સના શહેનશાહે [illegible] સાગર મેળવી લેતા તો રશિયાનો ઝાર ઇરાન અને તુર્કસ્તાનમાં એથી પણ વધારે સત્તા ધરાવે છે તેનું શું? ફ્રાન્સે પોતાની સત્તા કેટલે સુધી વધારવી તે નક્કી કરવાનો હક જો રશિયાના ઝારને હોય તો પછી રશિયાએ કેટલેસુધી આગળ વધવું તે ફ્રાન્સનો શહેનશાહ નક્કી કરી શકે કે નહિ? રશિયા પોલેન્ડ પચાવી બેઠું છે અને ક્રિમિયા [illegible] અને ઇરાનની ઉત્તરનો પ્રદેશ પણ તેણે દબાવ્યો છે. જ્યાં ફ્રાન્સની પડખે બેલ્જિયમ અને રાઇનના પશ્ચિમ કિનારાનો પ્રદેશ છે તે રશિયાની આંખમાં ખૂંચે છે! એક રશિયા રાજ્ય પોતાનું બળ વધાર્યા કરે તો પછી સ્વરક્ષણને માટે ફ્રાન્સને પણ પોતાનું બળ વધારવાનો હક ખરો કે નહિ? નહિ તો છત્રીસ [illegible] વર્ષમાં દરેક રાજ્યને [illegible]

[illegible] મેળવ્યું હોય તે બધા ઉપરથી લોકે પોતપોતાનો હક ઉઠાવી લેવો [illegible] બધા રાજ્યો કે જે [illegible] હોય તે તે પણ ફ્રાન્સને કબૂલ છે. [illegible] તેની સ્વતંત્રતા [illegible] આપો, વેનિસ પાછું તેના રહેવાસીઓને સોંપી દો [illegible] [illegible] ને પાછું આપો [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] મંજુર છીએ.

સાહેબના શાહજાદાઓને આપો. મરાઠા રાજ્યો તેમના અસલ રાજકર્તાઓને આપી દો. આટલું કરો અને પછી ફ્રાન્સને તેની જૂની હદસુધી ફરી જવાનું કહેવા આવો. ફ્રાન્સના લોભને વગોવવાની તો હમણાં હમણાં ચાલુ રીત પડી ગઈ છે. જો ફ્રાન્સે જીતેલો બધો મુલક પોતાને કબજે રાખ્યો હોત તો અત્યારે આસ્ટ્રિયા, વેનિસ, હોલેન્ડ, સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ બધુંજ તેની પાસે હોત. છતાં ફ્રાન્સે તો પોતાની હદ હાઈન નદીવડેજ બાંધી લીધી છે."

અસ્ટમના સંગ્રામ વખતે લડાઈની જરૂરીઆતને લીધે પ્રશિયાની હદમાં થઈને એક લશ્કરી ટુકડી મોકલવાની નેપોલિયનને જરૂર પડી હતી, અને તેમ કર્યા સિવાય તેને બીજો ઈલાજ ન હતો. આ હકીકત પ્રશિયાના રાજાને જણાવવા માટે તથા તેની મરજી માગવા માટે નેપોલિયને પોતાના એક સેનાપતિને ખાસ બર્લિન મોકલ્યો હતો. રાજાએ તો જરા તોછડાઈ બતાવીને આ વાત બાજુએ મૂકી પણ તેની ખૂબસુરત અને ચબરાક રાણીએ રાજ્યના તમામ લડાયકવર્ગને ઉશ્કેર્યો અને કહ્યું: "આવા અપમાનની શિક્ષા તો તલવારથીજ કરવી જોઈએ. ફ્રાન્સની સાથે લડાઈમાં ઉતરવાનું આ સિવાય પ્રશિયાને બીજું કશું કારણ ન હતું.

યુરોપમાં હાલની માફક તે વખતે પણ બે વર્ગ હતા—ઉમરાવવર્ગ અને સામાન્ય જનસમૂહ. નેપોલિયનના વિજયમાં જનસમૂહનો વિજય હતો. રશિયાનો ઝાર જુવાન, મહત્ત્વાકાંક્ષી અને કરોડોની વસ્તીવાળા મુલકનો નૃપતિ હોવાથી ઓસ્ટર્લિટ્ઝના પરાજયનું કલંક ધોઈ નાખવા ઘણો આતુર હતો. પ્રશિયાને તેની [illegible] અને [illegible] ઉશ્કેરતી હતી અને પૃથ્વીનો પાંચમો ભાગ દબાવી [illegible] ઇંગ્લંડ ફ્રાન્સના અપાર સેન્યની સામે ચાલુ પોકાર [illegible] કરતું હતું.

પ્રશિયાનું [illegible]

[illegible]

ઉછળી નીકળ્યુ એક ક્ષણમાંજ નિરાશાપૂર્ણ વિચારોને ફેંકી દઈને સિંહની માફક યાળ ખંખેરીને તૈયાર થઈ ગયો હોલેન્ડ અને નેપલ્સમા રાજ્ય કરતા પોતાના ભાઈઓને તેણે લખ્યુ કે " તમે જરા પણ ચિંતા કરશો નહિ. આ લડાઈનો જય દીજ અંત આવી જવાનો છે પ્રશિયા અને તેના મિત્રો ગમે તે હશે તોપણ તે બધાને હુ કચરી નાખીશ. આ વખતે હું યૂરોપની સાથે છેવટનો ફેસલો કરી લઈશ બીજા દશ વર્ષસુધી તેઓ ઉંચી ડોકી ન કરી શકે તેવી સ્થિતમા હુ મારા શત્રુઓને લાવી મૂકનાર છુ "

પછી તેણે પોતાના ઓરડાનાં બારણાં બંધ કરીને અડતાળીશ કલાકસુધી બેસીને લડાઈની યોજના અને તેને લગતી ઝીણામાં ઝીણી વિગત લખીને નક્કી કરી દીધી. ત્યાર પછી લાગલાગટ બે દિવસસુધી બેસીને આશરે બસે કાગળો તેણે લખાવ્યા. આ બધા કાગળો સચવાઈ રહ્યા છે રાજ્યો અને સૈન્યોની વ્યવસ્થા કેમ કરવી તેના પાઠ શીખનારને માટે તે આદર્શરૂપ છે રોજના સાઠ માઈલની મજલ કરીને ૭ દિવસમા બાદશાહી સ્વારોનુ લશ્કર રાઈનને કિનારે પહોચી ગયુ ૧૮૦૬ના સપ્ટેમ્બરની ૨૪ મી તારીખે મધરાતે નેપોલિયને પણ પારિસ છોડ્યુ ફ્રાન્સની હદ સુધી જોસેફાઈન તેની સાથે આવી હતી છુટા પડતી વેળા તેની આંખમા આંસુ ભરાઈ આવેલાં જોઈ એક પળવાર નેપોલિયનનુ હૃદય પણ ક્ષુબ્ધ થયુ અને એક સ્નેહપૂર્ણ પતિમાં હોવી જોઈએ તેવી કોમળ લાગણીઓ તેનામા ઉભરાઈ આવી

નેપોલિયને લશ્કરની સરદારી લીધી અને હમેશની માફક ચાલાકીભરેલી હીલચાલો કરીને શત્રુસૈન્યને ગુચવી નાખ્યુ પોતાનુ બધુ લશ્કર શત્રુની પાછળ લાવીને તેમને અનાજ તથા યુદ્ધસામગ્રી મળવાનો તથા પરાજય વખતે નાસવાનો માર્ગ તેણે બંધ કરી દીધો હવે તેને ફતેહની પૂરેપૂરી ખાત્રી હતી તોપણ નાહક મનુષ્ય હત્યા ન થાય તેટલા માટે પ્રશિયાના રાજાને એક પત્ર લખ્યો તેમાં તેણે લખ્યુ હતુ કે તમે મારી આગળ ટકી શકવાના નથીજ આપણે લડીએજ શામાટે ? મારા હજારો પુત્રોના લોહીથી મેળવેલી ફતેહ ઉપર મને મોહ નથી હજી તમને કશુ નુકસાન થયુ નથી હજી તમારે માટે સન્માન સચવાય એવી સલાહ કરવાનો વખત છે એક મહિના પછી પણ તમારે સલાહ તો કરવી પડશે પણ તે વખતે તમારી સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ હશે. માણસોના વિના કારણ કતલ થતી અટકાવવા સિવાય આ પત્ર લખવાનો મારો કશો હેતુ નથી, પરંતુ તેનો પ્રશિયાના રાજા તરફથી કશો જવાબ મળ્યો નહિ. જે અમલદારના હાથમા એ પત્ર ગયો હતો તેણે તે પોતાના રાજાને લડાઈને દિવસેજ આપ્યો એમ કહેવાય છે

પ્રશિયન લશ્કર જેના અને ઑરસ્ટૅટના મેદાનમા મજબૂત મોરચા બાંધીને પડ્યું હતુ નેપોલિયન પોતાના સૈન્યના આગલા ભાગ સાથે ત્યા બાજળ તરફથી અકસ્માત્

સાંજે આવી પહોંચ્યો. આકાશ સ્વચ્છ હતું અને આથમતા સૂર્યનાં કિરણ એક લાખ પ્રશિયન યોદ્ધાઓનાં ઝળકતાં શસ્ત્રોપર પડીને ચમકી રહ્યાં હતાં. અટાર હજાર સ્વારો તેજી અને પાણીદાર ઘોડાઓ ઉપર સ્વાર થઇને હારબંધ ઉભા હતા. ત્રણસેં ભારે તોપોનો સમૂહ ગોઠવાઇ ગયો હતો. પ્રશિયન ફોજનો અગ્ર ભાગ પાસેની સીધી અને ઉચી ટેકરીપર હતો. નેપોલિયને ત્યાંથી તેમને મારી હઠાવીને ટેકરી કબજે કરી લીધી અને આખી રાત દારુણ પરિશ્રમ કરીને ભારે ભારે તોપોને ટેકરી-ને મથાળે લાવીને ગોઠવી દીધી. સિપાઇઓને ઉત્તેજન આપવા નેપોલિયન પોતે હાથમાં ફાનસ લઇને રસ્તો સરખો કરવા માટે સુરંગ ફોડવા અને તોપ ખેંચવા મંડી ગયો, અને આસ્ટ્રિયનો જે કામને અસંભવિત માનતા હતા તે થઇ ગયું. સવાર પડતાજ છેવટની લડાઇ થશે એમ હોવાથી છુટી છવાઇ ફ્રેન્ચ ટુકડીઓને આ જગ્યાએ બોલાવી લાવવા સ્વાર પર સ્વાર દોડાવી મૂક્યા. આખી રાત ફ્રેન્ચ લશ્કર આવતું ગયું. પ્રશિયનોને પાછળથી ઘેરી લેવા નેપોલિયને પોતાના બે સરદારોને આખી રાત કુચ કરવાનો હુકમ કર્યો. આ પ્રમાણે આવતી કાલે કરવાની જબ-રદસ્ત લડાઇને માટે બધી વ્યવસ્થા કર્યા પછી તે નિરાંતે પારિસની એક કન્યાશાળાનો અભ્યાસક્રમ અને નિયમો ઘડવા બેઠો. આ અજાયબ જેવા પુરુષના મગજનું બંધારણ કેવું વિશિષ્ટ પ્રકારનું હતું તે આ બનાવ ઉપરથી પણ સારી રીતે સમજાય છે. લડાઇના જોખમભરેલા મામલા વખતે પણ પોતે સ્વસ્થ ચિત્તે બીજાં કામ કરી શકે છે એવો દેખાવ કરવાનો તેનો હેતુ ન હતો. તે ગમે તેવા અગત્યના વિષયમાંથી પણ ચિત્તવૃત્તિને ખેંચી લઇને તેને પૂર્ણ એકાગ્રતાથી બીજા વિષયમાં પરોવી શકતો. યુદ્ધ ઉપર તેને કદી મોહ હતોજ નહિ. તેની બુદ્ધિને, તેની કેળવાયલી રસજ્ઞતાને દેશની આંતરિક ઉન્નતિનાં કાર્યો વધારે અનુકૂળ હતાં અને એવા પ્રકારનાં જે જે સંગીન સુધારણાનાં કામ તેણે કર્યાં છે તે સઘળાં તેને લડાઇના વખતમાંથી ગમે તેમ કરીને થોડા થોડા વખત બચાવી-નેજ કરવાં પડયાં છે. યૂરોપના રાજાઓએ તેને પોતાની તલવાર બાજુએ મૂકવા દીધીજ ન હતી.

મધ્યરાત્રિ થઇ હતી. તેના લશ્કરની આસપાસ શત્રુસૈન્યની અસંખ્ય તાપણીઓ છેક દૃષ્ટિમર્યાદાસુધી ઝબુકતી હતી. તે ડગલો ઓઢીને સામાન્ય સિપાઇની માફક એકાદ કલાક આરામ લેવા જમીન ઉપર સૂતો હતો. સ્વદેશથી તે સેંકડો માઇલ દૂર હતો. આવતી કાલની લડાઇના પરિણામપર તેના રાજ્યનું ભાવિ અવલંબતું હતું. જગતમાં સૌથી બળવાન ગણાતાં ત્રણ રાજ્યો—ઇંગ્લંડ, પ્રશિયા અને રશિયા એ ત્રણ એકત્ર થઇને લડવા આવ્યાં હતાં. જો હાર થાય તો સ્વીડન, આસ્ટ્રિયા અને બીજા નાનાં રાજ્યો પણ પ્રજાના ચૂંટેલા રાજા ઉપર તુટી પડે અને તેની પાયમાલી કરી

નાખે એમ હતુ

એવામાં શત્રુની છાવણીમાં જતા કેટલાક જાસુસ પકડાયા. તેના ખજુ-નાએ ઝડતી લઇને તેના હાથમાં મૂક્યા. ઉપરાઉપરી ઉઠીને તે કાગળ તાપણીને અજ-વાળે વાંચવા બેઠો. તેમાં ખાસ સમાચાર હતા. ઢાલમગની બાજુથી ફરીને સ્પેન ફરીને ઈંગ્લંડના પક્ષમાં ગયું હતુ, એટલુંજ નહિ પણ ફ્રાંસ અને સ્પેનની વચ્ચે આવેલો પિરીનીઝ પર્વત ઓળંગીને સ્પેનનું લશ્કર નેપોલિયનની મુશ્કેલીઓમાં વધારો કરવા માટે ફ્રાંસમાં આવવાની તૈયારી કરતું હતુ. આ પેગામ વાંચીને તેણે નિશ્ચય કર્યો કે "સ્પેનની ગાદી ઉપર બુર્બોન રાજાઓને કેમજ માગ થવાનો રાજ્ય બેસશે." તેમ કર્યા સિવાય તેની સ્થિતિ સલામત ન હતી. તે દિવસથી સ્પેનના રાજાઓનું ભાવિ નિર્માણ થઇ ગયું. પેગામ વાંચીને તરતજ તાપણીમાં નાખી દઇ રાખીને જાણે પોતાના મહેલમાંજ સૂતો હોય તેમ તે ઘસઘસાટ ઉંઘી ગયો.

ચાર વાગતાં ઉઠીને પાછો તે ઘોડા ઉપર સ્વાર થયો. ધાડું ધુમ્મસ જામતું હતુ તેને લીધે ખડું ફ્રેન્ચ લશ્કર અદબદ થઇ ઉભુ રહ્યું. તેમની પાસે થઇને જ્યારે જ્યારે નેપોલિયન પસાર થતો ત્યારે "શહેનશાહ ઘણું જીવો" એવી દીર્ઘ ગર્જના થતી. કદીપણ કરી ગમેલા મુક્તા સિપાઇઓ ઉભી આજ્ઞાની રાહ જોતા ઉભા રહ્યા. ૭ વાગે યુદ્ધ શરૂ થયું અને સંગીન ફ્રેન્ચ ટુકડીઓએ પોતાના ધસા-રાથી શત્રુસૈન્યના વ્યૂહને ઓકએક ઠેકાણેથી તોડી નાખ્યો.

ત્યાર પછી કલમથી જેનું વર્ણન થઇ શકે નહિ અને કલ્પનામાં પણ જેનો ખ્યાલ ન આવી શકે એવું તુમુલ યુદ્ધ શરૂ થયું. આઠ આઠ કલાકસુધી નેપોલિયનના યોદ્ધાઓ અને પ્રશિયાના માજી રાજા મહાન ફ્રેડરિકની તાલીમ લીધેલા યોદ્ધાઓ દૈત્યોની માફક લડ્યા. રણક્ષેત્ર મુડદાંથી ઢંકાઇ ગયું. ઘાયલ થએલા અને દોડતા સ્વારોની ઝડપટમાં આવીને ચગદાતા કચરાતા સિપાઇઓની ચીસો અને લડવૈયાઓની વારહાકનો ભયંકર કોલાહલ તોપોના ઘોર ગર્જન નિરંતર થયા કરતાં તો પણ આખા રણક્ષેત્રમાં સંભળાતો હતો. સમુદ્રની ભરતીનાં મોજાંની માફક બેઉ સૈન્ય કોઇ વાર આ બાજુએ તો કોઇ વાર તેથી ઉલટી દિશામાં ધકેલવા લાગ્યાં. બપોર થતાં તો પ્રશિયન સેનાધિપતિને પોતાનો સંપૂર્ણ વિજય થશે એવી પ્રતીતિ થઇ, પણ થોડાજ વખત પછી તેને પોતાનો મત ફેરવવો પડ્યો. અને પોતાના પાછા હઠતા લશ્કરને ભયાનક ફ્રેન્ચ સ્વારો ઘાસની માફક કાપી નાખે અને તોપખાનું, સ્વાર અને પાયદળનો ભારે ગોટાળો ન થઇ જાય તેને માટે તેને તૈયારી કરવી પડી. પ્રશિયન સૈન્યનું નૂર ખૂટવા આવ્યું હતુ. તેમનામાં ભંગાણ પડવાની તૈયારી હતી, પણ નાસતા લશ્કરની પાછળથી વીસ હજાર પ્રશિયનોનું અનામત રાખી મૂકેલું લશ્કર આગળ આવ્યું અને પરાજયનો વેગ અટક્યો. નેપોલિયન ટેકરીપર ઉભો ઉભો

[illegible]

હદમાં આવેલી આબાદીની હદ [illegible] [illegible] ફેર તે [illegible] [illegible]
થયો હતો. આખું નાદું મગરૂર [illegible] આટલી ટૂંક મુદતમાં કુરબાની થઈ
ગયાનો બીજો દાખલો જગતના ઇતિહાસમાંથી જડતો નથી. નેપોલિયને
પ્રશિયા ઉપર જે એકાદ અઠવાડિયામાં વિજય મેળવ્યો તેમાં તેણે શત્રુનું [illegible] સંપૂર્ણ
લશ્કર તારાજ કરી નાખ્યું, તેના અનેક ગઢોના કિલ્લાઓ કબજે કરી લીધા અને બર્લિન
શહેરમાં આવવાના રસ્તાનો પણ નિશ્ચય કરી લીધો. આ સમાચારથી આખા
યુરોપમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો, કારણ કે આ બનાવ બને નહિ [illegible] [illegible]
નામ જેવી અસંભવિત નવાઈમાં ગણાય એવો હતો. રશિયાનો ઝાર
કહેતો કે "એ માણસની સાથે લડતાં આપણે બાળકની પેઠે લડતા જણાઈએ
એવા દેખાઈએ છીએ."

પ્રશિયામાં વેમર નામનું ઐતિહાસિક નગર છે. હિંદુસ્તાનમાં જેમ ઉજ્જયિની
પંકાય છે તેમ પ્રશિયામાં વેમર પંકાય છે. ગેટે, શિલર વગેરે જગપ્રખ્યાત જર્મન
કવિઓ ત્યાંના વતની હતા. તેના રાજ્યમાં પણ એક પ્રશિયન સેનાપતિ હતો.
'જેના'થી નાસતું પ્રશિયન લશ્કર અને તેમની પાછળ આવતું ફ્રેન્ચ લશ્કર બેઉ આ
શહેરમાં ભેગાં થઈ ગયાં. રસ્તા સૈનિકોથી ઊભરાઈ ગયા. ગોળા અને તોપના
મારથી સારાં સારાં મકાનના ભૂકા ઊડી ગયા. શહેરમાં કોલાહલ અને કતલ મચી
રહી. ત્યાંના ડ્યૂકની પત્ની [illegible] બનીને નેપોલિયનની યાચના કરવા લાગી. તેણે
જવાબ આપ્યો કે "બાઈ! લડાઈ શું છે તે હવે તમે સમજ્યાં?"

શત્રુની સાથે વિનયથી વર્તન કરીને તેને વશ કરી લેવો એ જ તેની વેર લેવાની
રીત હતી. તેણે ડચેસ સાથે ઘણું જ વિવેકભર્યું વર્તન ચલાવ્યું અને ઘાયલ થયેલા
પ્રશિયન સિપાઈઓને પણ મલમપટા કરવાની ખાસ સગવડ કરવાનો હુકમ કર્યો. એક
કૅથોલિક સાધુએ આ કામમાં અથાગ પરિશ્રમ લીધો તે બદલ તેને સારું ઇનામ પણ આપ્યું.

ઑક્ટોબરની ૨૮ મી તારીખે તે ભારે દબદબાથી બર્લિન શહેરમાં દાખલ થયો,
અને ત્યાંના રાજાના મહેલમાં જ તેણે ઉતારો કર્યો. પ્રશિયાએ પોતે જ લડાઈ ઊભી
કરી હતી તેથી જીતનાર તરીકે તે હવે ખરી રીતે આખા રાજ્યનો માલિક થયો હતો,
તોપણ તેણે પોતાની લક્ષણયુક્ત સભ્યતા અને ઉદારતા વાપરીને રાણીના ઓરડામાં
કોઈને પેસવા દીધા ન હતા. તે પોતાના તમામ ખાનગી અને રાજદ્વારી કાગળો
જેમના તેમ મૂકીને નાસી ગઈ હતી. લડાઈને ઊભી કરનાર ખરું જોતાં તે જ હતી.
તે ઘણીવાર પડે ઘોડેસ્વાર થઈને પોતાની ખૂબસૂરતીથી અને શૂરાતન ચડાવે એવા
શબ્દોથી સર્વેને ઉશ્કેરતી હતી.

નેપોલિયન મહાન ફ્રેડરિકની દરગાહની મુલાકાત લેવા પોટ્સડામ ગયો. તે અદ્-
ભુત શૌર્ય, શક્તિ અને દક્ષતાવાળા મહાન વીરનરની કબરને જોતાં તેનું અંતઃકરણ
ગંભીર ભાવથી ભરપૂર થઈ ગયું અને થોડીવાર સુધી તે એક અક્ષર પણ બોલી

प्रकरण २४ मु–चार्लिनडिक्की अने इलाउनुं युद्ध

નાના સંગ્રામમાં પ્રશિયાના સૈન્યની ધૂળધાણી થઈ ગઈ અને ત્યાંનો રાજા ફ્રેડરિક વિલિયમ પોતાના સૈન્યના અવશેષ સાથે છેક દૂરના પ્રાંતમાં ભરાઈ બેઠો. તેણે જેમ તેમ કરીને પચીસ હજાર માણસો એકઠાં કર્યાં હતાં મહાન ફ્રેડરિકે તૈયાર કરેલા શ્રમ, જોખમ અને મોતને પણ ન લેખવે એવા લોખંડી સિપાઈઓમાંથી હવે આટલાજ બચવા પામ્યા હતા આટલું છતાં પણ હજી તેનો દુરાગ્રહ જેવો ને તેવોજ હતો પ્રશિયા, રશિયા અને ઈંગ્લંડે ફ્રાન્સની સાથે વગર કારણે લડાઈ ઉભી કરી નેપોલિયને તેમને ત્રણેને એકઠા થવા દીધા હોત ત્યારે તો શત્રુના અનેકગણા સૈન્ય આગળ તે માર્યોજ જાત, પણ તેણે તો વિજળીની ત્વરાથી પ્રશિયાના લશ્કરો ઘેરી લીધું અને પોતાને જીતવાની ખાત્રી હતી છતાં તેણે પત્ર લખીને સલાહની માગણી કરી ત્યાર પછી જેનાનું યુદ્ધ થયું અને આખો પ્રશિયા નેપોલિયનના હાથમાં આવી પડ્યો, છતાં તેણે બીજીવાર સલાહની માગણી કરી અને આ વખતે તેણે ફ્રેડરિક પાસે પોતાના સરદાર ડ્યુરોકને મોકલ્યો. પરંતુ આ વખતે પણ 'રશિયાનું અસંખ્ય સૈન્ય પોતાની કુમકે આવી પહોંચ્યું છે અને તેમની મદદથી ગુમાવેલી સ્થિતિ પાછી મેળવી શકાશે" એમ ધારીને તેણે નેપોલિયનની માગણીનો તોછડો અસ્વીકાર કર્યો. રશિયાનો ઝાર ભારે ઉત્સાહમાં આવીને પોતાના નિસીમ રાજ્યનાં તમામ સાધનો એકત્ર કરવા લાગ્યો હતો અને ઈંગ્લંડ પણ ફ્રાન્સના બંદરોને રંજાડવા ઉપરાંત નાણું, દારૂગોળા અને લશ્કર મોકલવા માંડ્યું હતું શિયાળાનો આરંભ થઈ ચૂક્યો હતો નેપોલિયન ફ્રાન્સની હદથી એક હજાર માઈલ દૂર આવ્યો હતો. શત્રુસૈન્ય પોલેન્ડની બરફથી છવાયેલી ટેકરીઓ અને જંગલોમાં પડ્યાં હતાં અને વસંતઋતુ બેસતાંજ નીકળવા અસંખ્ય ટોળાંના માફક ફ્રેન્ચો ઉપર તૂટી પડવાની રાહ જોઈ રહ્યાં હતાં.

નેપોલિયનના અત્યંત આશ્ચર્યકારક વિજયથી ચમકીને અને ક્રોધે ભરાઈને ઈંગ્લંડે હવે એક એવું પગલું ભર્યું કે જે પ્રજાઓના સામાન્ય હક ઉપર તરાપ મારવા જેવું હોવાથી આખી યુરોપી દુનિયાએ તેના આ કૃત્ય તરફ તિરસ્કાર દર્શાવ્યો. તે

રાજ્યો વચ્ચે લડાઈ ચાલતી હોય ત્યારે પણ દારૂગોળો તથા યુદ્ધસામગ્રી સિવાય કોઈ પણ પ્રકારનો માલ ભરીને દરેક તટસ્થ રાજ્યનાં વહાણ એકના રાજ્યના બંદરેથી બીજાના બંદરે જઇ શકે એની તો કોઇથી ના પાડી શકાય એમ છેજ નહિ. ઇગ્લંડ પોતાના કાફલાવડે દરિયા ઉપર એકહથ્થો અધિકાર ભોગવતુ હોવાથી તેણે જાહેર કર્યું કે ફ્રાન્સ અને તેનાં મિત્રરાજ્યો સાથે કોઇ પણ પ્રજાથી વેપાર કરી શકાશે નહિ અને શત્રુરાજ્યોનાં વહાણ, માલમિલ્કત અને બિનલડાયક મુસાફરોને પણ કેદ કરી લેવામાં આવશે.

આ બાબતવિષે પરરાજ્ય ખાતાના ફ્રેન્ચ પ્રધાને ઘણોજ બાહોશીભરેલો રિપોર્ટ રજૂ કર્યો. તેમાં છેવટે લખ્યું હતું કે આત્મરક્ષણ કરવાનો આપણને કુદરતી રીતે હક્ક હોવાથી આપણે પણ એના એજ ઉપાય યોજવા જોઇએ. જો ઈંગ્લંડ નિઃશસ્ત્ર ફ્રેન્ચ શહેરીઓને, અને તેમની માલમિલ્કતને, અને વેપારીઓનાં વહાણોને કેદ પકડી લે છે તો આપણે પણ તેમને તેવોજ બદલો આપવો અને જ્યાંથી મળી આવે ત્યાંથી અંગ્રેજોને કેદ પકડવા તથા તેમની મિલ્કત લૂંટી લેવી. સુધરેલી પ્રજાઓએ એક બીજા વચ્ચેના વ્યવહારમાટે જે નિયમો સ્વીકાર્યા છે તેને ઈંગ્લંડ માન આપે; ખાનગી મિલ્કત અને બિન લડાયક શહેરીઓ ઉપર જીતનો અધિકાર લાગુ પાડી ન શકાય એમ તે કબૂલ કરે ત્યારેજ આપ નામદારે (નેપોલિયને) આ સખત પણ ગેરવાજબી નહિ એવો વ્યવહાર બંધ કરવો એવી હું ભલામણ કરૂં છું.

આ રિપોર્ટમાં સૂચવેલા નિયમ મુજબ નેપોલિયને પોતાનું સુવિખ્યાત જાહેરનામું પ્રકટ કર્યું અને તે બર્લિન શહેરમાંથી પ્રકટ થએલુ હોવાથી "બર્લિન ડિક્રી" કહેવાય છે. તે પ્રખ્યાત દસ્તાવેજ નીચે પ્રમાણે છે:—

બાદશાહી છાવણી, બર્લિન
૨૬ મી નવેમ્બર ૧૮૦૬

"ફ્રેન્ચ પ્રજાનો શહેનશાહ અને ઇટાલિનો રાજા નેપોલિયન નીચે જણાવેલી બાબતોની નોંધ લે છે:—

"૧ તમામ સુધરેલાં રાજ્યોએ સ્વીકારેલા કાયદાની ઈંગ્લંડ અવગણના કરે છે."

"૨ શત્રુરાજ્યની દરેક વ્યક્તિને તે દુશ્મન ગણે છે અને લડાયક વહાણોના ખલાસીઓનેજ નહિ પણ વેપારીવહાણોના ખારવાઓ તથા વેપારને અંગે મુસાફરી કરતા વેપારીઓને પણ કેદ કરી લે છે."

"૩ જીતનો અધિકાર સાધારણ રીતે જીતાયલા શત્રુરાજ્યની સરકારી મિલ્કતને લાગુ પડી શકે છે, પણ ઈંગ્લંડ તો ખાનગી ગૃહસ્થોની અને વેપારીઓની મિલ્કતને પણ જીતના અધિકારની રૂએ પોતાને સ્વાધીન કરી લે છે."

"૪ સુધરેલી પ્રજાઓના વ્યવહાર પ્રમાણે શત્રુનાં માત્ર કિલ્લેબંદી બંદરો

રૂપક કાઢવાનો પહેરો રાખી શકાય પણ ઈંગ્લંડ તો એક સામાન્ય બંદર, ખાડી અને નદીઓનાં મુખ ઉપર પણ મૂકેલો રોકી તમામ વ્યવહારને રોકી નાખે છે "

' ૫ જ્યાં ઈંગ્લંડનુ એક પણ વહાણ હોતુ નથી એવી જગ્યાઓને પણ તે ઘેરાયલી જગ્યાઓની ગણત્રીમા ગણે છે જો કે ખરી રીતે તો જે જગ્યાએ જતા જોખમ વેઠવુજ પડે એવી રીતે જે જગ્યાને ઘેરી લીધી હોય તેનેજ ઘેરાયલી ગણવી જોઇએ "

" ૬ ઇગ્લંડનુ આખુ નૌકાસૈન્ય પણ જેને ઘેરી ન શકે એવી જગ્યાને પણ તે ઘેરાયલી જગામાં ગણે છે દાખલાતરીકે ફ્રાન્સનો તમામ સમુદ્રકિનારો."

' ૭ બંદરો ઘેરવાના હકનો ભયંકર દુરૂપયોગ કરવામા ઇંગ્લંડનો એકજ હેતુ હોય છે, અને તે જૂદા જૂદા દેશો વચ્ચેના વ્યવહાર અટકાવી દઈને આખા યુરોપના હુન્નર ઉદ્યોગની પાયમાલી કરીને પોતાના હુન્નરઉદ્યોગ અને વેપારની આબાદી કરવી."

' ૮ ઇંગ્લંડનો સ્પષ્ટ રીતે એવો હેતુ હોવાથી જે કોઇ તેનો માલ યુરોપખંડમા ખરીદશે અગર વેચશે તે ઇંગ્લંડને તેના પ્રપંચમાં સહાય આપતો હોવાથી તેનો મળતીઓ કહેવાશે '

" ૯ ઈંગ્લંડની આવી વર્તણુક હાલના કરતા અસલના વખતની અસભ્ય પ્રજાઓને વધારે યોગ્ય છે કેમકે તેથી કરીને બીજા તમામ રાજ્યોને નુકસાન થાય છે અને તેને એકલાને લાભ થાય છે "

' ૧૦ જ્યારે શત્રુરાજ્ય ન્યાયના નિયમનુ ઉલ્લંઘન કરે અને સામાજિક સંસ્કૃતિના પરિણામરૂપ ઉદાર ભાવનાઓને બાજુએ મૂકી દે ત્યારે તેની સામે તેના જેવાજ શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવો અને તે જે રીતે વર્તતુ હોય તેજ રીતે તેની સામે લડવુ એજ કુદરતી કાયદો છે

" આ બધી બાબતોનો વિચાર કરીને અમે એવો ઠરાવ કરીએ છીએ કે સમુદ્ર વ્યવહારને માટે જે કાયદાઓ ઈંગ્લંડે સ્વીકાર્યા છે તેવાજ કાયદાનો ઉપયોગ તેની પોતાની સામે કરવો. '

લડાઇના નિયમ સમુદ્ર ઉપર અને જમીન ઉપર એકજ હોવા જોઇએ, કોઈ પણ પ્રકારના ખાનગી મિલકતો ઉપર જીતનો અધિકાર લાગુ પાડી જપ્ત કરી ન લેવાય, બિનલડાયક માણસોને કેદ ન કરી શકાય અને માત્ર કિલ્લેબંદી બંદરો કે સ્થળો જેમને ઘેરી લેવાને પૂરતું મજબૂત નૌકાસૈન્ય રોક્યુ હોય તેમનેજ ઘેરાયલાં બંદરો તરીકે ગણી શકાય. આ કાયદાઓને જ્યાંસુધી ઇંગ્લંડ ન સ્વીકારે ત્યાંસુધી આ આજ્ઞા પત્રિકાનુ ધોરણ આખા ફ્રાન્સના રાજ્યમા રાજનીતિના પાયા તરીકે ગણવુ એવો અમે હુકમ કરીએ છીએ '

આ ઉપરથી અમે એવી આજ્ઞા પ્રકટ કરીએ છીએ કે —

"૧ બ્રિટિશ ટાપુઓને ઘેરી લીધેલા પ્રદેશ તરીકે ગણવા."

"૨ બ્રિટિશ ટાપુઓ સાથે કોઈ પણ જાતનો વેપાર કરવાની તથા કશો પણ વ્યવહાર રાખવાની મના કરવામાં આવે છે; તેથી કરીને ઇંગ્લંડના અથવા તેના કોઇ પણ રહીશના કાગળો અને બેંગીઓ તથા અંગ્રેજી ભાષામાં લખાયલું કોઈ પણ લખાણ ટપાલ મારફતે ન પહોંચાડતાં જપ્ત કરી લેવામાં આવશે."

"૩ કોઈ પણ અંગ્રેજ ગમે તે દરજ્જાનો હશે, લડાયક હશે કે બિનલડાયક હશે તોપણ યૂરોપ ખંડના કોઇ પણ ભાગમાં અમારા કે અમારા મિત્રરાજ્યોના લશ્કરના જોવામાં આવશે તો તેને લડાઇના કેદી તરીકે કેદ કરવામાં આવશે."

"૪ ઇંગ્લંડના કોઇ પણ રહેવાશીની માલની વખારો, તેનો તમામ પ્રકારનો માલ તથા તેની કોઇ પણ જાતની મિલ્કત, તેમજ ઇંગ્લંડમાં અને તેનાં સંસ્થાનોમાં બનેલી કોઇ પણ ચીજને લડાઈના વાજબી શિકાર તરીકે ગણીને કબજે કરવામાં આવશે."

"૫ ઇંગ્લંડમાં બનતા માલનો વેપાર કરવાની મનાઇ કરવામાં આવે છે. ઇંગ્લંડના કોઇ પણ વેપારીના માલને તથા તેનાં અગર તેનાં સંસ્થાનોનાં કારખાનાંની પેદાશને લડાઇનો વાજબી શિકાર ગણવામાં આવશે."

"૬ આ પ્રમાણે લડાઇનો શિકાર ગણીને જપ્ત કરેલા માલમિલ્કતની કિંમતનો અડધો ભાગ, જે વેપારીઓનાં વહાણુ અગર માલ ઇંગ્લંડે જપ્ત કરી લીધાં હોય તેમને નુકસાનીની બદલ આપવાનો બંદોબસ્ત કરવો."

"૭ આ હુકમ પ્રકટ થયા પછી ઇંગ્લંડ અગર તેનાં સંસ્થાનોમાં પરબારાં આવતાં વહાણને કોઇ પણ બંદરમાં દાખલ થતાં અટકાવવામાં આવશે."

"૮ કોઇ પણ વહાણનો માલિક ખોટી હકીકત આપીને ઉપલા કાનુનના અમલમાંથી છટકી જવાની કોશિષ કરશે તેને કેદ પકડવામાં આવશે અને ઇંગ્લંડની મિલ્કત તરીકે તેના તમામ માલ સહિત જપ્ત કરવામાં આવશે."

"૯ આ હુકમના વહીવટના સંબંધમાં આપણા રાજ્યમાં અગર આપણે લશ્કરે કબજે કરેલા મુલકમાં કાંઇ પણ તકરાર કે મતભેદ ઉભો થાય તો તેનો છેવટનો નિર્ણય પારિસની લડાઇના શિકારની કચેરીદ્વારા કરવામાં આવશે. ઇટાલિના રાજ્યમાં તેવા પ્રકારના તકરારી સવાલનો નિર્ણય મિલનની તેવી કચેરી દ્વારા થશે."

"૧૦ પરરાજ્ય વિભાગના પ્રધાનને સૂચના આપવામાં આવે છે કે તેણે સ્પેન, નેપલ્સ, હોલેન્ડ, ઇટ્રુરિયા અને બીજાં આપણાં મિત્રરાજ્યો જેમની રૈયતને અમારી માફક જ ઇંગ્લંડના સમુદ્રવ્યવહારને લગતા કાયદાના અન્યાયો અને જંગલી રિવાજો ખમવું પડે છે તેમને બધાને આ આજ્ઞાપત્રિકાની ખબર કરવી."

'૧૧ આપણી પરરાજ્ય વિભાગના, યુદ્ધ વિભાગના સમુદ્ર વિભાગના, નાણા ખાતાના અને પોલિસ વિભાગના પ્રધાનોને તથા પોસ્ટ માસ્તર જનરલોને ખબર આપવામા આવે છે કે તેમણે પોતપોતાનાં ખાતાંમા આ આજ્ઞાપત્રિકાનો બરાબર અમલ કરવો "

(સહી) "નેપોલિયન"

ઈંગ્લન્ડને તેના કૃત્યના બદલામા તેના જેવોજ સખત પ્રહાર કરવાના કાર્યને કટલાક લોકો રાજનીતિની કુશળતા કહીને વખાણે છે, તો કેટલાક તેને નહિ સહન થઇ શકે તેવા આપખુદ સત્તાના કૃત્ય તરીકે વખોડી કહાડે છે અલબત્ત શત્રુ એક ગાલપર પ્રહાર કરે તો આપણે તેને બીજો ગાલ ધરવો, એવુ ખ્રિસ્તી ધર્મનુ નીતિસૂત્ર અહિ નથી પળાયું અહિ તો પ્રહારને માટે પ્રહાર કરવામા આવ્યો છે યુરોપખંડમાથી અંગ્રેજી માલનો બહિષ્કાર કરવાથી નેપોલિયન આખા યુરોપની પ્રજાને ઈંગ્લંડનાં કારખાનાંના માલિકો અને વેપારીઓથી સ્વતંત્ર કરવાની આશા રાખતો હતો ઈંગ્લન્ડનાં સંસ્થાનોમાથી આવતી ખાંડનો બહિષ્કાર કરવાથીજ ફ્રાન્સમાં બીટરૂટમાથી બનાવવાનો ઉદ્યોગ ખીલી શક્યો છે "

સ્વદેશી વસ્તુઓના ઉપયોગ માટે નેપોલિયન કેટલી કાળજી રાખતો હતો તે નીચેના પત્ર ઉપરથી જણાઇ આવે છે આ પત્ર બર્લિન ડિક્રી પ્રકટ કર્યાને બે દિવસ થયા પછી તેણે પોતાના એક સેનાપતિને લખ્યો હતો.

' તમારા કુટુબની સ્ત્રીઓ સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડનીજ ચા વાપરે તેને માટે ખાસ ચાનક રાખજો, તે ચીનાઇ ચાના જેવીજ સારી છે આપણા દેશમાં જે કોફી બને છે તે અરબસ્તાનથી આવતી કોફી કરતા જરા પણ ઉતરતી નથી અમુક ફેશન ઉપર સ્ત્રીઓની બાબત રાજનૈતિક બાબતોવિષે ડાહી ડાહી વાતો કરવા કરતાં તેઓ ઉપલી સ્વદેશી ચીજો વાપરે તો વધારે સારૂ તેમના પોશાકનો કોઈ પણ માલ ઇ વ ડની બનાવટનો ન હોય તેની તેમણે કાળજી રાખવી જો મિ ત્રુખ્ય અમલદારોની સ્ત્રીઓ દેશતને સારો દાખલો નહિ બેસાડે તો પછી બીજાની પાસેથી મારે શી આશા રાખવી ! યાદ રાખજો કે જ્યારે ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લંડ વચ્ચે જીવમરોસટની હરિફાઇ ચલી રહી છે મારી આમપ્રજાના મજુરો મને ટેકો તથા ટેકા આપે એટલી તો હુ આશા રાખીજ રહુ '

નેપોલિયને જાહેર કરેલા બર્લિન ડિક્રીના જવાબમાં ઈંગ્લંડે નવમના કરતાં પણ વધારે ઉદ્ધત ઠ અને જુલ્માટભરેલુ જાહેરનામુ બહાર કર્યુ એ હુકમની રૂએ ફ્રાન્સ [illegible] નેન મિત્ર રાજ્યોના તમામ વેપાર ઉદ્યોગ અને વહાણવટાને પુરેપુરો ધક્કો [illegible] નેપોલિયનને તેના જવાબમાં બીજુ મિલન ડિક્રી નામનું જાહેરનામુ બહાર [illegible] હુકમ માટે તેના પર હુમલામાં સખત [illegible] આવે છે કે

તેણે એક નગ્ર અને કોઈને પણ પ્રજા ન કરે એવા (!) રાજ્ય (ઈંગ્લંડ)ની સ
વગર કારણે ઘણુંજ જુલમી વર્તન ચલાવ્યું હતું. પાર્લામેન્ટમાં પણ એ સ
પુષ્કળ ચર્ચા થઇ પણ બેઉ પક્ષના વક્તાઓ ભૂલીજ ગયા કે ફ્રાન્સનાં બંદર, વે
અને સમુદ્રપર્યટન ઉપર નહિ સહન થાય એવું દબાણ કરીને અને તેનાં મિત્ર
ચક વધારી તથા પ્રવાસીઓને કેદ કરીને ઈંગ્લંડેજ અન્યાયી અને સુધરેલી પ્રજ
ન ઘટે એવું વર્તન કરવામાં પહેલ કરી હતી.

નેપોલિયનને હવે એવી ખબર મળી કે તેના સૈન્યનો ઉત્સાહ કમી થતો
છે અને તેઓ આરામનાં સાધનોથી ભરેલી છાવણીઓ છોડીને પોલેન્ડના બરફ
પ્રદેશમાં જવા નારાજ છે. આ સાંભળતાંની સાથેજ તે ઓરડામાં ફરતો ગયો અ
નપુંસકને પાણી ચઢાવે એવું જ્વલંત જાહેરનામુ પોતાના મંત્રીને લખાવતો ગયો

"સિપાઇઓ! આજથી એક વર્ષ ઉપર તમે આસ્ટર્લિટ્ઝના રણક્ષેત્રમાં ઉ
હતા. તમને જોતાંજ રશિયનસેના ભયભીત થઇને પલાયન કરી ગઇ અને
ગઇ તેટલી તમારે તાબે થઈ. બીજેજ દિવસે તેઓ સલાહની યાચના કરતા આવ્યા
પણ તેમણે આપણને ઠગ્યા. આપણી ઉદારતાને લીધે તેઓ આપણા સપાટામાંથ
ત્રીજી વાર બચી ગયા કે તરતજ તેમણે ચોથીવાર લઢવામાટે એકસપી કરી: પ
તેમના જે મિત્ર (પ્રશિયા) ઉપર તેઓ ગાજતા હતા તે તો હવે હતો ન હતો થ
ગયો છે. તેની રાજધાની, તેના કિલ્લા, તોપો, દારૂગોળો બધુંએ હવે આપણા હાથમ
આવી ગયું છે. મોટી મોટી નદીઓ, પોલેન્ડના બરફથી ભરેલા ઉજ્જડ મેદાન
શિયાળાના બરફનાં તોફાન કશાથી તમારો વેગ ખાળ્યો ખળાયો નથી. તમે દર
દરેક વિઘ્નને જીતી શકયા છો. તમારી સામે કોઇ પણ શત્રુ ટકી શકયો નથી"

"પોલેન્ડની પ્રાચીન ઐતિહાસિક રાજધાનીને રશિયનો તમારી સામે બચાવ
શકયા નથી. આજે તમારા દેશનો વાવટો વિસ્ટયુલા નદીના કિનારા ઉપર ઉ
લાગ્યો છે, પણ જ્યાંસુધી પૂરેપૂરી સલાહ ન થાય, આપણાં મિત્રરાજ્યોના
નિર્ભય ન થાય અને આપણને વ્યાપારની સ્વતંત્રતા તથા આપણાં સંસ્થાનો પા
ન મળે ત્યાંસુધી આપણે કદિ પણ તલવાર મ્યાન કરનાર નથી. પ્રજાઓનું ભા
ઘડવાની સત્તા રશિયાને કોણે આપી? આપણી વાજબી અભિલાષાઓને કચ
નાખવાનો તેમને શો હક્ક છે? જોઇ લઇશુ. આપણે છીએ અને તેઓ છે.
રાખજો કે તમે આસ્ટર્લિટ્ઝનો જંગ જીતનાર વીરો છો."

તેનો ખાનગી મંત્રી બુરિયેન લખે છે કે "આ જાહેરનામુ લખાવતી વખતે
ખરેખર ભાવાવેશમય બની ગયો હતો અને એટલી ઝડપથી લખાવતો હતો કે લખ
વામા ઘણીજ ઉતાવળ કરવી પડતી."

આ જાહેરનામાની લશ્કરના ઉપર વિજળીના જેવી અસર થઇ. તેના લખનાર

અનિ એકેએક સિપાઇના હૃદયને ઉશ્કેરવા લાગ્યો. સિપાઇઓ ભારે ઉત્કટમાં આવી ગયા. તેમનો ખખડાટ ફફડાટ ખત્મ થઇ ગયો અને દડમજલ કરતા તેઓ આગળ વધ્યા. નેપોલિયનની સાથે કુચ કરતા સિપાઇઓ તો થાક, ભૂખ બધુએ વિસરી ગયા અને રણઘેલા બનીને શત્રુને ભેટવા ટમટમી રહ્યા. તેના ઉપર સિપાઇઓનો એવો બેહદ પ્યાર હતો, તેના નેતાપણામાં તેમનો એવો અડગ વિશ્વાસ હતો કે તેઓ ભૂખ્યા ભૂખ્યા ઉઘાડે પગે થાકને ન ગણકારતા નાગની માફક મજલ પર મજલ કરતા જ જતા. શિયાળાના કડક પવનના સુસવાટ તેમની આસપાસ વાતા હતા બાર તોપોના પૈડાં બરફ અને કાદવમાં ગરકી જતાં હતાં, છતાં તેઓ તેમના અપરાજિત સેનાપતિના જોડે હરખભેર આગળ વધતા હતા. તેઓ તે સમયે ભૂત-કાળની સુરેખીઓનુ ગર્વથી સ્મરણ કરતા હતા અને ભવિષ્યમાં પરાક્રમો કરી બતાવવાની તક ક્યારે મળે તેની ઉત્સુકતાથી કલ્પના કરતા હતા.

રશિયા, પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયા મળીને આખુ પોલેન્ડ ખાઇ ગયાં હતાં. એ કૃત્યની નીચતા એવી અધમ હતી કે જગત એને અત્યારે તો વર્તમાન યુરોપનુ કાળામાં કાળુ કલંક ગણે છે. નેપોલિયન આવ્યાની ખબર થતાંજ જુલમથી ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારતા પોલેન્ડવાસીઓએ તેને પોતાના મિત્ર તરીકે વધાવી લીધો અને તેને અરજ કરી કે જો તમે અમને અમારા જુલમગાર માલિકોના પંજામાંથી છોડાવો તો અમારી દોલત અને અમારી જિંદગી પણ અમે તમને અર્પણ કરીએ. નેપોલિયનનો જ્યાં જ્યાં મુકામ ગયો ત્યાંના લોકોએ દર્શનાદથી આકાશ ગજવી મૂક્યુ અને તેઓ કહેવા લાગ્યા કે અમને બળ આપો તો અમે પણ તમારા આશ્રય નીચે રહીને અમારી સ્વતંત્રતા માટે લડીએ. નેપોલિયન ઘણો ઉચ્ચાશય નહોતો. તે જ્યારે વૉર્સો શહેરમાં ગયો ત્યારે ત્યાંના આગેવાન શહેરીઓનુ એક પ્રતિનિધિમંડળ તેની હજુરમાં ગયુ અને અરજ ગુજારી કે અમને સ્વતંત્ર પ્રજા તરીકે સ્વીકારો અને તમારા કુટુંબમાંથી ગમે તેને અમારા રાજા તરીકે નિયુક્ત કરો. નેપોલિયને તેમને ઘણોજ સુંદર જવાબ આપ્યો —

' પોલેન્ડને તો ત્રણ પાપથી રાજાઓએ છિન્નભિન્ન કરી નાખ્યુ તે મ્હેં કદિ મંજૂર રાખ્યુંજ નથી તોપણ જ્યાં સુધી તમે તમારી સ્વતંત્રતાને ખાતર હાથમાં હથિયાર લઇને તથા તનમન ધનના ભોગ આપીને પ્રાણાન્ત સુધી લડવાને તૈયાર ન થાઓ, ત્યાંસુધી હું તમને સ્વતંત્ર પ્રજા તરીકે જાહેર કરી શકુ નહિ. તમારા અંદર અંદરના કજીઆ આડે તમે તમારા દેશનુ ખરૂં હિત ભૂલી ગયા હતા એથી તમારા ઉપર દૈવ તરફથી આવેલ તમારા ઉપર ગુજરેલી વિપત્તિના કારણનો વિચાર કરીને તેનાથી બચવા તત્પર થશો અને વધારે સાવધ થાઓ દગામાં ન પડે તેવા બનો અને જનતાને

જણાવો કે પોલેન્ડની તમામ પ્રજાની રગેરગમાં એકજ ભાવના ઉછળી રહી છે અને તે છિન્નભિન્ન વ્યક્તિઓરૂપે હવે નથી, પણ એક સુદૃઢ પ્રજા બની ગઇ છે.”

તેમના ગયા પછી નેપોલિયને કહ્યું, “એ લોકો મને ગમે છે. તેમનો ઉત્સાહ જોઇને હું રાજી થાઉં છું, અને તેમને સ્વતંત્રતા અપાવવા પણ રાજી છું; પણ પોલેન્ડને રશિયા, પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયા એ ત્રણે મળીને તફડાવી લીધો છે. તેથી કરીને પોલેન્ડનો પક્ષ લેતાં એવો તો દાવાનળ સળગે કે પછી તે ક્યારે અટકે તે કહી શકાય નહિ; અને તેમ કરવા જતાં ફ્રાન્સનું હિત જોખમમાં આવી પડે.”

આ વાત સાચી હતી. તેની સ્થિતિ ઘણીજ જોખમભરેલી હતી. ફ્રાન્સથી તે એક હજાર કરતાં વધારે માઇલ દૂર નીકળી ગયો હતો. ઉત્તર તરફથી રશિયાનું અસંખ્ય માણસોનું સૈન્ય તેના ઉપર ઝઝુમી રહ્યું હતું. પ્રશિયા પણ પોતાને લાગેલું કલંક ધોવાનો લાગ મળે તેનીજ રાહ જોઇ રહ્યું હતું. આસ્ટ્રિયાએ પણ એંશી હજાર માણસો તૈયાર કર્યાં હતા અને નેપોલિયનનો એકાદ વાર પરાજય થાય તો તે પણ તેના ઉપર તૂટી પડે એ ચોક્કસજ હતું. આથી કરીને પોલેન્ડને મુક્ત કરવા જતાં તેના ત્રણે શત્રુઓ એવા ક્રોધે ભરાય કે પછી સલાહ થવાનો સંભવ બહુજ ઓછો થઇ જાય; અને સલાહમાટે તો તે લડતોજ હતો; તેથી તેણે પોલેન્ડના પ્રતિનિધિમંડળને કહ્યું કે “મારા કુટુંબીઓમાટે રાજ્યાસન માગવા હું નથી આવ્યો. તેમને મારે રાજ્ય આપવાં હશે તો મારી પાસે ઘણાં છે.”

શિયાળાની સખત ઠંડી અને બરફનાં તોફાન છતાં નેપોલિયનનું સૈન્ય શત્રુઓને સૂકા ઘાસની માફક ઉડાવતું આગળ વધ્યું. કોઇ કોઇવાર પોણો પોણોસો માઇલના વિસ્તારમાં ગોઠવાયલા શત્રુના તોપખાનાની સામે થઇને, તેમના ગોળાઓના વરસાદમાં થઇને ફ્રેન્ચો પસાર થતા. કશાથી તેમનો વેગ અટકતો નહિ. જાન્યુઆરીની શરૂઆતમાં તેઓ વિસ્ટયૂલાને કિનારે આવી પહોંચ્યા અને નદીને કિનારે દોઢસો માઇલ જેટલી લાંબી છાવણીના આકારમાં પડાવ નાખ્યો. સિપાઇઓએ જંગલો કાપીને ઝુંપડાં બનાવ્યાં. છાવણીની રચના કોઇ સુઘટિત શહેરના જેવી થઇ રહી. દરેક પ્રકારના આરોગ્યના અને સુખના સાધનોના અને માંદાઓમાટે સગવડવાળાં દવાખાનાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. સિપાઇઓનો નવરાશનો વખત કવાયત અને સરકારી રમતગમતોમાં સુખપૂર્વક પસાર થતો હતો. નેપોલિયને દીર્ઘદૃષ્ટિ વાપરીને સિપાઇઓને માટે દરેક પ્રકારની જરૂરની વસ્તુઓ આગળથી તૈયાર રખાવી હતી. પોતાના સુખની તેને પરવા ન હતી. છતાં પણ તે દરરોજ છાવણીને નાકે નાકે ફરતો, [illegible] તપાસતો અને [illegible] હિંમત આપતો હતો અને સિપાઇઓ તેને [illegible] તરફ [illegible] હતા. “મારા સિપાઇઓ [illegible]

છે," એમ તે કહેતો તેમનાં સુખ અને સલામતીને માટે બરફના તોફાન, ઉજાગરો, શ્રમ કરવાની પરવા કર્યા વગર તે રાતદિવસ મહેનત કરતો અને તેથીજ તેણે જેટલો માણસોનો પ્રેમ સંપાદન કર્યો હતો તેટલો બીજા કોઈ માણસે કદિ પણ કર્યો નથી

વૉરસોના લશ્કરી દવાખાનામાં ૭ હજાર દરદીઓની માવજત કરી હતી અને તેવાં દવાખાનાં છાવણીમાં થોડે થોડે અંતરે ગોઠવી દીધાં હતાં માંદા અને ઘાયલ સિપાઇઓની અત્યંત પ્રેમ અને કાળજીથી માવજત થતી હતી. દરેક દવાખાના ઉપર એક અધ્યક્ષ રાખ્યો હતો અને દરદીને માટે જે કાંઇ જોઇએ તે ખરીદવા માટે તેને રોકડ રકમ આપવામાં આવી હતી માંદાઓને ધર્મનું આશ્વાસન મળે તે માટે દરેક દવાખાનામાં એક એક ધર્મગુરુની પણ નિમણૂક કરી હતી શહેનશાહ તરફથી તેને ખાસ આજ્ઞા થઈ હતી કે માંદાની માવજતમાં જરા પણ બેદરકારી જોવામાં આવે તો મને જાહેર કરવું નેપોલિયન પોતાના "પુત્ર સમાન" સિપાઇઓ માટે આવી હદ બહારની કાળજી પૂર્વક મહેનત લેતો હતો સિપાઇઓની તમામ મુશ્કેલીમાં તે ભાગીદાર થતો. તેનો પોતાનો મુકામ તેમનાથી વધારે સારા સ્થળમાં ન હતો. એજ ઓરડામાં તે જમતો, સૂતો અને કચેરી પણ રાખતો

જાન્યુઆરી માસ તેની ઉગ્ર ઠંડી અને બરફના તોફાનસહિત પસાર થવા લાગ્યો. એકથી બે લાખ માણસોનું ફ્રેન્ચ લશ્કર ભર શિયાળામાં વિસ્ટયૂલાને કિનારે પડયું હતું અને આખો યૂરોપ આ ભવ્ય દેખાવ તરફ અજાયબીથી જોઇ રહ્યો હતો રશિયાના ઝારે ફ્રેન્ચો ઉપર છાપો મારવાનો યત્ન કર્યો તેણે પોતાના સૈન્યને ગુપચુપ મસેડયું પણ ચાલાક નેપોલિયન તૈયારજ હતો એ છાપો મારવા આવનાર ઉપર તેણેજ છાપો માર્યો!

એક પછી અનેક યુદ્ધો થયાં રશિયનો અડગ દૃઢતાથી અને ફ્રેન્ચો ઉજ્જ્વળ ઉત્સાહના વેગથી લડયા જંગલે જંગલે, ખીણે ખીણે બરફથી ભરેલી નદીઓને કિનારે રશિયનોએ તોપો ગોઠવી હતી અને ફ્રેન્ચો ઉપર અનેકવિધ અસ્ત્રોનો વરસાદ વરસાવતા હતા પણ તેમના સેનાપતિના બળપ્રેરક ઉદાહરણથી જુસ્સાના આવેશમાં આવેલા ફ્રેન્ચો મોતને ન લેખવતા આગળ ધસતાજ ગયા. લોહીથી બરફના ઢગના રંગાઇ ગયા બરફના પ્રવાહની સાથે અસંખ્ય મુડદાં ઘસડાવા લાગ્યાં સિપાઇઓ દિવસે લડતા અને રાત્રે બરફની પથારીપર આકાશના ખુલ્લા છત્ર નીચે સૂતા

આવી રીતે લડતાં લડતાં નેપોલિયને રશિયન લશ્કરને વિસ્ટયૂલાને કિનારેથી સત્તા ચાલીશ માઈલ દૂર હાંકી કહાડયું. આખરે પાછા હઠતા રશિયનો ઇલાઉના મેદાન આગળ થોભ્યા. ઠંડી તો સખત પડતી હતી અને રાત અંધારી હતી થાકીને લોથપોથ થએલા રશિયનો બીજે દિવસે થવાના યુદ્ધને માટે પોતાને અનુકૂળ જ જગ્યાએ

ગોઠવાઇ ગયા. બે ત્રણ માઇલસુધી થોડીક ઉંચાઈની ટેકરી હતી. તેના ઉપર તેમ
પોતાની પાંચસો તોપો ગોઠવી અને લશ્કરે પણ બેવડી હારમાં ગોઠવાઇને રાત
માટે બરફના પાથરણાપર પડાવ નાખ્યો. નેપોલિયનનું લશ્કર પણ અંધારી રાત
જેમ તેમ રસ્તો શોધતું ત્યાં આવી પહોચ્યું. તેણે પોતાની બસેં તોપો શત્રુસૈન્ય
ભેદે એવી રીતે રાતોરાત ગોઠવી દીધી. ટેકરી ઉપર ૮૦૦૦૦ રશિયનો સૂતા હતા
અને નીચેના મેદાનમાં ૬૦૦૦૦ ફ્રેન્ચો પડયા હતા. આ પ્રમાણે બેઉ સૈન્ય બહુ
નજીક આવી ગયાં હતાં. બેઉ પક્ષના પહેરેગીરો એક બીજાને બંદુક અડકાડી શકે
એટલા નજીક હતા.

અંધારી રાત, બરફની વૃષ્ટિ, પવનના સુસવાટ, આકાશમાં ઘસડાતાં વાદળાંના
ગાભલાં, અંધારી રાતે વ્યૂહમાં ગોઠવાઇ જતા ઘોડેસ્વારોને અને પાયદળનો તાપણી
ઓના પ્રકાશવડે દેખાતો ભૂતાવળી જેવો દેખાવ, અને સેંકડો નદીઓના ધ્વનિ
જેવો હજારો સિપાઇઓનો ગભીર, અસ્પષ્ટ ધ્વનિ—એ સર્વવડે રણક્ષેત્રનો દેખાવ
બીહામણો બન્યો હતો. આવતી કાલે એક બીજાની છાતીમાં બરછી ઘોચનારા બેઉ
પક્ષના સિપાઇઓ અત્યારે થાકેલા અને ભૂખ્યા હોવાથી તેમની કુદરતી દયાળુ વૃત્તિ
થોડીવાર માટે જાગૃત થઇ અને તેઓ એક બીજા સાથે વિવેકથી અને માયાથી
વાત કરતા કરતા સૂઇ ગયા. નેપોલિયને ખુરસી ઉપર એક કલાક આરામ લીધો
અને પછી ઘોડે બેસીને ઠંડીથી થરથર ધ્રૂજતા સિપાઇઓને લડાઇને માટે વ્યૂહબદ્ધ
કરવા મંડી ગયો.

સવાર થયા પહેલાં તો તોપોનો મારો શરૂ થઈ ગયો. સાતસો તોપોની એક
સામટી ગર્જનાથી પૃથ્વી ધ્રૂજવા લાગી, અને કાનને બહેરા કરી નાખે એવા મેઘ
ગર્જના કરતાં પણ વધારે ભયંકર અને તીવ્ર નિનાદથી આકાશ ફાટી જવા લાગ્યું.
બેઉ પક્ષના યોદ્ધાઓ ગોળા અને ગોળીઓની ઝડી સામે મરદાઇથી સામી છાતીએ
ઉભા રહેતા. ટુકડીઓ અને આખીને આખી પલટણો પણ અદૃશ્ય થવા લાગી.
આકાશ ધૂમ્રમય બની ગયું. અંધકારમાં શત્રુ અને મિત્ર ન ઓળખાવાથી સ્વારો
ફાવે તેમ ધસારો કરતા હતા અને તોપચીઓ તથા સિપાઇઓ ગમે તેમ તોપો અને
બંદુકો તાકતા હતા. સવાર થઇ, બપોર થયા, અને સાંઝ પડી તોપણ દારુણ સંગ્રામ
પૂર જોસમાં મચી રહ્યો. નેપોલિયન આખો દિવસ ઘોડા ઉપરને ઘોડા ઉપરજ ફરતો
રહ્યો અને જ્યાં જ્યા ધારતી જેવું લાગે ત્યા ત્યાં હાજર થઇ જતો.

લડાઇ દરમ્યાન નેપોલિયનને સમાચાર મળ્યા કે એક દેવળનું મકાન જેનો
કબજો ઘણો જરૂરનો હતો તે શત્રુના હાથમાં ગયુ છે. તેણે તરતજ ઘોડાને એડી
મારી અને પોતાનાથી અનેકગણા રશિયનોના ધસારાથી પાછી હઠતી ફ્રેન્ચ ટુકડી
આગળ દોડી ગયો તેની હાજરીથી અને તેના ઉત્તેજક શબ્દોથી પાછા હઠના નિ

ધુઓઓમાં નવો જુસ્સો આવી ગયો. તેઓ તરતજ મજબૂત હારમાં ગોઠવાઈ ગયા, અને "શહેનશાહ ઘણું જીવો" ની ગર્જના યુદ્ધનો કોલાહલ છતાં પણ ગાજતી સંભળાવા લાગી. ફ્રેન્ચો મરણીઆ થઈને ધનધનતા ગોળા અને ગોળીઓની ખરેખરી ઝડીમાં થઈને ધસી ગયા. આ પ્રસંગે એક ઘવાયેલો સિપાઈ નેપોલિયનના જોવામાં આવ્યો. તેનું એ ઘણી જાતનું ઉડાવી દેવું મેશ થઈ ગયું હતું, કપડાં હારીથી ખરડાઈ ગએલાં હતાં, તેનો એક હાથ ગોળાથી ઉડી ગયો હતો અને તેમાંથી લોહી ટપકયા કરતું હતું, છતાં તે બહાદુર નર હાંફતો ગોઠવાઈ જતા સિપાઈઓમાં સામેલ થવા દોડી જતો હતો. નેપોલિયને કહ્યું, "ઉભો રહે! ઉભો રહે! દવાખાનામાં જઈને પ્રથમ પાટો બંધાવ." સિપાઈએ જવાબ આપ્યો કે "હમણાં નહિ, દુશ્મનનું અભિમાન છૂંદાયા પછી થઈ રહેશે." એમ કહીને તે ધુમાડાના વાદળામાં અદ્રશ્ય થઈ ગયો. એક નજરે જોનાર કહે છે કે પોતાના તરફ સિપાઈઓની આવી ઉત્સાહ-દાયક ભક્તિ જોઈ નેપોલિયનની આંખમાંથી આંસુ નીકળી પડયાં.

લડાઈ શરૂ થયાને અગીઆર કલાક થઈ ગયા. બપોરના ત્રણ વાગી ગયા હતા અને મેદાન મુડદાંથી અને ઘાયલ થએલાઓથી ભરાઈ ગયું. છિન્ન ભિન્ન થએલા અવયવવાળા પ્રહારની તીવ્રવેદના અનુભવતા હજારો સિપાઈઓ જમીનપર તરફડતા હતા અને ઘાસની માફક દોડતા સ્વારોના ઘોડા નીચે છુંદાઈને અટવાઈ જતા હતા. લડાઈના ભાર કોલાહલ વચ્ચે પણ તેમની કારમી ચીસો સંભળાતી હતી. પાનેનાં ગામડાં ભડભડ બળવા લાગ્યાં હતાં. આગના અજવાળાથી નિર્દય યુદ્ધની ભયાનકતામાં વધારો થતો હતો. આગથી સળગતાં અને ગોળાઓથી ભાંગી જતાં ઘરોમાંથી નાસીને સ્ત્રીઓ અને બાળકો ખેતરોમાં ગયાં તો ત્યાં પણ તેઓ માર્યાં જતાં હતાં. છતાં હજી યુદ્ધ તો ચાલુજ હતું.

અંધારું થવા આવ્યું હતું અને નેપોલિયન ફરીથી જીતવાના હેતુમાં શાંતિ અને દૃઢતાથી ઉભો ઉભો યુદ્ધ જોતો હતો. મુખ્ય સેનાપતિઓનાં મુખ ઉદાસીન અને ચિંતાતુર બન્યાં હતાં. તેઓ તેને સલામત જગાએ જતા રહેવા માટે અત્યંત આગ્રહથી આજીજી કરતા હતા. તેની આસપાસ ગોળા વરસતા હતા અને ગોળા ધડધડ ફાટતા હતા, પણ કેઈનું ન સાંભળતાં તે જોખમની વચમાં ઉભો રહ્યો. તેણે પોતાનો જુસ્સો અને દ્રઢતાની છાપ સિપાઈઓના મન ઉપર સચોટ રીતે પાડીને શત્રુના મારથી છિન્નભિન્ન થતા સૈન્યને ફરી ફરીને આગળ મોકલવાનું કર્યું. ત્રીસ હજાર રશિયનો, દશ હજાર ફ્રેન્ચો અને દશ હજાર અશ્વોનાં મુડદાં રણક્ષેત્રમાં રઝળતાં થઈ ગયાં હતાં અને તેમના ચીચીઆરીથી દિશાઓ ભરાઈ ગઈ હતી.

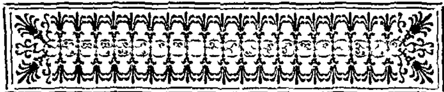
એમ કરતાં કરતાં દશ વાગતાં આશરે અડધો અડધ રશિયન સૈન્ય કપાઈ ગયું હતું એટલામાં ઘણે દૂરથી ઝપાટાબંધ કુચ કરતું નવું ફ્રેન્ચ લશ્કર આવી

પહોચ્યું, અને યુદ્ધનો રંગ સ્પષ્ટ રીતે બદલાઇ ગયો. રશિયનોથી હવે ટકાયું નહિ પણ મહાન નેપોલિયનના સૈન્ય સામે પોતે આખો દિવસ ટકી રહ્યા. તેથી ફુલાઇને જીતના પોકાર કરતા તેઓ દૂર ચાલ્યા ગયા. ફ્રેન્ચોએ તેમના લોહીના ઉગ્ર બલિદાનથી જીત તો મેળવી; પરંતુ તેઓ પણ થાકીને લોથ થએલા હોવાથી શિયાળાની રાતમાં લોહીથી ખરડાયલા બરફ ઉપર જે કાંઇ આરામ મળી શકે તે લેવાની તેમને પણ જરૂર પડી. નેપોલિયનનું હૃદય શોકથી વિહ્વલ થઇ ગયું હતું. આજના જેવો ત્રાસદાયક દેખાવ તેણે કદી પણ નજરે જોયો ન હતો. લડાઈ પૂરી થયા પછી તે હમેશાં ઘાયલ થએલાની સારવાર કરવાના કામમાં જોડાઇ જતો અને પોતાને હાથે તેમને દવા વગેરે પાતો. તેનો સારો દાખલો જોઇને સેવકવર્ગ પણ સિપાઇઓની ભાવપૂર્વક માવજત કરતા. ઘાયલ થએલા રશિયનોપ્રત્યે પણ તેણે તેટલી જ દયા બતાવી અને તેમની પણ સારવાર કરવામાં આવી.

લોહીથી ખરડાયલા અને મુડદાંના ઢગલાથી ભરેલા રણક્ષેત્રમાં અને તેને અનેકવિધ ચિંતાઓ હતી છતાં પણ તેને પોતાની પતિપરાયણ પત્ની યાદ આવી. તેણે ઉતાવળથી ટુંકો પત્ર લખી કહાડયો અને દોડતે ઘોડે પારિસ જઈને જોસેફાઇનને તે પત્ર પહોંચાડવા એક સ્વારને રવાના કર્યો.

બીજે દિવસે સવારે રણક્ષેત્રનો બીભત્સ દેખાવ તેના ખરા સ્વરૂપમાં સર્વની નજરે પડયો. ચાળીશ હજાર યોદ્ધાઓનાં છિન્નભિન્ન થએલાં શબ, ભાંગેલી તોપો, તરવારો, ગોળાઓ, ઘોડાના અવયવોના ટુકડા, છૂટા પડી ગએલા હાથ, પગ અને માથાંના ઢગલા જોઇને નેપોલિયનનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તેણે કહ્યું કે "આ દેખાવ જોઇને રાજાઓને સુલેહ તરફ પ્રીતિ અને યુદ્ધને માટે તિરસ્કાર અને ભય ઉત્પન્ન થવાં જોઇએ."

प्रकरण ३५ मुं–राशियामां ठेठ फ्रिडलेन्ड सुधी

પોલિયન હવે આશા રાખતો હતો કે આટલું લોહી રેડયા પછી રશિયાના અને પ્રશિયાના નૃપતિઓને વધારે નરહત્યા કરાવવાની અપેક્ષા નહિ રહે અને તેઓ સલાહની માગણી કરતા આવશે. તમામ ઇતિહાસકારો કબુલ કરે છે કે આ વિગ્રહની શરૂઆત નેપોલિયને કરી ન હતી અત્યારસુધી પણ તે માત્ર આત્મરક્ષણ કરવાજ લડતો હતો 'જેના'નો સગ્રામ થયો ત્યાર અગાઉ પણ પ્રશિયાના રાજાને તેણે સલાહનું કહેણ મોકલ્યું હતુ, અને તેના તરફ પ્રશિયાના રાજાએ લક્ષજ ન આપ્યું તેથીજ જેનાનો દારુણ સગ્રામ થયો ત્યારપછી પણ તેણે તરતજ લડાઈના મેદાનમા અને લોહીની નીકો તથા મુડદાના ઢગલાની વચ્ચે ઉભા રહીને બીજો પત્ર લખ્યો અને નાહક કપાઈ મરતા માનવબધુઓ તરફ દયા લાવવાની ફરીથી અરજ કરી પરતુ આ અરજને પણ ધૃતમરી દ્વારાડીને છુપી રીતે પોતાનુ સૈન્ય મજબુત કરી તેમણે નેપોલિયનની છાવણી ઉપર હુમલો કર્યો નેપોલિયને તેમને ૨૪૦ માઇલસુધી પાછા હઠાવીને આઇલોના મેદાનમા સખત હાર ખવડાવી હવે તેમના તરફથી ફરી હતુ કહેણ આવે એવી આશા રાખીને તેણે પાચ દિવસસુધી રાહ જોઇ પછી પોતાની અભિમાનની વૃત્તિને તેણે ઉદારતાથી દબાવી અને સ્વમાનને પર મુકીને તેણે ફરીથી એક પત્ર લખ્યો પણ તેના શત્રુઓએ તેની ઉદારતાનો અવળોજ અર્થ કર્યો કે હવે તેનામાં લડવાની શક્તિ રહી નહિ માટેજ સલાહ માગતો આવે છે આથી [illegible]વિયાએ પોતાના ઉત્તર પ્રદેશોમા અસખ્ય અસખ્ય માણસોને એકઠા કરીને વળી પાછી યુદ્ધની જોસભેર તૈયારી કરવા માંડી સ્વીડનના રાજાએ તો એટલેસુધી લખ્યું કે ફ્રાન્સના બુર્બોન રાજાઓના ખરા હકની લડાઇમા આપણે ખુશી થી તેમના પક્ષમા જોડાવુ જોઇએ મારૂ કે તમામ પદ્ધતિસર રચાયલાં તમામ રાજ્યોનુ હિત સમાયલું છે

[illegible]રોપના રાજાઓના એવી ઉદ્ધતાઇભરેલી માન્યતા હતી કે ફ્રાન્સને પોતાનો [illegible]ન અને રાજ્યતંત્ર પસંદ કરી લેવાનો હક્ક નથી અને તેને લીધેજ યુરોપમાં

હોશિયાર હતા તેથી તે મનમાં હસ્યો અને ત્યારે પોતે ફ્રેડરિક વિલિયમ રશિયાના રાજાને આશ્વાસનનો પત્ર લખીને તેના ઝારને ફ્રાન્સમાં આવવા દીધા. પણ તેને ફ્રેન્ચ લશ્કરની વચમાં સાચવીને રાખ્યું.

આ પ્રમાણે રશિયાના રાજાએ વારંવાર બેઈમાની જતાવી તેથી આખરે તેને પણ પદભ્રષ્ટ કરવાની નેપોલિયનને જરૂર પડી અને તેમ કરવા જતા તેની પોતાની પણ પડતી થઈ જો તેણે એ રાજાને રશિયાની ગાદી ઉપર રહેવા દીધો હોત તો પણ વહેલું મોડું પરિણામ તો એનું એજ આવત નેપોલિયન ઉન્નતિના શિખર ઉપર પહોંચશે અને ત્યાંથી તેનું પતન થશે એવું પ્રારબ્ધની પોથીમાં નિર્માણ થઈ ચૂક્યું હતું ઉચ્ચમાં ઉંચી દીર્ઘદૃષ્ટિથી અને કાર્યદક્ષતાથી પણ તેનો એ પાત અટકાવી શકાય એવો હતોજ નહિ જો નેપોલિયને પોતાના અંતઃકરણને તેમજ યુરોપના રાજાઓની મૈત્રી સાધી હોત અને તે લોકોનો તાજ મેળવીને ઉમરાવોનો રાજા થયો હોત તો તેના તરફ નૃપતિ વર્ગનો દ્વેષ ઓછો થાત. પણ તેમ કરતા જતાં તે લોકોની પ્રીતિ ગુમાવત. ઉચ્ચ કક્ષાના મનુષ્ય તરીકે નેપોલિયને પોતાના આદર્શથી ભ્રષ્ટ થવા કરતા વિનાશનેજ વધારે પસંદ કર્યો તે પાયો પણ જગતમાં પોતાના ભવ્ય જીવનની ચિરસ્મરણીય છાપ મૂકીને અને પ્રજાના અંતઃકરણમાં હમેશનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરીને પાયો. તે પોતેજ કહે છે કે "સેંટ હેલેના તો મારા પ્રારબ્ધમાં પહેલેથીજ નિર્માણ થઈ ચૂક્યો હતો

બેઉ પક્ષ નવેસરથી યુદ્ધની તૈયારી કરવા મંડી પડ્યા હતા દરમ્યાન શિયાળાનો અમલ ઉતરવા આવ્યો. નેપોલિયન સિપાઈઓની સાથે છાવણીમાંજ રહેતો હતો અને દરેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ જાતે સહન કરીને તેમને પણ સહન કરતાં શીખવતો. એકવાર તેના ભાઈ જોસેફે લખ્યું કે અમને નેપલ્સમાં ઘણી તકલીફ પડે છે તેના જવાબમાં તેણે લખ્યું કે —

" આજે બે મહિના થયાં મારા લશ્કરના અમલદારોએ શરીરપરથી કપડાં ઉતાર્યા નથી કેટલાકને તો ચાર ચાર મહિના પણ થઈ ગયા છે મેં પોતે પણ પખવાડિયું થયાં બૂટ ઉતાર્યા નથી અમે કાદવ અને બરફમાં પડ્યા રહીએ છીએ રોટી અને દારૂનું મોં જોતા નથી બટાટા અને માંસ ઉપર નિર્વાહ કરીને લાંબી લાંબી કુચ કરીએ છીએ આરામ શું છે તે અમે જાણતા નથી ગોળીઓના ઝડીની વચમાં સંગીનથી યુદ્ધ કરીએ છીએ અને ઘાયલ થએલા સિપાઈઓને પણ મસે મસે માઈલસુધી ઠંડા પવનના ઝપાટા લાગે તેવી રીતે બરફ ઉપર ઘસડાતી ગાડીઓમાં નાખીને લઈ જવા પડે છે

નેપોલિયન આ સમયે પોતાના રાજધાની ઠેઠ હજાર માઈલ દૂર હતો અને અહિના કામનો અથાગ બોજો તેને માથે હતો તે છતાં પણ તે છાવણીમાં રહ્યો

[illegible] હર અઠવાડીએ દરેક [illegible] તે ગાંઠી નાખતો [illegible] સૂચનાઓ કરતો. [illegible] આજ્ઞાપત્રોમાં આવતી હતી. તેની [illegible] બાબતોવાળી અને જેમાં [illegible] ની સૂચના કરી. તેણે કહ્યું કે “[illegible] એવી કવિતા એજ મારી [illegible] છે.”

[illegible] આપ્યા કરતો હતો. [illegible] અંગે તેણે કેળવણીખાતાના પ્રધાનને લખ્યું કે “ આ [illegible] કન્યાઓને શિક્ષણ આપવાનો હેતુ એ છે કે તેઓ આદર્શ કુમારિકાઓ, આદર્શ પત્નીઓ અને આદર્શમાતાઓ થાય. તેમને એવી રીતે કેળવજો કે તેમનામાં શુષ્ક બુદ્ધિ કરતાં શ્રદ્ધાનો વિકાસ વધારે થાય. સ્ત્રીઓના સ્વભાવની કેટલેક અંગે નિર્બળતા, તેમના વિચારની અસ્થિરતા, સમાજજીવનમાં તેમને માટે કુદરતે નિર્માણ કરેલું સ્થાન અને ગમે તે અવસ્થામાં ઈશ્વરના ન્યાયીપણા ઉપર શ્રદ્ધા રાખીને શાંતિ ધારણ કરવાની તથા બીજાના દોષને પ્રેમ અને ઉદારતાપૂર્વક ક્ષમાદષ્ટિથી જોવાની તેમની ટેવ, એ બાબતો તેમને માટે ખાસ અગત્યની હોવાથી સ્ત્રીકેળવણીમાં ધાર્મિક શિક્ષણ બહુ અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે. એ કન્યાઓ શાળા છોડે ત્યારે ફેશનદાર રમણીઓ નહિ પણ સુશીલ સન્નારીઓ નીવડે અને તેમની મોહકશકિત તેમના શરીરની ખુબસુરતીમાં નહિ પણ તેમના ઉંચા પ્રકારના ગુણમાં રહેલી હોય એ જોવાને હુ ઘણો ઉત્સુક છુ.”

તેણે આગ્રહપૂર્વક સૂચના કરી હતી કે “ કન્યાઓએ ઇતિહાસ, સાહિત્ય, પોતાની આસપાસના લોકોમાં મૂળ ઘાલી બેઠેલા વહેમોને દૂર કરવા જેટલુ ભૌતિકશાસ્ત્રનુ જ્ઞાન, થોડુંક વૈદક, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, નૃત્ય–પણ તે નાટકની ટબનુ નૃત્ય નહિ–વાચન અને તમામ જાતનુ શીવણકામ શીખવુ જોઇએ. તેમના ઓરડાનો શણગાર તેમને પોતાને હાથેજ સજી લેતાં આવડવું જોઇએ. પોતાનાં મોજાં, કપડાં, ટોપીઓ, રોજના ઉપયોગની સૌંદર્યવર્ધક વસ્તુઓ, બાળકોના કપડાં, એ બધી ચીજો તેમણે જાતેજ બનાવી લેવી જોઇએ આ તરુણ છોકરીઓને આગળ જતાં ઉપયોગી સ્ત્રીઓ થએલી જોવા હું ઇચ્છું છુ.”

છાવણીમાં અને રાજધાનીથી દોઢ હજાર માઇલ દૂર છતાં તેની સર્વગ્રાહી બુદ્ધિ અને અદમ્ય કાર્યકારિણી શક્તિવડે રાજ્યની દરેક બાબત તેના ધ્યાન બહાર જતી નહિ.

વર્તમાનપત્રોના સબંધમાં તેણે એ વિષયની સાથે સબંધ ધરાવનાર પ્રધાનને કહ્યું કે "સાહિત્યને ઉત્તેજનાપૂર્વક ઉત્તેજન આપવું હોય તો એવું એક પત્ર ચલાવવું જોઈએ, કે જેમાં પ્રકટ થતી સમાલોચનાઓ શુદ્ધ હેતુવાળી, આજ વર્તમાનપત્રોમાં જોવામાં આવતા પક્ષપાતથી તેમજ તોછડાઈભરેલા આક્ષેપોથી મુક્ત અને વિદ્વત્તાથી ભરપૂર હોય. હાલમાં જે સમાલોચનાઓ લખાય છે તે ભિન્નભિન્ન અને સામાન્ય શક્તિવાળા હોય છે પોતાને વિદ્વાનમાં ખપાવનાર લેખકોને પણ માર્ગદર્શક થતી નથી, તેમ તે તેમની કલમપર અંકુશ પણ મૂકી શકતી નથી. વળી તે ખરેખરી યોગ્યતાવાળા વિદ્વાનોની કદર પણ કરી શકતી નથી. તેઓ તો માત્ર લેખકોને ઉતારી પાડીને તેમને નિરુત્સાહી બનાવે છે. જેમાં ભાષાની છટાની સાથે બુદ્ધિનો ચમત્કાર હોય, અને જેમાં ગુણ અને દોષની વિવેકપૂર્વક સમીક્ષા થતી હોય, એવા લેખ લખાવા જોઈએ. કોઈનામાં થોડામાં થોડી યોગ્યતા હોય તો તે પણ શોધી કહાડીને સમાલોચનામાં તેની કદર થવી ઘટે છે."

ફ્રાન્સની વિશ્વવિદ્યાલયોની સુધારણાના સબંધમાં તેણે કહ્યું કે "તમારે સાહિત્યના શિક્ષણને માટે એક વિશ્વવિદ્યાલય સ્થાપવાની યોજના ઘડી કહાડવી જોઈએ. સાહિત્ય એટલે માત્ર કાવ્યો અને નવલકથાઓજ નહિ પણ તેમાં ઇતિહાસ અને ભૂગોળનો પણ સમાવેશ કરવો. તેમાં ઓછામાં ઓછા ત્રીસ પ્રોફેસરોની ગોઠવણ કરવી અને તે એવા હોવા જોઈએ કે ભણાવવા ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓના ખાનગી અભ્યાસને લગતી પણ ઉપયોગી સૂચનાઓ આપી શકે. કોઈને અમુક યુગના સાહિત્યનો અભ્યાસ કરવો હોય તો તેણે કયાં પુસ્તકો જોવાં અને કયા પ્રાચીન લેખો, સ્મરણસ્તંભો તથા ઇમારતો તપાસવી, કોઈને પરદેશમાં મુસાફરી કરવા જવું હોય તો ત્યાંનું રાજ્યબંધારણ, સાહિત્ય, તે દેશની કુદરતી પેદાશ વગેરે બાબતોની માહિતીમાટે કયા પ્રોફેસર પાસે જવું તે સર્વ જાહેર કરી દેવું જોઈએ."

"ઘણુંજ અફસોસની વાત છે કે આવા વિશાળ દેશમાં કોઈ યુવકે પોતાનું જ્ઞાન વધારવું હોય અથવા અમુક વિષયમાં પ્રવીણતા મેળવવી હોય તો તેને ઘણા વખત સુધી ખરા માર્ગદર્શકને અભાવે અંધારામાં ફાંફાં મારવાં પડે છે અને પોતાને જોઈતું જ્ઞાન મેળવવાનો સત્ય માર્ગ તેને હાથ લાગે ત્યાંસુધીમાં તેને ઘણાં વર્ષ મિથ્યા શોધાશોધ કરવામાં ગુમાવવાં પડે છે માટેજ મેં ઉપર કહી તેવી સંસ્થાઓની જરૂર છે ઘણાં વર્ષથી હું એ વિષે વિચાર ચલાવી રહ્યો છું કારણ કે મને મારા અભ્યાસમાં પણ એવીજ મુશ્કેલી નડયા કરે છે"

આ પ્રમાણે ફ્રાન્સની સંગીન સુધારણા તરફ તે નિરંતર લક્ષ આપતો હતો અને તેની સાથે જે વિશાળ સૈન્યને લઈને તે શત્રુના મુલકમાં અસંખ્ય શત્રુસૈન્યની વચમાં પડ્યો હતો તેના સુખસાધનો તરફ પણ તેની કાળજી ઓછી ન હતી

તેના લશ્કરને ખોરાક, વસ્ત્ર અને આરામનાં સાધનો યથેચ્છ મળ્યેજ જતાં હતાં. બિચારા રશિયનો ભૂખમરો વેઠતા હતા. તેઓ ઘણીવાર આસપાસના તાલુકાઓમાં નિર્દયપણે લૂંટફાટ અને જોરજુલમ કરતા અને કોઈ કોઈ તો ફ્રેન્ચોની છાવણીઓમાં પણ આવી પહોંચીને સિપાઈઓ પાસે રોટલી માટે ભીખ માગતા. તેઓ ઇશારતથી કહેતા કે અમે કેટલાક દિવસના ઉપવાસી છીએ. ફ્રેન્ચો તેમનો પ્રેમથી સત્કાર કરતા અને પેટ ભરીને ખવરાવતા.

પારિસના ઉદ્યોગને ઉત્તેજન આપવા માટે નેપોલિયને જથ્થાબંધ જોડા, બૂટ, ઘોડાનાં જીન, તોપોની ગાડીઓ વગેરે ત્યાંજ બનાવવાની વરદી આપી હતી. એ બધી વસ્તુઓ ફ્રાન્સથી પોલેન્ડ સુધી લાવવાની હતી. રસ્તામાં લૂટારાનાં અસંખ્ય ટોળાં ભમતાં હતાં અને કાદવથી ભરેલા મોટા મોટા ધરા આવતા હતા. મારેન્ગોના યુદ્ધ વખતે તોપોનાં ગાડાં ખેંચનારને પાણી ચઢાવવા માટે નેપોલિયને તેમના દરજ્જામાં વધારો કર્યો હતો તેમ આ વખતે ભારદારી ગાડાં હાંકનારને પણ લશ્કરી પોશાક વગેરે આપીને તેમની સ્વમાનવૃત્તિને તેણે જાગૃત કરી. તેઓ બિચારા અત્યારસુધી રોજીયા મજૂર જેવા હતા. હવે તેમને લશ્કરી પોશાક મળ્યો અને તેઓ પણ સૈન્યના અંગભૂત ગણાવા લાગ્યા તેથી જે કામ તેઓ પહેલાં માત્ર પગારને માટે કરતા હતા તે હવે દેશાભિમાનની લાગણીપૂર્વક કરવા લાગ્યા.

આવાં આવાં અનેકવિધ કાર્યોમાં નેપોલિયન લક્ષ દોડાવતો હતો. પોલેન્ડના બરફમય પ્રદેશમાં પડેલી તેની છાવણી ઉપર આખા યૂરોપની આંખ ઠરી હતી. તેનાં મહાજાહેરાત કાર્યો અને તેની કાર્યદક્ષતા જોઈને તેના શત્રુઓ ભયભીત થઈ ગયા હતા. આટલે દૂર રહ્યાં રહ્યાં પણ જાણે તે ટુઇલેરીસ મહેલમાં બેઠો હોય તેવી રીતે તે પોતાના રાજ્યની વ્યવસ્થા જાળવી શકતો હતો. વળી આટલો બધો કામનો બોજો છતાં જોવામાં એક દિવસમાં એકવાર અને કોઈવાર તો દિવસમાં બબ્બે વાર પોતાની પ્રિય પત્નીને પત્રો લખતે.

[illegible]

નેપોલિયન આખા યૂરોપમાં અજિત રાજા હતો છતાં તેને વારસ ન હતો તેના મરણ પછી ફ્રાન્સમાં ફરીથી અંદર અંદરો દ્વંદ્વ જાગે એવાં ચિન્હ સ્પષ્ટ દેખાતા હતાં તે ઘણીવાર ભાર ખેદ સાથે પોતાના મન સાથે બોલતો કે " આ બધુ રાજ્ય મારે કોને સોંપી જવુ ? " હોર્ટેન્સના પુત્ર ઉપર તેણે આશા બાંધી હતી હવે જોસેફાઇન સાથેનો લગ્નસબંધ રદ કરીને બીજીવાર લગ્ન કરવાનો દુ:ખદ પ્રશ્ન ફરી પાછો ઉભો થયો. એક બાજુએ જોસેફાઇન તરફ તેનો અગાધ પ્રેમ અને બીજી બાજુએ પોતાનો વંશ કાયમ રાખવાની તેની ઇચ્છા એ બે વચ્ચે ખેંચતાણ થવાથી તેના હૃદયને એવી તીવ્ર વેદના થતી હતી કે તેનો મજબૂત મનોનિગ્રહ છતાં તેના ગાત્ર ફિક્કાં પડી ગયાં અને ઉંઘ તેમજ આહાર કમી થઈ ગયાં. જોસેફાઇનને ભવિષ્યના વિચાર આવવાથી ઘણોજ સંતાપ થતો હતો અને તે પણ રાતદિવસ રડો રડીને કહાડતી હતી નેપોલિયન વારવાર જોસેફાઇનને અને દીકરી હોર્ટેન્સને દિલાસાના પત્રો લખતો હતો.

પોલેન્ડના બરફમય પ્રદેશમાં છાવણી નાખીને જ્યારે સૈન્યસહિત નેપોલિયન રહ્યો હતો તે વખતે તે સખતમાં સખત શારીરિક અને માનસિક પરિશ્રમ લેતો હતો અને તેની તમામ શક્તિઓ પૂર જોસમાં કામ કરી રહી હતી પોતાની છાવણીમાં આટા મારતી વખતે બરફ, વરસાદ અને કાદવમાં થઈને તે ઘણી વાર રોજના નેવુ નેવુ માઇલની સ્વારી કરતો લશ્કરમાં માણસોની ભરતી કરનારા માણસોની સાથે અને આટલા વિશાળ સૈન્યમાટે જોઇતી વસ્તુઓનો ગંજાવર જથ્થો વહી લાવનાર મારફતીઆઓની સાથે તે પત્રવ્યવહાર કરતો. પારિસમાં બનતા દરેક બનાવપર તે નજર રાખતો, ત્યાંના રાજતંત્રનું નિયમન અહિં રહ્યાં રહ્યાં કરતો અને પોતાના શત્રુરાજ્યો ફરીની લડાઇ ન કરે મિત્રરાજ્યોને સારો બદલો મળે, અને ફ્રાન્સનું ફરીથી કોઇ અપમાન ન કરી શકે તેને માટે પોતે કેવી નીતિ અખ્ત્યાર કરવી તે સર્વ બાબતોનો પણ વિચાર કર્યા કરતો.

ઈંગ્લંડ હવે એક નવી બાજી રમવા માંડી. તેનું નૌકાસૈન્ય ડાર્ડનલ્સની સામુદ્રધુની ઓળંગી તુર્કસ્થાનની નમાલી તોપોનો તિરસ્કાર કરીને કૉન્સ્ટન્ટિનોપલના બારા આગળ આવી ઉભુ અને ઉદ્ધત લશ્કરી શબ્દોમાં કહેવડાવ્યુ કે ' ફ્રાન્સની સાથેની મૈત્રી તોડો તમારો કાફલો અમને સોંપી દો અમારા પક્ષમાં જોડાઓ નહિ તો અડધા કલાકમાં આખા નગરના ભૂકા કહાડી નાખીશું '

પણ તુર્કસ્તાનના દરબારમાં જે એલચીની નેપોલિયને નીમણુંક કરી હતી તે ઘણોજ બાહોશ માણસ હતો. તેણે એક બાજુએ આખી તુર્ક પ્રજાને જાગૃત કરી અને બીજી બાજુએ શત્રુના સેનાપતિને સુલેહ કરવાની સરતોની વાતોને બહાને રોકી રાખ્યો બીબીઓ, પુરુષો અને બાળકો ખ્રિસ્તીઓ અને મુસલમાનો સર્વ કામે લાગી

ગયાં. ફ્રાન્સના ઈજનેરોની સલાહ પ્રમાણે જોતજોતામાં બચાવનાં આંવક્રમ તૈયાર થઈ ગયાં અને તેમના ઉપર આશરે એક હજાર તોપો ગોઠવાઈ ગઈ. છેવટે અંગ્રેજ કાફલાને નામોશી સાથે ત્યાંથી પાછા ફરવું પડયું. આ બનાવથી તુર્કસ્તાન અને ફ્રાન્સની મૈત્રી વધારે દઢ થઈ.

શિયાળો ઉતરી ગયો અને યુદ્ધનું મંડાણ ફરીથી મંડાયું. રશિયા અને પ્રશિયાએ મળીને ૧૪૦૦૦૦ માણસો એકઠાં કર્યાં હતાં; તેમાંથી તેઓ ગમે ત્યારે ૧૦૦૦૦૦ માણસોને યુદ્ધમાં ઉતારી શકે એમ હતું. બીજી બાજુએ ચાર લાખ ફ્રેન્ચો માઈલોના માઈલ સુધી લંબાયલી છાવણીમાં અને કિલ્લાઓમાં પડયા હતા, તેમાંથી નિમેન અને વિસ્ટયુલા નદીની વચ્ચેના કોઈ પણ સ્થળમાં એક લાખ સાઠ હજાર માણસો એકત્ર કરી શકાય એમ હતું. ઉનાળો બેસતાંજ નેપોલિયને લશ્કરને મેદાનમાં ઉતાર્યું અને કવાયત આપવા માંડી.

જૂન મહિનો બેસતાંજ ફ્રેન્ચ સરદાર માર્શલ નેની છાવણી ઉપર એકદમ હલ્લો થયો. દોઢસો માઈલસુધી લાંબીને લાંબી છાવણી નાખીને પડેલી ફ્રેન્ચ સેના જગ્યાએ સપાટાબંધ એકઠી થવાને ગતિમાન થઈ ગઈ. દરેક જગ્યાએ યુદ્ધ મચ્યું. તોપોના અવાજ, સ્વારના ધસારા અને તલવારોની અથડામણથી દિવસ ચાલુજ રહેતા. નેપોલિયનની હિલચાલ એવી ચાલાકી ભરેલી હતી કે [illegible] ઠેકાણે શત્રુસૈન્ય કરતાં તેનાં માણસો વધારેજ હોય. પર્વતો, ખીણો, નદીઓ, [illegible] જંગલો ઓળંગતો તે શત્રુની પૂંઠે પડયો.

એક પછી એક મેદાન લોહીથી રંગાવા લાગ્યાં. જ્યાં જ્યાં ગામ આવતું [illegible] રહિશો [illegible] અને મરણીઆ થઈને લડતા. એકાદ કલાક ગોળા અને [illegible] ઝડી મચી રહેતી. મકાનો ભાગી તૂટીને મેદાન થઈ જતાં. સ્ત્રીઓ પોતાના [illegible] કેડે [illegible] ચારે દિશાએ નાસતી. એકાદ કલાકમાં [illegible] [illegible] પોતાનું કામ કરી નાખતા. બળતાં ઘરોમાંથી લોકો નીકળતા [illegible] [illegible] ઠેરઠેર જંગ મચી રહેતા. [illegible] ચૂરેચૂરા [illegible] અને [illegible] ગયાં. [illegible] [illegible]

[illegible]

આકાશ ગજવતા તોપોનાં મોં સામે ધસી ગયા મુરા અને ને સર્વની આગળ હતા આ હુમલો તદ્દન સાહસિક અને અવિચારી હતો અને પોતાના સિપાઇઓની બિન જરૂરી કતલ જોવાને સારે નસીબે નેપોલિયન તે વખતે ત્યાં ન હતો રશિયનોની તોપોનાં મુખમાંથી પ્રલયાગ્નિ વરસવા લાગ્યો, અને તેની સામે ઉઘાડી છાતીએ ફ્રેન્ચો નિડરપણે દોડી આવ્યા તેમની હારોની હારો ઉડી જવા લાગી પણ લોહીથી વહેતી નીકોમાં થઇને, મુડદાંના ઢગલાને કચરતા પાછલી હા ના સિપાઇઓ બેધડક આગળ દોડતાજ ગયા તોપોના મુખ પાસે જઇને તોપો ફોડનારને તેમણે તલવારથી ઝટકાવી નાખ્યા અને જયનાદ ગજાવતા ઉભા રહ્યા.

પરન્તુ એટલામાંજ શત્રુના સ્વારોની પડઘીઓ સભળાઇ રણશિંગડાનો તીણો અવાજ સભળાયો સમુદ્રની ભરતીના મોજાના વેગથી દશહજાર સ્વાર ફ્રેન્ચ સેના ઉપર તૂટી પડયા. જયનાદ બંધ થઇ ગયા અને જીવને જોખમે તોપોની પાસે જઇ ઉભેલા ફ્રેન્ચો ઘાસની માફક કપાઇ ગયા આ પ્રમાણે ફ્તેહનું મોજું કોઇવાર આ બાજુએ તો કોઇવાર સામી બાજુએ એમ ઝોકાં ખાવા લાગ્યું રાત પડી આકાશમાં ધુમાડાનાં વાદળાં જામ્યાં હતાં અને તેના છત્ર નીચે મનુષ્યો દૈત્યોની માફક પ્રલય મચાવી રહ્યા હતાં મધ્યરાત્રિ થઇ ત્યારે તોપોના અવાજ બંધ થયા. બાર કલાક સુધી લડી થાકીને લોથપોથ થએલા સિપાઇઓ મુડદાંના ઢગલા વચ્ચે રુધિરપ્લાવિત મેદાનમાંજ આરામ લેવા સૂતા. મોડી રાતે નેપોલિયન ત્યાં દોડતે ઘોડે આવી પહોંચ્યો. છેલ્લા પાંચ દિવસ થયાં તેણે ઉંઘ આહારને જાણ્યો ન હતો વરસાદ, બરફ કાદવની પરવા કરી ન હતી દોઢસો માઇલસુધી વિસ્તરાતી લાંબી હારમાં કુચ કરતા વિશાળ સૈન્યમાં સર્વને ઉત્સાહ આપતો તે બધે ઘૂમી વળતો. એક ઘોડો અત્યંત દોડવાથી થાકીને મરી જતો ત્યારે બીજો અને તેના પછી ત્રીજો એમ અનેક ઘોડાપર સ્વારી કરતો તે વાવાઝોડાની ત્વરાથી આખા લશ્કરમાં ફરી વળતો હેલ્સબર્ગના મેદાનમાં તેના અતિ બહાદૂર સેનાપતિઓએ અવિચારીપણે પોતાના સિપાઇઓની કતલ કરાવી નાખી તે જાણીને તે ઘણોજ નારાજ થયો.

સવાર પડતાંજ પાછાં બેઉ લશ્કર અસલ જગ્યાએ ગોઠવાઇ ગયા. ફ્રેન્ચો મેદાનમાં અને રશિયનો પોતાના મોરચાની પાછળ ઉભા રહ્યા સિપાઇઓની નાહક ખુવારી ન થાય તે માટે નેપોલિયન હમેશાં કાળજી રાખતો હતો તેણે એવી કુનેહથી લશ્કરની હિલચાલ કીધી કે રશિયનોને એક પણ તોપ ફોડ્યા વગર તેમની મજબૂત જગ્યા એથી ખસી જવું પડ્યું તેઓ પાછા અને પાછા હઠતા ગયા. આખી રાત તેમણે ઝડપથી અવળી કુચ કરી બીજે દિવસ પણ તેઓ થાકેલા છતાં પાછા હઠતાજ ગયા આખરે તેમને થોભવાની ફરજ પડી આજે હવે તેમનું આવી બન્યું, નેપોલિયને તેમને ધકેલી ધકેલી એક નદીના વાંક આગળ લાવી મૂક્યા હતા અને તેમને પોતાના

લશ્કરની વચમાં એવા સજ્જડ ઘેરી લીધા હતા કે તેમને માટે નાસવાનો માર્ગ રહ્યો ન હતો.

જૂનની ૧૪ મી તારીખે સવારના પહોરમાંજ ફ્રિડલેન્ડનું યુદ્ધ શરૂ થયું. માર્શલ નેની ટુકડી આગળ વધી હતી તેના ઉપર આખું રશિયન સૈન્ય ચોહોમ કરી તૂટી પડયું. મદદ આવી પહોંચે ત્યાર પહેલાં માર્શલ નેના લશ્કરના ટુકડે ટુકડા કરી નાખવાનો તેમનો ઈરાદો હતો. નેપોલિયને દશ માઇલને છેટે તોપોના ધડાકા સાંભળ્યા. તેણે આસપાસની તમામ ટુકડીઓને રણક્ષેત્રમાં તેડી લાવવા માટે ચારે બાજુએ સ્વાર દોડાવી મૂકયા અને પોતે મારતે ઘોડે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. નદીના વાંકવડે ઘેરાયલી રશિયન ફોજ અને ચારે દિશાએથી દોડી આવતી પોતાની ટુકડીઓને જોઇ તેના ચહેરા ઉપર આનંદ છવાઈ રહ્યો. તેણે કહ્યું, " આજે મારેન્ગોના યુદ્ધની વરસગાંઠ છે. આજનો દિવસ આપણે માટે ફતેહનોજ છે."

માર્શલ 'ને'ની પાસે માત્ર ૨૬૦૦૦ માણસો હતાં. તેટલા વડે તે ૮૦૦૦૦ રશિયનોની સામે સવારથી અત્યારસુધી ટકી રહ્યો હતો. નેપોલિયનને ટેકરીની ટોચ ઉપર જોઇને એ સરદાર ત્યાં દોડતે ઘોડે આવી પહોંચ્યો અને બોલ્યો, "સાહેબ, જલદી કરો. મારૂં લશ્કર થાકી ગયું છે. મને મદદ આપો તો તમામ રશિયનોને હું નદીમાં ધકેલી મૂકું." તે વીર પુરુષનાં કપડાંમાં બંદુકની ગોળીઓથી કાણાં પડી ગયાં હતાં અને તેનો ઘોડો લોહીથી ખરડાઇ ગયો હતો. નેપોલિયન તેના તરફ જોઇ મગરૂર થયો અને પછી દૂરબિનથી પોતાના અને શત્રુના લશ્કરની ગોઠવણ કાળજીથી તપાસી લીધી. એક અમલદારે સૂચના કરી કે હજી થોડા કલાક થોભી જવું. નેપોલિયને દૃઢતાથી કહ્યું, " નહિ, નહિ, શત્રુ ફરીથી આવા સકંજામા નહિ આવે."

સરદારોને પોતાની પાસે બોલાવીને શત્રુ ઉપર કઇ કઇ રીતે હુમલો કરવો તેની યોજના તેણે પોતાના અપ્રતિમ, ટુંકા, દૃઢતાવાળા અને બરાબર અર્થસૂચક શબ્દોમાં સમજાવી દીધી. પછી માર્શલ નેનો હાથ પકડીને તેને ફ્રિડલેન્ડ ગામ અને તેની આગળ એકત્ર થએલા રશિયન સિપાઇઓનો ઘન સમુદાય બતાવ્યો અને કહ્યું—" આ તમારૂં લક્ષ્યબિંદુ છે. આસપાસ નજર પણ કર્યા વગર તમે ત્યાં સીધા પહોંચી જાઓ અને ગમે તેમ કરીને શત્રુસમૂહને ભેદીને શહેરમાં ઘુસી જાઓ; તમામ પૂલ તમારે કબજે લો. તમારી આસપાસ શું થાય છે તેની તમારે પરવા ન કરવી. તે કામ મારૂં ને લશ્કરનું છે."

આવુ અત્યત સાહસિક કામ પોતાને સોંપાયલું જોઇને મગરૂર થએલો માર્શલ ને ઘોડો દોડાવતો પોતાના લશ્કરની આગેવાની લેવા ચાલતો થયો. નેપોલિયન તે વીરશિરોમણીની પાછળ જોઇ રહ્યો અને બોલ્યો, " આ ખરેખરો સિંહ જેવો છે. તેના ૧૪૦૦૦ સિપાઇઓ સુદૃઢ પગલાથી ધરતી ધ્રુજાવતા શત્રુ ઉપર તૂટી પડ્યા

તેની સાથેજ આખું ફ્રેન્ચ લશ્કર આગળ ધસવા લાગ્યું આ દેખાવ ભયાનક પણ ભવ્ય હતો. હજારો મેઘગર્જનાના જેવા તોપોના ધડાકાથી મેદાન ધ્રુજવા લાગ્યું

ફ્રિડલેન્ડ ગામ સળગી ઉઠ્યું અને માર્શલ ને તેના સળગતાં ઘર અને સાંકડી ખરડાયેલી શેરીઓમાં જઈ પહોંચ્યો રાત્રિ પડી અને ત્યાર પછી દેખાવની ભયાનકતા અવર્ણનીય થઇ પડી ૨૫૦૦૦ રશિયનો હણાયા પછી આખું લશ્કર ગભરાટમાં પડીને નદી તરફ નાસવા લાગ્યું ફ્રેન્ચો તેમના સમૂહમાં તોપના ગોળા, ગોળી અને ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવી મોટાં મોટાં ગાબડાં પાડતા ગયા નદી ઉપરના પુલ તો માર્શલ નેના માણસોએ અગાઉથીજ બાળી નાખ્યા હતા પછી તો નાસાનાસ થઇ રહી અને રશિયનોની ઘાસની માફક કતલ થવા લાગી ઘણા કે તો નદીમાં ઝંપલાવ્યું કેટલાક જ્યાં પાણી ઘટી ગયું હતું ત્યાંથી સામે કિનારે જઇ શક્યા, પણ હજારો સિપાઇઓ તણાઇ ગયા માઇલના માઇલ સુધી નદીના કિનારા ઉપર ડૂબી મુએલાના મુડદાં જોવામાં આવતાં હતાં જેઓ તરી શકતા તેઓ પણ ગોળીઓથી વીંધાઇને મરણ પામતા અને તેમના રુધિરથી નદીનું પાણી લાલ થઇ ગયું

હવે રશિયા અને તેના મિત્રોનું બળ પૂરેપૂરું તૂટી ગયું હવે બીજીવાર લડવાની તાકાત તેમનામાં રહી ન હતી. હવે તો રશિયન સેનાપતિઓ અને સિપાઈઓ પણ સલાહ કરીજ જોઇએ એવી બૂમ ઉઠાવવા લાગ્યા એલેક્ઝાન્ડરે હવે યુદ્ધવિરામ માટે યાચના કરી નેપોલિયનને કહ્યું કે આટલો બધો પરિશ્રમ અને દુખ વેઠ્યા પછી ભવિષ્યના સલામતી અને સ્વમાન જળવાય એવી સલાહ કરવા હું ઘણો ખુશી છું આ પ્રમાણે આ વિગ્રહ જ પૂરો થયો

प्रकरण २६ मुं—टिलिसटनी सलाह

શિયાની સરહદ આગળ નિમેન નદીને કિનારે નેપોલિયને પોતાના સૈન્યને થોભાવ્યું. બોલોનની છાવણી છોડયાને માત્ર વીશજ મહિના થયા હતા એટલામાં તે આખા યૂરોપ ખંડમાં ફરી વળ્યો અને એકત્ર થએલા યૂરોપના નૃપતિઓનાં સૈન્યનો પરાજય કરી નાખ્યો. શિયાળાનાં બરફનાં તોફાન શમી ગયાં હતાં અને ઊનાળાની રમણીય શોભા જગત્ ઉપર પથરાઇ હતી. ફતેહથી ઉલ્લાસમાં આવી ગએલા સિપાઇઓને જ્યાં તેમનો પરમપ્રિય સરદાર લઇ જાય ત્યાં જવા તેઓ ખુશી હતા; પણ તેના શત્રુઓનું બળ ક્ષીણ થઇ ગયું હતું. અલેક્ઝાંડર અને પ્રશિયાનો રાજા ૭૦૦૦૦ સિપાઇઓ સાથે નદીને ઉત્તર કિનારે પડયા હતા; પણ ઘણી ખરી તોપો અને દારૂગોળો ગુમાવવાથી તેમનુ લશ્કર નિરુત્સાહી થઇ ગયું હતું. સામા કિનારા ઉપર નેપોલિયનની ધજા એક લાખ અને સિત્તેર હજાર ફતેહમંદ થએલા યોદ્ધાઓ ઉપર ગર્વસહિત ફરફરતી હતી.

બેઉ સૈન્યની વચમાં માત્ર નિમેન નદીજ હતી, પણ નેપોલિયને હમેશની માફક અગમચેતી વાપરીને જાણે લડાઇ ચાલુજ હોય તેમ મોરચા નાખીને, યુદ્ધસામગ્રી તથા લશ્કર તૈયારને તૈયારજ રાખ્યાં હતાં. પરાજિત થએલા બેઉ રાજાઓ સંધિવિચાર ચલાવવા ઘણાજ આતુર હતા. ૨૫મી જુને પહેલી મુલાકાતનો દિવસ ઠરાવ્યો હતો.

ગણિતશક્તિ અને કવિત્વવૃત્તિ બેઉ એક માણસમાં ઘણીવાર હોતાં નથી, પણ નેપોલિયનમાં બેઉનું અજાયબ જેવું સંમિલન થયુ હતું. તે પૂરેપૂરો રસજ્ઞ હતો ને સૌન્દર્ય તથા ભવ્યતાનું દર્શન સારામાં સારી રીતે કરી શકતો. નૈતિક ભવ્યતાની છાપ તેના હૃદયપર પડી શકતી હતી અને બીજાનાં હૃદય ઉપર તેની છાપ કેમ પાડવી તેની પણ ચાવી તે જાણતો હતો. યૂરોપમાં હવે સુલેહ પ્રવર્તાવવી કે યુદ્ધો મચાવીને પ્રજાની પાયમાલી થવા દેવી તેનો નિર્ણય કરવાને દુનિયાના બે સૌથી બળવાનમાં બળવાન રાજાઓ આજે તેને મળવાના હતા. એક વરસસુધી તેમનાં સૈન્યોએ ખૂનખાર યુદ્ધો કર્યાં હતાં. બેઉ પક્ષના મળીને એથી અઢીલાખ માણસો સામસામાં ઊભાં હતાં, વચમાં નદીનો પ્રવાહ વહી જતો હતો. આ આશ્ચર્યકારક દૃશ્ય

ઉપર આખા યુરોપની દૃષ્ટિ ઠરી રહી હતી આ બનાવ કેવો ભવ્ય થવાનો હતો તે નેપોલિયન જાણતા હોવાથી તેની ભવ્યતાની છાપ ચિરસ્થાયી રહે તે માટે તેણે પૂરતી ગોઠવણ કરાવી હતી.

નિમેન નદીના બેઉ કિનારાથી સમાંતરે એક વિશાળ અને ભવ્ય તરાપો બાંધવામાં આવ્યો તેના ઉપર કિંમતી ગાલીચા પથરાવ્યા અને તેને ઝળુમારીથી મનોરંજક સુશોભિત બનાવ્યો તેના એક ભાગમાં બાદશાહી ઠાઠનો મંડપ ઉભો કરાવ્યો મંડપનો દેખાવ અદ્ભુત ભવ્ય અને મનોવેધક બનાવવામાં ખર્ચની કંજુસાઈ રાખી ન હતી બેઉ પક્ષનાં સૈન્ય નદીની બન્ને બાજુ સામસામે કિનારે ગોઠવાઈ ગયાં આસપાસ હજારો પ્રેક્ષકોની પણ ઠઠ જામી રહી હતી ઈશ્વર પણ આ દૃશ્ય જોઇને પ્રસન્ન થયો હોય એમ દેખાતું

બરાબર એક વાગે બેઉ કિનારેથી તોપોના ધડાકા થયા અને તેની સાથે બેઉ શહેનશાહ પોતપોતાના મુખ્ય અમલદારો સાથે હોડીઓમાં બેસીને તરાપામાં રચેલા મંડપ તરફ જવા નીકળ્યા નેપોલિયનની હોડી પહેલી જઇ પહોંચી તેથી તે અલેક્ઝાન્ડરને લેવા માટે સામો આવ્યો. બેઉ નૃપતિઓ એક બીજાને ભેટ્યા હજારો મનુષ્યોનાં નેત્ર આ સુંદર દૃશ્ય જોઇ પ્રસન્ન થયાં અને બે લાખ મનુષ્યોના કંઠમાંથી એવો મેઘગંભીર જયધ્વનિ નીકળ્યો કે તેના ઘોરમાં એક હજાર તોપોના ધડાકા પણ ડૂબી ગયા

બેઉ શહેનશાહ જોડે મંડપમાં દાખલ થયા અલેક્ઝાન્ડરે શરૂઆતમાંજ કહ્યું –

" હું પણ અંગ્રેજોને તમારા જેટલોજ ધિક્કારૂં છું તેમની સામે તમે જે જે સાહસ આદરો તેમાં હું તમારી સાથે સામેલ થવા તૈયાર છું "

નેપોલિયને કહ્યું, ' જો તેમજ હશે તો બધી ગોઠવણ સહેલાઇથી થઈ શકશે અને સલાહ પણ થઇ ગઇજ જાણવી "

તેમની વાતચીત બે કલાક સુધી ચાલી નેપોલિયનના અસામાન્ય બુદ્ધિ વૈભવથી અલેક્ઝાન્ડર અંજાઇ ગયો તેણે પછીથી એક પ્રસંગે કહ્યું હતુ કે ' બીજા કોઇએ એ માણસ જેટલો મારો પ્રેમ સંપાદન કર્યો નથી ' નેપોલિયને કહ્યું, ' આપણે એક બીજાનાં મન સારી રીતે સમજી શકીશું માટે વચમાં કોઇ મધ્યસ્થને રાખ્યા વિના આપણે જે વાત કરવી હશે તે રૂબરૂમાંજ કરીશું "

અલેક્ઝાન્ડરની ઉમ્મર માત્ર ત્રીશજ વર્ષની હતી આખી દુનિયામાં જેની કીર્તિ ગવાઇ રહી છે એવો નેપોલિયન પોતાની સાથે આવી રીતે વાત કરે છે તે જોઇને તે ખુશખુશ થઈ ગયો એવો ઠરાવ થયો કે ટિલ્સિટ શહેરના એક ભાગમાં નેપોલિયને અને બીજા ભાગમાં અલેક્ઝાન્ડરે રહેવું નેપોલિયને તેના સત્કારને માટે ઉમદામાં ઉમદા ગાડીઓ મોકલાવીને પોતાના પરોણાને માટે દરેક પ્રકારની સુખ

સામગ્રી પૂરી પાડી.

બીજે દિવસે તેઓ પાછા તરાપા ઉપર બીજીવાર મળ્યા. આ વખતે પ્રશિયાનો કમનશીબ રાજા ફ્રેડરિક પણ અલેક્ઝાન્ડરની સાથે આવ્યો હતો. તે સુસ્ત અક્કલનો, મંદ બુદ્ધિનો, અને જડ જેવો હતો. અલેક્ઝાન્ડરનો બધો મુલક હજી તેનાજ તાબામાં હતો. તેના રાજ્યનાં તમામ સાધનો હજી તેના કાબૂમાં હતાં. તેથી તે નેપોલિયનની સાથે સમાનતાના ધોરણ ઉપર સલાહ કરવા ધારે તો કરી શકે. પણ ફ્રેડરિકે તો વગર કારણે લડાઈ ઊભી કરી હતી. તેણે પોતાનું તમામ રાજ્ય ગુમાવ્યું હતું. હવે તો નેપોલિયન દયા બતાવીને જે કાંઈ પાછું આપે તેટલુંજ તેને મળે એમ હતું. તેમની વાતચીત અડધો કલાક ચાલી. બિચારા ફ્રેડરિકને એ અડધો કલાક અડધા યુગ જેવો લાગ્યો. તેણે લડાઈનાં બહાનાં બતાવવા માંડયાં. હારેલા શત્રુની લાગણી ન દુખાય તેટલા માટે નેપોલિયને મોટું મન કરી એટલુંજ કહ્યું કે ઈંગ્લંડના કાવા દાવાને વશ થઈને પ્રશિયાની સરકારે યૂરોપ ખંડને લડાઈમાં સંડોવ્યો એ ઘણું ખોટું થયું. પછી તેમણે એવો નિશ્ચય કર્યો કે ફ્રેડરિકે પણ અલેક્ઝાન્ડરની સાથે રહેવા આવવું.

આ પ્રમાણે તેઓ વારંવાર મળવા લાગ્યા અને જૂના મિત્રોની માફક સાથે જમતા અને ઘોડે બેસીને ફરવા જતા. માત્ર ફ્રેડરિક એકલો આ આનંદમાં ભાગ લઈ શકતો ન હતો. તે હમેશાં થોડું બોલતો અને જાણી જોઈને પાછળ રહી જતો. નેપોલિયન અને અલેક્ઝાન્ડર તો ખરેખરા મિત્રોજ બની ગયા. તેમનું જોઈને તેમના સરદારો અને સિપાઈઓ પણ એક બીજા સાથે મિત્રભાવે વર્તવા લાગ્યા. [illegible] અને લશ્કરી રમતગમતોના જલસા થવા લાગ્યા. બેઉ પ્રજાની [illegible] ઓમાં ખરેખરો બંધુભાવ પ્રવર્તી રહ્યો. "નેપોલિયન જીવો" "અલેક્ઝાન્ડર [illegible] ના ગર્જનાઓ ઓતપ્રોત થઈ ગઈ.

એક દિવસે નેપોલિયન અને અલેક્ઝાન્ડર સાથે ફરતા હતા [illegible]

[illegible]

તરફ ફરીને વિવેકથી કહ્યુ, " ભાઇ, તમે બીજે બધે ઠેકાણે જીતો છો તેમ અહિ પણ તમારીજ જીત થઇ છે "

નેપોલિયને તરતજ યોગ્ય ઉત્તર વાળ્યો કે ' બીજે ઠેકાણે મને મારા સિપાઇઓ જીત અપાવે છે તેમ અહિ પણ આ સિપાઇઓજ મને જીત અપાવી છે "

બેઉ જણુ તેમની આગળ જગતનો નકશો રાખીને કલાકના કલાક સુધી વાતો કરતા અનેકઝાન્ડર નેપોલિયનના નવા સુંદર વિચારો જાણીને મુગ્ધ બની ગયો તેને ઈંગ્લંડના પક્ષમાથી છુટો પાડીને ફ્રાન્સનો મિત્ર બનાવવાની નેપોલિયનની મોટી ઉમેદ હતી તેણે એક દિવસ અનેકઝાન્ડરને કહ્યું " ઈંગ્લંડનો આચાર શો છે? સમુદ્ર ઉપર બધી પ્રજાઓનો હક્ક છે તેને બદલે ઈંગ્લંડને એકને હાથેજ હક્ક ભોગવવો છે દુનિયાનો વ્યાપાર પોતાનાજ હાથમાં લઇ લેવો છે તટસ્થ રાજ્યો ઉપર પણ દબાણ કરવુ છે અને દેશાવરથી આવતા માલની મો માગી કિંમત લેવી છે, યૂરોપના તમામ દેશોમા પગપેસારો કરવો છે અને આપણને વગતા પોતાના હાથના આખી દુનિયા પાસે પગ ધોવરાવવા છે!"

'મારા ઉપર આરોપ મૂકવામાં આવે છે કે લડાઇ હુ ઉભી કરુ છુ હુ તો સલાહ કરવા તૈયાર છુ તમે પોતેજ અમારા મધ્યસ્થ થાઓ ચાલો હુ માલ્ટા છોડી દઉ છુ પણ ઈંગ્લંડ સ્પેન અને હોલેન્ડ પાસેથી જે સસ્થાનો ઝુટવી લીધાં છે તે પાછાં આપવાં જોઇએ "

" જો ઈંગ્લંડ આ શરતે નાકબુલ કરે તો આપણે તેને તાબે થવાની ફરજ પાડવી જોઇએ આખી દુનિયાને તે વખતો વખત લડાઇઓથી રંજાડ્યા કરે છે તે શુ વાજબી છે? જો ઈંગ્લંડ આપણી વાજબી સરતો સ્વીકારવા ના પાડે તો તમારે ફ્રાન્સના મિત્ર બનીને તેની સામે લડાઇ જાહેર કરવી તેને જ્યારે એમ માલમ પડશે કે મારી સામે એકલુ ફ્રાન્સ નહિ પણ આખો યૂરોપ ઉભો થએલો છે તો તેને ફાયદેસર સલાહ કરવાની અને નહિ તો હારીને હથિયાર મૂકી દેવાની ફરજ પડશે "

તુર્કસ્તાનનો સવાલ ઘણો તકરારી હતો રશિયાને તુર્કસ્તાન ખાઈ જવુ હતુ અને યૂરોપમાંથી મુસલમાન સત્તાનો પગજ ઉખાડી નાખવો હતો પણ જો તેમ થાય તો તેની સત્તા ધારવા કરતાં પણ વિશેષ બળવાન થઈ જાય તુર્કસ્તાનને નવજીવન આપીને તેનો પુનરુદ્ધાર કરવાનુ તો અશક્યજ હતુ નેપોલિયન કહેતો કે એ રાજ્યને કૃત્રિમ ટેકો આપીને નિભાવી રાખવુ નકામુ છે તે વહેલુ મોડુ પડવાનુ તો ખરુ પણ તે વખતે તેનો મોટો ભાગ ઈંગ્લંડ ન પચાવી પડે તેટલુ જ સાચવી લેવાની જરૂર છે '

પ્રશિયાની ખૂબસુરત અને બાહોશ રાણીએ પોતાના સૌંદર્ય અને વાણીની છટાથી નેપોલિયનના મન ઉપર અસર કરીને પોતાના પતિને માટે વધારે અનુકૂળ સરતો કરાવી લેવાને ફાંફા માર્યા અને તે વહેલી આવી હોત તો કદાચ તેણે કેટલોક ફેરફાર

કરાવ્યો હોત. પણ હવે કાંઇ વળે એ ન હતું એટલે પ્રશિયામાં અને તેથી કરીને આખા યૂરોપમાં દાવાગ્નિ સળગાવનાર તે રાણી ત્યાંથી ચાલી ગઇ. પોતાની સઘળી આશાઉમેદ આ પ્રમાણે ભાગી પડવાથી અને પ્રશિયાની અવનતિ તેના અભિમાની હૃદયથી ખમી નહિ શકાવાથી શોકની અસરથી તે થોડાજ વખતમાં મરણ પામી.

રશિયા, પ્રશિયા, અને ફ્રાન્સ વચ્ચે આ પ્રસંગે થએલી સલાહ ઇતિહાસમાં "ટિલ્સિટની સલાહ" ને નામે મશહૂર છે. પ્રશિયાના રાજાને તેના રાજ્યનો અડધો ભાગ પાછો મળ્યો. પોલેન્ડનો જે મુલક તેણે તફડાવી લીધો હતો તેનું એક જૂદું રાજ્ય બન્યું. નેપોલિયને ગુલામો રાખવાનો રિવાજ નાબૂદ કર્યો; મજૂરો પણ લગભગ ગુલામી અવસ્થામાં હતા તેમાંથી તેમને મુક્ત કર્યા અને યાહુદીઓ ઉપર થતો અન્યાય અટકાવ્યો. નેપોલિયન અને અલેક્ઝાન્ડર એકબીજાને લડાઇમાં મદદ કરવાને બંધાયા. પ્રશિયા પાસેથી મેળવેલા મુલકનું એક નવું વેસ્ટફેલિયાનું રાજ્ય બનાવ્યું અને જોસેફ બોનાપાર્ટ તેનો રાજા થયો. આ પ્રમાણે નેપોલિયને પોતાની સ્થિતિ મજબૂત કરી દીધી.

નેપોલિયનને ફ્રાન્સ છોડયાને લગભગ એક વર્ષ થયુ હતું. અત્યારે તે પોતાની રાજધાનીથી પંદરસો માઇલ દૂર આવ્યો હતો. યૂરોપખંડમાં હવે તેણે સુલેહ પ્રવર્તાવી હતી. આ વખતે તેની સત્તા છેક ઉંચામાં ઉંચી અવસ્થાએ પહોંચી ગઇ હતી. યૂરોપ તેના બુદ્ધિવૈભવથી અંજાઇ ગયો હતો, તેના સૈન્યથી પરાજિત થઇ ગયો હતો અને તેથી તેનો નૃપતિ તરીકે સ્વીકાર કરવાની એકલા ઇંગ્લંડ સિવાય તમામ દેશના રાજાઓને ફરજ પડી હતી. એકલું ઈંગ્લંડજ પોતાના નૌકાસૈન્યથી સુરક્ષિત હોવાથી તલવાર મ્યાન કરતું ન હતું. હજી પણ તે રાજખટપટ અને નાણાંના જોરથી બીજા નવાં રાજ્યો સાથે એકસંપી કરવા કાવાદાવા કરી રહ્યુ હતુ. ઇંગ્લંડનો સમુદ્ર ઉપર અધિકાર છતાં હવે નેપોલિયનના બુદ્ધિબળથી તેની સ્થિતિનું ગૌરવ ઉતરી ગયું હતું પોતાની અભિમાની વર્તણુકને લીધે તે સર્વત્ર અપ્રિય થઇ પડયું હતું. હેઝલિટ લખે છે કે "ફ્રાન્સના રાજાએ ઈંગ્લંડની બીજા રાજ્ય ઉપર ગેરવાજબી દમાણુ કરવાની નીતિ, તેની ઉદ્ધત વર્તણુક અને લોભવિષે જે પોકાર ઉઠાવ્યો હતો તે તદ્દન વાજબી હતો." બીજા રાજ્યોના હક્ક મંજૂર કરવાની અને પોતાની લોહી નીગળતી તલવાર મ્યાન કરવાની ઈંગ્લંડને ફરજ પાડવાના ઉદ્દેશથી આખો યૂરોપ હવે તેની સામે લડવા તૈયાર થયો હતો. પણ તેણે કોઇની પણ દરકાર કર્યા વગર પોતાનો કાફલો તૈયાર રાખ્યો અને આખા જગતને પોતાની સાથે યુદ્ધ કરવાને અહંકારમુક્ત નિમંત્રણ કર્યું.

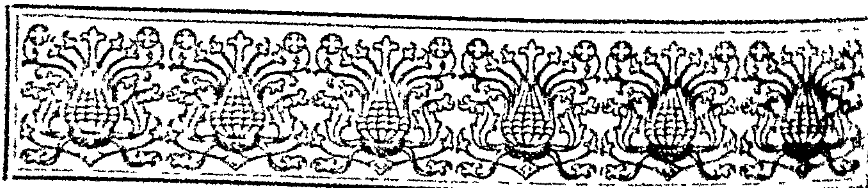
સલાહના કોલકરારપર સહીઓ થયા પછી નેપોલિયન તરતજ પારિસ જવા નીકળ્યો અને જુલાઇની ૨૭ મી તારીખે સવારના ૭ વાગે નેપોના અવાજ ઉપર

લોકોને જાણ થઈ કે બ્રુમેર ૧૮ રાજધાનીમાં ચારે પરોઢીઓ છે ખાલી જગ્યા ઉપર તેને અમૃતયોગ હોવાથી વાદો વાત મુસાફરી કરીને લોકોને અગાઉથી ખબર આપ્યા વગર સવારના પહોરમાં તે શહેરમાં દાખલ થઈ ગયા આ સમાચાર ઘરે ઘરે વિજળીની વેગે ફેલાઈ ગયા, અને શેરીએ ગલીએ લોકોએ પોતાના દેશના ઉદ્ધારકની વાહ વાહ કરવા માંડી નેપોલિયને દેશને હાનિ અને અપમાનમાંથી મુક્ત કર્યો હતો અને સમૃદ્ધિ તેમજ ગૌરવના શિખર ઉપર બેસાડ્યો હતો એટલું જ નહિ તે પ્રમાણે રાજનૈતિક પક્ષના માણસોએ પણ કબૂલ કર્યું પરંતુ રાત પડતાંજ આખું શહેર રોશનીથી ઝગઝગી રહ્યું પણ લોકોના અભિનંદન સ્વીકારવાની તેને નવરાશ ન હતી તે તો જાણે વિનોદને માટે ટુંકી મુસાફરી કરીને પાછો આવ્યો હોય તેમ એકદમ સેંટ ક્લાઉડ ગયો અને ત્યાં પ્રધાનમંડળની સાથે કામ કરવા મંડી ગયો

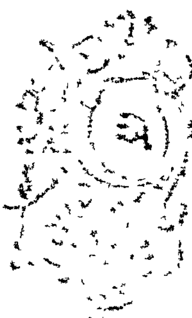
જગતના ઇતિહાસમાં કદિ પણ જોવામાં ન આવી હોય એવી ઉપરાઉપરી ફતેહો જીતીને તે પાછો આવ્યો હતો તેના ચહેરા ઉપર આજે અપૂર્વ આનંદ અને સંતોષ જણાઈ રહ્યો હતો તેણે પોતાના પ્રધાનમંડળને કહ્યું ' હવે યુરોપમાં સુલેહ જળવાઈ રહેશે એમ આપણે ખાત્રીથી માનીએ છીએ સમુદ્ર ઉપરની તકરારનો નિર્ણય થઈ જશે માટે હવે વળી પાછા આપણે વેપાર અને ઉદ્યોગ તરફ વળીએ હું સેનાપતિનું કામ કરીને ધરાઈ ગયો છું તેથી હવે લશ્કરની તપાસ ન લેતાં રાજ્યના મુખ્ય પ્રધાન તરીકે રાજનૈતિક પ્રસંગોનું અવલોકન કરવા માગું છું "

નેપોલિયનના રાજ્યની સ્થિરતા ઉપર લોકોને કેટલો વિશ્વાસ હતો તે સરકારી લોનના ભાવ ઉપરથી જણાઈ આવે છે તે ફર્સ્ટ કૉન્સલ થયો ત્યારે પાંચ ટકાના વ્યાજની પાંચસો ફ્રાન્કની લોન પાસેક ફ્રાન્કે વેચાતી હતી તેજ લોનનો ભાવ આજે આ સો પાસેનો થયો હતો તે જમાનામાં છથી સાત ટકાનું વ્યાજ લોકોને સહેલાઈથી ઉપજતું છતાં તેઓ પાંચ ટકાની સરકારી લોન લેતા તે ઉપરથી રાજ્યની સ્થિરતા ઉપર લોકોને દૃઢ વિશ્વાસ હતો એમ સાબિત થાય છે

प्रकरण ३७ मुं—नेपोलियनना राजनैतिक अभिप्राय

ક દિવસનો [illegible] આરામ લીધા વગર ચાલતાંની સાથેજ [illegible] [illegible] થવામાં [illegible] હિત સમાયલું હતું એવા કાર્યોની [illegible] [illegible] પોતાના તમામ માનસિક બળ અને ઉત્સાહ[illegible] [illegible] લાગી ગયો. યુરોપના તમામ દરબારોમાં [illegible] પ્રતિનિધિઓને તેણે મોકલી દીધા. રશિયા જે [illegible] કરે ને સ્વીકારવાની ઇંગ્લાંડ ના પાડે તો પછી તેને [illegible] ફેરવવામાં તમામ રાજ્યોના [illegible] [illegible]

[illegible]

સ્વીકારી શકતા નથી. એ રાજ્યો પામે પણ એકવાર સ્વસ્થાનો હતા એકવાર તેઓ પણ ઈંગ્લંડની માફક વેપાર ખેડતા હતાં તેમના રાજ્યોનો સમુદ્રકિનારો ઈંગ્લંડના કરતા વધારે છે, પણ કુસંપથી તેઓ બળહીન બની ગયા અને ઈંગ્લંડે એક પછી એક રાજ્ય ઉપર આક્રમણ કરીને તેમનું નૌકાસૈન્ય નષ્ટ કરી નાખ્યું રશિયા, સ્વીડન, ફ્રાન્સ, સ્પેન વગેરે રાજ્યો પાસે બળવાન કાફલો તૈયાર કરવાનાં પૂરતા સાધન છતા તેમનાં વહાણથી બંદરની બહાર ફરકાતુ પણ નથી "

"હું તો સલાહજ કરવા ઇચ્છું છુ ફ્રાન્સના ગૌરવને ક્ષતિ ન પહોંચે અને પ્રજાનું સ્વમાન સચવાય તેવા કોઈ પણ ભોગે હું સલાહ કરવા માગુ છુ સલાહ થવાની જરૂર છે અને હુ તથા યૂરોપ ખંડના બધા રાજાઓ સલાહ કરવા ઇન્તેજાર છીએ મને ઈંગ્લંડ પ્રત્યે દ્વેષ નથી તેમ ક્રોધવૃત્તિને વશ થઈને તેના તરફ હુ અન્યાય પણ કરતો નથી. ઈંગ્લંડે મારા તરફ બહિષ્કારની નીતિ આદરી છે તેની સામે મે કોન્ટિનેન્ટલ પદ્ધતિ (યૂરોપ ખંડમાંથી ઈંગ્લંડના માલનો બહિષ્કાર) રૂપી શસ્ત્ર વાપર્યું છે મારા શત્રુઓ જણાવે છે તેમ ઈંગ્લંડ તરફ ઈર્ષ્યાથી પ્રેરાઇને નહિ પણ ઈંગ્લંડ અને ફ્રાન્સના હક્ક વચ્ચે જે કૃત્રિમ અને ગેરવાજબી ભેદ ઉભો થયો છે તેને રદ કરવાની ઈંગ્લંડને જરૂર લાગે એટલોજ મારો ઉદ્દેશ છે ભલે ઈંગ્લંડ પૈસે ટકે આબાદ થાય. તેમાં મને જરાએ વાંધો નથી, પરતુ ફ્રાન્સને તથા તેનાં મિત્રરાજ્યોને પણ તેટલાજ હક્ક મળવા જોઇએ "

"કોન્ટિનેન્ટલ પદ્ધતિનો એકજ ઉદ્દેશ છે કે યૂરોપની પ્રજાના અને ફ્રાન્સના જાહેર અધિકારનો કાયમને માટે નિર્ણય કરવાનો સમય જેમ બને તેમ નજીકમાં લાવી મૂકવો. ઉત્તરનાં રાજ્યોના રાજાઓ મારી સૂચવેલી બહિષ્કારની નીતિનો ચુસ્ત પણે અમલ કરે છે અને પરિણામે તેમના દેશના વ્યાપારને ઘણો લાભ થયો છે પ્રશિયાના કારીગરો હવે આપણા દેશના કારીગરોની બરોબરી કરી શકે એવા થયા છે તમને ખબર તો હશે કે ફ્રાન્સના કોઈ પણ બંદરે પરદેશમાં બનેલી ચીજ દાખલ થઇ શકતી નથી તેજ પ્રમાણે હુ સ્પેનમાં પણ બંદોબસ્ત કરી દેવાનો છુ એટલે પોર્ટુગાલ ઈંગ્લંડથી છૂટુ પડશે અને બેઉ રાજ્યો ફ્રાન્સની વ્યાપારનીતિનો સ્વીકાર કરશે. તેમ થતાં તુર્કસ્તાન સિવાય યુ ના કોઇ પણ દેશના બંદરે ઈંગ્લંડનો માલ જવા પામશે નહિ. તુર્કસ્તાન યૂરોપ સાથે વેપાર કરતું નથી એટલે તેની મને ઝાઝી પરવા નથી.

હોલેન્ડના રાજ્યમાં થઈને યૂરોપ ખંડમાં પોતાનો માલ મોકલવાની અંગ્રેજ વપારીઓને તમે જે અનુકૂળતા કરી આપો છો તેનુ વિનાશકારક પરિણામ હવે તમને સમજાય છે ? તેમ કરવાથી આપણી સામે લડવાનુ બળ મેળવવાની અને બીજા રાજ્યોને આપણી સામે ઉભાં કરવાની આપણે ઈંગ્લંડને અનુકૂળતા કરી

આપીએ છીએ ઇંગ્લંડના પ્રધાનમંડળની ચાણક્યનીતિની સામે બચાવ કરવાની જેટલી મને જરૂર છે તેટલીજ તમને છે. થોડાં વરસ તમે ગમે તેમ કરીને ટકી રહેશો તો અત્યારે આપણને જેટલી સલાહ કરવાની જરૂર લાગે છે તેટલી ઇંગ્લંડને પણ લાગશે. તમારા દેશની વસ્તુસ્થિતિ તપાસશો તો માલમ પડશે કે મારી બહિષ્કારની નીતિથી મારા કરતાં તમારા દેશને વધારે લાભ છે. હોલેન્ડ નાવિકોનો અને વેપારીઓનો મુલક છે. હોલેન્ડ પાસે ઉત્તમ બંદરો, વહાણ, નાવિકો, સેનાપતિઓ અને પોતાના પગપર ઉભાં રહી શકે એવાં સંસ્થાનો છે. અંગ્રેજોના જેટલોજ તમારા લોકો વ્યાપાર ખેડી જાણે છે, ત્યારે આ બધા લાભ સાચવવાની હોલેન્ડને જરૂર નથી? જ્યારે સુલેહ થશે ત્યારે હોલેન્ડને તેની અસલની જાહોજલાલી પ્રાપ્ત થશે કે નહિ? થોડાં વરસ કદાચ દુઃખ વેઠવું પડે પણ હોલેન્ડનો રાજા ઇંગ્લંડના સુબા જેવો બની જાય અને આખો દેશ ઇંગ્લંડના તાબાના મુલક જેવો બની જાય એ વધારે દુઃખકર નથી? છતાં અંગ્રેજ વેપારીઓને તમે જે અનુકૂળતા આપો છો તેનું પરિણામ તો મેં ઉપર કહ્યું તેજ આવનાર છે. સિસિલિ અને પોર્ટુગાલનાં દૃષ્ટાંત તમારી નજર આગળ મોજૂદ છે."

"ધીરજ રાખો. વખત શું કરે છે તે જુઓ. તમારે તમારા દેશમાં બનતો ઘરે વેચવો છે અને ઇંગ્લંડને તે ખરીદવો છે. તે માટે તમે એવી ગોઠવણ કરો કે અંગ્રેજ વેપારીઓ અમુક જગ્યાએ ચોરી છૂપીને આવે અને દારૂ લઇ જાય; પણ તેના બદલામાં પૈસાજ લેજો. તેમનો માલ કદી પણ લેતા નહિ. સલાહ તો આખરે થવાની છે, પણ મારી સૂચના પ્રમાણે ચાલશો તો તેમના અને આપણા બેઉના હિત જળવાય એવી રીતની સલાહ આપણે કરી શકીશું. ઇંગ્લંડનો સમુદ્ર ઉપરનો અધિકાર આપણને સ્વીકારવો પડશે તોપણ તે આપણે એવી રીતે સ્વીકારીશું કે આપણા વ્યાપારને નુકસાન ન કરી શકાય અને સમુદ્રમાં ફરતાં આપણા વહાણોનું અપમાન કદી પણ ન થાય."

ઇટાલિમાં ઇટ્રુરિયાનું નાનું રાજ્ય છે. તેની ગાદી ઉપર નેપોલિયને સ્પેનના રાજકુમારને મૂક્યો હતો. તે આળસુ અને નિર્બળ મનનો રાજા મરી ગયા પછી તેની રાણી રાજ કરવા લાગી. તે પણ તેના પતિના જેવીજ હતી. નેપોલિયનની [illegible] સ્વરૂપ તેનાથી સમજાય એમ હતુંજ નહિ. તેથી ત્યાંના લેગહોર્ન બંદરમાં [illegible] વેપારીઓ બેધડક વેપાર કર્યા જતા હતા, અને ત્યાંથી તેમનો માલ આખા [illegible] ફેલાઇ જતો હતો. આમ થવાથી નેપોલિયનની સુંદર યોજના નકામી [illegible] નેપોલિયને એકદમ ૪૦૦૦ માણસો મોકલીને તે શહેર કબજે કરી લીધું. [illegible] વેપારીઓની તમામ મિલકત જપ્ત કરી લીધી અને તેમના [illegible] કરી દીધું. આ કામ [illegible] નું હતું. પોતાના [illegible] નેપોલિયને [illegible]

"જગતને સલાહની જરૂર છે ઇગ્લંડને સલાહ કરવી નથી તેનું સમુદ્ર ઉપર સર્વો પરિપણું હોવાથી તેને લાગતી શકાય એમ તો છેજ નહિ તેને સલાહ કરવાની ફરજ પડે એવી રીતનું તેના ઉપર દાબ કરવું હોય તો તેના વેપારને તોડી પાડવો આ કામ કરવા આખો યુરોપ એક થયો હતો આવી ભવ્ય યોજનાનો શું એક નાનકડા રાજ્યની મૂર્ખાઈ અને સ્વચ્છંદી વાણીને લીધે મારે ત્યાગ કરી નાખવો?"

નેપોલિયને પોતાના પ્રધાનમંડળને માટે સભાસદોની પસંદગી ઘણીજ સંભાળથી કરેલો રાજ્યના દરેક પ્રકરણમાટે ખાસ યોગ્યતાવાળા માણસો જ્યાંથી મળી આવે ત્યાંથી વીણી વીણીને લઈ આવતો પ્રધાનમંડળના સભાસદોએ સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, કાયદા, દિવાની અને લશ્કરી બાબતો તથા ધર્મ અને નૌકાસૈન્યનો વહીવટ એટલી બાબતોનોજ હેવાલ રજૂ કરવાનો હતો કોઈ નવો મુલક જીતાતો કે તરતજ ત્યાંના સારામાં સારા માણસોને પ્રધાનમંડળમાં જગા મળતી, અને એ રીતે ત્યાં બાહોશમાં બાહોશ માણસોની હમેશાં ભરતી થયા કરતી

સભાના પ્રમુખસ્થાને નેપોલિયન બેસતો કોઈવાર કંટાળો આવે એવી ચર્ચા ચાલતી હોય ત્યારે તે છાતી ઉપર ડોકું નમાવીને ઉંડા વિચારમાં ગરકાવ થઈ જતો અને કોઈવાર પોતાના અદ્ભુત શક્તિસંપન્ન મન અને બુદ્ધિના ચમત્કારથી આખી સભાને વિજળીના પ્રવાહની માફક અજાયબ જેવી સ્ફૂર્તિ આપી દેતો સભાની બેઠક ગમે તેટલા કલાક ચાલે તોપણ તે કદિ કંટાળતો નહિ. કોઈ કોઈવાર તો સવારના નવ વાગ્યાથી સાંજના પાંચસુધી સભાને કામમાં રોકી રાખતો વચમાં માત્ર એકજ કલાકનો આરામ આપતો કોઈવાર રાતના બેથી સવારના પાંચ સુધી સભાની બેઠક રાખતો વચમાં તે એકવાર ઉઠીને સ્નાન કરી આવતો અને પાછો પહેલાના જેવો તાજો થઈને આવતો તે કહેતો કે એક કલાક સ્નાન કુંડમાં બેસીને સ્નાન કરવાથી ચાર કલાકની ઉંઘનો બદલો વળે છે તે પોતે જેટલું કાળજીથી કામ કરતો તેટલી કાળજીથી બીજાઓ પાસેથી પણ આશા રાખતો કોઈ બાબતનો રિપૉર્ટ તૈયાર કરવાનો હોય તો તે કાલે સવારે અથવા અમુક સમય સુધીમાં તે થઈ જવો જોઈએ એવી તાકીદ આપતો કોઈ સભાસદને નવા કાયદાનો ખરડો રજૂ કરવા હોય તો તેને બધા મુદ્દાઓ ગોઠવીને પોતાનું ભાષણ સમજાવવા માટે માત્ર બેજ કલાક આપવામાં આવતા સભામાં ચાલતા વિવાદ વખતે વક્તાઓને ભભકવાળી ભાષા કે વાણીનો આડંબર બતાવવાનો જરા પણ અવકાશ મળતો નહિ જે કાંઈ બોલવું હોય તે સાદી ભાષામાં અને થોડામાં થોડા શબ્દોમાં બોલવાનો તેનો રિવાજ હતો પોતાની વક્તૃત્વશક્તિને માટે નામાંકિત થએલો એક નવો સભાસદ એકવાર પોતાની વાણીની છટા અને કળા બતાવવા ગયો પણ બધા હસી પડ્યા એટલે ઉત્સાહભરી વાતચીતની ઢબમાં બોલતાં શીખવાની તેને જરૂર

પડી. નેપોલિયનના પ્રધાનમંડળમાં સાહિત્ય, કલા, વિજ્ઞાન એમ દરેકે દરેક વિષયના પ્રતિનિધિઓ હતા એટલુંજ નહિ પણ ભિન્ન ભિન્ન રાજનૈતિક માન્યતાઓના પણ પ્રતિનિધિઓ હતા. જૂદા જૂદા પક્ષના લોકોને સ્વદેશપ્રેમની સાંકળથી બાંધીને સર્વનું એકીકરણ કરવા માટે નેપોલિયન ખાસ યત્ન કરતો હતો.

નેપોલિયન પોતાના ઘાયલ સિપાઇઓની જરૂરીઆતો પૂરી પાડવા માટે નિરંતર કાળજી રાખતો અને માર્યા ગએલા યોદ્ધાઓનાં બાળકો તરફ સગા બાપના જેટલું હેત રાખતો. કલ્પનામાં પણ નહિ આવે એવાં દુ:ખો અને જોખમો વેઠનારા પોતાના સાચા સિપાઇઓને માટે શું શું કરવું જોઇએ તેના વિચાર તેના કૃતજ્ઞ હૃદયમાં વારંવાર આવ્યા કરતા હતા. એક વાર તેણે પ્રધાનમંડળ આગળ એવી દરખાસ્ત મૂકી કે મ્હેસુલી, આબકારી અને જકાત ખાતાની તમામ ખાલી પડેલી જગ્યાઓ ખાલી થવાથી લશ્કરી સેવા માટે નાલાયક બનેલા જૂના યોદ્ધાઓ અને સેનાપતિઓને આપવી કે નહિ ? સભાસદો એ સાંભળીને નારાજ થયા હતા એમ લાગવાથી નેપોલિયને સૌને પોતપોતાનો અભિપ્રાય ખુલ્લી રીતે દર્શાવવાનો આગ્રહ કર્યો. એકે કહ્યું કે " લશ્કરી ધંધો કરનારાને વધારે પસંદગી આપવાથી બીજો ધંધો કરનારા લોકો નારાજ થશે. " નેપોલિયને કહ્યું કે " અત્યારે આપણે ત્યાં લશ્કરી ધંધો કરનારાઓનો જૂદો વર્ગ છેજ નહિ. આપણી સ્થિતિ જોતાં રાજ્યના દરેક માણસે શસ્ત્ર ધારણ કરવાની જરૂર છે. જેમણે સ્વદેશના રક્ષણમાટે શસ્ત્ર ધારણ કર્યાં છે તેઓમાંના ઘણાખરાને તેમના ચાલુ ધંધા છોડી દેવા પડયા છે. તેને માટે તેમને યોગ્ય બદલો આપવોજ જોઇએ. "

એક બીજા સભાસદે પ્રશ્ન કર્યો કે આ ઉપરથી પ્રજા એવો અર્થ નહિ કરે કે ભવિષ્યમાં પણ ઘણીખરી જગ્યાઓ આપ લશ્કરી માણસોથીજ પુરવા ઇચ્છા રાખો છો?

નેપોલિયને કહ્યું, " મારી ઇચ્છા છેજ. માત્ર સવાલ એ છે કે હું તેમ કરું તે વાજબી છે કે નહિ ‘ રાજ્ય બંધારણના નિયમ પ્રમાણે તમામ જગ્યાઓ [illegible] નો મને હક પણ છેજ વળી જેમણે દેશને માટે ઘણુંમાં ઘણું સહન કર્યું છે તેમને યોગ્ય બદલો આપવો એમ મારી ન્યાયવૃત્તિ પણ આદેશ કરે છે.’ પછી [illegible] હસી અને ગંભીર સ્વરે કહ્યું, ‘ બહાદુરો, લડાઇ એ કોઇ [illegible] તમે તમારી ખુરશીઓપર સ્વસ્થ ચિત્તે બેઠા બેઠા માત્ર વર્તમાનપત્રો [illegible] લડાઇની સ્થિતિ વિષે જેટલું જાણી શકાય તેટલું [illegible] પણ અમે કેવી રીતે [illegible] ઉજાગરા કરીને રાતે [illegible] કરીએ [illegible] [illegible] કરીએ [illegible] અને બીજા અનેક [illegible] [illegible] તમને ઘેર [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible]

આ દરખાસ્ત પસાર કરાવવાની તેની ઘણી મરજી હતી છતાં સભાસદોની વિરુદ્ધતાને વશ થઈને તેણે તે પાછી ખેંચી લીધી

આસ્ટર્લિટ્ઝના સંગ્રામમાં મરણ પામેલા તમામ સિપાઈઓ અને અમલદારોના બાળકોને નેપોલિયને દત્તક લીધા હતા અને તેઓ પોતાનાં નામની સાથે નેપોલિયનનું નામ જોડતાં હતાં તેમાંના એક છોકરાને તેણે પૂછ્યું કે તારે કયો ધંધો કરવો છે? છોકરો વિચાર કરવા રહ્યો તેથી નેપોલિયનેજ એક ધંધો બતાવ્યો છોકરાએ કહ્યું કે હું એ ધંધામાં જોડાઈ શકું તેટલી મારા પિતાની મિલકત નથી નેપોલિયને કહ્યું, 'તેની તારે શી ફિકર? શું હું તારા પિતાને ઠેકાણે નથી?' આ પ્રમાણે નેપોલિયનના હૃદયની ઉદારતા તેના બુદ્ધિબળના જેટલીજ અસામાન્ય હતી.

રાજ્યના રક્ષણમાટે તમામ વસ્તીનું લશ્કરી દૃષ્ટિબિન્દુથી વર્ગીકરણ કરવાનો નેપોલિયનને વિચાર થયો. આખી પ્રજાના તેણે ત્રણ વિભાગ કર્યા પહેલા વિભાગમાં તરુણ પુરુષોનો સમાવેશ કર્યો તેમની ફરજ જરૂર પડે તો રાજ્યની હદસુધી જઈને લડવાની હતી બીજા વર્ગમાં પરણેલા આધેડ વયના પુરુષો હતા. તેઓ જે ધંધો કરતા હોય તે કરતા રહીને તેમણે લશ્કરી તાલિમ લેવાની હતી ત્રીજા વર્ગમાં વધારે મોટી વયના પુરુષો આવતા હતા તેમણે માત્ર પોતાનાજ ગામ અથવા શહેરનો બચાવ કરવાનો હતો. થોડાજ વખત પછી ફ્રેન્ચ પ્રજા ઉપર જે વિપત્તિનું વાદળ તૂટી પડ્યું તે નેપોલિયને પોતાની ભવિષ્યવેધી દૃષ્ટિએ જાણી લીધું હતું સભાસદોએ અનેક પ્રકારના વાંધા દર્શાવ્યા, અને કહ્યું કે પ્રજામાં ગેરસમજ ઉભી થશે. નેપોલિયને કહ્યું કે 'મારી પ્રજાનો મારા ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે આવી રીતે લશ્કરી વ્યવસ્થાનો મારો બીજો ઊંડો હેતુ છેજ નહિ. હું જે કંઈ કરું છું તે પ્રકટ રીતે કરું છું મારો વિચાર રાજ્યની સલામતી અને સ્થિરતા જાળવી રાખવાનો છે આફતને વખતે દરેક નાગરિક પોતપોતાની જગાએ જઈને ઉભો રહે એવી રીતે પ્રજા-રક્ષક સૈન્યની વ્યવસ્થા કરી દો' પછી મુખ્ય પ્રધાન તરફ ફરીને તેણે કહ્યું કે જરૂર પડે તો તમારે પણ બંદુક ધારણ કરવા તૈયાર થવું પડશે એમ કરીનેજ આપણો દેશ ગ્રેનાઈટનો દેહ બની રહેશે અને ચૂના તથા પથ્થરે ચણેલી પાકી ઈમારતની માફક આપણી પ્રજા સમય અને મનુષ્યના આક્રમણની સામે ટકી રહેવા શક્તિમાન થશે

નેપોલિયન જાહેર ઉપયોગના અસંખ્ય બાંધકામો તરફ પોતાની શક્તિ ધ્યાને લગાડી હતી તેના અંદર કુલ બાર કરોડ રુપિયાની લાગતના કામો બંધાવી દીધા હતા પરંતુ ... ઉપર ... ની કિંમત ... પૂરી ... પૂર્વ બંધાવ્યા અને ... તો હજી ... કીર્તિ ... જણાય છે

આખા ફ્રાન્સને જળમાર્ગનું સાધન થઇ પડે એવી બે ભવ્ય નહેરો ખોદાવી. એંટવર્પ શહેરમાં તેણે બંધાવેલાં ગંજાવર બાંધકામો જોઇને આજે પણ જગત તેની પ્રશંસા કરે છે. આખા રાજ્યના કિલ્લાની બારીક તપાસ કરાવીને સર્વને દુરસ્ત કરાવ્યા. પારિસ નગરમાં રાત દિવસ ચૌદ ફુવારા ઉડવા લાગ્યા. ઇમારતો, મંદિરો, કમાનો અને કીર્તિસ્તંભો પારિસમાં જાદુઈ સૃષ્ટિની માફક એક પછી એક ઉભાં થવા લાગ્યાં અને હજારો કારીગરોને રોજી મળી.

ફ્રાન્સ આટલું બધું પ્રવૃત્તિમય અને આબાદ પૂર્વે કદી હતું નહિ. આખા રાજ્યમાં સર્વત્ર શાંતિ હતી. તમામ પક્ષના લોકો નેપોલિયન ઉપર ફિદા હતા. ઇંગ્લંડે ફ્રાન્સનો સમુદ્ર માર્ગ રૂંધી નાખ્યો પણ નેપોલિયનના બુદ્ધિબળથી તેને જમીન માર્ગે વેપાર કરવાનું વિશાળ ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થયું. રસ્તાઓ ઉપર ગાડાંની અને નહેરોમાં હોડીઓની સજડાસજડી હારોની આવજા થવા માંડી. ચિત્રકળા અને શિલ્પકળાનો વિકાસ થવા લાગ્યો. ફ્રાન્સના વીરોનાં પરાક્રમ આરસપહાણ ઉપર ટાંકણાથી અને પડદા ઉપર પીંછીથી આલેખાવા લાગ્યાં. વૈદકીય અભ્યાસ માટે રાજ્યનાં તમામ મુખ્ય શહેરોમાં મફત વૈદકશાળાઓ સ્થપાઇ. જરૂરના વિષયોના સામાન્ય જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવાની શરૂઆત થઇ.

ફ્રાન્સના પ્રધાને કરેલા વાર્ષિક રિપોર્ટમાંથી ઉપરની હકીકતોથી ભરેલો એક લાંબો ફકરો ટાંકયા પછી અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર એલિસન તેના ઉપર વિવેચન કરતાં પ્રમાણિકપણે સ્વીકારે છે કે "જ્યારે એક બાજુએ ટિલ્સિટની સલાહ થઇ, પ્રશિયા જીતાયું, ફ્રાન્સના બચાવમાટે પૂર્વમાં વેસ્ટ ફેલિયા અને વૉર્સોનાં રાજ્યોની સ્થાપના થઇ ત્યારે તેજ વખતે દેશમાં આવા અત્યંત ભવ્ય અને સંગીન સુધારણાનાં કામો થયાં તે જોઇને ફ્રેન્ચ પ્રજા અંજાઈ જાય અને ખૂન તથા અત્યાચારમાં જન્મીને ઉછરેલો રાષ્ટ્રવિપ્લવ આવા અપૂર્વ યશસ્વી યુગના તેજમાં સમાઇ ગયો એમ તેઓ માનતા થાય એમાં કશુંજ આશ્ચર્ય નથી.

પોતાની જાતનાં સુખ અને વૈભવની જેણે સંપૂર્ણ ઉપેક્ષા કરી હોય અને દેશને સમૃદ્ધ કરવા માટે જેણે અનન્ય દેશભક્તિથી પ્રેરાઇને પોતાની તમામ શક્તિઓનો ઉપયોગ કર્યો હોય એવો રાજા નેપોલિયન સિવાય બીજો હશે ખરો ! ફ્રેન્ચો તેને ઓળખતા હતા તેથી તેને ચાહતા હતા અને તેના ખરા ચારિત્ર્યની જેમ જેમ જગતને જાણ થતી જશે તેમ તેમ હરકોઈ દેશના ઉદાર માણસો તેને ચાહ્યા વગર રહેશે નહિ.

માનસિક તેમજ શારીરિક શ્રમ કરવામાં કોઇ પણ માણસ હજીસુધી નેપોલિયનની બરોબરી કરી શક્યો નથી. તેના જે પત્રો પારિસના સરકારી દફતરોમાં સચવાઇ રહ્યા છે તેને એકઠા કર્યા હોય તો સેંકડો ગ્રંથોના જેટલા થવા જાય. એક

એ વિશ્વ નહિ પણ મનુષ્યબુદ્ધિ જે જે વિષયોમાં પ્રવેશ કરી શકે તે સઘળા વિષયોથી તે માહિતગાર હતો યુદ્ધકળા, રાજનીતિ કાયદા, કેળવણી, નાણાંપ્રકરણ, અર્થશાસ્ત્ર, ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, સ્થાપત્ય—જે જે વિષયોમા મનુષ્યબુદ્ધિ રસ લઈ શકે છે તે સર્વમાં તે નિપુણ હતો તેના એકઠા થએલા શત્રુઓએ તેને ભયંકર યુદ્ધો કરવામા નિરંતર રોકી રાખ્યો હતો અને તેનુ વિશાળ રાજ્ય જેમાં કોઇ કોઇવાર તો આખા યુરોપખંડનો સમાવેશ થઈ જતો હતો તેને લગતી અનેક પ્રકારની ચિંતાઓનો બોજો તેના ઉપર હતો, તે છતાં તેની કારકીર્દીનાં વીશ વર્ષની અંદર તેણે એટલા કાગળો લખ્યા અ ર લખાવ્યા હતા કે તે સઘળાને એકઠા કરીને છપાવ્યા હોય તો એકાદ આખી લાયબ્રેરી ભરાઈ જાય ૧૭૯૬ થી ૧૭૯૮ સુધીના બેજ વર્ષમા લખાયેલા તેના ખાનગી પત્રો પ્રસિદ્ધ થયા છે તેના વડે પણ ઝીણે અક્ષરે છાપેલા સાત પુસ્તક ભરાયા છે

નેપોલિયને આ વરસે હિસાબી ખાતામાં ઘણીજ ચોકસાઈ જળવાય તે માટે નામામા 'બેવડી નોંધ' ની રૂઢી દાખલ કરી એ રૂઢી આજે પણ ચાલુ રહી છે અને તેથી કરીને આખા યુરોપમાં સૌથી વધારે ચોક્કસ, વિશ્વાસપાત્ર અને ચોકખી નામાની પદ્ધતિ ફ્રાન્સનીજ ગણાય છે

બીજાઓની દરેક પ્રકારની સગવડ જાળવવાને તે હમેશા કાળજી રાખતો હતો, પણ પોતાના અંગત ખર્ચની બાબતમા તે ઘણોજ સાદો અને પૂરેપૂરો કરકસરીઓ હતો અને પ્રજાના નાણાંમાંથી એક પાઇ પણ વ્યર્થ ન ખરચાય તેને માટે તે હમેશ સાવધ રહેતો હતો

નેપોલિયને ધારાશાસ્ત્રીઓની સાથે મસલત કરીને ફ્રાન્સને માટે જે દિવાની તૈયાર કર્યો હતો તેને માટે આખી પ્રજા મગરૂર હતી અને લોકોની એવી ઇચ્છા હતી કે એને 'નેપોલિયનનો કાયદો' એવુ નામ આપવુ પ્રજાએ પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી છે અને એ કાયદો એવો સપૂર્ણ છે તેમજ મનુષ્યની સમાનતાના એવા ઉદાર ધોરણપર રચાયો છે ' યુરોપના ઘણાખરા દેશોમા તે કાયદો માન્ય થઈ પડયો છે નેપોલિયનની બુદ્ધિ અને મહાનુભાવતાના કાયમના સ્મરણચિન્હ તરીકે તે મ ાને માટે રહેશે અને યા જરો તો મનુષ્યમાત્રના સમાન અધિકારનુ રક્ષણ કરશે

રાજ્યની શોભા અને મહત્તામા વધારો કરવાની તેને ઉત્કટ ઇચ્છા હતી અને તેથી કરીને બુદ્ધિનાં કાર્યોની તેના જેટલી કોઇ પણ રાજાએ ભાગ્યેજ કદર કરી હશે નાહિ ત કળા વિજ્ઞાનને તેણે રક રીતે ઉત્તેજન આપ્યુ પોતાના લશ્કરની સાથે સાક્ષર પંડિતો અને વિજ્ઞાનવેત્તાઓને તેતો જાય અને નવા યુદ્ધની સાથે જ્ઞાનના પણ નવા નવા પ્રદેશ જીતે એવો સેનાપતિ તો જગત્મા તે પહે

લોજ હતો. તેના આશ્રયથી ગણિતવેત્તાએ ગણિતમાં ખગોળવેત્તાએ ગ્રહોની શોધ-ખોળમાં અને ભૂગર્ભશાસ્ત્રીઓએ પૃથ્વીની પૂર્વાવસ્થાની શોધ કરવામાં ઘણું નવું અને મહત્ત્વનું પરિણામ નીપજાવ્યું છે.

નેપોલિયન જો ગ્રંથકાર થયો હોત તો એ દિશામાં પણ જગવિખ્યાત થયા વગર રહેત નહિ. તેના પત્રો, જાહેરનામાં, સરકારી આજ્ઞાપત્રિકાઓ, પ્રધાનોને લખેલી સૂચનાઓ–સર્વમાં તેની અપૂર્વ બુદ્ધિ અને વાણીની છટા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. એ બધું સાહિત્ય જ્યારે પ્રસિદ્ધ થશે ત્યારે તેના શત્રુઓએ દ્વેષભાવથી તેની ઉજ્જ્વલ કીર્તિને કલંકિત કરવા માટે જે અસત્ય અને નિંદાત્મક વાતોનો ફેલાવો કર્યો છે તેનું પોકળ સર્વને આપોઆપ સમજાઈ જશે. તેના પત્રો વાંચતાં તેની સર્વ વિષયગ્રાહી બુદ્ધિની ભવ્યતા જોઇ તેને નમ્યા વગર રહેવાયજ નહિ. થેર્સ નામનો વિદ્વાન તેના હસ્તલિખિત પત્રો વાંચ્યા પછી ઉદ્‌ગાર કહાડે છે કે " અજાયબ જેવા પ્રારબ્ધયોગવડે તે **સૌથી મહાન સેનાપતિ,** સૌથી મહાન **સ્મૃતિકાર** અને સૌથી મહાન રાજ્યકર્તા ઉપરાંત **સૌથી મહાન લેખક** થવા પણ સરજાયો હતો.

કોઈ પણ વિદ્વાનની કે કળારસિકની શહેનશાહ પ્રશંસા કરે એ તેને મોટામાં મોટું ઇનામ મળ્યું કહેવાય. ડેવિડ નામના એક ચિત્રકારે નેપોલિયનના રાજ્યાભિષેકનું સુંદર ચિત્ર અંકિત કર્યું હતું. કળાને ઉત્તેજન આપવા માટે જોસેફાઇન દરબારીઓને લઇને તે ઠાઠથી પેલા ચિત્રકારના કળામંદિરમાં ગયો, ચિત્રની પ્રશંસા કરી અને ટોપી ઉતારીને તેને નમન કર્યું. ચિત્રકાર ડેવિડને તથા તેના સારા સારા શિષ્યોને લિજ્યન ઑફ ઑનરની શ્રેણીમાં તેણે દાખલ કર્યા.

રાષ્ટ્રવિપ્લવના આંચકાથી ઉમરાવોના પક્ષપાતી બુર્બોન વંશીય નૃપતિઓનું રાજ્યાસન ગબડી ગયું હતું અને તેને ઠેકાણે પ્રજાના માનીતા અને પ્રજાએ પસંદ કરેલા રાજાનું વધારે ભપકાદાર રાજ્યાસન મંડાયું હતું. હવે તેની આસપાસ બીરાજવાને ઉમરાવમંડળની ઉણપ હતી. નેપોલિયન પ્રજાપ્રિય અને પ્રજામતથી ચૂંટાયલો રાજા હતો. લોકહિત તરફજ તેનું લક્ષ્ય હતું. પ્રજાસત્તાક રાજ્યના ઉદાર સિદ્ધાંતોને ક્ષતિ ન પહોંચે અને વંશપરંપરાનું ઉમરાવપદ ન મળે એવી રીતે નવો ઉમરાવવર્ગ ઉભો કરવામાં તેણે પોતાની આશ્ચર્યકારક બુદ્ધિનું દર્શન કરાવ્યું. તે માટે તેણે એવો નિયમ રાખ્યો કે સામાન્ય માણસોને ન મળી શકે એવા ખાસ અધિકાર આ નવા ઉમરાવોને આપવા નહિ અને પ્રજામાંથી હરકોઈ માણસને તેની જાહેર સેવાના બદલામાં ઉમરાવપદ આપવું. સ્વદેશને માટે પ્રાણ અર્પણ કરવા તૈયાર થએલા, રિવોલિ, ઇલાઉ, વગેરે યુદ્ધોમાં સદાને માટે અમર રહે એવાં પરાક્રમો કરનાર અનેક વીર નરોનાં નામ તેની પાસે હતાં. તેઓને તેણે ઉમરાવપદ આપ્યાં અને એ રીતે તેણે ચાલુ જમાનાના ઉમરાવવર્ગની શરૂઆત કરી. તેમાંના કેટલ

ખલાસી હતા તો કોઈ વેપારી હતા કોઈ કારકુન હતા તો કોઈ ચરવાદાર હતા, કોઈ દરજી હતા, તો કોઈ મોચી હતા, અને બુદ્ધિ તથા પરાક્રમના પ્રભાવથી સમાજની ટોચપર આવ્યા હતા જૂનાં ઉમરાવ કુટુંબો તેમના તરફ તિરસ્કારની નજરથી જોતાં હતાં. નેપોલિયનને આ મુશ્કેલીની પૂરેપૂરી ખબર હતી પ્રજાસત્તાક રાજ્યને યોગ્ય મનુષ્યમાત્રની સમાનતાનુ ધોરણ, અને બાદશાહી ઠાઠ, એ બેઉનુ સમ્મિલન થઈ શકતુંજ નથી પોતાના રાજ્યાસનની સ્થિરતાને માટે નેપોલિયનને રાજદરબારી નીતિરીતિ દાખલ કરવાની જરૂર હતી, છતાં મનુષ્યની સમાનતાના ધોરણને ક્ષતિ ન પહોંચે, એક વર્ગને દબાવીને બીજો વર્ગ વધારા પડતી સત્તા ન પચાવી પડે તેની તેણે સભાળ રાખી હતી તે નાનામોટા બનાવોની એવી અજાયબ જેવી જાળમાં ગૂંચવાઈ ગયો હતો કે ગમે તેટલા ડહાપણ અને દીર્ઘદૃષ્ટિથી પણ એ જાળ ઉકેલાય એમ ન હતુ પ્રજાસત્તાક રાજ્યતત્રને માટે ફ્રાન્સ નાલાયક હતુ એ તો દશ વર્ષની અરાજકતાએ સ્પષ્ટ રીતે પૂરવાર કરી દીધુ હતુ નેપોલિયને બધી રાજસત્તા પોતાનાજ હાથમા લઈ લીધી હતી, અને પ્રજાના હિતાર્થે તનમનથી તે પરિશ્રમ કરતો હતો છતાં તે ધીમે ધીમે નિરકુશ રાજસત્તાનો પાયો ચણતો હતો તેની આજુબાજુના સજોગો એવા ગુચવણભરેલા હતા કે તેમ કર્યા વગર બીજો રસ્તોજ ન હતો. ફ્રાન્સની ચારે દિશાએ ઝઝૂમી રહેલા શત્રુસૈન્યની સામે તેની સ્વતત્રતાનુ રક્ષણ કરવા માટે એક બળવાન અને પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિના હાથમા નિરકુશ સત્તા આપવાની જરૂર હતી રાજ્યનો દરેક કેળવાયલો માણસ તેની અગત્ય સ્વીકારતો હતો ઉપરાંત એટલુ પણ કહેવુ જોઈએ કે જે નિરકુશ સત્તા નેપોલિયનને પ્રાપ્ત થઈ હતી તેનો ઉપયોગ તેણે સ્વાર્થસાધનમાટે નહિ પણ સર્વાંશે દેશહિતાર્થે કર્યો હતો

તેણે ઘડેલુ અને નિભાવેલુ રાજ્યતત્ર ઘણુંજ સગીન હતુ એની તો કોઈ ના પાડી શકતુંજ નથી ફ્રાન્સ ઉપર શત્રુ રાજાઓએ કરેલા ચાલુ હુમલાઓને લીધે પ્રજાને નેપોલિયનનું અનન્ય શરણ લેવાની ફરજ પડી હતી તેમ થયુ તોજ વીસ વર્ષસુધી તે પોતાનાથી અનેક ઘણા બળવાન નૃપતિમડળની સામે એકલે હાથે ટકી રહ્યો. આખી પ્રજા સ્વસંરક્ષણને માટે તેની સામે જોઈ રહી હતી અને તેણે ઘણીજ સુદર રીતે પોતાની ફરજ બજાવીને પ્રજાનો વિશ્વાસ અસ્થાને ન હતો એમ સિદ્ધ કરી બતાવ્યુ

રશિયાના ઝારના જેટલી નિરકુશ રાજસત્તા નેપોલિયન ભોગવતો હતો પણ ઝાર તેના ઉમરાવોનો પક્ષપાતી હતો ત્યારે નેપોલિયન પ્રજાનો પસદ કરેલો અને પ્રજાના લાભનો હિમાયતી હતો તેણે પોતાના હાથમાં જ સત્તા કેન્દ્રીભૂત કરી હતી તે વાતુંજ જેમ દેખીતીજ ધારાસભા કાયદાસમિતિ અને પ્રધાનમડળ સર્વની પસદગી તેજ કરતો હતો પોલિસખાતાના અમલદારો ન્યાયાધીશો જકાતખાતાના

વધારે સચોટ અસર ઉપજાવી શકશે."

"હવે સુલેહ થઇ કે તેણે પોતાની તલવાર મ્યાન કરી છે, હવે આપણને માલમ પડશે કે તેની અજય્ય શક્તિથી રાજ્યો અને રાજ્યામનો ડોલી જાય છે એટલુંજ નહિ પણ તે શક્તિની પાછળ ઉંડુ ડહાપણ પણ રહેલું છે તે સુલેહશાંતિ જાળવીને રાજ્યોને સુરક્ષિત રાખી શકે છે, ખેતી અને ઉદ્યોગનો ઉત્કર્ષ કરી શકે છે, લલિત કલાઓને પોષીને રાજ્યની શોભામાં વૃદ્ધિ કરી શકે છે અને નીતિ તથા સુવ્યવસ્થાના એવડા મજબૂત પાયા ઉપર રાજ્યની કાયમની ઈમારત ચણે છે"

સેન્ટ હેલેનામાં રહેતાં નેપોલિયને એક પ્રસંગે કહ્યું હતું કે "પારિસને યૂરોપનું સર્વોપરિ નગર બનાવી મૂકવાનું સ્વપ્ન મારી નજર આગળ હમેશાં રમ્યા કરતું દાખલાતરીકે હું ઘણીવાર એવી ઇચ્છા રાખતો હતો કે વીશ, ત્રીશ કે ચાળીશ લાખની વસ્તીવાળું શહેર બની જાય-ટુંકામાં તે અત્યંત વિશાળ, અદ્વિતીય અને આદર્શરૂપ થાય અને આટલી મોટી વસ્તીને યોગ્ય જાહેર મકાનો અને બાંધકામોથી ભરપૂર બની જાય."

"જો ઈશ્વરે મને બીજા વીશ વર્ષ વધારે અવકાશ આપ્યો હોત તો જૂના પારિસનું નામનિશાન પણ જોવામાં આવત નહિ આખા ફ્રાન્સનું સ્વરૂપ પણ હું ફેરવી નાખત."

"પારિસના લોકો માગ માનમાં જાહેર ઉત્સવો કરતા તેની હું હમેશાં સામે પડતો. એવા ઉત્સવમાં લોકો સારું સારું ખાતા, નાચતા, આતશબાજી કરતા અને હજારો ફ્રાન્કનો ધુમાડો કરી નાખતા વળી એવા ઉત્સવની તૈયારી કરવામાં લોકોના રોજના કામમાં દશ બાર દિવસસુધી નાહક નડતર થતી અને ઉત્સવના સરસામાનને સમેટી લેવામાં પણ વખતની અને પૈસાની બરબાદી થતી હું કહેતો કે એટલા ખર્ચમાં કેટલું ય એવો સદા કાળ ટકે એવી લોકોપયોગી ઈમારતો ચણાવી શકાય."

'સારું કામ કરવામાં કેટલી મુશ્કેલીઓ નડે છે તે મારા જેટલું જેને વીત્યું હોય તેજ જાણી શકે બાદશાહી મહેલમાં જે મરામત કરાવવાની હોય, ફેરફારી કરવાની હોય, નવાં રાચરચીલાં બનાવવા હોય તો તે કામ તરતજ ભૂલચૂક વગર થઇ જતું, પણ જાહેર બાગમાં વધારો કરવાની કેટલાક ગંદા લત્તાઓને સુધારવાનું, શહેરની ગંદકીને દૂર કરવાનું અથવા એવું કોઈ જાહેર ઉપયોગનું કામ કરવાનું હોય ત્યારે તો હું તેની પાછળ મારા મગજના ચારે યબળથી મંડ્યો રહું, રોજના બેવી દશ કાગળો લખું અને આખરે ગુસ્સે પણ થાઉં તોજ તે કામ થતું આ રીતે શહેરની ગંદકી દૂર કરાવવા પાછળ મેં ત્રણ કરોડ ફ્રાન્કનો ખર્ચ કર્યો હતો અને તે માટે મારો કોઇ આભાર નહિ માને તે પણ

હું જાણુતો હતો. મે જે કર્યું તે ઘણું છે પણ મેં જે કરવા ધાર્યું હતું તે તો તેથી પણ વધારે છે.”

નેપોલિયનની રાજ્યકર્તા તરીકેની શક્તિનો ઉપલો હેવાલ તેના એક મિત્રે લખેલો હોવાથી તે અતિશયોક્તિવાળો હશે એવો કોઇને શક જાય માટે આપણે એક અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર શું કહે છે તે તરફ પણ જોઇએ. લૉકહાર્ટે લખેલા નેપોલિયનના જીવનવૃત્તાંતના એકે એક પૃષ્ઠમાં તેના તરફ અંગ્રેજ પ્રજાની દુશ્મનાવટની છાયા જોવામાં આવે છે. છતાં એ લૉકહાર્ટને પણ કબૂલ કરવું પડ્યું છે કે:—

“શહેનશાહ નેપોલિયન ગમે ત્યાં જતો ત્યાં રહ્યો રહ્યો લડાઇના દારુણ પ્રસંગોમાં પણ પોતાના રાજ્યના વહીવટની ઝીણામાં ઝીણી બાબતો ઉપર એવી બારીક નજર રાખતો, કે બીજા રાજાઓ જેમની પાસે એના કરતાં અડધું રાજ્ય પણ ન હતુ તેઓ પૂરેપૂરી સુલેહશાંતિના વખતમાં પણ રાજવહીવટ ઉપર તેટલી નજર રાખી શકતા ન હતા. નવરાશના વખતમાં બીજગણિત અને ભૂમિતિના પ્રશ્નો ઉકેલવામાં તે સૌથી વધારે ગમ્મત માનતો હતો. તેના ચોકસાઇ અને ઝીણવટની અસર રાજ્યનાં તમામ ખાતાંઓ ઉપર થઈ ગઇ હતી. તેના અમલની શરૂઆતમાંજ સરકારી હિસાબી ખાતામા કેટલીક અગત્યની ભૂલો તેણે પકડી હતી. તે ઉપરથી દરેક ખાતાના ચોપડા એવા ચોકખા અને ચોક્કસ બની ગયા હતા કે શ્રીમંત વેપારીઓના ચોપડા પણ તેવા ઘણીવાર જોવામાં આવતા નથી. અમુક બાબત નજીવી છે માટે તે ધ્યાનબહાર જવા દેવી એવું તો તે માનતોજ ન હતો; અને દરેક પ્રકારનું કામ કરવા માટે તે વખત પણ શોધી કહાડતો બાદશાહની નજર મારા કામ ઉપર પણ છે એવુ જાણીને નીચામાં નીચા દરજ્જાનો નોકર પણ મનમાં રાજી થઇને સોંપેલુ કામ કરતો. રાજનૈતિક બાબતો સિવાય બીજા તમામ વિષયની ચર્ચામાટે લખવાની, બોલવાની અને કાયદા ઘડવાની પ્રજાને છુટ હતી અને રાજદ્વારી આરોપીઓ સિવાય બીજા તમામ આરોપીઓની તપાસ પંચની મારફતેજ થતી.”

“નેપોલિયનનો કાયદો, જે એક ધારાશાસ્ત્રનો પ્રમાણભૂત અને ઘણીજ ઝીણવટભરેલો ગ્રંથ છે, જેને તૈયાર કરવા માટે તેણે યૂરોપના મોટામાં મોટા ધારાશાસ્ત્રીઓ સાથે બેસીને પુષ્કળ પરિશ્રમ લીધો હતો તે તેણે ફ્રાન્સની પ્રજાને આપેલી અમૂલ્ય બક્ષિસ ગણાય છે તે પોતે સકારણ અભિમાનસહિત કહેતો કે “એ કાયદાવડે હું ભવિષ્યની પ્રજાની સાથે પણ જીવતો અને જાગતો બેસવા પામીશ.” જો ફ્રાન્સના રાજ્ય પાસે સંપૂર્ણ, એક સરખા અને ઘણાજ વિચારપૂર્વક ઘડાયેલા કાયદાનો ગ્રંથ હોય તો તે આજ છે, અને એકલા ફ્રાન્સમાં નહિ પણ યૂરોપના ઘણા ભાગમાં તે માન્ય થઇ પડ્યો છે.”

"દરબારના બાદશાહી કારભારીઓના ઓરડાઓમાં જ્યાં અગાઉના રાજાઓ બિગાસ્તી કરતા ત્યાં નેપોલિયને પોતાની અને જીવનની હગેવની માદાઇ જાગવી નાખી હતી. આ મહાન શહેનશાહ પોતાની કચેરીના નોકર કરતાં વધારે કલાક કામ કરતો હતો, મિત્રોને મળવું, હરવું ફરવું, જમવું, જમાડવું વગેરે સાંસારિક કાર્યો કરવાનો તેને અવકાશ પણ ન હતો અને તેના અંગત મિત્રો પણ ઘણા થોડા હતા. તેના દિવસો કામમગજમાં અને રાત્રિઓ અજ્ઞાનમાં વ્યતીત થતી. લશ્કરની સાથે જવાની જરૂર ન હોય તેવા વખતમાં તે રાજ્યના પ્રતિ પ્રાંતમાં ફરી વળતો. ત્યાંની અવસ્થાની ઝીણી ઝીણી બાબતોની જાતે તપાસ કરતો અને રાજધાનીમાં રહ્યાં ત્યાં એવા હુકમ પ્રકટ કરતો કે જે ઉપરથી તેણે કરેલું અવલોકન કેટલું ચોક્કસ હતું અને પ્રજાના એકે એક [illegible], શહેર અને ગામની હાલત સુધારવાને તે કેટલો ઉત્સાહી હતો તે જણાઈ આવે છે."

નેપોલિયનના શત્રુની કલમ પણ [illegible] આવું સમગ્ર વર્ણન કરે છે. ઈંગ્લંડની સાથે સલાહ કરવાને તેણે એક પણ યત્ન કરવો બાકી રાખ્યો ન હતો. સમાધાન કરવા માટે જેટલી પણ કાળજી [illegible] તે કરી ચૂક્યો. ફ્રેન્ચ [illegible] વિગ્રહના પાછલા પૂર્વાપરમાં જે જે મુદ્દા [illegible] નેપોલિયનને જવાબદાર ગણવામાં [illegible] એક પ્રખ્યાત અંગ્રેજ [illegible] તેની ખબર [illegible] એવા નમ્રપણાથી કહે છે કે —

'આપણા દેશમાં પ્રચલિત થઈ ગયેલી અને લોકોમાં [illegible] પામેલી એક માન્યતા એવી છે કે આપણા ઉપર વિના કારણે [illegible] હુમલો કરવામાં આવ્યો હતો અને તેથી [illegible] આપણે [illegible] આપણી [illegible] લડવાની ફરજ પડી, અને આપણો દેશ [illegible] થી મુક્ત [illegible] આપણા [illegible].'

હવે હકીકત વસ્તુસ્થિતિથી એટલી જુદી છે કે મારે [illegible] પડે છે કે [illegible] [illegible]

[illegible]

અને શેરિડન લડાઈની વિરુદ્ધમાં ભારે ઝુમ્બેસ મચાવતા હતા પણ થોડાક અક્કલબાજ માણસો જેમને લડાઇને લોકપ્રિય કરવાની કળા આવડતી હતી; તેઓ આ લોકોને હંફાવતા હતા. સલાહની તરફદારી કરનારાઓ પ્રત્યે અપમાનકારક શબ્દો વાપરીને તેમને તોડી પાડવામાં આવ્યા, તેમના જાનમાલની સલામતી રહી ન હતી અને તેમનાં કુટુંબોને તેમના ઉપર લોકોનાં ટોળાં જુલમ ગુજારે એવી અરક્ષિત હાલતમા મૂકવામાં આવ્યાં હતાં એ ઘણીજ શરમભરેલી અને દિલગીર થવા જેવી વાત છે. છતાં હું તો છે તેવું, પુરેપૂરું સત્ય ઉઘાડું પાડવા માગું છું–એટલા માટે કે જો તે જગજાહેર થાય તો ફરીથી તેવા બનાવ બનતા અટકે. ઇંગ્લંડનો સામાન્ય લોકવર્ગ જે તે વખતે પૂરેપૂરો બિનકળવાયલો હતો તેને કેટલાક નેતાઓએજ ઉશ્કેરી મૂક્યો હતો અને ફ્રાન્સની સાથે લડાઇ કરવીજ કરવી એવું ખૂમરાણ તેમની પાસે કરાવ્યું હતું. તેની સાથે બીજી પણ એક સત્ય વાત યાદ રાખવી જોઇએ કે લડાઈ બે વરસ ચાલ્યા પછીજ તેની અસર લોકોને જણાઇ. અનાજ મોંઘું થઇ ગયું, રોજી ઘટી ગઈ અને મહેનતમજૂરી કરીને નિર્વાહ કરનાર લોકવર્ગના દુઃખનો પાર ન રહ્યો ત્યારેજ લોકોનાં ટોળેટોળાં રાજાની ગાડી ઘેરી વળ્યાં અને " અનાજ ! અનાજ ! સલાહ કરો ! સલાહ કરો !" એવા પોકાર કરવા લાગ્યાં. " +

+ [illegible]

प्रकरण ३९ मुं

ડેનિશ રાજધાનીપર અંગ્રેજોએ ચલાવેલો તોપોનો મારો

ટિલ્સિટની સુલેહના કરારનામામાં એક સરત એવી હતી કે જો અલેકઝાન્ડરની સમજાવટ ઈંગ્લંડ ન માને તો ફ્રાન્સ અને રશિયાએ મળીને તેની સાથે લડવું તેજ પ્રમાણે જો તુર્કસ્તાન ફ્રાન્સની સમજાવટ પ્રમાણે તેની રશિયા સાથેની તકરાર છોડી ન દે તોપણ બેઉએ ભેગા થઈને તુર્કસ્તાન સાથે લડાઈ કરવી વળી ઈંગ્લંડ સલાહ કરવા ના પાડે તો તેના માલનો બહિષ્કાર કરવાને સ્વીડન, ડેન્માર્ક પોર્ટુગલ અને આસ્ટ્રિયાને સમજાવવાનું કામ ફ્રાન્સ અને રશિયાએ માથે લીધું હતું

નેપોલિયને પોતાના એલચીને તુર્કસ્તાનના દરબારમાં મોકલ્યો અને ગમે તેમ કરીને રશિયા અને તુર્કસ્તાન વચ્ચે સમાધાન કરાવ્યું પણ ઈંગ્લંડને તેના જૂના મિત્ર તુર્કોએ તજી દીધું હોવાથી તેણે તુર્કસ્તાન સાથે દોસ્તી બાંધવા માંડી અને તેના મન ઉપર એવું ઠસાવી દીધું કે રશિયા તુર્કસ્તાનના કેટલાક સારા સારા મુલક ખાઈ જવાનો ઇરાદો રાખે છે આવી યુક્તિપ્રયુક્તિથી તુર્કસ્તાનનું મન તેણે ફેરવી નાખ્યું અને યોગ્ય વખતમાંજ તેને લડાઈ કરવા પ્રેર્યું આ બાજુએ ઇંગ્લંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે સલાહ કરાવવામાં અલેકઝાન્ડરને ફતેહ મળી નહિ ઈંગ્લંડે પ્રથમ તો સાભળ્યું ન સાંભળ્યું કરવા માંડ્યું અને પાછળથી તો ગર્વ અને તિરસ્કારસહિત સલાહ કરવાની ચોકખી નાજ પાડી

ઈંગ્લંડનું આવું વર્તણું જોઈને આખા યુરોપને નવાઈ લાગી અને ત્યાર પછી તરતજ તેણે એવું એક કૃત્ય કર્યું કે તેથી દરેક રાજ્યને તેના ઉપર વાજબી ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો ડેન્માર્ક અત્યારસુધી સંપૂર્ણ રીતે તટસ્થ રહ્યું હતું તેને કાંઈક ફ્રાન્સ તરફની દહેશત હોવાથી તેનું લશ્કર સરહદપર ગોઠવાઈ ગયું હતું પણ ઈંગ્લંડ તરફથી તો તે નિશ્ચિન્ત હોવાથી તેણે પોતાના નૌકાસૈન્યનો બચાવ કરવા માટે કાંઈજ કર્યું ન હતું નેપોલિયને દઢતાથી પણ વિનય સાથે ડેન્માર્કને લખી જણાવ્યું કે જો ઇંગ્લંડ સલાહ કરવા ના પાડે તો તેની અને યુરોપનાં બીજાં રાજ્યો વચ્ચે

જીવસટોસટની લડાઇ ઉભી થશે. તેમાં તમારે બેમાંથી એકનો પક્ષ તો લેવોજ પડશે. અત્યારસુધી ડેન્માર્ક અને ઈંગ્લંડ વચ્ચે ઘણો સારો સબંધ જળવાઇ રહ્યો હતો, પણ હવે ઈંગ્લંડને એમ લાગ્યું કે વખતે નેપોલિયન તેને પોતાના પક્ષમાં લઇ લે તેથી ડેન્માર્કના નૌકાસૈન્યનો ગુપચુપ કબજો લઇ લેવાની તેણે તદબીર રચી. આ નૌકાસૈન્ય અરક્ષિત હાલતમાં ત્યાંની રાજધાની કોપનહેગનના બંદર આગળ લંગરાયું હતુ.

ઈંગ્લંડની સરકારે ગુપચુપ લડાઇની તૈયારી કરી અને ત્રીશ હજાર સિપાઇઓના સૈન્યસહિત નૌકાસૈન્યનો મજબૂત કાફલો કોપનહેગન તરફ રવાના કરી દીધો. હિંદુસ્તાનમાં કેટલીક લડાઇઓ જીતીને પ્રખ્યાત થએલા સર આર્થર વેલેસ્લી—જે પાછળથી ડ્યૂક ઓફ વેલિંગ્ટન બન્યો હતો—તેના સેનાપતિપણા નીચે એકાએક આ સૈન્ય ત્યાં જઇ પહોંચ્યું અને તે નિરપરાધી શહેરને જમીન તેમજ દરિયા તરફથી ચારે બાજુએથી ઘેરી લીધુ. કિલ્લો અને નૌકાસૈન્ય બેઉ અમને સોંપી દો, એવો સંદેશો લઇને જેકસન નામના તોછડા અને ઝેરીલા માણસને ડેન્માર્કના દરબારમાં મોકલ્યો. તેણે જણાવ્યું કે તમારો કિલ્લો અને કાફલો ફ્રાન્સના હાથમાં આવી જાય તેવી ઈંગ્લંડને દહેશત રહે છે, માટે એ બેઉ અમને સ્વાધીન કરી દો. ધાસ્તી પૂરી થયા પછી અમે તે બેઉ તમને પાછાં આપીશું અને ખોરાકીનો ખર્ચ પણ આપીશું. આ વાત નહિ માનો તો આખા શહેરને અમે તોપને ધડાકે ઉડાવી દઇશું.

ડેન્માર્કના રાજાએ ક્રોધે ભરાઇને કહ્યું કે તમારી આવી નામોશીભરેલી માગણીને તાબે થવાથી અમારી આબરૂ જાય તેના બદલામાં તમે શું આપવાના છો?

જેકસન કહે, “લડાઈ તે લડાઇ છે એમાં તો નબળાએ બળવાને નમવુંજ પડશે.”

આ પ્રમાણે કડવા અને તીખા શબ્દોની આપલે થયા પછી આ મસલત પૂરી થઇ. બચાવ કરવાનું સાધન ન હોવાથી ડેન્માર્કનો રાજા નિરાશાનો આશ્રય લઇને બેઠો. અંગ્રેજ એલચી પોતાના કાફલા આગળ જઇ પહોંચ્યો કે તરતજ તેણે આપેલી ધમકીની ભયંકર પૂર્ણાહુતિનું નિશાન બતાવવામાં આવ્યું. અંગ્રેજો પોતાની નાવે પુષ્કળ ભારે તોપો લાવ્યા હતા, અને કર્નલ કોન્ગ્રીવ પણ પોતે બનાવેલી વિનાશકારક હવાઇઓનો પહેલો પ્રયોગ અજમાવવા ત્યાં હાજર હતો.

શાન્તચિત્તે અંગ્રેજોએ શહેરની આસપાસ પોતાનું તોપખાનું ગોઠવ્યું અને લાલ ધગધગતા ગોળા તૈયાર કરવાની ભઠ્ઠીઓ ઉભી કરી દીધી. શાંતિથી, ઉત્સાહથી, નિર્દયપણે તમામ પ્રકારની તૈયારીઓ થવા લાગી. બિચારા ડેન્માર્કની નિરાધાર રાજધાની ઉપર વિનાશ અને મૃત્યુની ઝડી વરસાવવાની સંપૂર્ણ તૈયારી થઇ રહેતાં સુધી અંગ્રેજોએ એક પણ તોપ છોડી નહિ.

પછી ગીચ વસ્તીવાળા ભરેલા નગર ઉપર જે મારો શરૂ થયો તેના કરતાં વિશેષ ભયંકર, વિશેષ જંગલી કૃત્ય કલ્પનામાં પણ આવી શકતુ નથી. તોપના ગોળાને લાલ

હોતી નથી તે તો માતાની પથારીમાં અને માવજુ બાળકના પારણાં ઉપર પણ નિર્દય પણે જઈ પડે છે માતાની અને બાળકોની હૃદયફાટ ચીસ ઉપર તેના ઉપર કશી જ અસર થતી નથી કોપનહેગનમાં એક લાખ માણસની વસ્તી હતી થોડા દિવસ શાન્ત અને સુખમય જીવન પસાર કરતા હતા સપ્ટેમ્બરની બીજી તારીખે સાંજે તેમના ઉપર દારૂગોળાનો વરસાદ શરૂ થયો અને તેમની વિપત્તિનું પાનું મંડાયું તોપના ગોળા બોમ્બ હવાઈઓ વગેરે અનેક જાતના નાશકારક અસ્ત્રોનો ભયંકર પ્રસ્તાર શરૂ થયો એક સામટા સેંકડા ધડાકાથી પૃથ્વી ધ્રૂજવા લાગી આખી રાત અને બીજે દિવસે બપોર સુધી આ નિર્દય કૃત્ય ચાલી રહ્યું શહેરમાં અનેક ઠેકાણે આગ લાગી હજારો મકાન ભાંગીને ચૂરેચૂરા થઈ ગયાં સ્ત્રીઓ અને બાળકોના લોહીથી રસ્તા ખરડાઈ ગયા સળગતા શહેરમાંથી જ્વાળામુખીની માફક ભડકા ગોટેગોટ નીકળવા લાગ્યા આટલી શિક્ષા પછી ડેન્માર્કનો રાજા તાબે થયો છે કે નહિ તે નાણી જોવા માટે અંગ્રેજ સેનાપતિએ તેના વિનાશ [illegible] રાજાના ડેન્માર્કના સ્થાપતિ હવા અને ભય ઉપજાવે એવું દૃશ્ય જોઈને શોક અને ક્રોધથી વિહ્વળ બની ગયો, છતાં તેણે ગંભીર રાજ્યકીય ક્ષમતા દૃઢતા જાળવી રાખી એક બાજુથી રીબાતી પ્રજાપ્રત્યે દયા અને બીજી બાજુથી ઉચ્ચ પ્રકારના સ્વાભિમાનની લાગણી વચ્ચે તેના હૃદયમાં તુમુલ સંગ્રામ મચી રહ્યો હતો

સાંજ પડ્યા પછી અંગ્રેજોએ ફરીવાર તોપનો મારો શરૂ કર્યો આખી રાત, પછીનો આખો દિવસ અને ચાર પડીની આખી રાત તે ભાગ્યહીન શહેર ઉપર પ્રલયાગ્નિનો વરસાદ વરસી રહ્યો હજારો માણસો નાશ પામ્યા અને શહેરનો અડધો ભાગ સળગી ચૂક્યો હતો બે હજાર મકાનના ભૂકેભૂકા થઈ ગયા હતા ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત્રિસુધી વિનાશમાન્ક ભયંકર યંત્રોમાંથી છૂટતા [illegible] જેવા ગોળાનો વરસાદ આખા શહેર ઉપર વરસતો હતો અને સ્ત્રીઓ બાળકો વૃદ્ધો અશક્ત લોકો સર્વ એકસરખી રીતે તેના ભોગ થઈ પડતાં હતાં થોડા બીકના માર્યા ભોંયરામાં ભરાઈ ગયા પણ [illegible] જેવા મોટા ગોળા છાપરાં અને ત્રણ ત્રણ ઘર ચીરીને ઠેઠ નીચે સુધી આવીને ભયાનક ધડાકા સાથે ફાટતા હતા ... થએલાં ... લાગણીશૂન્ય ... અને ... ની સાથે અગ્નિને ... થઈ જતાં હતાં માતાની આંખ આગળ તેના ... બાળકના કોમળ શરીરના ... કરતાં ... કન્યાઓ માતાને વળગી રહી અને ... વિના ... જોઈને ... પછી ... નાશ ... તેના ... બની ગયાં ... અને મનુષ્યદેહના ઘટા ... ગયેલા ... હતા ... નિરપરાધી

ઓઓ અને બાળકોની કતલ સહન કરી શક્યો નહિ, અને કોપન્હેગન ઈંગ્લંડને તાબે થયું.

ડેન્માર્કનાં તમામ નાનાંમોટાં વહાણ અંગ્રેજોએ કબજે કરી લીધાં. વહાણ બાંધવાનાં લાકડાં, ઓજાર, નૌકાસૈન્યની તમામ સામગ્રી અને સાડાત્રણ હજાર તોપો સઘળું તેઓ પોતાનાં વહાણમાં ઘસડી ગયા. અગ્રેજ નૌકાસૈન્યાધિપતિએ કરેલી ગણત્રી પ્રમાણે દશ લાખ પાઉન્ડ જેટલી રકમ અંગ્રેજ ખલાસીઓને ઈનામ તરીકે અપાવી. આટલું કર્યા પછી ડેન્માર્કના લોહીથી ખરડાયલા પાટનગરમાંથી અગ્રેજોનો કાફલો વિદાય થયો. તોપોના ધડાકા, અને ફરફરતી ધ્વજાપતાકા સાથે બ્રિટિશ કાફલો ચાંચીઆબાજી કરીને મેળવેલી પુષ્કળ લૂંટસહિત ટેમ્સ નદીના બારામાં પેઠો.

ડ્યૂક ઑફ વેલિંગ્ટન હિંદુસ્તાનમાં બેહદ ફતેહો મેળવીને યૂરોપ આવ્યો હતો. તેણે કોપન્હેગનના યાદગાર પરાક્રમથી પોતાની યૂરોપની કારકીર્દીની શરૂઆત કરી અને વૉટર્લુના સંગ્રામમાં પૂર્ણ યશસહિત તેની પૂર્ણાહુતિ કરી. કોપન્હેગનને તોપોને ગોળે ઉડાવી દેવામાં તેણે જે કૌશલ્ય અને બાહોશી (!) બતાવી હતી તેને માટે ઈંગ્લિશ પાર્લામેન્ટે આભાર પ્રદર્શિત કર્યો. કોપન્હેગન અને વૉટર્લુનાં પરાક્રમ! એ બેઉ બનાવોનાં સ્મરણથી ઈંગ્લંડને નીચું જોવાનો વખત હવે બહુ દૂર નથી.

આ કૃત્યના સંબંધમાં આખા યૂરોપમાં ઈંગ્લંડને માટે એકજ પ્રકારની લાગણી જાહેર થવા લાગી અને તે તરફ સૌથી વધારે તિરસ્કાર તો ખુદ ઈંગ્લંડની પાર્લામેન્ટમાંજ દર્શાવાયો. આમની તેમજ ઉમરાવોની બેઉ સભાના નેતાઓએ ક્રોધના સખ્ત ઉદ્ગાર કહાડ્યા. શેરિડન, લૉર્ડ ગ્રેન્વિલ વગેરે વક્તાઓએ સખ્તમાં સખ્ત ભાષામાં આ કૃત્ય તરફ તિરસ્કાર દર્શાવ્યો. સલાહ કરવાનો હવે સંભવ રહ્યોજ નહિ. એક બાજુએ ઈંગ્લંડે અને બીજી બાજુએ નેપોલિયને નવા દારુણ સંગ્રામની તૈયારી કરવા માંડી.

રશિયાના ઝારની આંખ ઘણા વખતથી ડાન્યૂબ નદીને કિનારે આવેલા તુર્ક[illegible] ના બે સુંદર પ્રાંતો ઉપર પડી હતી એ પ્રાંત એકવાર તેના કબજામાં આવે તો પછી તે તુર્કસ્તાનની રાજધાની કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલ તરફ લાંબી છલંગ મારી શકે. [illegible] તુર્કસ્તાન તેની સામે કોઈવાર પણ ટકી શકે નહિ એવું હતું. તુર્કસ્તાનનું [illegible] રશિયા પચાવી પડે તે. તેનું [illegible]

લાગ્યો એક બાજુએ ઈંગ્લંડના ગરજદારીઓ તુર્કસ્તાનમાં જઈને ત્યાંના સુલતાનને રશિયા અને ફ્રાન્સની સાથે લડાઈ કરવા ઉશ્કેરતા હતા ત્યારે બીજી બાજુએ અંગ્રેજ રાજદ્વારીઓ રશિયાના ઝારની ખુશામત કરતા હતા, ડેન્માર્ક ઉપર ગુજરેલા જુલમની વાત ભૂલી જવાનું તેઓ તેને સમજાવતા હતા એ કાર્ય કરવામાં ઈંગ્લંડનો હેતુ શુદ્ધ હતો અને ડેન્માર્ક ફ્રાન્સની સાથે લડવા તૈયાર થાય તો તેનો કાફલો જેમ તેમ પાછો આપવામાં આવશે, એવું ઝારના મન ઉપર ઠસાવવાનો પ્રયત્ન તેઓ કરતા હતા અને જો ઝાર ઈંગ્લંડની સાથે મૈત્રી બાંધે તો તુર્કસ્તાનના પ્રાંત તેને જીતાવી આપવાનાં ઈંગ્લંડ તેને મદદ કરશે એવું પ્રલોભન બતાવતા હતા ઝાર ઈંગ્લંડ ઉપર ક્રોધે ભરાયો હતો તેથી તેણે એક ઘા અને બે કટકા જેવો જવાબ આપ્યો અને ત્યાર પછી થોડાજ વખતમાં બેઉ રાજ્ય વચ્ચે વ્યવહાર બંધ થયો

પછી ઝારે તરતજ નેપોલિયનના પ્રતિનિધિને તેડાવીને કહ્યું, “ આપણું સ્નેહ કરવાને પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમાંથી લાભ જાગી છે હું તે જાણતોજ હતો પણ અંગ્રેજો કોપનહેગનમાં આવું કૃત્ય કરશે અને તેમનું પ્રધાનમંડળ આટલું છકી ગયું છે તે મારા ખ્યાલમાં પણ ન હતું મારો નિશ્ચય હવે થઈ ચૂક્યો છે અને મારું વચન પાળવા હું તૈયાર છું તમારા શહેનશાહને જે માર્ગ ઠીક લાગે તે લે અને તેનું અનુવર્તન કરવાની મારી પૂરેપૂરી ઇચ્છા છે ટિલ્સિટમાં અમે મળતા તેમ અમે દરરોજ દર કલાકે મળીએ તો કેવું સારું ! શી તેની વાત કરવાની છટા ! શી તેની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ ! તેના સહવાસમાં વધારે વખત રહું તો બેશક મને વધારે લાભ થાય ! થોડા દિવસમાં પણ તેણે મને ઘણું ઘણું શીખવ્યું છે, અમે કમનસીબે એકબીજાથી ઘણા દૂર છીએ પણ હું થોડા વખતમાં તેને મળવાની આશા રાખું છું ”

ઝારની મૈત્રીથી નેપોલિયન ખુશ થતો હતો પણ પ્રચંડ રાક્ષસ જેવું રશિયાનું સામ્રાજ્ય એક હાથમાં બાલ્ટિક સમુદ્ર અને બીજા હાથમાં ડેન્યુબ પકડીને ઉભું થાય તો એકવાર આખા જગતને પદદલિત કરી શકે અને યુરોપમાં નવો દારુણ વિગ્રહ જાગે એવી તેને દહેશત હતી તેથી તેણે રશિયાના દરબારમાં કૉલેન કોર્ટ નામના કુશળ રાજનીતિજ્ઞ પુરુષને મોકલ્યો નેપોલિયને તેને પોતાની બધી મુશ્કેલીઓ સમજાવી અને કહ્યું કે તુર્કસ્તાનને દબાવવામાં ઝારને ઉત્તેજન આપ્યા વગર તે આપણી સાથે જોડાયલો રહે તેને માટે તનતોડ પ્રયત્ન કરવો

ઝારની પોતાની મુશ્કેલીઓ કાંઈ ઓછી ન હતી તે નેપોલિયનને પૂજવાને પણ તૈયાર હતો પણ રશિયાનો ઉમરાવવર્ગ નેપોલિયનના વધતી જતી સત્તાનો યુરોપમાં ફેલાવો થતો જોઈને ગુસ્સે થયો હતો ફ્રાન્સનો વેષ રશિયામાં દાખલ થવા પામે તો ઉમરાવોનો દરજ્જો નીચો ઉતરે અને ગુલામ જેવા મજૂર લોકો ઉમરાવોની બરા-

બરીઆ બનીને સ્વતંત્ર નાગરિકપણાનો દાવો કરે ઉમરાવોનો દોર ઓછો થાય અને મજૂરવર્ગ વધારે સ્વતંત્ર વિચારના થાય, તે ઝારને તો ગમતું હતું; પણ રશિયામાં તેની વિરુદ્ધ વિચાર ધરાવનારો એક વધારે બળવાન પક્ષ હતો. ગર્વિષ્ઠ રાજમાતા તે પક્ષની આગેવાન હતી અને બધું ઉમરાવમંડળ તેની તરફેણમાં હતું. ઝારના વિચારોમાં ટિલ્સિટની સલાહ પછી જે પરિવર્તન થયું તેની રશિયાનો તમામ ઉમરાવવર્ગ ટીકા કરતો હતો, અને ઈંગ્લંડ સાથે લડાઈમાં ઉતર્યાથી રશિયાના વ્યાપારને નુકસાન પહોંચતું હતું તેના બદલામાં તુર્કસ્તાનના પેલા બે પ્રાંતો મળે તોજ તેઓ રાજી થાય એમ હતું. કૉલેન કૉર્ટે આ બધી મુસ્કેલીઓથી નેપોલિયનને વાકેફ કર્યો અને જણાવ્યું કે ઝાર સાચા હૃદયનો છે છતાં તેની મૈત્રી અને સહકાર ઉપર આધાર રાખી શકાશે નહિ. નેપોલિયને ઘણો વિચાર કર્યો. રશિયાની મૈત્રી જેમ તેને બહુ કિંમતી હતી તેમ આખા યૂરોપને આપખુદી રાજસત્તાના કાળા પડછાયાવડે ઢાંકી દેતી તેવી રાજસત્તાની તેને ધાસ્તી પણ ઘણી હતી. તુર્કસ્તાનમાં અંગ્રેજ રાજદરબારીઓ ખટપટ મચાવી રહ્યા હતા. તે અને ઈંગ્લંડ ફ્રાન્સની સામે યુદ્ધ જાહેર કરવાની તૈયારીપર હતાં. ખરૂં જોતા જે પ્રાંતો ઉપર રશિયાની દાઢ હતી તે તુર્કસ્તાને તલવારના જોરથી પચાવી લીધેલા હતા, અને રશિયાના કરતાં રૈયત ઉપર તેનો વધારે ત્રાસદાયક જુલમ હતો; એથી કરીને રશિયા એ પ્રાંતો તુર્કસ્તાન પાસેથી ઝુંટવી લે તેમાં નેપોલિયનને નીતિ વિરુદ્ધ તો લાગતું ન હતું પણ એ પગલું રાજનીતિ વિરુદ્ધ હતું તેથી તે ગુંચવાતો હતો. વળી એ પ્રાંતો જો રશિયાના કબજામાં જાય તો તેથી ડાન્યૂબનું મુખ, જેને આસ્ટ્રિયા પોતાનો દરવાજો માનતું તે રશિયાની સત્તા નીચે જવાથી તેને પણ રશિયા તરફથી ભવિષ્યમાં બીવાનું રહે એ પણ ઉઘાડું હતું. આ પ્રમાણે આ પ્રશ્ન ઘણી ગણી રીતે ગુંચવણભરેલો થઈ ગયો હતો.

આ પરિસ્થિતિમાં ઝાર અને આસ્ટ્રિયાના શહેનશાહ સાથે મળીને મનસૂબો કરવાનો નેપોલિયને વિચાર જણાવ્યો. તેણે એવી પણ સૂચના કરી કે આપણે [illegible] મળીને [illegible] દાખલ થઈએ અને હિંદુસ્તાનમાં ઈંગ્લંડ જે રાજ્ય [illegible] છે ત્યાં જઈને અંગ્રેજોની સાથે યુદ્ધ કરીએ. આસ્ટ્રિયાને આ વિચાર ગમ્યો. ઝાર [illegible] પોતાની [illegible] અભિલાષા [illegible] ૧૮૦૮ [illegible] હતું તેનો [illegible] આ [illegible] હતી.

[illegible]

વ્યાપારી અને લશ્કરી દૃષ્ટિએ અગત્યનો મુલક એટલે ફિનલંડની આસપાસનો પ્રદેશ આપવા ઓસ્ટ્રિયાને તીરોલ વગેરે પ્રાંતો આપવા અને ગ્રીસને તુર્કોના કબજામાંથી છોડાવીને સ્વતંત્ર બનાવવું

આ યોજના ન સ્વીકારવી એવો નેપોલિયને નિશ્ચય કર્યો રશિયા અને ફ્રાન્સના શત્રુ રાજ્યોની સાથે જોડાવું હોય તો જોડાય તોપણ આ પ્રમાણે વર્તવા કારણે કેવળ સત્તાના બળથી રાજ્યો સ્થાપી શકવાનું કુલ કરવા તેનો અંતરાત્મા રજા આપતો ન હતો ઓસ્ટ્રિયા પણ શું ચાહતું ફ્રાન્સના સ્વતંત્રતાના વિચારોની તેને હંમેશ ધાસ્તી રહેતી હતી કે રખે મારી પ્રજા પણ તેવા વિચારની થઈ જાય અલ્મ અને આસ્ટરલિટ્ઝના પરાજય હજી તેને મનમાં ખટકતા હતા રશિયા તેની સાથે હોય તોપણ ઈંગ્લંડની મદદ વગર તેનાથી ફ્રાન્સ સામે ટકી શકાય એમ હતુંજ નહિ નેપોલિયને નિખાલસપણે ઓસ્ટ્રિયાને પોતાની મુશ્કેલીઓ જણાવી અને લખ્યું કે રશિયા, ફ્રાન્સ અને ઓસ્ટ્રિયા ત્રણે મળીને ઈંગ્લંડને વાજબી સરતોએ સલાહ કરવાની ફરજ પાડી શકીએ

નેપોલિયનને પોતાને તો સલાહની ખસૂસ જરૂર હતી ફ્રાન્સના સાધનોનો વિકાસ કરવાને અને આખો દેશ જાણે જગતનો બગીચો હોય તેવો સુંદર અને પ્રફુલ્લિત બનાવવાને સલાહનીજ જરૂર હતી તે લડાઈથી એવો કંટાળી ગયો હતો કે સલાહ થાય તેટલા માટે ગમે તેટલું ઢીલું મૂકવા તે ખુશી હતો પણ ઓસ્ટ્રિયા હમેશની માફક આ સમયે પણ દગલબાજી રમ્યું એક ખાનગી અને બીજો જાહેર એવા બે પત્રો ઓસ્ટ્રિયાએ ઈંગ્લંડના પ્રધાનમંડળ તરફ મોકલ્યા એકમાં એવું લખ્યું હતું કે રશિયાને મધ્યસ્થ પદે આણીને વાજબી સરતે સલાહ કરવા ફ્રાન્સ ખુશી છે અને હવે જો સુલેહ નહિ કરો તો અમે નછૂટકે તમારી સામે લડાઈ જાહેર કરીશું એવી ધમકી આપી આ પત્ર જાહેર હતો બીજો પત્ર ખાનગી તો પ્રેમથી ભરેલો અને બેધારી તલવાર જેવો હતો તેમાં લખ્યું હતું કે રશિયા અને ફ્રાન્સની સામે અમારા એકલાથી ટકી શકાશે નહિ પણ હવે ઈંગ્લંડે પણ સલાહ કરવાની જરૂરજ છે છતાં જો તમે લડાઈ જારી રાખશો તો તમારા ગુપ્તમાં ગુપ્ત મિત્રોને પણ તમારો પક્ષ લઈ દેવાની ફરજ પડશે આ પ્રમાણે ઈંગ્લંડને ધમકી આપીને ઓસ્ટ્રિયાએ પોતાનું ગૌરવ સાચવી રાખ્યું અને તેની સાથે ઈંગ્લંડને એવું પણ ઈંગિત કર્યું કે હજી અમે તમારાજ પક્ષમાં છીએ

प्रकरण ४० मुं—स्पेनमां राज्यविप्लव

આ અરસામાં નેપોલિયને જોસેફાઇન સાથે ઇટાલિમાં પ્રવાસ કરવાનો વિચાર કર્યો. તે, પોતાની હમેશની ત્વરાથી સપાટાબંધ તમામ મુખ્ય મુખ્ય નગરોમાં ફરી આવ્યો અને દરેક ઠેકાણે સૌથી વિશેષ અગત્યનાં ક્યાં ક્યાં જાહેર બાંધકામો કરવાની જરૂર છે તે તેણે એક દૃષ્ટિપાતથી શોધીને તેનો ત્યાંને ત્યાંજ નિર્ણય કરી નાખ્યો. સોળમી નવેંબરે પારિસ છોડ્યું અને એકવીસમી તારીખે તેની ગાડી ગડગડાટ કરતી મિલન નગરમાં દાખલ થઇ. તેના આવવાની કશી ખબર ન હોવાથી યુજિન આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઇ ગયો. જતાં વારનેજ તે મિલન નગરના પુરાણપ્રસિદ્ધ દેવાલયમાં ગયો, અને પ્રાર્થના સાંભળી. તેની શાંત, ગંભીર અને વિચારમગ્ન પ્રકૃતિને દેવાલયના ઘંટનું ઘેરૂ ગર્જન ઘણુંજ રુચતું હતું અને તે ધ્વનિ તેના કાનપર પડતાં તેનામાં ધર્મભાવના જાગૃત થતી. ત્યાર પછી ત્યાની ધારાસભા સમક્ષ તેણે ભાષણ કરતાં કહ્યું કે ત્રણ વર્ષમાં તમે જે પ્રગતિ કરી છે તે જોઇને હું ઘણોરાજી થયો છું. પણ આપણા પૂર્વજોએ કરેલી ભૂલો ધોઇ નાખવાને તમારે હજી ઘણું કરવાનું છે. મિથ્યાભિમાન અને સંકુચિત દૃષ્ટિથી તેઓ આંતરિક કલહ કરી પોતાના જન્મસિદ્ધ હક્ક ગુમાવી બેઠા હતા. દેશનું પ્રાચીન ગૌરવ નષ્ટ થયું હતું; તેની કીર્તિ ઝાંખી થઇ ગઇ હતી. તમારા પૂર્વજોએ બાહુબળ, શૌર્ય અને બીજા મર્દાની ગુણોવડે જગતમા નામના મેળવી હતી. તે ગુણોનો તમારામાં ફરીથી સંચાર કરવો એજ મારો હેતુ છે. સૈકાના સૈકા થયાં આવા બળપ્રેરક શબ્દો નગરવાસીઓને કાને પડયા ન હતા.

ત્યાર પછીના ત્રણ દિવસ તેણે કામમાં ગાળ્યા અને તેટલા વખતમાં અનેક કાર્યોનો નિકાલ કરી નાખ્યો. આલ્પ્સ ઓળગવા માટે નવી સડક તૈયાર થઇ હતી છતા હજી કેટલીક પ્રતિકૂળતાઓ રહી ગઇ હતી. બરફમય પ્રદેશમાં મુસાફરોને માટે માર્ગમાં પૂરતી સગવડ ન હતી. તેણે ત્રણ નવાં ગામ વસાવવાનો અને જે ખેડુતો ત્યાં જઇને વસે તેમનું જમીન મહેસુલ તથા કર માફ કરવાનો હુકમ કર્યો. આવાં અનેક લોકોપયોગી કામ જેમનો નિકાલ લાવતાં બીજાને અનેક મહિના લાગે તેમને ત્રણજ દિવસમાં ઉકેલી નાખીને નેપોલિયન વેનિસ જવા ઉપડી ગયો. જ્યાં ગયો ત્યા

લોકોએ તેને હર્ષ અને પ્રેમસહિત આવકાર આપ્યો બાવેરિયાના રાજારાણી તથા બીજુ એક રાજયુગલ મળીને ત્યાં ત્રણ રાજકુલો એકત્ર થયાં હતા અને તેમના ઉમરાવોની ભવ્ય મંડળી તેમની સાથે આવેલી હોવાથી તેમના માનમાં વેનિસ નગર વાદ્ય, નૃત્ય, અને સંગીતથી ગાજી રહ્યું હતું

એક બાજુએ જ્યારે આવી આનંદ ઉત્સવની મિજલસો થતી હતી ત્યારે નેપોલિયન પોતાના બાહોશ ઇજનેરોની સાથે કિલ્લા, નહેરો અને તોપખાનાંની નિરીક્ષા કરવામાં ગુંથાયો હતો વેનિસના કિલ્લામાં બારેમાં બારે વહાણ દાખલ થઇ શકે એવી એક યોજના ઘડીને તેને તરતજ અમલમાં મૂકવામાં આવી નહેરોનું સમારકામ શરૂ થયું અને અખાતને વધારે વિશાળ બનાવવાની તૈયારી ચાલી રહી કબ્રસ્તાનની જગ્યા દૂર ખસેડીને જાહેર તંદુરસ્તીમાં સુધારો કર્યો તે ઉપરાંત લોકોને માટે વિનોદના સ્થળ અને વ્યાખ્યાનો સ્થપાવવાનું પણ તે ભૂલી ગયો ન હતો

વેનિસને નેપોલિયને આવા અનેક લાભ આપ્યા આસ્ટ્રિયાએ ત્યાં અનેક યુગ સુધી રાજ્ય કરવા છતાં જે કામ કરવાનો તેમને વિચાર પણ નહોતો આવ્યો તે નેપોલિયને થોડાજ દિવસની ચાલચલાઉ મુલાકાત દરમ્યાન કરી બતાવ્યું તેના બદલામાં પ્રજાએ તેને અંતઃકરણનો શુદ્ધ પ્રેમ અર્પણ કર્યો

વેનિસથી મંટુઆ જઇને તે પોતાના ભાઇ લુસિયનને મળી આવ્યો અને ત્યાંથી પાછો મિલન આવી પહોંચ્યો અહિં આવતાંજ તેને પારિસથી આવેલા ઘણાજ અગત્યના સરકારી પત્રો મળ્યા. તેમાં અનેક પ્રકારના સમાચાર હતા. ઈંગ્લંડને બર્લિન ડિક્રીના અમલથી ઘણો સખત ફટકો વાગ્યો હતો અને તેની આર્થિક હાલત વિપત્તિ ભરેલી બની ગઇ હતી. તેનો વેપાર પડી ભાંગ્યો હતો તેના માલની ખપત ન થવાથી ઉદ્યોગો અને કારખાનાં બંધ પડી ગયાં હતાં અને મજૂરવર્ગ ભૂખે મરવા લાગ્યો હતો. એથી ઉલટું યુરોપખંડના અન્ય દેશો ઉપર ઈંગ્લ. સાથેનો વ્યવહાર બંધ થઇ જવાથી કશી ભૂંડી અસર થઇ ન હતી કેમકે નેપોલિયનને તેમને માટે વ્યાપારનાં નવાં દ્વાર ઉઘાડ્યાં હતાં. આવી રીતે સંકટમાં આવી પડવાથી ઈંગ્લંડે પ્રથમના કરતા પણ વધારે નુક્સાનકારક પગલું ભર્યું અને જાહેર કર્યું કે ફ્રાન્સ તથા તેના મિત્રોના રાજ્યોનાં જતાં વહાણોને તેમના માલ સહિત પકડીને જપ્ત કરવામાં આવશે અને તટસ્થ રાજ્યોને પોતાના દેશો અથવા ઈંગ્લંડ સિવાયના બીજા દેશોનો માલ લાવવો અથવા દેવો મરજીમાં આવે [illegible] તો તેમને લંડનમાં [illegible] આ [illegible] ઈંગ્લંડનો માલ ખરીદવાની જે જે રાજ્યોએ ના પાડી તેમના ઉપર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કર્યો નેપોલિયને પણ [illegible]

સામો ફટકો માર્યો અને તેનાં વ્યાપારનાં દ્વાર વધારે સખ્તાઇથી રૂંધી નાખ્યાં.

મિલનથી ઉપડીને નેપોલિયન પડ્મોન્ટ ગયો અને ત્યાંનો ભવ્ય કિલ્લો બાંધવાનું કામ શરૂ થયું હતું તે તપાસી આવ્યો. ત્યાંથી માર્ગમાં ગામેગામ લોકકલ્યાણની વૃષ્ટિ વરસાવતો તે ટ્યૂરિન પહોંચી ગયો. પિડ્મોન્ટ અને ટ્યૂરિન વચ્ચે મોટાં વહાણ આવજા કરી શકે તે માટે પો નદીને ખોદાવીને પહોળી અને ઉંડી કરાવી. પો નદીને ભૂમધ્યસમુદ્ર સાથે જોડી દેવાને નહેર ખોદાવવાનો નકશો એક કુશળ ઈજનેરની માફક તેણે પોતાને હાથેજ તૈયાર કર્યો. સુંદર કમાનદાર, સાત નવા પૂલ બંધાવ્યા. આ સર્વ મહાભારત કાર્યોના ખર્ચને માટે પણ તેણે બુદ્ધિપૂર્વક નાણાંનો પ્રબંધ કરી દીધો. આથી કરીને વિવિધ પ્રકારનાં ઇન્દ્રિયસુખમાં રચ્યા પચ્યા રહેનારા અને ખૂબસુરત સ્ત્રીઓ સાથે રમણ કરવામાંજ જીવનની સાર્થકતા માનનારા વિષયલંપટ રાજાઓ, પોતાનું સર્વસ્વ જીવન લોકોન્નતિના કાર્યમાટે અર્પણ કરનારા અને અંગત સુખનો વિચાર પણ કર્યા વગર પ્રજાને માટે અવિરત પરિશ્રમ લેનારા નેપોલિયનથી ડરે એ સ્વાભાવિકજ હતું.

નેપોલિયન જ્યારે ઇટાલિમાં પ્રવાસ કરતો હતો ત્યારે યૂરોપના પશ્ચિમ ભાગમાં એટલે સ્પેન અને પોર્ટુગાલમાં ભયાનક વિદ્રોહનાં બીજ રોપાઇ રહ્યાં હતાં. પોર્ટુગાલ સમુદ્રકિનારે આવેલો એક નાનો પ્રદેશ છે. તેની ત્રીશ લાખની વસ્તી અનેક વર્ષો થયાં જુલ્મી રાજાઓની જહાંગિરીના ચક્ર નીચે કચરાયલી હોવાથી કંગાલ જિંદગી ગુજારતી હતી. તેમનું મનુષ્યત્વ નીચોવાઇ ગયું હતું. એ દેશ જાણે ઈંગ્લંડનું એક સંસ્થાન હોય તેમ તેના પૂરેપૂરા દબાણ નીચે આવી ગયો હતો ઈંગ્લંડના નૌકાસૈન્ય અને વ્યાપારી વહાણોમાટે તેનાં બંદરો ખુલ્લાં હતાં અને અંગ્રેજ વ્યાપારીઓ ત્યાં મોટી મોટી વખારો નાખીને ત્યાંથી બીજા દેશોમાં પોતાનો માલ મોકલવાની પેરવી કરતા હતા.

નેપોલિયને પોર્ટુગાલના રાજાને લખ્યું કે તમારે કાં તો ઈંગ્લંડના અથવા અમારા બેમાંથી એકના પક્ષમાં જોડાવુંજ પડશે જો તમારે અમારી સાથે જોડાવું હોય તો તમારાથી ઈંગ્લંડના સૈન્યને તેમજ વ્યાપારીઓને આશ્રય આપી શકાશે નહિ. પોર્ટુગાલ સંકટમાં આવી પડયું બેઉ રાજ્યો વચ્ચે કેટલોક પત્રવ્યવહાર ચાલ્યો. પોર્ટુગાલ તરફના જવાબ ઈંગ્લંડના પ્રધાનો લખાવતા હતા એ વાત પોર્ટુગાલે પોતાને ટપાલે કબૂલ કરી દીધી હતી. આખરે નેપોલિયન કંટાળ્યો અને અંગ્રેજોના પંજામાંથી પોર્ટુગાલને મુક્ત કરવાને લશ્કર મોકલાવ્યું કમાલ પોર્ટુગાલ ગાંઠે એમ નહિ. તેનાથી સામે થવાય એમ હતુંજ નહિ નાનકડું ફ્રેન્ચ લશ્કર સડસડાટ રાજધાની લિસ્બોનની નજીક આવવા લાગ્યું અનુક્રમે. છેલ્લી સ્થિતિએ પહોંચેલા દરિદ્ર, નિઃસત્વ પોર્ટુગીઝો જાણે પોતાને કાંઈ લેવા દેવા ન હોય તેમ ફ્રેન્ચ લશ્કરે

યુદ્ધ કર્યું હતું તે ઉભા ઉભા જોયા કરતા હતા. સ્વતંત્રતાની તમના કે થવા અભિલાષા પણ ન જન્મી એવી અધમ દશાએ તેઓ જઈ પહોંચ્યા હતા.

ત્યાંની રાજસભામાં પણ ઐક્ય ન હતું એક પક્ષ ઈંગ્લંડની સાથે જોડાઈ જવાની સલાહ આપતો હતો ત્યારે બીજા પક્ષને ફ્રાન્સની મૈત્રી વધારે લાભદાયક લાગતી હતી. કેટલાકનો મત એવો હતો કે રાજકુટુંબે બને તેટલી દોલત સાથે લઈને દેશ છોડીને અમેરિકામાં પોર્ટુગાલના તાબાનો બ્રાઝિલ દેશ છે ત્યાં ચાલ્યા જવું છેવટે માર્ગ આખરે સૌને ગમ્યો અને ફ્રેન્ચ લશ્કર રાજધાની આગળ આવી લાગે તે પહેલાં બને તેટલી દોલત લઈને નાસી જવાની તૈયારીઓ થવા લાગી. રાજકુટુંબને, ઉમરાવવર્ગને તથા જેને નાસી જવું હોય તેને લઈ જવાને બંદરપર છત્રીશ વહાણનો કાફલો તૈયાર થયો. રાજકુમારો, કુંવરીઓ, સ્ત્રીઓ, પુરુષો, બાળકો, તેમના સરસામાનના ઢગલા વગેરેથી બંદર ભરાઈ ગયું અને દરેકને સૌથી પહેલાં વહાણમાં બેસી જવાની અધીરાઈ હોવાથી ધમ્માચકડી મચી રહી સ્ત્રીઓ તેમના ધણીઓથી અને બાળકો તેમનાં માબાપથી વિખૂટાં પડી ગયાં કેટલાંક વહાણમાં સીધું સામાન જ ભૂલ્યાં રહી ગયા. આખરે જેમ તેમ કરીને જેટલાં માઈ શકે તેટલાં માણસો ભરીને કાફલો ઉપડ્યો અને તેમના અંગ્રેજ મિત્રોનાં લડાયક વહાણ તેમને બ્રાઝિલ પહોંચાડી આવ્યાં તેઓ જરાક ચાલ્યાં હશે ને તરતજ ફ્રેન્ચો લિસ્બોનમાં આવી પહોંચ્યા ત્રીશ લાખની પ્રજાએ સ્વતંત્રતા જાળવવા માટે આંગળી પણ ઉંચી ન કરી. તેઓ તેમના રાજકર્તાઓના જુલમથી પણ કાયર કાયર થઈ ગયા હતા આ પ્રમાણે જાદુના ખેલની માફક આખો પોર્ટુગાલ અંગ્રેજોના હાથમાંથી નીકળી એકદમ નેપોલિયનના અધિકાર નીચે આવી ગયો

હવે આપણે સ્પેન તરફ નજર કરીએ ત્યાં એક બુર્બોન વંશીય રાજા રાજ કરતો હતો એ ચાર્લ્સ રાજા અતિશય ખાવાથી તન અને મનથી નિર્બળ બની ગયેલો, બુઢ્ઢો, કામ કરવાને નાલાયક અને નીતિભ્રષ્ટ નરાધમ હતો તેની રાણી નેપલ્સની શાહજાદી હતી અને પ્રકટ રીતે રાજાના એક ખૂબસુરત અંગરક્ષક ગોડોયને પોતાનું શરીર અને શિયળ અર્પણ કરી પાપાચરણમાં દિવસ ગુજારતી હતી એમ કરતાં કરતાં રાણીનો માનીતો બની ગએલો ગોડોય રાણીનો રાજાનો અને રાજ્યનો પણ કુલ માલિક થઈ પડ્યો નિર્બળ થઈ ગએલો રાજા પણ આ બાબતમાં સંમત થયો અને પોતાના માથા ઉપરથી રાજ્યનો બોજો ઓછો થએલો જાણીને પ્રસન્ન થયો. તેણે નેપોલિયનને કહ્યું હતું કે "દરરોજ સવારથી બપોરસુધી હું શિકાર ખેલું છું ત્યાંથી આવીને જમું છું અને પાછો સાંજસુધી શિકારે જાઉં છું સાંજે આવું છું ત્યારે ગોડોય મને રાજ્યનો જે કંઈ હેવાલ આપે છે તે સાંભળીને હું સુઈ જાઉં છું અને બીજે દિવસે ઉઠીને પાછો એનો એજ કાર્યક્રમ ચાલુ કરું છું"

આખો યુરોપ જ્યારે 'જેના' અને આસ્ટર્લિટ્ઝના સંગ્રામોની ગર્જનાથી ધ્રૂજી રહ્યો હતો ત્યારે પણ સ્પેનનો રાજા તો આવીજ રીતે પોતાનો વખત પસાર કરતો હતો.

આ ચાર્લ્સ રાજાને ત્રણ છોકરા હતા. તેમાં ગાદીનો વારસ ફર્ડિનાન્ડ સૌથી મોટો હતો. તે પચીશ વર્ષનો થવા આવ્યો હતો પણ પિતાની નિર્બળતાનો અને માતાની નીતિભ્રષ્ટતાનો દાખલો તેણે પૂરેપૂરી રીતે ગ્રહણ કર્યો હતો. રાણી કહેતી કે "મારા ફર્ડિનાન્ડને ગધેડાનું ભેજું અને વાઘનું હૃદય છે." આ શાહજાદો ગાદીએ બેસવા ઘણો અધીરો બન્યો હતો. પ્રજાનો મોટો ભાગ તેના પક્ષમાં હતો. વ્યભિચારિણી રાણીથી લોકો શરમાતા હતા, અને ગોડોયને ધિક્કારતા હતા. સ્પેન જે એકવાર બળવાન રાજ્ય હતું તે અરાજકતા અને દારિદ્રના ખાડામાં ધીમે ધીમે નીચે ઉતરતું હતું.

શાહજાદા ફર્ડિનાન્ડ ઉપર ગોડોયે રાજાને, રાણીને અને પ્રધાનને ઝેર દેવાનો આરોપ મૂકયો અને કદાચ તે સાચો પણ હોય. તેને પકડીને કેદ કરવામા આવ્યો. લોકો ગોડોયને ધિક્કારતા હોવાથી ઉશ્કેરાઈ ગયા અને ફર્ડિનાન્ડે લોકલાગણીને વધારે પાનો ચઢાવ્યો. હજારો માણસોનાં ટોળાં હાથમાં છરા વગેરે લઇ ગોડોયના મહેલને ઘેરી વળ્યાં તે નાસીને કાતરીઆમાં ભરાયો અને જૂની સાદડીઓના ઢગલા નીચે દબાઇ લુપાઇને પડી રહ્યો. લોકોએ મહેલનાં રાચરચીલાંનો ભાંગી ફોડીને ભુક્કો કરી નાખ્યો પણ ગોડોય બચી ગયો. છત્રીશ કલાક સુધી તે ભૂખ્યો, તરસ્યો બીકથી ધડકતે હૈયે ચુપચુપ દબાઇને પડી રહ્યો. આખરે તરસની વેદનાથી તે વધારે વખત ન રહી શકયો. તે ચુપચુપ નીચે ઉતરતો હતો એવામાં કોઇએ તેને જોયો. "મારો મારો! પકડો! પકડો!" ની બૂમ પડી રહી. ટોળાબંધ લોકો દોડી આવ્યા. [illegible] ગોડોયને લોકો ગડદા પેચ કરવા લાગ્યા. તેનાં કપડાં ખરડાઇ ગયાં, ટોપી કયાંની કયાં ઉડી ગઈ, માથાના વાળ વેરણ છેરણ થઇ ગયા અને ભરરસ્તામાં લોકો તેને [illegible] ચટાવવા લાગ્યા. એટલામાં હથીઆરબંધ સરકારી સ્વારો તેની મદદે આવી પહોંચ્યા અને એકે તેનો હાથ પકડી લીધો અને દોડતે ઘોડે તેને રસ્તાપર ઘસડતો ઘસડતો લઇ જઇને સલામતીની ખાતર કેદખાનામાં પૂરીને દરવાજા બંધ કરી દીધા!

બીજાવાવલા લોકો રાજમહેલ તરફ ઉલટ્યા, અને પારિસમાં રાજક્રાન્તિ [illegible] થયું હતું તેવું માડ્રિડમાં પણ થવા લાગ્યું. રાજારાણી ભયથી થરથર ધ્રુજતા [illegible] કેદખાનાનો અને જલ્લાદની કુહાડીનો વિચાર તેમની આંખ આગળ તરવરતો [illegible] લોકોને શાંત પાડવા માટે રાજાએ જાહેર કર્યું કે ગોડોયને બરતરફ કરવામાં આવ્યો છે અને "મારા વહાલા દીકરા ફર્ડિનાન્ડ"ના લાભમાં રાજ્યાસન ઉપરથી હું [illegible] ઉતરું છું. પણ તેજ વખતે તેણે નેપોલિયનને મદદમાટે અરજ કરી અને [illegible] ફરજીઆતરીતે [illegible] લખ્યો. તેમાં જણાવ્યું હતું કે મારા મહાન ઉદાર [illegible]

મિત્ર [illegible] નેપોલિયન [illegible] કરી માટે [illegible] નથી
બીજા [illegible] ફર્ડિનાન્ડ [illegible]
[illegible] કે હું [illegible]
પડને [illegible]

[illegible] ફર્ડિનાન્ડ [illegible] નેપોલિયન [illegible]
[illegible] ઉપર [illegible] કરવાની [illegible]
[illegible] નેપોલિયનની [illegible]
[illegible] નેપોલિયન [illegible]
[illegible] નેપોલિયનની [illegible] ફ્રાન્સમાં [illegible]
[illegible] નેપોલિયન [illegible]
ઉપર [illegible] કરવાનો [illegible]
[illegible] કે સ્પેન અને [illegible] વચ્ચે તે [illegible]
હતા, કે ફ્રાન્સ [illegible] ફ્રાન્સ
ઉપર [illegible] મદદ [illegible]

સ્પેનના રાજાઓ તથા તેના શાહજાદાનો પત્ર વાંચીને નેપોલિયન પણ ગુંચવાડામાં પડી ગયો. તેની ફિકરમાં તે [illegible] હતા [illegible] માત્ર નક્કી [illegible] તેણે [illegible] પણ [illegible] નથી તે [illegible] અમુક નિશ્ચય કરતો અને પાછો તેને ફેરવી નાખતો. આખરે તેની વિપત્તિઓની શરૂઆત થઈ અને [illegible] દેશનાના [illegible] ઉપર તેનો ઉલ્ટો પડઘો પડ્યો.

તેને માટે માત્ર બે જ માર્ગ હતા. એક તો સ્પેનના બુર્બોન વંશીય રાજકુંવરો પદભ્રષ્ટ કરવા અને તેમને ઠેકાણે પોતાના એવા કોઈ માણસને તે દેશની ગાદીએ બેસાડવો કે જે દેશની પ્રજામાં નવચેતન રેડી શકે. પરંતુ વંશપરંપરાથી ગાદીનો વહીવટ કરનાર રાજકુંવરના હાથમાંથી રાજ્યાસન ઝુટવી લેવાનું તેને ગમતું ન હતું. વળી તેમ કર્યાથી યુરોપના તમામ રાજાઓ કોપે ભરાય અને તેમની તથા ફ્રાન્સના [illegible]મનાવટમાં નવો ઝેર રેડાય તેમ હતું.

બીજો માર્ગ એ હતો કે ફર્ડિનાન્ડને સ્પેનની ગાદીએ બેસાડવો અને એવી એક ઉમદા ચારિત્રવાળી બાઈ સાથે તેનું લગ્ન કરવું કે જે તેના નિર્બળ મન ઉપર અમલ ચલાવી શકે અને તેને અસત્ય તથા અનીતિને રસ્તેથી વાળીને સત્ય અને નીતિના માર્ગ ઉપર લઈ આવે. વળી તે બાઈ નેપોલિયનના જેવા વિચારની હોવી જોઈએ કે જેથી કરીને તે પોતાના વચને લીધે રાજ્યને અને રાજાને નેપોલિયનના પક્ષમાંથી ચલિત થવા ન દે.

એજ મારૂં અત્રે આવવાનું પ્રયોજન છે. હું તમારી જાતીય સંસ્થાઓને સુધારીશ અને જો તમે મને સહાય આપશો તો નવીન સુધારાથી ઉત્પન્ન થતી અરાજકતા અને ઉત્પાત ન થવા દેતાં, તમને તેનાથી મળતા તમામ સંગીન લાભ અપાવવાનો હું પ્રયત્ન કરીશ. તમારા તમામ પ્રાંતો અને નગરોના પ્રતિનિધિઓની એક પરિષદ મેં બોલાવી છે. તેમની સાથે જાતે વાતચીત કરીને તમારી સઘળી જરૂરીઆતો મારે જાણી લેવી છે. તેમ કર્યા પછી સ્પેનની ગાદી ઉપરનો મારો અધિકાર હું છોડી દઇશ અને રાજાની પવિત્ર અને લોકહિતકારક સત્તાની સાથે પ્રજાના સ્વાતંત્ર્ય અને મૂળ હક્કોનું જેમાં યોગ્ય સમિલન થયું હોય એવું રાજ્યબંધારણ તમારા દેશને માટે ઘડી આપ્યા પછી હું મારા પ્રતિબિંબતુલ્ય કોઇ રાજાને તમારા દેશનો રાજમુકુટ પહેરાવીશ. સ્પેનના રહેવાસીઓ ! તમારા પૂર્વજો કેવા હતા અને હાલ તમે કેવા છો તેનો વિચાર કરજો. તમારી અવનતિ થઇ તેમાં તમારી કસુર નથી. તમારા દેશ ઉપર જે રીતે આજસુધી અમલ કરવામાં આવ્યો છે તે પદ્ધતિજ દોષિત છે. ભવિષ્યને માટે સુંદરમાં સુંદર અને ઉજ્જ્વળમાં ઉજ્જ્વળ આશાઓને તમારા હૃદયમાં સ્થાન આપજો; કારણ કે મારી એટલીજ ઇચ્છા છે કે તમારી ભવિષ્યની સંતતિ મને યાદ કરીને કહે કે તેણે અમારા દેશનો પુનરુદ્ધાર કર્યો હતો."

હૉલેન્ડનો રાજા લૂઈ સાંસારિક ઉપાધિઓ અને માંદગીથી અશક્ત બની ગયો હતો તેથી તેણે સ્પેનની રાજગાદીની જવાબદારી લેવાની ના પાડી. નેપોલિયને તરતજ પોતાના ભાઇ જોસેફને નેપલ્સથી તેડાવી મંગાવ્યો અને સ્પેનનું રાજ્યતંત્ર તેના હાથમાં મૂક્યું

સ્પેનમાં તે વખતે પ્રજાકીય સંસ્થાઓ હતીજ નહિ. જાહેર જીવનમાં પ્રજાનો કશો હિસ્સો મળતોજ નહિ. તેનું રાજ્યબંધારણ રાજ્યકર્તાને નિરંકુશ રાજસત્તા આપતું હતું. ધર્મગુરુઓ તેમની ભયાનક સત્તાના જોરથી નવી રાજનૈતિક અને ધાર્મિક ભાવનાઓને દબાવી દેતા હતા. જનસમૂહ અજ્ઞાન અને અધમતામાં ડૂબેલો હતો. સ્પેનના કરતાં વધારે સડી ગએલું રાજ્યબંધારણ કોઇપણ સુધરેલા યુરોપી દેશમાં કદિ જોવામાં આવ્યું નથી. સ્પેનનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાની નેપોલિયનની અભિલાષા સફળ થઇ હોત તો ત્યાંની સ્વતંત્ર થએલી કૃતજ્ઞ પ્રજાએ તેનાં સ્મરણચિહ્નરૂપ ભવ્ય ઇમારતોથી દેશને શણગારી મૂક્યો હોત; પણ હાય ! ગુલામી અવસ્થાનાં દુઃખોમાં મોટો દોષ એ છે કે ગુલામો પોતાને હાથેજ પોતાની બેડીઓ વધારે મજબુત બનાવે છે. અને તેમનાં બંધનો લાંબા કાળના સહવાસને લીધે તેમને એવાં વહાલાં અને સ્વાભાવિક થઇ ગયાં હોય છે કે તેમને બંધનમુક્ત થવું ગમતુંજ નથી.

જોસેફ બોનાપાર્ટ ઘણો ઉદાર વૃત્તિનો, બુદ્ધિશાળી અને નીતિમાન

એવો મતનો અભિપ્રાય છે કે આ [illegible] તેના [illegible] પણ નહિ [illegible] નથી તેના ઉદાર, ન્યાયી અને દૃઢ [illegible] તેમ નેપોલિયનનું [illegible] પ્રેમાળ [illegible] આબાદ બની ગયું હતું.

જોસફના આવ્યા પહેલાં સ્પેનના મંત્રીઓ, [illegible], અમીર [illegible] તથા પ્રજાની આર્થિક સ્થિતિની વાતો [illegible] મેળવીને તેનો રિપોર્ટ તૈયાર કરવાને નેપોલિયને [illegible] માણસોને રાજ્યમાં જુદે જુદે ઠેકાણે મોકલી દીધા હતા. તે કહેતો કે "મારે કયા ઉપાયો લેવા તે નક્કી કરવા માટે આ તમામ હકીકતો મારે [illegible] જાણી લેવી જોઈએ. વળી સ્પેનનું રાજ્ય મારા હાથમાં આવ્યું ત્યારે તેની કેવી દશા હતી તે જાણવાનું સાધન ભવિષ્યની પ્રજાને માટે પણ ઘણી જરૂરી છે." સ્પેનનું કલ્યાણ સાધવા માટે તેણે અમલમાં [illegible] યોજનાઓ પોતાના મનમાં ઘડી રાખી હતી. તેણે કરેલી અને તરતજ અમલમાં મૂકેલી યોજનાઓ જોઈને તેના કટ્ટા શત્રુઓને પણ તેની પ્રશંસા કરવી પડે છે. સ્પેનના [illegible] પ્રતિષ્ઠિત અને બુદ્ધિશાળી લોકો પ્રતિનિધિઓની સભા બેયોન મુકામે ભરવામાં આવી. પોતાના દેશનું ઉત્કર્ષ આદિ જોઈને આ ઉચ્ચ સંસ્કારવાળા દેશભક્તો પણ [illegible] સ્પેનના રીતરિવાજોને યોગ્ય અને તે જમાનાની ઉન્નતિકારક ભાવનાઓને અનુકૂળ થઈ પડે એવું ઉદાર રાજ્યબંધારણ એ પરિષદે ઘડી કાઢ્યું.

જોસેફ ત્યાં આવી પહોંચ્યો એટલે સ્પેનની રાષ્ટ્રીય પરિષદે તેને પ્રજા તરફથી સન્માન આપ્યું અને પોતાના દેશને માટે ઉત્કર્ષ આદિ કરનાર નેપોલિયનનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માન્યો. ત્યાર પછી ફ્રેન્ચ લશ્કર અને તે [illegible] ઘોડેસવાર રસાલા સાથે જોસેફ સ્પેનની રાજધાની માડ્રિડ ગયો અને ત્યાં તેનો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો.

આ સમાચાર તરતજ યૂરોપના તમામ રાજ્યકર્તાઓને મોકલવામાં આવ્યા. ઈંગ્લંડ સિવાય લગભગ તમામ યૂરોપીય નૃપતિઓએ જોસેફને ઘણી ખુશીથી રાજા તરીકે સ્વીકાર્યો. રશિયાના ઝારે તે ઉપરાંત જોસેફના ઉમદા ચારિત્ર્યની પ્રશંસા કરતાં તેને રાજા તરીકે સ્વીકારતાં ઊંડો હર્ષ જણાવ્યો. નાલાયક રાજાઓની વહારે ધાનારું એકલું ઈંગ્લંડજ અળગું રહ્યું. પદભ્રષ્ટ થએલા ફર્ડિનાન્ડે પણ જોસેફને અભિનંદનપત્ર લખ્યો.

સ્પેનના રાજાઓના હાથમાંથી રાજ્યાસન લઈને નેપોલિયને પોતાના ભાઈને આપ્યું તેમાં તેણે ન્યાય કર્યો કે અન્યાય એ પ્રશ્ન ઘણોજ ગુંચવણભરેલો છે. સ્પેનના રાજાની નાલાયકી તો ઉઘાડીજ છે. સ્પેનને પોતાનું હથિયાર બનાવીને નેપોલિયનના શત્રુ રાજાઓ તેની મુશ્કેલીમાં વધારો કરવાની પેરવી કરતા હતા અને કવખતે પાછળથી હુમલો કરાવવાના હતા એ વાત પણ ઉઘાડી છે. જેનાના યુદ્ધ વખતે

ફર્ડિનાન્ડના સ્પેનમાં છે ? બુર્બોન રાજાઓની જોહુકમી નીચે કચરાતા નેપલ્સમાં છે સૈબિરિયાના બરફમય પ્રદેશોમાંથી ઝારની ખડ્ગીનો ભોગ થઇ પડેલી રાંક પ્રજાના પોકારમાં એ સ્વતંત્રતાનો અવાજ સંભળાય છે ? નહિ, નહિ. વૉટર્લુના રણક્ષેત્રમાં યૂરોપની સ્વતંત્રતા તો કયાંય કચરાઇ ગઈ અને સેન્ટ હેલેનાના દ્વીપમાં નેપોલિયનની કબરમાં તેની સાથેજ દટાઈ ગઇ !

બેયોનથી પારિસ આવતાં નેપોલિયને એક મોટો પૂલ બંધાવવા માંડ્યો હતો તેની મુલાકાત લીધી. એ કાર્ય તપાસવાની અને જેણે પોતાની દેખરેખ નીચે તે તૈયાર કરાવ્યું હતું તેને યોગ્ય પારિતોષિક આપવાની તેને ઇચ્છા હતી. મુખ્ય ઈજનેર સાથે વાત કરતાં ચતુર નેપોલિયને જાણી લીધું કે એ કામમાં ખરૂં જોતાં તેણે કશું કર્યું નથી; પણ બધી મહેનત તેના તાબાના એક ઈજનેરની છે, અને સઘળો યશ મુખ્ય ઈજનેર ખાટી જાય છે. તેણે તેને તેડાવી મંગાવ્યો અને તેની પાસેથી પૂલ સબંધી સંતોષકારક માહિતી તેને મળવાથી તે ઘણો ખુશ થયો. તેણે તેની યોગ્ય કદર કરી અને મુખ્ય ઈજનેરની પદવી આપીને પારિસ મોકલી દીધો.

સને ૧૮૦૮ના આગસ્ટમા નેપોલિયન પારિસ પહોંચ્યો કે તરતજ તેણે પોતાની આસપાસ તોફાનનાં વાદળ ઘેરાતાં જોયાં. આસ્ટ્રિયા બહારથી મૈત્રીભાવ રાખતુ હતુ છતાં તેનો પરાજય તેને સાલ્યા કરતો હતો અને ઉમરાવવર્ગ એકહથ્થા અધિકારના કટ્ટા શત્રુ તથા પ્રજાપક્ષના હિમાયતી નેપોલિયનપર પ્રહાર કરવાની તક જોયા કરતો હતો. સ્પેનમાં ઉત્પન્ન થએલો ગંભીર મામલો જોઇને તેણે એમ ધાર્યું કે નેપોલિયનને ત્યાંજ રોકાઇ રહેવુ પડશે. આજે નેપોલિયન સ્પેનની રાજગાદી ઉથલાવી નાખે તો ભવિષ્યમાં બીજા રાજાઓની પણ તેવીજ વલે કેમ નહિ કરે એવી જાણે પોતાને ધાસ્તી લાગી હોય તેવો તેણે ડોળ કર્યો.

આસ્ટ્રિયામા ઠેકાણે ઠેકાણે યુદ્ધની તૈયારીઓ થવા લાગી. સાત લાખ માણસોના લશ્કરનો જમાવ થયો અને તેમને લશ્કરી તાલિમ અપાવા લાગી. ચૌદ હજાર તોપો અને દશ લાખ બંદુકો ખરીદ કરવામા આવી કદાચ પરાજય થાય તો બચાવ કરવા સુગમ પડે તે માટે આસ્ટ્રિયા અને હંગરીના કિલ્લાનાં સમારકામ થવા લાગ્યા. લશ્કરની મજબૂત ટુકડીઓ ફ્રાન્સની સરહદ તરફ ગોઠવાઈ ગઇ

નેપોલિયન લડવાથી કાયર થયો હતો લડાઇથી તેને કશો ફાયદો થવાનો ન હતો. ફ્રાન્સને સમૃદ્ધ કરવાની સુંદર યોજનાઓમા લડાઇને લીધે ભારે વિક્ષેપ પડતો હતો. તે અંતઃકરણથી સુલેહને ચાહતો હતો. તેણે આસ્ટ્રિયાના રાજપ્રતિનિધિને તેડાવીને બીજા દેશોના પ્રતિનિધિઓની સમક્ષ વિવેકભર્યા પણ દૃઢ શબ્દોમા પોતાના વિચાર જણાવ્યા.

" મીસ્ટર મેટર્નિંક, તમે અમારી સાથે કાં તો લઢવાની તૈયારી કરો છો અથવા અમને ડરાવવા માગો છો. "

' સાહેબ, અમે બેમાથી એકે કરવા માગતા નથી "

નેપોલિયને કહ્યુ, ' ત્યારે આટલી બધી લશ્કરી ધામધૂમનો શો અર્થ છે ? તેમ કરવાથી સુનેહનો ભગ થવાનો સભવ છે અને નાણાંની ખરાબી થાય છે "

મેટર્નિકે કહ્યુ, " આ તૈયારી માત્ર રાજ્યના બચાવને માટેજ છે "

નેપોલિયને નરમાશથી પણ સુદૃઢ અવાજે કહ્યુ —

' જો આ તૈયારીઓ માત્ર બચાવને માટેજ હોય તો તેમા આટલી બધી ઉતાવળ હોયજ નહિ નવી વ્યવસ્થા હમેશાં ધીરે ધીરેજ થાય છે, દોડવામથી થતી નથી બચાવને માટે દારૂગોળાના ભડાર લશ્કરની ભરતી, ઘોડા અને ખાસ કરીને તોપો ખેચનાર ઘોડા અને તોપોની નજાવર ખરીદી કરવામા નથી આવતી તમારૂ લશ્કર હાલ ચાળીશ લાખ માણસનુ છે હુ જો તમારૂ અનુકરણ કરૂ તો મારે પણ ચાળીશ લાખ લઢી શકે એવા માણસ એકઠાં કરવાં જોઇએ આ તો વિવેકની હદ ઓળગવા જેવુ છે એમ કરતાં કરતાં તો આખરે સ્ત્રીઓ અને છોકરાઓને પણ હથિયાર લેવા જવાનો વખત આવે અને આપણે રાની પશુઓ જેવા બની જઇએ વળી તમારે આટલુ મોટુ લશ્કર અને યુદ્ધસામગ્રી એકઠી કરવાની જરૂરજ શી છે ? મે તમારા કોઇ પણ પ્રાતમાટે માગણી કરી છે ? પ્રેસબર્ગના કોલકરારથી તમારા અને મારા રાજ્યની વચ્ચેના તકરારી સવાલોનો નિર્ણય થઇ ચૂકયો છે અને હજી જો કાંઇ પણ વાધો હોય તો તમારા રાજાના એક શબ્દમાત્રથી બધી તકરારનુ સમાધાન કરવા હુ રાજી છુ મારે તમારી પાસેથી કાંઇ જોઇતુ નથી માત્ર બે રાજ્ય વચ્ચે સુનેહ શાતિ રહે એટલુંજ હુ માગુ છુ અને તમારે હજી કોઈ પણ પ્રકારની અડચણ હોય તો તે અબઘડી દૂર કરવા હુ તૈયાર છુ "

મીસ્ટર મેટર્નિકે જવાબ દીધો કે ફ્રાન્સ ઉપર હુમલો કરવાનો આસ્ટ્રિયાની સરકારના મનમા જરા પણ વિચાર નથી હજી અમારા લશ્કરની કશી હિલચાલ કરવામાં નથી આવી "

નેપોલિયને મક્કમ અવાજે કહ્યુ તમારી ભૂલ થાય છે ગેલિસિયા અને બોહિમિયામાં તમારાં સૈન્ય બરાબર ફ્રેન્ચ લશ્કરની સામે ગોઠવાઇ ચૂક્યાં છે એ વાતની મેટર્નિક ના પાડી શકે એમ છેજ નહિ તેનુ તાત્કાલિક પરિણામ એ આવશે કે અમારે પણ તેટલુંજ લશ્કર તમારી સામે લાવીને ગોઠવવુ પડશે મારે પણ મારી સરહદ પરના કિલ્લા તોડી નાખવાને બદલે સમરાવીને લશ્કર તથા લશ્કરી સામગ્રીથી ભરપૂર કરી દેવા પડશે મારા ઉપર શંકિ આપો મારી શકાતો નથી એ તમે સારી પેઠે જાણો છોજ તમે રશિયાની કુમકપર મગરૂર હો તો તેમાં પણ તમારી ભૂલ છે રશિયા તમારી હાલની વર્તણુ તરફ સખત નાપસદગી બતાવે છે હુ કહુ છુ કે તમને બધા પસદ નથી તમારા પ્રજાને પણ પસદ નથી તમારા દેશના કેળવાયલા વર્ગને

પણ તે પસંદ નથી. નવી ફેરફારીથી ભડકી ગએલો ઉમરાવવર્ગ જે દેશમાં અને ઝેર રેડી રહ્યો છે. તેઓ વેરના વિચારો લોકોમાં ફેલાવે છે. એમ કરતાં કરતાં એવો વખત આવશે કે આપણે બેઉને અમુક સ્થિતિમાંથી મુક્ત થવાને માટે છેવટનો ઉપાય લેવો પડશે. અને તે ઉપાય લડાઈ છે. તમારી હાલની વર્તણુક જોતાં મને તેનીજ ધાસ્તી લાગે છે. માટે હું તમને ફરીથી કહું છું કે મારે તમારી પાસેથી કંઈ જોઈતું નથી— માત્ર સલાહજ જોઈએ છે. પણ જો તમે લશ્કરી તૈયારી ચાલુ રાખશો તો હું પણ તેમજ કરીશ; એટલે સલાહ કરવાને માટે આપણે ફરીથી લડવું પડશે."

આ વાતચીતના [illegible] આસ્ટ્રિયાના [illegible] નારફ રવાના થઈ ગયા.

પણ [illegible] ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. [illegible] સ્વતંત્રતાની નવી ભાવનાઓના [illegible] [illegible] આવી [illegible] કરવામાં આવી.

[illegible]

[illegible] આ [illegible] નથી [illegible] મા[illegible]ની મિત્રાચારીના અને પાય
[illegible] ની માટે [illegible] એ [illegible] વિરુદ્ધ થઈ ન એક થાય મિપ[illegible]
[illegible] પોતાની નહી રૈયતને [illegible] બાદના [illegible]
[illegible] ઉપર જે [illegible]
[illegible] દિલગીરી જાહેર કરી અને જગતમાં [illegible] કર્યુ
[illegible] પ્રવર્તિત થયો. નેપોલિયને
[illegible] ક્રોધ આથી [illegible] ન હતો [illegible] મોકલીને પણ
તેને લખ્યુ કે 'પીછેહઠ નાખીને હું [illegible] યુદ્ધના માર્ગો [illegible] પણ
મારા સિપાઈઓને [illegible] નહિ તેમને [illegible] ખૂબીઓ સાથે કામ
[illegible] અને તેમને દબાવી દેવાને માટે સખત ઉપાયો લેવાની પણ જરૂર પડે છે
તમારી [illegible] પ્રીતિ મેળવવા [illegible] જારી રાખ ને પણ લશ્કરને નહિ મત કરશો નહિ"

ફ્રાન્સની ઉત્તર દિશાએ આરિટ્રયા સૈન્યનો જમાવ ફોજ [illegible] હતુ તેથી [illegible]
[illegible] લશ્કર ને ત્યાંથી ખસેડાય તેમ હતુ નહિ નેપોલિયનને [illegible] લશ્કર [illegible]
[illegible] પુરતી યુદ્ધસામગ્રી સાથે સ્પેન મોકલી દીધુ [illegible] દિવસે ત્યાની સ્થિતિ
[illegible] તે વખતે [illegible] વીસ હજાર ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ જનરલ ડૂપોની સરદારી
નીચે સ્પેનમા હતા. મદદ અને પુરતા ખોરાકને અભાવે તેઓ ઘેરાઈ ગયેલા
હોવાથી તેમને તાબે થવાની ફરજ પડી ફ્રેન્ચોની લશ્કરી કારકીર્દીને આ પહેલુજ
કલંક લાગ્યુ આ સમાચાર સાંભળીને નેપોલિયન ક્રોધથી કંપી ઉઠ્યો ફ્રેન્ચ સૈન્ય
તાબે થયુ! કપાઈ કેમ [illegible] ગયુ! હારજીત તો લડવૈયાના નસીબમા લખેલી [illegible] હોય
છે, પણ કમબખ્તની રીતે તાબે થઈ જવુ એ કલંકના ડુઘાડાના ઘા કેમ રૂઝાય!
ફ્રેન્ચ નામને બટ્ટો લગાડ્યો! એ કલંક હું એ હીચકારાઓના લોહીથી ધોઈ નાખીશ
સિપાઈઓ કપાઈ જાય તો તેમની જગ્યાએ નવા જોડવી શકાય છે પણ ગએલી
આબરુ પાછી નથી મળતી આવા અનેક ઉદ્ગાર તેના મોંમાથી નીકળતા ગયા, પણ
થોડી વાર પછી તેના ક્રોધનો ઉભરો શમી ગયો અને જનરલ ડુપો તરફ તેને દયા
પ્રગટી. ' કમનસીબ પુરુષ! ફ્રેડલેન્ડ અને બીજા અનેક યુદ્ધોમાં નામના મેળવનાનો
આવો અધઃપાત! લડાઈના કેવા ખેલ છે! એકજ દિવસમા આખી જિંદગીમા
મેળવેલી કીર્તિ ધૂળધાણી થઈ જાય છે!'

જોસેફે માડ્રિડ છોડ્યુ અને ઇબ્રો નદીને કિનારે મોરચાબંદી લશ્કરી છાવણીનો
આશ્રય લીધો ત્યાથી તેણે નેપોલિયનને લખ્યુ કે—

મારા તરફ સહાનુભૂતિ રાખે એવો એક સ્પેનવાસી મારી પાસે રહ્યો નથી.
એક સેનાપતિ તરીકે પણ હું મારૂં કાર્ય કરી શકુ અને તે કામ અઘરૂં નથી કારણ
કે નમાલા કસાયેલા સિપાઈઓની મદદથી હું બળવાખોર સ્પેનવાસીઓને જેર કરી
શકુ પણ રાજા તરીકેની મારી જવાબદારી અસહ્ય થઈ પડી છે મારી રૈયતના એક
ભાગને તાબે કરવા માટે શું મારે રૈયતના બીજા ભાગની કતલ કરવી? માટે જે

લોકો મને રાજા ગણવા માગતા નથી તેમના ઉપર જબરાઇથી મારે રાજ કરવું પણ નથી; પણ હારીને હું સ્પેન છોડવા ઇચ્છતો નથી. તમારા કસાયલા સિપાઇઓની એકજ ટુકડી મને મોકલાવશો તો બસ થશે. હું તેમને લઇને માડ્રિડ જઇશ અને ત્યાં જઇને આબરૂભેર ગાદી છોડીશ. મને મારૂં નેપલ્સ પાછું આપવું જોઇશે. જે દેશ મારી બરદાસ્ત નીચે રહેવામાં પોતાનું સુખ માને છે ત્યાં હું જઇશ અને પૂર્ણ શાંતિ જે મારી પ્રકૃતિને અનુકૂળ છે તે હું ભોગવી શકીશ. ”

આવા ભલા રાજાના અમલ નીચે રહેવાનું કમનસીબ સ્પેનવાસીઓને ન ગમ્યું અને પોતાની ઉન્નતિ તેમણે પોતાને હાથેજ અટકાવી.

જોસેફનો પત્ર વાચીને નેપોલિયનનું દિલ ઘણું દુખાયું. જોસેફને તે ચાહતો હતો. તેની ઠરેલ બુદ્ધિને માટે તેણે ઘણું માન હતું; અને પોતાના બીજા ભાઇઓ કરતાં તે તેની પાસેથી સહકાર મેળવવાની વધારે આશા રાખતો હતો. તેણે જોસેફને ઉત્તેજિત કરવા માટે બીજો પત્ર લખ્યો અને તેમાં પોતાનું આત્મબળ રેડાય તેટલું રેડ્યું.

પરંતુ સ્પેનવાસીઓ ઉપર ગોળી છોડવાનું નરમ પ્રકૃતિના જોસેફને રુચ્યુંજ નહિ; અને સ્પેનની સ્થિતિના બગાડામાં ચાલુ વધારો થતોજ ગયો. આખરે આસ્ટ્રિયા સાથે લડાઈ જાગશે એવી ભારે ધાસ્તી છતાં પણ ર્‌હાઇન નદી આગળ ગોઠવેલા લશ્કરમાંથી એક લાખ માણસો સ્પેન મોકલવાની નેપોલિયનને જરૂર પડી, અને તેમની જગ્યાએ એક લાખ નવા દાખલ થએલા સિપાઇઓને ગોઠવવા પડયા.

ફ્રાન્સની આર્થિક હાલત આ વખતે સારી ન હતી અને સરકારી તિજોરી પણ ખાલી થવા આવી હતી. દક્ષિણમાં ઈંગ્લંડ, સ્પેન અને પોર્ટુગાલ ફ્રાન્સની સામે લડવા એકત્ર થયાં હતાં. પરાજયથી માનભંગ થએલુ પ્રશિયા ગુમાવેલી સંપત્તિ પાછી મેળવવાનો લાગ જોઇ રહ્યું હતું. ઉત્તરમાં આસ્ટ્રિયાએ સાત લાખ માણસોનો જમાવ કરી દીધો હતો. રશિયાનો ઝાર નેપોલિયનનો મિત્ર હતો પણ ત્યાંની રાજમાતા અને બધો ઉમરાવવર્ગ તેનાં કટ્ટાં વૈરી હતાં. ઝાર પોતે પણ તેમની બધાની સામે કયાંસુધી ટકી રહેશે તે પણ શક પડતું હતું. લોનશેરનો સટ્ટો કરનારાઓએ લોકોના મન ઉંચા કરી નાખ્યાં હતાં. સરકારી લોનનો ભાવ ચોરાણુંથી ઉતરીને સીત્તેર સુધી ગગડી ગયો હતો. લડાઇનાં મેદાનમાં શત્રુસૈન્યની ટક્કર ઝીલતી વખતે નેપોલિયન જેમ અદ્‌ભુત શક્તિનું દર્શન કરાવતો હતો તેમ આ વખતે આર્થિક યુદ્ધના પ્રસંગમાં પણ તેણે પોતાની અલૌકિક બુદ્ધિનો પ્રભાવ સર્વને બતાવ્યો. એક બે મહિનાસુધી તેણે સરકારી લોનની ખરીદી એવી કુશળતાથી કર્યા કરી કે તેજી મંદીનો સટ્ટો કરનારાઓ આબાદ છક્કડ ખાઇ ગયા. રાજ્યની પ્રતિષ્ઠા જાળવવા માટે સરકારી લોનનો ભાવ જેટલો રહેવો જોઇએ તેટલો તેણે લાવી મૂક્યો. ઘણા સટોરીઆઓ પાયમાલ થઇ ગયા પણ બધે પ્રસંગે ઉદારતા બતાવનાર નેપોલિયને તેમને થોડુંક ખાનગી વળતર અપાવ્યુ.

प्रकरण ४२ मुं-शहेनशाहोनु समेलन

ने १८०७-०८नी सालमां नेपोलियननी उन्नतिनो सूर्य पूर्ण तेज प्रकाशथी झगझगी रह्यो हतो. तेनी सत्ता उंचामां उंचा शिखरपर पहोंची गई हती, पण हवे ए वर्षथी तेनो प्रतापभानु नमवा लाग्यो. बीजा चार पांच वर्ष सुधी तेना अद्भुत बुद्धिबळना प्रभावथी तेणे आ फेरफार उघाडो पडवा न दीधो पण अंते १८१३नी सालथी ते सूर्य नम्यो ते नम्योज अने अंते वॉटर्लुना संग्राममां लाखो फ्रेन्चोना लोहीथी खरडायला रणक्षेत्रमां ते सदाने माटे आथमी गयो. जे पळे तेने स्पेनना राज्यविप्लवमां हाथ घालवानी जरूर पडी तेज पळथी तेनी विपत्तिनी शरूआत थइ.

एक बाजुए फ्रेन्च लश्कर स्पेनमां जागेलो बळवो समाववामां रोकायलुं हतुं, बीजी बाजुए आस्ट्रिया लडवाने ताकी रह्युं हतुं अने रशियानो झार तुर्कस्ताननो शिकार करवा टमटमी रह्यो हतो. लडाइ कर्या वगर फ्रान्स, रशिया अने आस्ट्रियाना तकरारी सवालोनो समाधानीथी निर्णय लाववाना हेतुथी नेपोलियने झारनी साथे एर्फर्थ मुकामे १८०८ना सप्टेम्बरनी २७ मी तारीखे मळवानी गोठवण करी हती. आखा युरोपनी आंख आ इतिहासप्रसिद्ध मिलाप उपर ठरी हती. तेना परिणाम उपर जगतनुं भावी अवलंबतुं हतुं अने आ अद्भुत प्रसंग जोवा माटे राजाओ, उमरावो अने दरबारीओ देशे देशथी त्यां आवीने ते यादगार दिवसनी राह जोता बेठा हता. ते सघळा राजवंशीओ फ्रान्सना शहेनशाहना परोणा हता. तेणे घणाज जबरदस्त रसाला साथे प्रवेश कर्यो. एवा ठाठथी भाग्येज बीजा कोइ राजानी स्वारी गइ हशे. उमरावोना नृपतिओ करता प्रजाना चूंटेला नृपतिनो विशेष ठाठ जोइने प्रजा पण मगरूर थइ.

जेओ आ ठेकाणे केवळ विनोदने माटेज आव्या हता तेमने माटे पण विश्रामनी अनेक प्रकारनी सामग्री नेपोलियने त्यां मोकलावी दीधी हती. नेपोलियननी सवारी सवारना दस वागे त्यां आवी पहोंची हती. ते वखते शहेरना रस्ता राजाओ, राजकुमारो, उमरावो, दरबारीओ, लश्करना अने राज्यना अनेक मोटा मोटा अधिकारी

લોકો મને રાજા ગણવા માગતા નથી તેમના ઉપર જબરાઇથી મારે રાજ કરવું પણ નથી; પણ હારીને હું સ્પેન છોડવા ઇચ્છતો નથી. તમારા કસાયલા સિપાઇઓની એકજ ટુકડી મને મોકલાવશો તો બસ થશે. હું તેમને લઇને માડ્રિડ જઇશ અને ત્યાં જઇને આબરૂભેર ગાદી છોડીશ. મને મારૂં નેપલ્સ પાછું આપવું જોઇશે. જે દેશ મારી બરદાસ્ત નીચે રહેવામાં પોતાનું સુખ માને છે ત્યાં હું જઇશ અને પૂર્ણ શાંતિ જે મારી પ્રકૃતિને અનુકૂળ છે તે હું ભોગવી શકીશ."

આવા ભલા રાજાના અમલ નીચે રહેવાનું કમનસીબ સ્પેનવાસીઓને ન ગમ્યું અને પોતાની ઉન્નતિ તેમણે પોતાને હાથેજ અટકાવી.

જોસેફનો પત્ર વાંચીને નેપોલિયનનું દિલ ઘણું દુખાયું. જોસેફને તે ચાહતો હતો. તેની ઠરેલ બુદ્ધિને માટે તેણે ઘણું માન હતું; અને પોતાના બીજા ભાઇઓ કરતાં તે તેની પાસેથી સહકાર મેળવવાની વધારે આશા રાખતો હતો. તેણે જોસેફને ઉત્તેજિત કરવા માટે બીજો પત્ર લખ્યો અને તેમાં પોતાનું આત્મબળ રેડાય તેટલું રેડ્યું.

પરંતુ સ્પેનવાસીઓ ઉપર ગોળી છોડવાનું નરમ પ્રકૃતિના જોસેફને રુચ્યુંજ નહિ; અને સ્પેનની સ્થિતિના બગાડામાં ચાલુ વધારો થતોજ ગયો. આખરે આસ્ટ્રિયા સાથે લડાઈ જાગશે એવી ભારે ધાસ્તી છતાં પણ હ્રાઇન નદી આગળ ગોઠવેલા લશ્કરમાંથી એક લાખ માણસો સ્પેન મોકલવાની નેપોલિયનને જરૂર પડી, અને તેમની જગ્યાએ એક લાખ નવા દાખલ થએલા સિપાઇઓને ગોઠવવા પડ્યા.

ફ્રાન્સની આર્થિક હાલત આ વખતે સારી ન હતી અને સરકારી તિજોરી પણ ખાલી થવા આવી હતી. દક્ષિણમાં ઈંગ્લંડ, સ્પેન અને પોર્ટુગાલ ફ્રાન્સની સામે લઢવા એકત્ર થયાં હતાં. પરાજયથી માનભંગ થએલું પ્રશિયા ગુમાવેલી સંપત્તિ પાછી મેળવવાનો લાગ જોઇ રહ્યું હતું. ઉત્તરમાં આસ્ટ્રિયાએ સાત લાખ માણસોનો જમાવ કરી દીધો હતો. રશિયાનો ઝાર નેપોલિયનનો મિત્ર હતો પણ ત્યાંની રાજમાતા અને બધો ઉમરાવવર્ગ તેનાં કટ્ટાં વૈરી હતાં. ઝાર પોતે પણ તેમની બધાની સામે ક્યાંસુધી ટકી રહેશે તે પણ શક પડતું હતું. લોનશેરનો સટ્ટો કરનારાઓએ લોકોનાં મન ઉંચા કરી નાખ્યાં હતાં. સરકારી લોનનો ભાવ ચોગણુથી ઉતરીને સીત્તેર સુધી ગબડી ગયો હતો. લડાઇનાં મેદાનમાં શત્રુસૈન્યની ટક્કર ઝીલતી વખતે નેપોલિયન જેમ અદ્‌ભુત શક્તિનું દર્શન કરાવતો હતો તેમ આ વખતે આર્થિક યુદ્ધના પ્રસંગમાં પણ તેણે પોતાની અલૌકિક બુદ્ધિનો પ્રભાવ સર્વને બતાવ્યો. એક બે મહિનાસુધી તેણે સરકારી લોનની ખરીદી એવી કુશળતાથી કર્યા કરી કે તેજી મંદીનો સટ્ટો કરનારાઓ આબાદ છક્કડ ખાઇ ગયા. રાજ્યની પ્રતિષ્ઠા જાળવવા માટે સરકારી લોનનો ભાવ જેટલો રહેવો જોઇએ તેટલો તેણે લાવી મૂક્યો. કેટલાક સટોરીઆઓ પાયમાલ થઇ ગયા પણ બંને પ્રસંગે ઉદારતા બતાવનાર નેપોલિયને તેમને થોડુંક ખાનગી વળતર અપાવ્યું.

જલસા વગેરેની નેપોલિયને ખાસ ધ્યાનપર સુંદર વ્યવસ્થા કરી રાખી હતી, પણ જ્યારે આ મોટેરા છયે રંગરાગ અને નાચગાનમાં ગેરહાજર રહેતા હતા ત્યારે તે પોતે તો આખો વખત પોતે હાથ ધરેલા મહાભારત કાર્યમાં જ ગુંથાઈ રહેતો હતો.

નેપોલિયનના ઉદાર આશ્રયથી નિમંત્રિત થએલા દેશ દેશના સાક્ષરો ત્યાં એકત્ર થયા હતા. જગવિખ્યાત જર્મન કવિવર ગિટે અને વિલન્ડ નામે ઇતિહાસકાર મૂલર પણ ત્યાં હતા. એ મૂલર એક ઠેકાણે નેપોલિયનના સમાગમની નીચેના શબ્દોમાં નોંધ લે છે—

"તદ્દન નિષ્પક્ષપાતપણે અને ઇશ્વરની હજુરમાં બોલતો હોઉં તેમ હું સાચેસાચી વાત કહું છું તેના જ્ઞાનની વિવિધતા, તેની તીક્ષ્ણ અવલોકન શક્તિ, અને દરેક વિષયનું હાર્દ સમજી શકે એવી પરિપક્વ બુદ્ધિ જોઇને હું ચકિત થઇ ગયો તેણે મારી સાથે એવી રીતે વાત કરી કે તેણે મારૂં હૃદય આકર્ષી લીધું અને મારો પ્રેમ જીતી લીધો એ પ્રસંગને મારી જિંદગીનો સૌથી વિશેષ યાદગાર પ્રસંગ હું માનું છું પોતાની બુદ્ધિના પ્રભાવથી અને નિઃસ્વાર્થ સૌજન્યથી તેણે મને જીતી લીધો છે"

તત્ત્વચિંતકો, કવિઓ, ઇતિહાસકારો, નાટકકારો સર્વની સાથે તે એકસરખી કુશળતાથી વાત કરતો, અને તેઓ પણ એના જ્ઞાનનું ઉંડાણ અને બુદ્ધિની શ્રેષ્ઠતાની પ્રશંસા કરતા. પ્રાચીન સાહિત્યની ચર્ચા થતી હોય તો તેમાં પણ તે એક્કો હતો. ખ્રિસ્તી અને મુસલમાન ધર્મની તુલના થતી હોય તો તેમાં પણ તે ગંભીર તત્ત્વચિંતકની માફક પ્રૌઢ વિચારો દર્શાવતો વર્તમાન સાહિત્યના દોષ બતાવવામાં પણ એક બાહોશ વિવેચકને શોભા આપે એવી ટીકા કરતો તેને જોઇને સાક્ષરમંડળ ચકિત થઇ જતું શેક્સપિયરના ધોરણ પર રચાતાં જર્મન નાટકોપર વિવેચન કરતા તેણે કવિવર ગિટેને કહ્યું કે તમારા જેવો સર્વોપરિ બુદ્ધિમાન પુરુષ પણ કરુણરસ અને હાસ્યરસ જેમાં મિશ્ર થઓ હોય એવાં નાટક પસંદ કરે છે તે જોઇને મને ઘણી નવાઇ લાગે છે

સાહિત્યના વિષયોનો આવો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ તેણે ક્યારે કર્યો એવો પ્રશ્ન ત્યાં હાજર રહેલા વિદ્વાનમાંથી કોઇએ કર્યો નેપોલિયને જવાબ આપ્યો કે "એકવાર જ્યારે હું લશ્કરમાં લેફ્ટનન્ટ (નીચા દરજ્જાનો સરદાર) હતો ત્યારે મારા લશ્કરની છાવણી વેલેન્સમાં હતી, અને મારો મુકામ ચોપડીઓ વેચનારના ઘરમાં હતો. મને લોકોમાં હળવું મળવું પસંદ ન હોવાથી હું એકનો એક ઘેર બેસીને વાંચ્યાજ કરતો તે દુકાનમાંનાં ઘણાં ખરાં પુસ્તકો મેં એક કરતાં વધારે વાર વાંચી નાખ્યાં અને યુદ્ધને લગતાં તથા બીજા વિષયને લગતાં જે જે પુસ્તકો મેં વાંચ્યાં હતા તેમાંથી હું કાંઇજ ભૂલી ગયો નથી ' તેની સ્મરણશક્તિ અને હાથ લીધેલા કામમાં તલ્લીન થઇ જવાની શક્તિ બેઉ અલૌકિક પ્રકારનાં હતાં ફ્રાન્સમાં એવો એક પણ આગળ

રીઓથી ભરાઈ ગયા હતા. તેને જોતાંજ ચારે દિશાએથી તાળીઓ અને હર્ષના પોકાર થવા લાગ્યા. ત્યાર પછી સેકસની રાજાની સાથે પોતાના રસાલાસહિત ઝાર અલેકઝાન્ડર જે ઉઘાડા રથમાં બેસીને આવતો હતો તેને લેવાને માટે નેપોલિયન સામો ગયો. એર્ફર્થથી ૭ માઇલને અંતરે બેઉ નૃપતિઓ મળ્યા, અને હૈયાના ઉમળકાથી એક બીજાને ભેટયા. પછી બેઉ જણ ઘોડા ઉપર બેસીને મિત્રોની માફક વાતો કરતા કરતા શહેરમાં દાખલ થયા.

ઝારને માટે નેપોલિયને બાદશાહી ઢબનાં રાચરચીલાં અને સુખનાં સાધનોથી ભરપૂર સુંદર ઉતારો તૈયાર કરાવ્યો હતો. ત્યાં ઝારની સ્વારી ગઈ અને બેઉ જણ સાથે બેસીને જમ્યા. સાંજના દરબારી ઠાઠથી મિજબાની આપવામાં આવી; તેમાં ત્યાં આવેલા તમામ માનવંતા પરોણાઓને નોતરવામાં આવ્યા હતા. રાતના ફ્રાન્સથી આ પ્રસંગને માટે ખાસ તેડાવેલા સારામાં સારા નાટકકારોએ મનુષ્યના ઉમદામાં ઉમદા ગુણોનું દર્શન કરાવે એવું કરુણરસપ્રધાન નાટક ભજવી બતાવ્યું. નાટકશાળા રાજવંશી અને ખાનદાની પ્રેક્ષકોથી ચીકાર ભરાઈ ગઇ હતી. નાટક શરૂ થયું અને તેમાંના એક પ્રવેશમાં એક પાત્રના મુખમાંથી એવો ઉદ્‌ગાર નીકળ્યો કે—

“ મહા પુરુષની મૈત્રી એ તો દેવોની પ્રસાદી છે.”

આ વાકય બોલાયું કે તરત અલેકઝાન્ડર ઉભો થયો અને નેપોલિયનનો હાથ પકડીને તેણે કહ્યું, “ આ વાકયનું રહસ્ય હું દરરોજ અનુભવું છું. ” આ શબ્દો બોલાતાંજ તાળીઓ અને હર્ષોદ્‌ગારથી આખી રંગભૂમિ ગાજી ઉઠી.

નેપોલિયનની ચિત્તવૃત્તિ નાચતમાશામાં ઠરતી ન હતી. કાર્ય કરવામાંજ તેને તો મઝા પડતી હતી. એટલે જે કાર્યને અર્થે તેનું આવવું થયું હતું તેનોજ નિકાલ કરવામાં તે રોકાયો. દરરોજ લગભગ વીશ દિવસસુધી સાથે બેસીને ઝાર અને નેપોલિયન રાજદરબારી વાતચીત કરવામાં રોકાયા. તુર્કસ્તાન પાસેથી કોન્સ્ટેન્ટિનોપલ ઝુંટવી લેવા ઝારને તીવ્ર અભિલાષા હતી, અને તેમાં જો ફાવે તો તે ઘણોજ બળવાન બની જાય તે માટે નેપોલિયન તેની સખત વિરુદ્ધ હતો, છતાં ઝારનું મન મનવવાને તે ઘણોજ આતુર હતો. આસ્ટ્રિયાના નૃપતિએ હમણાં હમણાં ફ્રાન્સની વિરુદ્ધ વર્તન બતાવવા મંડયું હતું તેથી આ પ્રસંગે તેને પણ નિમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું; પણ પોતાના રાજ્યની નજીકમાં યૂરોપના બે મહાબળવાન નૃપતિઓ મળવાના છે તેમને યોગ્ય માન આપવાને બહાને પોતાના તરફથી એક પ્રતિનિધિનેજ તેણે મોકલાવ્યો. તેનો અંતરખાનેથી એટલોજ હેતુ હતો કે બેઉ બાદશાહો વાતચીત કર્યા પછી છેવટે શા નિર્ણયપર આવે છે તે જાણી લેવું.

એર્ફર્થ શહેર જર્મનીના ઉમરાવો, શ્રીમંતો, માણસો, કવિવરો અને સુંદરમાં સુંદર મહિલાઓથી ભરાઇ ગયું હતું. તેમને માટે મિજબાનીઓ, નૃત્ય અને ગાયનના

જલસા વગેરેની નેપોલિયને મોટા પાયાપર સુંદર વ્યવસ્થા કરી દીધી હતી, પણ જ્યારે આ મોજશોખ જેવો રંગરાગ અને નાચતમાશામાં રોકાઈ રહેતા હતા ત્યારે તે પોતે તો આખો વખત પોતે હાથ ધરેલા મહાભારત કાર્યમાંજ ગુંથાઈ રહેતો હતો.

નેપોલિયનના ઉદાર આશ્રયથી મોહિત થએલા દેશ દેશના સાક્ષરો ત્યાં એકત્ર થયા હતા. જગવિખ્યાત જર્મન કવિવર ગિટે અને સ્વિટ્ઝર્લેન્ડનો નામીચો ઇતિહાસકાર મૂલર પણ ત્યાં હતા. એ મૂલર એક ઠેકાણે નેપોલિયનના સમાગમની નીચેના શબ્દોમાં નોંધ લે છે—

તદ્દન નિષ્પક્ષપાતપણે અને ઈશ્વરની હજુરમાં બોલતો હોઉં તેમ હું સાચેસાચી વાત કહું છું તેના જ્ઞાનની વિવિધતા, તેની તીક્ષ્ણ અવલોકન શક્તિ, અને દરેક વિષયનું રહસ્ય સમજી શકે એવી પરિપક્વ બુદ્ધિ જોઈને હું ચકિત થઈ ગયો. તેણે મારી સાથે એવી રીતે વાત કરી કે તેણે મારૂં હૃદય આકર્ષી લીધું અને મારો પ્રેમ જીતી લીધો. એ પ્રસંગને મારી જિંદગીનો સૌથી વિશેષ યાદગાર પ્રસંગ હું માનું છું. પોતાની બુદ્ધિના પ્રભાવથી અને નિઃસ્વાર્થ સૌજન્યથી તેણે મને જીતી લીધો છે"

તત્ત્વચિંતકો, કવિઓ, ઇતિહાસકારો, નાટકકારો સર્વની સાથે તે એકસરખી કુશળતાથી વાત કરતો, અને તેઓ પણ એના જ્ઞાનનું ઉંડાણ અને બુદ્ધિની શ્રેષ્ઠતાની પ્રશંસા કરતા. પ્રાચીન સાહિત્યની ચર્ચા થતી હોય તો તેમાં પણ તે એક્કો હતો. ખ્રિસ્તી અને મુસલમાન ધર્મની તુલના થતી હોય તો તેમાં પણ તે ગંભીર તત્ત્વચિંતકની માફક પ્રૌઢ વિચારો દર્શાવતો. વર્તમાન સાહિત્યના દોષ બતાવવામાં પણ એક બાહોશ વિવેચકને શોભા આપે એવી ટીકા કરતો તેને જોઈને સાક્ષરમંડળ ચકિત થઈ જતું. શેકસપિયરના ધોરણ પર રચાતાં જર્મન નાટકોપર વિવેચન કરતા તેણે કવિવર ગિટેને કહ્યું કે તમારા જેવો સર્વોપરિ બુદ્ધિમાન પુરૂષ પણ કરૂણરસ અને હાસ્યરસ જેમાં મિશ્ર થયો હોય એવાં નાટક પસંદ કરે છે તે જોઈને મને ઘણી નવાઈ લાગે છે.

સાહિત્યના વિષયોનો આવો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ તેણે ક્યારે કર્યો એવો પ્રશ્ન ત્યાં હાજર રહેલા વિદ્વાનમાંથી કોઈએ કર્યો. નેપોલિયને જવાબ આપ્યો કે "એકવાર જ્યારે હું લશ્કરમાં લેફ્ટનેન્ટ (નીચા દરજ્જાનો સરદાર) હતો ત્યારે મારા લશ્કરની છાવણી વેલેન્સમાં હતી અને મારો મુકામ ચોપડીઓ વેચનારના ઘરમાં હતો. મને મોજમજામાં હળવું ભળવું પસંદ ન હોવાથી હું એકનો એક ધંધો કરીને વાચ્યા કરતો. તે દુકાનમાંનાં ઘણાં ખરાં પુસ્તકો મેં એક કરતાં વધારે વાર વાંચી નાખ્યાં અને યુદ્ધને લગતા તથા બીજા વિષયને લગતાં જે જે પુસ્તકો મેં વાંચ્યાં હતા તેમાંથી હું કંઈજ ભૂલી ગયો નથી. તેની સ્મરણશક્તિ અને હાથ લીધેલા કામમાં તલ્લીન થઈ જવાની શક્તિ ખરેખર અલૌકિક પ્રકારની હતી. ફ્રાન્સમાં એવો એક પણ આ ગા

ન -

પડતો માણસ ન હતો કે જેના ખાનગી ઇતિહાસથી, ચારિત્ર્યથી અને લાયકાતથી નેપોલિયન અજાણ્યો હોય. તેણે પોતાના પ્રધાનો પાસે આગેવાન માણસોના ગુણદોષના કોઠા ઘણાજ ચોકકસપણે તૈયાર કરાવ્યા હતા. એ કોઠાને તે " મારા રાજ્યના નૈતિક હિસાબના આંકડા " કહેતો હતો. પ્રધાનોના હેવાલ અને ખાનગી પત્રવ્યવહારથી નવી નવી હકીકતો જાણી લઇને એ કોઠાઓમાં તે વખતોવખત ફેરફાર કર્યા કરતો હતો તે પોતાના કાગળો જાતેજ વાંચતો અને તેમાંની મતલબ તેના મગજમાંથી કદિ પણ ખસી જતી નહિ. તેની નિદ્રા ઘણી અલ્પ હતી અને પળેપળનો તે રૂડો ઉપયોગ કરતો. તેની સ્મરણશક્તિ એવી હતી કે હિસાબના આંકડાપર તે એકવાર નજર ફેરવી જતો એટલે પછી તેની છાપ તેના મગજ ઉપરથી કદિ ભૂંસાતી નહિ. પોતાની કારકીર્દી દરમ્યાન દરેક દરેક વર્ષમા જૂદા જૂદા કરની કેટલી ઉપજ થઇ હતી તેના આંકડા તેને મોઢેજ હતા. હિસાબી ખાતાની ભૂલો તે અજાયબ જેવી રીતે પકડી આપતો. એકવાર લશ્કરી ખાતાના ખર્ચનો હિસાબ તપાસતાં તેણે શક ઉઠાવ્યો કે અમુક પલટણનું ભથ્થું ખોટું ચડાવવામાં આવ્યું છે; કારણ કે તે પલટણ હિસાબમાં બતાવેલી જગ્યાએ હતીજ નહિ. તપાસ કરતાં જણાયું કે હિસાબી ખાતાના એક કારકુને ભથ્થાના પૈસા ખાઇ જવા માટે ખોટો હિસાબ રજૂ કર્યો હતો. તેને તરતજ બરતરફ કર્યો અને રાજ્યમાં દાખલો બેસાડવા માટે એ હકીકત સર્વત્ર પ્રકટ કરવામાં આવી.

'જેના'નો સંગ્રામ જે સ્થળે થયો હતો તે જગ્યાપર મોટા પાયાપર લશ્કરી રમતગમત કરવામાં આવી. જે ટેકરીપર બેસીને નેપોલિયને બે વરસપર પોતાનો તંબુ રોપ્યો હતો અને જ્યાંથી શત્રુસૈન્ય ઉપર નાશકારક તોપોનો માર ચલાવ્યો હતો ત્યાં આગળજ રાજવંશી પરોણાઓમાટે એક ભવ્ય સમીઆણો બાંધવામાં આવ્યો. આસપાસના પ્રદેશોના હજારો તમાશબીનો ત્યાં આવ્યા હતા તેમણે નેપોલિયનને જયનાદથી વધાવી લીધો. યુદ્ધ વખતે જેના શહેરને ભારે નુકસાન થયું હતું તેના બદલામાં નેપોલિયને ગામ લોકોને ત્રણ લાખ ફ્રાન્ક અપાવવાનો બંદોબસ્ત કર્યો. પૃથ્વી ઉપર એવો કયો રાજા છે કે જેણે શત્રુરાજ્યના શહેરને લડાઇમાં થએલી નુકસાનીનો બદલો આપવાની ઉદારતા બતાવી હોય ?

ઘણા દિવસસુધી વાતચીત કર્યા પછી ઝાર અને નેપોલિયને પોતાના તકરારી સવાલોનો નીચે પ્રમાણે નિર્ણય કર્યો. ફ્રાન્સ અને રશિયાને મૈત્રીની દઢ ગાંઠથી બાંધી દેવાં અને લડાઇ તેમજ સુલેહ કરવામાં બેઉ રાજ્યોએ સાથેજ ઉભા રહેવું. બેઉ રાજાએ સલાહમાટે ઇંગ્લંડ આગળ સામટી માગણી કરવી અને સલાહની સરતો એવી ન્યાયી રાખવી કે ઇંગ્લંડના લોકો પણ ત્યાંના પ્રધાનમંડળને સલાહ કરવાનો આગ્રહ કરે. રશિયાએ જોસેફને સ્પેનના રાજા તરીકે સ્વીકારવો અને રશિયા ફિનલેન્ડ

આ તુર્કસ્તાનના મોન્ડેવિયા અને વેલેશિયા નામના બે પ્રાન્તનો કબજો લે તેમાં ફ્રાન્સે હરકત કરવી નહિ. ઈંગ્લંડના રાજાને મોકલવાનો પત્ર નેપોલિયને પોતાને હાથે લખી આપ્યો અને તેના ઉપર તેણે તથા ઝારે સહીઓ કરી

જ્યારે બેઉ નૃપતિઓ વચ્ચે રાજનૈતિક પ્રશ્નોની ચર્ચા ચાલતી હતી ત્યારે તેની સાથે સાથે જોસેફાઈન સાથે લગ્નસબધ રદ કરીને નેપોલિયને ઝારની બેન સાથે લગ્ન કરવુ એ પ્રશ્ન પણ ચર્ચાવા લાગ્યો નેપોલિયનના ચારિત્ર્ય ઉપર એ મોટામા મોટુ અને નહિ ભૂસી શકાય એવુ કલક છે નમ્ર પ્રકૃતિની, પતિપરાયણ અને ઉદાર સ્વભાવની ભલી જોસેફાઇને તો તેને આ અપરાધની ક્ષમા આપી, પણ જગત્ ક્ષમા નથી આપતુ એ જોસેફાઇન નેપોલિયનની તોફાની સમુદ્રના જેવી જિંદગીના પ્રચડ તોફાનોમા તેની સાથે સાચી પતિવ્રતા સ્ત્રીની માફક અડગ ભક્તિથી સામેલ થઇ હતી, અને અનન્ય પ્રેમ અને ભક્તિથી વિપત્તિના અનેક પ્રસગોમા તેને વળગી રહી હતી. આવા પવિત્ર લગ્નસબધનો ઉચ્છેદ કરવાનો તેને કશો હક્ક ન હતો દુનિયાદારીની નજરે તેમ કરવાની ગમે તેટલી જરૂર જણાઇ હોય તોપણ એ પાપ તે પાપજ જ્યારથી તેણે એ વિચારને અંત કરણમાં સ્થાન આપ્યુ ત્યારથી ઈશ્વરની તેના ઉપર કરડી નજર થઇ અને તેની વિપત્તિઓનો વધારો થતો ગયો તે પોતે પણ કબૂલ કરે છે કે જોસેફાઇનનો ત્યાગ એ મા । ઉપરની મોટામા મોટી વિપત્તિ હતી

પણ એક બાજુએ આપણને નેપોલિયનને તેના આ કૃત્ય માટે સખતમા સખત શબ્દોમાં વખોડીએ તે વખતે ન્યાયની ખાતર આપણે તેની પણ દલીલ સાભળવી જોઇએ પતિપરાયણ જોસેફાઇન પણ આંસુથી છલકાતી આંખે પોતાના પતિને ક્ષમા કરવા માટે જગતની યાચના કરે છે અને તેનો પતિ તેને અનન્ય પ્રેમથી ચહાતો હતો છતાં તેને તેનો લાચારીથી ત્યાગ કરવો પડ્યો છે એમ કહીને આપણને નેપોલિયનમાટે દયા ઉપજાવે છે જોસેફાઈનનો ત્યાગ એ નેપોલિયનના જીવનનો અત્યત અદ્ભુત ભવ્ય અને કરુણ પ્રસગ છે નેપોલિયન પોતાના બચાવમા શુ કહે છે તે હવે આપણે સાંભળીએ તે જોસેફાઇનને કહે છે ' હુ તને ચાહુ છુ અને તનેજ ચાહુ છુ આ જીવનમા મે સુખની થોડી ઘણી પળ અનુભવી હોય તો તે માત્ર તારા પ્રેમને લીધેજ છે પણ યુરોપના તમામ રાજાઓ મને—પ્રજાના ચૂટાયેલા રાજાને ફગાવી નાખવા તૈયાર થયા છે આખા યુરોપને મનુષ્યરક્તથી રગી નાખનાર અને હજારો સુખી કુટુબોની પાયમાલી લાવનાર યુદ્ધોનો છેડો આવનાર નથી જો હુ કોર્સિકા કે આર્કિડ્યાની વકીલાતની ઉમેદવારીને પડતું મૂકી હું રાજાઓના પક્તિમાં સ્થાન પામ્યો છું અને મારા પુત્રને ____ તરીકે સ્વીકારતાં તેઓ ના ન કહે તો મારા પછી સત્તા ટકશે અને યુરોપમા સુલેહશાતિ પથરાય આપણે છૂટાં પડીશુ તોપણ આપણે એક બીજાને ચાહી શકીશુ બહારથી છૂટાં પણ અત કરણથી એક રહીશુ.

આવા મહાન હેતુને સિદ્ધ કરવાને આપણો પતિપત્ની તરીકેનો સંબંધ તોડી ન શકીએ **માણસજાતને માટે આપણું એ મોટામાં મોટું બલિદાન કહેવાશે.**

" હું અપુત્ર મરી જાઉં તો મારા મરણ પછી ફ્રાન્સમાં દાવાનળ જાગશે લોહીની નદીઓ વહેશે. ઈશ્વર જો મને પુત્ર આપે તો આવા ઉત્પાતનો સંભવ ટળી જશે. ત્યારે આપણા દેશના કલ્યાણયજ્ઞની વેદીઉપર આપણું બલિદાન આપણે શું ન આપી શકીએ ? ફ્રાન્સ તેની જરૂર કદર કરશે અને ભવિષ્યની પ્રજા આપણને આશિષ આપશે. "

જોસેફાઇનનો ત્યાગ કરવામાં નેપોલિયનનો આવો સુંદર ઉદ્દેશ હતો. તે પોતે પણ પતિનો મનોરથ સમજતી હતી; પણ આટલું છતાં ઈશ્વરની નજરે એ પાપાચરણ હતું અને એના બદલામાં તેને કેવી ભયંકર શિક્ષા થઇ તે જગતે જોઇ. તે આસ્ટ્રિયાની શાહજાદીને પરણ્યો, પુત્રનો પિતા થયો, એ પુત્ર રાજ્યાસને આરોહે એવાં સ્વપ્ન રચવા લાગ્યો; પણ ડાહ્યામાં ડાહ્યા માણસની નજર પણ કેટલીક બાબતમાં ટુંકી હોય છે. આગળ ચાલતાં આસ્ટ્રિયાનો રાજા—તેનો સસરોજ તેનો વિનાશ કરવામાં સામેલ થયો, અને તે પુત્ર અપ્રસિદ્ધ રીતે અકાળમૃત્યુ પામ્યો. જેના જન્મ વખતે આખા ફ્રાન્સે ઉત્સવ કર્યો હતો તેના મરણની કોઇને જાણ સરખી પણ થઈ નથી.

ઝારને પોતાને પણ નેપોલિયન સાથે સગપણની ગાંઠથી જોડાવાની અભિલાષા હતી. નેપોલિયન તેનો મિત્ર તો હતોજ પણ બનેવી થાય અને પોતે પારિસ આવે ત્યારે પોતાની બેનને ફ્રાન્સની રાજરાણી થએલી જુએ એ વિચાર તેને ઘણોજ ગમ્યો. નેપોલિયન આગળ આ વિચાર રજૂ કરવામાં આવ્યો. તેણે પોતે પણ અત્યાર આગમચ એ વિષે ઘણું વિચાર્યું હતુ પણ પોતાની પત્ની તરફના અગાધ પ્રેમે તે સમયે એ વિચારને તુચ્છકારી કહાડયો હતો.

નેપોલિયનનાં વખાણ કરતાં ઝાર તો કદિ થાકતોજ નહિ. તેની એકલી બુદ્ધિનીજ નહિ પણ તેની સભ્યતા અને માયાળુપણાની પણ તે પ્રશંસા કરતો. તેણે કહ્યું હતું કે " **તે આજના જમાનામાં માત્ર મોટામાં મોટોજ નહિ પણ સારામાં સારો** માણસ છે. લોકો તેને લડાઇનો શોખીન અને કીર્તિલોભી કહે છે પણ એ ખોટી વાત છે. તે લડે છે ખરો પણ રાજનૈતિક જરૂરીઆતોને તથા આસપાસના સંજોગોને વશ થઇને લડે છે. "

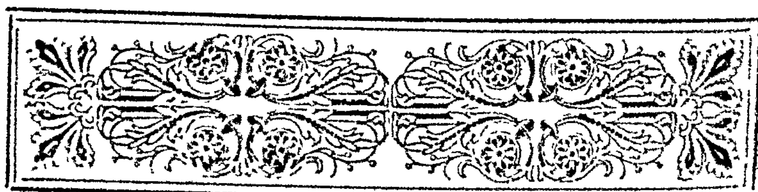
છૂટા પડવાને દિવસે નેપોલિયન અને ઝાર બેઉ ઘોડે બેસીને એર્ફર્ટ બહાર ફરવા નીકળ્યા. હજારો માણસો આ દૃશ્ય જોવા ટોળે મળ્યાં હતાં. તેઓ થોડા માઈલ સુધી ગયા પછી હેઠે ઉતર્યા. એક બીજાને પ્રેમથી ભેટયા. પછી નેપોલિયન પોતાનો રસ્તો લીધો. છૂટા પડતાં બેઉએ હાથ મેળવ્યા અને છેલ્લી વિદાય લીધી. પછી તેઓ ફરી મળ્યાજ નહીં; પણ તેમનાં બેઉનાં સૈન્ય તુમુલ રણસંગ્રામ મચાવવા થોડાજ સમય પછી

-ણિયાના લોહીથી રંગાયેલાં ખેતરો મેદાનોમાં, અગ્નિથી બળીને ભસ્મ થઈ જતાં મોટાં નગર આગળ એકઠાં થયાં હતાં.

ઇંગ્લંડના રાજાને લખાયલો પત્ર મુખ્ય પ્રધાન મી. કેનિંગને પહોંચાડવામાં આવ્યો. પત્ર લઈ જનાર દૂતને પણ ઇંગ્લંડને કિનારે ઉતરતાં ઓછું હડકતો અને અપમાન વેઠવાં પડ્યાં. ઇંગ્લંડના પ્રધાનમંડળે તેનો હમેશની માફક તોછડો જવાબ વાળ્યો. અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર સ્પષ્ટવક્તા કર્નલ નેપિયર પણ પ્રધાન મિ. કેનિંગના જવાબની ભાષા અપમાનજનક " હતી એમ સ્વીકારે છે. આનો ઉત્તર મળ્યા પછી સલાહનો સંભવજ ન રહ્યો. યૂરોપમાં ખૂન અને કતલનો પવન ફૂંકાવા લાગ્યો અને નેપોલિયનનો "કદિ પણ તૃપ્ત ન થાય એવો લોભ" ચારે દિશાએ વગોવાવા લાગ્યો.

નેપિયર લખે છે કે "તેના (નેપોલિયનના) રાજ્યતંત્રનો મૂળ સિદ્ધાંત અને તેની લોકપ્રિયતાની ખરી ચાવી એ હતી કે તે ઉમરાવવર્ગનો નહિ પણ પ્રજાવર્ગનો રાજા હતો. એટલાજ કારણથી ઇંગ્લીશ પ્રધાન મી. પિટ તેને "પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રની ભાવનાનો પુત્ર અને રક્ષક" કહેતો હતો. કેમકે મી. પિટ અને તેની જગ્યાએ આવનારા પ્રધાનો ઉમરાવવર્ગનાં હિત અને લાભ જાળવનારા હતા. એજ કારણથી આખા યૂરોપનો ઉમરાવવર્ગ નેપોલિયનને સ્વાભાવિકરીતે પોતાનો કટ્ટામાં કટ્ટો દુશ્મન ગણીને તેને ધિક્કારતો હતો અને ફ્રાન્સના રાજ્યવિપ્લવપ્રત્યેનું તેમનું સઘળું વેર તેઓ નેપોલિયન તરફજ દાખવતા હતા, કારણ કે સ્વતંત્રતાની ભાવનાઓનો સમર્થ રક્ષક જો હોય તો તે એકલોજ હતો. એથીજ પ્રજાપક્ષનો હિમાયતી નેપોલિયન અને અમુક અધિકાર અમારા એકલાનાજ છે એમ માનનાર ઉમરાવવર્ગની હિમાયત કરનાર ઇંગ્લંડ હવે પ્રકટ રીતે સામસામા આવી ગયા. બીજાં રાજ્યો નેપોલિયન સાથે સુલેહ કરવા રાજી હોવા છતાં ઇંગ્લંડ શામાટે મમત મૂકતું ન હતું તેનું કારણ હવે ઉઘાડું પડી ગયું. જ્યાંસુધી આ બેઉ પક્ષમાં લડવાનું સામર્થ્ય રહે ત્યાં સુધી તેમની વચ્ચે સલાહ થવાનો હવે સંભવ ન હતો."

प्रकरण ४३ मुं–नेपोलियन फरीथी स्पेनमां

એક બાજુએ સ્પેનમાં ભયંકર બળવો સળગી ઉઠયો હતો અને બીજી બાજુએ આસ્ટ્રિયાનું વિશાળ સૈન્ય ફ્રાન્સની સરહદ ઉપર ઝઝુમી રહ્યું હતું. એ તકનો લાભ લઈને ઈંગ્લંડે હવે બમણા ઉત્સાહથી કામ કરવા માંડ્યું. સ્પેનનો બળવો તેણે પ્રજ્વલિત કરી આપ્યો અને જ્યાં જ્યાં બની શક્યું ત્યાં બળવાખોરોને માટે શસ્ત્ર અને દારૂગોળો પહોંચાડવા માંડ્યો. સમાધાન થવાનો તો કંઈ સંભવ રહ્યોજ ન હતો; તેથી નેપોલિયને તકરારનો નિકાલ યુદ્ધથીજ લાવવાની તૈયારી કરવા માંડી. ફ્રાન્સની પ્રજા જોગ એક ઉત્સાહપૂર્ણ જાહેરનામું તેણે પ્રકટ કર્યું અને તરતજ એક લાખ [illegible] સૈન્યને [illegible] ચલાવ્યું.

[illegible]

[illegible]

તેથી માની પણ ન શકાય. અનાજ, કેરા, ઘોડા, ખચ્ચર વગેરેની ખરીદીમાટે ગભરાટ કરાવ્યા તેણે તાબડતોબ કરી નાખ્યા. સિપાઇઓને માટે છાવણીનું બાંધકામ મજબૂત થઇ ગયું. નવા સિપાઇઓની ભરતી કરવા માટે દલાલોને ચારે દિશાએ મોકલી દીધા. ટપાલ, રસ્તા અને પુલોનો વહીવટ કરનાર અમલદારો ઉપર ઝીણી ઝીણી બાબતોની સૂચનાઓથી ભરેલા સેંકડો કાગળો લખી દીધા. આખો દિવસ કામ કર્યા પછી જાણે આરામ લેતો હોય તેમ નેપોલિયન ઘોડે બેસીને ખડકાળ માર્ગ ઉપર પૂરવેગથી ઘોડો દોડાવતો સાડ માઇલ દૂર આવેલા રેનોસા ગામમાં ગયો અને ત્યાંથી બીજે દિવસે તે તેટલીજ લાંબી મજલ કરીને વિટોરિયા પહોંચી જઇને જોસેફને મળ્યો.

સ્પેનમાં બળવાખોરોની સંખ્યા પાંચ લાખ માણસોની હતી અને ધર્મગુરુઓએ અજ્ઞાન ગામડીઆઓને ખૂબ ઝનુન ચડાવ્યું હતું. ઇંગ્લન્ડના લશ્કરની મદદથી તેમને ફતેહ મળી હતી તેથી તેઓ ખૂબ ફૂલાઇ ગયા હતા. નેપોલિયનની પ્રથમની યોજના એવી હતી કે શત્રુસૈન્યના જમણા અને ડાબા ભાગ ઉપર એકીવખતે હુમલો કરીને તેમને છૂટા પાડી નાખવા. પછી એંશી હજાર માણસોવડે મધ્ય ભાગ ઉપર તુટી પડીને તમામ સૈન્યને વેરણ છેરણ કરી નાખીને શત્રુની એક પછી એક ટુકડીનો નાશ કરી નાખવો. પણ તેમ કરવાને તેની પાસે મોટું લશ્કર એકઠું જથ્થે હોવું જોઇતું હતું અને જોસેફ લશ્કરને એવું રૂઢું છવાયું કરી મૂક્યું હતું કે આ યોજનાને હવે અમલમાં મૂકી શકાય એમ ન હતું, તોપણ તે અસલની યોજનાનેજ વળગી રહ્યો.

નેપોલિયને વિટોરિયા જતાંજ ચારે દિશાએ પડેલા સેનાપતિઓને એકજ જગ્યાએ એકઠા થવાના હુકમ છોડી દીધા. એકદમ બે લાખ સિપાઇઓનું ફ્રેન્ચ લશ્કર ચારે દિશાએથી એકઠું થવા લાગ્યું. આખા સૈન્યમાં નેપોલિયનના આવવાથી નવો ઉત્સાહ આવી ગયો. તે જેવો નિડર હતો તેવોજ દીર્ઘદૃષ્ટિવાળો હતો. ભવિષ્યમાં કદાચ પાછા હઠીને બચાવ કરવાનો વખત આવે તો તેને માટે પણ તે આગળ ધસતા પહેલાંજ તૈયારી કરી રાખતો. બાદશાહી છાવણીમાંથી હુકમપર હુકમ છૂટવા લાગ્યા. દવાખાના બધાઇ ગયા. યુદ્ધસામગ્રીના ભંડાર ભરાઇ ગયા અને વખતે પાછા હઠવું પડે તો તેને માટે મજબૂત મોરચા પણ રચાઇ ગયા. પોતાના લશ્કરનું બેઉ બાજુથી રક્ષણ કરવાને મજબૂત ટુકડીઓ ગોઠવી દીધા પછી નેપોલિયને પચાસ હજાર ચૂંટી કાઢેલા સિપાઇઓવડે શત્રુ સૈન્ય ઉપર હુમલો શરૂ કર્યો. સ્પેનના બિનઅનુભવી ગામડીઆઓથી તાલીમબાજ ફ્રેન્ચ સિપાઇઓના ધસારા સામે ઉભા રહેવાયું પણ નહિ. હથીઆર તેમજ વાવટાઓ વગેરે છોડી દઇને તેઓ ટેકરીઓપર નાસી ગયા. એમ કરતા કરતાં નાસતા રણવાસીઓ અને તેમની પાછળ દોડ્યા આવતા ફ્રેન્ચો સોરિયનોઝા ગામ આગળ આવી પહોંચ્યા. અહિં વીશ હજાર બળવાખોરો અંગ્રેજ

સરદાર જનરલ બ્લેકની સલાહ પ્રમાણે મજબૂત મોરચો બાંધીને ઉભા. તોપો અને બંદુકોના મારની પરવા કર્યા વગર હર્ષનાદ કરતા ૭ હજાર ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ મોરચો મારીને ઉભેલા ત્રીશ હજાર સ્પેનવાસીઓ ઉપર ધસ્યા. આખો દિવસ જંગ મચી રહ્યો. અંધારૂં થતાં તેઓ છૂટા પડયા. નેપોલિયનના સૈન્ય સામે પોતે ટકી શકયા તેથી સ્પેનવાસીઓએ રાત્રે ઉત્સવ કર્યો અને ટેકરીઓ ઉપર તાપણાં સળગાવીને વિજયની બધે ખબર આપી. રાત્રે બીજા બાર હજાર ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ આવી પહોંચ્યા, અને સવાર પડતાંજ દારુણ સંગ્રામ શરૂ થયો. સ્પેનવાસીઓને છેવટે તેમની મજબૂત જગ્યાએથી ખસવું પડયું અને ફ્રેન્ચોની સંગીનના પ્રહારથી તેમનામાં ભંગાણ પડયું. સેંકડો બળવાખોરો ગોળીઓથી વીંધાઈ ગયા અને નજીકમાં વેગબંધ વહેતી નદીના વહેણમાં પડીને તણાઇ ગયા. તેમનું બળ હવે પૂરેપૂરૂ તૂટી ગયું. હવે ફ્રેન્ચોને માડ્રિડ તરફ જતા અટકાવવાની તેઓ હિંમત કરી શકયા નહિ. માત્ર એકજ ઠેકાણે પર્વતના સાંકડા ઘાટ ઉપર મજબૂત તોપો ગોઠવીને તેમણે છેલ્લો પ્રયત્ન કરી જોયો, પણ ફ્રેન્ચ સ્વારો ત્યાં પણ તેમની તોપોની સામે ધસી ગયા અને આગલી હાર ગોળાથી છિન્નભિન્ન થઇ ગઇ તોપણ પાછલી હારે ઠેઠ તોપોના મોં આગળ પહોંચી જઇને ગોલંદાજોની કતલ કરી નાખી. આટલું થતાંજ આખું સૈન્ય વેગબંધ આગળ ધસ્યું અને બળવાખોરો હથિયાર ફેંકી દઇને ચારે બાજુએ વિખેરાઇ ગયા.

પોર્ટુગાલથી સર જૉન મૂરની સરદારી નીચે ઈંગ્લંડનું લશ્કર સ્પેનની મદદે આવતું હતું. તે આવી પહોંચે ત્યાર પહેલાંજ માડ્રિડ જઇ પહોંચવાનો નેપોલિયને નિશ્ચય કર્યો અને ત્વરાથી કુચ કરીને તે ઠેઠ શહેરની દિવાલ નજીક આવી લાગ્યો. શહેરમાં સાઠ હજાર બળવાખોરો એકઠા થયા હતા અને દિવાલના બુરજપર તોપો ગોઠવીને ફ્રેન્ચોનો સત્કાર કરવા તૈયાર થઇને ઉભા હતા. નેપોલિયને આવતાં વારનેજ શહેરની ચારે બાજુએ પોતાની તોપો ગોઠવાવી દીધી અને દિવાલ તોડીને શહેરને સર કરવાની પુરતી તૈયારી કરી દીધી. પછી નાહક મનુષ્ય હત્યા ન થાય અને શહેરના નિર્દોષ માણસોને ખમવું ન પડે તે માટે તેણે કહેવડાવ્યું કે બળવાખોરો તાબે થશે તો કોઇને કશી ઇજા કરવામાં નહિ આવે. તેમણે તાબે થવાની ચોખ્ખી ના પાડી. તોપોનો મારો શરૂ થયો અને કિલ્લાનો આગલો ભાગ ફ્રેન્ચોએ સર કર્યો. મુખ્ય દરવાજાને તોડવા માટે મજબૂત તોપો ત્યાં ગોઠવાઈ ગઇ; તોપણ નેપોલિયને બીજીવાર બળવાખોરોને ચેતવણી આપી કે હજી પણ તાબે થવાનો વખત છે. શહેરના ઘણા લોકો તાબે થવા ખુશી હતા, પણ બળવાખોરોએ તેમની નિર્દયપણે કતલ ચલાવી, પાદરીના ઉપર ઘાટ બેસાડી દીધો અને નેપોલિયન તેમની ધાર્મિક સત્તા છીનવી લેવા આવ્યો છે એમ સમજાવીને ધર્માન્ધ લોકોને સ્વાર્થી ધર્મગુરુઓએ ઉશ્કેર્યા. નેપોલિયને ઘણી દયાથી પોતાના સિપાઇઓને વારી રાખ્યા; કેમકે શહેરપર

ધસી જવાને તેઓ ટમટમી રહ્યા હતા બીજીવાર પણ શહેર તરફથી નગરમાં ઉત્તર મળ્યો એક દિવસ અને એક રાત રાહ જોયા પછી નેપોલિયને દિવાલ ઉપર તોપનો મારો શરૂ કરવાની આજ્ઞા આપી શહેરની વસ્તીને ઇજા ન થાય તેટલા માટે એક પણ ગોળો શહેરમાં ન પડે એવી રીતે તોપો ફોડવાનો હુકમ કર્યો હતો. દિવાલ તૂટી ગઈ અને ફ્રેન્ચો હર્ષનાદ કરતા શહેરમાં ધસી ગયા અહિંઆં પણ નેપોલિયને તેમને અટકાવ્યા અને ત્રીજીવાર બળવાખોરોને તાબે થવાને નોટિસ મોકલી હવે તેમને તાબે થયા સિવાય છુટકો ન હતો. તેમણે નેપોલિયન પાસે પોતાના તરફથી બે પ્રતિનિધિઓ મોકલ્યા. તેમનો એક તો ફ્રેન્ચોની થોડાજ વખત પૂર્વે ઘાતકીપણે કતલ કરાવનાર ગવર્નર મોર્લા હતો નેપોલિયનને જોતાંજ તે ધ્રૂજી ગયો. તેણે તાબે થવાનું કબૂલ કર્યું માત્ર એટલું માગી લીધું કે સ્પેનની રાજસભા લોકોને શાંત પાડે ત્યાંસુધી ફ્રેન્ચ લશ્કરે શહેરમાં દાખલ થવું નહિ

આ પ્રમાણે નેપોલિયને ઔદાર્ય દાખવીને થોડામાં થોડા જાનના ભોગે માડ્રિડ શહેર સર કર્યું એકદમ જાદુઈ અસરની માફક શહેરમાં શાંતિ પથરાઈ ગઈ અને લોકોના જાનમાલ સુરક્ષિત થઈ ગયા બજાર ઉઘડ્યાં અને લોકોનો દૈનિક વ્યવહાર હમેશની માફક ચાલવા લાગ્યો સર્વ પ્રકારના રાજકીય અપરાધીઓને માફી આપવામાં આવી ધર્મગુરુઓના હાથમાં લોકોને કચરવાના ભયંકર હથિયારરૂપ ઈન્કવીઝિશનની સંસ્થા નાબૂદ કરી આળસુ સાધુઓના મઠની સંખ્યા બે તૃતીયાંશ જેટલી કમી કરી નાખી. ૨૦ કરોડ મઠની આખી ઉપજમાંથી સારા સાધુઓના પગારમાં વધારો કર્યો અને બાકીની રકમ માજી સરકારે કરેલું દેવું વાળવા પાછળ ખર્ચી દીધી દેશના વ્યાપારને નુકશાન કરનારૂં જકાતખાતું ઉપાડી લીધું અને ઉમરાવો તેમના ખેડુતો ઉપર જે સત્તા ભોગવતા હતા તે રદબાતલ કરી. સ્પેનની પ્રજાને માટે આ લાભ કાંઈ ઓછા ન હતા તેનાથી ભવિષ્યમાં પણ સારાં પરિણામ નીપજત, પરંતુ ઈંગ્લંડે આવા લોકોપયોગી સુધારાનો નાશ કરી નાખે એવા શત્રુઓના હાથમાં એ દેશો સોંપી દઈને તેને મનુષ્યરક્તથી રંગી દીધો તથા ત્રણ સદી જેટલો તેને પાછો પાડી દીધો ખરેખર આ વિચારથી ગ્લાનિ ઉપજ્યા વગર રહેતી નથી

નેપિયરે આ યુદ્ધની તવારીખ લખી છે તે જોતાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે સ્પેનમાં ચાલેલી લડાઈ ખરૂં જોતાં પ્રજાપક્ષના અને રાજસત્તાના હિમાયતીઓ વચ્ચેની હતી તેનું આ ખરૂં સ્વરૂપ એઉ પણ સ્વીકારે છે વળી એને લખતા સરકારી પેપરમાં પ્રજાસ્વાતંત્ર્યના જુસ્સાને દબાવી દેવા જ જેઓએ એનું ઘણું દેખાડ્યું છે. લેખ કરવામાં આવ્યો છે પ્રજાની સ્વતંત્રતા અને ગરીબ તેમજ અમીર સર્વને માટે એક સરખા હક્ક આપવાના વિચારનું જોરે દમન કરતાં હતાં ઈંગ્લંડની એ શરમી વર્તણુંકો તો કોઈથી અજાણ્યું થઈ શકે એમ નથી સ્પેનની [illegible]

[illegible] પણ [illegible] પોતાનું [illegible] છે, અને તે છતાં [illegible] ને તેમના હાથમાં સત્તાને સોંપવા માટે પ્રચંડ લડાઈમાં [illegible] હતું !

[illegible] પછી નેપોલિયને [illegible] આગેવાનોને બોલાવ્યા અને તેમને કહ્યું કે [illegible] ને સ્પેનની ગાદી આપવા ઇચ્છતો નથી. [illegible] વિચારના રાજાને સ્વીકારવા રાજી હોય [illegible] અડગ રહેશે. ત્યાર પછી સ્પેનના [illegible] આગેવાનોનું પ્રતિનિધિમંડળ તેની પાસે ગયું. પોતે સ્પેનને જે [illegible] નેપોલિયને [illegible] કહ્યું, "આજની પ્રજામાંથી [illegible] જુદા જુદા અભિપ્રાયવાળા ઘણા નીકળી આવશે; પણ તમારી ભવિષ્યની સંતતિ દેશને નવજીવન આપનાર તરીકે મને કૃતજ્ઞતાસહિત યાદ કરશે."

આ રીતે માત્ર પાંચજ અઠવાડીઆંમાં સ્પેનમાં જાગેલો બળવો શમાવીને નેપોલિયને અડધા દેશ ઉપર પોતાનો અધિકાર જમાવી દીધો. હવે તેને ઈંગ્લંડના લશ્કરની ખબર લેવાની રહી. સર જોન મૂરની સરદારી નીચે ત્રીશ હજાર અંગ્રેજ સિપાઇઓનું સૈન્ય પોર્ટુગાલથી ઝપાટાબંધ ચાલ્યું આવતું હતું. બીજી દિશાએથી સર ડેવિડ બેર્ડ નામનો બીજો અંગ્રેજ સેનાપતિ દશ હજાર સિપાઇઓ સાથે ચાલ્યો આવતો હતો. આ કવાયતી સૈન્યો સ્પેનના હજારો બળવાખોરો સાથે સામેલ થવા પામે તો જરૂર ફતેહ મળે, એવી અંગ્રેજ સેનાપતિઓ આશા રાખતા હતા; પણ તેમ થવાનો તો હવે સંભવજ ન રહ્યો. નેપોલિયને બળવાખોરોને સૂકાં પાનની માફક ઉડાવી દીધા તેથી ઈંગ્લંડના લશ્કરને હવે તો જેમ જલદી નસાય તેમ નાસી જવા સિવાય બીજો માર્ગ રહ્યો નહિ.

સર જોન મરે હવે કોરૂના તરફ ઝડપથી કુચ કરવા માંડી. ત્યાં આગળ પોતાના સૈન્યને માટે વહાણ તૈયાર રખાવવાનો હુકમ આપી દીધો. આ બાજુએ પોતાના લશ્કરની સલામતીમાટે મજબૂત મોરચા અને તોપો ગોઠવાવી દીધા પછી નેપોલિયન ચાલીશ હજાર સિપાઇઓ સાથે મૂરને મળવા ચાલી નીકળ્યો. બિનકવાયતી સ્પેનના ગામડીઆ સાથે નહિ પણ તાલિમબાજ અંગ્રેજ સિપાઇઓ સાથે લઢવાનું હોવાથી તેણે બાદશાહી રક્ષકોની પલટણના સારામાં સારા સ્વાર, પ્યાદા, સિપાઇઓ અને તોપખાનાનો પુષ્કળ સરજામ સાથે લીધો. સ્પેનવાસીઓ બધા નાસી ગયા અને તેમની મદદે આવેલા અંગ્રેજોજ હવે એકલા રહી ગયા. નેપોલિયન વ ટોળીઆની ઝડપથી તેમની તરફ ધસી આવતો હતો. અંગ્રેજોની સલામતીનો આધાર હવે તેમના હાથ કરતાં પગ ઉપર વધારે હતો તેઓ કોરૂના બંદરે પહોચી જાય ત્યાર પહેલાં તેમને પકડી પાડીને સમશેરનો સ્વાદ ચખાડવાના વિચારથી નેપોલિયને અતિશય ત્વરાથી કુચ કરવા

માગી એકદમ ઋતુમાં ફેરફાર થઈ ગયો બરફ અને વરસાદના તોફાન શરૂ થયાં અને તોપોનાં ગાડાનાં પૈડાં કાદવમાં ગરકી જવા લાગ્યાં ઘોડેસ્વારો અને પાયદળની હારમાં ગોટાળો થઈ ગયો. સિપાઈઓ કહેવા લાગ્યા કે આગળ જઈ શકાશે જ નહિ, પણ આલ્પ્સ પર્વતના બરફના તોફાનને ઘોળીને પી જનાર નેપોલિયનનો નિશ્ચય ડગ્યો નહિ. સ્વારો પોતપોતાના ઘોડા દોરવા મંડ્યા અને લોખંડ જેવા મજબૂત પગવાળા યોદ્ધાઓ બરફને ખુંદતા, કચરતા આગળ ચાલવા લાગ્યા એટલે પાછળ આવનારા માટે રસ્તો સરળ થતો ગયો નેપોલિયન પણ લશ્કરની સાથે પગે ચાલતો હતો અને સામાન્ય સિપાઈની માફક બરફ અને વરસાદની ઝડીઓ સહન કરતો હતો. આ જોઈને સૈન્ય પણ ઉત્સાહભેર પોતાના સેનાપતિની પાછળ આવતું ગયું એકવાર લશ્કરનો મુખ્ય ભાગ પાછળ પડી ગયો અને નેપોલિયને તેની સાથેનાં માણસો સાથે એક ગામડાના ઝુંપડામાં રાતવાસો કર્યો તેને માટે જે ખોરાકની સામગ્રી સાથે આણી હતી તેમાંથી તેણે તથા બીજાઓએ વહેંચીને વાળુ કર્યું પછી સગડીની આસપાસ બેસીને નેપોલિયને પોતે બ્રિયેનની નિશાળમાં ભણવા ગયો ત્યાંથી શરૂ થએલી અને "તેનો ક્યાં અંત આવશે તે હું (નેપોલિયન) જાણતો નથી" એવી અદ્ભુત પોતાના જિંદગીના પ્રસંગોની વાતો કહેવામાં રાત્રિ પસાર કરી.

પર્વતો ઓળંગ્યા પછી બરફને ઠેકાણે હવે વરસાદની ઝડીઓ વરસવા લાગી અને તોપોના ગાડાં કાદવમાં ખૂંચીને ખેંચતા સિપાઈઓને ઘણો શ્રમ પડવા લાગ્યો મૂરના લશ્કરને પાછળથી ઘેરી લેવા માટે નેપોલિયને એક ટુકડી આડ માર્ગે મોકલી દીધી હવે અંગ્રેજ લશ્કર તેનાથી એકજ મજલને છેટે રહ્યું હતું, અને નેપોલિયને પાય રેવી જાળમાં લગભગ ફસાઈ ગયું હતું તેઓ છૂટા લઈને મૂરના તરફ નાસતા હતા અને જતાં જતાં માર્ગમાંના પૂલોને દારૂથી ઉડાવી દેતા હતા

સર જૉન મૂરે પોતાના સૈન્યને કાબૂમાં રાખવા માટે બનતો પ્રયત્ન કર્યો પણ તેણે ત્યાંની રૈયત ઉપર તો કેર જ વર્તાવી મૂક્યો માર્ગમાં તેના સૈનિકોને જ્યાં ત્યાં દારૂ હાથ લાગતો અને તે પીને તેઓ છાકટા બની જતા તથા ગામનાં ગામ લૂંટતા અને સળગાવી મૂકતા ઘણી વાર તો તેઓ ચકચૂર હાલતમાં પોતે સળગાવેલી આગમાં નતેજ બળી મરતા. આને લીધે સ્પેનના રહેવાસીઓ અને અંગ્રેજો વચ્ચે તિરસ્કારની લાગણી દૃઢ થતી ગઈ અંગ્રેજો તેમને 'કૃતઘ્ન ચંડાળો" કહેતા સ્પેનના લોકો ઉત્તરમાં કહેતા કે 'અમે શાના કૃતઘ્ન? તમે તમારા સ્વાર્થમાટે અહીં આવ્યા હતા અને હવે અમારો બચાવ ન કરતાં નાસી જાઓ છો। આખે રસ્તે અંગ્રેજ સૈન્યની ખરાબીની નિશાનીઓ ઠેકઠેકાણે જોવામાં આવતી હતી. તોપોના ભાંગેલા ગાડાં નાખેલા સામાનના ખડકલા અને માંદા, ઘાયલ થએલા તથા છાકટા બનેલા સિપાઈઓ રસ્તામાં જ્યાં ત્યાં પડ્યા હતા

મુકામોમાંથી [illegible] [illegible] હતું. અને સિપાઈઓ તેને ક્યાંક પૂછતા આગળ ચાલ્યા હતા. નેપોલિયન [illegible] તેમની ફોજ હતી. તે ઘોડાપર સવાર થઈ ગયો એ ઓટલામાં [illegible] [illegible] [illegible] પાછળ ઘોડ એક સ્વાર આવીને તેના હાથમાં [illegible] [illegible] [illegible] પર તો હતું જ નહિ. ઘોર અંધકાર હતો તેથી તેણે [illegible] [illegible] અને તેણે અજવાળે કાગળ વાંચવા લાગ્યો. તેના સેનાપતિઓ તેની ચારેબાજુએ અત્યંત આતુરતાપૂર્વક નિહાળતા ઉભા રહ્યા, અને આખું લશ્કર [illegible] [illegible] અને બરફની ઝડીમાં ભીને ત્યાંજ ઉભું રહ્યું.

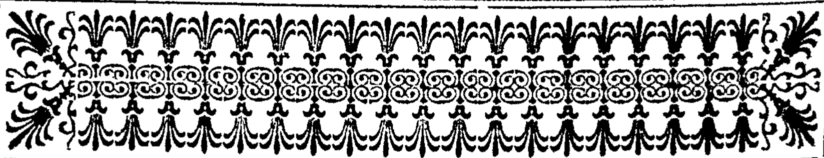
કાગળમાં [illegible] માઠા સમાચાર હતા. રંગના બળવાને લીધે ડાન્યુબ નદીને કિનારેથી એક લાખ સિપાઈઓ ભેગા થયા તેથી ઉત્તેજિત થઈને આસ્ટ્રિયા ઈંગ્લંડ સાથે જોડાયું હતું. ફ્રાન્સ અને રશિયાની મૈત્રીથી તુર્કસ્તાન પણ ખીજવાયું હતું. તુર્કસ્તાન પાસેથી તેની રાજધાની લૂંટી લેવાની નેપોલિયને સંમતિ ન આપી તેથી રશિયાની રાજમાતા તથા નાનો ઉમરાવવર્ગ ઉશ્કેરાઈ ગયો હતો અને ઝાર પોતે ફ્રાન્સના પક્ષમાં હતો તોપણ તેની વિરુદ્ધપક્ષનું બળ રોજ વધતુ હતું અને ઝાર તેમના વિરોધની સામે મુશ્કેલીથી ટકી રહ્યો હતો.

આ પત્ર વાંચતાંજ નવા યૂરોપીય વિગ્રહનું ભયાનક દૃશ્ય નેપોલિયનનાં માનસચક્ષુ આગળ તરવરવા લાગ્યું. આ ચોંકાવનારા દૃશ્યથી તેની અમાનુષિક શક્તિઓ પળવાર કુંઠિત થઇ ગઇ. સ્પેનના મામલામાં હાથ ઘાલ્યો તેમાં પોતે મોટી ભૂલ કરી હતી એમ હવે તેને સમજાયું અને ઘણોજ પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. હવે આ સ્થિતિમાં સ્પેનને એકદમ છોડી દેવામાં પણ ડહાપણ ન હતુ; કારણ કે અગ્રેજો અને સ્પેનવાસીઓ તરતજ એક થઇ જાય અને પિરિનીઝ પર્વત ઓળંગીને ફ્રાન્સના દક્ષિણ ભાગપર ધસ્યા આવે. યૂરોપમાં જે લડાઈની તૈયારી થતી હતી તેનુ નિવારણ કરવું હવે અશક્ય હતું; કારણ કે પ્રજાપક્ષની હિમાયત કરનાર તે એકલોજ આગેવાન રાજા હતો અને પ્રજાસ્વાતંત્ર્યની ભાવનાને કચરી નાખવા યૂરોપના તમામ નૃપતિઓ તૈયાર થયા હતા.ઉત્તર દિશાએ તેની સામે ઈંગ્લંડ અને આસ્ટ્રિયા ઉભાં થયાં હતાં; દક્ષિણે સ્પેન, પોર્ટુગાલ અને ઈંગ્લંડ તેના ઉપર ઝઝુમી રહ્યાં હતાં અને બાકીનાં યૂરોપીય રાજ્યો તેનો જરાક પણ પરાજય થાય તો તેના પર તૂટી પડવાની વાટ જોતાંજ ઉભા હતાં. આ બધાંની સાથે એકલે હાથે ઝુઝવામાં દારુણ સાહસ હતુ. નેપોલિયન લડાઇથી કાયર થયો હતો. ફ્રાન્સ પણ કાયર થયું હતું. તેને માત્ર બેજ માર્ગ ઉઘાડા હતા—કા તો ફ્રાન્સને યૂરોપના રાજાઓની દયા ઉપર છોડી મૂકવુ અથવા તો છેવટની ઘડીસુધી લડવું.

કાગળ વાંચીને તરત તે ઘોડેસ્વાર થયો અને ઉદાસીનતામા ગરકાવ થઇને ગઇ કાલે જ્યાં મુકામ કર્યો હતો ત્યા ગયો. માર્ગમાં કોઇથી એક શબ્દ પણ બોલાયો

નહિ. તેના ચિત્તની એકાએકની ગંભીર છાપ સર્વના ઉપર પડી હતી. એક કલાક પછી તેના મુખ ઉપરથી શોકનું વાદળ ઉડી ગયું. તેની હમેશની પ્રસન્નતા પાછી નીકળી, અને તેણે યુદ્ધની યોજના મનમાં ઘડી દીધી. નવા સંકટની સામે બાથ ભરવા તે સિંહની માફક સજ્જ થઈ ગયો. રાઇન નદી આગળ દોડી જવાની તેને પહેલી જરૂર હતી. તેથી અંગ્રેજ લશ્કરની પૂઠ જાતે ન લેતાં એ કામ માર્શલ સૉલ્ટને સોંપી તે એકદમ પારિસ જવા તૈયાર થયો.

प्रकरण ४४ मुं—यूरोपना राजाओनी नवी एकसंपी

નમાંથી જે રીતે અંગ્રેજ સૈન્ય નાઠું હતું તેના જેવી શરમભરેલી નાસભાગનું વૃત્તાંત આધુનિક ઇતિહાસમાંથી મળી આવવું મુશ્કેલ છે. તેમને નાણાંની ભરેલી પેટીઓ પણ માર્ગમાં ફેંકી દેવી પડી અને ચળકતી સોના મોહોરો રસ્તામાં વેરાતી પડી હતી. માંદા અને ઘાયલ થએલા સિપાઇઓ ઘણીજ દયામણી હાલતમાં રસ્તામાં જ્યાં ત્યાં રવડતા હતા. માર્ગમાં જે જે ગામ આવે તેને અંગ્રેજ સિપાઇઓ લૂંટતા અને ત્યાંના કમનશીબ રહેવાસીઓ ઉપર હરેક પ્રકારનો અત્યાચાર કરતા. તેમનો સેનાપતિ નેપિયર પોતે લખે છે કે "સર્વાંશે શરમભરેલી રીતે નાસવાનો આવો બીજો પ્રસંગ ભાગ્યેજ બન્યો હશે."

સર જૉન મૂરે ઘણીજ બાહોશીથી લશ્કરને પાછું વાળ્યું હતું એમાં તો શક નથી. અંગ્રેજ સિપાઇઓ જ્યાં જ્યાં ઘેરાતા ત્યાં ત્યાં તેઓ અતિશય બહાદૂરી અને દૃઢતાથી લઢતા હતા. એમ કરતાં કરતાં તેઓ કોરૂના આગળ આવી પહોંચ્યા. દારૂનાં ભરેલાં ચાર હજાર પીપ શત્રુના હાથમાં ન જાય માટે તે બધાંને ભયંકર ધડાકા સાથે તેમણે સળગાવી મૂક્યાં. પૃથ્વી કંપી ઉઠી. મોટા મોટા ખડકો મૂળમાંથી ઉખડી ગયા અને સમુદ્ર ઉપર તરતાં વહાણ પણ તોફાન વખતે જેમ ઝોલાં ખાય તેમ ઝોલા ખાવા લાગ્યાં.

ત્યાર પછી ફ્રેન્ચો અને અંગ્રેજો વચ્ચે દારુણ સંગ્રામ શરૂ થયો. બહાદૂર સર જૉન મૂર તોપના એક ગોળાથી સખત ઘાયલ થયો અને તત્કાળ મરણ પામ્યો. અંધારૂં થયું અને લઢવૈયાઓ થાકયા ત્યારે છૂટા પડયા. કમનશીબ સેનાપતિનાં વિદીર્ણ થએલા શરીરને ચુપચુપ કોરૂનાના બુરજ ઉપર દાટી દીધું તે વખતનું દૃશ્ય ઘણુંજ કરુણાજનક હતુ. બહાદૂર ફ્રેન્ચ સિપાઇઓએ તેમના શૂરવીર પ્રતિસ્પર્ધીની યાદગીરી જાળવવા ત્યાં તેના નામની એક દરગાહ બંધાવી.

અંગ્રેજ લશ્કર પોતાની હિલચાલ છુપાવવા લશ્કરની તાપણીઓ જેમની તેમ બળતી રહેવા દઇને વહાણમાં ચડી બેઠું. તેમણે એકંદર ૭ હજાર સિપાઇઓ અને

પુષ્કળ યુદ્ધસામગ્રી ગુમાવી અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર એલિસન લખે છે કે સર જૉન મૂરના સૈન્યને જેમણે વાજતે ગાજતે ફરફરતી ધ્વજપતાકાસહિત પૂર લશ્કરી દમામ સાથે સ્પેન જતુ જોયુ હતુ તેમણે જ્યારે તેજ લશ્કરને બેહાલ થઈને પાછુ આવેલુ જોયુ ત્યારે તેમને ભારે અચંબો અને ખાસ્તી લાગ્યા વગર રહી નહિ. કર્નલ નેપિયરનો ભાઈ મેજર નેપિયરક આ લડાઈમા ઘાયલ થઈને કેદ પકડાયો હતો તેની ફ્રેન્ચ સેનાપતિઓએ જે ઉદારતાથી બરદાસ્ત લીધી હતી તેનો કૃતજ્ઞતા ભર્યો ઉલ્લેખ નેપિયર પોતાના ઇતિહાસમાં કરે છે અને આવા ઉદાર દિલનો સાચો દેશભક્ત માર્શલ ને જે સ્વદેશને માટે પાંચસો યુદ્ધો લડ્યો હતો, તેને બુર્બોન રાજાઓએ દેશદ્રોહી તરીકે ગોળીબાર કરાવ્યો તે વિષે તે ઘણો ખેદ દર્શાવે છે

ત્યાર પછી ફ્રેન્ચ સેનાપતિઓએ ધીમે ધીમે આખો સ્પેન દેશ સર કર્યો મારા ગોસાના મજબૂત કિલ્લાનો આશ્રય લઈને અંગ્રેજોની મદદથી સ્પેનના બળવાખોરાએ લાંબા વખતસુધી બચાવ કર્યો પણ તેમને આખરે તાબે થવુ પડ્યુ અને તેઓનુ ઉત્તમ મથક ફ્રેન્ચોના હાથમાં આવ્યુ કેટલાક બળવાખોરોએ દવાખાનાઓમા પેસીને માંદા અને ઘાયલ ફ્રેન્ચ સિપાઈઓની કતલ કરી હતી તેમને સખત શિક્ષા કરવામા આવી. આ બધાનો અપજશ અને જવાબદારી નેપોલિયને પોતાને શિર લીધી અને સ્પેનના લોકો જોસેફને ચહાય તેટલા માટે બધા દયાનાં કામનો યશ તેને અપાવ્યો, તોપણ લોકો જોસેફ કરતાં નેપોલિયન તરફ વધારે આકર્ષાયા હતા

ગયા પ્રકરણમાં જણાવેલા તાકીદના પેગામ વાંચ્યા પછી સ્પેનનો બંદોબસ્ત કરી લેવામાં નેપોલિયન થોડા દિવસ ત્યાં રોકાયો રસ્તામા વેલેડોલિડ શહેરમાં તે પાંચ દિવસ થોભ્યો ત્યાંથી તેણે યુરોપના જૂદાં જૂદા રાજ્યો ઉપર તાકીદ ના કાગળો લખી નાખ્યા અને બીજાને જે કામ કરતાં એક વર્ષ લાગે તે કામ તેણે પાંચજ દિવસમાં ઉકેલી નાખ્યુ ફ્રાન્સ, સ્પેન, ઇટાલિ, જર્મની વગેરે દેશોમાં તેના જે જે લશ્કરો હતાં તેમને કયી કયી રીતે એકઠા કરી શકાય તેની યોજના તેની આંખ આગળ રમી રહી આટલું કર્યા પછી તે ઘોડેસ્વાર થઈને પારિસ તરફ મારતે ઘોડે રવાના થઈ ગયો પાંચ કલાકમા તેણે પસ્તાળીસ માઈલની મુસાફરી કરી રસ્તામા થોડે થોડે અંતરે તેને માટે તાજા ઘોડા તૈયાર રખાવ્યા હતા એક ઉપરથી ઉતરીને તરત તે બીજા ઉપર બેસી જતો અને એડી મારીને ઘોડાને પૂરપાટ દોડાવી મૂકતો જે લોકોએ તને આ વખત જોયો હતો તેઓ તેની નાની આકૃતિ, આ સપટાણુ જેવો સફેદ ફિક્કો ચહેરો પીસેલા હોઠ નાખડાના જેવી દઢતા દર્શાવતી ભ્રકુટિ અને અગ્નિના જેવા ચળકતી આંખ કદિ પણ ભૂલ્યા ન હતા

વીજગીન ત્રીજી ને એ મેહોન આવી પહોંચ્યો બાદશાહી રસ્તા ... ને મનતી તારીખે ... ચલ્યા જવાનો હુકમ કરીને તેણે પારિસ ... ગાડી દોડાવી

મૂકી અને રાત્રે એકાએક સર્વની અજાયબી વચ્ચે ટુઇલેરીસ આવી ઉભો. યૂરોપનાં જૂદાં જૂદાં રાજ્યોમાં પ્રવર્તી રહેલી કપટજાળથી નેપોલિયને પ્રજાને બિનવાકેફ રાખી હતી. માડ્રિડના માજી રાજાઓની દગલબાજીથી લોકો હજી પૂરેપૂરા અજાણ્યા હતા. તેથી કરીને લોકો એમ માનતા હતા કે તેણે સ્પેનની ખટપટમાં હાથ ઘાલીને પ્રજાનાં નાણાંની અને લશ્કરની વિના કારણ બરબાદી કરી હતી. તેને પોતાને પણ આ બાબતમાટે ઉંડો પશ્ચાત્તાપ થતો હતો. સ્પેનની પ્રજાને સારા અને સંગીન લાભ કરી આપીશ કે તેઓ પોતાના નાલાયક અને જુલમગાર રાજાને ભૂલી જશે એવી તે આશા રાખતો હતો. ઈંગ્લંડે વચમાં માથું માર્યું ન હોત તો સ્પેનનો જરૂર ઉદ્ધાર થાત અને ત્યાંના લોકોને નવું જીવન મળત. વળી જો નેપોલિયન સ્પેનનો બળવો શમાવવામાં રોકાયો ન હોત તો આસ્ટ્રિયા તેની સામે માથું ઉંચકવાની હિંમત કરત નહિ એ પણ બનવા જોગ છે; પણ નેપોલિયનની જરાક નમતી બાજુ થતાં સ્પેનના રાજા ઈંગ્લંડની સાથે મળી જઇને ફ્રાન્સની દક્ષિણ ઉપર જરૂર હુમલો કરત.

નેપોલિયન પોતે સ્પેનના રાજાઓને પદભ્રષ્ટ કરવા માટે ઘણીવાર પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરતો હતો તોપણ જેમાં સંપૂર્ણ જોખમ રહેલું ન હોય એવો તેને માટે એક પણ માર્ગ ન હતો. જો તેણે સ્પેનના મામલામાં હાથ ઘાલ્યો ન હોત તો ત્યાંના રાજા અને તેના પુત્ર વચ્ચે ભયાનક વિદ્રોહ સળગ્યા વગર રહેતજ નહિ. ઈંગ્લંડ જરૂર રાજપુત્ર ફર્ડિનાન્ડનો પક્ષ લેત અને તેથી કરીને સ્પેન ઈંગ્લંડના પૂરેપૂરા અધિકાર નીચે આવી જાત, અને તે ઈંગ્લંડનું એક સંસ્થાનજ બની જાત. જો તેણે પોતે ફર્ડિનાન્ડનો અથવા તેના બાપનો પક્ષ લીધો હોત તો તેને એક પ્રજાસત્તાક રાજ્યના રાજા તરીકે પોતાના સિદ્ધાંતોથી વિરુદ્ધ વર્તન કરવું પડત અને એક કચરાયલી, અજ્ઞાન પ્રજા ઉપર જુલમગાર રાજાના અસહ્ય અધિકારને દૃઢ કર્યાનું અને ઇન્કિવઝિશનનાં ભયાનક કેદખાનાની પદ્ધતિને ટેકો આપ્યાનું તેના ઉપર મોટું કલંક આવત. નેપોલિયને સારામાં સારો માર્ગ પસંદ કર્યો; પોતાનું આત્મરક્ષણ કરવા છતાં પણ તેણે સ્પેનને ઉદાર રાજ્યબંધારણ અને દયાળુ તથા કેળવાયલો રાજા આપ્યો.

પારિસ આવ્યા પછી તેને બધી દિશાએથી પાકે પાયે સમાચાર મળતા ગયા કે આસ્ટ્રિયામાં નવેસરથી લડાઇ કરવા માટે ધમધોકાર તૈયારીઓ ચાલી રહી છે. જર્મનીનાં અનેક રાજ્યોમાંથી તેને આસ્ટ્રિયાની લશ્કરી તૈયારીના વિગતવાર હેવાલ મળતા ગયા. હવે તેની સ્થિતિ પૂરેપૂરી જોખમભરેલી હતી એમાં શક ન હતો. ઈંગ્લંડે સલાહ કરવાની તો શું પણ સલાહનું કહેણ લઇ આવનારા દૂતને પોતાના કિનારા ઉપર ઉતરવા દેવાની પણ પરવાનગી આપી ન હતી. બુર્બોન રાજાને જ્યારે ફ્રાન્સની પ્રજાએ પદભ્રષ્ટ કર્યો ત્યારે તો નેપોલિયન નાનો બાળક હતો અને પાછળથી આખી

પ્રજાએ ખોબાવાટે તેને પોતાના રાજા તરીકે ચૂંટી કહાડ્યો હતો. તેણે ઈંગ્લંડ તેને પ્રજાવાદી થયાથી પસંદ અને ઈંગ્લંડ રાજ્યોના મુખ્ય મનાતાં એ શહેર, કહીને વગોવ્યું હતું " પ્રજાસત્તાક રાજ્યના રાજાને પૂરો કરી નાખો " એવી ગર્જના નાખી આસ્ટ્રિયા ચાહી રહ્યું હતુ અને રશિયાની રાજમાતાએ તથા ત્યાંના ઉમરાવ વર્ગે પણ એ ગર્જના ઝીલી લીધી હતી.

આસ્ટ્રિયા સાથે કશદ ફરીથી ન થાય તે માટે નેપોલિયને ઘણું કર્યું હતુ. તેણે ત્યાંના રાજપ્રતિનિધિને ખાત્રી આપી હતી કે મારે તમારી સાથે લડાઈ કરવી જ નથી. આસ્ટ્રિયાને કાંઈ વાંધો હોય તો તે મને જણાવો એટલે તેનો તોડ કહાડી શકાય. આસ્ટ્રિયાએ કરવા માંડેલી લશ્કરી તૈયારીઓ આખા યુરોપના જાણવામાં હતી અને તેનો હેતુ પણ કોઈથી અજાણ્યો ન હતો અને આસ્ટ્રિયાને ખરેખરી એવીજ ધાસ્તી હોય કે મારા રાજ્ય ઉપર નેપોલિયન તરાપ મારશે અને તેથી સ્વરક્ષણને માટેજ તે તૈયાર થતુ હોય તો તેનો વહેમ ટાળવા માટે તેના રાજ્યને જેવું ને તેવુ રહેવા દેવા માટે નેપોલિયને પોતાની તેમજ રશિયાની બેવડી જામિન ગીરી આપવા માંડી, પણ આસ્ટ્રિયાને તો ઈટાલિ પાછું મેળવવું હતું. પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રની ભાવનાને કચરી નાખવી હતી અને વંશપરંપરાથી ચાલ્યા આવેલા રાજાના સિંહાસન ઉપર પ્રજાએ ચૂટેલો રાજા બેસે એવો દાખલોજ તેને યુરોપના ઇતિહાસમાંથી ભૂસી નાખવો હતો આટલુ જોઈ લીધા પછી આસ્ટ્રિયાની વધારે ખુશામત કરવામાં સ્વમાન સચવાતું નથી એમ જાણીને નેપોલિયન ચૂપ રહ્યો અને હવે શું થાય છે તેની શાંતિથી રાહ જોતો બેઠો

એકવાર ટૂઇલેરીસના રાજમહેલમાં યુરોપનાં રાજ્યોના પ્રતિનિધિઓ તથા બીજા દરબારીઓ બેઠા હતા તેમની વચમાં નેપોલિયને કહ્યુ, "આસ્ટ્રિયા પાછલા અનુભવોના પાઠ ભૂલી ગયુ છે તેને નવા પાઠજ શીખવાની ઇચ્છા છે તો હુ તેમને આ વખતે તે બરાબર શીખવીશ મારે લડાઇ કરવી નથી. આખો યુરોપ જાણે છે કે મારૂં તમામ લક્ષ ઈંગ્લંડે સ્પેનમાં સળગાવેલી લડાઇમાં રોકાયુ હતું જ્યારે ૧૮૦૫ ની સાલમા ઈંગ્લિશ ખાડી ઓળગીને હું ઈંગ્લંડ ઉપર ચઢાઇ કરવાની તૈયારીમાં હતો તે વખતે આસ્ટ્રિયાએ મારી સાથે લડાઇ જાહેર કરીને ઈંગ્લંડને બચાવી લીધુ આ વખતે હું કોરૂના આગળ અંગ્રેજોની ખબર લેવા જતો હતો ત્યારે પણ તેણે માથુ ઉચકવાની તૈયારી કરીને મારા કામમા વિઘ્ન નાખ્યુ મારે જો પારિસ આવવુ પડ્યું ન હોત તો એક પણ અંગ્રેજ બચવા પામત નહિ આ પ્રમાણે ફરીથી કનડગત કરવા માટે આસ્ટ્રિયાને ખમવુ પડશે. કાં તો તેણે એકદમ લશ્કર વિખેરી નાખવુ અથવા તો દારૂણ સંગ્રામને માટે તૈયાર થવુ જો તે પોતાના લશ્કરને એટલે દરજ્જે ઓછુ કરી નાખે કે મને તેના તરફ શક રાખવા જેવુ ન રહે તો મારે તેની સાથે

લડવાનો વિચારજ નથી. મારે તો ઈંગ્લંડની સાથે સ્પેનમાંજ લઢવું છે. જો તે કબુલ કમી નહિ કરે તો આ વખતે હું એવી છેવટની લડાઈ લઢીશ કે જેથી ભવિષ્યમાં કોઇ પણ રાજા યૂરોપખંડમાં તો ઈંગ્લંડનો પક્ષ લેવાની હિંમત નહિજ કરી શકે.

લડાઇ તો નેપોલિયનના પ્રારબ્ધમાં સરજાઇજ હતી. ફ્રાન્સમાં રાજ્યપરિવર્તન થયા પછી તરતજ ત્યાંનો રાજદંડ ધારણ કરીને તેણે યૂરોપના તમામ રાજાઓની ખફગી વહોરી લીધી હતી. કાં તો આપખુદ સત્તા ધરાવનારા રાજાઓને તાબે થવું અગર તો પ્રજાવર્ગના હક્કનું રક્ષણ કરવા માટે ભયંકર લડાઇમાં ઝોકાવવું એ બે સિવાય ત્રીજો રસ્તોજ તેને માટે ન હતો.

તેણે રશિયાના ઝારને કહેવડાવી દીધું કે તમે જો મારી સલાહ પ્રમાણે ચાલ્યા હોત તો આપણે જૂદીજ સ્થિતિમાં હોત, અને આસ્ટ્રિયાની માથું ઉચકવાની હિંમતજ ન ચાલત; પણ આપણે કામ કરવાને બદલે વાતોમાંજ વખત ગાળ્યો અને હવે નવી લડાઇ જાગશે, માટે આપણી સરત પ્રમાણે તમારૂં બધું લશ્કર તમારે મને સોંપી દેવું. હું પોતે ત્રણ લાખ ફ્રેન્ચો અને એક લાખ જર્મનો તૈયાર રાખીશ. આ લશ્કરને જોતાંજ કદાચ આસ્ટ્રિયા દબાઈ જશે, અને તેમ નહિ થાય તો તેના ઉપર બળ અજમાવીને પણ આપણી યોજનાઓમાં તે હવે પછી કનડગત ન કરી શકે એવી સ્થિતિમાં તેને લાવી મૂકવું પડશે. જર્મન રાજ્યોના પોતાના મિત્રરાજાઓને પણ પોતપોતાનાં સૈન્ય તૈયાર કરવાને તેણે ફરમાન કરી દીધું અને પ્રશિયાના રાજાને તાકીદ આપી દીધી કે તમે તટસ્થ રહેજો અને આપણા વચ્ચે થયેલી સલાહની સરત પ્રમાણે જો ૪૨૦૦૦ હજાર માણસ કરતાં વધારે લશ્કર તૈયાર કરશો તો તરતજ તમારી સામે લડાઈ જાહેર કરવામાં આવશે.

આખા ફ્રાન્સમાં એકદમ જાગૃતિ આવી ગઇ. રાજ્યના એકેએક પ્રાન્ત ઉપર નેપોલિયનની અલૌકિક શક્તિની જાદુઇ અસર થઇ ગઈ. હજારો લોકો લશ્કરમાં ભરતી કરવા મંડી ગયા. રાજાઓ, સેનાપતિઓ, ઇજનેરો અને કંટ્રાકટરોને દરરોજ સેંકડો પત્રો લખાવા લાગ્યા. દારૂગોળા અને તોપો બનાવવાનાં કારખાનાં ધમધોકાર કામ કરવા મંડી ગયાં. હજારો સિપાઇઓની ટુકડીઓ દેશમાં ઘૂમવા લાગી. બાર હજાર તોપ ખેંચનારા ઘોડાની ખરીદી થઇ. લડાઈની હરેક પ્રકારની તૈયારીને માટે હમેશાં તૈયાર રહેનાર નેપોલિયને પચાસ હજાર કોદાળા અને પાવડા પણ લશ્કરની સાથે રાખ્યા અને તે પાછળથી ઘણાજ ઉપયોગી થઇ પડ્યા. લડાઇ વખતે ડાન્યૂબ નદીનો વિશાળ પટ અંતરાયરૂપ ન થઇ પડે તે માટે બોલોન બંદરથી ૧૨૦૦ ખલાસીઓને પણ લશ્કરમાં સામેલ કર્યા. પોતે લડાઇ જાહેર કર્યા વગરજ આસ્ટ્રિયાનું ધ્યાન ખેંચાય તેમ આવી નવી તૈયારીઓ તેણે કરી દીધી. તેમ કરવાનો તેનો એટલોજ હેતુ હતો કે હજી પણ આસ્ટ્રિયા ચેતે તો તેને ચેતાવવું અને લડાઇ અટકાવી શકે તો અટકાવવી

આસ્ટ્રિયા હવે લડાઇની તૈયારીમાં એટલું બધું આગળ વધી ગયું હતું કે તેનાથી હવે પાછા હઠાય એમ હતુંજ નહિ આખી આસ્ટ્રિયન પ્રજાને જાગૃત કરવા જેટલું કરી શકાય તેટલું કરવામાં આવ્યું હતું લોકોના મન ઉપર એવું પણ ઠસાવ્યું હતું કે નેપોલિયનને ઇંગ્લંડ તથા સ્પેને મળીને મજબુત સપડાવી દીધો છે અને તેના કસાયલા સિપાઇઓ બધા સ્પેનમાં ચાલ્યા ગયા છે તેથી તેના ઉપર હુમલો કરવાની આ સારામાં સારી તક છે વળી જર્મની પણ વખત આવ્યે નેપોલિયનના પક્ષમાંથી ખસી જશે, પ્રશિયા પણ તેની સામે લડવાની રાહ જોઇ રહ્યું છે, અને રશિયાના ઝારથી રાજમાતા તથા ઉમરાવવર્ગના દબાણને લીધે ફ્રાન્સને લેશમાત્ર પણ મદદ આપી શકાવાની નથી ઇંગ્લંડના એજંટો પણ વિયેનામાં જઇને પ્રજાને ઉશ્કેરવા મંડી ગયા હતા. ઇંગ્લંડે આસ્ટ્રિયાને પોતાનું નૌકાસૈન્ય લશ્કર તથા યુદ્ધસામગ્રી આપવાનું વચન આપ્યું આવાં આવાં કારણોને લીધે આસ્ટ્રિયાની સમગ્ર પ્રજા લડવાને માટે એક પગે થઇ રહી આખા દેશમાં સિપાઇઓનાં અને સ્વારોનાં અનેક દળો ઘૂમવા લાગ્યાં. પાંચ લાખ સિપાઇઓને રોજ લશ્કરી કવાયત અપાવા લાગી હંગરીની આખી પ્રજા ઉછળી તુર્કસ્તાને ફ્રાન્સની મૈત્રી તોડી અને ઇંગ્લંડ સાથે સોબતી કર્યા એક વર્ષ ઉપર તો તેમણે અંગ્રેજોના કાફલાને ફ્રેન્ચોની મદદથી કાન્સ્ટેન્ટિનોપલના બંદરેથી મારી હઠાડ્યો હતો, પણ આજે તુર્કસ્તાન અને ઇંગ્લંડ ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સામે એક થઇ ગયાં

રશિયાનો ઝાર નેપોલિયન તરફ ગાઢ મૈત્રી રાખતો હતો છતાં આ પ્રસંગે તેની વર્તણુકમાં શિથિલતા જણાવા લાગી તેને તુર્કસ્તાનની રાજધાની પડાવી લેવી હતી અને નેપોલિયન તેથી વિરુદ્ધ હતો છતાં તુર્કસ્તાનના ડાન્યૂબને કિનારે આવેલા બે પ્રાન્ત ઝાર છતી લે તેમાં નેપોલિયને હરકત ન કરવી એવો એ વચ્ચે કોલકરાર થયો હતો લડાઇ જાહેર કર્યા વગર એ કામ બને એમ ન હતું અને આસ્ટ્રિયા, ઇંગ્લંડ અને તુર્કસ્તાન એક થયાં હતાં તેથી હવે તે પ્રાંત જીતવાનું કામ સહેલું ન હતું આટલા કારણથી ઝાર ઘણો ચીડવાયો હતો અને નેપોલિયન તરફની તેની વર્તણુક મોળી થવા લાગી હતી

આસ્ટ્રિયાના રાજાને ઝારની ગુંચવણની ખબર હતી તેથી બની શકે તો તેને પણ સમજાવીને પોતાના પક્ષમાં વાળી લાવવા માટે આસ્ટ્રિયાએ પોતાના એલચીને રશિયાના દરબારમાં મોકલ્યો. તેણે આવીને તરતજ જોઇ લીધું કે આખું રશિયા ફ્રાન્સની વિરુદ્ધ છે—રાજકુટુંબનાં માણસોનું પણ તેવુંજ વલણ છે, પણ ઝાર એકલોજ અડગ રહ્યો. તેણે પોતાના ઉદાર સ્વભાવને અનુસરીને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવી દીધું કે આસ્ટ્રિયાની રીતભાતથી હું ઘણો નારાજ છું અને જો ફ્રાન્સ સાથે લડશો તો તેમાં જરૂર માર્યા જશો અને તેથી આખા યુરોપખંડમાં તેનો કોઇ હિમાયતી રહેશે નહિ,

લડવાનો વિચારજ નથી. મારે તો ઈંગ્લંડની સાથે સ્પેનમાંજ લઢવું છે. જો તે લશ્કર કમી નહિ કરે તો આ વખતે હું એવી છેવટની લડાઈ લઢીશ કે જેથી ભવિષ્યમાં કોઈ પણ રાજા યૂરોપખંડમાં તો ઈંગ્લંડનો પક્ષ લેવાની હિંમત નહિજ કરી શકે."

લડાઈ તો નેપોલિયનના પ્રારબ્ધમાં સરજાઈજ હતી. ફ્રાન્સમાં રાજ્યપરિવર્તન થયા પછી તરતજ ત્યાંનો રાજદંડ ધારણ કરીને તેણે યૂરોપના તમામ રાજાઓની ખફગી વહોરી લીધી હતી. કાં તો આપખુદ સત્તા ધરાવનારા રાજાઓને તાબે થવું, અથવા તો પ્રજાવર્ગના હક્કનું રક્ષણ કરવા માટે ભયંકર લડાઈમાં ઝોકાવવું એ બે સિવાય ત્રીજો રસ્તોજ તેને માટે ન હતો.

તેણે રશિયાના ઝારને કહેવડાવી દીધું કે તમે જો મારી સલાહ પ્રમાણે ચાલ્યા હોત તો આપણે જૂદીજ સ્થિતિમાં હોત, અને આસ્ટ્રિયાની માથું ઉચકવાની હિંમતજ ન ચાલત; પણ આપણે કામ કરવાને બદલે વાતોમાંજ વખત ગાળ્યો અને હવે નવી લડાઈ જાગશે, માટે આપણી સરત પ્રમાણે તમારૂ બધું લશ્કર તમારે મને સોંપી દેવું. હું પોતે ત્રણ લાખ ફ્રેન્ચો અને એક લાખ જર્મનો તૈયાર રાખીશ. આ લશ્કરને જોતાંજ કદાચ આસ્ટ્રિયા દબાઈ જશે, અને તેમ નહિ થાય તો તેના ઉપર બળ અજમાવીને પણ આપણી યોજનાઓમાં તે હવે પછી કનડગત ન કરી શકે એવી સ્થિતિમા તેને લાવી મૂકવું પડશે. જર્મન રાજ્યોના પોતાના મિત્રરાજાઓને પણ પોતપોતાના સૈન્ય તૈયાર કરવાને તેણે ફરમાન કરી દીધું અને પ્રશિયાના રાજાને તાકીદ આપી દીધી કે તમે તટસ્થ રહેજો અને આપણા વચ્ચે થયેલી સલાહની સરત પ્રમાણે જો ૪૨૦૦૦ હજાર માણસ કરતા વધારે લશ્કર તૈયાર કરશો તો તરતજ તમારી સામે લડાઈ જાહેર કરવામાં આવશે.

આખા ફ્રાન્સમાં એકદમ જાગૃતિ આવી ગઈ. રાજ્યના એકેએક પ્રાન્ત ઉપર નેપોલિયનની અલૌકિક શક્તિની જાદુઈ અસર થઈ ગઈ. હજારો દવાલો લશ્કરની ભરતી કરવા મંડી ગયા. રાજાઓ, સેનાપતિઓ, ઇજનેરો અને કંટ્રાક્ટરોને દરરોજ સેંકડો પત્રો લખાવા લાગ્યા. દારૂગોળા અને તોપો બનાવવાનાં કારખાનાં [illegible] કામ કરવા મંડી ગયા. હજારો સિપાઈઓની ટુકડીઓ દેશમાં ઘૂમવા લાગી. બાર હજાર તોપ ખેંચનારા ઘોડાની ખરીદી થઈ લડાઈની હરેક પ્રકારની વ્યવસ્થાને માટે [illegible] તૈયાર રહેનાર નેપોલિયને પચાસ હજાર કોદાળા અને પાવડા પણ લશ્કરની સાથે રાખ્યા અને તે પાછળથી ઘણાજ ઉપયોગી થઈ પડ્યા. લડાઈ વખતે [illegible] વિરુદ્ધ પક્ષ અંતરાયરૂપ ન થઈ પડે તે માટે નેપોલિયને જબરદસ્તીથી ૧૨૦૦ [illegible] પણ લશ્કરમાં સામેલ કર્યા. પોતે [illegible] જાહેર કર્યો [illegible] આસ્ટ્રિયાનું [illegible] તેમ [illegible] તૈયારીઓ તેણે કરી દીધી. તેમ કરવાનો તેનો [illegible] [illegible] પણ [illegible] તેને [illegible] અને [illegible]

આસ્ટ્રિયા હવે લડાઈની તૈયારીમાં એટલું બધું આગળ વધી ગયું હતું કે તેનાથી હવે પાછા હઠાય એમ હતુંજ નહિ. આખી આસ્ટ્રિયન પ્રજાને જાગૃત કરવા જેટલું કરી શકાય તેટલું કરવામાં આવ્યું હતું લોકોના મન ઉપર એવું પણ ઠસાવ્યું હતું કે નેપોલિયનને ઈંગ્લંડ તથા સ્પેને મળીને સજ્જડ સપડાવી લીધો છે અને તેના કમાયેલા સિપાઈઓ બધા સ્પેનમાં ચાલ્યા ગયા છે તેથી તેના ઉપર હુમલો કરવાની આ સારામાં સારી તક છે. વળી જર્મની પણ વખત આવ્યે નેપોલિયનના પક્ષમાંથી ખરી જશે, પ્રશિયા પણ તેની સામે લડવાની રાહ જોઈ રહ્યું છે અને રશિયાના ઝારથી રાજમાતા તથા ઉમરાવવર્ગના દબાણને લીધે ફ્રાન્સને લેશમાત્ર પણ મદદ આપી શકાવાની નથી ઈંગ્લંડના એજંટો પણ વિયેનામાં જઈને પ્રજાને ઉશ્કેરવા મંડી ગયા હતા ઈંગ્લંડે આસ્ટ્રિયાને પોતાનું નૌકાસૈન્ય, લશ્કર તથા યુદ્ધસામગ્રી આપવાનું વચન આપ્યું આવાં આવાં કારણોને લીધે આસ્ટ્રિયાની સમગ્ર પ્રજા લડવાને માટે એક પગે થઈ રહી આખા દેશમાં સિપાઈઓનાં અને સ્વારોનાં અનેક દળ ઘૂમવા લાગ્યાં. પાંચ લાખ સિપાઈઓને રોજ લશ્કરી કવાયત અપાવા લાગી. હંગરીની આખી પ્રજા ઉલગી. તુર્કસ્તાને ફ્રાન્સની મૈત્રી તોડી અને ઈંગ્લંડ સાથે કોલકરાર કર્યા એક વર્ષ ઉપર તો તેમણે અંગ્રેજોના કાફલાને ફ્રેન્ચોની મદદથી કોન્સ્ટાન્ટિનોપલના બંદરેથી મારી હઠાવ્યો હતો, પણ આજે તુર્કસ્તાન અને ઈંગ્લંડ ફ્રાન્સના પ્રજા સત્તાક રાજ્યની સામે એક થઈ ગયાં

રશિયાનો ઝાર નેપોલિયન તરફ ગાઢ મૈત્રી રાખતો હતો છતાં આ પ્રસંગે તેની વર્તણુકમાં શિથિલતા જણાવા લાગી તેને તુર્કસ્તાનની રાજધાની પડાવી લેવી હતી અને નેપોલિયન તેથી વિરુદ્ધ હતો છતાં તુર્કસ્તાનના ડાન્યૂબને કિનારે આવેલા બે પ્રાન્ત ઝાર જીતી લે તેમાં નેપોલિયને હરકત ન કરવી એવો બે વચ્ચે કોલકરાર થયો હતો લડાઈ જાહેર કર્યા વગર એ કામ બને એમ ન હતું અને આસ્ટ્રિયા, ઈંગ્લંડ અને તુર્કસ્તાન એક થયાં હતાં તેથી હવે તે પ્રાંત જીતવાનું કામ સહેલું ન હતું આટલા કારણથી ઝાર ઘણો ચીડવાયો હતો અને નેપોલિયન તરફની તેની વર્તણુક મોળી થવા લાગી હતી

આસ્ટ્રિયાના રાજાને ઝારની ગુંચવણની ખબર હતી તેથી બની શકે તો તેને પણ સમજાવીને પોતાના પક્ષમાં વાળી લાવવા માટે આસ્ટ્રિયાએ પોતાના એલચીને રશિયાના દરબારમાં મોકલ્યો તેણે આવીને તરતજ જોઈ લીધું કે આખું રશિયા ફ્રાન્સની વિરુદ્ધ છે—રાજકુટુંબનાં માણસોનું પણ તેવુંજ વલણ છે, પણ ઝાર એકલોજ અડગ રહ્યો તેણે પોતાના ઉદાર સ્વભાવને અનુસરીને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવી દીધું કે આસ્ટ્રિયાની રીતભાતથી હું ઘણો નારાજ છું અને જો ફ્રાન્સ સાથે લડશો તો તેમાં જરૂર માર્યા જશો અને તેથી આખા યૂરોપખંડમાં તેનો કોઈ હરિફ રહેશે નહિ.

અને જે સુલેહની યૂરોપને ઘણીજ જરૂર છે તે વધારેને વધારે આગે જતી રહેશે. માટે જે કોઈ સુલેહનો ભંગ કરવા તત્પર થશે તેને હું અંગત દુશ્મન લેખીશ.

આ શબ્દો ઘણા ઉદાર હતા પણ આસ્ટ્રિયા સાથે સુલેહ રહે તો પોતે તુર્કસ્તાન પાસેથી પેલા બે પ્રાંત મેળવી શકે એટલા હેતુથીજ જો ઝારે આવું વલણ ન લીધું હોત તો આપણે તેની ઉદારતાનાં પૂરેપૂરાં વખાણ કરત; પણ ઝાર તો પહેલીજ તકે તુર્કસ્તાનનો શિકાર કરવા તૈયાર હતો તેથીજ તેના ઉપલા શબ્દોની ખુબી મારી જાય છે.

એક બાજુએ તેણે આસ્ટ્રિયાના પ્રતિનિધિને ધમકાવી કહાડયો ત્યારે બીજી બાજુએ તેણે ફ્રાન્સના પ્રતિનિધિ કૉલેન્‌કોર્ટને કહ્યું કે મારા જૂના મિત્ર આસ્ટ્રિયાની સાથે લઢવા હું ઘણોજ નારાજ છું. વળી આપણે જીતીએ અને આસ્ટ્રિયા કચરાઇ જાય તો તેમાં પણ મને ઘણો ભય રહે છે; કારણ કે તેથી કરીને ફ્રાન્સનું બળ બેહદ વધી જાય. માટે લડાઇ અટકાવવાને હું મારાથી બનતું કરી જોઇશ, અને આસ્ટ્રિયાને ખાત્રી આપીશ કે તેના રાજ્યને કશી આંચ આવનાર નથી.

આ વિચાર નેપોલિયનને પણ ગમ્યા. લડાઈ અટકાવવાને તે પોતે પણ એટલો આતુર હતો કે તેણે પોતાના તરફથી ઘટતાં પગલાં લેવાની ઝારને સત્તા આપી અને [illegible] કે આસ્ટ્રિયાના રાજની સલામતીમાટે ફ્રાન્સ અને રશિયાની બેવડી જામીનગિરી [illegible] એટલુંજ નહિ પણ આસ્ટ્રિયાની મરજી હોય તો જર્મનીનાં સંયુક્ત રાજ્યોમાંથી [illegible] લશ્કરને ખસેડી લેવા હું ખુશી છું.

તા[illegible] નેપોલિયનની સામે એકસંપી કરી બેઠેલાં રાજ્યોને ખાત્રી થઈ હતી કે સર[illegible] બળ રહ્યુંજ નથી અને નેપોલિયન જેમ જેમ સલાહ માગ[illegible] તેમ[illegible] ગયો તેમ તેમ તેમને તેની નબળાઇની અને પોતાની [illegible] [illegible] તેથી તેમણે યુદ્ધની તૈયારીનો ઉદ્યોગ ધમધોકાર [illegible] નેપોલિયન[illegible] હતો. કયી બાજુએથી વાદળું તુટી પડશે તે [illegible] ભરતી કરવ[illegible] જાતનાં કામો છતાં તેણે બધી બાજુએથી સંકેલો પત્રો [illegible] અદ્ભુત કાર્યકારિણી શક્તિ રોન, [illegible]

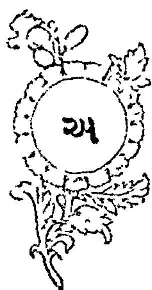
ઇન નદી વટે છે એ લાખ આસ્ટ્રિયનો ઇન નદી આગળ એકઠા થયા હતા તેઓ નદી ઓળગે એટલે લડાઇની શરૂઆત થાય એમ હતુ આ લડાઇથી ખુદ આસ્ટ્રિયાના પણ વિચારવત માણસો વિરુદ્ધ હતા તેમણે પોતાના રાજાને ઘણોએ વાર્યો, પણ તેમની શિખામણ તેણે તુચ્છકારી કહાડી અને કહ્યુ કે હવે નેપોલિયનથી કશુ વળે એમ નથી તેનુ મારામા સારૂ લશ્કર તો સ્પેનમા છે

૧૮૦૯ના એપ્રિલ માસની ૧૦ મી તારીખે આસ્ટ્રિયનોએ ઇન નદી ઓળગી અને તે સમાચાર રાતે દસ વાગે નેપોલિયનને તારથી મળ્યા. તેણે કહ્યુ કે 'બહુ સારૂં, ચાલો ત્યારે આપણે ફરીથી વિયેના જઇએ તેમને લડાઈ કરવીજ છે તો પેટ ભરીને કરવા દઇશુ" મધરાતે તે ગાડીમાં બેઠો અને બાવેરિયા તરફ ચાલતો થયો.

ઇગ્લડે આસ્ટ્રિયાની મદદે નૌકાસૈન્ય અને લશ્કર મોકલાવ્યુ, અને તેનાં બધાં મિત્ર રાજ્યો 'નેપોલિયનના અપાર લોભ" ને ચારે દિશાએ વગોવીને લડવા ધસી આવ્યા નેપોલિયને તેમના આક્ષેપોનો જવાબ ન આપતાં ભવિષ્યના ઇતિહાસકર્તાઓ પોતાને ન્યાય આપશેજ એમ માનીને કમ્મર બાંધી તેને પૂરેપૂરી ખાત્રી હતી કે ભવિષ્યની પ્રજા ખરા ઐતિહાસિક બનાવોવડેજ તેની તુલના કરશે અને આપખુદ રાજાઓની તાકાત નથી કે તેઓ સાચા ઐતિહાસિક પુરાવાને ભાગી શકે

પ્રકરણ ૪૫ મું–' એકમૂલનો ' દારુણ સંગ્રામ

અમેરિકાનાં સયુક્ત રાજ્યો જેવા સ્વતંત્રતા અને સમાનતાને પૂજનારા દેશોમાં પણ હજુ નેપોલિયનને કચરી નાખનારા યૂરોપના રાજાઓ તરફ સહાનુભૂતિ ધરાવનારા કોઇ કોઇ નીકળી આવે છે. પણ તેમની સંખ્યા ઘટતી જાય છે; કેમકે નેપોલિયનની અને ઉપરોક્ત રાજાઓના હયાતીમા અંગત કારણોને લીધે જે સત્ય પ્રકટ થઇ શકયું ન હતું તે હવે જાહેર થતું જાય છે. અમેરિકાએજ ફ્રાન્સમાં સ્વતંત્રતાની તૃષા જાગૃત કરી હતી. સ્વતંત્રતાને માટે વૉશિંગ્ટન અને નેપોલિયન બેઉને રાજસત્તાની સામે લઢવું પડયું હતું. વૉશિંગ્ટન વિજયી થયો અને નેપોલિયન તેના અનેકગણા પ્રતિસ્પર્ધાઓની સામે છેવટની પળસુધી એકલે હાથે નહિ ફાવવાથી અંતે પડયો.

"પ્રજાસત્તાક રાજ્યની ભાવનાના બાળક અને હિમાયતી" નેપોલિયનને કચરી નાખવા માટે આસ્ટ્રિયાનાં પાંચ લાખ માણસો ચડયાં હતાં. તેમાંથી બે લાખ સારા કવાયતી સિપાઇઓ સાથે આર્ચડયૂક ચાર્લ્સ ઇન નદી ઓળંગીને આગળ વધતો હતો. નેપોલિયનનું લશ્કર સ્પેનમા રોકાયલું હોવાથી એટલું મોટું સૈન્ય તેનાથી આ વખતે લાવી શકાય એમ ન હતું; તોપણ પોતાની ટુકડીઓની હિલચાલ ઝડપથી કરાવીને જ્યાં જરૂર પડે ત્યાં શત્રુની સામે મજબૂત સૈન્ય ગોઠવી દેવાની તેનામાં જે વિરલ શક્તિ હતી તેના ઉપર તેની ફતેહનો આધાર હતો. રાત્રે દશ વાગ્યે તાર મળતાંજ તે તૈયાર થઇ ગયો અને પૂરવેગથી મુસાફરી કરતો રાઇન નદીપર આવેલી ફ્રેન્ચ સૈન્યની મુખ્ય છાવણીમાં આવી પહોચ્યો. માર્ગમાં તેણે થોડા કલાક જર્મનીના એક નાના રાજ્યના જંગલના ચોકીદારના ઘરમાં મુકામ કર્યો હતો. તેની એક ખાસ વિશિષ્ટતા એ હતી કે આવા પ્રસગોમા પણ પોતાની આસપાસનાં માણસોની ઘરસંસારની મુશ્કેલીઓથી વાકેફ થવા પ્રયત્ન કરતો. તે ચોકીદારને તેણે કેટલીક બાબતો પૂછી લીધી અને તે ઉપરથી તેણે જાણી લીધુ કે તેને પરણાવવા જેવડી એકની એક પુત્રી હતી પણ પૈસાના અભાવે તે તેને પરણાવવા અશક્ત હતો નેપોલિયને તેજ પળે તે છોકરીને કિંમતી પહેરામણી અપાવી દીધી અને ત્યાંથી ઘોડે બેસીને આગળ ચાલતો થયો.

મોગ રે નેપોલિયન અમલસ્ટોર વગર એકનોજ રોકટોક આસ્ટ્રિયાના રાજાનો જ્યાં મુકામ હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો તે રાજા બિચારો પોતાની રાજધાની છોડીને દૂરના એક ગામડામાં આવીને રહ્યો હતો. એક કલાકસુધી તેઉએ વાતો કરી પછી નેપોલિયને કહ્યું "હું પંદર દિવસમાં તમને તમારી રાજધાનીમાં બેસાડી દઈશ" આ વખત પાળવામાં ઘણીજ મુશ્કેલી હતી. શત્રુસૈન્ય પાંચ લાખ માણસોનું હતું અને તેની પાસે પૂરા બે લાખ પણ ન હતા ત્યાર પછી મોડી રાત થએલી હોવાથી રાજા સૂતા ગયો અને નેપોલિયન તરતજ ઘોડે બેસીને રાતોરાત ચાળીશ માઈલની મુસાફરી કરી ત્યાં જઈ તેણે પોતાના સરદારોને બોલાવી સૈન્યની સ્થિતિ વિષે પૂછપરછ કરવા માંડી અને તેમની ભૂલથી આખું ફ્રેન્ચ લશ્કર ઘણીજ ભયભરેલી હાલતમાં છે એમ જાણીને તે સ્તબ્ધજ થઇ ગયો

શત્રુસૈન્ય ઘણું મોટું છે એમ તે સારી પેઠે જાણતો હતો તેથી કરીને જો ફ્રાન્સનું લશ્કર વેરણછેરણ પડી જાય તો તેની પાયમાલી થયા વગર રહેજ નહિ એટલા માટે તેણે સેનાપતિ બાર્થિયરને ખાસ આજ્ઞા કરી હતી કે રેટિસ્બન આગળ બધું લશ્કર એકજ જગ્યાએ એકઠું કરી રાખવું પણ દુશ્મનોને ઘણે ઠેકાણેથી આગળ વધતા અટકાવવાના હેતુથી તેણે લશ્કરને જૂદી જૂદી ટુકડીઓમાં વહેંચી નાખ્યું હતું જો આર્ચડ્યૂક ચાર્લ્સમાં નેપોલિયનની લેશમાત્ર પણ ચાલાકી હોત તો તેણે એકે સપાટે ફ્રેન્ચ લશ્કરનો ઘાણ કહાડી નાખ્યો હોત નેપોલિયને તરતજ ચારે દિશાએ સ્વાર દોડાવી મૂક્યા અને દરેક સેનાપતિને પોતપોતાનાં લશ્કરસહિત શત્રુસૈન્યની નજીકમાં થઇને કયે કયે રસ્તે થઇને આવવું તેની વિગતવાર સૂચનાઓ સાથે હુકમો મોકલી દીધા

બધી ફ્રેન્ચ ટુકડીઓ જ્યાં જ્યાં હતી ત્યાંથી એકદમ ગતિમાં આવી ગઈ માર્ગમાં ઘણીવાર સખત ઝપાઝપી થતી પણ બધે ઠેકાણે વિજયી થતા ફ્રેન્ચો ધારેલે સ્થળે આવી પહોંચ્યા ત્રણજ દિવસમાં નેપોલિયને નેવું હજાર માણસો એકઠાં કરી દીધાં. આર્ચડ્યૂક ચાર્લ્સે પણ જરા પણ નાહિંમત ન થતાં 'એકમૂલ' આગળ એક લાખ સિપાઈઓનો જમાવ કર્યો હવે ખરેખરી છેવટની લડાઈ થશેજ એમ નક્કી જણાવા લાગ્યું

પછી નેપોલિયને લશ્કરને ઉશ્કેરવા માટે એક જુસ્સાદાર જાહેરનામું પ્રગટ કર્યું – સિપાઈઓ ! આપણા મિત્રના રાજ્ય ઉપર હુમલો કરવામાં આવ્યો છે આસ્ટ્રિયાનો સેનાપતિ એમ સમજતો હશે કે આપણે તેનાથી ડરીને આપણા મિત્રોને રઝળતા મૂકી દઈશું પરંતુ ! વીજળીને વેગે તમારી પાસે આવી પહોંચ્યો છું સિપાઈઓ ! આજ આસ્ટ્રિયાનો રાજા મારી પાસે સલાહની યાચના કરવા આવ્યો ત્યારે તમે સઘળા હાજર હતા તેણે આપણી સાથે અચળ મૈત્રી રાખવાના સોગન લીધા

હતા તે તમે જાણો છો. ત્રણ ત્રણ વિગ્રહોમાં વિજયી થએલા વીરો ! આસ્ટ્રિયાના રાજા પાસે હાલ જે કાંઈ છે તે માત્ર તમારી ઉદારતાને લીધેજ છે. ત્રણ ત્રણ વાર તેણે આપણને દગો દીધો છે. ફિકર નહિ. આપણે ત્રણ વાર જીત્યા છીએ તો ચોથી વાર પણ જીતીશુંજ. માટે સજ્જ થાઓ અને શત્રુઓને બતાવી આપો કે તેમનો પરાજય કરનારા વીર પુરુષો આવી પહોંચ્યા છે."

આટલું કર્યા પછી તેણે આસપાસના પ્રદેશનો નકશો બહુજ ધ્યાનથી તપાસી લીધો. ત્યાર પછી તે ઘોડે બેસીને આખી છાવણીમાં બધે ફરી વળ્યો. પાછા આવીને તેણે ખુરસીપર બેઠાં બેઠાં થોડા કલાકની નિદ્રા લીધી. સવાર પડતા પહેલાં તો પાછો તે ઘોડેસ્વાર થઇ ગયો અને લશ્કરને લડાઇને માટે ગોઠવવા મંડી ગયો. સુંદર વનભૂમિ જે થોડાજ વખત પછી લોહીથી ખરડાઈ જવાની હતી તેના ઉપર અત્યારે ગાઢું ધુમસ વરસતુ હતું. એકમૂલનાં રસાળ ખેતરોમાં એક લાખ આસ્ટ્રિયનો નિશ્ચિંતપણે સુતા હતા. બીજી બાજુએ નેવું હજાર ફ્રેન્ચો નેપોલિયનની લશ્કરી બુદ્ધિએ જુદી જુદી જગ્યાએ ગોઠવાના હતા. લીલાં ખેતરો, વાંકાચૂકા વહેતા વહેળા, વાડીઓ, ગામડાં વગેરેનો સુંદર શાંત દેખાવ નજરે પડતો હતો. હજારો ઘોડા નિરાંતે ઘાસ ચરતા હતા. સઘળો દેખાવ શાંત અને રમણીય હતો, પણ લડાઇનો દૈત્ય હવે થોડાજ કલાકમાં આ સુંદર વનભૂમિને યુદ્ધની કારમી ચાસો અને લોહીની નદીઓ વડે બીહામણી બનાવી દેવાનો હતો.

મેદાનની આજુબાજુ આવેલી ટેકરીઓ ઉપર ફ્રેન્ચ સૈન્ય ગોઠવાઇ ગયું. ઘોડાઓનો ખણખણાટ સંભળાવા લાગ્યો. રણતુરીનો તીણો નાદ થયો અને નગારાં [illegible] રણવાદ્ય વાગવા લાગ્યાં. તોપખાનું, ઘોડેસ્વારો, પાયદળ, સર્વ પોતપોતાની [illegible] ગોઠવાઈ ગયાં. હજી એક પણ તોપ કે બંદુક ફુટતી ન હતી. રમત રમનારો [illegible] કરતો હોય તેમ બેઉ પક્ષના સૈન્ય શાંતિથી પોતપોતાની જગ્યા લેતાં હતાં. [illegible] સોગઠાંની બાજી ગોઠવતો હોય તેમ નેપોલિયને પોતાની ઉંચાના ઉભા [illegible] [illegible]

લાગી ફ્રાન્સનું બાદશાહી રક્ષકોનું સૈન્ય કે જેનો ધસારો હમેશાં વિજયીજ થતો હતો તે અત્યારસુધી હુકમની રાહ જોતું ઉભું હતું ચળકતા પોલાદનાં બખ્તર અને શિરટોપવાળા આ યોદ્ધાઓ તેમના બલિષ્ઠ ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈને ધસી જતા ત્યારે એકેક સપાટે વાવાઝોડાનો ઝપાટો જેમ સૂકાં પાનને ઉડાવી દે તેમ શત્રુસૈન્યને તેઓ ઉડાવી દેતા. આ સ્વાર હવે ધીમી ચાલે દબદબાથી ટેકરીઓ ઉપરથી નીચેના મેદાનમાં ઉતરવા લાગ્યા ધીરે ધીરે તેમના ઘોડાની ગતિ વધતી ગઈ બેઉ તરફનાં સૈન્ય તેમને જોઈ શકે એવી જગાએ તેઓ આવી લાગતાંજ આખા ફ્રેન્ચ લશ્કરે હર્ષના ઉદ્ગારથી દિશાઓ ગજવી મૂકી આ સ્વારો નેપોલિયનના જમણા હાથ જેવા હતા અને તેમની શક્તિથી સર્વ વાકેફ હતા જયનાદ ઉપર જયનાદ થવા લાગ્યા અને તોપોના ધડાકા વચ્ચે પણ આ ધ્વનિ સ્પષ્ટ સંભળાતા લાગ્યા ઓસ્ટ્રિયન સ્વારો પણ દૃઢતાપૂર્વક તૈયાર થઈ ગયા તેમની તલવારો અને શિરટોપ આથમતા સૂર્યનાં કિરણમાં ચળકવા લાગ્યાં. બેઉ સૈન્ય સામસામાં આવી ગયાં

ધીમી રવાલમાંથી એકદમ ઘોડા પૂરવેગે દોડતા થયા. અસંખ્ય રણતૂરીઓ વાગી રહી, અને પૂર ઝડપથી ધસ્યા આવતા બન્ને પક્ષના સ્વારો એક બીજાની સામે દૈત્યોની માફક અથડાઈ પડ્યા. આ દેખાવ એવો ભવ્ય હતો અને આ યુદ્ધના પરિણામ ઉપરજ છેવટના વિજયપરાજયનો આધાર હતો તેથી બેઉ પક્ષના પાયદળ સિપાઈઓએ લડાઈ બંધ રાખી તેઓ બંદુકનો ટેકો દઈને અને ગોલંદાજો તોપોને અઢેલીને એકાગ્રચિત્તે આ પ્રચંડ રણસંગ્રામ નિહાળતા ઉભા રહ્યા.

બેઉ પક્ષના સ્વારો અત્યંત ભયાનક વેગથી એક બીજાની સાથે અથડાયા. સેંકડો સ્વારો અને ઘોડાઓ ગબડી પડ્યા અને તેમને ખુંદતા કચરતા બીજા અનેક સ્વારો વાદળાંના સમૂહની માફક ધસ્યા આવતા અને લડતા પવનના સપાટાથી તોપોનો ધૂમાડો પણ ઉડી ગયો હતો, તેથી યુદ્ધનું દૃશ્ય બધાથી સારી રીતે જોઈ શકાતું હતું પોતપોતાના સ્વારોના બાહુબળ ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકીને ઓસ્ટ્રિયનો તેમજ ફ્રેન્ચો યુદ્ધ નિહાળતા ઉભા રહ્યા. તલવારની સાથે અફળાતી તલવારોના અને પોલાદના શિરટોપ તથા બખ્તર ઉપર થતા લોખંડી ગદાઓના પ્રહારના અવાજ સિવાય તથા વખતો વખત થતા ઘાયલ માણસોના તીણા નાદ સિવાય બીજો લેશમાત્ર અવાજ સંભળાતો ન હતો સૂર્ય અસ્ત પામ્યો અંધકાર પથરાઈ ગયો પણ પોલાદના ટોપો અને બખ્તરોના અથડાવાથી નીકળતા અગ્નિના ઉજ્જ્વલ ચમકારા રણક્ષેત્રમાં ઝગમગતા બંધ થયા નહિ યોદ્ધાઓ અને તેમના ઘોડાઓ રોગાઈ જવા લાગ્યા. તારા ઉગ્યા થોડીવારે ચંદ્ર પણ ઉગ્યો. યુદ્ધનો ખખડાટ કંઈક નરમ થતો ગયો પણ હજી કોણ જીતવર છે તે કહેવું મુશ્કેલ હતું

આખિર વન બર્થેન્નના ભૈરવીદાર યોદ્ધાઓ રણભૂમિ ઉપર ચડ્યા. પછી તેમના

ફ્રેન્ચોની સામે ટક્કર ઝીલી શકાઈ નહિ તેઓ ડગમગ્યા, પાછા હડ્યા અને દોડતા ઘોડાની પડઘીઓના અવાજ ઉપરથી માલૂમ પડયું કે તેઓ નાઠા. ફ્નેહમંદ ફ્રેન્ચ સ્વારો "શહેનશાહ ઘણુ જીવો" એવો ભીષણ નાદ કરીને તેમની પાછળ દોડયા અને નાસતા સ્વારો તથા ઘોડાઓને છુંદતા, કચરતા, કાપતા પ્રલયના પૂરની પેઠે આગળ વધ્યા. હતાશ થએલું આસ્ટ્રિયાનું પાયદળ પણ પાછું હઠયું. તરતજ ફ્રેન્ચોની તોપોમાંથી અગ્નિની વૃષ્ટિ શરૂ થઇ. ધૂમાડાથી તારા અને ચંદ્ર ઢંકાઇ ગયા અને નાસતા આસ્ટ્રિયનોની પૂરેપૂરી ખરાબી થઇ ગઇ. જેમ તેમ કરીને તેઓ ડાન્યૂબની પેલીપાર જવા માટે રેટિસ્બન તરફ નાઠા. નેપોલિયને આ સમયે તેમની ઝાઝી પૂંઠ ન લેતાં સિપાઇઓને થોભાવ્યા અને તેઓ આખા દિવસના થાકેલા હોવાથી લોહીથી ખરડાયલી રણભૂમિ ઉપરજ સૂતા અને ઉંઘી ગયા

હવે આસ્ટ્રિયન શાહજાદા ચાર્લ્સની સ્થિતિ ઘણીજ કફોડી થઇ પડી. તેના લશ્કરમાં નાઉમેદી આવી ગઇ હતી. નેપોલિયને બીજેજ દિવસે નાસતા આસ્ટ્રિયનસૈન્યની પૂંઠ પકડી. જ્યાં જ્યાં તેઓ પકડાતા ત્યાં ત્યાં તેમને માર ખાઇને નાસવું પડતું. આમ હોવાથી બનતી તાકીદે ડાન્યૂબ નદી ઓળંગીને બોહેમિયાના જંગલનો આશ્રય લેવા માટે ચાર્લ્સે નાસવા માંડયુ. રેટિસ્બન આગળ એક પૂલ તો હતોજ અને બીજો હોડીઓનો કામચલાઉ પૂલ તૈયાર કરાવી દીધો. એ રીતે આસ્ટ્રિયન સૈન્ય પૂલ ઉપર થઇને રાતમાંને રાતમાં પસાર થઇ ગયું. ફ્રેન્ચોને છેતરવા માટે તેમણે પોતાનાં તાપણાં સળગતાં રાખ્યાં હતાં, એટલે સવારમાં નેપોલિયનને ખબર પડી કે તરતજ તેનું ઘોડેસ્વારનું સૈન્ય વેગભેર દોડતું આવ્યું અને રેટિસ્બન પાસે આસ્ટ્રિયન લશ્કરના પાછલા ભાગ સાથે તેમનો મેળાપ થયો. તેમને હારીને શહેરમાં ભરાઈ જવું પડ્યું. ફ્રેન્ચોએ તોપો ગોઠવી અને દિવાલ તોડવા માંડી. એવામાં શત્રુની એક તોપનો ગોળો નેપોલિયનના પગમાં વાગ્યો અને તેથી તેને સખત ઈજા થઇ. છતાં તેણે ઠંડે અવાજે કહ્યું, "ઓહો! મને માર્યો તો! આ લોકો આટલે દૂરથી પણ આબાદ નિશાન મારતા જણાય છે." તે ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને તેના જખમ ઉપર પાટો બાંધવામાં આવ્યો. ગોળો જરાક વધારે ઉંચે વાગ્યો હોત તો આખો પગ કાપી નાખવો પડત.

શહેનશાહ ઘાયલ થયો છે એ સમાચાર લશ્કરમાં ફેલાતાંજ સિપાઇઓ પોતાનો જોખમભરેલી સ્થિતિનો વિચાર કર્યા વગર એક પિતાની આસપાસ બાળકો એકઠા થઇ જાય તેમ ઇન્તેજારીભરેલે ચહેરે તેઓ નેપોલિયનની આસપાસ એકઠા થઇ ગયા. તેણે તેમની સાથે પ્રેમભરી નજર કરી અને નજીકનાઓ સાથે હાથ મેળવ્યા. તેમને ચિંતા ન થાય માટે સખત દર્દ થવા છતાં પણ તે ઘોડે બેઠો અને લશ્કરની હાર આગળ ગયો. આખા સૈન્યે એકસામટો જયનાદ કરીને તેને એવો માર્ગ આપ્યો

હાર આપ્યો કે અથવા આશરે કોઈ નેપોલિયનને ભાગ્યેજ મળ્યો હશે થોડીવાર પછી તેનું ૯૦ વધવા લાગ્યું તેથી તેને એક અઢળક દુઃખમાં જાણે કે રહેવું પડ્યું અને ત્યાં તે પાસ કલાકસુધી બેશુદ્ધ પણ થઈ ગયો, પરંતુ શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી તે પાછો તરતજ ઘોડેસ્વાર થયો અને ફરીને સવાર બનેલો છતાં પણ લશ્કરની આગેવાની લીધી

ક્રમ સત્તાર વટિશ્બન વર્ષમાં દાખલ થયું પણ ત્યારપહેલા બખાખરા આસ્ટ્રિયનો હીંચોળતોને બોહેમિયાનાં જ ગામમાં અદ્રશ્ય થઈ ગયા હતા નેપોલિયને આ રીતે આર્ચિયાના રાજાને આપવું વચન પાળ્યું તેણે પદ૯ દિવસમાં તેના રાજ્યમાંથી આસ્ટ્રિયન લશ્કરોનો પગ કઢાડી નાખ્યો. બાર દિવસ ઉપર તો તે પારિસમાં હતો ૭ દિવસમાં સેંકડો માઇલની મુસાફરી કરીને તે ડાન્યૂબ નદીને કિનારે આવી પહોંચ્યો અત્યાગીશ કલાકમાં તેણે પોતાના ચોતરફ વેરણછેરણ પડેલા લશ્કરને એકઠું કર્યું અને તે પણ નિરંતર ઝપાઝપી કરીને અને ફતેહ ઉપર ફતેહો મેળવીને અજાયબ જેવી ઝડપથી લશ્કરની હિલચાલ કરીને તેણે 'એકમૂલ'ના મેદાનમાં નેવું હજાર માણસો એકઠાં કરી દીધાં અને બે લાખ આસ્ટ્રિયનોને ડાન્યૂબની પેલી પાર હાંકી કઢાવ્યા. આવું આશ્ચર્યકારક વૃત્તાંત સાચા ઇતિહાસને બદલે કોઈ એક કલ્પિત વાર્તાના અદ્ભુત પ્રકરણને માટેજ વધારે યોગ્ય દીસે છે મદમાતા આસ્ટ્રિયનો પૂરજોશમાંથી બાવેરિયામાં પેઠા હતા પણ હવે તેઓ માર ખાઈને તથા હજારો યોદ્ધા અને લશ્કરી અસબાબનો ભોગ આપીને વીલે મોઢે નાસવા લાગ્યા હતા

આ આશ્ચર્યકારક સંગ્રામમાં નેપોલિયને એટલો માનસિક તેમજ શારીરિક પરિશ્રમ સહન કર્યો હતો કે તેને માનવાને માટે સંગીન પુરાવા ન હોય તો કોઈથી માની શકાય પણ નહિ. પારિસથી ડાન્યૂબસુધીની ઘણી માઇલની મુસાફરી દરમ્યાન તેણે ગાડીમાં બેઠે બેઠે જે આરામ લીધો હોય તેજ વચમાં માત્ર કોઈ કોઈ કિલ્લાની તપાસ લેવા અથવા ફ્રાન્સ સ્પેન, ઇટાલિ, જર્મની વગેરે રાજ્યોમાં રહેલા સેંકડો પ્રતિનિધિઓને કાગળો લખાવવા માટેજ તે થોભ્યો હતો છાવણીમાં આવીને તરતજ તેણે પાંચ દિવસ અને પાંચ રાત્રિસુધી મહાભારત પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો આખો દિવસ કામ કરી રહ્યા પછી છેક મધરાતે કપડાં ઉતાર્યા વગર ખુરશી પર બેઠાં બેઠાં તે એકાદ કલાક આરામ લઈ લેતો, અને પાછો ઘોડે બેસીને વરસાદ અને વાવાઝોડાની પરવા કર્યા વગર છાવણીના એકેએક નાકાની તપાસ લઈ આવતો આવી રીતે કોઈ કોઈ વાર પંદર પંદર કલાકની સ્વારી કરી આવ્યા પછી જાણે કશોજ થાક ન લાગ્યો હોય તેમ તે કાગળો અને હુકમો લખાવવા બેસી જતો આ પાંચ દિવસમાં તેણે જેટલા કાગળો લખાવ્યા હતા તે એકઠા કરવામાં આવે તો એકાદ મોટું પુસ્તક ભરાય

પ્રકરણ ૪૬ મું—વિયેના જીતાયું

વૉટર્લુના સંગ્રામ વખતે નેપોલિયનનો પરાજય થયા પછી તેના બીજા અસબાબની સાથે તેની મુસાફરી કરવાની ગાડી પણ અંગ્રેજોના હાથમાં આવી હતી અને તે આજે લંડનના બ્રિટિશ સંગ્રહસ્થાનમાં છે. તેની તમામ રચના નેપોલિયનના સ્વભાવને બરાબર યોગ્ય હતી. દેખાવમાં તે ગાડી તદ્દન સાદી અને ભભકા વગરની છતાં પણ તેમાં બેઠાં બેઠાં કામ કરવાની પૂરતી સગવડ કરાવેલી હતી. તેમાં એક પાટીયું એવી રીતે ગોઠવ્યું હતું કે લખતી વખતે તેનો ટેબલ તરીકે ઉપયોગ કરી શકાય અને ન લખવું હોય ત્યારે ઉંચે ચડાવી દેવાય. તેમાં એક નાની સરખી પેટી હતી જેની અંદર લખવાની તમામ સામગ્રી રહી શકતી હતી. બધી બાજુએ અનેક ખાનાં હતાં. તેમાં પુસ્તકો, નકશા, સરકારી પત્રો અને દૈનિક વર્તમાનપત્રો મૂકવામાં આવતાં હતાં, એકની પાછળ દીવો મૂકવાની ગોઠવણ હતી; તેથી કરીને રાત્રે પણ તે લખી વાંચી શકતો. બેઠક એટલી નમતી બનાવી હતી કે જેથી કરીને મુસાફરી દરમ્યાન ટટ્ટાર ન બેસવું પડતાં લાંબો થઈને આરામથી બેસી શકાય. ગાડીના આંચકા ન લાગે તે માટે બધી બાજુએ નરમ ગાદી જડી લીધી હતી.

માર્ગમાં પૂર ઝડપથી ચાલતી ગાડીમાં બેઠો બેઠો નેપોલિયન [illegible] કરી લેતો. લશ્કરી અને મુલ્કી અમલદારોના, ગુપ્તચરો [illegible] રિપોર્ટ તે તપાસી જતો, વાંચીને તે તરતજ તેના ટીલ્લા ટીલ્લા [illegible] બારીની બહાર ફેંકી દેતો, પણ તેની સ્મરણશક્તિ એવી અદ્ભુત હતી કે [illegible] પણ [illegible] કોઈ [illegible], વિજ્ઞાન કે ધર્મ [illegible] પુસ્તકો [illegible] તેની [illegible] તો તે [illegible] તે પુસ્તક [illegible] લાગ્યું તો તેને [illegible] બારીમાંથી ફેંકી દેતો. આ રીતે [illegible] ઉત્તેજક [illegible] તે [illegible]

પ્રદેશમાંથી પાન મુસાફરી કે તો હોય તેનો નારામાં ગાને નકશો તે ઠેકાણે પોતાની કામ રાખી નાખતો.

તે જ્યાં જ્યાં મુકામ કરતો ત્યાં ત્યાં ખૂબ બાહોશીથી ધોરણ પ્રમાણે તમામ વ્યવસ્થા કરવામાં આવતી. નેપોલિયનની કચેરીમાટે એક મકાનમાં સારો ઓરડો પસંદ કરવામાં આવતો. ઓરડાની વચમાં એક ટેબલ ઉપર, જે જે પ્રદેશોમાં લશ્કરને કામ કરી રહ્યાં હોય તેના નકશા ગોઠવાય જતા. લશ્કરની તમામ ટુકડીઓ ક્યાં ક્યાં છે તે બધું નકશા ઉપર ટાંકણીઓ ખોસીને બતાવવામાં આવતું. ઉપરાંત તમામ રસ્તાઓ, પુલો ખીણો વગેરે વિગતો નકશાનાં બતાવવામાં આવતી. એજ પ્રમાણે શત્રુના લશ્કરે રોકેલી જગ્યા પણ જૂદા જૂદા રંગની ટાંકણીઓ ખોસીને એક નજર નાખતાંજ સમજાય જાય એમ બતાવવામાં આવતી હતી. આ બધું કામ તેના ખાનગી મંત્રીઓ અને સેવકો અત્યંત શ્રમપૂર્વક હોંશિયાર કરી નાખતા હતા, કે તે જ્યારે આવે ત્યારે તેને એ બાબતમાં કશું પૂછવાનું રહેજ નહિ, અને તેને પોતાનું કામ કરવામાં લેશમાત્ર ઢીલ થાય નહિ.

નેપોલિયનના સેક્રેટરીઓ માટે ચાર ખૂણે ચાર ટેબલ રહેતાં. આ અમલદારોને પણ તેની સાથે રાતદિવસ કામ કરવું પડતું અને બધાને તે એકીવખતે જૂદા જૂદા હુકમોના ખરડા લખાવતો. જરા પણ ગુંચવાયા વગર એકી વખતે અનેક બાબતોનો નિર્ણય કરી દેવાની તેનામાં અલૌકિક શક્તિ હતી. તે પીઠ પાછળ હાથ રાખીને ઓરડામાં આંટા મારતો અને જેટલી ઝડપથી બોલી શકાય એટલી ઝડપથી લખાવે જતો. ટુંકાં અને જુસ્સાદાર વાક્યોમાં તે પોતાના અભિપ્રાય તેમજ હુકમ લખાવી નાખતો. એક સેક્રેટરીને લશ્કરની હિલચાલ કરવા સંબંધી હુકમો લખાવતો, તેજ વખતે બીજાને રાજ્યની નાણાં પ્રકરણી બાબતના અથવા રાજ્યકારોબારને લગતા ગુંચવાડાભરેલા પ્રશ્નનો પણ ત્યાંને ત્યાંજ નિર્ણય કરીને છેવટનો જવાબ લખાવતો. તેજ વખતે ત્રીજા તરફ ફરીને યૂરોપનાં અનેક રાજ્યોમાં ગએલા પોતાના પ્રતિનિધિઓને પત્રો લખાવતો અને ચોથાને પોતાના ખાનગી પત્રો લખાવ્યે જતો. આ પ્રમાણે અનેક પત્રો લખાવી દીધા પછી તે પોતેજ કલમ લઈને ભાગ્યેજ વાંચી શકાય એવા અક્ષરથી ટુંકા પણ જાગતા શબ્દોમાં જોસેફાઇન ઉપર એક કાગળ ઘસડી કહાડતો અને તરતજ ગાડીમાં કે ઘોડે બેસીને ખરતા તારાની પેઠે ઝડપથી ત્યાંથી ચાલ્યો જતો. આવા રોકાણના વખતમાં તેણે જોસેફાઇનને જે પત્રો લખ્યા હતા તેમાંનો એક નીચે મુજબ છે.

ડૉન્સવર્થ, ૧૮મી એપ્રિલ ૧૮૦૯

હું અહિં ગઈ કાલે સવારે ચાર વાગ્યે આવ્યો છું અને હવે ઉપડી જવાની તૈયારીમાં છું. બધે દોડા દોડ થઈ રહી છે. લશ્કરી કામ પૂરવેગથી ચાલે છે. આજ

ની પળ સુધી નવો બનાવ બન્યો નથી. મારી તબીયત સારી છે. સર્વાંશે તારો—
નેપોલિયન."

રેટિસ્બન શહેરનો કબજો લીધા પછી તેણે લશ્કરમાં એક પ્રોત્સાહક જાહેરનામું ફેરવી દીધું તે નીચે પ્રમાણે છેઃ—

"સિપાઇઓ! તમે મારા મનોરથ સિદ્ધ કરી આપ્યા છે. તમારા શૌર્યવડે તમારી સંખ્યાની ઉણપ તમે જણાવા દીધી નથી. થોડા દિવસમાંજ તમે એકમૂહ તથા બીજા પાંચ યુદ્ધોમાં ફતેહ મેળવી છે. સો તોપ, ચાળીશ વાવટા, પચીશ હજાર કેદી, ત્રણ પૂલ બંધાય એટલો સામાન, ત્રણ હજાર ગાડાં અને તેમના ઘોડા તથા શત્રુસૈન્યની નાણાંની તિજોરીઓ એ સર્વ તમારીજ બહાદૂરી અને કુચ કરવાની ઝડપનો બદલો છે. વચન ભંગ કરનાર આસ્ટ્રિયાના પ્રધાનોએ ત્યાંના લશ્કરને એવું ભરમાવી દીધું હતું કે તેઓ તમને ભૂલીજ ગયા હતા; પણ હવે તેમને ભાન આવ્યું છે. પહેલાંના કરતાં હવે તેઓ તમારાથી વધારે ડરવા લાગ્યા છે. થોડાજ દિવસ ઉપર તેઓ આપણા મિત્રના રાજ્યમાં ધૂસ્યા હતા, અને ઠેઠ આપણા ઘરસુધી ધસી આવવાનો વિચાર તેમણે રાખ્યો હતો; પણ આજે તેઓ હાર ખાઇને તમારાથી નાસતા ફરે છે. આપણી આગલી ટુકડીઓ ઇન નદીને સામે કિનારે જઇ પહોંચી છે. એક મહિનામાં આપણે વિયેનામાં જઇને ઉભા રહીશું."

બીજે દિવસે નેપોલિયને લશ્કર તપાસી જોયું. ઘોડેસ્વાર અને પાયદળની ટુકડીઓ પોતપોતાના સરદારની સાથે તેની નજર આગળથી પસાર થતી ગઇ. તે વખતે આખી ટુકડીમાંથી સાથી વધારે માનને લાયક કયા કયા સિપાઇઓ છે તે દરેક ટુકડીના સરદાને તે પૂછી જોતો અને ખરેખરા બહાદૂર સિપાઇઓના લિજીયન ઓફ ઓનરની લાલ પટ્ટી તે પોતાને હાથે ચોંટાડતો. માત્ર સરદારોનેજ મળી શકે એવું આ માન આવી રીતે ઘણીવાર તે સામાન્ય સિપાઇઓને પણ આપતો હતો. આ પ્રસંગે એક જૂના સિપાઇના ડગલાને તે લિજીયન ઓફ ઓનરની પટ્ટી લગાડતો હતો તે વખતે તે ઘરડા સિપાઇએ નેપોલિયનને પૂછ્યું "આપ મને ઓળખો છો?" નેપોલિયને કહ્યું, "કેવી રીતે?" સિપાઇએ કહ્યું, "કેમ સાહેબ? સિરિયાના રસ્તામાં એકવાર આપ ઘણાજ ભૂખ્યા હતા ત્યારે જેણે પોતાના ભાથામાંથી આપને ખાવાનું આપ્યું હતું તેજ હું." નેપોલિયને તરતજ જવાબ આપ્યો, "બસ હવે મેં તમને ઓળખ્યા. આજથી તમને સર નાઇટ બનાવું છું અને એક હજાર ફ્રાન્કનું વાર્ષિક બક્ષિસ આપું છું." આ પ્રમાણે તેણે સિપાઇઓમાં ઉદારવૃત્તિ અને સ્વમાનની ભાવના જાગૃત કરી હતી અને તેથીજ તેઓ યુદ્ધમાં અસાધારણ ઉત્સાહ અને પરાક્રમ બતાવતા હતા.

રેટિસ્બન શહેરનો મોટો ભાગ લડાઇ દરમ્યાન સળગેલી આગને લીધે નષ્ટ

ચઘ ગયો હતો એ શહેર નેપોલિયનના મિત્ર બાવેરિયાના રાજાનુ હતું નેપોલિયને હમેશની માફક ઉદારતા બતાવીને શહેરના બળી ગએલા ભાગો લાખો ફ્રાન્ક ખર્ચીને ફરીથી બધાવી આપ્યા

ત્યાર પછી કેટલેક વર્ષે સેન્ટ હેલેનામાં આ વાતનો પ્રસગ નીકળતાં તેણે કહ્યુ હતું કે સારામાં સારી યુદ્ધકળા મે જે કોઇ પણ ઠેકાણે બતાવી હોય અને જેને હુ પોતે પણ સારામા સારી માનતો હોઉ તો તે એકમૂલનો સગ્રામ છે મારેન્ગો તથા બીજા સગ્રામ એનાથી ઉતરતા પ્રકારના છે"

અગ્રેજ ઇતિહાસકાર એલિસન લખે છે કે " ઓગણીશમી એપ્રિલની સવારથી ૨૨મી ની સાજસુધી તે રોજના અઢાર અઢાર કલાક ઘોડે બેસીને ઘૂમતો હતો અને કાગળો લખાવતો હતો. તેની આસપાસના બધા માણસો જ્યારે થાકથી નરમ બની જઇ ઝોકા ખાવા લાગ્યા, ત્યારે તે જાતેજ કાગળો વાચીને તેના જવાબ લખવા મડી ગયો "

ડાન્યૂબ નદીને જે કિનારે રેટિસ્બન શહેર આવેલુ છે તેજ કિનારે આસ્ટ્રિયાની રાજધાની વિયેના બસે માઇલને અતરે છે માર્ગમાં ઘણી નાની નદીઓ ઓળગવાની હતી અને અનેક સાંકડી ખીણોમાં થઇને પસાર થવાનુ હતું દરેક મજબૂત સ્થળે શત્રુસૈન્યની ટુકડીઓ તોપો ગોઠવીને પડી હતી, પણ નેપોલિયને ઠેઠ વિયેના જઇને ત્યાંના બેચની પ્રધાનમડળની સાથે પોતાની તકરારનો છેવટનો નિકાલ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, તેથી શત્રુની તોપોની સામે થઇને પણ જવુને જવુજ એવો દૃઢ સકલ્પ કરીને તેણે ફ્રેન્ચ લશ્કરને આગળ વધવાની આજ્ઞા આપી તોપોના ગોળા તથા બદૂકની ગોળીઓને ફૂલની માફક વધાવી લેતા નિડર ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓ બેધડક આગળ વધ્યા તેમના માર્ગમાં શત્રુએ બનતી અડચણો નાખી પુલ ઉડાવી દીધા હોડીઓ ભાગી નાખી અને ટેકરીએ ટેકરીએ તોપો તથા હથિયારબધ માણસો ગોઠવીને તેમને ખાળવાને ઘણાં માથાં પણ નદીના પૂરની માફક તેઓ ધસારાબધ આગળજ વધતા ચાલ્યા.

એમ કરતુ કરતુ ફ્રેન્ચ લશ્કર ડાન્યૂબને મળનારી ટ્રેન નદીને કિનારે આવી પહોચ્યું એ નદીને એકકી વખતે જૂદી જૂદી જગ્યાએથી ઓળગવાની નેપોલિયને આજ્ઞા કરી જનરલ માસેના સાત હજાર માણસો લઇને નદી ઉતરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો સામે કિનાર એબર્સબર્ગ શહેર હતું તેના બુરજ ઉપર મજબૂત તોપો ફ્રેન્ચોનો સત્કાર કરવા માટે તૈયારજ હતી. નદીનો પુલ ૧૨૦૦ ફુટ લાંબો હતો. આ ઠેકાણે અવિચારી સાહસનુ અને સિપાઇઓની કમકમાટ ઉપજાવે એવી નિર્દય કતલનુ જેવુ ભયકર ઉદાહરણ જોવામાં આવે છે તેવુ જગતપર કોઇ પણ યુદ્ધની તવારીખમા ભાગ્યે આવવુ મુશ્કેલ છે પુલની સામી બાજુએ ૩૦૦૦૦ આસ્ટ્રિયન સિપાઇઓ બદૂકો ભરીને હારબધ ગોઠવાઇ ગયા હતા તેમજ કિલ્લાપરનાં મા

નોની બારીએ બારીએ સિપાઇઓ ફ્રેન્ચો પૂલ ઉપર પગ મૂકે તેની રાહ જોતા ઉભા હતા. પૂલ તદ્દન લાકડનો હોવાથી સહેલાઇથી ઉડાવી દેવાય એવો હતો.

સાહસિક અને નિડર ઉત્સાહથી ઉછળતો માસેના એક પળવાર પણ થોભ્યો નહિ. એક કલાકનો પણ વિલંબ થાય તો શત્રુ પૂલને ઉડાવી દે એવી તેને દહેશત હતી. શરીરે ઠીંગણો પણ શૌર્ય અને પ્રતાપમાં સૂર્ય જેવો તેજસ્વી જનરલ કોહોર્ન સૌથી આગળ ચાલ્યો. તરતજ સામે કિનારેથી નાના પ્રકારનાં અસ્ત્રનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. ધૂમાડાથી પૂલ ઢંકાઇ ગયો અને ગોળીઓ તથા ગોળાના મારથી ફ્રેન્ચોની હાર છિન્નભિન્ન થઇ ગઇ. સિપાઇઓના કુરચે કુરચા ઉડી જવા લાગ્યા. ત્રણેક દારૂગોળાનાં ગાડાં પણ સળગી ઉડયાં અને આસપાસ ખીચોખીચ ઉભેલા સિપાઇઓના અણુ અણુ જેટલા ટુકડા થઇ ગયા. મુડદાંઓથી અને ઘાયલ થઇને પડેલા સિપાઇઓથી પૂલ હવે ભરાઇ ગયો. પાછળ આવતા સિપાઇઓ તેમને ઉંચકી ઉંચકીને નદીમાં પધરાવવા લાગ્યા, અને તેમ કરતાં તેઓ પડતા તો તેમની પણ તેવીજ વલે થતી. આમ કર્યા વગર છૂટકોજ ન હતો; કેમકે નહિ તો થોડીજ વારમાં આખો પૂલ ભરાઇ જાય અને જવાનો રસ્તોજ ન રહે. ધૂમાડામાં ઢંકાયલા, તોપોના ધડાકાથી કાન બહેર મારી ગએલા, ગોળા અને ગોળીઓથી વીંધાતા અનેક યુદ્ધોમાં ઘડાઇને રીઢા થઈ ગએલા સિપાઇઓ પોતાના મરી ગએલા તથા ઘાયલ સોબતીઓને કચરતા ખૂંદતા, તેમની આજીજીની પરવા કર્યા વગર તેમને નદીમાં પધરાવતા આગળ ને આગળ ધસ્યાજ ગયા. અગ્રેજ સેનાધિપતિ વેલિંગટન સત્યજ કહે છે કે " શુદ્ધ ખ્રિસ્તી ભાવનાવાળો (કોમળ હૃદયનો) માણસ લશ્કરના ધંધામાટે પૂરેપૂરો નાલાયક છે."

એમ કરતાં કરતાં તેઓ પૂલને સામે છેડે શહેરના દરવાજા નજીક જઇ પહોંચ્યા. અહીં આવતાંજ તેમની આગલી હાર તોપને ધડાકે ઉડી ગઇ પણ તેથી નાહિંમત ન થતાં પાછલી હારે ધસી જઇને દરવાજા ભાગી નાખ્યા અને શત્રુઓને મારી હઠાવીને જયનાદ ગજવતા શહેરમાં ઘૂસી ગયા. આસ્ટ્રિયનો શહેરમાં જ્યાં ત્યાં આગ સળગાવતા અને પગલે પગલે લઢતા પાછા હઠતા ચાલ્યા. બળતાં મકાનોમાંથી સળગતા ભારવટીઆ પડતા ગયા અને શેરીએ શેરીએ દારુણ સંગ્રામ થવા લાગ્યો. મુડદાંના ઢગલા થઇ ગયા. તેમને ખસેડવાનો વખત ન હતો. આખરે મુડદાં પણ આગમાં સળગવા લાગ્યાં અને બળતા માંસની દુર્ગંધ આખા શહેરમાં ફેલાઇ ગઇ. આ સર્વની વચમાં થઇને ફ્રેન્ચ સ્વાર, પાયદળ અને તોપખાનું ધડધડાટ પસાર થતુંજ ગયું. અડધાં બળી ગએલાં મુડદાં, હાડકાં, અને બળતાં મકાનોમાંથી, તથા વરસતા અંગારામાં થઇને લાગણીશૂન્ય થઇ ગએલા સિપાઇઓ યંત્રની માફક ચાલ્યાજ ગયા !

નેપોલિયને તોપોના ધડાકા ઘણે દૂરથી સાંભળ્યા અને ફેંકને ઘોડે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. પોતાના પ્રાણતુલ્ય વ્હાલા સિપાઇઓની કતલ જોઇને તેનું અંતઃકરણ ખિન્ન

થઇ ગયું મારેંગો અને હોહેનલીન્ડનને તેમના ધ્યાનમાટે ધન્યવાદ. આપના તેમના અવિચારિ માણસો માટે તેણે તેમને સખત ઠપકો આપ્યો, અને કહ્યું કે બીજું વરસ આવી પરિસ્થિતિ સુધી તેઓ થોભ્યા હોત તો આવી ભારે ખુવારી થાત નહિ. યુદ્ધનિ બાજુએ કરવા માટે પાવડા વગાડવા પડ્યા એ જોઈને નેપોલિયને કહ્યું કે "યુદ્ધને ઉત્તેજન આપનારાઓ અહિ આવીને જુએ ત્યારે તેમની મહત્વાકાંક્ષાને લીધે મનુષ્ય જાત ઉપર કેટલી વિપત્તિ પડે છે તે સમજે તો કેવું સારૂં !"

હવે ફ્રેન્ચ સૈન્યને માટે વિયેના જવાનો માર્ગ મળી ગયો. નેપોલિયનની કદીપણ પ્રસંગે નવું નવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની તૃષ્ણા આવા યુદ્ધોના મામલામાં પણ દબાઈ જતી નહિ. માર્ગમાં આવતાં ઐતિહાસિક સ્થળોવિષે માહિતી મેળવી લેવા માટે તેણે એક ભોમીયાને સાથે લીધો હતો. દૂરથી નજરે પડતા, ગોથિક ઢબથી બંધાયેલા ડિરસ્ટનના પ્રાચીન બુરજ તેને બતાવવામાં આવ્યા. આજ કિલ્લામાં ઈંગ્લંડના મહા પરાક્રમી અને આખા યૂરોપમાં સિંહના નામથી જાણીતા થએલા રિચર્ડ રાજાને કેદ કરવામાં આવ્યો હતો. નેપોલિયને ઘોડો ઉભો રાખ્યો અને કિલ્લા તરફ નજર કરી, પાસે ઉભેલા સરદાર બર્થિયર અને લાનીને સંબોધીને કહ્યું —

'રિચર્ડ પણ મારી માફક સિરિયા અને પાલેસ્ટાઈનમાં યુદ્ધ કરવા ગયો હતો અને તેણે એકર જીત્યું તેટલો તે મારા કરતાં વિશેષ ભાગ્યશાળી ગણાય, પણ મારા બહાદુર લાની ! રિચર્ડ તારા કરતાં તો શૌર્યમાં વધી જાય એવો ન હતો. પાલેસ્ટાઈન છોડીને યૂરોપમાં આવતાંજ તેના કરતાં અનેકગણા ઉતરતા માણસોએ તેને કેદ કર્યો, અને આસ્ટ્રિયાના રાજાએ જર્મનીના રાજાને વેચ્યો. આવા હલકા કૃત્યના કરનાર તરીકેજ એ જર્મનીના રાજાનું નામ જળવાઈ રહ્યું છે. ઈંગ્લંડની પ્રજાએ પણ પોતાના એ રાજાને છોડાવવાની ઝાઝી તત્પરતા બતાવી નહિ.'

થોડીવાર થોભ્યા પછી કિલ્લા તરફજ નજર ચોંટાડી રાખીને તે આગળ બોલ્યો — 'એ જમાનો સંસ્કૃતિમાં ઘણો પછાત હતો. લોકો ભલે શૌર્યનો જમાનો કહે પણ તે વખતે બાપ પોતાના બાળકોને, સ્ત્રી પોતાના પતિને, પ્રજા પોતાના રાજાને અને સિપાઈ પોતાના સરદારને જરા પણ શરમ કે લાંછન વગર ત્યજી દેતા ! આજે એ સમય કેટલો પલટાઈ ગયો છે ? તમે જુઓ છો કે મોટા મોટા રાજાઓ, સહેનશાહો અને તેમની રાજધાનીઓ મારા કબજામાં આવી જવા છતાં પણ કશીજ હરકત કીધા વગર કે તેમની આબરૂને હાનિ પહોંચાડ્યા વગર મેં તેમને છોડી દીધાં છે. આસ્ટ્રિયાના રાજાને હું કેદ કરી શકત છતાં હું તેની સાથે કેવી ઉદારતાથી વર્ત્યો છું તે જગતથી અજાણ્યું નથી. અત્યારે પણ એજ રાજા લગભગ અડધો તો મારા કબજામાં આવી ગયો છે અને તેણે આપણા ઉપર બેવફાઈ કરીને ચઢાઈ કરી છે તોપણ તેના તરફ અમાનુષી વર્તન કરવા જેટલી ઉતરતા બતાવવાનો નથી.'

નેપોલિયનને બિચારાને ખબર ન હતી કે તેને પોતાનેજ થોડાં વરસ પછી રિચ ર્ડના કરતાં પણ વધારે સખત કેદખાનું ભોગવવું પડશે અને સુધરેલા જમાનામાં વપરાતી નિર્દયતા બતાવવાની સુધરેલી પણ ખરૂં જોતાં વધારે જંગલી પદ્ધતિનો ભોગ થવું પડશે.

તેણે એપ્રિલની ૧૦ મી તારીખે પારિસ છોડયું હતું અને ૧૦મી મેએ તે સૈન્ય સહિત વિયેના નગરના દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યો. શાહજાદો ચાર્લ્સ નવું લશ્કર તૈયાર કરીને રાજધાનીનો બચાવ કરવા માટે ડાન્યૂબ નદીના સામા કિનારા તરફ ઝડપથી કુચ કરતો ચાલ્યો આવતો હતો. શહેર ત્રણ માઈલના ઘેરાવાનું અને મજબૂત કિલ્લાથી સુરક્ષિત હતું.તેમાં એક લાખ માણસની વસ્તી હતી. કોટની બહારની બાજુએ પા માઈલ પહોળા મેદાનમાં સુંદર વૃક્ષોની ઘટા આવી રહેલી હતી. તેની પાછળ શહેરનાં નાનાં મોટાં અનેક પરાં આવેલાં હતાં. તેમાં બે લાખ માણસ રહેતાં હતાં. તેમની આસપાસ પણ મજબૂત દિવાલ બાંધેલી હતી.

શહેર ઉપર તોપોનો મારો ચાલુ કરીને નિર્દોષ રૈયતના જાનમાલની ખુવારી કરવી ન પડે તો સારૂં એમ નેપોલિયન આતુરતાથી ઇચ્છતો હતો. તેટલા માટે સુલેહનો સંદેશ વાહકો આપીને એક અમલદારને તેણે શહેર તરફ મોકલ્યો; પણ તેના ઉપર હુમલો થયો અને તેને મારી નાખ્યો, અને જે કસાઇના છોકરાએ આ કૃત્ય કર્યું હતું તેને ફ્રેન્ચ અમલદારના ઘોડાપર બેસાડીને બધા શહેરમાં ધામધૂમથી ફેરવ્યો. નેપોલિયને આ સમાચાર જાણીને હુમલો શરૂ કર્યો અને બહારનો કોટ સર કર્યો; પણ પરાંમાં થઇને ફ્રેન્ચ લશ્કર જ્યાં વૃક્ષોની ઘટાવાળા મેદાનમાં દાખલ થયું કે તરતજ તેમના ઉપર કિલ્લાના બુરજ ઉપરથી અગ્નિનો વરસાદ વરસી રહ્યો. નેપોલિયને આગળ ન વધતાં શહેરને ઘેરો નાખ્યો અને નાશ થવાની ચેતવણી આપી. આ વખતે ફરીથી શરૂ કરવા માટે કોઇ ફ્રેન્ચ અમલદારને ન મોકલતાં પરાંની વસ્તીના આગેવાનોને ... નેપોલિયન પાસે મોકલ્યા. આ ... ઉપર ... ગયો અને તે નીચે પ્રમાણે હતો.—

"[illegible]"

થો અને વૃદ્ધ પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને બાળકો જેમનું લડાઇ ચાલતી હોય તોપણ અવશ્ય રક્ષણ કરવા આપણે બંધાયલા છીએ તેમના જાનને આપ જોખમમાં નાખશો. મારા માલિકને જ્યારે જ્યારે લડાઇને લીધે પરરાજ્યમાં દાખલ થવું પડે છે ત્યારે તેઓ તે રાજ્યની નિર્દોષ અને બિનલડાયક વસ્તીને લડાઇની આફતમાંથી ઉગારી લેવા હમેશાં કાળજી રાખે છે એમણે આગલી લડાઇ વખતે જે શહેરને જેવું ને તેવું રહેવા દીધું હતું તે શહેરનો આ વખતે નાશ કરવો પડે એ વિચાર મારા શહેનશાહને પણો ખૂંચે છે તેની આપને આ ઉપરથી ખાત્રી થવી જોઇએ, છતાં પણ આપે હિંમતે બધી લડાઇના રિવાજ વિરુદ્ધ વર્તીને આપનાજ શહેરના પરા તરફ તોપોના ગોળા ફેંક્યા છે, તે વડે આપના શત્રુઓનાજ નહિ પણ આપની રાજ્યભક્ત નિર્દોષ પ્રજાઓના પ્રાણ પણ ગયા હશે માટે આપને જણાવવું જોઇએ કે અમારા લશ્કરમાંથી કોઇને પણ પરામાં દાખલ થવાની અમારા શહેનશાહે મના કરી છે માત્ર અમે પરાના દરવાજા ઉપર પહેરો રખાવ્યો છે, છતાં પણ જો આપ શહેરને બચાવવાનો આગ્રહ છોડશો નહિ તો તેમને શહેર ઉપર તોપનો મારો ચાલુ કરવાની ફરજ પડશે અને છત્રીસ કલાકમાં અમારી તોપોના ગોળા અને બોંબવડે શહેર જમીનદોસ્ત થઇ જવા ઉપરાંત આપની તોપોવડે પણ પરાની વસ્તીનો અને મકાનોનો નાશ થયા વગર રહેશે નહિ અમારા શહેનશાહ હજી એમ માને છે કે આપ નામદારના મન ઉપર આની ખૂબ અસર થશે અને જે શહેર હમણાં નહિ તો થોડા કલાક પછી અમારે તાબે થવાનું છે, તેનો મિથ્યા બચાવ કરવાની આપ હઠ મૂકી દેશો

કૃપા કરીને મને આપનો છેવટનો નિર્ણય જણાવશો — 'બર્થિયર'

પણ પ્રતિનિધિઓ આ પત્ર લઇને નગરમાં ગયા કે તરતજ કિલ્લા ઉપરની તોપો ધમધમ ઝડપથી ફૂટવા લાગી અને પ્રતિનિધિઓમાંના ઘણાને તો તેમના દેશી ભાઇઓએજ મારી નાખ્યા ! હવે નેપોલિયનની ધીરજની હદ આવી ગઇ છતાં પણ દયા વાપરીને પરાની વસ્તીને કોઇ રીતે ઓછામાં ઓછું નુકસાન થાય એવો માર્ગ તેણે શોધવા માંડ્યો તે ઘોડે બેસીને મારસેનાની સાથે કિલ્લાના દક્ષિણ ભાગની આસપાસ ફરી આવ્યો અને તેણે જોઇ લીધું કે ત્યાં આગળ વસ્તી ઓછી હોવાથી કિલ્લાપરથી ફૂટતી તોપોના ગોળાથી ઘણા થોડા માણસોને નુકસાન થાય એમ છે, તેથી પોતાની મજબૂત તોપો ત્યાં ગોઠવાવવાનો હુકમ કર્યો અને શહેરપર દાવાનળ વરસાવવાના એ રાક્ષસી યંત્રો ગોઠવાઇ રહ્યા પછી પણ રાત્રે નવ વાગે છેલ્લી ચેતવણી મોકલાવી. તેનો જવાબ કિલ્લાપરથી ધડાધડ ફૂટતી તોપોએ વાળ્યો. ડેન્માર્કની રાજધાનીને જે અંગ્રેજ સેનાપતિએ તોપે ઉડાવી હતી તેના અને નેપોલિયનના સ્વભાવ વચ્ચે કેટલું અંતર હતું તે આ ઉપરથી જોઇ શકાશે.

ત્યાર પછી શહેરપર તોપનો ભયાનક મારો શરૂ થયો દશ કલાકસુધી શહેર ઉપર

પ્રલયાગ્નિની ઝડી વરસી રહી. શહેરનાં ઘીચોઘીચ આવેલાં મકાનો ઉપર ત્રણ હજાર બોંબગોળા ફેંકવામાં આવ્યા. મધ્યરાત્રિનું આકાશ ખરતા તારાની માફક વક્રગતિથી જતા જ્વલંત ગોળાઓથી અને તેમના પ્રચંડ ધડાકાથી ગાજી ઉઠ્યું. શહેરમાં બધે ઠેકાણે આગ લાગી અને જ્વાળામુખી ફાટ્યો હોય તેમ શહેરમાંથી ધૂમાડાનાં વાદળાં નીકળવા લાગ્યાં. ધડાધડ ફાટતા ગોળાઓની ગર્જના, ભાગીને ભૂકો થઇ જતાં મકાનોના કડાકા, ઘાયલ થએલાં મનુષ્યોની બૂમો અને બે લાખ યોદ્ધાઓની મદોન્મત્ત વીરહાકથી કાન પડ્યું સંભળાતું ન હતું. બળતાં મકાનોના બીહામણા પ્રકાશથી ચારે દિશાઓ પ્રકાશી રહી હતી. તે વખતે શહેરના દરવાજામાંથી એક દૂત સુલેહનો વાવટો પકડીને બહાર આવ્યો. તેને તરતજ શહેનશાહ પાસે લઇ જવામાં આવ્યો. તેણે જાહેર કર્યું કે ફ્રેન્ચોની તોપોની બરાબર સામે આવેલા બાદશાહી મહેલમાં આસ્ટ્રિયાની શાહજાદી માંદગીને બિછાને પડી છે. રાજકુટુંબ નાસી ગયું છે પણ નાસવાની ઉતાવળને લીધે તેઓ બિચારી રાજકુમારીને આવી હાલતમાં રહેવા દઇને નાસી ગયાં છે.

નેપોલિયને તરતજ તે બાજુની તોપોનાં મોઢાં ફેરવી નાખવાનો હુકમ કર્યો. આ પ્રમાણે જે શાહજાદીનો જાન તેણે બચાવી લીધો હતો તેજ થોડા વખત પછી ફ્રાન્સની રાજરાણી બનવા ભાગ્યશાળી થઇ. તોપોના ધડાકા અને અગ્નિના વરસાદની વચ્ચે નેપોલિયને તે શાહજાદી મેરિયા લુઈસાના હૃદયમાં પોતાના પ્રતિ આકર્ષણનું બીજ રોપ્યું. આખું નગર જ્યારે બળીને અને ભાગીને ચૂર્ણવિચૂર્ણ થઇ જતુ હતું ત્યારે તેનો મહેલ તદ્દન સહિસલામત રહ્યો હતો. આ પણ રાજ્યક્રાંતિનીજ એક વિશિષ્ટતા હતી કે કૉર્સિકાના દ્વીપમાં જન્મેલો સામાન્ય દરજ્જાનો પણ યુદ્ધનિપુણતાથી સમાજની ટોચ૫ર આવેલો નેપોલિયન ગર્વિષ્ટ રાજકુલની પુત્રીનો પતિ થઇ શક્યો.

શાહજાદો મેક્સીમીલીયન હવે ગભરાયો અને કેદ પકડાઇ જવાના ભયથી ડાન્યૂબ નદીને સામે કિનારે નાસી ગયો. જતા જતાં તેણે નદી ઉપરનો પૂલ ઉડાવી મૂક્યો. તેની પાછળ રહેલા અમલદારે તરતજ શરણ થવાનું કહેણ મોકલ્યું. નેપોલિયને તેનો સ્વીકાર કર્યો અને જરા પણ આકરી શરતો બતાવી નહિ ચારસો તોપો, દારૂગોળાનો અથાગ ભંડાર, તથા તમામ સરકારી કોઠારનો તેણે કબજો લીધો. એ સિવાયની લોકોની ખાનગી મિલકતને હાથ નહિ લગાડવાનું અભયદાન આપ્યું. આ રીતે પારિસ છોડયા પછી એકજ મહિનાની અંદર નેપોલિયન વિજયડંકા વગાડતો વિયેના નગરમા દાખલ થયો, અને ત્યાના બાદશાહી મહેલમાંથી તેણે પોતાના લશ્કર જોગ એક જાહેરનામુ પ્રકટ કર્યું જેના છેલ્લા શબ્દો નીચે પ્રમાણે હતા:—

"સિપાઇઓ! વિયેનાના રહેવાસોઓ તરફ આપણે ખાસ વિવેક અને સંભાળથી વર્તવુ ઘટે છે. ઘરબારવગરના થઇ ગએલાં કુટુંબો અને ચિંતાઓને આપણે આશ્રય

આપવાનો છે વિયેના શહેરના રૂડા વતનીઓને હું આગ ખાન વખાણ નીને મૂકુ છું. માત્ર જુલમખોર અને દુષ્ટ લાગણીવાળા બીજાઓ ઉપર રાખેલો વેરી જાય એવી શિક્ષા કરીશ. સિપાઈઓ! એ દુષ્ટ લોકો તરફ મનમાનીપણે વર્તજો. તમારી ફતેહથી ગવરાઈ ન જશો તમારી ફતેહવિષે તમે એમ સમજજો કે કુદરત અને ઈશ્વરની ઓને ન્યાયી ધજારે તમારી ચઢ ફતે નિર્માણ કરેલી છે "

આસ્ટ્રિયાના દરબારમાં રહેલા ફ્રેન્ચ પ્રતિનિધિ જનરલ એન્ડ્રોસીને નેપોલિયને વિયેનાનો સુબો નીમ્યો. શહેરના લોકોનો તેના તરફ ઘણો સારો સદ્‌ભાવ હતો પ્રજાજનની મૈત્રી મેળવવા માટે અને તેમને તેમનો પ્રિય દીલ્હપસંદ આરામ મળે તે માટે નેપોલિયને બનતો પ્રયત્ન કર્યો શહેરમાં બંદોબસ્ત જાળવવાનું કામ પોતાના લશ્કરને ન સોંપતાં તેણે શહેરના વતનીઓમાંથી ૭ હજાર સ્વયંસેવકોની ટુકડી ઉભી કરી શહેરમાં ખોરાકના સાધનની અછત હતી અને તેમાં એક લાખ માણસોનો વધારો થવાથી લોકોને મોંઘવારી વેઠવી પડે એમ હતું તેથી તેણે હંગરીથી સંખ્યાબંધ ઢોર અને પુષ્કળ અનાજ મગાવી દીધું. નીચલા વર્ગના માણસોમાટે ઉદ્યોગનાં સાધન ઉભાં કર્યાં અને તેમને વાજબી મજુરી આપી, અને ઘણે પ્રસંગે તો ચાલુ લડાઈથી પાયમાલ થએલી રાજધાનીને દુરસ્ત કરવામાંજ તેમનો ઉપયોગ કર્યો

આવી મોટી ફતેહો મેળવ્યા છતાં પણ હજી નેપોલિયનની સ્થિતિ ઘણીજ બારીક હતી તેના કરતાં હજી આસ્ટ્રિયન લશ્કરની સંખ્યા ઘણી હતી ઈંગ્લંડ તેની પાછળ કમ્મર બાંધીને મંડ્યું હતું રશિયા સાથે તેને મૈત્રી હતી પણ તે ઘણી મોળી અને ઉપર ટકેલી હતી પોલેન્ડના એક વિભાગને તેણે પ્રશિયાના જુલમમાંથી છોડાવીને સેક્સનીના રાજાના શરણે નીચે મૂક્યો હતો આસ્ટ્રિયાના રાજાનો ભાઈ ફર્ડિનાન્ડ સેક્સનીમાં પેસીને રાજ્યની ધૂળધાણી કરી રહ્યો હતો નેપોલિયનને મદદ કરવાનો ડોળ કરવા માટે રશિયાના ઝારે એક નાનું સરખું લશ્કર પોલેન્ડમાં ઉતાર્યું હતું, પણ એકવાર આસ્ટ્રિયાના લશ્કરે સેક્સનીના લશ્કરને સખત હાર ખવરાવ્યા પછી આસ્ટ્રિયાનો એક દૂત કેદ પકડાયો તેની પાસેથી રશિયન સેનાપતિનો લખેલો કાગળ મળી આવ્યો. તેમાં તેણે ફર્ડિનાન્ડને મુબારકબાદી આપી હતી અને એવી આશા બતાવી હતી કે થોડાજ વખતમાં આસ્ટ્રિયા અને રશિયાનાં લશ્કર ફ્રેન્ચોની સામે એકત્ર થઈને લડશે. નેપોલિયને આ પત્ર કાંઈ પણ ટીકા કર્યા સિવાય ઝારને મોકલાવ્યો તે બિચારો રાજમાતા અને ઉમરાવોની ખટપટથી કાયર થઈ ગયો હતો તેથી બીજુ કાંઇ કર્યા વગર તેણે તે સરદારને માન પાછોજ બોલાવી લીધો

નેપોલિયન ઝારની મુશ્કેલીઓ સમજતો હતો પ્રજાસત્તાક ભાવનાઓના હિમાયતીઓની સામે લડવા બધો યૂરોપ જોડાયો હતો અને દરરોજ ઝારને તેની રાજમાતા તથા ઉમરાવો મેણાં મારી મારીને કાયર કરી નાખતાં હતાં, તેથી હવે તેને ફ્રાન્સની

સાથે સલાહ કરવા માટે પસ્તાવો થવા લાગ્યો હતો. માત્ર નેપોલિયનની પ્રતિભાવડે ઝારના મન ઉપર જે ઊંડી છાપ પડી તેનાવડેજ તે હજી અળગો રહ્યો હતો. પણ નેપોલિયનને સારી પેઠે ખબર હતી કે ઝારની મોળી મૈત્રી થોડાજ વખતમાં દુશ્મનાવટના રૂપમાં ફેરવાઇ જશે. ઝારે માત્ર તેની મદદે પચાસ હજારજ માણુસ મોકલ્યાં હતાં પણ ગઇ લડાઇમાં આસ્ટ્રિયાની કુમકે તે બે લાખ માણુસ લઇને જાતે આવ્યો હતો; તેથી નેપોલિયને પોતાના એક અમલદાર સેનટીને કહ્યું કે " મારે મારા મિત્રોના ઉપર આધાર ન રાખતાં મારા પોતાના બળ ઉપરજ નિર્ભય રહેવાની જરૂર છે."

થોડી વાર વિચારમાં પડી ગયા પછી પાછો તે બોલ્યો કે, "મેં એવા મિત્રો ઉપર ભરોંસો નહિ રાખવામાં ડહાપણજ વાપર્યું છે. રશિયા સાથે સલાહ કરવાથી મને શો લાભ થયો અને સલાહ ન કરી હોત તો આના કરતાં વધારે નુકસાન શું થવાનું હતુ ? માત્ર એ સલાહની ભાગી તૂટી અસરથી ઝાર અચકાય છે નહિ તો તે કયારનોએ મારા શત્રુઓ સાથે ભળ્યો હોત. એ બધાએ આપણી પાયમાલી કરવાનીજ પેરવીમાં છે પણ આગળ આવવાની હિંમત ચાલતી નથી."

પ્રશિયા પણ તેના છેલ્લા કોલકરારથી ફ્રાન્સની સામે નહિ લઢવા બંધાઇ ચૂક્યું હતું; પણ તેની સહાનુભૂતિ આસ્ટ્રિયા તરફ વિશેષ હતી. પ્રજાને ઉશ્કેરવા માટે પ્રશિયામાં અસંખ્ય કાવત્રાં થવા લાગ્યાં. આખરે એક પ્રશિયન સેનાપતિએ ફ્રાન્સની સામે ખુલ્લી રીતે લડાઇ જાહેર કરી. તેણે એમ પણ જાહેર કરી દીધું કે પ્રશિયાનો રાજા ફ્રાન્સના શત્રુઓ સાથે જોડાવાની તૈયારીમાં છે. પ્રજાનું જાત્યભિમાન જાગૃત થયું અને હજારો માણસો તેને આવી મળ્યાં.

યૂરોપનાં જે જે રાજ્યો નેપોલિયનના રક્ષણ નીચે હતાં ત્યાં બધે તેણે લોકોને મન માનતો ધર્મ પાળવાની છૂટ આપી હતી. જૂના વિચારના, ધર્માન્ધ કૅથોલિક ધર્મગુરુઓ આથી ઘણા બળી રહ્યા હતા. તેમણે આ લાગ વિચારીને ટાઇરોલના લોકોને ઉશ્કેર્યા અને તેમણે બળવો કરીને ટાઇરોલમાંથી ફ્રેન્ચોને–તેમને સ્વાતંત્ર્ય આપનાર પ્રજાને મારી કહાડયા.

બેલ્જીયમમાં શેલ્ડ નદીને કિનારે એન્ટવર્પ શહેર આગળ ફ્રાન્સનો દારૂગોળાનો અને દરિયાઇ યુદ્ધને લગતી સામગ્રીનો મોટો ભંડાર હતો. તેના ઉપર ઇંગ્લંડે ચડાઇ મોકલી. એન્ટવર્પમા માત્ર બે હજાર અશક્ત સિપાઇઓજ હતા. નેપોલિયનથી અત્યારે બીજી મદદ મોકલાય એમ હતુ નહિ. આવા નજીવા સૈન્યની સામે પોણીબસેં લડાયક વહાણ અને ખલાસીઓ તથા સિપાઇઓ મળીને એક લાખ માણસોની ફોજ ચડી આવી. જો એન્ટવર્પ પડે તો ફ્રાન્સનું દારૂગોળાનું તથા નાકાસૈન્યનું મુખ્ય મથક જાય, આખા જર્મનીને કુમક મળે અને આસ્ટ્રિયામાં રહેલા ફ્રેન્ચ સૈન્યને ફ્રાન્સમાંથી મળતી મદદ અટકી પડે. આ સંબંધી વિવેચન કરતાં અગ્રેજ ઇતિહાસકાર સ્કોટ

લખે છે કે " અગ્રેજ વગર ઈટાલિ, સ્પેન, ગ્રીસ, બાલ્ટિક સમુદ્ર બધે ફરી વળ્યુ છુ જ્યા જ્યા નેપોલિયનની સામે થવાને લોકો જરા પણ ઈચ્છા બતાવતા તેમને મદદ કરવાને ઈગ્લડ તૈયાર ને તૈયારજ રહેતું "

ઇટાલિમાં આસ્ટ્રિયન શાહજાદો જૉન ૮૦૦૦૦ માણસો લઇને યુજિનની પાછળ પડયો હતો યુજિને યુદ્ધ કરવાનુ સાહસ કર્યું અને તેમાં તેને સખત હાર ખમવી પડી તેનો પરાજય એવો પૂરેપૂરો થયો હતો કે નેપોલિયનને બધી વિગત કહેતા તે ડર્યો તેણે એટલુંજ લખ્યું કે "પિતાજી, મને મદદ કરજો હુ પાછો હઠુ તો તમે ઠપકો આપો તેથી હુ લડયો, પણ તેમા હાર્યો છુ " નેપોલિયન ઘણો ગુસ્સે થયો પરાજયમા કેટલી ખુવારી થઇ તે વાત તેની જાણ બહાર હતી યુજિનના પરાજય થી નહિ પણ તે હકીકત છુપાવે છે તેથી તેના ઉપર ઘણો નારાજ થયો તેણે જવાબમાં લખ્યુ —" તુ હાર્યો ભલે બિનઅનુભવી યુવાનો સેનાપતિપણુ આપ વાનુ શુ પરિણામ આવ તે મે પહેલેથી જાણ્યુ હોત તો સારૂં થાત હુ તને મદદ મોકલાવીશ શત્રુની જીતને નિષ્ફળ કરતા મને આવડે છે પણ મારે બધી હકીકત જાણવી જોઇએ કોઈ પણ સાચો સેનાપતિ ન કરે અને મે પણ અગાઉ કદી કયુ નથી એમ હુ અત્યારે કરૂ છુ મારી આજુબાજુ શુ થાય છે તે તરફ નજર કર્યા વગર આગળ દોડ્યેજ જાઉ છુ, છતાં આ જોખમમાં ઉતરવા હુ શક્તિમાન છુ તારી જગાએ માસેના હોત તો આ પરિણામ ન આવત. તેની લશ્કરી બુદ્ધિ આગળ તમે બધા કશા હિસાબમાં નથી, છતાં તે માસેનાની અવગણના કરી હુ તને મદદ તો મોકલીશ, પણ વધારે જરૂર પડે તો મુરાની મદદ મા ગજે અને સરદારી તેનેજ સોપી દેજે "

નેપોલિયન વિજયી થયો હતો છતાં તેની આસપાસ આવી આવી મુશ્કેલીઓનાં વાદળાં ઘેરાયાંજ કરતા હતાં અને આવાં સખ્તાઇ ભરેલ મક્કમ વિચારનાં શત્રુગણોની સામે તે એકલે હાથે બાથ ભીડ્યા કરતો હતો.

પણ નેપોલિયનને એકમૂલના સગ્રામમાં મેળવેલી ફતેહના અને તેણે વિયેના જીત્યાના સમાચાર આખા યુરોપમાં ફેલાઇ ગયા તેના મિત્રોને ધીરજ આવી અને શત્રુઓનાં હાજા [illegible] પાછો પ્રરસો પડયો. પ્રશિયામાં લડાઇ જગાડનાર પ્રશિયન સરદારનુ લશ્કર વ [illegible] થઇ ગયુ [illegible] તા જીત્યા પછી એકમૂલના [illegible] સમા ના [illegible] એકદમ તે પોતાની છાતીને [illegible] ની મદદે આવવા નીકળ્યો. [illegible] યુજિનને [illegible] તેને ઘેરી લીધો [illegible] તેથી તેણે બીજી વાર લડાઇનુ સાહસ કર્યુ તેના [illegible] શત્રુની સખ્યા [illegible] વારે હતી અને વિજયે-મત્ત થએ [illegible] તેના બીજીવાર પણ [illegible] પરંતુ જોવામા દૂરથી [illegible] સમજાયા [illegible] સમજ્યા કે અમારી મદદે બીજુ લશ્કર આવે

છે. ઇટાલિયનોને પણ એમજ લાગ્યું; પરંતુ તરતજ સમાચાર આવ્યા કે નેપોલિયનની મોટી ફતેહનો વેરોના શહેરમાં ઉત્સવ થાય છે તેના એ ધડાકા હતા. એવામાં જૉનને આસ્ટ્રિયાની હાર થયાના અને વિયેના ગયાના સમાચાર મળ્યા. તેના લશ્કરમાં ગભરાટ ફેલાઇ ગયો. ઇટાલિયનોએ હર્ષનાદ કર્યા. તરતજ બધું આસ્ટ્રિયન સૈન્ય લઢવું છોડી દઇને ઉત્તર તરફ ચાલતું થયું અને યુજિન તેમની પૂઠે પડ્યો.

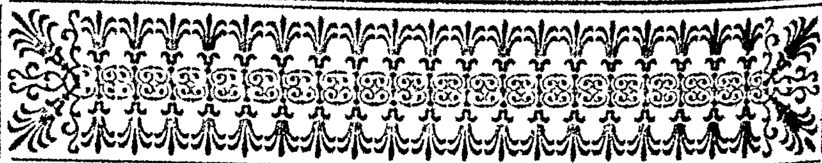
એક બાજુએ જ્યારે ડાન્યૂબને કિનારે નેપોલિયનની ફતેહની ગર્જના ગાજી રહી હતી ત્યારે ડાન્યૂબને સામે કિનારે શાહજાદો ચાર્લ્સ નવું લશ્કર જમાવીને વિયેના તરફ ચાલ્યો આવતો હતો. તેની મદદે દક્ષિણ દિશાએ શાહજાદો જૉન અને ઉત્તરેથી ફર્ડિનાન્ડ દોડ્યા આવતા હતા. નેપોલિયન વિજયી થયો હતો છતાં તે શત્રુઓના સૈન્ય વચ્ચે ઘેરાઇ ગયો હતો અને તેનું હવે આવીજ બન્યું એમ યૂરોપમાં બધા માનવા લાગ્યા. તેની જોખમભરેલી સ્થિતિ જોઇને પારિસના લોકો પણ ભયભીત બની ગયા અને બુર્બોન રાજાઓના હિતેચ્છુઓ આ લાગ સારો છે એમ ધારીને નવાં નવાં કાવત્રાં કરવા મંડી પડ્યા.

"એન્સાઇક્લોપીડિયા અમેરિકાના" માં આ પ્રસંગને માટે લખે છે કેઃ—

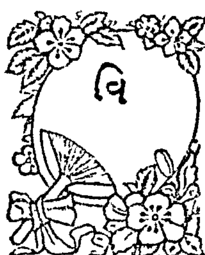
"નેપોલિયન અત્યારે પ્રજાસત્તાક ફ્રાન્સ સામે થએલી યૂરોપના રાજાઓની સાતમીવારની એકસંપી સામે લઢતો હતો. પહેલી એકસંપી ૧૭૯૨ માં રાજ્યક્રાન્તિને દબાવી દેવા પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયાએ કરી. બીજી ૧૭૯૩ જર્મની, પોર્ટુગાલ, નેપલ્સ, પોપ વગેરેએ મળી કરી હતી. ત્રીજી ૧૭૯૫ માં ઈંગ્લંડ, રશિયા અને આસ્ટ્રિયાએ કરી. તે વખતે નેપોલિયન બહાર આવતો હતો. તેણે ટુલોન આગળ અંગ્રેજોનો પરાજય કર્યો અને ઇટાલિમાં આસ્ટ્રિયા ઉપર પ્રચંડ પ્રહાર કરીને એકસંપી તોડી નાખી. ચોથી વાર ૧૭૯૮ માં રશિયા, આસ્ટ્રિયા, તુર્કસ્તાન ઈંગ્લંડ અને નેપલ્સ એકઠાં થયાં. મારેન્ગોના યુદ્ધમાં નેપોલિયને તેમને ફરીથી વિખેરી નાખ્યા. થોડીવાર યૂરોપમાં સુલેહ રહી પણ પૂરૂં એક વર્ષ થતાં પહેલાં ઈંગ્લંડ, રશિયા, આસ્ટ્રિયા અને પ્રશિયા પાંચમી વાર ૧૮૦૩ માં લડવા એકત્ર થયાં. અલ્મ અને ઓસ્ટરલિટ્ઝ આગળ નેપોલિયને શત્રુઓને તલવાર મ્યાન કરવાની ફરજ પાડી; પણ ત્યાર પછી તરતજ ઈંગ્લંડ, રશિયા, પ્રશિયા અને નાનાં જર્મન રાજ્યોએ છઠ્ઠી એકસંપી કરી. જેના, ઈલાઉ અને ફ્રીડલેન્ડનાં યુદ્ધોમાં તેમનો ઘાણ નીકળી ગયો અને [illegible] સુલેહ કરવાની ફરજ પડી. ૧૮૦૭ માં ટિલ્સિટનું તહનામું થયું. બીજે વર્ષે સ્પેન અને આસ્ટ્રિયાએ ઈંગ્લંડની ઉશ્કેરણીથી સાતમી વાર કંઇક ઉંચો કર્યો; પણ વાગ્રામના યુદ્ધમાં આસ્ટ્રિયાને એકસંપીમાંથી છૂટા થવું પડ્યું. ત્યાર પછી [illegible] બાદ તમામ રાજ્યો જેવાં ઈંગ્લંડ, સ્પેન, પોર્ટુગાલ, રશિયા, આસ્ટ્રિયા, [illegible] નેપલ્સ, ડેન્માર્ક તથા બીજાં અનેક રાજ્યો એકઠાં અને લડી લડીને [illegible]

ફ્રાંસ ઉપર દશ લાખ સિપાઈઓનું દળ ઉતર્યું આટલા બધા શત્રુઓની સામે એકલે હાથે લડતાં નેપોલિયન હાર્યો અને તે દિવસથી યૂરોપની પ્રજા ઉપર ઉમરાવોની સત્તાની લોખંડી બેડીઓ જડાઈ આ એકસંપીની રચના કરીને ઈંગ્લંડે મનુષ્ય જાતિને જે નુકસાન કર્યું છે તેનો બદલો તે કદી વાળી શકનાર નથી આ પ્રમાણે જ્યારે પોતાની સામે એક પછી એક રાજાઓની એકસંપી થતી નેપોલિયને જોઈ ત્યારે તેણે કહ્યું કે ' હું એંશી વર્ષનો થઈશ ત્યાંસુધી પણ મારે તો લડાઈજ કર્યા કરવાની "

પ્રકરણ ૪૭ મું–લોબોનો ટાપુ

વિયેનામાં નેપોલિયન પાસે નેવું હજાર સિપાઇઓ હતા. ડાન્યૂબને સામે કિનારે વિયેનાની બરાબર સામે શાહજાદો ચાર્લ્સ એક લાખ સિપાઈઓ સાથે મજબૂત ખાઇઓ બાંધીને બેઠો હતો. તેની કુમકે ચારે દિશાએથી નવું નવું લસ્કર આવ્યા કરતું હતું. વિયેના આગળ ડાન્યૂબનો પટ આશરે અડધા માઇલ ઉપરનો હતો અને પર્વતો ઉપરનું બરફ પીગળવાથી તેમાં પૂર આવ્યું હતું. સામે કિનારે શત્રુની બળવાન ફોજ અને તોપોની હાર ગોઠવાઇ ગઇ હતી. તેની સામે થઇને નદી કેમ ઓળંગવી એ ઘણોજ વિકટ પ્રશ્ન હતો.

વિયેનાથી નીચાણ તરફ ૭ માઇલને છેટે ડાન્યૂબ નદીમાં એક મોટો દ્વીપ બન્યો હતો, અને પ્રવાહના બે ભાગ પડી ગયા હતા. ત્યાં આગળ પાણી છાછરું હતુ અને વહેણનું જોર પણ થોડું હતું. તેમાં આશરે સાડા ચાર માઇલ લાંબો અને ત્રણ માઈલ પહોળો લોબો નામનો એક દ્વીપ હતો. ડાન્યૂબને જમણે કિનારેથી લોબોના કિનારા સુધી નદીનો પટ નવસો વારનો હતો. તેના ઉપર કામચલાઉ પૂલ બાંધવામાં મુસ્કેલી ન હતી; કેમકે ટાપુને સામે કિનારે ઝાડી હતી તેથી શત્રુની તોપોના ગોળાથી બચાવ થતો હતો, તથા ફ્રેન્ચોની હિલચાલ તેમના જોવામાં આવતી ન હતી; પણ તેને બીજે કિનારેથી ડાન્યૂબના ડાબા કિનારાસુધીનો પૂલ બાંધવા માટે તો શત્રુની તોપો સામેજ ઉભા રહીને કામ કરવાનું હતું.

આ કામ માટે હોડીઓ, દોરડા અને પાટીઆંની જરૂર હતી. ઘણી મહેનતે નેપોલિયને નેવું હોડીઓ મેળવી. ભારે લંગર વિયેનામાં વપરાતાં ન હતાં એટલે તે તો મળી શકયાંજ નહિ. તેથી લગરને ઠેકાણે ભારે તોપો અને ગોળાથી ભરેલી લોખંડની પેટીઓનો ઉપયોગ કરવાનું ઠરાવ્યું. શત્રુને જાણ ન થાય તેમ ગુપચુપ આ બધી ગોઠવણ થઈ ગઇ. બોલોનથી આણેલા ખલાસીઓ આ વખતે ખરેખર કામ આવી ગયા. સીત્તેર હોડીઓ હારબંધ ગોઠવાઇ ગઈ અને તેના ઉપર પાટીઆં

ગાળવામાં વખતે રપ્ત પાણીના જોરથી હોડીઓ ખેંચાઇ જતી હોવાથી પણીને મુશ્કેલીએ આ કામ પૂરું થયું અને પછી હોડીઓ મજબૂત બનાવાઈ ગઈ

તેના ઉપર થઈને ફ્રેન્ચ લશ્કર ગત્રે દસ વાગે નદી ઉતરવા લાગ્યું. આગલી ટુકડીએ જતાંની સાથેજ ટાપુને સામે કિનારે તોપો ગોઠવીને ડાન્યુબની બની બાજુ ચોકખી કરી નાખી. ઇજનેરો લાગલાગટ કામ કરવા લાગ્યા. બીજે દિવસે બપોર પહેલાં તો બાકી બાજુ ઉપરનો પૂલ પણ બંધાઇ ગયો અને ટાપુની અંદર મોટી સડક તૈયાર થઇ ગઇ આ કામ ખરેખર તાકીદે કરવાનું હતું નદીમાં પાણી ચઢતું હતું, તેથી નેપોલિયન જાતે ઉપસ્થિત રહીને બધી હિલચાલ તપાસતો હતો અને દરેકને ઉત્તેજન આપતો હતો.

આટલા લાંબા પૂલ ઉપરથી ત્રેસઠ હજાર સિપાઇઓનું લશ્કર, ઘોડા, તોપો, દારૂગોળો અને સામાન ઉતારવાનું કામ ખરેખર લાંબું અને કંટાળાભરેલું હતું ૨૧ મી મેની સવાર સુધીમાં એમાંથી માત્ર વીશ હજાર સિપાઇઓજ ડાન્યુબને સામે કિનારે જઇ શક્યા. ચાર્લ્સ પાસે એક લાખ માણસો હતા. ફ્રેન્ચ લશ્કરનો મોટો ભાગ તો હજી પેલે કિનારે હતો. નેપોલિયનની સ્થિતિ ભયભરેલી હતી. કોઇ પણ વખતે શત્રુસૈન્ય ધસી આવે અને આ નાની ફોજનો સહેલાઇથી નાશ કરી નાખે તેમ હતું. વરસાદ ધોધમાર પડતો હતો અને નદીમાં પૂર વધતું હતું આથી તે દિવસે બપોર પછી પૂલની નીચેની કેટલીક હોડીઓ ખેંચાઇ ગઇ રાતોરાત પૂલની મરામત થઈ ગઈ અને પાછી કુચ શરૂ થઇ

ડાન્યુબને સામે કિનારે ઉતરેલા ફ્રેન્ચ લશ્કરે માઇલ માઇલને છેટે આવેલાં એસ્પર્ન અને એસ્લિંગ નામનાં બે ગામડાંઓ કબજે લીધાં તેમની વચમાં નાનું જંગલ હતું અને બીજી બાજુએ વિશાળ પાધર મેદાન હતું નેપોલિયને એ જંગલના સીમાડા આગળ મુકામ કર્યો અને શત્રુની હિલચાલ તપાસવા રાતોરાત માણસો દોડાવ્યા ઉત્તર દિશાનું તમામ ક્ષિતિજ શત્રુનાં તાપણાંથી ઝગઝગી રહ્યું હતું બીજે દિવસે બપોરે એસ્લિંગના મિનારા ઉપરથી નેપોલિયને દૂરબિનવડે દૂરથી ધૂળ ઉડતી જોઇ પવનથી ધૂળ વિખેરાતી ત્યારે શસ્ત્રોનો ઝગઝગાટ પણ નજરે પડતો હતો ઓસ્ટ્રિયાનું લશ્કર ચાલ્યું આવતું હતું નેપોલિયન લેશમાત્ર પણ ગભરાયો નહિ. તેણે કહ્યું "ચાલો ઓસ્ટ્રિયાને હરાવવાની આપણને આજે એક વધારે તક મળશે. તેમની આ છેલ્લીજ લડાઈ જાણજો"

એવામાં સમાચાર આવ્યા કે નદીમાં પૂર ઘણું આવ્યું છે પૂલ છિન્નભિન્ન થઇ ગયો છે અને હોડીઓના બંધ તૂટતા જાય છે આ સમાચાર ઘણાજ માઠા હતા આ બાજુએ માત્ર ત્રીશજ હજાર માણસો હતા દારૂગોળો પણ પૂરતો ન હતો સામેથી એક લાખ માણસો ચાલ્યા આવતા હતા પાછા ટાપુ ઉપર ચાલ્યા જવું કે એસ્લિંગ

અને એસ્પર્નનાં પથ્થરનાં મકાનોને ઓથે રહીને લઢવું એનો નિપોલિયન વિચાર કરતો હતો એટલામાં બીજો પેગામ મળ્યો કે પૂલ સમરાઇ ગયો છે અને દારૂગોળાનાં ગાડાં આવવા લાગ્યાં છે. સાંજના ત્રણ વાગે યુદ્ધ શરૂ થયું. નાનકડા ફ્રેન્ચ લશ્કર ઉપર ત્રણસેં તોપોનો મારો શરૂ થયો. છત્રીશ હજાર આસ્ટ્રિયનો અને સાત હજાર ફ્રેન્ચો બાઝયા પાંચ કલાકસુધી એસ્પર્નના ધોરી રસ્તા ઉપર તુમુલ યુદ્ધ મચી રહ્યું. અડધો અડધ ફ્રેન્ચો માર્યા ગયા. એવામાં તાજી ટુકડી લઇને માસેના આવી પહોંચ્યો અને આસ્ટ્રિયનોને મારી હઠાવ્યા.

આવુંજ બીજું યુદ્ધ એસ્લિંગ ગામ આગળ તેજ વખતે શરૂ થયું. ત્યાં 'લાની' અડગ ધૈર્યથી શત્રુસમૂહની ટક્કર ઝીલતો હતો. બેઉ ગામનો બળીને, ભાંગીને ભૂકો ઉડી ગયો અને તેનાં બળતાં ખંડેર આગળ દારુણ સંગ્રામ ચાલુજ રહ્યો, અને તેજ વખતે ગામની નજીકના મેદાનમાં બેઉ પક્ષનાં ઘોડેસ્વાર લશ્કર પણ સામસામાં અથડાઇ પડયાં.

બીજાં વીશ હજાર માણસો જલદી આવી પહોંચે તોજ નેપોલિયનથી ટકી શકાય એમ હતું. આજ લડાઇના પરિણામ ઉપર લશ્કરની સલામતીનો આધાર છે એમ જાણીને તે અગ્નિના વરસાદ વચ્ચે ખુલ્લા મેદાનમાં ઉભો રહેતો. નદીમાં પૂર વધ્યું હતું. પૂલ તૂટવાથી સિપાઇઓ અને ઘોડા પાણીમાં ઘણીવાર ડૂબકાં ખાતા હતા. શત્રુએ બળતી સામગ્રી અને ભારે પત્થરોથી ભરેલી હોડીઓ છોડી મૂકી હતી. તે પણ નદીના વહેણથી ખેંચાઈ આવીને પૂલની સામે જોરથી અથડાતી અને પૂલ ભગ્ન કરતી.

આખરે અંધારૂં થતાં યુદ્ધ તો થંભ્યું. દાકતરો ઘાયલ થએલા સિપાઈઓનાં અવયવની વઢાકાપ કરવા મંડી ગયા અને થાકી ગએલા સિપાઇઓ લોહીથી ખરડાયલી જમીન ઉપર, ધૂંધવાતાં, ભાંગેલાં ઘરોની વચમાં જ્યાં ત્યાં ધમધમાટ ઉંઘી ગયા; પણ નેપોલિયનને આરામ લેવાનો અવકાશ ન હતો. તેણે તો આખી રાત જાગીને અને તેટલું લશ્કર અને દારૂગોળાનાં ગાડાં ઉતરાવવા માંડયાં; પરંતુ હવે કુદરતજ તેની વિરુદ્ધ અને શત્રુઓની તરફેણમાં હતી. પાણીનું પૂર વધુ ચડવા લાગ્યું. પૂલને જાળવવા ખલાસીઓ તનતોડ મહેનત કરતા તોપણ વારંવાર પૂલ તૂટી જતો અને કામ અટકી પડતું. આખી રાતમાં કુલ ત્રીશ હજાર સિપાઇઓએ નદી ઓળંગી. હવે એક લાખ આસ્ટ્રિયનોની સામે તે સાઠ હજાર ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ ગોઠવી શકયો; પણ હજી માત્ર ૧૪૪ તોપો અને નહિ જેવો દારૂ ગોળો આ પાર આવ્યો હતો. સવાર પડતાંજ પાછો સંગ્રામ શરૂ થયો. 'માસેના' એસ્પર્ન બચાવવા ઉભો. જનરલ 'બોડે'ને 'એસ્લિંગ' મોકલવામાં આવ્યો. તેની [illegible] ગામનો અતિ સાહસિક 'લાનિ' વીશ હજાર પાયદળ [illegible]

હજાર સ્વાર લઈને શત્રુસૈન્યના મધ્ય ભાગ ઉપર વજ્રની માફક તૂટી પડ્યો નેપો લિયન ટેકરી ઉપર ઉભો ઉભો યુદ્ધ નિહાળતો હતો તેના લશ્કરની બેઉ પાંખ અડગ ઉભી રહી અને શૂરવીર લાનિએ શત્રુસૈન્યને સૂકા ઘાસની માફક ઉડાવી દીધું તેના ધમારાને અટકાવવાનો ચાર્લ્સે ઘણોએ પ્રયત્ન કર્યો અને જાતે હાથમા વાવટો લઈને આગળ ધસ્યો પણ શી તાકાત કે લાનિના ધસારા સામે ઉભા રહેવાય ? આસ્ટ્રિયનો નાશ અને " નેપોલિયન ઘણું જીવો " ના જયનાદ તોપોની ગર્જનાને પણ દબાવીને ચારે દિશાએ ગાજી રહ્યા !

આવી અણીને વખતે નેપોલિયનને ઘણાજ માઠા સમાચાર મળ્યા નદીમા બેસુમાર પૂર આવવાથી આખો પૂલ તણાઈ ગયો છે પૂલ ઉપર જતું લશ્કર છિન્ન ભિન્ન થઈ ગયુ છે હવે શુ કરવુ ? તેની પાસે જે દારૂગોળો હતો તે તો ખલાસ થવા આવ્યો હતો દારૂગોળાનાં ઘણાં ખરા ગાડાં હજી તો સામે પારજ હતાં નેપોલિયન પાસે અડધુ સૈન્યજ હતુ દારૂગોળો પૂરો થયો હતો અને એક લાખ આસ્ટ્રિયનો સામે તેને લડવાનુ હતુ આનાકરતાં વધારે માઠા સમાચાર બીજા શા હોઈ શકે ?

છતાં તેણે પોતાની મુખાકૃતિમાં ગભરાટ અને ધાસ્તીની લેશમાત્ર પણ નિશાની બતાવી નહિ તેના મન ઉપર એવો આશ્ચર્યકારક કાબુ હતો કે આ ચોંકાવનારા સમાચાર લડાઈને લગતી કોઈ સાધારણ નુકસાનની ખબર હોય એવી રીતે તેણે પૂર્ણ શાંતિથી સાંભળ્યા લાનિને હવે તેણે હુકમ કર્યો કે આગળ વધવુ નહિ, દારૂગોળાનો ખપજોગોજ ઉપયોગ કરવો અને શત્રુઓ પાછા હિમ્મતવાન ન બની જાય એવી રીતે પાછા હઠી જવુ ખરેખરી ફતેહની ઘડીએ આ સમાચાર મળવાથી લાનિને અસહ્ય નિરાશા થઈ તે સિંહની માફક ધીરે ધીરે પાછો હઠવા લાગ્યો પણ આ પૂલ તૂટયા ના સમાચાર આસ્ટ્રિયાની છાવણીમાં પણ પહોંચી ગયા હતા ફ્રેન્ચોના ધીમા પડેલા તોપોના અવાજ ઉપરથી પણ તેમની નિર્બળતા ઉઘાડી પડી ગઈ નાસતા આસ્ટ્રિયનો પાછા વળ્યા અને હવે તેમની વારી આવી ધીમે પગલે લાનિ પાછો હઠતો હતો બસે તોપો તેના સૈન્યને વીંધી નાખતી હતી સ્વારોના નિરંતર ધસારાથી તેનો વ્યૂહ વારંવાર ભેદાતો હતો પણ તૂટેલી હારને ગમે તેમ સાધી લઈને કવાયતમા ચાલતા હોય તેવી શાંતિથી ફ્રેન્ચો પાછા હઠયા જતા હતા

એવામા નેપોલિયનને આથી પણ વધારે માઠા સમાચાર મળ્યા—એક તોપના ગોળાથી લાનિના બેઉ પગ ઉડી ગયા હતા. આ ખબર તેને કહેવામાં આવતી હતી તેજ ઘડીએ લાનિની ગોળી ત્યા આગળથી પસાર થઈ આ વખતે તેનું ધૈર્ય રહ્યુ નહિ મન ઉપરનો કાબુ ખૂટવા ગયો તેનો સિંહ જેવા સેનાપતિ મરણવેદનાથી તરફડતો ડોળીમા પડયા હતો. નેપોલિયનની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ વહેવા લાગ્યા. તે લાનિના હાથ પોતાના હાથમા લઈને ઘુંટણીએ પડીને ગદ્ગદ સ્વરે બોલ્યો—

"લાનિ ! તું મને નથી ઓળખતો ? હું બોનાપાર્ટ છું. તારો મિત્ર છું. લાનિ ! હજી ઈશ્વર તને મારે માટે બચાવી લેશે."

લાનિએ આંખ ઉઘાડી અને કહ્યું, "હું તમારી અને દેશની સેવા કરવા જીવ્યો હોત તો સારું થાત પણ ખરી અણીને વખતે તમને એક સમરાંગણના નિષ્ણાત હલાલ સોબતીની અને વફાદાર મિત્રની ખોટ પડે છે ! તમે જીવતા રહો અને સૈન્યને બચાવો."

નેપોલિયન વિહ્વલ થઇ ગયો; તોપણ આ વખત શોક કરવાનો ન હતો. શત્રુની તોપો ધડાધડ ફૂટતી હતી અને તેમના સ્વાર વાદળાંની માફક ધસ્યા આવતા હતા. તેણે પોતાના મરતા મિત્રની છેલ્લી વિદાય લીધી. લાનિના બેઉ પગ કાપી નાખવા પડયા અને તે થોડે દિવસે મરણ પામ્યો.

માસેના હજી ખૂનખાર કતલ છતાં એસ્પર્ન જાળવી રહ્યો હતો. એસ્લિંગપર આસ્ટ્રિયન લશ્કરનો અસહ્ય ધસારો શરૂ થયો. ફ્રેન્ચ લશ્કરની સલામતીનો આધાર એસ્લિંગપર હતો. નેપોલિયને પોતાના ચુનંદા સિપાઇઓની ટુકડી છોડી મૂકી. તેના સરદારને નેપોલિયને લખ્યું કે "લશ્કરને બચાવવા એક છેલ્લો પ્રયત્ન કરી જુઓ. હવે મારી પાસે આખરની ઘડીએ ઉપયોગમાં લેવા લાયક બાદશાહી રક્ષક સિવાય બીજું કાંઇ રહ્યું નથી."

પાંચ પાંચવાર આસ્ટ્રિયનો એસ્લિંગ આગળ વજ્રની દિવાલની માફક ઉભેલા નાનકડા, ઘવાયેલા ફ્રેન્ચ લશ્કરપર ધસી આવ્યા. પાંચ પાંચવાર તેમને ફ્રેન્ચોએ મારી હટાવ્યા. એક ફ્રેન્ચ સિપાઈની સામે ચાર ચાર આસ્ટ્રિયનો હતા. તેઓ વધારે ટકી શકશે એમ ન હતું. એવામાં નેપોલિયને મોકલેલી મદદ આવી પહોંચી. ગોળા અને ગોળીઓના વરસાદને ન ગણકારતા, શત્રુને સંગીનવતી નાખતા તેઓ મરણિયા થઇને તૂટી પડયા. આસ્ટ્રિયનોની કતલનું પાણી કર્યું, સેનાના દક્ષ ઉપર ગોઠવેલી ફ્રેન્ચોની તોપોએ તેમનો ઘાણ કાઢી નાખ્યો, એસ્લિંગ તો બચ્યું.

ત્રીસ કલાકનુંથી સામસામટ દારુણ સંગ્રામ મચી રહ્યો હતો. [illegible] [illegible] ઉપર મુડદાં રઝળતાં થઇ ગયાં હતાં. આનો દિવસ [illegible] [illegible] મેદાનમાં ઊભો રહ્યો હતો. "તમારી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે માટે તમે દૂર ઊભા રહો" એમ [illegible] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

જવાનો નિશ્ચય કર્યો હજી એસ્પર્ન અને એસ્લિંગ ફ્રેન્ચોના હાથમાં હતાં તેથી સૈન્યને બાજ હલવામાં જોખમ ન હતું આર્કડ્યુકની તોપોના ધડાકા ચાલુજ હતા પણ ફ્રેન્ચો તેનો જવાબ આપી શકતા ન હતા માસેનાને પૂછાવ્યું કે તમારાથી એસ્પર્ન ક્યાંસુધી જાળવી શકાશે ! જ્યારે આ સદેશો લઈ જનાર અમલદાર માસેના પાસે ગયો ત્યારે તે અડગ ધૈર્યવાન સરદાર થાકથી લેવાઈ ગયો હતો, તેનાં કપડાં ધૂમાડાથી કાળાં મેસ જેવાં થઈ ગયાં હતાં અને આંખો લાલચોળ થઇ ગઈ હતી એવી હાલતમાં કપાઈ ગએલા સિપાઇઓના ઢગલા વચ્ચે ધૂમાતા મકાનના ખડીયેર ઉપર તે બેઠો હતો. તેણે દઢ આગ્રહપૂર્વક જવાબ આપ્યો કે " શાહેનશાહને કહો કે બે કલાક—૮ કલાક—ચોવીશ કલાક જયા લગી લશ્કરની સલામતી માટે જરૂર હશે ત્યા લગી હું અડગ ઉભો છું "

પછી નેપોલિયન ટાપુ ઉપર ગયો અને પૂલ નવેસરથી બધાઈ રહેતાં સુધી થોડા દિવસ પોતાનું લશ્કર સહિસલામત રહી શકે એવી જગા મુકરર કરવા ઘોડે બેસીને બધા ટાપુ ઉપર ફરી આવ્યો તેણે તેવું એક સ્થળ પસંદ કર્યું રાત પડયા પછી તેણે પોતાના સેનાપતિઓને એકઠા કર્યા આનો હેતુ તેમની સલાહ લેવાનો નહિ પણ પોતાનો જુસ્સો તેમનામાં રેડીને આવે અણીને પ્રસંગે તેમનું ધૈર્ય ટકાવી રાખવાનો હતો. અંધારૂં થયું હતું, વરસાદ વરસતો હતો, ઘુઘવાટ કરતી ડાન્યૂબ નદી પૂર જોસથી વહેતી હતી એવે સમયે તે ઝાડ નીચે માસેના, બાર્થિયર, ડેવાઉ વગેરે સેનાપતિઓની રાહ જોતો બેઠો.

આજે પણ તે હમેશના જેવોજ શાંત અને આત્મશ્રદ્ધાવાન હતો. મૃત્યુના મુખ આગળ ઉભા રહેવામાં તેમજ આપત્તિનો ઘા સહન કરવામાં તે એકસરખું ધૈર્ય ધારણ કરતો હતો. સેનાપતિઓ નાસીપાસ થઇ ગયા હતા તેમણે વિયેના પાછા જવાની સલાહ આપી તેમની દલીલ છેવટસુધી સાંભળી લીધા પછી નેપોલિયને તેમને સમજાવ્યું કે આપણે ટકી રહ્યા છીએ, હાર્યા નથી આપણાં ઘણાં માણસો માર્યાં ગયાં છે પણ શત્રુએ તે કરતાં પણ વધારે ગુમાવ્યાં છે તેઓ પણ હવે થાકયા છે તેથી થોડા દિવસ તેઓ આપણને નહિ છેડી શકે ત્યાંસુધીમાં બીજો પૂલ બધાઇ જશે. ઘાયલ થએલા સિપાઇઓ પણ ત્યાંસુધીમાં સાજા થઇ જશે ઇટાલિથી આપણી મદદે લશ્કર ચાલ્યું આવે છે આપણે વિયેના જઇએ તો ત્યાંના લોકો આપણે માટે હલકો મત બાંધશે અને ત્યાંથી પણ આપણને મારી કઢાડશે. એટલે વિયેનામાં નહિ પણ આપણને ફ્રાન્સની હદસુધી પાછા હઠવું પડશે આપણી મદદે આવતું લશ્કર પણ એકલું પડી જઇને સપડાઇ જશે નાસીપાસ થવાનું કારણ નથી પારિસથી પંદરસો માઇલ દૂર ચાલ્યા આવીને શત્રુની રાજધાનીમાં દાખલ થઇએ, ડાન્યૂબ જેવી વિશાળ નદી શત્રુની તોપોની સામે ઉભા રહીને ઓળગીએ

અને તેની સામી પાર જઇને યુદ્ધ ખેલીએ તો વખતે જરા તરા છક્કડ પણ ખાવી પડે. આપણે જરા પણ નબળાઇ બતાવીશું તો આપણાં મિત્રરાજ્યો ગભરાઇને શત્રુની છાવણીમાં જતાં રહેશે અને ફ્રાન્સની કીર્તિ ધૂળમાં મળી જશે. "માસેના ! ડેવાઉ ! તમે હજી જીવતા છો. તમે સૈન્યને બચાવી શકશો. તમારી પાછલી કીર્તિને જેમ આપજો."

તેના શબ્દોથી દરેક સેનાપતિના હૃદયમાં નવું બળ આવી ગયું. સાહસિક નરકેસરી માસેના ઉમંગમાં આવી ગયો. તેણે નેપોલિયનના હાથ પોતાના હાથમાં લઇને કહ્યું, "ખરેખરજ તમે અમારા નેતા થવાને લાયક છો. નહિ, અમે બાયલાની માફક પાછા નહિજ હઠીએ. જે શત્રુ આપણને ડાન્યૂબમાં ધકેલી મૂકવા આવ્યો હતો તેને આપણે ધૂળ ચાટતો કરીને હજી અડગ ઉભા છીએ. હું પેલી પાર જાઉં છું અને લશ્કરને ટાપુ ઉપર સહિસલામત મોકલાવું છું. "જે કોઈ તેમની પૂંઠ લેવા આવશે **તેમને ડાન્યૂબમાં ન મારૂં તો મારૂં નામ માસેના નહિ."**

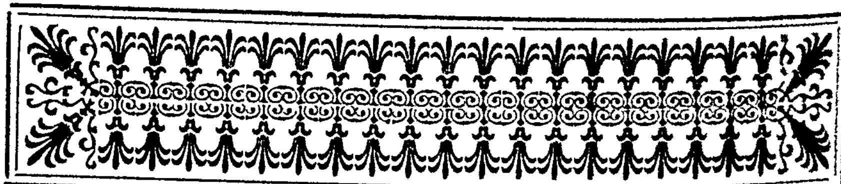
રાત અંધારી ઘોર હતી. વરસાદ ધોધમાર વરસતો હતો. માસેના સામે કિનારે ફ્રેન્ચ છાવણીમાં પાછો આવ્યો. શત્રુની તોપોનો મારો ધીમો પણ ચાલુ હતો. તેના ગોલંદાજો પણ થાકી ગયા હતા. નદીમાં ભયંકર પૂર ચાલુ હતું છતાં હોડીમાં બેસીને નેપોલિયન ડાન્યૂબને જમણે કિનારે ગયો અને ત્યાંથી ભૂખ્યા સિપાઇઓમાટે બિસ્કિટ દારૂ હોડીઓમાં ભરાવી ભરાવીને મોકલાવ્યાં. સાથે જેટલો મોકલાય તેટલો આવતી કાલને માટે દારૂગોળો પણ મોકલાવ્યો. દીર્ઘદૃષ્ટિ વાપરીને સાથે આણેલા ખલાસીઓ આ અણીને વખતે ખરેખરા કામ આવી ગયા.

મધરાત્રે ફ્રેન્ચ લશ્કરે પાછા વળવાનું શરૂ કર્યું. પહેલા તો ઘાયલ સિપાઇઓ અને યુદ્ધસામગ્રી રવાના થઇ. સવારનું ઝાખું અજવાળું થતાં આસ્ટ્રિયન સેનાપતિને આ વાતની જાણ થઇ. તેમની તોપો ધડાધડ ફૂટવા લાગી. આખું લશ્કર સહિસલામત પૂલપરથી પસાર થાય ત્યારપછી સૌથી છેલ્લોજ પૂલપર પગ મૂકવો એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને માસેના ગોળીઓના વરસાદની ઝડીમા ઉભો રહ્યો. મોતને તુચ્છકારતો તે ચારે બાજુએ ફરી ફરીને જોતો કે એક પણ ઘાયલ સિપાઈ અગર એક પણ ખપની ચીજ રહી ન જાય. બધુ લશ્કર પસાર થઇ ગયા પછી તેણે પૂલપર પગ મૂક્યો અને તેની આસપાસ આસ્ટ્રિયન નિશાનબાજોની ગોળીઓ સણસણાટ કરતી ઉડવા લાગી. પછી દોરડાં કાપી નાખ્યાં અને આખો પૂલ નીચેની હોડીઓની સાથે સડસડાટ કરતું સામે કિનારે જઇ પહોચ્યો.

નેપોલિયને ઘાસના ઢગલા ઉપર થોડા કલાકની ઉંઘ લીધી અને પાછો ચોકસ થઇ ગયો. તેણે જોઈ લીધું કે પાકો પૂલ બંધાઇ રહેતાં એક મહિનો લાગશે. તેણે નેટા પાયા ઉપર જંગી પૂલ બાંધવાનો હુકમ કરી દીધો; એ પૂલ તેના ઈજનેરોનો

કુશળતા અને નેપોલિયનના અથાગ ઉત્સાહના કાયમના સ્મારક તરીકે હજી પણ એ સ્થળે સારી હાલતમાં ઉભેલો છે આખુ લશ્કર કામ કરવા મંડી ગયું નદી આડવા ડોઆમાં તો ભારેમાં ભારે પૂરથી પણ આંચ ન આવે એવો, ઉંચો મજબૂત પૂલ ઉભો થઇ ગયો। નદી ગાડીઓ સાથે જઇ શકે એવો પહોળો અને ભારેમા ભારે તોપોનો ભાર ખમે એવો સંગીન એ પૂલ બનાવવામા આવ્યો તેની નીચે પાયદળને જવા માટે વળી બીજો પૂલ પણ ઉભો કર્યો આ રીતે એકી વખતે સખ્યા બંધ સિપાઇઓ જઇ શકે એવી સગવડ થઇ ગઇ આ પૂલ બંધાતો હતો ત્યારે તેના દરેક વિભાગ ઉપર નેપોલિયન જાતે ફરી ફરીને દેખરેખ રાખતો હતો, અને બીજીવાર ડાન્યૂબ ઓળંગતી વખતે લશ્કરને લેશમાત્ર પણ અડચણ ન પડે તે માટે દરેક પ્રકારની સાવચેતી રાખીને પૂલની રચના તેણે કરાવી હતી

प्रकरण ४८ मुं—वाग्रामनो संग्राम

૮૦૯ ના જુલાઇ માસની ૪થી તારીખનો આખો દિવસ આકાશમાં વાદળનો ઘટાટોપ જામેલો રહ્યો હતો. રાત પડતાં પવનનું જોર વધ્યું અને તોફાન શરૂ થયું. આકાશ કાળાં વાદળાંથી છવાઇ ગયું અને વરસાદ ધોધમાર વરસવા લાગ્યો. વીજળી ઉપરાઉપરિ ઝબુકવા લાગી અને ભયંકર મેઘગર્જનાથી આકાશ અને પૃથ્વી ધમધમી રહ્યાં. ડાન્યૂબ ઓળંગીને સામે કિનારે જવાનો અત્યારેજ સારામાં સારો અવસર હતો. નેપોલિયનની આજ્ઞા થતાંજ તેનું આખું લશ્કર ગતિમાં આવી ગયું. શત્રુને ગભરાટમાં નાખવા માટે એકે વખતે તેમની છાવણીની બધી બાજુએથી આક્રમણ શરૂ થયું. મોટામાં મોટી નવસો તોપોના ધડાકા થવા લાગ્યા. લાલચોળ ધગધગતા ગોળા વીજળીના ઝબકારાની સાથે, અને તોપોના ધડાકા મેઘગર્જના સાથે ભળી જવા લાગ્યા. આકાશમાં અને પૃથ્વી ઉપર એકસરખી ભયાનક ઘટના ચાલુ રહી. આખા ફ્રેન્ચ સૈન્યમાં નેપોલિયનનો જુસ્સો વ્યાપી ગયો હતો. શત્રુના ગોળા, ગોળીઓ, બોંબ સર્વને ફૂલની વૃષ્ટિ માફક વધાવી લેતું આખું લશ્કર અગાઉના સંકેત પ્રમાણે પૂલ ઓળંગવા લાગ્યું.

સવાર પડતાં તોફાન શમી ગયું. રાતમાં ને રાતમાં સીત્તેર હજાર માણસો ઓળંગીને વ્યૂહબદ્ધ થઇને ઉભાં રહ્યાં. બીજું લશ્કર હજી ચાલ્યુંજ આવતું હતું. આ પ્રમાણે લશ્કરને સામી બાજુએ સહિસલામત ઉતારવાની નેપોલિયનની કુશળતા આખા લશ્કરે વખાણી અને તે જ્યાં જતો ત્યાં "શહેનશાહ ઘણું જીવો" ના પોકારથી હર્ષઘેલા સિપાઇઓ તેને વધાવી લેતા. શાહજાદો ચાર્લ્સ તો એમ સમજતો હતો કે ફ્રેન્ચ લશ્કરને પૂલ ઓળંગતાં ચોવીશ કલાક થશે અને લશ્કરનો બીજો ભાગ આવી પહોંચતાં પહેલાં તો એક ભાગને હું પૂરો કરી નાખીશ. પણ નેપોલિયને જુદા જુદા સાત પૂલ ઉભા કરાવ્યા હતા અને આસ્ટ્રિયન છાવણીની પાછલી બાજુએ ફ્રેન્ચો ગોઠવાઈ ગયા હતા. આખો દિવસ લાગલાગટ ઝપાઝપી કરતા કરતા ફ્રેન્ચો વાગ્રામના મેદાનમાં ગોઠવાઇ ગયા અને બીજા દિવસના દારુણ સંગ્રામની રાહ જોતા વરસાદમાં ભીને કપડે જ્યાંને ત્યાં સૂઇ ગયા.

પણ નેપોલિયનને આરામ લેવાની ફુરસદ ન હતી. લંબાઇમાં નવ માઇલ

પહોળાઈમાં ત્રણ ચાર માઈલ સુધી પથરાઈ ગએલા વિશાળ લશ્કરની ગોઠવણ તે જાતે તપાસી આવ્યો પછી મધરાતે સેનાપતિઓને બોલાવીને તેમને આવતી કાલને માટે ઝીણી ઝીણી બાબતોની સૂચના આપી. સેનાપતિઓ સમજી શકે એવી રીતે નહિ પણ ભૂલ થવાનો જરા પણ સંભવ ન રહે એવી રીતે સૂચના આપવાથી તેને ઠેઠ બીજી સવાર પડતા સુધી લાગ્યું. સંગ્રામ શરૂ થયો. બાર કલાકસુધી ત્રણ લાખ યોદ્ધાઓનાં દળ સામસામાં અથડાયાં. તલવારની સામે તલવાર અને સંગીનની સાથે સંગીનો અથડાઈ. સ્વારોની ટુકડીઓ એકબીજાની સામે દૈત્યોની માફક ધસી ગઈ.

નરકેસરી માર્સેના ઘાયલ થવા છતા પણ પડ્યા બંધાવીને ગાડીમાં બેઠાં બેઠાં પોતાનું કામ કર્યો જતો હતો. નેપોલિયન ઘોડેથી ઉતરીને તેની સાથે ગાડીમાં બેઠો. પૂરેપૂરો વિજય થાય એવી રીતની લશ્કરની હિલચાલ તેણે તેને સમજાવી. જનરલ ડેવાઉ શત્રુની ડાબી પાંખની નજીક આવી પહોંચ્યો હતો. તેજ વખતે ભારે તોપખાનું અને કસાએલું ફ્રેન્ચ પાયદળ મેક્ડોનલ્ડની સરદારી નીચે શત્રુના મધ્યભાગને તોડી નાખવા માટે ધસી આવતું હતું. એટલામાં ધરતી ધ્રુજાવતું તોપખાનું પણ આવી પહોંચ્યું અને યુદ્ધનો ઉંડો દાવ શરૂ થયો. મેક્ડોનલ્ડની ચૌ. ટુકડીઓ આગળ વધી. શત્રુઓએ તેના ઉપર બેઉ બાજુથી તોપોનો માર શરૂ કર્યો. ફ્રેન્ચો હારની હાર અદ્રશ્ય થવા લાગી પણ શત્રુના મધ્યભાગ તરફ લક્ષ રાખીને ગોળાના ધૂમકોટની સામે મેક્ડોનલ્ડ તો આગળનો આગળ વધ્યોજ ગયો. તેઓ પંદર હજાર સિપાઈઓમાંથી માત્ર પંદરસોજ જીવતા રહ્યા હતા. પણ નિડર મેક્ડોનલ્ડ આગળ જવાનીજ આજ્ઞા આપતો ગયો. પરિણામે આસ્ટ્રિયન સૈન્યનો મધ્યભાગ ભેદાઈ ગયો. ડેવાઉના લશ્કરે પણ તેની એક પાંખને સુવાડી દીધી. જનરલ બેસિયર્સના સ્વારો હવે વીરહાક ગજાવતા શત્રુ ઉપર તૂટી પડયા. બેસિયર્સ લોહીલુહાણ થઈ ગયો પણ તેથી પાછા ન હઠતાં ક્રોધોન્મત્ત થએલા સ્વારોએ તલવાર ચલાવી. આસ્ટ્રિયનો નાઠા. શહેનશાહ ફ્રાન્સિસ નિરાશ થઈને પલાયન કરી ગયો. હવે આસ્ટ્રિયાનું બળ ખતમ થઈ ગયું અને આખું ગંજેર નેપોલિયનના સ્વામિત્વ નીચે આવી ગયું!

પોતાના હમેશના રિવાજ મુજબ નેપોલિયન ઘાયલ સિપાઈઓને આશ્વાસન આપવા તથા તેમની બરાબર સારવાર થાય તેની દેખરેખ રાખવા આખા રણક્ષેત્રમાં ફરી આવ્યો. કેટલીક વખત થયાં ગેરસમજુતીને લીધે તેને મેક્ડોનલ્ડ સાથે અન્યમનસ્ક જેવું થયું હતું પણ આજે નેપોલિયને તેના શૌર્યની કદર કરીને તેને માર્શલની પદવી આપી.

લડાઈની પહેલાં તેમજ લડાઈની પછી મળી નિરંતર કામ કરવા પાછળ એક પગના પણ આરામ લીધા વગર નેપોલિયને ત્રણ દિવસ કહાડયા હતા અને સખત ગરમીમાં ભટકયો હતો. તેને લીધે હવે તેને તાવ આવ્યો. થોડાક કલાકનો આરામ

લઈને તે પાછો ઘોડેસ્વાર થયો, અને શત્રુના નાસતા લશ્કરની પૂંઠે દોડતા પોતાના સૈન્ય સાથે સામેલ થઈ ગયો; પણ એવામાં આસ્ટ્રિયાના શાહેનશાહ તરફથી સલાહની યાચના કરવામાં આવી અને નેપોલિયને તેનો તરતજ સ્વીકાર કર્યો. આ લડાઈમાં ઉતરવા તે ઘણોજ નારાજ હતો. લડાઈ અટકાવવાને તેણે બનતો પ્રયત્ન કરી જોયો હતો, છતાં તેના શત્રુઓએ તેની ઉદારતાને નિર્બળતાની નિશાની ધારીને તેને લડવાની ફરજ પાડી. આજે આસ્ટ્રિયાનું રાજ્ય તેના પગ નીચે હતું. છતાં પણ નેપોલિયનને સલાહની પ્રાર્થનાનો તરતજ સ્વીકાર કર્યો. સેવરી લખે છે કે "નેપોલિયનને લડયાવગર ચાલતુંજ ન હતું એમ કહીને તેને વગોવવાની ફેશનજ પડી ગઇ છે. છતાં તેની આખી કારકીર્દી જોતાં જણાય છે કે સલાહ કરવાની માગણી કરવામાં તે પહેલ કરતો હતો અને જ્યારે તેને લડાઇમાં ઉતરવું પડતું ત્યારે તેના ચહેરામાં ઉંડા અફસોસની નિશાનીઓ ઘણીવાર મારા જોવામાં આવી હતી."

આસ્ટ્રિયા સાથેની તકરારનો કેવી રીતે નિર્ણય કરવો તે વિષે મસલત કરવાને નેપોલિયને પોતાના તંબુમાં બધા સેનાપતિઓને એકઠા કર્યા અને ત્યાં એ વિષે ખૂબ ચર્ચા ચાલી. એક પક્ષનો અભિપ્રાય એવો હતો કે ફ્રાન્સના પ્રજાતંત્રનો જો કોઇ કટ્ટો શત્રુ હોય તો તે આસ્ટ્રિયા છે. જ્યાંસુધી આપણે તેને પૂરેપૂરું બળહીન નહિ કરી નાખીએ ત્યાંસુધી તે આવી રીતે અનેકવાર સલાહ કરશે, તોડશે અને આપણને હેરાન કરશે. માટે તેના ત્રણ ભાગ પાડી નાખવા અને તેમાંથી ત્રણ નાના નાનાં રાજ્યો બનાવવાં. બીજા પક્ષનો અભિપ્રાય એવો હતો કે તેમ કર્યાથી પ્રશિયા સાથે દુશ્મનાવટ થાય અને રશિયા પણ તેમાં જોડાય. હજી સ્પેનમાં તો લડાઇ જારીજ છે તેથી આપણે એક્કે વખતે ઉત્તરમાં અને દક્ષિણમાં બે ઠેકાણે પહોંચી વળીશું નહિ. માટે આસ્ટ્રિયા સલાહ માગે છે તો સલાહ કરવી અને સ્પેનની લડાઇનું છેવટ લાવી નાખવું એટલે ત્યાં આપણાં બે લાખ માણસો નકામાં રોકાઈ રહ્યાં છે તે છૂટાં થઇ જશે.

નેપોલિયને બેઉ પક્ષની દલીલો શાંતિથી સાંભળી લીધી અને સભા બરખાસ્ત કરતાં કહ્યું, "ગૃહસ્થો! પૂરતી ખૂનરેજી થઇ ચૂકી છે. મેં સલાહ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે."

ત્યારપછી શાહજાદા ચાર્લ્સ સાથે સલાહના કોલકરારવિષે પત્રવ્યવહાર ચાલવા લાગ્યો, પણ વખતે સમાધાન ન થાય તો કેમ કરવું. તેને માટે પણ નેપોલિયને તૈયારી કરવા માંડી. ભારે પરિશ્રમ કરીને તેણે ત્રણ લાખ સિપાઇઓનું સૈન્ય આસ્ટ્રિયાના મધ્યભાગમાં ગોઠવી દીધું, નવા ઘોડા મંગાવ્યા અને તોપખાનામાં પુષ્કળ વધારો કર્યો. આટલી તૈયારી રાખ્યા પછી જેમ બને તેમ જલદી સલાહ કરવા માટે તેણે પેરવી કરવા માંડી. પણ આસ્ટ્રિયાએ આટલું છતાં વખત ગાળવા માટે નવા નવાં બ્હાનાં બતાવ્યા. અગ્રેજ લશ્કર એન્ટવર્પ તરફ ચાલ્યું આવતું હતું. તેમાં જો ફ્રેન્ચોનો

રાજય થાય તો વળી બીજીવાર લડવાની તક મળે એવી આસ્ટ્રિયાની ધારણા હતી તેથી કરીને તેણે જુલાઇ અને આગસ્ટ બે મહિના કહાડી નાખ્યા

આ તરફ ઇંગ્લંડનુ લશ્કર માજી વડા પ્રધાન પિટના પુત્ર લૉર્ડ ચેથામની સરદારી નીચે બેલ્જીયમ પર ચઢી આવ્યુ ફ્રાન્સના એંશી હજાર સ્વયંસેવકો તેમને મારી કહાડવા તૈયાર થયા, પણ નેપોલિયને તેમના સરદારને લખ્યુ કે તમારૂ લશ્કર મિનકાયતી જેવા નવા સિપાઇઓનુ છે, વળી તમારી પાસે જોઇએ તેવુ તોપખાનુ તથા સારા સરદારો પણ નથી માટે લડશોજ નહિ. લડશો તો જરૂર માર્યા જશો અંગ્રેજોને ત્યાં પડાવ નાખવા દો. તમારે બદલે એ પ્રદેશનો ઝેરી તાવજ તેમની સામે લડશે અને એક મહિનામા તેમને ભાગી જવુ પડશે

નેપોલિયને ધાર્યું હતું તેમજ થયુ દરરોજ દિવસમાં પદર હજાર અંગ્રેજ સિપાઇઓને તાવ લાગુ પડ્યો, અને દરરોજ સેંકડો મરવા લાગ્યા લૉર્ડ ચેથામ નિરાશ થઇ ગયો તેના ચાર હજાર સિપાઇઓ મરી ગયા, અને બાર હજારને માંદા માંદા ઇંગ્લંડ મોકલાવ્યા, પરંતુ તેમાંના પણ ઘણા ખરા રસ્તામાંજ મરી ગયા અને હજી પણ માંદગીના કેસ વધતાજ જતા હતા. આથી કરીને તેમણે પાછા જવાનુ નક્કી કર્યું અને જેમ તેમ કરીને બેલ્જીયમ છોડીને ચાલતા થયા!

આ બનાવથી આસ્ટ્રિયાના હાથ હેઠા પડ્યા હવે તેને સલાહ કર્યા સિવાય છુટકોજ ન હતો તેનુ આખુ રાજ્ય નેપોલિયનના પગ તળે આવી ગયુ હતુ, તેનુ સૈન્ય હજી જોકે તેવુ અપરાજિત હતુ, રાજ્યની અગત્યની જગ્યાઓ બધી તેના હાથમાં આવી ગઇ હતી આ પ્રમાણે હોવા છતાં પણ તેનુ આસ્ટ્રિયાના રાજા સાથે જે ઉદારતા અને મોટુ મન બતાવ્યુ તે જોઇને તેના શત્રુપક્ષના ઇતિહાસકારોને પણ તે ઉદાર હતો એમ કબુલજ કરવુ પડે છે

તેણે આસ્ટ્રિયાના પ્રતિનિધિનો સત્કાર કર્યો અને તેની સાથે ખુલ્લા દિલથી વાત કરવા માંડી તેણે નરમ શબ્દોમા તેને કહ્યુ કે જો તમે મારી સાથે પ્રમાણિકપણે વ્યવહાર કરશો તો બેજ દિવસમા બધો નિર્ણય થઇ જશે મારે આસ્ટ્રિયા પાસેથી કાંઇ જોઇતુ નથી મારૂ હિત જાળવવા માટે મારી આગળ બે રસ્તા છે કાંતો તમારા રાજ્યના આસ્ટ્રિયા બોહીમિયા અને હંગેરી એવા ત્રણ ભાગ પાડી નાખવા અથવા તો આસ્ટ્રિયા સાથે કાયમની મૈત્રી બાંધવી. પહેલો માર્ગ લેતાં વધારે લડાઇ કરવી પડે છે અને જો કે તેમ હું કરી શકુ છુ તોપણ તમને વચન આપુ છુ કે એ માર્ગ હું નહિ સ્વીકારૂં

બીજો માર્ગ મને વધારે અનુકૂળ છે પણ તમારા રાજ્યની મૈત્રી અચલ રીતે [illegible] ત પાને ઘણા સાધ્યા છે પણ તમની ભાવપ્રવના [illegible] વૃદ્ધિ [illegible] ઇ આપણી ... કરવાના હક બંને માટે એકજ રસ્તો છે

તમારા રાજાને રાજ્યનો કંટાળો આવ્યો છે એમ કહેવાય છે. તેમનો એક ભાઈ મારી સાથે સદ્‌ભાવ ધરાવે છે અને ઘણો કેળવાયલો છે. ફ્રાન્સ તરફ તેને વેર નથી. પ્રધાનોથી કે અંગ્રેજોથી દોરવાઈ જાય તેવો પણ તે નથી. જો તમારા રાજા તેને ગાદી સોંપી દે તો હું આસ્ટ્રિયા છોડવા રાજી છું અને અમને આટલો બધો ખર્ચ થયો છે છતાં નુકસાનીના બદલામાં એક પ્રાંત કે એક પૈસો પણ તમારી પાસેથી લઈશું નહિ. જગતને આ બનાવથી રાહત મળશે એજ મને મોટો સંતોષ છે. કદાચ એથી પણ હું એક પગલું આગળ વધીને હું તમને ટાઇરોલ પણ પાછું આપીશ."

આસ્ટ્રિયાના પ્રતિનિધિએ કહ્યું કે "જો બની શકતું હોય તો તેમ કરવા અમારા રાજા ખુશી છે; પણ તેઓ તો પોતે ગાદીપર રહેવા કરતાં પોતાના વંશજોને ગાદી ઉપર કાયમ કરવા વધારે ઇચ્છે છે."

નેપોલિયને કહ્યું કે "હું તમને મારૂં વચન આપું છું કે જો તમારા રાજા તેમના ભાઈને ગાદી આપી દે તો આના કરતાં પણ વધારે આપવા ખુશી છું. પણ એટલો ત્યાગ તેઓ કરે એમ હું માનતો નથી અને તમારા રાજ્યના વિભાગ પાડવા હું ઇચ્છતો નથી. મારે તમારા બીજા કોઈ પ્રાંત જોઈતા નથી. માત્ર ફ્રાન્સની હદ તમારા રાજ્યથી દૂર જાય તે માટે તમારે આસ્ટ્રિયાનો થોડો ભાગ છોડવો પડશે. તુર્કસ્તાન સાથેનો અમારો સંબંધ જાળવવા માટે આડ્રિયાટિક સમુદ્રના કિનારે ઉપરના રાજમાર્ગનો કબજો અમારા હાથમાં રહેવો જોઈએ. તમારા રાજાએ મને ઈંગ્લંડનો નાશ કરતાં બે વાર અટકાવ્યો છે અને તુર્કસ્તાન ઉપર અમારો વગ બેસાડવા માટે સમુદ્રને બદલે જમીન માર્ગનો આશ્રય લેવાની ફરજ પાડી છે. માટે થોડું થોડું આપણે બેઉ છોડી દઈએ. હું બોહિમિયાના ત્રણ પ્રાંત માગતો હતો તે હું જતા દઉં છું અને આસ્ટ્રિયાના રાજ્યમાંથી જે ત્રણ મથક માગતો હતો તે પણ છોડી દઉં છું. ઇટાલિમાંથી કેરિન્થિયાનો એક ભાગ પણ તમને આપી દઉં છું. માત્ર મારા કબજામાં સોળ લાખ માણસની વસ્તીનો જર્મની તરફનો મુલક રહેવો જોઈએ."

આના જવાબમાં આસ્ટ્રિયાના શહેનશાહે લખાવ્યું કે નેપોલિયન જે છુટછાટ મૂકે છે તે નહિ જેવી છે. સન્નાહ કરવીજ હોય તો આથી વધારે લાભ અમને મળવા જોઈએ.

આ જવાબ વાંચીને નેપોલિયન ઘણોજ ગુસ્સે થઈ ગયો અને આસ્ટ્રિયાના પ્રતિનિધિને કહ્યું, "તમારા પ્રધાનો તમારા રાજ્યની ભૂગોળ પણ જાણતા નથી. હું દશ લાખ માણસોની વસ્તીવાળો પ્રદેશ જતો કરૂં છું. માત્ર શત્રુ રાજ્યની હદ મારા રાજ્યની હદથી દૂર રાખવા જેટલો મુલકજ હું મારા કબજામાં રાખું છું છતાં તમારા શહેનશાહ લખે છે કે 'હું માગ હક્ક જતા કરૂં છું તે નહિ જેવું છે.' આવીને આવી રીતેજ તમારા પ્રધાનો તમારા શહેનશાહને ભરમાવે છે. અને ...પોતાનું સમજાવીને તેમને તેની પાસે લડાઈ કરાવી અને આજરે તેના [illegible]

ણુ કરવાના "

મલાહની સન્તો નક્કી કરવામા જે વિલબ થયો હતો અને આસ્ટ્રિયાના દરબાર ત ફથી જે ગલાનાં બનાવવામાં આવ્યાં હતા તે ઉપરથી નેપોલિયનને ખાત્રી થઇ હતી કે પોતે ગમે તટલી ઉદારતા દાખવીને સમાધાન કરવા પ્રયત્ન કરે તોપણ મામા પક્ષને તો લડાઇ કરવીજ છે તેથી તેણે લડાઈ ચાલુ કરવા લશ્કરને મજ્જ કરવાની આજ્ઞા આપી સલાહ કરવા તે ગમે તેટલો ઉત્સુક હતો જરૂર પડે ત્યારે લડાઇમા ઉતરતાં પણ તે જરાએ ડરતો ન હતો છેલીવાર તેણે પોતાના પ્રતિનિધિને આસ્ટ્રિયાના દરબારમા મોકલતા સૂચના આપી કે " આસ્ટ્રિયા પાસે લડાઇ ખર્ચ પેટે જે દંડ લેવાનો છે તેમા પંચ પચીસ લાખ ઓછા કરતાં પણ સલાહ થતી હોય તો કરવી આ બાબતમાં નમ્યુ મૂકવુ પડે તો મૂકવુ મારે હવે છેવટનો ફેસલોજ લાવી નાખવો છે " આખરે ૧૪મી અક્ટોબરે સલાહ થઇ આસ્ટ્રિયાએ છેલાં સોળ વર્ષમાં કરેલી સુલાહમાંની આ ચોથી સલાહ હતી, અને તેની પહેલાંની ત્રણ સલાહનો જેમ તેણે ભગ કર્યો તેવી રીતે થોડાજ વખતમા પાછો આ સલાહનો પણ આસ્ટ્રિયાએ ભગ કર્યો.

વિયેના છોડીને જતા પહેલાં ચહેરનો કોટ દારૂગોળાથી ઉડાવી મૂકવાનો હુકમ નેપોલિયન આપતો ગયો તે મુજબ વજ્ર જેવો મજબૂત કોટ, જેણે અનેક સૈકાઓ સુધી લડાઇની ટક્કર ઝીલી હતી મદોન્મત્ત તુર્કસેનાની ભરતીને પણ જેણે ખાળી રાખી હતી તે મોટા ધડાકા સાથે હવામા ઉડી ગયો આ કૃત્યને માટે નેપોલિયન ઉપર એલિસન તથા બીજા સામા પક્ષના પ્રતિહાસકારો સખત હુમલો કરે છે લડાઇની જરૂરીઆત જોતાં તેને આ પગલુ લેવુ પડયુ હોય તોપણ સલાહ થઈ ગયા પછી તેણે વિયેનાની રાજધાનીને અપમાન પહોંચાડયુ અને પરાજિત થએના શત્રુને તેનો પરાજય વધારે સાલે એવુ આચરણ કર્યું તેને માટે આપણે તેનો બચાવ કરી શકતા નથી

વિયેના આગળ થએલી સલાહના કરાર મુજબ નેપોલિયને બાવેરિયાની સરહદ વધારી અને સેક્સનીના રાજ્યનો પણ વિસ્તાર કર્યો તેમ કર્યાથી તેણે પોતાના મિત્ર રાજ્યોને આસ્ટ્રિયાના હુમલાથી વિશેષ સુરક્ષિત કર્યાં તેજ રીતે ઈટાલિ અને પોલેન્ડને પણ આસ્ટ્રિયાથી બચાવવા તે પ્રદેશોની સીમાનો વિસ્તાર કર્યો સુલેહ કરવામાં જો આ કરતાં પણ તેણે વધારે ઢીલુ મૂકયુ હોત તો જગત તેની મૂર્ખાઇને હસત તેની ઉદારતા જોઇને તેના શત્રુઓ પણ ચકિત થઇ ગયા વિરુદ્ધપક્ષના પ્રતિહાસકારો નેપોલિયનની નૈસર્ગિક ઉદારતા હતી એવુ તો સ્વીકારી શકતાજ નહિ એટલે તેઓ કહેતા કે તેનામાં નવાં રાજ્યોની વ્યવસ્થા કરવાની હિમ્મત જ હતી ન હતી તેથીજ તેણે હાથમાં આવેલાં રાજ્યો જવા દીધા! એમાના કોઇએ તેની ઉદારતાને તો નજર વખાણી ! આવીજ રીતે તેને પહેલેથી છેવટસુધી અન્યાય આપવામાં આવે છે પોતાના દેશનુ રક્ષણ કરવાના તેના પ્રયત્નોને રાજ્યસત્તાના લોભનુ અને મનુ

તમારા રાજાને રાજ્યનો કંટાળો આવ્યો છે એમ કહેવાય છે. તેમનો એક સાથે સદ્‌ભાવ ધરાવે છે અને ઘણો કેળવાયલો છે. ફ્રાન્સ તરફ તેને વેર નોથી કે અંગ્રેજોથી દોરવાઇ જાય તેવો પણ તે નથી. જો તમારા રાજા સોંપી દે તો હું આસ્ટ્રિયા છોડવા રાજી છું અને અમને આટલો ખર્ચો છે છતાં નુકસાનીના બદલામાં એક પ્રાંત કે એક પૈસો પણ તમારી લઈશું નહિ. જગતને આ બનાવથી રાહત મળશે એજ મને મોટો કદાચ એથી પણ હું એક પગલું આગળ વધીને હું તમને ટાઇરોલ પણ પા

આસ્ટ્રિયાના પ્રતિનિધિએ કહ્યું કે "જો બની શકતું હોય તો તેમ રાજા ખુશી છે; પણ તેઓ તો પોતે ગાદીપર રહેવા કરતાં પોતાના ઉપર કાયમ કરવા વધારે ઇચ્છે છે."

નેપોલિયને કહ્યું કે "હું તમને મારૂં વચન આપુ છું કે જો તમ ભાઇને ગાદી આપી દે તો આના કરતાં પણ વધારે આપવા ખુશી ત્યાગ તેઓ કરે એમ હું માનતો નથી અને તમારા રાજ્યના ઇચ્છતો નથી. મારે તમારા બીજા કોઇ પ્રાંત જોઇતા નથી. તમારા રાજ્યથી દૂર જાય તે માટે તમારે આસ્ટ્રિયાનો થોડો તુર્કસ્તાન સાથેનો અમારો સંબંધ જાળવવા માટે આડ્રિયાટિ રના રાજમાર્ગનો કબજો અમારા હાથમાં રહેવો જોઇએ. ત ડનો નાશ કરતાં બે વાર અટકાવ્યો છે અને તુર્કસ્તાન મારે સમુદ્રને બદલે જમીન માર્ગનો આશ્રય લેવાની ફ આપણે બેઉ છોડી દઇએ. હું બોહિમિયાના ત્રણુ દઉં છું અને આસ્ટ્રિયાના રાજ્યમાંથી જે ત્રણ દઉં છું. ઇટાલિમાંથી કેરિન્થિયાનો એક ભા મારા કબજામાં સોળ લાખ માણસની વસ્તી આના જવાબમાં આસ્ટ્રિયાના શહેનશાહે તે નહિ જેવી છે. સલાહ કરવીજ હોય

આ જવાબ વાંચીને નેપોલિયન ઘણો નિધિને કહ્યું, ' તમારા પ્રધાનો તમારા દસ લાખ માણસોની વસ્તીવાળો પ્રદેશ મારા રાજ્યની હદથી દૂર રાખવા જેટલો છતાં તમારા શહેનશાહ લખે છે કે હુ આવીને આવા રીતેજ તમારા પ્રધાનો, મોટું સમજાવીને તેમણે તેની પાસે

સ્થિતિ અતિશય જોખમભરેલી હતી. બીજા બધા કરતાં તેને પોતાને આ વાતની વિશેષ ખબર હતી ઈંગ્લંડ હજી પોતાનો દુરાગ્રહ છોડતો ન હતો. સલાહના દરેક કહેણને તે તુચ્છકારતુ હતુ અને ફ્રાન્સ ઉપરનાં આક્રમણ ચાલુ રાખતુ હતુ યૂરોપના રાજાઓની એકસપી છિન્ન ભિન્ન થઈ ગઈ હતી તેમને ફરીથી એકત્ર કરીને ફ્રાન્સની સામે ગોઠવવાની રાજનૈતિક જાળ પાથરતા રહેવાનો આગ્રહ ઈંગ્લંડે હજી છોડયો ન હતો તે તો હજી પણ સ્પષ્ટપણે જાહેર કરતુ કે પ્રજાસત્તાક રાજ્યના સિદ્ધાંતોના પ્રચારથી યૂરોપના રાજ્યાસનોને ઉથલી પડવાની ધાસ્તી છે

ઈટાલિમાં નેપલ્સ અને મિલનનાં નવા સ્થપાયલાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો હતાં નજીકમાં પોપનુ રાજ્ય હતુ પોપે આ યુદ્ધમાં એક પણ પક્ષ તરફથી ભાગ લીધો ન હતો અને નેપોલિયનને પોપની ધર્મપરાયણતા અને સાધુતાને માટે ઘણુ માન હતું, તોપણ પોપના દરબારમાં ઈંગ્લંડ અને આસ્ટ્રિયાના એલચીઓ પ્રપંચજાળ રચતા હતા અને ઈંગ્લંડનો કાફલો આસ્ટ્રિયાને મદદ કરવાનો લાગ જોતો ઈટાલિના કિનારા ઉપર ભમ્યાજ કરતો હતો નેપોલિયને પોપને લખ્યુ કે નેપલ્સ અને મિલનની સલામતીને ખાતર તમારે તેમની સાથે અરસ્પરસ બચાવ કરવાના કોલકરાર કરવા જોઈએ પોપે તેમ કરવા ના પાડી અનેકાનેક શત્રુઓની સામે એકલે હાથે ઝુઝના નેપોલિયનને માટે બીજો ઉપાયજ ન હતો. કોઈ પણ વખતે હશે કે પાછળથી ઘા કરે અને પોતાના શત્રુઓને છુપી રીતે મદદ કરે, એવા રાજ્યની હસ્તીથી તેની સલામતી જોખમમાં હતી તેથી છેવટે ફ્રેન્ચ લશ્કર રોમમાં દાખલ થયુ અને પોપ મહારાજને પદભ્રષ્ટ કરી નજરકેદ કર્યા નેપોલિયને તેમને ત્રીશ લાખ ફ્રાન્કનુ વાર્ષિક પેન્શન બાંધી આપ્યુ અને ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરવાની સંપૂર્ણ છૂટ આપી

હવે તરતજ પ્રાચીન રોમની સુધારણા અને જીર્ણોદ્ધાર કરવાનાં અનેક કાર્યોની શરૂઆત કરવામાં આવી નેપોલિયનની અદ્‌ભુત કાર્યકુશળતાને લીધે પ્રાચીન રોમન વીરોની ઇમારતોમાં નવુ ચેતન સિંચાયુ હુન્નર ઉદ્યોગના ધમધમાટથી રોમ નગરીની પુરાણી શેરીઓ ગાજી ઉઠી. સુંદરતા અને ઉપયોગીતા બેઉ તરફ સરખુ લક્ષ આપવામાં આવ્યુ પ્રાચીન દેવદેવીઓની સુંદર ભવ્ય મૂર્તિઓ દેવાલયો અને સ્મરણસ્તંભોનો જીર્ણોદ્ધાર કરવામા આવ્યો. જૂનાં મકાનોને ઠેકાણે નવાં રચાયાં શહેરમાં રોગ ફેલાવતાં પાણીનાં ખાબોચીઆ અને બીનાશવાળી જમીનોને કોરી કરી નાખવા ઈજનેરી ખાતુ મોટા પાયાપર કામ કરવા મંડી ગયુ ટાઈબર નદી નીચે દટાઈ ગએલી પ્રાચીન રોમ નગરીના કળાના સુંદર બેનમુન અવશેષો પુન પ્રાપ્ત કરવા માટે નદીના પ્રવાહને ખસેડી નાખવાની કોશિશ થવા લાગી જ્યારે યૂરોપના રાજાઓ એકસપી કરીને તેનો વિનાશ કરવા મથતા હતા ત્યારે નેપોલિયન સાર્વજનિક કલ્યાણ માટે આવી આવી અનેક યોજનાઓ ઘડીને તેમને વ્યવહારમાં મૂકી રહ્યો હતો

ખ્યરક્તની પિપાસાનું સ્વરૂપ અપાતું અને પરાજય પામેલા શત્રુ તરફ જ્યારે ઉદારતા બતાવતો અને હાથમાં આવેલાં રાજ્યો છોડી દેતો ત્યારે તે નિર્બળ, નાહિમ્મત અને રાજ્યવ્યવસ્થા કરવાને અશક્ત કહેવાતો !

ઉપરના બનાવો જ્યારે આસ્ટ્રિયામાં બની રહ્યા હતા ત્યારે સ્પેનમાં પણ જોરથી લડાઇ મચી રહી હતી. નેપોલિયનને પેનથી દૂર રોકાયલો જોઇને સ્પેનવાસીઓ અને અંગ્રેજોના હૃદયમાં નવી આશા જન્મ પામી હતી. જોસેફ બોનાપાર્ટ એક સારો અને સાધુ પુરુષ હતો પણ યુદ્ધનૈપુણ્યમાં કાચો હતો. સર્વમાન્ય નેતાને અભાવે ફ્રેન્ચ સેનાપતિઓ અંદર અંદર લઢયા. દરમ્યાન અંગ્રેજ સેનાપતિ વેલિંગ્ટન ૩૦૦૦૦ અંગ્રેજ સૈનિકોની સાથે સ્પેનમાં આવી પહોંચ્યો અને ધર્માધતાથી ઉન્મત્ત બનેલા ૭૦૦૦૦ પોર્ટુગીઝ સિપાઇઓ તેને આવી મળ્યા મહા ભયાનક હત્યાકાંડ શરૂ થયો. ગામનાં ગામ બળી ભસ્મ થઈ ગયાં, સ્ત્રીઓની પવિત્રતા લૂંટાઇ, બાળકો ઘોડાના પગ તળે છુંદાઇ કચરાઇ મરણ પામ્યાં. મદોન્મત્ત અને ધર્મઝનુનથી છકી ગએલા સિપાઇઓ કાબૂમાં ન રહ્યા. સેનાપતિ વેલિંગ્ટનને પોતાના સરકારી રિપોર્ટમાં પણ લખવાની ફરજ પડી કે અંગ્રેજ સિપાઇઓ હાર કે જીત એમાંથી એકકે જીરવી શકતા નથી. લશ્કરની રીતભાત ઘણીજ દુર્વ્યવસ્થિત અને અમર્યાદ છે. દેશમાં ધાડપાડુઓની માફક દેશને લૂંટે છે અને રંજાડે છે. તેમને માણસાઇમાં લાવવાનો મારો યત્ન ફોકટ જાય છે અને હવે તો એકાદ બે ટુકડીને શરમ ભરેલી રીતે બરતરફ કરીને ઘેર મોકલવી પડશે.

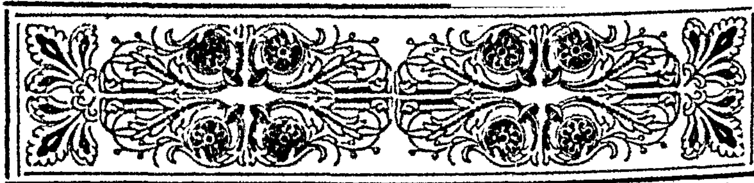
અંગ્રેજ લશ્કરમાં દેશના હલકામાં હલકા વર્ગમાંથી બદમાસો જેવાઓની પુષ્કળ ભરતી થતી હતી, તેથી તેમના કરતાં ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ વધારે મર્યાદિત વર્તણુક રાખી શકતા હતા; કેમકે ફ્રાન્સમાં ફરજીયાત લશ્કરી નોકરીની પ્રથા હોવાથી તેમના લશ્કરમાં કેળવાયલો અને સંસ્કારી વર્ગ પણ આવતો હતો. અંગ્રેજ પોર્ટુગીઝ સિપાઇઓના જુલમથી પોર્ટુગાલની અને સ્પેનની રૈયત ત્રાસ પામી ગઇ અને તેઓ પણ કહેવા લાગ્યા કે ઇંગ્લંડે પોતાનો વ્યાપાર અને સત્તા જમાવી રાખવા માટેજ આ લડાઇમાં માથું માર્યું છે. તેઓ ફ્રેન્ચોને ચાહતા ન હતા પણ ફ્રેન્ચ રાજસત્તાને અંગ્રેજોના અમલ કરતા ઓછી અશુભ ગણીને તે સ્વીકારવા તૈયાર હતા; કેમકે જે રાજનીતિની બેડીમાં તેઓ સૈકાઓ થયાં જકડાયા હતા તેના કરતાં ઉદાર રાજ્યબંધારણ તેમને ફ્રેન્ચોની પાસેથી મળવાની આશા હતી. વેલિંગ્ટને પોતે પણ સ્પેન અને પોર્ટુગાલની સ્થાનિક રાજસત્તા ઇંગ્લંડપ્રત્યે કેટલી બેદિલ છે તેની ફરિયાદ કરી હતી; કારણ કે વર્ષોનાં જુલ્મી રાજ્યાસનો ઉપર ફ્રેન્ચોએ ફરી રાજાઓને બેસાડવા અને હવે તેજ રાજાઓ તેના તરફ અપમાન અને તિરસ્કાર બતાવતા હતા.

નેપોલિયનને હવે તેના શત્રુઓ ઉપર બીજીવાર જીત મેળવી; ત્યાં પણ હજી કેટ

સ્થિતિ અતિશય જોખમભરેલી હતી બીજા બધા કરતાં તેને પોતાને આ વાતની વિશેષ ખબર હતી ઈંગ્લંડે હજી પોતાનો દુરાગ્રહ છોડયો ન હતો. સલાહના દરેક કહેણને તે તુચ્છકારતું હતું અને ફ્રાન્સ ઉપરના આક્રમણ ચાલુ રાખતું હતું યૂરોપના રાજાઓની એકસપી છિન્ન ભિન્ન થઈ ગઈ હતી તેમને ફરીથી એકત્ર કરીને ફ્રાન્સની સામે ગોઠવવાની રાજનૈતિક જાળ પાથરતા રહેવાનો આગ્રહ ઈંગ્લંડે હજી છોડયો ન હતો તે તો હજી પણ સ્પષ્ટપણે જાહેર કરતું કે પ્રજાસત્તાક તંત્રના સિદ્ધાંતોના પ્રચારથી યૂરોપનાં રાજ્યાસનોને ઉથલી પડવાની ધાસ્તી છે

ઇટાલિમાં નેપલ્સ અને મિલનનાં નવાં સ્થપાયેલાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો હતાં નજીકમાં પોપનું રાજ્ય હતું પોપે આ યુદ્ધમાં એક પણ પક્ષ તરફથી ભાગ લીધો ન હતો અને નેપોલિયનને પોપની ધર્મપરાયણતા અને સાધુતાને માટે બહુ માન હતું, તોપણ પોપના દરબારમાં ઈંગ્લંડ અને આસ્ટ્રિયાના એલચીઓ પ્રપંચજાળ રચતા હતા અને ઈંગ્લંડનો કાવલો આસ્ટ્રિયાને મદદ કરવાનો લાગ જોતો ઇટાલિના કિનારા ઉપર ભમ્યાજ કરતો હતો નેપોલિયને પોપને લખ્યું કે નેપલ્સ અને મિલનની સલામતીને ખાતર તમારે તેમની સાથે અરસપરસ બચાવ કરવાના કોલકરાર કરવા જોઈએ પોપે તેમ કરવા ના પાડી અનેકાનેક શત્રુઓની સામે એકને હાથે ઝૂઝતા નેપોલિયનને માટે બીજો ઉપાયજ ન હતો કોઈ પણ વખતે દગો કે પાછળથી ઘા કરે અને પોતાના શત્રુઓને છૂપી રીતે મદદ કરે, એવા રાજ્યની હસ્તીથી તેની સલામતી જોખમમાં હતી તેથી છેવટે ફ્રેન્ચ લશ્કર રોમમાં દાખલ થયું અને પોપ મહારાજને પદભ્રષ્ટ કરી નજરકેદ કર્યા નેપોલિયને તેમને ત્રીસ લાખ ફ્રાન્કનું વાર્ષિક પેન્શન બાંધી આપ્યું અને ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરવાની સંપૂર્ણ છૂટ આપી.

હવે તરતજ પ્રાચીન રોમની સુધારણા અને જીર્ણોદ્ધાર કરવાનાં અનેક કાર્યોની શરૂઆત કરવામાં આવી નેપોલિયનની અદ્ભુત કાર્યકુશળતાને લીધે પ્રાચીન રોમન વીરોની રગનાડીઓમાં નવું ચેતન સિંચાયું હુન્નર ઉદ્યોગના ધમધમાટથી રોમ નગરીની પુરાણી શેરીઓ ગાજી ઉઠી. સુંદરતા અને ઉપયોગીતા બેઉ તરફ સરખું લક્ષ આપવામાં આવ્યું પ્રાચીન દેવદેવીઓની સુંદર ભવ્ય મૂર્તિઓ, દેવાલયો અને સ્મરણસ્તંભોનો જીર્ણોદ્ધાર કરવામાં આવ્યો જૂના મકાનોને ઠેકાણે નવાં રચાયાં. શહેરમાં રોગ ફેલાવતા પાણીનાં ખાબોચીઆ અને બીનાશવાળી જમીનોને કોરી કરી નાખવા ઈજનેરી ખાતું મોટા પાયાપર કામ કરવા મંડી ગયું ટાઈબર નદી નીચે દટાઈ ગએલી પ્રાચીન રોમ નગરીના જમાનાના સુંદર બેનમુન અવશેષો પુનઃ પ્રાપ્ત કરવા માટે નદીના પ્રવાહને ખસેડી નાખવાની કોશિશ થવા લાગી જ્યારે યૂરોપના રાજાઓ એકસપી કરીને તેનો વિનાશ કરવા મથતા હતા ત્યારે નેપોલિયન સાર્વજનિક કલ્યાણ માટે આવી આવી અનેક યોજનાઓ ઘડીને તેમને વ્યવહારમાં મૂકી રહ્યો હતો

પ્રકરણ ૪૧ મું

શાહેનશાહ બાનુ જોસેફાઇન સાથે છુટા છેડા

નેપોલિયને શું શું કર્યું છે અને શું શું કહ્યુ છે તેની નિષ્પક્ષપાત રીતે નોંધ લેવાની તેના ચારિત્ર્યલેખકની ફરજ છે. તેણે કરેલાં કાર્યો માટે તો બે મત છેજ નહિ. તેના પ્રત્યેક કાર્યમાં તેની આશ્ચર્યજનક પ્રતિભાની છાપ જોવામાં આવે છે. તેના ઉદ્ગાર પણ તેનાં કાર્યોના જેવાજ સુસ્પષ્ટ છે; પરંતુ તેણે જે જે કાંઈ કર્યું તેમ કરવાનો તેને હક્ક હતો કે નહિ તે વિષે પરસ્પર વિરુદ્ધ અભિપ્રાય દર્શાવવામાં આવે છે.

ડ્યૂક ઑફ રો વિગો કે જે નેપોલિયનના આંતર્ગત વિચારોથી સારી રીતે વાકેફ હતો, તે નીચે પ્રમાણે લખે છેઃ—

પંદર વર્ષના લગ્નસંબંધથી દૃઢ થએલાં બંધન તોડવા માટે અને પોતાની પરમપ્રિય સહચરીનો ત્યાગ કરવાના કારણમા કેટલાક એમ કહે છે કે રાજવંશીય શાહજાદી સાથે પરણવાનો નેપોલિયનને લોભ લાગ્યો હતો; પરંતુ આ અભિપ્રાય વાસ્તવિક નથી. આ દુઃખદ કાર્ય કરતાં તેને તીવ્ર મનોવ્યથા થઇ હતી એ વાત તદ્દન સત્ય છે. જ્યારે તે રાજ્યાસન ઉપર બેઠો ત્યારે પણ લોકોએ તેનાપર સ્વાર્થીપણાનો આરોપ મૂક્યો હતો; પરંતુ ખરૂં જોતાં રાજ્યાસન ઉપર બેસવા માટે તે ઘણો નારાજ હતો અને ફ્રાન્સ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય હોઇ અંદર અંદરના વિદ્રેષથી નિર્બળ બની જશે એવી તેની પૂરી ખાત્રી ન હોત, તો તે પ્રથમના રાજ્યપ્રધારણમાં કદિ ફેરફાર કરત નહિ. ગાદીએ બેઠા પછી પણ લોકમતને પુષ્ટિ આપનારી અને સ્વતંત્રતા તથા સમાનતાના આદર્શોને વિશેષરૂપે પ્રકટાવનારી સંસ્થાઓની ખિલવણી કરવામાં તેણે કચાશ રાખી ન હતી. એથી કરીને ફ્રાન્સમાં રાજાસત્તાક રાજ્ય હોવા છતાં પણ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના સિદ્ધાંતો સારી પેઠે જળવાયા હતા. પોતાના મરણ પછી ભિન્ન ભિન્ન રાજનૈતિક પક્ષો પડી જઈ દેશ નિર્બળ ન બની જાય તેટલા માટે એકલું રાજ્યતંત્રજ ફેરવવાનું બસ ન હતુ; પરંતુ તેને પોતાની પાછળ વારસ મૂકી જવાની પણ જરૂર હતી. તે વારસનો ગાદી ઉપરનો હક્ક સ્વતં-

સિદ્ધ અને દીસા જેવો હોય તો ગાદીમાટે વલખા મારતા બીજા ઉમેદવારોનું જોર ચાલી ન શકે જોસેફાઇનની પુત્રી હોર્ટેન્સના પુત્ર ઉપર તેણે આશા બાંધી હતી, પણ એ પુષ્પ તો અકાળે કરમાઇ ગયું તેણે જોસેફાઇનના પુત્ર યુજીનને ગાદી આપવાનો વિચાર કર્યો પણ તેમ કરવા જતાં તેના સગા ભાઇઓ નારાજ થાય અને તેના મરણ પછી વિદ્રોહ જાગે એવા ભયથી તે વિચાર પણ માંડી વાળવો પડયો. વળી બીજી બાજુએથી કોઇ બળવાન રાજ્યની સાથે સંબંધ બાંધવામાં તેને રાજનૈતિક લાભ પણ દેખાતો હતો કે ખરી આફતને વખતે તેનો આશ્રય મળે અને રાજ્યનો સંપૂર્ણ વિનાશ થતો અટકે એવા સંબંધથી યુદ્ધનો અંત આવી જવાની પણ તેણે આશા રાખી હતી જૂના લગ્નના અને સ્નેહના સંબંધ ઉપર કુહાડી મારવાનો તેને આવો આરો મારવો હતો છતાં આ વાત જોસેફાઇન આગળ ઉચ્ચારવાની તેની હિંમત ચાલતી ન હતી

રાજ્યક્રાંતિ પછી ફ્રાન્સની પ્રજાનું નૈતિક ધોરણ ઘણું હલકું પડી ગયું હતું અને લગ્નસંબંધની પવિત્રતાને પણ થોડાજ માણસો સ્વીકારતા હતા પ્રજા પણ જોસેફાઇન તરફ દયાળી નજરથી જોઇને ઇચ્છતી હતી કે રાજ્યના વારસને જન્મ આપવા માટે નેપોલિયન બીજી વાર પરણે તો સારું નેપોલિયને આખરે પોતાના વડા પ્રધાનને પોતાનો વિચાર જણાવતાં કહ્યું કે જોસેફાઇનને ત્રીશ લાખ ફ્રાન્કનું પેન્શન અને ભવિષ્યની શહેનશાહ બાનુથીજ ઉતરતી એટલે ગણ્યમાં પહેલા દરજ્જાની ઉમરાવજાદીની પદવી આપીને બાદશાહી ઢબના નિવાસમાં રહેવા દેવી

એમ કરતાં કરતાં ૧૮૦૯ ની ૩૦મી નવેમ્બરનો કમનસીબ દિવસ આવી પહોંચ્યો લોકોમાં ઉડતી અફવાઓ તો જોસેફાઇનને કાને આવી હતી અને તેથી તેનું કાળજું કંપું સીજાઇ જતું હતું એ દિવસે રાજદંપતી ફોન્ટેનબ્લોના રાજમહેલમાં રહેલા હતાં ઊંડી ગમગીનીની કાળી છાયા સર્વત્ર પથરાઇ હતી પરોણાઓ ગયા હતા ઠંડા પવનના સુસવાટ વાતા હતા જોસેફાઇન એકલી આંસુ ટપકાવતી પોતાના ઓરડામાં બેસી રહી હતી પોતાની દુઃખથી કચરાઇ ગએલી પત્ની પાસે જતાં નેપોલિયનના પગ ઉપડતા ન હતા તે પણ એકલો બેસી રહ્યો હતો જમવાનો સમય થયો તેઓ મૂંગાં મૂંગાં જમ્યા એક શબ્દ પણ બોલાયો નહિ આંખે આંખ પણ મળી નહિ ખેદના ફિક્કા પડી ગએલાં વદન તેમના હૃદયની પીડા બતાવી આપતાં હતાં નોકરો ચાલ્યા ગયા સર્વાંગે થરથર ધ્રૂજતો નેપોલિયન ઉઠીને ઉભો થયો અને પાષાણમૂર્તિની માફક બેસી રહેલી જોસેફાઇન પાસે ગયો તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ પોતાની છાતીએ ચાંપીને તે દુઃખથી રૂંધાઇ જતા ગદ્ગદ્ સ્વરે બોલ્યો —

‘ જોસેફાઇન, તું જાણે છે કે હું તને ચાહું છું. સંસારમાં થોડી ઘણી સુખની પળ જો મેં દીઠી હોય તો તે તારાજ સહવાસમાં પણ મારું પ્રારબ્ધ મારા હૃદય

કરતાં બળવાન છે. ફ્રાન્સના ભલાને ખાતર મારે તારી સાથેના મારા પત્નીસંબંધનું બલિદાન આપવું પડે છે.

જે પ્રહારની તે ઘણા દિવસથી રાહ જોતી હતી તે આ પ્રમાણે આખરે પડ્યો. તેનું પ્રેમાળ હૃદય વીંધાઈ ગયું. જોસેફાઇન મૂર્ચ્છિત થઇને પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડી. નેપોલિયન બાવરો બાવરો માણસોને બોલાવવા દોડી ગયો. એક પાર્ષદ અને નેપોલિયન બે થઇને બેશુદ્ધ જોસેફાઈનને તેના ઓરડામાં લઈ ગયા. તે અર્ધજાગ્રત બનીને લવવા લાગી–"ના, ના, તમારાથી એવું નહિજ થાય. તમે મારી હત્યા નાહક કરી શકો." નેપોલિયન પણ ઘણોજ પ્રક્ષુબ્ધ બની ગયો. જોસેફાઈન શુદ્ધિમાં આવી એટલે તે પોતાના ઓરડામાં જઇ ચોધાર આંસુએ રડતો ગયો અને આમ તેમ ફરતો ગયો. તેનું આખું શરીર કંપતું હતું, કંઠ રૂંધાઇ જતો હતો અને આસપાસનાં માણસો સાંભળે તેની પરવા કર્યા વગર તે અટકી અટકીને આ પ્રમાણે બબડતો હતો—

"ફ્રાન્સનું હિત અને મારૂં પ્રારબ્ધ બેઉ મારા હૃદયને વીંધી નાખે છે. જોસેફાઇનનો ત્યાગ મને અનુલ્લંઘનીય આજ્ઞારૂપ છે. તેમાંથી હું ચલિત નહિ થાઉં છતાં હમણાં જોએલો બનાવ મારા આત્માને તાવી નાખે છે."

રાત્રે કલાકે કલાકે તે જોસેફાઇનની ખબર પૂછાવતો. પુત્રી હોર્ટેન્સ માની સાથે હતી. યુજીનને પણ ઇટાલિથી તેડાવ્યો હતો. માની અવસ્થા જોઇ પ્રથમ તો યુજીનનો માનભંગ થયો. નેપોલિયન પ્રત્યે નારાજ થયો અને માની સાથે જવા તૈયાર પણ થયો; પણ નેપોલિયને તેને આંખમાં આંસુ લાવીને સમજાવ્યો, મનાવ્યો અને કહ્યું કે એમ કર્યા વગર મારી પાસે બીજો ઉપાય નથી. શું તું પણ મને મૂકીને ચાલ્યો જઇશ? મારા ભવિષ્યના પુત્રને તારા વગર કોણ સંભાળશે? મારા મરણ પછી તેને કોણ કેળવણી આપશે? વીરશિરોમણિ નેપોલિયનની અર્ધાંગના જોસેફાઇને પણ અદ્વિતીય સ્વાર્પણ દાખવીને યુજીનને સમજાવ્યો અને કહ્યું કે શહેનશાહ તારા સગા પિતાતુલ્ય છે. તું તેનો અનેક રીતે ઋણી છે.

પંદરમી ડિસેંબરે દરબારમાં છૂટા છેડાનો કરાર રીતસર લખાયો અને વંચાયો. જોસેફાઇને રડતી આંખે, ચીરાતા હૃદયે તે સાંભળ્યો અને સ્વીકાર્યો. ધ્રૂજતે હાથે તેણે કલમ લીધી અને હૃદયના અત્યંત કોમળ સંબંધને છેદી નાખનાર એ લેખ ઉપર સહી કરી. યુજીન આ દેખાવ ન જોઇ શક્યો. તેનું મગજ ઘૂમવા લાગ્યું, [illegible] થઇ ગયું અને તે નિશ્ચેષ્ટ થઇને ઢળી પડ્યો. આવી રીતે આ અસહ્ય [illegible] નો અંત આવ્યો.

[illegible] રાત્રિ શહેરમાં પથરાઇ હતી. રાજમહેલ સ્મશાન [illegible] નેપોલિયન એકલો પોતાના બિછાનામાં તરફડતો પડ્યો હતો. ધીમેથી તેનું [illegible]

દુખ ડ ખન સુવોમે કરના મેમેન્ખ [illegible] તેની મના મુજ
ગણ હતો, ગાઢ વિખવાદનો હતો અને ચાનુરીથી ન ત્યું પરંતુ આ મેળ ન્હે નમી
જાગીની મૂર્તિરૂપ તે બની ગઇ હતી. તે જ્યારે જ્યારે જોતો ત્યારે આંખ ચડી
આવતી જેને બાપાથી પતિ કહેવાના અધિકાર હતો નોતો હવે તેની સભા પાર
મુકીને ન હાલ્યો ગયો. મનમાં કોઈ શબ્દ ના આવ્યા અહીં જતાંથી તેનું હાથમાં
હાથ રહી ગયો હશે. કયાં સુધી એક પરસ્પર સમાજના નિયમોની મર્યાદાના
વિચારોને—હવે તેને નેપોલિયનના ઓરડામાં પેસવાનો અધિકાર રહ્યો નહી એ
વિચારોને—તે આટલા હતો, પણ [illegible] જોસેફાઇને
માયા, દુખના આવેશમાં વિવેકનું ભાન ભૂલી સ્વાધુ જોસેફાઇને ઉભા રહ્યું નાખ્યું
અને નેપોલિયનને ગળે વળગીને પૂરો પૂરો રડ્યા વાળી નેપોલિયનનો ખાલી વાર
દઈને બસ ત્યાં ખૂબી ગયો અને તે પણ સામાન્ય મનુષ્યની માફક છૂટી પોક રડવા
લાગ્યો. તેણે પછી જોસેફાઇનને સાંત્વન આપવાનો દરેક પ્રયત્ન કર્યો તેને પોતાના
હાથમના સ્નેહની ખાત્રી આપી. થોડી વાર સુધી તો તેઓ બેઉ એકમીજાને આલિં-
ગીને બેસી રહ્યાં ખિજમતદાર જે આ વખતસુધી હાજર હતો તેને રજા આપ-
વામાં આવી. એકાદ કલાક સુધી ઉંડી વાતચીત તેમણે કરી લીધી પછી અતિશય
કલ્પાંત કરતી જોસેફાઇનને પોતાના પ્રામાણિક પતિની છેલ્લી વિદાય લીધી. ચાકરે
આવીને જોયું તો સઇનસાહ માથ ગોદ ઓઢીને સુઇ ગયો હતો. તે દીવો લઇ ગયો
અને નેપોલિયન તેના ઉદાસીન વિચારોમાં ગોયો ખાતો અંધારમાં એકલો શબવત્
પડી રહ્યો સવારમાં તેનો શબવત્ ફિક્કો ચહેરો અને લાંબી માંદગી ભોગવીને ઉઠ્યો
હોય એવી તેની કરમાયલી દીન હીન મુખાકૃતિ ઉપરથી કેટલા દુખમાં, ક્લેશમાં
તેની રાત વીતી હશે તેનો જોનારને ખ્યાલ આવી જતો હતો. તેનો શોક સાચો હતો
એમાં કશો શક નથી તેણે હજી અન્ય સ્ત્રી સાથે પ્રેમ જોગ્યો ન હતો તેણે થોડા
દિવસ શોક પાળવા એકાંતવાસ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો

જોસેફાઇન તેને માટે નિર્માણ કરવામાં આવેલા નવા નિવાસમાં રહેવા ગઇ
ત્યારથી આઠ દિવસ સુધી નેપોલિયને એકાંતવાસ સેવ્યો. તે અરસામાં તે દરરોજ
જોસેફાઇનને મળી આવતો અને તેને પોતાને ત્યાં જમવા તેડી લાવતો આ અડવાડી
આમાં તેણે જોસેફાઇન ઉપર લખેલી એક ચિઠ્ઠી તેના અંતરની સાચી લાગણી રજૂ
કરે છે —

'પ્રિયે ! આજે તું હોવી જોઇએ તે કરતાં વધારે અશક્ત જણાય છે તે પણ
રવં બતાવ્યું છે પણ હજી એથીએ વધારે ધૈર્ય તારે ધારણ કરવું જોઇએ. શાંત
થવાનો યત્ન કરજે અને તારૂં આરોગ્ય જે મારા મનથી ઘણુંજ મૂલ્યવાન છે તેને
જાળવવા ખાસ કાળજી કરતી રહેજે જો મને તું ચાહતી હોય તો તારૂં હમેશનું

હૃદયબળ જાળવી રાખજે અને પ્રસન્ન રહેજે. મારા પ્રેમવિષે અને તારા પ્રત્યેની મારી નિશ્ચળ મમતાવિષે તને કશો સંદેહ હોવો નજ જોઇએ. તારા તરફ મારી કેટલી ઉંડી લાગણી છે, તે તું સારી રીતે જાણે છે; તેથી તું સુખી હોઉં તોજ હું સુખી રહું અને તારૂં ચિત્ત ક્ષુબ્ધ હોય તો હું સુખે ન રહી શકું, એ તને યાદ આપવાની જરૂર રહેતી નથી. સારી પેઠે નિદ્રા લેજે. સલામ પ્રિયે ! "—નેપોલિયન

જોસેફાઇન તરફ અંતસુધી નેપોલિયનનો પ્રેમ અવિચળ હતો અને તેનો ત્યાગ કરવા માટે તેને સબળ રાજનૈતિક કારણો હતાં, તોપણ તેણે ઇશ્વરના સનાતન નિયમનો ભંગ કર્યો તે ન કર્યો નહિ કહેવાય. દરેક પાપાચરણ, પ્રારંભમાં ગમે તેટલાં સુખ જનક દેખાય તોપણ તેમાંથી અંતે વિનાશ અને પાયમાલી આવ્યા વગર રહેજ નહિ. તે જમાનામાં લોકોનો નીતિનો આદર્શ શિથિલ થઇ ગયો હતો અને એવા વાતાવરણમાં તે ઉછરેલો હોવાથી તે પોતાના કૃત્યને તેના સાચા કાળા સ્વરૂપમાં જોઇ શક્યો નહિ. તે એમજ સમજતો હતો કે હું કરૂં છું તે યોગ્ય છે અને ફ્રાન્સના હિતમાટે એવા સ્વાર્પણની જરૂર હતી; પણ એ પાપની અનિવાર્ય શિક્ષા તેને મળ્યા વગર ન રહી.

સેન્ટ હેલેનામાં બન્દીવાનની દશામાં પણ તે જોસેફાઇનનું અત્યંત પ્રેમપૂર્વક સ્મરણ કરતો અને તેના ગુણની, સ્નેહની, ભક્તિની પ્રશંસા કરતો. એક પ્રસંગે તેણે એવું પણ કહ્યું હતું કે " જોસેફાઇનથી જો મને એક પુત્રની પ્રાપ્તિ થઇ હોય તો રાજનૈતિક દૃષ્ટિથીજ નહિ પણ સંસારિક દૃષ્ટિએ પણ હું સંપૂર્ણ સુખી થયો હોત."

प्रकरण ५० मुं—आस्ट्रियानी शाहजादी साथे लग्न

ष्टनी ગરજાળી કેમ પણ થઈ એ પ્રમાણે હજી નિરાકરણ આવ્યું ન હતું. એ વિષે પરસ્પર વિરુદ્ધ અભિપ્રાય દર્શાવવામાં આવતા હતા, અને નેપોલિયન પોતે પણ કેટલોક સમય સુધી કંઈ નિશ્ચય કરી શક્યો ન હતો. ૧૮૧૦ ના જાન્યુઆરીની ૨૧ મી તારીખે ફ્રાન્સને માટેના આ અગત્યના સવાલવિષે ચર્ચા કરવા માટે પ્રધાનમંડળની એક સભા રાજમહેલમાં મળી હતી. ગંભીર મુખાકૃતિ ધારણ કરીને નેપોલિયન બાદશાહી આસન ઉપર બેઠો હતો રાજ્યના મુખ્ય મુખ્ય પદવીધારીઓ સઘળા ત્યાં હાજર હતા. ચર્ચાની શરૂઆત કરતાં નેપોલિયને જણાવ્યું કે, " રાજ્યના હિતનો એક મોટી અગત્યનો પ્રશ્ન જે રાજ્યના વારસને જન્મ આપનારી રાણીની પસંદગીનો છે તે વિષે તમારા વિચાર જણાવવા મે તમોને આજે અહિં એકઠા કર્યા છે હવે આ વિષે તૈયાર કરેલો રિપોર્ટ તમે સાંભળો અને પછી તમે પોતપોતાનો અભિપ્રાય આપજો "

રશિયા, આસ્ટ્રિયા અને સેક્સની એ ત્રણે દેશની શાહજાદીઓ સાથેના લગ્ન સબંધથી થતા લાભાલાભવિષે વિસ્તાર હેવાલ તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. તે વંચાઈ રહ્યા પછી લાંબા વખતસુધી કોઈ કાંઈ બોલી શક્યુ નહિ તેથી નેપોલિયને દરેકને વારાફરતી સંબોધીને તેમના અભિપ્રાય માગ્યા આસ્ટ્રિયાની શાહજાદી સાથે લગ્ન કરવા તરફ વધુમતી હતી આ ચર્ચા ચાલી તે દરમ્યાન નેપોલિયન શાંત, આરસની મૂર્તિના જેવો નિશ્ચય દ્રષ્ટિવાળો બનીને બેસી રહ્યો હતો તેના ચહેરાની એક રેખા સરખી પણ બદલાતી ન હતી તેથી તેનું પોતાનું વલણ જાણવું અશક્ય હતું સભા બરખાસ્ત કરતાં તેણે સર્વનો આભાર માન્યો અને કહ્યું કે તમારી દલીલોનો હું પૂરતો વિચાર કરીશ તમારા અભિપ્રાય જૂદા જૂદા છતાં એટલી તો મારી ખાત્રી થઈ છે કે ફ્રાન્સના હિત તરફ નજર રાખીને અને મારાપ્રત્યે ભક્તિ રાખીને તમે તે અભિપ્રાય આપ્યા છે

રશિયાનો ઝાર અલેક્ઝાન્ડર નેપોલિયનનો મિત્ર અને સહાયક હતો તેની બહેન

પણ આ ઉમેદવારોમાંની એક હતી; પણ રશિયાની રાજમાતા લગ્નની સાથે એવી સરત કરાવવા માગતી હતી કે રશિયા પોલેન્ડને સ્વાહા કરી જાય તેમાં નેપોલિયને મદદ કરવી અને સેકસનીના રાજ્યની સીમાનો વિસ્તાર ન વધારવો. તેની પહેલી માગણી પ્રજાઓના સ્વતંત્રતાના સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ હતી, અને બીજી માગણીથી ફ્રાન્સનું હિત જોખમમાં આવતું હતું. નેપોલિયને અલેક્ઝાન્ડરને ના લખી દીધી અને આસ્ટ્રિઆની રાજકુમારીનું માગું સ્વીકાર્યું. તે મનોહર આકૃતિની, તંદુરસ્ત અને અઢાર વર્ષની યુવતી હતી. આ સમાચાર મળતા ઝાર નિરાશ થયો અને પોલેન્ડ પચાવી લેવાની તથા તુર્કોની રાજધાની ઇસ્તંબુલ ખાઇ જવાની તેની અભિલાષા ભાગી પડી.

લગ્નની તૈયારી તરતજ કરવામાં આવી. નેપોલિયન તો પારિસમાંજ રહ્યો; પણ પોતાના એલચી તરીકે સેનાપતિ બર્થિયરને તેણે આસ્ટ્રિયાના રાજદરબારમાં મોકલ્યો. એકમૂલ અને વાગ્રામના દારુણ સંગ્રામોમાં થોડા મહિના ઉપરજ નેપોલિયનનો હરિફ થઇને ઉભેલો આસ્ટ્રિયન શાહજાદો ચાર્લ્સ આજે તેના શત્રુનો પ્રતિનિધિ બન્યો અને નેપોલિયનના વતી તેણે કન્યાદાનનો સ્વીકાર કર્યો. ફ્રાન્સની નવી રાજરાણી મેરિયા લૂઇસાની સ્વારી પારિસની નજીક આવી પહોંચી એટલે નેપોલિયન રસાલા સહિત તેને સામો લેવા ગયો. બેઉએ એક બીજાને જોયાં ન હતાં. મેરિયા લૂઇસાની ગાડી નજીક આવતાં નેપોલિયન તેની ગાડીમાં ચઢી બેઠો અને સ્નેહપૂર્વક આલિંગન વડે તેનો સત્કાર કર્યો. પારિસ નગરમાં ઘંટનાદ, રોશની અને મિજબાનીઓ થઈ તથા આખું શહેર આનંદ સમુદ્રમાં ડૂબી ગયું.

લગ્ન પછી તરતજ રાજદંપતી રાજ્યના ઉત્તર પ્રદેશોની મુલાકાતે ગયા. લોકોએ તેમનો સહર્ષ સત્કાર કર્યો. ઈંગ્લંડે હજી પણ શત્રુતા મૂકી ન હતી. ફ્રાન્સનો રાજવહીવટ ચલાવવા ઉપરાંત જગત્માં સૌથી બળવાન અને ધનવાન રાજ્યના અસામાન્ય આક્રમણની સામે તેને ટક્કર લેવી પડતી હતી. ઈંગ્લંડનું નૌકાસૈન્ય ફ્રાન્સના કિનારાની આસપાસ મધમાખની માફક ભમતું હતું અને જ્યારે લાગ ફાવે ત્યારે નગરો ઉપર ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવતું હતું. ઈંગ્લંડ પોતાની તમામ તાકાત અને નાણાનો ઉપયોગ ફ્રાન્સના રાજવિદ્રોહી પત્રને ઉત્તેજન આપવામાં અને ત્યાં આન્તરિક કલહ જગાડવા પાછળ ખર્ચેજ જતુ હતું. વળી બીજી બાજુએ તે સ્પેન અને પોર્ટુગાલમાં ધુધવાતો અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરવાની બાજી ગોઠવતું હતું; તેમજ યૂરોપમાં હમણાં શાંત પડેલો દાવાનળ પાછો ફરીથી સળગાવવા યુક્તિપ્રયુક્તિ રચતું હતું. કોઇ કલ્યાણકારક કાર્યમાં આટલો ઉત્સાહ અને ચીવટપણું બતાવ્યું હોત તો તે અવશ્ય વખાણ અને માનને પાત્ર ગણાત; પણ ઈંગ્લંડને તો પોતાની તમામ શક્તિ ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો વિનાશ કરવા પાછળજ ખર્ચવી હતી અને કેમ તેને નિર્બળ કરવું એ ... લોહીથી ખરડાયલા યૂરોપમાં ફરીથી અમનચમન

દાવાનળ સળગી ઊઠ્યો અને ઇંગ્લંડે બમણા જોરથી નેપોલિયનનો રાજ્યલોભ વગોવવા માંડ્યો.

યૂરોપના એક બળવાન રાજ્યની સાથે લગ્નસંબંધથી પોતે જોડાયો તેથી નેપોલિયન આશા રાખતો હતો કે યૂરોપના રાજાઓ હવે તેનું ગણ્યપદ સ્વીકારશે અને પ્રજાની પાયમાલી કરનારાં યુદ્ધોનો અંત આવશે. આથી કરીને ઇંગ્લંડ સાથે ફરીથી સલાહ કરવાની ઇચ્છાથી તેણે તનતોડ પ્રયત્ન કરી જોયો પણ તે ફોકટ ગયો. મિ. કોકડેને પાર્લમેન્ટમાં એક વેળા કહ્યું હતું કે "ફ્રાન્સે પોતે લડાઈ ઊભી નથી કરી એટલું જ કહેવું બસ નથી, પરંતુ ઇંગ્લંડ સાથે લડાઈ થતી અટકાવવાને તેણે માત્ર પગે પડવાનું જ બાકી રાખ્યું હતું." પણ ઇંગ્લંડે તો આખરસુધી લડવાનો જ ઠરાવ કર્યો હતો. અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર ઍલિસન લખે છે કે "ડ્યૂક ઑફ વેલિંગ્ટને ભાર મૂકીને જણાવ્યું હતું કે ઇંગ્લંડની આબાદ થતી આર્થિક સ્થિતિ અને આખી દુનિયાનો વેપાર તેના હાથમાં આવ્યો છે તે જોતાં ઇંગ્લંડ લડાઈમાં લાંબા વખતસુધી ટકી શકશે એવી તેની પૂરતી ખાત્રી છે." ઇંગ્લંડનો કાફલો [illegible] સમુદ્ર ઘૂમી વળ્યો અને દેશાવરનાં ફ્રાન્સનાં સંસ્થાનો તેના હાથમાં આવતાં ગયાં. બાકી રહી ગએલા જાવાના ટાપુ ઉપર પણ તેની આંખ ઘણા વખતથી પડી ચૂકી હતી. મદ્રાસથી એક બળવાન કાફલો આ કામ માટે રવાના થયો અને જાવાનો ટાપુ સર કર્યો. આ રીતે ફ્રાન્સે પોતાનું છેલ્લું સંસ્થાન ગુમાવ્યું. છતાં જે ઇંગ્લંડ આખો પૃથ્વીનો ગોળો પોતાની બાથમાં ઝડપી લેવા ટમટમી રહ્યું હતું તે જ્યારે નેપોલિયન ઉપર અખૂટ લોભવૃત્તિનો આરોપ મૂકવા જતું ત્યારે તેની જાહેરહિમ્મતના વખાણ કર્યા વગર કોણ રહી શકે?

ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લંડની વચ્ચેનું સમુદ્ર ઉપરનું યુદ્ધ તો આ પ્રમાણે ખતમ થયું. એકનું બળ સમુદ્ર ઉપર હતું ત્યારે બીજાનું જમીન ઉપર હતું. હવે ઇંગ્લંડે ફ્રાન્સને જમીન ઉપરનાં યુદ્ધોમાં પણ મહાત કરવાનું બીડું ઝડપ્યું. આ યુદ્ધ લાંબું અને અત્યંત પ્રચંડ હતું. ફ્રાન્સનાં સંસ્થાનો ગયાં હતાં. દરિયા ઉપર તેનો લેશમાત્ર પણ કાબૂ રહ્યો ન હતો. તેનો વ્યાપાર તારાજ થઈ ગયો હતો. તેનાં બંદરો ઉપર વારંવાર ગોળાનો વરસાદ વરસતો હતો. સલાહને માટે તેણે કરેલી દરેક પ્રાર્થનાને તુચ્છકારવામાં આવી હતી. હવે તેને માટે બીજો કશો ઇલાજ રહ્યો ન હતો. હવે માત્ર જે એકજ સબળ હથિયાર તેના હાથમાં હતું તેનો નેપોલિયને બીજીવાર ઉપયોગ કર્યો અને તે એ કે યૂરોપીય રાજ્યોમાં ઇંગ્લંડના માલને દાખલ થતો અટકાવવો. અજિત નૌકાબળથી બળવાન બનેલા ઇંગ્લંડને તેના માલના બહિષ્કાર સિવાય બીજો પ્રહાર થાય એમ ન હતું.

હૉલન્ડનું રાજ્ય નેપોલિયને પોતાના ભાઈ લુઈને સોંપ્યું હતું તે ભલો અને

પ્રજાવત્સલ હતો. હોલેન્ડના બંદરોમાં ઈંગ્લંડનો બેસુમાર માલ ઉતરીને ત્યાંથી બીજા દેશોમાં જતો, તે વ્યાપાર તૂટી પડવાથી હોલેન્ડના વેપારીઓને દેખીતું ભારે નુકસાન થવા લાગ્યું. નેપોલિયનની ઇચ્છા અને આજ્ઞા એવી હતી કે જે જે નાનાં નાનાં રાજ્યો તેના આશ્રયથી સ્થપાયાં છે અને સુરક્ષિત રહ્યાં છે તે બધાં આ આખરના યુદ્ધમાં તેની સાથે સહકાર કરે; કારણ કે નેપોલિયનના અધઃપાતની સાથે યૂરોપની પ્રજાની રાજનૈતિક સ્વતંત્રતાનો પણ નાશ થાય એ પણ નક્કીજ હતું. આથી કરીને તેની આજ્ઞા એક જુલ્મી રાજાની આજ્ઞા જેવી બહારથી દેખાવા છતાં પણ ભવિષ્યવેધી દૃષ્ટિએ તો તેમાં પ્રજા સમસ્તનું હિતજ રહેલું હતું. એ તમામ રાજ્યોએ તેની સાથે સહકાર કરવાનું વચન પણ આપેલું હતું. રશિયા અને પ્રશિયા પણ કોલકરારથી બંધાઈ ચૂક્યાં હતાં. તેમણે આપેલાં વચન પાળ્યાં નહિ અને તેથી પ્રજાઓની સ્વતંત્રતાનાં નેપોલિયને રચેલાં સુંદર સ્વપ્ન પણ બાતલ ગયાં. નેપોલિયનનો વિનાશ કરવામાં જે લોહી રેડાયું તેમાંથી અનેક યુદ્ધોનાં બીજ વવાયાં. હોલેન્ડના વ્યાપારીઓનું થતું નુકસાન ભલા લૂઇથી ન ખમાયું અને તે રાજીનામું આપીને ચાલતો થયો. નેપોલિયનની રાજનીતિને અને ભ્રાતૃવત્સલતાને તેથી કારી ઘા વાગ્યો. તેણે કહ્યું કે "જ્યારે મારો સગો ભાઇજ મારી સામે ફર્યાદ કરે છે અને મારા ઉપર લોભવૃત્તિ અને અમલ જુલ્મીપણાનો આરોપ મૂકે છે ત્યારે હવે મારે શું કહેવાનું રહ્યું?"

નેપોલિયનની મુશ્કેલીઓ હવે વધતી જતી હતી. ઈંગ્લંડ સ્પેનમાં જોસભેર લડાઈ જગાડતું હતું. રશિયાનો ઝાર ખીજવાયો હતો અને જેમ વખત જતો હતો તેમ તેમ તે મિત્ર મટીને શત્રુ બનતો હતો. ફ્રાન્સનો તમામ સમુદ્રકિનારો ઘેરાઇ ગયેલો હોઇ તેના કોઇ પણ બંદરમાંથી એક મછવો સરખો પણ બહાર કહાડી શકાતો નહિ. આથી કરીને ઈંગ્લંડના માલનો બહિષ્કાર કરાવીને તેનો વ્યાપાર તોડી પાડવા સિવાય નેપોલિયન પાસે હવે બીજો ઇલાજ રહ્યો ન હતો; પણ તેમ કરવા જતાં યૂરોપના બધા દેશોના વેપારને ધોકો પહોંચતો અને તેનાં મિત્રરાજ્યોનાં મન પણ ઉંચાં થતાં. ત્યારે હવે કરવું શું? કાં તો લડાઇ પડની મૂકવી, ઈંગ્લંડને પગે પડવું અને ફ્રાન્સને ઇગ્લંડની દયા ઉપર છોડીને ચાલતા થવું; કે કાં તો યૂરોપનાં બીજાં રાજ્યો બહિષ્કાર કરવાની પ્રથા ન સ્વીકારે તો તેમની પાસે બળજોરીથી તેનો સ્વીકાર કરાવવો અને તેમ થતાં અંદર અંદરના વિદ્વેષ જાગે તેમાં છેવટસુધી લડતાં લડતાં મરવું.

આવી અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓમાં, પોતાના વિશાળ સામ્રાજ્યના કુન્તરઉદ્યોગની ખિલવણી કરવામાં, ઈંગ્લંડના પ્રહારની સામે રક્ષણ કરવામાં, યૂરોપખંડના રાજાઓની સમાધાની કરીને તેમની મૈત્રી સંપાદન કરવામાં, અને સ્પેનમાં ચાલતી લડત ઉપર દૂર રહ્યાં રહ્યાં લક્ષ આપવામાં એક વર્ષ જોત જોતામાં પસાર થઇ ગયું. જે કામનાને લીધે તેણે પ્રાણપ્રિય જોસેફાઇનનો ત્યાગ કર્યો હતો તે કામના હવે પૂર્ણ

થઇ અને મેરિયા લુઇસાએ પુત્રને જન્મ આપ્યો. ફ્રાન્સની પ્રજાએ મહાન ઉત્સવ પાળ્યો. પતિઘેલી જોસેફાઇને નેપોલિયન ઉપર પ્રેમપૂર્ણ અભિનંદન પત્ર લખ્યો અને રાજકુમારના જન્મની વધામણી લાવનાર દૂતને કિંમતી બક્ષિસથી નવાજ્યો.

રાજકુમારને માટે એક સુંદર મહેલ બંધાવવાની નેપોલિયને આજ્ઞા કરી તેને માટે જે જમીન પસંદ કરવામાં આવી હતી તેમાં એક પીપ બનાવનારનું ઝુંપડું આવેલું હતું તેના માલિકે લાગ સાધીને દશ હજાર ફ્રાન્ક માગ્યા તે રકમ નેપોલિયને મંજુર કરી ત્યારે તે ત્રીશ હજાર માગવા લાગ્યો તેની મંજુરી આપી ત્યારે પચાસ હજાર માગવા લાગ્યો આખરે તેટલો ભાગ પડ્યો મૂકીને મહેલ બંધાવા લાગ્યો. નેપોલિયનની છેલ્લી હાર થઇ ત્યારે પણ એ મહેલ ચણાતો હતો બુર્બોન રાજાએ આવતાંવારને તેને ભગાવીને ખંડિયેર કરી નખાવ્યું અને બિચારો પીપ બનાવનારો હાથ ઘસતોજ રહ્યો !

प्रकरण ५१ मुं—रशिया साथे पुनः युद्ध

અંગ્રેજ સેનાપતિ સર ચાર્લ્સ નેપિયરનો ઇતિહાસ પ્રમાણ[illegible] અને આદરપાત્ર મનાય છે. એ નેપિયર પણ પોતાની [illegible] વારવડે નેપોલિયનનો વિનાશ કરવામાં સાધનભૂત [illegible] હતો; તે જોતાં તે પોતાના હરિફનો અંધ શ્રદ્ધાળુ પૂજ[illegible] બની ગયો હતો એવો શક તો કોઇ લાવી શકેજ નહિ. એ[illegible] નેપિયર નેપોલિયનના ઉચ્ચ ચારિત્ર્યની અને જે પક્ષને મા[illegible] તે લડતો હતો તેની સચ્ચાઇની સાબિતી આપે છે કે,—

"પ્રજામતવડે નિયંત્રિત થએલા રાજ્યબંધારણ તરફ ઉંડી અને કટ્ટી શત્રુ[illegible] એજ તે સમયના ઇંગ્લંડના ટોરી પક્ષે આદરેલી રાજનીતિનો મૂળમંત્ર હતો. નેપો[illegible] લિયન સાથે લડવાનું કારણ તેઓ જાહેરમાં જણાવતા કે તે જુલમગાર છે અ[illegible] પરરાજ્યોને પચાવી પાડે છે; પરંતુ એ તો હડહડતું જૂઠું કારણ હતું; અને [illegible] નેપોલિયન તેવો હતોજ નહિ. તેણે સ્પેન ઉપર કરેલી ચઢાઇ અન્યાયી હોવાનું [illegible] પણ સાચું ન હતું; પરંતુ ઉમરાવ અને શ્રીમંતવર્ગના વિશેષ અધિકારો[illegible] બળવાન અને વિજયી શત્રુ હતો. તેમાંજ તેના પ્રત્યેની સઘળી દુશ્મનાવટનું [illegible] કારણ રહેલું હતું. 'સ્પેન-પોર્તુગાલની શાંતિ અને સ્વતંત્રતા, એ શબ્દો કેવળ [illegible] કાગળ ઉપરના અને ભાષણોમાં બોલવાનાજ હતા. તેમાં કશોજ અર્થ હતો [illegible] જે પ્રજાતંત્રની ભાવનાનો નાશ કરવા તેઓ મથતા હતા તે તો નેપોલિયન[illegible] જય પછી ઉલટી વધારે પ્રબળ થઇ હતી અને તે જોઇને તેમના ક્રોધ[illegible] નિરાશાનો પાર રહ્યો ન હતો."

"નેપોલિયન પોતાના જમાનાની વસ્તુસ્થિતિને સારી રીતે [illegible] થી તેની ખાત્રી થઇ હતી કે પોતાના યુદ્ધ-કૌશલ્યમાં અને શત્રુના [illegible] ચારથી ખીજવાએલા નિકૃષ્ટવર્ગના ક્રોધમાંજ તેના બચાવની-એટલે કે તેના [illegible] બચાવની-ચાવી રહેલી હતી. તેની સમગ્ર રાજનીતિમાં પોતાનું [illegible] નહિ [illegible] ફ્રાન્સની આબાદીમાંજ તે પોતાની આબાદી સમજતો [illegible] ઉચ્ચ ભાવનાવાળો અને આદર્શ પરમ નિઃસ્વાર્થી પુરુષ જમાને [illegible] [illegible]."

"ફ્રાન્સમા નેપોલિયને જે સત્તા સપાદન કરી હતી તેનો ખરો આધાર તેની પોતાની ભલાઈપર અને તેને માટે લોકોના–એટલે ખાસ કરીને મધ્યમ અને ગરીબ વર્ગના–આદરભાવ ઉપર હતો ફ્રાન્સની પ્રજા તેના તરફ પ્રેમ રાખતી અને હજીપણ તેનુ પ્રેમપૂર્વક સ્મરણ કરે છે તેનુ ખરૂ કારણ એજ છે કે મનુષ્યની સમાનતાના સિદ્ધાતને તે બરાબર વળગી રહેતો હતો તે નિરતર પ્રજાકલ્યાણના કાર્યોમા મચ્યો રહેતો તેનુ ખાનગી જીવન પરમ શુદ્ધ અને દુર્ગુણોથી રહિત હતું અને સખ્યા, ઉપયોગિતા અને ભવ્યતા–ત્રણે રીતે જોતા આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે એવા તેના જાહેર કાર્યો અવિરતપણે એક પછી એક ઉભા થયાજ કરતા અને તે સર્વ જોઈને પણ પ્રજાનો પ્રેમ તેના તરફ ઢળી જતો હતો તેના રાજ્યમા એક પણ ગરીબ માણસ રોટી ન મળવાથી રખડતો નહિ ફ્રાન્સમાં તેણે ભવ્ય પ્રજાકીય સસ્થાઓની ઉત્પત્તિ કરી હતી બીજા દેશોને મુકાબલે વધારે ન્યાયી કાયદાઓ બાંધી આપ્યા હતા અને રોમન લોકોના સમય પછી કોઈ પણ પ્રજા મેળવી શકી ન હતી એવી કીર્તિ પોતાના દેશને તેણે અપાવી હતી "

'તેના સિપાઈઓ તેના ઉપર ફિદા ફિદા હતા તેને માટે તેઓ પ્રાણ આપવા તૈયાર હતા તેના ઉમદા ગુણ અને મહાનુભાવતા જોઈને તેની પાસે આવનાર શત્રુ પણ શત્રુતા ભૂલીને તેને અનુકૂળ બની જતો હતો લોકોનો તે પરમપ્રિય એટલા માટે પણ હતો કે તેમણેજ તેને રાજા બનાવ્યો હતો કોઈ પણ રાજ્યકર્તા પ્રજાને આવો પ્રિય ન હતો એલ્બાથી નાસી છૂટીને જ્યારે તે પારિસ આવતો હતો ત્યારે તેની આસપાસ લાખો ગરીબ માણસો હતાં અને તેઓમાથી કોઈ પણ તેના સિપાઈ ન હતા દોઢ મહિનાસુધી તેની હાલત એવી હતી કે કોઈ પણ બદમાસ તેનુ ખૂન કરીને લુઇસ ૧૮ ર રાજા (!) ને મારનાર તરીકે નામના અને બૉર્બોનના નામથી નુજતા યુરોપીય રાજાઓ અને ઉમરાવો પાસેથી મોટુ ઇનામ મેળવી શકત. એવુ નીચ કામ કરે એવા બદમાસ તો ઘણાય હતા, પરતુ તેમાથી કોઈને પણ આ કૃત્ય કરવાની હિંમત થઈ નહિ અને પ્રજાની ઇચ્છાને આધારે તે ફરીથી ગાદી ઉપ[illegible] પાછો તેને ખસેડવા માટે દશ લાખ યોદ્ધાની સ[illegible]ની જરૂર પડી! ઉપરાંત તેમણે તેને [illegible] ખસેડ્યો ખરો પણ પ્રજાના હૃદયમાથી તો નજ ખસેડી શક્યા

' [illegible] નેપોલિયનની [illegible] ફ્રાન્સના [illegible] [illegible] હતી [illegible] [illegible] અને તે [illegible] રાજ્ય [illegible] તેની [illegible] કામના હતી [illegible] નહિ [illegible] [illegible] હજી પણ [illegible] સ્મરણ કરે છે

સને ૧૮૧૪ માં બુર્બોન રાજાઓએ પરદેશી રાજાઓની મદદથી તેના ઉપર ફતેહ મેળવી અને તે પ્રજાતંત્રના હિમાયતીને જમીનદોસ્ત કરી નાખ્યો, પરંતુ એજ નેપોલિયન સૌના આશ્ચર્ય વચ્ચે એલ્બાથી નાસી આવ્યો ત્યારે પાછા હજારો લાખો ગરીબ લોકો, જેઓ ગરીબ અને સરળ મનના હોવાથી શુદ્ધ દેશભક્ત હોઈ શકે છે, તેમણે તેનો પિતાની માફક સત્કાર કર્યો અને તેને સહાય કરવા તત્પર થઇ ગયા. તેઓ તેને તદ્દન નિર્દોષ માનતા હતા એમ નથીજ. આ જગત્‌માં સર્વાંશે નિર્દોષ છે પણ કોણ? પણ ભૂખ્યા તીડની માફક પ્રજાને ફોલી ખાનાર રાજાઓના જુલમમાંથી એક માત્ર બચાવનાર તરીકે જ્યારે લોકો તેને વળગતા હતા, ત્યારે તેઓ તેમની મુશીબતો દૂર થવી જોઇએ એવુંજ તેની પાસેથી ઇચ્છી રહ્યા હતા.

રશિયાનો ઝાર અલેક્ઝાન્ડર લાંબો વખત થયાં એવી માગણી કર્યા કરતો હતો કે પોલેન્ડને નવું રાજ્યતંત્ર કદિ પણ નહિ આપવામાં આવે એવી નેપોલિયને બાંહેધરી આપવી, અને વાર્સોના રાજ્યના બળમાં વધારો કરવો નહિ. આ સરતોનો નેપોલિયને અસ્વીકાર કરવાથી ઝાર ઘણો ક્રોધે ભરાયો અને ધમકી આપવા લાગ્યો.

નેપોલિયને આ સમાચાર સાંભળીને કહ્યું, "રશિયા સમજે છે શું? જો પોલેન્ડના રાજ્યતંત્રની પુનર્ઘટના કરવીજ હોત તો શામાટે હું મારૂં સૈન્ય જર્મનીમાંથી બોલાવી લેત? પણ એ પુનર્ઘટના કદિ પણ નહિજ થાય એવી બાંહેધરી આપીને હું એ જાતિને અવનત નહિ કરૂં. જે બહાદૂર પ્રજાએ મારી આવી ઉમદા સેવા બજાવી અને જે ભક્તિ તથા વફાદારીથી મને વળગી રહી છે તેના હિતની વિરૂદ્ધ [illegible] એવી બાંહેધરી હું કદિ નહિ આપું."

ત્યાર પછી ઝારે એક બીજી બેહુદી માગણી કરી કે ડાન્યૂબ નદીનું [illegible] તેનો જમણો કિનારો રશિયાના અધિકાર નીચે રહે એવી નેપોલિયને બાંહેધરી [illegible] પણ તેણે તુર્કી અને આસ્ટ્રિયા સાથે કરેલા કરાર મુજબ આ [illegible] ચલાવવા જેવા કાર્યમાં મદદ કરવાની સાફ ના કહી.

નેપોલિયનની આ નવી મુશીબતોનો પૂરેપૂરો લાભ અંગ્રેજ પ્રધાનમંડળે [illegible] તેની સામે નવી એકસંપી રચવા માટે રશિયાના પાટનગરમાં અંગ્રેજ એલચીએ [illegible] પેરિસના ડાયરેક્ટર [illegible] મુજબ રાજ્યવહીવટ કરનાર ઇંગ્લંડ અને [illegible] ખુદ [illegible] હિમાયતી રશિયા પ્રજાસત્તાક રાજ્યના પક્ષકાર નેપોલિયનની [illegible] હવે એક થઈ ગયા [illegible] નિમકહરામીનો રશિયાને મદદ [illegible] કરી ઉપયોગ થવા લાગ્યો અને ઇંગ્લંડના સરકારી અને [illegible] મદદ આપવાના વચન આપવા લાગ્યા. નેપોલિયન રશિયાની [illegible] [illegible] નહિ એમ [illegible] [illegible] હતા.

રશિયાના દરબારમાં રહેનાર ફ્રેન્ચ રાજપ્રતિનિધિ ડોનશોર્ટ લખે છે કે, ' રશિયાના કહ્યા પ્રમાણે ઈંગ્લંડે રશિયાના દરબારમાં પોતાના છુપા દલાલો નીમી રાખ્યા હતા. તેઓ પોતાના કાવાદાવાથી રશિયામાં ઝાર અને તેના ઉમરાવો વચ્ચે ઉચાટ પેદા કરવાની પેરવી કર્યાજ કરતા હતા ઈંગ્લંડના પ્રધાનમંડળને ખાત્રી થઈ હતી કે જ્યાં સુધી રશિયા તેની સાથે ન જોડાય ત્યાંસુધી ફ્રાન્સની સામે ઉપાડેલી ઝુંબેશ કાર્ય-સાધક નહિ નીવડે આ વાત યુરોપનો દરેક રાજકર્તા સ્વીકારતો હતો અને તેથી બધા રાજાઓ નેપોલિયનને આપેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરી ચૂક્યા હતા એક રશિયા હજી તેની મૈત્રી જાળવી રહ્યું હતું તેને પણ ફોસલાવીને પોતાનો કરી લેવો અને ન માને તો તેનો પણ વિનાશ કરાવવો, આવી ઈંગ્લંડની નેમ મગતીઆ રાજાઓની હાલત હતી. ઝાર પોતે પણ પહેલાના જેવો જોઝો અને વિલાસપ્રિય રહ્યો ન હતો. આસપાસના સંજોગોએ તેને ઘડીને વિચારવંત બનાવી દીધો હતો અને પોતાની હાલની સ્થિતિ કેટલી જોખમભરેલી છે તે વાત તે સમજી ગયો હતો. તેણે મને ખાનગીમાં કહ્યું કે નેપોલિયનની વિરુદ્ધમાં જે જે કાવતરાં રચાય છે તેનાથી તેને વાકેફ કરવાની ઘણી જરૂર છે મેં તમારાથી કશું ગુપ્ત રાખ્યું નથી કેટલીક વાર ડહાપણની હદ ઓળંગીને મેં તમને કેટલીક છુપી વાતો કહી દીધી છે મેં તમને જે જે કહ્યું છે તે બધું તેને કહેજો કે તમારા પગનીચે જ્વાળામુખી છે અને તેણે કરારનો ભંગ કરીને મારા પોતાના રાજ્યમાં મારી સ્થિતિ અસહ્ય કરી નાખી છે મારું આખરનું અને પ્રમાણિક કહેણ તેને કહી દેજો કે જો આખરે લડાઈ જાગશે તો નેપોલિયનને અથવા અલેક્ઝાન્ડરને બેમાંથી એકને રાજ ખોવું પડશે "

જે કરારના ભંગની વાત ઉપર કહેવામાં આવી છે તેમાં સત્ય હકીકત આટલી હતી કે ઈંગ્લંડનો માલ ચોરીછુપીથી દાખલ થતો અટકાવવા માટે નેપોલિયને ઓલ્ડેનબર્ગના પ્રદેશનો બળજોરીથી કબજો લીધો હતો

લડાઈની ખૂનરેજીથી નેપોલિયન એટલો તો કાયર થઈ ગયો હતો કે બીજીવાર લડવા તે ઘણોજ નારાજ હતો તેના રાજ્યને સર્વાંગે સુદૃઢ કરવા માટે શાંતિનીજ પૂરેપૂરી જરૂર હતી. વીસ વીસ વરસસુધી આખા યૂરોપની સામે ટક્કર ઝીલ્યા પછી ફ્રાન્સ વિશ્રાંતિ માગી રહ્યું હતું આવા સંજોગોમાં લડાઈ થતી અટકાવવા માટે નેપોલિયને પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યો રશિયાના દરબારમાં પોતાના એલચીઓ મોકલ્યા અને કહેવડાવ્યું કે હજી આપણો મૈત્રીનો સંબંધ કાયમનોજ છે એમ જાણજો. પોલેન્ડની પુનર્ઘટનામાં પરોક્ષ કે અપરોક્ષ રીતે પોતે કશો ભાગ નહિ લેવાનું વચન ફરીથી આપ્યું અંગ્રેજી માલના બહિષ્કારનો નિયમ પણ ઢીલો કર્યો અને રશિયાનાં અમુક બંદરોમાં પરવાનો ધરાવનાર વેપારીઓ અંગ્રેજી માલ ઉતારી શકે એવી સગવડ કરી આપવાનું વચન આપ્યું પાછલી નુકસાનીનું વળતર આપવાનું કબૂલ કર્યું પણ

રશિયા હવે ઈંગ્લંડના પ્રધાનમંડળના દબાણુ નીચે આવી ગયું હતું. રશિયા નેપોલિયન ઉપર આક્રમણુ કરે તોજ ઇગ્લંડથી ફ્રેન્ચ લશ્કરની સામે ટકી શકાય એમ હતું. ઈંગ્લંડના પ્રધાનમંડળમાં પણુ લડાઇ કરવી એવા મતવાળા પ્રધાનોનું જોર વધારે હતું. નેપોલિયને રશિયાની સાથે જે નમતું આપ્યું તેમાં રશિયાને તેની ઉદારતાને બદલે નબળાઇ જણાઇ. તેથી તેણે પણ છકી જઇને એવી માગણી કરી કે જ્યારે જ્યારે પોલેન્ડ સ્વતંત્ર થવાને માથું ઉંચકે ત્યારે નેપોલિયન તેમને દબાવી દેવાને બંધાય. આ સરત પ્રજાસ્વાતત્ર્યના હિમાયતી નેપોલિયનથી પ્રાણાંતે પણુ સ્વીકારાય એવી નહિ હોવાથી તેણે ધસીને ના પાડી. ×

બેઉ પક્ષે ગંજાવર ધોરણુ ઉપર યુદ્ધની તૈયારીઓ કરવા માંડી. ફ્રાન્સ ઉપરનો ઈંગ્લંડનો દ્વેષ, એજ આ સર્વ મુશીબતનું મૂળ કારણુ હતુ. ઈંગ્લંડ સાથે સલાહ થાય તોજ આખી દુનિયાને શાંતિ મળે તેમ હતું. નેપોલિયનની સ્થિતિ એવી હતી કે ઈંગ્લંડનો કાફલો તેના રાજ્યને બધી બાજુએથી રંજાડી શકે, પણુ તેનાથી ઈંગ્લંડનો વાળ પણુ વાંકો કરાય એમ ન હતુ. બાવીશ માઇલ પહોળી ઈંગ્લિશ ખાડી ઓળંગીને ફ્રાન્સની તોપનો ગોળો ઈંગ્લંડના બંદરને ઇજા કરે એ તો બનવા જોગજ ન હતું; પણુ ઈંગ્લંડનો કાફલો મરજીમાં આવે ત્યારે ફ્રાન્સનાં અને તેનાં મિત્રરાજ્યોનાં બંદરો ઉપર ગોળા વરસાવતો, તેમનાં સંસ્થાનો લૂટતો અને તેમનો વેપાર તારાજ કરી નાખતો. આવી સ્થિતિમાં ઈંગ્લંડ સાથે સલાહ કરવા માટે નેપોલિયને ફરી પણ એકવાર પ્રયત્ન કરી જોયો.

નેપોલિયનના મનમાં સલાહ કરવાની ખરેખરી ઇચ્છા ન હોત તો તે પોતાના દુરાગ્રહી શત્રુઓના આટલી ચીવટથી કાલાવાલા કરત નહિ. તેની પ્રાર્થનાનો તિરસ્કાર કરવામા આવ્યો, તેનું અપમાન કરવામાં આવ્યુ, બિલકુલ શરમ વગર આપેલાં વચનનો ભંગ કરવામા આવ્યો અને તે છતાં પણુ માણુસ જાતના કલ્યાણુની ખાતર તેણે સલાહની પ્રાર્થના કર્યાજ કરી. દશ લાખ સંગીનોના પ્રહારથી છેવટે તેને કચરી નાખવામાં આવ્યો; અને તેનું ઉદાર અંતઃકરણુ સેન્ટ હેલેનાની જિંદગીનો ત્રાસ સહન કરી ન શકવાથી છેવટે જ્યારે તે હતાશ થઇને મરણુ પામ્યો, ત્યારે પછી જેઓ પોતેજ હત્યાકાંડના અપરાધી હતા તેઓએ હત્યાકાંડનો આરોપ તેના ઉપર મૂકીને તેના નામને બટ્ટો લગાડવા પ્રયત્ન કર્યો. આના કરતાં વધારે અનુદાર કૃત્ય જગત્મા બીજુ ભાગ્યેજ થયુ હશે, પણુ ઈશ્વર ન્યાયી છે છેવટે ઇન્સાફના ત્રાજવામાં

× યૂરોપના છેલ્લા મહાયુદ્ધ વખતે મીઠું મીઠું બોલીને સહાય મેળવવાના તથા તે માંડી વાળવામા ગરજને અંગે હાએહા કરી પાછળથી સંયોગ જોઈને ફરી જવાના બનાવો બન્યા છે, તેવી નીતિવાળો નેપોલિયન હોત તો આ વખતે તે પણ તેવી હાએહા કરીને પોતાનુ કામ કહાડી લેવા ચૂકત નહિજ. —સંપાદક

તે બરાબર રીતે તોળ્યા વગર રહેનાર નથી

સલાહને માટે તેની બધી મહેનત ફોકટ ગઇ અને એક બાજુએ સમુદ્ર ઉપર ઈંગ્લંડની સાથે તથા બીજી બાજુએ જમીન ઉપર રશિયાના રાક્ષસી રાજ્યની સાથે અને ત્રીજી બાજુએ ઈંગ્લંડની ઉશ્કેરણી, ઉત્તેજન અને મદદથી તેની સામે લડવાને તૈયાર થએલા સ્પેન અને પોર્ટુગાલના બળવાખોરાની સાથે એકી વખતે બાથ ભર વાની હવે જ્યારે નેપોલિયનને ફરજ પડી ત્યારે તે તેમ કરવાને પણ સજ્જ થઇ ગયો. દીનતાથી સલાહને માટે પ્રાર્થના કરનાર હવે સિંહની માફક ગર્જના કરીને તૈયાર થઇ ગયો અને તેણે પોતાનું સઘળું સામર્થ્ય એકત્ર કરવા માંડ્યું આ કાર્ય બહુજ ભારે હતું પણ એ કાર્યને પહોંચી વળવા જેટલું સામર્થ્ય પણ તેણે દાખવ્યું તેના મિત્રરાજ્યો ઉત્સાહભેર તેની મદદે દોડી આવ્યાં આ યુદ્ધ સ્વાતંત્ર્યવાદ અને રાજાની નિરંકુશ સત્તાના વાદ વચ્ચે હતું ઉદાર રાજ્યતંત્ર અને ઉમરાવોની જૂની જુલમજહાંગિરીની વચ્ચેનું હતું

યૂરોપના દરેક દેશમાં તે વખતે બે પક્ષ હતા–શ્રીમંત તથા ઉમરાવવર્ગ અને બીજો પ્રજાવર્ગ નેપોલિયન પ્રજાવર્ગના મહાબળવાન હૃદય સમાન હતો અને તેના પ્રચંડ ધબકારાની અસર આખા યૂરોપમાં સર્વત્ર પહોંચતી હતી અને ચેતન પ્રસરા વતી હતી ઈંગ્લંડમાં તે વખતે ઉમરાવોનો પક્ષ જોરમાં હતો અને પ્રજાપક્ષ તેમના પગ નીચે દબાઇને કચરાઇ ગયા જેવો થઇ ગયો હતો. હવે ઉમરાવોથી નિ૨ંકુશ થએલું ઈંગ્લંડ [illegible] સત્તાને અર્ધ[illegible] થએલું રશિયા આગળ જણાવ્યું તેમ હવે દોસ્તીના કરારથી જોડાયાં

ઉમરાવવર્ગ સાથે સમાધાન કરાવનારમાંના કેટલાક સૂચના કરી કે પારિસ છોડીને હજારો માઇલ દૂર જવામાં નેપોલિયન ઘણું જોખમ ખેડે છે, કેમકે તેની ગેરહાજરીનો લાભ લઇને કાવત્રાખોરો કાવત્રાં કર્યા વગર રહેશે નહિ. તેના જવાબમાં તેણે કહ્યું કે મારા રાજ્યમાં એવા પક્ષ હેજ નહિ માત્ર અમુક નબળા નકામા ઉમરાવો મારી વિરુદ્ધના ભલા છે પણ મારી પત્નીને જેટલો [illegible] તેઓ ચહાય છે તેના કરતા તેનાથી તેઓ વધારે ડરે છે મારી જિંદગીનું મોટામાં મોટું કાર્ય તો એ છે કે મેં રાજ્યક્રાન્તિની વિનાશકારક જાતીને ખેંચી રાખી છે જો હું ન હોત તો [illegible] અને તમે બધા તેમાં સપડાઇ ગયા હોત મારી મદદ વગર તમે [illegible] કેમ [illegible] રાજ્યતંત્રની વાતો તમે શું કરો છો આ દિલ્લામાં? પ્રજાવર્ગ અને ઉમરાવ વર્ગના ઝઘડાનો અંત લાવવા માટે બેઉ વર્ગમાંથી જે ઉત્તમ હોય તેમને એકત્ર કરી નાખવાની જરૂર નથી? હું તમને દેવાળામાંથી [illegible] આવ્યો છું છતાં તમે તે સ્વીકારતા નથી તો પછી મારે પણ તમારી [illegible] છે? શું હું રાજ્યમાં રાજા નથી

નેપોલિયને પોતાનાં મિત્રરાજ્યોને મદદે બોલાવ્યાં. પ્રશિયા, આસ્ટ્રિયા, પ્રશિયા, બાવેરિયા, સેક્સની, વેસ્ટફેલિયા અને બીજાં નાનાં નાનાં રાજ્યોએ તેની માગણીને ઉદારતાથી જવાબ વાળ્યો. એ પૈકી પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયા સિવાયનાં તમામ રાજ્યોમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યની ભાવના દાખલ થઇ ચૂકી હતી. આસ્ટ્રિયા તો હવે તેની સાથે લગ્નસબંધથી પણ જોડાઇ ચૂક્યુ હતુ. સ્વાતંત્ર્ય અને જોહુકમી વચ્ચે ઝોકાં ખાતું પ્રશિયા પણ ફ્રાન્સના વાવટા નીચે આવીને ઉભું રહ્યું.હવે નેપોલિયન પાસે ઉત્સાહ પૂર્ણ પાંચ લાખ માણસોનું સૈન્ય તેના હુકમ પ્રમાણે વર્તવાને તૈયાર થઇ ચૂક્યું.

પોલેન્ડ તો હર્ષઘેલુંજ બની ગયું. તેને તો એમજ લાગ્યું કે હવે મારા ઉદ્ધારનો શુભ દિવસ આવી પહોચ્યો. આખી પ્રજા એકદમ તૈયાર થઇ ગઈ અને નેપોલિયનના વાવટા નીચે સંપૂર્ણ એકદિલથી ઝૂઝવા માટે ટમટમી રહી. માત્ર તેઓ એટલીજ ઇચ્છા રાખતા હતા કે નેપોલિયન તેમને તેમના જુલ્મી રાજાઓના પંજાનમાંથી છોડાવે. કારણ કે રશિયા, પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયા જેવાં બલિષ્ઠ રાજ્યોથી ઘેરાયલી માત્ર એક કરોડ અને સાઠ લાખની વસ્તીવાળી એ પ્રજા સ્વાતંત્ર્ય માટે જીવ આપવા તૈયાર થઇ હોય તોપણ બીજાની મદદ વગર તેનું કાંઇ વળે તેમ ન હતું. નેપોલિયનની સ્થિતિ હવે સૂડી વચ્ચે સોપારીના જેવી બની ગઇ. તે પોલેન્ડની પ્રજા તરફ તેની પૂરેપૂરી સહાનુભૂતિ હતી પણ આસ્ટ્રિયાનો રાજા તેનો સસરો અને મિત્ર બન્યો હતો; છતાં જો નેપોલિયન પોલેન્ડવાસીઓને સ્વતંત્ર પ્રજા બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે તો તે તરતજ જમાઇને તજી રશિયાના પક્ષમાં ભળી જાય તેવો હતો.

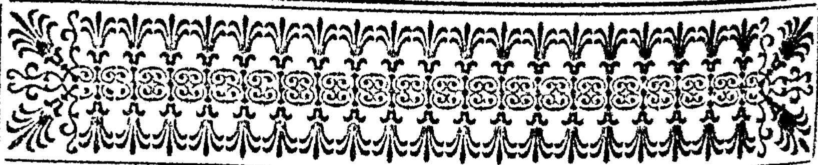
ઝાર અલેકઝાન્ડરે નિમેન નદીને કિનારે પોતાના સૈન્યને એકત્રિત કર્યું, અને એપ્રિલ આખરમાં તેણે પોતેજ આવીને તેની સરદારી લીધી. નેપોલિયન ફ્રાન્સની આંતરિક રાજવ્યવસ્થાને લગતી સૂચનાઓ આપ્યા પછી મે માસની [illegible] તારીખે ડ્રેસ્ડન જવા નીકળ્યો. તેના સૈન્યના કેન્દ્રસ્થાન તરીકે ડ્રેસ્ડન નિમાયું હતું. સાથે રાજરાણી મેરિયા લુઇસા પણ હતી. આખે રસ્તે તેમને [illegible] લોકોએ ભારે આવકાર આપ્યો અને તેમનું દર્શન કરવા [illegible] એકઠા થતા હતા.

ડ્રેસ્ડન બંદરમાં નેપોલિયનના સઘળા મિત્ર રાજાઓ તેને મળવા [illegible]

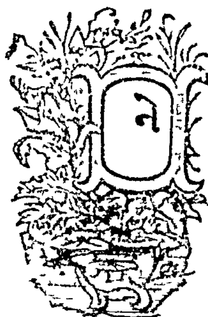
તેનો તિરસ્કાર કરવામાં આવ્યો. તરત જ સૈન્યને કુચ કરવાનો હુકમ થયો. નિમેન નદી ઓળંગતી વખતે તેણે ઑસ્ટર્લિટ્ઝ અને જેનાના સંગ્રામોનું સ્મરણ કરાવી યોદ્ધાઓમાં વીરત્વનો સંચાર કર્યો.

નેપોલિયને આશા રાખી હતી કે આખરે રશિયાને સલાહ કરવાની ફરજ પડશે અને પરિણામે આખા યૂરોપને રાહત મળીને જે નવા સ્થપાયેલા પ્રજાસત્તાક રાજ્યો તેની પાસેથી રક્ષણ માગી રહ્યા હતા તેમનું પણ કલ્યાણ થશે. પોલેન્ડ સ્વતંત્ર પ્રજા બની જશે એ બે કરોડની પ્રજા સ્વતંત્ર થવાથી અને ફ્રાન્સ પાસેથી સ્વાતંત્ર્યના સ્તનનું ધાવણ ધાવીને એવી બળવાન અને ચેતનવંત બની જશે કે ભવિષ્યમાં તે રશિયા, પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયાની એકસંપીને અટકાવનાર આડખીલીરૂપ નીવડશે. આથી રશિયાને ઈંગ્લંડના માલનો બહિષ્કાર કરવાની ફરજ પડતાં ઈંગ્લંડ પણ ભૂખમરાની પીડાથી મહાત થશે અને તેને પણ સલાહ કરવાની ફરજ પડશે. આ સ્વપ્ન ઘણાં ઉદાર, કલ્યાણજનક અને ભવ્ય હતાં. અફસોસ એટલો જ કે યૂરોપની પ્રજાના ક્રૂર નસીબને લીધે તે ફળીભૂત ન થયાં!

સેન્ટ હેલેનામાં એક પ્રસંગે નેપોલિયને કહ્યું હતું કે "આ લડાઈ વર્તમાન સમયમાં ઘણી જ લોકપ્રિય થવી જોઈતી હતી. સર્વની શાંતિ અને સલામતીમાટે તથા સર્વના સાચા લાભના રક્ષણને માટે આ લડાઈ કરવામાં આવી હતી. તેમાં ફતેહ મળી હોત તો યૂરોપના રાજાઓના બળનું સમતોલપણું બરાબર સચવાત, નવા પ્રકારના સંધિના કરારો રચાયા હોત અને હાલ સુલેહશાંતિના ભંગની જે ધાસ્તી રખાય છે તે ટળી જઈને શાંતિનું સામ્રાજ્ય પ્રસર્યું હોત. મારે પોતાને તેમાં કશો અંગત લાભ-ઇચ્છા હતી જ નહિ. માન ભર્યું કામ કરવું અને ભવિષ્યની પ્રજાની આશિષ લેવી એ જ મારી મહેચ્છા હતી, છતાં મારું આ કાર્ય નિષ્ફળ ગયું અને તેથી મારી પડતી થઈ. જાણે લોકમતને પણ ઉમરાવોનો ચેપ લાગ્યો હોય તેમ બધી તરફથી મારી સામે ફરિયાદના અવાજ સંભળાવા લાગ્યા. હું રાજાઓનો પેદા કરનાર હતો છતાં મારા ઉપર રાજઘાતક હોવાનો આરોપ મૂકાયો, પ્રજાઓના હિતને ખાતર મેં મારું સર્વસ્વ જોખમમાં મૂક્યું હતું છતાં મને પ્રજાઓના હકના ઉચ્છેદક તરીકે વગોવ્યો અને રાજાઓ તેમજ લોકવર્ગ જેઓ આજ સુધી એક બીજાના કટ્ટા દુશ્મન હતા તેઓ મારી સામે લડવા માટે એક થઈ ગયા! મારા જુના કાળના તમામ સુકૃત્યો ઉપર બેદરકારીનો પડદો પાડવામાં આવ્યો. હું કહેતો હતો કે જો હું જીવીશ તો પ્રજાવર્ગનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ ફરીથી પાછો મારા તરફ વળશે પણ મારો પગ [illegible] થયો અને એ પ્રેમ મારા ઉપરથી ખર્યો તે ખર્યો જ! પણ જરૂર એક સમય એવો આવશે કે જ્યારે રાજાઓ તેમજ પ્રજાવર્ગ બેઉને મને કરેલા અન્યાયમાટે પસ્તાવું પડશે."

प्रकरण ५२ मुं–मॉस्को तरफ प्रयाण

‘પોલિયનવિષેની જે જે હકીકતોવિષે બધા ઇતિહાસકારો એક મત થયા છે તે વિષે પ્રમાણો ટાંકી ટાંકીને પુસ્તકના કદમાં બિનજરૂરી વધારો કરવાની લેખકની ઇચ્છા નથી. તેના જીવનના મુખ્ય પ્રસંગો દીવાની જ્યોત જેવા સ્પષ્ટ હોઇ પ્રમાણની અપેક્ષા રાખતા નથી. ઇટાલિનાં યુદ્ધો, મિસરપર સ્વારી, આસ્ટર્લિટ્ઝ ફ્રેડલેન્ડ અને વાગ્રામના સંગ્રામોમાટે તેણે કરેલી કુચ, સ્પેનનો વિગ્રહ અને રશિયા ઉપર કરેલુ આક્રમણ, એ સર્વ બિનતકરારે સાબિત થઇ ચૂકયાં છે. તેમનું તો માત્ર વર્ણન કરવાનુંજ પ્રાપ્ત થાય છે. તકરારી સવાલો બહુજ થોડા છે. તેણે પરરાજ્યો અને સત્તા ખૂંચવી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો ? સત્તા મેળવ્યા પછી પણ જનતાના હક્ક છીનવી લેવામાં તેણે પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કર્યો હતો ? જે લડાઇઓમાં ઉતરવાની તેને ફરજ પડી હતી તે લડાઇઓ જગાડવા માટે તે જવાબદાર હતો ? જાફાની કતલ, ડાકિન્ટ એન્ધિયેનને કરેલી દેહાંતદંડની શિક્ષા અને જોસેફાઇનનો ત્યાગ એ વિષે ઇતિહાસકારોને નિર્ણય આપવાનું રહ્યું છે.

આ તકરારી બાબતોવિષે લેખકે સ્પષ્ટપણે લખવાનો યત્ન કર્યો છે અને તે વિષે તેણે સગીન પ્રમાણો ટાંકવા તરફ બનતું લક્ષ આપ્યુ છે હજી પણ કેટલાક એવા માણસો છે કે જેઓ આ યુદ્ધોના ઉત્પાદકોવિષે લોકાપવાદથી ઢરીને સાચો મત દર્શાવતાં ખચાય છે. બુર્બોન વંશીય રાજાઓએ તેમની દોલત, સત્તા, લાગવગ વગેરેનો યથેચ્છ ઉપયોગ કરીને નેપોલિયનના જીવન ઉપર કલંકની કાળાશ ચડાવવામાં બાકી રાખી નથી. તેમનો પ્રયાસ ઘણે અંશે સફળ થયો હતો અને પ્રજાવર્ગના અધિકાર અને સ્વાતંત્ર્યના સમર્થ રક્ષકને વિષે પ્રજાએ ઘણાં વર્ષ સુધી ભૂલ ખાધી છે. લેખકને પોતાને પણ શરૂઆતમાં કુસંસ્કારને લીધે નેપોલિયન તરફ સખ્ત અણગમો ઉત્પન્ન થયો હતો, પણ તેના વિષેની હકીકતોનું બારીક પૃથક્કરણ કરતાં તેની ખાત્રી થઈ છે કે તે એક ઉદારમાં ઉદાર પુરુષ હતો અને એ માન્યતા જાહેર કરતાં લેખક જરા પણ અચકાતો નથી.

૧૧ મી જૂને તેણે કુન્ઝિક છોડ્યુ અને બારમી તારીખે કોનિગ્સબર્ગમાં દાખલ થયો. રશિયાના ઉજ્જડ પ્રદેશમા પોતાના વિશાળ સૈન્યને અનાજ અને બીજી જરૂરી વસ્તુઓની તગી ન પડે તે માટે તેણે કોનિગ્સબર્ગમાં સામગ્રીનો પુષ્કળ ભડાર ભરાવી રાખ્યો હતો તેનું અવિશ્રાત મન આવા અગત્યના કામને લગતી ઝીણી ઝીણી બાબતોને પણ વિસારતુ નહિ તેનો આખો દિવસ અનાજ અને લશ્કરની વ્યવસ્થાને લગતા હુકમો લખવામાં પસાર થયો અને રાત્રિ તેનુ પુનરાવર્તન કરવામાં પસાર થઇ એકના એક સેનાપતિને દિવસમાં છ હુકમો મળ્યા અને તે દરેકમાં તેની અત્યત કાળજી તરવરી આવતી હતી તેમાના એક હુકમમાં લખ્યુ હતુ કે “ આપણા વિશાળ સૈન્યને માટે, આપણે પૂરતી આગમચેતી નહિ વાપરીએ તો કોઇ પણ એક દેશનુ અનાજ ખૂટયા વગર નહિ રહે એકજ ઠેકાણે હુ ચાર લાખ માણસો એકઠાં કરવા માગુ છુ, અને એટલાં બધાં માણસોને માટે તેજ સ્થાનમાંથી પૂરતુ અનાજ મેળવવાની આશા રાખી શકાયજ નહિ માટે આપણે જોઇતી વસ્તુઓ સાથેજ લેવી પડશે. ”

દરેક ઠેકાણેથી ફ્રાન્સના વિશાળ, ભવ્ય અને અપરાજિત સૈન્યની હિલચાલ થવા લાગી. તેમાં લગભગ પાચ લાખ સૈનિકો તથા પૂર લશ્કરી દમામ અને આયુધોથી સજ્જ થએલી એંશી હજાર ઘોડેસ્વારો હતા તેમની સાથે પૂલ બાંધવાની સામગ્રીના છ ભડાર, કિલ્લો સર કરવાનાં સાધનો, હજારો સીધાસામાનનાં ગાડાં તેરસો વીસ તોપો અને તેને ખેચવાની તાલીમ પામેલા એક લાખ સત્યાશી હજાર ઘોડા તથા હજારો બળદ અને ગાડી ગાડાનો અસખ્ય સમૂહ નિમેન નદીના ઉજ્જડ કિનારાની આસ પાસ આવેલાં ઉદાસીન અને સ્મશાન જેવાં શાત જગલોની પ્રગાઢ શાતિને ભેદતા આગળને આગળ માર્ગ કાપવા લાગ્યા

જૂનની ત્રેવીશમી તારીખે ફ્રેન્ચ સેના નિમેનના ભયાનક, ઉજ્જડ ખાવા ધાય એવા કિનારા પાસે આવી પહોંચી સામે કિનારે શત્રુસૈન્યનુ નામનિશાન પણ ન હતુ. બળવાન ફ્રેન્ચ સૈન્યનો અવરોધ કરવાનુ પોતાનામાં સામર્થ્ય નથી એમ જાણીને રશિયનોએ, અર્ધસુધરેલ પ્રજાથી અને સપૂર્ણ આપખુદ રાજસત્તાને અધીન હોવાથીજ સાધી શકાય એવો એક ભયકર ઉપાય યોજી કહાડ્યો હતો ત્યારે નિશ્ચય કર્યો હતો કે યૂરોપ જીતનાર નેપોલિયનથી રશિયા નજ જીતાવો જોઇએ તેથી તેણે પોતાના ત્રણ લાખ સૈનિકોને આજ્ઞા આપી હતી કે ફ્રેન્ચ સૈન્ય સામે ન લડતાં પાછાને પાછા હઠતા જવુ, માર્ગમાં આવતા એકેએક પૂલને દારૂગોળાથી ઉડાવી દેવા શહેરો અને ગામડાંઓને બાળીને વેરાન કરી નાખવાં જ્યાંથી જ્યાંથી શત્રુ સૈન્યને ખોરાક વગેરે મળી શકે તે સર્વનો નાશ કરવો અને આ રીતે તેમને ભૂખે મારીને જીવતા ન જવા દેવા.

નેપોલિયન કિનારા તરફ દોડી ગયો અને નદી ઓળંગવાનાં ત્રણ સ્થાન નક્કી કર્યાં. તરતજ નિમેન નદી ઉપર ત્રણ પૂલ પથરાઇ ગયા અને " શહેનશાહ ઘણું જીવો " પોકારતા સૈનિકોની હારની હાર પૂલ ઉપરથી પસાર થવા લાગી. બે દિવસ અને બે રાતસુધી આ પ્રવાહ નિરંતર ચાલ્યાજ કર્યો. નાસતા રશિયનોને પકડી પાડવા માટે તેણે લશ્કરને આગળ વધવાની આજ્ઞા આપી. માર્ગમાં વેગબંધ વહેતી નદી આવી. તરતના વરસેલા વરસાદથી તેમાં ભારે પૂર આવ્યું હતું. કેટલાક પોલેન્ડના સ્વારોએ સાહસ કરીને પાણીમાં ઝંપલાવ્યું પણ પરપોટાની માફક તેઓ ખેંચાઇ ગયા. થોડાક તરીને સામે કિનારે આવી ગયા પણ ઘણાખરા તો ગયા તે ગયાજ; પરંતુ તે બધાએ ડૂબતાં ડૂબતાં નેપોલિયનનું દર્શન કરી લીધું અને " શહેનશાહ ઘણું જીવો " કહી જળસમાધિ લીધી. આ ઠેકાણે, ત્રણ દિવસસુધી નેપોલિયન રહ્યો. દરમ્યાન તેનું બધું લશ્કર આવી પહોંચ્યું. ત્યાં દવાખાનાં અને પાકી છાવણીઓ બંધાવ્યા પછી તેણે વિલ્ના તરફ કુચ કરી.

પોલેન્ડ પાસેથી રશિયાએ છીનવી લીધેલા મુલકનું વિલ્ના પાટનગર હતું. નેપોલિયને પોતાના સૈન્યના કેન્દ્ર તરીકે તેને પસંદ કર્યું. ફ્રેન્ચો આવી પહોંચ્યાના સમાચાર જ્યારે ઝાર અલેક્ઝાન્ડરને મળ્યા ત્યારે તે પોતાના એક ઉમરાવના દિવાનખાનામાં નૃત્ય કરતો હતો. તેણે તરતજ પાછા હઠવાની આજ્ઞા આપી અને પોતાના અનાજ વગેરે સામગ્રીના ભંડાર શત્રુને હાથ ન જાય તે માટે નાસતા પહેલાં તેમને સળગાવી મૂકવાનો હુકમ કર્યો.

જૂનની અઠ્ઠાવીશમી તારીખે પોલેન્ડના અંગરક્ષકો સહિત નેપોલિયને વિલ્ના નગરમાં જાહેર રીતે પ્રવેશ કર્યો. પોલેન્ડવાસીઓ તેને પોતાના મુક્તિદાતા તરીકે ગણતા હતા, અને હર્ષનાદસહિત પોતાના પ્રજાકીય વાવટા ફરકાવતા હતા. પુરુષો હર્ષઘેલા બની જઇ એકબીજાને આલિંગીને હર્ષાશ્રુ ટપકાવતા હતા. વૃદ્ધ પુરુષો પણ પોલેન્ડના પ્રજાકીય પોશાકમાં સજ્જ થઇને બહાર નીકળી પડ્યા હતા. [illegible] જાતીય મહાસભા મળી અને તેમણે જાહેર કર્યું કે પોલેન્ડ આજથી [illegible] રાજ્ય બની ગયું છે અને વધારામાં નેપોલિયનના વાવટા નીચે એકત્ર થવા [illegible] સઘળા પોલેન્ડવાસીઓને આજ્ઞા કરી. તેમનો આ પ્રસંગે આટલો બધો ઉત્સાહ [illegible] કે એકલા પોલેન્ડ તરફથીજ નેપોલિયનને ઓછામાં ઓછા ૮૫૦૦૦ સૈનિકો આવી [illegible]

પ્રજાજન તરફથી નેપોલિયન પાસે એક ડેપ્યુટેશન આવ્યું. રશિયા [illegible] બન્ને પોલેન્ડના જે પ્રદેશોને સ્વાહા કર્યા હતા તેમને સ્વતંત્ર [illegible] માટે પ્રાર્થના કરી. તેમણે કહ્યું કે:—

" આ માટે અમારી જન્મભૂમિને યુરોપના નકશામાંથી ભૂંસી નાખી [illegible] [illegible] કરી, અમને [illegible]

માતૃભૂમિના ટુકડે ટુકડા કરીને અને તેમ છતાં તેમ રહેવા દેતા ? અરે
આ અપરાધ કર્યો છે ! અમારો સ્વભાવ કે ન્યાયમાં આવે એવો નથી.
આ તો ખોટું છે ! આ તમામ દુઃખ અને નુકસાનને લીધે રશિયા કે
ત્રણે ભાગોએ અમને ટુકડે ટુકડા કરીને નવાં વિભાગ પાડ્યા
અને તલવારથી નાશ કરવામાં આવ્યો અમારી સ્વતંત્રતા હિમાયત ન. ન
ભડકાવ્યો છે અમારા હાથમાં અમારા પ્રદેશ ઉપર ઊંચાં રહે એક પગલું છે.
તે પેઢી અને તલવારથી છીનવાયેલું તે અમને ફરી એક વાર અમારી પોતાની કરી
અને પછી પેઢીઓ પણ અમારે જ રહે. તેની પાસે જે મહાન શક્તિ સંપન્ન
યુગના ઇતિહાસનો જન્મ છે, જેનામાં નેપોલિયન બોનાપાર્ટ જેટલું સામર્થ્ય
હતું છે તેની મદદથી અમને આશા છે તે મહાન અમારી જન્મભૂમિની સ્વતંત્ર
રાજ્યમાં સ્થાપના થવા લાગી.

નેપોલિયન આ બંને રાજ્યોમાંથી બે કોની પાસે ૧ કરોડ દસેકની આશા
હતી અને તેઓ કૃતજ્ઞતાપૂર્વક તેના ગૌરવને માટે પ્રાણાર્પણ પણ કરતા હતા. તેના
રાજ્યથી પ્રતિક્રિયા અને આર્થિક લાભ તેથી ઉઠાવતા અને સામ્રાજ્યમાં માટે
અને વધારામાં સ્વારની ચતુરતામાં દખલગીરી વધારો થાય.

ટાયુરોસાની મારફતે નેપોલિયને જે શબ્દોમાં ઉત્તર આપ્યો છે તેમાં મનની
દ્વિધાભરેલી સ્થિતિ ઉઘાડી રીતે જણાઈ આવે છે. પોલેન્ડવાસીઓને સ્વતંત્ર
થવાના પ્રયાસમાં તે મદદ કરવા ઇચ્છતો હતો પણ તેનાં મિત્રરાજ્યોની લાગણીના
બળવાને ઉત્તેજન નહિ આપવા તે બંધાઈ ચૂક્યો હતો. તેણે જવાબ આપ્યો કે

જ્યારે પોલેન્ડને પહેલી બીજી અને ત્રીજીવાર વહેંચી લેવામાં આવ્યું ત્યારે જો હું
રાજા હોત તો મારી પ્રજાના લશ્કરી બળની મદદ હું તમને ખુશીથી આપત. મેં
વૉરસૉ જીતીને તરત જ તેને સ્વતંત્ર બનાવી દીધું. તમારો ઉત્સાહ અને પ્રયત્નને હું
પસંદ કરું છું. તમારા દાવાને ટેકો આપવા મારાથી બનતું હું કરીશ. જો તમે
સપીવા થશો તો તમારા શત્રુને તમારા હક્ક મંજૂર રાખવાની ફરજ અને
ત્ય પાડી શકશો. પણ ફ્રાન્સથી આટલે દૂર અને ઘણા વિશાળ પ્રદેશમાં તમે
રહેતા હોવાથી તમારે તમારા પોતાના પુરુષાર્થ ઉપર જ આધાર રાખવો પડશે.
વૉરસૉમાં મેં જે જાહેર ભૂરસો જોયો હતો તે જો તમારા જીવનમાં ઉતારશો તો ઈશ્વર
તમને તમારી વાજબી લડતમાં વિજય અપાવશે. સાથે સાથે મારે તમને પણ જ-
ણાવી દેવું જોઈએ કે ઑસ્ટ્રિયાના રાજ્યને છે તેવું અને તેટલું જાળવી રાખવાના
કરાર ઉપર મેં સહી કરી છે. તેવી તેના હસ્તકનો પોલેન્ડનો પ્રદેશ તે ખોઈ બેસે
એવી કોઈ પણ જાતની ચળવળને મારાથી ઉત્તેજન આપી શકાશે નહિ.' ×

× નેપોલિયન જરાપણ કપટી હોત તો આવો સાચો ઉત્તર આપવાને બદલે

છેલ્લા શબ્દો નેપોલિયને ભારે ઉદ્વેગની સાથે ઉચ્ચાર્યા અને દરેક પોલેન્ડવાસીના હૃદયમાં પણ એ શબ્દો સાંભળીને તેવીજ લાગણી પેદા થઈ. નવજીવનવંત પોલેન્ડની મૈત્રીને તે ઇચ્છતો હતો, તે જાણતો હતો કે જૂલ્મની બેડીઓમાંથી તરતની છૂટી થએલી સ્વાતંત્ર્યપ્રાણ પ્રજા, ફ્રાન્સના રાજનૈતિક વિચારોનું ધાવણ ધાવ્યાથી તેની સાથે દૃઢ સ્નેહગાંઠથી જોડાશે; પણ આસ્ટ્રિયા અને પ્રશિયા સાથે નહિ તોડી શકાય એવા કરારથી તે બધાઇ ચૂકયો હતો; તેના સૈન્યને માટે ખોરાક વગેરે મેળવવાના, નવા લશ્કરને બોલાવી મંગાવવાના, ફ્રાન્સની સાથે વ્યવહાર ચલાવવાના અને પરાજય વખતે નાસી જવાના માર્ગ પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયાના રાજ્યોમાં હતા અને તેથી તેના સૈન્યની સલામતીનો કુલ આધાર એ બે રાજ્યોની મૈત્રી ઉપર હતો. તેથી પોલેન્ડવાસીઓની સ્વતંત્ર થવાની કોશિષને તેનાથી ઉત્તેજન ન અપાયું.

નેપોલિયન હવે તેની રાજધાનીથી ચૌદસો માઇલ દૂર ઉજ્જડ અને નિર્જન વેરાન જેવા પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યો હતો. રશિયા તરફથી તેને ઘણી પજવણી કરવામાં આવી હતી તોપણ રશિયા ઉપર સ્વારી લઇ જવામાં તેને વાજબી કારણ હતું કે કેમ તેનો નિર્ણય આપતી વખતે નિષ્પક્ષપાત ઇતિહાસકારના મનમાં અમુક ગુચવણ ઉત્પન્ન થયા વગર રહેતી નથી.

અલબત્ત, ઝાર અલેક્ઝાન્ડરે ફ્રાન્સની સામે દુશ્મનાવટભરેલા ખરીતાઓ પ્રસિદ્ધ કર્યા હતા અને ફ્રાન્સના મહા બળવાન અને કટ્ટા શત્રુ ઇંગ્લંડની સાથે તેણે [illegible] કોલકરાર કર્યા હતા એ પણ સત્ય છે; પરંતુ તેની સાથે એ પણ સત્ય છે કે યુરોપનાં રાજ્યોમાંથી ઇંગ્લંડના માલનો બહિષ્કાર કરાવ્યા વગર તેને મહાત કરી શકાય એમ હતુંજ નહિ. રશિયાએ આ બાબતમાં પ્રતિકૂળતા બતાવીને ફ્રાન્સનું [illegible] બહિષ્કારનું હથિયાર નકામું કરી નાખ્યું હતું અને તેના ઉપર ઇંગ્લંડ જે [illegible] પ્રહાર કરી રહ્યું હતુ તેનાથી બચવાનું તેની પાસે બીજું કોઇ સાધન [illegible]

આટલું છતાં એટલું તો કહેવુંજ પડે છે કે રશિયા ઉપર સ્વારી લઇ [illegible] નેપોલિયનને કશો હક ન હતો. તેની [illegible] સ્થિતિને લીધે તેને આ [illegible] પડયું એ તેનું ભારે કમનસીબ હતું. રશિયાને ફ્રાન્સના માલનો બહિષ્કાર [illegible] તેમજ ઇંગ્લંડના માલને પોતાના રાજ્યમાં દાખલ કરવાનો પૂરેપૂરો હક હતો, [illegible] [illegible] ફ્રાન્સના [illegible] રાજ્યનો વિનાશ થશે કે નહિ એ વિચાર[illegible] [illegible] ન હતો. આવી રીતે રશિયા ઉપર ચડાઈ લઇ જવા માટે નેપોલિયનને [illegible] વખતે તેમ કરવાની તેને જે અનિવાર્ય જરૂરિયાત [illegible]

[illegible]

ધ્યાનમાં લેતાં તેના તરફ કુદરતી રીતે સહાનુભૂતિ ઉત્પન્ન થાય છે

અલબત્ત અલેક્ઝાન્ડરે પણ બે વખત તો પોતાનો દેશ છોડીને ફ્રાન્સ ઉપર વિના કારણ ચડાઈ કરી હતી આ વખતે પણ તે પોતે લીધેલી ગંભીર પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરતો હતો અને નેપોલિયનના કટ્ટા શત્રુની સાથે મનીભાવથી જોડાયો હતો

પણ ફ્રાન્સના લોકનિયુક્ત રાજાની સામે નિરંતર યુદ્ધ જારી રાખવા માટે ઇંગ્લંડના પ્રધાનમંડળને તો ઇતિહાસ દશગણી સખ્તાઇથી તકસીરવાર ઠરાવે છે નેપોલિયનનો વિનાશ કરવા ફ્રાન્સની ગાદી ઉપર બુર્બોન વંશીય રાજાઓને પુનઃ બેસાડવા અને સમુદ્ર ઉપર પોતાનો એકહથ્થો અધિકાર જાળવી રાખવા માટે તેણે એક પછી એક અનેકવાર યૂરોપના રાજાઓની સાથે એકસપીના કોલકરાર કર્યા અને આખા યૂરોપને મનુષ્યરક્તથી રંગી નાખ્યો કોઇ પણ ગૃહસ્થ પોતાનું સ્વમાન જાળવીને સુલેહ કરવાને જે જે પ્રયત્ન કરી શકે તે બધા નેપોલિયને ઇંગ્લંડની સાથે અજમાવી જોયા, પણ તે બધાએ વ્યર્થ ગયા વળી ઇંગ્લંડના ઉમરાવવર્ગનો ભયંકરમાં ભયંકર અપરાધ તો એ છે કે આ બધા ખુનખાર યુદ્ધો જેની માંડી અમરમાંથી ઇંગ્લંડ તેના ભૌગોલિક સ્થિતિને લીધે મુક્ત હતું તે યુદ્ધો તેમણેજ ઉભા કરાવ્યા છતાં તેનો સઘળો દોષ મહાનુભાવ પણ હતાશ અને હતવીર્ય થએલા સેન્ટ હેલેનામાં બંદીવાનની દશામાં સબડતા નેપોલિયનને માથેજ તેમણે મૂક્યો

નેપોલિયન વિલ્નામાં અઢાર દિવસ રહ્યો એટલો વખત તેણે લશ્કરની જરૂરીઆતોમાટે તૈયારી કરવામાં, જીતાયલા અથવા સત્ય કહીએ તો તેની મદદથી સ્વતંત્ર થએલા પ્રદેશોની રાજ્યવ્યવસ્થા કરવામાં ગાળ્યો તેની આટલી કાળજી અને દીર્ઘદૃષ્ટિ છતાં પણ એક પણ લડાઈ લડાયા અગાઉ તો ભૂખ અને શ્રમથી દશ હજાર ઘોડા મરી ગયા અને પચીસ હજાર માંદા સિપાઇઓથી દવાખાના ભરાઇ ગયા! આ અરસામાં વખત લેવા માટે ઝારે સુલેહનું કહેણ મોકલ્યું નેપોલિયને રાજદૂતનો સત્કાર કર્યો પણ જ્યારે તેણે એવી શરત કરી કે ફ્રેન્ચો નિમેન નદીની પેલી પાર જાય તે પછીજ સલાહ કરવામાં આવશે ત્યારે નેપોલિયને દૃઢતાથી ના પાડી અને કહ્યું કે સલાહ કરવીજ હોય તો વિલ્નામાંજ કરવી પડશે. રશિયાને તો ફક્ત થાપ જ ખવડાવવી હતી એટલે તે વાત અટકી અલેક્ઝાન્ડરે પોતાના સૈન્યને વિલ્નાથી દોઢસો માઇલ દૂર આવેલા ડ્રિસા શહેર આગળ એકત્ર કરવા માંડ્યું હતું, પણ જેમ જેમ ફ્રેન્ચો આગળ વધતા ગયા તેમ તેમ રશિયનો પાછા ને પાછાજ હઠતા ગયા તેઓ જે જે માર્ગે થઇને નાઠા ત્યાં ત્યાં બધે શહેરો અને ગામડાંના બળીને તૂટી પડેલાં ખંડિયેર સળગતાં ખેતરોની જ્વાળાઓ અને નિર્દયપણે હાથપગ વગેરે કાપ્યા પછી રઝળતા મૂકેલા બિચારા પોલેન્ડવાસીઓના અર્ધમૃત દેહ—એવી એવી રશિયન પશુતા અને રાક્ષસી પ્રકૃતિની નિશાનીઓ નજરે પડતી. ફ્રેન્ચો ડ્રિસા આગળ

આવી લાગ્યા ત્યારે રશિયનો વળી દેશના મધ્યભાગમાં સો માઇલ વધારે દૂર નાસી ગયા. સત્તાવીશમી જુલાઇએ સવારના પહોરમાં નેપોલિયને એક ટેકરી ઉપર મજબૂત પડાવ નાખીને થોભેલા રશિયન સૈન્યને જોયું. વચમાં ડવીના નદીનો ઊંડો વિશાળ પ્રવાહ વહી જતો હતો. રશિયનોએ તૈયાર કરેલી મજબૂત ખાઇઓ વગેરે ઉપરથી નેપોલિયનને લાગ્યું કે તેઓ હવે લડવાને માટે તૈયાર થઇનેજ બેઠા છે.

ફ્રેન્ચ સૈન્યની અસંખ્ય ટુકડીઓ જૂદી જૂદી દિશાએથી આવી પહોંચવા લાગી. આખા સૈન્ય પૈકી દરેક ટુકડીએ કયે રસ્તે થઇને કુચ કરવી અને કયાં ક્યારે આવી પહોંચવું એ બધું નેપોલિયને એવી અદ્ભુત ચતુરાઇ, દીર્ઘદૃષ્ટિ અને ચોક્સાઇથી ગોઠવી રાખ્યું હતું કે ત્રણસો માઇલની કુચ કરીને બે લાખ સિપાઇઓનું સૈન્ય એકજ દિવસે લગભગ એકજ વખતે ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યું.સ્વાર,પાયદળ, તોપખાનું વગેરે વિવિધ ભારે યુદ્ધસામગ્રી આવી પહોંચતાં દેખીતી રીતે કોલાહલ અને ગરબડાટ દેખાયો; પણ એક મહાન વ્યક્તિ તે સર્વનું નિયમન કરી રહી હતી, એટલે ગરબડાટ જોત જોતામાં શમી ગયો. સેળભેળ થઇ ગએલી ટુકડીઓ સફાઇથી જરા પણ કોલાહલ વગર છૂટી પડી અને પૂર્ણ શાંતિથી વ્યૂહબદ્ધ થઇને પોતાને માટે નિર્માણ થએલી જગ્યાએ જઇને ઉભી રહી.

સવારમાં ઝપાઝપી શરૂ થઈ રશિયનોને દરેક બાજુએથી પાછા હઠવું પડયું. અંધારૂં થતાં યુદ્ધ બંધ થયું. આખો દિવસ રશિયન સિપાઇઓની ઉપરાઉપરિ ટુકડીઓ આવ્યાજ કરતી હતી; તે ઉપરથી નેપોલિયને ધારણા બાંધી હતી કે સવાર પડતાંજ તુમુલ યુદ્ધ શરૂ થશે. સવાર પડતાં પહેલાં તો તે સ્વાર થયો અને વ્યૂહ રચના કરવા મંડી ગયો, પણ રશિયનો કયાં? તેઓ તો રાતમાને રાતમાંજ એવી સફાઇથી પલાયન કરી ગયા હતા, કે કયે રસ્તેથી ગયા તેની પણ નિશાની સરખી જણાઇ નહિ. નેપોલિયન સ્મશાન જેવા નિર્જન બની ગએલા શહેરોમાં દાખલ થયો તેનો માર્ગ રોકવા કોઈ ત્યાં હાજર ન હતું. શહેર ખાલી હતું. શત્રુઓ અન્ન વગેરે સામગ્રી સાથે લઈ ગયા હતા અને ન લઈ જવાય એવા પદાર્થોનો નાશ કરી ગયા હતા. ત્યાંના વતનીઓ જેઓ અસલના પોલેન્ડના રહેવાસીઓ હતા તેઓ નાશી ગયા હતા અથવા નાસતા રશિયનોએ તેમને શહેરમાંથી હાંકી મુકયા હતા.

નેપોલિયન હવે ભારી મુશ્કેલીમાં આવી પડયો. હવે તે લગભગ નિઃસીમ ઉજ્જડ પ્રદેશમા આવીને ફસાઇ પડયો ત્યાંના રહેવાસીઓ નાશી ગયા હતા. ખોરાકનાં સાધન ત્યાં કશાં રહ્યા ન હતાં. તેના ઘોડા ઘાસ વગર અને સિપાઇઓ અનાજ વગર મરી જતા હતા ટિલ્સિટથી પાચસો માઇલિ દૂર તદ્દન ઉજ્જડ પ્રદેશમાં તે આવ્યો હતો. શત્રુઓનો પત્તો ન હતો. ઉન્હાળો અધવાર્યો હતો પણ હજીસુધીએ એક પણ મહત્ત્વનું કામ થયુ ન હતુ. તેણે સેનાપતિઓની સભા બોલાવી. મોટા ભાગનો મત એવો હતો

કે હિમાળો ઉતરીને પડે તે પહેલાં આ વરસે સુખે ત્યાં રહીએ ત્યાં સુધીના જરૂર તેના સિવાયની આ મુકામ શાંતિથી કેટલી પણ ફિકર ન રાખતાં સૈન્યની આવશ્યકતાની પૂર્તિ કરાવી મુખ્ય તથા નિરાંતથી ઘણું આટલું ત્યાં પાર ૧૪ પત્ર કડું ના સેન્ટ, એવો તેનો દૃઢ અભિપ્રાય હતો.

નેપોલિયન મૈં ય વળી પણ બીજા તો ત્યાંથી દૂર રહીને એક મજબૂત ક્રિમલિન સુધી આગળ આવ્યું હતું. ૧૪ મી તારીખે ફ્રેન્ચ સૈન્ય જુદી જુદી ટુકડીઓમાં વિભક્ત કરીને જુદે જુદે રસ્તે થઈને નાસતા શત્રુઓનો માર્ગ રોકી તેના આખું થયું. રસ્તામાં નેપોલિયન આગળની ટોળીઓ તેમની આગળ આવતા રોકાતાં હતાં અને ખોરાક તેમજ આવશ્યકના એકે એક સાધનો નાશ કરેલાં હતાં ગરમી સખત પડતી હતી અને માર્ગમાં ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ મોટી સંખ્યામાં મરણ પામતા હતા ૧૬ મી તારીખે નેપોલિયન રશિયાનો નજીક આવી પહોંચ્યો. ટેકરી ઉપર ચઢીને તેણે દૂરથી શત્રુ સૈન્યને પૂર લશ્કરી દમામમાં ગોઠવાયેલું જોયું. આ તેને પસંદ પડ્યું. "આખરે તેઓ મારા હાથમાં આવ્યા" એવો તેના મુખમાંથી ઉદ્‌ગાર નીકળી ગયો. શહેરની દિવાલો ઉંચી અને મજબૂત હતી અને બધી બાજુએથી મજબૂત બુરજોવડે સુરક્ષિત હતી. ફ્રેન્ચોએ હુમલો શરૂ કર્યો. દારૂણ યુદ્ધ મચી રહ્યું રાત્રિ પડી પણ લડાઈ તો ચાલુજ રહી. મધ્ય રાત્રિ પછી થોડીવારે એક ભયાનક ભડાકો થયો. ધૂમાડાના ગોટેગોટા નીકળવા લાગ્યા અને આખું શહેર અગ્નિના સ્વરૂપમાં ફેરવાઈ ગયું મોટી મોટી ઈમારતો ભડભડ સળગવા લાગી અને દારૂખાનાના ભંડાર પ્રચંડ ધડાકાની સાથે આકાશમાં ઉડવા લાગ્યા નેપોલિયન તંબુની બહાર બેસીને આ દેખાવ જોઈ રહ્યો હતો તેણે કહ્યું, "વિસુવિયસનો જ્વાળામુખી ફાટ્યો તે વખતે નેપલ્સના લોકોએ આવોજ દારૂણ દેખાવ જોયો હતો."

સવાર પડતાં નેપોલિયને એક મિનારાપર ચઢીને દૂરબીનથી જોયું તો રશિયન સૈન્યનો એક ભાગ રાજધાની સેંટ પિટર્સબર્ગ તરફ અને બીજો મોસ્કો તરફ નાસતો હતો તેણે તરતજ માર્શલ નેને મોસ્કો તરફ બનતી ઝડપે કુચ કરી શત્રુના પૂઠ લેવાની આજ્ઞા આપી.

ફ્રેન્ચ લશ્કર નગરમાં તો દાખલ થયું પણ ત્યાં બળતાં ઘર મરી ગએલા અને મરવા પડેલા સિપાઈઓનાં અડધાં બળી ગએલાં અને બળતા શરીરો સિવાય તેમણે કાંઈ ન જોયું તેઓ આ ભયાનક દૃશ્ય જોઈને સ્તબ્ધ થઈ ગયા કેટલાક બિચારાને તો કાંઈક ઝાંખુંક ભાન હતું અને તેઓ દુ:ખના માર્યા બુમબરાડા પાડી રહ્યા હતા નેપોલિયને બીજા કશાપર લક્ષ ન આપતાં પ્રથમ તો જેઓ જીવતા હતા તેમને બચાવી લઈને તેમની સારવાર કરવાની આજ્ઞા આપી તેમના મિત્રો તેમને તજી ગયા હતા, પણ નેપોલિયનનું દયાળુ હૃદય શત્રુઓને પણ દુ:ખી હાલતમાં

છોડી જવા ઇચ્છતું ન હતું.

એક ખ્રિસ્તી પાદરી સાચા ખ્રિસ્તીની માફક આવા આફતના સમયમાં બળતા શહેરમાં બહાદૂરીથી રહીને પીડાતા માનવબંધુઓની સેવાચાકરી કરી રહ્યો હતો. નેપોલિયન અને ફ્રેન્ચો તરફ રશિયન પ્રજાની અપ્રીતિ ઉત્પન્ન કરવાના હેતુથી રશિયાના ઉમરાવવર્ગે એવી અફવા ફેલાવી હતી કે નેપોલિયન રાક્ષસનો અવતાર હતો, અને મનુષ્યોની કતલ કરવામાં તે આનંદ માનતો હતો. ઉમરાવો અને આપખુદી રાજસત્તાથી કાયર થઇ ગએલો, સ્વત્વ ગુમાવી બેઠેલો અને ગુલામી હાલતમાં સબડતો ખેડુતવર્ગ નેપોલિયનના પક્ષમાં ન ભળી જાય તે માટે તેમને ભડકાવવા સારૂ આવી આવી જૂઠી વાતો તેમણે ફેલાવી હતી. ઉપર કહેલા પાદરીને કાને આ વાત આવી હતી. નેપોલિયનની રૂબરૂમાં જઇને તેણે આ શહેરનો નાશ કરવા માટે તેને નિડરપણે ઠપકો આપ્યો. તેની સઘળી વાત ધ્યાનથી તથા માનપૂર્વક સાંભળી રહ્યા પછી નેપોલિયને તેને પૂછ્યું, “ તમારૂં દેવળ બળી ગયું છે ? ”

પાદરીએ જવાબ આપ્યો, “ ના સાહેબ. તમારા કરતાં ઇશ્વર વધારે બળવાન છે. આ શહેરનો નાશ થવાથી જે જે ઘરબાર વગરનાં થયાં તેમને મેં મારા દેવળમાં આશ્રય આપ્યો છે તેથી ઇશ્વર તેનું રક્ષણ કર્યા વગર નહિજ રહે.”

નેપોલિયને કાંઇક લાગણીસહિત કહ્યું, “ સાચું કહો છો. લડાઇનો ભોગ થઇ પડેલાં નિર્દોષ માણસોની ઇશ્વર જરૂર સંભાળ લેશે. તમે દાખવેલા ધૈર્ય માટે તમને તે સારૂં ફળ આપશે. જાઓ, સાધુ પુરુષ ! તમારી પવિત્ર જગ્યાએ પાછા જાઓ. જો બધા પાદરીઓએ તમારી માફક પોતપોતાની જગ્યા ન છોડી હોત અને જે પવિત્ર કાર્ય તેમને પરમાત્મા તરફથી મળ્યું હતું તેને કાયરતાથી તજી દીધું ન હોત તો મારા સિપાઇઓ પવિત્ર દેવાલયોને છેડતજ નહિ. દેવાલયો તમારા જેવા સાધુચરિત સંતજનોને લીધેજ પવિત્ર હોય છે અને જ્યાં તેવા સંત નથી હોતા તે દેવાલયના નામને પણ યોગ્ય નથી. મહાત્મન્! આપણે બન્ને ખ્રિસ્તનાજ અનુયાયીઓ છીએ. તમારો ઇશ્વર તેજ અમારો પણ ઇશ્વર છે.”

આટલું કહીને નેપોલિયને તે ભલા પાદરીને થોડાક અંગરક્ષકો અને જરૂરી વસ્તુઓસહિત માનભેર પાછો મોકલ્યો. દેવળમાં ભરાઇ બેઠેલા લોકોએ જ્યારે ફ્રેન્ચ સિપાઇઓને જોઇને ભયની મારની ચીસ પાડી ત્યારે પાદરીએ સર્વને સાંત્વન આપતાં કહ્યું—

“ તમે ડરો નહિ. હું નેપોલિયનને મળી આવ્યો છું. [illegible] [illegible] ! [illegible] [illegible] [illegible]

નથી, તે તો આપણા શહેનશાહ સાથે રાજનૈતિક કારણોને લીધે લડે છે તેના સિપા-
ઈઓ આપણા દેશના સિપાઈઓ સાથેજ લડે છે તેઓ નિઃશસ્ત્ર પુરુષો, સ્ત્રીઓ
અને બાળકોની પણ કતલ કરે છે એમ જે આપણને કહેવામાં આવ્યું છે તે હડ-
હડતું જૂઠાણું છે" પછી તેણે ઈશ્વરનો પાઠ માગ્યાને એક ભજન ગાયું અને
આંખમાં અશ્રુસહિત સર્વ તેમાં સામેલ થયાં

નાસતા રશિયનોની ટુકડીઓ ફ્રેન્ચોના સપાટામાં આવતી ગઈ અને ઘાસની માફક
કપાઈ જવા લાગી નાસનારાઓ પૂર ઝડપથી નાસતા હતા અને તેમની પૂંઠે
ફ્રેન્ચો વિફરેલી કૂતરાની માફક દોડયા આવતા આટલી આટલી ફતેહ મેળવ્યા છતાં
પરાજયમાંથી ઉત્પન્ન થતી તમામ મુશ્કેલીઓ નેપોલિયનને સહન કરવી પડતી હતી તેની
આસપાસના પ્રદેશને તે દેશના માલીકેજ લૂંટી બાળી ઉજ્જડ કરી નાખ્યો હતો
તેથી સૈન્યને ખોરાકની વસ્તુઓ ઘણીજ મુશ્કેલીથી મળી શકતી હતી લશ્કરમાં ભૂખ
અને શ્રમને લીધે ઝપાટાબંધ ઘટાડો થતો હતો બળતા શહેરનાં પંદર ઇંટેરી મકાન
બચ્યાં હતાં તે બધાં માંદા અને ઘવાયેલા સિપાઈઓથી ભરાઈ ગયાં હતાં. દાકતરો
પાસે પાટા બાંધવાનાં કાપડ ખૂટયાં ત્યારે પોતાનાં ખમીસ ફાડી ફાડીને તેઓ પાટા
બાંધવા લાગ્યા આખર તે પણ ખૂટયાં ત્યારે કાગળ અને જંગલી વનસ્પતીની રૂઆં-
ટીનો ઉપયોગ તેમને કરવો પડયો કેવળ ભૂખમરાથીજ ઘણા સિપાઈઓ મરી ગયા.
શહેનશાહને આ જોઈને ઘણો ઉંડો ખેદ થતો અને છાવણી ઉપર નિરાશાનું ઘેરૂં
વાદળ છવાઈ ગયું પાછા ફરવાથી આખા યૂરોપમાં હલકા પડવાનું જોખમ હતું
હતા ત્યાંને ત્યાં પડી રહેવાથી સર્વના પ્રાણ જવાની ખાત્રી હતી તેથી ગમે તેમ
થાય તોપણ આગળ વધવું એજ નિરાશાની છેવટની આશા હતી

અલેક્ઝાન્ડર પોતાના લશ્કરને અધે રસ્તે છોડીને ઉતાવળે પગલે રશિયાની
પ્રાચીન રાજધાની મોસ્કો ગયો નેપોલિયને પોતાના કંટાળી ગયેલા અને ભૂખથી
અધમુઆ થયેલા સિપાઈઓ સાથે પાંચસો માઈલની મજલ કાપીને મોસ્કો જવાનો
નિશ્ચય કર્યો ત્યાં પોતાના સૈન્યને માટે પૂરતી ખોરાકી અને આશ્રયસ્થાન મળી
શકશે એવી તેની ધારણા હતી તેણે એમ કદિ પણ નહિ ધાર્યું કે ઝાર એ ત્રણ
લાખની વસ્તીવાળા શહેરને પણ સળગાવી મૂકશે!

અલેક્ઝાન્ડર થોડા દિવસ મોસ્કો રહ્યો અને જો તે શહેર નેપોલિયનના હાથમાં
આવે તો તેને આખુંને આખું સળગાવી મૂકવાની પૂરતી તૈયારી કર્યા પછી તે પોતાની
રાજધાની સેન્ટ પીટર્સબર્ગ જવા ઉપડી ગયો. ત્યાં જઈને રશિયાને મળેલી ઉપરા
ઉપરિ ફતેહ (!) માટે તેણે ઈશ્વરનો જાહેર રીતે આભાર માન્યો. આ સમાચાર
સાંભળી નેપોલિયને કહ્યું તેઓ એકલા માણસની આગળ નહિ પણ ઈશ્વરની
આગળ પણ જૂઠું બોલવાની હિમ્મત ચલાવે છે!

ઓગસ્ટની ૨૮ મી તારીખે નેપોલિયને મોસ્કોનો રસ્તો લીધો, અને [illegible] વિટંબણાની શરૂઆત થઈ. દિવસ ને રાત કંટાળેલા, થાકેલા, ભૂખે [illegible] પણ, શત્રુસૈન્યનું મુખદર્શન કરીને પોતાનું બધું દુઃખ ભૂલી જતા ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ દરેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓની સામે માર્ગ કાપતા અને શત્રુની ટુકડીઓની સાથે ઝપાઝપી કરતા સપ્ટેમ્બરની ચોથી તારીખ સુધી આગળ વધ્યા. અહિં [illegible] બોરોડિનો શહેરની નજીક એક લાખ વીસ હજાર રશિયન યોદ્ધાઓને [illegible] પડાવ નાંખેલા હતા. રશિયન સેનાપતિ [illegible] મોસ્કોના બચાવને માટે મજબૂત [illegible] કરીને ફ્રેન્ચોની રાહ જોતો આ ઠેકાણે ઊભો હતો. [illegible] ચારે તરફ [illegible] હતી અને આસપાસ ઘણી દૂરસુધી તોપનો [illegible] એક નજીકની ઊંચી ટેકરી ઉપર [illegible] પણ [illegible] ઊભો કર્યો હતો.

એક [illegible] ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ [illegible] હાથમાં [illegible] [illegible] નેપોલિયન સૌની આગળ દોડી ગયો અને [illegible] [illegible] શત્રુ ઉપર [illegible] [illegible] સેનાપતિઓને [illegible] [illegible] માટે [illegible] વાંચવાથી—

[illegible]

તેણે આરામ લેવાની નાખુશી ના પાડી. મધરાત થતાં સુધી તેણે હુકમો જખામા કર્યાં અને રશિયનો હજી તેમની જગાએ છે કે કેમ તેની તપાસ કરવા માટે જાસૂસો દોડાવ્યા. રાત્રિ ઘણી ગંભીર અને ઉદાસીન હતી. નેપોલિયનના ચહેરા ઉપર ઉદાસીનતાના કાળા પડછાયા પડવા લાગ્યા હતા. થોડાજ વખતમાં તેની પાયમાલી લાવનાર આપત્તિરૂપી વાદળની ઝાંખી કાળી છાયા તેના માર્ગ ઉપર પથરાવા લાગી હતી. વિપત્તિના સમાચાર એક પછી એક આવતાજ ગયા. તેજ રાત્રે એક ઘોડેસ્વાર મારતે ઘોડે ચાલ્યો આવ્યો અને સ્પેનમાં સાલામાંકાના સંગ્રામમાં ફ્રેન્ચ સૈન્યના થએલા સંપૂર્ણ પરાજયના તથા વેલિંગ્ટને માડ્રિડ જીત્યાના સમાચારના પત્રો તેના હાથમાં મૂક્યા. થોડા વખતપરજ તેને પૈગામ મળ્યો હતો કે રશિયાએ તુર્કો સાથે સંધિ કરી હતી અને તુર્કસ્તાન આગળથી છૂટું થએલું રશિયન સૈન્ય તેના તરફ ચાલ્યું આવતું હતું. બીજી તરફથી મિત્રદ્રોહી સ્વીડનના રાજા બર્નાડોએ રશિયાના ઝાર સાથે શરમભરેલી સલાહ કર્યાના સમાચાર પણ તેને મળી ચૂક્યા. રશિયાના ઝારે પ્રકટ કરેલાં જાહેરનામાંની અંદર તથા તેની લડવાની પદ્ધતિમાં એવી દુષ્ટતા અને શેતાનિયત જોવામાં આવતી હતી કે એકવાર તો પોતાનો વફાદાર મિત્ર આવો કટ્ટો શત્રુ શાથી બની ગયો હશે તે નેપોલિયનને ઘણું વિસ્મયકારક લાગ્યું અને પોલેન્ડવાસીઓને એજ ઝારની ખાતર પોતે મદદ ન આપી તે ભૂલને માટે પોતે પસ્તાવો કરવા લાગ્યો

આવા દુઃખદાયક સમાચારની વૃષ્ટિની સાથે તેજ ઘડીએ સુખની, સાંત્વનની રૂપેરી વાદળી પણ ચળકી. એક બીજો સ્વાર હાજર થયો તે રાજરાણી મેરિયા લુઇસાનો પત્ર તથા નેપોલિયનના લાડકા પુત્રનું રમણીય ચિત્ર લાવ્યો હતો. સવાર થવાને અને દારુણ યુદ્ધની શરૂઆત કરવાને હવે થોડીજ વાર હતી બધા એમ ધારતા કે રાજકુમારના ચિત્રવાળી પેટી હમણાં નેપોલિયન નહિ ઉઘડાવે, પણ તેણે તરતજ પેટી તોડવાની આજ્ઞા કરી અને પુત્રની પ્રતિકૃતિ જોઇ તેની આંખમાંથી અશ્રુબિન્દુ ટપકયાં રાજકુમાર પારણામાં બેઠો બેઠો રમત કરી રહ્યો હોય એવો તેને ચીતર્યો હતો પુત્રવત્સલ પિતાની એવી ઇચ્છા હતી કે બધા અમલદારો અને બની શકે તેટલા સિપાઇઓ આ ચિત્ર જુએ તેથી તેણે તેને તંબુની બહાર ખુરશી ઉપર મૂકાવ્યું અને સેંકડો લડાઈમાં ઘવાઇ રીઢા થએલા ખરબચડી આકૃતિવાળા સિપાઇઓ રાજપુત્રનું શાંત સુખી જીવનનું ચિત્ર નિહાળતા ઉભા રહ્યા. થોડીવાર પછી નેપોલિયને તેના ખાનગી મંત્રીને કહ્યું “ તેને અંદર લઇ લો અને સાચવીને મૂકી રાખો લડાઈ જોવાને હજી તેને બહુ વાર છે ”

પછી તે પોતાના તંબુમાં ગયો. થાક અને ચિંતાથી તેનું ગળું સૂકાઈ ગયું હતું અને મનમાં અત્યંત અશાંતિ થતી હતી તેની ઉંઘ તો સાવ ઉડીજ ગઇ હતી તેને

પોતાના થાકી ગએલા અને ભૂખથી નિર્માલ્ય થઇ ગએલા ગરીબ સિપાઇઓને માટે ઘણીજ ચિંતા થતી હતી અને આજની લડાઇનો સખત પરિશ્રમ તેમનાથી સહન નહિ કરી શકાય એવી તેને ભારે ધાસ્તી હતી. આ અણીના વખતમાં તેનો છેલ્લો આધાર પેલા પ્રખ્યાત સ્વારોની પલટણ ઉપરજ હતો. તેણે દરેકને ત્રણ દિવસ ચાલે તેટલાં બિસ્કિટ અને ચોખા અપાવવાનો હુકમ કર્યો અને વખતે તેમ કરવામાં બેદરકારી ન થાય તે માટે તે જાતે ઉઠ્યો અને જ્યાં તે સ્વારો પડયા હતા ત્યાં જઇને પૂછપરછ કરી આવ્યો. ત્યાંથી પાછા ફરીને તેણે થોડીવાર જેવી તેવી ઉંઘ લીધી. પાછો તે બેઠો થયો અને બે હાથપર તાવથી ધગધગી ગયેલું માથું ટેકવીને ઘણો ઉદ્વેગભર્યા વિચાર કરતો પથારીમાં બેસી રહ્યો. શોકાતુર અવાજે તે બોલ્યો, "લડાઈ એ જંગલી માણસોનો ધંધો છે. એક મહત્ત્વની લડાઇ નજીક આવી ઉભી છે. ખરેખર ભયંકર લડાઇ લડવાની છે; તેમાં મારે વીશ હજાર સિપાઇઓ ખોવા પડશે."

આગલા દિવસથી તેના શરીરને ઘણીજ તીવ્ર પીડા થતી હતી. સ્વારીમાંથી ઘણીવાર તે ઉતરી પડતો અને એકાદ તોપ સાથે માથું ટેકવીને બેસી જતો. તાપ, શ્રમ અને ચિંતાથી તેના શરીરમાં વ્યાધિએ ઘર કર્યું હતું. તેથી તેના શારીરિક અને માનસિક બળને પણ ઘસારો પહોંચ્યો હતો. ઉપરાંત સખ્ત અને વારંવાર આવતી ઉધરસથી તેનો શ્વાસ પણ રૂંધાઇ જતો હતો.

પ્રભાતનું પહેલું કિરણ ફૂટતાંજ નેપોલિયન પાછો ઘોડેસ્વાર થયો અને તેના મુખ્ય સેનાપતિઓ પણ તેની આસપાસ આવી ઉભા. તેના અદ્ભુત મનોબળે શારીરિક પીડાને દબાવી દીધી. રાત્રિનો અંધકાર દૂર થતો હતો અને ક્ષિતિજમાંથી સૂર્ય ધીમે ધીમે ઉંચે આવતો હતો. નેપોલિયને કહ્યું "જુઓ આ આસ્ટરલિટ્ઝના સૂર્યનું દર્શન કરો." આ ઉત્સાહક શબ્દો આખા ફ્રેન્ચ સૈન્યમાં વીજળીની ઝડપથી ફરી વળ્યા અને ચારે તરફથી ઉત્સાહના પોકાર સંભળાવા લાગ્યા. એક ટેકરી ઉપરથી તેણે રશિયન લશ્કરની ઝડપથી થતી હિલચાલ તપાસી. પોતે [illegible] ન જાય તે સારૂ તેણે માત્ર થોડાજ અંગરક્ષકો સાથે રાખ્યા હતા; [illegible] તેને ઓળખી લીધો અને ભયંકર લડાઇની શરૂઆત કરનાર [illegible] આ નાનકડી ટોળીમાં થઇને સડસડાટ કરતો ચાલ્યો ગયો.

નેપોલિયનની આજ્ઞા થતાંજ અસંખ્ય વજ્રનિનાદથી [illegible] ભયાનક [illegible] પ્રારંભ થયો. [illegible]

પણ એટલામાં તો તે નિડર યોદ્ધો ધૂળ ખંખેરીને ઉભો થયો અને કહેવડાવ્યું કે હજી હું જીવતો છું અને પાછો મોખરે જાઉં છું જનરલ રૅપને ચાર ઘા વાગ્યા અને તેને લોહીલુહાણ હાલતમાં તંબુમાં આણ્યો. આ તેનો બાવીશમો જખમ હતો. નેપોલિયન તેને જોવા ગયો અને પ્રેમથી તેનો હાથ પકડીને કહ્યું, "વારંવાર ઘાયલ થવાનું તારાજ ભાગ્યમાં લખ્યું છે કે શું ? આખા દિવસમાં ફતેહના અને મૃત્યુના સેંકડો પેગામ તેને મળતાજ ગયા. ઉદાસીન વૈરાગ્યવાન ચિત્તે તે સર્વ સંદેશા સાંભળતો પણ તેની નજર, તેનું ધ્યાન તે રણયજ્ઞમાંથી ખસતું નહિ. મનને અસ્થિર કરે એવા ગમે તેટલા સમાચાર મળ્યા છતાં તે અચૂકપણે પોતાના ભયાનક લશ્કરી બળનું નિયમન કર્યેજ જતો હતો લડાઇના આરંભથીજ તેણે લડાઇની રૂપરેખા ઘડી દીધી હતી અને ફતેહની તેને સંપૂર્ણ ખાત્રી હતી તેના બાદશાહી સ્વારની પલટણો તો અનામત ખાતેજ ઉભી હતી એકવાર દેખીતી રીતે ભયભરેલી હાલત આવી ગઇ અને એ વીસ હજાર સ્વારોને છોડી મૂકવાને સેનાપતિ બર્થિયરે ઘણુંએ "માણ્યુ કર્યું પણ નેપોલિયને ઠંડે પેટે કહ્યું, " તેમના વગરજ આપણે જીતી શકીશું, કદાચ આવતી કાલેજ બીજી લડાઇ લડવાનો વખત આવ્યો તો શું કરશો ? બીજી વાર ફ્રેન્ચ લશ્કરની ભયંકર કતલ થવા લાગી અને તેઓ હઠ્યા, હાર્યા એવું બધાને જણાયું ત્યારે પણ તેણે શાંતિથી કહ્યું, " હજી ખરી લડાઇને વાર છે બે કલાક પછી તમે જોઇ લેજો "

તેની ગણત્રી સાચી હતી ફ્રેન્ચોની સુવ્યવસ્થિત હિલચાલનું રશિયનો ઉપર વધારે વધારે દબાણ થવા લાગ્યું દરેક ઠેકાણે તેમની ગભરાટમાં પડેલી અને અવ્યવસ્થિત થએલી ટુકડીઓ ઉપર નવી નવી તોપોનો માર પડવા લાગ્યો રશિયનો હવે હાર્યા અને ખાઇઓ તથા દિવાલોની પાછળ ભરાયા નિડર ફ્રેન્ચો તેમના તોપખાના તરફ ધસી ગયા તેઓ સંગીનના પ્રહારથી ગભરાયલા રશિયનોને વીંધતા તથા ઘાયલ થએલાને અને મરેલાને પગતળે ખુંદતા કચરતા સમુદ્રની ભરતીના વેગથી ધાડાબંધ કરીને શત્રુના તોપખાના ઉપર તૂટી પડ્યા. છેવટે એક મજબૂત બુરજની આસપાસ યુદ્ધનાં તમામ મોજાં એકઠાં થતાં ગયાં અને યુદ્ધની સમગ્ર બીહામણાતાનું કેન્દ્રસ્થાન ત્યાંજ બની એમ લાગ્યું એ બુરજ અને મોરચાની મજબૂત દિવાલોની ઉપર અને તેમની પાછળ રહીને એક લાખ યોદ્ધાઓ બાથંબાથ આવી ગયા હતા. ભભકના ધૂમાડાના ગાઢ વાદળા નીચે તેઓ ઢંકાઇ ગયા હતા તેની અંદરથી વીજળીના જેવા ઝબકારા અને પ્રચંડ ગર્જનાઓ થતી હતી મધ્યરાત્રિના જેવો ઘોર અંધકાર તે જગ્યાએ મચી રહ્યો હતો અને તેની અંદર પાયદળ સ્વાર તોપો અને તોપ ફોડનાર માણસો અને ઘોડાઓ મોજાંની માફક એક બીજા તરફ ધસ્યા જતાં હતાં. આ દારુણ જ્વાળામુખીનું નેપોલિયન શાંતિથી અવલોકન કરી રહ્યો હતો પણ આ ભયા

નક કાર્ય લાંબો વખત ચાલુ રહ્યું નહિ. મનુષ્યરક્તથી અગ્નિ હોલવાઇ ગયો, તોપખાનાના ધડાકા શાંત થયા. પવનના ઝપાટાથી ધૂમાડાનાં વાદળાં વિખેરાઇ ગયાં અને આથમતા સૂર્યનાં કિરણમાં વિજયી થએલા ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓનાં હથિયાર, બખ્તર અને શિરપેચ ચળકવા લાગ્યાં.

સૂર્ય આથમતો હતો. રશિયનો નાસતા હતા પણ તસુ તસુ જગ્યાને માટે મક્કમપણે લઢતા જઇને નાસતા હતા. જો નેપોલિયને બાદશાહી સ્વારોની પલટણ છોડી મૂકી હોત તો શત્રુસૈન્યની ઘણીજ ભારે ખુવારી થાત; પણ શાણપણ અને દયાભાવની પ્રેરણાને વશ થઇને તેણે તેમ કરવાની ના પાડી. વળી તેણે પોતાની હમેશની ટેવ મુજબ આ ફતેહનો યશ પોતે ન લેતાં સેનાપતિઓને અને બહાદૂર સિપાઇઓનેજ આપ્યો.

ફ્રેન્ચોને યશ તો મળ્યો પણ આજે યશનો ઉલ્લાસ ન હતો. ઊંડા ઉદાસીન વિચારમાં ગરકાવ થઇ ગએલો નેપોલિયન શાંત બેસી રહ્યો હતો. આજે કોઇનો ભાઇ, તો કોઇનો મિત્ર હણાયા વગર રહ્યો ન હતો. ત્રેતાળીશ સરદારો મરાયા અથવા ઘાયલ થયા હતા. ત્રીશ હજાર સિપાઇઓ શત્રુની તલવાર કે ગોળાથી કપાઇને કે વીંધાઇને રણક્ષેત્રમાં પડયા હતા. બોરોડિનોની ફતેહથી હજારો સ્ત્રીઓએ તેમના પતિ અને બાળકોએ તેમના પિતા ગુમાવ્યા. એ દુઃખદ સમાચારથી આખા પારિસ નગર ઉપર શોકની છાયા ફરી વળી. રશિયાને થએલું નુકસાન તો એથી એ ભારે હતું. તેના પચાસ હજાર રશિયન સિપાઇઓ લોહીલુહાણ થઇને મેદાનમાં પડયા હતા.

સૂર્ય તો હજી આથમ્યોએ ન હતો. નાસતા રશિયનો અને તેમની પૂંઠે પડેલા ફ્રેન્ચોની તોપોનું ઘેરૂં ગર્જન હજી દૂરથી પણ સંભળાતું હતું છતાં નેપોલિયન ઘોડેસ્વાર થયો અને મરતા પડેલા તથા મરેલા સિપાઇઓથી છવાયલા રણક્ષેત્રમાં ફરવા લાગ્યો. આ દ્રશ્યની ભયાનકતા અને બીભત્સતાની કલ્પના પણ થઇ શકે એમ ન[illegible] આકાશમાં વાદળ ચડી આવ્યું અને ઠંડા પવનના સુસવાટ સાથે વરસાદનું ઝાપટું પડવા લાગ્યું. ઘાયલ થએલા સિપાઇઓ, જેમનામાં ઉઠવાની પણ શક્તિ ન હતી, અને જેમનામાંથી કોઇના હાથ તો કોઇના પગ કપાઇ ગયા હતા, તે જેમ તેમ પેટે ચાલીને આસપાસના ખાડી કોતરોમાં ભરાઇ જવા લાગ્યા. એક ઘાયલ થઇને પડેલા રશિયન સિપાઇ ઉપર નેપોલિયનના ઘોડાનો પગ પડ્યો, જેથી તે ચીસેચીસ પાડી ઉઠયો. નેપોલિયન તેની આર્ત ચીસથી ચમકી [illegible] તેની બરદાસ્ત કરવાની આજ્ઞા કરી. કોઇએ કહ્યું કે, "એ તો રશિયન છે." [illegible]ને ઉત્તેજિત જવાબ આપ્યો કે, "લડાઇ પૂરી થયા પછી કોઇને શત્રુ ન માનવો જોઇએ પણ તેને મનુષ્ય ગણવો જોઇએ." [illegible]

[illegible]

પકડેલા સિપાહીઓની મારામારી પણ રાખતો હતો.

રશિયન લશ્કર મૉસ્કો તરફ નાસતું ગયું. રસ્તામાં જ્યાં ગામ મળતે ત્યાં ત્યાં ઘાસ ચારો ફ્રેન્ચોને તેઓ આપતા નહિ, ઉપયોગી ચીજ ઉડાવી દેતા, ગામડાંઓ અને ખેતરો બળાવી મૂકતા, અને બિચારા ભૂખની હાલત ભોગવતા ખેડૂતોને ઘર-બાર વગરના કરીને ગામમાંથી હાંકી મૂકતા. છ-સાત દિવસસુધી થાકેલા અને ભૂખ્યા લશ્કર સાથે ચાલી ગયેલા ફ્રેન્ચોએ તેમની પૂંઠ લીધી. તેઓ જ્યાં જ્યાં લાગ ત્યાં છાપા માર્યા, પણ તેમની હાલત સુધરી નહિ. અનાજનો એક દાણો કે ઘાસનો એક પૂળો પણ તેમને મળ્યો નહિ. બીજી બાજુએ મૉસ્કોનો સૂબો પણ શહેરને ખાલી કરાવી તેને સદંતર સળગાવી મૂકવાની જબ્બર તૈયારી કરી રહ્યો હતો.

સપ્ટેમ્બરની ૧૪ મી તારીખે એક ટેકરીની ટોચ ઉપરથી નેપોલિયનની નજર મૉસ્કોના ચળકતા ઘુમ્મટ અને મિનારા ઉપર પડી. આ સમાચાર સૈન્યમાં પ્રસરી ગયા અને "મૉસ્કો ! મૉસ્કો !" ના હર્ષનાદ ચોતરફથી સંભળાવા લાગ્યા. મૉસ્કોના દર્શનથી થાકેલા ભૂખ્યા સિપાહીઓના મનમાં પેટભરીને ખાવાની અને નિરાંત વાળી સૂવાની આશા પ્રકટી. તેઓ શહેરની નજીક આવી પહોંચ્યા પણ ત્યાં તો બધું શાંત અને ચૂપાચૂપ જણાયું, અને નેપોલિયનને ચોંકાવનારા સમાચાર મળ્યા કે શહેર તદ્દન ખાલીખમ થઈ ગએલું છે. શહેરને આગ લગાડવા માટે કેદખાનામાંથી છોડી મૂકેલા માત્ર થોડા ઘણા બદમાસ કંગાલ માણસો જ ત્યાં જોવામાં આવતા હતા. તેઓ દારૂ પીને ચકચૂર હાલતમાં આવેલા હતા અને તેમનો દેખાવ ગંદો, બીભત્સ અને ચીતરી ચડે એવો હતો. આખું શહેર સદંતર ખાલીજ થઈ ગએલું જોઈને નેપોલિયનની ગભરામણીનો પાર ન રહ્યો. વળી શહેરને આગ લગાડવામાં આવનાર છે એવી અફવા પણ તેને કાને આવી. કોઈ પણ પ્રજા આવો ઉગ્ર ભોગ આપવા તૈયાર થાય એમ તેણે કદિ પણ માન્યું ન હતું. અડધી જંગલી અને નિરંકુશ રાજસત્તા નીચે કચડાયલી પ્રજાજ આવું આખરનું ભયંકર પગલું ભરવા તૈયાર થાય. શહેરમાંથી સિપાઈઓએ બંદુકના કુંદાનો માર મારીને બિચારી રાંકડી વસ્તીને ઘરબાર વગરની કરીને કહાડી મૂકી હતી. તેમાંથી એક લાખ ઉપરાંત સ્ત્રીઓ, બાળકો અને વૃદ્ધો ઠંડી અને ભૂખમરાથી મોતને શરણ થયાં. બાકીનાં જેમણે રશિયન સૈન્યની સાથે સાથે જવાનું પસંદ કર્યું હતું તેમાંથી પણ હજારો માણસો થાક અને ઠંડીથી મરણ પામ્યાં. નેપોલિયનનો તો આવા સ્મશાન જેવા અને ગોઝારા શહેરમાં દાખલ થવા પગજ ન ઉપડ્યો, અને તેથી તે શહેર બહારજ રહ્યો. તેણે હુકમ કર્યો કે સિપાઈઓ શહેર ન લૂંટે. તેઓ બિચારા ખોરાક અને રહેઠાણ શોધવા શહેરમાં રખડવા લાગ્યા. ગામલોકોએ શહેર એટલી ઉતાવળમાં ખાલી કર્યું હતું કે સ્ત્રીઓનાં કિંમતી ઘરેણાં તેમનાં શણગારનાં ટેબલો ઉપરજ એમનાં એમ પડ્યાં હતાં અને વેપારીઓના પત્રો અને સોનામોહોરોની

નક કાર્ય લાંબો વખત ચાલુ રહ્યું નહિ. મનુષ્યરક્તથી અગ્નિ હોલવાઈ ગયો. તોપખાનાના ધડાકા શાંત થયા. પવનના ઝપાટાથી ધૂમાડાનાં વાદળાં વિખેરાઈ ગયાં અને આથમતા સૂર્યનાં કિરણમાં વિજયી થએલા ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓનાં હથિયાર, બખ્તર અને શિરપેચ ચળકવા લાગ્યાં.

સૂર્ય આથમતો હતો. રશિયનો નાસતા હતા પણ તસુ તસુ જગ્યાને માટે મહામહેનતે પણે લઢતા જઈને નાસતા હતા. જો નેપોલિયને બાદશાહી સ્વારોની પલટણ [illegible] મૂકી હોત તો શત્રુસૈન્યની ઘણીજ ભારે ખુવારી થાત; પણ શાણપણ અને દયાભાવની પ્રેરણાને વશ થઈને તેણે તેમ કરવાની ના પાડી. વળી તેણે પોતાની હમેશની ટેવ મુજબ આ ફતેહનો યશ પોતે ન લેતાં સેનાપતિઓને અને બહાદુર સિપાઈઓનેજ આપ્યો.

ફ્રેન્ચોને યશ તો મળ્યો પણ આજે યશનો ઉલ્લાસ ન હતો. ઉંડા ઉંડા વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગએલો નેપોલિયન શાંત બેસી રહ્યો હતો. આજે કોઈનો ભાઈ, તો કોઈનો મિત્ર હણાયા વગર રહ્યો ન હતો. ત્રેતાળીશ સરદારો મરાયા અથવા ધાયલ થયા હતા. ત્રીશ હજાર સિપાઈઓ શત્રુની તલવાર કે ગોળાથી ઘવાઈને વીંધાઈને રણક્ષેત્રમાં પડયા હતા. બોરોડિનોની ફતેહથી હજારો સ્ત્રીઓએ તેમના પતિ અને બાળકોએ તેમના પિતા ગુમાવ્યા. એ દુઃખદ સમાચારથી આખા પારિસ નગર ઉપર શોકની છાયા ફરી વળી. રશિયાને થએલું નુકસાન તો એથી એ ભારે હતું. તેના પચાસ હજાર રશિયન સિપાઈઓ લોહીલુહાણ થઈને મેદાનમાં પડયા હતા.

સૂર્ય તો હજી આથમ્યોએ ન હતો. નાસતા રશિયનો અને તેમની પૂઠે પડેલ ફ્રેન્ચોની તોપોનું ઘેરૂં ગર્જન હજી દૂરથી પણ સંભળાતું હતું છતાં નેપોલિયન [illegible] સ્વાર થયો અને મરવા પડેલા તથા મરેલા સિપાઈઓથી છવાયલા રણક્ષેત્રમાં ફરવા લાગ્યો. આ દશ્યની ભયાનકતા અને બીભત્સતાની કલ્પના પણ થઈ શકે એમ [illegible] આકાશમાં વાદળ ચડી આવ્યું અને ઠંડા પવનના સુસવાટ સાથે વરસાદનું [illegible] ઝાપટું પડવા લાગ્યું. ઘાયલ થએલા સિપાઈઓ, જેમનામાં ઉઠવાની શક્તિ [illegible] ન હતી, અને જેમનામાંથી કોઈના હાથ તો કોઈના પગ કપાઈ ગયા [illegible] જેમ તેમ પેટે ચાલીને આસપાસના ખાડી કોતરોમાં ભરાઈ જવા લાગ્યા. [illegible] એક ઘાયલ થઈને પડેલા રશિયન સિપાઈ ઉપર નેપોલિયનના ઘોડાનો [illegible] જેવી તે ચીસ પાડી ઉઠયો. નેપોલિયન તેની આર્ત્ત ચીસથી અત્યંત [illegible] તેની બરદાસ્ત કરવાની આજ્ઞા કરી. કોઈએ કહ્યું કે, "એ તો રશિયન છે" [illegible] નેપોલિયને ઉશ્કેરાઈને જવાબ આપ્યો કે, "લડાઈ પૂરી થયા પછી કોઈને શત્રુ ન માનવો જોઈએ, પણ તેને મનુષ્ય ગણવો જોઈએ." [illegible]

[illegible]

થએલા સિપાઈઓની સારવારમાટે પણ રાખતો હતો

રશિયન લશ્કર મોસ્કો તરફ નાસતું ગયું માર્ગમાં જ્યાં લાગ મળતો ત્યાં ત્યાં તોપો ગોઠવી ફ્રેન્ચોને તેઓ અટકાવતા, નદી ઉપરના પૂલ ઉડાવી દેતા, ગામડાંઓ અને ખેતરો સળગાવી મૂકતા, અને બિચારા ગુલામી હાલત ભોગવતા ખેડુતોને ઘર-બાર વગરના કરીને ગામમાંથી હાંકી મૂકતા સાત સાત દિવસસુધી થાકેલા અને ખોરાક વગર સૂકાઈ ગએલા ફ્રેન્ચોએ તેમની પૂઠ લીધી તેઓ જ્યાં જ્યાં લડ્યા ત્યાં જીત્યા ખરા, પણ તેમની હાલત સુધરી નહિ અનાજનો એક દાણો કે ઘાસનો એક પૂળો પણ તેમને મળ્યો નહિ બીજી બાજુએ મોસ્કોનો સુબો પણ શહેરને ખાલી કરાવી તેને સદંતર સળગાવી મૂકવાની જબ્બર તૈયારી કરી રહ્યો હતો

સપ્ટેમ્બરની ૧૪ મી તારીખે એક ટેકરીની ટોચ ઉપરથી નેપોલિયનની નજર મોસ્કોના ચળકતા ઘુમ્મટ અને મિનારા ઉપર પડી આ સમાચાર સૈન્યમાં પ્રસરી ગયા અને 'મોસ્કો ! મોસ્કો !" ના હર્ષનાદ ચોતરફથી સંભળાવા લાગ્યા મોસ્કોના દર્શનથી થાક્યા ભૂખ્યા સિપાઈઓના મનમાં પેટભરીને ખાવાની અને નિરાંત વાળી સૂવાની આશા પ્રકટી. તેઓ શહેરની નજીક આવી પહોંચ્યા પણ ત્યાં તો બધું શાંત અને ચૂપાચૂપ જણાયું અને નેપોલિયનને ચોંકાવનારા સમાચાર મળ્યા કે શહેર તો ખાલીખમ થઇ ગયેલું છે શહેરને આગ લગાડવા માટે કેદખાનામાંથી છોડી મૂકેલા માત્ર થોડા ઘણા બદમાસ કંગાલ માણસોજ ત્યાં જોવામાં આવતા હતા તેઓ દારૂ પીને ચકચૂર હાલતમાં આવેલા હતા અને તેમનો દેખાવ ગંદો, બીભત્સ અને ચીતરી ચડે એવો હતો. આખું શહેર સદંતર ખાલીજ થઇ ગએલું જોઇને નેપોલિયનની અજાયબીનો પાર ન રહ્યો. વળી શહેરને આગ લગાડવામાં આવનાર છે એવી અફવા પણ તેને કાને આવી. કોઇ પણ પ્રજા આવો ઉગ્ર ભોગ આપવા તૈયાર થાય એમ તેણે કદિ પણ માન્યું ન હતું અર્ધી જંગલી અને નિરંકુશ રાજસત્તા નીચે કચ-રાયલી પ્રજાજ આવું આખરનું ભયંકર પગલું ભરવા તૈયાર થાય. શહેરમાંથી સિપાઇઓએ બંદુકના કુંદાનો માર મારીને બિચારી રાંકડી રૈયતને ઘરબાર વગરની કરીને કહાડી મૂકી હતી તેમાંથી એક લાખ ઉપરાંત સ્ત્રીઓ, બાળકો અને વૃદ્ધો ટાઢ અને ભૂખમરાથી મોતને શરણ થયાં બાકીનાં જેમણે રશિયન સૈન્યની સાથે સાથે જવાનું પસંદ કર્યું હતું તેમાંથી પણ હજારો માણસો થાક અને ટાઢથી મરણ પામ્યા. નેપોલિયનનો તો આવા સ્મશાન જેવા અને ભેંકાર શહેરમાં દાખલ થવા પગજ ન ઉપડ્યો અને તેથી તે શહેર બહારજ રહ્યો.તેણે હુકમ કર્યો કે સિપાઇઓ શહેર ન લૂંટે તેઓ બિચારા ખોરાક અને રહેઠાણ શોધવા શહેરમાં રખડવા લાગ્યા. ગામનેતાઓએ શહેર એટલી ઉતાવળમાં ખાલી કર્યું હતું કે સ્ત્રીઓનાં કિમતી ઘરેણાં તેમનાં વણમાગનાં દેખનો ઉપજ એમનાં એમ પડ્યાં હતાં અને વેપારીઓના પડો અને નોનામોહોરોની

કોથળીઓ તેમની પેઢીઓ ઉપરજ પડી રહી હતી !

નેપોલિયન હવે પારિસથી અઢી હજાર માઇલ દૂર આવ્યો હતો. કોઇક આગામી ભયંકર આફતના ભણકારા તેને સંભળાતા હતા અને તેથી તે ઘણો ચિંતાતુર રહેતો હતો. તે આરામ લેવા સૂતો પણ આંખ ન મીંચાઇ. તે વારંવાર ઉઠી ઉઠીને પહેરા- વાળાને પૂછતો કે કાંઇ અકસ્માત તો થયો નથી ને ? સવારમાં રશિયાના પ્રાચીન રાજાઓના ક્રેમ્લીન નામના ઐતિહાસિક રાજમહેલમાં તે પોતાનો મુકામ લઇ ગયો. ત્યાં ગયા પછી તેણે પોતાના હમેશના રિવાજ મુજબ અલેક્ઝાન્ડરને નીચે મુજબ પત્ર લખ્યો અને એક રશિયન અમલદાર જે દવાખાનામાં હતો તેની મારફતે રવાના કર્યો.

"લડાઈના તડકા છાંયડી ગમે તે સ્વરૂપ લે પણ મારા એકવારના ટિલ્સિટ અને એર્ફર્થના મિત્રને માટે મારો સદ્ભાવ લેશમાત્ર પણ ઓછો થવાનો નથી."

લશ્કરને તેમના નવા રહેઠાણમાં વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવવામાં બીજો દિવસ આખો પસાર થઇ ગયો. સિપાઇઓ છૂટથી મોસ્કોની સૂની શેરીઓમાં રખડતા અને સુંદર સુંદર રાચરચીલાંવાળા મહેલોમાં મુકામ કરતા. જનસમાજનાં કચરા જેવાં અને કમકમાટી ઉપજાવે એવા દેખાવવાળા વીશ હજાર સ્ત્રીપુરુષો તેમનાં સંતાઇ રહેવાનાં રહેઠાણમાંથી છાનાંમાનાં નીકળી આવીને તેઓ પણ સિપાઇઓની સાથે ભળી ગયાં. દશ હજાર કેદીઓ જેમને શહેરને સળગાવી મૂકવા માટેજ છોડી મૂકયા હતા તેઓ હવે તેમના ભયંકર કૃત્યની ગુપ્ત રીતે તૈયારી કરવા લાગ્યા. ક્રેમ્લીનનો મહેલ જ્યાં નેપોલિયનનો મુકામ હતો તેની નીચે તથા જ્યાં સિપાઇઓના મુકામ હતા તે ... મહેલની નીચે ભોંયરાંઓમાં દારૂનો અથાગ ભંડાર આગળથી મૂકી રાખ્યો હતો. ... ગોળા તથા એવાં બીજાં નાશકારક યંત્રો ઓરડા તથા ભોંયરાંમા પુષ્કળ પ્રમાણમાં છુપાવી રાખ્યાં હતાં.એ બધાં સળગી ઉઠે તો આગ હોલવવા જનારાઓનો પણ નાશ ... પાણીના ફુવારા ભાગી નાખ્યા હતા, નળ કાપી નાખ્યા હતા અને આગ હોલવવાના બંબા પણ બન્યા તેટલા ઉઠાવી જવા ઉપરાત બાકીનાને ભાંગી ફોડીને નકામા ... નાખ્યા હતા. આવા રશિયાની આપખુદ સત્તા પોતાની રૈયત ઉપર પણ ... અદ્વિતીય ક્રૂરતા વાપરવામા ચૂકી ન હતી.

આ બધી તૈયારીઓ એક તો છૂપી રીતે કરવામા આવી હતી અને વળી ... રમા દાખલ થવાની ગરબડમાં ફ્રેન્ચ લશ્કરના જોવામાં પણ તે આવી ન ... પણ આગ લગાડવામાં આવનાર છે એવી અફવા અને તેની સાથે તદ્દન ... ગએલું સ્મશાન જેવુ શહેર એ બેની ભેગી અસરથી ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ જીતે- નાર છતાં એક પ્રકારના કેદીના જેવા હતા. તેમના મનમાં નહિ સમજી શકાય ધાસ્તી પેઠી હતી. છતા દિવસ તો શાંતિમા પસાર થઇ ગયો.

... ૧૮૧૨ ના સપ્ટેમ્બરની ૧૬ મી તારીખની ભયાનક કાળરાત્રિએ ...

ગયો. આકાશમાં વાદળ ઘેરાયું હતું અને પવન પણ છૂટયો હતો કુદરત પણ રશિ-
યનોને મદદ કરવા ચાહતી હતી નેપોલિયન જીતતો જીતતો તેની રાજધાનીથી અઢી
હજાર માઇલ દૂર આવ્યો હતો ઈંગ્લંડ, સ્પેન, પોર્ટુગાલ સ્વીડન જેની કુમકે ઉભા
હતાં અને યુરોપ ખંડમાંના સૌથી બળવાન રાજ્યની રાજધાની આજે જેના હાથમાં
હતી, તેના પરાક્રમ જોઈ સમગ્ર યુરોપ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો હતો, પરંતુ તે
પોતે તો પોતાના વિજયના અવસરમાં પણ અત્યારે ગમગીન ચિત્તે બેઠો હતો ભવિ-
ષ્યનાં અનુચ્ચિતવ્યાં સંકટના ભણકારા તેના મનને ઉદ્વિગ્ન કરી નાખતા હતા.

મધ્યરાત્રિએ શારીરિક અને માનસિક શ્રમથી થાકીને નરમ થઇ ગએલો નેપો-
લિયન સૂવા ગયો ક્રેમ્લીનના રાજમહેલની આસપાસ પવનના ઝપાટા સુસવાટા વાતા
હતા એવામાં એકાએક 'આગ! આગ!'' એવી બૂમ સંભળાઇ પૂર્વ દિશામાં
પણે ઘેરા સમુદ્રનાં મોજાંની માફક ઉછળતા ધૂમાડાનો ઘટ્ટ સમૂહ નજરે પડયો અને
અગ્નિની ભયાનક જ્વાળ તે ધૂમાડાને ભેદી ભડાગ ડોળાઓ કરવા લાગી ઘાસના બજાર
સળગી ઉઠયા, હજારો બોમગોળા ફાટયા, ઝગઝગતા અગ્નિના મોટા મોટા સમૂહ
આકાશમાં ઉડવા લાગ્યા અને મકાનો તથા મનુષ્યોનો સંહાર થવા લાગ્યો મોટાં
મોટાં મહાન ધડાકાની સાથે હવામાં ઉડી ગયાં અને નદિ કાંઠાની વખાર તથા ત-
ત્યાંથી સળગી ઉઠે એવા પદાર્થથી ભરેલાં વહાણો જ્વાળાઓ આકાશમાં ચોતરફ
ઉડવા લાગી તથા તેઓમાંથી વમતા અગ્નિરૂપી બીજ મકાનો સળગાવવા લાગ્યા
ચારે દિશાએ સેંકડો તોપો ફૂટતી હોય તેવા ધડાકા સંભળાવા લાગ્યા અને પ્રલય
પ્રતીરૂપ થયો હોય તેમ પૃથ્વી ધ્રુજવા લાગી જોતજોતામાં તો નવી ઇમારતો
આગમાં સપડાઈ ગઈ અને બખ્તર દારૂ જ[illegible] દાટયો હતો દરેક ઠેકાણેથી નવા નવા
જ્વાળામુખી ફાટતા હોય તેમ અદ્રશ્યશિખાયુક્ત અગ્નિની આગ અને ધૂમાડાનાં
વાદળાં ઉડવા લાગ્યાં. ક્રેમ્લીન પ્રાકારમાં આખું શહેર અગ્નિથી ઘેરાઇ ગયું ધડાધડ
બે ગોળા ફૂટતા અને દારૂનાં પીપ સળગી ઉઠતાં. રક્ષક સિપાઇઓને અને લગ-
ભગ [illegible] ખાસ્સાસોને સખતાઈથી [illegible] વાપને મરવું પડી પાડીને [illegible] આગમાં
હામી દીધા પણ જીવતા રહેલાઓ કેદીઓની માફક તેમનું કાંઇ ન ચાલ્યું.

ધડાધડ થતા વિવિધ પ્રકારના ધડાકા અને હાહાકારથી નેપોલિયન જાગી ઉઠયો
તેની જિંદગીમાં પહેલીવાર [illegible] તેની [illegible]
[illegible] વિપત્તિઓ એક [illegible] થઈ [illegible] તે [illegible]
[illegible] વારંવાર [illegible]
[illegible] વિચાર [illegible] તે [illegible]
રહેલો [illegible] પરંતુ [illegible]
[illegible]

આ ભયાનક બનાવવિષે બોલતાં નેપોલિયને કહ્યું હતું કે " ટ્રોય નગરને ગ્રીક સૈન્યે બાળી ભસ્મીભૂત કરી નાખ્યું તેનું કલ્પના અને કવિત્વશક્તિવડે જે અતિશયોક્તિભરેલું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેના કરતાં પણ આ મારી નજર આગળ બનેલા બનાવની ભયાનકતા વધારે હતી. "

સત્તરમી તારીખનો આખો દિવસ અને રાત્રિ પવન જોરથી ફૂંકાયા કર્યો [illegible] આગ જરા પણ નરમ પડયા વગર આખા નગરમાં સર્વત્ર ફરી વળવા લાગી. [illegible] પણ ન હોલવાય એવો પ્રચંડ જ્વાળામુખી પર્વતનું રૌદ્ર સ્વરૂપ મોસ્કોએ ધારણ કર્યું. આકાશમાં ઘણે ઉંચેસુધી વિવિધ રંગની જ્વાળાઓ ઉડતી [illegible] કાન બહેરા કરી નાખે એવા દારૂના અને સુરાખારના ધડાકા ઉપર ધડાકા [illegible] ચાલુજ રહ્યા. ઇમારતોના લોખંડના અને પત્થરના વજનદાર ટુકડા જોરથી [illegible]રામાં ઉછળતા અને જેની ઉપર પડતા તેનો નિર્દયપણે ઘાણ કહાડી [illegible] સેંકડો માણસો સાંકડી ગલીઓમાં ઘેરાઇ જઇ નાસવાનો માર્ગ નહિ મળવાથી [illegible] મુઆ. સિપાઈઓ પણ ધૂમાડાથી ગભરાઇ ગએલા અને આગથી અડધા [illegible] ગએલા બહાવરા બહાવરા આમતેમ દોડતા હતા. હતભાગ્ય સ્ત્રીઓ બગલમાં [illegible] લઇને બીકથી ગાંડી બની જઇને ગમે તેમ નાસતી હતી અને આગમાં [illegible] જઇને દુઃખદાયક રીતે મરણ પામતી હતી. નેપોલિયને પોતાના સિપાઈઓ [illegible] બાકી રહી ગએલી શહેરની વસ્તીને બચાવી લેવા મહાભારત પ્રયત્ન કર્યો [illegible]

આખરે એકાએક ભયાનક સમાચાર મળ્યા કે ક્રેમ્લીનનો મહેલ પણ [illegible] સપડાઈ ગયો છે. તેની આસપાસ ચારે દિશાએ આગ એવી વીંટળાઇ [illegible] કે નાસવાનો માર્ગ રહ્યો ન હતો. પુખ્ત તપાસ કર્યા પછી [illegible] દરવાજે થઇને [illegible] જવાન [illegible]. નેપોલિયન તેમાં [illegible] થઈને જવા નીકળ્યો. તેમના માથા ઉપર [illegible] ધૂમાડાથી તેઓ [illegible] હતા. [illegible] અગ્નિનો પ્રચંડ [illegible] નહિ [illegible] [illegible]

[illegible]

" ફ્રાન્સની એક માત્ર આશા " ને પ્રાણાન્તે પણ બચાવી લેવાની અથવા તો પ્રાણ દાન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઈને જનરલ ડેવાઉ બળતી આગમાં યાહોમ ઝુકાવીને દોડી આવ્યો નેપોલિયન તેને કૃતજ્ઞતાપૂર્વક ભેટી પડ્યો અને ડેવાઉની મદદથી બળતા મહેલમાંથી તે સહિસલામત બહાર આવ્યો

ઓગણીસમી તારીખે ઉવરટ બળી શકે એવા પદાર્થ ભીતીકમાં ન રહેવાથી આગ પોતાની મેળેજ શમી ગઈ ભવ્ય મહેલો અને દેવાલયો, કળા અને વિનાશના ના ર નમુનાઓ, અનેક સૈકાઓ કાળની સામે ટક્કર ઝીલીને ઉભી રહેલી ઇમારતો, પ્રાચીન વીર પુરુષોની દરગાહો વગેરે સર્વ બળીને ભસ્મ થઇ ગયાં અને મોસ્કોની અસનની જાહોજલાલીના સ્મરણ સિવાય બીજું કાંઇજ અવશિષ્ટ ન રહ્યું

ફ્રેન્ચ લશ્કરે હવે શહેર છોડીને ખુલ્લા ખેતરોમાં મુકામ કર્યો તેમની નની છાવણી અત્યારે ઘણી આશ્ચર્યજનક દેખાતી હતી. તેમની નજીકમાં કિંમતીમાં કિંમતી ગાલચાઓ ભડભડ બળતાં હતાં. બાદશાહી મહેલના કિંમતી પડદાના તંબુઓ તેમને માટે ઉભા કરવામાં આવ્યા હતા મોંઘામાં મોંઘી આરામખુરશીઓ અને પલંગો ઉપર સામાન્ય સિપાઇઓ આરામ લેતા હતા ઉંચામાં ઉંચી કાશ્મીરી શાલો, સાઇબીરિયાના ઉમદામાં ઉમદા રૂંવાટીના પોશાક તથા હિંદુસ્તાન અને ઇંગ્લાન્ડના હીરામોતીના ઢગલા તેમની સામે પડ્યા હતા. આટલી બધી અથાગ દોલત અને વૈભવની સામગ્રીઓ તેમની નજર આગળ હોવા છતાં તેઓને ખાવાને અન્ન ન હતું ! સોના ચાંદીની થાળીઓમાં તેઓ ઘોડાઓનું માંસ તથા આગમાં શેકેલા કાચા પાકા રોટલાજ ખાતા હતા ! આખા લશ્કરમાં ગભરાટ ફેલાઇ ગયો હતો તેઓ ફ્રાન્સથી બદી હજાર માઇલ દૂર તદ્દન જંગલી અને શત્રુઓથી ભરેલા પ્રદેશમાં આવી ચડ્યા હતા અને તેમની આસપાસ બળવાન, કવાયતી અને કોઇ પણ પ્રકારનો ભોગ આપવાને તૈયાર થએલું શત્રુસૈન્ય ઝઝુમી રહ્યું હતું વિપત્તિના વાજાં વાગી રહ્યાં હતાં. મોસ્કોમાં તેમણે ખોરાક અને ઘાસચારાની આશા રાખી હતી તે પણ આગની સાથે બળીને ભસ્મ થઇ ગઈ

ક્રેમ્લીનનો મોટો ભાગ બચી જવા પામ્યો હતો. તેમાં નેપોલિયને ફરીથી પાછો પોતાનો મુકામ કર્યો. ત્યાં જતાં રસ્તામાં તેણે માબાપ વગરનાં રખડતાં બાળકોનો આશ્રમ જોયો તેણે પોતાના ખાનગી કારભારીને કહ્યું કે જાઓ આ બાળકો આ આગથી બચ્યાં છે કે નહિ તેની તપાસ કરી આવો તેણે ત્યાંના અધ્યક્ષને મળી સઘળી પૂછપરછ કરી અને નેપોલિયનને જણાવ્યું કે એક ફ્રેન્ચ પહેરેગીરની કાળજી અને મહેનતને લીધે બધાં બાળકો અને મકાન પણ બચી ગયું છે આશ્રમના અધ્યક્ષે કહેવડાવ્યું કે તમારા શહેનશાહે ઇશ્વરની માફક અમારૂં રક્ષણ કર્યું છે તેની મદદ ન હોત તો આ આશ્રમ લુંટાઇ જાત અને આગમાં તેનો નાશ થયો હોત."

આ સ્થળેથી નેપોલિયને અલેક્ઝાન્ડરને સલાહ કરવા પત્ર લખ્યો અને તેના ઉત્તરની થોડો વખત રાહ પણ જોઇ. દરમ્યાન તેણે લશ્કરની હાલત સુધારવા, અનાજ વગેરે મેળવવાની વ્યવસ્થા કરવા, અને ફ્રાન્સના રાજ્યવહીવટ સંબંધે આટલે દૂર રહ્યાં રહ્યાં જરૂરના હુકમો મોકલવા પુષ્કળ મહેનત કરી. શિઆળો બેસતા પહેલાં મોસ્કો છોડવાનો તેનો નિશ્ચય તો હતોજ તોપણ પોતે ત્યાંજ રહેવાનો છે અને વસંતઋતુ બેસતાં લડાઈ ચાલુ કરનાર છે, એવો ખ્યાલ રશિયનોને રહે એવા મતલબથી તેણે સારી પેઠે બહારનો ડોળ કરવાનું જારી રાખ્યું.

અક્ટોબરની ચોથી તારીખસુધી ઝાર તરફથી કશો ઉત્તર મળ્યો નહિ ત્યારે રશિયન સેનાધિપતિની પાસે સલાહની સરતો આપીને નેપોલિયને પોતાના એક ફ્રેન્ચ ઉમરાવને મોકલાવ્યો. તેણે એકવાર પોતાના સેનાધિપતિઓને કહ્યું હતું કે, “ ઝાર મારો મિત્ર છે, પણ તેની સલાહ કરવાની આતુરેચ્છાને વશ થઇને તે પોતે સલાહનું કહેણ મોકલાવે તો તેના દરબારના ઝનુની, જંગલી ઉમરાવો તેને પદભ્રષ્ટ કરીને તેને મારી નાખ્યા વગર રહે નહિ. તેને આ સંકડામણથી ઉગારવાને માટે હું પોતેજ સલાહનું કહેણ મોકલાવું છું. ”

સલાહની સરતો લઇને ગએલા ફ્રેન્ચ ઉમરાવને રશિયન સેનાપતિએ જણાવ્યું કે સલાહ કરવાની મને સત્તા નથી. નેપોલિયને પોતે ઝારને જે પત્રો લખ્યા હતા તેનો તો કશો ઉત્તરજ આપવામાં ન આવ્યો. [illegible]

[illegible]

હતા તેમણે પોતાના અભિપ્રાયમાં જાહેર કર્યા અને તેમના મામા સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવાની હકીકત ફરી ફરી તેમજ નેપોલિયનને વારંવાર વિનવ્યા કે જો તમે અમને સ્વતંત્રતા અને અમારા મનુષ્ય તરીકેના કુદરતી અધિકાર આપશો તો અમે આપના કબજામાં રહીશું. વરસમાં બધાએ નેપોલિયન તેમ કરવાનો ના કહી સ્વીકાર ન કર્યો તેણે કહ્યું કે તેમ કરવાથી ખેડૂતોમાં ભયંકર ક્રોધાગ્નિ અને તેમના માલિકોનું યુદ્ધ જાગશે, અને ખેડૂતો ક્રમે ક્રમે હિંસા કરવા માંડશે અને રશિયાની આખી દેશમાં ખુનરેજી ફેલાઈ જશે.

તે કહેતો કે ' રશિયાની હાલતમાં અને તેની પ્રજાના ખાસડીઆઓ સ્વતંત્રતા માટે પણ તે માટે તેઓ લાયક નથી એવું જાણતો હતો તેની સામે બળવો કરવામાં મદદ કરું તો પછી તેની નજીકની તો મારે આવાજ ઉપાડી પડે. ''

આ પ્રમાણે નેપોલિયનની સ્થિતિ સામાન્ય રીતે જોતાં એવી ગુંચવણભરેલી હતી કે તેમાંથી છૂટા થવાનો રસ્તોજ ન હતો તેથી જગતને એના કરતાં વધારે બાહોશપણું અને દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા પુરુષ હોત તો પણ અને તેની પણ એજ વલે થાત. તેણે પોલેન્ડનું સ્વરાજ સ્થાપવાની ના પાડી અને તે બહાદુર પ્રજાને નિરાશ કરી તેમની સહાયતા ગુમાવી, પરંતુ જો તેણે પોલાન્ડને સ્વરાજ આપ્યું હોત તો બીજી બાજુપર પ્રશિયા અને ઓસ્ટ્રિયા તેના દુશ્મન થાત ! અતંત્રતાથી રશિયન પ્રજાએ બળવો કરવાની ઇચ્છા કરી તેમાં જો નેપોલિયને તેમને મદદ કરી હોત તો રશિયાના આખા વિશાળ પ્રદેશમાં મનુષ્યહત્યાની પ્રચંડ જ્વાળા ફરી વળત અને જંગલી પ્રજાની જંગ તાના બળવાની તમામ ભયાનકતા તેના પૂર્ણ સ્વરૂપમાં દર્શન દેત. તેથી આખા યુરોપના રાજાઓનો ક્રોધ નેપોલિયન તરફ દોડત. વળી રશિયન જનતાની સ્વતંત્રતા મેળવવાની ઇચ્છાને ઉત્તેજન ન આપવાથી તેમની પણ ઘણીજ ઉપયોગી મદદ નેપોલિયને ગુમાવી અને રશિયાના જંગલી ગામડીઆઓના છરાવડે કડીથી મૃત્યુ ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ માર્યા ગયા નહિ સમજી શકાય એવી ઈશ્વરી યોજના પ્રમાણે હવે નેપોલિયનની પડતી નિર્માણ થઈ ચૂકી હતી ગમે તેવા દીર્ઘદર્શી પુરુષથી પણ આ પરિણામ અટકાવાત નહિ નેપોલિયન વારંવાર કહેતો કે ' સેન્ટ હેલેના મારા પ્રારબ્ધમાં નિર્માણ થઇ ચૂકેલોજ હતો " સર રોબર્ટ વિલ્સન જાતે આ પ્રસંગે રશિયામાં હતા તે લખે છે કે " નેપોલિયને રશિયાના બળવાખોરોને ઉત્તેજન ન આપ્યું તેનું કારણ માત્ર એટલુંજ હતું કે તે પોતે આભ્યંતરિક વિદ્રોહને ધિક્કારતો હતો અને કોઈ પણ દેશમાં ખુનરેજી થતી અટકાવવાની દયાર્દ્ર વૃત્તિને તે તાબે થયો હતો

શિયાળો હવે નજીક આવવા લાગ્યો અને તેની સાથે ફ્રેન્ચ સૈન્ય ઉપર પડનારી આપત્તિના અશુભ ચિહ્ન પણ દેખાવા લાગ્યા. નેપોલિયનના સૈન્યની સંખ્યાની દર-રોજ કમી થતી હતી ત્યારે શત્રુની વધતી જતી હતી તેનો ફ્રાન્સ સાથેનો અને

રશિયામાં જે જે ઠેકાણે છાવણીઓ હતી તેની સાથેનો વ્યવહાર સીધો અને સરળ રહ્યો ન હતો. હજારો રશિયન સ્વારો દેશમાં ઘૂમી વળતા હતા; સીધાસામાનના ગાડાં લૂંટતા હતા અને નાની છૂટી છવાઇ ટુકડીઓ ઉપર લાગ મળે ત્યારે તૂટી પડતા હતા. આવા કઠણ સંજોગોમાં શું કરવું તે વિષે વિચાર કરવાને સેનાપતિઓની સભા મળી. લાંબી અને દુઃખદાયક ચર્ચા પછી એમ ઠરાવપર આવ્યા કે મોસ્કો છોડવું અને પોલેન્ડમાં શિયાળો વ્યતીત કરવો.

આખા જગતના ઇતિહાસમાં જેનો જોટો નથી મળતો એવા દારુણ યુદ્ધકાર્યમાં રોકાયલો છતાં ફ્રાન્સનો આર્થિક વહીવટ આટલે દૂર રહ્યાં રહ્યાં પણ નેપોલિયન એવી કુશળતાથી ચાલાવતો હતો કે તેની પ્રજા ભારે કરના દબાણમાંથી તદ્દન બચી જવા પામી હતી. કર્નલ નેપિયર એક અંગ્રેજ અને નેપોલિયનનો કટ્ટો પ્રતિસ્પર્ધી હોઇ તેનો નાશ કરવામાં પોતાની તલવાર વાપરી ચૂકેલો હતો. તે નેપિયર નેપોલિયનની કાર્યકુશળતા અને ચારિત્ર્યની પ્રશંસાપાત્ર પ્રમાણિકતાથી નોંધ લેતાં પોતાના ઇતિહાસમાં લખે છે કે “ ફ્રાન્સનો વાર્ષિક ખર્ચ ઇંગ્લંડના કરતાં અડધો પણ ન હતો. રૈયત પાસેથી રાજ્યની આર્થિક નીતિને ભ્રષ્ટ કરનારી લોન લેવાની પદ્ધતિનો તે સ્વીકાર કરતો ન હતો. તે પોતાની પાછળ દેવું મૂકી ગયો નથી. તેના સમયમાં કોઈ પણ માણસ પોતે ખાસ અધિકારવાળા વર્ગનો છે એવો દાવો કરી પ્રજાકીય દ્રવ્યનો આળસુપણામાં દુર્વ્યય કરી શકતો નહિ. રાજ્યના નોકરોને સારો પગાર મળતો પણ તેની સાથે તેમને નોકરી પણ સારી રીતે બજાવવી પડતી. તેમનાથી રોટલા ખાઇને ઓટલા ભંગાતા નહિ. તેણે યોજેલી સરકારી હિસાબ રાખવાની પદ્ધતિ સાદી, ચોકસાઇવાળી અને બધી બાબતોનો સમાવેશ કરે એવી હોવાથી તેમાં જરા પણ દગો કે ગોટાળો કરી શકાય એમ ન હતુ. ફ્રાન્સની આર્થિક, આદ્યોગિક અને ખેતીવિષયક સ્થિતિ વિષેની હકીકતોનો સંગ્રહ કરવા માટે તેણે બતાવેલી રીતિ મુજબ તૈયાર કરેલુ “ કેડેસ્ટ્રે ” નામનું દફતર એકલુંજ તેને પ્રજાપ્રિય બનાવવા માટે પૂરતુ હતું. તેના વડે દરેક માણસ સમાજમાં પોતાનો દરજ્જો, પોતાની મિલ્કતની કિંમત, પોતાનુ ખાનગી તેમજ પ્રજાકીય દેવું જોઇ શકતો હતો. તેના વડે વારસાહક્ક નક્કી કરી શકાતા, છેતરપિંડી થતી અટકતી, કોર્ટે ચડવાના પ્રસંગ ઓછા થતા, કરનો બોજો સર્વના ઉપર વાજબીપણે વહેંચાતો, મહેસુલમાં ઘટાડો ન થાય અને તે છતાં મહેસુલ ખાતાના અમલદારો રૈયતને કંઇ સતાવણી કરી શકતા નહિ, અને ગરીબમાં ગરીબ માણસના ખેતરનું મિલ્કતને પૂરતું રક્ષણ મળતું. ’

प्रकरण ५२ मुं–फ्रेन्चो मोस्कोथी पाछा फर्या

સ્કો ભસ્મીભૂત થયા પછી ફ્રેન્ચ સૈન્ય એક મહિના સુધી ત્યાં રહ્યું. નેપોલિયન ત્યાં એક લાખ ને વીશ હજાર માણસો સાથે દાખલ થયો હતો. તેણે આખો મહિનો થાકેલા સિપાઈઓને તાજા કરવામાં, ખોરાક મેળવવાની જોગવાઈ કરવામાં અને માંદાઓને સાજા કરવામાં ગાળ્યો. ઘાયલ સિપાઈઓની તે પ્રેમથી દેખરેખ અને બરદાસ્ત કરતો. એકે એક સિપાઈ તેને દિલોજાનીથી ચાહતો હતો. તેમને દવાખાનાઓમાં પડ્યા મૂકવામાં આવે તો જંગલી, નિર્દય રશિયનો તેમના ઉપર ઘાતકીપણું ગુજારે અને તેમને રીબાવી રીબાવીને મારે એવી હાલતમાં તેમને છોડી જવા કરતાં પોતાની જાત પર કોઈ પણ જાતનું સંકટ વેઠી લેવાનું તે પસંદ કરતો હતો. વળી એલેક્ઝાન્ડર સાથે સમાધાની થઈ જશે એવી પણ તેના મનમાં મજબૂત આશા બંધાઈ હતી.

નેપોલિયનની કુશળ વ્યવસ્થાશક્તિને પરિણામે આખું સૈન્ય પાછું સતેજ થઈ ગયું અને નાસીપાસ તથા દયામણા ન દેખાતાં બધા સિપાઈઓ હતા તેવા પાછા શત્રુનાં કાળજાં કંપાવે એવા બની ગયા. તેમને શહેનશાહ ઉપર અનહદ વિશ્વાસ હોવાને લીધે તેઓ આનંદી અને નિશ્ચિંત થઈ ગયા. માત્ર એકલા નેપોલિયનેજ માથે ઝઝૂમી રહેલા સંકટને પૂરેપૂરું જોઈ લીધું હતું. તેની ચિંતા અસાધારણ હતી. તે ફિક્કો, કૃશ અને અસ્થિર બની ગયો હતો.

હવે ઓક્ટોબર માસ બેઠો હતો. ઝાડ ઉપરનાં પાંદડાં ખરવા લાગ્યાં હતાં. ઉત્તર દિશાએથી ઠંડો પવન ફૂંકાવા લાગ્યો હતો. નેપોલિયને છેલ્લાં ચાળીશ વર્ષનાં ઋતુ અને હવામાનનાં પત્રો [illegible] સાધારણ રીતે ક્યારે [illegible] થાય છે તે જાણવા માટે તપાસી જોયાં હતાં પણ આ વર્ષ તેરમી ઓક્ટોબરે એટલે અગાઉના કોઈ પણ વર્ષ કરતાં વહેલું [illegible] આગમન થઈ ચૂક્યું.

આ દેખાવ જોઈ નેપોલિયન ભયભીત થયો. [illegible] છોડીને પોતાના શિયાળો ગાળવાનો તેણે વિચાર કર્યો. પાછા જવું સહેલું ન હતું. એક હજાર માઈલ

જેટલા વિશાળ ઉજ્જડ વેરાન પ્રદેશમાં થઇને પસાર થવાનું હતુ. માર્ગ બરફથી પૂરાઇ ગયા હતા; રશિયન સ્વારો તીડનાં ટોળાંની માફક ચોતરફ દોડાદોડ કરી રહ્યા હતા. એવા સંજોગોમાં એક હજાર માઇલની મજલ કાપીને પાછા હઠવાની મુશ્કેલીનો વિચાર કરતાં પણ મન ભયભીત થયા વગર રહેતું નથી; પણ બચવાનો એજ માત્ર ઉપાય હવે રહ્યો હતો અને નેપોલિયનને તેજ સ્વીકારવો પડ્યો.

લશ્કર જરા પણ નિરુત્સાહી ન થાય અને શત્રુ ચેતી ન જાય તે માટે અતિશય દીર્ઘદૃષ્ટિથી અને બહારથી બેપરવાઇનો ડોળ કરીને આ કામ લેવાનું હતું. જે રસ્તે થઇને ફ્રેન્ચ સૈન્ય મોસ્કો આવ્યું તેને રશિયનોએ બાળીને એવો સદંતર ઉજ્જડ કરી નાખ્યો હતો કે તેથી બીજેજ માર્ગે થઇને જવાનું તેણે નક્કી કર્યું. અતિશય સંભાળથી માંદા અને ઘાયલ સિપાઇઓને બની શકે તેટલી સગવડ અને આરામવાળી ગાડીઓમાં બેસાડીને સારા રક્ષણ નીચે રવાના કરવામાં આવ્યા. ત્યારબાદ બાકીના લશ્કર સાથે નેપોલિયને મોસ્કો છોડ્યું. રશિયન સેનાપતિ તેની બધી ક્રિયા ચાલ તપાસી રહ્યો હતો. તે ફ્રેન્ચ સૈન્યને પાછળથી હેરાન ન કરે તે માટે થોડું સૈન્ય મોર્ટિયરની સરદારી નીચે મોસ્કોમાં પણ રાખ્યું અને બની શકે તેટલો બચાવ કર્યા પછીજ છેક છેલ્લી ઘડીએ મોસ્કો છોડવું એવી સૂચના તેને નેપોલિયને આપી.

તે હજુ [illegible] આવ્યો હતો. શત્રુના [illegible]

[illegible]

તેણે એટલી પણ સહનતાથી કહ્યું, "હું તમારી ફતેહ ઉપર આધાર રાખું છું. આપણે ઘણીવાર આત્મબલિદાન આપવાં પડે છે."

ને મિ. માર્શલે જરા પણ બબડાટ વગર પોતાની જોખમભરેલી જગા [illegible] ઝાલી લીધી. તેની આસપાસ [illegible] માસના વાદળની માફક જામતું ગયું. ફ્રેન્ચ સૈન્યને ૧ આમાનનાં નગરસહિત ગેરો [illegible] ચાર દિવસ લાગ્યા ત્યાં સુધી તેણે દુશ્મનોને બહાદુરીથી ખાળી રાખ્યા. જે બુરજો ઉપર ઉભો રહીને તે લડતો તેના ભોંયરામાં હજારો બાટલી દારૂગોળો ભરેલા હતા. વળી તોપોના ગોળા ધડાધડ વરસતા હોવાથી એક તણખો પણ તે દારૂગોળાને લાગે તો તે પોતે આખા સૈન્ય સહિત હવામાં ઉડી જાય તેમ હતું, છતાં પણ લેશમાત્ર પણ ડર્યા વગર દરેક માંથી પસાર થતા પોતાના મિત્રોનું રક્ષણ કરવા માટે એક છેલ્લો માણસ નીકળી જતાં સુધી પણ તે અડગપણે ઉભો રહ્યો. હવે આખરની પળ આવી પહોંચી. તેની ફરજ પૂરી થઈ. ભોંયરામાં ભરેલા દારૂના પીપ સળગાવી મૂકવા માટેની યોજના તેણે તૈયાર ગોઠવી રાખી હતી. માત્ર દીવાસળી ચાંપવાની જ વાટ હતી. મોર્ટિયર અને તેના માણસો ઉતાવળે પગલે તે જ્વાળામુખીના શિખરપરથી ઉતરી પડ્યા અને તરત દીવાસળી ચંપાઈ. છૂટવાને અધીરા બનેલા રશિયનો ભૂખ્યા તીડની માફક આગળ ધસ્યા, પરંતુ પૃથ્વીનાં પડે પડ તોડી નાખે અને આકાશને પણ ચીરી નાખે એવો પ્રચંડ ધડાકો થયો. ક્રેમલીનનો જબરદસ્ત મહેલ હવામાં ઉડી ગયો અને તેની સાથે હજારો રશિયનોના પણ કુરચે કુરચા ઉડી ગયા. ભારટીઆ, વાંસડા, પથરો જે આકાશમાં ઉડ્યા હતા તે ધડાધડ જમીનપર વરસવા લાગ્યા અને નીચે ઉભેલા રશિયન સૈન્યનો કચ્ચરઘાણ નીકળી ગયો. આ વખતે નેપોલિયન મોસ્કોથી ત્રીસ માઈલને છેટે હતો એટલે દૂરથી સઘળાએ આ ભયાનક ધડાકો સાંભળ્યો અને તે દ્વારા મોસ્કો પડ્યાના સમાચાર તેમણે જાણ્યા. મોર્ટિયરે હવે નાસવા માંડ્યું અને થોડા વખતમાં તે મુખ્ય સૈન્યને જઈ મળ્યો.

૨૩ મી ઓક્ટોબરે નેપોલિયન મોસ્કોથી સાઠ માઈલ દૂર નીકળી ગયો. અઢાર હજાર ફ્રેન્ચ અને ઇટાલિયન સિપાઈઓ લઈને તેનો સાવકો પુત્ર યુજિન તેની મદદે ચાલ્યો આવતો હતો અને માત્ર બાર જ માઈલ દૂર હતો. ચાર વાગે તેના લાંબી મજલથી થાકેલા સિપાઈઓ ઉંઘતા હતા તેવામાં પચાસ હજાર રશિયનોએ તેમના ઉપર છાપો માર્યો. યુજિને સમયસૂચકતા વાપરી લશ્કરને સાવધ કરી વ્યૂહબદ્ધ કરી દીધું અને સખત લડાઈ લડ્યા પછી ભારે ખુવારી સાથે રશિયનોને તેણે જંગ સામા ભાગી [illegible] નેપોલિયન બીજે દિવસે ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને પુત્રને આલિંગન દેઈને કહ્યું "આજનું તારૂં પરાક્રમ સર્વોત્તમ ગણાશે."

હવે તેમને સાંકડી ખીણોમાંથી પસાર થવાનું હતું. એ ખીણોમાં તેમના કરતાં

વધારે મોટું રશિયન લશ્કર ઘણીજ મજબૂત જગ્યાએ ગોઠવાઇને તેમનો માર્ગ રોક
ઉભું છે એવા સમાચાર મળ્યા. બાતમી મેળવવાને જનરલ બેસિયર્સને આગળ
મોકલવામાં આવ્યો. તેણે કહેવડાવ્યું કે એક લાખ અને ત્રીશ હજાર રશિયનો ખ
ખીણ અને ટેકરીએ ટેકરીએ ગોઠવાઇ ગયા છે અને તેમણે પસંદ કરેલી જ
એવી સુદૃઢ છે કે તેમના ઉપર હુમલો કરીને તેમને હઠાવાય એમ છેજ નહિ.
સમાચાર સાંભળીને નેપોલિયન સ્તબ્ધ થઇ ગયો. તેનું માથું છાતીપર ટળી પ
અને અદબવાળી ઘણાજ ઉંડા અને ઉદ્વેગભર્યા વિચારોમાં ડૂબી જઇને તે ઓરડા
આંટા મારવા લાગ્યો. તે આખી રાત ઉંઘ્યોજ નહિ. પથારીમાં જરા આડો
પણ તરતજ પાછો બેઠો થયો. નકશા જોઇ વળ્યો. હજાર જાતની પૂછપરછ કર
તેના ચિત્તની ચંચળતાવડે તેની ચિંતાતુર હાલત જણાઇ આવતી હતી; પર
જે મહાન આફતમાં તે ઘેરાયો હતો તે સંબંધી એક પણ શબ્દ તેના મોંમાંથ
નીકળ્યો નહિ.

રશિયન સ્વારોનાં ટોળાં ઠેર ઠેર ઘૂમતાં હતાં એવી ખબર હોવા છતાં તે ચા
વાગે અંધારામાં ઉઠીને થોડા માઇલ ફરી આવ્યો. એટલામાં સેનાપતિ બેસિયર્સ
આવી પહોંચ્યો. અંધારામાં ને અંધારામાંજ નેપોલિયને સરદારોને એકઠા કર્યા
ખીણોમાં ગોડવાયલું રશિયન સૈન્ય અને તેમનું મજબૂત તોપખાનું જોતાં તે રસ્ત
થઇને જવું એ આખા લશ્કરનો જાણી જોઇને નાશ કરી નાખવા જેવું સર્વને લાગ્યુ

આખરે ઘણીજ નાસીપાસી અને ખેદ સાથે નેપોલિયને પોતાનો મુકરર કરેલે
માર્ગ છોડીને પ્રથમ પોતે જે રસ્તેથી મોસ્કો આવ્યો હતો તે રસ્તા તરફ વળવાનો
ઠરાવ કર્યો. અહિંથી હવે તેના કમનશીબની શરૂઆત થઇ. અહિંથી તેનો સૂર્ય નમ્યો.
અત્યારસુધી તેણે કદી હાર ખાધી ન હતી. તેણે મોસ્કો છોડયું હતું પણ તે શત્રુથી
હારીને નહિ પરંતુ પૉલેન્ડમાં શિયાળો ગાળવા માટેજ છોડયું હતું; પણ આ પ્રસંગે
કૅલોગાની ખીણ આગળ તેણે પહેલીજવાર શત્રુ સૈન્યને પોતાના કરતાં ઘણું જબરું
ધારીને પાછા પગલાં ભર્યાં. અહિંથીજ તે અત્યંત દુઃખદાયક કહાણી કે જેનો ઇ
તિહાસમાં જોટો મળી આવતો નથી તેનું પગરણ મંડાયું. સાતસો પચાસ માઇલના
પ્રદેશમાં માત્ર બેજ ઠેકાણે નેપોલિયનનાં લશ્કરી થાણાં અને અનાજના ભંડાર હતા.
ત્યાંજ માત્ર તેના સૈન્યને ખોરાક અને આરામ મળવાનો સંભવ હતો. બાકીનો
તમામ પ્રવાસ બરફવાળા પ્રદેશમાંથી જવાની મુશીબતો, અન્નવસ્ત્રની તંગી અને
તે ઉપરાંત તેમને પળે પળે રંજાડતી શત્રુના સ્વારોની ટોળીઓ, એ સર્વ અનેક
મુશ્કેલીઓની વચ્ચે કરવાનો હતો.

છતાં પણ હજી નેપોલિયનનાં નામ માત્રથી તેના શત્રુઓના મનમાં જે ભય
પેદા થતો હતો તે તો હજી કાયમજ રહ્યો હતો. આશ્ચર્યજનક બીના એ બની કે ...

મજબૂત મોરચો નાખીને ગોઠવાયનું રશિયન સૈન્ય નેપોલિયન નજીક આવ્યો છે એટલું સાંભળીનેજ ગભરાઇ ગયું અને પોતે લીધેલી મજબૂત જગ્યા છોડીને દૂર નાસી જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યું । એક બાજુએ જ્યારે તેમનાથી ડરીને નેપોલિયન આગળ રસ્તે જવા લાગ્યો ત્યારે તેજ વખતે રશિયનો તેનાથી ડરીને આઘા જવા લાગ્યા હતા, પણ બેઉ પક્ષે પોતાની હિલચાલથી સામા પક્ષને બિનવાકેફ રાખ્યો હતો નેપોલિયનને શત્રુસૈન્યની હિલચાલની ખબર પડી હોત તો તે પોતાના અસલ સ્વભાવ પ્રમાણે બેધડક આગળ વધ્યો હોત અને ફ્રેન્ચ સૈન્ય ભયંકર વિપત્તિમાંથી બચી જાત, પરંતુ કેટલીકવાર સાધારણ રીતે કેટલાક નજીવા જેવા બનાવોમાંથીજ જગતની મહાન ઘટનાઓ ઘડાય છે ।

૨૬ મી અક્ટોબરે ફ્રેન્ચ સૈન્ને પાછાં પગલાં કર્યાં દરેક સિપાઇ તેના સરદાર ના જેટલોજ ખિન્ન થએલો હતો જે શત્રુને તેમણે અનેકવાર સખ્ત ઘામની માફક ઉડાવી દીધા હતા તેમની સામેથી તેઓ ચૂપચાપ નીચી નજર કરીને ઉદાસીન પણે પાછે પગલે હઠ્યા ફ્રેન્ચો પાછા હઠ્યા છે એવી ખબર રશિયન સૈન્યને પડી કે તરતજ તેમણે તેમની પૂઠ લીધી કોઇ પણ શત્રુને કપારી ઉપજાવે એવી દેવાનિયતભરી વર્તણુક આ પ્રસંગે રશિયાએ બતાવી બીજા હાથપર આ લડાઇમાં દયા અને સૌજન્યનો વધારે ઉપયોગ કરવામાટે નેપોલિયને પોતાથી બનતો બધો પ્રયત્ન કર્યો હતો પોતે જે પ્રદેશમાંથી પસાર થતો હતો તેને પાયમાલ કરવાની મનાઇને લગતું જે જાહેરનામું તેણે પ્રકટ કર્યું હતું તેમાં તેણે લખ્યું હતું કે

"રૈયતનાં સંકટોમાં વૃદ્ધિ કરવા જતાં મારૂં હૃદય કંપે છે પોતાના રશિયન બદમાશો જેઓ જંગલી અસભ્ય પ્રજાની નીચ વૃત્તિ મુજબ કરે છે તેમને સજા કરવા જતાં હજારો ખેડુતોને પાયમાલ કરવાનું હું ઇચ્છતો નથી. બીચારા બે લાખ ગુલામ જેવા મજૂરો જેઓ આ [illegible] દીપણામાં ભાગીદાર નથી તેમને ગુજરાનના સાધન વગેરેના હરી લેવાનું હું પસંદ કરતો નથી " તેણે રશિયન સેનાપતિને પણ પત્ર લખીને લડાઈ વધારે માનીની જેવી રીતે ચલાવવા વિનંતિ કરી, પણ તેણે ઉત્તર આપ્યો કે ' રશિયન પ્રજાના સ્વદેશપ્રેમને હું રોકી શકતો નથી. ' બસ પછી આસુરી વૃત્તિએ પૂરેપૂરો ઉછાળો માર્યો. ફ્રેન્ચ ઉપર દરેક જાતનું ઘાતકીપણું ગુજારવામાં આવ્યું અને તેના બદલાના તરીકે પણ કેર વર્તાવ્યો.

૨૮ મી તારીખે ફ્રેન્ચો બીજી વાર બોરોડિનોના [illegible] પહોંચ્યા [illegible] પણ વરૂઓએ અડધા કરી નાખેલા હજારો મુડદા રણગાને ભયાનક બનાવી [illegible] હતાં [illegible] રીતે [illegible] [illegible] પણ આ [illegible] [illegible] પછી કારી ખાઇને મરવા પડ્યા વિના [illegible] આ વખતે [illegible] ૨૮ મી [illegible] તેમ [illegible] [illegible] [illegible]

તરીકે ઉપયોગ થતો હતો. પૂરતી ગાડીઓ મળી નહિ એ બહાને ઘણા ઘાયલ થયેલ સિપાઈઓને પડયા રહેવા દીધેલા જોઈને નેપોલિયનને ઘણી નવાઈ લાગી. તેણે હુકમ કર્યો કે ગમે તે પ્રકારની ગાડી હોય તોપણ તેમાં ઓછામાં ઓછા એક [illegible] તો બેસાડી લેવોજ. આ હુકમનું પૂરેપૂરૂં પાલન થતા સુધી તે જાતે ત્યાંજ ઉભો રહ્યો.

નેપોલિયન અત્યારસુધી લશ્કરના પાછલા ભાગ સાથે ચાલતો હતો. [illegible] તારીખે વિટેસ્કા ગામ આગળ પોતાના થાકેલા સિપાઈઓને આરામ આપવા [illegible] તેણે બે દિવસ સુધી કુચ થોભાવી. પછી લશ્કરના પાછલા ભાગની સરદારીનું [illegible] ભરેલું કામ માર્શલ નેને આપવામાં આવ્યું. ૨૭ નવેંબરે પછી કુચ શરૂ [illegible] ફ્રેન્ચોના પાછલા ભાગમાં ત્રીશ હજાર માણસોનું સૈન્ય હતું, તેના ઉપર ઘણા [illegible] રશિયનો તૂટી પડયા. ફ્રેન્ચ સિપાઈઓમાંના ઘણાકના ઘા હજી રૂઝાયા ન હતા [illegible] શરીર ઉપર પાટા હતા તો કોઈના હાથ ઝોળીમાં હતા. એવી હાલતમાં [illegible] સાત કલાક સુધી એવા મરણીયા થઈને લડયા કે રશિયનોને નાસવું પડ્યું. [illegible] આગળ વધ્યા.

દશ દિવસમાં નેપોલિયને ત્રણસો માઈલની મજલ તો કાપી નાખી [illegible]

ગોળાના ટપોટપ પડી પડીને મરી જતા સિપાઇઓના ઠરી ગયેલા હાથમાંથી બંદુકો પડી જતી અને કેટલાક હાથ ઠરી જઇને ઘોડેસ્વાર ઉપર ગબડી જતા. જખમી કોસાકોનાં ટોળાં અચાનક ત્રાટકી પાડીને તેમની ઉપર હુમલો કરતાં અને જમીનપર પડેલા સિપાઇનો જીવ જવા પહેલાંજ તેનું માંસ કાઢી ખાતા.

આ કુદરતી આફતમાં વધારો કરવા ખાતર રોષ તથા રશિયન કસાકોનાં ટોળે ટોળાં બિચારા ઠરી જતા ફ્રેન્ચ સૈન્યની આસપાસ ભમ્યાજ કરતા અને વારંવાર તેમના ઉપર તૂટી પડતાં. આ જંગલી પશુતુલ્ય લોકો મરણવશ થએલા અને મરવા પડેલા ફ્રેન્ચ સિપાઇઓનાં કપડાં ઉતારી લેતા, પડેલા ઉપર તલવારના પ્રહાર કરતા, ઉપરાઉપરિ સંગીનોના ગોદા મારતા અને અગાધ વેદનાથી જ્યારે તે બિચારા તરફડતા અને અંતકાળમાં ઉધાન કરીને મરી જતા ત્યારે દૈત્ય જેવા રશિયનો ખડખડ હસતા અને મશ્કરી કરતા.

રાત પડી—અચાનક રાત્રિનો અમલ શરૂ થયો. આરામ લેવાની કે બરફની ગર્દિમાંથી બચાવ મેળવવાની કોઈ પણ જગ્યા મળતી નહિ. તાપણી સળગાવવા જેટલાં લાકડાં પણ જોવામાં આવતાં નહિ. બરફનાં તોફાન અને ઠંડા પવનના સુસવાટ તો નિર્દયપણે તેમનું કામ કર્યેજ જતાં હતાં. ચારે દિશાએ બરફ બરફ ને બરફજ પથરાઈ રહ્યું હતું. થાકેલા, ભૂખ્યા, ઠંડીથી ધ્રૂજતા ભાનહીન ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ બરફથી ઢંકાયલી જમીન ઉપર સૂઇ જતા અને સૂતા તે સૂતાજ. તેમનામાંથી હજારો માણસો ફરી ઉઠવાજ પામતા નહિ. ઘોડા પણ માણસોની માફકજ મરવા લાગ્યા. મરેલા ઘોડાના ચામડાં સિપાઇઓ ઉખેડી લેતા અને તેના વડે પોતાનાં શરીર ઢાંકતા. કોઈ કોઈવાર સિપાઇઓને જેવો તેવો પણ કાંઈક પૌષ્ટિક ખોરાક મળે તેટલા માટે જીવતા ઘોડાઓને મારી નાખીને તેમનું ગરમાગરમ માંસ આપવામાં આવતું. પોતાની સાથે ઠંડીએ પ્રબળ અસહકાર માંડ્યો તે માટે રશિયનોએ ઈશ્વરનો અને તેમના સંતપુરુષોનો આભાર માન્યો અને ઠંડી વધારે વખત ચાલુ રહે તે માટે તેમની પ્રાર્થના કરી.

આખરે સોળ કલાકની લાંબી ભયંકર રાત્રિ પસાર થઈ ગઇ. છાવણી અને આસપાસનો ત્રાસજનક દેખાવ જોઇને સખતમાં સખત હૈયાનો માણસ પણ સ્તબ્ધ બની જતો. રાતે ગોળાકૂંડાળામાં બેઠેલા સિપાઇઓ ત્યાંના ત્યાંજ ઠરી ગએલા હતા અને તેમના ઉપર બરફનો થર જામી જવાથી ત્યાં નાના નાના અસંખ્ય બરફના ટેકરાઓ બની જતા હતા.

માર્શલ ને અસાધારણ પરિશ્રમ કરીને ઉપર કહી તેવી વિપત્તિમાં ઘેરાયલા સૈન્યનું પાછળથી રક્ષણ કર્યું. તે ચાલતો આવતો હતો. તેની આસપાસ શત્રુસૈન્યનું દળ જામતું હતું. તેઓ તેના ઉપર વારંવાર દુશ્મના હુમલા કરતા હતા. તેમની સાથે તે માઇને મોઢે ઘણો દી રહીને લડતો. અજાયબ જેવા લશ્કરી દાવપેચથી શત્રુના વ્યૂહને ભેદીને

ઘણે દૂરસુધી તેમના ઘનસમૂહમાં તે ઘૂસી જતો. આ પ્રસંગે તેણે બતાવેલું પરાક્રમ અને કૌશલ્ય જોઇને જગત્ ચકિત થઇ ગયું.

ભયાનક રાત્રિ પૂરી થતાં પાછું ફ્રેન્ચ સૈન્ય અવર્ણ્ય વિટંબણાઓની પરંપરાઓ સહન કરતું આગળ ચાલ્યું. પગલે પગલે તોપોનાં અને સીધાસામાનનાં ગાડાં છોડી દેવાં પડતાં. જુવાન સિપાઇઓ હવે બેતાલીમ બની ગયા. અમલદારો અને સિપાઇઓ હવે અવ્યવસ્થિતપણે ગમે તેમ ચાલતા હતા. માત્ર બાદશાહી અંગરક્ષકોની પલટણોએ તેમની પ્રતિષ્ઠા અને તાલીમ જાળવી રાખ્યાં હતાં.

લશ્કરની દુર્વ્યવસ્થા અને પાયમાલીથી માર્શલ ને એટલો કાયર થઇ ગયો કે તેણે પોતાની હૃદયભેદક સ્થિતિનો હેવાલ કહેવા માટે એક અંગરક્ષકને નેપોલિયન પાસે મોકલ્યો. હવે આ વિપત્તિમાંથી બચવાનો કોઈ પણ ઈલાજ રહ્યો નથી અને પોતાને માથે એક પછી એક પડતી વિટંબણાઓ મૂંગે મોઢે સહન કર્યા સિવાય તેમને છૂટકોજ નથી. માર્શલ નેનો સંદેશો પૂરેપૂરો સાંભળવા જેટલી ધીરજ તેનાથી રાખી શકાઇ નહિ. તેણે કહ્યું, "સરદાર, હું તમારી પાસે એ બધી વિગતો સાંભળવા ચહાતો નથી." આ વિપત્તિપૂર્ણ પ્રવાસમાં નેપોલિયન શાંત, ગંભીર અને સર્વ પ્રકારનાં દુઃખ સહન કરવાને તૈયાર થઇને બેઠો હતો. શારીરિક દુઃખની તો જાણે તેના ઉપર લેશમાત્ર પણ અસર ન થતી હોય તેમ તેના મોંમાંથી કચવાટનો ઉદ્ગાર સરખો પણ કદિ સંભળાતો નહિ. માત્ર તેની નજીકનાં માણસોનેજ કોઈ કોઈવાર ખબર પડી જતી કે એ અસાધારણ માનસિક પીડા થતી હતી.

નવેંબરની નવમી તારીખે તે સ્મૉલેંસ્ક આવી પહોંચ્યો. અહિં તેણે [illegible] સિપાઇઓને માટે ખોરાક, વસ્ત્ર અને આશ્રય મેળવવાની આશા રાખી હતી [illegible] આવતાની સાથેજ તેણે ખરાબી અને અનાજના સંપૂર્ણ અભાવની નિશાનીઓ [illegible] માત્ર ભંડારમાં પુષ્કળ દારૂ હતો. મરણીઆ થએલા સિપાઇઓએ તે હદ [illegible] પીધો, છાકટા થઇ ગયા અને બરફવાળી ઉઘાડી શેરીઓમાં પડીને ઘણાખરા [illegible] મરી ગયા. સવારમાં જુએ તો સડકો ઉપર જ્યાં ત્યાં મુડદાં ને મુડદાંજ [illegible] અહિંથી નેપોલિયને મૉસ્કો જતી વખતે અનાજનો જથાબંધ ભંડાર [illegible] હતો પણ તેમાનું આ વખતે કશું [illegible]

આ [illegible] વખતે અનાજ [illegible] કેટલીક [illegible]
તરતજ માર્શલ નેના સિપાઇઓને [illegible] રાખી [illegible]
અત્યારે આ [illegible]
જમાડવા [illegible]
નકરને સોંપા [illegible]
આદિમ [illegible]

અપરિમિત [illegible] અને પશ્ચિમના [illegible] માત્ર જવાબ કરી
તેમ નહીં [illegible] તેણે સમય ઉપર કુમકના [illegible] અને [illegible]
આમદ કરીને લાવે કે જેમને નવું પણ [illegible] કોઈ નાનો અને મોટનો
પણ ન હતો પણ કદિ પણ નિર્ભય ન થાય એવું [illegible] હાલમાં તેની પાસે
અખૂટ [illegible] સામાન્ય સિપાઈઓના હાથમાં હાથમાં [illegible] અને આ [illegible]
[illegible] કર્યા [illegible] હતો. તેણે આ [illegible]
[illegible] સિપાઈની [illegible] ઉપર [illegible] નવીન સેનાપતિની [illegible]
બનાવી અત્યંત આત્મવિશ્વાસભર્યા [illegible] તથા તેના સિપાઈઓ [illegible]
કરી [illegible] હતા, તેથી તેણે દુશ્મનોને એવા તો હરાવ્યા કે
જેથી નેપોલિયનના લશ્કરને [illegible] આરામ તો મળી ગયો

સ્પેનમાં નેપોલિયનને પેરિસથી આવેલો પત્ર જરૂરી પેગામ મળ્યો. રાજધાનીમાં મુશ્કેલીઓ વધતી જતી હતી. [illegible] ઉપર પડેલી મુસીબતોથી થએલી ખુવારીનો લાભ લઈને કેટલાક કાવત્રાખોરોએ રાજસત્તાને ઉથલાવી નાખીને તેની જગાએ પેરીસમાં રાજતંત્ર સ્થાપવાની કોશિશ કરવા માંડી હતી. માલેટ નામના એક અધિકારીએ નેપોલિયનના મરણની અફવા ફેલાવી હતી, અને એવા સમાચારથી પ્રજામાં જે ગભરાટ ફેલાયો તેનો તેણે લાભ લીધો હતો. થોડા પ્રજાકીય અમલદારોને પોતાના પક્ષમાં ફોડી લીધા અને પોતાના હાથમાં રાજતંત્ર લઇ લેવા તેણે ઘણો જ ઉદ્ધતાઈભરેલો પ્રયત્ન કર્યો. તેને સત્તાધારીઓએ પકડીને રાજદ્રોહી તરીકે ગોળીથી ઠાર કરાવ્યો, પણ આ બનાવમાં એટલું તો સ્પષ્ટ સૂચન રહેલું જ હતું કે ફ્રાન્સની શાંતિનો આધાર માત્ર નેપોલિયનના આયુષ્ય પર જ રહેલો છે, ફ્રાન્સમાં રાજસત્તા હજી પૂરેપૂરી જામી નથી, અને નેપોલિયનનું મરણ નીપજતાં જ જુદા જુદા રાજનૈતિક પક્ષો વચ્ચે આભ્યંતરિક વિગ્રહ જાગ્યા વિના રહેવાનો નહિ.

આ પેગામ વાંચીને નેપોલિયનને ઘણો જ ક્ષોભ થયો. તે સમજી ગયો કે તેના મરણના સમાચાર ફેલાતાંજ સામ્રાજ્યને ઉથલાવી નાખવાનો પ્રયત્ન થશે, ખૂનખાર આભ્યંતરિક કલહ શરૂ થશે અને જે રાજ્યતંત્રને તેણે અત્યંત પરિશ્રમ અને કાળજીથી બાંધ્યું હતું, જે રાજતંત્ર ફ્રાન્સને માટે કલ્યાણપ્રદ નીવડશે એવી તેણે આશા રાખી હતી, જે રાજતંત્રના જનક તરીકે ભવિષ્યની પ્રજા તેનું કૃતજ્ઞતાપૂર્વક સ્મરણ કરશે એવી તેને ઉમેદ હતી, તે રાજ્યતંત્ર માત્ર તેના સર્વોપરિપણા ઉપરજ ટકી રહ્યું હતું અને તેના મરણ પછી તરતજ છિન્નભિન્ન થઈ જવાનું હતું. તેનો પરમ પ્રિય દેશ તેના મરણ પછી પણ સુખશાંતિમાં રહે એવી આશાથી રાજ્યતંત્રને મજબૂત અને સુવ્યવસ્થિત કરવા માટે તેણે અહોનિશ પ્રયત્ન કર્યો હતો

તે હેતુની સિદ્ધિને અર્થે તેણે ભારેમાં ભારે આત્મબલિદાન આપ્યું હતું, પ્રાણપ્રિ
ઉદારચરિતા જોસેફાઇનનો ત્યાગ કરીને, આસ્ટ્રિયાના પામર રાજાની પુત્રી સાથે
તેણે એજ હેતુથી વિવાહ કર્યો હતો; પરંતુ હવે તેને ભારે નિરાશા અને ખેદ સાથે
માલમ પડયું કે તેના પુત્રના હક્કની કોઇ પરવા કરતું ન હતું. હવે તેને સમજાયું
કે બિચારી માનભંગ થએલી જોસેફાઈન આસ્ટ્રિયાની રાજપુત્રી કરતાં તેને અને
ફ્રાન્સને વધારે સબળ ટેકો આપી શકત. જોસેફાઇનને અન્યાય આપવાનો તેનો લેશ
માત્ર પણ ઇરાદો ન હતો. એ તો ગેરસમજ અને અજ્ઞાનથીજ થએલું પાપ હતું.
પણ પાપ તો હતુંજ. એ પાપ તેણે આખા જગત્ સમક્ષ કર્યું હતું, અને આખા
જગત્ સમક્ષ તેને ભયંકર શિક્ષા પણ મળી. તેણે ભારે પશ્ચાત્તાપ અને ઉદ્વેગ સાથે
કહ્યું કે મારી પોતાની રાજધાનીમાં, બાર બાર વરસસુધી મારો અમલ રહ્યા પછી,
માંના લગ્ન અને પુત્રજન્મ થયા પછી અને મારી આટઆટલી પ્રતિજ્ઞાઓ છતાં
પણ મારા મરણ પછી મારી પ્રજાને ફરીથી રાજ્યક્રાંતિના ભયાનક સંકટો સહન
કરવાનાં રહે તો ખરેખર રાજમુકુટ ધારણ કરવાને હું લાયકજ નથી. પોતાના સ્વમા-
નને અને પ્રતિષ્ઠાને હાનિ ન પહોંચે એવી રીતે પહેલીજ તકે અત્રેથી સત્વર પૅરિસ
ઉપડી જવાનો તેણે તરતજ નિશ્ચય કરી નાખ્યો. તેણે જનરલ રૅપને બોલાવીને કહ્યું
કે "જ્યારે વિપત્તિ આવે છે ત્યારે ચોતરફથીજ સામટીજ આવે છે. હું એકલો સર્વ
હાજર ન રહી શકું. માટે અત્યારે તો હજાર કામ પડયાં મૂકીને મારે પૅરિસ
જવું જોઇએ. લોકમતને ફરીથી હતો તેવો કરી દેવાને મારી હાજરી વિના બીજો
એમજ નથી. આપણને સૈન્યની અને નાણાંની પણ જરૂર પડશે. બીજી મોટી ફોજ
મેળવશું એટલે જે કાંઇ બગડયું છે તે પણ સુધારી શકાશે."

આ ઠરાવની માત્ર થોડાકનેજ જાણ કરવામાં આવી હતી; કેમકે એવી દહેશત
વધારે ગભરાટ અને નિરાશા ફેલાઇ જાય.

ત્યાર પછી સ્મૉલેંસ્કમાં નેપોલિયન પાંચ દિવસસુધી રહ્યો. તેટલા વખતમાં
તેણે પોતાના વેરણખેરણ થએલા સૈન્યને એકત્ર કર્યું, સૈન્યની બીજી ટુકડીઓ
જૂદે જૂદે રસ્તેથી આવતી હતી તેમની સ્થિતિની તપાસ કરાવી અને આ ...
વધારે વિપત્તિ ન પડે તેને માટે બનતી તૈયારી કરી. યુદ્ધનું સૈન્ય ...
ક્ષીણ થઇ ગયું હતું. તોપો, દારૂગોળો અને સામાનના ગાડાં તેને છોડી દેવાં ...
હતાં. ડેવાકે અને તેના સૈન્યની ચારે બાજુએ રશિયન સવારોના ટોળાં ...
ફ્રેન્ચો ઉપર હુમલો કરવાની તો તેમની છાતી ચાલતી ન હતી, પણ ...
પૂલ ભાંગીને અને ગામડાંઓ બાળીને તેમને બને તેટલું તેઓ ...
વારે જંગલ, ટેકરી કે પાણીની અનુકૂળતા ... જતી ત્યારે ...
પણ કરતા અને પાછા તરતજ નાસી જતા ...

ચૌદમી નવેમ્બરે સવારે ચાર વાગે નેપોલિયને પાછી કુચ શરૂ કરી હવે તેના સૈન્યમાં ચાલીશ હજાર લડી શકે તેવાં માણસો રહ્યાં હતાં. આખા સૈન્યના ચાર ભાગ પાડી મુરા, યુજીન, ડેવાઉ અને નેની સરદારી નીચે એકેક વિભાગ સોંપવામાં આવ્યો નેપોલિયન સૌથી આગલા ભાગ સાથે ચાલ્યો માર્શલ નેને સૌથી પાછળ રહેવાનો હતો બધું લશ્કર પસાર થઇ જાય ત્યાર પછી તમામ તોપો અને સરસામાનનો નાશ કર્યા પછીજ સ્મોલેન્સ્ક છોડવાનો તેને હુકમ અપાયો હતો.

ઘોડાના નળ ઘસાઇ ગયા હતા, ઘણાકના તો ખરી પડ્યા હતા તે બિચારાં પ્રાણીઓ રસ્તામાં તરફડીને મરણ પામતા સિપાઇઓને તોપો અને ગાડાં હાથે ખેંચવાં પડતાં હતાં ઘણીવાર લપસણા બરફ ઉપર ચાલતાં નીચેના કોતરોમાં સિપાઇઓ તોપોસહિત ગબડી પડતા હતા વારંવાર શત્રુની તોપોના ગોળા અને બંદુકોની ગોળીઓ તેમના ઉપર ધડાધડ વરસતી હતી રશિયન સેનાપતિ નેવું હજાર સિપાઇઓનું લશ્કર લઇને ફ્રેન્ચોથી થોડે થોડે અંતરે તેમની સમાંતર લીટીમાંજ ચાલ્યો આવતો હતો તેના સૈન્ય પાસે પૂરતાં વસ્ત્ર, હથિયાર, અને અનાજનાં ગાડાં હતાં તેઓ થોડીવારમાં આગળ નીકળી ગયા અને અનુકૂળ જગ્યા શોધી કહાડી ત્યાં તોપખાનું ગોઠવી ફ્રેન્ચોનો રસ્તો રોકીને ઉભા પણ બાદશાહી અંગરક્ષકોની પલટણ તેમને તુચ્છકારીને, બાહોશ આગળ ધસી અને એક સપાટામાં રસ્તો ખુલ્લો કરી નાખ્યો. રશિયનો નાશા પણ ટેકરીઓ ઉપર રહ્યા રહ્યા અગ્નિની ઝડી વરસાવવા લાગ્યા. નેપોલિયનને જાળવવા માટે અંગરક્ષકો મોટી સંખ્યામાં તેની આસપાસ એકદમ વીંટળાઇ વળ્યા અને એ પ્રમાણે પોતાના પ્રાણપ્રિય શાહેનશાહને જાળવવા સારૂ પોતાના અંગ ઉપર ગોળીઓના વરસાદ ઝીલતા તથા યુદ્ધગીત ગાતા ગાતા સર્વે આગળ ચાલ્યા

આ પ્રમાણે પહેલો વિભાગ તો પસાર થઈ ગયો હવે રશિયનોએ યુજીનના વિભાગને રોકવાનો યત્ન કર્યો તેઓ મજબૂત ખાઇઓ ખોદીને તેનો રસ્તો ઘેરીને ઉભા રહ્યા તુમુલ યુદ્ધ શરૂ થયું યુજીનના પંદરસો સિપાઈઓની એક ટુકડી સૌથી આગળ ચાલતી હતી તે વીશ હજાર રશિયનોના વ્યૂહમાં ઘેરાઇ ગઇ તેમણે તાબે થવાની મગરૂરીથી ના પાડી નક્કર ચોરસ આકૃતિમાં ગોઠવાઈ જઇને તેઓ મરણીઆ થઇને દુશ્મનો ઉપર તૂટી પડ્યા અને તેમના વ્યૂહને ભેદીને યુજીન તરફ પાછા આવવા લાગ્યા રશિયનોએ તેમને રસ્તો આપ્યો અને પોતાના સૈન્યની વચ્ચોવચ્ચ આવવા દીધા પછી કાં તો આ નાનકડી નિઃસહાય ટોળી ઉપર દયા આવવાથી અથવા તેમના શૌર્યને માટે સન્માન ઉત્પન્ન થવાથી રશિયન સિપાઇઓ તેમને તાબે થવાને વિનવવા લાગ્યા આવા બહાદુર યોદ્ધાઓ ઉપર ગોળી ચલાવવા તેઓ અતિશય નારાજ જણાયા પણ ફ્રેન્ચોએ શાંતિ અને દૃઢતાથી આગળ વધીને અને સંગીનો

સવારમાં ખરેખરી લડાઇ શરૂ થાય તે પહેલાં રાતમાં ને રાતમાંજ બે [illegible] કરવામાં આવ્યા અને તેમાં પૂરેપૂરી ફતેહ થઇ. ફ્રેન્ચોએ બીલકુલ બંદૂક [illegible] હાથમાં સંગીનો લઇને શત્રુની ખીચોખીચ હારો ઉપર ધસારો કર્યો. તેમના [illegible] ધસારાથી રશિયનો ગભરાયા અને નાઠા.

સવાર પડી. નેપોલિયનનું નાનું સૈન્ય ત્રણ બાજુએથી ઘેરાયલું હતું. [illegible] સિપાઇઓ લઇને તે શત્રુસમૂહના મધ્યભાગ તરફ હિંમતભેર આગળ [illegible] પરે તેની જમણી પાંખ સાચવી અને બાદશાહી અંગરક્ષકો [illegible] આકૃતિમાં ગોઠવાઇ જઇને ડાબી બાજુએ કિલ્લાની માફક ઉભા રહ્યા. [illegible] શરૂ થયું. રશિયન સૈન્યની સખ્યાજ એટલી મોટી હતી કે તેઓ [illegible] કર્યા વિના એકલા પોતાના વજનથી પણ ફ્રેન્ચોને છુંદી નાખતા [illegible] પરંતુ તે જના [illegible] પોતાની ખાઇઓ છોડીને બહાર આવવાની [illegible] ચાલી નહિ. તોપોના મારથી તેઓ ફ્રેન્ચોનો સંહાર કરતા ગયા [illegible] બેધડક આગળ વધતાજ ગયા. પૂર્વ, પશ્ચિમ અને દક્ષિણ બાજુએથી [illegible] અચાનક ગર્જનાઓ સંભળાતી હતી અને માત્ર ઉત્તર દિશાજ [illegible] પરંતુ હવે તે બાજુ પણ પૂરી લેવા માટે મજબૂત રશિયન ટુકડી [illegible] [illegible]

[illegible]

પછી તમે પણ ચાલતા થાજો અને મને પકડી પાડજો."

બહાદુર નેને એકનો છોડીને જતા તેનું હૃદય ભીંજાઈ જતું હતું પણ નાઇલાજે તેણે રણક્ષેત્ર છોડીને ચાલવા માંડ્યું ડેવાઉ અને મોર્ટીયર ત્રણ હજાર માણસોવડે પચાસ હજાર રશિયનોને રોકતા હોય તેમ જાણે બગીચામાં ફરવા નીકળ્યા હોય તેમ શત્રુના ગોળાના વરસાદથી જરા પણ ગભરાયા વગર અભિમાનપૂર્વક ધસ્તેજ ધીરે પગલે પોતાના ઘાયલ થએલા માણસોને ઉંચકી લેતા તેઓ પાછા હઠતા ગયા

નેપોલિયન અને તેનું સૈન્ય આગળ નીકળી ગયું તે હાથમાં ઝાડની એક ડાળખી પકડીને સિપાઈઓની જોડે પગે ચાલતો હતો હજી પણ જાણે તેના મનમાં તેની ખોળ કરવા પાછા ફરવાનો વિચાર ચાલી રહ્યો હોય તેમ અનિચ્છાપણે અને ધીરે ધીરેજ તે માર્ગ કાપતો હતો. તે દરેક પગે બહાદુર નેને યાદ કરી તેને માટે જીવ બાળ્યા કરતો હતો. તે વારંવાર તેની હિંમત બુદ્ધિ અને ચારિત્ર્યનાં વખાણ કર્યા કરતો. ડુકો દિવસ પૂરો થયો અને લાંબી, ભયંકર માગશરની રાત્રી આવી પહોંચી તે પોતાના તંબુમાં એકનો એક બોલ્યા કરતો કે 'મારા સિપાઈઓની વિપત્તિ જોઈને મારૂં હૃદય ચીરાઈ જાય છે " તેણે મિનસ્કમાં લશ્કરને રાહત આપવાની આશા રાખી હતી, પણ નવા ખેદજનક સમાચાર મળ્યા કે તે શહેર પણ શત્રુના હાથમાં ગયું છે પણવાર તો આ સાંભળીને નેપોલિયન નાઉમેદ થઈ ગયો પણ તરતજ તેણે સાવધાન થઈને કહ્યું, 'કાંઈ ફિકર નહિ આપણે આપણી સંગીનો વડે રસ્તો કાપી લઈશું "

એમ કરતા કરતા છેલ્લું થઈ ગએલું ફ્રેન્ચ સૈન્ય નીપર નદીની પેલી પાર આવેલા ઓર્ચા શહેરમાં આવી પહોંચ્યું મોસ્કો છોડ્યા પછી અહિંજ તેમને પહેલીવાર પેટપૂરતું ખાવાનું મળ્યું

હજી પણ નેપોલિયન નેને માટે ઝંખ્યા કરતો હતો. આખા સૈન્યમાં ફેલાતી જતી નિરાશાઈ ગઈ હતી. તેની છેડી ખબર મળ્યાને ચાર દિવસ થઈ ગયા હતા. બધાએ હવે તેની આશા છોડવા માંડી હતી છતાં હજી તેઓ નીપર નદીની પેલી પાર નજર નાખતા હતા, કાન માંડીને સાંભળતા હતા પણ રશિયન સ્વારોનાં ભાલા સિવાય બીજું કાંઈ તેમની નજરે આવતું નહિ અને રશિયન બંદુકના બાર સિવાય બીજું કંઈ સંભળાતું નહિ

રાત પડી અને આખો સિપાઈઓને થયું દિવસ આગમચી વાતની ખબર નથી [illegible] તો તેઓ પોતાની અંધારી છાવણીઓ [illegible] નેપોલિયન [illegible] કરતો હતો એટલામાં અચાનક [illegible] ' એક [illegible] સવાર [illegible] ખબર આપી કે [illegible] સાથેના [illegible] નેપોલિયન [illegible] [illegible]

[illegible]

સમાચાર સાંભળતાંજ નેપોલિયન ખુરશી ઉપરથી કુદકો મારીને ઉભો થયો; અને લાગણીના જુસ્સાને વશ થઈને બોલ્યોઃ—

"શું આ વાત ખરી છે ? મારા ટુઇલેરીસના ભોંયરામાંની બે અબજ—અબીજ સોના મોહોરો માર્શલ નેને બચાવવા માટે હું ખર્ચી નાખવા તૈયાર છું."

રાત્રિ ઘણીજ ઠંડી હતી અને ઘણા દિવસથી થાકેલા સિપાઇઓ ઉંઘી ગયા હતા; પણ યુજીનની સૂચનાને માન આપીને જરા પણ બબડયા વગર પાંચ હજાર સિપાઇઓ ઉઠીને ઉભા થયા. તેઓ અંધારે અંધારે બરફમાં અજાણ્યા રસ્તા ઉપર ૭ માઇલસુધી ચાલ્યા. વચમાં વચમાં તેઓ ઉભા રહેતા અને કાન માંડીને સાંભ-ળતા પણ કશો અવાજ કાને આવતો નહિ. આખરે મધરાત થઇ ગઈ ત્યારે છેવ-ટના ઉપાય તરીકે યુજીને થોડાક તોપોના બાર કરાવ્યા. ઘણે દૂરથી તેના જવાબમાં સામટી બંદુકો ફૂટયાનો ધીમો અવાજ સંભળાયો. બિચારા નેની પાસે એક પણ તોપ રહી ન હતી. બેઉ લશ્કર એક બીજા તરફ આવતાં ગયાં. બહાદૂર, નિડર, ઉદારચરિત યુજીન તેના મિત્રને ભેટી પડયો અને સિપાઇઓ, સેનાપતિઓ અને અમલદારો એક બીજા તરફ દોડી જઈ પ્રેમથી ભેટી પડયા.

બેઉ સૈન્ય હવે હર્ષભેર ઓર્ચા આવી પહોંચ્યાં. માર્શલ ને પોતાનાં સંકટોનું જ્યારે નેપોલિયન આગળ સવિસ્તર વર્ણન કરવા લાગ્યો ત્યારે તેણે તેનો હાથ પક-ડીને "વીરશિરોમણિ"ના ગૌરવયુક્ત નામથી બોલાવી અભિનંદન આપ્યું.

તે નિડર, અપરાજિત સેનાપતિએ પોતાનો જુસ્સો સઘળા સિપાઇઓમાં દાખલ કરી દીધો હતો અને તેથી તેમણે અદ્‌ભુત પરાક્રમો કરી બતાવ્યાં હતાં.

સ્મોલેંસ્કથી ઓર્ચા ૧૦૦ માઇલને છેટે હતું. એટલો પ્રવાસ કરતાં નેનાં હજાર માણસો પૈકી પંદરસો જીવતાં રહ્યાં હતાં. તેની પાસે એક પણ તોપ રહી હતી. માંદા અને ઘાયલ થએલાઓને શત્રુની દયા ઉપર રસ્તામાં છોડી દેવા પડયા હતા. આખે રસ્તે તેણે પોતાના દેશબંધુઓનાં, અને ઘોડાઓનાં ઠરી ગએલાં શબ ભાંગેલાં હથિયાર અને ઉંધાં પડી ગએલાં ગાડાં જોયાં. તે ઉપરથી તેને ફ્રેન્ચ સૈન્યની વિટંબણાનો ખ્યાલ આવી ગયો. આથી તેણે હિમ્મત છોડી નહિ પણ આગળ વધ્યો. ક્રેસ્નો આગળ જ્યાં નેપોલિયને થોભીને પોતાના સરદારોના બચાવ માટે પોતાનાથી દશગણા શત્રુસૈન્યને હંફાવ્યું હતું ત્યાં તે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં પણ તેણે ફ્રેન્ચ સિપાઇઓની લાસોના ઢગલા જોયા. એવામાં એકાએક બરફનું તોફાન ચડ્યું. રસ્તો સુઝવા ન લાગ્યો; અને આવી સ્થિતિમાં તેમના કરતાં અનેકગણું મોટું શત્રુસૈન્ય મજબૂત તોપખાના સાથે રસ્તો રોકીને બેઠેલું તેમણે જોયું. એક રશિ-યન અમલદારે આવીને નેની તલવારની માગણી કરી. રશિયન સેનાપતિ ફ્રેન્ચ સેના-પતિના અદ્‌ભુત શૌર્યથી સારી પેઠે વાકેફ હતો તેથી આવી માગણી કરતાં જરા

તેણે દિલગીરી પણ બતાવી.

રશિયન દૂતે કહ્યું કે "તમારા જેવા મહાન સેનાપતિ અને જગવિખ્યાત યોદ્ધા આગળ આવી નિર્દય માગણી કરવાની અમારા સેનાપતિની જીભ પણ ન ઉપડત, પણ તમારે બચવાનો એક પણ માર્ગ રહ્યો નથી એવી અમારી ખાત્રી થવાથીજ તમે તાબે થાઓ એમ અમારે કહેવું પડે છે તમારી આસપાસ એંશી હજાર રશિયનોનું સૈન્ય ગોઠવાઈ ગએલું છે તમને શક હોય તો તમારા કોઈ પણ અમલદારને અમારી સાથે મોકલો અમારા સેનાપતિ તરફથી તેને અમારૂં સૈન્ય ગણવાની રજા છે"

પણ નેએ તેનો સુંદર જવાબ આપ્યો કે 'ફ્રાન્સનો સેનાપતિ કદિ તાબે તો થાયજ નહિ "

આ વાત ચાલતી હતી એટલામાં દગાથી અથવા ભૂલથી ફ્રેન્ચ સિપાઈઓની બરાબર છાતીની સામે તાકીને રશિયનોની ચાળીસ તોપો ફોડવામાં આવી સેંકડો સિપાઈઓ આ અણધાર્યા હુમલાથી લોહીલુહાણ થઈને પડ્યા આ વાત આટલેથીજ ન અટકી પરંતુ જરા પણ રહેમ બતાવ્યા વગર તેઓ ફ્રેન્ચો ઉપર લાગલાગટ અગ્નિનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા. એક નજરે જોનાર કહે છે કે 'અમારી આસપાસની તમામ ટેકરીઓ જેઓ ઠરી અને શાંત દેખાતી હતી તે પળ વારમાંજ જ્વાળામુખીની પેઠે ભભૂકવા લાગી," પણ આથી નિરુત્સાહી ન થતાં નેનું શૌર્ય વધ્યું તેની લડાયક શક્તિ હવે અપૂર્વ રીતે ખીલી નીકળી

તેની સામે એંશી હજાર મદોન્મત્ત, પ્રચંડ કદના અને સાંગમાં સારા હથિયાર વાળા રશિયન સિપાઈઓની પલટણો ગોઠવાઈ ગઈ હતી તે ઉપરાંત સંખ્યાબંધ ઘોડેસ્વાર અને પુષ્કળ તોપખાનું પણ હતું તેમણે લીધેલી જગ્યા પણ ઘણી મજબૂત હતી. આ બાજુ ને પાસે ભૂખમરાથી નિર્માલ્ય થઈ ગએલા પાંચજ હજાર સિપાઈઓ હતા તેમનાં હથિયારની ખરાબમાં ખરાબ હાલત થઈ ગએલી હતી અને તેમને ઉપાડવા જેટલું પણ સિપાઈઓમાં બળ રહ્યું ન હતું તોપખાનામાં માત્ર [illegible] તોપો તેની પાસે રહેવા પામી હતી. તે છતાં પણ નેએ જરા પણ સંકોચ કર્યા વગર શત્રુપર ધસારો કર્યો. પાંચ હજાર સિપાઈઓથી એંશી હજાર સિપાઈઓનો કિલ્લા જેવો મજબૂત વ્યૂહ ભેદાયો નહિ. અંધારૂં થતાંસુધી તેઓ લડ્યા, પણ હતા ત્યાંને ત્યાંજ રહ્યા આથી હવે નેએ સિપાઈઓને સ્મોલેન્સ્ક તરફ પાછા ફરવાની આજ્ઞા આપી.

આ હુકમ સાંભળીને તેઓ ચોંકયા ગભરાયા નદીયાનાં બરફમય જંગલોમાં પાછા જવાની વાત સાંભળીને મુંઝાયા પણ ખમચ્યા વગર તાબે થયા. ઉતાર્યા વગર અંધારામાં ને અંધારામાં તેઓ ચાલ્યા. ને એક કલાક ચાલ્યા પછી રસ્તામાં એક નાની નદી આવી. તેના ઉપર બરફનું પડ જામ્યું હતું નેએ તેને ફોડી જોયું અને તે ઉપરથી નદીનો પ્રવાહ કઈ દિશાએ જાય છે તે શોધી કહાડ્યું તેણે કહ્યું આ

નદી નીપર નદીને મળતી હોવી જોઈએ." આખું લશ્કર તેને કિનારે કિનારે આગળ [illegible] રસ્તામાં એક કઠણ હૈયાની સ્ત્રીએ તજી દીધેલું બાળક તેના જોવામાં આવ્યું. સિંહ જેવા શૂરવીર પણ સ્ત્રીના જેવા કોમળ દિલના નેએ તે બાળકને ઉપાડી લીધું અને તેની માને સોંપ્યું. તે નિર્દય માતાએ તેને ફરીથી ફેંકી દીધું. સિપાઈઓ ખીજવાયા. તેમણે તે પિશાચિણીને પકડીને બરફમાં ફેંકી દીધી અને બાળકને ધાબળામાં વીંટાળી પોતાની સાથે લઈને ચાલતા થયા. રશિયનો તેમની પાછળ પડ્યા હતા. [illegible] તોપો તો રહીજ ન હતી એટલે ફ્રેન્ચોની બંદુકોની ગોળી ન પહોંચે તેટલે દૂર રહીને તેઓ તેમના ઉપર તોપોનો મારો ચલાવતા હતા. આવી અવસ્થામાં તેઓ આગળ વધતા ગયા અને આખરે ઓર્ચા આવી પહોંચ્યા.

નેપોલિયન પાસે હવે લડી શકે એવી સ્થિતિના માત્ર બારજ હજાર સિપાઈઓ રહ્યા હતા. મૉસ્કો જીતનાર એક લાખ ને વીશ હજાર સિપાઈઓ, જેમના પરાક્રમથી યૂરોપ ચકિત થઈ ગયું હતું તેનો એ અવશેષ હતો. તેમની પાછળ બે મોટાં લશ્કર ચાલ્યાં આવતાં હતાં. તુર્કસ્તાન સાથે લડાઈ જાગવાનો સંભવ હોવાથી સાઠ હજાર સિપાઈઓની રશિયન ફોજ તે તરફ ગઈ હતી. ઈંગ્લંડે ચાણક્યનીતિ આદરીને એ લડાઈ અટકાવી અને રશિયા તથા તુર્કી વચ્ચે સલાહ કરાવી. નેપોલિયનની સહીવાળો એક બનાવટી દસ્તાવેજ તૈયાર કરાવીને તુર્કીના સુલતાનને બતાવ્યો તેમાં એવું લખ્યું હતું કે તુર્કીના રાજ્યના ભાગલા પાડીને યૂરોપના રાજાઓએ પોતપોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે વહેંચી લેવા. સુલતાનને જ્યારે ખરી વાતની ખબર પડી કે તુર્કીના ભાગલા કરવાની નેપોલિયને તો ઉલટી ના પાડી છે, અને રશિયા ઉપર નેપોલિયને ચડાઈ કરી છે; ત્યારે સુલતાને પેલી સલાહ મંજુર રાખવાની ના પાડી. [illegible] સુલતાનને સખત ધમકી આપવાથી ગભરાઈને સુલતાને રશિયા સાથે [illegible] આ બનાવ બનવાથી તુર્કીમાં રોકાયલું રશિયન સૈન્ય છૂટું થયું [illegible] ઓર્ચા તરફ ચાલ્યું આવતું હતું.

હવે નેપોલિયન માત્ર બોરિસોફ શહેર તરફ આવવાની નજરથી [illegible] તેનું અનાજ, દારૂ, તોપો અને દારૂગોળાનો અખૂટ ભંડાર [illegible] હતું. એટલામાં ચિંતાજનક સમાચાર મળ્યા કે એ શહેર અને [illegible] ભંડાર શત્રુના કબજામાં ગયા છે. [illegible]

[illegible]

સામા જાય્યો અદિ રહેતા હતાં પરંતુ જવાની આગ વધારે મદદ કરી શક ।

નેપોલિયને નકશા મગાવ્યા અને ટોળિના આસપાસના પ્રદેશનું અવલોકન કર્યું તેણે બીજા એક બે માર્ગ સૂચવ્યા, પણ તપાસ કરતાં જણાયું કે તે રસ્તા પણ શત્રુએ બંધ કરી દીધા છે ભૂખથી નબળા પડી ગયેલા સિપાઇઓમા દુશ્મનોની તોપોની સામે થઈને નવો રસ્તો લેવા જેટલી તાકાત નહી ન હતી બોરિસોફથી ઘોડેક દૂર એક નાનું ગામ હતું ત્યા આગળ નદીનું ઉંડાણ ૭ ફૂટ જેટલું હતું ત્યા આગળથી બેડી પાર જવાનો નેપોલિયને નિશ્ચય કર્યો પૂલ ન હતો ગામે કિનાર પગ ટકી જાય એવો ભાગ્યે પ્રદેશ હતો, અને પાસેની ટેકરીઓ ઉપર શત્રુસૈન્ય ગોઠવાઇ ગયું હતું તેથી આ કામ પણ કાઈ જેવું તેવું ન હતું, છતા પણ નેપોલિયનને પોતાની બુદ્ધિ અને સિપાઇઓની દૃઢ ભક્તિ ઉપર પૂરતો વિશ્વાસ હોવાથી તેણે સત્વર તૈયારી કરવા માંડી તૈયારી થઈ રહી એટલે પાછી રશિયાનાં જ ચોમા થઈને કૂચ ચાલુ થઈ બોરિસોફની નજીક આવ્યા એટલે તેમણે પુષ્કળ ધૂમાધૂમ સાંભળી પ્રથમ તો એમ લાગ્યું કે એ ધૂમો રશિયન સિપાઈઓની હશે, પણ તરતજ ખુશખબર મળી કે ફ્રેન્ચ લશ્કરે બોરિસોફ પાછું જીતી લીધું છે અને નેપોલિયનના આવ્યાની રાહ જોતુ બેઠું છે

આ પ્રસંગનો આનંદ અને શોક વર્ણવી શકાય એમ નથી બોરિસોફમાં રહેલા ફ્રેન્ચ સિપાઈઓને મોસ્કોથી આવતા તેમના ભાઇઓ ઉપર જે વિપત્તિ પડી હતી તેની કંઈ ખબર ન હતી જ્યારે તેમણે પોતાના મિત્રોના ચીથરેહાલ વસ્ત્ર, જેને ઓળખી ન શકાય એવા પગરખાં અને દુર્બળ હાડપિંજર જેવાં ધ્યામણાં શરીર જોયા અને મોસ્કો જીતનાર સૈન્યમાંથી માત્ર આટલાજ જીવતા આવ્યા છે એવું તેમને કહેવામાં આવ્યું ત્યારે તેઓ એકમીજાને ગળે વળગીને રડવા લાગ્યા નવા સૈન્યની ભરતી થવાથી હવે નેપોલિયન પાસે સત્તાવીશ હજાર સિપાઇઓ થયા

બોરિસોફથી થોડે અંતરે બેરેસિના નામની નદી વહેતી હતી રશિયનો તેના ઉપરનો પૂલ ભાંગી નાખીને સામે કિનારે તોપખાનું ગોઠવીને ઉભા હતા નેપોલિયને બોરિસોફમાં બે દિવસ મુકામ કર્યો કયે ઠેકાણેથી પોતે નદી ઓળગવાનો છે તે વિષે શત્રુને ભૂલાવો ખવરાવવા માટે તેણે બે દિવસમાં જૂદી જૂદી દિશામાં હિલચાલ કર્યા કરી દરમ્યાન એક જગ્યાએ ગીચ ઝાડી હોવાથી ત્યાં શત્રુની નજર પડે એમ ન હતુ ત્યાં આગળ પૂલ બાંધવાની તૈયારી છુપી રીતે કરી રાખી આ ઝાડીમાં ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ છુપાઇ રહ્યા અંધારું થાય એટલે તરતજ તેઓ પૂલ બાંધવા મંડી જવાના હતા. સૂર્ય આથમ્યો એટલે તરતજ તેઓ પોતપોતાને કામે મંડી ગયા ફાનસ સળગાવાય એમ હતુ નહિ બધું કામ અંધારામાંજ આટોપી લેવાનું હતુ તેઓ વળી વા ગળા સુધી ઉંડા પાણીમાં ઉભા રહી બરફનાં મોટાં ગચ્ચીઆં આવીને અથડાતા

છતા પણ કામ પાછળ મંડયા રહ્યા.

નેપોલિયન પોતે પણ ઉભો ઉભો દેખરેખ રાખતો હતો. આ સાહસમાં નિષ્ફળતા મળવાનો પોતાને લેશમાત્ર પણ શક હોય એવી મતલબનો એક શબ્દ પણ તેના મોમાથી નીકળતો ન હતો. કુલ એક લાખ ને પચાસ હજાર માણસોના સૈન્યની વચમાં તે ફસાઇ ગયો હતો. એક રશિયન ઇતિહાસકાર લખે છે કે " તેને જિંદગીમાં આના કરતાં વધારે ભયંકર સંકડામણમાં તે કદિ ફસાયો ન હતો. તેના કરતાં ઓછી આવડતવાળા, અને ઓછી દઢતાવાળા સેનાપતિને આવી સ્થિતિમાંથી મુક્ત થવાનો સંભવ પણ ન દેખાય; પણ નેપોલિયન એવી અનિવાર્ય મુશ્કેલીઓને પણ પી જતો અને તેની ચમત્કારિક બુદ્ધિવડે તેને નવા નવા ઉપાયો સૂઝી આવતા."

ફ્રેન્ચ સેનાપતિઓના અભિપ્રાય પ્રમાણે નદી ઓળંગવાનું કામ અસંભવિત હતું. રૅપ, મૉર્ટિયર અને ને કહેતા કે આ વખતે અહિંથી જો પસાર થઇ જવાય તો શાહેનશાહનો કોઇ ઉત્તમ ગ્રહયોગ હોવો જોઇએ એમજ અમે તો માનીએ. મુરા જેવો બહાદૂર અને તદ્દન મરણીઓ માણસ પણ કહેતો કે હવે આપણે બચવાના નથી. ને તો એમજ કહેતો કે લશ્કરને બચાવવાની વાત છોડી દઇને એકલા શાહેનશાહનેજ ગમે તેમ કરીને બચાવી લો; કારણ કે તેની સલામતી ઉપરજ ફ્રાન્સના ઉદ્ધારનો આધાર રહેલો છે. સામાન્ય સિપાઇઓને પણ એવીજ દહેશત હતી અને તેમની પણ તેવીજ ઇચ્છા હતી કે અમારૂ થવાનું હોય તેમ થાઓ પણ નેપોલિયન સલામતીથી ફ્રાન્સ જાય તેમ કરવું. કેટલાએક પોલેન્ડવાસી અમલદારોએ નેપોલિયનને છુપે રસ્તેથી પ્રશિયાની સરહદસુધી પહોંચાડી આવવાનું માથે પણ લીધું; પરંતુ એક નામર્દની પેઠે પોતાની પ્રતિષ્ઠા ગુમાવીને નાસી જવાની સલાહને તેણે તરતજ ધિક્કારી કહાડી. પોતાના સૈન્યને સૌથી વધારે ભયભરેલી સ્થિતિમાં છોડીને નાસી જાય એવો તે હતોજ નહિ.

એમ કરતાં કરતાં રાત્રિ પૂરી થઈ અને અરુણનો ઝાંખો પ્રકાશ પૂર્વ દિશાએથી આવવા લાગ્યો. નેપોલિયને આગલે દિવસે જે જે હિલચાલો કરી હતી તે વડે દુશ્મનો બરાબર છેતરાયા. જે ઘડીએ ફ્રેન્ચ સૈન્ય આવી આવીને ઝાડીમાં છુપાતું હતુ તેજ વખતે રશિયન સેનાપતિ પોતાના લશ્કરને તે ઠેકાણેથી [illegible] માઇલ દૂર લઇ જતો હતો ! સવારના ઝાંખા અજવાળામાં ફ્રેન્ચ સરદારોએ પોતાનાં દુરબીનોથી જોયું તો રશિયન લશ્કર ટેકરીઓ ઉપરથી ઉતરીને ચાલવા લાગ્યું હતું. આ જોતાં તેમની અજાયબીનો પાર ન રહ્યો.

આ ખુશ સમાચાર નેપોલિયનને તેમણે પહોંચાડયા એટલે તરતજ ઘોડેસ્વારોની એક ટુકડી નદી તરીને સામે કિનારે ગઇ. થોડીવારમાં એક પૂલ અને બે [illegible] તૈયાર થઇ ગયા. તે ઉપરથી લશ્કર સપાટાબંધ ઉતરવા લાગ્યું. થોડીવારમાં [illegible]

ગયો અને તોપોને માટે બીજો પૂલ પણ તૈયાર થઇ ગયો. આખો દિવસ અને ત્યાર પછીની આખી રાત આ પ્રવૃત્તિ ચાલુ રહી. દરમ્યાન રશિયનો પાછા આવવા લાગ્યા. તેમણે પાસેની ટેકરીઓ ઉપર તોપો ગોઠવી અને પૂલ ઉપર ગોળાની ઝડી વરસાવવા લાગ્યા. બીજે દિવસે સવારમાં તો તેઓ એટલી મોટી સખ્યામાં એકઠા થઇ ગયા કે ફ્રેન્ચો ઉપર નદીની બેઉ બાજુએથી તેમણે હુમલો કરવા માંડયો.

અત્યંત ઘાતકી યુદ્ધ શરૂ થયું. રશિયનો જરૂર જીતીશુ એવી ધારણાથી અને ફ્રેન્ચો નિરાશાને લીધે મરણીયા થઇને લડતા હતા આ ભયાનક પ્રવૃત્તિની સાથે જાણે કુદરતની ઇચ્છા હોય તેમ પ્રચંડ વાવાઝોડુ પણ શરૂ થયું ગયું અને તોપોના વજનથી એક નિર્બળ પૂલ ભાગી ગયો પૂલના છેડાને વળગીને સિપાઇઓ તરફડવા લાગ્યા. તોપોના ગોળા છુટતાં અને ઘવાયલાં માણસોના સમૂહ ઉપર નિર્દયપણે વરસવા લાગ્યા. સિપાઇઓ ધક્કામુક્કી કરતા એક બીજા ઉપર પડાપડી કરવા લાગ્યા. ઘણાક નદીમાં પડી ગયા અને ચીસેચીસ પાડતા બરફથી ભરેલા પ્રવાહમાં ડૂબી મુઆ. આ વખતે નેપોલિયનનો બુદ્ધિવૈભવ તેના પૂર્ણતમ પ્રકાશમાં ઝળકી નીકળ્યો. તેના મિત્રો અને શત્રુઓ બેઉ કબૂલ કરે છે કે બેરેસિના નદી ઓળંગતાં તેણે જે મહાભારત પરાક્રમ કર્યું છે તેવું બીજો કોઇ માણસ નહિજ કરી શકે

પોતાની આસપાસના ભયાનક દ્રશ્યથી અને મહાન જોખમથી લેશ પણ ગભરાયા કે અસ્થિર થયા વગર તેણે પોતાના નિર્બળ સૈન્યવડે પોતાનાથી અનેકગણા શત્રુ સૈન્યને હરાવી નાખ્યું તેની પાસે માત્ર સત્તાવીશ હજાર સિપાઇઓ હતા અને તે પણ ભૂખથી તવાઇ ગએલા, ચીથરેહાલ કપડાં અને ખરાબ શસ્ત્રવાળા હતા તેની સામે એક કિનારે સાઠ હજાર અને બીજા કિનારે ચાળીશ હજાર રશિયન સિપાઇઓ ઝૂઝતા હતા. નેપોલિયનના એક સેનાપતિ માર્શલ વિકટરે માત્ર છ હજાર સિપાઇઓવડે નદી ઓળંગતા સૈન્યનો બચાવ કર્યો અને સામે કિનારે વીરકેસરી નેએ આઠ હજાર સિપાઇઓવડે શત્રુસૈન્યને મારી હઠાવ્યુ

આ બધો વખત લશ્કરી ઈજનેરો જરા પણ ડર્યા વગર સ્થિર ચિત્તે પૂલને જાળવી રાખતા હતા અને મરામત કર્યાજ કરતા હતા. દિવસ પૂરો થયો પણ યુદ્ધ પૂરૂં ન થયુ બરફથી ઢંકાયલી નદીના ધોળા પટને લીધે પૂલનો અને પૂલને ઓળંગતા સિપાઇઓનો કાળો લીટો ચોખ્ખો દેખાઈ આવતો હતો. તે તરફ તાકી તાકીને તેમણે તોપો અને બંદુકો ફોડવી ચાલુ રાખી સેંકડો માણસો ધક્કામુક્કીમાં પડી જતાં અને કચડાઈ મરતા તેમની પાછળ આવતા સિપાઇઓ માનુષીભાવ તજી દઇને ઘાયલ થએલાઓને સંગીનથી ખસેડી ખસેડીને પોતાને માટે રસ્તો કરતા હતા આ સ્થળે મરેલાંઓની ગણત્રી કરી શકાઈ નથી પણ વસંતઋતુ બેસતાં બરફ પીગળ્યું ત્યારે તેમાંથી બાર હજાર મુડદાં બહાર કાઢવામાં આવ્યાં હતાં.

ઓગણત્રીસમી અક્ટોબરે નેપોલિયને આગળ કુચ શરૂ કરી. દરેક કલાકે તેમની વિપત્તિમાં વધારોજ થયા કરતો હતો. ચાર દિવસ સુધી તેઓ બરફ ઉપર ચાલ્યા. રસ્તામાં પ્રથમની માફક સિપાઇઓ ટપોટપ મરવા લાગ્યા. એમ કરતાં કરતાં ત્રીજી નવેંબરે તેમને વિલ્નાથી મોકલાવેલી મદદ મળી ત્યારે પાછા ઘણે દિવસે તેઓ પેટ પૂરતું ખાવા પામ્યા.

એવામાં એક નવી આફતના સમાચાર મળ્યા. ફ્રાન્સના લશ્કરની થએલી ખુવારીની વાત સાંભળીને પ્રશિયાનાં કેટલાક રાજ્યો લડવાની તૈયારી કરી રહ્યાં હતાં. ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યને ભાંગી પાડવાનો આ લાગ ઘણો સરસ છે એમ જાણીને આસ્ટ્રિયા પણ શત્રુતા બતાવવા લાગ્યું હતું. નેપોલિયને પોતાના સેનાપતિઓની સભા બોલાવી અને તેમને સઘળી ભયભરેલી સ્થિતિથી વાકેફ કર્યા. છેવટે તેણે પોતાનો તાબડતોબ પારિસ ઉપડી જવાનો વિચાર પણ જણાવી દીધો. આ વિચાર સઘળાએ પસંદ કર્યો તોપણ તે લશ્કરની સાથે બે દિવસ વધારે થોભ્યો.

હવે જો કે તેઓ રશિયાની હદમાં હતા તોપણ તેઓ પ્રાચીન પૉલેન્ડમાં આવી પહોચ્યા હતા તેથી હવે કશો ભય રહ્યો ન હતો. એટલુંજ નહિ પણ સર્વ પ્રકારની મદદ મળે એમ હતું. નેપોલિયને સઘળા સરદારો સાથે વાળુ કર્યું અને ઉઠતી વેળાએ કહ્યું કે આજે રાત્રે હું ફ્રાન્સ જવા ઉપડી જનાર છું; પણ થોડાજ વખતમાં ત્રણ લાખ માણસો લઈને આવીશ અને જે જીત ઠંડીને લીધે નથી મળી તે આપણે જરૂર મેળવીશું.

આવા સંજોગોમાં લશ્કરને છોડીને ચાલ્યા જવા માટે નેપોલિયન ઉપર ઘણો સખ્ત આક્ષેપ કરવામાં આવે છે. તેનું આ કાર્ય શરમભરેલું અને નામર્દાઇનું કેટલાક ગણે છે; પણ એક રોમન ઇતિહાસકાર તેને વધારે સારો ઇન્સાફ આપે છે. તે લખે છે કેઃ—

"નેપોલિયન આવા સંજોગો વચ્ચે ચાલ્યો ગયો તે વિષે જૂદા જૂદા ઇતિહાસકારો જૂદા જૂદા મત બાંધે છે; પરંતુ નેપોલિયન કેવળ સેનાપતિજ ન હતો, પરંતુ તેના ઉપર આખા ફ્રાન્સની સલામતીનો આધાર હતો. તેથી કરીને તેના સૈન્યના જીવતેનું સંકટો જોવા કરતાં તેના દેશની સલામતી ઉપર લક્ષ આપવાની તેની વિશેષ ફરજ હતી."

બુરિયેન કે જે પોતાના લખાણોમા નેપોલિયન તરફનો દ્વેષ અને વેરઝેર કદિ પણ ગુપ્ત રાખતો નથી તે પણ આ પ્રસંગવિષે લખે છે કેઃ—

"નેપોલિયન લશ્કરને છોડીને ફ્રાન્સ ચાલ્યો આવ્યો તેમાં તેનું કાયરપણું હતુ એવુ સાંભળી મને ક્રોધ ઉપજ્યા વગર નથી રહેતો. શું નેપોલિયન નામર્દ હતો એવું કહેનારાઓ તેને ઓળખનારજ નથી.'

આવી રીતે તેની વિરુદ્ધ જૂના પણ કેટલાક મુત્સદ્દીઓ અભિપ્રાયો તેનું દૈવ મુક્તિ, ચમત્કારતા ઉગતા, લાવણ્ય અને પ્રેમ તેની ગુનાઓતેના ફુરસદના સમર વાતના માર્ગમાં ઉભા હોત તે ખરા તેમાંથી તેનાના મર્મ ગણી લેવાનું સામર્થ્ય એ સર્વ ગુણોની પ્રશંસા કરે છે અને તે સર્વ ઉપર વિજયિ થએલો નેપોલિ યન ભૂતકાળના તમામ વર્તમાન કાળના નકશાઓનો નથી હતો એમ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જાહેર કરે છે

તે પોતેજ કહે છે કે " અત્યારે સ્ત્રીગંભીર સ્થિતિ છે, પણ હું હિંમત હારતો નથી મારા સ્વર્ગનો સૂર્ય મેં જોયો છે પણ હજી બાજી હાથમાંથી નથી ગઈ પણ અહિંયાં હું દશ લાખ હથિયારી નાગરિકોનું અને દશ લાખ ગરાનાં સાથ સિપાઈઓનું સૈન્ય તૈયાર કરી શકીશ. હું બદનશીબ છતાં પણ મનુષ્યજ છું પરંતુ આખું ફ્રાન્સ એમ સમજે છે કે આ એકજ માણસ ઉપર તેમના કરોડોની સત્તા મનીનો આધાર રહેલો છે "

નેપોલિયન લાભ જવા નાઠ્યો રસ્તામાં તે રશિયનોના હાથમાં કેદ પકડાતો પકડાતો ચરીજ મુશ્કેલીથી બચ્યો વિસ્ના આગળ થઈને હલમી ડિસેમ્બરે તે વોરસો પહોંચ્યો અને ત્યાંથી ચરીજ ત્વરાથી મુસાફરી કરતો બાવેરિયાના રાજ્યમાં દાખલ થયો. આખે રસ્તે દોડતો સ્વાર પણ ન પકડી શકે એટલા વેગથી તેની ગાડી ધડ ધડાટ દોડીજ જતી હતી. તેને પોતાના મિત્રરાજાઓના પ્રપંચીપણાની પૂરેપૂરી ખબર હતી અને જો તે આટલી ઝડપથી પસાર ન થયો હોત તો ઇંગ્લંડનો વીરકેસરી રાજા રિચર્ડ જેમ આસ્ટ્રિયાના કેદખાનામાં પૂરાયો હતો તેમ નેપોલિયન પણ પૂરાત

રાતદિવસ ક્ષણનો પણ આરામ લીધા વગર તે આગળ ચાલ્યોજ ગયો ચૌદમી તારીખે તે ડ્રેસ્ડન આવી પહોંચ્યો થોડાજ મહિનાની વાત ઉપર કોઈ પણ રાજા જેની બરોબરી ન કરી શકે એવા બાદશાહી ઠાઠથી તેણે એ શહેર છોડયું હતું ત્યાંનો રાજા જે તેનો પરમ મિત્ર હતો તેની સાથે તેણે લાંબા વખતસુધી ખાનગી વાતચીત કરી અને તરતજ પાછો ગાડીમાં બેઠો અને ચારજ દિવસમાં પારિસ આવી પહોંચ્યો

તે વખત મધ્યરાત્રિનો સમય થવા આવ્યો હતો રાજરાણી મેરિયા લુઇસા માંદી હતી ચિંતાના બોજાથી તે ઘણીજ અશક્ત અને નિરુત્સાહી હાલતમાં સૂવા ગઈ હતી તે તો એમજ ધારતી હતી કે શાહેનશાહ હજી રશિયાનાં જ લોકમાં દુશ્મનો સાથે લડતો હશે એટલામાં પાસેના ઓરડામાં ગરબડાટ મચી ગયો અને એક ઉમરાવજાદી પરિચારિકાએ આવીને તેને જગાડી તે સફાળી બેઠી થઇ એટલામાં બારણું ઉઘડ્યું અને રૂવાંટીવાળા ટોપકનો ડગલો પહેરેલા એક પુરુષે દોડતા આવીને તેને છાતી સરસી ચાંપી તે પુરુષ તે શાહેનશાહ પોતેજ હતો

નેપોલિયન આવી પહોંચ્યો છે એ વાત વીજળીને વેગે પારિસમાં ફરી વળી

લસ્કરને પડેલી વિપત્તિના સમાચારથી પ્રજાને વાકેફ કરવા માટે તેણે એક બુલેટિન (સરકારી પત્ર) લખી મોકલ્યું હતું; તેમાં ખરી હકીકત છુપાવવાનો તેણે લેશમાત્ર પ્રયત્ન કર્યો ન હતો; પરંતુ તે બુલેટિન તેના આવ્યા પછી બીજે દિવસે આવી પહોંચ્યું. તેણે તેને તરતજ પ્રસિદ્ધ કરાવી દીધું. આવી અણધારી અને ભયંકર આફતના સમાચારથી આખા પારિસમાં ગભરાટ અને અચંબો ફેલાઇ ગયો.

બીજે દિવસે નવ વાગે તેણે દરબાર બોલાવ્યો. તેમાં હાજરી ઘણી સારી હતી. દરેકના ચહેરા ઉપર ચિંતા અને ઉદાસીનતાનું વાદળ છવાઇ રહ્યું હતુ શહેનશાહ એકલોજ શાંત હતો. તેને જે જે સવાલો બધાએ આતુરતાપૂર્વક પૂછ્યા તેના તેણે સ્પષ્ટ ઉત્તર આપ્યા. કોઈ સવાલને ઉડાવી દીધો નહિ; તેમ કશી વાત છુપાવી નહિ. લસ્કર મૉસ્કોથી પાછું ફર્યું ત્યારથી માંડીને સઘળી હકીકત તેણે યથાવત કહી સભળાવી.

તેણે કહ્યું, "મૉસ્કો આપણા હાથમાં આવી ગયું હતું. દરેક પ્રકારની મુસ્કેલીને આપણે હઠાવી દીધી હતી. મૉસ્કો બળી ગયું તેથી પણ લસ્કરની આબાદી ઓછી થઇ ન હતી; પણ શિયાળાની સખત ઠંડીથી લસ્કર ભયંકર વિપત્તિમાં ઘેરાઇ ગયું. થોડી રાત્રિઓમાંજ સઘળી વસ્તુસ્થિતિ બદલાઇ ગઇ, અને ઘણીજ ભારે ખુવારી થવા લાગી. જો મારા અંતઃકરણમાં મારી પ્રજાના કલ્યાણના વિચાર સિવાય બીજા વિચાર આવતા હોત તો લસ્કરનું દુઃખ જોઇને મારૂં હૃદય ચીરાઇ જાત. હું તો સલાહજ ઇચ્છું છું. સલાહને હું જરૂરની માનું છું. એમેન્સની સલાહનો ભંગ થયા પછી મે આપણા દુશ્મનોને ચાર ચારવાર પ્રમાણિકપણે વિનવ્યા હતા; પણ રાજ્યનું સન્માન અને ગૌરવ સચવાય એવી સરતો મળ્યા સિવાય હું સલાહ કરવા તૈયાર નથી."

નેપોલિયન ફ્રાન્સ જવા ચાલી નીકળ્યો ત્યાર પછી ઠંડી પાર વગરની વધવા લાગી. ઉષ્ણતામાપક યંત્રનો પારો ઠારબિન્દુથી પણ સાઠ અંશ જેટલો નીચે ઉતરી ગયો, અને જે વિપત્તિઓ પડી તેનું તો વર્ણનજ થઈ શકે એમ નથી. ત્ર. મળીને સાઠ હજાર માણસોએ બેરેસિના નદી ઓળંગી હતી. તેમાં વીશ હજારનો પાછળથી ઉમેરો થયો હતો. તેમાંથી ભાગ્યેજ ચાલીશ હજાર વિના પહોંચ્યા અ: ખુવારી માત્ર ઠંડીથીજ નીપજી હતી, કારણ કે હવે તો રશિયનો પણ ફ્રેન્ચો.ની માફ કજ મરવા લાગ્યા હતા.

તેરમી ડિસેંબરે તેમણે નીમેન નદી ઓળંગી ત્યારે માત્ર ત્રીશ હજાર માણસ રહ્યાં હતાં. અંગરક્ષકોની પલટણમાં પણ હવે ત્રણસો યોદ્ધાઓ જીવતા રહ્યા હત. છેવટની ઘડીસુધી તેઓ તેમના હમેશના રીવાજ મુજબ ઝડપકે હમે અને પેર.. ને ઓળખતાજ ન હોય એમ અભિમાનપૂર્વક ચાલતા હતા. વીરશિરોમણિ ને કઇ પણ અનેક પ્રકારની વિપત્તિઓને સહન કરતો, અદ્ભુત શૌર્ય દાખવતો નેપ...

પાછલા ભાગમાંજ ચાલતો હતો અને પાછળથી સર્વનું રક્ષણ કરતો હતો.

દરરોજ સાંજના પાંચ વાગે તે સારી જગા પસંદ કરતો હતો અને ત્યાં રહીને રશિયનોને ખાળતો હતો ત્યાર પછી તેના સિપાઇઓ તે ઠેકાણે જેવો મળે તેવો ખોરાક ખાઇ લઇને જરા આરામ લેતા હતા રાતે દશ વાગે પાછી કુચ શરૂ થતી, સવારમાં સાત વાગે પાછી કોઇ અનુકૂળ જગા શોધી કહાડતો હતો અને ત્યાં દશ વાગ્યાસુધી થોભતો તેટલા વખતમાં શત્રુસૈન્ય આવી પહોચતું, ને સાવધાનીથી લડતો જતો અને લશ્કરને ધીરે ધીરે પાછું હઠાવતો. એ પ્રમાણે તેનો આખો દિવસ લડવામાં જતો અને પાછો પાંચ વાગે સારી જગા જોઇને ઉભો રહેતો કોઇ કોઇ વાર રશિયનોને ભડકાવવા માટે ગાડામાં દારૂ ભરીને સળગાવી મૂકતો ધૂમાડો જોઇને તેઓ દૂર રહેતા એ પ્રમાણે એક મહિનાસુધી રાતદહાડો તે લડયાજ કરતો.

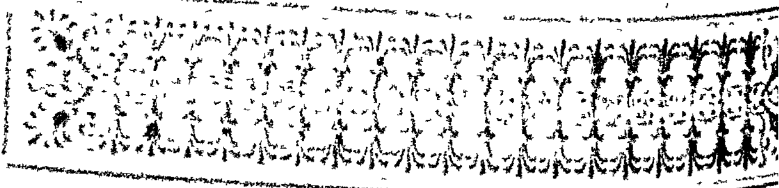
નીમેન નદી ઓળગતી વખતે તેણે સાતસો વીણી કહાડેલા તાજા સિપાઇઓ અને ચોવીસ તોપો લઇને એક જગાએ મોરચો રોપ્યો. આખું લશ્કર પસાર થઇ ગયું ત્યાંસુધી તેણે શત્રુસૈન્યને ખાળી રાખ્યું તેના સાતસો યોદ્ધા ધીરે ધીરે ખપી ગયા અને માત્ર ત્રીસજ રહ્યા ત્યારે તે પડે હાથમા બંદુક લઇને ઉભો રહ્યો અને જ્યારે લશ્કરનો એકે એક સિપાઇ સામે કિનારે જઇ પહોચ્યો ત્યારે શત્રુ તરફ પીઠ ન ફેરવતાં અભિમાનપૂર્વક પાછે પગને ચાલવા લાગ્યો બંદુકની ગોળીઓ તેની આસપાસ સણુસણાટ કરતી ચાલી આવતી હતી તોપણ તે મહા અભિમાની વીરપુરુષ ચાલવામાં જરા પણ ઉતાવળ કરતો નહિ તેમ પીઠ ફેરવતો નહિ. તે ધીમે ધીમે ચાલતો ગયો અને નદી ઓળગતાં રશિયનો તરફ છેલ્લી ગોળી છોડી લીધી પછી પોતાની બંદુક નદીમાં ફેંકી દઇને તે સામે કિનારે આવી પહોચ્યો. નેપોલિયનના મહાન સૈન્ય પૈકી રશિયન સરહદ છોડનાર તેજ સૌથી છેલ્લો હતો.

જનરલ ડુમા જર્મનીની સરહદપર આવેલા એક ગામના ફ્રેન્ચ વૈદ્યને ઘેર બેઠો હતો એવામાં મોટો ડગલો પહેરેલો એક માણસ ત્યા દાખલ થયો તેની દાઢી લાંબી વધેલી અને ઓળ્યા વગર ગુંચવાઈ ગએલી હતી ચહેરો સુકાઇ ગએલો અને બંદુકના દારૂથી કાળો પડી ગયો હતો તેના મોંપરના વાળ ઘણે ઠેકાણેથી બળી ગયા હતા પણ તેની આંખ કદિ પણ પરાજયને ન સ્વીકારે એવા વીરત્વના તેજથી ચળકતી હતી

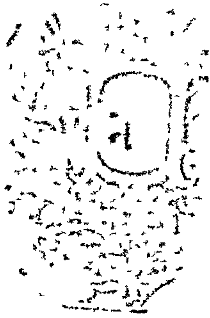
તેણે ખુરશીપર નખાતાં કહ્યું, 'આખરે હું આવી પહોચ્યો. કેમ, જનરલ ડુમા ! તમે મને ન ઓળખ્યો ?"

ના, તમે કોણ છો ?'

ફ્રાન્સના મહાન સૈન્યમાં સૌથી પાછળ ચાલનાર હું માર્શલ ને હું નીમેનના પૂલ ઉપરથી મે છેલ્લો ગોળીબાર કરી લીધો બંદુક નદીમાં નાખી દીધી અને ચાલ્યો ચાલ્યો અહિ આવી પહોચ્યો છું "

प्रकरण ५४ मुं—ल्युत्सेन अने बोत्सेनना संग्राम

પોલિયનના [illegible] રચનાઓ કરતાં પણ તેના રા[illegible] આંતરવ્યવસ્થાની સંગીનતા અને તેમાં જણાઈ આવતો બુદ્ધિપ્રભાવ વિશેષ અદ્ભુત હતાં. જે વખતે તે રશિયા મહાભારત યુદ્ધમાં રોકાયો હતો, અને જે વખતે યુદ્ધને મોટા પાયાપર તૈયારી કરવામાં ફ્રાન્સનું ઘણુંજ બળ ખ[illegible] ગયું હતુ તે વખતે પણ દેશ કેવો સમૃદ્ધ, સુખી અને ખુ[illegible] રિયત હતો તે આંતરરાજ્ય વ્યવસ્થા ખાતાના પ્રધાને ધારાસ[illegible] સમક્ષ રજુ કરેલા વાર્ષિક રિપૉર્ટ ઉપરથી જણાઈ આવે છે

"દરિયા ઉપરના તથા જમીન ઉપરનાં યુદ્ધોને પહોંચી વળવા માટે મોટાં સૈન્યોને રોકવાની જરૂર પડી હતી તે છતાં દેશની વસ્તીમા વધારો થતોજ [illegible] છે. હુન્નરઉદ્યોગમા પ્રગતિ થઈ છે. અગાઉના કોઈ પણ જમાના કરતા અત્યારે ખે[illegible] અને ઉદ્યોગ બેઉમાં વિશેષ સફળતા મળી છે અને સમાજના દરેક વર્ગમાં ઊપ[illegible]ની વહેચણી વધારે સરખી રીતે થતી આવી છે. જે લાભ મળવાની ખેડુતોને [illegible] પણ ન હતી અને જેથી તેઓ કેવળ અજાણ્યા હતા તે લાભ હવે તેમને મળવા લાગ્યા છે તેઓના ખોરાક, તેઓનાં વસ્ત્ર અને તેઓના ઘરોમા અગાઉના કરતાં ઘણો સુધારો થયો છે અને પરિણામે તેની તદુરસ્તી અને સુખના સાધન અનેક રીતે વધી ગયા છે."

"ખેતીમાં અને ઉદ્યોગોમા નવા સુધારા દાખલ થયા છે અને કોઈ પણ ઉપ-યોગી કળાને નવી ગણીને તેના તરફ બેદરકારી રાખવામા નથી આવી. મહેનત[illegible] ઓછી કરવા માટે તથા તેને વિશેષ કાર્યસાધક બનાવવા માટે નવા નવા પ્રયોગ[illegible] કરવામા આવ્યા છે અને ઉપયોગી જણાતી દરેક નવી પદ્ધતિનો સ્વીકાર થયો છે[illegible] ઢોરને ચરવાનાં ગોચરમાં વધારો થયો છે; વાવેતરમાં ક્રમવાર ફેરબદલી કરવાના ફાયદા ખેડુતો વધારે સારી રીતે સમજ્યા છે અને ખેતી કરવાની નવી તથા સુધરેલી રીતિ દાખલ થવાથી ખેતીની પેદાશ પણ વધી ગઇ છે. ઢોરની સખ્યા વધી છે અને

તેમની આવાદમા પણ ઘણો સુધારો થયો છે આ સર્વ આબાદી ખાસ કરીને રાજ્યના ઉદાર કાયદાઓને લીધે થએલી છે એ કાયદાઓવડે મંદિરોને લગની જમીન પ્રજાની મિલકત બની છે અને ખડુતો ખેતર ખેડનારા મજુરો નહિ, પણ ખેતરના માલિક કર્યા છે આથી કરીને સેંકડો ભૂખે મરતાં કુટુંબોને રોજી મળવા લાગી છે કચેરીના ચુકાદા પણ જલદી અપાય છે અને કચેરીમા નોંધાતા દાવાની સંખ્યામાં સારો ઘટાડો થયો છે"

જે મહાભારત યુદ્ધમાં નેપોલિયનને રોકાવુ પડયુ હતુ તેમા અથાગ નાણાંનો વ્યય કરવો પડયો હતો તે છતા પણ જાહેર સુખાકારીના ખાતાઓમાં નીચે બતાવેલી રકમો ખર્ચવામા આવી હતી રાજમહેલો અને સરકારી મકાનો ખાતે ૬૨૫૦૦૦૦૦ ફ્રાન્ક કિલ્લો અને બચાવના સાધનો ખાતે ૧૩૫૦૦૦૦૦૦, ફ્રાન્ક, બંદરો ધક્કા અને ગોદી બંધાવવા ખાતે ૧૧૫૦૦૦૦૦૦, રસ્તા અને સડકો ખાતે ૧૭૫૦૦૦૦૦૦ ફ્રાન્ક, પારિસ શહેરના પૂલ તથા બીજા પરચુરણખાતામાં ૩૧૨૫૦૦૦૦, નહેરો, પાળો અને ભેજવાળી જમીનમાથી પાણી ઉલેચી નાખવા ખાતે ૧૯૫૦૦૦૦૦૦ અને જાહેર મકાનો ખાતે ૧૦૦૦૦૦૦૦૦ ફ્રાન્ક

આ આશ્ચર્યજનક કાર્ય નેપોલિયનની અલૌકિક બુદ્ધિ, એકનિષ્ઠા અને રાજ્યની કુલ સત્તા તેના એકલાના હાથમાં હોવાને લીધેજ તેનાથી થઇ શક્યુ હતુ ગયા જમાનાનો કોઈ માણસ ફ્રાન્સ પાછો આવે અને આ અજાયબ જેવાં કામો જોઇને પૂછે કે આ પરિણામ લાવતાં સુલેહશાંતિનાં કેટલાં બધા વર્ષ અને કેટલા પ્રજાહિતચિંતક રાજાઓની કારકીર્દી વીતી ગઇ હશે ? તો તેનો ઉત્તર એટલોજ આપી શકાય તેમ છે કે આ સર્વ કાર્ય લડાઇનાં બાર વર્ષ દરમ્યાન એકજ રાજા કરી શક્યો છે ૧૮૧૩ ની સાલમાં ફ્રાન્સ તેની ઉન્નતિના શિખરે પહોચ્યુ હતું ત્યાર પછી તરતજ ફરીથી ભયાનક દાવાનળ સળગી ઉઠયો અને અનેક પ્રકારની અસાધારણ વિપત્તિઓમાં નેપોલિયન ફસાઈ ગયો અને ધીમે ધીમે તેના રાજ્યની પડતી શરૂ થવા લાગી તેના પછી ૫૦ વર્ષ થએલા બુર્બોન વંશીય રાજાઓ પુન ગાદીએ આવ્યા તેમના પછી પણ અનેક તુફાનો થયા પણ નેપોલિયનના સમયની જાહોજલાલી અને ચેતન તો ગયાં તે ગયાંજ

નેપોલિયન આખા રાજ્યના લશ્કરી તથા મુલ્કી વહીવટ ઉપર જાતે દેખરેખ રાખતો. દરેક ખાતાના પ્રધાનોએ યોજેલી યોજનાઓ તેની આગળ રજુ કરવામા આવતી. રાજ્યનો હિસાબ તે જાતેજ તપાસી જોતો. સરકારી પત્રવ્યવહાર તે જોઈ જતો અને પોતાને હાથ તેમા સુધારો કરતો. કદી પણ શ્રમિત થાય નહિ એવી તેની માનસિક અને શારીરિક શક્તિ જોઇને સર્વને અચંબો પેદા થતો. રશિયામા થએલા પરાજયથી આખુ પારિસ ગભરાટમા પડયું હતું ત્યારપણ તેના શાંત મુખાકૃતિ

જોઇને અને એ ખુવારીનું ભયંકર સ્વરૂપ તેણે એવી સરળતાથી લેશમાત્ર પણ હકીકત છુપાવ્યા વગર સર્વને વિદિત કર્યું તેથી પ્રજાનો વિશ્વાસ પાછો સતેજ થયો અને પારિસનાં અગ્રગણ્ય પત્રોએ તેના બુલેટિનની સમાલોચના કરતાં તેની કુશળતાની અને ધૈર્યની પ્રશંસા કરી.

નેપોલિયનના શબ્દો સમસ્ત પ્રજાએ આતુરતાથી સાંભળ્યા અને આખા સામ્રાજ્યમાં ફેલાઈ ગયા. પારિસની અને આખા દેશની મુખ્ય મુખ્ય સંસ્થાઓએ પ્રેમ અને ભક્તિ દર્શાવનારા ઠરાવો કરીને તેના તરફ મોકલાવ્યા. રોમ, મિલન, ફ્લોરેન્સ, ટ્યુરિન, હૅમ્બર્ગ, આમ્સ્ટરડામ અને મેન્સના નાગરિકોએ રાજભક્તિનું સર્વોત્તમ દૃષ્ટાંત આપ્યું. તેઓ તેમના ઉદારચરિત નેતાની આસપાસ તેની ખરી આફતના વખતમાં કૃતજ્ઞતાપૂર્વક તેને સહાય આપવા એકઠા થયા તેમાં મનુષ્ય સ્વભાવના ઉમદામાં ઉમદા સ્વરૂપનું દર્શન થતું હતું. નમુના તરીકે મિલનના શહેરીઓએ નીચે મુજબનો સંદેશો મોકલ્યો હતો.

“ અમારા રાજ્યના આપ જન્મદાતા છો. અમારા રાજ્યના કાયદા, ઐતિહાસિક મકાનો, રસ્તા, ખેતી અને વ્યાપારની આબાદી, કળાનો વિકાસ, તેનું ગૌરવ અને સુલેહશાંતિ એ સર્વ અમને આપનાદ્વારા પ્રાપ્ત થયાં છે. ઈટાલિની પ્રજા આખા જગત્ સમક્ષ જાહેર કરવા તૈયાર છે કે આપે ઈશ્વરની પ્રેરણાથી જે મહાન કાર્ય આરંભ્યું છે, તે સિદ્ધ થાય તે માટે તેઓ કોઇ પણ પ્રકારનો ભોગ આપતાં અચકાતા નથી. અસાધારણ સંજોગોમાટે અસાધારણ બલિદાનની જરૂર છે અને તે અર્થે અમે બેહદ પરિશ્રમ લેવા તૈયાર છીએ. આપને હથિયાર, સૈન્ય, નાણું અને અટળ ભક્તિની જરૂર છે. અમારી પાસે જે કાંઇ સાધન છે તે સર્વ અમે આપના ચરણ આગળ ધરીએ છીએ. આપે અમને રાજનૈતિક જીવન બક્ષ્યું છે તેનું અમને કૃતજ્ઞતાપૂર્વક જ્ઞાન હોવાથી અમારા રાજ્યની સમસ્ત પ્રજાનો આ અવાજ છે.”

પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયાએ ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના સૈન્ય સાથે ઘણીજ નાખુશીથી સહકાર કર્યો હતો. હવે પ્રશિયાએ પ્રકટ રીતે શત્રુભાવ બતાવ્યો, અને થોડાજ સમયમાં તેમણે નેપોલિયનની વિરુદ્ધ રશિયા અને ઇંગ્લંડ સાથે કોલકરાર કર્યા. રશિયામાં ફ્રેન્ચ સૈન્યની પાયમાલી થઇ તેથી પ્રશિયાના રાજાને હિંમત આવી અને તેણે પણ રશિયા સાથે દરેક યુદ્ધમાં સામેલ થવાનું કબૂલ કરીને ફ્રાન્સ સામે લડાઇ જાહેર કરી.

આ સમાચાર જ્યારે પારિસમા આવી પહોંચ્યા ત્યારે નેપોલિયને કહ્યું કે “કપટ પડતા મિત્ર કરતાં પ્રકટ શત્રુ વધારે સારો. પ્રશિયાના રાજાને હું ઘણી સહેલાઇથી પદભ્રષ્ટ કરી શકત પણ તે વખતે મેં તેમ ન કર્યું એ મારી મોટી મોટી ભૂલ થઇ. જો મેં તેમ કરીને ત્યાંની પ્રજાને સંપૂર્ણ સ્વરાજ આપ્યું હોત

તેઓ ગુલામગીરીમાંથી છૂટા થાત અને મગરૂર રહેત."

હજીપણ આબરૂભરેલી ઉદાર શરતો પ્રમાણે સુલેહ કરવા નેપોલિયન રાજી હતો. સુલેહને માટે તે ઘણી બાબતમાં નમતું મૂકવા પણ તૈયાર હતો, પણ તેની સામે એકસપી કરી બેઠેલા યુરોપના આપખુદ રાજાઓ તેની ઉદારતા જોઈ શકતા ન હતા. નેપોલિયન સાચું જ કહેતો હતો કે "ફ્રાન્સની રાજ્યક્રાન્તિના શત્રુઓ મરતાંસુધી લડવાનો નિશ્ચય કરી બેઠા છે."

નેપોલિયનના પક્ષમાંથી પ્રશિયા છૂટું પડયું કે તરતજ ફ્રાન્સની સામે એકસપી કરનારા રાજાઓએ એકરાર કર્યો કે જર્મનીનાં તમામ રાજ્યોએ નેપોલિયનની સામે લડવા માટે એકત્ર થઈ જવું અને જે ન જોડાય તેમને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂકવા. આવી રીતે તેઓએ રાજાઓની સ્વતન્ત્રતાને પગતળે ખુંદી નાખી અને જંજીરમાં જંજીર એકરારનો બળાત્કારે અમલ કરાવ્યો. કેટલાક રાજાઓ આવું નીચ કૃત્ય કરવા ખુશી ન હતા પણ તેઓ ડરના માર્યા આ એકસપીમાં ભળ્યા. સૅક્સનીના દૃઢ અને સમજુ રાજાએ પોતાના મિત્ર નેપોલિયનને દગો દેવાની ના પાડી. તેથી તેની ગાદી જોખમમાં આવી પડી અને તેને પોતાની રાજધાનીમાંથી નાસી જવું પડયું.

યુરોપના મિત્રરાજ્યોનાં સૈન્ય એ રાજાના નાનકડા રાજ્ય ઉપર ઉલટ્યાં અને ત્યાંની રાજધાની ડ્રેસ્ડન કબજે કર્યું. ફ્રાન્સમાંથી પ્રકટ થતા ઉદાર અને સ્વતન્ત્ર વિચારોથી જેમને ડરવાનું કારણ હતું તેવા પક્ષના લોકોએ તેમનો આવકાર આપ્યો. નેપોલિયને જે જે નાનાં નાનાં રાજ્યોને નવજીવન આપ્યું હતું, જેમને આપખુદ રાજ્યોની બેડીમાંથી છોડાવ્યાં હતાં તેમાંથી પણ કેટલાંક ડરનાં માર્યાં ખસી ગયાં. તટસ્થ રાજ્યોને પણ ઈંગ્લંડે ધમકાવીને આ એકસપીમાં જોડાવાની ફરજ પાડી. ઈંગ્લંડનો એક કાફલો ડેન્માર્કની રાજધાની કોપનહેગન આગળ જઈ પહોંચ્યો અને તમે આ એકસપીમાં જોડાઓ છો કે નહિ તેનો અડતાળીશ કલાકમાં હા કે નામાં ચોક્કસ જવાબ આપો નહિ તો અમે શહેરને તોપને ધડાકે ઉડાવી દઈશું, એવી ધમકી આપી. આ યુરોપીય વિગ્રહમાં જે જુલમભરેલું ચાંચીઆપણું કરીને છ ઘડે અનેકવાર પોતાના નામને કલંક લગાડયું છે તેમાંનું આ એક વધારે હતું. બિચારૂં ડેન્માર્ક ગભરાઈ ગયું. થોડા વખતપરજ ઈંગ્લંડે તેના ઉપર વર્તાવેલા નાશની નિશાનીઓ હજી તાજી હતી. હજી તેના પુત્રોનાં લોહી તેના રસ્તાઓ ઉપરથી સૂકાયાં ન હતાં.

ફ્રાન્સ સાથેની લડાઈનો હિમાયતી અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યતન્ત્રનો વિરોધી ઈંગ્લંડનો ટોરી પક્ષ હવે ખુશ ખુશ થઈ ગયો. આટલાં બધાં વર્ષસુધી નામોશી અને નુકસાન સહીને તેમણે લડાઈ ચાલુ રાખ્યા પછી હવે તેમને ફતેહનો સંભવ દેખાવા લાગ્યો. ઈંગ્લંડની સરકારના દલાલો મારફતે ફ્રાન્સના સમુદ્રકિનારાના તમામ પ્રાન્તોમાં હજારો લાખો પત્રિકાઓ છૂટથી વહેંચવામાં આવી. તેમાં નેપોલિયનની હલનમાં

હલકી બદનક્ષી કરવામાં આવી હતી. તે લોભી, જુલમગાર અને લોહીનો તરસ્યો કહેવામાં આવ્યો હતો અને ફ્રાન્સની રૈયતને તેની સામે બળવો કરવાની ઉશ્કેરણી પણ તેમાં હતી. આ લાંબી ભયંકર લડાઇઓ તેણેજ ઉભી કરી છે, સલાહ કરવાની તમામ માગણીઓ તેણે તરછોડી કહાડી છે, તેને મુલકો બાળવાનો અને માણસોની કતલ કરાવવાનો શોખ છે અને લશ્કરી કીર્તિ મેળવવાના અને સત્તાધારી થવાના લોભને લીધે તે આખા યૂરોપની પ્રજાને નવી નવી લડાઇઓ ઉભી કરીને રંજાડી રહ્યો છે—આવા આવા હડહડતા જૂઠા આરોપ તેના ઉપર મૂકવામાં આવ્યા હતા. સુધરેલી પદ્ધતિના અને પ્રજાને હસ્તક ચાલતા રાજ્યતંત્રના નાયકને કચરી નાખવાના પ્રયાસમાં છૂટથી નાણાંનો ઉપયોગ કરવા માટે ઇગ્લંડની પ્રજા ઉપર આંધળીઆં કરીને દેવાના ડુંગર બનાવી મૂકયા હતા.

આસ્ટ્રિયાને લલચાવીને પોતાના પક્ષમાં વાળી લેવા માટે ઈંગ્લંડે તેને ઘણીજ ભારે લાંચ આપવા માંડી. “ઈંગ્લંડે રશિયાને સાડા સત્તર કરોડ ફ્રાન્ક આપ્યા. તે ઉપરાંત તેણે અમને (આસ્ટ્રિયાને) પણ પચીશ કરોડ ફ્રાન્ક આપવા માંડ્યા. અમારી આર્થિક સ્થિતિ ઘણીજ તંગ છતાં અમે તે લાંચ સ્વીકારી નથી” આવો એકરાર આસ્ટ્રિયાના રાજપ્રતિનિધિએ તેજ અરસામાં કર્યો હતો.

આ પ્રમાણે એક બાજુએ જ્યારે ઈંગ્લંડ પોતાની દોલત, લાગવગ, નૌકાબળ અને ચાણક્યનીતિવડે યૂરોપના રાજાઓની જબરદસ્ત એકસપી રચી રહ્યું હતું તે વખતે તે રાજાઓ પણ પોતાની રૈયતને નેપોલિયનની વિરુદ્ધ ઉશ્કેરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. એ જમાનામાં દરેક દેશમાં પ્રજાવર્ગનો મોટો ભાગ રાજકીય સ્વતંત્રતા મેળવવા ઘણો ઉત્સુક બન્યો હતો. રાજાઓએ જાહેરનામાં પ્રકટ કર્યાં કે આ ન્યાયની લડાઇમાં પ્રજા સહાય આપશે તો તેમને લડાઇ પૂરી થયા પછી કાયદેસર બંધારણ મુજબની સ્વતંત્રતા આપવામાં આવશે. એ વચન તેમણે કદિ પણ પાળવાનો નહિ અને અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર નેપિયરના શબ્દોમાં કહીએ તો “લોકોને ઠગવાનો તેમણે પ્રથમથીજ ઇરાદો રાખ્યો હતો. તેથી તેમણે ઘણીજ ઘૃણાપાત્ર નીચતા દાખવીને ખોટી ખોટી આશાઓ આપીને લોકોને ફસાવ્યા અને આ કપટજાળથી તેઓ અગાઉના કરતાં વધારે બળવાન સૈન્ય એકઠાં કરી શકયા.”

સૅકસનીમાં આવ્યા પછી તેમણે નેપોલિયનની વિરુદ્ધ અસંખ્ય જાહેરનામાં પ્રકટ કર્યાં. પ્રશિયાના સેનાપતિએ જાહેર કર્યું કે “જર્મનો ! તમને પણ પ્રશિયનોના જેટલાજ હક્ક અને દરજ્જા આપવામાં આવશે. * હવે મજૂરનો છોકરો પણ ઉંચો

* ગરજ વખતે મોટી મોટી લલચાવનારી આશાઓ આપવામાં યૂરોપના પ્રપંચો આજે પણ પાછી પાની કરે એવા નથી એ છેલ્લી લડાઈ પૂરી થયા પછી અમે જોઈ શકયા છીએ. ભાષાંતરકર્તા

જનતા જેટલાજ હક ભોગવી શકે. મૂળ સ્વતંત્રતા, ઈજ્જત અને સ્વદેશની ભાવનાઓમાં મનુષ્યો વચ્ચેના બધા ભેદ ભૂંસાઈ જાય, માણસ માણસ વચ્ચે જે ઉંચ નીચ ભાવનાઓમાં મનુષ્યો વચ્ચેના બધ ભૂ ડાઈ જ ા, માણસ માણસ વચ્ચે જે જરા પણ તફાવત રહેશે તો તે માત્ર ઓછી વધતી બુદ્ધિનોજ અને આપણા સર્વના સામાન્ય હિતને માટે લડવાના ઓછા વધતા ઉત્સાહનોજ રહેશે "

આવી આવી સ્વતંત્રતાવર્ધક આપખુદ સત્તાને જગાવી રાખનાર ઓએ અનેક લોકસમુદાયને ફસાવ્યા, અને તેઓ સમાનતા તથા સ્વતંત્રતાના ગુણોને માટે નેપોલિયનની સામે લડે છે એવી તેમના ભાગ્યા મન ઉપર છાપ પાડીને તેમનાજ પગમાં બેડી ઠોકવાના કાર્યમાં તેમનેજ સાધનભૂત બનાવ્યા. તેમણે લોકોને ઠગવા માટે પ્રજાને આધીન રાજ્યતંત્રનો ડોળ ઉપાડવાનો ઢોંગ કર્યો અને બિચારા ઉત્સાહી પણ ભોળા માણસો આ કપટજાળમાં ફસાયા અને તેમણે પોતાને હાથે પોતાના હિતનો નાશ કર્યો, પોતાના લોહીમાં સ્વતંત્રતાની ઉગતી આશાને સદાને માટે તેમણે ડુબાવી દીધી વળી ફ્રાન્સના શહેનશાહની આસપાસ ભયંકર આફતોનાં કાળાં વાદળ ઘેરાતાં જોઈને આ પ્રસંગે તેને પડખે ઉભા રહેવાને બદલે તેઓએ એમજ માની લીધું કે એકલા માણસો નહિ પરંતુ ઈશ્વર પણ તેના ઉપર રૂઠ્યો છે અને એમ સમજીને તેમણે પોતાના એકના એક સાચા હિતેચ્છુને તજી દીધો

પોતાની આસપાસ ચાલ્યા આવતા આફતોના વાવાઝોડાને નેપોલિયન ધૈર્ય અને શાંતિથી જોયા કરતો હતો જ્યારે તેના શત્રુઓ છેકજ તેહની આશામાં પડી ગયા છે ત્યારે તેમને સલાહને માટે કહેણ મોકલવું એ વૃથા માનભંગ કરવા જેવું છે એમ તે જાણી ગયો હતો. તેથી તેમના પ્રયત્ન અને દાવાદાવાને ધૂળધાણી કરી નાખવા માટે બમણા ઉત્સાહથી મંડી જવાનુંજ હવે તેને માટે રહ્યું હતું ફ્રાન્સની પ્રજાએ ઉત્સાહથી તેના અવાજને ઉપાડી લીધો છેવટના યુદ્ધને માટે માબાપોએ પોતાના વહાલા પુત્રોને અર્પણ કર્યા શહેરે શહેર અને ગામડે ગામડે લડાઈની તૈયારીની ધૂમ મચી રહી. જાણે જાદુગરની ઈન્દ્રજાળથી માયાવી સૈન્ય ઉભું થઈ ગયું હોય તેમ જોતજોતામાં મોટું સૈન્ય તાલીમ લઈને તૈયાર થઈ ગયું અને એપ્રિલ બેસવા આવતા પહેલાં તો ત્રણ લાખ સિપાઈઓનું લશ્કર શત્રુઓની પ્રચંડ ભરતીને ખાળવા માટે જર્મની તરફ ચાલતું થઈ ગયું નેપોલિયનના કસાયેલા પહેલવાન જેવા લડવૈયાઓ તો રશિયાના મરૂમાં ટાઢે મુઆ હતા બાકીના સ્પેનમાં રહ્યા રહ્યા ઈંગ્લંડ, પોર્તુગાલ અને સ્પેનની સામે મહા મુશીબતે લડી રહ્યા હતા તેથી કરીને આ નવું સૈન્ય ' માત્ર છોકરાઓનુંજ બન્યું હતું એમ સર વૉલ્ટર સ્કૉટ કહે છે તે ખોટું નથી

૧૫મી એપ્રિલે નેપોલિયને લશ્કરના મુખ્ય મથક તરફ જવાને રાજમહેલ છોડી જવા તેની ગાડી ચાલવા લાગી ત્યારે તેણે તે મહેલ તરફ થોડી વાર સુધી જોયા કર્યું પછી તે કપાળપર હાથ દઈને ઉંડા વિચારમાં પડી ગયો તેણે કહ્યું,

ન ,

"મને મારા રાજ્યના ગરીબમાં ગરીબ ખેડુતના સુખની અદેખાઇ આવે છે. આ ઉમ્મરે તે પોતાના દેશનું દેવું અદા કરી નાખે છે અને પોતાની સ્ત્રી તથા બાળકો સાથે આનંદ કરતો હોય છે ત્યારે મારે સર્વને છોડીને લડવા જવું પડે છે! મારા અતકર્ય પ્રારબ્ધમાં એવુંજ નિર્માણ થયું છે."

તેણે પોતાના સૈન્યને એર્ફ્ર્થ આગળ એકત્ર કરવાની આજ્ઞા આપી હતી. પચીશમી એપ્રિલે તે ત્યાં આવી પહોચ્યો. મિત્રરાજ્યોનાં સૈન્ય ફતેહથી અને તેમની વિશાળ સંખ્યાથી ઉન્મત્ત થઇ ગયાં હતાં, અને ફ્રાન્સમાં રાજાઓના પક્ષના લોકો બળવો કરશે એવી આશા રાખીને આગળ ચાલ્યાં આવતાં હતાં. નાની નાની કેટલીક ઝપાઝપી થઇ અને તેમાં શત્રુસૈન્યની સંખ્યા મોટી છતાં નેપોલિયનનું બુદ્ધિબળ સર્વોપરિ નીવડયું.

એમ કરતાં કરતાં બેઉ તરફનાં સૈન્ય ઘણી મોટી સંખ્યામાં લ્યુટ્ઝનના મેદાન આગળ સામસામાં આવી ગયાં. શત્રુના હાથ તરફથી એકાએક હુમલો કરવામાં આવશે એવું નેપોલિયને ધાર્યું ન હતું. તેથી તે નિઃશંકપણે કુચ કરતો હતો અને તેનું સૈન્ય લાંબી લાંબી હારમાં ચાલતું હોવાથી છેલ્લી ટુકડી ત્રીશ માઇલને અંતરે હતી. માર્ગમાં કેટલાક નાના ડુંગરાઓ આવેલા હતા. તેમની પાછળ મિત્રરાજ્યોનું એંશી હજાર સિપાઇઓનું લશ્કર ચાર ચાર હારમાં ગોઠવાઇને ઉભું હતું. તેમનું બળવાન તોપખાનું સવને મોખરે હતું અને પચીશ હજાર સારામાં સારા ઘોડેસ્વારોની ફોજ અનામત ખાતે ઉભી હતી. રસ્તાનો વાંક પૂરો થતાજ ફ્રેન્ચ લશ્કરની આગલી ટુકડી તેમની સામે એકાએક આવી ઉભી કે તરતજ આકાશભેદી ગર્જના કરતા જાણે [illegible] પ્રચંડ મહામોજના વેગથી તેમના ઉપર શત્રુના સિપાઇઓ તૂટી પડયા. તોપ[illegible] માંથી એકસામટો અગ્નિનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. ફ્રેન્ચોની આગલી હારના [illegible] સેનામાં ફુરચે ફુરચા ઉડી ગયા. નેપોલિયનને ખબર કરવા સ્વાર પર સ્વાર [illegible] આવ્યા, અને સેનાપતિએ કહેવડાવ્યું કે પાછળનું સૈન્ય જલદી આવી નહિ [illegible] બધું ગયું જાણજો. થોડીવારમાં તે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેની પાસે માત્ર [illegible] સ્વાર હતા. શાંતિથી તેણે વસ્તુસ્થિતિ તપાસી લીધી અને પોતાના [illegible] સૈન્ય ઉપર ઉછળેલા પ્રચંડ મહાસાગર જેવા શત્રુસૈન્યને જોઇ [illegible] સ્વારોને તેણે કહ્યું—

"આજનું મારી પાસે સ્વાર નથી. કાંઇ ફિકર નહિ. મિસરમાં [illegible] [illegible] આજે પણ [illegible] કરશું. ફ્રેન્ચ [illegible] કોઇથી ઉતરે એમ નથી. [illegible] [illegible] સિપાઇઓના બહાદુરી ઉપર આધાર છે."

[illegible]

પહોચ્યો. ત્યાં મચી રહેલો ગભરાટ અને કતલ જોઈને સખતમાં સખત દિલના માણસની પણ હિંમત છૂટી જાય એમ હતું નેપોલિયનના જુવાન નવા સિપાઈઓ રશિયન તોપોના ભયાનક અગ્નિવર્ષણથી ગભરાઈ નાસાનાસ કરી રહ્યા હતા. માત્ર થોડીક ઘડાયલા સિપાઈઓનીજ ટુકડીઓ લોહીલુહાણ અને છિન્ન ભિન્ન થએલી છતાં ધીમે ધીમે પાછળ હઠતી હતી બધા લશ્કરમાં નાસ ભાગ થાય એટલે તેમના ઉપર તૂટી પડીને ઘાસની માફક કાપી નાખવા માટે પાસેની ટેકરીઓ ઉપર ઘોડેસ્વાર તૈયાર થઈનેજ ઉભા હતા.

નેપોલિયનને આવેલો જોતાંજ સિપાઈઓમાં નવો ઉત્સાહ આવ્યો અને બધા તેની આસપાસ ભેગા થઈ ગયા તેના થોડા ઉત્તેજક શબ્દોવડે તેમની ગએલી હિંમત પાછી આવી વીખેરાઈને નાસી જતા સિપાઈઓ થોભ્યા અને તરતજ નાની નાની ચોરસ આકૃતિમાં ગોઠવાઈ ગયા

તે ઝપાટાબંધ બધે ફરી વળ્યો મરવાની અણીપર આવેલા સિપાઈઓના ચહેરા ઉપર તેના દર્શનથી આનંદનો ઉમળકો આવી જતો અને "શહેનશાહ ઘણું જીવો" કહી તેઓ પ્રાણ છોડતા. સિપાઈઓ અમલદારો અને સેનાપતિઓએ આ પ્રસંગે અપૂર્વ શૌર્ય દાખવ્યું નવા સિપાઈઓ જેમણે ખરેખરી લડાઈ કદિ જોઈ ન હતી તેમને પોતાના ઉદાહરણથી ઉત્તેજન આપવા માટે નેપોલિયન ગોળાઓની ઝડીની વચમાં જઈને ઉભો રહેતો

આઠ કલાકસુધી ભયંકર સંગ્રામ મચી રહ્યો. મુડદાં અને ઘાયલ થઈને પડેલા સિપાઈઓથી મેદાન છવાઈ ગયું ફ્રેન્ચ સેનાપતિ નેયને ઉપરાઉપરિ ગોળીઓ વાગવાથી લોહીથી ખરડાઈ ગયો હતો છતાં તે લશ્કરની આગળજ ઉભો રહ્યો હતો અને વારંવાર કહેતો કે "ફ્રાન્સના પુત્રો! ખરી બહાદુરીનો વખત આજે આવ્યો છે જેઓ પોતાના દેશને ચાહતા હોય તેમણે આજે જીતવું કે મરવું"

નેપોલિયને પોતાના અપરાજિત શહેનશાહી રક્ષકોની ટુકડી અત્યારસુધી અનામત રહેવા દીધી હતી આઠ કલાકના સંગ્રામ પછી તેમને છોડી મૂકવાનો અવસર આવી પહોચ્યો. તેમની આગળ સાઠ તોપોની હાર રાખીને સજ્જ સજ્જડ ગોઠવાયલી સોળ ટુકડીઓ મિત્રરાજ્યોના ઘાથી શિથિલ થએલા સૈન્ય ઉપર વજ્રની માફક તૂટી પડી. અવિરત અગ્નિના ભડાકા અને તોપોના ધડાકા તેમની આગળ આગળ ચાલ્યા જ રહ્યા. કોઈની પણ તાકાત ન હતી કે આ ધસારાની સામે પગવાર પણ ઉભા રહે ધૂમાડાનાં અને ધૂળનાં વાદળાંમાં ઢંકાયલા હોવાથી નેપોલિયન તેમને જોઈ શકતો ન હતો પરંતુ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમની તોપોના ધડાકા વધારે ને વધારે દૂરથી સંભળાયા કરતા હતા. તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવ્યું કે તેઓ દુશ્મનોને મારી હઠાવતા આગળ ધસ્યા જતા હતા. છેવટે નેપોલિયને પૂરેપૂરી ફતેહ મેળવી.

તેની પાસે પૂરતા સ્વાર ન હોવાથી તેના શત્રુની પૂંઠ ન લેવાઇ. શત્રુઓ નાસીને લિપ્ઝિક ગયા અને ત્યાંથી ડ્રેસ્ડન સુધી પાછા હઠી ગયા. તેઓ ધારતા હતા કે ફ્રાન્સના સૈન્યની રશિયામાં પાયમાલી થએલી હોવાથી હવે તેને સહેલાઇથી જીતી શકાશે, પરંતુ નેપોલિયનનું લશ્કરી બળ જેવું ને તેવું પ્રચંડ જોઇને તેઓ ગભરાટમાં પડી ગયા.

બીજે દિવસે સવારમાં ઘોડે બેસીને નેપોલિયન રણક્ષેત્રમાં ફરી વળ્યો. પોતાના કાચી ઉમ્મરના ૭ હજાર જુવાન સિપાઇઓનાં મુડદાં જોઇને તેના અંતઃકરણમાં ઉંડામાં ઉંડી શોકની લાગણી પેદા થઈ. તેમની કોમળ આકૃતિ અને નાજુક શરીર ઉપરથી જણાઈ આવતું હતુ કે તેઓ સારામાં સારાં ખાનદાન કુટુંબોના ફરજંદ હતા અને લડાઇના રાક્ષસી કામને માટે અયોગ્ય છતાં દેશભક્તિની પ્રબળ લાગણીને લીધેજ તેમણે પોતાના પ્રાણની આહુતિ આપી હતી. એક મરવા પડેલો જુવાન છોકરવાદ પ્રશિયન સિપાઇ પોતાની છાતી સાથે કાંઇક દાબી રાખીને પડયો હતો. તપાસ કરતાં માલૂમ પડયું કે તેની પ્રિયતમાએ સ્નેહની નિશાની તરીકે રેશમના કકડાનો વાવટો બનાવીને તેને ભેટ આપ્યો હતો અને તે વહાલી ચીજને મરતી વેળા પણ તેણે છાતીએથી અળગી કરી ન હતી. આ કરુણ દશ્ય નેપોલિયન પળવાર જોઈ રહ્યો અને તેની આંખ ભરાઇ આવી. તેની દઢતા અને સ્વદેશભક્તિનાં વખાણ કરી તેના શબને તેણે લશ્કરી માન સાથે દફનાવવાનો હુકમ કર્યો. આવી રીતે શત્રુના સદ્ગુણ તરફ પણ તે માનની નજરથી જોતો હતો.

લ્યૂઝેનની લડાઇ નેપોલિયનની બુદ્ધિની અને તેના સિપાઇઓની ભક્તિની સારામાં સારી સાબિતી તરીકે મનાય છે. તેના શત્રુઓએ લડવાની જગ્યા આગળથી પસંદ કરી રાખી હતી. ટેકરીઓની પાછળ છુપાઇને તેમણે ફ્રેન્ચો ઉપર છાપો માર્યો હતો. કુચ કરતાં કરતાં એકાએક શત્રુનો હુમલો થયો તે વખતે ફ્રેન્ચ સૈન્ય ત્રીશ માઇલ સુધી લબાઈ ગએલુ હતું અને શત્રુનું સઘળું બળ નેપોલિયનના સૈન્યના જમણા ભાગ તરફ તથા મધ્યભાગ તરફ એકત્રિત થઈ ચૂકેલુ હતું: છતાં તેણે નવા, બિનઅનુભવી સિપાઇઓવડે પણ શત્રુનો હુમલો ખાળી રાખ્યો. પાછલા લશ્કરને આવી પહોંચતાં આઠ કલાક લાગ્યા ત્યાંસુધી ટકાવ કર્યો અને છેવટે સંપૂર્ણ ફતેહ મેળવી. નેપોલિયન તરફ તેના લશ્કરની વ્યક્તિગત ભક્તિવડેજ આ પરિણામ આવી શક્યું હતુ. આજ લડાઇ દરમ્યાન એક ટુકડીને અત્યંત જોખમભરેલી જગ્યાએ મોકલવાની જરૂર જણાઇ હતી. એ ટુકડીના સરદાર ઉપર તમામ સિપાઇઓનો બેહદ પ્યાર હતો. તે સરદાર બહાદુર હોવા છતાં તેને કોઇક દોષને લીધે તેના દરજ્જા ઉપરથી ઉતારી પાડવામાં આવ્યો હતો. મનુષ્ય સ્વભાવની વિચિત્રતાને નેપોલિયન કુદરતી રીતે ઘણી સહેલાઇથી ઓળખી શકતો હતો. આ વખતે જ્યારે યુદ્ધની રમઝટ મચી રહી હતી

તે વખતે સિપાહીઓના દેખતાં તેણે પેલા અસ્વારને મારી નાખી તેના શૌર્યનાં વખાણ કર્યાં અને તે સમયમાં જ તોપોના ધડાકાને પણ હરાવી દે એવો ગગનભેદી હર્ષનાદ તમામ સિપાહીઓએ એકસામટો ઉચ્ચાર્યો તેઓના હાથમાં નવું જોર આવ્યું અને નદીના ધોધની માફક જ્યાં તમને મોકલવાના હતા ત્યાં હર્ષનાદ કરતા તેઓ ધસી ગયા

મે માસની બીજી તારીખે નેપોલિયન પોતાના વિજયી સૈન્યસહિત કુદરતી શોભાથી રમણીય દેખાતા ડ્રેસ્ડન નગર આગળ આવી પહોંચ્યો તેની આસપાસની સુંદર ટેકરીઓ વચ્ચેના મેદાનમાં જાહેર નાટકની મનોહર રંગભૂમિની પેઠે શોભી રહ્યું હતું નગરમાં એલ્બા નદીનો પ્રવાહ શાંતપણે વહન કરતો હતો તેના કિનારા ઉપર પુષ્પવાટિકાઓ અને ફૂલફળથી લચી રહેલા વૃક્ષોની ઘટા આવી રહી હતી આથમતા સૂર્યનાં કિરણ શહેરના મિનારાઓ, સુશોભિત ઘુમ્મટો અને રમણીય હવેલીઓ ઉપર ચળકી રહ્યાં હતાં તેનાથી થોડે દૂર નાસતા શત્રુસૈન્યનાં શસ્ત્રો ઝળકતાં હતાં, તેમની પૂઠે પડેલા ફ્રેન્ચોની તોપોના ધડાકા સંભળાતા હતા, અને નેપોલિયનનો તેના પરમમિત્રની રાજધાનીમાં આવકાર આપવા માટે ડ્રેસ્ડનના દેવળોમાં ઘંટનાદ થતો હતો

થોડાજ દિવસ અગાઉ શહેરના ઉમરાવ અને શ્રીમંતવર્ગે રશિયા અને પ્રશિયાના લશ્કરને આવકાર આપ્યો હતો આજે પ્રજા સ્વાતંત્ર્યના મહાન રક્ષક નેપોલિયનને સાધારણ જનતા ઉત્સાહથી વધાવી લેતી હતી શહેરના માજીસ્ટ્રેટ અથવા મ્યુનિસિપાલિટીના સભાસદો જેમણે રાજદ્રોહ કરીને શત્રુરાજ્યના લશ્કરને આવકાર આપ્યો હતો તેઓ પણ નેપોલિયનને પણ સલામી આપવા હાજર થયા હતા!

રશિયાના લશ્કરે નાસતી વખતે એલ્બા નદી ઉપરના પૂલને લગભગ નકામા જેવો કરી નાખ્યો હતો અને હવે તેઓ ઓક્રેન આગળ મજબૂત ખાઇઓ ખોદીને છેવટની લડાઈ લડવા તૈયાર થઈને બેઠા હતા ફ્રેન્ચ ઇજનેરોએ ઝપાટાબંધ પૂલની મરામત કરી નાખી અને સૈન્ય ત્વરાથી નદી ઓળંગવા લાગ્યું નદીકિનારે એક પત્થર ઉપર બેસીને નેપોલિયન પોતાના જુવાન સિપાહીઓને ઉત્તેજન આપી રહ્યો હતો અને તેઓ હર્ષનાદ કરતા પૂર ઉત્સાહમાં તેની પાસેથી પસાર થતા હતા એ પ્રમાણે આખું સૈન્ય તોપો અને તમામ સરંજામસહિત એલ્બા નદીને સામે કિનારે જઈ પહોંચ્યું

મેની બારમી તારીખે નેપોલિયન અને સેક્સનીના રાજાની સ્વારી રાજમહેલ તરફ જવા નીકળી તોપોના ધડાકા થતા હતા, રણવાદ્ય વાગતાં હતાં દેવળોમાં મંગલસૂચક ઘંટનાદ થતા હતા અને લોકો તેમને હર્ષનાદથી વધાવી લેતા હતા તેમના માર્ગ ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ થતી હતી અને શહેરની સુંદરીઓ મધુર હાસ્ય કરતી ઝરૂખાઓમાં રૂમાલ ફરકાવતી ઊભી હતી નેપોલિયને આવા અનેક શુભ પ્રસંગો અનુભવ્યા હતા પણ તેમાંનો આ છેલ્લોજ હતો તેની આસપાસ ઘેરાતી વિપત્તિઓનું

ખરેખર મહત્ત્વ તે સમજી ગયો હતો તેથી અત્યારે વિજય અને હર્ષના અવસરમાં પણ પોતાના માર્ગમાં આવી ઉભેલી મુશ્કેલીઓની પર્વતમાલા તરફ તેનું લક્ષ જતું હતું અને તે ઉદાસીન તથા વિચારમગ્ન બનીને ચાલતો હતો.

તેણે પાછળથી એકવાર કહ્યું હતું કે “મને છેવટના ભયંકર પરિણામનો દિવસ નજીક આવતો દેખાયો હતો. મારા હાથમાંથી રાજ્યની લગામ જાણે સરી પડતી હોય એમ મને લાગતું હતું. હું જાણતોજ હતો કે પોતાને જેથી લાભ થાય એવી મુશ્કેલીમાં હું સપડાઉં કે તરતજ આસ્ટ્રિયા પોતાનું વલણ બદલ્યા વગર નહિ રહે.”

પોતે જીતેલો છતાં હમેશના રિવાજ મુજબ તેણે સલાહને માટે કહેણ મોકલી જોયું. સલાહ કરવા તે ખરા અંતઃકરણથી રાજી હતો પણ સ્વમાન ગુમાવવા તે જરા ગણ તૈયાર ન હતો. મિત્રરાજ્યોને ઉમેદ હતી કે આસ્ટ્રિયા તેમના પક્ષમાં ભળ્યા વગર નહિજ રહે; તેથી તેમણે એવી આકરી સરતો બતાવી કે જેનો અર્થ નેપોલિયનની પૂરેપૂરી પાયમાલી કરવી એવોજ થતો હતો. આ સરતો તેણે નજ સ્વીકારી. યુજીનને તેણે ઇટાલિ મોકલ્યો; કારણ કે આસ્ટ્રિયા પોતે એકવાર ગુમાવેલા પ્રદેશોનો કબજો પાછો મેળવવા ગુપ્ત રીતે ખટપટ કરી રહ્યું હતું.

એક અઠવાડીઉં આ રીતે ગયા પછી નેપોલિયને બોઝેન તરફ ચાલવા માંડ્યું. માર્ગમાં લડાઇને લીધે બળીને ઉજ્જડ થએલું એક ગામ આવ્યું. ત્યાંના લોકોની લાચાર હાલત જોઇને તેને ઘણું લાગી આવ્યું. લોકોને તેમની ચાલુ જરૂરીઆતને માટે તેણે એક લાખ ફ્રાન્કની મદદ આપી અને તેમનાં ઘર ફરીથી બાંધી આપવાનું વચન આપ્યું.

એકવીશમી તારીખે સવારમાં ફ્રેન્ચ સૈન્ય મિત્રરાજ્યોની ખાઇઓ નજીક આવી પહોંચ્યું. તેમની આગળ સ્પ્રી નદી વહેતી હતી. જમણા ભાગની ટેકરીઓ ઉપર રશિયાનું જબ્બર તોપખાનું ગોઠવાઇ ગયું હતું અને ડાબી બાજુએ આવેલી ખરબચડી ટેકરીઓ ઉપર પ્રશિયાની તોપો ડોળા ઘુરકાવી રહી હતી. નેપોલિયને નજર ફેંકતામાંજ જોઇ લીધું કે આ મજબૂત છાવણી ઉપર સીધો હુમલો કરવા જતાં ફાવી શકાય એમ નથી તેણે જમણી બાજુ તરફથી દુશ્મનોની નજર ન પડે એટલો લાંબો ચકરાવો લઇને છાવણીના પાછલા ભાગ તરફ આવી પહોંચવા માર્શલ નેને મોકલી દીધો અને શત્રુનું ધ્યાન રોકી રાખવાને આ બાજુથી પોતે બીજા સેનાપતિઓ સાથે હુમલો કર્યો.

ચાર કલાકસુધી ફ્રેન્ચોએ શત્રુઓની અભેદ્ય કિલ્લે- [illegible] ઉપર સમુદ્રનાં મોજાં- ની માફક એક પછી એક હુમલા કર્યાજ કર્યા. [illegible] છાવણીની પાછલી બાજુ તરફથી નેના લશ્કરની રણતુરીનો નાદ [illegible] નાદ ઘણુ [illegible] જયઘોષણા અને તોપો [illegible] બંદુકોના પ્ર[illegible] ચોંકેલા દુશ્મનોની [illegible] તૂટી પડ્યું.

[illegible] ઘોડાઓ અને સામાનથી [illegible] મા [illegible] નેપોલિયન [illegible]

ન [illegible] આ વખતે [illegible]

કેટલાક દિવસ [illegible] આરામ [illegible] કામ [illegible] નેપોલિયન [illegible] કે [illegible] પણ [illegible]

પણ [illegible]!

[illegible] ઉપર [illegible] નીચે [illegible] નેપોલિ [illegible] મા [illegible]

આ લડાઈની [illegible] અને [illegible] ની [illegible] કરેલી [illegible] ની પિ [illegible] તરીકે એક કીર્તિસ્તંભ [illegible] ની આજ્ઞા કરી. [illegible] માટે [illegible] મંદિ નામા [illegible] લાખ [illegible] અર્પણ [illegible] તે સ્ટ્રેસબર્ગના [illegible] ની પ્રજા કૃતજ્ઞતા [illegible] જુએ એ આ કીર્તિસ્તંભનો હેતુ હતો. નેપોલિયનની પડતી થવાથી આ પ્રશંસનીય કામ અટકી પડ્યું અને પ્રજાસત્તાકના હિમાયતીઓ સ્ટ્રેસબર્ગના [illegible] સુંદર [illegible] રસ્ત પુરુષો, મિત્ર [illegible] ની [illegible] એ નુકસાની તરફ ખેદની લાગણીથી જુએ છે.

તે રાત્રે નેપોલિયને ઊંઘ લીધી ન હતી. તેણે થોડા બેલ ટુકડીઓ લખાવ્યા. પછી ત્રણ વાગ્યા એટલે એક સેનાપતિને સાથે લઈને તે ડ્યૂકવાલ એસ્ટરલ્ટ્ઝની દરગાહના દર્શને ગયો. રાત્રિની શાંતિ, ચંદ્રના પ્રકાશમાં મકાનનો ભવ્ય નરમ કરી નાખે એવો દેખાવ, જે લડાઈમાં પોતે રાખ્યો હતો તે દરમ્યાન તેના ગંજેમોની અત્યંત શુન્ય બનેલી સ્થિતિ—આ બધાવડે તેના વિચારશીલ મન ઉપર ઉદાસીનતાની ઘેરી છાયા પથરાઈ. આ રીતે એક કલાકસુધી ત્યાં બેસીને બહાર આવ્યા પછી તેણે કહ્યું કે "આ મહાપુરુષની સમાધિની યાત્રા વખતે મને અજાયબ જેવી રીતે ભવિષ્યનું જ્ઞાન થયું હતું અને મારા ભાવિની પાથી મારી આગળ ઉઘડી ગઈ હતી."

સવાર પડતાંજ તેણે કૂચ શરૂ કરી અને શત્રુસૈન્યના પાછલા ભાગને પકડી પાડ્યો. સખત ઝપાઝપી હવે શરૂ થઈ અને નેપોલિયન જ્યાં ઉભો હતો ત્યાં ગોળાનો વરસાદ પડવા લાગ્યો. તેનો એક અંગરક્ષક માર્યો ગયો. પોતાની પાસે ઉભેલા સરદાર ડુરોને તેણે કહ્યું "આજે તમે કે હું, એમાંથી એકનો પ્રાણ જરૂર જશે."

બપોર પછી નેપોલિયન તેના અંગરક્ષકો સાથે દોડતે ઘોડે એક કોતરમાંથી પસાર થતો હતો તેવામાં એક ગોળો ઝાડને વાગ્યો અને ત્યાં અથડાઈને તેના એક સરદારના પ્રાણ લીધા અને ડુરોને એવો સખત જખમ વાગ્યો કે તેના પેટના આંતરડાં

બહાર નીકળી ગયાં. નેપોલિયન શોકથી વિહ્વલ થઈ ગયો અને બોલ્યો કે મારી ભવિષ્યવાણી ખરી પડી. તેણે નાના બાળકની માફક કલ્પાંત કરવા માંડ્યું અને કહ્યું કે હું કાલે જીતીને પાછો દેશ જઈશ પણ એ ફતેહથી મને આનંદ નહિ થાય. તે ડૂરોની મરણપથારી પાસે જઇ બેઠો અને તે મરવા પડેલા મિત્રના હાથ પોતાના હાથમાં લઇને દાક્તરોને વિનવવા લાગ્યો, પણ તેમણે આશા ન આપી. ડૂરો પણ ગળગળો થઇ ગયો અને બોલ્યો કે મેં મારી આખી જિંદગી તમારી સેવામાં ગાળી છે અને હવે મારાથી તમારી સેવા નહિ થાય એટલા માટેજ મને મરવું નથી ગમતું."

નેપોલિયને ગદ્‌ગદ સ્વરે જવાબ આપ્યો કે "ડૂરો ! આત્મા અમર છે. મૃત્યુ પછી પણ પરલોકમાં જીવવાનું છે. ત્યાં તું મારી રાહ જોજે. એક દિવસ ત્યાં પાછા આપણે એકઠા થઇશું."

ડૂરોની પીડા ઘણી તીવ્ર હતી અને તે જોઇને નેપોલિયનની આંખમાં આંસુનાં પૂર ચડી આવતાં હતાં. અંતે કાળજું કઠણ કરીને તે પોતાના મરતા મિત્રને છોડીને અને દૂર પડ્યો. લથડતે પગે અને રડતી આંખે તે પોતાના તંબુમાં ગયો અને આખી રાત ઉદાસીનતામાં ગાળી, સવાર પડતા પહેલાં ડૂરોએ પ્રાણ છોડ્યા. તેની યાદગીરી જાળવી રાખવા માટે તેણે વીસ હજાર ફ્રાન્ક ખર્ચવાનો તથા તેની દુ[illegible] ખિના પત્ની અને પુત્રીના ભરણપોષણની વ્યવસ્થા કરવાનો હુકમ કર્યો. જે [illegible] રમાં ડૂરોને દટાવ્યો હતો તે આખરે તેના માલિક પાસેથી વેચાતું લીધું અને [illegible] હજાર ફ્રાન્ક તેની યાદગીરીમાટે તખ્ત વગેરે કરાવવા પાછળ તથા [illegible] હજાર જમીનની કિંમત પેટે ખેતરના માલીકને આપ્યા. ત્યાર પછી [illegible] નેપોલિયનનો પરાજય થયો અને ન્યાયને માટે લડાઇ કરનારા [illegible] રકમ નાંખી દીધા ! તેમ કરીને એક સારામાં સારા માણસનું સ્મરણ [illegible] તેમણે અટકાવ્યું અને પોતાના પરમ મિત્રના નાશ પાછળ [illegible] રકમ ઉચાપત કરી જઇ પોતાની નીચતા બતાવી.

આપવાનો કેટલાંક અમેરિકા સાથે એમ હતુ તેમ ત્યારથી જર્મની તરફ વખત ફ્રાન્સને નવા માટે તેમનું ડચ કબજો એક કાળ માટે અને ઇટાલિયનનો કરવાનું છે કે તેમની સત્તા ઉપર વિચાર કરવા અને તેમાં ઊંડે મારો હેતુ, જેમ કહેવો પડેલ અને આલ્પ્સને ઓળંગીને તમારા ... લડાઈમાં જેમને ઘણાએ વેઠવાથી તેમ જ તેમનું મગજની ... નાના અને કેદની ભાવના અહિ, ચાલો ... તેમનું ... કરવા વખત લઈ લીધો ફરીથી તેમનું નેપોલિયનને મહાનની માલિક હોવા માટે મોકલ્યો. તથા જણાવ્યું હતું કે ઇજિપ્ત છોડવામાં ઇંગ્લાંડ ફરીથી પ્રાન્તો અ ડિ પાછા આપી દેવા, ફ્રાન્સ, હોલન્ડ અને જર્મનીની પૂર્વ સરહદના કિલ્લા મિત્ર રાજ્યોને આપી દેવા, ફ્રાન્સ પાછું વધારી દેવાની સરહદે પાછું ખેંચાવી લેવું અને ... નદીની આસપાસના મુલક ઇંગ્લાંડ તથા બીજા મહત્ત્વના રાજ્યો ફ્રેન્ચ રાજ્ય ઉપર વિચારપૂર્વક ન ફેરવે એમ ઠરાવ્યું.

આવી બેહૂદી શરતો તેમણે નેપોલિયન માટે કરી હતી કે નેપોલિયન ખીજવાઈને ના પાડે તેણે કહ્યું કે ' આ નવો જ કાયદો કે તેમનું ફ્રાન્સમાં તેથી શો લાભ હતો ? ચાર નિરર્થક રસ્તામાં ગુમાવવું અને અહિંના અભિમાન આથી વધારે આકરી માગણી કરવાને તેના હાથ મજબૂત કરી આપશે ! એક વાર ઘણું ચૂક્યો આ લોકો આથી વધારે માગણી કબૂલ કરે અને એમ કરતાં કરતાં મારી જાતની પ્રજા પણ મારા ઉપર ખીજવાય અને પરદેશીઓની સત્તા લીને તેમને રાજી થનાર દૂર થઈ એમ મારી મને જ ફ્રાન્સમાંથી દેશનિકાલ કરે. '

આ શરતો સ્વીકારવાની તો તેણે દૃઢતાથી ના પાડી. પણ હવે તેણે કેવળ ગરજ નહિ પણ અતિશય ઊંડો પણ થતો હતો. કરે શું ? શત્રુઓ જે ઇંગ્લાંડની ગરજ જોતા હતા તે હવે આવી પહોંચ્યા હતા. તે અત્યારે મિત્રરાજ્યોની શરતો સ્વીકારી સલાહ ન કરે તો ઓસ્ટ્રિયા તેનો શત્રુ બનીને તેના ઉપર પાછળથી હુમલો કરવાને તૈયાર જ હતો. ટેલિરેન્ડ અને ફૂશે જેવા તેના અંગના માણસો પણ સલાહ આપતા હતા કે આ શરતો હલકું માનભંગ કરનારી છે અને ફ્રાન્સને નુકસાનકારક છે તોપણ વખત વિચારી જુઓ અને અત્યારે તે કબૂલ કરી લો.

આ પ્રસંગ વિષે પાછળથી સેંટ હેલેનામાં એકવાર વાત નીકળી ત્યારે તેણે કહ્યું હતું કે ' એ વખતે એ શરતો સ્વીકારી લેવામાં કેટલું જોખમ સમાયેલું છે તે મારા સિવાય બીજા કોઈને સમજાયું જ ન હતું એ જાણીને મારી મુંઝવણનો પાર રહ્યો ન હતો. એક બાજુએ ફ્રાન્સના અસ્તિત્વનો નાશ કરવાનું પણ સહી મિત્રરાજ્યો મને ડાયર કરતા હતા અને બીજી બાજુએ મારા પોતાના માણસો તેમના અજ્ઞાન અને ટૂંકી નજરને લીધે શત્રુઓના જાળમાં બેસી જતા હતા. મારા દુશ્મ

નોને મારી પાયમાલી કરવી હતી; અને મારી પ્રજા અને મારા કેટલાક પ્રધાનોનો પણ આગ્રહ એવો હતો કે મારે હવે મારા દુસ્મનોને શરણે જવું. હું જોઇ શકતો હતો કે ફ્રાન્સનું અસ્તિત્વ, તેનું ભાવિ અને રાજ્યતંત્રવિષેના તેના સિદ્ધાંતો—મર્વનો આધાર મારા એકલાપરજ હતો. જે સંજોગોમા મારો દેશ મૂકાયો હતો તે અસાધારણ અને તદ્દન નવાજ હતા. એવા પ્રકારની વસ્તુસ્થિતિ મે કોઇ પણ પ્રજાના ઇતિહાસમાં જોઇ નથી. ફ્રાન્સના સામ્રાજ્યની ઇમારતની સુસ્થિતિ મારા ઉપર અને મારી દરેક લડાઇના પરિણામ ઉપર અવલંબતી હતી. ૧૮૧૪ અને ૧૮૧૫ માં ફ્રાન્સને જે વિપત્તિઓ સહન કરવી પડી છે તેવીને તેવીજ વિપત્તિઓ જો હું મારેન્ગોની લડાઇમાં હાર્યો હોત તોપણ સહન કરવી પડત. માત્ર બેઉ યુદ્ધોની વચ્ચેના ગાળામાં ફ્રેન્ચોએ મર્દાઇ અને અલૌકિક પરાક્રમ દાખવીને જગતમાં અમરતા પ્રાપ્ત કરી તે લાભ તેમને ન મળત. આસ્ટર્લિટ્ઝ, જેના અને વાગ્રામના સંગ્રામ વખતે પણ એની એજ વસ્તુસ્થિતિ હતી. અજ્ઞાન લોકો એમજ માનતા કે આ બધી લડાઇઓ મેંજ ઉભી કરી હતી; પણ તે વખતના યૂરોપના રાજનૈતિક વાતાવરણમાંથી સ્વાભાવિકરીતે આ કલહ ઉત્પન્ન થતા હતા. ભૂતકાળમાં થએલી જૂનો અને ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન થનાર પ્રજાકીય જાગૃતિના મહામોજનું ઉત્થાન એ બેની વચ્ચે સંઘર્ષણ થવાથી, અને ફ્રાન્સના શત્રુઓ તેને કચરી નાખવા એકત્ર થએલા હોવાથી અમે એવા સંજોગોમાં મૂકાયા કે લડયા વગર અમારો ઉદ્ધારજ ન હતો; અમોને બીજાઓ ન જીતે તે માટે તેમને જીત્યા વગર અમારે ચાલે તેમજ ન હતું."

નેપોલિયન ખરા અંતઃકરણથી સલાહ કરવા ખુશી હતો અને સલાહ થાય તે માટે તે કેટલાક પ્રકારનો ભોગ આપવા પણ રાજી હતો; કારણ કે તેણે યુરોપિયન રાજાઓને પોતાના તરફથી સલાહની સરતો જણાવી તેમાં અને તેના શત્રુઓને કરેલી સરતોમાં મહત્ત્વનો તફાવત ન હતો. તેના શત્રુઓમા હવે બળની તો ઉણપ ન હતી પણ જેને હાથે તેમણે અનેકવાર છક્કડ ખાધેલી તેના પ્રતાપને લીધે જ તેઓ ડરતા હતા. તેથી આ સરતો ઉપર સહી કરવાની તેઓ તૈયારીમાંજ હતા એટલામાં સ્પેનથી સમાચાર આવ્યા કે વિટોરિયાના સંગ્રામમાં ફ્રેન્ચ સૈન્યનો પૂરેપૂરો પરાજય થતા સ્પેનમાં તેમની સત્તા ઉપર પ્રાણઘાતક પ્રહાર થયો છે. દૂર [illegible] પોતાના બળને એકઠું કરવા માટે નેપોલિયને સ્પેનમાં લશ્કર ઓછું કરી નાખ્યું હતું. તેને પરિણામે આ સજ્જડ હાર તેમને ખમવી પડી હતી. હવે અંગ્રેજ સેનાપતિ વેલિંગ્ટન એક લાખ માણસોનું સૈન્ય લઇને પિરિનીઝ પર્વત ઓળંગી ફ્રાન્સના દક્ષિણ પ્રદેશ તરફ નદીના પૂરની માફક ચાલ્યો આવતો હતો. આ સમાચાર આવતાંજ મિત્રરાજ્યોની છાવણીમાં હર્ષનાદ થવા લાગ્યા, અને તરતજ તેઓએ સલાહની વાતો પડતી મૂકીને લડવાની તૈયારી કરવા માંડી.

હવે મિત્રરાજ્યો લડાઇમાં જરૂર વિજય મેળવી શકે એવી સ્થિતિમાં હતાં અને-
ક્રાન્ડરને બીજા પચાસ હજાર માણસની મદદ મળી ગઇ હતી સ્વીડનનું સૈન્ય
લઇને બર્નાડૉટ તેના જૂના યુદ્ધના સોબતીની તથા જન્મભૂમિની સામે લડવા માટે
આવી પહોંચ્યો હતો માજી ફ્રેન્ચ સેનાપતિ મોરો જેને નેપોલિયને માફી આપવાની
ઉદારતા દાખવી હતી તે અમેરિકાથી દોડતો આવ્યો, અને તેના પોતાનાજ દેશની
સ્વતંત્રતા છીનવી લેવા માટે લડાતા યુદ્ધમાં સામેલ થવા મિત્રરાજ્યોની છાવણીમાં
હાજર થયો હતો ફ્રેન્ચ સૈન્યના એક વિભાગનો મુખ્ય અમલદાર જનરલ જોમિનિ
પણ આ આફતના વાવાઝોડા વખતે શત્રુને મળી ગયો અને નેપોલિયનની જે જે યોજ
નાઓ તે જાણી શક્યો હતો તે સર્વથા તેણે પોતાના દેશના શત્રુઓને વાકેફ કર્યા

આવી ઉપરાઉપરી અનુકૂળતાઓ મળી જાય એટલે પછી શામાટે નેપોલિયન
સાથે સલાહ કરવાનો તેના દુશ્મનોને વિચાર પણ આવે? ઓગસ્ટની દશમી તારીખે
રાત્રે આકાશમાં અસંખ્ય ઝળહળતી હવાઇઓ બોહીમિયા અને સાઇલેશિયાની ટેક
રીએ ટેકરીએથી લડાઇની શરૂઆતનો ડંકો વગાડતી ઉડવા લાગી બીજેજ દિવસે
ઑસ્ટ્રિયાએ લડાઇ જાહેર કરી નેપોલિયને આ સમાચાર શાંતિથી સાંભળ્યા અને
તેના મુખમાંથી નીચે મુજબ ગંભીર ઉદાર શબ્દો નીકળ્યા—

"સ્વમાનનો ભંગ થવા દઇ શત્રુની ઇચ્છાને અધીન થવું, તેના કરતાં શત્રુની
ફતેહ થવાની હોય તોપણ લડાઇમાં મર્દની માફક મરવાનું હું હજારવાર પસંદ કરૂં
છું બહાદુરીથી છેવટની ઘડીસુધી લડ્યા પછી કદાચ હાર થાય તોપણ ભવિષ્યની
પ્રજા એવા વીરપુરુષ તરફ માનની નજરથી જોશે. માટે મારે હવે લડવુંજ છે જો
હું હારીશ તોપણ મારા શત્રુ રાજાઓના રાજનૈતિક લાભની સાથે મારૂં ભાવિ એવું
અવિચ્છિન્ન રીતે સંકળાયલું છે કે તે જોતાં તેઓથી મારા પરાજયનો ઘણો લાભ
નહિ લેવાય અને જીતીશ તો તો કશું નુકસાન છેજ નહિ. હજી પણ સંજોગો મને
અનુકૂળ છે તેથી હું છેકજ આશા છોડી દેતો નથી."

આ આફતના સમાચાર નેપોલિયને પ્રથમ કૉલેનકોર્ટને મોઢેથી સાંભળ્યા એ
ગૃહસ્થ પોતેજ એ પ્રસંગે થએલી વાતચીત નીચે મુજબ હતી એમ લખે છે—
નેપોલિયને પૂછ્યું "શું ઑસ્ટ્રિયાએ મારી સાથે સરકારી રીતે લડાઇ જાહેર કરી
દીધી છે?"

"હા. માનું છું કે ઑસ્ટ્રિયા પણ રશિયા અને પ્રશિયાની સાથે સામેલ થઇ
જશે" પણ તેને અટકાવીને નેપોલિયને કહ્યું "તમે માનો છો એટલુંજ પણ તેથી
કાંઇ એ નવી વાત નજ કહેવાય."

"નહિ સાહેબ ચાનીજ વાત છે અને આપ નામદાર ખાત્રીપૂર્વક માનજો
જોઇએ કે મારી મહત્વની બાબતોમાં હું કાંઇ અનુમાન કરીને અભિપ્રાય

બાંધતો નથી."

"ત્યારે તમારી પાસે શી સાબિતી છે?"

"યુદ્ધવિરામની મુદત પૂરી થતા પહેલાં બે દિવસ અગાઉ પ્રશિયન સેનાપતિ બ્લુચર એક લાખ માણસોના લશ્કર સાથે સાઇલેશિયામાં ગયો છે અને તેણે બ્રેર કબજે કર્યું છે."

"આ કાંઈ સાધારણ વાત ન કહેવાય; પણ તમે ખાત્રીથી કહો છો?"

"હું પ્રેગ જવા નીકળ્યો તેને આગલે દહાડે મારે અને મેટર્નિક વચ્ચે આ વિષે ગરમાગરમ ચર્ચા થઇ હતી. વળી એજ દહાડે જનરલ જોમિની માર્શલ નેની છાવણી છોડી ચાલ્યો ગયો અને અત્યારે ઝાર અલેકઝાન્ડર પાસે બેઠો છે."

"જોમિની! જેને મે અનેકવાર મહેરબાની બતાવીને નવાજી નાખ્યો છે. જોમિની દેશદ્રોહી થયો! લડાઇની અણીને વખતે છાવણીમાંથી નાસી ગયો! દુશ્મનોને આપણી બધી વસ્તુસ્થિતિ અને યોજનાઓ પણ બતાવી દેશે! ખરેખર, આ માની શકાય એવું નથી!"

"આ શબ્દો જ્યારે તેના મોંમાંથી નીકળતા હતા ત્યારે અત્યંત ક્રોધની સાથે ચિત્તની પ્રબળ અસ્વસ્થતા તેના ચહેરા ઉપરથી હુ જોઈ શકતો હતો, તેની લાગણીનો આવેશ તેનાથી રોકયો રોકાતો ન હતો, અને તેથી હું વધારે બોલી ન શકયો."

પણ થોડીવારમાં પાછું તેણે પૂછવા માંડયું. "બસ? આટલુંજ તમારે કહેવાનું છે? કોલેનકોર્ટ! બોલી જાઓ; તમે જાણતા હો તે બધુએ કહી નાખો. મારે બધું જાણી લેવુ છે."

"સાહેબ, યૂરોપીય રાજાઓની એકસપી વધારે વ્યાપક બનતી જાય છે સ્વીડને પણ આપણી સાથે લડાઇ જાહેર કરી દીધી છે!"

તેણે ધીરજ ખોઇને મને એકદમ અટકાવ્યો અને કહ્યું, "તમે આ કહો છો શું? બર્નાડો! બર્નાડો ફ્રાન્સ સાથે લડાઇમા ઉતરે છે! આ મર્દનું લક્ષણ નહિ પણ ગધેડાની માફક પાછળથી લાત મારવાની નીતિ!"

"બર્નાડો તેના દેશની સામે લડાઇ જાહેર કરીનેજ બેસી રહ્યો નથી પણ આપણને છોડીને નાસી જનારાઓની તેણે પોતાના સૈન્યમાં ભરતી કરવા માંડી છે, અને પોતાના દેશબંધુઓના શાપ જાણે પોતે એકલો સહન કરી શકતો ન હોય તેમ બીજાઓને પણ ભાગીદાર બનાવતો જાય છે"

"એટલે શુ?"

"જનરલ મોરો મિત્રરાજ્યોની છાવણીમાં જઇ પહોંચ્યો છે."

"મોરો મિત્રરાજ્યોની છાવણીમાં! આ મનાય એવું નથી. બર્નાડો કદાચ પોતાના દેશદ્રોહનો કાંઇ પણ ખોટા બહાનાં હેઠળ ઢાંકપિછોડો કરે, પણ મોરો

[illegible] અને [illegible] ફ્રેંચ [illegible] નેપોલિયન [illegible] હું [illegible] નથી માની [illegible] મેં [illegible] એનો છે, [illegible] કલાક [illegible] હું [illegible] દર્દીની [illegible] મારા [illegible] કે નહિ નહિ [illegible] માની [illegible] કરતી [illegible]!

[illegible] ની [illegible] નેપોલિયન અને [illegible] હારેલ [illegible] આવ્યા હતા [illegible] કે [illegible] સાથે લીધા હતા. [illegible] એ વિષે [illegible] પ્રમાણે લખે છે—

આસ્ટ્રિયા સાથે સલાહ પ્રથમ [illegible] એવી મને જરૂર આશા [illegible] હતી. [illegible] પ્રશિયાના મામલામાં તેમ મેં મુદ્દલે આશા ન હતી. નેપોલિયનને પોતાની આસપાસ [illegible] વાતાવરણ [illegible] પૂરેપૂરી [illegible] મગજની [illegible] એની [illegible] એવી ઊંડી પ્રતીતિ થઈ ગઈ હતી કે ઉપર ઉપરથી કૃત્રિમ હિમ્મત બતાવને [illegible] તે [illegible] મુશ્કેલીથી છુપાવી શકતો હતો. નેપોલિયન [illegible] સભામાં [illegible] જ્યારે [illegible] સલાહના [illegible] ખરેખર [illegible] જતો હતો તેજ વખતે અમારા માથા ઉપર [illegible] સાથે [illegible] પડી એવી મારી ખાત્રી હતી [illegible] સરતો મુજબ સલાહ કરવી તે કેટલો [illegible] ઉત્સુક હતો તેના [illegible] તરીકે આ ખરેખર સદાને માટે જગત્ સમક્ષ [illegible] ઊભો રહેશે. પણ અમે જેટલું [illegible] કર્યું તોપણ અમારા હમેશાં [illegible] ઇંગ્લન્ડના [illegible] અમારૂં [illegible] નહિ. એકલા ફ્રાન્સની સામે પાંચ પાંચ [illegible] થઇ ગયાં! તેમના અત્યારસુધીના [illegible] અને અમારી આજ સુધીની તમામ ફતેહ વીસ લાખ સિપાઇઓના પગ નીચે કચરાઇ ગઇ. ફ્રાન્સના પુત્રોએ હમેશની માફક આ વખતે પણ શૌર્યની પરિસીમા બતાવી [illegible] તેમના [illegible] આહુતિ આપી અમરત્વ પ્રાપ્ત કર્યું. પણ તેમની સામે [illegible] ગયેલો કમ્મર બાંધી તૈયાર થએલાં હોવાથી તેમનો પરાજય નિર્માણ થઇ ચૂકેલોજ હતો.

લ્યૂઝેનની લડાઇ જીત્યા પછી મેં અમારા શહેનશાહને નામે રશિયા અને પ્રશિયન [illegible] મોકલાવ્યું હતું પણ મારૂં તેમણે સાંભળ્યુંજ નહિ. થોડા દિવસ પછી અમે બોઝેનની લડાઇ પણ જીત્યા. પરંતુ એ ફતેહ પણ અમે અમારા દેવાના [illegible] મેળવી હતી. ત્યાર પછી મને નેપોલિયને કહ્યું હતું કે આસ્ટ્રિયાના રાજપ્રતિનિધિ સાથેની વાતચીતનું કશું પરિણામ આવ્યું નથી. [illegible] કહ્યું કે જેઓ જન્મથી રાજા બનેલા હોય છે તેમને મન સગપણની કાંઇ કિંમત હોતી નથી. તેની પોતાની દીકરી અને દૌહિત્રના લાભનો પણ તેને કશો વિચાર નહિ આવે અને તેના [illegible] બતાવવી નીતિનુજ તે અક્ષરે અક્ષર

પાલન કરશે. એમની નાડીઓમાં લોહી નથી વહેતું પણ સ્નેહશૂન્ય રાજનીતિજ્ઞ વહે છે. આસ્ટ્રિયા એકલુંજ મારા પક્ષમાં રહે તો હજી બધુંએ સાચવી લેવાય. ફ્રાન્સની સાથે જોડાવાથી આસ્ટ્રિયા એવું બળવાન બની જાય કે રશિયા અને પ્રશિયા તેની આગળ પળવાર પણ ટકી ન શકે; પણ આસ્ટ્રિયાની રાજગાદી ઉપર એક મહા-લોભી અને દ્રોહી પુરુષ બેઠેલો છે."

આગળ ચાલતાં કેલેનકૉર્ટ લખે છે કે "આ લડાઇ દરમ્યાન નેપોલિયને જે અથાગ શારીરિક તથા માનસિક પરિશ્રમ સહન કર્યો હતો તે જીરવવાનું સામર્થ્ય તેનામાં શી રીતે પેદા થયું તે હું કદી સમજી શકયોજ નથી. બે દિવસ તો લડાઇમાં અને આ જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જવામાં પસાર થયા. આ બે દિવસ દરમ્યાન તે દહાડે આખો વખત સ્વારી કરતો અને બધી રાત લખતો. બોઝેનનું યાદગાર યુદ્ધ આશરે ચોત્રીશ કલાકસુધી પહોંચ્યું હતું અને તે બધો વખત તેણે જરા પણ વિરામ લીધો ન હતો. બીજે દિવસે થાક અને નબળાઇને લીધે તે લેવાઇ ગયો તેથી તે ઘોડેથી ઉતર્યો અને તોપોના ધડાકા થતા હતા છતાં એક કોતરના ઢોળાવ ઉપર લાંબો થઇને સૂઇ ગયો! લડાઈમાં આપણી જીત થઇ છે એમ કહીને મેં તેને જગાડયો. તેણે જાગીને કહ્યું કે "ઉંઘમાં આપણને લાભ થાય છે એમ કહેવાય છે તે આજે સાચું પડયું." એમ કહીને તે પાછો સ્વાર થઇ ગયો, કેમકે લડાઇનું પરિણામ આવી ગયું હતું છતાં સાંજના પાંચ વાગતાસુધી લડવાની પ્રવૃત્તિ ચાલુજ રહી હતી."

प्रकरण ५५ मु—पुनरावलोकन

નેપોલિયનની છેલ્લી લડાઈઓનું દુઃખદ પ્રકરણ ઉઘાડવા પહેલાં તેના અત્યારસુધીના જીવન તરફ ફરીથી એકવાર નજર નાખી લઈએ અને આ ચમત્કારિક માણસને માટે તેના સ્નેહીઓએ અને ઈર્ષ્યાભર્યા શત્રુઓને પણ કેટલે દરજ્જે કટાક્ષ મૂકી પડી હતી તે જરા વિસ્તારથી અવલોકીએ. તેમણે એની વિરુદ્ધ શું શું લખ્યું છે તે નોંધવાની હવે અગત્ય રહી નથી દુનિયામાં તેનો મત ન પ્રચાર થઈ ચૂક્યો છે

એલિસન લખે છે કે "ઉચ્ચામાં ઉચ્ચી કોટિની બુદ્ધિ અને ત્રેપ્કમાં નપુ દરજ્જાની માનસિક શક્તિઓ આટલા બધા પ્રમાણમાં કોઈપણ મનુષ્યને કુદરતે બક્ષેલી જોવામાં આવતી નથી, તેમ સારા અથવા નઠારા કામમાં કોઈએ આટલી બધી શક્તિ અને બુદ્ધિનો ઉપયોગ કર્યો હોય એમ પણ જણાતું નથી સ્થિર વિચારશક્તિ, પ્રબળ કલ્પનાશક્તિ અને સંગીન તુલનાશક્તિ એ ત્રણેનું એનામાં મિલન થયું હતું અને તે ઉપરાંત ઇટાલિની પ્રજામાં જોવામાં આવે છે તેવી બળવાન લાગણીઓ અને કવિત્વવૃત્તિની ઝમક તેનામાં હતી, અને તે છતાં પણ લાગણી અને કવિતાના પૂરમાં તણાઈ ન જતાં તેના પ્રત્યેક કાર્યમાં ઉચ્ચામાં ઉચ્ચા પ્રકારના વિચારક અને ફિલસુફની છાપ જોવામાં આવતી હતી તે કોમળનાં કોમળ અને ઉદારમાં ઉદાર મનોભાવને પોષણ આપતો હતો છતાં વિદ્યાનના ચુસ્ત અભ્યાસકમાં હોવી જોઈએ તેવી ચોકસાઈ અને તુલનાશક્તિ તેનામાં હતા તેનામાં વક્તાની છટા કવિની કવિત્વવૃત્તિ અને પ્રબળ કલ્પના હોવા છતાં તે પોતાની કોમળ વૃત્તિઓને ગંભીર તુલનાશક્તિ અને ચોક્કસ અવલોકનશક્તિને વશ રાખીને તેમનો ઉપયોગ કરતો હતો

યોદ્ધા તરીકે તેણે મહાભારત કાર્યો કર્યાં હતા તેને લીધેજ તેને મહત્ત્વનું સ્થાન નથી અપાતું પણ દેશની આભ્યંતરિક સ્થિતિ સુધારવા માટે તેણે આદરેલાં અનેક લોકોપકારક કાર્યો ઉપર તેની કીર્તિ અને શ્રેષ્ઠતાનો આધાર રહેલો છે તે મહાન સેનાપતિ હતો કારણકે તે મહાપુરુષ હતો, પોતાના અત્યંત વિપુલ વિગ્રહોમાં જે

અલૌકિક કાર્યસાધક શક્તિ અને એકાગ્રતાનો ઉપયોગ કરીને આશ્ચર્યજનક પરિણામ લાવી શકતો હતો તે તો તેની માનસિક શક્તિસમૂહના નાના સરખા અંશનો પ્રતાપ હતો; અને લડાઈ સિવાયનાં અન્ય કાર્યોમાં રાજ્યવહીવટમાં તેમજ તત્ત્વચિંતનમાં પણ એની એજ શક્તિઓનો સફળતા સાથે ઉપયોગ કરતો હતો. લડાઈને પ્રસંગે સૈન્યની સામાન્ય ગોઠવણ અને હિલચાલ કરવામાં, અથવા તેમાં સફળતા મળે એવી આબાદ યુક્તિ ઘડવામાં અથવા અનામત રાખેલા સૈન્ય વિભાગને ખરી અણીને વખતે છોડી મૂકવામાં—એ ત્રણમાંથી કોને લીધે તેને વિજય મળતો હતો તેનો નિર્ણય કરવો મુશ્કેલ છે. ધારાસભામાં થતી રાજનૈતિક ચર્ચાઓ વખતે તેનો દીપી નીકળતો અગાધ જ્ઞાન-ભંડાર અને તેની તીક્ષ્ણ પૃથક્કરણ શક્તિ જોઈને જેમને આશ્ચર્ય થાય છે અને પોતાના રાજ્યમાં જગ્યાએ જગ્યાએ લોકકલ્યાણનાં અને સમાજસુધારણાનાં વિવિધ પ્રકારનાં કાર્યો તેણે યોજ્યાં હતાં તે જોઈને જેઓ વિચારમાં પડી જાય છે, તેઓ તેણે સેન્ટ હેલેનામાં એકાંતવાસ દરમ્યાન રાજનૈતિક વિચારશ્રેણિવિષે જે તત્ત્વ-ચિંતનથી ભરપૂર વિચારો દર્શાવ્યા હતા તે જાણ્યા સિવાય તેની માનસિક શક્તિઓ વિષે ખરો અભિપ્રાય નહિજ બાંધી શકે. ઉંચા પ્રકારની બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય ગમે તે કાર્ય હાથ ધરે તેમાં તે સંપૂર્ણ સફળતા મેળવે છે અને જીવનના અનુકૂળ સંજોગોને લીધે અથવા કેવળ ઈશ્વરેચ્છાથીજ તે માણસ કવિતાના પ્રદેશમાં હોમર જેવો ચિરંજીવ કવિ, બેકન જેવો ફિલસુફ અથવા નેપોલિયન જેવો સેનાપતિ નીવડે છે; એ સિદ્ધાંતની સારામાં સારી સાબિતી તેના જીવનના અભ્યાસમાંથી મળી આવે છે."

"એના અગાધ અને અનેકરંગી ચારિત્ર્યનું નિરૂપણ સારામાં સારો અવલોકન-કાર અને કવિ હોય તેજ કરી શકે અને ભાષા ઉપર સારામાં સારો કાબુ ધરાવનારો માટે પણ ભાષાના શબ્દોનો અને વાક્યોનો ભંડાર તેના ચારિત્ર્યલેખનમાટે [illegible] બધા વિચારો ઝીલવા સામર્થ્યવાન ન થાય. યુદ્ધકૌશલ્યમાં મહાન સિકંદરનો સમોવડીઓ, ધારાશાસ્ત્રી તરીકે મહાન રોમન સ્મૃતિકાર જસ્ટિનિયનથી પણ ચડીઆતો, રાજનૈ-તિક દૂરદર્શીપણામાં કદાચ બેકનથીજ બીજે નંબરે, અને રાજ્યવ્યવસ્થામાં સીઝરની બરોબરી કરનાર નેપોલિયનનું સ્થાન જગતના ઇતિહાસમાં અદ્વિતીય છે. શારીરિક પરિશ્રમને તે લેખવતો નહિ; મુશ્કેલીમાં ધૈર્યવાન હતો; કામથી તે કંટાળતો નહિ અને મુશીબતોથી ડરતો નહિ. જોરાવર માનસિક બળને લીધે મિસરનો તાપ અને રશિયાની ઠંડી બેઉને વગર ઇજાએ ખમી લેવાનું તેનામાં સામર્થ્ય આવ્યું હતું. કોઈ પણ કામ શરૂ કરતા પહેલાં પૂરતી તૈયારી કરતાં તે થાકતો નહિ અને ખરેખરા ભયને વખતે પણ તેની બુદ્ધિ શાંત અને સ્થિર રહેતી. અઢાર અઢાર કલાકસુધી સ્વારી કરીને આવતો અને ઘોડા ઉપરથી ઉતરીને તરતજ તે આખી રાત જાગીને હુકમો લખા-વતો. લડાઈની ખરી રમઝટ જામી હોય, તોપોના ધડાકા પર ધડાકા થતા હોય એવે

તેની [illegible] ... [illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible] ... ન રહે તે માટે [illegible] નિરંતર [illegible] રહેતો."

'[illegible] બુદ્ધિ અથવા [illegible] ... [illegible] ... ઉપર [illegible] ... તથા તેની [illegible] ... [illegible] ... જ તેણે [illegible] ... [illegible] ... કદી આટલી પૂર્ણપણે ભાન થતી નથી."

'શારીરિક તેમજ માનસિક પરિશ્રમને ટકાવવાની તેનામાં એવી અદ્ભુત શક્તિ હતી અને અતિઆવશ્યક પ્રસંગે [illegible] કામ કર્યાં કરતો. તેનામાં એક અજબ ગુણ હતો કે તેનું વર્ણન થઈ શકે એમ નથી. [illegible] તે કામ [illegible] ત્યારે તેમાં પણ તેની [illegible], આત્મબળ અને તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ એવી પ્રકારે [illegible] જોઈ લેતા તે ચકિત થઈ જતા. તેમને એવી [illegible] વધારે નિરાંત [illegible] આવવાની તક મળી હતી તેઓ એની અત્યંત તીક્ષ્ણ બુદ્ધિનાં, તરતને તરત અમલમાં આવતા પ્રયોગો ઉકેલ કરવાની શક્તિ અને તેના મગજમાંથી નીકળતા ઉમદા વિચારોના અખૂટ પ્રવાહનાં વખાણ કરતાં કદિ કંટાળતા નહિ. કોઈ પણ કામમાં વિજય મેળવવાની ચાવી તેના અગત્યના દરેક કામ એક પછી એક પછી એ કંટાળ્યા વિના કદિ કોઈ પણ કામમાં વિજય મેળવવાની ચાવી, તેના અગત્યના દરેક કામ એક પછી એક ફરીવાર ઉપાડી લેવામાં અને એકી વખતે એકજ કામ પૂર્ણ એકાગ્રતાથી કરવામાં રહેલી છે, એ સિદ્ધાંતને તેણે પૂરેપૂરો પોતાનો કરી લીધો હતો. અમુક સેક્રેટરીઓની સાથે આખો દિવસ તે સરકારી પત્રવ્યવહાર વાંચતો અને તેના જવાબ લખાવતો ત્યાર પછી જરા પણ આરામ લીધા વગર બીજા સેક્રેટરીઓને બોલાવીને આખી રાત એનું એજ કામ જારી રાખતો. કોઈ કોઈ વાર વચમાં કોચપર કલાક બે કલાકનો આરામ લઈ લેતો. એ પ્રમાણે સવાર થતાં સુધી તે કામમાં મચ્યો રહેતો. તેની કલ્પના એવી પ્રબળ અને જબરદસ્ત હતી અને તેના નિશ્ચયો એવા મક્કમ હતા કે તેથી કરીને અમુક સમયસુધી તો તેને થાકનું ભાન જ થતું નહિ.'

તેની પ્રવૃત્તિના ઘણાખરા પ્રસંગો [illegible]ઓને બંધબેસતા છે પરંતુ સત્તાધારીના

વખતને પણ તેણે આરામનો માન્યો નથી. તેવા વખતમાં તે રાજનૈતિક કારભાર કરવામાં, રાજ્યની આભ્યંતરિક સુધારણાનાં કાર્યોમાં તથા ધારાસભાની ચર્ચાઓમાં તે એવો નિરંતર રોકાએલો રહેતો કે તેને માટે એક પળવારનો પણ અવકાશ રહેતો નહિ. તે સવારમાં વહેલો ઉઠતો અને નાસ્તો કરતાંસુધી પોતાના ખાનગી અમાત્ય સાથે મંત્રગૃહમાં કામ કરતો. અડધો કલાક નાસ્તો કરવામાં જતો. પછી લશ્કરની કવાયત જોવા જતો. ત્યાર પછી દેશવિદેશના રાજપ્રતિનિધિઓને મુલાકાત આપતો, તથા કચેરીનું કામકાજ કરતો. પછી ત્રણ વાગે ધારાસભામાં જતો અથવા સ્વાર થઇને ફરવા નીકળી પડતો. ત્યાંથી છ વાગે ઘેર પાછો ફરતો એટલે જમવાનો વખત થતો. જમતાં બરાબર ચાળીશ મિનિટજ લાગતી. તેના મનમાં કાંઈ વિચાર ઘોળાતા ન હોય ત્યારે તો તે ખૂબ વાતે ચડતો, તોપણ ગપ્પાં મારવાનો તથા ઠાલા ઠઠ્ઠા કરવાનો તો તેને કંટાળોજ હતો. તે જમીને તરતજ કાફી પીતો અને ત્યાર પછી તે સૂવા જવા પહેલાંના બાકીના વખતમાં એટલે રાતના અગીઆર વાગતસુધી તે રાજ્યના અમલદારો, દેશવિદેશના રાજપ્રતિનિધિઓ, પંડિતો, વિજ્ઞાનીઓ, પ્રસિદ્ધ ચિત્રકારો તથા શિલ્પીઓ સાથે વાતચીત અથવા ચર્ચા કરતો."

"વિદ્વાનો, રાજનીતિનિપુણ પુરુષો, તત્ત્વવેત્તાઓ, વિજ્ઞાનીઓ, અને કલાકુશળ પુરુષોના સમાગમમાં તેને સાથી વિશેષ આનંદ પ્રાપ્ત થતો. એવે પ્રસંગે તે નીતિ જોઈને ગંભીર અને ઉપયોગી વિષય ઉપર ચર્ચા ઉભી કરાવતો. ધર્મ, નીતિ, શાસ્ત્ર, બુદ્ધિપ્રધાન તત્ત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ, વગેરે વિષય ઉપર રસભેર ચર્ચા ચાલતી અને તે દરેક વિષયનું તેણે અભ્યાસ અને મનનથી મેળવેલું વિશાળ જ્ઞાન તથા સ્વતંત્ર અભિપ્રાયો જોઈને સર્વને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થતું. દુનિયામાં એવું ઘણું બને છે કે શહેનશાહ કે એવો કોઈ મોટો માણસ સાધારણ જ્ઞાન કે બુદ્ધિનો [illegible] જાહેર જનાવે છે તોપણ લોકો તેની વાહવાહ બોલે છે અને આથી કરીને [illegible] એવો શક જાય છે કે નેપોલિયનના સમકાલીન પુરુષો તેની ચર્ચા કરવાની [illegible] જે તારીફ કરે છે તેમા પણ ઘણે ભાગે અતિશયોક્તિ થએલી હશે; પણ [illegible] નામાં કેદી તરીકેના એકાંતવાસ દરમિયાન તેના જે પ્રસંગો અને [illegible] છે તે વળી તેના અગાઉના સંભાષણો કરતાં પણ ચઢી જાય તેવાં છે [illegible] ઉપલા વાતને સ્થાનજ રહેતું નથી."

મનુષ્યની નીતિવૃત્તિને સંતોષ થાય એવા સાધનોઓ [illegible] [illegible] રીતે પ્રદાન કરવામાં આવ્યો છે અને ફ્રાન્સમાં થએલી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

બુદ્ધિમાન માણસ, ઉપર જે લખ્યું છે તેનાથી વિરુદ્ધ મત આપી શકશે નહિ. નેપોલિયનને " ગધ્ધસ, " " કદી પણ પગલ નહિ એવો લોભી " " લોહીનો તરસ્યો, " ' જુલમગાર, " " આપખુદ સત્તા ધરાવનાર, " " બીજાના ગળાં કાપી લેનાર " એવાં એવાં વિશેષણો જેને લગાડવાં હોય તે લગાવી શકે છે પણ એકલું નિરાધાર ફ્રાન્સ પોતાના પ્રજાકીય સ્વાતંત્ર્યનું રક્ષણ કરવા યુરોપના એકત્ર થએલા રાજાઓના દુશ્મનાની સામે સ્વરક્ષણ કરવા પુરુષાર્થ બહાદુરીથી લડી રહ્યું હતું એ વાતની તો કોઈથી ના પાડી શકાય એમ છે જ નહિ. લડાઈથી નેપોલિયનને લાભ કરતાં હાનિ વધારે હતી અને તે તેને પસંદ પણ ન હતી તેની સામે યૂરોપના રાજાઓએ ઉપરાઉપરિ એકસંપ કરીને વરસોનાં વરસો સુધી લડાઈ જારી રાખી. તેથી આખરે ફ્રાન્સનું બળ ક્ષીણ થઈ ગયું અને ઘણા કાળસુધી ટકાવ કરી અમર કીર્તિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી તેના અનેકગણા શત્રુઓના અધિકતર સૈનિક બળને લીધે જ તે લાચાર થઈ ગયું અને યૂરોપના નૃપતિઓ તથા ઉમરાવોએ પ્રજાજનો ઉપર પોતાની સત્તા પાછી સ્થાપિત કરી ત્યાંસુધી યુદ્ધોની પરંપરા ચાલ્યા કરી "

'તે સમયના યૂરોપના રાજાઓ પણ પોતાના વર્તનનો બચાવ કરવા જતાં એટલું તો કબૂલ કરી દે છે કે ફ્રાન્સનું પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્ર આસપાસના રાજ્યકર્તાઓની સલામતીને માટે એવું જોખમભરેલું જણાતું હતું કે અમારે અમારી રાજગાદીનો બચાવ કરવા સારૂ તેનો નાશ કરવાની જરૂર પડી હતી. તેઓ સારી પેઠે જાણતા હતા કે નેપોલિયન તેમના જેવો રાજ્યકર્તા ન હતો પણ એક પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રના સિદ્ધાંત પાળનાર પ્રજાએ પોતે પસંદ કરેલો રાજા હતો અને પ્રજાવર્ગના અધિકારનો તે ચુસ્ત હિમાયતી હતો. ઈંગ્લંડનો પ્રધાન વિલિયમ પિટ એકવાર બોલી ગયો હતો કે નેપોલિયન રાજા છતાં " પ્રજાસત્તા- રાજ્યનો રક્ષક હતો અને તેમાંથી જ તેની સત્તાનો ઉદય થયો હતો " માટે એને મારી હઠાવવો જોઈએ જ્યારે જ્યારે નેપોલિયન ઈંગ્લંડના પ્રધાનોને સુલેહનું કહેણ મોકલતો ત્યારે ત્યારે તેની માગણીનો અસ્વીકાર કરવાનું કારણ જણાવતાં તેઓ કહેતા કે ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રના પ્રસંગ વલણને લીધે કાયદેસર સ્થપાયલા રાજાઓની સત્તાને નુકસાન પહોંચે છે અને તે જ્યાંસુધી કાયમ રહે ત્યાંસુધી સલાહ થઈ શકે જ નહિ અંગ્રેજ પ્રધાન ગ્રેનવિલ કહેતો કે રાજ્યવિપ્લવની શરૂઆત વખતે ફ્રાન્સના પ્રજાના જે અભિપ્રાય હતા તેના તેજ હજી કાયમ રહ્યા છે '

આજ કાગળથી યૂરોપના નિરંકુશ રાજસત્તાના લોભી રાજાઓ ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક તત્ત્વપ્રધાન રાજ્ય ઉપર ફરીથી બમણા બળથી પ્રહાર કરવા લાગ્યા તેમના હુમલાનો પ્રતિકાર કરવા માટે ફ્રાન્સને તલવાર ખેંચવી પડી કર્નલ નેપિયર સત્યના રક્ષને છાજે તેવા પ્રમાણિકપણાથી લખે છે કે " યૂરોપના ઉમરાવવર્ગના દુશ્મનાવટ-

ને લીધેજ ફ્રાન્સની પ્રજાનો ગુસ્સો લડાઈ તરફ વળ્યો હતો ! અને તે વીર્યવાન પ્રજાનું વર્તન ગમે તેવું ગુસ્સાવાળું હોવા છતાં પણ તેને બહારના સંજોગોને વશ થઇનેજ એવો આકરો ઉપાય લેવાની ફરજ પડી હતી. ”

નેપોલિયને તેના રાજ્યાગમન ઉદાર, સરળ અને ઉચ્ચ હૃદયના ભાવપૂર્વક અંગ્રેજ રાજપ્રતિનિધિ લોર્ડ વ્હીટવર્થને એમેન્સની સલાહનો ઈંગ્લંડ ભંગ ન કરે તે માટે સમજાવતાં ઘણાજ ઉમદા શબ્દોમાં કહ્યું હતુ કે “ આપ સારી રીતે જાણો છો કે મેં જે કાંઇ કર્યું છે તેનો હેતુ સલાહના કોલકરાર પ્રમાણે અમલ કરીને સર્વત્ર શાંતિનો પ્રચાર કરવાનો છે. હવે હું છીનવી લેવા માગતો હોઉં એવું એક પણ રાજ્ય હોય તો મને બતાવો. યૂરોપનો નકશો તપાસી વળો. આપ સારી રીતે જાણો છો કે એવું કશું છેજ નહિ. મિસરમાં ફ્રાન્સનું સંસ્થાન સ્થાપવાની મારી યોજના ઈંગ્લંડને ખૂંચતી હોય તો તે બાબતમાં પણ હું આપનો ખરખરો મટાડવા તૈયાર છું. મેં મિસરવિષે ઘણો વિચાર કર્યો છે અને જો મને આપ લડાઇ કરવાની ફરજ પાડશો તો એથી પણ વધારે વિચાર કરવો પડશે. આટલું છતાં પણ તે દેશની ખાતર જે સુલેહશાંતિ આપણે થોડા વખત ભોગવી છે તેનો ભંગ હું નહિ થવા દઉં. ”

તુર્કોની સત્તા ખોખરી થઇ ગઇ છે અને પડવાની તૈયારીમાં છે. તેને ટકાવી રાખવાને હુ મારૂં બનતું કરીશ; પણ તે છતાં જો તે પડી ભાગશે તો ફ્રાન્સને તેમાંથી હિસ્સો આપવોજ પડશે, છતાં પણ ખાત્રીથી માનજો કે એ પરિણામને તેના સમય કરતાં વધારે જલદી લાવવાને હું કશો પ્રયત્ન કરીશ નહિ. ”

“ ફ્રાન્સ અને યૂરોપમાં જે સત્તા અને લાગવગ હું ધરાવું છું તેના વિષે હું ભૂલભરેલો ખ્યાલ ધરાવુ છું એમ શું આપ માનો છો ? એ સત્તા એવી નથી કે વાજબી કારણ મળ્યા સિવાય હુ કોઈ પણ રાજ્યને વગર જોખમે દબાવી શકું. તેમ કરવા જતાં આખા યૂરોપનું વલણ મારી વિરુદ્ધમાં ફેરવાઇ જાય અને મારા રાજકીય સર્વોપરિપણાનો તેજ ઘડીએ નાશ થાય. મારે ફ્રાન્સની પ્રજાની તો પૂરેપૂરી ખાત્રી કરી આપવીજ જોઇએ કે લડાઇ ઉભી કરનાર આપણે નહિ પણ આપના પાડોશી રાજાઓજ છે. તેમ કરૂ તોજ આપ જ્યારે મને લડવાની ફરજ પાડો તે પ્રસંગે હુ મારી પ્રજાની નસેનસમા શૌર્યનો સચાર કરી શકું. મારી જરા પણ કસુર ન હોય અને બધી આપનીજ કસુર હોય ત્યારેજ એ પરિણામ આવી શકે આટલા કારણને લીધે બીજા રાજ્યો સાથે મારા તરફથી લડાઇ જગાડવાનો હુ વિચાર કરી શકનોજ નથી. ”

શું નેપોલિયન ફ્રાન્સનુ રાજ્યાસન પચાવી પડયો હતો ! નેપોલિયનને તેના દેશીભાઇઓએ લગભગ સર્વાનુમતે કોન્સલ તરીકે અને પાછળથી શહેનશાહ તરીકે ચુંટી કહાડ્યો હતો એ વાત આગલા પ્રકરણમાં આવી છેજ. એટલુંજ નહિ પણ ?

'નિર્વિવાદપણે સિદ્ધ કરવામાં આવી છે ફ્રાન્સની પ્રજાએ પોતાનું રાજ્યતંત્ર ફ્રાન્સ
ના હાથમાં સોંપ્યું અને નેપોલિયનને મુખ્ય મૅજિસ્ટ્રેટની પદવી આપી તેમાં
તેમણે ડહાપણ વાપર્યું હોય યા ન વાપર્યું હોય પણ એ કાર્ય પ્રજાના એકસામટા
અવાજથી થએલું હતું તેવું પોતાના દેશીભાઇઓને પરાધીનતાની બેડીમાંથી મુક્ત
કરીને તેમને પોતાના રાજ્યકર્તાની ચૂંટણી કરવા સામર્થ્યવાન બનાવવામાં જે હિંમત
બતાવી હતી તે જોઇને તેઓ ઉપકારવશ થઈ ગયા ત્યાર પછી ફ્રાન્સની પ્રજાએ
પોતાના સ્વતઃસિદ્ધ અધિકારની રૂએ નક્કી કર્યું કે તેમના પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સામે
યુરોપના તમામ મુકુટધારી રાજાઓ હથિયાર લઇને ખડા થઇ ગયા છે, તેમના દેશમાં
અને દેશની બહાર પદભ્રષ્ટ થએલા બુર્બોન વંશીય રાજાઓના પક્ષકારો બનતી ખટ
પટ કરી રહ્યા છે, જરા પણ અરાજકતા ફેલાય તો ફૂટફાટ કરવાની તક મળે તેની
જેકોબિન પક્ષ રાહ જોઈ રહ્યો છે, એવા અનેક પ્રતિકૂળ સંજોગો તરફ જોતાં
પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રને નિભાવવા માટે એ માર્ગ ઘણોજ ડહાપણભરેલો ન હતો એમ
કોઇ પણ કહી શકતું નથી

એલિસનને વિષે એટલું તો નક્કીજ છે કે તે અંગ્રેજ હોઇ નેપોલિયનનો બચાવ
કરવા માટે સાચા અથવા ખોટા બહાના ખોળી કહાડે એવો તો નથીજ ફ્રાન્સની
તે સમયની હાલતનું અવલોકન કરતાં એલિસન લખે છે કે —

"દશ વરસ દરમ્યાન અનેક સખત આભ્યંતરિક ઉત્પાત સહન કર્યા પછી
ફ્રાન્સનું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય એવું અવ્યવસ્થિત અને નિર્બળ થઇ ગયું હતું કે તેમણે
રાજ્યવિપ્લવ વખતે કરેલા અત્યાચારની તેમને વાજબી શિક્ષા મળી છે એમજ કહી
શકાય જેકોબિન પક્ષ રાજ્યના ડિરેક્ટરો તરફજ નહિ પણ સમાજઘટનાના પાયારૂપ
સર્વમાન્ય નિયમોની સામે પણ સખત ગર્જના કરી રહ્યો હતો તેમનો ક્રોધ ખાસ
કરીને સર્વ દેશોમાં જ થએલા મિલકતના માલિકપણા ઉપર વરસતો હતો અને
૧૭૯૩ માં થએલી કતલ અને લૂટફાટને આદર્શ તરીકે વધાવી લેવામાં આવતી હતી
અલૌકિક પ્રતિભાશાળી અને સર્વને પોતાના પ્રતાપથી દબાવી શકે એવો કોઇ સેના
પતિ આવે અને રાજ્યનું સુકાન પોતાના હાથમાં લઇને પ્રજાસત્તાક રાજ્યના ડૂબતા
વહાણને બચાવી લે એવો અણીનોજ એ વખત આવી ગયો હતો રાજ્યની અંદરના
અત્યાચાર અને બહારની આપત્તિઓને લીધે ફ્રાન્સ અધમમાં અધમ દશાને પામ્યું હતું'

થિયર્સ નામનો બીજો ઇતિહાસકાર એલિસનના કથનને ટેકો આપતાં ફ્રાન્સની તે
વખતની હાલત નીચેના શબ્દોમાં વર્ણવે છે —

જે જે વ્યક્તિઓમાં લાયકાત હતી તેમના ઉપર જુલમનો વરસાદ વરસતો,
દરેક આબરૂદાર માણસોને બરતરફ કરવામાં આવ્યા હતા લૂટારાઓ તેમના સાક્ષાત્
નરક જેવા ભૂપ અખાડાઓમાં એકઠા થતા હતા ડુટોના હાથમાં તમામ સત્તા આવી

ગઇ હતી; અત્યાચાર અને મારફાડના ધોરણને ટેકો આપનારાઓ ધારાસભાઓમાં કર્તાકારવતા થઇ ગયા હતા; ફરજીયાત લોનની પ્રથા દાખલ કરીને લૂંટને નવું સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું હતું; કતલની તૈયારી ચાલી રહી હતી; કતલખાનાનો ભોગ બનાવવા માટે હજારો કમનસીબ માણસોનાં નામ નોંધાઇ ગયાં હતાં, અને તેમને જાપ્તા નીચે રાખ્યા હતા; કતલ, લૂંટફાટ અને આગ એ ત્રણ પૈશાચિક સાધનોનો ઉપયોગ કરવા માટેના ઇશારા તરીકે 'દેશ જોખમમાં છે' એવા સૂચક શબ્દો ક્યારે બોલવામાં આવે તેની ઈંતિજારીથી રાહ જોવાતી હતી; મંડળીઓમાં ૧૭૯૩ ની સાલના જેવાજ ઉદ્દગાર નીકળતા હતા; તેના તેજ જલ્લાદો તૈયાર હતા અને તેનાં તેજ બલિદાનો પણ તૈયાર કરવામાં આવ્યાં હતાં; સ્વતંત્રતા, અને પોતીકી મિલ્કત એવું કશું રહ્યું જ ન હતું; નગરવાસીઓને માટે તેમના જાનની ખાત્રી અને રાજ્યને માટે તેની તિજોરીની સલામતી રહી ન હતી; આખો યૂરોપ ફ્રાન્સની સામે લડવા સજ્જ થઇ ગયો હતો; અમેરિકાએ પણ આપણા જુલમ સામે પોકાર ઉઠાવ્યો હતો; આપણાં લશ્કર હારીને વેરણખેરણ થઇ ગયાં હતાં; આપણે જીતેલા મુલક આપણા હાથમાંથી જતા રહ્યા હતા; અને આપણા પોતાના દેશ ઉપર ચડાઇ કરવાની વિદેશીઓ ઉપરાઉપરિ ધમકી આપી રહ્યા હતા."

આવા સંજોગોમાં ફ્રાન્સને પોતાનું રાજ્યતંત્ર બદલવાનું મુનાસિબ લાગે એ નવાઇ જેવું નથી; છતાં આ પગલું ભરવામાં તેણે ડહાપણ વાપર્યું હોય યા ન વાપર્યું હોય તે આપણે જોવાનું નથી; કેમકે તેમ કરવાનો તેનો નિર્વિવાદ હક હતો. નેપોલિયન તેના દેશીભાઇઓની મરજી અનુસાર વર્ત્યો માટે તેને રાજ્ય પચાવી લેનાર કહેવો એ ચોકખો અન્યાયજ છે; કારણ કે તેણે અરાજકતાનેજ સ્થાનભ્રષ્ટ કરી હતી; રાજાને નહિજ. ફ્રાન્સની પ્રજાએ બુર્બોન રાજાઓને પદભ્રષ્ટ કર્યા તે વખતે તો તેની સત્તા અને જાહેર જીવનનો આરંભ પણ થયો ન હતો.

જેમ હજાર પંદરસો બદમાસોનું ટોળું આખા શહેરને રંજાડી શકે છે તેમ થોડાક દૃઢ વિચારના માણસોના હાથમાં રાજ્યની લગામ આવે તો તેઓ પણ આખી પ્રજાને કચરી શકે છે. ફ્રાન્સનો અત્યંત મોટો ભાગ આવાજ પ્રકારની અરાજકતાની સામે પડયો હતો. નેપોલિયન જ્યારે કૉન્સલ તરીકે ચૂંટાયો હતો ત્યારે તેની તરફેણમાં ત્રીસ લાખ અગીઆરસો ને સાત મત નોંધાયા હતા અને [illegible] માં માત્ર પંદરસો ને બાસઠજ મત હતા. આવી એકમતી જગતના [illegible] પહેલીજ હતી; છતાં લગભગ પચાસ વર્ષ સુધી આખો યૂરોપ કહેતો આવ્યો કે નેપોલિયન કૉન્સલની જગ્યા પચાવી પડયો!

કૉન્સલની પદવી રદ કરીને તેની જગ્યાએ ફ્રાન્સે ફરીથી રાજસત્તા [illegible] કરી તે માત્ર યૂરોપના રાજાઓના મનનું સમાધાન કરવા માટેજ હતું. [illegible]

[illegible] ન હતા [illegible] તેમજ [illegible] [illegible]
[illegible] તેનો નિર્ણય કરવો [illegible] [illegible]
[illegible] તેને [illegible] હતા અને [illegible] પરદેશની સેના [illegible]
[illegible] નહિ હતું. [illegible] [illegible]
[illegible] થઈ [illegible] પ્રજાને [illegible] કર્યો ન હતો [illegible] આવી [illegible]
[illegible] પોતાની [illegible] મરજીથી આ કામ કર્યું હતું તેમણે તેમ કરવાનો હક
ન હતો એમ કોણ કહી શકે ! અને એ કામમાં પણ અન્યાય ન હતો. અને તેથી
મદદગારોથી નેપોલિયનની [illegible] થઈ [illegible] પણ [illegible] કેટલું
[illegible] હતો અને તેમ તેનો નિર્ણય [illegible] તેઓએ એમ ધાર્યું કે ગાદી
સત્તા સ્થાપવાથી આસપાસના રાજાઓ [illegible] સામે [illegible] સ્વતંત્ર [illegible]
[illegible] સારી રીતે રક્ષણ થઈ શકશે.

એલિસન લખે છે કે 'બધી દિશાએથી—સરકાર તરફથી, મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી, લશ્કરે શહેરથી, અને વેપારીઓના મહાજનો તરફથી નેપોલિયન ના શાસન પર જેમે એવી મતલબનાં હજારો વિનતિપત્રો તેના ઉપર આવ્યાં હતાં' પાર્લામેન્ટે એક પણ વિરુદ્ધ મત વગર ઠરાવ પસાર કર્યો કે "નેપોલિયન બોનાપાર્ટને સર્વોપરિ પદ આપવું અને તે હોદ્દાની રૂએ ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના વહીવટની સત્તા તેના હાથમાં આપવી." આ ઠરાવો અમલ કરતાં પહેલાં લોકોને તે પસંદ છે કે નહિ તે જાણવા માટે ગામેગામની મ્યુનિસિપાલિટીઓ આગળ તે ઠરાવ રજૂ કરવામાં આવ્યો ત્યારે પણ તેની તરફેણમાં ત્રીસ લાખ પાંચસો અને બોંતેર મત અને વિરુદ્ધમાં માત્ર આઠ હજાર અને અગણોતેર મત પડ્યા હતા. કોઈ પણ નવા રાજ્યકર્તાની સ્થાપના આવી સર્વાનુમતિથી થએલી હોય એવો દાખલો કોઈ પણ દેશના ઇતિહાસમાં નોંધાયો નથી છતાં નેપોલિયનને લગભગ દરેક ઇતિહાસકારે રાજ્યાસન પચાવી લેનાર તરીકે એવો વગોવી નાખ્યો છે કે કોઈ એથી ઉલટું કહેવાની હિંમત ચલાવે તો તેને સાક્ષરમંડળની અવકૃપા વહોરી લેવી પડે છે ! કેટલાક તો એવું પણ મારી મચડીને સાબિત કરવા મથે છે કે ફ્રાન્સની પ્રજાને પોતાનું રાજ્યતંત્ર બદલવાનો અને પોતાની મોંઘી સ્વતંત્રતા એક વ્યક્તિના હાથમાં સોંપી દેવાનો હક્ક જ ન હતો. તેઓ કહે છે કે સ્વતંત્રતા અને પ્રજાકીય હક્ક એ એવી વસ્તુઓ છે કે જે પેઢી દર પેઢી વંશપરંપરાગત ચાલ્યા જ કરે. તેને ગુમાવવાનો કે કોઈને આપી દેવાનો કોઈ પણ સમાજને હક્ક નથી. પરંતુ એનો અર્થ તો એજ થાય છે કે પોતાના રાજાની અથવા પોતાની રાજ્યપદ્ધતિની પસંદગી કરવાનો હક્ક ફ્રાન્સના લોકોને હતોજ નહિ.

વારુ, ફ્રાન્સની પ્રજાએ ખરી રીતે અથવા ખોટી રીતે પણ નેપોલિયનને પોતાના રાજા તરીકે સર્વાનુમતે ચૂંટી કહાડ્યો. હવે સવાલ એ રહ્યો કે તેના હાથમાં જે

સત્તા સોંપવામાં આવી તેનો એણે કદી દુરુપયોગ કર્યો હતો ? તેણે નિરકુશ [illegible] સ્વચ્છંદતાથી રાજ્ય ચલાવ્યું હતું ? તેણે લોકોના અધિકારને કચરીને ધૂળભેગા કરી નાખ્યા હતા ? જે આપખુદ રાજાઓ તેની સાથે લડી રહ્યા હતા તેઓ આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં હા કહે છે; પણ ફ્રાન્સની સમસ્ત પ્રજા જેમણે પોતાને હાથે ઉંચકીને તેને રાજ્યાસન પર બેસાડયો હતો, જેમણે પોતાના પ્રેમવડે તેને રાજ્યાસન ઉપર ટકાવી રાખ્યો હતો અને જેઓ હજી પણ પ્રેમ અને શ્રદ્ધાપૂર્વક તેનું સ્મરણ કરે છે તેઓ તો તે વાતની સાફ ના કહે છે નેપોલિયન અને ફ્રેન્ચપ્રજા પૂર્ણ સહકાર સાધીને ખભેખભો અડાડીને તેમના બેઉના શત્રુઓની સામે ભયંકર લડાઇઓમાં એકદિલથી લડયાં. તેને કોઈવાર ઘણુંજ સખત પગલાં લેવાની જરૂર પડી હતી તોપણ તેને પ્રજાની મંજુરી અને ટેકો મળ્યો હતો. કદાચ તે પગલાં ભૂલભરેલાં [illegible] હોય પણ તેમના શત્રુઓને હફાવે અને આખી દુનિયાને ચકિત કરે એવી મહાભારત લડાઇઓ લડવામાં પ્રજાને જે જે ભોગ આપવા પડયા હતા તેમાં નેપોલિયન અને આખી પ્રજા સંપૂર્ણ રીતે એકમત હતી. તેમણે પોતાની આસપાસ ઘેરાવલું [illegible] સકટ જોઇને પોતાની મેળેજ ફરજીયાત લશ્કરી નોકરીની જરૂર સ્વીકારી હતી, તેવી રીતે વર્તમાનપત્રો ઉપર અંકુશ મૂકવાની અને નેપોલિયનના હાથમાં રાજ્યસત્તા સોંપવાની અગત્ય પણ તેમણે જોઈ હતી. ભલે કદાચ એમાં તેમની ગેરસમજ થએલી હોય, પરંતુ તેમણે જે કાંઈ કર્યું હતું તે કોઇના દબાણથી નહિ પણ સમજીનેજ કર્યું હતું. તેઓ નેપોલિયનને ફ્રાન્સનો ઉદ્ધારક માનતા હતા અને તેણે કરેલી દેશસેવાને [illegible] કોઈ પણ રાજાએ કદિ પણ ભોગવ્યો ન હોય તેટલો પ્રેમ તેના તરફ દાખવતા [illegible]

જ્યારે જ્યારે તે પ્રજાને આવાહન કરતો ત્યારે તેઓ પૂર ઉત્સાહથી તેના વાવટા હેઠળ આવીને ઉભા રહેતા અને મારેન્ગો, આસ્ટર્લિટ્ઝ અને મોસ્કોસુધી તેના [illegible] તેણે અર્પેલી સ્વતંત્રતાના રક્ષણમાટે પોતાના લોહીને પાણીની પેઠે રેડી દેવા ઉત્સુક તૈયાર થતા, તે પ્રજાના પ્રેમનું દીવાની જ્યોત જેવું પ્રમાણ છે. જ્યારે તે એલ્બામાંથી [illegible] આવ્યો ત્યારે આખું ફ્રાન્સ અલૌકિક ઉત્સાહથી તેને એકજ અવાજે આવકાર આપવા તૈયાર થઈ ગયું તે પણ આ પ્રેમનું પ્રમાણ છે. તેના મરણ પછી તેના [illegible] પારિસમાં લાવવાની આખા ફ્રાન્સે માગણી કરી હતી, તેની સમાધિ ઉપર [illegible] અતિ ભવ્ય મકબરો ચણાવ્યો છે અને હજી પણ તેનું સ્મરણ દરેક ફ્રેન્ચ [illegible] [illegible] કરે છે, એ બધી તેની લોકપ્રિયતાની સચોટ [illegible] [illegible] રાજનીતિનું આવું સુંદર પરિણામ કદિ પણ આવતું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

અને જેની સમાધિનું પણ આખી પ્રજા પ્રેમ અને કૃતજ્ઞતાપૂર્વક દર્શન કરે છે તે જુલમગાર હોઈ શકેજ નહિ

નેપોલિયનનો ઇતિહાસ લખનારાઓ પૈકી સર વાલ્ટર સ્કૉટ તેનો કટ્ટામાં કટ્ટો વિરોધી હતો એ વાત તો જાણીતી છે હવે એ સ્કૉટ શું લખે છે તે જોઈએ

" નેપોલિયન ફ્રાન્સની ગાદી પચાવી પડ્યો તેના બચાવમાં અથવા એ અપરાધનું મહત્ત્વ ઓછું કરવાને તેણે પોતે અને તેના પ્રશંસકોએ જે જવાબ ઘણી કહાડ્યો છે તેને ઘટતું વજૂદ આપવા આપણે તૈયાર છીએ તેઓ ઘણે અંશે સાચું અને સકારણ કહે છે કે બોનાપાર્ટની એકંદર વર્તણૂક સ્વાર્થપરાયણ ન હતી અને પોતે મેળવેલી સત્તાનો તેણે જે સારો ઉપયોગ કર્યો હતો તે જોતાં તેણે સત્તા મેળવવા માટે અખત્યાર કરેલી નીતિનો દોષ ઓછો થઈ જાય છે આ વાત સાચી છે દૂર દર્શી વિચારી પુરુષો માને છે કે જે રાજાઓને ગાદી ઉપરનો હક્ક વંશ પરંપરાનો હોય છે તેઓ બીજા કારણથી નહિ તો પોતાના સ્વાર્થને માટે પણ એવી રીતે રાજ્ય ચલાવે છે કે તેથી લોકોને ખાત્રી થાય કે આ રાજાની તાબે થવાથી આપણો લાભ છે, પરંતુ આમ કહીને અમે નેપોલિયને મેળવેલો યશ કોઈ પણ રીતે ઓછો કરવા ચાહતા નથી. અમે ઘણીજ ખુશીથી કબૂલ કરીએ છીએ કે ફ્રાન્સનો જેમાં હિસ્સો ન હોય એવો કોઈ પણ અંગત લાભ લેવા બોનાપાર્ટ ચાહતો ન હતો ફ્રાન્સની કીર્તિને વધારવામાંજ તે પોતાનો સ્વાર્થ સમજતો હતો અને પોતાની ખાનગી દોલતને પણ તે પોતાના ખાનગી ઉપયોગની વસ્તુઓ પાછળ ન ખર્ચતાં ફ્રાન્સની શોભા વધારવામાં ખર્ચતો હતો સુંદરમાં સુંદર કળાના નમુનાઓવડે પોતાના મહેલને ન શણગારતાં તેમને સાર્વજનિક સંગ્રહસ્થાનમાં તે મોકલાવી આપતો તેની સ્ત્રીને પોતાના બગીચામાં ઘણા મોંઘા રોપા ઉગાડવાનો શોખ હતો તે પણ તેને ખૂંચતો હતો કેમકે તેથી વનસ્પતિશાસ્ત્રને લગતા સાર્વજનિક બગીચાઓને ગેરલાભ થતો '

ફ્રાન્સ અને નેપોલિયનના હિત એક બીજા સાથે એટલાં બધાં એકાકાર થઈ ગયાં હતાં કે જેથી ફ્રાન્સનું હિત સાધીને તે એકરીતે પોતાનોજ સ્વાર્થ સાધતો હતો ફ્રાન્સને સમૃદ્ધ કરીને પોતેજ સમૃદ્ધ બનતો હતો એમ પણ કેટલાક કહે છે પણ આવી રીતે વાળના ચોકખાના ચોકખા ૪ ભાગની પણ ઊંડી ઊંડી પડતાલ કરવા બેસીએ તો દરેક માણસને કાંઈ આડકતરો સ્વાર્થ તો જણાયા વગર રહેજ નહિ માણસ પોતાના સ્વાર્થમાં આખા દેશના હિતનો સમાવેશ કરી શકે છે તેના સ્વાર્થની ભાવના પણ એવી ઉદાર વ્યાપક અને શુદ્ધ છે કે તેને દેશભક્ત કહેવામાં હરકત નથી બોનાપાર્ટની રાજ્ય સત્તાની નીતિમાં નિરંકુશપણાનું તત્ત્વ તો હતુંજ પણ પોતાના પુત્રને ગાદી અપાવવાના હઠથી એક

માયાળુ પિતા પુત્રને પોતાના કાબુમાં રાખે છે તેમ નેપોલિયન પ્રજાને [illegible] રહીને વશ વર્તાવતો હોવા છતાં પણ તેનું લક્ષ્ય તો તેમનાં સુખ અને [illegible] વધારવા ઉપરજ હતું."

આ પ્રમાણે તેના એક કટ્ટા વિરોધીને પણ તેની રાજ્યકર્તા તરીકેની [illegible] બાહોશી સ્વીકારવી પડે છે.

સને ૧૮૨૧ ની સાલમાં જ્યારે તે સેન્ટહેલેનામાં બંદીવાન અવસ્થામાં [illegible] હતો ને વખતે ઓસ્ટ્રિયા, રશિયા અને પ્રશિયાના રાજાઓનું સમેલન [illegible] થયું હતું તે વખતે ઓસ્ટ્રિયાના રાજાએ ત્યાંના વિશ્વવિદ્યાલયના અધ્યાપકો [illegible] પોતાનું વ્યાખ્યાન આવું આપતાં કહ્યું હતું કે—

"નમસ્તે. વિદ્યાર્થીઓને તમે હદ કરતાં વધારે ન શીખવશો [illegible] રાખજો. હું વિદ્વાનો અને વિદ્યાનીઓને નથી માગતો. મારે તો માત્ર [illegible] એવી [illegible] જોઈએ છે."

[illegible]

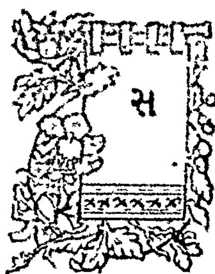
તેના સમયમાં [illegible] ફ્રેંચ [illegible] પ્રજાને ઉપાડી [illegible] સ્વાતંત્ર્ય અને વાજબીપણા માટે લોકો કેટલું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ચઢાઈ કરવાનો આરોપ મૂકે છે, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પામી હતી, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] આવી [illegible] [illegible] છેક [illegible] અને [illegible] [illegible] મહાસાગર પણ [illegible] થઈ ગયો, જેણે, ઓડર અને [illegible] જેણે રચાવેલા [illegible] નદીઓને પોતાના [illegible] ઊભા રહ્યા છે. આખા [illegible] જેણે [illegible] પાથરીને [illegible] લીધા હતા અને [illegible] [illegible] જેણે [illegible] ફેરવી નાખ્યું હતું, આવા પુરુષે જગતમાં વિનાશ અને ઉત્પાત સિવાય કાંઈપણ કર્યું નથી એમ કહેવું એ કેટલું અસત્ય, કેટલો અન્યાય અને કેટલી મૂર્ખતા ! કેવા બુદ્ધિહીન માણસોને [illegible] માટે આવું [illegible] ઉપજાવી કાઢ્યું હશે !"

હકીકત આ પ્રમાણે હોવા છતાં નેપોલિયન પ્રજામતના આધાર વગર ગાદીએ બેઠો હતો એમ કહેનારાઓએ તેઓ વેર અને ઈર્ષાને લીધે પૂરેપૂરા વિવેક શૂન્ય થઇ ગએલા હોવાથીજ આવો હડહડતો જૂઠો આક્ષેપ કરવાની ધૃષ્ટતા કરેલી કહી શકાય. સમસ્ત ફ્રેન્ચ પ્રજાએ કોઇ પણ પ્રકારના દબાણ વગર તેને દેશનું આધિપત્ય સોંપી દીધું હતું એ વાત બીજી અનેક ઐતિહાસિક ઘટનાઓની માફક નિર્વિવાદપણે સિદ્ધ થઇ ચૂકેલી છે, અને તે છતાં પણ 'નેપોલિયને ગાદી ઝુટવી લીધી હતી,' એમ કહેવાનું જેઓ પાપ કરે તેમની જીભ કપાઈ જવી જોઇએ

प्रकरण ५६ मुं—ड्रेस्डन आगळ मेळवेली वधु फतेह

ने १८१३नी १२मी आगस्टने रोज नेपोलियनने अने तेनी साथे यूरोपखंडमां प्रजावर्गनी स्वतंत्र थवानी उगती आशाने छुंदी नाखवाने यूरोपीय राजाओए करेली जबरदस्त एक-संपी साथे आस्ट्रिया सामेल थयुं. नेपोलियननो पक्ष आस्ट्रिया नरेश फ्रान्सिसे तजी दीधो छे, अने तेनुं बे लाख सिपाइओनुं सैन्य हवे मित्र राजाओना सैन्यमां उमेरायुं छे ए आगळथी धारी राखेला समाचारने तेमणे बेहद खुशालीथी वधावी लीधा. तेमनां सैन्यनी टुकडी टुकडीए आ वधामणी पहोंची गइ अने चारे दिशाएथी हर्षोद्गार उठवा लाग्या. रात्रे आकाशमां हजारो हवाइओ उडवा लागी अने बोहिमियानी पर्वतमाळानां शिखर युद्धना प्रारंभसूचक होळीओथी झळहळी रह्यां. मित्रराजयो हवे पांच लाख सिपाइओने लडाइमां उतारवा समर्थ थया हता त्यारे नेपोलियन बे लाख अने साठ हजार सिपाइओ साथे तेमनी सामे उभो हतो. जनरल जोमिनी तथा बीजा फ्रेन्च सेनापतिओ जे तेना शत्रुओने मळी गया हता तेमणे फ्रेन्च सैन्यनी स्थिति तथा नेपोलियननी युद्धव्यवस्थाविषे शत्रुराजाओने वाकेफ करी दीधा अने जनरल मोरो तथा बर्नाडोए मळीने हवे पछीना युद्धनी योजना घडी कहाडी.

नेपोलियननुं सैन्यबळ क्षीण थवा छतां पण तेनां आगलां पराक्रमो संभारी तेना शत्रुराजाओ हजी तेनाथी ध्रूजता हता; तेथी तेमणे जनरल मोरो अने बर्नाडोने नेपोलियनना दावपेचथी सारी रीते वाकेफ जाणीने तेमनाज हाथमां युद्धनो सघळो वहीवट छोडी दीधो. तेमणे जे सूचनाओ प्रकट करी हती ते उपरथी जणाइ आवे छे के तेमने पोताने पण शत्रु राजाओनी संख्यामां चडीआतां सैन्यो उपर कशो विश्वास न हतो तेमणे हुकम कर्यो के कोइपण सेनापतिए नेपोलियननी साथे युद्धमां उतरवुं नहि, पण लडवानो देखाव करीने फ्रेन्चोने बने तेटला गभराववा अने आवी हीलचाल करतां जो नेपोलियन सैन्यना मध्य भागथी दूर नीकळी जाय तो तेनी गेरहाजरीनो लाभ लइने तेना सेनापतिओ उपर तूटी पडवुं. आ प्रमाणे

[illegible]

[illegible]

[illegible] ઉપર મેં [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] કર્યો હતો.

ત્યારે [illegible] શહેર ઉપર આક્રમણ [illegible] [illegible] સૈન્ય [illegible] વિભાગમાં વહેંચાઇ [illegible] તરફ ચડ્યું [illegible] [illegible] શહેરના [illegible] નગરવાસીઓના લોહીથી ખરડાઇ ગયા તેનો [illegible] [illegible] [illegible] શહેર તરફ આવતો હતો. રસ્તામાં તેને [illegible] ઉપર [illegible] [illegible] કે હવે વધારે વખત ટકી શકાશે નહિ તે [illegible] પણ [illegible] જાય તો અને એક ટેકરીના શિખર ઉપરથી દુરબીનવડે જોયું તો ફ્રેન્ચ સૈન્ય શહેરની દિવાલો [illegible] [illegible] કરીને [illegible] રહ્યું હતું અને [illegible] સૈન્ય તેમનો થોડાજ વખતમાં નાશ કરવાની અણી ઉપર હતું તેને આવવાના રસ્તા ઉપર [illegible] અને [illegible] તોપોએ દારૂગોળાની ઝડી વરસાવી [illegible] હતી, તોપણ તે [illegible] તે રસ્તેથી તે પસાર થવા લાગ્યો.

હવે મધ્યાહ્નનો સમય થવા આવ્યો હતો. એટલામાં નદી તરફ ઉભેલા [illegible] સિપાઇઓએ તેમના શહેનશાહને જોયા અને " શહેનશાહ ઘણું જીવો " એવી ગર્જના થઇ રહી. ચારે દિશાએથી જોસભેર ગગનભેદી નાદ નીકળવા લાગ્યા. નેપોલિયન પહેલોજ ડ્રેસ્ડનના વૃદ્ધ રાજા પાસે ગયો અને તેને ખાત્રી આપી કે મારા [illegible] હજાર સિપાઇઓ થોડાજ વખતમાં શહેરમાં આવી પહોંચશે.

આ પ્રસગે ઑસેનફૉર્ટ નેપોલિયનની સાથે હતો તે લખે છે કે " શહેનશાહને પૂલને સામે છેડે જોતાંજ સૈન્યમાં જે આનંદ છવાઇ રહ્યો તેનું વર્ણન [illegible] એમ નથી. તેઓ તેની સામે દોડી ગયા ' પેલા આવે! પેલા આવે!' એવો [illegible] નદીને કિનારે દૂર દૂરથી ઉડવા લાગ્યો. સિપાઇઓ ઉમંગથી ઘેલા થઇ ગયા અને તેમને અમલદારોથી પણ તેમને કાબુમાં રંખાયા નહિ. "

નેપોલિયને કહ્યું, " તેમને રોકશો મા. હમણાંજ શત્રુ ઉપર ધસી જવા [illegible] તેઓ મારો રસ્તો ખુલ્લો કરી દેશે. "

આ શબ્દો આખા સૈન્યમાં ફેલાઇ ગયા અને તરતજ શહેનશાહની આગે [illegible] હર્ષઘેલા સિપાઇઓ પડાપડી કરવા લાગ્યા. નેપોલિયન શહેરમાં દાખલ થયો તે [illegible] તનો દેખાવ જેણે જોયો હશે તેઓથી તે કદી વિસરાશે નહિ. આખે રસ્તે [illegible] ગડગડાટ અને હર્ષનાદ સિવાય બીજું કાંઈ સંભળાતુંજ નહિ. સ્ત્રીઓ, [illegible] બાળકો સર્વ સૈન્યમાં સામેલ થઇ ગયાં. તેમને એટલો બધો આનંદ [illegible] લિયનના આવ્યાથી તેમને એટલી બધી ધીરજ મળી ગઇ કે તેઓ તેમ [illegible] ભય ભુલી ગયાં.

નેપોલિયને તરતજ બહાર આવીને ગોળાઓના વરસાદ વચ્ચે ઉભા રહી [illegible] કિલ્લાની સ્થિતિ તપાસી લીધી અને અને શત્રુસૈન્યને મારી [illegible] કહાડી. થોડીવારમાંજ બાદશાહી અંગરક્ષકોની પલટણો અને [illegible] સપાટાબંધ શહેરમાં આવી પહોંચ્યા. લાંબી મજલો કર્યાથી તેઓ [illegible] થયા હતા, તરસથી તેમનાં મો [illegible] ગયાં હતાં; [illegible] માટે આવાસ્થાની ગોઠવણ કરી રાખી હતી [illegible]

[illegible]

દિવસ હવે આથમવા આવ્યો હતો પણ વરસાદ અને પવનનું તોફાન પૂરજોશમાં શરૂ થયું અને જાણે બારે મેઘ તૂટી પડયા હોય તેમ વરસાદ ધોધમાર વરસવા લાગ્યો. આવી સ્થિતિમાં પણ યુદ્ધ તો ચાલુજ રહ્યું હતું. વરસાદની ગર્જના સાથે તોપોના ધડાકા ભળી જતા હતા. નેપોલિયન સવારનો ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યો ન હતો અને તેનાં કપડાં પલળીને તરબોળ થઈ ગયાં હતાં. ઘણા દિવસનો અવિરત પરિશ્રમ અને અખંડ ઉજાગરાથી તેના શરીર ઉપર જબ્બર ઘસારો પડ્યો હતો અને પોતાની શકિતને ગમે તેમ ટકાવી રાખીને તે ફરતો હોવા છતાં તેની શારીરિક નિર્બળતા ખુલ્લી જણાઇ આવતી હતી.

એક અગત્યના મથક ઉપર તેના બાદશાહી સ્વારોની ટુકડી પોતાના તોપખાના સાથે આખો દિવસ શત્રુના પ્રબળ ધસારા સામે ટક્કર લેતી ઉભી હતી. એ મથક ઘણીજ જરૂરની હતી તેથી નેપોલિયન તેમને ઉત્તેજન આપવા દોડી ગયો. તેના માણસ મરેલા અને મરવા પડેલા સિપાઇઓના ઢગલા થઇ ગયા હતા.

નેપોલિયને શોકાતુર અવાજે કહ્યું, " આ જગ્યા જાળવવા માટે આપણે ભારે ભોગ આપવો પડયો છે. " પછી પોતાના બહાદુર સિપાઇઓ તરફ મમતાભરી દૃષ્ટિપાત કરીને કહ્યું, " હું જાણતોજ હતો કે તમે આ જગ્યા શત્રુઓના હાથમાં નહિ જવા દો. "

એક સિપાઈ જેના કપાળ ઉપર તલવારનો ભયંકર જખમ [illegible] તેના ઉપર રૂમાલનો પાટો બાંધેલો છતાં હજી જખમમાંથી લોહી ટપકતું [illegible] કહ્યું, " તેમનામાં હિંમત હોય તો બીજીવાર આવી જાય. [illegible] પણ સાહેબ, આ જગ્યા તમારે માટે નથી. તમે અમારા [illegible] થાકેલા જણાઓ છો. જાઓ અને આરામ લો. "

નેપોલિયને કહ્યું, " હું આરામ લઉંછું પણ આપણે [illegible]

બીજા સિપાઇએ કહ્યું, " નહિ સાહેબ, મારા મિત્રનું કહેવું [illegible] તેના કપડાં પલળી ગયા છે. મહેરબાની કરીને જાઓ [illegible] આ શબ્દો એક પુત્ર પોતાના પિતાને કહે તેવી [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

નેપોલિયન આ બહાદુર પુરુષો તરફ કૃતજ્ઞતાભરી નજર કરી આનંદ પામ્યો. આ પ્રમાણે દારૂગોળાની ઝડીની વચમાં ઉભા રહીને દરેક જગાએ ફરી ફરીને સિપાઈઓને હિંમત આપ્યા પછી તે પોતાને મુકામે ગયો.

રાત્રિ પડી પણ વરસાદનું જોર નરમ પડ્યું નહિ. બધભરનો લાભ લઈને પરાજય પામેલું શત્રુસૈન્ય વળી પાછું ડ્રેસ્ડનની આસપાસની ટેકરીઓ ઉપર એકઠું થવા પામ્યું. હજી નેપોલિયનને આરામ લેવાનો અવકાશ મળ્યો ન હતો. તેણે મોડી રાતસુધી બેસીને હુકમો લખાવ્યા. તેના મનઉપર ચિંતાનો અથાગ બોજો હતો તેની અનિવાર્ય મુશ્કેલીનું ખરું સ્વરૂપ સમજાયું નહતું મધરાત થઈ ગઈ પણ ઉતારે પગલે, બોલ્યા ચાલ્યા વગર તે પોતાના ઓરડામાં આંટા મારવા લાગ્યો તે એકાએક ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો ' મુરાત! આરી પહોંચ્યો છે " વળી પાછો ઉંડા વિચારમાં પડી જઈ ચાલવા લાગ્યો, પાછો અટક્યો અને બોલ્યો, " મે તેને મારા સ્વારોની સરદારી આપી છે તે મને હો નહિ દે મારો સિતારો પાધરો છે ત્યાંસુધી તો મુરા મારોજ રહેશે, અને હાલની જંજાળ એટલી બધી છે કે હું ભવિષ્યનો વિચાર કરવા ચાહતો નથી. "

મધરાત વીતી ગઈ અને એક વાગ્યાનો સમય થયો. ઠંડા પવનના સુસવાટા વાતા હતા અને સિપાઈઓ પાણીથી દદડતે કપડે વરસાદની ઝડીમાં ટાઢથી ધ્રુજતા પોતાની જગ્યા સાચવી ઉભા રહ્યા હતા. સવાર થતાં કેવા ગંભીર બનાવો બનવાના હતા તે પોતે જાણતો હોવાથી વરસાદની પરવા કર્યા વગર નેપોલિયન સ્વાર થયો અને એકવાર ફરીથી સિપાઈઓને ઉત્તેજન આપવા બધે ફરી વળ્યો. તેમના ઉપર ગુજરતી દરેક વિપત્તિ તેની સહૃદયતાને લીધે તેને પોતાના જેવીજ લાગતી, અને તેમને તે જણાવી દેતો કે તમે જ્યારે કાદવમાં પડ્યા હો છો ત્યારે મારાથી નિરાંતે નરમ બિછાનામાં સુઈ શકાતુંજ નથી. શત્રુની છાવણીમા તાપણીઓ ઉપરથી તેણે તેમની સ્થિતિ તપાસી લીધી અને આવતી કાલે માટે લડવાની યોજના ઘડી કહાડી સવાર થવા આવ્યું ત્યારે તે પોતાને ઉતારે પાછો આવ્યો.

ડ્રેસ્ડન શહેરથી થોડે થોડે દૂર જ્યાં જ્યાં ફ્રેન્ચ ટુકડીઓ હતી તે બધીને તેણે રાતોરાત તેડવી લેવાના હુકમો મોકલ્યા અને સિપાઈઓએ તેનો એવો ઉલટભેર અમલ કર્યો કે સવાર થવા પહેલાં તો એક લાખ અને ત્રીશ હજાર સિપાઈઓ ડ્રેસ્ડન શહેરની દિવાલ આગળ ગોઠવાઈ ગયા. શત્રુ રાજાઓએ પણ રાતમાને રાતમાં બે લાખ સિપાઈઓ ભેગા કરી દીધા.

વરસાદ અને પવનનાં તોફાન હજી બંધ્યાં ન હતાં. અજવાળું થતાંજ સંગ્રામ શરૂ થયો અને બાજના ત્રણ વાગતાં સુધી તે એકસરખા જુસ્સાથી ચાલુ રહ્યો. દરેક જગાએ નેપોલિયનની જીત થઈ. શત્રુ રાજાઓનાં સૈન્ય બોહિમિયાના પર્વતો તરફ

છેક મધરાત પછી નેપોલિયનને રાજમહેલ તરફ જવાનો અવકાશ મળ્યો. છત્રીશ કલાક દરમ્યાન તેણે એક પળનો પણ આરામ લીધો ન હતો. તેનાં કપડાંમાંથી પાણી નીંગળતુ હતુ અને ઠંડો પવન જોસભેર વાતો હતો. એવી હાલતમાં તેણે છત્રીશે કલાક કામમાં ને કામમાં પસાર કર્યા હતા. મુકામપર આવીને તરતજ તે હુકમો લખાવવા બેઠો. ડૉનેનપૉર્ટ એટલો થાકી ગયો હતો કે તોપોના ઉપરાઉપરિ ધડાકા થતા અને ગોળીઓનો વરસાદ વરસતો છતાં તે ઘોડાપરને ઘોડાપરજ તેની આંખ મીંચાઇ જતી હતી. તે લખે છે કે "છેલ્લા પાંચ મહિનામાં જે પરિશ્રમ અમે સહન કર્યો હતો તે જીરવવાને માટે તો શરીર લોખંડનુંજ હોવુ જોઇએ. પરંતુ તંદુરસ્તીને જોખમમાં નાખીને, ચહેનચાહને મોતની સામે ઉભો રહેતો જોઇને અમને અમારો વિચાર પણ આવતો ન હતો."

છેક ચાર વાગે નેપોલિયન કેતાનના ખાટલા ઉપર સૂતો અને તરતજ ઉંઘી ગયો. પણ માત્ર વીસ મિનીટની ઉંઘ લીધા પછી તે ઉઠીને ઉભો થઇ ગયો અને ડૉનેનપૉર્ટને પોતાના સેનાપતિઓના લશ્કરની સંખ્યા અને સ્થિતિની તપાસ કરી આવવાનો હુકમ કર્યો.

પછી તે બારીએ ગયો અને ઘણીજ ચિંતાસહિત ઋતુની હાલત તપાસવા લાગ્યો. વરસાદ તો હજી પણ મુશળધાર વરસતો હતો અને પવનના ઠંડા સુસવાટ કરતા સપાટા આવતા હતા. રસ્તા ઉપર પાણી ખળખળાટ વહેતું હતું અને દીવા ઝાંખા ઝાંખા બળી રહ્યા હતા. સિપાઇઓનાં તાપણાં ઓલવાઇ ગયાં હતાં અને તેઓ નિરાધાર થાકીને કાદવ ઉપર જેમ તેમ પડીને પડ્યા હતા. [illegible] ઉપર [illegible] આશાથી અને લાગણી [illegible] હતી. તેમણે [illegible] દિવસ [illegible] સામે [illegible] કરી હતી. તેમનાં કપડાં [illegible] થઇ ગયાં હતાં. [illegible] પોતાના [illegible] નેપોલિયનની નજરે ન પડે અને પોતાના [illegible] ને ખુશ થાય તે માટે થાકને ન ગણકારીને તેઓ પોતાના પોષાકો જેમ તેમ કરીને [illegible] વામાં કલાકના કલાક [illegible] હતા. [illegible] તેમ [illegible] કપડાં પહેરી [illegible] ઉભા હતા. [illegible] એ જોઇને તાજુબ થઇ ગયો.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

છે." એટલામાં તેની નજર એક જૂના સિપાઈ ઉપર પડી. તે ામસરની ચડાઈ વખતે અને અબુકુરના સંગ્રામમાં હાજર હતો. નેપોલિયને તેની લાંબી સેવાની કદર કરીને ચાંદની બક્ષિસ આપી. સિપાઈ હર્ષઘેલો થઇ ગયો. તેણે કહ્યું, "આજે હું જરૂર આપને માટે મારો જાન આપીશ." એમ કહી આવેશમાં આવી જઈ તેણે નેપોલિયનના ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ ભૂરા ડગલાને બચકું ભરી એક ટુકડો તોડી લીધો અને તેને ટાંકણીવડે પોતાની છાતી આગળ ચોંટાડી કહ્યું, "ચાંદ મળતાંસુધી આ ચાલશે." આખી પલટણે હર્ષનાદ કર્યો.

નેપોલિયન પોતાના હમેશના રિવાજ પ્રમાણે રણક્ષેત્રમાં ફરી આવ્યો. માઇલના માઇલોસુધી શબના ઢગલા, માણસ અને ઘોડાનાં શરીરના ટુકડા જ્યાં ત્યાં પડયા હતા. લશ્કરની પાછળ ભમતાં બદમાસ લૂંટારૂ સ્ત્રીપુરુષોએ ઘણાનાં વસ્ત્ર ઉતારી લીધાં હતાં. શત્રુરાજાઓએ એકલી યૂરોપની પ્રજાઓમાંથી નહિ પણ એશિયાની જંગલી પ્રજાઓમાંથી પણ પોતાનાં સૈન્યની ભરતી કરી હતી. વરૂનાં જેવો જંગલી ઝનુની રશિયન, શોખિન અને સુધરેલા ઉમરાવની સાથે ધૂળ ભેગો થયેલો જણાતો હતો. માંજરી આંખવાળા ગૉથ યોદ્ધાઓ, ઘઉં વર્ણા ઇટાલિયનો અને સમરકંદના જંગલી તાતાર યોદ્ધાઓ, સર્વ સાથે સેળભેળ થઇને સૂતા હતા.

આવી રાક્ષસી કતલ કરાવીને યૂરોપના આપખુદ રાજાઓએ તેમનું કાર્ય છેવટે જો કે સિદ્ધ કર્યું; પરંતુ તેમ કરીને તેમણે યૂરોપના વિકાસને અડધા સૈકાસુધી રોકી રાખ્યો અને હજી પણ આવીને આવી ભયાનક લડાઇઓ ફરીથી જાગવાનો દરેક સંભવ છેજ, પરંતુ પ્રજાને સમાન અધિકાર આપનારો, તથા યૂરોપને ખૂની રાજ્યવિપ્લવમાંથી ઉગારનારો બીજો નેપોલિયન તો પેદા થનાર નથીજ. યૂરોપનું ભાવિ ખરેખર ઘણુંજ નિરાશાજનક છે. ×

થોડીવારસુધી રણક્ષેત્રના ત્રાસજનક દૃશ્યનું શોકાર્દ્રહૃદયે અવલોકન કર્યા પછી નેપોલિયન આગળ ગયો અને નાસતા શત્રુઓ કયી કયી દિશાએ છે તેની તપાસ કરીને તેમની બરાબર પૂંઠ પકડવાની સૂચનાઓ આપવા લાગ્યો. વરસાદ અને ઠંડીમાં ભીને કપડે આખા દિવસ ફરવાથી, તથા ઘણા દિવસનો લાગટ પરિશ્રમ અને અખંડ ઉજાગરા સહન કરવાથી તે છેક લેવાઈ ગયો હતો. વરસાદની ઝડી અને ઠંડા પવનમાં તે થોડેક દૂર ગયો એટલામાં તેને પેટમાં ચૂકની સખત આંકડી આવવા લાગી, તાવ ચડી આવ્યો અને તે ઉલટીપર ઉલટી કરવા લાગ્યો. તે ગાડીમાં બેસીને તરતજ

× ઇંગ્લંડ, ફ્રાન્સ, જર્મની, રશિયા, પોલેન્ડ તથા તુર્કસ્તાનના પરસ્પર અવિશ્વાસ અને દ્વેષનો સંતોષકારક અને સાત્ત્વિક નિર્ણય ન થવાથી ઉપલું ભવિષ્યકથન સાચું પડ્યું તે આપણે જોયું; અને હજી પણ યૂરોપનો જ્વાળામુખી ખરી રીતે હોલવાયો નથીજ.

ડ્રેસ્ડન પાછો ફર્યો. આ રીતે તે એકાએક સખત માંદગીને લીધે પથારીવશ થઈ
તેથી શત્રુની પૂઠ લેવાનુ કામ નાઈલાજે સેનાપતિઓને સોંપવુ પડ્યુ

મદવાડની આ અણુધારી વિપત્તિ ન પડી હોત તો શત્રુરાજાઓ જરૂર ગ
જાત અને તેમનેજ સલાહની માગણી કરવાની ફરજ પડત, પણ ફ્રાન્સનુ
વિપરીત હતુ તેમના ઉપર એક પછી એક આફતો આવવા લાગી શત્રુરાજા
સૈન્યમા વધારો થયાજ કરતો હતો, અને દરેક લડાઇમા તેઓના સિપાઇઓ હ
તોપણ રોજ રોજ નવા સિપાઇઓ ઉમેરાવાથી તેમનુ સૈનિક બળ ક્ષીણ ન
ઉલટુ વધતુ હતુ આ બાજુએ ફ્રાન્સનુ બળ ક્ષીણ થવા આવ્યુ હતુ નેપો
ઉપરાઉપરિ ફતેહ મેળવતો હતો છતા દરેક વિજયને અંતે તેનુ સૈન્ય ઓછુ
હતુ, અને નવુ લશ્કર તૈયાર કરવાનો ઘણોજ થોડો સભવ હતો ફ્રાન્સ સાથે
રાખનારાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો બળવાન શત્રુઓથી ઘેરાઇ જઇ હતાશ થઇ ગયાં
અને તેઓમા પણ રાજસત્તાનો પક્ષ લેનાર વર્ગ હવે જોરપર આવ્યો હતો

ફ્રેન્ચ સેનાપતિ જનરલ વેન્ડેમ એક ઘણીજ મજબૂત જગ્યા રોકી બેઠો
અને તે એકલોજ સઘળા શત્રુનો નાશ કરી શકશે એવી નેપોલિયને તેના ત
આશા રાખી હતી, પણ એકાએક અનેકગણા શત્રુસૈન્યથી તે ઘેરાઇ ગયો અ
પકડાયો જનરલ ઓડિનોને બર્નાડો સામે મોકલ્યો હતો તેના ઉપર પણ
હજારનુ શત્રુસૈન્ય તૂટી પડ્યુ અને તેને હાર ખાઇને પાછા હઠવુ પડ્યુ જ
જેરાર્ડ અને મેકડોનલ્ડ પણ સપડાઇ ગયા અને તેમણે સખત હાર ખાધી.

જ્યારે નેપોલિયન સખત માદગીનો ભોગ થઇને બિછાને પડ્યો હતો ત્યારે
જણાવેલી આફતોના સમાચાર તેને મળતા ગયા જેમા તેના એકદર ત્રીશ
સિપાઇઓ માર્યા ગયા હતા તેણે સુરાને કહ્યુ, 'લડાઈમાં આમજ બને છે,
રમાં ફતેહ પણ સાંજ પડતા પહેલા પાયમાલી! વિજય અને વિનાશની વચ્ચે
એકજ પગલાનુ છેટુ હોય છે

તેના ખાટલા પાસેના એક ટેબલપર જર્મનીનો નકશો પડ્યો હતો તે
હાથમા લઇને તે ધ્યાનપૂર્વક જોવા લા ગ્યો અને એક ફ્રેન્ચ કવિની નીચેની પંક્તિ
ધીમે અવાજે ગણગણવા લાગ્યો —

"મે ના રી કરી સેનાપતિપદુ કર્યું ચૌદ વર્ષસુધી વિજયપર વિજય મે
આખા જગનુ ભાવિ મે મારા હાથમાં નચવતુ જોયુ પણ મે જોયુ કે મોટા
રાજ્યોનુ પ્રારબ્ધ એક પળ માત્રમાં બદલાઇ જાય છે"

તેની તબીયતમા હજી સુધારો થયો ન હતો તોપણ આવા ભયાન- સમાચ
નીપજતી બેચેની તેનાથી હવે સાંખી શકાઇ નહિ શરીરે માંદો અને નબળો થ
છતાં પણ તેણે બિછાનુ છોડ્યુ અને આવીને આવી હાલતમા તેણે લશ્કરની સર

લઇને પોતાની સર્વોપરિ બુદ્ધિ, શૌર્ય અને ધૈર્યનું એવું તો અદ્ભુત દર્શન કરાવ્યું કે જગતના ઇતિહાસમાં તેનો જોટો જડતો નથી એવું તેના મિત્રો અને શત્રુઓએ એકમતે કબૂલ કર્યું છે; પરંતુ નેપોલિયન એક પછી એક લાગલાગટ ફતેહો મેળવતો મેળવતો વિનાશનાજ કિનારા તરફ જતો હતો. ચારે બાજુએથી તેના ઉપર હુમલો કરનારા અનેકગણા શત્રુસૈન્યથી તે ઘેરાઇ ગએલો હોવાથી તેને ફતેહથી કશો લાભ ન થતાં ઉલટું તેનું બળ ક્ષીણ થવા લાગ્યું, અને આજે પરાજય પામેલા શત્રુઓ બીજે દિવસે સંખ્યામાં બમણા થઇને તેની સામે લડવા માટે ઉભા રહેતા.

प्रकरण ५७ मुं

લિપ્ઝિક આગળ ફ્રેન્ચોની ખુવારી

સપ્ટેમ્બરની ૮મી તારીખે નેપોલિયને મોસ્કો આગળ શત્રુનું સેના પતિપણું લીધું પાસેની ટેકરીઓ ઉપર મજબૂત મોરચા નાખીને બ્લૂચરે પડાવ નાખ્યો હતો નેપોલિયને આજ્ઞા આપી કે તરત એક ક્ષણમાં સૈન્ય ગતિમાં આવી ગયું શત્રુઓને તેમની જગ્યા છોડી નાસવું પડ્યું અને ફ્રેંચો તેમની પૂંઠે દોડયા એટલામાં પૈગામ આવ્યો કે શત્રુઓની એક મોટી ફોજ ડ્રેસ્ડન તરફ ચાલી આવે છે નેપોલિયન તરતજ પાછો ફર્યો અને ડ્રેસ્ડનથી પંદર માઈલને છેટે તેણે દુશ્મનોને આવતા જોયા પછી તેઓ પણ હિમત છોડીને નાઠા નેપોલિયને તેમને વીશ માઈલસુધી નસાડયા, પણ બીજી બાજુએથી પાછો બ્લૂચર ડ્રેસ્ડન તરફ આવતો જણાયો નેપોલિયન તેના તરફ ફર્યો એટલે વળી પાછો બ્લૂચર નાઠો તેની પૂંઠ લેતા નેપોલિયને આસ્ટ્રિયન સેનાપતિ શ્વાઝનબર્ગને પકડી પાડી તેને સખત હાર ખવરાવી અને તેના સૈન્યને વિખેરી નાખ્યું

પણ બીજીવાર વરસાદની સખત હેલી થવાથી પાછું તેનું કામ બગડી ગયું ફ્રેન્ચોથી શત્રુની પૂંઠ ન લેવાઈ અને આસ્ટ્રિયનો રસ્તાના વધારે જાણીતા હોવાથી નાસી જવામાં ફાવ્યા નેપોલિયન લડાઈ જીતીને ડ્રેસ્ડન પાછો આવ્યો પણ એ જીતથી તો કશો લાભ ન હતો ડ્રેસ્ડન આવતાજ સમાચાર મળ્યા કે બર્નાડો એલ્બ નદી ઓળંગી ગયો છે અને ફ્રાન્સ સાથેના વ્યવહારનો માર્ગ રોકી બેઠો છે નેપોલિયન તેના ભણી દોડી ગયો પણ પોતાના એક વખતના મિત્રના સપાટાથી ડરી જઈ બર્નાડો આઘો ખસીને ડેન્માર્કની નજીક આવી ઉભો આ પ્રમાણે એક મહિનાસુધી શત્રુરાજાઓએ ડ્રેસ્ડન લેવા ફાંફાં માર્યાં અને નેપોલિયને તેમનો વારવાર પરાજય કર્યો છતાં તેમને આખરની લડાઈમાં ઉતરવાને તે લલચાવી શક્યો નહિ

દરરોજ નેપોલિયનનું લશ્કર ઓછું થતું હતું અને તેના શત્રુઓ હારવા છતાં તેમનું લશ્કર વધારો કરતું હતું નેપોલિયનના લશ્કરમાં રાઇન નદીની આસપાસના

જર્મન રાજ્યોએ મોકલેલા સિપાઇઓ ઘણા હતા. તેઓ લાગણી વગરના હોવાથી જે સારો પગાર આપે તેના તરફ ભળી જતાં વાર લગાડે એવા ન હતા. નેપોલિયનને સંકટમાં ઘેરાયલો જોઇને તેમણે વિચાર્યું કે હવે તેનું આવી બન્યું છે; અને તેમ સમજીને તેઓમાંના ઘણાખરા ટોળાબંધ શત્રુસૈન્યને જઈ મળ્યા. ઈંગ્લંડે પોતાની તિજોરી ખુલ્લી મૂકી અને પોતાને આજસુધી દહેશતમાં રાખનાર શત્રુની સામે આ આખરની લડાઈમાં વિજયની લગભગ ખાત્રી હોવાથી તેના પક્ષમાં સામેલ થનાર સર્વને મોકળે હાથે નાણું આપવા માંડ્યું.

લૉર્ડ કૅથકર્ટ, સર રૉબર્ટ વિલ્સન તથા બીજા ઈંગ્લંડના એલચીઓ શત્રુરાજાઓની છાવણીમાં આવી પહોંચ્યા અને જેઓ પોતે જાતે અથવા બીજાઓને તેમના પક્ષમાં વાળી લાવવાનું માથે લેતા તેમની સાથે મહેનતાણાના કરારો કરવા લાગ્યા. હજારો પત્રિકાઓ અને ચોપાનીઆં આખા યૂરોપમાં ફેલાવી મૂક્યાં. તેમાં નેપોલિયનની નીચમાં નીચ રીતે બદનક્ષી કરી હતી; આ તમામ લડાઇઓ ઉભી કરનાર તે પોતેજ હતો એમ દાંડાઇ કરીને જણાવ્યું હતું; અને વધારામાં લખ્યુ હતું કે જગતને ફરીથી શાંતિ અને સ્વતંત્રતા અપાવવા આખા યૂરોપના અને ફ્રાન્સના લોકોએ પણ તૈયાર થઇ જવું જોઇએ. બિચારા અસ્થિર ચિત્તના અજ્ઞાન લોકો આ મિથ્યાવાદને સાચો માની બેઠા. તેઓ એટલુજ જોતા હતા કે ઘણાં વર્ષથી નેપોલિયન આખા યૂરોપની સામે લડી રહ્યો છે. રાજ્યપ્રકરણી દાવપેચને બિચારા સાદા ભોળા ખેડુતો શી રીતે પારખી શકે? તેઓ એમ સમજ્યા કે નેપોલિયન માર્યો જાય તો ફ્રાન્સ અને જગતને સુલેહશાંતિ મળી શકે. ઈંગ્લંડના પ્રધાનમંડળની આવી નીચ રાજનીતિને અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર એલિસન ઘણીજ સખત ભાષામાં વખોડે છે.

સપ્ટેંબર પૂરો થતાં પહેલાં બાવેરિયાના રાજાનો ઘણોજ દિલગીરીભરેલો પત્ર નેપોલિયનને મળ્યો. તેમાં તેણે લખ્યું હતુ કે વધારેમાં વધારે ઓકટોબરની આઠમી તારીખ સુધી હું ફ્રાન્સની સાથે મૈત્રી રાખી શકીશ. શત્રુરાજાઓનાં સૈન્ય આખા જર્મનીમાં ફરી વળ્યાં હતાં અને દરેક જર્મન રાજ્યને ધમકી આપવામાં આવી હતી કે [illegible] પક્ષ છોડી અમારા તરફ નહિ આવો તો તમારા રાજ્યની પાયમાલી થઇ જશે; તટસ્થ રહેશો તે પણ નહિ ચાલે. નેપોલિયન અત્યારે તેમનું રક્ષણ કરવાની સ્થિતિમાં ન હતો, તેથી બાવેરિયાને તેના પક્ષમાંથી અલગ થવાની ફરજ આવી પડી.

વર્ટેમ્બર્ગનો રાજા નેપોલિયનનો ખાસ [illegible] હતો. પણ શત્રુ [illegible] [illegible] [illegible] નવી [illegible] પણ મળશે. તેમણે [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] પણ સામા પક્ષમાં ભળી ગયું.

[illegible] રાજા અત્યાર સુધી ફ્રાન્સને નિશ્ચલ ભક્તિથી વળગી રહ્યો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અસ્થિર ચિત્તનો [illegible] [illegible]

ફ્રૂસતા વહાણને છોડી છતપર આવેના પક્ષ સાથે સલાહ કરવા આતુરતા બતાવવા લા ી

વર્ટેમ્બર્ગના રાજા ફ્રેડરિકને શત્રુરાજાઓ ધમકાવવા લાગ્યા, કે અમારા પક્ષમાં નહિ જોડાઓ તો રાજ્યની પાયમાલી કરી નાખીશુ અજ્ઞાન ગેયત ગભરાઇ ગઇ અને સલાહ કરવા અધીરી બની ગઇ નેપોલિયન અત્યારે તેમનો બચાવ કરવા સમર્થ ન હતો અને તેઓ તટસ્થ રહે તે પણ શત્રુરાજાઓ સાખી શકતા ન હતા. આવા સંજોગોમાં વર્ટેમ્બર્ગ પણ ગયુ

આવી આવી દુર્વાર્ય મુશ્કેલીઓમાં નેપોલિયન ઘેરાયો જતો હતો તોપણ તે ગભરાઇ નહિ જતાં પોતાની આસપાસ પથરાતી પ્રપંચની જાળ વાત ચિત્તે અવલોકતો અને તેના કટ્ટામાં કટ્ટા શત્રુઓને પણ જેના વખાણ કરવાં પડે છે એવી ગભીરતા, નિડરતા અને સ્થિરપ્રજ્ઞાવડે આશાની છેલ્લી ચીણગારી હોલવાતાસુધી તેણે પુરુષાર્થ ચાલુ રાખ્યો.

કર્નલ નેપિયર લખે છે કે ‘તેણે હવે પોતાના મનમાં એવી ભવ્ય, વિશાળ, અત્યત સાહસિક અને તદ્દન અપૂર્વ ગોજના ઘડી કહાડી હતી કે તેના સમકાલીન સેનાપતિઓની કલ્પનામાં પણ તેનો ખ્યાલ આવી શક્યો ન હતો. નેપોલિયન એલ્બ નદીને કિનારે પડી રહેવાની શા માટે ઇચ્છા રાખે બેઠો હતો તેનુ કારણ વેલિંગ્ટન જેવા દૂરદર્શી સેનાપતિથી પણ કલ્પી શકાયુ નહિ. પણ નેપોલિયને જે જગ્યા લીધી હતી તે વિષે તેણે વધારે ઊંડો વિચાર કરી લીધો હતો ”

જે અત્યત આશ્ચર્યકારક યોજના નેપોલિયને કલ્પી હતી તેની રૂપરેખા નીચે મુજબ હતી—શત્રુરાજાઓનાં સૈન્ય એલ્બ ઓળગીને નેપોલિયનના સૈન્યની પાછલી બાજુએ ગોઠવાઇ ગયાં હતાં. તેથી આખરના પરાજય વખતે ફ્રાન્સ તરફ જતા રહેવાનો રસ્તો બધ થઇ ગયો હતો આવા સજોગોમાં ફ્રાન્સ તરફ પાછા ન હઠતાં તેની સામી બાજુએ ગોઠવાયલાં શત્રુસૈન્યને નેદીને નિડરપણે શત્રુના મુલકમાંજ ધસી જવાનું સાહસ નેપોલિયને આદર્યું તેની પાસે ફક્ત એક લાખ સિપાઇઓ હતા છતાં પોતાનાજ મુલક ઉપર આક્રમણ થવાથી પોતપોતાની રાજધાનીઓના બચાવ માટે શત્રુરાજાઓને પોતાની જ વા એકદમ ઉઠી દેવની જરૂર પડત.

કર્નલ નેપિયર લખે છે કે આ યુક્તિના ઉત્તરે નેપોલિયન કાચ્ચો શેતાન પણ શત્રુરાજાઓ વગર કારણ નેપોલિયન ઉપર જે છળકપટનો આરોપ નાખ્યા આવા હતા તેજ છળકપટ તેઓ પોતે કરતા હોવાથી તેનો ભારી સરસ યોજના [illegible]

આ યોજના નેપોલિયને તરતજ અમલમાં મૂકી અને તેના સૈન્ય [illegible] કૂચ કરવા લાગ્યુ પણ એટલામાં બબ્બર સમાચાર મળ્યા કે આર્ટેરાનો રાજા તેના વચન પ્રમાણે બે મહિનાસુધી ન રહેતાં શત્રુપક્ષમાં જઇ રહ્યો છે વર્ટેમ્બર્ગના

રાજાએ પણ તેનું અનુકરણ કર્યું છે. આ રીતે નેપોલિયનના પોતાના મિત્રોજ તેના શત્રુઓ બની ગયા છે અને તેના પાછલા ભાગને ઘેરી લઇને તેના વ્યવહારમાર્ગ રોકી બેઠા છે. રશિયાના લશ્કરમાં બીજા એંશી હજાર સિપાઇઓની ભરતી થઇ છે; એક લાખ સિપાઈઓનું સૈન્ય ફ્રાન્સના દક્ષિણ ભાગમાં દાખલ થઇ ચૂક્યું છે; અને શત્રુ-રાજાઓ પંચ લાખ સિપાઇઓના સૈન્યસહિત કુચ કરે છે. આ સમાચાર એટલા દુઃખદ અને નિરાશાજનક હતા કે તે સાંભળીને બહાદૂરમાં બહાદૂર માણસ પણ નરમ-ઘેંસ થઇ જાય.

છતાં પણ નેપોલિયને પોતાના ચિત્તની સ્થિરતા ગુમાવી નહિ. શત્રુઓની સ્વા-રીની સામે ફ્રાન્સનું રક્ષણ કરવા અસાધારણ પ્રયત્ન કરીને નવું લશ્કર તૈયાર કર-વાની ફ્રાન્સની પ્રજાને તેણે વિનતિ કરી. રાજરાણી મેરિયા લૂઇસા જાતે સભામંદિરમાં ગઇ અને નેપોલિયને તેને માટે તૈયાર કરેલું ભાષણ વાંચી સંભળાવ્યું. ધારાસભાએ તરતજ ફરજીયાત લશ્કરી નોકરી લેવાની પદ્ધતિ ગ્રહણ કરી. એક લાખ અને એંશી હજાર સિપાઇઓનું લશ્કર તૈયાર કરવાનો ઠરાવ પસાર કર્યો. એકદમ તેટલું સૈન્ય ફ્રેન્ચ પ્રજાએ ઉભું કર્યું અને અનેક ગણા શત્રુસૈન્ય સામે લડતા પોતાના દેશબંધુ-ઓને મદદ કરવા ચાલતું થયું. ફરજીઆત લશ્કરી નોકરીનો હુકમ કરવા માટે નેપો-લિયનને વગોવવામાં આવે છે પણ આવા અસાધારણ સંજોગોમાં તેને આ માર્ગ ગ્રહણ કરવો પડયો હતો. ભવિષ્યની પ્રજાની ન્યાયવૃત્તિ તેને ન્યાય આપ્યા વગર નહિજ રહે.

પરંતુ ઉપરાઉપરિ આવી પડેલાં ભયંકર સંકટ જોઇને ફ્રેન્ચ સેનાપતિઓ એટલા બધા નિરુત્સાહી થઇ ગયા હતા કે નેપોલિયને આદરેલું વિકટ સાહસ ખેડવાની તેમની આ વખતે હિંમત ચાલી નહિ. બર્લિન ઉપર સ્વારી કરવાની તેની યુક્તિની હવે તો બધા પ્રશંસાજ કરે છે અને તેની અલૌકિક બુદ્ધિના તમામ અંગોનું આ યોજનામાં દર્શન થાય છે એમ બધા સ્વીકારે છે. તેણે દરેક પ્રકારના સંજોગોને ધ્યાનમાં લઇને બધી બાજુએથી તેને તપાસી જોઇ હતી, પણ તેના સરદારો હવે થાકયા હતા, પોતાના મિત્રરાજ્યોની બદલાયલી વૃત્તિ જોઇ નિરાશ થયા હતા અને પોતાની ચોગરદમ ઉભેલા અનેકગણા શત્રુસમૂહને જોઈ નાહિંમત બની ગયા હતા. બર્લિનસુધી પહોંચી જવાનું સાહસ માથે લેવા તેઓ નારાજ હતા. તેઓ પોતાનો અસંતોષ ખુલ્લા શબ્દોમાં જણાવવા લાગ્યા અને હ્રાઇન તરફ પાછા જવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યા. પોતાનાજ સરદારોની આવી વર્તણુક અને તેમણે નાખેલા વિરોધ જોઇને નેપોલિયનને ઘણો ઉદ્વેગ થયો. આફતના કાળા પડછાયા હવે તેના ઉપર પડવા લાગ્યા હતા અને લાંબી મુદતની કસોટીએ ચડેલા વિશ્વાસપાત્ર મિત્રો પણ હવે તેમની ભક્તિમાં ન્યુનતા અને શિથિલતા બતાવવા લાગ્યા હતા.

આખરે બધા સેનાપતિ મા પોતાનો વાંધા દર્શાવવા માટે એકઠા થઈ નેપોલિયન પાસે આવ્યા, અને તેમણે જણાવ્યુ કે બર્લિન તરફ ન જતા અમને લિપ્ઝિક તરફ પાછા વળવા દેવ. નેપોલિયનની પોતાની ઈચ્છા કબૂલ નહિ છતા તેનુ વિપરીત આરંભ જોઈને સેનાપતિઓ બબડવા કરવા. રસ્તો બતાવવા લાગ્યા એ વર્ણ ન કીધું પતમે કહ્યુ હતુ જે નગર આ સજાપણુ ઘર કર્યું હતુ તે ઉપર પોતાના ત્યને માટે પસ્તાવો કરતો કરતો મરી ગયો જ

નેપોલિયને તેમની તકરાર ઘણીજ શાંતિથી સાંભળી. માત્ર તેના ગાલ ઉપર આવેલી રતાશ અને આંખમાં ચમકતુ તેજ એ બે વડેજ તેના હૃદયમા ચાલેલું ભયંકર તોફાન જણાઈ આવતુ હતુ પોતાના મોમાંથી ક્રોધનો એક ઉદ્ગાર પણ ન નીકળી જાય એટલો તે પોતાની લાગણીઓ ઉપર કાબુ રાખી શકતો હતો. બધા બોલી રહ્યા પછી તેણે શાંતિથી અને પોતાના દરજ્જાને છાજે તેવી ગંભીરતાથી જવાબ આપ્યો માત્ર તેના અવાજના થડકારવડેજ તેના મનની સાચી સ્થિતિ જણાઈ આવતી હતી તેણે કહ્યુ —

"મે મારી યોજનાવિષે પાકો વિચાર કર્યો છેજ બાવેરિયાના બ વાપના વન જુને આપણા જેરતાબના પલ્લામા મૂકીનેજ હુ છેલ્લા નિશ્ચયપર આવ્યો છુ બર્લિન ઉપર સ્વારી કરવાથી થતા લાભની મને ખાત્રી થઈ ચૂકી છે આપણે હાલ જે સંજોગો વચ્ચે ઉભા છીએ તે જોતાં પાછા હઠવાથી વધુજ નુકસાનકારક પરિણામ આવશે. જેઓ મારી યોજનાની સામે વાંધો ઉઠાવે છે તેઓ પોતાને માથે ઘણી ભયંકર જવાબદારી ખેંચી લે છે છતાં ગૃહસ્થો, તમે જે કહો છો તે વિષે હુ ફરીથી વિચાર કરીશ '

તે ઉઠ્યો અને પોતાના મંત્રણાગૃહનાં બારણાં બંધ કરીને ત્યાં એકલોજ બેસી રહ્યો કલાકના કલાક વીતી ગયા પણ પોતે બહાર આવ્યો નહિ તેમ કોઈને અંદર આવવા દીધા નહિ કૉલેનકૉર્ટની ચિંતા વધી અને શુ કરવુ તેની સમજ ન પડવાથી તે બહારના ભાગમાં આંટા મારવા લાગ્યો રાત્રિ ઘણીજ ઠંડી અને અંધારી હતી પવનના કારમા સુસવાટ તેમના શોકગ્રસ્ત નિવાસને અથડાઈ ચાલ્યા જતા હતા. ઘણાજ ઉંડા શોકનો આ સમય હતો અને સર્વનાં અંતઃકરણ ચિંતાના બોજા નીચે દબાઈ ગયા હતાં મધરાત થવા આવી પણ હજી નેપોલિયન મંત્રણાગૃહના એકાંતમાં બેસી રહ્યો હતો અને પવનના સુસવાટ સિવાય બીજા કશાથી સ્મશાનવત્ ગંભીર શાંતિનો ભંગ થતો ન હતો આખરે કૉલેનકૉર્ટની ધીરજ ખૂટી. દરવાન સાથે એક ચિઠ્ઠી મોકલીને અંદર આવવાની તેણે રજા માગી અને નેપોલિયને તે વાંચીને તરતજ તેને અંદર તેડાવી લીધો.

તે એક કાચ ઉપર પડ્યો હતો પાસેના એક ટેબલ ઉપર નકશાનો ઢગલો થયો

હતો. તેની આંખો નિસ્તેજ અને બહાવરી બની ગઇ હતી અને ઉંડા શોકની છાયા
તેના ચહેરા ઉપર છવાઇ રહી હતી.

કૉલેનકૉર્ટે તેની નજીક જઇ આજીજીભરેલા અવાજે કહ્યું, " સાહેબ, આ અવ-
સ્થામાં રહેવાથી આપ જીવી શકશો નહિ. "

નેપોલિયને કશો જવાબ ન આપતાં માત્ર ઇશારતથી કહ્યું કે " કાંઇ ફિકર
નહિ. " પછી કૉલેનકૉર્ટે તેને વાતે વળગાડવા માટે સેનાપતિઓએ બતાવેલા વાંધાનો
કાંઇક બચાવ કરવા માંડયો. તેણે કહ્યું, " સાહેબ, તેમણે જે કંઇ કહ્યું છે તે માત્ર
આપ તે ઉપર વિચાર કરો તેટલા માટેજ કહ્યું છે. "

નેપોલિયને તેના તરફ ઉદાસીન નજરે જોઇને કહ્યું:—

" કૉલેનકૉર્ટ, તમે ભ્રાન્તિમાં તો નહિ ગોથાં ખાતા હો. નહિ, તેમ બની શકે
જ નહિ. આ વિનાશકારી બળવાનો પવન મારા સરદારોમાં હમણાં ફેલાયો છે તેનાં
માઠાં પરિણામ તમારા ધ્યાન બહાર નહિજ હોય. ખાત્રીથી માનજો કે એમાંથી
ઘણીજ ભયાનક અને અગણ્ય વિપત્તિઓ ઉદ્‌ભવશે. જેમનું કામ માત્ર લડવાનુંજ છે
તેઓ જ્યારે આજ્ઞાનો અમલ ન કરતાં વિચાર કરવા લાગે છે ત્યારે રાજકર્તાના હાથ-
માંથી સત્તા ચાલી જાય છે. મારી આસપાસ હમણાં હમણાં હું જે બેદિલી જોઉં
છું તે મને ઉઘાડા બળવા કરતાં પણ વધારે આપત્તિરૂપ લાગે છે. સો સેનાપતિઓ
મારી સામે ખુલ્લો બળવો કરે તેથી હું જરા પણ ગભરાઉં નહિ. સખતમાં સખત
બળવો દાબી દેવાની મારા સિપાઇઓ તાકાત ધરાવે છે. સિપાઇઓ ચર્ચા કરતા નથી,
તેઓ તો આજ્ઞાનો અમલ કરે છે, અને પૃથ્વીના છેડાસુધી મારી સાથે ઉત્સાહથી
જવા તૈયાર થાય છે; પણ જે સંજોગોમા આપણે મૂકાયા છીએ તે જોતાં લશ્કરના
આગેવાનો અને મારી વચ્ચેની સંપૂર્ણ એકતા ઉપરજ દેશના જીવન અને મરણનો
પ્રશ્ન અવલંબે છે. અવિશ્વાસ અને આનાકાનીવડે શત્રુઓની તલવાર કરતાં પણ
વધારે ત્વરાથી આપણા દેશની પાયમાલી થઇ જશે. "

પછી તે ઉઠીને ઉભો થયો અને વિચારમાં ને વિચારમાં આંટા મારવા લાગ્યો.
થોડીવાર પછી તે થોભ્યો અને પોતાના મન સાથે બોલ્યો, " હવે બધું થઇ રહ્યું.
હું પ્રારબ્ધની સામે ખાલી માથો ભરું છું. ફ્રેન્ચ પ્રજાને આપત્તિ [illegible]
અટકાવનુંજ નથી. " વળી પાછો તે કોચ ઉપર સૂઇ ગયો અને ઉંડા [illegible]
થઈ ગયો.

એમ કરતાં બપોર પડી અને બીજો દિવસ પણ [illegible]
પસાર કર્યો. નેપોલિયનના મનની મુંઝવણ બેહદ હતી. [illegible]
દિવસના [illegible] સહકાર વગર તેનાથી બર્લિન તરફ આગળ [illegible]
તેમ ન હતું. [illegible] તરફ પાછા હઠવાથી [illegible] અને તેની [illegible]

પાયમાલી થશે એમ તેની ખાત્રી થઈ હતી આખરે તે છેવટ નિર્ણયપર આવી ગયો તેના મનનો બોજા હવે ઘટી ગયો લિપ્ઝિક તરફ પાછા ફરવાનો અને માના મરણની માફક છેવટની પળસુધી લડવાનો નિશ્ચય તેણે મક્કમ શાંતિ અને દૃઢતાપૂર્વક કર્યો

ભવિષ્યવકતાની માફક તેણે અતિ ગંભીરપણે ઓડેલનડૉર્ટને કહ્યું –

' પ્રજાનો વિનાશ પ્રારબ્ધની પોથીમાં લખાઈ ચૂક્યો છે '

પણ સાહેબ " ઓડેલનડૉર્ટે કહ્યું, " પ્રજાનો નિશ્ચય પ્રારબ્ધના અક્ષરને પણ ભૂંસી શકે છે " નેપોલિયને જવાબ આપ્યો " હા પણ તેવો નિશ્ચય પ્રજાએ નથી બતાવ્યો ઓડેલનડૉર્ટ, મારા શબ્દો યાદ રાખજે, ફ્રેન્ચો મારા મરણ પછી મને શાપ ન આપે જેઓ પાછા હઠવાનો આગ્રહ કરી બેઠા છે તેમને પસ્તાવાનું કારણ ન મળે તો પણ સારૂં "

લશ્કરને પાછું હઠવાનો હુકમ તરતજ આપવામાં આવ્યો અને ૧૫ મી અક્ટોબરે સાંજે લિપ્ઝિકની દિવાલની આસપાસ નેપોલિયને પોતાનું નાનું પણ બહાદુર લશ્કર ગોઠવી દીધું તેજ દહાડે સાંજે શત્રુરાજાઓનું સૈન્ય પણ ચારે દિશાએથી નદીના પૂરની માફક ઝપાટાબંધ ચાલ્યું આવ્યું અને જોતજોતામાં શહેરની આસપાસ તેમના ત્રણ લાખ અને પચાસ હજાર યોદ્ધાઓ ગોઠવાઈ ગયા પોતાની આટલી મોટી સંખ્યા જોઈને તેમને આ વખતે ફતેહની ખાત્રી હતી. ફ્રેન્ચો કરતા તેમના શત્રુઓ ત્રણગણા હતા અને ફ્રેન્ચોની પાસે માત્ર છસેંજ તોપો હતી તોપણ જ્યાં નેપોલિયન હાજર હોય ત્યાં ફતેહ થવીજ જોઈએ એવું તેમનું દૃઢ આકીન હોવાથી તેઓ જરા પણ નાઉમેદ થયા ન હતા તેણે આખી રાત સરદારોને સૂચનાઓ આપવામાં સિપાઈઓને ઉત્તેજિત કરવામાં અને શત્રુસૈન્યે લીધેલી જગ્યાનું નિરીક્ષણ કરવામાં પસાર કરી સિપાઈઓ તેની હાજરીથી અને તેના પ્રોત્સાહક શબ્દોથી ભારે ઉમંગમાં આવી ગયા

તેણે કહ્યું, ' સામે શત્રુઓ ઉભેલા છે અત્યારે સોગંદ ખાઓ કે અમે મરીશું પણ ફ્રાન્સની અપકીર્તિ અમે નહિ જોઈએ "

" અમે સોગંદ લઈએ છીએ " સિપાઈઓ પોકારી ઉઠ્યા અને " શહેનશાહ ઘણું જીવો " ની ગગનભેદી ગર્જના ફ્રેન્ચ છાવણીમાંથી ઉઠી અને તેના દીર્ઘ પ્રતિધ્વનિ ચકિત થએલા શત્રુઓને કાને પડ્યા

પોતાનાથી અનેકગણા શત્રુસમૂહની સામે ભયંકર સંગ્રામમાં ઉતરવાનું જોખમ નેપોલિયન સારી રીતે સમજી શક્યો હતો અને પોતાના સરદારોને હુકમ આપતી વેળા તેની બોલવાની ઢબ ઉપરથી તેના મનનો ગભરાટ જણાઈ આવતો હતો

ઓડેલનડૉર્ટ લખે છે કે ' તેણે પોતે દોરેલો લડાઈનો નકશો મને બતાવતાં કહ્યું કે કોઈ પણ પ્રકારના યુદ્ધકૌશલ્ય અને દાવપેચથી આપણી અત્યંત ઓછી સંખ્યા-

તેમને આવતી કાલને માટે હુકમો આપવા લાગ્યો. અરુણોદય થવા આવ્યો અને ભયંકર કતલ શરૂ થવાની તૈયારી ચાલી રહી.

નેપોલિયને ઘોડેસ્વાર થતી વખતે પોતાના અંગરક્ષક મંડળને કહ્યું, "આજે એક મહત્ત્વની બાબતનો નિર્ણય થઇ જવાનો છે. લિપ્ઝિકના રણસંગ્રામમાં ફ્રાન્સનું પ્રારબ્ધ નિર્માણ થવાનું છે. આપણો જો આજે વિજય થશે તો હજી પણ આપણી બગડેલી સ્થિતિ આપણે સુધારી શકીશું; અને જો હારીશું તો આપણા પરાજયમાંથી શાં શાં માઠાં પરિણામ ઉદ્ભવશે તેની આજે અટકળ પણ થઈ શકે તેમ નથી."

સૂર્યોદય થતાંજ શત્રુરાજાઓનું તમામ સૈન્ય ગતિમાં આવી ગયું. લિપ્ઝિકના મિનારાઓ ઉપરથી આ દશ્યની ભયાનક ભવ્યતાનું યથાસ્થિત દર્શન કરી શકાતું હતું. ચારે દિશાએ દૃષ્ટિ પહોંચે ત્યાંસુધી શત્રુસૈન્યના મોટા સમૂહો શહેર તરફ ચાલ્યા આવતા હતા. પાંચ લાખ યોદ્ધાઓ, મનુષ્યબુદ્ધિએ રચેલાં ભયંકરમાં ભયંકર હથિયારોસહિત માત્ર થોડાંજ માઇલના ઘેરાવામાં સજ્જડાસજ્જડી ગોઠવાઈ જતાં હતાં. થોડીજ વારમાં હજારો, મેઘગર્જનાના નાદ કરતાં પણ વધારે પ્રચંડ ફુંફાડા કરવા લાગ્યા. શત્રુના આવા મહા બળવાન સૈન્યની સામે માત્ર એકજ લાખ ફ્રેન્ચો દૃઢતાથી ઉભા રહ્યા.

નેપોલિયન આખા રણસંગ્રામમાં મૃત્યુની પરવા કર્યા વગર મુડદાંના ઢગલા ઉપર થઇને પવનવેગે બધે ફરી વળતો અને તેનું જીવન જાણે દૈવરક્ષિત હોય તેમ તેની આસપાસ હજારો માણસોનો કચ્ચરઘાણ નીકળી જતો; તોપણ તેને લેશ પણ ઇજા થવા પામી નહિ. વિજયની અણીને વખતે જે શાંતિ, દૃઢતા અને સમયસૂચકતા તેની દરેક હીલચાલમાં જણાઈ આવતાં હતાં તેની તેજ શક્તિઓ આ પ્રસંગે પોતાના સૈન્યની સલામતીને માટે લઢતી વખતે તેણે પ્રકટ કરી. પોતાનાથી અનેકગણા શત્રુસૈન્યની સામે, લડાઇની બાજી હાથથી ગએલી છતાં જે કુશળતાથી તે પોતાની ઘવાયલી, વિખરાએલી અને પળે પળે ક્ષીણ થતી ટુકડીઓને ગોઠવી દેતો તે કુશળતા તો તેનાં આગલાં યુદ્ધોમાં પણ આ પ્રસંગના જેટલી પૂરેપૂરી પ્રકટી શકી ન હતી.

સાંજના ત્રણ વાગે બર્નાડો સ્વીડન, રશિયા અને પ્રશિયાના સંયુક્ત સૈન્ય સાથે આવતો જણાયો. તેમને જોતાંજ માર્શલ નેના તાબાના તમામ સૅક્સન સિપાઇઓ ફરી ગયા અને જતાં જતાં પોતાના અત્યારસુધીના સોબતીઓ ફ્રેન્ચ સિપાઇઓની તરફ બંદુકો તાકી ગોળીઓ વર્ષાવતા ગયા. આ અનુકૂળ તક જોઈ મિત્ર રાજાઓનાં સૈન્ય ફ્રેન્ચોને ઘેરી લેવા આગળ ધસ્યાં; છતાં પણ ફ્રેન્ચોએ પોતાની આગલી કીર્તિ જાળવી રાખી. અસાધારણ પરિશ્રમ અને ધૈર્યથી તેમણે પોતાની જગ્યા જાળવી અને દરેક ઠેકાણેથી શત્રુસૈન્યને પાછાં હઠવાની ફરજ પાડી.

આખરે રાત્રિએ આ ભયાનક હત્યાકાંડ ઉપર પોતાનો કાળો પડદો પાડ્યો. એક

સૈન્ય થાકીને લોથ થઇ ગએલા હતાં સવાર થતાંજ યુદ્ધ પુન જારી રાખવાનો નેપોલિયનનો દૃઢ નિશ્ચય હતો. એ પ્રમાણે પોતાના સેનાપતિઓને જરૂરી સૂચનાઓ આપી અને યુદ્ધનો ક્રમ ગોઠવવા સારૂ તે પોતાના તંબુમા ગયો સાત વાગે તેને અત્યંત દારુણ સમાચાર મળ્યા કે દારૂગોળો ખલાસ થવા આવ્યો છે અને જે છે તેટલાથી પૂરા બે કલાક પણ લડી શકાય એમ નથી હવે પાછા હઠવા સિવાય બીજો માર્ગજ હતો નહિ અને દારૂગોળા વગરના એક લાખ સિપાઇઓને સાડાત્રણ લાખ વિજયોન્મત્ત સિપાઇઓના દાવમાથી બચાવીને નસાડી લઇ જવાનુ કામ પણ કાંઇ સહેલુ ન હતુ

તરતજ સેનાપતિઓની સભા બોલાવવામાં આવી આ પ્રસગના કરતાં વધારે ગમગીનીભરેલા દેખાવની કલ્પના પણ થઇ શકતી નથી યુદ્ધનો કોલાહલ શમી ગયો હતો અને રાત્રિની સ્મશાનવત્ શાંતિનો ભગ માત્ર ઘાયલ સિપાઇઓની ચીસો થીજ થતો હતો. ફ્રેન્ચો પાસે અનામત લશ્કર હતું નહિ, બીજી મદદ આવી મળે એમ ન હતુ તેમનો દારૂગોળાનો ભડાર ત્યાંથી પચાસ માઇલને છેટે હતો. બધા સેનાપતિઓ નેપોલિયનની આસપાસ નિરાશ થઇને બેઠા હતા કોઇને કશુ કહેવાનું હતુજ નહિ કોઇને આ મુશ્કેલી તરી જવાનો માર્ગ સૂઝતો ન હતો થાકથી લેવાઇ ગએલો નેપોલિયન ખુરશી ઉપર ઉંઘી ગયો પા કલાક પછી તે જાગ્યો, અને બોલ્યો,
" શુ હું જાગુ છું કે સ્વપ્ન જોઉ છુ ?"

બર્નાર્ડિન તરફ કૂચ કરવાની ના પાડીને જે મરવારો આ આફતનુ કારણ થઇ પડ્યા હતા તેમના સતાપમાં વધારો કરવા નેપોલિયને એક પણ ઠપકાનો શબ્દ ઉચ્ચાર્યો નહિ અત્યારે તો પોતાના સિપાઇઓના જાન બચાવવાનો માર્ગ શોધવા માંજ તેની સઘળી શક્તિઓ રોકાઇ ગઇ હતી એક કલાકમાં તો થાકેલા, ઘવાએલા, ભૂખ્યા ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ ઉતાવળ બનતી ઝડપથી પાછા હઠવા પ્રવૃત્ત થઇ ગયા. છાવણીના તાપણાં શત્રુને ભૂલથાપ ખવરાવવાને સળગતાં રહેવા દીધાં. માર્શલ ને અને માર્મોંટ નાસતા સૈન્યનો બચાવ કરવા બેઉ બાજુએ ગોઠવાઇ ગયા નેપોલિયન આખી રાત જાતે ફરી ફરીને નાસતા સૈન્યપર દેખરેખ રાખતો હતો.

લિપ્ઝિક શહેર એલ્સ્ટર નદીને કિનારે આવ્યુ હતુ નદી ઉપર માત્ર એકજ પુલ હતો. તેના ઉપર થઇને લશ્કર અને તોપખાનુ ઝપાટાબધ પસાર થવા લાગ્યાં. એ પ્રમાણે આખી રાત ફ્રેન્ચ સૈન્યે પુલ ઉપર થઇને વહ્યા કર્યું સવાર થતાંજ મિત્ર રાજ્યોને ફ્રેન્ચોની નાસભાગની ખબર પડી તુરત વાજાં અને તોપોના ધડાકા થવા લાગ્યા. જયનાદ કરતા તેઓ આગળ ધસી આવ્યા પણ નેપોલિયને દીર્ઘદૃષ્ટિ વાપરીને કરી રાખેલી ગોઠવણથી તેમનો વેગ થભ્યો.

ફ્રેન્ચોનો પીછો કરવા અને શત્રુસૈન્યનો આ પ્રકાર જોઇ લેવા ... લિપ્ઝિક શહેર ને ૪૦

રની શેરીઓમાંજ અથડાઇ પડશે એ નક્કી હતું અને તેમ થતાં ત્યાંના લોકો અને
મકાનોની ખુવારી થશે એ પણ નક્કી હતું. તેને બચાવી લેવા માટે નેપોલિયને યુદ્ધ-
વિરામમાટે શત્રુઓ આગળ સફેદ વાવટો બતાવ્યો; પરંતુ તેઓ નાસતા ફ્રેન્ચોનો
વિનાશ કરવા અધીરા થએલા હોવાથી તેને ન ગણકારતાં આગળ દોડયા આવ્યા.
આ બાજુએ શત્રુના વેગને રોકવા માટે શહેરના કેટલાક ભાગને સળગાવી મૂકવાની
નેપોલિયનને પણ જરૂર હતીજ; પણ જે ઉદારતા તેના શત્રુઓમાં ન હતી તે એનામાં
હતી. તેણે આ ક્રૂર આજ્ઞા નજ આપી પણ 'જર્મનીને બચાવવા નીકળેલા' મિત્ર
રાજાઓને આ જર્મન શહેરની પ્રજાની દયા નજ આવી; છતાં ભલા નેપોલિયનને
તેમણે લોહીનો તરસ્યો રાક્ષસ કહીને વગોવ્યો. પોતાના સૈન્યને કાંઇક જોખમમાં
નાખીને પણ લિપ્ઝિક શહેરનું રક્ષણ કરવાની તે આજ્ઞા આપતો ગયો.

સૅક્સનીનો વૃદ્ધ રાજા નેપોલિયનનો પરમ મિત્ર હતો. પોતાના સૈન્યે કરેલા
દગાથી તે લજવાતો હતો. નેપોલિયને તેને હૃદયપૂર્વક દિલાસો આપ્યો અને કહ્યું,
" તમે તમારાથી બન્યું તેટલું કર્યું છે અને હવે અમને થોડી વધારે પળની નિરાંત
માટે તમને તમારી સલામતી જોખમમાં નાખવાનું કહેવું એ તો તમારી ઉદારતાનો
ગેરલાભજ લીધો કહેવાય."

બેઉ રાજાઓ છેલ્લીવારના ભેટયા અને છૂટા પડયા. નેપોલિયનનો માર્ગ પાયદળ
સ્વાર અને તોપખાનાથી પૂરાઇ ગયો હતો, અને શત્રુઓની ગોળીઓ તેની આસપાસ
સણસણાટ કરતી ચાલી આવતી હતી. તેને એક બે વાર તો પાછા ફરવું પડયું.
છેવટે શહેરની પ્રદક્ષિણા કરીને એક ભલા જર્મનની મદદથી ઘણીજ મુશીબતે પૂલના
નાકાસુધી તે જઇ શક્યો.

એ પૂલ ઉપર થઇને આખું ફ્રેન્ચ સૈન્ય પસાર થતુ હતું. તેની નીચે દારૂનાં
પીપ ગોઠવી દીધાં હતાં, અને એક સરદારને આજ્ઞા પણ આપવામાં આવી હતી કે
છેલ્લો ફ્રેન્ચ સિપાઇ પૂલ ઉપરથી પસાર થઇ રહે કે તરતજ દારૂનાં પીપને આગ
ગાવી પૂલ ઉડાવી દેવો. એ સરદારે આ કામ એક હવાલદારને સોંપ્યું. નેપોલિ[illegible]
લિપ્ઝિક છોડયા પછી શત્રુસૈન્ય સમુદ્રની ભરતીના મોજાંની માફક શહેરમાં [illegible]
થઇ ગયુ અને તેમને ખાળવા ઉભેલી ફ્રેન્ચ ટુકડીઓ પાછી હટતી ગઇ. તેની સાથે
પૂલ ઉપર અને તેની આસપાસ સિપાઇઓ, સ્વાર, ગાડાં અને તોપોની [illegible]
થવા લાગી હવાલદાર આ જોઈ ગભરાયો અને ગભરાટમાં દારૂના પીપને [illegible]
ચાંપી દીધી. ધડાકાની સાથે પૂલ હવામાં ઉડી ગયો. પચીસ હજાર ફ્રેન્ચ [illegible]
ઇઓ શત્રુની વચ્ચે નિરાધાર અવસ્થામાં રહી ગયા. ચારે દિશાએ ગભરાટ [illegible]
ગયો. જેનાથી જેમ નસાયુ તેમ સૌ નાસવા લાગ્યા.

મિત્રરાજાઓના સૈન્ય હવે લિપ્ઝિક શહેરમાં ઉમટયાં. ગોળાના [illegible]

ભાંગી તૂટી ખંડિયેર જેવા બની ગયાં, અને નિર્દોષ, નિઃશસ્ત્ર, નિરપરાધી પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને બાળકોના આક્રન્દથી વાતાવરણ ભરાઈ ગયું. શહેરનો રાજભક્ત પક્ષ ભારે ઉમંગમાં આવી ગયો અને તેમણે રશિયા, પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયાના રાજાઓને સહર્ષ આવકાર આપ્યો. સ્વાતંત્ર્ય અને સમાનતાના હિમાયતીઓ નિરાશ થઈને પોતપોતાનાં ઘરમાં ભરાઈ બેઠા અથવા જેલ અગર ફાંસીથી બચી જવા પરદેશ નાસી ગયા. સ્વતંત્રતાનો ઉપાસક અને સંરક્ષક નેપોલિયન જેણે યૂરોપના જુલમગાર રાજાઓને આજસુધી પોતાના ધાકથી દબાવી રાખ્યા હતા તેની સત્તાનો આજથી નાશ થયો અને બિચારી જર્મનીની પ્રજા તેમના જુલમગાર રાજાઓને તાબે આવી પડી.

લાયકાત નહિ પણ જન્મવડે પોતાની શ્રેષ્ઠતા માનનારા મિત્રરાજાઓએ દેશદ્રોહી બર્નાડોટનો તિરસ્કાર કર્યો, કેમકે તે ઉમરાવ નહિ હોઈને સામાન્ય જનતામાં તેનો જન્મ થયો હતો. તેની સહાયતાનો લાભ લીધા પછી તેને એક દૂર આવેલા સ્થાનમાં જવા આજ્ઞા મળી.

દરમ્યાન નેપોલિયન પોતાના વેરણછેરણ થએલા સૈન્યને જેમ તેમ જાળવીને એર્ફર્ટ તરફ પાછો હટતો ગયો. તેણે પોતાના મિત્રોને ભોગે પોતાનોજ જાનબચાવવા માટે પૂલ ઉડાડી મૂક્યો એવી જૂઠી વાત તેના શત્રુઓએ આખા યૂરોપમાં ફેલાવી, પણ તેમનાં બીજા જૂઠાણાંની માફક આ વાત પણ સત્યની કસોટી આગળ ટકી નથી.

ફ્રેન્ચ સૈન્ય નિરાશ થએલું છતાં હજી વ્યવસ્થા અને દૃઢતાપૂર્વક પાછું હઠતું હતું. પાંચજ મહિના ઉપર જે લ્યૂટ્ઝેનના મેદાનમાં તેમણે પૂરેપૂરી જીત મેળવી હતી તે મેદાન ફરી તેમણે જોયું. મિત્રરાજાઓના સૈન્ય તેમની પાછળ દોડયાં આવતાં હતાં. પાંચ દિવસમાં તેઓ એર્ફર્ટ પહોંચ્યા. અહિં નવું સૈન્ય ભરી આવવાને બહાને નેપલ્સ જવાની મુરાએ રજા માગી. નેપોલિયનની પડતી દશા જાણી ચૂકેલો હોવાથી પોતાની નેપલ્સની ગાદી સાચવી રાખવા માટે તેણે નીચતાપૂર્વક નેપોલિયનના દુશ્મનો સાથે છુપા કોલકરાર કર્યા અને નેપલ્સ તરફ ચાલતો થયો. નેપોલિયનને આ વાતની ખબર હતી, છતાં તેની લક્ષણગત ઉદારતા તેની વિપત્તિના વખતમાં પણ તેને છોડી ગઈ ન હતી. તેણે પોતાના દિલનું દુઃખ દબાવ્યું. મુરાને એક ઠપકાનો શબ્દ પણ ન સંભળાવ્યો અને છૂટા પડતી વેળા તેને પ્રેમથી ભેટયો. મુરા ગયો તે ગયોજ. મદદ તો બાજુએ રહી પણ યુજીન જે નેપોલિયનની મદદે આવતો હતો તેને પણ રોકી બેઠો! આ નીચતા અને મિત્રદ્રોહના બદલામાં મિત્રરાજાઓએ મુરાને નેપલ્સનું રાજ્ય વંશપરંપરાને માટે રહે એવું કબૂલ્યું અને એ કરારનો પણ છેવટે તેમણે પોતાનાં બીજાં વચનોની પેઠે થોડાજ વખતમાં ભંગ કર્યો.

આ અત્યંત વિપત્તિના પ્રસંગમાં નેપોલિયને અનેકવાર અદ્વિતીય ઉદારતા બતાવી

રની શેરીઓમાંજ અથડાઇ પડશે એ નક્કી હતું અને તેમ થતાં ત્યાંના લોકો અને
મકાનોની ખુવારી થશે એ પણ નક્કી હતું. તેને બચાવી લેવા માટે નેપોલિયને યુદ્ધ-
વિરામમાટે શત્રુઓ આગળ સફેદ વાવટો બતાવ્યો; પરંતુ તેઓ નાસતા ફ્રેન્ચોનો
વિનાશ કરવા અધીરા થએલા હોવાથી તેને ન ગણકારતાં આગળ દોડયા આવ્યા.
આ બાજુએ શત્રુના વેગને રોકવા માટે શહેરના કેટલાક ભાગને સળગાવી મૂકવાની
નેપોલિયનને પણ જરૂર હતીજ; પણ જે ઉદારતા તેના શત્રુઓમાં ન હતી તે એનામાં
હતી. તેણે આ ક્રૂર આજ્ઞા નજ આપી પણ 'જર્મનીને બચાવવા નીકળેલા' મિત્ર
રાજાઓને આ જર્મન શહેરની પ્રજાની દયા નજ આવી; છતાં ભલા નેપોલિયનને
તેમણે લોહીનો તરસ્યો રાક્ષસ કહીને વગોવ્યો. પોતાના સૈન્યને કાંઇક જોખમમાં
નાખીને પણ લિપ્ઝિક શહેરનું રક્ષણ કરવાની તે આજ્ઞા આપતો ગયો.

સૅક્સનીનો વૃદ્ધ રાજા નેપોલિયનનો પરમ મિત્ર હતો. પોતાના સૈન્યે કરેલા
દગાથી તે લજવાતો હતો. નેપોલિયને તેને હૃદયપૂર્વક દિલાસો આપ્યો અને કહ્યું,
"તમે તમારાથી બન્યું તેટલું કર્યું છે અને હવે અમને થોડી વધારે પળની નિરાંત
માટે તમને તમારી સલામતી જોખમમાં નાખવાનું કહેવું એ તો તમારી ઉદારતાનો
ગેરલાભજ લીધો કહેવાય."

બેઉ રાજાઓ છેલ્લીવારના ભેટયા અને છૂટા પડયા. નેપોલિયનનો માર્ગ પાયદળ
સ્વાર અને તોપખાનાથી પૂરાઇ ગયો હતો, અને શત્રુઓની ગોળીઓ તેની આસપાસ
સણસણાટ કરતી ચાલી આવતી હતી. તેને એક બે વાર તો પાછા ફરવું પડયું.
છેવટે શહેરની પ્રદક્ષિણા કરીને એક ભલા જર્મનની મદદથી ઘણીજ મુશ્કેલીએ પૂલના
નાકાસુધી તે જઇ શકયો.

એ પૂલ ઉપર થઇને આખું ફ્રેન્ચ સૈન્ય પસાર થતું હતું. તેની નીચે દારૂનાં
પીપ ગોઠવી દીધાં હતાં, અને એક સરદારને આજ્ઞા પણ આપવામાં આવી હતી કે
છેલ્લો ફ્રેન્ચ સિપાઇ પૂલ ઉપરથી પસાર થઇ રહે કે તરતજ દારૂનાં પીપને સળ-
ગાવી પૂલ ઉડાવી દેવો. એ સરદારે આ કામ એક હવાલદારને સોંપ્યું. નેપોલિયને
લિપ્ઝિક છોડયા પછી શત્રુસૈન્ય સમુદ્રની ભરતીનાં મોજાંની માફક શહેરમાં દાખલ
થઇ ગયું અને તેમને ખાળવા ઉભેલી ફ્રેન્ચ ટુકડીઓ પાછી હઠતી ગઇ. તેની [illegible]
પૂલ ઉપર અને તેની આસપાસ સિપાઇઓ, સ્વાર, ગાડાં અને તોપોની પુષ્કળ [illegible]
થવા લાગી. હવાલદાર આ જોઇ ગભરાયો અને ગભરાટમાં દારૂનાં પીપને જામગરી
ચાંપી દીધી. ધડાકાની સાથે પૂલ હવામાં ઉડી ગયો. પચીસ હજાર ફ્રેન્ચ સિપા-
ઇઓ શત્રુની વચ્ચે નિરાધાર અવસ્થામાં રહી ગયા. ચારે દિશાએ ગભરાટ ફેલા
ગયો. જેનાથી જેમ નસાયું તેમ સૌ નાસવા લાગ્યા.

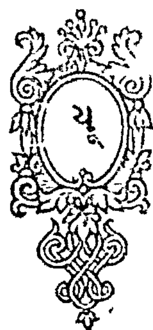
મિત્રરાજાઓના સૈન્ય હવે લિપ્ઝિક શહેરમાં ઉમટયાં. ગોળાના વર્ષાથી મકાનો

ચરણે જતા હતા નાના મોટાં તમામ જર્મન રાજ્યો મિત્રરાજ્યોની ધ્વજા નીચે આવી ગયાં હતાં. સ્પેનમાં ત્યાંના પ્રજાકીય પક્ષે આજે સુધી ઉજ્વડ કરોડો પૈડો ખમાડો કરી જુલમગાર રાજા અને ધર્માન્ધ ધર્મગુરૂઓની બેડીવડે સ્પેનની પ્રજાને જકડી રહ્યું હતું ત્યાં અંગ્રેજ સેનાપતિ વેલિંગ્ટન પોતાનું બળ જમાવી રહ્યો હતો. નેપોલિયન આ બાજુએ વધારે ભયંકર લડાઇમાં રોકાયેલો હોવાથી તેનાથી સ્પેન તરફ વધારે લક્ષ આપી શકાય એમ હતું નહિ. માત્ર જનરલ સૉલ્ટ ઘણીજ મુશ્કેલીથી સ્પેનમાં પગ રાખી રહ્યો હતો. તેને મારી હઠાવી પિરિનીઝ પર્વત ઓળંગી ફ્રાન્સની દક્ષિણ સીમા ઉપર આક્રમણ કરવાનું વેલિંગ્ટન માટે હવે ઝાઝું મુશ્કેલ ન હતું

ર્નો શેર મકાનો

પ્રકરણ ૫૮ મું—વળી લડાઇ શરૂ થઇ

યૂરોપના રાજાઓનો લડવાનો હેતુ હવે એકજ હતો અને તે એજ કે નેપોલિયનને પદભ્રષ્ટ કરવો અને ફ્રેન્ચ રાજ્યક્રાન્તિએ ઉત્પન્ન કરેલા સ્વતંત્ર વિચારોને યૂરોપમાંથી નિર્મૂળ કરી નાખવા. હરકોઇ રાજ્યતંત્ર ગમે તેટલું લોકપ્રિય હોય તોપણ તેને કોઇને કોઇ વિરોધી તો હોયજ. ફ્રાન્સ સાથે સંબંધ રાખતા દરેક યૂરોપિય રાજ્યમાં ઘણા રાજભક્ત પુરુષો હતા. પોતાના વિશેષ અધિકારની પ્રાપ્તિની આશાએ તેઓ મિત્રરાજાઓના સૈન્યમાં સામેલ થવા તૈયાર હતા. તેની સાથે સ્વતંત્રતાને માટે અધીરો બનેલો એક બીજો બળવાન વર્ગ ઉછાળો મારી રહ્યો હતો અને નેપોલિયનના વિજયમાં પોતાના પક્ષનો વિજય સમજી તેને આવકાર આપવા તૈયાર હતો. ખુદ ઇંગ્લંડમાં પણ આવો પક્ષ હોવાથી ટોરી પ્રધાનમંડળને ગમે તે ભોગે નેપોલિયનનો અને તેની સાથે સ્વતંત્રતાના વાતાવરણનો વિનાશ કરવાની અગત્ય લાગતી હતી.

મિત્રરાજાઓનાં સંયુક્ત સૈન્ય હવે હ્રાઇન નદી તરફ આવવા લાગ્યાં. નેપોલિયને આ વખતે તેની તમામ માનસિક શક્તિઓ જાગૃત કરી. વયનો ઘસારો લાગવાથી તેની ચંચળતા કાંઇક કમી થઇ હોય તોપણ અત્યારે તો સૌને તેનામાં ભરજુવાનીનું જોમ પ્રકટી નીકળેલું જણાતું હતું. હ્રાઇનથી પિરિનીઝ સુધીનો ફ્રાન્સનો પ્રદેશ યુદ્ધના વિશાળ કારખાના જેવો બની ગયો. વડી ધારાસભાએ નેપોલિયનને સલાહ આપવા માંડી કે ફ્રાન્સની સીમા તરફ શત્રુસૈન્ય ચાલ્યાં આવે છે એ શરમભરેલા સમાચાર પ્રજાને જાહેર ન કરવામાંજ ડહાપણ છે. તેણે તરતજ જવાબ આપ્યો કે " શા માટે સાચી હકીકતથી પ્રજાને અજાણી રાખવી જોઇએ ? વેલિંગ્ટન દક્ષિણે, રશિયા ઉત્તરે, અને પ્રશિયા, આસ્ટ્રિયા અને બાવેરિયા પૂર્વ દિશાએ તમારા ઉપર તલપી રહ્યાં છે. શરમ નથી આવતી ? દેશનો દરેકે દરેક મર્દ આજે લડવા તૈયાર હોવો જોઇએ. તમે ધારાસભાના સભાસદો હથિયાર ધારણ કરી પ્રજાને દાખલો આપો. આજે તો આખા દેશમાંથી યુદ્ધનોજ પડઘો ગાજી રહેવો જોઇએ તેને બદલે લોકો સલાહની બાયલી વાતો કરતા થયા છે ! "

[illegible]

[illegible] નેપોલિયને [illegible] રાજ્યની રાજધાની [illegible] તમામ [illegible] ઉઠાવી લીધા છે લોકોને [illegible] રાજાઓને [illegible] તેના દિલની ખાત્રી તો તેણે [illegible] એમાં હતી [illegible] આવનારી આતરેત [illegible] પ્રબળ [illegible] અર્થ નેપોલિયને [illegible] કર્યો અને [illegible] ધારણ કરી, [illegible] રાજાઓમાં [illegible] કર્યો તે પ્રયત્ન તેનો વ્યર્થ ગયો રાજાઓની મૈત્રી તેને ન મળી અને [illegible] તના ઉપરની મમતા કમી થઈ

ફ્રાન્સમા નિરાશા ફેલાઈ ગઈ હતી. એક [illegible] દરિયાના બારામાં દટાઈ ગયું અને બીજું જર્મનીના નેતાઓમાં તારાજ થઈ ગયું સૈન્યની ફરજીઆત ભરતી અને [illegible] કરથી પ્રજા હવે નીચોવાઈ ગઈ હતી એકલા પ્રજાસત્તાક ફ્રાન્સની સામે આખો યુરોપ [illegible] કેટલાએ વર્ષોથી કટિબદ્ધ થઈ રહ્યો હતો. હવે લડાઈ ચાલુ રાખવાનું ફ્રાન્સમાં બળ રહ્યુ ન હતુ ધારાસભાએ પણ ઉપરોક્ત કમિટીનો રિપોર્ટ મંજુર [illegible] અને ભલામણ કરી કે આપણે ફ્રાન્સની સીમા વધારવા માગતા નથી એમ જાહેર કરીને તેમને ભયમુક્ત કરવા અને તેમાંજ આપણી ખરી મોટાઈ રહેલી છે આ સાભળીને નેપોલિયનનું દિલ ઘણું દુભાયું ધારાસભાના [illegible] એવા પણ શબ્દો

હતા કે પોતાની સ્વતંત્રતાના રક્ષણને માટેજ પ્રજાનું લોહી રેડાય છે, એવી પ્રજાની ખાત્રી કરી આપવી.

છતાં પણ નેપોલિયન ફ્રાન્સનું ગૌરવ જાળવવાના આગ્રહને વળગી રહ્યો. તેણે પ્રજાના પ્રતિનિધિઓને કહ્યું, "દેશને માથે કેટલું સંકટ છે તે તમે જાણો છો. તમારી સલાહ માગવા હું કાયદા પ્રમાણે બંધાયલો નહિ છતાં પણ મેં તમને પૂછી જોયું. તમે તો મને મદદ કરવાને બદલે ઉલટા મારા માર્ગમાં વિઘ્નો નાખવા માંડયા. અત્યારે શત્રુને અટકાવવાનો તમારો ધર્મ છે. તેમ ન કરતાં તમે તેને માટે રસ્તો મોકળો કરી આપો છો. આવા અણીના વખતે રાજ્યતંત્રને નિર્બળ કરી દેવાનો તમને શો અધિકાર છે? હું જે સત્તા ધરાવું છું તે મને તમોએ આપી નથી. મને તે સત્તા ઇશ્વરે અને પ્રજાએ આપેલી છે. હું કેવી રીતે રાજ્યાસન ઉપર આવ્યો છું તે તમે ભૂલી ગયા? તે વખતે પણ ધારાસભા તો હતીજ. તેના મત મેળવવાની અગત્ય જો મને જણાઇ હોત તો હું મેળવી શકત; પણ તેમ ન કરતાં મેં દેશના એકે એક માણસનો મત માગ્યો હતો. રાજ્યાસન એટલે એક વ્યક્તિને માટે આખી પ્રજાએ સર્વાનુમતિથી બતાવેલી ઇચ્છા. મારી સાથે એકમત થઇને તમે મને ઘણીજ મદદ કરી હોત, છતાં કાંઇ ફિકર નહિ. મને મારા પોતાનાજ માણસો ફસાવશે નહિ તો હું ધારૂં છું કે ઇશ્વરની અને મારા સૈન્યની મદદથી હું આ મુશ્કેલીમાંથી પણ છૂટી જઇશ; અને જો હું નિષ્ફળ જઇશ તો તેને પરિણામે આપણા દેશપર જે જે વિપત્તિઓ પડશે તેના કારણભૂત તમેજ ગણાશો."

મિત્રરાજાઓ અને ફ્રાન્સમાંના તેમના રાજભક્ત મિત્રોની તો દાનતજ એવી હતી કે ગમે તે રીતે નેપોલિયન અને પ્રજા વચ્ચે અંતર પડાવવું અને તે પોતાની પ્રજાને અળખામણો થાય તેવો પ્રયત્ન કરવો. તે અર્થે આખા ફ્રાન્સના સામ્રાજ્યમાં નેપોલિયનની બદનક્ષીભરેલી કરોડો પત્રિકાઓ વહેંચવામાં આવી. આ કામ માટે ઈંગ્લંડે પોતાની તિજોરી ખુલ્લી મૂકી. મિત્રરાજાઓએ જાહેરનામાં અને ઉદ્ઘોષણાઓ દ્વારા લોકોને કહેવડાવ્યું કે અમે તો સુલેહશાંતિને માટે લડીએ છીએ; અને નેપોલિયન સત્તા વધારવાની તૃષ્ણાને લીધે લડે છે. અમે જનતાના અધિકારના રક્ષક છીએ; નેપોલિયન આપખુદ અને જુલ્મી રાજસત્તાના રક્ષણમાટે લડે છે. અમે તો હજી પણ સલાહ કરવા તૈયાર છીએ પણ સત્તાના મદથી છકી ગએલો નેપોલિયન તલવાર મ્યાન કરતો નથી. વળી તેમણે ફ્રાન્સની પ્રજાને ખાત્રી આપી કે અમારે તમારી સાથે કંઇ વેર નથી પણ જે માણસ પોતાના સ્વાર્થને ખાતર આખા યૂરોપને રુધિરપ્લાવિત કરી મૂકે છે તેની સાથેજ અમારો કલહ છે. આવાં જૂઠાણાં ઈંગ્લંડ, યૂરોપ અને અમેરિકાના લોકોએ પણ સાચાં માન્યાં અને હજી પણ તેની માઠી અસર લોકોના મન ઉપર રહી ગઇ છે.

કર્નલ નેપિયર પોતે વેલિંગ્ટનના સૈન્યમા સામેલ થઈને ફ્રાન્સ ઉપર ચઢાઇ કરવામાં મિત્રરાજ્યોનો સહાયક હતો. છતા તે પ્રમાણિકપણે જાહેર કરે છે કે ઉપલી વાતનો કેવળ જૂઠી છે મિત્રરાજાઓને સલાહ કરવીજ નહોતી તેમને તો માત્ર નેપોલિયન તરફ લોકોની ક્રોધવૃત્તિ જાગૃત કરાવવી હતી નેપોલિયન અને મિત્રરાજાઓ વચ્ચે જે સુલેહનો વિચાર ચાલતો તેમાં સામા પક્ષે 'શરૂઆતથીજ દગાબાજી કરવા માંડી હતી,' કારણ કે એક બાજુએ જ્યારે સલાહની સરતો ચર્ચાતી હતી ત્યારે બીજી તરફ ઇંગ્લંડનુ પ્રધાનમંડળ તેથી ઉલટીજ દિશાએ કામ કરી રહ્યું હતું

નેપોલિયને પોતાના એલચી કૉલેનકૉર્ટને બને ત્યાસુધી સલાહ કરવાની સત્તા આપીને સામા પક્ષની છાવણીમાં મોકલ્યો. પોતાનુ અનામત લશ્કર જે પાછળ હતું તે આવી પહોંચે તેટલો વખત લઈ લેવા માટે શત્રુપક્ષે સલાહ કરવાનો ઢોંગ કર્યો ફ્રાન્સનુ બળ ક્ષીણ થઇ ગયુ હતુ આ લડાઇઓમાં મિત્રરાજાઓને હાથે ફ્રાન્સનાં એટલાં તો માણસો માર્યાં ગયાં હતાં કે ત્યાંનાં ખેતરો પણ અણખેડ્યાં રહી જતાં હતાં, અને હજી બીજુ દશ લાખ માણસોનુ સૈન્ય તેની સરહદ લૂટવા ચાલ્યુ આવતુ હતુ, આવા સંયોગોમાં નેપોલિયન સલાહ કરવા રાજી ન હોય એ માનવા જેવુજ નથી, પરંતુ માનભંગ કરતાં મૃત્યુને વરવાનો તેણે મર્દને છાજે એવો નિશ્ચય કર્યો હતો

કૉલેનકૉર્ટને વળાવતી વખતે નેપોલિયને કહ્યુ હતુ કે "મારે સલાહ તો કરવી છેજ, પણ માનભંગ થાય એવી સરતો હુ કદી કબૂલ કરીશ નહિ જો સલાહની સરતો વાજબી અને કોઇ પણ પક્ષને અન્યાયકર્તા નહિ હોય તોજ તે સ્થાયી નીવડશે. નહિ આપી શકાય એવી માગણીઓ કરવી અને ફ્રાન્સનુ ગૌરવ અને ઇજ્જત ગુમાવ્યા વગર કબૂલ ન થઇ શકે એવી શરતો કરવી એનો અર્થ એજ કે મારી સામે પ્રાણાન્ત સુધીનુ યુદ્ધ."

કૉલેનકૉર્ટ લખે છે કે ફ્રાન્સના ખરેખરા શત્રુઓ તો ઇંગ્લંડ, આસ્ટ્રિયા, અને સ્વીડનનાં રાજ્યો હતાં નેપોલિયનનુ મૂળ ઉખેડી નાખવાનો તેમણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો તેથી સલાહ કરવાના સઘળા યત્ન ફોગટ ગયા. તેમણે બતાવેલી સરતો અમે જેમ જેમ સ્વીકારતા ગયા તેમ તેમ તેઓ વધારે આકરી માગણી કરતા ગયા અને એક મુશ્કેલીનો નીવેડો આવે કે તરત તેઓ બીજી ઉભી કરતા તેથી આખરે મે શહેનશાહને લખી દીધુ કે એમની દાનત સલાહ કરવાની છેજ નહિ. માત્ર આપણા ઉપર બધી બાજુએથી ચઢાઇ કરી શકાય તેની તૈયારી કરી લેવા માટેજ તેઓ સલાહ કરવાના બાના બતાવે છે

નેપોલિયનની ઇચ્છા એવી હતી કે પોતે રાજા થયો તે વખતે ફ્રાન્સનો જેટલો વિસ્તાર હતો તેથી ઓછો નજ થવા દેવો, કેમકે બીજાં રાજ્યોને મુકાબલે તે નબળુ

પડી જઇ ભવિષ્યમાં માર્યું જાય. તે કહેતો કે ફ્રાન્સનું રાજ્ય મારા હાથમાં આવ્યું તે વખતે જેવું હતું તેવું તો મારે મૂકી જવુંજ જોઇએ; અને જો સામો પક્ષ તેટલું પણ રહેવા દેવા નહિ ઇચ્છે તો મારે માટે ત્રણ રસ્તા છે—લડીને જીવવું; લડતાં લડતાં આગરૂભેર મૃત્યુ માગી લેવું અથવા જો પ્રજાની મરજી હોય તો રાજ્યાસન છોડી દેવું. મને રાજ્યાસનનો મોહ નથી અને સ્વમાનનો ભોગ આપીને તો હું તે કદી પણ નહિ ઇચ્છું.

ફ્રાન્સના આ વિપત્તિના વખતમાં કેટલાક સંપૂર્ણ નિઃસ્વાર્થપરાયણતાનાં અને સ્વદેશપ્રેમનાં ભવ્ય દૃષ્ટાંતો પણ નજરે પડે છે. કાર્નો નામે એક ગૃહસ્થ જે તેના પ્રમાણિકપણામાટે જાણીતો હતો તેણે પોતાના પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રના સિદ્ધાંતોને વળગી રહી રાજાની સેવા કરવા ના પાડી અને નેપોલિયન સાથે અસહકાર કરીને ચાલ્યો ગયો, અને અપ્રસિદ્ધપણે ગરીબાઇમાં દહાડા પસાર કરતો રહ્યો. નેપોલિયનને તેના ગુણની કદર હતી તેથી તેણે એક માયાળુ પત્ર સાથે કાર્નોને પૂરતું પેન્શન મોકલ્યું. ત્યાર પછી વર્ષોનાં વર્ષો વહી ગયાં. નેપોલિયન અને ફ્રાન્સ ઉપર વિપત્તિનાં વાદળ ઘેરાવા લાગ્યાં, અને તેના પક્ષમાં ઉભા રહેવું એ પણ જોખમભરેલું મનાતુ હતું. તે વખતે સાઠ વર્ષનો વૃદ્ધ કાર્નો રાજા સાથેનો અસહકાર બાજુએ મૂકીને સ્વદેશના રક્ષણમાટે સજ્જ થઇ ગયો. નેપોલિયને તેને એન્ટવર્પનો બચાવ કરવા મોકલ્યો અને તે કાર્ય તેણે અતિ ઉત્તમ રીતે બજાવી પોતના અનેક ગુણોનુ દર્શન કરાવ્યું.

નેપોલિયનના શત્રુઓએ તેને અપ્રિય કરવા માટે જૂઠી પત્રિકાઓ દેશમાં બધે વહેંચી તે છતાં ફ્રાન્સના ઘણા જિલ્લાના લોકો ઉપર તેની અસર થવ પામી ન હતી. તેઓ ઉલટભેર શસ્ત્રની માગણી કરવા લાગ્યા અને કોઇ પણ વખતે દુસ્મનો સાથે મુકાબલો કરવા તૈયાર થઇને આજ્ઞાની રાહ જોતા ઉભા. જેકોબિન પક્ષના આગેવાનોએ ઇચ્છા દર્શાવી કે જો અમારા વક્તાઓને બોલવાની, લેખકોને લખવાની, અને ગાનારાઓને રસ્તામાં યુદ્ધગીતો ગાવાની રજા આપવામાં આવે તો રાજ્યવિપ્લવ વખતે અમે કર્યું હતુ તે પ્રમાણે આ વખતે નીચલા વર્ગના લોકોના ઝનુની સ્વભાવને અમે સારી પેઠે ઉસ્કરી મૂકીએ. નેપોલિયને તેમનું કહેવું સાંભળી લીધા પછી એક પળવાર વિચાર કર્યો અને દૃઢતાપૂર્વક જવાબ આપ્યો, “ના, તેમ નહિ બને. ખરેખરી લડાઇ લડીને હજી મારે માટે ઉગરવાનો સંભવ છે ખરો, પણ ઝનુની ગુંડાશાહીના સરદારોની પાસેથી તો હું સલામતીની જરાએ આશા રાખતો નથી. તેઓ અને રાજશાસન વચ્ચે, ઝનુની મંડળો અને પ્રધાનમંડળો વચ્ચે કશો સંબંધ હોઇ શકેજ નહિ. મારી પડતી થાય તો ભલે થાય પણ જે વિપ્લવમાંથી મેં મારા દેશને ઉગાર્યો છે તેમાં હું તેને ડૂબવા નહિ દઉં.”

સ્વીડનનો પદભ્રષ્ટ થએલો રાજા ગુસ્ટાવસ જે નેપોલિયનને “પશુ” કહેતો

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ઉત્તર અને પૂર્વ તરફ જ્યારે [illegible] ફતેહ મેળવતું જતું હતું [illegible] તે વખતે દક્ષિણ દિશાએથી ફર્ડિનન્ડ [illegible] સ્પેનમાંથી [illegible] નેપોલિયને ત્યાંના રાજકુમાર ફર્ડિનન્ડને કેદ કર્યો અને તેને સ્પેનની ગાદી [illegible] ભાઈ જોસેફને [illegible] નાખ્યો. આ [illegible] ફર્ડિનન્ડ [illegible] પોતાની [illegible] કરી [illegible] પણ તેના સ્થાને [illegible] એ [illegible] મેક્સિકો, [illegible] અને [illegible] રાજા તરીકે [illegible] નેપોલિયનનો ભાઈ જોસેફ [illegible] પરંતુ તમામ સંસ્થાનોએ સ્પેનના રાજા તરીકે સ્વીકાર્યો હતો તેના હાથ નીચે જો એ દેશ [illegible] થઈ ગયો હોત તો [illegible] સ્વાતંત્ર્ય [illegible] પણ [illegible] આપીને તેને એક [illegible] હાથમાંથી [illegible] ફર્ડિનાન્ડ જેવા અત્યાચારી રાજાને સ્વાધીન કરી દીધો ત્યારથી તેની [illegible] થઈ છે જ્યારે [illegible] નાપાર્ટ નેપોલિયનની પડતી પછી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં આવી રહ્યો હતો મેક્સિકોની પ્રજાએ તેને પોતાનો રાજા થવા વિનતિ કરી, પણ તેણે જવાબ આપ્યો—

મેં બે રાજ્યના મુકુટ પહેર્યા છે અને ત્રીજો પહેરવાની ઇચ્છા નથી હું જ્યારે સ્પેનનો રાજકર્તા હતો તે વખતે જેઓ મારી સત્તા સ્વીકારતા ન હતા, તેઓ આજે હું દેશનિકાલ થયેલો છું તે છતાં મને રાજ્યાસન આપવા આવે છે એ મને પરમ સંતોષનું કારણ છે પણ હું માનું છું કે રાજ્યાસન પદ્ધતિથી તમે સુખી નહિ થાઓ અમેરિકા માટે પ્રજાતંત્રની ઉત્તમતાની મને દિનપ્રતિદિન ખાત્રી થતી જાય છે તેને ઈશ્વરની અમૂલ્ય બક્ષિસ તરીકે જાળવી રાખજો. તમારી અંદર અંદરની વ્યવસ્થાનો અંત નિકાલ લાવજો અને વોશિંગ્ટન જેવી લાયકાતવાળા કોઈ સજ્જનને તમારા પોતામાંથી ચૂંટી તેને પ્રમુખપદ આપજો.”

આમ કરતાં કરતાં જ્યારે માસની આખર આવી ફ્રાન્સના શહેનશાહી પ્રજાતંત્રની પાયમાલી કરવા માટે દશ લાખ માણસોનું સૈન્ય ઉત્તર પૂર્વ અને દક્ષિણેથી ચાલ્યું આવવા લાગ્યું સૈન્યનો આવો વિશાળ સમુદાય જગતમાં બીજે ભાગ્યે

[illegible]

प्रकरण ५१ मु–पारिस शरण थयुं

ने १७१४ना જાન્યુઆરીની ૨૪ મી તારીખે નેપોલિયને પોતાના રાજ્યના મુખ્ય દરબારીઓનો મેળાવડો કર્યો તેમની સમક્ષ એક ટુંકા ગભીર અને હૃદયદ્રાવક ભાષણસહિત રાણી મેરિયા લૂઈસાનો રાજ પ્રતિનિધિ તરીકે અભિષેક કરાવ્યો અને તેની પાસે રીતસરના સોગદ લેવડાવ્યા આ પ્રસગનુ તેનુ ભાષણ સાભળી ઘણાની આખો ભરાઇ આવી હતી અભિષેકક્રિયા પૂર્ણ થઇ રહ્યા પછી તેણે સૌની વિદાય લેતા કહ્યુ, " ગૃહસ્થો ! આપણે કદાચ ફરી મળીશુ "

ત્યાર પછી તેણે પોતાના તમામ ખાનગી પત્રો બાળી નાખ્યા, સ્ત્રીપુત્રને પ્રેમથી છેલ્લીવારનું આલિગન દઇ લીધુ અને બીજે દિવસે સવારના ત્રણ વાગે રાજ મહેલ છોડી છાવણી તરફ ચાલતો થયો. આ તેમનો આખરનો સમાગમ હતો ફરીથી તે સ્ત્રીનુ તેમજ પુત્રનુ મો જોવા પામ્યો નહિ

મિત્રરાજાઓનાં સૈન્ય હવે ર્‍હાઇન નદી ઓળગીને અબાધ્ય ગતિથી આગળ વધતા હતાં માર્ગમાં એ રાજાઓએ અતિશય ત્રાસદાયક જાહેરનામુ પ્રગટ કર્યું કે જે કોઇ પણ સવાસી વસ્ત્ર ધારણ કરીને પોતાના દેશનો બચાવ કરતો પકડાશે તો તેને ધાડપાડુની માફક ગોળીબારથી ઠાર કરવામાં આવશે અને જે કોઇ ગામ જરા પણ સામે થવા પ્રયત્ન કરશે તેને બાળીને તારાજ કરવામાં આવશે. લોકહાર્ટ જેવા અગ્રેજને પણ કબૂલ કરવુ પડે છે કે 'આ જાહેરનામાવડે મા નુસજાતના અતિ પવિત્ર અને સનાતન હક્કોનુ ખૂન કરવામાં આવ્યુ હતુ "

નેપોલિયને ઘોડાગાડીમાં સો માઇલની મુસાફરી કર્યા પછી તેણે બ્લુચરના રશિયન સિપાઇઓની ટુકડીઓને વિખેરી નાખી. ત્યાથી પચાસ માઇલ દક્ષિણે ટ્રોય આગળ બ્લુચરનુ મજબૂત સૈન્ય પડયુ હતુ તેથી તેને મારી હઠાડવા નેપોલિયન જમલને માર્ગે થઇને બરફ અને વરસાદની ઝડીની વચ્ચે દોડી ગયો કાદવમાં તોપો ખસડાય નહિ છતાં સિપાઇઓમા અજાયબ જેવો ઉત્સાહ વ્યાપી ગયો માર્ગમ ગામડાંના લોકો પણ પ્રેમ અને આભાર દર્શાવવા ચૂક્તા નહિ. તા. ૨૯ મીએ બપોર

નેપોલિયને પોતાના વીશ હજાર સિપાઇઓ બ્લુચરના સાઠ હજારની સામે ગોઠવી દીધા. શત્રુસૈન્ય બ્રિયેનના કિલ્લા અને ટેકરીઓવડે સુરક્ષિત હતું. આજ જગ્યાએ નેપોલિયન બાળપણમાં ભણ્યો હતો. તે વખતનાં સ્મરણોને તાજાં કરાવનાર પરિચિત સ્થળ તરફ તેની પળવાર નજર નાખી અને સિપાઇઓને તેમનાં ભીનાં કપડાં સૂકવવાની પણ રજા ન આપતાં વગર વિલંબે યુદ્ધ શરૂ કર્યું. સાંજ પડવા પહેલાં તો બ્લુચરને નાસવું પડ્યું. ત્યાંથી થોડા માઇલને અંતરે સ્વાર્ઝનબર્ગનો પડાવ હતો તેની સાથે જોડાઇ જવા બ્લૂચર નાઠો.

બીજે દિવસે તેઓ બેઉ ભેગા થયા અને બ્રિયેનથી નવ માઇલને અંતરે દોઢ લાખ સિપાઇઓસહિત તેમણે નેપોલિયન ઉપર આક્રમણ કર્યું. નેપોલિયન ઘણી મુસ્કેલીએ ત્યાં આગળ માત્ર ચાળીશ હજાર સિપાઇઓ ભેગા કરી શક્યો. આખો દિવસ શૌર્ય અને દૃઢતાસહિત આટલા મોટા સૈન્ય સામે ફ્રેન્ચો પોતાનો બચાવ કરતા ઉભા રહ્યા. સાંજ પડી ત્યારે અંધારાનો લાભ લઇને નેપોલિયને પોતાના છ હજાર બહાદુર સિપાઇઓ ગુમાવી ટ્રોયનો આશ્રય લીધો. રશિયા અને પ્રશિયાના નૃપતિઓ પાસેની ટેકરી ઉપરથી પોતાના હરિફની હાર જોઇને ખૂબ ખુશ થયા અને બ્લૂચરે તે રાત્રિ દારૂના ઉપરાઉપરિ સીસા ગટગટાવવામાં ગાળી. નેપોલિયનની મુંઝવણનો હવે પાર ન હતો. તેના સૈન્ય કરતાં અનેકગણાં સૈન્યો જૂદી જૂદી દિશાએથી પારિસ તરફ ચાલ્યાં આવતાં હતાં. નવી નવી વિપત્તિઓના સમાચાર પળે પળે તેને મળ્યાજ કરતા હતા. હજી તેના અને મિત્રરાજાઓ વચ્ચે વિષ્ટિ ચાલતી હતી. તેણે કૉલેનકૉર્ટને વાજબી સરતે સલાહ કરી નાખવા લખ્યું.

પણ તેના શત્રુઓને તો સલાહ કરવીજ ન હતી. તેમને તો લોકોના મન ઉપર એટલીજ અસર પેદા કરવી હતી કે નેપોલિયન સલાહ કરવા રાજી નથી; બાકી અમે તો રાજી છીએ. તેથી તેમણે એવી સરતો બતાવી કે તે કબૂલ કરતાં નેપોલિયનને સ્વમાન ગુમાવવુંજ પડે. તેમણે જણાવ્યું કે નેપોલિયન ગાદીએ બેઠો તે વખતે ફ્રાન્સની જે સીમા હતી તેટલીજ રહેવા દઇ બાકીનો પ્રદેશ તેણે છોડી દેવો. એમ કરતાં ફ્રાન્સની ઇજ્જત જાય. તેનું બળ ઘટે; કેમકે એજ અરસામાં પોલેન્ડને ફોલી ખાઇને રશિયા, જર્મની અને આસ્ટ્રિયા પુષ્ટ થયાં હતાં; અને ઇંગ્લંડે મરાઠા અને ટીપુનાં રાજ્યો સ્વાહા કર્યાં હતાં; છતાં તેણે પુષ્કળ વિચાર કરી જોયો. વિપત્તિ તેના માથા ઉપર બરફના ડુંગરની પેઠે ધસી આવતી હતી. તેના સરદારો પણ સુલેહ કરવાનીજ સલાહ આપ્યા કરતા હતા. તેના ભાઇ જોસેફે પણ લખ્યું કે આવા સંજોગોમાં સલાહ કરવામાં નામોશી નથી. ગાદીનો ત્યાગ કરીને તમે અનેક જાનોનો બચાવ કરી શકશો. આખરે તેણે એ સરતો કબૂલ પણ કરી અને સુલેહ કરવાની કૉલેનકૉર્ટને સૂચના આપી.

પણ સલાહ કરવાને મિત્રરાજ્યોને [illegible] વિચાર ન હતો. તેમનું હવે એવી માગણી કરી કે [illegible] રહેવા દઈ વધારાનો પ્રદેશ તેણે છોડી દેવો. આ શરત જો નેપોલિયન [illegible] સ્વીકારે એવી હતી. [illegible] જીતીને [illegible] " હું [illegible] અને [illegible] એમ આ [illegible]

મિત્રરાજ્યોની પુરુષોનો પાર ન રહ્યો. ફ્રાન્સની [illegible] કરવા તૈયાર [illegible] નેપોલિયન [illegible] તેમને [illegible] સ્વાર્ઝનબર્ગ [illegible] પારિસ [illegible] જવાની તેની ધારણા હતી.

સેન નદીથી ઉત્તરે પચાસ માઈલને અંતરે માર્ન નદીની ખીણ આવેલી છે. એ બે નદીઓ પારિસ નજીક એકી થાય છે. એ નદીની ખીણમાં થઈને બ્લુચર સીત્તેર હજાર સિપાઈઓ સાથે પારિસ તરફ આવતો હતો. તેની આગળ [illegible] નહિ. નેપોલિયનની સેનામાં [illegible] હતી. [illegible] અને [illegible] ઉત્તરેથી ચાલ્યા આવતા હતા. બ્લુચર અને સ્વાર્ઝનબર્ગ પૂર્વ દિશાએ પારિસની નજીક આવી લાગ્યા હતા. ઈંગ્લાંડનો [illegible] ફ્રાન્સના [illegible] શહેર ઉપર [illegible] હતો અને તેના [illegible] નાખતો હતો. નેપોલિયનના મંત્રીઓ પણ હાથ ધોઈ બેઠા. તેઓ એમજ કહેવા લાગ્યા કે દુશ્મનો જે માગે તે આપીને પણ આ વખતે સલાહ કરી લો.

આવા અસાધારણ સંકટના પ્રસંગમાં નેપોલિયને બતાવેલી દૃઢતા ખરેખર ભવ્ય અને અલૌકિક છે. તેમની આજીજીનો તેણે શાંતિપૂર્વક જવાબ આપ્યો કે—

'ના, ના, એમ નહિ બને. હમણાં સલાહનો વિચાર પણ તમને ન આવવો જોઈએ. હું હમણાંજ બ્લૂચરને મારી હઠાવું છું. તે પારિસના રસ્તાપર છે. કાલે કે પરમ દિવસે તેને જરૂર મારી હઠાવીશ. એમાં મને ફત્તેહ મળશે તો બધી બાજી પલટાઈ જશે. પછી શું થાય છે તે જોઈશું."

તેણે અગાઉ ઘણીવાર ખરેખરા પરાજયને પૂરેપૂરા વિજયના રૂપમાં પોતાના અદ્ભુત દાવપેચવડે ફેરવી નાખ્યો હતો. તેવો દાવ તેણે આ વખતે પણ અજમાવ્યો. સ્વાર્ઝનબર્ગને ખાળવા માત્ર [illegible] હજાર માણસો તેણે આગળ રહેવા દઈ [illegible] હજાર માણસો લઈને માર્ન નદીની ખીણ તરફ પવનવેગે દોડ્યો. ૧૦ મી ફેબ્રુઆરી એ સવારના પહોરમાંજ વાવાઝોડાના ઝપાટાની માફક ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ નાસ્તો ખા

રશિયનો ઉપર તૂટી પડયા. થોડીવારમાં તેમનો મધ્યભાગ તૂટયો અને તેમની બેઉ પાંખોને વારાફરતી વિખેરી નાખી નેપોલિયને એક રમતની માફક એ આખા સૈન્યની ધૂળધાણી કરી નાખી; પણ તેની પાસે અનામત લશ્કર નહિ હોવાથી શત્રુની પૂંઠ પકડાઇ નહિ. બીજે દિવસે બ્લૂચર પોતાના નાસતા લશ્કરમાંથી સાઠ હજાર માણસો એકઠાં કરીને પાછો બીજીવાર લઢવા આવ્યો; પણ તેને બીજીવાર પણ સખત હાર મળી. આ વિજયથી ફ્રેન્ચોમાં નવું જોર આવ્યું અને નેપોલિયનને પણ થયું કે વખતે બગડી ગએલી બાજી સુધરી પણ જાય.

નેપોલિયન જ્યારે આ રીતે પોતાના ઉપર આવી પડેલી વિપત્તિનાં વાદળ વિખેરતો હતો તે વખતે ટ્રોય નગરના કેટલાક વફાદાર રાજભક્તો ઝાર અલેકઝાંડરને વિનવવા ગયા અને પ્રાર્થના કરી કે વગર વિલંબે બુર્બોન વંશી રાજાના હકદાર વંશજને ફ્રાન્સના રાજા તરીકે જાહેર કરવા કૃપા કરો. એજ ગૃહસ્થોને નેપોલિયને દેશવટામાંથી છોડવ્યા હતા અને જેમને એકવાર ખાવાના પણ સાંસા પડતા હતા તેમને તેમની અસલી જમીનો પાછી આપી આબાદ કર્યા હતા. એ ઉપકારનો તેઓ આજે આવો બદલો વાળતા હતા. ઝારે તેમને ઝાંકું આપ્યું અને કહ્યું કે તમને હું ટેકો દઉં છું પણ લડાઇના મામલા એવા છે કે આજે જીતેલો કાલે હારી જાય અને તમારા જેવા સુપાત્ર માણસો નાહક માર્યા જાય.

દશ દહાડામાં નેપોલિયન પાંચ લડાઇઓ જીત્યો તોપણ હજી શત્રુસૈન્યનો મુખ્ય પારિસ તરફ આગળ વધતો હતો. તેની આ વખતની શક્તિ અને ચપળતા જોઇ અગાઉના મહાન સેનાપતિઓ ઝાંખા પડી જાય છે. બ્લૂચરને મારી હઠાવી [illegible] સેનની બીજી તરફ વળ્યો અને એક દિવસમાં ચાલીશ માઇલની [illegible] પારિસથી [illegible] માઇલને અંતરે શત્રુને ખાળવા માટે બહાદુરીથી ઉભો [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

' મે [illegible] તેનો [illegible] થયો નથી. [illegible] મળી [illegible] એટલી [illegible] થયા કરે છે '

પોતાની પાસે જેટલા માણસો હતા [illegible] નેપોલિયનના [illegible] બુદ્ધિ [illegible] વધારે મારી તૈયારી કરી રહેલા ત્યાંસુધી વખત મેળવી લેવા મુલાકાત કરવાનો ફરી પાછા બહાનાં [illegible] ઓસ્ટ્રિયન લશ્કરે તો જર્મનીમાંથી પાછા હઠી જવાની સલાહ આપવા માંડ્યા. નેપોલિયને એ [illegible] તે સમયે ઓસ્ટ્રિયાના રાજાને પત્ર લખ્યો. તેમાં તેણે [illegible] યુદ્ધ [illegible] કર્યો. નેપોલિયને તેમની માગણી સ્વીકારી યુદ્ધવિરામ જાહેર કર્યો

૧ ત્યાંથી તે ગ્રીપ ગયો. લોકો તેનો સત્કાર કરવા રસ્તામાં ટોળાબંધ ઉભા હતા. તેના હાથને ચુંબન કરવા-તેના પોષાકનો સ્પર્શ કરવા લોકોમાં પડાપડી થતી હતી. નગરમાં દાખલ થતાંજ તેણે પેલા અતિ રાજભક્ત ગૃહસ્થોને પકડી મંગાવ્યા અને એવા દેશદ્રોહીઓ ઉપર દાખલો બેસાડવા માટે તેમને ફાંસીને લાકડે લટકાવી દીધા

એક બાજુએ જ્યારે સુલેહના કોલકરાર ઉપર ચર્ચા ચાલતી હતી તે વખતે રશિયા પ્રશિયા અને ઓસ્ટ્રિયાના રાજાઓ તથા અંગ્રેજ એલચીઓ નવેસરથી લડવાનો પાઠ પઢતા હતા. અંગ્રેજ પ્રધાનો સાફ કહેતા કે ફ્રાન્સ તેના રાજાઓને નહિ સ્વીકારે ત્યાંસુધી સુલેહની આશાજ ફોકટ છે આમ નકાર કર્યા છતાં સુલેહ નહિ કરવાનો દોષ તેઓ નેપોલિયન ઉપર મૂકતા હતા તેમના કૃત્યથી તેઓ પોતે પણ મનમાં શરમાતા હતા અને તેથી ફ્રાન્સ ઉપર ચઢાઈ કરવાનો ખરો હેતુ તેમનાથી જાહેર થતો નહિ તેમણે પોતાના સૈન્યના બળથી બુર્બોન વંશી અઢારમા લુઈને ગાદીએ બેસાડ્યા પછી પણ તેઓ બેધડક એમજ કહેતા કે ફ્રાન્સની સ્વતંત્રતા ઉપર તરાપ મારવાનો અમારો લેશમાત્ર પણ વિચાર નથી એ પછી થોડીજ મુદતમાં ફ્રાન્સની પ્રજાએ પાછો તેને હાંકી મૂક્યો કે તરતજ પાછા બધા રાજાઓ ભેગા થઇ

ગયા અને ફ્રાન્સના પુત્રોને મારી, છુંદી, કચરી એના એ રાજાને ગાદીએ બેસાડ્યો ત્યારેજ જંપ્યા ! સ્વતંત્રતાનું ઉપાસક ઈંગ્લંડ આ પાપયજ્ઞમાં બ્રહ્માને પાટલે બેઠું. પચ્ચીશ વર્ષસુધી આખા યૂરોપને લોહીથી ખરડી નાખ્યો અને જેણે યૂરોપના સંયુક્ત રાજાઓની સામે એકલે હાથે વીશ વર્ષ સુધી પોતાના દેશની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કર્યું તેની બહાદૂરી અને સ્વદેશપ્રીતિને ન્યાય આપવાને બદલે ઉલટા તેના ઉપર અનેક જૂઠા આક્ષેપો મૂકયા, પણ હવે એ જમાનો વીતી ગયો છે. હવે પ્રજાએ ભૂતકાળના ઇતિહાસની તુલના કરવામાં પોતાનો હક્ક સ્થાપિત કર્યો છે. આપણુદ રાજાઓએ કરેલો અન્યાય તેઓ જરૂર ધોઈ નાખશે; એટલુંજ નહિ પણ ધોઇ નાખ્યો છે. દરેક દેશની પ્રજાના અંતઃકરણમાં નેપોલિયનને તેને લાયકનું રાજ્યાસન મળી ચૂક્યું છે.

મિત્રરાજાઓએ નેપોલિયનને ગુંચવણમાં નાખવા પોતાના સૈન્યોના બે ભાગ કરી નાખ્યા. એક ભાગને લઇ બ્લૂચર માર્ન નદીની ખીણમાં થઇ પારિસ તરફ ઝડપથી જાય અને બીજો ભાગ લઇ સ્વાર્ઝનબર્ગે સેનની ખીણમાં ચાલ્યા આવવું, એવી યોજના ઘડી. સ્વાર્ઝનબર્ગને ખાળવા ટ્રૉય આગળ દશ હજાર સિપાઇઓ રહેવા દઈ ત્રીશ હજાર માણસોસહિત નેપોલિયન બ્લૂચર તરફ દોડયો. વારંવાર માર ખાઈને હેબક ખાઇ ગએલા પ્રશિયનો નાઠા. હજી નેપોલિયનના નામનો એટલો કરપ હતો કે એક લાખ માણસો તેના ત્રીશ હજાર થાકયાં પાક્યાં માણસો આગળ ઉભાં પણ ન રહ્યાં.

બ્લૂચર માર્ન ઓળંગીને નાઠો અને જતાં જતા નદીનાળાંપરના પૂલ બાળતો ગયો. નેપોલિયને નવા પૂલ બંધાવી તેની પૂંઠ લીધી; અને અજબ ચાતાઇભરેલા હિલચાલવડે તેને એવો અકળાવી નાખ્યો કે તેણે બચાવની આશા છોડી. [illegible] ઉત્તરેથી બળવાન લશ્કર લઇને બર્નાડો આવી પહોંચ્યો. તેમના એક લાખની [illegible] નેપોલિયને પચીશ હજાર ગોઠવ્યા. તેનું આક્રમણ એવું જબ્બર હતું કે શત્રુના તોપખાનાનો પ્રચંડ માર છતાં તેણે દુશ્મનોને ગભરાવ્યા; પણ આટલી મોટી [illegible] સામે એકલી હિંમત કામ ન આવી, તોપણ શત્રુઓ ટકી રહેવા [illegible] કરી ન શકયા. અંધારૂં થતાં ફ્રેન્સનો નેપોલિયને આશ્રય લીધો. શત્રુથી [illegible] ન લેવાઇ.

સ્વાર્ઝનબર્ગે નેપોલિયનને બ્લૂચરની પાછળ રોકેલો જોઇ સેનની ખીણમાં [illegible] પારિસ તરફ બે લાખ માણસો લઇને ચાલવા માંડ્યું. [illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

નેપોલિયન [illegible] મારું [illegible] જેવા [illegible]
[illegible] ફરીથી [illegible] સિપાઈઓ [illegible]
[illegible] નેપોલિયન [illegible] સિપાઈઓ !
[illegible] હું [illegible] આગળ !'

તેનો જનૂનીનો અને અતિશય [illegible] અવાજ સાંભળી સિપાઈઓ પાગલ જેવા અને તરતજ [illegible] ગોઠવાઈ [illegible] નેપોલિયન હાથમાં તલવાર [illegible] તેમની આગળ ચાલવા લાગ્યો અને " [illegible] ' ના પોકાર કરતા એક હજાર ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ ૭ હજાર [illegible]પર તૂટી પડ્યા અને તેમને ભાગી [illegible] દરેક ઠેકાણે [illegible] સંખ્યામાં [illegible] થયા કરતો હતો. [illegible] ઉપર અધિકાર [illegible] ત્યારે નિર્બળ બની ગએલી ફ્રેન્ચ સેનાએ એક ગામનો આશ્રય લીધો. [illegible] તરફ કૂચ કરવાની નેપોલિયનની અતિ સાહસિક યોજનાથી મિત્રરાજ્યો એટલા બધા ડરી ગયા કે તેમણે મા[illegible] નદીપર આવેલા [illegible] ગામ આગળ પોતાના તમામ સૈન્ય એકત્ર કરવાનો વિચાર કર્યો. [illegible] અને [illegible] પણ પાછા ફરીને ત્યાં આવ્યા.

બીજીવાર તેમણે પોતાના સેનાપતિઓની સભા બોલાવી. તેમને નેપોલિયનનો એટલો તો ડર લાગી ગયો હતો કે ઘણાએ [illegible] સુધી પાછા હઠી જવાનો આગ્રહ કર્યો કેમકે નહિ તો નેપોલિયન સીધો જર્મનીમાં ઘુસી [illegible] પોતાના ત્યાં આગળ

ઘેરાયલા લશ્કરને છોડવે અને નવા જુની કરી નાખે. કેટલાકે ગમે તેમ થાય તોપણ સીધા પારિસ તરફજ જવું એવી સલાહ આપી. તેમની છાવણી નેપોલિયનથી [illegible] માઇલ ઉત્તરે હતી. માર્ચની ૨૫ મી તારીખે તેમણે માર્ન નદીની બાજુમાં [illegible] પોતાનાં એકત્ર કરેલાં સૈન્યને પારિસ તરફ ભરતીના પૂરની માફક છોડી મૂક્યાં. નેપોલિયન પારિસથી ત્રણસેં માઇલ દૂર હતો. તેણે સેનની બાજુમાં [illegible] કૂચ કરી શત્રુઓની સાથેજ પારિસ પહોંચી જઇ [illegible] આગળજ [illegible] યુદ્ધ ખેલવાનો નિશ્ચય કર્યો ચાલવા માંડયું. સૈન્યને કુચ કરવાનો હુકમ આપી તેણે પોતાની ઓરડીનાં બારણાં બંધ કરી નકશા તપાસવા માંડયા.

કોલેનકોર્ટ કહે છે કે " આ બીજી ભયાનક રાત્રિ પસાર થઇ. એક શબ્દ પણ કાઢયો તેની સાથે બોલાતો નહિ. તેની દુઃખથી રૂંધાઇ ગએલી છાતીમાંથી ઉંડા નિ:શ્વાસ નીકળી જતા હતા. તેની શ્વાસ લેવાની શક્તિ પણ ચાલી ગઇ હોય એમ દેખાતું હતું. અરે ભગવાન ! તેને કેટલું દુઃખ થતું હશે ! "

પારિસના રક્ષણનો ભાર જોસેફ બોનાપાર્ટને માથે હતો. તેના તરફ નેપોલિયને સ્વાર ઉપર સ્વાર દોડાવ્યા, અને તેને ઘણાજ આગ્રહભર્યા શબ્દોમાં લખ્યું કે [illegible]

[illegible]

[illegible] હતા. [illegible] નગર [illegible] કરી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] વખતે [illegible] [illegible] [illegible] મેળવી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] મારીશ [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પાછી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેમાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] માર્મોં [illegible] [illegible] તલવાર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેની [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હતો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] માર્મોં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] મુખ્ય [illegible] [illegible] અને મુખ્ય અધિકારીઓ [illegible] [illegible] [illegible] ગામમાં [illegible] [illegible]

ત્રણ વાગ્યાને સુમાર ખૂબસુરત [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પડેલો તો નહિ જવાની ટેક લઈ બેઠો. તેનામાં તેના બાપના જુસ્સો હતો. તે ગુસ્સાથી [illegible] બોલ્યો. એ દુશ્મનો મારા બાપાજીનો તખ્ત લેવા માગે છે. હું તો આખિર સુધી બાપાજીની ગેરહાજરીમાં હું રાજા છુ."

મિત્રરાજ્યોની તોપો પારિસની [illegible] ટેકરીઓ ઉપર ગોઠવાઈ ગઈ હતી અને શેરીઓમાં ગોળા [illegible] પડતા હતા. જેનેકે [illegible] [illegible] છોડી અને નિરુપાયથી નગરવાસીઓ [illegible] [illegible] તેણે [illegible] [illegible] મદદની મા[illegible]. તેજ વખતે માર્મોં નામીં હતાશ થઈને જ્યુસેફને એવી મતલબનો પેગામ મોકલ્યો હતો. તોપોના મુખમાંથી વરસતા અગ્નિની અસરે ધાનાથી [illegible] [illegible] રાજદ્રોહ [illegible] ત્યારે જ્યુસેફને એ પેગામ પહોંચ્યો હતો. દરમ્યાન માર્મોં નગર તરફ પાછો હટતો હતો. તેનો એક હાથ ઘાયલ થયો હતો અને બીજો [illegible] [illegible] ગોળાથી ફાટી તૂટી નકામો બની ગયો હતો.

દરમ્યાન નેપોલિયન [illegible] અંધારી રાતે પારિસ તરફ દોડ્યો આવતો હતો. માર્ગમાં તેને કોઈ મળતુ નહિ [illegible] [illegible] હતો. દરેક ક્ષિતિજ [illegible] તારાઓથી ઝળહળી રહ્યું હતુ. રાત્રિના બારના ટકોરા વાગતા હતા તે વખતે નેપોલિયન લાફૂર નામે ગામમાં દાખલ થયો. ત્યા આગળ તેને ફ્રાન્સ તરફ જતા છૂટા છવાયા સિપાઈઓ મળ્યા.

નેપોલિયને પૂછ્યું, "આમ કેમ ? તમે પારિસ તરફ કેમ જતા નથી ?"

જનરલ બેલિયાર્ડે અંધારામાં શહેનશાહનો પરિચિત અવાજ ઓળખ્યો. તેણે કહ્યું, "પારિસ શરણ થયું છે. કાલે સૂર્યોદય પછી બે કલાકે શત્રુઓ નગરમાં પેસશે. આ સિપાઇઓ મામોં અને મોર્ટિયરના વિખરાયલા સૈન્યનાં અવશિષ્ટ માણસો છે. તેઓ આપના સૈન્યમાં સામેલ થવા ફોન્ટેન્બ્લો તરફ જાય છે."

આ સમાચારથી નેપોલિયનના ઉપર વજ્રપાત થયો. એક પળવારસુધી સંપૂર્ણ ચૂપકી ફેલાઇ. સંતાપથી નીપજેલા ઠંડા પરસેવાનાં ટીપાં તેના કપાળ ઉપર તરી આવ્યાં. પછી તે ઉતાવળે પગલે આમતેમ ખૂબ આંટા મારવા લાગ્યો; અને જાણે પોતાનેજ પૂછતો હોય તેમ સામા માણસના ઉત્તરને માટે જાણે થોભ્યા વગર ઉપરા ઉપરિ સવાલ પૂછવા માંડયા—

"મારી સ્ત્રી કયાં છે ? મારો છોકરો કયાં છે ? લશ્કરનું શું થયું ? પારિસના પ્રજાકીય રક્ષકો જેઓ એકેએક માણસ મરતાસુધી નગરની દિવાલ આગળ લડવાના હતા તે કયાં ગયા ?"

એક પળવાર થોભ્યા પછી અધીરા અવાજ અને ભાવસહિત તે બોલ્યો,— "હજી આખી રાત મારી છે. શત્રુઓ તો સવારેજ પેસવાના છે. ગાડી લાવો ! ગાડી ! અબઘડી દોડી જઇએ. બ્લૂચર અને સ્વાર્ઝનબર્ગના પહેલાં આપણે પહોંચી જઇએ. બેલિયાર્ડ થોડે સ્વારની ટુકડી સાથે મારી પાછળ આવે. આપણે પારિસની શેરીએ શેરીએ લઢીશું. મારી હાજરીથી, મારા નામથી, મારા સિપાઈઓની બહાદુરીથી પારિસ જાગી ઉઠશે. એટલામાં પાછળ આવતું લશ્કર પણ આવી પહોંચશે. શત્રુના પાછલા ભાગ ઉપર તે તુટી પડશે. ચાલો ! ચાલો ! હજી પાયમાલીને છેલ્લે પગથીએ પણ ફતેહને અવકાશ છે."

બેલિયાર્ડે પછી કયી શરતે પારિસ શરણ થયું છે તેની વિગત કહી. વળી નેપોલિયન પળવાર થોભ્યો અને બોલ્યો:—

"શત્રુને રાજધાની સોંપી દીધી ! કેવા બાયલા ! જોસેફ પણ નાસી ગયો ! મારો સગો ભાઇ ! તેઓ તાબે થયા ! તેમના બંધુને, તેમના દેશને, તેમના [illegible] ફસાવ્યો ! યુરોપ આગળ ફ્રાન્સની આબરૂ લૂંટાવી ! આઠ લાખની [illegible] શહેર બંદુકોનો એક પણ બાર કર્યા વગર સોંપી દીધું ! આ ભયંકર [illegible] તે [illegible] કયાં ભાગી ગયું ! તેમની પાસે બસેં તોપો અને એક મહિના [illegible] દારૂગોળો છે. હું નથી હોતો ત્યારે એ બધું [illegible] "

[illegible] એક પછી એક એમ ઘણા લશ્કરી અમલદારો ત્યાં [illegible] કે નેપોલિયન [illegible] એટલે તેમને પૂછીને [illegible] [illegible] "[illegible]

ને કારભારીઓની [illegible] ફરીથી [illegible]
[illegible]
[illegible]

ફોન્ટેનબ્લો [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] છે

આ બનાવ બન્યા પછી ઘણું વર્ષે ફોન્ટેનબ્લો એ વિષે વાત કરતા કહે છે કે " મારું આયુષ્ય હજી [illegible] નહિ [illegible]
એ બનાવ [illegible] નહિ [illegible]
તેનાથી [illegible]
[illegible] નહિ."

[illegible] ફોન્ટેનબ્લો પડ્યો. બીજા દિવસ
પર પારિસને રસ્તે થઈને નેપોલિયન સ્વાર થયો અને [illegible]
ફોન્ટેનબ્લો [illegible] તેના યોદ્ધાઓ, નિરાશ થએલા, તથા દુઃખથી [illegible]
સિપાઈઓ અને સરદારો તેની પાછળ પડ્યા આવ્યા. ચાર કે પાંચ વાગે તેઓ ફ્રાન્સના
પ્રાચીન રાજાઓના મહેલ આગળ આવી પહોંચ્યા. પોતાની પડતી થઈ ચૂકી છે તે
જાણી રાજપદનું [illegible] કોઈ પણ નીચેથી તે મનથી આઘો નાખી રહેતો
હતો. ફોન્ટેનબ્લોના રાજમહેલના ભવ્ય દિવાનખાના, જે તેની કીર્તિથી ભરેલાં
હતાં છે અને દેશે દેશના પ્રવાસીઓને હજી પણ દર વર્ષે આકર્ષે છે તેમાં
દાખલ ન થતાં તેણે એક સામાન્ય પ્રજાજનની માફક કિલ્લાના ખૂણામાં એક નાનો
એકાંત ઓરડો પોતાને માટે પસંદ કર્યો. અહિં તે એક પલંગપર સૂતો. તેનું ઉદર
દેખું નહિ કલ્પી શકાય એવા દુઃખથી અત્યારે ચીરાઈ જતું હોવા છતાં તેની આકૃ-
તિ શાંત અને ગંભીર હતી. ટૂંકથી નીકળેલું તેનું [illegible] પણ હવે ત્યાં આવી પહો-
ંચ્યું. તે અને પારિસથી ચાલ્યા આવેલા સિપાઈઓ મળી પચાસ હજાર માણસોનો
ત્યાં જમાવ થયો. [illegible] તરફ તેમની ભક્તિ હમેશ કરતાં અત્યારે વધારે હતી
અને પારિસમાં દાખલ થતા શત્રુના ત્રણ લાખ સિપાઈઓની સામે ઝુઝતા અમને લઈ
જાઓ એવા પોકાર તેઓ કરતા હતા.

નેપોલિયને પૂછ્યું, "આમ કેમ ? તમે પારિસ તરફ કેમ જતા નથી ?"

જનરલ બેલિયાર્ડે અંધારામાં શહેનશાહનો પરિચિત અવાજ ઓળખ્યો. તેણે કહ્યું, "પારિસ શરણ થયું છે. કાલે સૂર્યોદય પછી બે કલાકે શત્રુઓ નગરમાં પેસશે. આ સિપાઈઓ માર્મો અને મોર્ટિયરના વિખરાયલા સૈન્યનાં અવશિષ્ટ માણસો છે. તેઓ આપના સૈન્યમાં સામેલ થવા ફોન્ટેન્બ્લો તરફ જાય છે."

આ સમાચારથી નેપોલિયનના ઉપર વજ્રપાત થયો. એક પળવારસુધી સંપૂર્ણ ચૂપકી ફેલાઈ. સંતાપથી નીપજેલા ઠંડા પરસેવાનાં ટીપાં તેના કપાળ ઉપર તરી આવ્યાં. પછી તે ઉતાવળે પગલે આમતેમ ખૂબ આંટા મારવા લાગ્યો; અને જાણે પોતાનેજ પૂછતો હોય તેમ સામા માણસના ઉત્તરને માટે જાણે થોભ્યા વગર ઉપરાઉપરિ સવાલ પૂછવા માંડયા—

"મારી સ્ત્રી કયાં છે ? મારો છોકરો કયાં છે ? લસ્કરનું શું થયું ? પારિસના પ્રજાકીય રક્ષકો જેઓ એકેએક માણસ મરતાસુધી નગરની દિવાલ આગળ લડવાના હતા તે કયાં ગયા ?"

એક પળવાર થોભ્યા પછી અધીરા અવાજ અને ભાવસહિત તે બોલ્યો,— "હજી આખી રાત મારી છે. શત્રુઓ તો સવારેજ પેસવાના છે. ગાડી લાવો ! ગાડી ! અબઘડી દોડી જઈએ. બ્લૂચર અને સ્વાર્ઝનબર્ગના પહેલાં આપણે પહોંચી જઈએ. બેલિયાર્ડ ઘોડે સ્વારની ટુકડી સાથે મારી પાછળ આવે. આપણે પારિસની શેરીએ શેરીએ લઢીશું. મારી હાજરીથી, મારા નામથી, મારા સિપાઈઓની બહાદુરીથી પારિસ જાગી ઉઠશે. એટલામાં પાછળ આવતું લસ્કર પણ આવી પહોંચશે શત્રુના પાછલા ભાગ ઉપર તે તૂટી પડશે. ચાલો ! ચાલો ! હજી પાયમાલીને છેલ્લે પગથીએ પણ ફતેહને અવકાશ છે."

બેલિયાર્ડે પછી કયી શરતે પારિસ શરણ થયું છે તેની વિગત કહી. વળી નેપોલિયન પળવાર થોભ્યો અને બોલ્યો—

"શત્રુને રાજધાની સોંપી દીધી ! કેવા બાયલા ! જોસેફ પણ નાસી ગયો ! મારો સગો ભાઈ ! તેઓ તાબે થયા ! તેમના બંધુને, તેમના દેશને, તેમના રાજાને ફસાવ્યો ! યૂરોપ આગળ ફ્રાન્સની આબરૂ લૂંટાવી ! આઠ લાખની વસ્તીવાળું શહેર બંદુકોનો એક પણ બાર કર્યા વગર સોંપી દીધું ! આ ભયંકર બાબત છે. તોપખાનું કયાં બળી ગયું ? તેમની પાસે બસેં તોપો અને એક મહિનો ચાલે તેટલો દારૂગોળો છે હું નથી હોતો ત્યારે એ બધુચકો છબરડા વાળી મૂકે છે."

થોડીવારમાં એક પછી એક એમ ઘણા લસ્કરી અમલદારો ત્યાં ભેગા થઈ ગયા હવે નેપોલિયન કાંઈક શાંત પણ થયો હતો એટલે તેમને પૂછીને આફતની સઘળી વિગતથી વાકેફ થઈ ગયો. પછી કોલેનકોર્ટને બાજુએ લઈ જઈ કહ્યું, "એકદમ મારને ઘોડે

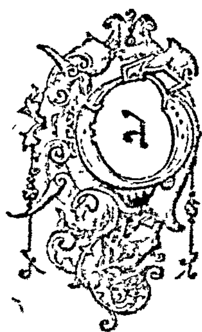
એ રાજાઓની પાટનગરીમાં જ અને મારી સંમતિ વગર, મારી વિરુદ્ધ જે તહનામા ઉપર સહી થાય છે તે અટકાવવાનો હજી વખત છે તને હું કુલ સત્તા આપું છું એક પળ પણ ગુમાવીશ નહિ હું તારી ખબરની રાહ જોઉં છું

કૉલેનકૉર્ટ ગયો પણ પહેરેગીરોએ તેનું નામ ઠામ આપવા છતાં તેને અંદર જવા ન દીધો એ તાકમાં તે પાછો આવ્યો વળી તેમણે વેડીવાર મમસલત કરી પછી નેપોલિયનને અત્યંત દુખપૂર્વક તેને કહ્યું, ' તું ફરી જા અને ઝાર અલેક્ઝાન્ડરને મળ તને કુલ સત્તા છે મને તારામાંજ હવે આશા છે

આ બનાવ બન્યા પછી ઘણે વર્ષે કૉલેનકૉર્ટ એ વિષે વાત કરતાં કહે છે કે ' મારું માથું તપી જાય છે, મને તાવ ચઢી આવે છે હું તો એ ગંભીર તાપણું એ બનાવ તો કદી નહિ વિસરાય મારાં સ્મરણો અતિ ભયાનક છે મારું શરીર તેનાથી ખવાઈ જાય છે આટલા આટલા સંતાપ પછી કબરની શાંતિ મધુર લાગ્યા વગર રહેજ નહિ "

રાત્રિનો ત્રીજો પ્રહર પૂરો થવા આવ્યો હતો કૉલેનકૉર્ટ પાછો બીજા ઘોડા પર પારિસને રસ્તે દોડી ગયો નેપોલિયન સ્વાર થયો અને અત્યંત શોકમગ્ન સ્થિતિમાં ફોન્ટેન્બ્લોનો રસ્તો લીધો તેના થાકેલા, નિરાશ થએલા તથા દુખથી લેવાઈ ગએલા સિપાઈઓ અને સરદારો તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યા સવારના ચાર વાગે તેઓ ફ્રાન્સના પ્રાચીન રાજાઓના મહેલ આગળ આવી પહોંચ્યા પોતાની પડતી થઈ ચૂકી છે તે જાણી રાજ્યત્વનું સ્મરણ કરાવનાર કોઈ પણ ચીજથી તે મનથી આઘો ભાગતો રહેતો હતો ફોન્ટેન્બ્લોના રાજમહેલનાં ભવ્ય દિવાનખાનાં, જે તેની કીર્તિથી હજી શોભી રહ્યાં છે અને દેશે દેશના પ્રવાસીઓને હજી આટલે વર્ષે પણ આકર્ષે છે તેમાં દાખલ ન થતાં તેણે એક સામાન્ય પ્રજાજનની માફક કિલ્લાના ખુણામાં એક નાનો એકાંત ઓરડો પોતાને માટે પસંદ કર્યો અહિં તે એક પલંગપર સૂતો તેનું ઉદાર હૈયું નહિ કંપી શકાય એવા દુખથી અત્યારે ચીરાઈ જતું હોવા છતાં તેની બાહ્યા-કૃતિ શાંત અને ગંભીર હતી તેથી નીકળતું તેનું હૃદય પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યું તે અને પારિસથી ચાલ્યા આવેલા સિપાઈઓ મળી પચાસ હજાર માણસોનો ત્યાં જમાવ થયો વહેલવહેલ તરફ તેમની ભક્તિ હમેશ કરતાં અત્યારે વધારે હતી અને પારિસમાં દાખલ થતા શત્રુના ત્રણ લાખ સિપાઈઓની સામે લડવા અમને લઈ જાઓ એવા પોકાર તેઓ કરતા હતા.

प्रकरण ६० मुं–राज्यासन छोडयुं

નેપોલિયન જ્યારે અંધારામાં શોકપૂર્ણ પગલે ફ્રૉન્ટેન્બ્લો તરફ રસ્તો કાપતો હતો ત્યારે કૉલેનકૉર્ટ દોડતે ઘોડે પારિસ તરફ પ્રયાણ કરતો હતો. રાત્રિનો ઘન અંધકાર નગરની આસપાસ અર્ધગોળાકૃતિમા પડેલા સૈન્યની તાપણીઓના પ્રકાશથી કાંઈક કમી થતો હતો. માર્ગમાં તેને અમલદારો અને સિપાઈઓનાં ટોળે ટોળાં મળવા લાગ્યાં. જ્યારે જ્યારે તેઓ તેને ઓળખતા ત્યારે તેને થોભાવી તેની આસપાસ ભેગા થઈ જતા અને અંતરના ઉમળકાથી ભરેલી અધીરાઈથી તેને ઉપરાઉપરિ સવાલ પૂછતા કે—

“શહેનશાહ ક્યાં છે? અમે તો રાત પડતાં સુધી લડ્યા. જો તે હુકમના કોલ તો ફક્ત બહાર આવે અને પછી અમે જોઈ લઈએ. તેમની હવે શી મરજી છે તેજ બસ અમને જણાવી દો. શહેનશાહ અમને પારિસ લઈ જાય અને કાલે સવારને પહોર શત્રુને પારિસમાં દાખલ થવું હોય તો છેલ્લામાં છેલ્લા ફ્રેન્ચ સિપાઈના મુડદા ઉપર પગ મૂકીને દાખલ થાય. જો શહેનશાહ માર્યા ગયા હોય તો તે વાત પણ અમારાથી છુપાવો નહિ, પણ અમને શત્રુની સામા લઈ જાઓ. અમે તેમનું વેર લઈશું.”

આખા લશ્કરમાં નેપોલિયનને માટે એકસરખો ઉત્સાહ જોવામાં આવતો હતો. એ સૈનિકો બધા સામાન્ય પ્રજાસમૂહમાંથી આવેલા હતા. ફ્રાન્સ તરફ તેના દુશ્મનોએ દાખવેલી અવિરત શત્રુતાને લીધે લશ્કરી સેવા ફરજિયાત કરવી પડી હતી અને તેમ થવાથી આખા રાજ્યના દરેકે દરેક ગામના લોકો ત્યાં એકઠા થયા હતા. [illegible] નો, ફ્રીડલેન્ડ અને આસ્ટરલિટ્ઝના સંગ્રામ જીતનારા વીરો તો રશિયાના લશ્કરમાં દટાયા હતા, કે લિપ્ઝિગની હારેલી લડતમાં ખુવાર થઈ ગયા હતા. [illegible] આ વખતે અડગ પ્રીતિથી વળગી રહેનારા તરુણ સૈનિકોમાંના કેટલાક [illegible] કેટલાક [illegible]માંથી તો કેટલાક [illegible] પણ આવ્યા હતા [illegible] હતે તેઓ પોતાના પિતાની પેઠે લડતા હતા. જનતાના [illegible]

ના વફાદાર અનુયાયીઓ, જેમના ચહેરા બમ અને ચિંતાથી સોરાઈ ગયા હતા પડી ફાટી ગયા હતા, જેમના જખમોમાંથી રુધિર ટપકતુ હતુ તેઓ રસ્તાપર ગા બોય કે ફાટ્ય ખૂદતા તેમના પ્રાણપ્રિય પ્રિય શહેનશાહના દર્શનની રાહ જોઇ ભા હતા ફ્રાન્કફાર્ટ કહતો કે શહેનશાહ જીવે છે અને ફ્રાન્ટેન્બ્લોઆ નમાગી રહ ચુગો છે, કે તરત " શહેનશાહ ઘણુ જીવો " ના પોકાર કરતા તેઓ થાક, ભૂખ, અને જખમની વેદના ભૂલી જઈ હરખાતા હરખાતા દોડી જતા

ફ્રાન્કફાર્ટે પારિસની પાસે આવી જોયુ તો શહેરને શત્રુનેએ ઘેરી લીધુ હતુ દરેક નાકેથી તેને હડસેલી કઢાડ્યો સિપાઇઓને હુકમ મળ્યો હતો કે નેપોલિયનના કોઇ પણ દૂતને અંદર આવવા ન દેવા સવાર પડી એટલે આખી છાવણી હર્ષના ધ્વની નાદે ઉઠી તોપોના ધડાકા, ધ્વજાઓના ફડફડાટ અને રણવાદ્યના અવાજે સાથે શત્રુઓનુ સૈન્ય પારિસના ચરમ અને અપકીર્તિની ઝાંખા થઇ ગએલા રસ્તા પર થઇને પસાર થવા લાગ્યુ ગમગીન અને નિરાશ થએલી જનતા તેમના સામે મૂંગે મોઢે જોઇ રહી પરદેશી તલવારોના રક્ષણ નીચે ફરીથી રાજ્યાસનપર બેસવા આવતા બુર્બોન વંશીય શાહજાદાઓને પણ તેમણે જોયા રાજભક્ત પક્ષે આ દિલ્સવનો દેખાવ કરવાનો કરેલો પ્રયત્ન મુડદાને લગ્નના પોશાકમાં શણગારવા જેવો હતો કેમકે આખી પ્રજા જાતીય શરમમાં ડૂબી ગઇ હતી મુઠીભર માણસો 'રાજા ઘણુ જીવો " ના પોકાર કરતા હતા પણ પ્રજાનો મોટામા મોટો ભાગ તો ફ્રાન્સની અવનતિ તરફ ક્રોધ અને નિરાશાપૂર્વક જોઇ રહ્યો હતો

નેપોલિયન સામે લડવા તૈયાર થએલા રાજાઓમા ઝાર અલેકઝાન્ડર એકલાનીજ તેના તરફ કાંઈક સહાનુભૂતિ હતી. બીજા બધા જ્યારે તેને પૂરેપૂરો કચરી નાખવા અને ફ્રાન્સની ગરદનપર બુર્બોન રાજાઓની બેડીઓ ઠોકી બેસાડવા તૈયાર થયા હતા ત્યારે એ એકલોજ અચકાતો હતો જોરજુલમથી ઠોકી બેસાડેલા રાજાને પ્રજા તાબે થશે કે નહિ તે વિષે તેને શક હતો તેણે કહ્યુ કે થોડાજ દિવસપર પાંચ હજાર તદ્દન નવા ફ્રેન્ચ સિપાઇઓની ટુકડી મારી આંખ આગળ કપાઇને મરી ગઈ પણ એકેજવાર રાજા (આ ાનો રાજા) ઘણુ જીવો ' એવુ બોલીને પોતાનો જાન બચાવવાની તેમણે ઇચ્છા ન કરી તે નજ કરી !

આખો દિવસ ફ્રાન્કફાર્ટ શહેરની પાસે એક ખેડૂતના ઘરમા ભરાઇ રહ્યો. સાંજે શત્રુસૈન્યના ઉત્સવો કોલાહલ જરા શાંત પડવા આવ્યો ત્યારે તેણે નગરમા પેસવાનો બીજીવાર આગ્રહપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યો સઘળી જગ્યાએ તેને નિષ્ફળતા મળી અંતે નિરાશ થઇને તે પાછો ફરવા જતો હતો એટલામા રશિયાના ઝારનો ભાઈ ગ્રૅન્ડ કૉન્સ્ટન્ટાઇન સામે મળ્યો તેણે ફ્રાન્કફાર્ટને તરતજ આેાળખ્યો કેમકે તે રશિયાના દરબારમા રાજપ્રતિનિધિ તરીકે ઘણો વખત રહ્યો હતો ગ્રૅન્ડ સાચી વાત કહે

દીધી કે દગાબાજ ટેલિરેન્ડ મિત્રરાજ્યોને મળી ગયો છે અને તેના કહેવાથીજ નેપોલિયનના દૂતને મિત્રરાજ્યોના મંત્રણામાં પેસવાની મનાઈ કરવામાં આવી હતી. કૉલેનકૉર્ટની આજીજી અને તેના ભલા હૃદયને થતા દુઃખથી ડયૂકનું દિલ પલળ્યું. તેણે તેને પોતાનો રશિયન પોશાક પહેરાવ્યો અને અંધારાનો લાભ લઇ રશિયન સ્વારોના રસાલા સાથે એક રશિયન ઉમરાવ તરીકે તે બધાં નાકાં વટાવી ગયો.

તેની ગાડી એકવાર જ્યાં નેપોલિયનનો નિવાસ હતો તે મહેલ આગળ ઉભી. ડયૂક ગાડીમાંથી ઉતર્યો અને કૉલેનકૉર્ટને રશિયન પોશાકમાં છુપાઇ રહેવાનું કહી પોતાને હાથે ગાડીનું બારણું બંધ કર્યું. નોકરોને પણ કહેતો ગયો કે કોઇને પણ ગાડી પાસે આવવા નહિ દેવો. એજ વખતે પાસેના ઘડીઆળમાં દશના ટકોરા થયા. રાજમહેલ અપાર માણસોથી ભરપૂર બનીને રોશનીથી ઝળહળી રહ્યો હતો. અનેક ગાડીઓ આવતી હતી અને જતી હતી. રશિયાનો ઝાર, પ્રશિયાનો રાજા, આસ્ટ્રિયાના રાજાનો પ્રતિનિધિ શાહજાદો સ્વાર્ઝનબર્ગ અને બીજાઓની સભા ભરાઇ હતી.

કલાકના કલાક પસાર થઈ ગયા પણ હજી ડયૂક ન આવ્યો. ગાડીમાં બેઠો બેઠો કૉલેનકૉર્ટ અનેક રાજ્યોના સેનાપતિઓ અને દરબારીઓની આવજા જોયા કરતો હતો. છેક સવાર પડવા આવી ત્યારે ડયૂક આવ્યો. તેણે કહ્યું કે ઝારને મળવાની પરવાનગી ઘણીજ મુશીબતે મળી છે. કૉલેનકૉર્ટ ગાડીમાંથી ઉતર્યો, અને રશિયન પોશાકમાં છુપાઈ પોતાના રાજા અને મિત્રના શત્રુઓથી ભરેલા દિવાનખાનામાં થઇને ડયૂકની સાથે છેક અંદરના ભાગમાં ગયો.

તેની આકૃતિ ભવ્ય હતી અને રીતભાતમાં ખાનદાની તથા છટા ભરેલા હતા. મોટા મોટા રાજાઓ પણ તેની અકૃત્રિમ પ્રતાપવાન કાંતિ જોઇ નમી જતા. ઝારે તેનો વિવેક અને મમતાથી સત્કાર કર્યો. ઝાર નેપોલિયનને ચાહતો હતો. તેની સામે લડવાની તેના ઉમરાવોએજ તેને ફરજ પાડી હતી. નહિ તો નેપોલિયનના રાજનૈતિક સિદ્ધાન્તો તેને એટલા ગમી ગયા હતા કે જેથી રશિયામાં ઉદાર વિચારો દાખલ કર્યાનો તેના ઉપર આરોપ મૂકવામા આવે છે. અત્યારે તે એકલોજ હતો તેની સ્વાભાવિક ઉદારતા અને પોતાની હાલની વર્તણુકનો બચાવ કરવાની ઇચ્છા વચ્ચે ભારે ખેંચતાણ મચી રહી હતી.

ઝારે કૉલેનકૉર્ટના બેઉ હાથને પ્રેમથી પકડી કહ્યું, “મારા વહાલા ડયૂક! તમારે માટે મને ખરેખર લાગી આવે છે. મને એક ભાઇ ગણીને મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખજો. બોલો, હું તમને કયી રીતે ઉપયોગી થઈ શકું ?”

“ સાહેબ, મારે પોતાને માટે કાંઇજ નહિ પણ મારા શહેનશાહમાટે બધુંયે કરવું જોઇશે.”

[illegible]

' જો તેમ પણ સહન કરવાનું ... તો ... તમારા ... ' ... તેને માટી—'

... ને તેની ... પછી ... કહ્યું ' હમણાં તો તે તમે ... પણ ... ઉપર ... તેની તમામ શક્તિઓ પાછી સતેજ કરી મૂકે અને પાછો યુરોપમાં દાવાનળ સળગી ઉઠે "

' હવે હું સમજી ગયો ... પાયમાલી કરવાને તેમનો નિશ્ચય થઈ ચૂક્યો છે "

તેમાં દોષ કોનો ! આ ભયાનક પરિણામ અટકાવવા માટે મેં શું શું નથી કર્યું ? મેં તેને કહ્યું હતું કે અપમાનથી કાયર થએલા રાજાઓ તમારી સત્તા તોડવા એક સંપી કરી રહ્યા છે તેમાં એકજ મદીની ઉમેદ છે અને તે મારી છે ' જવાબમાં એણે મારી સાથે લડાઈ જાહેર કરી છતાં તેના તરફ ક્રોધ વાળવા જેવું મારા હૃદયમાં કશું નથી તેનું નસીબ મારા એકલાના હાથમાં હોત તો ઘણું સારૂં થાત. "

ઉદારચિત્ત નૃપતિ ! આવા મોટા માણસને માટે હું આપની મદદ માગી રહ્યો છું અને મને ખાત્રી છે કે હું મિથ્યા નથી માગતો. આપજ તેનો બચાવ કરો આ ઉદાર કામ આપને શોભે એવું છે

હું પણ ઇચ્છું છું કે હું તેમ કરૂં પણ તેમાં કાંઈ વળે એમ નથી યુરોપ

રાજકુટુંબને ફરી ગાદી આપવાની અહિંના એક વર્ગવાળા પક્ષની ઇચ્છા છે. એ રાજાઓ ગાદીએ આવે તો ફરી લડાઇ જાગવાનો સંભવ અમને લાગતો નથી. નહિ તો ફ્રેન્ચ પ્રજાની મરજી વિરુદ્ધ એ રાજાઓને ગાદી ઉપર ઠોકી બેસાડવાની અમારી મરજી થાત નહિ. તેમને પોતાનો રાજા પસંદ કરવાની મારા જાહેરનામામાં કુલ સત્તા આપવામાં આવી છે. મને ખાત્રી થઇ કે ફ્રાન્સને એ રાજાઓ જોઇએ છે. પ્રજાનો અવાજ તેમને પાછા બોલાવે છે."

"સાહેબ! આપને ઘણીજ ખોટી ખબર આપવામાં આવી છે. એ રાજાઓ ફ્રાન્સ સાથે કશીજ લેવા દેવા નથી. લોકો તેમને ચાહતાજ નથી. જે કૃતઘ્ન માણસ નેપોલિયનનું કાસળ કહાડી નાખવા માગે છે તેઓ પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ નથી. આપને પ્રજાની મરજી જોવી હોય તો દરેક મ્યુનિસિપાલિટિની ઑફિસમાં મતપત્ર ખુલ્લાં મૂકી દો. પછી પ્રજા કોને પસંદ કરે છે તે માલમ પડે."

અલેક્ઝાન્ડરના મનપર આ દલીલની અસર થઇ. તેણે કહ્યું:—

"તમે કહો છો તે ખરૂં લાગે છે. તમારી સૂચવેલી રીત સારામાં સારી છે; પણ એમાં ઘણો વખત જાય. અમારાથી અહિં ઘણું થોભાય એમ નથી. અમારે છેલ્લો ઠરાવ કરી નાખવાની જરૂર છે. છૂટકો નથી. મિત્રરાજાઓની આસપાસ ખુશામતીઆઓ પડયા ને પાથર્યાજ રહે છે; અને બુર્બોન રાજાઓને ફરી રાજા બનાવવાની વાત તેમના મન ઉપર ઠસાવ્યા કરે છે. આસ્ટ્રિયા નરેશ ગેરહાજર છે એ પણ નસીબનો અવળો પાસો છે. નેપોલિયનના છોકરાને રાજા બનાવવાની હું દરખાસ્ત લાવું પણ કોઈ મને ટેકો નહિ આપે. તમને હું નહિ મળું એવું મારી પાસે તેમણે કબૂલાવ્યું તે સકારણ હતું. તમારા દિલનો પ્રેમ, જેનાથી કરીને તમને અત્યારે લાગી આવે છે તે ચેપી છે. તમે મારી ઉદાર વૃત્તિઓને જાગૃત કરી છે. ઠીક છે, હું યત્ન કરી જોઇશ. કાલની સભામાં હું રાજપ્રતિનિધિ નીમવાની વાત કહાડીશ; તોપણ તમને અત્યારથી આશા નથી આપતો. જોઇએ શું થાય છે."

હવે સવારના ચાર વાગવા આવ્યા હતા. જે ઓરડામાં આ અગત્યની વાતચીત થઇ તે નેપોલિયનનો સૂવાનો ઓરડો હતો. તેની પાછળ એક બીજો નાનો ઓરડો હતો જેમાં તે વાંચવા લખવા બેસતો. ઝારે કૉલેનકૉર્ટને એ ઓરડામાં સંતાઇ રહેવાનું કહ્યું. તે અત્યંત થાકેલો હોવાથી ઉંઘી ગયો. જાગ્યો ત્યારે આઠ વાગ્યા હતા. તેણે બારીના ચકમાંથી જોયુ તો બગીચો લશ્કરથી ભરાઇ ગયો હતો. તેનાથી આ દેખાવ ન સંખાયો એટલે અંદર ડોકું ખેંચી લીધુ.

તેણે આસપાસ જોયું તો નેપોલિયને તે ઓરડો જેવી સ્થિતિમાં છોડયો હતો તેવોજ તે અત્યારે પણ હતો. ટેબલપર રશિયાના નકશા, લડાઇની યોજનાઓ અને કાગળીઆંનાં અધૂરાં લખાણ હતાં. કૉલેનકૉર્ટે પુસ્તકો અને નકશા ગોઠવી દીધા અને કાગળીઆંનો

નાશ કર્યો આખો દિવસ તે ઝારના ઓરડામાં ભરાઇ રહ્યો.

મધ્યરાત્રે ૭ વાગે ઝાર આવ્યો તેણે કહ્યું, "તમારી ખાતર મેં આજે એનચીનો પાક ભરાવ્યો ગમે તેમ બીજી મુશ્કેલીઓ ઉભી કરી આખરે મેં તમારાવાળી વાત કબૂલ કરાવી છે માટે જલદી નેપોલિયન પાસે જાઓ, તેને અહિની સ્થિતિથી વાકેફ કરો. તેના પુત્રના લાભમા તેનુ રાજીનામુ લઇને પાછા આવો."

"સાહેબ! પણ નેપોલિયનનું પોતાનુ શુ કરવા ધાર્યું છે?" કૉલેનકૉર્ટે દયામણા અવાજે પૂછ્યુ

"તમે મારો સ્વભાવ જેટલે અંશે જાણો છો તેટલા પરથી તમારી ખાત્રી હોવી જોઇએ કે હુ તેનુ અપમાન તો નહિજ થવા દઉ ગમે તે નિર્ણય આવે તોપણ તેના તરફ વિવેકપૂર્ણ વર્તન રખાશે. જલદી જઇ આવો ખાસ કારણસર તાકીદ કરૂ છુ"

બરાબર મધ્યરાત્રિએ કૉલેનકૉર્ટ ફોન્ટેન્બ્લો પહોંચ્યો મહેલના આગણામાં પડેલા સિપાઇઓ લડાઇમાટે અધીરા બન્યા હતા તેમનામાં અતિશય ક્રોધ વ્યાપી ગયો હતો અને અમને લડવા લઇ જાઓ એવા બૂમરાણ મચાવતા હતા. કૉલેનકૉર્ટને તેઓ નેપોલિયનનો એકનિષ્ઠ મિત્ર માનતા હોવાથી તેને 'શહેનશાહ ઘણું જીવો' ના પોકારથી તેમણે આવકાર આપ્યો

નેપોલિયન હજી તેજ ઓરડામા બેઠો બેઠો કાંઇક લખતો હતો કૉલેનકૉર્ટ કહે છે, "એકજ દિવસમા તેના શરીરને દશ વર્ષનો ઘસારો લાગ્યો હતો તેના ભોંયથી ચીડાયલા હોઠ તેના અતરની વ્યથાનો ખ્યાલ આપતા હતા"

તેણે પૂછ્યુ, 'શુ થયુ? ઝારને મળ્યા? તેણે શુ કહ્યુ?"

કૉલેનકૉર્ટ દુઃખથી એટલો વ્યગ્ર થઇ ગયો કે તે બોલી શક્યો નહિ. નેપોલિયને કપતા હાથે તેનો હાથ પકડી કહ્યુ—

બોલ કૉલેનકૉર્ટ બોલ. હુ માઠામા માઠા સમાચાર માટે પણ તૈયાર છુ"

કૉલેનકૉર્ટે બોલવા માંડયુ 'સાહેબ હુ ઝારને મળી આવ્યો તેનાજ ઓરડામા હુ ચોવીસ કલાક રહ્યો. તે તમારો શત્રુ નથી તે એકલોજ તમારા લાભમા ઉતરે એવા છે'

નેપોલિયને સંદેહસૂચક માથુ હલાવી પૂછ્યુ—

તેની શી મરજી છે' તેમનો શો મનસુબો છે?

કૉલેનકૉર્ટે ગદ્ગદ સ્વરે કહ્યુ સાહેબ આપ ઘણા લાભદાયક માર્ગ સ્વીકારવા ભોગ આપવો પડે છે—આપના પુત્રને રાજ્યાસન સોંપી નિવૃત્ત થવાનો.'

એક પળવાર નેપોલિયન ચૂપ રહ્યો. પછી અંતરના અગ્નિથી ધમધમતા શબ્દોમા તે બોલ્યા—

"એનો અર્થ એ કે તેઓ મારી સાથે સલાહ કરવા નથી માગતા. મારી તલવારના બળથી પ્રાપ્ત કરેલું રાજ્યપદ તેઓ મારી પાસેથી છીનવી લેવા માગે છે! તેઓ મને એક ગુલામ જેવો, સૌના તિરસ્કાર અને મશ્કરીને પાત્ર બનાવવા માગે છે કે જેથી કરીને સડી ગએલાં રાજ્યાસનો ઉપર બેઠેલા માટીનાં પૂતળાં જેવા કાયર રાજાઓને પોતાની બુદ્ધિના બળથી ડરાવવાની કોઇ હિંમત ન કરે; અને આ સમાચાર મને કહેનાર, કૉલેનકૉર્ટ! તુંજ તેમને મળી આવ્યો?"

થોડીવાર નેપોલિયને ઓરડામાં જોરથી આંટા માર્યા; પછી જાણે થાકી ગયો હોય તેમ તે ખુરશીપર બેસી પડયો, અને હાથવડે મોં ઢાંકી દીધું. પછી તે થોડીવારે બોલ્યો—

"કેમ ભાઇ, તારામાં આગળ બોલવાની હિંમત નથી? તારા અલેક્ઝાન્ડરે શું કહેવડાવ્યું છે તે તો કહી દે."

આ સખત શબ્દોથી કૉલેનકૉર્ટના હૃદયમાં ઉંડો જખમ વાગ્યો. તેણે કહ્યું, "સાહેબ, તમને મારી દયા નથી. આ ફટકો જે તમને હમણાં વાગે છે તેણે મારા હૃદયને તો કયારનુંએ ચીરી નાખ્યું છે." નેપોલિયન તરતજ હાર્યો. તેણે અત્યન્ત મમતાભર્યા શબ્દોમા કહ્યું, "મારી ભૂલ થઇ. એકસામટી આફતો મને ઘેરી લે છે [illegible] મારૂં મગજ ખોપરી ભાંગીને બહાર નીકળવા જોર કરતું હોય એમ મને થાય છે. મારા મગજનું બંધારણ એટલું મજબૂત છે કે મોટી મોટી લડાઇઓ અને તોપખાનાના આંચકા સામે જે આજસુધી ટકી રહ્યું છે, તે ઉપરાઉપરિ પડતા ફટકા [illegible] ખમી શકતુ. તારી વફાદારીમા મને શ્રદ્ધા છે."

કૉલેનકૉર્ટે કહ્યુ, "સાહેબ, હું થાકી ગયો છું. તમે [illegible] આવે તે પહેલા તમને બધી વિગતથી વાકેફ કરવા જોઇએ. [illegible] મારાથી તે નહિ બને."

નેપોલિયને તેને આરામ લેવાની રજા આપી. દશ વાગે તેને [illegible] ખુરસી આપી કહ્યું, 'બોલ, તેમને શું જોઇએ છે? આપણી [illegible] સરતો કેવા લેવી છે?"

કૉલેનકૉર્ટે પછી વિગત કહેવા માંડી. બુર્બોન રાજાઓને ગાદીએ [illegible] [illegible] સરદારોની સભામાં થએલી ચર્ચાની વાત આવી [illegible] [illegible] ઉભો થઇ ગયો અને બોલ્યો—

' [illegible] બુર્બોન રાજાઓ [illegible] [illegible]

[illegible]

તેમને ગાદીએ બેસાડવા ! એમા એકલુ ગાંડપણ નહિ પણ ફ્રાન્સ ઉપર દરેક પ્રકારનુ દુખ નાખવાનો પણ સ્પષ્ટ હેતુ છે શુ તેઓ ગભીરપણે આવો વિચાર કરે છે ?

કૉલેનકૉર્ટે ઉપનો હેતુ પાર પાડવા શા શા કાવતરાં રચ્યાં હતા તેની બધી વિગત કાઇ પણ છાનુ રાખ્યા વગર કહી

નેપોલિયન કહે, " ચાલો પાછા આપણે મૂળ વાતપર આવીએ તેમને મારૂં રાજીનામુ જોઇએ છે હુ રાજીનામુ આપુ તો રાજ્યાસન મારા પુત્રને અને રાજપ્રતિનિધિત્વ શહેનશાહબાનુને મળે રાજ્યપદનો ત્યાગ કરવાનો મારો અધિકાર છે ખરો ? બધી આશાઓ નિર્મૂળ થતા સુધી તેમ કરવુ વ્યાજબી પણ ગણાય ? હજી મારી પાસે પચાસ હજાર માણસો છે તેઓ હજી મને પોતાનો રાજા માને છે તેઓ પારિસ જઇને લડવા ટમટમી રહ્યા છે મારી તોપોના ધડાકાથી પારિસની પ્રજામા શૌર્યનો સચાર થશે, તેમનો પ્રજાકીય જુસ્સો ભભૂકી ઉઠશે, અને નગરમા પરદેશીઓ મહાલે છે તે અપમાનનો ડખ તેમને ખુચશે એકવાર ફતેહ મળ્યા પછી હુ રાજ્યાસન નહિ છોડુ—માત્ર ફ્રાન્સના લોકો મને છોડવાનુ કહે તોજ છોડુ ચાલ બહાર વાગતા છે મારે લશ્કરની તપાસ લેવી છે '

નેપોલિયનની આશાઓ હવાઇ કિલ્લા જેવી હતી અને શત્રુઓના બળ આગળ હવે તેનુ કઈ ચાલે એમ નથી એ કૉલેનકૉર્ટ જાણતો હતો અને તેથી તેની ચિતા વધતી હતી

શહેનશાહને જોઇ સિપાઇઓ ખુશ ખુશ થઇ ગયા " પારિસ લઇ જાઓ—અમને પારિસ " એવા પોકાર ચારે દિશાએથી થવા લાગ્યા

નેપોલિયને કહ્યુ, " મારા મિત્રો, આપણે પારિસને ઉગારવા જવાનુ છે ને જઇશુ "

આ વાક્ય પૂરૂ થતાજ ' વહાલાદ ઘણુ જીવો ' એવા કાન બહેરા કરી નાખે એવા પોકારથી આકાશ ગાજી રહ્યુ સિપાઇઓમાં ફેલાઇ ગએલો આ દેખાવ જોઇને કૉલેનકૉર્ટને પણ લાગ્યુ કે નેપોલિયનને હજી કાંઈક આશાય છે તો ખરો તેણે થોડીવાર પછી કૉલેનકૉર્ટને પૂછ્યુ કેમ ? હવે તારા શો વિચાર થાય છે ?

[illegible] ઉત્તર આપ્યો આ બાબતનો નિર્ણય આપે એકલાએજ કરવો ઘટે છે '

પોતાની ખરી સ્થિતિની હજી નેપોલિયનને ખબર ન હતી. [illegible] જેનને [illegible] મેજરરની [illegible] હતી તેઓ [illegible] એકો [illegible] હતા પણ [illegible] જેઓ [illegible] અને [illegible] તે [illegible] હતા અને તેમને [illegible] રાખવા [illegible] હતા તેઓ [illegible] હતા કે હવે કાંઈ વળે એમ નથી તેથી [illegible] તેના [illegible] નો [illegible] હવે [illegible] હતું આ [illegible]

ચતાં [illegible] કરીશ."

નેપોલિયને તરત જ જવાબ આપ્યો 'મારે માટે તો [illegible] મન મારે આ ગામમાં [illegible] માટે [illegible] કંઇ માગવું નથી."

તુર્ત આ પછી નેપોલિયન [illegible] ઘોડેસ્વાર [illegible] સિપાઈઓ સાથે [illegible] ફ્રેન્ચોની [illegible] ખબર [illegible] આવ્યો અને સમાચાર આપ્યા કે [illegible] સૈન્ય [illegible] શત્રુઓને [illegible] ગયો છે અને ફ્રેન્ચ [illegible] શત્રુનાં સૈન્યની વચમાં ફસાઈ ગયું છે એટલે [illegible] ફ્રાન્સ [illegible] થઈ ગયું.

પ્રથમ તો નેપોલિયને આ વાત માની નહિ પણ ફરી જ્યારે તેને વારંવાર કહેવામાં આવ્યું કે એ વાત સાચી છે ત્યારે તે ખુરશીપર ફસડાઈ પડ્યો અને [illegible] આંખમાંથી અશ્રુ આવે એવા ઉદ્‌ગાર કહાડતાં કહ્યું કે 'ઓ! મારો [illegible]! મારા બાળક જેવા! [illegible]! મારા કરતાં તે વધારે દુઃખી થશે!'

નાલાયક માર્મોન્ટે શત્રુના હાથમાં સૈન્યને સોંપી દેવા માટે પોતાના તાબાના અમલદારોને બોલાવ્યા. તેઓ બધા શહેનશાહને માટે જાન આપે એવા હોવાથી તેમને કહ્યું કે 'આજે શહેનશાહ પારિસ તરફ કૂચ કરવાના છે માટે આપણે આગળ ચાલો.' 'શહેનશાહ ઘણું જીવો' ના પોકાર સાથે તેઓ આખા લશ્કરસહિત તૈયાર થઈ ગયા. અંધારી રાતે માર્શલ માર્મોન્ટ તેમને શત્રુની છાવણીના મધ્ય ભાગ સુધી લઈ ગયો. સવારમાં તેમણે જ્યારે પોતાની આસપાસ [illegible] તોપો અને લશ્કરની ટુકડીઓ ગોઠવાયેલી જોઈ ત્યારેજ તે લશ્કરને ખરી સ્થિતિનું ભાન થયું. એકેએકના મોંમાથી ક્રોધ અને શોકના ઉદ્‌ગાર નીકળવા લાગ્યા. લશ્કરનો પાછળનો ભાગ ચેતી ગયો એટલે તે છેલ્લી ઘડીસુધી શહેનશાહને બચાવવાનું વ્રત લઈને [illegible] પૂલ આગળજ ઉભો રહ્યો.

સરદારના આ દગો જોઈને ક્રોધે ભરાયા સિપાઈઓ પણ ક્રોધની ગાંડા જેવા થઈ ગયા. કર્નલ ઓર્ડિનરે બીજા બધા સરદારોને બોલાવ્યા. તેમણે કર્નલ ઓર્ડિનરને પોતાના સરદાર બનાવ્યો અને આખું ફ્રેન્ચ સૈન્ય ખીજવાયલા સિંહની માફક ઉછરપર આવ્યું. ચારે બાજુએ અસંખ્ય શત્રુસૈન્ય હોવા છતાં નેપોલિયન પાસે પાછા જવા ચાલી નીકળ્યું.

આ ખબર જાણી માર્મોન્ટ તેજમાં તેજ ઘોડાપર સ્વાર થયો અને પાછા વળતા સૈન્યને [illegible] પકડી પાડ્યું.

તેણે ઓર્ડિનરને દૂરથી બૂમ મારી કહ્યું "ઉભા રહો નહિ તો હું તમને પોતાના મેળે સેનાપતિ થઈ પડવા માટે લશ્કરી કાયદા પ્રમાણે શિક્ષા કરાવીશ."

ઑર્ડિનરે જવાબ આપ્યો, " તમારાથી થાય તે કરી લેજો; પણ એવો કાયદો નથી કે લશ્કરે પ્રપંચને પણ તાબે થવું અને કાયદો હોય તોપણ આમાંથી કોઇ માને એમ નથી."

પછી માર્મોંએ સિપાઇઓને સમજાવ્યા. પોતાના જખમનાં ચામઠાં બતાવ્યાં; છેલ્લી લડાઇના નહિ રૂઝાયલા ઘા બતાવ્યા અને કહ્યું કે સલાહ થઇ ગઇ છે તેથી તમે ત્યાં જશો તો તમને અને શહેનશાહને નુકસાન થવાનું નથી. છેવટે કહ્યું કે તમે મને–તમારા સેનાપતિને છોડી જાઓ તે પહેલાં મને મારી નાખો. સિપાઇઓને આજ્ઞા માનવાની ટેવ પડેલી હોવાથી તેમણે આ શબ્દો સાચા માન્યા અને પાછા શત્રુસૈન્યની વચ્ચે જઇને તેઓ ઉભા રહ્યા.

દરમ્યાન પેલા ત્રણ કમીશનરો નેપોલિયનનું રાજીનામું લઇ પારિસ ગયા. ઉપર કહેલા દગાની તેમને કશી ખબરજ ન હતી. કૉલેનકૉર્ટ પોતાના સોબતીઓને છોડીને સીધોજ અલેક્ઝાન્ડર પાસે ગયો. તેણે તરતજ જણાવી દીધું કે વસ્તુસ્થિતિ ફરી ગઇ છે.

કૉલેનકૉર્ટ કહે, " સાહેબ, હું નેપોલિયનનું રાજીનામું લઇને આવ્યો છું. માર્શલ ને અને મેકડોનલ્ડ કમીશનર તરીકે આવ્યા છે. રીતસરનુંજ કરવાનું તે થઇ ગયુ છે. હવે તો સુલેહનો દસ્તાવેજ ઘડી તેના પર સહી કરવાનુંજ બાકી છે."

ઝાર કહે, " ઓ મારા વહાલા ડયૂક, તમે મારી પાસેથી ગયા તે વખતે નેપોલિયનની સ્થિતિ સામા પક્ષને ડર ઉપજાવે એવી હતી. તેનું લશ્કર, લશ્કરનો તેનાપર નિઃસીમ પ્રેમ, તેની પોતાની હિંમત અને કુશળતા, એ બધાં ડરાવે તેવાં હતાં, પણ આજે તે સ્થિતિ રહી નથી."

કૉલેનકૉર્ટે કહ્યું, " આપ નામદારની ભૂલ થાય છે. હજી શહેનશાહ નેપોલિયન પાસે માત્ર થોડાજ માઇલના વિસ્તારમાં એંશી હજાર માણસો છે. તેઓ પારિસ ઉપર ચઢી આવવા ટમટમી રહ્યાં છે; અને શહેનશાહના રક્ષણમાટે એમાંનો છેલ્લો સિપાઇ મરતાં સુધી તેઓ પાછી પાની કરે એવા નથી. તેમના દાખલાથી પારિસમાં પણ નવચેતન આવે."

ઝાર કહે, " તમને વ્યથા આપવા માટે દિલગીર છું પણ તમને બદલાયલી સ્થિતિની ખબર નથી. ધારાસભાએ નેપોલિયન પાસેથી રાજ્યાસન લઇ લેવાનો ઠરાવ પસાર કર્યો છે. દરેક ઠેકાણેના સેનાપતિઓ અને નાયકો નવા રાજ્યતંત્ર તરફ વફાદારીના સંદેશા મોકલવા લાગ્યા છે. ધારાસભાની આજ્ઞા માથે ચડાવવાના બહાના હેઠળ તેઓ અત્યારે પોતાના કમનસીબ શહેનશાહને તજી દઈ પોતાની સ્થિતિ સલામત કરવાની આતુરતા છુપાવે છે. આવી કૃતઘ્ન દુનિયા છે. અત્યારે, આપણે વાત કરીએ છીએ તે વખતે ફોન્ટેન્બ્લો અરક્ષિત થઇ ગયું છે અને નેપોલિયન અમારા કબજામાં છે."

કૉલેનકૉર્ટ તો આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઇ ગયો. તેણે કહ્યું, " આ, બોનાપાર્ટ તો શું ? હજી પાછા નવા દેશદ્રોહીઓ જાગ્યા ? "

ત્યારે વિચારપૂર્વક કહ્યું, ' ઍસોન ખાલી થઇ ગયું છે. માર્મો અને તેનું સૈન્ય એઉ અમારી પાસે આવી ગયાં છે "

આ સમાચારથી કૉલેનકૉર્ટના ઉપર વજ્રાઘાત થયો. તેણે શોકાતુર સ્વરે કહ્યું, " મને આપની ઉદારતા સિવાય હવે બીજા કશાની આશા નથી ",

અલેક્ઝાન્ડર કહે, " જ્યાં સુધી નેપોલિયનને તેના લશ્કરનો ટેકો હતો ત્યાંસુધી તેના શત્રુઓની સભા જરા તરા ડરતી હતી, પણ હવે તેના સેનાપતિઓ, સરદારો અને સિપાઇઓ તેને છોડતા જાય છે, તેથી હવે તેમની દૃષ્ટિમાં ફેર પડી ગયો છે ફૉન્ટેન્બ્લો શહેર પણ હવે અગત્યનું લશ્કરી મથક નથી રહ્યું ત્યાંના આગેવાનોએ પણ વફાદારીના પત્રો લખી મોકલ્યા છે હવે તમે પોતેજ વિચાર કરો કે મારે શું કરવું ' "

કૉલેનકૉર્ટ એટલો બધો ગુંચવાઈ ગયો કે તેનાથી કશો ઉત્તર ન અપાયો અલેક્ઝાન્ડરે કહ્યું, " જે માણસોએ તેમની દોલત, તેમની કીર્તિ, તેમનું નવત્વ નેપોલિયનદ્વારા મેળવ્યું છે તે નીચ કૃતઘ્નીઓએ આજે તેને ફસાવ્યો છે અમને રાજાઓને આમાંથી ઘડો લેવાનો છે, પણ હિંમત રાખજો. હું તમારા પક્ષના સભામાં જઇશ અને મારાથી બની શકે તેટલું દબાણ કરીને હું તેને એલ્બા અથવા એવા કોઇ ટાપુનું રાજ્ય અને વર્ષાસનની પત્રી એટલું તો અપાવીશજ "

કૉલેનકૉર્ટ ત્યાંથી ઉઠીને પોતાના સોબતીઓ પાસે ગયો પણ માર્શલ માર્મોએ કરેલા દગાની વાત કહેવાની તેની જીભ ન ચાલી તેઓ ત્રણે સભાગૃહમાં ગયા ત્યાં ફ્રાન્સની સાથે શત્રુતા રાખનારાં તમામ રાજ્યોના મોટા મોટા પુરુષો એકઠા થયા હતા. અલેક્ઝાન્ડર પ્રશિયાના રાજા સાથે બારીમાં ઉભો ઉભો વાત કરતો હતો અને દેશદેશના દરબારીઓ ગપ્પાં લઇ લઇને વાતો કરતા હતા

ફ્રેન્ચ કમીશનરો દાખલ થયા એટલે તેમની વાતો અટકી. અલેક્ઝાન્ડર અને પ્રશિયાનો રાજા એક લાંબા ટેબલ આગળ બેઠા અને બીજા સભ્યો પણ પોતપોતાની જગ્યાએ બેસી ગયા ઑસ્ટ્રિયાનો રાજા પોતાના જમાઇની પાયમાલીના પૂર્ણાહુતિ વખતે હાજર ન રહેવાય તો સારૂં એમ સમજીને ગેરહાજર હતો ઈંગ્લેન્ડનો પ્રતિનિધિ લૉર્ડ કાસલરે હજી આવ્યો ન હતો કૉલેનકૉર્ટે નેપોલિયનનું રાજીનામું રજુ કર્યું એક પળવાર તો ગંભીર ચૂપકી ફેલાઇ પછી પ્રશિયાનો રાજા બોલ્યો,

હવે ચાલુ સ્થિતિમાં શહેનશાહ નેપોલિયન નામે મુક્ત થઇ શકે એમ નથી ફ્રાન્સની તેના અસલી રાજાઓને પાછા બોલાવવાના ઇચ્છા છે એવી સાબિતીએ બધી બાજુએથી મળતી જાય છે '

આના જવાબમાં મેકડોનલ્ડ બોલ્યો, " અમારા શહેનશાહને રાજ્યાસન ફ્રાન્સની પ્રજાએ આપેલું છે. સર્વત્ર સુલેહ પ્રવર્તાવવાની ખાતરજ તે રાજ્ય છોડે છે. મિત્ર રાજાઓ એમ કહે છે કે તે એકલાજ સુલેહના માર્ગમાં વિઘ્નકર્તા છે, તો પોતાના દેશના હિતની ખાતર પોતાની જાતને તે ખુશીથી હોમી દે છે; પણ જો મિત્રરાજાઓ તેના પુત્રનો રાજ્યાસન ઉપરનો હક્ક મંજૂર નહિ રાખે તો તેમાંથી ભારે માઠું પરિણામ આવશે. અમારૂં લશ્કર તેના માલિકના હકકના રક્ષણમાટે શરીરમાં લોહીનું ટીપું હશે ત્યાંસુધી લડશે. "

આ ઉદ્ગાર નીકળતાંની સાથેજ સભામાં ઘણા તિરસ્કારયુક્ત ઉપહાસ કરવા લાગ્યા; કેમકે મેકડોનલ્ડને નેપોલિયનની અરક્ષિત હાલતની ખબર નથી એમ બધા સમજી ગયા. એટલામાં તો માર્શલ માર્મો પોતેજ ત્યાં આવ્યો અને ચારે બાજુએથી તેને અભિનંદન મળવા લાગ્યાં.

બર્નાડોના એક મિત્રે પોતાના મિત્રને ફ્રાન્સની ગાદી અપાવવાની આશાએ રાજપ્રતિનિધિત્વની સામે ખૂબ બખાળા કહાડયા અને નેપોલિયન ફ્રાન્સનો રાજા થાય કે તેનો પુત્ર; એ બેઉ યૂરોપની શાંતિને માટે સરખાંજ ઉપદ્રવકારક છે એમ ભારે છટાથી જાહેર કર્યું.

પણ તેની દલીલોના ટેલિરેન્ડે કટકે કટકા કરી નાખ્યા. તેણે વજનદાર ભાષામાં કહ્યું કે ફ્રાન્સને માટે બેજ રાજા હોઇ શકે—નેપોલિયન કે લૂઇ ૧૮ મો. નેપોલિયનના પછી કાયદેસર રાજ્યવારસ હોય તેજ રાજા થઈ શકે નેપોલિયનને બાદ કરીએ તો ફ્રાન્સમાં—આખા જગતમાં એવો એકે માણસ નથી કે જેનો પ્રજા ઉપર કાબુ હોય. નેપોલિયન અને લૂઇ એ બે સિવાય ગમે તેની વાત કરશો તો હું કહીશ કે તેમાં દગો છે. એટલે બર્નાડોનો સવાલ તો સદાને માટે ઉડી ગયો.

ઇસોન ખાલી થયું એટલે તરતજ સેન નદીને કિનારે કિનારે રશિયન ફોજ ગોઠવાઇ ગઇ. નેપોલિયનની સ્થિતિ હવે ઉઘાડી રીતે નિરાશાભરેલી બની ગઈ. તેના મિત્રરાજ્યો તેની પાસે કાંઇ પણ સરત વગર ચોકખું રાજીનામુંજ માગવા લાગ્યાં. તેની પાયમાલી થઇ ચૂકી એ વાત હવે ફેલાઇ પડી ગઈ અને આ ચર્ચા ચાલતી હતી તે વખતમા પણ પડતા રાજાને તજી દેવાની આતુરતાવાળા ઘણા લોકો મિત્રરાજાઓના પક્ષમાં ખેંચાઈ આવવા લાગ્યા.

કમીશનરો પાસે બિનસરતે રાજીનામું માગવામાં આવ્યું તેથી તેઓ પોતાના શહેનશાહની અંગત સલામતી જાળવવા ભારે ગભરાટ સાથે ચાલતા થયા; કારણ કે હવે તે શત્રુઓના હાથમાં કેદ પકડાઇ જાય એવી ચોકખી ધારતી હતી

ને અને મેકડાનલ્ડ પારિસ રહ્યા ફૉલેનકૉર્ટ ફોન્ટેન્બ્લો પહોંચ્યો, ત્યારે નેપોલિયન બારી આગળ બેઠો હતો. તેનો ફિક્કો ચહેરો અને અવ્યવસ્થિત કપડાં ઉપરથી

જણાતું હતું કે તેને મન હવે બન્નેનું આગમન મળો હતું.

કૅમ્પેનર્ટ તેના પ્રાન ઉમેરો જો પણ પેટા-નકાર સમજનાર દેતા તેની છાપ ન છપાઈ એટલે નેપોલિયનેજ શક્તિનો ભાર ફરી કર્યું —

"ફ્રાન્સનું સૈન્ય પૂરી ગયું એટલે હવે તેમને નથી મળતી કરવાનું ગદાનું મળ્યું કેમ ખરી વાતને ! હવે મારો માર્શલ મારું ઘરમાં તજ્યા, મારો પ્રુશી ગીને ફસાવ્યો પહેલ નથી રસ્તા થવીજ જોઈએ કેમ, હવે તેઓ શું માને છે !'

કિલ્નહાર્ટ જે જે જોયું હતું તે બધું પીને ગયો તો કહ્યું અને પછી જણાવ્યું કે હવે તેઓ આપની પાસે વિનય ને રાજીનામું માને છે આ ગમગમાં તેના ક્રોધનો પાર ન રહ્યો. તેની પ્રતિમત અમાનુષી તર્કના અને જુસ્સો જ્વાળામુખીની માફક ભભૂકી ઉઠ્યા. સ્પષ્ટ ભાષામાંથી નહિ નીકળતા વાક્યો. અલૌકિક બુદ્ધિ અને દ નાથી તેનો ચહેરો ચળકી ઉઠ્યો.

તે બોલ્યો 'શું એ ખરી ગણે છે એમ ધારે છે કે દેશદ્રોહીઓએ તેમને સારુ પારિસના દરવાજા ઉઘાડ્યા એટલે તેઓ ફ્રાન્સના માલિક થઈ ગયા ! મુઠીભર લુચ્ચા કાવત્રાખોરોએ ખતાબીજ ખાઈ બોલ્યો એટલે શું પ્રજાએ તેમનું મનનું કૃત્ય મંજુર રાખ્યું ? હું લોકોનો આશ્રય લઈશ મૂર્ખાઓ ! હજી તેઓ નથી સમજતા કે મારા જેવો માણસ તો કબરમાં હોય ત્યારેજ આગાઢીન થયો કહેવાય કાલે આવતી કાલે તેમને મારી આસપાસ જકડેલી બેડીઓ તોડીને ફરી હું એક લાખ વીશ હજાર યોદ્ધાઓનો નાયક બની હમેશ કરતાં વધારે ભયાનક સ્વરૂપમાં પ્રકટ થઉં છું.

'સાંભળ આ પ્રમાણે મારી ગણતરી છે મારી પાસે અત્યારે શત્રુઓ ધુજાવનાર ૨૫૦૦૦ યોદ્ધાઓ છે તે મારા સૈન્યનું મધ્યબિન્દુ બનશે. ફિરોમ ૩૦ ૦૦૦ છે મેનિયરના ૧૮,૦૦૦ સુશેટના ૧૫,૦૦૦ અને સૉલ્ટના છૂટા છવાયા ૪૦ ૦૦૦ મળી એક લાખ વીસ હજાર થાય છે હજી ફ્રાન્સ અને ઇટાલિના મુખ્ય સ્થાનોનો હું માલિક છું કદાચ ત્યાં પણ પારિસના જેવા ખૂની અને દેશદ્રોહીઓ

નેપોલિયન એકદમ માયાળુ અવાજે કહ્યું, "આપણે સરખા છીએ. આપણી વિપત્તિઓ અસાધારણ છે. જા, આરામ લે. મારે માટે તો આરામ છેજ નહિ."

કૉલેનકૉર્ટ આરામ લેવા ગયો પણ તેણે ઘણા ઉદ્વેગમાં વખત પસાર કર્યો. શહેનશાહ પુનઃ યુદ્ધ શરૂ કરીને બહુ તો લડાઇ લંબાવે પણ તેને માટે ફતેહની આશા જેવું તો હતુજ નહિ. શત્રુના છ લાખ સિપાઇઓ તો ફ્રાન્સમાંજ હતા અને બીજા બાર લાખ કોઇ પણ વખતે કમનશીબ પ્રજાસત્તાક રાજ્યપર તૂટી પડવા તૈયાર હતા. ફ્રાન્સના મોટા મોટા માણસો પણ હવે નવા રાજ્યતંત્રની કૃપા મેળવવા આતુર હતા. નેપોલિયને ઘણીવાર અતિ સાહસિક હિલચાલ કરીને યૂરોપને આશ્ચર્યચકિત કરી નાખ્યું હતું તેવું અત્યારે પણ તે કરી બેસે એવી તેનામાં શક્તિ અને બુદ્ધિ હોવાથી, તે ચારે બાજુએથી ઘેરાયલો છતાં પણ તેની પાસે આવવાની મિત્રરાજાઓની હિંમત ચાલતી ન હતી.

બીજે દિવસે કૉલેનકૉર્ટે ફરીથી તેને સમજાવવા માંડ્યું કે બળથી છૂટા થવાનો પ્રયત્ન કરશો તો દેશને, સૈન્યને અને પોતાની જાતને સર્વને જોખમમાં નાખશો એવી ભયભરેલી હાલની સ્થિતિ છે.

નેપોલિયન ચીડાઇ ગયો. તે બોલી ઉઠ્યો, "ભય વળી કેવો ? મને તેની પરવા નથી. નકામી જિંદગી બોજારૂપ છે, પણ બીજાઓને જોખમમાં ઉતારતા પહેલાં મારે તેમનો અભિપ્રાય પૂછવો જોઇએ. જેટલા સરદારો હાજર રહ્યા છે તેમને તેડી લાવ."

નિરાશ થએલા અને બહાવરા બની ગએલા સરદારો થોડીજ વારમાં હાજર થયા. તેમને સંબોધીને નેપોલિયને બોલવા માંડ્યું:—"મેં રાજીનામું આપ્યું પણ તેમને તો મારા કુટુંબનું પણ રાજીનામું જોઇએ છે. તેઓ મને, મારા પુત્રને, મારી સ્ત્રીને અને મારા સર્વ કુટુંબીઓને પદભ્રષ્ટ કરવા ઇચ્છે છે. તમે તૈયાર થઇ રહો ! આપણી આસપાસ ગોઠવાયલા શત્રુસૈન્યને ભેદીને બહાર નીકળી જવાના માર્ગો ખુલ્લા છે. હું ફ્રાન્સમાં ઘૂમી વળીશ અને આખા દેશને જગાડી મૂકીશ. આપણાં [illegible] સહુ [illegible] મૉન્ગેરિયો, સેરા, સોલ્ટ અને સુકનને જઇ મળીશું. આપણું [illegible] [illegible] અને ફ્રાન્સની પ્રજાનો અવાજ આપણને [illegible] ન [illegible] [illegible] [illegible] નવા રાજ્ય [illegible] નવી કીર્તિ મેળવીશું. કેમ, મારી સાથે આવવા [illegible] તમારી મરજી છે ?"

પરંતુ સર્વ નિષ્ફળ. ઉત્સાહભંગ. સેનાપતિઓનાં દિલ ભાંગી [illegible] તેમણે અનેક બહાના બતાવ્યાં. ફ્રાન્સનો [illegible], [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વગેરે અનેક બહાના બતાવ્યાં, પણ [illegible] [illegible] [illegible]

ાન્સની કીર્તિને ઉજ્જ્વળ રાખી હતી અને જેણે તેમના ઉપર અનેક ઉપકાર કર્યા
તા તેની પડતીને વખતે એક પણ સહાનુભૂતિનો શબ્દ તેમના મોમાંથી નીકળ્યો
નહિ કૉલેનકૉર્ટથી ન રહેવાયું તે જવા ઉઠ્યો નેપોલિયને કહ્યું, ' ઉભા રહો. "
એમ કહી તેણે ઝડપથી પોતાનું રાજીનામું લખી કૉલેનકૉર્ટના હાથમાં મૂક્યું અને
ાતિ પણ અહંકારસહિત સેનાપતિઓ તરફ ફરીને કહ્યું, ' ગૃહસ્થો, મારે હમણા
એકાંતની જરૂર છે " બધા ગયા પછી તેણે કહ્યું, " આ માણસોને નથી હૃદય
અને નથી સદ્બુદ્ધિ . મારા કમનસીબ કરતાં મારા મોભતીઓના મિથ્યાભિમાન
અને કૃતઘ્નતાથી વધારે હારી ગયો છુ આ અસહ્ય છે બસ, હવે પતી ગયુ "

ચ કાની સ્થિતિ પસાર થઇ ગઈ અને જે થવાનુ હતુ તે થઇ ગયુ એટલે નેપો
લિયનના હૃદયપરનો કેટલોક ભાર ઓછો થયો હવે તેણે મિથ્યા મનોવ્યથા કરવાનુ
મૂકી દીધુ અને માથાપર આવેલી વિપત્તિ ધૈર્યથી અને પોતાના દરજ્જાને શોભે
એવી રીતે સહન કરવા માંડી મનને સમજાવી, સમાધાન કરીને તેણે પોતાના ચહેરા
પર સંતોષ અને પ્રસન્નતાની છાપ પાછી બેસાડી તેના મોંમાંથી અસંતોષના ઉદ્
ગાર નીકળતા ન હતા પણ દરેકની સાથે વિવેક અને માયાથી તે વાતચીત કરવ
લાગ્યો તેની આવી ભવ્ય સમાધાનવૃત્તિ જોઇ સર્વ આશ્ચર્ય પામતા અને તે
માટે સૌને ઘણું માન ઉત્પન્ન થતું

પણ નેપોલિયનને પદભ્રષ્ટ કરીનેજ મિત્રરાજાઓને સંતોષ ન થયો ફ્રાન્સ
પ્રજાના હૃદય ઉપર તેણે પોતાનુ રાજ્યાસન માંડ્યુ હતુ એટલે મિત્રરાજાઓ
મેળવેલી ફતેહની પૂર્ણાહુતિ કરવા માટે નેપોલિયનની પ્રતિષ્ઠાનુ પણ ખૂન કરવાન
અને ફ્રાન્સમાં તેને સ્વાર્થી નિર્દય રાક્ષસ જેવો માનતા થાય એવી રીતે નોકમ
ફરવવાની જરૂર હતી. હવે આખા યૂરોપના છાપખાનાં તેમના હાથ નીચે આ
હતાં. બિચારો નેપોલિયન જેનો જવાબ પણ ન આપી શકે એવી મદદથી ભરે
લાખો કરારો પત્રિકાઓને આખા યૂરોપમાં ફેલાવવાનાં તેમની પાસે સાધન હત
નેપોલિયનની કીર્તિને કલંકિત કરવા માટે, તેના ઉપર ખરાખોટા અનેક આરો
ઢોળી બેસાડવા માટે મિત્રરાજાઓએ અનેક નીચ લેખકોની ઝેરમાં બોળેલી કલમ
ઉપયોગ કર્યો

[illegible] મિત્રરાજાઓનો અને ફ્રાન્સ

આ રીતે મિત્રરાજાઓએ પોતાની ઇચ્છા સર્વાંશે પૂર્ણ કરી. નેપોલિયનના ઉપર આરોપ મૂકનાર તે વકીલ તે, પંચ તે, ન્યાયાધીશ તે અને જલ્લાદ પણ તે; કેસનો હેવાલ લખનાર પણ તે અને તેનું જીવનચરિત્ર લખનાર પણ તેજ; પણ હવે સો વર્ષ સુધી મૌન ધારણ કર્યા પછી નેપોલિયનનો આત્મા ઇનવેલાઇડસના ઘુમ્મટમાંથી નીકળી, નવી આલમને સંબોધીને કહે છે કે તમે મારો કેસ ફરીથી તપાસો. જેઓ સત્ય અને ન્યાયના પક્ષમાં હોય તેમણે શાંતિથી પરંતુ દૃઢતાથી કહેવું જોઇએ કે તેની માગણી વાજબી છે અને કોઇ પણ તેનો ઇન્કાર નહિ કરી શકે.

प्रकरण ६१ मुं–एल्बा तरफ प्रयाण

યા પ્રકરણના અંતમાં વર્ણવેલા બનાવ ૬ઠ્ઠી એપ્રિલે બન્યા બીજે દિવસે સવારે કૉલે કૉર્ટ પારિસ ગયો અને નેપોલિયનનું બીજી વારનું રાજીનામું મિત્રરાજાઓની સભામાં રજૂ કર્યું આખા જગતમાં જેની કીર્તિ ફેલાઈ ગઈ હતી તેની સંપૂર્ણ અવનતિ જોઈ તેના શત્રુઓના હૈયાં પીગળ્યાં. ફ્રાન્સની તરફ તેઓ સૈન્ય મોકલવાના હતા તે વિચાર બંધ રહ્યો અને હવે શહેનશાહ તથા તેના કુટુંબની શી વ્યવસ્થા કરવી તેની આતુરતાથી ચર્ચા થવા લાગી.

બુર્બોન રાજાના પક્ષકારો તેને ફ્રાન્સથી આઘેમાં આઘે મોકલવા ઇચ્છતા હતા અને સેન્ટ હેલેનાનું નામ દેવાયું કોઈએ કૉર્સિકાની ભલામણ કરી કોઈએ એલ્બાનું નામ દીધું અને તેની સારી આબોહવાના વખાણ કર્યા ટૅલેરાંડે આ તક સાધીને એલ્બાને માટે દબાણ કર્યું બુર્બોન રાજાઓના મળતિયાઓ ગભરાયા ફ્રાન્સની પ્રજાનો નેપોલિયન તરફ કેટલો પ્રેમ છે એ તેઓ સારી રીતે જાણતા હતા અને તેનો નિવાસ આટલો નજીક જોઈને તેઓ ડરતા હતા તેમણે સખત વિરોધ બતાવ્યો

નેપોલિયન તરફ ઈંગ્લંડે દાખવેલી અવિરત શત્રુતા તેની આવી દયામણી સ્થિતિમાં પણ કમી થઈ ન હતી. આવી નિષ્ઠુરતાનો નમુનો જગતના ઇતિહાસમાં બીજે ઠેકાણે ભાગ્યેજ જોવામાં આવશે. યૂરોપના તમામ રાજ્યોએ એક પણ અપવાદ વગર પ્રજાનો પોતાનો રાજા ચુંટવાનો હક્ક સ્વીકાર્યો; ત્યારે એકલા ઈંગ્લંડેજ એ હક્કનો સ્વીકાર ન કર્યો અને વારંવાર ફ્રેન્ચોને બળવાખોર અને નેપોલિયનને રાજ્યાસન ઝુંટવી લેનાર કહીને અપમાન પહોંચાડ્યું હતું. આવા યશસ્વી લોકમાન્ય નૃપતિને એલ્બાનું નાનું સરખું રાજ્ય આપ્યું તે પણ ઈંગ્લંડની આંખમાં ખટક્યું. જો સભામાં ઈંગ્લંડના કમિશનરો હાજર હોત તો અલેક્ઝાન્ડર ગમે તેટલો ઉદાર છતાં પણ નેપોલિયનને કેદ અને અપમાનમાંથી નજ બચાવી શકત. ×

સુલેહની સરતો ચર્ચાતી હતી તે દરમ્યાન નેપોલિયને કૉલેનકૉર્ટને વારંવાર કહેવડાવ્યું હતું કે મારે સલાહ નથી જોઈતી, તું ચાલ્યો આવ; પણ તે પોતાના શહેનશાહની જોખમભરેલી સ્થિતિ જાણતો હોવાથી પોતાની અક્કલ વાપરીને સુલેહનો ખરડો ઘડાવી લાવ્યો.

૧૧ મી એપ્રિલે તે ફૉન્ટેનબ્લો ગયો કે તરત તેને નેપોલિયને પૂછ્યું, "મારું રાજીનામું પાછું લાવ્યો?" કૉલેનકૉર્ટે ઘણીએ દલીલ કરી કે એ મારા હાથમાં ન હતું. આપનું રાજીનામું છાપાઓમાં બહાર પડી ચૂક્યું હતું; પણ નેપોલિયન કહે તેમાં મારે શું? મારે સુલેહ નથી કરવી અને હું સહી કરવાનો નથી. ખૂબ ચર્ચા થઈ પણ કંઈ પરિણામ ન આવ્યું.

બીજે દિવસે સાંજે ફરી પાછો કૉલેનકૉર્ટ નેપોલિયન પાસે ગયો. તે [illegible] નિરાશામાં ગરકાવ બનીને બેઠો હતો. તેની ઉપર તૂટી પડેલો વિપત્તિનો ડુંગર જોઈને તે બહાવરો બની ગયો હતો. તેનું પ્રાણપ્રિય પ્રિય ફ્રાન્સ [illegible] પડ્યું હતું, યૂરોપનાં તમામ ઉદાર રાજતંત્રોનો નાશ થઈ ગયો હતો; તેના અનુયાયીઓની પણ તેની સાથેજ પાયમાલી થઈ ગઈ હતી. જગતનું સ્વાતંત્ર્ય, ફ્રેંચ [illegible] ભાગ્યાકાશમાં કાળા અદૃષ્ટની છાયા પથરાઈ હતી. તેના મન ઉપર એવી [illegible] થઈ હતી કે તેને ભોજન કરવાનું કામ પણ સહજ ન હતું.

કૉલેનકૉર્ટ [illegible] ગયો હતો. તેને ખબર હતી કે [illegible]

× ઈંગ્લંડના [illegible] આ [illegible] નેપોલિયનનો [illegible]

આ ઠુલેહના ખરડાપર સહી નહિ કરે તો તેના આના કરતાએ વધારે માઠા હાલ
ને ભારે મુશ્કેલીથી તેણે મિત્રરાજાઓ પાસે તેને માટે આટલી છૂટછાટ મૂકાવી
તી અને હવે નીમેલી મુદતમાં માત્ર થોડાક કલાક બાકી હતા. જો સહી નહિ
ાય તો નેપોલિયનને તેમની દયા ઉપરજ રહેવુ પડશે અને તેઓ મરજીમાં આવશે
ેમ કરશે તેણે અત્યત દીન સ્વરે કહ્યુ, “ મારા શિરતાજ, હુ આપને આપની
ીર્તિના સમ દઇને કહું છુ કે છેવટના નિર્ણયપર આવી જાઓ વાણી ઠુકી કર-
વાનો આ વખત નથી જ્યારે આ કૅાલેનકૅાર્ટ, આપનો દઢ વફાદાર ભક્ત ઘુટણીએ
પડીને કાલાવાલા કરે ત્યારે કાઈ પણ ગભીર મહત્વનાં કારણ હોવાં જોઇએ ”
નેપોલિયને ઘેનમાં ઘેરાયલી આંખો ઉચી કરી કહ્યુ, “ તારે શુ કરવુ છે ? ”
વળી ચોડીવારે કહ્યુ, ‘ તેનુ છેવટ આવવુજ જોઇએ મારો નિશ્ચય થઇ ચૂકયો કાલે
સહી કરી આપીશ ”

તે શહેનશાહની રજા લઇને ગયો પણ મધ્યરાત્રિએ તેને કાઈએ જ ઉઠાડયો અને
કહ્યુ કે તે વખત, ધારતી ઉપર્જાવે એવા મદવાડના ભોગ થઈ પડયા છે વાચનારને
યાદ હશે કે રૂશિઅનના યુદ્ધ પછી તેને ચૂકનો ભયકર વ્યાધિ થઈ આવ્યો હતો થાક,
ઉજાગરા અને ચિંતાથી એ રોગે બીજીવાર ઉથાળો માર્યો જે જીવનેણુ રોગ, ક્રોધ અને
અપમાનની માઠી અસરને લીધે પાછળથી વધી પડયો અને અંતે તેનો જીવ લીધો.
તેનો આ શરૂઆતનો હુમલો હતો. શહેનશાહ પથારીમાં તરફડતો હતો કપાળપરથી
પરસેવાની ધારા છૂટતી હતી વાળ ઉભા થઈ ગયા હતા અને બૂમો ન પડાય માટે
દાંત વચ્ચે જોરથી રૂમાલ દબાવી રાખ્યો હતો. તેને લાગ્યુ કે મારો અતકાળ આવી
પહોંચ્યો છે કૅાલેનકૅાર્ટને કહ્યુ, ‘ હું જાઉ છુ મારી સ્ત્રી અને પુત્ર તને સોંપી જાઉ
છુ મારી કીર્તિનુ રક્ષણ કરજે ”

તેના દાકતરે માત્ર વાક કરાવીને પાઈ ધીમે ધીમે ચૂક નરમ પડી અને કપને
લીધે અકડાઇ ગએલા અવયવ પાછા સ્થિતિસ્થાપક થવા લાગ્યા

કૅાલેનકૅાર્ટ કહે છે કે તેના મદવાડના દેખાવનુ અને તેના દુ ખનુ વર્ણનજ થઇ
શકે એમ નથી ઓરડામા ગભીર શાતિ ફેલાઇ રહી હતી માત્ર ત્યા ઉભેલાઓના
ડૂમકાથીજ એ શાતિનો ભગ થતો હતો આ ભયકર દેખાવ જુએ અને આંખમાથી
આંસુ ન પડે એવો કોઇ હોઇ શકેજ નહિ.

આ મદવાડનો પણ તેના શત્રુઓએ અવળો અર્થ કર્યો અને તેણે આપઘાત
કરવાની કોશિશ કરી હતી એવી ખાટી અફવા ચારે દિશાએ ફેલાવી તેમના બીજા
જૂઠાણાં જેમ ઉઘાડાં પડી ગયાં તેમ આ વાત પણ છેવટે ખોટીજ ઠરી છે તેના
રોગનુ નિદાન ડાકતરે આપેલી સાદી વાઢ તેનુ જલદી સારા થવુ એ બધા સજોગો
ધ્યાનમા લેતાં આ તહોમત જૂઠુ ઠરે છે

તેણે આખી રાત સારી નિદ્રા લીધી. સવારમાં કૉલેનકૉર્ટ તરફ ફરીને કહ્યું "હજી મારે જીવવું જોઇએ એવી ઈશ્વરની ઇચ્છા છે. હજી મારી પાસે મરણ આવ્યું." થોડીવાર પછી વળી તે બોલ્યો, "કૉલેનકૉર્ટ, આ છેલ્લા દિવસોમાં કો[ઈ] કોઈવાર મને એવું થઈ આવતું કે જાણે હું ગાંડો થઇ જઇશ." માથા તરફ આંગળી કરી કહ્યું, "અહિં મને જીવલેણ ગરમી લાગે છે ! ગાંડપણ એ મનુષ્યની અવનતિની છેલ્લામાં છેલ્લી સ્થિતિ છે. એના કરતાં મૃત્યુ હજાર ગણું સારૂં." વળી એક ક્ષણ અત્યંત એકાગ્ર ચિત્તે વિચાર કર્યા પછી તે બોલ્યો, "હું આજે સુલેહના ખરડાપર સહી કરીશ. જા, જરા આરામ લે."

સહી કર્યા પછી તે ઉભો થયો અને મેક્ડોનલ્ડને સંબોધીને બોલ્યો, "તમારી છેલ્લી અનન્ય સેવાના બદલામાં તમને આપવા જેટલું મારી પાસે ધન નથી. છતાં આ પ્રસગની યાદગીરીમાટે કાંઇક આપું." એમ કહી તેણે પોતાની જુની તલવાર મંગાવી મેક્ડોનલ્ડને આપતાં કહ્યું, "આ તલવાર મને મિસરમાં મુરાદ બેએ આપી હતી. તમારા પ્રેમના બદલામાં હું તમને આ સિવાય બીજું આપી શકું એમ નથી."

મેક્ડોન્લ્ડે તરવારને છાતી સાથે દાબી અને કહ્યું કે મારા કુટુંબમાં આ અમૂલ્ય વસ્તુ હમેશને માટે પૂજાયા કરશે." નેપોલિયને તેને પ્રેમાશ્રુસહિત આલિંગન કર્યું.

પોતાના કરતાં તેને પોતાના સૈન્યની સલામતીની વધારે ચિંતા હોવાથી તેણે બેઉ કમીશનરોને કહ્યું, "મારૂં રાજીનામું અને સુલેહની સરતો મને ત્યારેજ બંધન કર્તા ગણાય કે જ્યારે તેઓ લસ્કરને આપેલાં વચન પાળે તે ન થાય ત્યાંસુધી આ દસ્તાવેજ તમારા હાથમાંથી જવા ન દેશો."

આ ખરડો મિત્રરાજાઓ તથા ફ્રાન્સની કામચલાઉ સરકારના મલાસગે આગળ રજૂ કરવામાં આવ્યો. જરૂરી બાબતોનો નિકાલ કરવામાં કેટલાક દિવસ નીકળી ગયા. દેશના મોટા મોટા માણસોની સહાનુભૂતિની નવા રાજ્યતંત્રને ઘણી જરૂર હતી. તેમને લલચાવવા માટે સારાં સારા ઇનામની લાલચો આપવામાં આવી. તેમની સ્થિતિ સૂડી વચ્ચે સોપારી જેવી હતી. નેપોલિયનને પ્રકટ રીતે મદદ કરી શકાય એમ હતું નહિ અને નવી સરકારની હકુમત નીચે હોદ્દા ન સ્વીકારનાર ઉપર હમેશને માટે શકની નજર રહે તેમ હતું, છતાં ઘણા લોકોએ નેપોલિયન તરફ અત્યંત ભક્તિને લીધે બુર્બોન રાજાઓની સાથે સહકાર કરવા ના પાડી; પરંતુ ઘણા ખરાએ તો પોતાના મનનું સમાધાન કરી નવી સરકાર સાથે સંબંધ જોડયો.

બીજો પ્રશ્ન નેપોલિયનને મહીસલામત એલ્બા સુધી વળાવવાનો હતો. એક તો તેને જોઇને પ્રજા ઉશ્કેરાય નહિ અને બીજું બુર્બોન રાજાના મળતીઆમાંથી કોઇ તેનું ખૂન ન કરી બેસે. એટલા માટે તેની સાથે મજબૂત અંગરક્ષકોની ટુકડી મોકલવાનું ઠર્યું.

એપ્રિલની ૧૬ મી તારીખે કૉલેનકૉર્ટ ફોન્ટેનબ્લો ગયો માત્ર ગણ્યાગાંઠ્યા વફાદાર થઈ ગએલા સિપાઈઓ જેઓ હજી પણ પદભ્રષ્ટ થએલા શહેનશાહને વફાદારીથી વળગી રહ્યા હતા તેમના સિવાય ત્યાં બીજું કોઈ હવે રહ્યું ન હતું જે મહેલના દિવાનખાનાં એકવાર દરબારના ભભકાદાર મેળાવડાથી શોભી રહેતાં તે આજે સ્મશાન જેવા લાગતાં હતા નેપોલિયન પોતે પણ હવે ફ્રાન્સ છોડી જવાને ઘણો અધીરો બની ગયો હતો.

નેપોલિયનને તેના અંગરક્ષકો પૈકી ચારસો માણસોને પોતાની સાથે રાખવાની છૂટ આપી હતી એ માન મેળવવા માટે ઘણાં ભક્ત હૈયાં આતુર હતાં જ્યારે નેપોલિયન અને કૉલેનકૉર્ટ બગીચામાંથી પાછા ફરતા હતા તે વખતે એક ઘરડો સિપાઈ જે શહેનશાહ સાથે વાત કરવાનો લાગ જોયા કરતો તે એકાએક તેમની પાસે દોડી આવ્યો.

તે ધ્રુજતો ધ્રુજતો આજીજી કરતો બોલ્યો "નામદાર, હું ન્યાય માગવા આવ્યો છું મને ભારે અન્યાય થયો છે બાવીસ વરસ થયાં હું નોકરીમાં છું" તેણે પોતાની પહોળી છાતીપર જોરથી પ્રહાર કરી કહ્યું, 'મને ચાંદ પણ મળ્યો છે છતાં આપની સાથે આવનારા અંગરક્ષકોમાં મારૂં નામ નથી. જો મને ટાળી મૂકશો તો એમાંથી ખૂન થશે જેઓ ચુંટાયા છે તેમાંથી એકને મારીને હું મારે માટે જગ્યા કરી લઈશ. એમ કર્યા વગર નહિ છોડું"

તેની ભક્તિ જોઈ નેપોલિયનને લાગી આવ્યું તેણે કહ્યું, "તારે મારી સાથે આવવાનું બહુ મન છે! તે પૂરો વિચાર કર્યો છે! તારે ફ્રાન્સ, કુટુંબ અને ભવિષ્યમાં ઉન્નતિ પામવાની આશા છોડી દેવી પડશે"

સિપાઈ કહે મારા શહેનશાહ! મને મન છે! અરે! મારો હક છે, મારો દાવો છે એમાંજ મારી આબરૂ છે મારે ઉન્નતિ પામવાની નથી મારૂં મારી પાસે ચાંદ છે તે બસ છે અને મારે કુટુંબમાં તો આજે બાવીસ વરસ થયાં તમેજ છો '

શહેનશાહ કહે ઠીક ત્યારે તને મારી સાથે લઈ જઈશ મારા બહાદુર મિત્ર.'

[illegible] મોટી મહેરબાની મોટી મહેરબાની એમ કહી દરબારનો અને મનમાં [illegible] ત સિપાઈ ચાલ્યો ગયો.

[illegible] ઊંડી ભક્તિ જોઈને નેપોલિયનના હૃદયમાં પ્રેમ [illegible] સાથે લઈ જવાના હતા તેનું શું [illegible]

[illegible] ઉપર [illegible] હતા ત્યારે શહેનશાહનું [illegible]

[illegible] ૧ • [illegible]

[illegible] હતા [illegible]

હતી; દુનિયાનો અનુભવ તેને ઘણોજ થોડો હતો; અને સ્વાશ્રયનો ગુણ કેળવવાનો પ્રસંગ તો તેને મળ્યોજ ન હતો; છતાં તેના ઉપર ભારેમાં ભારે આફત તૂટી પડી હતી. શહેનશાહને પદભ્રષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે એ વાત તેણે માનવાનીજ સાફ ના પાડી. તેણે કહ્યું કે મારા પિતાએ મને ફ્રાન્સની રાણી બનાવી ત્યારે વારંવાર વચન આપ્યું હતું કે તારે માથેથી હું રાજ્યમુકુટ નહિ ઉતરવા દઉં.

નેપોલિયન તેને વારંવાર પત્રો લખતો. ઘણીવાર તો દિવસમા બે ત્રણ ચિઠ્ઠીઓ પણ મોકલતો. તેણે પણ પોતાના પતિના આફતના વખતમાં તેની પાસે આવવાની પ્રબળ ઇચ્છા દર્શાવી; પણ રસ્તો સલામત ન હોવાથી નેપોલિયને તેને ના લખી ૭ મી એપ્રિલે તેણે કહેવડાવ્યું કે "મારૂં ખરૂં સ્થાન તો તમારી પાસેજ છે. તમારા સહવાસમાં મને કોઇ પણ ઠેકાણે રહેવામાં સંતોષ છે." આખરે તેના આગ્રહને વશ થઇને તેને ઓર્લિયાં સુધી આવવાની નેપોલિયને સલાહ આપી. ત્યા તેણે કેટલાક દિવસ ચિંતા અને દહેશતમાં રડી રડીને ગાળ્યા. તેણે કહ્યું, "મારે હવે શું કરવું' શહેનશાહની સલાહ માગું છું ત્યારે તે કહે છે કે તારા બાપને લખ. મારા ઉપર આટઆટલી વિપત્તિ નાખ્યા પછી મારા બાપ પણ શુ કહેવાના હતા? છોકરાને લઇને એમની પાસે જાઉં? પણ વખતે એમને પોતાનો જાન બચાવવા નાસી જવાનો વખત આવે તો મને વળી કયાં સાથે લઈ લઇને ફરતા ફરે? મોઈ હુ! રડવાને માટેજ જીવી!"

તે બિચારી ખરેખર ઉપાયહીન હતી. એટલામા મિત્ર રાજાઓએ તેને માટે રશિયન સિપાઇઓનો રસાલો મોકલાવ્યો અને તેમના રક્ષણ નીચે તે જઇને પોતાના પિતાને મળી. પછી ત્યાંથી વિયેના ગઇ. ત્યાં તેણે બાકીનુ જીવન જે રીતે ગાળ્યુ તે તેની સ્વેચ્છાથી કે પિતાની ધમકીથી ગાળ્યુ તે નક્કી કરી શકાતુ નથી.

શહેનશાહ નેપોલિયનને એલ્બામાટે પ્રયાણ કરવાનો દિવસ ૨૦ મી એપ્રિલનો મુકરર કરવામાં આવ્યો હતો. વચગાળાના દિવસ દરમ્યાન તે શાંત, ગંભીર અને નિશ્ચયી બની ગયો હતો; જાણે કશુંજ ન બન્યું હોય તેમ એલ્બાની સુંદર આબોહવા વિષે તે ચર્ચામાં ઉતરતો હતો. એજ ચર્ચા દરમ્યાન તેણે કહ્યું હતું કે "પ્રારબ્ધ કેવી વસ્તુ છે! છેલ્લી લડાઇમાં દેશની ભૂમિનુ પગલે પગલે રક્ષણ કરતાં કીર્તિ સાથે મરણ પામવા માટે મે ઘણાએ ફાંફા માર્યા. બોમ્બ ગોળા પાસે ઉભો રહ્યો. મારા ઘોડાને તેનો સ્પર્શ થતાજ ઘોડો અને હુ હવામા અદ્ધર ઉડી ગયા; પણ હું સહીસલામત ભોંયપરથી ઉઠીને ઉભો થયો. મારી આસપાસ ગોળીઓનો વરસાદ વરસતો, મારાં કપડાં કાણાં કાણા થઈ ગયાં છતાં એક પણ ગોળી મને વાગી નહિ. નિરાશાના ભોગ થઇને આત્મહત્યા કરવી એને તો હુ ઘણુજ નીચ કૃત્ય ગણું છું. આત્મહત્યા મારા સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ છે અને જગતના તખ્તા ઉપર જે દરજ્જો કે

ભોગવુ છુ તેને શોભા આપતી નથી. જગતમા કોઇને જે જીવવાની સખ્ત ધર્ક હોય તો તે હું છુ."

એવામાં સેનાપતિ મેક્ડોનાલ્ડ આવી પહોંચ્યો તેણે કહ્યુ કે દક્ષિણ વિભાગ તરફ જે સૈન્ય છે તેને ફરીથી ઉત્તેજિત કરીને બળવાન ફોજ ભેગી કરી શકાય નેપોલિયને કહ્યું, "હવે ઘણુ મોડુ થઇ ગયુ છે હુ ધારત તો તેમ કરી શકત પણ તેમની (સરદારોની) મરજી ન હતી છતા પણ હુ એક વિગ્રહ લંબાવી શત્રુઓને હરાવુ પણ તેમ કરવા જતાં ફ્રાન્સમાં આભ્યંતરિક વિદ્રોહ જાગે અને તે હુ નથી ઇચ્છતો. વળી હુ રાજીનામુ પણ આપી ચૂક્યો છુ અને એક પગલું ભરી ચૂક્યા પછી પાછા હઠવુ એ ઠીક નહિ. પ્રારબ્ધમાં સર્જાયુ હોય તે થવા દો "

૧૯ મી તારીખે સવાર સુધીમાં જવાની બધી તૈયારી થઈ ગઇ હતી નેપોલિયનને એવી આશા હતી કે તેના સેનાપતિઓ તેની છેલ્લી મુલાકાત લેવા આવશે પળે પળે ગાડીનો ખડખડાટ થાય એટલે તે કોઇના આવ્યાની ઉમેદ રાખતો, પણ કોઇને આવેલુ નહિ જોઇને તેને ઘણુ ઓછુ આવ્યુ

જવાનો વખત જેમ નજીક આવતો ગયો તેમ તેમ જો કે તેનુ બહારનુ વર્તન શાંત અને સમાધાનીભરેલુ જણાતુ હતું, તોપણ અંતરમાં તે ઘણીજ તીવ્રવેદના અનુભવતો હોય એમ દેખાઇ આવતુ હતુ

કૉલેનકૉર્ટની વિદાય ઘણી હૃદયભેદક હતી તેનાથી છૂટા પડતાં તેનુ હૃદય ચીરાઇ જતું હતુ તેણે સાથે આવવાની પણ ઇચ્છા બતાવી તેના ઉત્તરમા નેપોલિયને કહ્યુ "તુ અહિ રહો રહો મને વધારે ઉપયોગી થઇશ પોલેન્ડના સબંધમાં જે વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે તેનુ પાલન થાય છે કે નહિ તે જોતા રહેજે "
એક પળવાર થોભ્યા પછી તેણે કહ્યુ, 'થોડા દિવસ પછી તો હુ એલ્બા પહોંચી જઇશ મારૂં મન હવે ત્યાં જવાને અધીરૂં થઇ ગયુ છે મે ફ્રાન્સને માટે સારી આશાઓ બાંધી હતી, પણ હવે હુ જોઇ શક્યો છુ કે તેમને વિપત્તિ ખમતાં નથી આવડતુ આખી દુનિયામાં સૌથી વધારે બુદ્ધિમાન અને બહાદૂર ફ્રેન્ચ પ્રજા લડાઇમા ઝોકાવવા તૈયાર રહે છે, પણ જરા હાર થઇ એટલે સત્ત્વહીન બની જાય છે સોળ વરસ સુધી તેઓ મારી સાથે જીત ઉપર જીત મેળવતાજ ગયા પણ એકજ વરસ સુધી સતો વેઠવાની આવી કે બધો પાછલો ઇતિહાસ જાણે ભૂલી ગયા "

પછી તેણે એક ઉંડો નિશ્વાસ મૂકીને કહ્યુ—

તેઓ મારી સાથે અત્યંત નીચપણે વર્ત્યા છે તેઓ મને મારી સ્ત્રી અને પુત્રથી બળાત્કારે વિખૂટો પાડે છે એક રાજાને તેના પિતા અને પતિ તરીકેના હક્ક પણ ન ભોગવવા દેવા એ કયી જંગલી પ્રજાના કાયદામાં લખાયનુ છે? જેમને ઇશ્વર જોડયાં છે તેમને છૂટાં કરવાનો અધિકાર તેઓને કયા જમાનાની કાયદાએ

હતી; દુનિયાનો અનુભવ તેને ઘણોજ થોડો હતો; અને સ્વાશ્રયનો ગુણ કેળવવાનો પ્રસંગ તો તેને મળ્યોજ ન હતો; છતાં તેના ઉપર ભારેમા ભારે આફત તૂટી પડી હતી. શહેનશાહને પદભ્રષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે એ વાત તેણે માનવાનીજ સાફ ના પાડી. તેણે કહ્યું કે મારા પિતાએ મને ફ્રાન્સની રાણી બનાવી ત્યારે વારંવાર વચન આપ્યું હતું કે તારે માથેથી હું રાજ્યમુકુટ નહિ ઉતરવા દઉં.

નેપોલિયન તેને વારંવાર પત્રો લખતો. ઘણીવાર તો દિવસમાં બે ત્રણ ચિઠ્ઠીઓ પણ મોકલતો. તેણે પણ પોતાના પતિના આફતના વખતમાં તેની પાસે આવવાની પ્રબળ ઈચ્છા દર્શાવી; પણ રસ્તો સલામત ન હોવાથી નેપોલિયને તેને ના લખી. ૭ મી એપ્રિલે તેણે કહેવડાવ્યું કે “ મારૂં ખરૂં સ્થાન તો તમારી પાસેજ છે. તમારા સહવાસમાં મને કોઇ પણ ઠેકાણે રહેવામાં સંતોષ છે. ” આખરે તેના આગ્રહને વશ થઇને તેને ઓર્લિયાં સુધી આવવાની નેપોલિયને સલાહ આપી. ત્યાં તેણે કેટલાક દિવસ ચિંતા અને દહેશતમાં રડી રડીને ગાળ્યા. તેણે કહ્યું, “ મારે હવે શું કરવું ? શહેનશાહની સલાહ માગું છું ત્યારે તે કહે છે કે તારા બાપને લખ. મારા ઉપર આટઆટલી વિપત્તિ નાખ્યા પછી મારા બાપ પણ શું કહેવાના હતા ? છોકરાને લઇને એમની પાસે જાઉં ? પણ વખતે એમને પોતાનો જાન બચાવવા નાસી જવાનો વખત આવે તો મને વળી ક્યાં સાથે લઈ લઇને ફરતા ફરે ? મોઈ હું ! રડવા માટેજ જીવી ! ”

તે બિચારી ખરેખર ઉપાયહીન હતી. એટલામાં મિત્ર રાજાઓએ તેને માટે રશિયન સિપાઇઓનો રસાલો મોકલાવ્યો અને તેમના રક્ષણ નીચે તે જઇને પોતાના પિતાને મળી. પછી ત્યાંથી વિયેના ગઇ. ત્યાં તેણે બાકીનું જીવન જે રીતે ગાળ્યું તે તેની સ્વેચ્છાથી કે પિતાની ધમકીથી ગાળ્યુ તે નક્કી કરી શકાતું નથી.

શહેનશાહ નેપોલિયનને એલ્બામાટે પ્રયાણ કરવાનો દિવસ ૨૦ મી એપ્રિલનો મુકરર કરવામાં આવ્યો હતો. વચગાળાના દિવસ દરમ્યાન તે શાંત, ગંભીર અને નિશ્ચયી બની ગયો હતો; જાણે કશુંજ ન બન્યું હોય તેમ એલ્બાની સુંદર આબોહવા વિષે તે ચર્ચામાં ઉતરતો હતો. એજ ચર્ચા દરમ્યાન તેણે કહ્યું હતું કે “ પ્રારબ્ધ કેવી વસ્તુ છે ! છેલ્લી લડાઇમાં દેશની ભૂમિનુ પગલે પગલે રક્ષણ કરતાં કીર્તિ સાથે મરણ પામવા માટે મે ઘણુંએ ફાંફાં માર્યા. બોંબ ગોળા પાસે ઉભો રહ્યો. મારા ઘોડાને તેનો સ્પર્શ થતાંજ ઘોડો અને હું હવામાં અદ્ધર ઉડી ગયા; પણ હું સહીસલામત ભોયપરથી ઉડીને ઉભો થયો. મારી આસપાસ ગોળાઓનો વરસાદ વરસતો; મારાં કપડા કાણાં કાણા થઈ ગયાં છતાં એક પણ ગોળી મને વાગી નહિ. નિરાશાના ભોગ થઇને આત્મહત્યા કરવી એને તો હું ઘણુંજ નીચ કૃત્ય માનું છું. આત્મહત્યા મારા સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ છે અને જગતના તખ્તા ઉપર જે દરજ્જો

લાગતું છું તેને શોભા આપતી નથી જગતમાં કોઈને જો જીવનાની ગરજ થઈ હોય તો તે હું છું '

એવામાં સેનાપતિ મોન્થોલન આવી પહોંચ્યો તેણે કહ્યું કે દક્ષિણ વિભાગ તરફ જે સૈન્ય છે તેને ફરીથી ઉત્તેજિત કરીને બળવાન ફોજ ભેગી કરી શકાય નેપોલિયને કહ્યું 'હવે ઘણું મોડું થઈ ગયું છે હું ધારત તો તેમ કરી શકત પણ તેમની (મ દારોની) મરજી ન હતી હજી પણ હું એક વિગ્રહ લખાવી શત્રુઓને હંફાવું પણ તેમ કરવા જતાં ફ્રાન્સમાં આભ્યંતરિક વિદ્રોહ જાગે અને તે હું ઇચ્છતો નથી વળી હું ગાદીનામું પણ આપી ચૂક્યો છું અને એક પગલું ભરી ચૂક્યા પછી પાછા હઠવું એ ઠીક નહિ પ્રારબ્ધમાં સરજાયું હોય તે થવા દો "

૧૯ મી તારીખે સવાર સુધીમાં જવાની બધી તૈયારી થઈ ગઈ હતી નેપોલિયનને એવી આશા હતી કે તેના સેનાપતિઓ તેની છેલ્લી મુલાકાત લેવા આવશે પળે પળે ગાડીનો ખડખડાટ થાય એટલે તે કોઈના આવ્યાની ઉમેદ રાખતો, પણ કોઈને આવતું નહિ જોઈ તેને ઘણું ઓછું આવ્યું

જવાનો વખત જેમ નજીક આવતો ગયો તેમ તેમ જો કે તેનું બહારનું વર્તન શાંત અને સમાધાનીભરેલું જણાતું હતું, તોપણ અંતરમાં તે ઘણીજ તીવ્રવેદના અનુભવતો હોય એમ દેખાઈ આવતું હતું

કૉલેનકૉર્ટની વિદાય ઘણી હૃદયભેદક હતી તેનાથી છૂટા પડતાં તેનું હૃદય ચીરાઈ જતું હતું તેણે સાથે આવવાની પણ ઇચ્છા દર્શાવી તેના ઉત્તરમાં નેપોલિયને કહ્યું તું અહિ રહીને વધારે ઉપયોગી થઈશ પોલેન્ડના સંબંધમાં જે વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે તેનું પાલન થાય છે કે નહિ તે જોતો રહેજે '

એક પળવાર થોભ્યા પછી તેણે કહ્યું, 'થોડા દિવસ પછી તો હું એલ્બા પહોંચી જઈશ મારું મન હવે ત્યાં જવાને અધીરું થઈ ગયું છે મેં ફ્રાન્સની માટે મારી આશાઓ બાંધી હતી પણ હવે હું જોઈ શક્યો છું કે તેમને વિપત્તિ ખમતાં નથી આવડતું આખી દુનિયામાં સૌથી વધારે બુદ્ધિમાન અને બહાદુર ફ્રેન્ચ પ્રજા ગણાઈ છે પણ જરા હાર થઈ એટલે મનોબળહીન બની જાય છે સોળ વરસ સુધી તેઓ મારી સાથે જીત ઉપર જીત મેળવતા ગયા પણ એકજ વરસ મુસીબતના વારાના આવી કે બધા પડતો ઇતિહાસ ભૂલી ગયા.

પછી તેણે એક ઉત્તમ નિશ્ચય જાહેર કર્યું—

તમે મારી સાથે અત્યંત નીચપણે વર્ત્યા છો તેના માટે મારી ભારે ફરીયાદ છે એક રાજાને તેના પિતા અને પતિ તરીકેના હક પણ ન ભોગવવા દેવા એ ક્યાં જગતની સભ્યતાના કાયદામાં લખેલું છે? જેમને હું તમારા ઉપર કૃપા કરવાના અધિકાર તરીકે ... આપતું કાયદે

માપ્યો હશે! ઇતિહાસ મને ન્યાય આપશે. તે કહેશે કે "એક વિજયી યોદ્ધા તરીકે નેપોલિયન મોટા મનનો અને ઉદાર હતો. તે જ્યારે હાર્યો ત્યારે યૂરોપના રાજાઓએ તેની સાથે અપમાનભરેલું વર્તન ચલાવ્યું." તેણે થોડીવાર પછી કહ્યું, "આમાં તેઓની આગળથી નક્કી કરી રાખેલી તદબીર છે. મને પિસ્તોલથી મારી નાખવાની તેઓમાં હિંમત નહિ હોવાથી મારું ધીમે ધીમે ખૂન કરવાની આ યુક્તિ છે. માણસને મારી નાખવાના હજાર રસ્તા છે."

ફૉલેનફૉર્ટે તેને દિલાસો આપવા કહ્યું કે હું શહેનશાહબાનુના પિતાને સમજાવવા પ્રયત્ન કરીશ. તે પોતે પણ મને ટેકો આપશે અને હું ધારું છું કે તે થોડા વખતમાં આપની પાસે આવી પહોંચશે. આમ બહારથી કહેવા છતા તે મનમાં સમજતો હતો કે એ આશા વ્યર્થ હતી; પણ જો આસ્ટ્રિયાના રાજાએ નેપોલિયનને તેના કુટુંબથી વિખૂટો ન પાડ્યો હોત તો કદાચ વૉટર્લુ ન થઈ હોત અને નેપોલિયન સેંટ હેલેનામાં બન્દીવાન બની મરણ પામ્યો ન હોત.

તેણે થોડીજવારમાં ચિત્તની સ્વસ્થતા પુનઃ પ્રાપ્ત કરી અને બુર્બોન રાજાઓ તરફ કડવા ઉદ્ગાર કહાડ્યા વગર 'નવું રાજ્યતંત્ર કયી કયી મુશ્કેલીઓને લીધે કાયમનું નહિ રહી શકે' તે વિષે તેણે શાંતિથી ચર્ચા કરી. ત્યાર પછી ફૉલેનફૉર્ટનો હાથ પ્રેમપૂર્વક પકડીને તે બોલ્યો:—

"મારા મિત્ર, આપણે છૂટા પડવું જોઈએ. આવતી કાલે મારા સિપાઈઓની રજા લેતા મારામાં જેટલું ધૈર્ય હશે તે બધાનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર પડશે. મારા બહાદુર રક્ષકો! મારી ચડતી તેમજ પડતીમા પણ મને [illegible] વળગી રહેલા મારા મિત્રો! કાલે મારે તેમની છેલ્લી વિદાય લેવાની છે. બસ, આ એક છેલ્લી મનોવ્યથા મારે સહન કરી લેવાની છે." તેનો કંઠ રૂંધાઈ ગયો, [illegible] પછી તે ધીમેથી બોલ્યો, "ફૉલેનફૉર્ટ, મારા મિત્ર, આપણે [illegible]" આટલું બોલતાં તેનું હૃદય ખૂબ ભરાઈ આવ્યાથી તે ફરીને નીચે [illegible]

ફૉલેનફૉર્ટે આ પ્રસંગ વિષે કહ્યું છે કે, 'ફૉન્ટેનબ્લોથી હું નવું [illegible]

પગલે કટાળો આવ્યો હતો પણ તેના વગર મારા મનને આરામ રહેજ કેમ ? મે
ઘણાં વર્ષો પ્રવાસ કરવાનો વિચાર કર્યો ભવિષ્યનો વખત મને યુગ જેટલો લાગો અને
કંટાળાભરેલો લાગતો હતો, તેને કાંઇક સુખમા પસાર કરવા મે બુદ્ધિના વિષયનો
અભ્યાસ કરવાનો વિચાર કર્યો "

નેપોલિયનની ન્યાયવૃત્તિ કેટલી ઉચા પ્રકારની હતી તે તેણે પોતાના સેનાપતિ
ઓને રજા આપતી વખતે વાપરેલી ઉદાર ભાષા અને નવા રાજ્યતંત્રને વફાદાર
રહેવાનો ઉપદેશ આપ્યો હતો તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે તેમણે સર્વને
એકઠા કર્યા અને સૌના તરફ સ્નેહપૂર્ણ દૃષ્ટિ કરી કહ્યુ—

" ગૃહસ્થો ! જ્યારે હું તમારી પાસેથી દૂર જાઉં છુ અને તમારા દેશ ઉપર
રાજ્ય કરવા નવુ રાજતંત્ર રચાયુ છે ત્યારે મારા તરફ તમે જેટલી વફાદારી
દાખવી હતી તેટલીજ વફાદારીથી તેમની સેવા કરવામા તમારી શોભા છે
હુ તમને વિનતિ કરૂં છુ–અરે, આજ્ઞા કરૂ છુ કે તમે તેમજ વર્તજો. માટે જેમને
પારિસ જવુ હોય તેમને જવાની રજા છે અને જેઓ અહિ રહેવાના હોય તેઓ
પણ વફાદારીના પત્રકપર સહી કરી મોકલાવી દે "

૨૦ મી એપ્રિલની સવાર પડી. નેપોલિયને બપોરે નીકળવાનુ ઠરાવ્યુ હતું
દેશનિકાલ થતા શહેનશાહને ઉચત માન આપવા બાદશાહી બગરક્ષકોની પલટણ
ગોઠવાઈ હતી આસપાસના ગામના અસંખ્ય લોકોના સમુહ પોતાના શહેન
શહેનશાહનુ છેલ્લીવારનુ દર્શન કરવા એકઠા થયા હતા ગભીર અને શાંત ચહેરે
નેપોલિયન બહાર આવ્યા. દરેકનુ હૃદય અવર્ણનીય ભાવથી ઉભરાઇ જવા લાગ
અને ગભીર શાંતિ છવાઇ રહી નેપોલિયનના હાથને અનેક સ્પર્શ કરી અનુ
ભીજવ્યો. દરેકના નેત્ર તેના ઉપર ઠર્યાં હતા મૃતદેહને દફન કરતી વખતે જેવી શાં
પથરાય છે તેવી શાંતિ ત્યાં પથરાઇ હતી બોલવાનો આ અવસર ન હતો સિપાઇ
ઓના ખડતલ ગાલ ઉપર અશ્રુધારા વહેવા લાગી હતી અને શહેનશાહની સા
જવાને ભાગ્યશાળી થએલા તેમના ચહેરા ઉપર તેમનીઓની તેમને ઈર્ષ્યા આવતી હત

નેપોલિયને તેમને સર્વને પ્રેમપૂર્ણ નજરે જોઇ લીધા. તેનુ હૈયુ ભરાઇ આવ્
પણ મન દૃઢ કરીને આગળ આવ્યો અને જેઓ તેના સિવાય પણ
થાય એવા ચોખ્ખા અવાજે કહ્યુ—

સેનાપતિઓ અમલદારો અને સિપાઇઓ ' હું તમારી રજા માગુ છુ
વીસ વર્ષ થયાં મે તમને જેવા આબરૂ અને કીર્તિની કમાણી કરતા જોયા છે તેવી
રીતે મારી પડતીના ઉંડા દિવસમા પણ તમે ધૈર્ય અને વફાદારીના ઉંચા આદ
બતાવ્યો છે આખો યુરોપ આપણી સામે લડવા ઉતર્યો હતો. તે છતાં પણ તમા
જેવાની મદદથી આપણે યુદ્ધ કરી પણ નહિ થત. આપણે હજી પણ
તે ક્રૂ

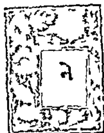
લાંબી લડાઇ ટકાવી રાખત, પણ તેમ કરતાં આપણા દેશને ઘણું સોસવું પડત. આથી કરીને ફ્રાન્સનું હિત વિચારીને મેં આપણા હિતનો ભોગ આપ્યો. આજે હું તમારાથી દૂર જાઉં છું; પણ **મારા મિત્રો ! જે નવા નૃપતિને ફ્રાન્સે પસંદ કર્યો છે તેને વફાદાર રહેજો.** ફ્રાન્સનું કલ્યાણ એજ મારો નિરંતરનો વિષય હતો, અને હજી પણ મારી પ્રાર્થના વખતે હું એનુંજ કલ્યાણ વાંછીશ. મારે માટે ખેદ ન કરતાં તમે સુખી છો એવું જ્યાં લગી જાણતો રહીશ ત્યાં સુધી હું સુખીજ છું. મારી કીર્તિના વિનાશ પછી પણ હું જીવું છું તે માત્ર તમારી કીર્તિ વધારવાને માટેજ. આપણાં કામોનો ઇતિહાસ લખવાનો મારો ઇરાદો છે. કલ્યાણ થાઓ ! મારા પુત્રો ! મને એમ થાય છે કે જાણે તમને સૌને છાતી સરસા ચાંપું; તેમ નહિ તો તમારા સૌના વતી તમારા સેનાપતિને અને તમારા ગરુડને તો ભેટુંજ.” સૌની આંખમાંથી ચોધારાં આંસુ વહ્યાં જતાં હતાં અને યોદ્ધાઓનાં કઠણ દૈવા પણ લાગણીના વેગથી કંપી જતાં હતાં. નેપોલિયનની ઇશારતથી પલટણનો સેનાપતિ જનરલ પીટીટ જે એક કોમળ હૃદયનો પણ લશ્કરી રૂઆબવાળો યોદ્ધો હતો તે આગળ આવ્યો. નેપોલિયન અશ્રુપૂર્ણ આંખે તેને નિહાળી ભેટ્યો અને તે બહાદુર યોદ્ધો પણ નાના બાળકની પેઠે રડી પડ્યો. નેપોલિયને પાછું મન કઠણ કર્યું અને ગરુડને પોતાની પાસે લઈ આવવા કહ્યું. એક સિપાઇ તે ચીજ લાવ્યો. નેપોલિયને તે નિશાનને છાતી સરસી ચાંપી અને તેની ચાંદીની ચાંચપર ચુંબન કરતાં કહ્યું—

“ પ્રિય ગરુડ ! આ મારું છેલ્લું આલિંગન મારા દરેક વફાદાર સિપાઇના હૃદયમાં ફ્રાન્સને માટે જાગૃત રાખજો. મારા મિત્રો ! તમારું પુનઃ કલ્યાણ ઇચ્છું છું. ”

પછી સૈનિકોની લાગણી ન ખમાઈ. દરેક જેમ ફાવે તેમ રડવા લાગ્યા. નેપોલિયન ગાડીમાં ચડી બેઠો અને બે હાથે મોં ઢાંકી દીધું. ગાડી ચાલવા લાગી. [illegible] પોતાની સાથે ફ્રાન્સના [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

प्रकरण ६२ मु—नेपोलियन एल्बामां

પોલિયન મિસરથી પાછો ફર્યો ત્યારે ફ્રેજુ બંદરે ઉતર્યો હતો. તેજ બંદરેથી આ પ્રસંગે તે એલ્બા જવા ઉપડ્યો હતો તે પારિસથી માલમો માઇલને અંતરે આવેલું છે. આ લાંબી મુસાફરી દરમ્યાન લગભગ બધી જગ્યાએ લો[illegible] તેને માટે અતિશય ગમ્યા [illegible] અને પ્રીતિ દર્શાવી. અમુક ભાગમાં ત્યાં ગજબનાક વર્ગનું ઘણું જોર હતું. આગળ તેને વળાવવા આવેલા કમીશનરોએ અગમચેતી વાપરી હોત તો સંભવ છે કે તેની જિંદગી સલામત ન રહેત. ગમે તેવી રીતે ફ્રેજુ પહોંચ્યા અને તેને માટે તૈયાર રાખેલા ફ્રાન્સના વહાણમાં ન બેસતાં ઇંગ્લિશ વહાણમાં મુસાફરી કરવાનું તેણે પસંદ કર્યું.

આવા સંજોગોમાં પણ તે જોસેફાઇનને ભૂલી ગયો ન હતો. [illegible] અંતરે તેના ઉપર નમ્રપૂર્ણ પત્રો મોકલતો હતો. [illegible] છોડતા પહેલાં [illegible] દિવસ અગાઉ તેણે નીચે મુજબ પત્ર લખ્યો હતો —

'પ્રિય જોસેફાઇન! મેં તને [illegible] તારી ઉપર પત્ર લખ્યો હતો. પણ [illegible] કદાચ નહિ મળ્યો હોય. તે વખતે લડાઇ ચાલુ હતી [illegible] કરતાંમાં તેં [illegible] હવે મેં [illegible] દૂર થયા [illegible] મેં [illegible] કરી નાખ્યો છે. મારે [illegible] મારા આત્મા [illegible] મારી [illegible] ગયો છે. મારી પડતી [illegible] થઇ છે પણ તે [illegible] ફાયદાકારક [illegible] હવે તલવારને બદલે કલમ [illegible] ઇતિહાસ [illegible] વાંચવા જેવા થશે [illegible] દુનિયાને [illegible] [illegible] મારે [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

' સલામ, મારી પ્રિય જોસેફાઇન. મેં જેમ મારા ચિત્તનું સમાધાન કર્યું છે તેમ તું પણ કરજે; અને જે તને ભૂલી ગયો નથી અને ભૂલી શકશે નહિ તેને તું પણ ભૂલતી નહિ. "—નેપોલિયન.

"તા. ક. મને એલ્બામાં પત્રો મોકલતી રહેજે. મારું શરીર હવે જોઇએ તેવું સારું નથી. "

આ પત્ર વાંચીને જોસેફાઇન ખૂબ રડી. તેના હૃદયની પ્રીતિનો સમુદ્ર પોતાના અગાઉના જીવનસખાનું દુઃખ જોઇને એકદમ ઉછળ્યો.

તેણે કહ્યું, " હવે મારાથી અહિં રહેવાય નહિ; મારી હાજરીની શહેનશાહને જરૂર છે. અલબત્ત, મારા કરતાં મેરિયા લુઇસાની ફરજ વધારે છે, પણ શહેનશાહ એકલા છે—એમનું ત્યાં કોઇ નથી. મારાથી એમને છોડાય તો નહિજ. એ સુખી હોય ત્યાંસુધી હું એમની પાસે ન હોઉં તો ચાલે, પણ અત્યારે તો જરૂર તે મારી વાટજ જોતા હશે."

તોપણ નેપોલિયન સાથેનો પોતાનો અત્યારનો બાહ્ય સંબંધ કેવા પ્રકારનો હતો તેનો વિચાર તેને ગુંચવણમાં મૂકતો હતો અને મેરિયા લુઇસા આ વખતે શું કરશે તે નહિ જાણી શકવાથી તે કશા નિશ્ચય પર આવી શકી નહિ. તેથી તેણે નેપોલિયનને નીચે પ્રમાણે લખ્યું :—

" મારો અને તમારો સંબંધ કાયદા મુજબ તોડવાથી આપણને કેટલું નુકસાન થયું છે તે હું અત્યારેજ પૂરેપૂરું સમજી શકી છું. હવે તમારા ઉપર આવી પડેલી ભારે અને અણધારી આફત જોઇને માત્ર શોક કર્યા સિવાય બીજું વધારે હું શું કરી શકું? કેમકે જગતની નજરે હું તમારી એક મિત્રજ ગણાઉં. મને એમ ભાસ થાય છે કે હું તમારી પાસે ઉડીને આવું? હું એવી ભાગ્યહીન છું કે હું તમારી પાસે આવીને તમને [illegible] નથી આવી શકતી? કે દૈવનિર્માણ થતાં માત્ર અસંસ્કારી [illegible]

[illegible]

[illegible]

ફ્રાઈન ચાંદી પડી અને ફ્રાંસે તેને [illegible] નજીક લાવ્યો તેના ઉંમરના [illegible] પણ નેપોલિયન અને ફ્રાન્સપ્રત્યેના તેના [illegible] તેમનો [illegible] કર્યો [illegible] મરતા મરતાં પણ તેણે નેપોલિયનને યાદ કરી તેનું [illegible] પ્રાય કરી અને તેની [illegible] પોતાની છાતી ઉપર [illegible] "એલ્બા—નેપોલિયન" [illegible] [illegible] ઉત્સાહ માટે આ મહાપુરુષના [illegible] [illegible] [illegible] જોયો સારો [illegible] નેપોલિયનની જે [illegible] ચરીત્ર સમજણ [illegible] રહ્યો છે

એલ્બાનો દ્વીપ ફ્રાન્સના કિનારાથી ૨૦૦ માઈલને છેટે આવેલો છે [illegible] નેપોલિયન સૈની સાથે [illegible] આનંદકારક અનેક [illegible] વાતો [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

લાગ્યો. દેશ દેશના પ્રવાસીઓનાં પગલાં તે તરફ વળવા લાગ્યાં. પોતે ક્ષુદ્ર ટાપુનો માલીક છતાં જે મહાપુરુષ પોતાની કીર્તિવડે આખા યૂરોપના રાજાઓમાં પ્રથમ સ્થાન ભોગવતો હતો તેનાં દર્શન કરવા અનેક દેશના આગેવાનો ચાલ્યા આવતા. તેમની સાથે અજાયબ જેવી મનની મોકળાશ અને હૃદયની સરળતાસહિત તે ચર્ચામાં ઉતરતો અને પોતાનું રાજનૈતિક મૃત્યુ થઈ ચૂકયું હોય અને પોતાનો વૃત્તાંત પણ જાણે ઐતિહાસિક બનાવ હોય તેમ તટસ્થપણે વાત કરતો. મનની ઉદારતા અને વિચારની ઉચ્ચતાવડે તે સર્વનું સન્માન પ્રાપ્ત કરતો.

તેની પ્રકૃતિ હમેશાંજ શાંત રહેતી. તેના મોંમાંથી કદિ કડવો ઉચ્ચાર નીકળતોજ નહિ અને જેમણે તેનું ઘણામાં ઘણું નુકસાન કર્યું હતું તેમના કૃત્યો ઉપર પણ તે ઉદારતાનોજ ઓછાડ ઓઢાડતો. ખેડુતોની સાદી રમતગમતોમાં તે રસ લેતો અને એકવાર શરીરબળની હરિફાઈ વખતે લોકોના આગ્રહથી મધ્યસ્થ પણ તે થયો હતો.

તે ઘણુ થોડું ઉંઘતો. ઘણીવાર તો કપડાં બદલ્યા વગરજ થોડીવાર પડી રહેતો અને પાછો ઉઠીને લખવા વાંચવા મંડી જતો. તેની રહેણી અને પોશાકમાં સાદાઈ નજરે પડતી હતી. તેના સ્વભાવના બંધારણમાં બુદ્ધિતત્ત્વ એટલું વિશેષ હતું કે શરીરની સ્થૂળ વાસનાઓને માટે અવકાશજ ન હતો.

આ રીતે તેનો ઉનાળો આનંદમાં વહી ગયો. યૂરોપન મિત્રરાજાઓ વિયેનાની રાજ્ય પરિષદ્‌માં જીતેલા પ્રદેશોની વહેંચણી કરતાં અંદર અંદર સાઠમારી કરવા લાગ્યા. બુર્બોન રાજાઓએ ફ્રાન્સ ઉપર પ્રથમની માફક જુલ્મી રાજનીતિ વાપરવા માંડી. થોડાક માખણદાસો સિવાય પ્રજાનો મોટો ભાગ કાયર થઈ ગયો. અલેકઝાન્ડરે તેને ઘણીએ શિખામણ દીધી કે લોકલાગણીને માન આપતાં શીખ; ગાદીએ બેસતાં પહેલાં પ્રજાને હાથે તારી ચૂંટણી કરાવ; અને છેલ્લાં પચીશ વર્ષના રાજ્યકારોબારને કાયદેસર ગણ; પણ એ રાજાઓ પચીશ વર્ષ પરદેશ રહ્યા તે દરમ્યાન કાંઈ ભૂલ્યા પણ ન હતા અને કાંઈ નવું શીખ્યા પણ ન હતા.

નેપોલિયનની જગ્યા લેનાર ૧૮ મો લૂઈ સાઠ વર્ષની ઉમ્મરનો હતો. શરીરે એવો જાડો હતો કે તેનાથી પૂરૂં ચલાતું પણ ન હતું. તેણે પ્રથમ તો નેપોલિયનના શહેનશાહી રક્ષકોની પલટણને રજા આપી. ફ્રાન્સના ત્રિરંગી વાવટાને બદલે બુર્બોન વંશનો જૂનો વાવટો ચઢાવ્યો. મતાધિકાર ઉપર એટલો કાપ મૂકી દીધો કે પચાસ લાખને ઠેકાણે માત્ર આઠ લાખજ મતદારો રહ્યા. પાછલાં પચીશ વર્ષના કારોબારને ગેરકાયદેસર ગણ્યો અને પોતાના રાજ્યના પહેલા વર્ષને ઓગણીશમું વર્ષ ગણાવી આખી પ્રજાનું અપમાન કર્યું. એ ઉપરાંત મિત્રરાજાઓએ જે જે માગ્યું તે આપીને આખા દેશને શરમમાં ડુબાવી દીધો. રાજ્યક્રાન્તિ પછી ફ્રાન્સે જે જે પ્રદેશ મેળવ્યા હતા તે બધા છોડી દીધા. બાર હજાર તોપો અને અપાર

દારૂગોળાની લહાણી કરી કિલ્લા નાબૂદ કર્યા લશ્કર ઘટાડી માત્ર એ રીતે ૧૭ જા કરી નાખ્યુ લોકોનો ખૂમારો વધ્યો અને સૌની નજર એલ્બા તરફ વળી લે લાગણી એટલી બધી ઉશ્કેરાઈ ગઇ કે છાપખાના ઉપર અંકુશ મૂકવાની જરૂર ૫

દેશદ્રોહી બર્નાડોએ પોતે કરેલા દેશદ્રોહનુ ઇનામ માગ્યુ મિત્ર રાજાઓએ ર ડનની સાથે નૉર્વેને જોડી દેવાનો તેની સાથે છુપો કરાર કર્યો હતો, પણ નૉર્વે તેમની મિલ્કત ન હતી, એટલે પોતે આપેલુ વચન પાળવા માટે તેઓ ધાડપા ધધો કરવા તૈયાર થયા નૉર્વેની પ્રજા સ્વતત્રતાનો બચાવ કરવા તૈયાર થઇ પરતત્ર થવા કરતા મરવુ તેણે પસદ કર્યુ છેવટના ઉપાય તરીકે તેમણે સ્વાત પૂજનાર ઇંગ્લન્ડની મદદ માગવા એક પ્રતિનિધિમડળ મોકલ્યુ તેમણે દુર પણ દયા આવે એવા કાલાવાલા કર્યા પણ અગ્રેજ ઇતિહાસકાર એલિસનના ? પ્રમાણે “ મિત્રરાજ્યો સ્વીડન સાથે એવા પકા કોલકરારથી બધાઈ ચૂકયા હત સ્વતત્રતાને માટે મરવા તૈયાર થએલી વજીર પ્રજાની હદરજેદક અ જ ઉપર આપવાનો તેમને અવકાશજ ન હતો ”

ઇંગ્લડને નૉર્વ સાથે યુદ્ધ જાહેર કરવાનું કશુ કા ણ ન હતુ છતાં તેનો એ ગરીબડા દેશના સમુદ્રકિનારાને ઘેરી વાળ્યો બર્નાડોએ તેનુ બળવાન સૈન્ય ક પ્રજા ઉપર છોડી મૂક્યુ તેઓ મ ણીઆ થઇને લડયા પણ અંતે અનેક પ્ર છિન્નભિન્ન થએલા સિંહની માફક પડયા મિત્રરાજાઓએ તેમની નોકરીથી ? થતી તલવાર ઝુકીને તેમનો સોદો નક્કી થએલો શિકાર બર્નાડોના હાથમા ? ઇંગ્લન્ડની પાર્લામેન્ટમા ઉદાર પક્ષે સખત ઝુબેશ ઉપાડી બ્રિટિશ સરકારની ઉપર આ કાળામાં કાળુ કલક છે એમ પણ કહ્યુ, પણ સત્તાના મદથી છકી સાના પક્ષે ધીટપણે પોતાનુજ ધાર્યું કર્યું એજ પ્રમાણે પોલેન્ડ, સૅક્સની સેક્સની વગેરે જે જે રાજ્યોને નેપોલિયને ઉદાર સ્વતત્ર આપ્યું હતુ ઉપર પાછી આપખુદ સત્તાની બેડીનો કેદ થએ તેમના રાજ્યના ટુકડ ચાલ્યો સ્વાહા કરી ગયા

એમ કરતા રિવાજ ડૂબ થયો જે પાપ નેપોલિયન પોતાની સાથે હતો તે વધારે થયુ અને તેને દેવાની નારે નથી પેન્શન ફ્રાન્સ ત્રીનેટની શરત પ્રમાણે નેપોલિયનને જે વાર્ષિક પેન્શન મળવુ જોઇએ તે મા હજી એક પૈસો પણ પરખાતી નહિ આ નીચ કૃતઘ્ન મિત્ર તેના ઉપર હિટલર ૧ નાચવા લાગી હતી પણ આ વચનભગથી વધુ ટાઈ કસાઈએ છૂટી ધકલે સમજાવ્યો પણ તે કાળે તેઓએ એ ન થયા

હવે આખા દુનિયાની નજર દિનપ્રતિદિન વધારે ને વધારે આતુ એલ્બા તરફ વળવા લાગી તેની રાજનીતિ તાને વખત ઘેરાર થયા હ

અને તેના મિત્રો ગભરાયા. રાજભક્ત વર્ગને તો મૂળથીજ ભય હતો કે નેપોલિયનની લોકપ્રિયતા હજી પણ યૂરોપના રાજ્યકર્તાઓને ઠરીને બેસવા નહિ દે. તેઓ તેને માર્ગમાંથી ખસેડી નાખવાની પેરવી કરતા હતા. તેનું ખૂન કરવાનાં કાવત્રાં રચાતાં પણ તેના મિત્રો ફ્રાન્સમાં રહ્યા રહ્યા તેને ચેતાવી દેતા હતા. અત્યારે તેની સ્થિતિ અરક્ષિત હતી અને ખૂનીનું ખંજર તેના ઉપર નિરંતર લટકતું હતું. બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળને તેના નિવાસસ્થાનની બાબતમાં શરૂથીજ અસંતોષ હતો; કારણ કે એ જગ્યા યૂરોપથી જોઇએ તેટલી દૂર ન હતી. ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની પાસેથી સેન્ટ હેલેનાનો ટાપુ મેળવવાને એ પેઢીના ભાગીદારો સાથે બ્રિટિશ પ્રધાનો પત્રવ્યવહાર કરતા હતા. એમ કહેવાય છે કે ડયૂક ઑફ વેલિંગ્ટને હિંદુસ્તાન જતાં આવતાં એ ટાપુ જોયો હતો અને નેપોલિયનને માટે આ જગ્યા બહુજ મજબૂત કેદખાનું થઈ પડશે એવી સૂચના તેના તરફથી કરવામાં આવી હતી. મિત્રરાજાઓ નેપોલિયનને સેન્ટ હેલેના લઇ જવાના છે એ વાત તો આખા યૂરોપમાં ફેલાઇ ગઇ હતી, અને લૉર્ડ હૉલેન્ડ જેવો વજનદાર અંગ્રેજ પણ એ વાતની સાક્ષી પુરે છે. તે લખે છે કેઃ—

"નેપોલિયન એલ્બા રહેવા ગયો ત્યાર પછી એકવાર મને મારી સ્ત્રીએ ઇંગ્લંડનાં વર્તમાન પત્રોના થોડાક અંક મોકલાવ્યા. તેમાંના એકમાં તેને સેન્ટ હેલેના લઇ જવા મિત્રરાજાઓ વિચાર કરે છે એવી હકીકત છપાઇ હતી. નેપોલિયને એલ્બામાંથી નાસી જવાનો વિચાર પણ કર્યો તે પહેલાં તેને સેન્ટ હેલેના લઇ જવાનો વિચાર મિત્રરાજાઓએ વધાવી લીધો એ શરમભરેલું અને વિશ્વાસઘાતક છે, પણ એ હકીકત સાચી છે. અમીરોની સભામાં બોનાપાર્ટ સાથે ચલાવેલા વર્તન વિષે ચર્ચા થતી હતી તે વખતે મેં આ વાત જાહેર કરી પણ એ વાત ખોટી છે એમ કોઇથી કહેવાયું ન હતું. મને વિયેનાની રાજપરિષદમાં બેસનાર વિશ્વાસપાત્ર અંગ્રેજ ગૃહસ્થે આ વાત વૉટર્લુની લડાઇ પહેલાં કરી હતી. મિત્રરાજાઓ ઉપર કહ્યું તેવું કૃત્ય કરવાના છે એવો શક લાવવાનાં પૂરતાં કારણ હોય તો પછી ફોન્ટેન્બ્લોની સુલેહની સરતો તોડીને પોતે ગુમાવેલું રાજ્ય પાછું મેળવવા કોશેશ કરવાનો નેપોલિયનને હક્ક છે એમ કબૂલ કરવું પડે છે."

આ વસ્તુસ્થિતિમાંથી નેપોલિયનની આશ્ચર્યકારક શક્તિની મારામાં સારી સાબિતી મળી જાય છે. એકલો અસહાય પુરુષ, જેની પાસે સૈન્ય નથી, નાણું નથી, જે સમુદ્રની વચ્ચે આવેલા નાનકડા ટાપુમાં પડયો પડયો પુસ્તકો વાંચ્યા કરે છે અને વાતો કર્યા કરે છે, છતા તેના નામમાં એટલી શક્તિ છે; યૂરોપની પ્રજાનાં દિલ ઉપર કબજો એટલો કરયો છે કે આખા યૂરોપખંડના ભેગા થએલા રાજાઓ તેમનાં મહાન સૈન્યોથી સુરક્ષિત હોવા છતાં પણ તેની શક્તિનો વિચાર કરી ભયથી ધ્રુજે છે!

ફોન્ટેન્બ્લોની સુલેહની સરતો સામા પક્ષે તોડી હતી તેથી નેપોલિયન તેનું પાલન

રવા બેધાએલો ન હતો ફરી સમા બીજી વાર રાજ્યવિપ્લવ થવાની તૈયારી થ
ઈ હતી આખી પ્રજા પોતાના દેશપાર થએલા બાદશાહ માટે અધીરી બની હ
નેપોલિયન ફ્રાન્સના છાપાં વાચતો અને ત્યાની સ્થિતિનુ અવલોકન કરતો

હવે ફેબ્રુઆરી માસ પૂરો થવા આવ્યો હતો તેને એલ્બા આવ્યે દશ મહિ
થઇ ગયા હતા તેના શિરપરનું જોખમ પાર વિનાનુ હતું ખૂનીનું ખંજર કોઇ
વખતે તેની છાતીમાં ભોકાય અથવા બદમાસોની ટોળી તેને ગુપચુપ પકડી જઈ
ખાનામાં પટકી દે—એવી એવી મોત કરતાં પણ ભૂડી હજાર પ્રકારની દહેશ
વચ્ચે તે રહેતો હતો તેથી તેણે હવે નિશ્ચય કર્યો કે ફ્રાન્સ જવુ અને પ્રજા આ
હાજર થવુ તેની મરજીમા આવે તો રાજ્યાસન આપે અને નહિ તો તેનો વધ
તેમ કરવુ એજ ઠીક છે

તેની બેન પૌલાઇન યૂરોપ જઇ આવી તે સમાચાર લાવી કે પ્રજા તૈયાર
અધીરી છે સામા પક્ષને મળી ગયેલા મરદો હવે પસ્તાય છે અને પોતાના નેત
રાહ જુએ છે

એજ અરસામા એક ફ્રેન્ચ ઉમરાવ નેપોલિયનની મુલાકાતે આવ્યો તેની સા
વાતચીતમાં તેણે જણાવ્યુ હતું કે 'પારિસમા મારે માટે અનેક જૂઠી બનાવટી વ
ફેલાવવામા આવી છે એમ પણ કહેવાય છે કે તેઓ મને મારશે કે સેન્ટ હે
ઉપાડી જવાના છે, પણ યાદ રાખજો કે મારી પાસે હજી તોપો બહાદુર અંગર
અને છ મહિના ચાલે તેટલો સરસામાન છે, અને એવુ નીચ કૃત્ય કરવા આવન
ભારે પડી જશે પણ હું નથી માનતો કે મારા જેવો એકાકી માણસ જે કો
કોઇ બગાડતો નથી તેની સામે લડવા જેટલી નીચતા તેઓ કરે અનેકૃઝા-
આમરૂ ઘણી વહાલી છે સુલેહની સરત પ્રમાણે મને એલ્બાનું રાજ્ય આપવ
આવ્યુ છે હું મારા ઘરમાં બેઠો છુ હું લડવાનુ બાનું ન આપુ ત્યાસુધી મારા ઘ
આવીને મને હેરાન કરવાનો કોને અધિકાર હોય ?

હું માનતો નથી કે બુમોન રાજાઓ સુધર્યા હશે પણ તેમણે એક પછી
ભૂલોજ કીધી છે હનુઓને મેરેન્ગોયમ તોરો અને દારૂગોળો આપ્યા તેમના કે
મરમ [illegible] ના [illegible] અને યુદ્ધસામગ્રીના ભડાર બગાડ કરા નામોશીભ
[illegible] ના હું હજી પણ ફ્રાન્સનો [illegible] હોત પણ હુ તો
[illegible] [illegible] [illegible] ત્યામન ખાવાનુ પસદ કરૂ
[illegible] અની પણ વાત [illegible] કે [illegible] વાની મેજ ના
હતી [illegible] પાછ અને ન હતો [illegible] મન [illegible] મનો
તેમના [illegible] તેઓ એમ કર એમા [illegible] પણ [illegible] તરાગો
[illegible] [illegible] કે ન [illegible] [illegible] ભળી ૨૪

યૂરોપને જાહેર કરીશ. ઈંગ્લંડ, આસ્ટ્રિયા અને રશિયાનાં કૃત્યોના ભેદ મારી કાતીલ કલમથી હું ફોડી નાખીશ. લુચ્ચાઇ અને નરહત્યાની તૃષા કોનામાં છે તે હું પૂરવાર કરી આપીશ. હું ધારત તો ઘણા વખત સુધી ફ્રાન્સમાં રહ્યો રહ્યો પર્વતોનો આશ્રય લઈને પણ શત્રુઓને હંફાવત; પણ મેં તેમ ન કર્યું. મને ખૂનામરકીનો કંટાળો આવ્યો હતો. ”

“ મારા નામથી અને થોડા ઘણા મને વળગી રહેલા બહાદુર સિપાઇઓથી શત્રુઓ પારિસમાં રહ્યા રહ્યા પણ ડરતા હતા. તેમણે મારા રાજીનામાના બદલામાં એકવાર મને ઇટાલિનું રાજ્ય પણ આપવા માંડયું હતુ; પરંતુ મેં ના કહી અને છેવટે એલ્બાજ પસંદ કર્યો.”

“ હજી પણ પેલા દેશદ્રોહીઓ જેમને મેં સ્વદેશમાં આવવા દીધા હતા તેમનો કીનો હોલવાયો નથી. ઈંગ્લંડનાં વર્તમાનપત્રોએ જેને નરપિશાચ અને ખૂની તરીકે જાહેર કર્યો છે તેની ટોળીના એક બદમાસને તેમણે મારો જીવ લેવા મોકલ્યો હતો. એ દેશદ્રોહીઓને પાછા આવવા દીધા એજ મેં મોટી ભૂલ કરી. તેમ ન કર્યું હોત તો તેઓ યૂરોપમાં રવડી રઝળીને મરી જાત; પણ એમ કરવામાં મારો એક હેતુ પણ હતો. મારે યુરોપના મનનું સમાધાન કરીને રાજ્યવિપ્લવના ઉપર પડદો પાડવો હતો; પણ લશ્કરમાં હવે મારે વિષે શું બોલાય છે ?”

“ તેઓ આપને નિરંતર સન્માન, અને શોકપૂર્વક સ્મરે છે. ” નેપોલિયને પૂછ્યું, “ ત્યારે તેઓ મને હજી ચહાય છે ? ”

“ હાજી, હું તો એમ પણ કહું કે તેઓ આપને અગાઉના કરતાં વિશેષ ચહાય છે અને કહે છે કે જો અમને અમારા સરદારોએ ફસાવ્યા ન હોત તો અમને જીતી શકાતજ નહિ. ”

નેપોલિયન—“ હું જાણું છું કે ફ્રાન્સમાં અસંતોષની આગ સળગી ઉઠી છે. ઉમરાવો અને ધર્મગુરુઓ સિવાય બુર્બોન રાજાઓના પક્ષમાં કોઇ નથી. દરેક દેશહિતચિન્તક માણસ તેમની વિરુદ્ધ છે; પણ ફરીથી રાજ્યક્રાંતિ થાય એવાં ચિન્હ છે?”

“ લોકોમાં અસંતોષ અને ખીજવાટ એટલી હદ સુધી ફેલાઇ ગયા છે કે જરાક કારણ મળતાં ભડકો સળગી ઉઠે અને આવતી કાલેજ તેવું કાંઇ થાય તો નવાઇ પામવા જેવું નથી. ”

નેપોલિયન—“તમે બીજીવાર પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપશો ?”

“ પ્રજાસત્તાકનો તો કોઇને વિચાર નથી પણ રાજપ્રતિનિધિ નીમીને કામ ચલાવી લેવાય ”

નેપોલિયન.—રાજ પ્રતિનિધિ ! હું મરી ગયો છું ?

“ પણ આપની ગેરહાજરી—”

નેપોલિયન—ગાંડા છો! પ્રજા બોલાવે તો બે દિવસમાં આવીને ઉભો રહું આતો તો સારૂં કે ખોટું ?"

"હું પોતે તો શું કહી શકું ? પણ—

નેપોલિયન—હા કે ના બોલો

'ત્યારે હા પ્રજા અને સૈન્ય આપને આવકાર આપવા તૈયાર છે"

નેપોલિયનના મનમાં ઘણો ક્ષોભ થતો હતો. ભવિષ્યના ગંભીર બનાવોનું દર્શન તેની ભવિષ્યવેધી આંખને થતું હતું

તેણે કહ્યું, 'હું વિચાર કરૂં છું હાલ મને ફરી મળજે."

બીજે દિવસે તે ઉમરાવ તેની આગળ હાજર થયો નેપોલિયન બોલ્યો—

'હું ફ્રાન્સ આવવા નીકળીશ સાહસ ભારે અને જોખમભરેલું છે પણ મારી શક્તિ ઉપરાંતનું નથી મહત્વના પ્રસંગમાં મારૂં પ્રારબ્ધ મને મદદ કરે છે આ ફ્રાન્સ મારૂં છે અને હું ફ્રાન્સનો છું જાઓ જઈને × × × ને કહેજો કે ફ્રાન્સ પ્રમાણે વર્તી, તેને બુર્બોન ગાજાઓના હાથમાંથી છોડવવા ભારેમાં ભારે જોખમ વેઠીને પણ ચાલ્યો આવીશ."

એજ વખતે વિયેનાની રાજ્યપરિષદમાં દેશદ્રોહી ટેલિરેન્ડ મિત્રરાજ્યોના ઉપર નેપોલિયનને ઉપાડી લઈ જવાની જરૂર ઠસાવતો હતો તે કહેતો કે ફ્રાન્સના મન ઉપર તેના વખતની ફિકરનો બોજો છે અને ચપળ શક્તિવાળા પણ મ લોના મનની આશાઓ તેના તરફ જ હજી વળે છે બ્રિમરથી પણ તે એકવાર કે ખબર ન પડે એમ તાની જાતથી વળી ફ્રાન્સમાં આવીને ઉભો રહ્યો હતો જ બધાને તો આ વાત રુચતી હતી પણ અલેકઝાન્ડર વાધો ઉઠાવતો હતો. આખરે પણ મૌન ધારણ કરીને સંમતિ આપવા જેવું કર્યું, અને આ કામ ઓગસ્ટ [illegible] સિડ્ની સ્મિથને સોંપવામાં આવ્યું આ ગુપ્ત મનની [illegible] ફ્રાન્સ ઈંગ્લેંડ અને જર્મનીનાં છાપાંઓમાં પણ આવી ગયા હતા અને નેપોલિયન તે વાંચ્યા પણ હતા.

આવા સંજોગોમાં તેણે એલ્બા છોડવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેને માટે હવે બીજો હતોજ નહિ વગર કારણે તેના ઘર ઉપર ઘા-ઘાતની ચતુરાઈની પેતી ત [illegible] હતો તેનની સાથે કરાયા વચનનુંજી ભંગ કરવાનાં સાધન [illegible] તેની પા હતા અને સુંદરીની રક્ત પ્રસંગે જે ખાસિયત પેદા [illegible] તેને મળતું [illegible] આપવાનું આવું ન હતું એટલે તેની [illegible]

प्रकरण ६२ मुं—एल्बाथी फ्रान्स

ફેબ્રુઆરી માસની ૨૬ મી તારીખે નેપોલિયનની બેન પૌલાઇને માનવંતા પરોણાઓને ખાણું આપ્યું હતું. તેમની સાથે નેપોલિયને હમેશની ઢબે વાતચીત કરી. તેની યોજના હજી તેના મનમાંજ હતી. સાંજના તેણે પોતાના બે સેનાપતિઓને બોલાવીને કહ્યું:—

"આપણે કાલે એલ્બા છોડીએ છીએ. બંદરપર લંગરાયલાં વહાણ પર જાપ્તો રાખજો. આ સમાચાર ફૂટી ન જાય. અંગરક્ષકોને સવારે વહાણમાં ચઢાવી દેવાના છે."

બપોરે તોપોની સલામી સાથે તે પોતાના વહાણમાં દાખલ થયો. ક્યાં જવાનું છે તેની સિપાઇઓને કશી ખબર ન હતી પણ આજ્ઞાનું પાલન કરવા ટેવાએલા હોવાથી તેઓ કશી પૂછપરછ કે વિલંબ કર્યા વગર શહેનશાહ જ્યાં લઇ જાય ત્યા જવા લાગ્યા. એલ્બાના પર્વતોનાં શિખર ક્ષિતિજમાં ઢંકાઇ ગયાં એટલે નેપોલિયને કહ્યું, "પાસો ફેંક્યો." સાધારણ પોલીસની ટુકડી સામે પણ બચાવ કરવા પૂરતા નહિ એટલા ગણ્યાગાંઠયાં માણસો લઇને આખા યૂરોપની મદદથી ફ્રાન્સની ગાદીએ બેઠેલા બુર્બોન રાજાને ખસેડી તેની જગ્યા લેવા આજે પાછો તે નિડરપણે ચાલ્યો.

આવુ અદ્ભુત સાહસ તેના જીવનના અદ્ભુત સાહસોથી ભરેલા ઈતિહાસમાંથી ભાગ્યેજ બીજુ જોવામાં આવશે; છતાં તેમાં વગર વિચાર્યું કે મૂર્ખાઇભરેલું કશુંજ ન હતુ. તેના સંજોગોએ તેને ફરજ પાડી. તેનાથી એલ્બામાં રહેવાય એમ હતુંજ નહિ. મિત્રરાજાઓને મન સોગદ બંધનકર્તા હતાજ નહિ. તેમણે પોતાના ગંભીર કરાર તોડયા હતા અને નેપોલિયનને કેદી બનાવવા ચાંચીઆબાજી કરવાની તૈયારીમા તેઓ હતા. બીજે સ્થળે પહોંચી જઇને છુપે વેશે ભટકતા ફરવું અને હરઘડીએ પકડાઇ જવાની દહેશતમા રહેવુ તે કરતાં, ફ્રેન્ચ પ્રજા જે હજી તેને અટળ શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી ચાહતી હતી તેનુંજ બહાદુરીથી ઉઘાડી રીતે શરણ લેવાનું તેણે પસંદ કર્યુ. તેનુ આ પગલું આબરૂભરેલું અને મર્દને છાજે એવુંજ હતું.

એલ્બાનો કિનારો દષ્ટિ બહાર ગયો એટલે તેણે તૂતક ઉપર પોતાના ચારસો

ગ સૂકોને એકઠા કરીને કહ્યુ, "મિત્રો! આપણે ફ્રાન્સ જઈએ છીએ—આપ
રિસ જઈએ છીએ" આ સાંભળતાજ 'ફ્રાન્સનો જય! શહેનશાહ ચિરંજીવો!'
પોકાર ઉઠ્યા સિપાઈઓમા પાર વગરનો ઉત્સાહ આવી ગયો જન્મભૂમિ ઉપ
ગ મૂકતી વખતે બધા સ્વચ્છ લશ્કરી પોશાકમાં હોઈએ તો કેવુ સારૂ એમ સમ
ધા વગર કશે હથિયાર સાફ કરવા અને કપડાં સમારવા મંડી ગયા નેપોલિય
ધે ફરતો ગયો અને પિતા પુત્રો તરફ જુએ તેમ સૈના તરફ સ્નેહપૂર્ણ નજર ક
ઈ કોઈ બહાને બધા સાથે માયા મિત્રભાવે વાત કરતો હતો રાત્રે તેણે થોડા
ખનારાઓને બોલાવ્યા અને કહ્યુ કે હું લખાવુ તે દરેક જણ લખ્યે જાઓ. પ
આંટા મારતો ગયો અને ભાવપૂર્ણ છટાથી તેમજ ત્વરાથી એક અત્યંત જ્વલ
અને ચેતનપ્રદ ઉદ્ઘોષણા લખાવતો ગયો —

સૈન્યને

"સૈનિકો! આપણે કદી હયાજ નથી. આપણામાથી બે દેશદ્રોહીઓએ તેમના દેશ
તેમના રાજાને તેમના ઉપર ઉપકાર કરનારને ફસાવ્યા જેમણે પચીશ વર્ષસુધી યૂરોપ
રખડી રખડીને આપણા શત્રુઓને આપણી સામે લડવા ઉત્તેજિત કર્યા છે—જેમ
આખી જિંદગી પરદેશીઓના સૈન્યમાં ગઈ છે જેઓ ફ્રાન્સને અપમાનિત કર
તેઓ શુ આપણા કીર્તિવંતા ગરુડના પ્રજાકીય વાવટાની સ્વતંત્રતા હરે? શુ તેમ
આપણા યત્નપૂર્ણ પરિશ્રમનાં ફળ આપણે ચાખવા દઈશુ? જો તેમનુ રાજ્ય ટકય
ગયુ—તો આપણી અને આપણા કામોની યાદગીરી પણ નહિ રહેવા પામે. અત્યારથી
તેમણે આપણાં કાર્યોનો અવળો અર્થ કરવા માંડ્યો છે જેને જગત્ વખાણે છે, તે
ઉપર કાળી પીંછી ફેરવવા તેઓ તૈયાર થયા છે"

'સૈનિકો! સ્વદેશથી દૂર રહ્યા રહ્યા મે તમારી હાકલ સાંભળી છે અને હું દ
પ્રકારનાં જોખમ અને અડચણોનો વિચાર કર્યા વગર ચાલ્યો આવુ છુ તમારા સ
દાર જેને તમો લોકોએ સ્વેચ્છાથી રાજ્યાસનપર બેસાડ્યો હતો તે પાછો તમા
પાસે આવે છે મારી પાસે દોડ્યા આવો. લોકમતે જેનો બહિષ્કાર કર્યો છે તે વ
વટાને ફેંકી દો અને પચ્ચીસ વર્ષસુધી આપણને વિજયમાળ પહેરાવનાર નિર
વાવટો ચડાવી દો આપણે બીજી પ્રજા ઉપર જીત મેળવી હતી એ વાત આપણે ભૂ
જઈએ પણ બીજી પ્રજાને આપણા દેશના કારભારમા કેમ હાથ ઘાલવા દઈએ
આપણા ઉપર રાજ્ય કરવાનો મિથ્યા દાવો કરનાર કોણ છે' કોની તાકાત છ
આસ્ટર્લિટ્ઝ જેના અને વાગ્રામના મેદાન જીતનાર ગરુડના વાવટા ચડાવી ગર
ગાજ્યા દેશો? ફ્રેન્ચાયા તમા! પ્રતાપી વાવટાના તેજ સામે જોવાની પણ નહિ

તમો જ્યાંથી આવ્યા હોય ત્યા અને ચાલ્યા જાય હમણાં તેઓ જેમ છે
ઓગણી [illegible] થયા [illegible] રાનો ગામ વઈ ગયા છે તેમ ત્યાં રહ્યા રહ્યા ભ

એમના મનથી રાજ્ય કર્યા કરે. સૈનિકો! તમારા નાયકના વાવટા નીચે પાછા એકઠા થઇ જાઓ. તેનું તમારાથી જૂદું અસ્તિત્વ હોઈ શકેજ નહિ. તેના હક્ક એટલે તમારા હક્ક અને પ્રજાના હક્ક. તેનો સ્વાર્થ, તેનું માન, તેની કીર્તિ સૌ તમારામાંજ સમાઈ જાય છે. આપણો પ્રજાકીય વાવટો મિનારે મિનારે અને બુરજે બુરજે ફરકી રહેશે; અને થોડાજ વખતમાં પારિસના નોટરડેમના બુરજ ઉપર પણ ચડી જશે. ત્યારે તમે લોકોને તમારા જખમ આબરૂભેર બતાવજો; તમારાં પરાક્રમની વાતો કરજો; કેમકે તમે દેશને છોડાવ્યો હશે."

"તમે ઘરડા થશો ત્યારે લોકો તમારી આસપાસ એકઠા થશે અને તમારાં પરાક્રમની કથા તમારે મોઢેથી માનપૂર્વક સાંભળશે. તે વખતે તમે છાતી ઠોકીને કહી શકશો કે 'હું તે સૈન્યમાં હતો કે જે બે વાર વિયેના જીતી આવ્યું; રોમ, બર્લિન, માડ્રિડ અને મૉસ્કોની ખબર લઇ આવ્યું, અને દેશદ્રોહીઓએ નોતરેલા શત્રુની હાજરીથી પારિસને ચોટેલી અપવિત્રતા જેણે ધોઈ નાખી.' ધન્ય છે તે વીર પુરુષોને! ફ્રાન્સ તેમની કીર્તિથી ઉજ્જ્વળ છે! અને ફ્રાન્સના હરામખોર પુત્રો જેઓ પોતાનીજ જનેતાની છાતીમાં ખંજર ભોંકવા પચ્ચીશ વર્ષસુધી પરદેશીઓની હારે પોતાના ભાઇઓની સાથે લડ્યા તેમને સદાનો ધિક્કાર હોજો!"

આવાજ પ્રકારનું જ્વલંત શબ્દોથી ભરપૂર, અને ભાવથી છલકાતું એક બીજું જાહેરનામું તેણે સમસ્ત પ્રજાજોગ લખાવ્યું. તેમાં પ્રજામાં ઉત્સાહ રેડવા ઉપરાંત શત્રુપક્ષમાં ચાલ્યા ગયેલા અમલદારોને પૂરેપૂરી માફી આપવાનું સૂચન પણ તેણે ડહાપણ વાપરીને કર્યું હતું.

બેઉ જાહેરનામાં લખાઇ રહ્યાં એટલે જેટલા ખલાસીઓને અને સૈનિકોને લખતાં આવડતું તેઓ તેની નકલો કરવા મંડ્યા. ફ્રાન્સને કિનારે ઉતરીને તરત વહેંચવા માટે સંખ્યાબંધ નકલો તૈયાર થઇ ગઇ. સાંજે એક ફ્રેન્ચ વહાણના મઢ દેખાયા અને થોડીવારમાં બેઉ વહાણ પાસે પાસે આવી પડ્યાં. વહેમ ન આવે એટલા માટે નેપોલિયને સિપાઇઓને સંતાઇ જવાનો હુકમ કર્યો. [illegible] ખલાસીએ નેપોલિયનના વહાણના ખલાસીને નેપોલિયનની ખબર પૂછી. નેપોલિયને તરતજ તેના હાથમાંથી [illegible] કરવાનું ભૂંગળું ઝુટવી લીધું અને કહ્યું, "તે ખૂબ મજામાં છે."

[illegible]

આગબ્યો અને કહ્યુ કે મને પણ તમારા સૈન્યમા સામેલ થવા દો નેપોલિ
પોતાના સરદાર હસીને કહ્યું " જોયુ ? આપણી ફોજમાં ભરતી થવા લાગી

થોડાજ વખતમાં છસો સિપાહીઓ પોતાની સાથે બે ત્રણ નાની તોપો લઈ
કિનારે ઉતર્યા. ત્રણ કરોડની વસ્તીવાળા પ્રદેશમાં થઈને આખા યુરોપમા સૌથી પરે
નગ ની ગણાતી રાજધાની જીતવા તેમને જવાનુ હતું માર્ગમાં એક ધનુજ નજ
કિલ્લાની અદર બે લાખ સૈનિકો તેમને માટે તૈયાર હતા, અને યુરોપના રાજાઓ
પાસે પણ હજી વીશ લાખ યોદ્ધાઓ બુર્બોન રાજાઓના પાપી અમલનો બચાવ ક
સજ્જ હતા કલ્પિત કથાઓમાં પણ આવુ સાહસ ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે,
એ સાહસ ખેડનારે પૂરતો વિચાર કર્યો હતો ફ્રાન્સનો લોકસમૂહ નેપોલિયનને પૂજ
હતો તે પોતે પણ આ વાત જાણતો હતો અને તેમના પ્રેમને પોતે લાયક છે ર
પણ તે માનતો હતો.

રાત્રે અગીઆર વાગે તેમણે કુચ શરૂ કરી એલ્બાથી ઘોડા તો ન લવાયા
ઘોડાના જીન આણ્યાં હતાં તે ખાંધે મૂકીને તેમણે ચાલવા માંડ્યુ રસ્તામાં ઘ
દીઠો કે તરત નેપોલિયન તેને વેચાતો લઈ લેતા એમ ધીમે ધીમે તેણે દરેક સ
ઘોડો અપાવ્યો. મોટા શહેરોમાં બુર્બોન પક્ષનુ બળ વિશેષ હોવાથી તેમને બાજુ
રહેવા દઈ તેઓ કિનારેથી પચાશેક મા લ ચાલી આવ્યા નેપોલિયનના આગ
ખબર વીજળીને વેગે પ્રસરી ગઈ દરેક ઠેકાણે લોકોએ તેને સાનદાશ્ચર્યથી વ
લીધો અને ઘણા તો તેની સાથે જોડાવા તૈયાર થયા

તેની મરજી હોત તો તે પોતાની સાથે વીશ લાખ ખેડુતોને લઈને પારિસ
હોત પણ આ વખતે સૈન્યમાંથી જીતવાનો તેનો ઇરાદો ન હતો ફ્રાન્સની પ્ર
એજ મારૂં ત્રિભુવન વિજયી ખડ્ગ છે એમ તે માનતો હતો બીજા પચાસ
માઈલ આગળ વધ્યા પછી લોકોમા એવો પ્રબળ ઉત્સાહ જોવામાં આવ્યો
બુર્બોન પોલિસિની તો કશી ધાસ્તીજ રહી નહિ લોકોની ગર્જનાઓ સખ્ત
તેમનો ઉત્સાહ જોઈ 'કાયદેસર' રાજ્યામન પચાવી પાડનાર રાજાના અમલદા
ઉલટા ગભરાઈ ગયા નેપોલિયનની આગળ જવાની આતુરતા એટલી બધી હત
સૈનિકો પાછળ રહી પોતે જ સ્વાર થઈ સાથીઓ અગરક્ષકોને લઈને આગળ ન
ગયો ગ્રેનોબલમાં લશ્કરી બાળકો પુરુષો સ્ત્રીઓ બાળકોએ તેને ઘેરી લીધો
અને આનંદનો તરંગ ઉઠતો રહ્યો બુર્બોન રાજાના અમલદારો તો ત્યાંથી
લઈને ભાગ્યા નેપોલિયને લોકોને સંબોધીને કહ્યું—

"નાગરિકો ! તમે મારા માટે બતાવેલો સદ્ભાવ જોઈ મને ઘણું લાગી આ
તન મને તમારો પિતા માનો છો એ સાચુ છે મરણ કે હું ફ્રાન્સની આબરૂ
શાન્તિ માટે હતું હું આ આવવાથી તમારી બધી શાન્તિ ચાલી ગઈ છે

મિલ્કતની સલામતી તથા સૌનું સરખાપણું એ બે બાબતોમાં તમે નિર્ભય થઈ ગયા છો. જે હક્ક તમે પચીશ વર્ષ થયાં ભોગવ્યા છે અને જે નહિ મળવાથી તમારા પૂર્વજો ઘણા નારાજ રહેતા હતા, તે હક્ક હવે તમારા જેવું એક અંગ બની જાય છે."

અહિં પેલી જાહેરખબરો છપાઈ અને લાખો પ્રતો સપાટાબંધ વહેંચાઈ ગઈ. આસપાસના પ્રદેશની વસ્તી સ્વદેશપ્રેમથી ઉત્સાહમાં આવી ગઈ અને ગણ્યા ગણાય નહિ એટલા માણસો શહેનશાહના સૈનિક બનીને તેની આગળ ચાલવા તૈયાર થયા. બપોરના બે વાગે લોકોના જયઘોષ સાથે પ્રયાણ શરૂ કર્યું. તેના માર્ગમાં બુર્બોન સરદારોનાં બળવાન સૈન્યનાં થાણાં આવતાં હતાં. તેથી લોકોને તેની સલામતી માટે ચિન્તા થવા લાગી. રાજ્યક્રાન્તિના વખતમાં કર્યું હતું તેમ ગામે ગામ ઘંટનાદ કરીને આખી પ્રજાને એકદમ જાગૃત કરવી અને સૌએ હથિયાર પકડી શહેનશાહની સાથે જવું એવો ઘણાનો વિચાર હતો પણ તેણે ના પાડી અને લોકોને કહ્યું–

" તમારા મનનો અભિપ્રાય જાણ્યા પછી હવે મારી ખાત્રી થઈ છે કે મેં ભૂલ નથી કરી. વળી તેવોજ સદ્ભાવ મારા સિપાઈઓનો હશે એવું મને તમારા વર્તન ઉપરથી સમજાય છે. જેઓ મને દેખશે તેઓ મારા પક્ષમાં ચાલ્યા આવશે. માટે રસ્તામાં જેમ મોટાં લશ્કર તેમ મારી ફતેહનો સંભવ વધારે. વાસ્તે હાલ તો તમે તમારા ઘરમાંજ શાંતિપૂર્વક બેસી રહો. "

થોડા વખતમાં તેઓ ગ્રેનોબલ શહેર નજીક આવી લાગ્યા. અહિં તેને અટકાવવા છ હજાર સિપાઈઓની ફોજ ગોઠવાઈ હતી. નેપોલિયનની હાર થશે કે જીત તે નક્કી કરવાની બારીક કસોટીનો વખત અત્યારેજ હતો. તેણે પોતાનાં માણસોને થોભાવ્યાં અને એકલોજ ઘોડે બેસીને ધીમી ગતિથી સામે ગોઠવાયલા લશ્કર તરફ જવા લાગ્યો. આ અદ્ભુત દૃશ્ય જોવા આજુબાજુના ગામડાંના હજારો લોકો પણ ભેગા થઇ ગયા હતા. તેમણે " શહેનશાહ ઘણું જીવો " ના પોકાર કરી આકાશ ગજવી મૂક્યું.

નેપોલિયન જરાપણ ક્ષોભ પામ્યા વગર તેની સામે ઉભી કરવામાં આવેલી ચળકતી સંગીનોની દિવાલની નજીક જઇ પહોંચ્યો પછી તે ઘોડેથી ઉતર્યો અને વગર હથિયારે આખા લશ્કરની સામે માત્ર દશજ ડગલાંને છેટે નિર્ભયપણે ઉભો રહ્યો. દરેક ફ્રાન્સવાસી ઓળખી શકે એવો પોતાનો હમેશનો સાદો પોશાક તેણે પહેર્યો હતો. સેનાપતિએ ગોળી ચલાવવાની આજ્ઞા આપી. સિપાઈઓ તેની આજ્ઞાનું પાલન કરતા હોય એમ દેખાયું. એકે એક બંદુક તેની છાતી સામે તાકવામાં આવી. આખી ફોજમાંથી એક પણ નીચ માણસે તેને ગોળી મારી હોત તો બુર્બોન રાજ્ય તરફથી તેને ઘણું ભારે ઇનામ મળત, અને એકજ બંદુકના બારથી ફ્રાન્સનું ભવિષ્ય નક્કી થઇ જાત.

જ્યાં પણ નેપોલિયનના ચહેરા ઉપર લેશમાત્ર પણ ભયની નિશાની જણાય ન તે તો નિડરપણે તેની સામે તકાયલી બંદુકોની નજીક જઈ, ડગવાના બટન કંઠ છાતી ખુલ્લી કરી, એકવાર કાને પડયા પછી કદિ પણ નહિ વિસરાય એવા વાજે બોલ્યો —

'સૈનિકો ! જો તમારામાથી કોઇને પોતાના શહેનશાહને મારવાની મરજી તો હુ અહિ તમારી સામે ઉભો છુ "

પળવાર સુધી તો તે જગ્યાએ સ્મશાન જેવી ગભીર શાંતિ વ્યાપી ગઇ ધ્રુજી રહીને એક બંદુક નીચી નમી, પછી બીજી, પછી ત્રીજી, એમ તેના ઉ સામે ધરાયલી બંદુકો એક પછી એક જમીનપર પડવા લાગી લળી લળીને થઇ ગએલા સિપાઇઓની આખમાથી આંસુની ધારા વહેવા લાગી એક સિપા ગદ્ગદ્ કંઠે "શહેનશાહ બાપુ જીવો" એવો પોકાર કર્યો તેના સાથેજ બીજા સિ પાઇઓ અને ગામડીઆઓના મુખમાથી તે પોકારનો પ્રચંડ પડઘો ઉઠયો ગ્રેનોબ સૈન્ય, નેપોલિયનની સાથે આવેલા સિપાઇઓ, ગામડીઆઓ, સર્વ હર્ષઘેલા તેની પાસે દોડી આવ્યા અને તેણે હાથ પહોળા કરી જે હાથમા આવ્યા તે ભેટવા માંડ્યુ બુર્બોન સેનાપતિ તો ઘોડાને એડી મારીને નાઠો કોલાહલ શ પછી નેપોલિયને એક જૂના સિપાઇના થોભીઆ ધીમેથી ખેચીને પૂછ્યુ—

"અલ્યા ! × નાનકડા હવાલદાર તરફ બંદુક તાકવાનુ તારૂં જીગર ચાલ્યુ ?"

તે સિપાઇની આંખમાથી દડદડ આંસુ ટપકવા લાગ્યા તેણે બંદુકની નળી ટકોરો મારી તે ખાલી છે એમ બતાવી કહ્યુ, 'હવે વિચાર કરો એનાથી અ ઇજા થાય એમ છે ? બધીએ બંદુકો એવીજ છે"

પછી તે સૌને ગોળ કુંડાળામા ઉભા રાખી નેપોલિયને કહ્યુ—

'હું નખવાગાડવા માલુમ લઇને આવ્યો છુ કેમકે મને તમારા ઉપર મારી પ્રજા ઉપર વિશ્વાસ છે બુર્બોન રાજાઓને ગાદી ઉપર કશો અધિકાર તેઓ પ્રજાની મરજી વિરુદ્ધ રાજ્ય પચાવી બેઠા છે કેમકે તેમની રાજ્યપદ્ધતિ અમીરોનેજ લાભની હોઇ જનસમૂહને પાયમાલ કરનારી છે અત્યારે શી રિ છે તેની તપાસ કરો ખેડુતો ઉપરના વેઠવેરા, ઉમરાવોના ખેડુતવર્ગ ઉપરના હક્ક એ બધી બદીઓ જેમાથી તમે તમારા પરાક્રમવડે છુટા થયા હતા તે દાખલ થવાની તૈયારીમા છે

તેણે આગળ ચાલવા માડ્યુ ગ્રેનોબલવાળુ લશ્કર હવે તેના સૈન્યના આ જ ગના રૂપમા ફેરવાઇ ગયુ શહેર નજીક આવ્યુ એટલે એક સંદેશો લાવનારે

× ઘણા વર્ષ અગાઉ સિપાઇઓએ લાડમા પાડેલુ નેપોલિયનનુ નામ

" આપને હથિયારની કશી જરૂર નથી. બુર્બોન રાજાને તથા તેના અમલદારોને હાંકી કહાડવા માટે માત્ર આપની આણુકજ પૂરતી છે. જ્યાં જશો ત્યાં સફળ આપતુંજ છે."

શહેરમાં આનંદોત્સવ થઇ રહ્યો. સિપાઇઓ અને શહેરીઓ પરસ્પર ભેટવા લાગ્યા. સિપાઇઓ કહે કે અમે શું અમારા ભાઇઓ ઉપર ગોળી છોડીશું ? કદિ નહિ. પ્રજાપ્રેમનો પ્રવાહ ઉલટયો, તેને બુર્બોન પક્ષના અમલદારોથી તે કેમ ખળાય ? તેઓ દરવાજા બંધ કરી, કુચીઓ સંતાડી નાકા. લોકોએ દરવાજા ઉતારી નાખ્યા અને કુંચીઓને બદલે દરવાજાની નેપોલિયનને ભેટ કરી ! તેણે કહ્યું, "બસ, હવે હું પારિસ પહોંચી ગયો એમ સમજવું."

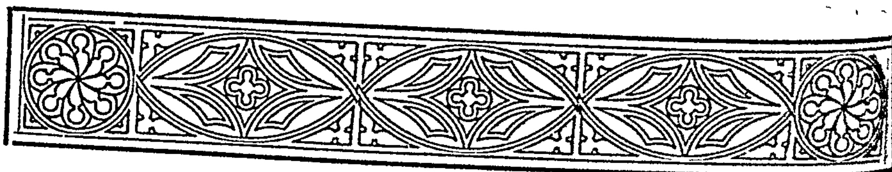
એક દિવસ થાકેલા સિપાઇઓને આરામ આપી તેણે લીઓં તરફ ચાલવા માંડયું. આખે રસ્તે ટેકરીએ ટેકરીએ પ્રજાને જાગૃત કરવા હોળીઓ સળગી રહી અને આખો દેશ હર્ષઘેલો બની નેપોલિયન તરફ પ્રીતિનો પ્રવાહ વહેવડાવવા લાગ્યો. પારિસમા ખળભળાટ મચી રહ્યો. રાજા લુઇ અને તેના મિત્રો બાવરા બની ગયા. શહેરમાં બળવો ન જાગે તે માટે જે જે આગેવાનો નેપોલિયનના પક્ષના લાગતા તેમની હિલચાલ તરફ ખૂબ નજર રખાવા લાગી. લીઓં નગરને સાચવવા મજબૂત સૈન્ય મોકલ્યું. બીજી જગ્યાએથી પણ લવાય તેટલી ટુકડીઓ ત્યાં લાવીને એકઠી કરવા માંડી. સિપાઇઓને ખવાડી પીવાડીને રાજી રાખવાની પણ યુક્તિ કરી; પણ તેઓ ખાતા ગયા અને " શહેનશાહ ઘણું જીવો" એવા પોકાર કરતા ગયા ! તેઓ પ્રકટ રીતે બોલવા લાગ્યા કે " અમે અમારા બાપની સામે નહિ લડીએ. શહેનશાહ ઘણું જીવો !"

નેપોલિયનનું નામ સાંભળી લુઇ ધ્રૂજવા લાગ્યો હતો. તે છતાં તેણે છઠ્ઠી માર્ચનાં વર્તમાન પત્રોમાં નીચેની હકીકત છપાવી. તે હકીકત તદ્દન જૂઠી છે એ આપોઆપ સાબીત થાય છે; પણ નેપોલિયનના દુશ્મનો કેટલી હદ સુધી જૂઠું લખતા તેના નમુના તરીકે એ લખાણ આપવામાં આવે છે.

" બોનાપાર્ટે મિત્રરાજાઓનાં રાજ્યોની પાયમાલી કરી હતી તેના બદલામાં તેમણે ઉદારતા બતાવીને તેને એલ્બાનું રાજ્ય આપ્યું હતું. ત્યાથી તે નાસી ગયો છે એ શખસે પોતાની સત્તાનું રાજીનામું આપ્યું પણ તેનો લોભ અને રાક્ષસી વૃત્તિ તો કાયમજ રાખ્યાં હતાં. એ માણસ, જેના માથા ઉપર વર્ષોનાં વર્ષો સુધી ચલાવેલી કતલનાં પાપ ચોંટેલાં છે તે પોતાની ખુની અને લોભી વૃત્તિ સિવાય બીજા કોઇ પણ પ્રકારના અધિકાર વગર ફ્રાન્સના રાજાની 'કાયદેસર સ્થપાયલી' રાજ્યસત્તાની સામે થવા પાછો આવે છે. જે દેશે તેને હમેશને માટે દેશનિકાલ કર્યો છે તે દેશની ભૂમિ ઉપર ગણ્યા ગાંઠયા ઇટાલિયનોને લઇને પગ મૂકવાનું તેણે સાહસ કર્યું છે;

તેણે ફ્રાન્સની પ્રજાને કરેલા જખમ, જેમને રૂઝવવાનો ફ્રાન્સનો રાજા દરરોજ કરી રહ્યો છે, અને જે અડધા રૂઝાતા આવ્યા છે તેને ફરીથી તાજા કરવા તે છે તેના ગાંડા બનેલાએ પટાતિમાં સહેજ છમકલુ કર્યું અને અહિ તહિ દેશદ્રોહીઓએ નજીવા પ્રયત્ન કર્યા એટલે તે નામર્દ ફૂલાઈ ગયો છે અને એમ સમજવા લાગ્યો છે કે હું એક શૂરવીર પુરૂષની માફક મૃત્યુની સામે આવું છું, પણ તેનો મનસુબો ફોગટ છે એ દેશદ્રોહીને માટે ફાંસીનું લાકડુ જુએ છે, ફ્રાન્સે તો કહાડી મૂક્યો છે, છતા તે પાછો આવ્યો છે તો ફ્રાન્સ નાબુદ કરશે ’

પ્રકરણ ૬૪ મું– પુનઃ પારિસમાં

ર્ચની ૧૦ મી તારીખે નેપોલિયન સ્ત્રીઓ, બાળકો અને પુરુષોના અપૂર્વ રસાલા સાથે હ્રોન નદીને કિનારે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં આગળ તેનો માર્ગ રોકવાનું કામ તેના એકવારના પરમ ભક્ત જનરલ મેક્ડોનલ્ડને સોંપાયું હતું. તેણે નવા રાજાને વફાદાર રહેવાના સોગંદ લીધા હતા તેથી એક પ્રમાણિક સેવક તરીકે તે પોતાના સ્વામીની સામે લડવા ઉભો હતો; પણ નેપોલિયનને જોતાંજ એકેએક સિપાઇ "શહેનશાહ ઘણું જીવો"ના પોકાર કરતા પ્રેમના પ્રબળ આવેગમાં આવી જઇને સમુદ્રનાં પહાડી મોજાંની પેઠે તેની પાસે પહોંચી ગયા, અને આનંદની હેલી મચી રહી ! મેક્ડોનલ્ડને પણ થયું કે ઝાઝીવાર ઉભો રહીશ તો મારૂં મન પણ કાબુમાં નહિ રહે અને લીધેલા શપથ તોડવા પડશે, તેથી ધર્મસંકટમાંથી બચી જવા માટે તે નાસી ગયો.

નેપોલિયને પછી લીઓં નગરમાં મુકામ કર્યો અને ત્યાંના આગેવાન માણસો મારફતે દેશની અને દેશનાયકોની સ્થિતિ સમજી લીધી. પછી તેણે પૂછ્યું, "મારા આવ્યાને લીધે મિત્રરાજ્યો શું કરશે તે વિષે દેશમાં શા શા વિચાર ચાલી રહ્યા છે?" ફ્લુરી નામનો એક ગૃહસ્થ જે પ્રધાનમંડળનો એકવાર મંત્રી હતો તેણે જવાબ આપ્યો, "એમ કહેવાય છે કે આસ્ટ્રિયા આપના પક્ષમાં આવશે અને રશિયા તટસ્થપણે બુર્બોન રાજાઓની ફજેતી જોયા કરશે, કારણ કે એ લોકોનો ઈંગ્લંડ તરફનો પક્ષપાત જોઇ અલેક્ઝાન્ડર તો તેમનાથી કંટાળી ગયો છે."

નેપોલિયન લીઓં નગરમાં ચાર દિવસ રહ્યો તેટલા દિવસમાં જાહેર આનંદોત્સવ [illegible]ો. રાત્રે આખું શહેર રોશનીથી ઝગઝગી રહેતું, રસ્તા, દુકાનો, કારખાનાં, હર્ષના અને આવકારના પોકારથી ગાજી રહેતાં. શેઠ અને સેવક એકબી-[illegible]થ પકડી ગાતા, નાચતા અને આનંદસાગરમાં તરતા. તેમનો હર્ષ હૈયામાં [illegible] નહિ. અજાણ્યા માણસો પણ માર્ગમાં એક બીજાને ભેટીને દિલનો ઉભરો [illegible] કરતા. નેપોલિયનની પધરામણીને દહાડે લીઓંની જનતાએ ઉત્સવ [illegible] અને

એ ચાર દિવસ તેણે આરામમાં ગાળ્યા ન હતા. તેના મનની સર્વ શ[illegible]
પોતાના રાજ્યાસનને લોકનિયુક્ત બનાવવાની ગોજના ઘડવામાં રોકાઈ ગઈ
તેની કલમમાંથી એક પછી એક એવા હુકમો નીકળતા ગયા કે તેના શત્રુઓ
મૂઢ બની ગયા અને પ્રજાના ઉત્સાહનો વેગ વધ્યો તે પોતાના લક્ષણગત સ
વથી સૌને કહેતો કે—

" ફ્રાન્સ ઉપર ગુજરેલી વિપત્તિમાં મારો પણ હાથ છે, પણ માગ [illegible]
એવા હતા કે [illegible]નો વિસ્તાર વધાર્યા વગર મારે બીજો છુટકો ન હ[illegible]
વિચાર મે હવે છોડી દીધો છે હવે ફ્રાન્સને વિશ્રાન્તિની જરૂર છે મને મારા
પાછો નથી બોલાવ્યો પણ મારા દેશ તરફના પ્રેમથી ખેંચાઈને આવ્યો છુ
દુખી છે અને તેને મારી મદદની જરૂર છે એમ જો મારા જાણવામાં ન
હોત તો એલ્બાની શાંત, સુખરૂપ જિંદગીનો હું કદિ ત્યાગ ન કરત. રાજ્યક
જે જે હકનુ પ્રજાને ભાન કરાવ્યુ છે તે હકોનો બચાવ કરવા માટેજ હુ
ણ પ્રજાએ ચૂંટેલા પ્રતિનિધિઓ કુટુંબભાવથી સંગઠિત થાય અને તેઓ
હક અને સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરે એજ મારો અભિલાષ છે જે મહાન પ્રજા
ઉપર અનેક પ્રકારનુ ઋણ છે, તેને સુખી કરવા પ્રયત્ન કરવો એજ મારી[illegible]
છે અને એમાંજ મારી કીર્તિ છે એમ હું માનુ છુ ' તેના વટ હુકમની
વનામાં તેણે સ્પષ્ટ રીતે જણાવી દીધુ કે નવા રાજાએ નીમેલી ઉમરાવોની
પ્રજાના શત્રુઓની બનેલી છે, ઉમરાવો અને જમીનદારોના વિશેષ અધિકાર
થાય, જૂદા જૂદા વર્ગ[illegible] લોકોના સમાન હકનો સિદ્ધાંત રદ થાય અને
પચીસ વર્ષ સુધી દેશના શત્રુઓની સામે લડીને જે હક મેળવ્યા છે તેન
પાછી ફરી વડે તેમજ એ વતનદારોનો સ્વાર્થ સમાયલો છે ઉમરાવવર્ગ[illegible]
સ્થાપના કરીને પ્રજામતથી ચાલતા રાજ્યબંધારણ[illegible] રદ કરીને, પરદેશી રા[illegible]
ફોજોની [illegible] મદદ માટે ફરીને દેશ ઉપર [illegible]
ઓને [illegible] અને [illegible] કરીને અને ' પ્રજા [illegible]
છે [illegible] નથી [illegible]
કરીને એ [illegible] વિશ્વાસ [illegible] છે

એક બાજુએ જ્યારે [illegible] ની બુદ્ધિ અને [illegible]
રાજ્યોના [illegible] અને જ્યારે [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

તેજ દિવસના છાપામાં છપાયું હતું કે રાજાનો પક્ષ સર્વત્ર વિજયી થયો છે, નેપોલિયનનાં માણસો વેરણ ખેરણ થઇ ગયાં છે અને તે પર્વતમાં નાસતો ફરે છે જ્યાંથી રાજાની પોલિસ તેને થોડાજ વખતમાં પકડીને કેદ કરશે.

જનરલ મેક્ડોનલ્ડના પછી માર્શલ નેનો વારો આવ્યો. નેપોલિયનની પ્રગતિ અટકાવવા તેને ફરમાન થયું. ખરી ઇમાનદારીથી તેણે એ કામ હાથમાં લીધું. છાવણીમાં જતાંજ તેને સરદારોએ કહ્યું કે સિપાઇઓને ગમે તેટલા સમજાવો પણ શહેનશાહની સામે તેઓ ક્ષણવાર પણ લઢવા ઉભા રહેશે નહિ. તે લસ્કરની કવાયત જોવા ગયો, પણ સિપાઇઓએ તો તેને પણ "શહેનશાહ ઘણું જીવો" ના પોકારથી વધાવી લીધો. દર કલાકે તેને શહેનશાહની અજબ ફતેહના સમાચાર મળ્યાજ જતા. તેના માર્ગમાં જે જે ગામ કે શહેર આવતાં તે બધાં તેનાંજ થઇ જતાં હતાં. આખી પ્રજા તેને આવકાર દેતી હતી અને લસ્કર પણ તેનુંજ બની જતું હતું. માર્શલ નેની મુંઝવણ અસહ્ય થઇ પડી. એક તરફથી ઇમાનદારી તેના જીગરને ખેંચતી હતી અને બીજી તરફથી જે શહેનશાહે તેને છોડવવા માત્ર દશજ હજાર સિપાઇ સાથે એંશી હજાર રશિયનોના બળવાન તોપખાના ઉપર હુમલો કરીને તેને ઉગાર્યો હતો, તે પોતાના મિત્ર અને સ્વામી તરફની ભક્તિ તેને બીજી બાજુએ ખેંચતી હતી. તે પોતેજ કહે છે કે આ મનોવ્યથામાંથી મને મૃત્યુએ આવીને ઉગાર્યો હોત તોપણ ઘણું સારૂં થાત. તેણે પોતાના તાબાના સરદારોને બોલાવીને કહ્યું, કે "હું શું કરી શકું? મહાસાગર ઉલટયો છે તે કાંઇ મારી હથેળીથી ખાળવાનો હતો?" તેનું પોતાનું મન પણ ધ્રુવ તરફ લોહચુંબકની માછલી ખેંચાય તેમ નેપોલિયન તરફ ખેંચાતું હતું. નેપોલિયનજ આપણો સાચો સ્વામી છે અને તેનેજ સહાય કરવા આપણે જઇએ છીએ એવી મતલબનું જાહેરનામું તેણે સૈન્યમાં ફેલાવી દીધું. સિપાઇઓ ભારે ઉમંગમાં આવી ગયા અને આખી છાવણીમાં "શહેનશાહ ઘણું જીવો" ના પોકાર સિવાય બીજું કાંઇજ સંભળાતું નહિ.

તેજ દહાડે નેપોલિયને લીઓં છોડયું. તે વખતે તેણે ઝરૂખામાં ઉભા રહી એકઠા થએલા લોકોના ટોળા સમક્ષ ટુંકું પણ અસરકારક ભાષણ આપ્યું. તેની લોકો ઉપર ઘણી ઉંડી અસર થઇ. હજારો આંખોમાંથી આંસુની ધાર ચાલી અને ગદગદ કંઠે તેમણે વિદાયના શબ્દો ઉચ્ચાર્યા. ત્યાંથી નીકળી તે શેલોં ગયો. તેના માર્ગમાં આવતાં વસ્તીવાળાં ગામ આવતાં હતાં. રસ્તાની બેઉ બાજુએ આતુર લોકો ટોળાબંધ ઉભાને ઉત્સાહ દેતા. અનેક જગ્યાએ કમાનો અને તોરણોથી તેનો માર્ગ શણગારવામાં આવતો હતો અને પગે પગે આવકારના પોકાર સંભળાતા હતા. તે લ્યોં પહોંચ્યો ત્યારે વાવાઝોડા સાથે ભારે વરસાદ પડવા લાગ્યો હતો છતાં શહેરની આખી વસ્તીજ તેને આવકાર આપવા બહાર નીકળી આવી હતી.

ત્યાના આગેવાનોએ આપેલા અભિનંદનનો જવાબ આપતા તેણે કહ્યું હતુ કે
"મારો દરબાર અલબત્ત ભવ્ય હતો પણ તે મારે પોતાને માટે નહિ સામ
ન્ય સિપાઇનો દીકરો મારે માટે તો પૂરતો છે પરંતુ દેશની એક કમાવે
ખાતે તેટલા માટે જ હુ જનતાને મારા દરબારમાં સ્થાન આપતો હતો મે લીઓ
હમણાં કૃત્રિમ ઉમરાવપદને નાબુદ કર્યું છે ઉમરાવપદ એ ભ્રમ છે અમુક માણ
જન્મથીજ ઉમરાવ અથવા નીચ હોય છે એવુ માને એવા લોકો હવે રહ્યા
નથી માણસ માણસ વચ્ચેનો ભેદ માત્ર બુદ્ધિ અને સ્વદેશસેવા કરવાન
શક્તિ પરત્વેજ હોઇ શકે"

હવે તો તે ખુલ્લી ગાડીમાં બેસીને આગળ વધતો ગયો લોકોનુ વલણ તે
પક્ષમા એવુ બળવત્તર હતુ કે હવે તેની અંગત સલામતીને માટે કશી સાવચે
રાખવાની જરૂર ન હતી માત્ર થોડાક મિત્રોને લઇને સૈન્યની આગળ આગળ
ચાલ્યો જતો હતો લીઓથી નીકળ્યા પછી તેને માર્શલ ને આવી મળ્યો ફ્રા
ન્સોના ઉતરતા પ્રસગ વખતે તેણે નેપોલિયનને મળવા આવવા જેટલી કૃતજ્ઞ
બતાવી ન હતી તેથી તેને કાંઇક ક્ષોભ થતો હતો, પણ તે પોતાની વર્તણુકનો
બચાવ કરવા જાય તે આગમચ તો નેપોલિયનેજ તેનો હાથ પકડીને કહ્યુ, "મ
વહાલા ને! મને ભેટી પડ તને જોઇ હુ અત્યંત રાજી થયો છુ તને આવ
આપવા મારૂં મન હમેશાં તલપી રહે છે, કેમકે તુ હજુએ વીરશિરોમણિ છે
કેટલીક વાતચીત થયા પછી તેણે પૂછ્યુ કે પારિસમાં રાજાના પક્ષમાં મારી
થવા તત્પર થાય એમ છે? નેએ જવાબ આપ્યો કે એ બનવાજોગ નથી તે
રથી નેપોલિયને કહ્યુ કે મને પારિસથી એવા સમાચાર મળ્યા છે કે ત્યાના સ્વ
વત્સલ પુરુષો મારી આતુરતાથી રાહ જુએ છે અને બળવો કરવાની તૈયારીમાં
મારા આવવાથી મનુષ્યરક્તનુ એક ટીપુ પણ રેડાય એ હુ નથી ઇચ્છ
માટે તમે તમારા મિત્રોને લખી દો કે હુ એક પણ બંદુકનો અવાજ કરા
વગર ત્યા આવી પહોંચીશ માટે બધા ગમે તેમ કરીને લોહી ન રેડાય
સુલેહ જળવાય એવો પ્રયત્ન કરો આપણો લડવાનો હેતુ જેવો શુદ્ધ છે
આપણી ફતેહ પણ શુદ્ધ અને દોષરહિત હોવી જોઇએ

માર્ગમા તેનુ ખૂન કરાવવા માટે રાજપક્ષકારોએ કેટલાએ કાવતરાં રચ્યા
તેના મિત્રોએ તેને બચાવી લીધો તેને પોતાને તો કશી ચિન્તા કે ડર હતોજ
તે તો વગર ધાકાએ લોકોના ટોળામાં ઘુસી જતો હતો સિપાઇઓ બળવો કર
તૈયારીમા છે એવા સમાચાર મળવાથી તેણે તેમના સરદારોને લખી દીધુ કે ત
સિપાઇઓને કાબુમા રાખજો અને તેઓને ચીડ ચડે એવી ખબરોને ખોટી પ
પ્રયત્ન કરજો યા ખજો કે આપણે એક પણ લોહીનુ ટીપુ રેડવુ નથી,

તેજ દિવસના છાપામાં છપાયુ હતું કે રાજાનો પક્ષ સર્વત્ર વિજયી થયો છે, નેપોલિયનનાં માણસો વેરણ ખેરણ થઇ ગયાં છે અને તે પર્વતમાં નાસતો ફરે છે જ્યાંથી રાજાની પોલિસ તેને થોડાજ વખતમાં પકડીને કેદ કરશે.

જનરલ મેક્ડોનલ્ડના પછી માર્શલ નેનો વારો આવ્યો. નેપોલિયનની પ્રગતિ અટકાવવા તેને ફરમાન થયું. ખરી ઇમાનદારીથી તેણે એ કામ હાથમાં લીધું. છાવણીમાં જતાંજ તેને સરદારોએ કહ્યું કે સિપાઇઓને ગમે તેટલા સમજાવો પણ શહેનશાહની સામે તેઓ ક્ષણવાર પણ લઢવા ઉભા રહેશે નહિ. તે લશ્કરની કવાયત જોવા ગયો, પણ સિપાઇઓએ તો તેને પણ " શહેનશાહ ઘણું જીવો " ના પોકારથી વધાવી લીધો. દર કલાકે તેને શહેનશાહની અજબ ફતેહના સમાચાર મળ્યાજ જતા. તેના માર્ગમાં જે જે ગામ કે શહેર આવતાં તે બધાં તેનાંજ થઇ જતાં હતાં. આખી પ્રજા તેને આવકાર દેતી હતી અને લશ્કર પણ તેનુંજ બની જતું હતું. માર્શલ નેની મુંઝવણ અસહ્ય થઇ પડી. એક તરફથી ઇમાનદારી તેના જીગરને ખેંચતી હતી અને બીજી તરફથી જે શહેનશાહે તેને છોડવવા માત્ર દશજ હજાર સિપાઇ સાથે એંશી હજાર રશિયનોના બળવાન તોપખાના ઉપર હુમલો કરીને તેને ઉગાર્યો હતો, તે પોતાના મિત્ર અને સ્વામી તરફની ભક્તિ તેને બીજી બાજુએ ખેંચતી હતી. તે પોતેજ કહે છે કે આ મનોવ્યથામાંથી મને મૃત્યુએ આવીને ઉગાર્યો હોત તોપણ ઘણું સારૂં થાત. તેણે પોતાના તાબાના સરદારોને બોલાવીને કહ્યું, કે " હું શુ કરી શકું ? મહાસાગર ઉલટયો છે તે કાંઇ મારી હથેળાથી ખળાવાનો હતો ! " તેનું પોતાનું મન પણ ધ્રુવ તરફ લોહચુંબકની માછલી ખેંચાય તેમ નેપોલિયન તરફ ખેંચાતું હતું. નેપોલિયનજ આપણો સાચો સ્વામી છે અને તેનેજ સહાય કરવા આપણે જઇએ છીએ એવી મતલબનું જાહેરનામું તેણે સૈન્યમાં ફેલાવી દીધું. સિપાઇઓ ભારે ઉમંગમાં આવી ગયા અને આખી છાવણીમાં " શહેનશાહ ઘણું જીવો " ના પોકાર સિવાય બીજુ કાંઇજ સંભળાતું નહિ.

તેજ દહાડે નેપોલિયને લીઓ છોડયું. તે વખતે તેણે ઝરૂખામાં ઉભા રહી એકઠા થએલા લોકોના ટોળા સમક્ષ ટુંકું પણ અસરકારક ભાષણ આપ્યું. તેની લોકો ઉપર ઘણી ઉંડી અસર થઇ. હજારો આંખોમાથી આંસુની ધાર ચાલી અને ગદ્‌ગદ કંઠે તેમણે વિદાયના શબ્દો ઉચ્ચાર્યા. ત્યાંથી નીકળી તે ગ્રેનોબલ ગયો. તેના માર્ગમા ઘણીજ ગીચ વસ્તીવાળાં ગામ આવતાં હતાં. રસ્તાની બેઉ બાજુએ આતુર લોકો ટોળાંબંધ ઉભાને ઉભાજ રહેતા. અનેક જગ્યાએ કમાનો અને તોરણોથી તેનો માર્ગ સુશોભિત કરવામાં આવતો હતો અને પળે પળે આવકારના પોકાર સંભળાતા હતા. તે શેલોં પહોંચ્યો ત્યારે વાવાઝોડા સાથે ભારે વરસાદ પડવા લાગ્યો હતો છતાં શહેરની આખી વસ્તીજ તેને આવકાર આપવા બહાર નીકળી આવી હતી.

ત્યાંના આગેવાનોએ આપેલા અભિનંદનનો જવાબ આપતાં તેણે કહ્યું હતું કે—
"મારો દરબાર અલબત્ત ભવ્ય હતો, પણ તે મારે પોતાને માટે નહિ સામા
ન્ય સિપાઇનો ડગલો મારે માટે તો પૂરતો છે, પરંતુ દેશની અનેક કળાએ
ાલે તેટલા માટેજ હું ભવ્યતાને મારા દરબારમાં સ્થાન આપતો હતો મેં લીજીઅમ
મણાં કૃત્રિમ ઉમરાવપદને નાબુદ કર્યું છે ઉમરાવપદ એ નમ છે અમુક માણસે
જન્મથીજ ઉમરાવ અથવા નીચ હોય છે એવું માને એવા લોકો હવે મૂર્ખ ગ
ણાય. માણસ માણસ વચ્ચેનો ભેદ માત્ર બુદ્ધિ અને સ્વદેશસેવા કરનારી
શક્તિ પરત્વેજ હોઇ શકે"

હવે તો તે ખુલ્લી ગાડીમાં બેસીને આગળ વધતો ગયો લોકોનું વલણ તેન
પક્ષમાં એવું બળવત્તર હતું કે હવે તેની અંગત સલામતીને માટે કંઇ સાવચેત
રાખવાની જરૂર ન હતી માત્ર થોડાક મિત્રોને લઇને સૈન્યની આગળ આગળ
ચાલ્યો જતો હતો લીઓથી નીકળ્યા પછી તેને માર્શલ ને આવી મળ્યો ફોન
ટેબ્લોના દેશવટા પ્રસંગ વખતે તેણે નેપોલિયનને મળવા આવવા જેટલી કૃતજ્ઞ
બતાવી ન હતી તેથી તેને કાંઇક ક્ષોભ થતો હતો પણ તે પોતાની વર્તણુકનો લુ
બચાવ કરવા જાય તે આગમચ તો નેપોલિયનેજ તેનો હાથ પકડીને કહ્યું, 'મા
વહાલા ને! મને ભેટી પડ તને જોઇ હું અત્યંત રાજી થયો છું તારે બચાવ
આપવા જરૂર નથી મન હંમેશાં તારાથી રહે છે, કેમકે તું સહુએ લીગીરોમણિ છે
કેટલીક વાતચીત થયા પછી તેણે પૂછ્યું કે પારિસમાં રાજાના પક્ષકારો મારી સા
મા તત્પર થાય એમ છે? તેણે જવાબ આપ્યો કે એ બનવાજોગ નથી તે ઉ
પરથી નેપોલિયને કહ્યું કે મને પારિસથી એવા સમાચાર મળ્યા છે કે ત્યાંના સ્વદે
વત્સલ પુરુષો મારી આતુરતાથી વાટ જુએ છે અને બળવો કરવાની તૈયારીમાં
મારા આવવાથી નકામું લોહી પડે રખેને એવું બને નહિ માટે
માટે તમે તમારા મિત્રોને લખી દો કે હું એક પણ માણસનો અનાજ કર્યા
વગર ત્યાં આવી પહોંચીશ માટે બધા જણે તેમ કરી જાહેર ન થાય
સુલેહ જળવાય એવો પ્રયત્ન કરો આપણે ઘણાનો લેશ પણ ભોગ છે તે
આપણી લેહ પણ લુક અને દેશ હિત હશે એટલે.

મારગમાં તેનું ખુન કરવા માટે રાજ્યપક્ષકારોએ કેટલાએક કાવતરાં કર્યાં પ
તેના મિત્રોએ તેને બચાવી લીધો. તેને પણ તે સંબંધી ચિન્તા કે ડર હતો નહ
તે તો સમર સહુએ લોકોના રક્ષણમાં મુકી દીધો હતો સિપાઇઓ મળવા કરતા
પાર્ટીમાં છે અને સમાચાર મળવાથી તેણે તેમના બન્ધુઓને લખી દીધું કે તમ
[illegible] આપુનો વાજબ અને તેમને એ સો એવો અમારોને ખરી પા
[illegible] [illegible] કે [illegible] એક રસ્તું દિલ્લાનું લીધું રે ગુ નથી, ક

કે આપણી સામે થનારા પણ આપણા ભાઈઓજ છે. ફ્રાન્સના એક પણ પુત્રનું બલિદાન આપ્યા વગર ફ્રાન્સનું રાજ્યાસન લેવું છે.

થોડાક ઘોડેસ્વારો આગળ રાખીને તે એકાદ મિત્રની સાથે ખુલ્લી ગાડીમાં બેસીને હવે ફોન્ટેન્બ્લો તરફ જવા લાગ્યો. તેનું લશ્કર થોડાક કલાકના અંતરે પાછળ હતું. માર્ગમાં તેને બુર્બોન રાજાનું એક બળવાન સૈન્ય સામુ મળ્યું, પણ તે તો "શહેનશાહ ઘણું જીવો" ના પોકાર કરતું તેની આગળ આવી ઉભું. બાળકો સાથે પિતા વાત કરે તેવા પ્રેમાળ શબ્દોથી તેણે એ સિપાઇઓને સંબોધ્યા કે જે સાંભળી તેમનો ઉત્સાહ બમણો થયો. આખી રાત પ્રવાસ કરી સવારના ચાર વાગે તે ફોન્ટેન્બ્લોમાં દાખલ થયો.

હજી બગીચામાં અંધારૂં હતું. શાંત, વિચારમગ્ન સ્થિતિમાં કેટલીકવાર સુધી તેણે ત્યાં ફર્યા કર્યું. આજ સ્થળે તેણે રાજ્યાસનનો ત્યાગ કરતી વખતે મનુષ્યથી નહિ સહન થાય એવી અતિ તીવ્ર વેદના સહન કરી હતી. ત્યાંથી તે પોતાના વાચનગૃહમાં ગયો. અહિં જોસેફાઇનની સાથે બેસીને તેણે કેટલીએ વાર ફ્રાન્સની શોભા વધારવાની યોજનાઓ ઘડી હતી. પછી તે પેલી ખુણાવાળી ઓરડી કે જ્યાં તેણે અગીઆર મહિના ઉપર ગાદીનું રાજીનામું લખી આપ્યુ હતું ત્યાં જઈને એક ખાટલા ઉપર સૂઈ ગયો અને થોડા કલાકની નિદ્રા લીધી.

જ્યારે નેપોલિયન ફોન્ટેન્બ્લો તરફ વધતો હતો, તેજ વખતે રાજા લૂઈ પ્રજાએ નેપોલિયનને આપેલો ઉત્સાહભરેલો આવકાર જોઇને ગભરાઇ ગયો, અને પોતાની પાસે કશો ઉપાય ન હોવાથી જે રાજાઓની લોહીથી ખરડાયલી સંગીનોની મદદથી તેને ફ્રાન્સનું રાજ્યાસન મળ્યું હતું તેની મદદ લેવા દોડી ગયો. ફરીથી ફ્રાન્સ ઉપર આગ અને તલવારથી કેર વર્તાવી મૂકવા યુરોપના આપખુદ રાજાઓ આગળ તેણે પ્રાર્થના કરી.

બપોર થવા એટલે નેપોલિયને ગાડીમાં બેસી પારિસ જવા માંડ્યું. અને [illegible] તેનાં તમામ પરાક્રમોમાં પહેલે નજરે આવે એવું અદ્ભુત અને આશ્ચર્યકારક [illegible] તેણે કરી બતાવ્યું. પારિસ અને ફોન્ટેન્બ્લોની વચમાં રાજ્યપક્ષકારોએ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એક લાખ [illegible] લશ્કર [illegible] એ સ્થળે [illegible] હતું અને [illegible] [illegible] [illegible] રાખ્યુ હતું. ફોન્ટેન્બ્લોથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

બાજુમનો ચોકીદાર પહેરી માત્ર થોડાક સ્વાર સાથે રાખીને નેપોલિયન આગળ વધ્યો. ગુઓન તેના ગંભીર શાંતિપૂર્વક ઉભી હતી માત્ર વચનાં વચમાં સૈન્યને ઘર ફ્રાંસના ભારે જૂના સમયનાં જમકિનાં ગીતોના સૂર વાગતા હતા એવામાં એક ઉઘાડ ગાડી થોડાક સ્વારસહિત ઝાડીની મધ્યમાંથી નીકળીને ટેકરી ઉપરથી ઉતરવા લાગી તેની અંદર બેઠેલા તેમના પ્રાણપ્રિય શહેનશાહનો જૂનો કમલો અને ટોપી સિપાઈ ઓએ ઓળખ્યાં એકે વખતે સૌના મુખમાંથી એકજ શબ્દ નીકળી ગયો. ગાડી ધીમ ગતિથી આગળ આવતી જઈ હવે તેમણે નેપોલિયનની આકૃતિ સ્પષ્ટ રીતે જોઈ . ગાડીમાં ઉભો થયો હતો. કોટનાં બટન ઉઘાડી નાખ્યાં હતાં અને જાણે પોતાન છોકરાંને ભેટવા દોડ્યો આવતો હોય તેમ બેઉ હાથ પહોળા કર્યા હતા સિપાઈઓએ અત્યારસુધી દબાવી રાખેલું પ્રેમ અને ઉત્સાહનું પૂર હવે બંધનમાત્રને તોડી નાખ વેગભેર ઉછળી ઉછળીને વહેવા લાગ્યું "શહેનશાહ ઘણું જીવો ' ના પોકારથી મેદાન ગાજ રહ્યું તાલીમના તમામ નિયમો તૂટી ગયા અને સિપાઈઓ પોતપોતાની હારો તોડી શહેનશાહ તરફ દોડી ગયા તે પણ વારાફરતી જેટલાને ભેટાય તેટલાને ભેટ્યો. પછ સિપાઈઓ ગાંડાની માફક અંદર અંદર એકમેકને ભેટવા લાગ્યા. બુર્બોન સરદારો નાસ રાઈને નાઠા, અને નેપોલિયને હવે સૈન્ય સાથે પારિસ તરફ ચાલવા માંડ્યું પણ તો તેણે સૈન્યને પણ પાછળ રહેવા દઈ પોતે એકલાએજ ઝડપથી આગળ વધવ માંડ્યું અને રાત્રે નવ વાગ્યે પારિસ પહોંચી ગયો

રાજમાર્ગની બેઉ બાજુએ લોકોની ઠઠ જામી હતી તેમની વચમાં થઈને આવ કાર અને હર્ષની ગગનભેદી ગર્જનાઓ સાંભળતો તે રાજમહેલ આગળ પૂરવેગથ ઘોડો દોડાવતો આવી પહોંચ્યો આ પ્રસંગનું વર્ણન કરતાં અંગ્રેજ ઈતિહાસકાર એલિ સન લખે છે કે—

જેવી તેની ગાડી ઉભી રહી કે તરતજ ગાડીના બારણાં પાસે વાટ જોઇ ઉભેલા લોકોએ તેને પકડી લીધો અને તાળીઓ તથા હર્ષનાદની ગર્જનાઓ વચ્ચે તેને ઉચકીને, લોકોની ગીચ મેદનીમાં થઈને તેને રાજમહેલના સુશોભિત દિવાનખાનામ લઈ ગયા અહિં આખા પારિસ નગરની સુંદરીઓના મંડળે તેના ઓવારણાં લીધાં'

આ પ્રમાણે માત્ર વીસજ દિવસમાં ફ્રાન્સના ખરેખરા મધ્ય ભાગમાં થઈને સાત સો માઈલની મજલ કરીને નેપોલિયન ટુઇલેરીસના રાજમહેલમાં પાછો આવી પહોંચ્યો આખે રસ્તે સૈનિકોએ તથા નાગરિકોએ તેને અનહદ પ્રેમથી વધાવી લીધો હતો તે તમનાર ખચવાની કે બંદુકનો એક પણ બહાર કરવાની જરૂર પડી ન હતી. ત્રણ કરોડની વસતીવાળા પ્રદેશ ઉપર આ પ્રમાણે તેણે વગર હથિયારે સ્વારી કરી અ લોહીનું એક ટીપું પણ રડયા વગર તેની સામે જે જે લશ્કરો આવ્યાં તે સૌને જીત લઈને અને પ્રજાના મરજી વિરુદ્ધ રાજ્યાસન પચાવી પાડનાર થઈને પ્રજાના પ્રેમરૂપ

જાદુવડે ફ્રાન્સમાંથી હાંકી કહાડયો. આવી ચડાઈ અને આવી અપૂર્વ જીત દુનિયાના ઇતિહાસમાં બીજા કોઈએ કરી નથી. કોઇ પણ રાજ્યકર્તાની પસંદગી પ્રજાએ આવા સબળ અને એકસામટા અવાજે નથી કરી. સમસ્ત પ્રજાનો ટેકો એજ નેપોલિયનની રાજ્યાસનમાટે લાયકાત સિદ્ધ કરે છે; છતાં દશ લાખનાં સૈન્યવડે પ્રજાના હૃદયમંદિરના એ દેવતાને પદભ્રષ્ટ કરનારા રાજાઓ પોતાના તે દુષ્કૃત્યનો બચાવ કરતાં નિર્લજ્જપણે કહેતા કે અમે તો એક જુલમગારના જુલમમાંથી પ્રજાને છોડાવવા માટેજ લડયા હતા!

બુર્બોન રાજાએ તો નેપોલિયનનું માથું લાવનારને માટે ઇનામ જાહેર કર્યું હતું; પરંતુ તેના બદલામાં નેપોલિયને આખા રાજ્યમાં આજ્ઞા ફેરવી દીધી કે બુર્બોન રાજા તથા તેના મિત્રોને કોઇએ અપમાન કે ઇજા કરવી નહિ. તે ધારત તો તેમને ઘણીજ સહેલાઇથી કેદી બનાવત અને તેમને પોતાના હાથમાં રાખીને મિત્રરાજાઓ પાસે વાજબી સરતો કરાવી લેત; પણ તેની અસાધારણ ઉદારવૃત્તિને આવો માર્ગ રુચ્યોજ નહિ.

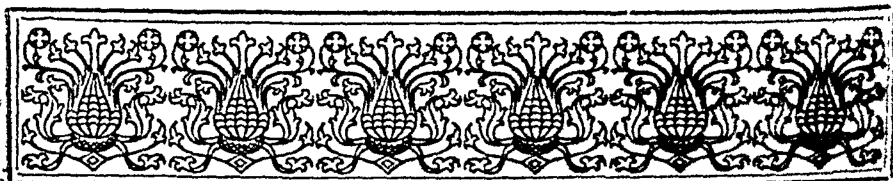
પધરામણી અને સત્કારની ક્રિયા પૂર્ણ થઇ કે તરતજ તેની હમેશની રીત પ્રમાણે રાજ્યને પુનઃ સુવ્યવસ્થિત કરવા અને બુર્બોન રાજાએ કરેલા નુકસાનને ધોઇ નાખવા મંડી ગયો. તેના ફળદ્રૂપ મગજમાંથી હુકમપર હુકમ છૂટતા ગયા; રાજ્યતંત્ર ગોઠવાઈ ગયું અને પ્રધાનમંડળની ચૂંટણી કરી નાખી. કામ કરવા બેસતો ત્યારે આરામ કે નિદ્રાની તો તેને જરૂરજ પડતી નહિ. તે ઘણીવાર કહેતો કે ચોવીશ કલાકમાંથી બાવીશ કલાકનો તો રૂડો ઉપયોગ મારે કરવોજ જોઇએ.

સવાર થતાં તો મહેલની આસપાસ અસંખ્ય ગાંડાતૂર બનેલાં સ્ત્રીપુરુષોની ઠઠ જામી. તેમના અતિ આગ્રહને વશ થઇને જ્યારે તેમને દર્શન આપવા તે ઝરૂખામાં આવતો ત્યારે તાળીઓ અને જયઘોષથી આકાશ ગાજી રહેતું. એટલામાં ગ્રેનોબ્લો વાળું સૈન્ય પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યું અને જે જગ્યાએ ગયે વર્ષે શત્રુસૈન્યે પડાવ નાખ્યો હતો ત્યાં આગળ ગોઠવાઇ ગયું. આખો દિવસ જૂદી જૂદી જગ્યાએથી અનેક ટુકડીઓ થોડા થોડા વખતને અંતરે આવતી ગઇ. બપોરે નેપોલિયન પોતાના સેનાપતિમંડળસહિત બહાર આવ્યો એટલે જયઘોષની ગર્જનાઓ થઇ રહી. સૈન્યની સલામી લેવાઇ રહ્યા પછી નેપોલિયનની મૂર્તિને બુર્બોન રાજાઓએ સ્થાનભ્રષ્ટ કરી નાખી હતી તેને તેના અસલ સ્થાનપર બેસાડવાની ક્રિયા કરવા લશ્કર તૈયાર થઇ ગયું પણ નેપોલિયને તેમને અટકાવી કહ્યું કે એ કામ કરવું કે નહિ તેનો નિર્ણય પ્રજા આગળ ઉપર કરી લેશે. આજે પ્રજાએ નિર્ણય કરી નાખ્યો છે અને એ મૂર્તિની પ્રજાએ પ્રેમથી પ્રતિષ્ઠા કરીને તેને સ્તંભના શિખર ઉપર પધરાવી છે. નેપોલિયનને જે પ્રજાકીય ગીતો અતિ આનંદ આપતા, તેના આત્માને જાગૃત કરી

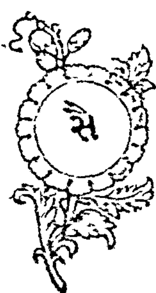
ફતાં તેજ ગીતો આજે પણ દરરોજ ત્યાં ગવાય છે અને એ લોકપ્રિય રાજેન્દ્રના
ાત્માનુ હજી પણ ફ્રાન્સમાં એ રીતે પૂજન થાય છે તેની જયન્તીને દિવસે પણ
જી હજારો નરનારીઓ તેને પુષ્પમાળાઓથી શણગારી તેનુ શ્રાદ્ધ ઉજવે છે

છતાં હજી નેપોલિયન તરફ તિરસ્કારની નજરથી જોનારા જીવો પણ છે તેઓ
ાપ કરતાં દયાને વિશેષ પાત્ર છે કોઇ કોઇ માણસોને જેમ રગની પારખ નથી
હોતી, કેટલાકો જેમ સુરીલો કે બેસુરો ધ્વનિ નથી ઓળખી શકતા, તેવીજ રીતે
કેટલાકથી ચારિત્ર્યની ભવ્યતા પણ જોઇ શકાતી નથી માટે તેમના ઉપર
ોષારોપણ કરવાની કશીજ જરૂર નથી તેઓ બાપડા કમનસીબ છે

प्रकरण ६५ मुं–मित्रराजाओनी शत्रुता जेवी ने तेवीज

સૈન્ય તો હવે આનંદથી ઉન્મત્ત બની ગયું હતું. લૂઇના વાવટાને તેમણે ઉખેડીને પગતળે છુંદી નાખ્યો; ફ્રાન્સના ત્રિરંગી વાવટાને લઇ જયઘોષસહિત આખા પારિસ નગરમાં ફરી વળ્યા; અને શહેનશાહને સલામી આપવાની બેહદ ઉત્સાહથી માગણી કરવા લાગ્યા. નેપોલિયન ઘોડેસ્વાર થઇને તેમની સન્મુખ આવ્યો કે તરતજ આખા સૈન્યમાંથી જયઘોષની ગર્જના ઉપર ગર્જના ઉઠવા લાગી. તેણે હાથથી ઇસારત કરી કે આખું સૈન્ય ચૂપચાપ ઉભું રહ્યું. પછી સૌ સાંભળે એવી રીતે તેણે કહ્યું:—

"સૈનિકો ! હું માત્ર છસોજ સિપાઇઓ લઇને ફ્રાન્સ પાછો આવ્યો; કેમકે પ્રજા અને સૈન્યના પ્રેમ ઉપર મને વિશ્વાસ હતો. મને સમજાય છે કે મેં તેમાં ભૂલ નથી કરી. સૈનિકો ! હું તમારો આભાર માનું છું. મારા કામનો યશ તમે અને પ્રજાએ જે કરી બતાવ્યું તેનેજ આપવો ઘટે છે. મારો યશ તો એટલોજ કે હું તમારી પ્રીતિનું માપ કહાડીને તેની ખુબી સમજી શકયો છું."

"બુર્બોન રાજાઓનો રાજ્યાસનપરનો દાવો કાયદેસર હતોજ નહિ; કારણ દરેક જાતીય સમિતિઓદ્વારા જાહેર થએલો પ્રજામત તેની વિરુદ્ધ છે; અને પ્રજા સમૂહના હિતવિરુદ્ધ થોડાક તુમખી માણસોનેજ લાભ મળે એવા વોરણપર તેમનું રાજ્યતંત્ર રચાયું હતું."

"સૈનિકો ! હજી પરદેશી રાજાઓ સાથે મૈત્રી રાખનારા રાજ્યસાથીઓ આપણા દેશમાં છે તેમને હાંકી કહાડવા આપણે જવાનું છે. આખી પ્રજા જરૂર આપણને ટેકો આપશે. હું તેમજ સમસ્ત પ્રજા તમારા ઉપરજ આધાર રાખીએ છીએ. [illegible] રાજાઓની બાબતોમાં આપણે વચ્ચે માથું મારવા નથી ઇચ્છતા પણ આપણા [illegible] જેઓ દમન કરવા આવે તેમને તો આપણે બતાવીજ આપીશું કે એ કામ [illegible] ના હાથ બાળવા જેવું છે."

[illegible]

ૂરમી હતી કે જેના ઉપર તે પાતાની આતિરૂપ ભારે અને રોનીટ ક્ષમા ઓકરતો.
મઝપર તેના ખાનગી કાનગામનો પોર્ટ ફોલિયો (ખાધેલો ચોકડો) મૂકમાં રહી
ગો હતા, પણ નેપોલિયને પોતાના ચતુની ખાનગી બાબતા ઉપર નજર પણ ક
તાં તેના ઉપર સરકારી સીલ કરાવી તેના માલિકો મોકલાવી દીધા

પછી નેપોલિયને ફ્રાન્સનો નકશો મગાવી તેને એક ટેબલપર પહોળા કરાવ્યો.
તો એકદમ ઘટી ગએલો વિસ્તાર જોઇને તેનુ હૈયું ભરાઇ આવ્યુ અને કૅાલેન
કાટને કહ્યુ, ' હુ આખે રસ્તે સુલેહનો મત બોલતો આવ્યો છુ, અને મારા
હાથમાં હશે ત્યાંસુધી તો હુ તેનો ભગ નહિજ થવા દઉ હુ પારિસની સુલેહના
કાનકરાર કબૂલ રાખીશ. મારે પોતાને હાથે ફ્રાન્સની સીમા ઉપર છરી મૂકવાની મે
ના પાડી હતી એટલાજ માટે કે તેમ કરતાં મારા નામને કલંક લાગે, પણ
બીજાને હાથે એ કાપ મૂકાઈ ચૂકયો છે એટલે હવે દેશાભિમાન હુ નહિ ગણાઉ
ફ્રાન્સને ભોગ આપવાની જરૂર પડી અને તેણે તે આપી દીધો છે મારે રાજ્યાસન
સાચવવા માટેજ મારાથી ફ્રાન્સને ભોગ આપવાનુ ન કહેવાત. પણ હવે તો દેશ જે
સ્થિતિમાં મારા હાથમાં આવે છે તે સ્થિતિમા લેવા હુ ખુશી છુ અને સુલેહ
જળવાઇ રહે એવુ ઇચ્છુ છુ મિત્રરાજાઓમાં જરાપણ હશે તો તેઓ ફરીથી
લડાઇ નહિ સળગાવે "

નેપોલિયનને તો સુલેહની ગરજજ હતી હવે ફ્રાન્સનો વિસ્તાર ઘણોજ ઓછો
થઇ ગએલો હોવાથી મિત્રરાજાઓ તેની સ્વતંત્રતા મજૂર રાખશે એવી તેને આશા
હતી. એથી કરીને લડાઇને માટે કશી પણ તૈયારી ન કરવી એની પૂરેપૂરી જરૂર
હતી અને બીજી બાજુનો વિચાર કરતા એમ કરવાથી ભારેમાં ભાર નુકસાન પણ
હતુ મિત્રરાજાઓ પાસે તો તેમના વિશાળ સૈન્યો તૈયાર હતાં ફ્રાન્સનુ લશ્કર તો
વીખરાઇ થઇ ગયુ હતુ અને યુદ્ધસામગ્રીનુ પણ કશુ ઠેકાણુ ન હતુ જો નેપો
લિયન સૈન્ય ભેગુ કરવાની જરા પણ હિલચાલ કરે તો તરત પેલા આખી દુનિયામાં
હાકી પીટી મૂકે કે તેના " અખૂટ લોભની અને નરહત્યાના શોખની " સાબિતી
જોવી હોય તો જોઈ લેજો તેથી કરીને તેણે પોતાની પ્રતિષ્ઠા જાળવવાની ખાતર
લડાઇની તૈયારી ન કરતાં પોતે મોકલેલા સુલેહના કહેણનો શો જવાબ આવે છે
તેનીજ રાહ જોવાનુ રાખ્યુ

રાજ્યની આંતર્વ્યવસ્થા તેણે નહિ માની શકાય એવી ત્વરાથી પાછી હતી તેવી
પદ્ધતિસર બનાવી દીધી ધારાસભાના સભાસદો અને મંત્રીઓ પણ સઘળા પ્રતિ
ષ્ઠાવાન અને પ્રજાની દાઝ જાણનારાજ ચૂટાયા હતા. પ્રજાના અવાજથી તે રાજ્ય
હક્કમા પુન દાખલ થયો હતો છતાં પણ લોહેનશાહ તરીકે તેણે બીજીવાર પાછી જાહેર
ચૂટણી કરાવી અને દેશમાં ચાર રાજકીય પક્ષ હોવા છતાં તેની વિરુદ્ધ કરતાં તેની

તરફેણમાં દશ લાખ મત વધારે મળ્યા.

૯૭ યૂરોપના રાજાઓની પરિષદ્ જે વિયેનામાં મળી હતી તે પૂરી થઇ ન હતી. લોકવર્ગની સ્વતંત્રતા ઉપર કુહાડો મૂકી મેળવેલી લૂંટ વહેંચતાં તેઓ ઘણુ મદિના ચયા અંદર અંદર ખૂબ ચડભડતા હતા. સાતસો રાજપ્રતિનિધિઓ એ પરિષદ્‌માં બેસતા હતા અને સભામાંથી કંટાળતા ત્યારે આસ્ટ્રિયાના ભલા શહેનશાહ તેમની મહેમાની માટે તૈયાર રાખેલી નૃત્ય, ગીત, વગેરે વિવિધ પ્રકારની વિલાસની સામગ્રીઓથી થાકેલા મનને વિનોદ કરાવતા હતા. આ પરોણાઓના ભોજનના ખર્ચ માટેજ આસ્ટ્રિયાની તિજોરી ઉપર રોજ સવા લાખ ફ્રાન્કની કાતર મૂકાતી હતી!

મિત્રરાજાઓ પોલેન્ડ, સૅક્સની અને ઇટાલિની વહેંચણી કરતાં અંદર અંદર ખૂબ લઢાલઢી કરતા હતા અને પરિષદ્‌ને વિખેરી નાખી એક નવી જાદવાસ્થળી ખેલવાની તૈયારી કરતા હતા. એટલામાં એક કાસદે આવીને લૉર્ડ કાસલરેને સમાચાર આપ્યા કે નેપોલિયન એલ્બાથી નીકળી ચૂક્યો છે. ટેલિરેન્ડ તે વખતે નૃત્યમંદિરમાં જવા શણગાર સજતો હતો. એટલામાં તેને પણ એના એજ સમાચાર મળ્યા. તેની ખૂબસુરત ભત્રિજીને પોતાનો નાચ મુલતવી રહેશે તેની ફિકર થવા લાગી!

એલિસન તેના ઇતિહાસમાં લખે છે કે “ વિયેનાના બાદશાહી નૃત્યમંદિરમાં એકઠાં થએલાં સુસજ્જિત સ્ત્રીપુરુષોની વચમાં એકાએક વીજળી પડી હોત તોપણ તેઓ નેપોલિયનના સમાચાર સાંભળીને જેટલાં ગભરાયાં તેટલાં ગભરાત નહિ. ”

ટેલિરેન્ડ અને અંગ્રેજ પ્રતિનિધિ લૉર્ડ કાસલરે ઘણા કલાકસુધી વિચાર કર્યા પછી લૂઇ રાજાને કહેવડાવ્યું કે ગભરાશો નહિ. મિત્રરાજાઓ તમને મદદ આપ્યા કરશે પણ ફ્રાન્સના લોકો ઉપર વિશ્વાસ રાખશો નહિ.

નેપોલિયન એલ્બાથી નીકળ્યો છે પણ કયી તરફ જવાનો છે તેની કોઇને કશી ખબર ન હતી. શંકા, અટકળ અને સખત ચિંતામાં તેમના પાંચ દિવસ ગયા પછી બીજા નવા સમાચાર આવ્યા. એટલે તરતજ સઘળા નાચ તમાશા બંધ થઇ ગયા અને આખો યૂરોપ પાછો એકજ માણસનો વિચાર કરતો થઇ ગયો. દેશનિકાલ થઇ ગએલો નેપોલિયન વગર લશ્કરે, વગર નાણે, માત્ર પોતાના નામની જાદુઈ શક્તિવડે પાછો આખા યૂરોપના સેનાપતિઓ અને રાજનીતિજ્ઞ પુરુષોને ગભરાવવા લાગ્યો.

માર્ચની ૫ મી તારીખે વિયેનાની પરિષદ્‌ને સમાચાર મળ્યા કે નેપોલિયન ફ્રાન્સને કિનારે ઉતર્યો છે-અને પ્રજાના અનહદ પ્રેમના તરંગ વચ્ચે પારિસ તરફ ચાલ્યો જાય છે. દરેકના ચહેરા ઉપર અજાયબી અને ગભરાટનાં ચિન્હ પ્રકટી નીકળ્યાં. એકદમ મિત્રરાજાઓ એકઠા થઇ ગયા. સૌએ પોતપોતાની તકરારો બાજુએ મૂકી દીધી અને શત્રુનો પરાજય કરવાનો ઘાટ ઘડવા લાગ્યા. તેમને ખરેખર ક્રોધ તો ફ્રાન્સની પ્રજા ઉપર ચઢયો; કારણ કે નેપોલિયન ઉપર તેઓ અટળ પ્રીતિ રાખતા

હતા તેમને અને તેમની સ્વતંત્રતાની ભાવનાને તોપોનાં ગાડાં અને ઘોડાના પ
તળે છુંદી નાખવા તેઓ ફરીથી સજ્જ થઈ ગયા જે ફ્રાન્સે બે બે વખત નેપોલિયન
મુકુટ પહેરાવવાનુ સાહસ કર્યું હતુ તેનોજ પ્રથમ પરાજય કરવો, અને પછી તે
એવી રીતે વહેંચીને કકડેકકડા કરી નાખવા કે જાતીય ભાવનાથી પ્રેરાઈ તેઓ ફરીવ
કદિ ભેગાજ થઈ શકે નહિ આવા પ્રકારના ઠરાવ તેમણે પોતાના મન સાથે કરી નાખ્ય
બુર્બોન રાજાઓનો અમલ ફરીથી સ્વીકારવાની ફ્રાન્સને ફરજ પાડવાનુ તો હવે બની ર
એમજ ન હતુ બધા રાજાઓને હવે એમજ થયા કરતુ હતુ કે તેમનો પક્ષ છો
દેવો અને પોલેન્ડની માફક બધાએ મળીને ફ્રાન્સને વહેંચી ખાવુ અનેફ્રૉન્ડર ક
" જેને નથી આવડતુ રાજ્ય કરતાં અને નથી આવડતુ લડતાં તેને ગાદી અપાવ
માટે શુ મારે હવતાસુધી લડયાજ કરવુ, અને મારા રાજ્યનુ બધુ બળ એ
લડાઈ લડવામાંજ વાપરી નાખવુ ? હુ તો હવે કંટાળ્યો છુ "

બુર્બોન રાજાઓની વકીલાત કરનાર આખી પરિષદમાં એકનો ટેલિરેન્ડ જ હતે
આઠ દિવસ સુધિ હિંમત ન હારતા શાંતિથી, કુનેહથી, વિવિધ પ્રકારોની દલીલોવ
આખી સભાનો અભિપ્રાય તેણે ફેરવી નાખ્યો ફ્રાન્સને વહેંચી લેતાં આપણે આ
અંદર લડી મરશુ એવો ભય તેણે બતાવ્યો. બુર્બોન વંશી રાજાઓનો કાયદેસ
હક્ક તમે નહિ સ્વીકારો તો તમારો પોતાનો હક્ક પણ પછી કયાં રહેશે ? બુર્બો
રાજાઓ પદભ્રષ્ટ થતાં યૂરોપના એકે એક રાજાને પણ ગાદી છોડવાનો વખત આ
વશે એવી ભયસૂચક આગાહી કરી એ રીતે સૌના વિચારમાં પલટો કરી નાખ્યા પ
તેણે છેવટમાં કહ્યુ —

'માત્ર એકજ માર્ગ વાજબી અને ડહાપણ ભરેલો છે તે એ કે બોનાપા
અને ફ્રેન્ચ પ્રજાને છૂટાં પાડી નાખવા એમજ જાહેર કરવુ કે અમારે ફ્રાન્સ સા
સુલેહ છે, લડાઈ એકલા બોનાપાર્ટ સાથેજ છે એમ કરવાથી લોકોના મન ઉપ
એવી અસર થશે કે સુલેહ કરવામાં એકલો બોનાપાર્ટજ આડખીલીરૂપ છે એ
સમજી ઘણા માણસો તેના પક્ષમાંથી નીકળી જશે એટલે બોનાપાર્ટનુ બળ તૂ
જશે અને ફ્રાન્સને પણ લડવાનુ કારણ રહેશે નહિ પછી છેવટે આપણે ફ્રાન્સ
પ્રજાને કહેવુ કે તમે બુર્બોન રાજાઓને નહિ સ્વીકારો ત્યાંસુધી યૂરોપ તમારા કો
પણ રાજાને મંજુર રાખશે નહિ "

મિત્રરાજાઓનાં મન પલટયાં તેમણે ટેલીરેન્ડની સલાહ માન્ય રાખી અને દે
દેશ નીચેનુ પત્રિક જાહેરનામુ ફેલાવ્યુ —

મિત્ર રાજાઓને જાણ થઇ છે કે નેપોલિયન બોનાપાર્ટ નામી અ ...
અને જોર જુલમથી ફ્રાન્સમાં પેસી ગયો છે તેથી કરીને તેમની પ્રતિષ્ઠા અને જન
સમાજના ભલાને ખાતર પોતાનો અભિપ્રાય ગંભીરપણે જાહેર કરવાની તેઓ

પોતાની ફરજ સમજે છે. જે સરત પ્રમાણે તેને એલ્બાનો ટાપુ આપવામાં આવ્યો તે સરત તેણે પોતે તોડી છે તેથી કરીને જીવતા રહેવાનો જે કંઈ તેને હક્ક હતો તે પણ તેણે ગુમાવ્યો છે. ફ્રાન્સમાં તોફાન જગવવા અને તેને તાબે કરવા તે આવેલો હોવાથી તેણે હાથે કરીને કાયદાનું રક્ષણ ગુમાવ્યું છે અને જગતને જણાવી દીધું છે કે હવે તેની સાથે સુલેહ કરવી અશક્ય છે. તેથી મિત્રરાજાઓ જાહેર કરે છે કે નેપોલિયન બોનાપાર્ટે સુધરેલી દુનિયા સાથેનો સંબંધ પોતાને હાથે તોડયો છે અને તેને દુનિયાનો દુશ્મન અને દુનિયાને રંજાડનાર ગણીને તેને શિક્ષા કરવાની જાહેર પ્રજાની ફરજ છે."

પછી તેમણે એક બીજાને ગંભીર પ્રતિજ્ઞાવડે બાંધી લીધા કે "નેપોલિયનની છેવટ સુધી આપણે પૂંઠ લેવી અને તેમ કરવામાં આપણે આપણા રાજ્યનું તમામ બળ ખર્ચવું પડે તો ખર્ચવું." આ કરારનામા ઉપર આસ્ટ્રિયા, સ્પેન, ઈંગ્લંડ, પોર્ટુગાલ, રશિયા, પ્રશિયા અને સ્વીડને સહી કરી.

નેપોલિયનને હમેશને માટે કચરી નાખવાને અસંખ્ય સિપાઈઓનાં સૈન્ય હવે એકત્ર થવા લાગ્યાં. આસ્ટ્રિયાએ સ્વાર્ઝનબર્ગની સરદારી નીચે સાડા ત્રણ લાખ સિપાઈ આપ્યા; ઈંગ્લંડ અને પ્રશિયાએ મળી વેલિંગ્ટન અને બ્લૂચરની સરદારી નીચે અઢી લાખ માણસો મોકલ્યાં; બે લાખ રાની રશિયનો લઈને એલેક્ઝાન્ડર જાતે મેદાન પડયો; અને બીજી પ્રજાઓનું મળીને દશ લાખનું લશ્કર ભેગું થઈ ગયું. રખેને નેપોલિયન નાસી જાય તે માટે ઈંગ્લંડનાં વહાણ ફ્રાન્સના કિનારાપર ચોકી કરવા લાગ્યાં. માત્ર એકજ માણસને લોકોના હૃદયમાંથી બળાત્કારે દૂર કરવા માટે આટઆટલી યુદ્ધસામગ્રી અને બળ એકઠાં થવા લાગ્યાં. આવી ભવ્ય સ્થિતિ બીજા કોઈએ પ્રાપ્ત નથી કરી. એના એક શત્રુએ ઘણી અસરકારક રીતે કહ્યું છે કે "જો નેપોલિયનનો ડગલો અને ટોપી એક લાકડીપર ભેરવીને કોઈ પણ જગ્યાએ રજુ કરવામાં આવે તો આખો યુરોપ એકદમ એક છેડેથી બીજા છેડાસુધી સશસ્ત્ર બની જાય."

ફ્રાન્સની સ્વતંત્રતા ઉપર કુહાડો મારનારૂં મિત્રરાજાઓનું જાહેરનામું નીકળે ઈંગ્લંડના પ્રતિનિધિઓ બહુ ગુંચવણમાં આવી પડયા. વેલિંગ્ટન અને કાસલરે જોકે અંગત અભિપ્રાય જનસમૂહની સ્વતંત્રતાની વિરૂદ્ધ તો હતાજ પણ ઈંગ્લંડની પ્રજાના મનમાં તેમનાથી ભૂલ ન થાય એમ ન હતું. ત્યાં તો વિચાર [illegible], આનંદી લોક, છાપાનું સ્વાતંત્ર્ય અને પ્રજાપક્ષ કરનારા લોકો હતા. તેથી ત્યાંના પ્રધાનોએ પ્રજાને ઠગવા માટે એમ જણાવ્યું કે અમે માત્ર સામાન્ય શત્રુની સામે લડવા [illegible] રાજ્યો સાથે જોડાયા છીએ. ફ્રાન્સની પ્રજાને પોતાનો રાજા પસંદ કરવાનો હક છે તેમાં અમે દખલ કરવા માગતા નથી.

આવું આશ્ચર્યકારક કથન કર્યા પછી ઈંગ્લંડની સરકારે [illegible] એક [illegible]

પોતાની ફરજ સમજે છે. જે સરત પ્રમાણે તેને એલ્બાનો ટાપુ આપવામાં આવ્યો તે સરત તેણે પોતે તોડી છે તેથી કરીને જીવતા રહેવાનો જે કંઈ તેને હક્ક હતો તે પણ તેણે ગુમાવ્યો છે. ફ્રાન્સમાં તોફાન જગવવા અને તેને તાબે કરવા તે આવેલો હોવાથી તેણે હાથે કરીને કાયદાનું રક્ષણ ગુમાવ્યું છે અને જગતને જણાવી દીધું છે કે હવે તેની સાથે સુલેહ કરવી અશકય છે. તેથી મિત્રરાજાઓ જાહેર કરે છે કે નેપોલિયન બોનાપાર્ટે સુધરેલી દુનિયા સાથેનો સંબંધ પોતાને હાથે તોડયો છે અને તેને દુનિયાનો દુશ્મન અને દુનિયાને રંજાડનાર ગણીને તેને શિક્ષા કરવાની જાહેર પ્રજાની ફરજ છે."

પછી તેમણે એક બીજાને ગંભીર પ્રતિજ્ઞાવડે બાંધી લીધા કે "નેપોલિયનની છેવટ સુધી આપણે પૂંઠ લેવી અને તેમ કરવામાં આપણે આપણા રાજ્યનું તમામ બળ ખર્ચવું પડે તો ખર્ચવું." આ કરારનામા ઉપર આસ્ટ્રિયા, સ્પેન, ઈંગ્લંડ, પોર્ટુગાલ, રશિયા, પ્રશિયા અને સ્વીડને સહી કરી.

નેપોલિયનને હમેશને માટે કચરી નાખવાને અસંખ્ય સિપાઈઓનાં સૈન્ય હવે એકત્ર થવા લાગ્યાં. આસ્ટ્રિયાએ શ્વાર્ઝનબર્ગની સરદારી નીચે સાડા ત્રણ લાખ સિપાઈ આપ્યા; ઈંગ્લંડ અને પ્રશિયાએ મળી વેલિંગ્ટન અને બ્લૂચરની સરદારી નીચે અઢી લાખ માણસો મોકલ્યાં; બે લાખ રાની રશિયનો લઈને અલેક્ઝાન્ડર જાતે મેદાન પડયો; અને બીજી પ્રજાઓનું મળીને દશ લાખનું લશ્કર ભેગું થઈ ગયું. રખેને નેપોલિયન નાસી જાય તે માટે ઈંગ્લંડનાં વહાણ ફ્રાન્સના કિનારાપર ચોકી કરવા લાગ્યાં. માત્ર એકજ માણસને લોકોના હૃદયમાંથી બળાત્કારે દૂર કરવા માટે આટઆટલી યુદ્ધસામગ્રી અને બળ એકઠાં થવા લાગ્યાં. આવી ભવ્ય સ્થિતિ બીજા કોઈએ પ્રાપ્ત નથી કરી. એના એક શત્રુએ ઘણી અસરકારક રીતે કહ્યું છે કે "જો નેપોલિયનનો ડગલો અને ટોપી એક લાકડીપર ભેરવીને કોઈ પણ જગ્યાએ મૂકી આવો તો આખો યૂરોપ એકદમ એક છેડેથી બીજા છેડાસુધી સશસ્ત્ર બની જાય."

ફ્રાન્સની સ્વતંત્રતા ઉપર કુહાડો મારનારૂં મિત્રરાજાઓનું જાહેરનામું જોઈને ઈંગ્લંડના પ્રતિનિધિઓ બહુ ગુંચવણમા આવી પડયા. વેલિંગ્ટન અને કાસલરે બેઉના અંગત અભિપ્રાય જનસમૂહની સ્વતંત્રતાની વિરુદ્ધ તો હતાજ પણ ઈંગ્લંડની પ્રજાની આંખમાં તેમનાથી ધૂળ નંખાય એમ ન હતું. ત્યાં તો ઉદાર રાજ્યબંધારણ, આમની સભા, છાપાનું છૂટાપણું અને પૂછપરછ કરનારા લોકો હતા. તેથી ત્યાંના પ્રધાનોએ પ્રજાને ઠગવા માટે એમ જણાવ્યુ કે અમે માત્ર સામાન્ય શત્રુની સામે લડવા પૂરતાજ યૂરોપી રાજ્યો સાથે જોડાયા છીએ. ફ્રાન્સની પ્રજાને પોતાનો રાજા પસંદ કરવાનો હક્ક છે તેમા અમે દખલ કરવા માગતા નથી.

આવું આશ્ચર્યકારક કથન કર્યા પછી ઈંગ્લંડની સરકારે લડાઈના એક વર્ષને

ખર્ચ પેટે ૪૫૦,૦૦૦,૦૦૦ ફ્રાન્ક કાફલા માટે ૬૯૫,૦૦૦,૦૦૦, ફ્રાન્ક સૈન્ય માટે અને ૨૭૫,૦૦૦,૦૦૦ ફ્રાન્ક બીજા રાજ્યોને મદદ આપવા માટે મંજુર કર્યા તે વર્ષના લડાઈનો કુલ ખર્ચ ૨૭૫૦,૦૦૦,૦૦૦ ફ્રાન્ક થઈ ગયો હતો. જનતાના હકનું રક્ષણ કરનાર નેપોલિયનને ફગાવી નાખવા આટલા અથાગ ખર્ચની અને આવા અતિ વિશાળ સૈન્યબળની જરૂર જણાઈ. યૂરોપમાં આપખુદ રાજ્યપદ્ધતિ જાગતી રાખવા માટે ઈંગ્લંડની પ્રજા પાસેથી આવી ગંજાવર રકમ ત્યાંની સરકાર કઢાવી લીધી.

એક બાજુએ જ્યારે યૂરોપના રાજાઓ જરા પણ દયા લાગ્યા વગર લડાઈનીજ તૈયારી કરવા લાગ્યા હતા ત્યારે નેપોલિયન સુલેહ કરવા માટે ફાંફાં મારી રહ્યો હતો.' એક તરફથી શત્રુસૈન્ય જર્મનીમાં થઈને ફ્રાન્સની સીમા તરફ આવવા લાગ્યાં હતાં, બીજી તરફથી ઈંગ્લંડનો કાફલો ફ્રેન્ચ વહાણોને ફાવે ત્યાંથી ઝડપી લેતો હતો, તોપણ ફ્રાન્સ અને યૂરોપને લડાઈની આફતમાંથી ઉગારી લેવા માટે વાજબી સરતે સુલેહ કરવાની ઉપરાઉપરી માગણી તે કર્યા કરતો હતો. આસ્ટ્રિયાના રાજાને સમજાવવા તેણે પોતાની સ્ત્રી મેરિયા લૂઈસા ઉપર પત્ર મોકલ્યો પણ તેના ચાલાક પિતાએ તે પત્ર પુત્રીના હાથમાં જવાજ ન દીધો. તેની એકેએક પ્રાર્થનાને મિત્રરાજ્યોએ નિર્દયપણે તરછોડી કહાડી. જોસેફ બોનાપાર્ટ, જે પોતાના ઉન્નત ચારિત્ર્યને લીધે યૂરોપના દરેક દરબારમાં આદરમાન પામતો હતો તેને વિયેના મોકલ્યો તે પણ વ્યર્થ ગયું. ત્યાર પછી તેણે યૂરોપના એકેએક રાજાને અત્યંત નમ્રતાભર્યો પત્ર લખીને મોકલાવ્યો. તેમાં બુર્બોન રાજાઓ પ્રજાને કેવા અણગમતા હતા, પ્રજાની લાગણીને માન આપીને પ્રજાના કલ્યાણને અર્થે તખ્તનું રાજ્યાસન કેવા સંજોગોમાં તેણે પાછું ગ્રહણ કર્યું છે, પોતે સુલેહ કરવા કેવો આતુર છે એ બધું દુશ્મનને પણ દયા ઉપજે એવી ભાષામાં લખ્યું હતું, પણ તેના તરફનો કોઈ પણ સંદેશો નહિ માનવાનો નિશ્ચય કરી બેઠેલા રાજાઓના હાથમાં એ પત્ર જવા પામ્યોજ નહિ. ફ્રાન્સની હદ છોડ્યા પછી એ પત્ર લઈ જનાર અમલદારને અપમાન સાથે પાછો વાળવામાં આવ્યા.

આ દુઃખદ સમાચારના હેવાલને અંતે કોર્નોટે લખ્યું કે "કાફલો તેમજ ખુશ્કી લશ્કર વધારવાના હુકમ ઈંગ્લંડમાં અપાઈ ગયા છે. ફ્રાન્સે બધી બાજુએથી સાવચેત રહેવાની જરૂર છે. કાં તો જમીનમાર્ગે આખો યૂરોપખંડ તેના ઉપર ધસી આવે અથવા તો શત્રુસૈન્ય સમુદ્ર કિનારે આવેલા કોઈ સ્થળ આગળ ઉતરી પડે. આસ્ટ્રિયા, પ્રશિયા, રશિયા અને જર્મનીના એકેએક સ્થળમાં—જ્યાં જુઓ ત્યાં યુદ્ધની તૈયારી ચાલી રહી છે અને લશ્કરની દોડધામ મચી રહી છે.'

બિચારા ફ્રાન્સને માટે આ સમાચાર ચોંકાવનારા હતા. મિત્રરાજ્યોએ તેને કેટલાએ વર્ષો થયાં એક પછી એક યુદ્ધોમાં ઉતરવાની ફરજ પાડી હતી તેથી લડી લડીને તેનું

બળ એટલું તો ક્ષીણ થયું હતું કે નવી લડાઇ લડવા જેટલી તેનામાં હવે તાકાત રહી ન હતી. દશ લાખ માણસો તેના રમણીય દ્રાક્ષના માંડવા અને સુંદર ખીણોને ઉજ્જડ કરવા ચાલ્યાં આવતાં હતાં. મિત્રરાજાઓએ વળી નેપોલિયન અને ફ્રાન્સને છૂટા પાડી જાહેર કર્યું હતું કે અમારી લડાઇ તો માત્ર એની એકલાની સાથેજ છે. તેથી લાખો માણસો નિરાશાપૂર્વક એવો વિચાર કરવા લાગ્યા કે દેશને પુનરૂજ્જીવિત [illegible] ઉગારી લેવા આપણે વહાલા શહેનશાહને આખરે છોડી દેવો પડશે; છતાં પણ ચોધાર આંસુએ રડતી માતાઓએ પુત્રોને રણસંગ્રામમાં જવા વળાવ્યા અને ઘરડા ડોસાઓ તેમની આ વારની લડાઇમાં જીત થાય તે માટે ધ્રુજતે પગલે દેવળમાં જઇને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા.

આટલું છતાં પણ મિત્રરાજ્યો જેમના હાથમાં યુરોપનાં તમામ છાપાંઓ હતાં તેમાં તેમણે નફટપણે છપાવ્યું કે મહાલોભી અને લોહીનો તરસ્યો નેપોલિયન સુલેહ કરતો નથી અને તેને શિકારી જનાવરની માફક મારી નાખવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી તે દુનિયાને જંપવા દેનાર નથી. ઇંગ્લંડમાંથી તો પુસ્તકો, પત્રિકાઓ, અને ચિત્રોનો રાફડોજ ફાટ્યો! કારણ કે આ લડાઇમાં તલવારના જેટલીજ કલમની પણ જરૂર હતી. પોતાના ઉપર આ પ્રમાણે નિંદા અને બદનક્ષીનો વરસાદ વરસવા છતાં પણ નેપોલિયનને પૂરો વિશ્વાસ હતો કે તેની પ્રતિષ્ઠાને લેશમાત્ર પણ ડાઘ નહિ લાગે.

સુલેહ કરવાના સઘળા પ્રયત્ન જ્યારે ફોકટ ગયા ત્યારે તેણે લડાઇની તૈયારી કરવા [illegible] મિત્રરાજ્યોએ પ્રગટ કરેલા જુદા જાહેરનામાના જવાબમાં [illegible]

અને કાયદેસર વ્યવસ્થા એ બેઉનો હિમાયતી હતો. એક બાજુથી ઉમરાવવર્ગની સ્વાર્થી સેનાપતિને અને બીજી બાજુથી કટ્ટરપંથી, જનુની ગુનાખોરી મર્ગના પ્ર-રાક્ષસી વૃત્તિને એકસરખી રીતે ખાળી રાખવાની નીતિ તેણે આદરી હતી. આપ ખુદી રાજસત્તા તેમજ રાજવિપ્લવની આંધી એ બેઉનો તે કટ્ટો વિરોધી હતો. આગેમાં ન્યારે લાલચથી પણ તે પોતાના નિશ્ચયમાંથી ડગે તેમ ન હતું

તેની એવી ઈચ્છા હતી કે રાજ્યાભિષેકની પદ્ધતિ ગમે તે અને ભાગ્ય દ્વારા રાવીતેજ ફ્રાન્સનો રાજમુકુટ પુનઃ ધારણ કરવા તેને માટે ૧ લી જૂનનો દિવસ ઠરાવવામાં આવ્યો 'ાઁ દે માર' નામક મહેલની આસપાસના વિશાળ આંગણામાં નાગરિકો અને સૈનિકોનો ભવ્ય સમુદાય એકત્ર થયો હતો. આખા રાજ્યના મતદાર મંડળોના મતપત્રો ધારાસભાના અધ્યક્ષે જાહેર કર્યા તેમા તેની વિરુદ્ધ કરતાં તરફેણમાં દશ લાખ મત વધારે માલૂમ પડ્યા.

શહેનશાહ રાજ્યશ્રી પોશાકમાં સજ્જ થઈ સર્વની નજર તેના ઉપર પડી શકે એવા ઉંચા મંચ ઉપર ચડ્યો. મુખ્ય ધર્માધ્યક્ષે ધર્મક્રિયા કરતાં ફ્રાંસની જાતીય ધ્વજાને મંત્રોચ્ચારથી પવિત્ર કરી, અને આ ન્યાયી લડાઈમાં પ્રજાના સૈનિકો વિજયી થાઓ એવો આશીર્વાદ આપ્યો. પછી પારિસના મતદાર મંડળ તરફથી નીચેનું માનપત્ર શહેનશાહને સંબોધન કરવામાં આવ્યું —

'ફ્રેન્ચ પ્રજાએ આપને રાજમુકુટ પહેરાવ્યો હતો તે આપે પ્રજાની સમ્મતિ વગર ઉતારી નાખ્યો હતો. આજે એજ પ્રજા પોતાના હક્કની રૂએ આપને એ રાજ-ચિન્હ ધારણ કરવાની ફરજ પાડે છે. મિત્રરાજ્યોના સમૂહની શી ઈચ્છા છે? અમારા દેશ ઉપર આક્રમણ કરવાનું અમે તેમને શું કારણ આપ્યું નથી. માત્ર એટલુંજ કે જે રાજાને અમારા ઉપર અમલ કરવા તેઓ મોકલવા છે તે અમને પસંદ નથી અને જે રાજા અમારે જોઈએ છીએ તે તેમને પસંદ નથી. અમારા ઉપર ચડાઈ કરવામાં આવશે એવી ધારતી છે, પણ અમારી ઈજ્જત અને સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવા અને સર્વસ્વની આહુતિ આપવા તૈયાર છીએ. પરાધીનતાની ધુસરીને અમે ગમે તે ઉપાયે પણ માથું નહિ જ નમાવીએ. પરદેશી સૈન્ય સ્થાપેલું રાજ્યાસન એક પળ વારમાં આપના આવવાની સાથેજ ક્યાંનું ક્યાં જતું રહ્યું કારણ કે ખરી કીર્તિનો મહામંત્ર પ્રજાની સાચી સમૃદ્ધિની ચાવી આપ અમારે માટે એલ્બાના એકાંતવાસમાંથી લેતા આવ્યા છો.'

એના જવાબ આપવા નેપોલિયન ઉભો થયો તેની સાથેજ મેઘગર્જનાને વેગળા બેસાડે એવો તાળીઓનો ગડગડાટ થયો. તેણે કહ્યું —

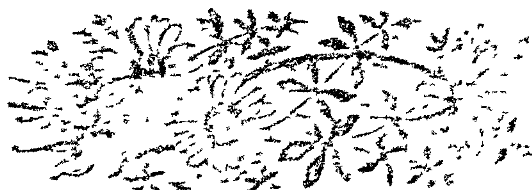
શહેનશાહ કોન્સલ અને સેનાપતિ તરીકે મેં જે કાંઈ કર્યું છે તે બધું લોકોનેજ આભારી છે. સુખના અને દુઃખના દિવસમાં રણસંગ્રામમાં અને સભામાં

દિરમાં, સિંહાસન ઉપર બેસતાં અને દેશનિકાલ થઈ પરદેશ રઝળતાં, મારા વિચાર અને મારાં કાર્યનું કેન્દ્ર ફ્રાન્સ અને એકલું ફ્રાન્સજ થતું આવ્યું છે.”

પછી રાજવશી ઝબ્બો બાજુએ મૂકીને તે પોતાના રોજના સાદા પોશાકમાં ઉભો રહ્યો એટલે વળી અપૂર્વ અને અદ્વિતીય જયઘોષથી લોકોએ તેને વધાવી લીધો. તેણે સૈન્ય તરફ ફરીને કહ્યું:—

“ સૈનિકો અને નાવિકો! સ્વદેશ મૈયાની ધ્વજાના રક્ષણનો ભાર હું તમારે શિર મૂકું છું. તમે પ્રતિજ્ઞા લો કે દેશના દુશ્મનોની સામે અમારા પ્રાણના ભોગે પણ અમે તેને જાળવીશું.”

હજારો સૈનિકોના મુખમાંથી “ અમે સોગંદ લઈએ છીએ ” એવા શબ્દ નીકળતાંજ પ્રલયકાળની મેઘગર્જના જેવો ગંભીર, ભયસૂચક ધ્વનિ થઇ રહ્યો પછી મંચ ઉપર ઘણે ઉંચે ગોઠવેલા સિંહાસન ઉપર તે આરૂઢ થયો. પોતાની ચારે બાજુએ પથરાયલા અતિ ભવ્ય દૃશ્ય તરફ તેણે એકવાર નજર કરી લીધી. મંચના નીચલા ભાગ આગળ લશ્કરી વાજીંત્રવાળાઓ બેઠા હતા તેમણે અદ્ભુત અને પ્રોત્સાહક ગાયનોની રેલછેલ કરી મૂકી. શહેનશાહે પછી સૈન્યના હરેક વિભાગને તેમના વાવટા આપ્યા અને તે આપતાં એવા શૂર ચઢાવે એવા શબ્દો કહ્યા કે દરેક સિપાહીના શિરના તાર ઝણઝણી રહ્યા. “ શહેનશાહ ચાહું જીવો ’ના જયઘોષથી આકાશ ગાજી ઉઠયું. તે વખતનો નાગરિકો અને સિપાઇઓનો એકદ ઉત્સાહ જેમણે જોયા હશે, તેઓ હજી ભુલી શક્યા નથી. પોતાની ઇજ્જત અને સ્વતંત્રતાને ખાતર મરી ફીટવા [illegible] તત્પરતા સૈન્ય પ્રજાએ [illegible] આપ્યા [illegible] ઇતિહાસમાં કદિ ભૂલાશે નહિ. તેમણે [illegible] ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીને નેપોલિયન [illegible] અને [illegible] પોતાના [illegible] કરવાની તૈયારીમાં [illegible].

प्रकरण ६६ मुं–वॉटर्लु

લડાઈની તૈયારી કરવામાં એક પળ પણ ગુમાવવાનો અવસર ન હતો નેપોલિયનને પુષ્કળ મહેનતને પરિણામે બે લાખ અને એંશી હજાર સૈનિકો મળી આવ્યા તેમાંથી એક લાખ અને વીશ હજારને શત્રુના દશ લાખ સિપાઈઓના પૂરને ખાળવા લઈ જવાય એમ હતુ શત્રુસૈન્યના જૂદા જૂદા વિભાગ અનેક દિશાએથી પાસિ તરફ આવ્યા આવતા હતા બે લાખ અને સાઠ હજાર સિપાઈઓ સાથે શ્વાર્ઝનબર્ગ રાઈન નદી સુધી આવી લાગ્યો હતો વેલિંગ્ટન અને બ્લૂચર દરેક એક એક લાખ સિપાઈઓ સાથે બેલ્જીયમની નજીકમા હતા બે લાખ જંગલી રશિયનોનું લશ્કર જર્મનીની ભૂમિને પગતળે ધ્રુજાવતુ મોટી મોટી મજલે ચાલ્યુ આવતુ હતુ ફ્રાન્સની દક્ષિણ દિશાએથી પણ ચઢાઈ લઈ જવા માટે ત્રીશ હજાર સિપાઈઓ આપવાનું મિત્રરાજ્યોએ સ્વીટ્ઝર્લૅન્ડ ઉપર પણ દબાણ કર્યું હતુ તેની સાથે આસ્ટ્રિયાના સાઠ હજાર સિપાઈઓ સામેલ થયા હતા ઈંગ્લંડનુ બલિષ્ઠ નૌકાસૈન્ય સિપાઈઓને લઈ જવાના ફ્રાન્સના વહાણ લૂટવાના અને તેનાં બંદરો ઉપર તોપનો મારો ચલાવવાના કામમાં પૂરા જોસથી મંડી ગયુ હતુ આ પ્રમાણે આખા યુરોપખંડનાં બળવાન રાજ્યોનુ તમામ બળ એકજ માણસને મહાત કરવા માટે પ્રવૃત્ત થઈ ચૂક્યુ હતુ

તેને માથે ભારમા ભારે સંકટ ઝઝૂમતુ હતુ આખુ જગત્ આજે પણ જેને માટે તેને ધન્યવાદ આપે છે એવા અનુપમ ધૈર્ય અને બહાદુરીથી એ સંકટની સામે તે વીર ઉભા રહ્યો અત્યારે તો તે ખરખર એકલોજ હતો જોસેફાઈન પરલોક વાસી થઈ હતી મેરિયા લુઈસા અને તેનો અતિ પ્યારો પુત્ર તો આસ્ટ્રિયાના રાજમહેલમાં કેદી જેવાં બુજીન પરાધીન થઈ ગયા હતા અને ત્યાંની બેડીઓમાં સપડાઈ ગયો તે નેપોલિયન તરફ એકવાર ફરીને જોયાં પછી મનમા ઝખવાણો પડયો હતો નેપોલિયન જોસેફાઈનનો ત્યાગ કર્યાની વાત જાણી તેને ભારે પસ્તાવો થયો હતો વિયેનાની પરિષદમાં તેને દગાની તજવીજ થાય છે એમ જાણી તેનો કાળો કાગળ સળગી ઉઠયો હતો નેપોલિયન પાછો પારિસ આવ્યો કે એ સમાચાર મળતાંજ શૂનમાળની

[illegible]

[illegible]

કા તો જીતીશુ કે મરીશુ ” કારકને ઉદ્દેને પત્ર્યોમ ને કેમો ત્રા ભી જો શત્રુંમા તે કદિ ફ્રીથી પગ મૂકનાર ન હતો તેને એકદમ નજર ભરીને નેય નાખને ગાડીમા ચડી બેઠો આખો દિવસ અને આખી રાત્રિ લાગટ મુસાફરી કરીને પાંસઠી સાઠ માઇલ દૂર આવેલા એવેરને ગામ આગળ તે આવી પહોંચ્યો જો કે તેની બની ડેઢ એટલુ સૈન્ય એકત્ર કરેલુ હતુ. આ હુમલાની ફ્તેહનો આધાર મા.ના ત્વરા ઉપર હતો યોગ્ય કમાનીજ ઢીલ થાય તો શત્રુસૈન્ય એટલી મોટી સખ્યામાં ભેગા થઇ જાય કે તેની ચટણી કરી નાખે

આખા લશ્કરે તેને જયઘોષણી વધાવી લીધો ગ સાક્ષ અને ગ્રગીર ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ તેમના શત્રુઓની વિશાળ સખ્યા ઓ બરાબર પેરે જાણતા હતા છતાં હિમ્મતભેર આખા યુરોપની સામે ટક્કર લેવા તેઓ મરણની મ રક ઉભા થયા હતા નેપોલિયન જ્યા પ્યો હતો ત્યાંથી પચાસ માઇલ ઉત્તરે બ્રસેલ્સ આગળ એક લાખ કરતા વધારે સૈનિકો સાથે વેલિગ્ટને પડાવ નાખ્યો હતો તેનાથી થોડાક માઇલ દૂર એક લાખ ત્રીશ હજાર પ્રશિયનોનુ લશ્કર તેમના સરદાર બ્લુચર સાથે ઉભેલુ હતુ એ બેઉ સૈન્ય ભેગાં થઈ જવાની અણીપર હતાં પણ નેપોલિયને પારિસ છોડયુ છે તેની બેઉ સેનાપતિઓને ખબર ન હોવાથી બે લાખ ત્રીશ હજાર સિપાઇઓની ગાદ જોતા તેઓ પોતપોતાને સ્થાને નિરાંતે બેઠા હતા આ બેઉ સૈન્યની વચમાં એક લાખ અને વીશ હજાર માણસોની લશ્કરને ઘુસી જવાનુ સાહસ નેપોલિયને આદર્યું તે ખાતરીમાં આવ્યો કે તેની આસપાસ તેના સિપાઇઓ એકઠા થઇ ગયા થોડાક જ વખતમાં હજારો વર્ષ તેણે તેમનામાં અલૌકિક ઉત્સાહ પ્રેર્યો તેમણે આકાશ ફાડી નાખે એવા જય ઘોષથી એના ગગનમંડળમાં પડઘો પાડયો તેમનો વહાલો સેનાપતિ ગમે તેવા ભારેમા ભારે સંકટ તરફ લઇ જાય તો ત્યાં દોડી જવાને તેઓ આતુર બની ગયા

એક કલાકમાં બધુ સૈન્ય ગતિમા આવી ગયુ દરેક ટુકડી જૂદે જૂદે રસ્તે થઇને ત્યાંથી પાનીશ માઇલ દૂર આવેલા શાર્લેરૉય આગળ મુકરર વખતે આવી પહોંચે તે માટે ઝીણામાં ઝીણી બાબતની સૂચનાઓ આપી તેમને કુચ કરવાનો હુકમ આપ્યો જનરલ બામોં એક સૈન્ય વિભાગનો નાયક હતો અત્યારસુધી તે સુરત રાજભક્ત હતો પણ નેપોલિયન એલ્બાથી પાછો આવ્યો ત્યારથી તે પાછો પ્રજાના વિચાર સાથે મળી ગયો હતો નેપોલિયનને તેનો વિશ્વાસ ન હતો પણ તેના આગ્રહથી તેને એક ટુકડીની સરદારી આપી એ દુષ્ટ બામોં ખરી અણીને વખતે બ્લુચરને જઇ મળ્યો અને વધારામાં નેપોલિયનની બાજીની યોજનાની વિગતોથી તેણે શત્રુપક્ષને વાકેફ કર્યા આથી કરીને છેલ્લી ઘડીએ નેપોલિયનને પોતાની યોજનામા એકદમ ફેરફાર કરી નાખવો પડયો

૧૪ મી તારીખે નેપોલિયન સાંજના શાર્લેરૉય આગળ આવી પહોંચ્યો ત્યાં

આગળ પ્રશિયનોનો અગ્રભાગ મજબૂત મોરચો નાખીને પડયો હતો. સવારમાંજ તેના ઉપર આક્રમણ કરીને ફ્રેન્ચોએ તેમને મારી હઠાવ્યા અને શાર્લેરૉયનો કબજો લીધો. તે બ્રસેલ્સથી ત્રીશ માઈલને અંતરે આવેલું છે. બેઉ સ્થળની વચમાં ‘ક્વાટર્બ્રાસ’ નામે ચાર રસ્તાપર આવેલું એક નાનું ગામડું છે. એ જગ્યા ઘણીજ અગત્યની હોવાથી માર્શલ નેને ૪૦,૦૦૦ માણસો આપી તેને એકદમ કબજે કરવા મોકલ્યો. જતી વખતે તેને નેપોલિયને કહ્યું કે એ જગ્યા એવી મજબૂત બનાવી દેજે કે ગમે તેવા સખત હુમલાને પણ પત ન કરે.

બ્લૂચર નામૂરના કિલ્લામાં તેનું લગભગ બધુ સૈન્ય ગોઠવીને ઉભો હતો. ક્વાટર્બ્રાસ ફ્રેન્ચોના હાથમાં આવે તો વેલિંગ્ટનને બ્લૂચરનાં એક લાખ ત્રીશ હજાર માણસોની મદદ મળતી અટકી જાય. નેપોલિયનની તદબીર એવી હતી કે એ જગ્યાએ બ્લૂચરને ખાળી રાખવા જેટલાં માણસો રહેવા દઈને બાકીનું બધું સૈન્ય લઈને બ્રસેલ્સ આગળ વેલિંગ્ટન ઉપર તૂટી પડી તેના લશ્કરનો ચૂરો કરી નાખવો અને પછી બ્લૂચરની પણ તેવીજ દશા કરી નાખવી. આ યોજનામાં નિષ્ફળ થવા જેવું કશું હતુંજ નહિ. શત્રુસૈન્ય ઉપર એક જબરો ફટકો વાગતાંજ બેલ્જીયમ અને યુરોપના ઉદાર પક્ષનાં રાજ્યો જે મિત્રરાજ્યોની ધાકે દબાઈને બેસી રહ્યાં હતાં અથવા જેમને પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ નેપોલિયનની સામે લડવાની ફરજ પડી હતી તેઓ પાછાં તેના પક્ષમાં આવી જાય. સૅકસની, ઇટાલી, હંગરી, પોલેન્ડ પાછાં ટટાર થઈ જાય અને ગુલામીની બેડીઓ તોડીને છૂટી થતી પ્રજાનો કોપાનલ જોઈ જુલમગાર રાજાઓ ધ્રૂજી ઉઠે. પંદરમી તારીખની સાંજ સુધી નેપોલિયનની યોજનાઓ સફળ થતી આવી.

સવારમાં તેને માર્શલ નેનો પેગામ મળ્યો કે ક્વાટબ્રાસ કબજે કર્યું છે એટલે ૧૬ મી તારીખે તે બીજે રસ્તે ક્વાટર્બ્રાસ અને નામૂરની વચ્ચે આવેલા લિગની તરફ આગળ વધ્યો. અહિં એકાએક તે બ્લૂચરના લશ્કર સાથે અથડાઈ પડયો તેની પાસે સાઠ હજાર સૈનિકો હતા. ભયંકર યુદ્ધ શરૂ થયું. આખો દિવસ સમુદ્રના તરંગની માફક બેઉ સૈન્ય ઘડીમાં એક બાજુએ તો ઘડીમાં બીજી બાજુએ ધકેલાવા લાગ્યાં. સૂર્યાસ્ત થતા નેપોલિયન જીત્યો અને પ્રશિયનો હમેશની માફક તેની બુદ્ધિના બળથી મહાત થઈને આ વખતે પણ હારીને નાઠા. માર્શલ નેને તેણે હુકમ કર્યો હતો કે ક્વાટર્બ્રાસ સાચવી રાખવા જેટલા માણસોને ત્યાં ગોઠવીને બાકીનું સૈન્ય લઈને ચાલ્યો આવ પણ તે આવી ન શકયો. જો આવ્યો હોત તો એક પણ પ્રશિયન જીવતો જાત નહિ અને “ વૉટર્લુ ” થવા પામત પણ નહિ.

હવે માર્શલ નેએ શું કર્યું તે જોઈએ. પંદરમી તારીખે સાંજે ને ક્વાટર્બ્રાસ તરફ જવા લાગ્યો. રસ્તામાં સખત વાવાઝોડા સાથે વરસાદ પડયો અને રાત અં-

ધારી હતી. તેના સિપાઈઓ આગલા બે દિવસ સખત કૂચ કરી થાકી ગએલા હતા. નેએ તપાસ કરી તો માલૂમ પડ્યું કે ક્વાટર્બ્રાસ ખાલી હતું તેથી તેણે લશ્કરને એક રાત આરામ આપી સવારે ત્યાં જવાનો વિચાર રાખ્યો. અને તે જગા કબજે કરવાની તેની ખાત્રી હોવાથી નેપોલિયનને એમ પણ કહેવડાવી દીધું કે ક્વાટર્બ્રાસ મારા કબજામાં આવી ગયું છે. આટલું કર્યા પછી તેણે સૈન્યને આરામ લેવાની રજા આપી. થાકીને લોથ જેવા થઈ ગએલા સિપાઈઓ કાદવની પથારી ઉપર ઉંઘી ગયા. તેમને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો કે આ ૨ મોકાના કલાકનો આરામ લઈને તેઓ નેપોલિયનનું રાજશાસન, ફ્રાન્સનું સામ્રાજ્ય અને આખા યૂરોપની સ્વતંત્રતા–એ સર્વની કબર ખોદતા હતા !

ને અને તેના સૈનિકો ક્વાટર્બ્રાસની નજીક આરામ લેતા હતા ત્યારે બ્રસેલ્સના વિવિધ વિલાસસામગ્રીથી ભરેલા મહેલમાં વેલિંગ્ટન નૃત્યની મઝા માણતો હતો. નૃત્યની રમઝટ મચી રહી હતી એવામાં એક જાસુસે તેને કાનમાં કહ્યું કે નેપોલિયને ફ્રાન્સની સીમા ઓળંગી છે અને બ્રસેલ્સથી દશ જ માઈલને છેટે છે. વેલિંગ્ટન તો ફીક્કો જ પડી ગયો. એ અમીર ઉમરાવ એવો તો સફાળો ઉઠીને ઉભો થઈ ગયો કે તેના ખોળામાં છોકરું ઉંઘી ગયું હતું તે પણ ભૂલી ગયો અને તે બાળક જોરથી ભોંયપર અફળાયું. વેલિંગ્ટન અને બીજા લશ્કરી અમલદારો એકદમ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. તેની પ્રચંડ કાર્યકારિણી શક્તિ પૂરેપૂરા પ્રભાવમાં ભભૂકી નીકળી. રણતુરી વાગી, પડઘમો ગડગડી, સિપાઈઓ હારબંધ ભેગા થઈ ગયા, અને પાયદળ, સ્વાર, તોપખાનું તથા દારૂગોળાના ગાડાં વગેરાની હેલીમાં ઘોર અંધારી રાતે ધમધોમર કરતાં ચાલતા થઈ ગયા.

રાત્રી અંધારી હતી, વરસાદનું તોફાન ચાલુ હતું ત્રણ દિવસ થયા લાગટ હેલી ચાલુ રહેવાથી રસ્તા પાણી અને કાદવથી ભરાઈ ગયા હતા. બ્રસેલ્સથી ક્વાટર્બ્રાસ પંદર માઈલને છેટે હતું. એ જગ્યાની અગત્ય જેટલી નેપોલિયનને હતી તેટલી જ વેલિંગ્ટનને પણ હતી. આખરે તેણે તે સ્થળ તરફ સૈન્યનો પ્રવાહ વહેવડાવી મૂક્યો. સવારમાં જાગીને નેએ જોયું તો ક્વાટર્બ્રાસની આસપાસ અંગ્રેજોની તોપોનો સમૂહ ગોઠવાઈ ચૂક્યો હતો. આ દૃશ્યથી તેના ભયનો પાર રહ્યો નહિ. દુશ્મનોએ રાતોરાત પોતાની જગા એટલી મજબૂત કરી લીધી હતી કે સખતમાં સખત હુમલો કરીને પણ એ જગ્યા લેવાય કે નહિ એ શક પડતી વાત હતી.

એટલામાં તો શહેનશાહનો બીજો પેગામ આવ્યો કે ક્વાટર્બ્રાસ આગળ વેલિંગ્ટનને અટકાવવા પૂરતાં માણસો મૂકીને બાકીનું સૈન્ય લઈને ચાલ્યો આવ. હવે તો માર્શલ ને રડવા જેવો થઈ ગયો. શહેનશાહે કહાવ્યું હતું કે "ફ્રાન્સનું પ્રારબ્ધ હવે તારાજ હાથમાં છે."

માર્શલ નેએ જો ઉપલી કમનસીબ ભૂલ ન કરી હોત તો બ્લ્યૂચરના સૈન્યનો

તેજ દહાડે ભૂક્કા નીકળી જાત. બીજે દહાડે નેપોલિયન પોતાનું બધું સૈન્ય લઇ વેલિંગ્ટનની ખબર લેત અને પરિણામ શું આવત તે સહજ કળી શકાય એમ છે. શત્રુસૈન્યને એક બે સખત ફટકા પડત એટલે જર્મન અને બેલ્જીયમનાં સૈન્ય તેના તરફ ફરી જાત અને આખા જગતનો ઇતિહાસક્રમ બદલાઇ જાત. આમ કેટલીકવાર દેખીતા નજીવા બનાવ ઉપરજ માણસજાતનાં પ્રારબ્ધ અવલબતાં હોય છે.

તેથી બ્લુચરને ઘેરવા ન બનાયું અને તેનો આખો દિવસ કવાટર્બ્રાસ ઉપર નિષ્ફળ હુમલા કરવામાં ગયો. વેલિંગ્ટનને પણ તેની ભયભરેલી સ્થિતિની ખબર હોવાથી તેણે ત્યાં લશ્કરનો જમાવ કરવાનું ચાલુ રાખ્યું. દરેક કલાકે અંગ્રેજોનું બળ વધ્યાજ કરતું હતું. પોતે કરેલી ગફલતને માટે નેનો જીવ બળીને ખાખ થઇ જતો હતો. તેણે પોતાના એક સરદારને કહ્યું, "આ તોપોના ગોળા મારા શરીરના ચૂરેચૂરા કરી નાખે તો કેવું સારૂં ?" કેલરમેનને કહ્યું, "એકવાર પ્રયત્ન કરી જુઓ. હું તમને મદદ કરીશ પણ એકવાર અંગ્રેજ સૈન્યપર ધસારો કરી તેનો વ્યૂહ ભેદી નાખો. આપણો દેશ આપણી પાસે આટલી સેવા માગી રહ્યો છે."

કેલરમેને અંગ્રેજ સેના ઉપર દારુણ ધસારો કર્યો પણ તેના સૈન્ય ઉપર ગોળા, ગોળીઓ, બોંબગોળાનો વરસાદ વરસી રહ્યો. ઘોડા અને સ્વાર રુધિરપ્લાવિત મેદાનમાં રગદોળાઇ ગયા અને કેલરમેનના સૈનિકો અંગ્રેજોના અસ્ત્રના મારથી છિન્ન ભિન્ન થઇને પાછા હટયા.

અજાયબ જેવા પ્રતિકૂળ પ્રારબ્ધના યોગને લીધે નેપોલિયને ઘણાજ વિચારપૂર્વક રચેલી આ યોજના આ પ્રમાણે ધૂળ મળી ગઇ. બાર્મોએ દગો કર્યો ન હોત તો બ્લૂચર બચત નહિ. નેએ કવાટર્બ્રાસ કબજે કર્યું નહિ અને કબજે કર્યું છે એવી શહેનશાહને ખોટી ખબર આપી તેથી તેના હાથમાં આવેલી પૂરેપૂરી જીત નકામી થઇ ગઈ. આટલું છતાં પણ આ મહાપુરુષે પોતાના પ્રારબ્ધને દોષ ન દીધો બડબડાટનો એક શબ્દ પણ ન ઉચ્ચાર્યો. નેની દાનત સાફ હતી એમ તે જાણતો હતો. તેથી તેને ઉલટો દિલાસાનો સદેશો મોકલ્યો અને બદલાયલા સંજોગો પ્રમાણે હવે જે કાંઇ કરી શકાય તે કરવાને તેણે પોતાનું સઘળુ બળ એકત્ર કર્યું.

પાછી રાત પડી અને વરસાદનુ તોફાન તો જેવુ ને તેવુંજ રહ્યું. તે ૧૬ મી જૂનની રાત્રિ હતી. ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ થાકેલા, ભૂખ્યા, પલળી ગએલા, ઘવાયલા, મરતા—બધા અંગ્રેજ સેનાની સામે કાદવમાં સૂતા લિગની આગળ નેપોલિયન જીત્યો હતો કવાટર્બ્રાસ આગળ નેનુ પાણી અગ્રેજ સેનાએ ઉતાર્યું હતું. બ્લૂચર ગતો-રાત પાછો હઠીને વાવરે આગળ સહિસલામત જઇ પહોચ્યો હતો. વેલિંગ્ટનને આ હિલચાલની ખબર હોવાથી તે પાછો હઠીને વૉટર્લુ આગળ થોભ્યો અને બ્લૂચરની વાટ જોતો ઉભો. નેપોલિયને ત્રીશ હજાર સિપાઇઓ આપીને બ્લૂચરની પૂઠે પડી

તેને ખબર કરતા અને તે વેલિંગ્ટનની મદદે આવતો અટકાવવા માર્શલ ગ્રાઉ ચીને મોકલ્યો

૧૭ મી જૂનની સવાર પડી હજી વરસાદ અને પવનનું તોફાન જેવાં ને તેવાંજ હતાં ગ્રાઉચીના સૈનિકો ઉપરના ચાર દિવસ થયાં માણસ જાતથી નહિ ખમી શકાય એટલો શ્રમ ઉઠાવીને લોથપોથ થઈ ગયા હતા તેથી તેઓ ત્વરાથી નાસતા પ્રશિય નોને પકડી ન શક્યા નેપોલિયન ક્વાટર્બ્રાસ જઈ નેને મળ્યો અને એકંદર સીત્તેર હજાર સિપાઈઓ લઈને વેલિંગ્ટનની પૂંઠે પડ્યો

વેલિંગ્ટન બ્રસેલ્સથી નવ માઈલ દૂર આવેલા વૉટર્લુના વિશાળ મેદાનમાં થોભ્યો હતો અહિં તેણે કાળજીપૂર્વક જમીન પસંદ કરી આગળથી સૈન્ય ગોઠવી મૂક્યું અને બ્લુચરને સંદેશો કહેવડાવ્યો કે મારી મદદે જેમ બને તેમ જલદી આવો બેઉના સૈન્ય ભેગાં થાય તો દોઢ લાખ સિપાઈઓ થઈ જાય અને તે વડે તેઓ ફ્રેન્ચોના સંખ્યામાં બમણા થઈ શકે

સાંજ પડતાં એજ પ્રાણઘાતક મેદાનમાં નેપોલિયનનું સૈન્ય કાદવ ખૂંદતું આવી પહોંચ્યું ઘણી ટુકડીઓ છેક મોડી રાતે આવી શકવાથી વરસાદ અને અંધકારને લીધે તેમને ગોઠવતાં નેપોલિયનને ઘણીજ મુશ્કેલી પડી તેણે શત્રુસૈન્યનાં તાપણાં ઉપરથી જોઈ લીધું કે તેઓ મજબૂત વ્યૂહમાં ગોઠવાઈ ગયા છે અને લડાઈમાં ઉત રવા તૈયાર થઈને બેઠા છે તેથી તે પોતે ચાલીને અંધારે અંધારે આખું મેદાન તપાસી વળ્યો અને જેમ જેમ ટુકડીઓ આવતી ગઈ તેમ તેમ સૌને ગોઠવતો ગયો માર્શલ ગ્રાઉચીને તેણે પેગામ મોકલ્યો કે પ્રશિયનોની પૂંઠ પકડજે અને મારી સાથે સામેલ થઈ જવાય એવી જગ્યાએ ઉભો રહેજે છેલ્લા અગાઉ કલાક થયાં તે ઉપ આરામ અને ખોરાક લઈ શક્યો ન હતો તેના વસ્ત્ર વરસાદથી પલળી ગયાં હતાં અને કાદવથી ખરડાઈ ગયાં હતાં થાક અને શરદીની તેને પરવા ન હતી શરદીથી ધ્રુજતા સિપાઈઓની તાપણી પાસે પગ ઉપર ઉભા રહી હુંફ લેવા જેટલી તેને દુરસદ ન હતી આખી રાત ધોધમાર વરસાદ વરસ્યોજ ગયો અને નેપોલિયને આવતી કાલના યુદ્ધના ગોઠવણ કરવા આખી રાત જાગીને ખડે પગે કામ કર્યું

વેલિંગ્ટનના બાતેરથી તેનું હતા સૈનિકો ટેકરા ઉપર સામી બાજુ ઉભા [illegible] ટેકરાની ... ગોઠવ્યા હતા તેની પાછળ જ્યાં જમીન નીચી હતી ત્યાં ... હતું ... ટેકરી સિવાયનું બાકીનું બધું ... શત્રુ ... સિપાઈઓ ... પાસે ... સૈનિકો શત્રુની દ્રષ્ટિની સમક્ષ ... દીધા

... દિવસ ... સૈન્યનો પગરવ ... કારણ કે ... હતું ... લીધું ... હતા અને તોપના ... તેના ઉપર ... મદદ ... થી

બહુજ મુશીબતે ગબડતાં હતાં. આવા સંજોગોમાં ફ્રેન્ચોને કાદવમાં ચાલીને, શત્રુની તોપ. બંદુકના સીધા મારની સામે થઇને એક પછી એક ટેકરીઓ ઉપરથી શત્રુ સૈન્યને મારી હઠાવવાનું હતું; ત્યારે વેલિંગ્ટનને તો બ્લુચરના આવતાં સુધી બચાવજ કરવાનો હતો.

૧૮ મી જૂનની યાદગાર સવાર પડી, આઠ વાગે વરસાદ થંભ્યો, આકાશ ઉઘડી ગયું અને સૂર્યનો ખુશનુમા પ્રકાશ થોડાજ વખતમાં મનુષ્ય રક્તથી ખરડાઇ જનાર મેદાન ઉપર પથરાવા લાગ્યો. તે દિવસે ખ્રિસ્તીઓનો વિશ્રાન્તિ વાર (રવિવાર) હતો. જાણે ઈશ્વર અને તેના ફિરસ્તાઓ મનુષ્યની મનુષ્યપ્રત્યેની ક્રૂરતાનું ભયંકર દૃશ્ય જોવા ઇચ્છતા હોય તેમ વાદળનો પડદો ચીરાઇ ગયો.

લડાઇની શરૂઆત થવા પહેલાં નેપોલિયને મુખ્ય સરદારોને એકઠા કરી તેમને જે કાંઈ જરૂરી સૂચનાઓ આપવા જેવી હતી તે આપી. તે વખતે તેણે કહ્યું, " શત્રુસૈન્ય આપણા કરતાં લગભગ સવાયુ છે. છતાં આપણે માટે જીતવાનો નેવું ટકા સંભવ છે અને હારવાનો દશ ટકા સંભવ છે."

એટલામાં ત્યાં માર્શલ ને આવી પહોંચ્યો. તેણે કહ્યું, " બરાબર છે. પણ ડયૂક ઓફ વેલિંગ્ટન આપ નામદારના હુમલાની વાટ જુએ એવો ભોળો નથી. હું તો એ કહેવા આવ્યો છું કે તેના લશ્કરે ક્યારનું એ નાસવા માંડ્યું છે અને પેલી ટેકરી પાછળ આવેલા જંગલમાં તે અદૃશ્ય થતું જાય છે."

નેપોલિયને શાંત આત્મવિશ્વાસપૂર્વક જવાબ આપ્યો, " તને જોવામાં ભૂલ થઇ છે. તેનાથી હવે નસાય એમ છેજ નહિ. એમ કરવા જતાં તો જરૂર તે માર્યો જાય. તેણે પાસો ફેંક્યો છે. અને હવે તે આપણા હાથમાં આવ્યો છે."

થઇ શકે તે બેઉ પક્ષના સૈનિકોએ કરી બતાવ્યું “શહેનશાહ ઘણું જીવો” ના જયઘોષ ગજવતી ફ્રેન્ચો વારંવાર અંગ્રેજોની તોપોનાં મોઢાં સુધી ધસી જતા અને તેમાંથી વરસતા અગ્નિવર્ષણથી કયાં ના કયાંય ઉડી જતા. ત્રણ ચાર કલાક સુધી દારુણ કતલ મચી રહી અને હજારો સ્ત્રીઓના પતિ, હજારો માતાઓના પુત્રો હજારો બાળકોના પિતા હતા ન હતા થઇ ગયા. ગોળા, ગોળીઓ અને બોમ્બ ગોળાની અજબ ધારા વરસી રહી અને સમુદ્રના મોજાંની માફક ચડતા સ્વારના પગ તળે પણ પુંકળ સિપાઇઓ કચરાઇ ગયા. બેઉ પક્ષના મળીને ચાળીશ હજાર મનુષ્યો લોહીલુહાણ થઇ ગયાં.

બપોરના બે ત્રણને સુમારે જ્યારે ઉપર વર્ણવેલી ભયાનક કતલ મચી રહી હતી અને વેલિંગ્ટનનો વ્યૂહ ભેદાવાની તૈયારી થઇ રહી હતી, તેના સૈનિકો હારીને નાસભાગ કરવાની અણી ઉપર હતા અને નેપોલિયનને પોતાની ફતેહની ખાત્રી થઇ ગઇ હતી, તેજ વખતે તેની જમણી બાજુએ ઘણે દૂરથી ત્રીસેક હજાર સિપાઇઓનું ટોળું જંગલમાંથી નીકળીને મેદાન તરફ આવતું તેની ચાલાક આંખે જોઇ લીધું. પ્રથમ તો તેણે આશા રાખી કે એ લશ્કર ગ્રાઉચીનું હશે અને જો તેમ હોય તો ફતેહમાં પણ વાર ન રહેશે, પણ થોડીજ પળે જ્યારે તેના સૈન્ય ઉપર તે બાજુએથી ધડાધડ ગોળા આવવા લાગ્યા, ત્યારે ખબર પડી કે પ્રશિયન સેનાનો અગ્રભાગ વહીને ખરો વેલિંગ્ટનની મદદે આવતો હતો.

આ બનાવથી શત્રુનું બળ અતિશય વધી ગયું. નેપોલિયન પાસે હવે પૂરા સાઠ હજાર સિપાઇ રહ્યા ન હતા અને નવા આવેલા લશ્કર સાથે વેલિંગ્ટન તેમની સામે હવે એક લાખ સિપાઇ ગોઠવી શકે. છતાં પણ તે ગભરાયો નહિ. તેણે શાંત રીતે માર્શલ સૉલ્ટને કહ્યું, “આજે સવારમાં જીતનો સંભવ નેવું ટકા હતો. બ્યુલોના આવવાથી તેમાંથી ત્રીસ ટકા નીકળી જાય છે, તોપણ હજી આપણા લાભમાં સાઠ ટકા છે અને જો ગ્રાઉચી વેળાસર આવી પહોંચે તો આપણી ફતેહ વધારે સંપૂર્ણ થાય કેમકે વેલિંગ્ટન અને બ્યુલો બેઉનાં સૈન્ય આપણા હાથમાંથી બચવાનાં નથી.”

નવા ચાલ્યા આવતા ત્રીસ હજાર માણસોને મારી હઠાવવા નેપોલિયનને દશ હજાર સિપાઇઓ મોકલવા પડ્યા. તેથી વેલિંગ્ટનના તૂટતા વ્યૂહ ઉપર દબાણ જરા ઓછું કરવું પડ્યું. પોતાની લડાઇનો હેતુ ન્યાયી છે એ ભાવનાથી ફ્રેન્ચોના હાથમાં એટલું બળ આવ્યું હતું કે તેમણે નવા શત્રુસૈન્યને પાછું જંગલમાં નસાડી મૂક્યું. આ બાજુએ નેપોલિયને ઘટાડેલા સૈન્યથી પણ શત્રુ ઉપર સખત ધમારો જારી રાખ્યો. તેની આંખ તો ગ્રાઉચીની ચળકતી ધ્વજા જોવાને આતુરતાથી ક્ષિતિજપર ફરી રહેતી હતી. તે અત્યારે વૉટર્લૂથી બહુ દૂર ન હતો. યુદ્ધમાં વારંવાર ફૂટતી તોપોના ધડાકા પણ તેણે સાંભળ્યા હતા. તેના તાબાના સેનાપતિઓએ કહ્યું કે —

ાપણે ત્યાં જવું જોઇએ; પણ તેણે કહ્યું કે મને શહેનશાહનો હુકમ નથી મળ્યો.
ને તેડી લાવવા નેપોલિયને સવારથીજ કાસદ દોડાવ્યા હતા પણ કાં તો તેઓ દગા-
ાજ નીવડયા અથવા તો શત્રુના હાથમાં પકડાઇ ગયા. ગ્રાઉચીને શહેનશાહનો
ગામ નજ મળ્યો. અત્યારે તેની ફરજ શી હતી તે તેના સિવાય સૌને સ્પષ્ટ
મજાતુ હતું. તેના ઉપર લોકો દેશદ્રોહનો આરોપ મૂકે છે પણ નેપોલિયન તો
ારતાથી કહે છે કે તેણે અક્કલ ન વાપરી. એક અનુભવી સરદારે કહ્યું કે "અત્યારે
હેનશાહ અગ્રેજ સૈન્ય સાથે લડી રહ્યા છે. આવું ભયંકર ગર્જન સામાન્ય ઝપા-
ીનું નજ હોય. માટે ચાલો, આપણે બે કલાકમાં ત્યાં પહોંચી જઇશું;" પણ
ઉચીની અક્કલ મારી ગઈ હતી. તેની નજર આગળથી બ્લૂચર જતો રહ્યો હતો
પણ તે ખસ્યોજ નહિ. જો તેણે બીજા સરદારોનું કહ્યું માન્યું હોત તો એક પણ
ગ્રેજ કે પ્રશિયન વૉટર્લુના મેદાનમાથી જીવતો જાત નહિ, પણ નેપોલિયનના પ્રાર
ામાં "વૉટર્લુ" અને "હેલેના" લોહીને અક્ષરે લખાયાં હતાં તે કોણ મિથ્યા કરી શકે?

ફ્રેન્ચ સિપાઇઓએ જોયું કે ખુલો આવ્યો કે તરતજ તેને નાસવું પડયું છે અને
શહેનશાહ શત્રુ ઉપર છેલ્લો હુમલો કરવા માટે બાદશાહી રક્ષકોની પલટણ
ાો ધસારો કદી પણ નિષ્ફળ ગયો નથી, તેને છોડી મૂકે છે, એટલે તેઓ સમજી
ા કે ફતેહ થઇ ચૂકી. તોપોની ગર્જનાને પણ ડૂબાડી દે એવા તેમના પ્રસં
ઘોષ ગાજી રહ્યા અને તેમના દીર્ઘપ્રતિધ્વનિએ શત્રુસૈન્યનાં ગાત્ર ઢીલાં કરી
ાયાં. અંગ્રેજો ભયભીત થયા. તેમની ઘણી પલટણો તો છેક ક્ષીણ થઇ ગઇ હતી
ા કેટલીક તો વ્યવસ્થાનો ભગ કરીને નાસાનાસ કરવા મંડી ગઇ હતી. અગ્રેજોના
કરના પાછલા ભાગમાં નાસતા સિપાઇઓએ ભયકર ગોટાળો મચાવી મૂકયો હતો.

વેલિગ્ટન એક ટેકરી ઉપર ચડી વારવાર ઘડીઆળ જોતો અને અતિશય અધી-
ાથી બ્લૂચરના આવવાના માર્ગ તરફ નજર કરતો. પોતાના સૈન્યનો વ્યૂહ છિન્ન
ન થઇ જતો જોઇ તીવ્ર માનસિક સંતાપથી ઉત્પન્ન થતો પ્રસ્વેદ લુછતાં તે બોલ્યો,
હવે તો બ્લુચર આવે કે રાત પડે!"

આ અણીના વખતે, જ્યારે નેપોલિયન પોતાના સૈન્યને અગ્રેજો ઉપર ચારે
જુએથી એકસામટો ધસારો કરવાની આજ્ઞા આપતો હતો તેવામાં ત્રીશ ત્રીશ
ાર સિપાઇઓની બે લાંબી કાળી હાર દૂરની ટેકરીઓ ઉપરથી ઉતરીને ચોકેલા
યો ઉપર ધસી આવતી દેખાઈ. નેપોલિયન પાસે લડાઈના આરંભમાં જેટલાં
ાુસો હતાં તેટલાંજ તાજાં માણસોનું સૈન્ય પ્રચડ જયનિનાદ કરતું, તોપોના
કા સાથે મેદાનમાં ચાલ્યું આવતુ હતુ. શૂરામાં શૂરા માણસનાં પણ ગાત્ર ઢીલાં
નાખે એવો આ અવસર હતો. જાણે પ્રારબ્ધેજ આકાશમાથી વજ્રપાત કર્યો
એવી આ આફત હતી.

જનરલ જોમિનિ જે મિત્રના લશ્કરોને મળ્યા નથી હવે ત્યારે આ વખતે અનેક કાનાકરમો અમલથી બન્યો હતો ન કહે છે કે " ફ્રેન્ચ સૈન્યના પાછલા ભાગ તરફ ૬૫૦૦૦ પ્રશિયનો આવી ન પહોંચ્યા હોત તો નેપોલિયન વૅલિંગ્ટનની હાર થઈ હોત જ ખરો '

તેનું સૈન્ય આઠ કલાક સુધી ઇતિહાસમાં ભાગ્યે જ જોયો જોવો હોય એવું અતિ ઘોર યુદ્ધ કરીને થાકી ગયું હતું તેના વીસ હજાર સિપાઇઓ તો મૃત્યુથી અથવા જખમથી રણભૂમિમાં રોળાઇ ગયા હતા ગેઢ લાખની સામે યુદ્ધ કરવા તેની પાસે હવે પચાસ હજાર જ માણસો રહ્યાં હતા

ચાલાક ફ્રેન્ચ સૈનિકો તેમની બહાદુર સ્થિતિ તરત જ જાણી ગયા તોપણ જરા માત્ર પણ ગભરાયા વગર તેમના શહેનશાહની આજ્ઞાની રાહ જોતા હતા. ઊભા રહ્યા અંગ્રેજ અને પ્રશિયન સેનાએ એક દૃષ્ટિપાતથી પોતાનો જય પામો જોઈ લીધા અને સૌના મુખમાંથી એકી વખતે હર્ષનો પોકાર નીકળી ગયો શહેનશાહ નેપોલિયને આ આફતને વખતે પણ આશ્ચર્યકારક રીતે મનની સ્થિરતા જાળવી રાખી એકસામટો ધમારો કરવાને આપેલો હુકમ એકદમ પાછો ખેંચી લીધો અને આશ્ચર્યકારક ઝડપથી અને ત્વરાથી અદ્‌ભુત ચમત્કારની પેઠે તેણે આખા લશ્કરનું મોં એવું ફેરવી નાખ્યું કે પ્રશિયનો અને અંગ્રેજો બેઉની સામે મોઢે તે ઊભું રહ્યું

હવે પ્રશિયનો વેલિંગ્ટનના સૈન્ય સાથે જોડાઇ જાય તે પહેલાં બાદશાહી રક્ષકોના ભુમુષ્ય ધમારાના પરિણામ ઉપર હારજીતનો આધાર હતો એ અજય્ય પલટણને મોખરે તે પોતે ઊભો અને આ છેલ્લા હુમલાની સરદારી પોતે લેવાનો હોય તેમ અંગ્રેજ સેના તરફ ધસવા જતો હતો પણ તેના સરદારોએ આગ્રહ કરી કે ફ્રાન્સની સત્તાનો આધાર આપના ઉપર છે તેથી તેમના આગ્રહને વશ થઇને તેણે એ કામ નેને સોંપ્યું

જગતનાં મહાન યુદ્ધોની તવારીખમાં પહેલું સ્થાન લે એવો ખરેખરો ભવ્ય બનાવ હવે બનવા લાગ્યો એ રક્ષકોની પલટણનો ધમારો કદી ખાલી ગયોજ ન હતો એ યશસ્વી યોદ્ધાઓ બે વિભાગમાં વહેંચાઈ જઇ શત્રુની અગ્નિવર્ષણની સામે પોતાની પહોળી છાતી ધરીને મારોમાર કરીને ધસ્યા ત્યારે યુદ્ધ થંભ્યું અને બેઉ પક્ષના સૈન્ય આ મહા પરાક્રમીઓનું પરાક્રમ નિહાળવા ચૂપચાપ ઊભાં રહ્યાં નેપોલિયન અને ફ્રાન્સનું ભાવિ આ હુમલાના પરિણામ ઉપર અવલંબતું હતું આખા જગતનું ભવિષ્ય ઝોલે ચડ્યું હતું પરાક્રમની વાઘ થંભ્યા હતા અને કોઇના મોંમાથી એક શબ્દ પણ નીકળતો ન હતો શાંતિથી, ખરેખરા વીર પુરુષના ડરામણા શ્વાસસહિત લેશમાત્ર પણ ક્ષોભ પામ્યા વગર તેઓએ ઘોડા દોડાવ્યા અને વેલિંગ્ટને પોતાની બધી બુદ્ધિ વાપરીને ગોઠવેલા તોપો અને સંગીનોના દુર્ગ જેવા સમૂહ ઉપર ધસ્યા

ાકદમ અત્યંત તેજસ્વી વીજળીના જેવો ચમકાર થયો. સખતમાં સખત મેઘગર્જ-
ાને ભૂલાવે એવા વજ્રનિનાદથી મેદાન ધણુધણી રહ્યું. વિવિધ પ્રકારનાં અગ્ન્યાસ્ત્ર
ા વીર પુરુષોના અંગ ઉપર વરસી રહ્યાં, અને તેમના મારથી વીધાઇ આખી
ારની હારો કાં તો અદશ્ય થઇ જતી અથવા ધૂળમાં રગદોળાઈ જતી. મૃત્યુ ને તુચ્છ
રતા તેઓ બ્રિટિશ વ્યૂહને ભેદતા, વિખેરતા, હણાયલા યોદ્ધાઓની જગ્યા પૂરી દઇને
ાતાની હારની સુદૃઢતા જાળવી રાખતા આગળને આગળજ વધતા ગયા. થોડીવારમાં
ાર્શલ નેના પાંચ ઘોડા હણાયા, ત્યારે હાથમાં નાગી તલવાર લઇને તે વીર શિરો-
ણિ પોતાના સ્વારોની આગળ આગળ પગપાળો દોડવા લાગ્યો. આખી પલટણ
ઢમાડાથી ઢંકાઇ ગઇ ત્યાંસુધી તેમની પ્રગતિને નેપોલિયન અતિશય અધીરાઇથી
ાહાળતો ઉભો રહ્યો.

તેજ પળે થાકીને નિર્બળ થએલા ફ્રેન્ચોને હડસેલતા, છિન્નભિન્ન કરી નાખતા
શિયનોનું આખું સૈન્ય—પાયદળ, સ્વાર, તોપખાનું બધું ધસારાબંધ દોડી આવ્યું.
વનના ઝપાટાએ ધૂમાડાનું વાદળું વીખેરી નાખ્યું અને લડાઇની ધમ્માચકડીમાં
પોલિયને પોતાના રક્ષકોની પલટણને શોધી કહાડવા નજર માંડી; પણ તેઓ રણ-
ત્રમાં શોધ્યા જડયાજ નહિ. લગભગ એકેએક વીર મૃત્યુના મુખમાં હોમાઇ ગયો.
પોલિયનનો ચહેરો આ જોતાંજ ધોળો પૂણી જેવો થઇ ગયો. રક્ષકોની આખી
લટણની પલટણ હોમાઇ ગઇ એ ફ્રેન્ચ સૈનિકો પણ જાણી ગયા. તેમના હાંજા
ગડી ગયા. હર્ષનાદ કરતા અંગ્રેજો અને પ્રશિયનો હવે બચાવ કરવો રહેવા દઇ
દાનમાં દોડી આવ્યા અને પછી શું થયું તેનો ખ્યાલ કરતાં માનવહૃદય કંપી
ઠે છે. આપખુદ પ્રશિયા અને સ્વતંત્રતાના ઉપાસક ઇંગ્લંડની ધ્વજાઓ એક થઇ
ઈ અને યૂરોપની જનતાની સ્વતંત્રતા લોહીથી ખરડાએલા રણક્ષેત્રમાં દફનાઇ ગઇ.
લૂચર અને વેલિંગ્ટને હસ્તમિલનથી એક બીજાને મુબારકબાદી આપી. બેઉએ
ળીને મેળવેલી જીતના માન ઉપર પોતાનો એકલાનોજ હક્ક હોય એવો બેઉએ
વો કર્યો હતો. વેલિંગ્ટનનું સૈન્ય તો એવું થાકીને લોથ થઇ ગયું હતું કે તેનાથી
ાસતા ફ્રેન્ચ લશ્કરની પૂંઠ લેવાય એમ હતુંજ નહિ. બ્લુચર કહે, "એ કામ મારું
. હું તેમની પાછળ દરેકે દરેક સિપાઇને તેમજ સ્વારને દોડવું છું." આ વચન
ણે પોતાના મૂળ સ્વભાવને શોભા આપે એવી ક્રૂરતાસહિત પાળ્યું. દયા તો તેણે
નાવીજ નહિ, પરંતુ નિઃશસ્ત્ર સૈનિકોને અને કેદીઓને પણ કાપી નંખાવ્યા.

અંગ્રેજ સિપાઇઓ, તેમના રિવાજ મુજબ, આ વખતે પણ લડાઇમાં જીત્યા
છી શત્રુઓ સાથે દયા અને ઉદારતાથી વર્ત્યા. તેઓમાંના ઘણા રણક્ષેત્રમાં ફરી
ળ્યા અને એકલા જાતભાઇઓનેજ નહિ પણ ઘવાયલા અને મરતા દુશ્મનોને પણ
ઓ ખોરાક અને મદદ આપવા લાગ્યા.

નેપોલિયને થોડુંક લશ્કર અનામત રાખ્યું હતું તેને ચોરસાકૃતિમાં ગોઠવી તેની સરદારી પોતે લઈ શત્રુસૈન્યના ધીંગાધીંગ સમૂહમાં ધસવા માંડ્યું પોતાના રક્ષકોની પલટણની માફક જ તેણે પણ મૃત્યુના મુખમાં હોમાવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, પણ એ ટુકડીના શૂરા સરદાર જનરલ કેમ્બ્રોને તેના ઘોડાની લગામ પકડી અને દયામણા અવાજે કહ્યું, "બાપુ! મૃત્યુ તો આપનાથી દૂર જ નાસે છે, અને તેથી જમો તો ઉલટા કેદી બનશો" નેપોલિયને ડાકુ હલાવ્યું અને જરા અચકાયો વધારે વિચાર કરતા તેને સમજાયું કે આ પ્રમાણે જિંદગી ફેંકી દેવી એ એક પ્રકારની આત્મહત્યા કર્યા બરાબર છે સ્વદેશસેવાની છેલ્લી આહુતિમાં પોતાના પ્રાણ હોમનાર બહાદુર વીર નરોને નેપોલિયને આંસુથી છલકાતી આંખે અને શોકાર્દ્ર વદને પ્રણામ કર્યા ઉંચટની પળ સુધી તેની સેવામાં નિશ્ચળ ભક્તિથી ટકી રહેનાર યોદ્ધાઓએ કરુણ અવાજે "શહેનશાહ ઘણું જીવો" એવો નમ્ર ઉદ્‌ગાર કહાડ્યો આ તેમના છેલ્લા શબ્દો હતા અને તેમની છેલ્લી વિદાય હતી હતાશ થઈને નેપોલિયને ઘોડાને એડ મારી અને આ હત્યારું રણક્ષેત્ર છોડ્યું તેજ ઘડીથી તેની સેન્ટ હેલેનાની મુસાફરી શરૂ થઈ

પછી તે મુઠ્ઠીભર સૈનિકો વજ્રની દિવાલ માફક પોતાના નાસતા સોબતીઓનું રક્ષણ કરવા ઉભા રહ્યા. અંગ્રેજો અને પ્રશિયનોએ તેમને ચારે બાજુએથી ઘેરી લીધા. તેમના શરીર ઉપર અત્યંત નાશકારક અસ્ત્રોનો વરસાદ વરસાવ્યો. તેમના ઉપર ઘોડેસ્વારની ટુકડીઓ દોડાવી. આટલું થયું છતાં પણ તેઓ જેવા ને તેવા ઉભા તે ઉભાજ. તેમની સામે તોપો ગોઠવી અને છેક નિર્દયપણે તેમના ઉપર ગોળાની ઝડી વરસાવી તે છતાં આ અજેય વીર પુરુષો, બાદશાહી રક્ષકોના છેલ્લા અવશેષ, તેમના મહાનુભાવ ઉત્પાદકના પ્રાણથી પ્રાણવંત બનેલા યોદ્ધાઓ જેમ જેમ પોતાના સાથીઓ પડતા ગયા તેમ તેમ તેમની જગ્યા પૂરતા ગયા, પોતાની હાર મટાડવાના ગયા, અને વ્યવસ્થિતપણે સિંહની માફક પાછા હઠતા ચાલી લડતા ગયા. જનરલ કેમ્બ્રોન પોતે છ જગ્યાએ જખમી થયો હતો. તેની પાસે હવે માત્ર સો દોઢસો લોહીલુહાણ થયેલા વીરો રહ્યા હતા અંગ્રેજો અને પ્રશિયનો તેમના શૌર્યની મનમાં સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને તેમની નાહક કતલ કરવા રાજી નહિ હતા તેથી શરણાગતિ સ્વીકારવું તેમણે ઘણાનું અને તેમને તાબે થવા સમજાવ્યા. જનરલ કેમ્બ્રોને અમર શબ્દોમાં ઉત્તર આપ્યો કે "અમને મરતા આવડે છે, તાબે થતા નથી આવડતું" થોડીક જ ઘડી ની ગોળીઓ તોપના ગોળા પડ્યા અને તે યોદ્ધાઓ અમર થઈ ગયા. આ રીતે નેપોલિયનનો દિગન્ત વિજયી રક્ષકોના પલટણ વોટર્લુના રણાંગણ ભૂમિ ઉપર નાશ પામી અદ્‌ભુત બુદ્ધિવૈભવ એ અદ્‌ભુત નૈન્ય ખરેખર અમર છે તેના પ્રભુત્વે પ્રભુત્વ થયું હતું અને તેની પછી પછી હતાશ ફ્રેંચને પણ ન રહ્યું ન હતું.

[illegible]

જવું અને શત્રુને ખાળવા બીજું સૈન્ય ઉભું કરવાની પેરવી કરવા સિવાય નેપોલિયનથી બીજું કાંઇ થઇ શકે એમ ન હતું. આ રીતે મિત્રરાજાઓએ જનતાની સ્વતંત્રતાની જ્વાળાને મનુષ્યરક્તના પ્રવાહમાં હોલવી નાખી. રશિયા, ઑસ્ટ્રિયા અને પ્રશિયાની આપખુદ રાજસત્તાને દ્રઢ બનાવી. ઈંગ્લંડ આ કાળા કૃત્યમાં સામેલ થયું તેથી તેની કીર્તિ કલંકિત થઇ છે.

રાત્રે એક વાગે નેપોલિયન ક્વાટર્બ્રાસ પહોંચ્યો. નાસતા ફ્રેન્ચ સૈન્યમાં ઘણી ખુવારી ન થાય અને તેઓ ફરીથી એક જગ્યાએ એકઠા થઇ શકે તેને લગતી સૂચનાઓ આપવા તે ત્યાં એક કલાક થભ્યો. ત્યાંથી થોડાં માણસો સાથે રાખીને તે પાછો શાર્લેરૉય જવા નીકળ્યો. આખી રાત થાકેલા, ભૂખ્યા નેપોલિયને ભારે સંતાપ અને ખેદ સાથે દોડધામ કર્યું.

શાર્લેરૉય પહોંચ્યો તે વખતે સવાર થવા આવી હતી. ભૂખ અને થાકથી અશક્ત થએલો હોવાથી તે થોડીવાર આરામ લેવા સૂતો; પણ તેના માથા ઉપરની આફત એવી ભારે હતી કે આરામ કે નિદ્રાનો સંભવજ ન હતો. તેના કેટલાક અમલદારો પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમની આંખો સુજી ગઈ હતી, મુખ કરમાઇ ગયાં હતાં અને વસ્ત્ર રુધિર તથા કાદવથી ખરડાએલાં હતાં. આ શોકજનક દેખાવ જોઇને અને ફ્રાન્સ ઉપર આવી પડેલી ભારેમાં ભારે વિપત્તિનો ચિતાર તેની નજર આગળ ખડો થતાં તેની હિંમત તદ્દન છૂટી ગઇ. એક મિત્રનો હાથ પકડી તે ચોધાર આંસુએ રડી પડ્યો.

ત્યાંથી વળી પાછો ઘોડે બેસીને તે લીઓં તરફ જવા નીકળ્યો જ્યાં તે સાંજના ચાર વાગે પહોંચ્યો. ત્યાં બેસીને તેણે વૉટર્લુના યુદ્ધનો સરળ તેમજ પ્રામાણિક હેવાલ લખી કઢાવ્યો. પ્રજા ઉપર આવી પડેલી અમાપ આફતનો આંક કઢાવતાં તેણે લેશમાત્ર [illegible] હકીકત છુપાવી નહિ. તેણે એક સરદારને કહ્યું, "સાંભળો, હું વૉટર્લુનો હેવાલ વાંચું છું. [illegible] હકીકત રહી જતી હોય તો [illegible] ગંભીર આપત્તિ. મારે [illegible] નથી. [illegible] હેવાલ તેના ખરા સ્વરૂપમાં પ્રજા આગળ [illegible] તેમ આ પણ [illegible] તેના માથા ઉપર આ આફતની [illegible] થઇ તે થઇજ ગઇ. [illegible] નહિ."

[illegible]

તેનું સ્વાગત કરવા હાજર હતો જતાં વારનેજ નેપોલિયન એક કૉચ ઉપર પડ્યો અને હાથવડે છાતી દબાવતાં બોલ્યો —

'મને અહિં વધુ દર્દ થાય છે લશ્કરે તો શૌર્યની કમાલ કરી બતાવી છે આટલા આટલાં પરાક્રમો કર્યા પછી આપણે હાર્યા એ વિચારજ દુઃખદાયક છે ફ્રાન્સના લશ્કરની કારકીર્દી વૉટર્લુના પરાજયથી જેટલી ઉજ્જવળ થઇ છે તેટલી તો મારી મોટામાં મોટી ફતેહથી પણ નથી થઇ આપણું સૈન્ય હાર્યુંજ નથી શત્રુની સંખ્યા બેહદ વધી જવાથી તેઓ ટોળાઇ ગયા ખુવાર થઇ ગયા. રક્ષકોની પલટણના તો ટુકડા ટુકડા થઇ ગયા પણ તે તાબે નજ થયા મને કહેતા કે ' તમે આવા જાઓ મૃત્યુ તો તમારાથી આઘું ને આઘુંજ છે" એમ કહેતા જાય અને મારી આસપાસ તેમના શરીરની દિવાલ ઉભી કરતા જાય મારા બહાદુર, અતિપ્રશંસનીય રક્ષકો કપાઇ મુઆ અને હું અભાગીઓ તેમની સાથે ન મુઓ!"

આટલું બોલતાં તે શોકવિહ્વલ થઇ ગયો અને એક દીર્ઘ નિશ્વાસ મૂકી બોલ્યો, "મારે હમણાં એકલાજ બેસવું છે" એમ કહી તે પોતાના શાંત, નિર્જન મંત્રણા-મંદિરમાં ભરાઇ બેઠો

प्रकरण ६७ मुं—बीजी वारनो राज्यत्याग

રિસની પ્રજા હવે ખરેખરી ઉશ્કેરાઈ ગઈ હતી. દશ લાખ સૈનિકો ફ્રાન્સની ભૂમિ ખુંદતા રાજધાની તરફ ચાલ્યા આવતા હતા. આઠજ દિવસમા બ્લૂચર અને વેલિંગ્ટન પારિસમાં દાખલ થઈ જવાના એ નક્કીજ હતું. નેપોલિયનના રાજકીય પ્રતિસ્પર્ધીઓએ આ ભયનો પૂરેપૂરો લાભ લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. "મિત્રરાજાઓ એકલા નેપોલિયન સાથે લડે છે. ફ્રાન્સને આવા બળવાન શત્રુને મારી હઠાડવો હોય તો તેને લોહીના સમુદ્ર ઓળંગવા પડે, પણ એમ કરવુંજ શામાટે જોઈએ? આપણે નેપોલિયનને તજી દઈએ એટલે દુશ્મનો રાજી રાજી થઈ જશે, અને પછી આપણી મરજી પ્રમાણે કાં તો પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપીશુ અથવા એકાદ રાજા પસંદ કરી લઈશું." નેપોલિયનના પ્રતિસ્પર્ધીઓ આવા વિચાર લોકોમાં ફેલાવવા લાગ્યા હતા.

વળી આ ગરબડમા ફ્રાન્સની દરેક રાજકીય ટોળી પોતાની મનકામના સફળ કરવાની આશા રાખતી હતી. બુર્બોન પક્ષવાળા લૂઈને ગાદીએ બેસાડવાની, લા ફાયેટ જેવા ઠરેલ અને પ્રમાણિક માણસો પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપવાની અને જેકોબિન પક્ષવાળાઓ છેક નીચલા વર્ગના લોકોને રાજકીય સત્તા અપાવવાની આશા રાખી બેઠા હતા. ધારાસભાઓમાં આ ત્રણે ટોળીઓ પરસ્પર વિરુદ્ધ હોવા છતાં નેપોલિયનને ઉથલાવી નાખવાની બાબતમાં એક થઈ ગઈ. ફ્રાન્સને માટે આ ભયાનક અવસર હતો કોઈની બુદ્ધિ સ્થિર ન હતી. દેશદ્રોહી ફોશ, લૂઈને ફરીથી રાજ્યાસન અપાવવાની પેરવી કરી રહ્યો હતો અને પુષ્કળ લાંચ રૂશવત આપીને પ્રતિનિધિઓની સભામા તેણે પોતાની વગ વધારી મૂકી હતી. ફ્રાન્સના પ્રતિનિધિઓની સભા અને ઉમરાવોની સભા એ બને ઇંગ્લંડની આમની અને ઉમરાવોની સભાના જેવી સંસ્થાઓ હતી. પ્રતિનિધિઓની સભામા પાંચસો સભાસદો હતા. તેઓમાંના ઘણા ખરા ડાહ્યા, ઉત્સાહી, હદપારના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના વિચારવાળા અને નવાસવાજ ચૂંટાયલા હતા તેથી કરીને થોડાક લુચ્ચા અને અનુભવી

આગેવાનો કાયદાકાનુનની તથા બંધારણની અનેક બારીકીઓ કાઢીને તેમાં આડ દેતા હતા. અત્યારની ગડમડ અને ઉથલપાથલમાં ઉમરાવોની સભાને તો કોઈ પૂછતું જ ન હતું. બધી સત્તા પ્રતિનિધિઓ પોતાની કરી બેઠા હતા.

નેપોલિયનને પોતાની વડી ધારાસભા ભેગી કરી તેને તો ખાત્રી હતી કે આવી ભયંકર સ્થિતિમાં ચર્ચાઓમાં વખત કાઢવાથી સર્વસ્વનો નાશ થવાનો છે. તેના પોતાના હાથમાં કુલ અને બિનજવાબદાર સત્તા આપવામાં આવે તોજ દેશનો બચાવ થઈ શકે એમ તે સારી પેઠે સમજતો હતો. પણ બેઉ સભાના સભાસદો એ સત્તા આપે તોજ તે લેવા ચાહતો હતો. તેણે લૉર્ડ્સનો દેવાન રજૂ કરતાં કહ્યું ' કાંઈક અને હું કાંઈક અમારી ભૂલચૂક અને કિસ્મતના વિપરીત સંજોગોને લીધે લશ્કરે ચાર્યની કમાલ કરી તોપણ તેનું કશું ફળ નથી મળ્યું, પરંતુ જો સાગ પ્રયત્નો દેશનો ટેકો મળે તો હજી બગડેલી બાજી સુધરે એમ છે. હું તમારી ઉપર પ્રતિનિધિઓને જગાડવાને પાછો આવ્યો છું. નાહકની ચર્ચા અને વિચારમાં વખત બરબાદ ન કરો. દુશ્મનો આપણા દેશમાં ઘૂસ્યા છે. આજ સિમમાં ને રાજધાનીના દરવાજા આગળ આવીને ઉભા રહેશે. દેશને ઉગાર્યો હોય તો મને કુલ સત્તા—અનંત સત્તા—થોડા વખતને માટે બિનજવાબદાર કુલ સત્તા આપો.'

ઉમરાવોમાંનો એક બોલી ઉઠ્યો 'હું જાણું છું કે આ વખતે શહેનશાહના હાથમાં કુલ સત્તા આપવાની અનિવાર્ય અગત્ય છે માટે તે મળવી જોઈએ.'

ઘણાએ આ દરખાસ્ત ઉત્સાહભેર વધાવી લીધી. તેથી ફૉશ અને તેની ટોળીથી ઉઘાડો વિરોધ ન બતાવાયો. પણ એક જણે બીતાં બીતાં કહ્યું કે "મને માનવાનું કારણ છે કે જો આપ નામદાર સ્વેચ્છાથી રાજ્યાસનનો ત્યાગ નહિ કરો તો પ્રતિનિધિઓની સભા આપને તેમ કરવાની ફરજ પાડશે."

આનો જવાબ તરતજ મળી ગયો કે "રાજ્યને બચાવવા માટે પ્રતિનિધિઓ શહેનશાહ સાથે એકમત નહિ થાય તો તે એકલા દેશનો બચાવ કરી લેશે. તે પોતાને હાથે બધી સત્તા લઈ તેણે આખા ફ્રાંસને દુશ્મનોથી ઘેરાયેલો જાહેર કરીને દરેક ફ્રાન્સવાસીઓને શસ્ત્ર ધારણ કરવાનો હુકમ કરે.'

નેપોલિયને કહ્યું 'પ્રજાએ તેમને ચૂંટ્યા છે તે મને મદદ કરવા ચૂંટ્યા છે નહિ કે મને પદભ્રષ્ટ કરવા. દુશ્મનો દેશમાં ઘૂસ્યા તોપણ હજી તેમની દેશભક્તિ જાગતી નથી. હું ધારું તો ક્ષમા ન કરું તો બે સભા અને સભાસદો પળ વારમાં ભોંયભેગા નરમ થઈ જાય. પણ મારે તેમ કરવું નથી. ... નહિ વૉટર્લૂની વિપત્તિને પીઠ નાખવા પતે પડેલા રાજ્યના ઘરજીવ સુ... દેશભક્તિથી નમ્રતાથી આખા રાજ્યના તેના મનમાં એવા ... હતા કે ... ઉત્સાહથી ... હાનિ ... ભગવાન

બન્યો હતો. આફત અને પરાજયના ભયંકર વાવાઝોડાના આઘાતથી શિથિલ બનેલી તેની મહાબળવાન મગજશક્તિ જે પાછી સતેજ થઇ હતી તેની અદ્ભુતતાના વિચારમાં સૌ તલ્લીન બની ગયા, અને તેની યોજનાને સંપૂર્ણ ટેકો આપવાનો ઠરાવ પણ થઇ ગયો.

એજ વખતે પ્રતિનિધિઓની સભામાં લા ફાયેટે નેપોલિયનની વિરુદ્ધ કેટલાક ઠરાવ પસાર કરાવ્યા હતા. તેની દાનત સાફ હતી; તેના હેતુ ઉદાર હતા. મિત્રરાજાઓ ફ્રાન્સને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપવા દેશે એવી ખોટી આશાથી તે ઠગાતો હતો. પોતાની ધારણા કેવી ખોટી હતી તે જોવા અને સૌને જાહેર કરવા જેટલું તે જીવ્યો હતો. નેપોલિયને તરતજ પ્રતિનિધિઓની સભાને કહેવડાવ્યું કે " હું મારા સેનાપતિઓ સાથે મસલત કરવા આવ્યો છું. મારું લશ્કર પાછું એકઠું થઈ ગયું છે, અને જાહેર સલામતીને લગતી જરૂરી વ્યવસ્થા કરવા પૂરતોજ અહિં થોભવાનો છું." પણ સભામાં એટલી બધી ગરબડ મચી રહી હતી કે આ સંદેશો કોઇથીજ સંભળાયોજ નહિ અને આખો દિવસ એની એજ ધમ્માચકડીમાં પસાર થઈ ગયો.

નેપોલિયન પાછો આવ્યો છે એ વાત જાણી, પારિસ તથા આસપાસનાં ગામડાંની વસ્તી તેના મહેલની આસપાસના ચોગાનમાં એકઠી થઈ હતી અને " શહેનશાહ ઘણું જીવો " ના પોકાર સિવાય કાન પડ્યું સંભળાતુંજ નહિ. તેનાં દર્શન કરવાને અધીરા થએલા લોકો નજીકનાં ઘરનાં છાપરાં, ઝાડ અને મહેલના આસપાસના કોટરાપર ચઢી ચઢીને ટોકીઆં કરતા હતા. સાંજને પહોર નેપોલિયન તેના ભાઇ લુશીઅન સાથે બગીચામાં ફરવા નીકળ્યો. એ લુશીયન આકરા પ્રજાસત્તાક વિચારવાળો હતો અને એ વિચારને વળગી રહી કેટલીએ રાજગાદીઓને તેણે લાત મારી હતી. એ લુશીયન તેને સમજાવતો હતો કે પ્રતિનિધિઓની સામે થાઓ અને કુલ સત્તા તમારા હાથમાં લઇ દેશને ઉગારી લો. નેપો કહ્યું, " આ લોક તરફ નજર કરો. તેઓ નિઃસ્વાર્થ પ્રેમભાવનાથી અહિં દોડ્યા આવ્યા છે. તેઓ આ વખતે તમારું [illegible] તેમના દેશને અને દેશની સ્વતંત્રતાને જુએ છે. [illegible] આખા દેશમાં બધે [illegible] [illegible] દેવું છે ? "

[illegible]

તો અમે મદદ કરીએ, ત્યાં પાણી ફેલાવાની આવાજ થી !

એવામાં એક લશ્કરી ખબર લાવ્યો કે પ્રતિનિધિઓ આપનું રાજીનામું માગ વાનો ઠરાવ પસાર કરવાની તૈયારીમાં છે નેપોલિયને નરમાશથી કહ્યું " પણ તેમને તેમ કરવાનો હક્ક શો છે ? તેમને શી મના છે ! ' તો પ્રતિનિધિઓને નહિ પણ પ્રજાએ રાજ્યાસને બેસાડ્યો હતો. પછી જનગણની ગર્જનાઓ કરતા લોકોના ટોળા તરફ આંગળી કરી તે બોલ્યો —

" આ ગરીબ લોકો આજે મને દિલાસો આપવા આવ્યા છે મે તેમને ખિતાબો નથી આપ્યા તેમ ધન પણ નથી આપ્યું જેવા હતા તેવા ને તેવા તેમને ગરીબીમાં મૂકીને હું જાઉં છું, પણ તેમનો અવાજ એ પ્રજાનો અવાજ છે હું હમણાં એક શબ્દ બોલું તો પ્રતિનિધિઓ આ દુનિયાપર જીવતા પણ રહેવા ન પામે પણ નહિ, મારે માટે કોઈનો પણ જાન નહિ જવા દઉં હું એટલાથી આવ્યો છું તે પારિસમાં લોહી વહેવડાવવા નથી આવ્યો."

તેની આ પ્રસંગની ઉદારતાની તો તેના દુશ્મનોને પણ તારીફ કરવી પડે છે તેના જેટલો આત્મત્યાગ શુદ્ધ નિસ્વાર્થતા અને દેશના હિતમાંજ સંપૂર્ણ તન્મયતા બીજે શોધ્યાં જડે એમ નથી.

આ પ્રમાણે ૨૧ મી જૂનનો દિવસ પૂરો થયો પ્રતિનિધિઓની સભામાં આખી રાત ધમ્માચકડી મચી રહી. જો સભામાં મતભિન્નતા ન હોત દેશદ્રોહીઓએ તેના માર્ગમાં વિઘ્નો ઉભાં ન કર્યાં હોત અને તેની યોજનાને બહાલી આપી હોત તો તેની મહા બળવાન બુદ્ધિના પ્રભાવથી ગડબડ ગોટાળાની જગ્યાએ વ્યવસ્થા આવી જાત આખું ફ્રાન્સ સંકેત બનીને ખડું થઈ જાત અને કદાચ તે ઉગરી જાત, પણ તેમણે જગતના સર્વશ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન પુરુષની શક્તિને ઠોકર મારી અને તેની પાસે રાજીનામું લખાવી લેવાનાજ ઠરાવપર તેઓ આવ્યા બીજે દિવસે તેણે ફરીથી કહેવડાવ્યું કે તમે મારી સાથે એકમત થાઓ તો હજી પણ ફ્રાન્સ બચે એમ છે પોતાની પાસે હજી કેટલું સૈન્ય છે, કેટલાં સાધન છે તે બધું તેણે કહેવડાવ્યું, પણ સભાસદોની મતિ ભ્રમિત થઈ ગઈ હતી તેઓ ઉશ્કેરાઈ ગયા હતા બહાવરા બની ગયા હતા સખત ગરમાગરમ ચર્ચા પછી તેમણે શહેનશાહને નીચેનો જવાબ મોકલ્યો કે જે તેમના સમજવા પ્રમાણે ઘણી નમ્ર ભાષામાં લખાયો હતો —" જે લડાઈમાં ફ્રાન્સ બીજીવારનું સંડોવાયું છે તેની સાથે શહેનશાહ કરતાં પ્રજાને ઘણી ચોરી લેવાદેવા છે મિત્રરાજાઓએ ફ્રાન્સની સાથે સુલેહ રાખીને એકના નેપોલિયન સાથે લડાઈ માંડી છે જો શહેનશાહ દેશને બચાવી લેવા માટે બીજીવાર આત્મ બલિદાન આપે તો તરતજ સુલેહ થાય એમ છે

બસ હવે તેને કાંઈ કરવાનું હતુંજ નહિ. તેણે તરતજ લુશીયનને કહ્યું કે લખવા

માંડ, પછી તે આંટા મારતો ગયો અને વિચારપૂર્વક નીચેનો ખરડો લખાવતો ગયો:—

"ફ્રાન્સવાસીઓ ! પ્રજાકીય સ્વતંત્રતાના રક્ષણમાટે યુદ્ધની શરૂઆત કરતી વખતે મને એવો વિશ્વાસ હતો કે સર્વની ઇચ્છા અને મહેનત એકજ દિશાએ વળશે અને પ્રજાનાં સઘળાં મંડળો તેને ટેકો આપશે. ફતેહની આશા રાખવાનાં પૂરતાં કારણ હોવાથી મિત્રરાજાઓએ મારી વિરુદ્ધ પ્રકટ કરેલા જાહેરનામાની મેં પરવા પણ ન કરી; પરંતુ આજે સંજોગો બદલાઇ ગયા છે. ફ્રાન્સના શત્રુઓના વેરની વેદીમાં હું મારી જાતને હોમું છું. હું ઇચ્છું છું કે તેઓ બોલે છે તે પ્રમાણેજ વર્તે અને મને એકલાનેજ પોતાનો દુશ્મન ગણે !"

"મારૂં રાજનૈતિક જીવન આજે પૂરૂં થાય છે અને હું મારા પુત્રને ફ્રાન્સનો શહેનશાહ જાહેર કરૂં છું. હાલ પ્રધાનો છે તેઓનુંજ હામચલાઉ કારોબારી મંડળ બની જાય મારા પુત્રમાં મને સ્વાર્થ રહેલો છે તેથી પ્રતિનિધિઓની સભાને વિનવું છું કે તેઓ રાજપ્રતિનિધિ મંડળ નીમવાનો કાયદો પસાર કરે. દેશની સલામતીને ખાતર પરસ્પર સંપ રાખજો અને સ્વતંત્ર રહેજો. તા. ૨૨–૬–૧૮૧૫—નેપોલિયન."

વયોવૃદ્ધ, સ્વદેશવત્સલ કાર્નો આ રાજીનામું સાંભળીને પોક મૂકીને રડી પડ્યો જ્યારે તે પ્રતિનિધિઓની સભામાં વંચાયું ત્યારે સૌના મન ઉપર ઉંડી અસર થઇ. આ પ્રસંગની અને વિષયની ગંભીરતાથી એક સભાસદનું દિલ એવું તો ઉછળી આવ્યું કે તેણે ઉભા થઈને ભાષણ કર્યું અને ઘણીજ અસરકારક અને લાગણીથી છલકાતી ભાષામાં નેપોલિયને ફ્રાન્સ ઉપર કરેલા ઉપકાર, તેના છેલ્લા કાર્યમાં રહેલું અતિ ભવ્ય નીતિબળ, તેણે બિનસરતે પ્રજાના સુખને ખાતર પોતાના સર્વસ્વની કેવી આહુતિ આપી અને હવે તે દેશનિકાલ થઇને કોણ જાણે ક્યાં ભટકશે, કેવા કેવા સિતમ તેના માથા ઉપર ગુજરશે તેનું એવું આબાદ ચિત્ર ખડું કર્યું કે આખી સભાની આંખમાં આંસુ આવ્યાં અને નેપોલિયનના કટ્ટામાં કટ્ટા શત્રુઓના દિલ પણ નરમ થઇ ગયાં. તેમણે સર્વાનુમતે ઠરાવ કર્યો કે પ્રજાના સુખ અને સ્વતંત્રતાને ખાતર તેનો આભાર માનવો.

આ ઠરાવની રૂએ તેનો આભાર માનવા જે ગૃહસ્થો ગયા હતા તેમનું કહેવું સાંભળી લીધા પછી તેણે ધીમા અને ગંભીર અવાજે જવાબ આપ્યો:—

"મારે માટે તમોએ જે લાગણી બતાવી છે તે બદલ હું તમારો આભાર માનું છું હું આશા રાખું છું કે મેં રાજ્યાસનનો ત્યાગ કર્યો તેથી ફ્રાન્સ સુખી થાય પણ એ આશા ફળીભૂત થાય એમ મને લાગતું નથી. એથી રાજ્ય નેતા વગરનું, અને રાજનૈતિક જીવન વગરનું થઇ ગયું છે. રાજસત્તાને નિર્મૂળ કરવામાં હાલ જે વખત બરબાદ કરવામાં આવે તેનો ઉપયોગ શત્રુને મારી હઠાવે એવી સ્થિતિમાં પ્રજાને મૂકવા પાછળ જો થાય. હોત તો સારૂં થાત. હું પ્રતિનિધિઓની સભાને

ભલામણ કરું છું કે હમણાંને હમણાંજ નવું લશ્કર ઉભું કરે જેને સુતેલ જોઈતી હોય તેણે લડાઈને માટે પણ તૈયાર રહેવું જોઈએ. પરદેશીઓની દયાપર દેશને છોડી દેતા નહિ. તમારી આશા તમને ઠગે નહિ તેની સંભાળ રાખજો. ખરેખરી ધારતી તો ત્યાં છે. મારું ગમે તે થાઓ પણ ફ્રાન્સ સુખી હશે તો મને સંતોષજ છે."

૨૩ જુનની સવાર થતાં મિત્રરાજ્યોનાં સૈન્ય કુચ કરી રહ્યાં હતાં, પણ પ્રતિનિધિઓની સભાની મોટાઈ હજી ઉડી ન હતી. જાત જાતની દરખાસ્તો આવતી પણ એકેનો અમલ થતો નહિ. જુદી જુદી ટોળીઓ પોતાની ધારણા પાર પાડવા ખેંચતાણ કરતી હતી. શત્રુસૈન્ય આવી પહોંચે ત્યાંસુધી આવું અવ્યવસ્થિત એવું ફ્રાંસ અને તેની ટોળી ઈચ્છતી હતી. કામચલાઉ રાજ્યતંત્ર રચાયું અને ફૂશે તેનો પ્રમુખ ચૂંટાયો. એ લુચ્ચો અને દેશદ્રોહી માણસ બુર્બોન રાજાને ફરીથી ગાદીએ બેસાડવાની મતલબથી વેલિંગ્ટન સાથે ઘણીજ ચતુરાઈભરેલા કાવાદાવા કરી રહ્યો હતો. નેપોલિયન પ્રત્યે લોકો બેહદ પ્રેમ રાખતા હતા એટલે તેના માર્ગમાં મોટી મુશ્કેલી હતી. લોકોના ટોળેટોળાં એલિસ પાસે ભેગાં થયાંજ કરતાં અને ગર્જનાપૂર્વક પાડતાં હતાં કે પ્રજાની મદદથી શત્રુને મારી હઠાડો એવું નેપોલિયનને કબૂલ કરતા સ્વયંસેવકોની બે પલટણો તેની પાસે આવી ગઈ. તેમણે કહ્યું કે પ્રતિનિધિઓ તો લાંચ લઈને ફ્રાન્સને બુર્બોન રાજાના હાથમાં સોંપવાના છે માટે આપ પુનઃ સત્તા આપના હાથમાં લઈ લો અને દેશને બચાવો. નેપોલિયન પાસે એમજ ઉત્તર આપવાનો હતો કે આ તાજને માટે હું એક પણ લોહીનું ટીપું નહિ પડવા દઉં.

તોપણ હજી ફૂશેની ટોળી નિશ્ચિંત થઈ શકી નહિ. તેમને ધાસ્તી હતી કે હજી પણ જો નેપોલિયન લોકોની ઈચ્છાને અનુકૂળ થઈ જાય તો તેમની બધી આશાઓ ધૂળધાણી થઈ જાય. તેના મિત્રોને એવી પણ દહેશત રહેતી હતી કે વખતે એ લુચ્ચાઓ એનું ખૂન પણ કરાવે. લોકોના ટોળાંનો જમાવ અને તેમનો પોકાર પણ તેના મહેલની આસપાસ દહાડે દહાડે વધતો જતાથી શત્રુઓની દુશ્મનાવટથી નહિ પણ લોકોના પ્રેમમાંથી બચી જવા તે ચુપે ચોરી મહેલના સદા નીકળી ગયો અને માલ્મેઝનમાં રહેવા ગયો.

તેની સાથમાં ફક્ત હોર્ટેન્સ અને અનાજશી પ્રમાણની તેણે પોતાની આખિરમાંના ..., મનોનિગ્રહ ખપમાં હતા— ... જ્ઞાન અને હિંમતની મદદના ... અને ... ના ૨૫ મીએ ૨૭ મી સુધી આને મળવાનો ઉદ્દેશ ૧૨ ૧૯૩

... ... તેમ રહ્યું ... ...

હતી. અહિં મેં ઘણાંએ સુખનાં વર્ષ પસાર કર્યાં છે, પણ જેના વડે આ સ્થાન શોભી રહેતું હતું તે આજે અહિં નથી. મારા ઉપર પડેલી આફતના સંતાપથી એનો જીવ ગયો."

તે હવે ફ્રાન્સને છેલ્લી સલામ કરીને અમેરિકા જવાની તૈયારી કરતો હતો. પારિસના કામચલાઉ રાજકારોબારી મંડળે આશરે એંસી હજાર સિપાઈઓ ઉભા કરી રાખ્યા હતા. નેપોલિયનને હૈયે સ્વદેશનું હિત એવું ઉંડું વસી ગયું હતું અને સ્વાર્થવૃત્તિ એવી નિર્મૂળ થઇ ગઇ હતી કે તેણે પોતાના સૈન્યની વિદાય લેતી વખતે નવા રાજ્યતંત્રને વફાદાર રહેવાનો અને સ્વદેશની ઇજ્જત ગમે તે ભોગે જાળવવાનો આગ્રહપૂર્વક ઉપદેશ કર્યો.

પારિસના કામચલાઉ રાજકારોબારી મંડળે મિત્રરાજાઓની છાવણીમાં સુલેહની પ્રાર્થના કરવા પોતાના એલચીઓ મોકલ્યા. શત્રુઓનું વૈર નરમ કરવા માટે નેપોલિયનના રાજ્યાસન ત્યાગની ખબર તો તેમને તરતજ અપાઇ ચૂકી હતી. સુલેહની મુખ્ય સરતોમાં ફ્રાન્સની હાલની મર્યાદા કાયમ રહેવા દેવી, નેપોલિયનના પુત્રને ભવિષ્યના રાજા તરીકે કબૂલ કરવો અને બુર્બોન રાજાઓનો સદાને માટે બહિષ્કાર કરવો એ ત્રણ સરતો હતી; પણ એ તો પ્રજાને ઠગવા માટે બનાવી કહાડેલું જૂઠાણું હતું; કારણ કે ફોશે તેજ દિવસે લૂઇને પારિસમાં તેડી લાવવા દૂત મોકલ્યો હતો; અને તેની સાથે કહેવડાવ્યું હતું કે "ત્રણ મહિના થયાં મેં તમારે માટે મારૂં માથું જોખમમાં મૂકીને કામ કર્યું છે. પ્રતિનિધિઓની સભાએ નેપોલિયનના પુત્રને રાજા તરીકે જાહેર કર્યો છે; પણ એ તો માત્ર તમારે માટે રસ્તો કરવાની યુક્તિજ છે. પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્ર અને યૂરોપના રાજાઓનો કેદી બનેલો એક બાળક તેનો નિયામક, એવી આશા આપ્યાથી પ્રજા શાંત રહી છે. ભલે તેઓ થોડા દિવસ એવી આશામાંને આશામાં રમ્યા કરે. નેપોલિયનને પૂરેપૂરો ખસેડી નાખતાં સુધી પ્રજાને આવી ખોટી આશા આપવાની જરૂર છે."

પછી ફોશે ઉપરનો સંદેશો કહેવડાવ્યો અને નેપોલિયનને કહેવડાવ્યું કે એલચીઓ સુલેહ માગવા ગયા છે અને આપના પુત્રને રાજ્યાસન આપવાની શરતે સુલેહ કરવાની છે. નેપોલિયને કહ્યું, "બુર્બોન રાજાઓને ફ્રાન્સનું રાજ્ય અપાવવામાં મિત્ર રાજાઓનો એટલો બધો સ્વાર્થ સમાએલો છે કે તેઓ મારા પુત્રનો વિચાર પણ નહિ કરે. ફ્રાન્સનો નાશ તો આખરે તેજ થવાનો છે પણ હજી તે વખત નથી આવ્યો." તેના શબ્દો અક્ષરશઃ સાચા પડ્યા. તેનો પુત્ર નહિ [illegible] તેનો [illegible] ને * અઢારમો લૂઇ ફ્રાન્સની ગાદીએ બેઠો છે.

* [illegible]

મિત્રરાજાઓ પાસે સુલેહના કોલકરાર કરાવવા માટે જવા પહેલાં બેન્જામિન કૉન્સ્ટન્ટ નામનો એક એલચી બાદશાહને મળવા આવ્યો હતો. તેણે પૂછ્યું "આપ હવે ક્યાં નિવાસ કરવા ધારો છો?"

જાણે આ બાબત જરા પણ મહત્ત્વની ન હોય તેમ તેણે બેપરવાઈથી જવાબ આપ્યો, "હજી મેં નક્કી નથી કર્યું. નાસી જવાનો મને તિરસ્કાર છે અહિં રહું તોપણ શું? મારા જેવા નિઃશસ્ત્ર માણસને મિત્રરાજાઓ શામાટે હેરાન કરે? અહિં હું એકાંતમાં મારું જીવન પસાર કરું. ઈંગ્લંડ જાઉં છું તો હું મારા મિત્રોની સ્થિતિ કફોડી કરી મૂકું છું અને ફ્રાન્સ તેડી જવાની પેરવી કરવાનો તેમના ઉપર વારવાર શક આવ્યાજ કરે. વળી લોકો વારેવારે એવી વાતો ઉડાવે તો વખતે મને પણ મન થઈ જાય. અમેરિકાજ મારે માટે બહુ યોગ્ય સ્થાન છે ત્યાં હું માનપૂર્વક રહી શકીશ"

"પણ તેમ છતાં હું અહિં રહું તો તેમાં પણ મારે ડરવા જેવું શું છે? કોઈ રાજા મને સતાવે તો તેની ગેરઆબરૂ થયા વિના રહેજ નહિ. એકને મેં તેનું અડધું રાજ્ય પાછું આપ્યું છે બીજાએ કેટલીએવાર મારા જેવાની મૈત્રીના પ્રસંગને અહોભાગ્ય માન્યું છે! લોકોએ મને જેટલી ત્વરાથી આવકાર આપ્યો તેટલીજ ત્વરાથી તેમણે પાછો મને છોડી પણ દીધો. હવે આ અસ્થિરતાનું બ્રમણ કલંક તેઓ કીર્તિવડે ધોઈ નાખે એવું હું ઇચ્છું છું પણ મને આશા નથી. આજે ફ્રાન્સને બચાવવા તેમણે મને છોડી દીધો તો કાલે તેમની જાતને બચાવવા ફ્રાન્સને પણ તેઓ છોડી દેશે."

મિત્રોની સાથે ખાનગી વાતચીતમાં કયા દેશમાં રહેવા જવું તેની ચર્ચા તે કરતો હતો. ઈંગ્લંડની પ્રજા તેને માનભર્યો આવકાર આપશે એવું તે શ્રદ્ધાપૂર્વક બોલતો હતો. તેના મિત્રો કહેતા કે ઈંગ્લંડની સરકારનો કદી વિશ્વાસ ન રાખશો. કેટલાક અમેરિકન ગૃહસ્થોએ તેને ખાત્રી આપી કે સંયુક્ત રાજ્યની સરકાર અને પ્રજા બેઉ તેને સારો આવકાર આપશે. એજ વખતે પ્રતિનિધિઓની સભાએ જણાવી દીધું કે મિત્રરાજાઓ સાથે સુલેહ થાય તે માટે તમારે ફ્રાન્સ છોડવાની આવશ્યકતા છે. તેણે જવાબ આપ્યો કે મને બે વહાણ અપાવો એટલે હું અમેરિકા ચાલ્યો જઈશ. પરરાજ્ય ખાતાના પ્રધાને કહેવડાવ્યું કે વહાણ તૈયાર છે પણ ફ્રાન્સનો કિનારો ઈંગ્લંડના કાફલાએ ઘેરી લીધો છે તેથી વેલિંગ્ટનની સહીનો પાસપૉર્ટ મેળવવા પત્ર લખ્યો છે દરમ્યાન રખેને લોકો નેપોલિયનને પાછો રાજા બનાવવા હુલ્લડ ન મચાવે તેથી પ્રધાનમંડળે મજબૂત લશ્કરની ટુકડી સાથે જનરલ બેકરને માલ્મેઇઝન મોકલ્યો. નેપોલિયનના માનને ખાતર આ લશ્કર મોકલ્યું છે એ બહાનું હતું પણ ખરું કારણ તો તેના ઉપર સખત જાપ્તો રાખવાનું હતું

પાસપૉર્ટ આપવાની વેલિંગ્ટને ઘસીને ના પાડી, અને ઈંગ્લંડની સરકારે કાફલામાં બમણો વધારો કર્યો. ફોશને ડર લાગ્યો કે વખતે નેપોલિયન આખરે અકળાઈને વળી પાછો પ્રજાની સરદારી લે તો કિનારે આવેલું વહાણુ ડૂબી જાય; તેથી કરીને તેણે લખ્યું કે વહાણ તૈયાર છે. વગર પાસપૉર્ટે પણ તમે જઈ શકો છો. જનરલ બેકરને તેની સાથે રોચફૉર્ટ બંદર સુધી જવાનો હુકમ કર્યો

જે પ્રદેશમાં થઇને તેમને જવાનું હતું, ત્યાંના વતનીઓનો નેપોલિયન તરફ પ્રબળ પ્રેમ હતો, અને તેને જોઇને તેઓ ઉશ્કેરાઇ જાય એ વાત પણ બનવાજોગ હતી તેથી નેપોલિયન અને પારિસનું કારોબારી મંડળ બેઉએ સમજી જઇને એવો ઠરાવ કર્યો હતો કે નેપોલિયને જનરલ બેકરના ખાનગી સેક્રેટરી તરીકે મુસાફરી કરવી.

વૉટર્લુથી પાછા હઠતા લશ્કરના કેટલાએ સેનાપતિઓ તેની પાસે આવી ગયા અને બધાની એકજ પ્રાર્થના હતી કે હજી કશુ બગડયું નથી. હજી પણ લશ્કરની સરદારી સ્વીકારો અને શત્રુને મારી કહાડો; પરંતુ તેણે જવાબ આપ્યો, “ તમારો આભાર માનું છું પણ હું તમારૂં કહ્યું નથી કરી શકતો. મારે આખા ફ્રાન્સના ટેકાની જરૂર છે, પણ અત્યારે તો અંધેર છે અને કોઇને કશી પડી નથી. થોડાક સિપાઇઓ લઇને આખા યૂરોપ સામે હું કેવી રીતે લડી શકુ ? ”

મિત્રરાજાઓનું લશ્કર હવે પારિસથી બે મજલને અંતરે આવી પહોંચ્યું હતુ. તેમની તોપોના ધડાકા નેપોલિયનને કાને પડતાં તેનો આત્મા સળગી ઉઠયો. તેની તમામ શકિતઓ પ્રચંડ સ્વરૂપમાં જાગૃત થઇ ગઇ. જનરલ બેકરને બોલાવીને તેણે કહ્યું:—

“ શત્રુસૈન્ય કાલે સવારે પારિસના દરવાજા આગળ ઉભુ રહેશે અત્યારના રાજ્યતંત્રને ખરી વસ્તુસ્થિતિ કેમ સૂઝતી નહિ હોય ? મિત્રરાજાઓના બેવચનીપણા વિષે જેને શક હોય તે કાં તો નામર્દ કે કાં તો દેશદ્રોહી હોવો જોઇએ. ફ્રાન્સનો રાજ્યભાર પોતાને માથે તાણી લેનારાઓને પોતાના કામની કશી આવડત નથી. મૂર્ખાઓ બધુંએ ગુમાવશે ! કામચલાઉ કારોબારી મંડળને મારા વતી જઇને કહો કે અને લશ્કરનો સેનાપતિ નીમે તેમને સમજાવો કે મારે ફરીથી રાજસત્તા નથી લેવી, મારે તો શત્રુને હાર ખવડાવવી છે અને એકવાર તેનુ બળ નરમ પાડીને તેની પાસે વધારે ઉદાર શરતો કરાવી લેવી છે. એટલુ થયા પછી હુ વચને બંધાઉં છું કે હું શાંતિથી ફ્રાન્સ બહાર ચાલ્યો જઇશ. ”

જનરલ બેકરે જઈને આ વાત સમજાવી. ઉદાર કાનોને તે ગળે ઉતરી પણ ફોશ જેના કાવત્રાની પૂર્ણાહુતિ હવે થવા આવી હતી તેણે એવો વાંધો ઉઠાવ્યો કે નેપોલિયનજ લડાઇનું કારણ છે. એને સેનાપતિની જગ્યાએ જોઇને શત્રુઓ ઘણા વધારે ખીજવાશે અને સુલેહને માટે વધારે આકરી શરતો બતાવશે; અને જો કે

જીતો તો એની જીતવડેજ પાછો ગમ્ય થઇ જવાનો

નેપોલિયનની દબાઇ ગયેલી શક્તિઓ પાછી પૂર ભભકામાં ઝળકી નીકળી. તેને આશા હતી કે કારોબારી મંડળો ગમે પાણી આવી ગયા છે એટલે મારી સેવા સ્વીકારશે. બ્લૂચર અને વેલિંગ્ટન, પોતાની સામે લડનાર કોઈ નહિ હોવાથી બેપરવાહથી ચાલ્યા આવે છે તેમના ઉપર એકાએક વરાળીઆની માફક તૂટી પડીશ અને તેમનું અપમાનિં ધોઇ નાખીશ. લડાઇનો પોશાક પહેરીને તે તૈયાર થઇ ગયો. પણ એટલામાંજ જનરલ બેકર જવાબ લાવ્યો કે તેમણે નેપોલિયનની સેવાનો વિવેકી પરંતુ દૃઢતાથી અસ્વીકાર કર્યો છે તેણે આ સમાચાર જરા પણ ક્ષોભ વગર સાંભળ્યા અને પછી શાંતિથી બોલ્યો —

'ખરું મારૂં તેઓ પસ્તાવાના છે ચાલો, આપણે જવાની તૈયારી કરીએ " પછી એકાંતમાં તેણે એક મિત્રને કહ્યું —

"એ લોકોને સત્તા મેળવવાની ઇચ્છા લાગી છે તેઓ જાણે છે કે જો હું મારી જગ્યા પાછી મેળવું તો એ બધાએ માત્ર પડછાયા જેવા બની જાય. તેઓ પોતાના ખોટા મિથ્યાભિમાનને તૃપ્ત કરવા મને અને સ્વદેશને બેઉને હોમી દે છે પણ યાદ રાખજો, તેમને પાઘડી ઉતારીને જુનને પાછો ગાદીએ બેસાડવો પડશે."

વળી પાછો મનમાં કાંઇક નિશ્ચય કરી દીધો હોય તેમ તે બોલ્યો —

"જો તમારા પાંચ * ગદ્દેનશીનો મને દેશનું રક્ષણ નહિ કરવા દે તો હું તેમની રજા વગર પણ ચલાવી લઇશ. હું જઇને મારું મો બતાવું એટલીજ વાર. લશ્કર અને પ્રજા મને બીજી વાર પોતાને પરાધીનતામાંથી છોડવનાર માનીને આવકાર દે."

પેલા મિત્રે કહ્યું "એમાં કાંઈ શક નથી પણ બેઉ મંડળો આપની વિરુદ્ધ [illegible]—કદાચ આપને અમદના રક્ષણની મદદ પણ નહી દે અને જેમ કરનાએ આપને નમીને માગી ન આપી અને એવું બહાદુરીની કામ કરી બતાવવાની [illegible] શત્રુની મોટી સંખ્યાને લીધે હારી ગયું તો પછી આપનું અને ફ્રાન્સનું શું થશે? [illegible] શત્રુ કેર વર્તાવે અને આપના દેશના માણસો વિના કારણ [illegible] થઇ પડશે [illegible] આપને કદાચ પસ્તાવું પડે."

થોડીવાર સુધી કાંઈ પણ બોલ્યા વગર તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કેટલા [illegible] આવી પડે તેના ચિંતનમાં તેણે આત્મા ધ્યાનમગ્ન બની ગયો. પછી તેણે કહ્યું, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] જવાબદારી [illegible] [illegible] [illegible] નથી

[illegible]

* [illegible]

લશ્કર પારિસની નજીક આવી પહોંચ્યું છે અને અહિં રહેવું શાહેનશાહને માટે સલામતી ભરેલું નથી. નેપોલિયન કહે " હું તો આજેજ અહિંથી ઉપડી જવાનો છું. મને ફ્રાન્સ નો, પારિસનો અને મારો પોતાનો હવે કંટાળો આવી ગયો છે. "

નવા આવનારે પૂછ્યું, " આપ કયા દેશમાં જવા ધારો છો ? "

નેપોલિયને જવાબ આપ્યો, " સાચી વાત તો એ છે કે મારો માર્ગ વિઘ્નથી ભરેલો છે પણ નસીબ અનુકૂળ થાય તો હું અમેરિકાના સંયુક્ત રાજ્યોમાં જવા ધારૂં છું. ત્યાંની સરકાર મને જમીન આપશે, અથવા તો હું ખરીદી લઇશ અને ખેતી કરીશ. "

"પણ ઇંગ્લંડ આપને નિરાંતે ખેતી નહિ કરવા દે. આપનાથી તે ડરતું આવ્યું છે જ્યાં સુધી આપ છૂટા હો અગર જીવતા હો ત્યાંસુધી તેને ડર રહેવાનોજ. વળી અમેરિકાના લોકો આપને ચહાય છે; આપના ગુણની સ્તુતિ કરે છે. આપ કદાચ તેમને ઇંગ્લંડની સામે ઉશ્કેરો. " નેપોલિયને કહ્યું, " અંગ્રેજો સારી પેઠે જાણે છે કે અમેરિકનો પોતાના દેશની સ્વતંત્રતા જાળવવા મરવું પડે તો મરવાને પણ તૈયાર છે પણ તેઓ પરદેશમાં જઈને લડાઇ લડે એવા નથી. અંગ્રેજોને ચિંતા ઉપજાવે એવી તેમની હજી સ્થિતિ પણ નથી. ભવિષ્યમાં તેઓ ઇંગ્લંડે સમુદ્રના અધિકારની બાબતમાં કરેલા અન્યાયની શિક્ષા તેને કરી શકે ખરા. એવો વખત નજીકમાં આવે એવું કરવાનાં મારી પાસે સાધન પણ હતાં, પણ હવે તે વખત દૂર ગયો છે. અમેરિકનો બહુ ધીમી પ્રગતિ કરે છે. "

" આપ કહો છો તે કબૂલ કરીએ; તોપણ આપ તે સંયુક્ત રાજ્યોમાં [illegible] એટલા કારણથી પણ યુરોપના રાજાઓને તેમની સામે લડવાનું બહાનું મળશે તેઓ તમને તેમના હાથમાં સોંપી દેવાની અથવા તો તેમના પ્રદેશમાંથી કહાડી મૂકવાની ફરજ પાડશે. "

" ત્યારે હું મેક્સિકો, કેલિફોર્નિયા, ગમે તે રાજ્યમાં જઇશ, દેશે દેશ [illegible] [illegible] ભટકીશ. "

પણ આપ એમ માનો છો કે આપ હમેશાં એમની નજરમાંથી, એમનાં [illegible] [illegible] શકશો ? "

" [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

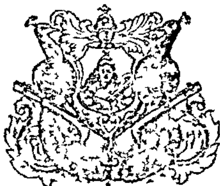
[illegible]

[illegible]

શકુ છુ, પણ હુ માનુ છુ કે નબળા મનના અને અધમ આત્માઓજ એ કામ કરી શકે મારા ઉપર ગમે તેવી આફત પડે તોપણ હુ મારા આયુષ્યને એક પળવાર પણ ઓછુ નહિ કરૂં "

જગલી બ્લૂચર જ્યા જ્યાં ગયો ત્યા લોકો ઉપર લુટફાટ અને પાયમાલી વરમાવવા લાગ્યો તે ખુલ્લુ બોલતો કે જો નેપોલિયન મારા હાથમાં આવે તો બેઉ સૈન્યના દેખતાં હુ મારે હાથે તેને ફાસી દઉ વેલિંગ્ટનને તેના ગની મિત્રની ધમકી અને વર્તણુકની શરમ આવતી

જનરલ બેકર જેને નેપોલિયન ઉપર નજર રાખવા મૂક્યો હતો તે તેનો એવો પરમ ભક્ત બન્યો હતો કે તેની સલામતીમાટે તેણે જોઈતી તજવીજ કરી રાખી હતી. મધ્ય રાત્રે કેટલાક મિત્રો પારિસથી આવ્યા તેમણે ખબર આપી કે મિત્રરાજાઓએ નેપોલિયનને પાસપોર્ટ આપવાની ના પાડી છે અને હવે નાસવાનો પણ ભાગ્યેજ વખત રહ્યો છે નેપોલિયને આ સમાચાર જરા પણ ચિત્તના ક્ષોભ વગર શાંતિથી સાંભળ્યા

प्रकरण ६८ मुं–शहेनशाह केदी बन्यो

નની ૨૯ મી તારીખની સવાર પડી. શહેનશાહ ચિંતા અને શોકથી સંતપ્ત બનીને બેઠો હતો. હૉર્ટેન્સ કે જે પ્રેમ અને ભક્તિમાં તેની ભલી માતાની બરોબરી કરે એવી હતી અને જેણે રડી રડીને આંખો અને મોં સુજાવી દીધાં હતાં, તે પોતાના દુઃખી પિતાના દુઃખમાં દિલાસો આપવા એક દીકરીથી જે કાંઈ થઇ શકે તે સઘળુંજ કરવા ચૂકી ન હતી. થોડાક ખરેખરા ચુસ્ત સ્નેહીઓ જેઓ નેપોલિયનને અટળ ભક્તિથી વળગી રહી તેના ઉપર આવી પડનારાં તમામ દુઃખો અને મુશીબતો સહન કરવાને તૈયાર હતા તેઓ મ્લાન વદને તેની નજીક બેઠા હતા. તે પોતે ઝડપથી કંઇક લખી રહ્યો હતો. એવામાં કૉલેનકૉર્ટ આવ્યો. હજારો આભારનાં સંસ્મરણોથી તેને અત્યંત પ્રિય થઈ પડેલા મિત્રને જોતાં તેણે કલમ હેઠે મૂકીને કહ્યું:—

"કૉલેનકૉર્ટ ! આજે દુઃખના પ્યાલાનું છેલ્લું ટીપુ પણ પી લીધુ. લશ્કરની સરદારી લઇને શત્રુની સાથે લડવા માટેજ મેં જવાનું માંડી વાળ્યુ હતું. શત્રુને મારી હઠાવવામાં મદદ કરવાનીજ મારી ઇચ્છા હતી. મેં શહેનશાહત તો ઘણી ભોગવી લીધી. હવે હુ ધરાઈ ગયો છું—કંટાળી ગયો છું. મારે હવે તે નહિ જોઇએ. હું રાજા મટી ગયો પણ સિપાઇ મટી ગયો છું ? શત્રુની તોપો સાંભળીને અને મારૂં સૈન્ય સેનાપતિ વગરનું છે તથા વગર લડયે તેમના પરાજયનું કલંક આવે છે એ વિચારથી મારૂં લોહી ઉકળી આવ્યુ. મારે માત્ર મારા સૈનિકોની સાથે આબરૂભેર મરવું હતું, પણ દેશદ્રોહીઓએ કાવત્રુ કરી મારી મદદની અવગણના કરી, ફ્રાન્સને તેના શત્રુઓના હાથમાં વેચી દીધુ. ત્રણ કરોડની પ્રજા આજે જરા પણ લડયા વગર પોતાના દુશ્મનને માથું નમાવે છે. આવો શરમભરેલો બનાવ ફ્રાન્સના ઇતિહાસમાં આ પહેલોજ છે."

"મારૂં બહાદુર લશ્કર—મારા તરફ તેમણે બતાવેલા પ્રેમને માટે, વૉટર્લુ આગળ મારા દુશ્મનો સામે લડવા માટે તેમને ખમવું પડશે. અરે ! વૉટર્લુ શબ્દની

સાથે કેટલા દુખદ સંજોગો અત્યારે તાજા થઈ જાય છે! અરે! તમને ખબર તેઓ ઝળઝળાં ભમ, હવે બધું પતી ગયું હોર્ટેન્સ, હું તો થોડા દિવસમાં ફ્રાન્સ છોડીને અમેરિકા ચાલ્યો જઈશ, અને ત્યાંજ સ્થિર થઈ જઈશ. થોડાક વખતમાં ત્યાં મારે ઘેર મારા સૈન્યના સુંદર દીકરાઓ એક પછી એક આવી જશે અને આ મારા ઘરને પોતાનું ઘર માનીને રહેશે."

એટલામાં બારણા આગળ ઘોડાનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાયો. તેમને મોર લઈ જવાને ગાડીઓ આવી પહોંચી. નેપોલિયનના મુખમાંથી એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નીકળી ગયો અને થોડી વારસુધી તો તેનું હૃદય વલોવાઈ ગયું. હોર્ટેન્સનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ, શબ્દથી નહિ દર્શાવી શકાય એવા પ્રેમથી તેની તરફ તે પળવાર જોઈ રહ્યો. તે શહેનશાહી રૂઆબનો માણસ આજે પ્રેમ અને શોકથી વિહ્વલ બની ગયો હતો અને ભારે પ્રયત્નથી દબાવી રાખ્યા છતાં તેની આંખમાં વારંવાર આંસુ ભરાઈ આવતાં હતાં.

પછી તે હૉર્ટેન્સને ભેટ્યો. તે બિચારી શોકથી વ્યાકુળ બની ગઈ હતી. ત્યાર પછી બીજા મિત્રો જેમને તે આ જિંદગીમાં કદિ પણ મળવાનો ન હતો તેમની તેણે વિદાય લીધી. જે બગીચામાં તેણે પ્રિય જોસેફાઇન સાથે કેટલાએ સુખમય કલાક પસાર કર્યાં હતા, ત્યાં આગળ તે એક ક્ષણવાર થોભ્યો અને એ અતિ પ્યારા સ્થાન તરફ એક નજર કરી લીધી. તેને તે વખતે સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો કે સેંટ હેલેનાના ઉજ્જડ ખડક ઉપર એક ભાંગ્યું તૂટ્યું ઝુંપડું હવે તેનું રહે-ઠાણ અને કબર બનવાનું છે.

એક ગાડીમાં શહેનશાહ, જનરલ બેકર સેવરી અને કાઉન્ટ બર્ટ્રેન્ડ બેઠા. તેની પાછળ બર્ટ્રેન્ડની સ્ત્રી અને તેનાં છોકરાં, મોન્થોલન, તેની સ્ત્રી અને છોકરું લાકાસાસ તથા પદભ્રષ્ટ થએલા રાજાના દુઃખના ભાગીદાર થવા આવેલાં બીજાં માણસોની ગાડીઓ, એટલો રસાલો હતો. પારિસથી રૉચફોર્ટ ત્રણસે માઇલ દૂર હતું. તેમને ધાસ્તી હતી કે રસ્તામાં કદાચ નેપોલિયનનું ખૂન કરવાનો દુશ્મનો પ્રયત્ન કરે તેથી તેમણે છૂપી રીતે હથીઆર પણ સાથે રાખ્યાં હતાં. શહેનશાહને પોતાને તો કાંઈજ લાગતું ન હોય એવો તેનો દેખાવ હતો.

૧ લી જુલાઈએ સમી સાંજે તે નીઓર શહેરમાં દાખલ થયો. તેને કેટલાકે ઓળખ્યા. એટલે તેના આવ્યાની વાત શહેરમાં ફેલાઈ ગઈ. 'શહેનશાહ ઘણું જીવો" ની ગર્જનાઓ સંભળાવા લાગી અને તેના મુકામની આસપાસ લોકોનું મોટું ટોળું એકઠું થઈ ગયું. લશ્કરના તથા બીજા ખાતાના અમલદારોથી તેનો ઓરડો ભરાઈ ગયો. અહિ તેને સમાચાર મળ્યા કે રૉચફોર્ટ આગળ તેને માટે જે બે વહાણ તૈયાર રાખ્યાં છે તેને ઇંગ્લંડના વહાણોએ ઘેરી લીધાં છે તેથી તેમનાથી બંદર

છોડાય એમ નથી. આ વખતે તેની સ્થિતિ સૌથી વધારે ગુંચવણભરેલી હતી. એક બાજુએ તેનો જવાનો માર્ગ રૂંધી લઇ તેને વાસ્તવિકરીતે કેદી બનાવવામાં આવ્યો હતો; ત્યારે બીજી બાજુએ કેટલાએ લશ્કરી અમલદારો અને લોકનાયકો તેને વિનવી રહ્યા હતા કે આપ સૈન્યની સરદારી લો અને જુઓ કે એકેએક સિપાઈ અને જનતા આપને અટળ ભક્તિથી સહાય આપે છે કે નહિ.

હજી પણ તે ધારત તો આખા ફ્રાન્સને ઉશ્કેરીને એવું બળ જમાવત કે તેને હરાવતાં ઘણા લાંબા સમય સુધી મિત્રરાજાઓને ખૂનખાર લડાઇઓ લડવી પડત, અને તેનું એટલું બળ જોયા પછી તેઓ તેને સહીસલામત જગ્યાએ માનભેર રહેવા દેત; પણ પોતાની સલામતીમાટે એક પણ માણસના જાનની ખુવારી નથી કરવી એવા ઉદાર નિશ્ચયને તે અંતસુધી વળગી રહ્યો.

જનરલ બેકરે પારિસ ખબર આપી કે રૉચફૉર્ટનું બંદર ઘેરાયલું છે. અને નેપોલિયન એક સેનાપતિ તરીકે દેશને ઉપયોગી થવા ખુશી છે. તેને એવી આશા હતી કે છેલ્લી ઘડીએ પણ બેઉ સભાઓ તેની મદદ સ્વીકારશે. પણ ફ્રેશનો જવાબ આવ્યો કે "નેપોલિયને વહાણમાં બેસવુંજ પડશે. જો તે ન બેસે તો તમે (જનરલ બેકર) તમારી સત્તાનો ઉપયોગ કરીને પણ તેને વહાણમાં ચડાવી દેજો. એણે સેવા કરવાની ઇચ્છા બતાવી તેના સંબંધમાં જણાવવાનું કે અમારી ફ્રાન્સપ્રત્યેની ફરજ વિચારતાં અને પાડોશી રાજાઓને આપેલાં વચનો જોતાં અમે તેનો લાભ લઈ શકતા નથી."

ફ્રેશ નેપોલિયનને કેદ પકડીને તેના શત્રુઓના હાથમાં સોંપવાને માટેજ કાવતરું કરી રહ્યો હતો એ હવે પૂરવાર થઈ ચૂક્યું. તે જાણતો હતો કે જ્યાંસુધી નેપોલિયનને પાછો બોલાવવાનો લેશ માત્ર પણ સંભવ છે ત્યાંસુધી મિત્રરાજ્યોનાં આશ્રિત સૈન્ય હોવા છતાં બુર્બોન રાજાઓને ગાદી મળવાનો સંભવ નથી. તેથી નેપોલિયન તેના શત્રુઓનો કેદી બને એવીજ ગોઠવણ તે કર્યા કરતો હતો. પારિસમાં શત્રુસૈન્ય દાખલ થાય ત્યાંસુધી તો તેને કેદ પકડવાની તેની હિંમત ન ચાલી, ત્યારે પાસપોર્ટ મેળવવાને બહાને તેણે થોડા દિવસ ગુમાવ્યા. અને પછી જ્યારે રૉચફૉર્ટનું બંદર પણ અંગ્રેજોનાં વહાણથી બરાબર ઘેરાઈ ગયું ત્યારે તેણે વહાણ [illegible] ની ફરજ પાડવા માંડી. નેપોલિયન બંદરમાં કેદ પકડાય તો ત્યાં [illegible] હોવાથી [illegible] ઉદ્દેશ નહિ [illegible] ફ્રેશની યુક્તિ હતી.

જુલાઈની ત્રીજી તારીખે નેપોલિયને પોતાને વળાવવા આવેલા મિત્રોની [illegible] લીધી. [illegible] ઉપર [illegible] આસુઓ [illegible] અને " [illegible] " [illegible] [illegible] મિત્રોના [illegible] [illegible] [illegible] તેમને [illegible] છેલ્લી [illegible] કરી તે પોતાને માટે [illegible] એક [illegible]

બેઠો, અને રાત્રિ વહાણમાંજ ગાળી તેના વહાણ ઉપરનો જાપતો ચાલુજ હતો છતા તેને આશા હતી કે હવે પોતે નિવૃત્ત થઈ સયુક્ત રાજ્યોમાં રહેવા જાય છે તેથી અને તેણે કરેલા સ્વાર્પણથી તેના શત્રુઓના દિલ પલળશે અને તેને હવે હેરાન નહિ કરે.

તેણે બે દિવસ વહાણમાં પસાર કર્યા ફ્રાન્સની ભૂમિ સાથે આ તેનો છેલો સબંધ હતો. ફ્રાન્સના નાવિકો, અમલદારો તથા લોકોએ તેને માન આપીને સાબીત કરી બતાવ્યું કે તે દેશનિકાલ થએલો છતાં ફ્રાન્સના હૃદય ઉપરનુ તેનુ રાજ્ય હજી કાયમજ રહ્યું છે ૧૧ મી તારીખે તેણે પોતાના બે અનુયાયીઓને સુલેહનો સફેદ વાવટો આપીને ઈંગ્લંડના કાફલાના સેનાપતિ પાસે મોકલ્યા અને તેમની મારફતે પુછાવ્યુ કે શહેનશાહ ફ્રાન્સના કે કોઈ તટસ્થ રાજ્યના વહાણમાં બેસીને અમેરિકા જાય તો જવા દેશો નહિ તેઓ અંગ્રેજ નાવિક કેપ્ટન મેટલેન્ડને મળ્યા તેણે કહ્યુ કે મને તો આ બંદરમાંથી પસાર થતા કોઈપણ વહાણને પકડવાનો હુકમ મળેલો છે

પછી તેમણે પૂછ્યુ કે જો શહેનશાહ પોતાના સોબતીઓ સાથે ઈંગ્લંડ આવવાનો વિચાર કરે તો તમે તેમને તમારા વહાણમાં બેસાડી લેશો? કેપ્ટન મેટલેન્ડે સરળતાથી અને પ્રામાણિકપણે જવાબ આપ્યો કે હુ હમણાંજ મારા ઉપરી અમલદારને પૂછાવુ છુ દરમ્યાન જો શહેનશાહની મારા વહાણમા આવવાની મરજી હશે તો હુ મારી પોતાની જવાબદારી ઉપર તેમને લેવા તૈયાર છુ

નેપોલિયને આ વાત ઉપર થોડીવાર વિચાર કરી જોયો અને પછી નિશ્ચય કર્યો કે ઈંગ્લંડનાં વહાણ જો રોકે તોપણ તેમની સામે લડીને રસ્તો કરી લેવો આ ઠરાવ કરીને તેણે પોતાના વહાણના નાખુદાને વહાણ હંકારવાની આજ્ઞા કરી, પણ તેણે જવાબ આપ્યો કે મારે વહાણ નહિજ હંકારવુ એવો મને સરકારી હુકમ મળેલો છે નેપોલિયન કહે "મારો અંતરાત્મા મને આજ વાત કહ્યા કરતો હતો, પણ હુ તે ખોટુ સમજતો હતો કોણ કેવો અધમ ચાંડાળ છે તે જોયું?"

એટલામાં તેના બીજા વહાણનો નાખુદો હાજર થયો શહેનશાહની સલામતી આગળ બીજી બધી બાબતોનો વિચાર બાજુએ મૂકી તેણે પ્રાર્થના કરી કે આપ મને રજા આપો તો હુ ઈંગ્લંડના વહાણ સાથે [illegible] મારૂં વહાણ ૧૦ તોપનુ છે અને તે ૭૪ તોપનુ છે તોપણ તેની સામે હુ બે કલાક તો લડી શકીશ અને મારૂં વહાણ ભાંગી જાય તે પહેલાં હુ ઈંગ્લંડના વહાણને એવુ નકામુ બનાવી દઈશ કે તે આપના વહાણને પકડી નહિ શકે નેપોલિયનના મોંમાંથી એક શબ્દ નીકળ્યો હોત તો તેજ વખતે પેલો દેશભક્ત નાખુદો દરીયાના તળીએ બેઠો હોત અને તેનાજ વહાણમાં બેસીને તે પસાર થઈ જાત, પણ પોતાનો જાન બચાવવા બીજાના જાનને જોખમમાં મૂકવામાં તે કદી સમ્મત થાય નહિ તેણે નાખુદાનો આભાર માન્યો અને કહ્યુ કે બીજાના ભોગે મારે મારો જાન નથી બચાવવો

કેપ્ટન મેટલૅન્ડ નામના વહાણના નાખુદાએ કહ્યું કે મારા વહાણમાં આપને લઇ જવા હું તૈયાર છું અને મારા વહાણમાં એવું ઝડપું ગોઠવ્યું છે કે આખું વહાણ દુશ્મનો ઘેરો ઘાલે ત્યાં સુધી તો જ આપનો પત્તો જ ન લાગે. જોસેફ બોનાપાર્ટે શહેનશાહને માટે એક ઝડપી વહાણથી અમેરિકા નાસી જવાનો બંદોબસ્ત કર્યો હતો અને યોજના એવી હતી કે નેપોલિયને જોસેફનું નામ ધારણ કરીને નાસી જવું અને જોસેફે તેની જગાએ રહી જવું. બન્ને ભાઈ દેખાવમાં ઘણા મળતા હતા. નામ બદલીને કે વેશ બદલીને નાસી જવું એ તેના સ્વભાવને અને અત્યાર સુધીની કીર્તિને કલંકિત કરે એવું હતું અને વળી પોતાના શિર ઉપરની આફત પોતાના ભાઇ ઉપર નાખવાની નીચ પામરતા પણ તેના સ્વભાવમાં હતી નહિ. આથી તેણે એ બેઉ યુક્તિઓને નાપસંદ કરી. ત્રીજો માર્ગ ફ્રાન્સને કિનારે જઇ ફરીથી એકવાર રાજ્યવિપ્લવનો દાવાનળ સળગાવવાનો હતો. પણ તેણે કહ્યું કે તેમ કર્યાથી માત્ર એકજ લાભ છે અને તે એ કે હું મારી અંગત સલામતી મેળવી શકું છું; પરંતુ તેટલા માટે મારા મિત્રોના પ્રાણ જોખમમાં નાખવા, ફ્રાન્સની સુંદર ભૂમિને તેના પુત્રોના રુધિરથી ખરડી નાખવી અને તેનાં હજારો કુટું-બોને પાયમાલ કરવાં એ હું કેવી રીતે કબૂલ કરૂં ? કેપ્ટન મેટલૅન્ડનો જવાબ આવ્યો કે જો મારા વહાણમાં બેસીને ઈંગ્લંડ જવાની શહેનશાહની મરજી હોય તો તેમને લઇ જવાની મને મારા ઉપરી અધિકારીએ સત્તા આપી છે. આ જવાબ મળ્યા પછી તેણે પોતાના સોબતીઓની સલાહ લીધી. ઈંગ્લંડની આબરૂ અને પરોણાગત ઉપર વિશ્વાસ રાખવાની ઘણાખરાએ સલાહ આપી. માત્ર બેજ જણે વિરુદ્ધ મત આપ્યો. તેમણે કહ્યું કે ઈંગ્લંડની પ્રજા ઉદાર છે પણ ત્યાંનું પ્રધાનમંડળ આપણા સિદ્ધાન્તનું વૈરી છે અને ઈંગ્લંડ અને આયર્લૅન્ડની પ્રજા આપને ચહાય છે તેથી તો આપને ઈંગ્લંડ રાખતાં પ્રધાનમંડળને ઉલટો વધારે ભય લાગશે. નેપોલિયને કહ્યું, "જો ફ્રાન્સને બચાવવાનો જરા પણ સંભવ હોત તો હું એલ્બાથી પાછો આવ્યો તેમ ફરી પાછો ફ્રાન્સ જાઉં; પણ આ તો મારી પોતાનીજ સલામતીનો સવાલ છે. જો હું એક પણ બંદૂકનો બાર કરાવું તો દુશ્મનો મારા ચારિત્ર્યને દૂષિત કરવામાં ફાવી જાય. મારે તો હવે નિરાંતે બેસીજ રહેવું છે અને ઈંગ્લંડમાં મને એકાંત નિવાસ-સ્થાન આપવામાં આવે છે. હું ત્યાંના × યુવરાજને નથી ઓળખતો; પણ મેં તેને વિષે જે કાંઇ સાંભળ્યું છે તે ઉપરથી તેની ઉદારતા ઉપર હું વિશ્વાસ મૂકી શકું છું. આજે હું તેને પત્ર લખું છું અને કાલે સવાર થતાજ આપણે ઈંગ્લંડના વહાણમાં ચાલ્યા જઇશું."

તેણે તરતજ ઇંગ્લંડના યુવરાજને પત્ર લખવા માંડ્યો અને શબ્દની પસંદગી કે

× રાજા જ્યૉર્જ ત્રીજો ગાંડો થઇ જવાથી તેની હયાતીમાં તેનો પુત્ર રાજપ્રતિનિધિ નિમાયો હતો તે

વિચારની ગોઠવણીને માટે એક પળવાર પણ થોભ્યા વગર તે લખ્યોજ ગયો. એ પત્ર તેની પ્રૌઢ, પ્રશાંત અને ગૌરવપૂર્ણ શૈલીનો નમુનો છે અને મર્દાન વખણાય છે.

"નામદાર યુવરાજ! મારા દેશમાં અંદર અંદરના પક્ષ પડી જવાથી અને આખા યૂરોપના રાજાઓની મારા પ્રત્યે દુશ્મનાવટ હોવાથી મેં મારા રાજનૈતિક જીવનને ખતમ કર્યું છે, અને હું એમ તેનો અતિથિ થવા ઈંગ્લંડ આવું છું. મારા મર્દ શત્રુઓમાં આપ સૌથી વધારે બળવાન, સૌથી વધારે ઉદાર અને સૌથી વધારે એકવચની માનીને હું આપની નામદારીને ઈંગ્લંડના કાયદાનું રક્ષણ માગું છું."

સાંજ પડ્યા પછી ત્યાં ફ્રાન્સના નૌકાખાતાના ઘણા અમલદારો આવીને કહેવા લાગ્યા કે રાત્રિને વખતે કિનારે કિનારે થઈને નીકળી જવાથી અને ઈંગ્લંડની સર- કાર ઉપર ભરોસો ન મૂકો. અમે અને ઉમરાવની તેની પાસેથી આવ્યા [illegible] છે. એવામાં જનરલ બેકર દેખો આવ્યો. તેણે કહ્યું કે શહેનશાહને કેદ પકડવા માટે બુર્બોન રાજાએ મોકલેલા અમલદારો રોશફોર્ટ સુધી આવી પહોંચ્યા છે. આ સાંભળતાંજ તેણે કપડાં પહેર્યાં અને એક મછવામાં બેસી ઈંગ્લંડના બેલેરોફોન વહાણ તરફ ચાલવા માંડયું.

તેની નજીક પહોંચતાંજ વહાણના ખલાસીઓ, અમલદારો તથા નાખુદાએ તેને [illegible] માન અને [illegible] કર્યું. "કેપ્ટન મેટલેંડ! હું તમારા વહાણમાં ઈંગ્લંડના કાયદાનું રક્ષણ [illegible]." એના ઉત્તરમાં તેણે નીચા વળીને નમન કર્યું. પછી વહાણના બધા અમલદારો તેને એક પછી એક આવીને નમન કરી [illegible] અને [illegible] નાખુદાએ આવીને તેને [illegible] અને [illegible] વહાણમાં [illegible] તેના [illegible] તે [illegible] [illegible] સિપાઈઓ [illegible] શહેનશાહને [illegible] થઈ ગયા.

[illegible]

સ્ત્રી અને પુત્રની છબી બતાવી અને જે તેને અત્યંત વહાલાં હતાં તેમનો વિયોગ સાંભરતાં તે પ્રેમાળ પતિ અને પિતાની આંખમાંથી આંસુ નીકળી પડયાં.

રસ્તામાં વહાણના બધા અમલદારો તથા ખલાસીઓ નેપોલિયનને તેના પોતાના અનુયાયીઓની માફક સંબોધવા લાગ્યા. તે બહાર આવતો એટલે સૌ ઉભા થઈને ટોપી ઉતારતા અને તેને "આપ નામદાર" કહીને સંબોધતા. જુલાઈની ૨૫ મી તારીખે તેઓ ઇંગ્લંડના ટોર્બે બંદર આગળ આવી પહોંચ્યા. વહાણમાં શહેનશાહ નેપોલિયન છે એ વાતની જાણ થતાંજ જેની કીર્તિ આખા જગતમાં ગાજી રહી હતી તેનું દર્શન કરવને આતુર બનેલાં જૂદી જૂદી શ્રેણીનાં સ્ત્રીપુરુષોથી ભરેલી હોડીઓથી બંદરનો ઉપસાગર ભરાઈ ગયો. તેઓના આગ્રહને વશ થઈને નેપોલિયન તેમને દર્શન આપવા કેટલીએવાર તુતકપર આવી ગયો. એક ગૃહસ્થે તેને ફળના કંડીઆ મોકલાવ્યા. અંગ્રેજ મહિલાઓએ રૂમાલ હલાવીને તેમના દિલની સહાનુભૂતિ-દર્શાવી.

ઍડમિરલ કીથ જે થોડાક માઈલ દૂર પ્લીમથ બંદરે હતો તેણે કેપ્ટન મેટલેન્ડને કહેવડાવ્યું કે "શહેનશાહને કહેજો કે હું તેમની સાથે ઓળખાણ કરીને કૃતાર્થ થઈશ અને તેમની મરજી સાચવવાને મારાથી બનતું કરીશ. મારો ભત્રીજો વૉટર્લુની લડાઈમાં ઘાયલ થયા પછી ફ્રેન્ચોના હાથમાં કેદ પકડાયો હતો ત્યારે તેની માયાળુપણે બરદાસ્ત લેવાનો હુકમ તેમણે પોતે આપ્યો હતો એ ઉપકાર હું કદી પણ નહિ ભુલું."

એજ દિવસે રાત્રે પાછું વહાણ ઉપડયું અને બીજે દિવસે બપોરના પ્લીમથ બંદરે જઈ પહોંચ્યું. તરતજ શહેનશાહને તથા તેના સોબતીઓને સમજાઈ ગયું કે વહાણનાં માણસો આજે તેમની સાથે અગાઉની માફક વર્તતાં નથી. કેપ્ટન મેટલેન્ડ પોતે પણ ઘણોજ ઉદાસીન અને વિચાર તથા ચિંતામાં ડૂબી ગએલો જણાતો હતો. બેલેરોફોનની આસપાસ સંખ્યાબંધ હથિયારબંધ હોડીઓ ચોકી પહેરો કરવા લાગી, અને નૌકાસૈન્યાધિપતિના પરવાના વગર કોઈને પણ નજીક જવાની મનાઈ થઈ. જો ઈંગ્લંડના પ્રધાનમંડળને એવો વહેમ પડી ગયો હોત કે ઇંગ્લંડની પ્રજા બળવો કરવાની છે અને નેપોલિયનને પકડીને તેને પોતાનો રાજા બનાવી દેવાની છે તોપણ તેઓ અત્યારના કરતાં સાવચેતીના વધારે આકરા ઉપાય ન લઈ શકયા હોત. ઈંગ્લંડનાં કેટલાંક રોજીંદાં છાપાઓમા પ્રકટ થએલી અફવાઓ ઠેઠ વહાણસુધી આવતી કે નેપોલિયનને કેદ કરીને સેન્ટ હેલેનાના ઉજ્જડ, વેરાન ટાપુમાં જન્મકેદની સજા કરીને મોકલી દેવો કે તેને ફ્રાન્સના રાજા અઢારમા લૂઈને સોંપી દેવો કે જે તેના ઉપર લશ્કરી અદાલતમાં કેસ ચલાવીને તેને ગોળાથી મારી નંખાવે એ બેમાંથી કયો માર્ગ ગ્રહણ કરવો તે વિષે પ્રધાનો વિચાર ચલાવતા હતા. ડ્યૂક

[illegible] ... આપીને ... [illegible]

[illegible] ... ' [illegible] ' *

[illegible]

[illegible]

[illegible]

રોશે ફર્ટના પ્રદેશના બંદર ઉપર તો નેપોલિયન ... અંગ્રેજ [illegible] ના આગમનની ... વાળી નેપોલિયનને લેવા માટે ... થવા લાગી. તેની ... જમા થતા મનથી પૂછતા ... અને તે [illegible] પરમ ... એ વાત તેઓ ... [illegible] ... તેના વાહાણને ... ફ્રાન્સમાં પણ તેને ... કદી ... [illegible] ... તેના ... થી ... તેની નિંદા અને ... નાખી ન હતી, તોપણ ... સિપાઈઓએ તેની ... તથા ગરીબ અને ... પ્રજાની ... ધાવાની ... તે પ્રજાનો ... તેથી પ્રજાનો પ્રેમ તેના તરફ સ્વાભાવિક રીતે વળેલો હતો ... એક ... તેના વાહાણને ઘેરી વળતી. તેના વહાણથી ... વાગ્ને અંતરે રહેવાનો ... હતો. કોઈ કોઈવાર આગળ ધસી જતા લોકોને રોકવા ગોળીબાર થઈ ... જાન પણ જતા તોપણ લોકોનો જમાવ ઓછો થતો નહિ. આખરે લોકોનો અતિશય ઉત્સાહ જોઈને પ્રધાનોને ખરેખરી ખાતરીજ લાગી કે લોકો નેપોલિયનને સિટિઝ વહાણમાંથી અને સિટિઝ બંદર ઉપરથી જરૂર ઉપાડીને લઈ જશે !

નેપોલિયન પોતે તો દૃઢ વિચારમગ્ન અને શાંત હતો. તેના સોબતીઓ અંગ્રેજી વર્તમાન પત્રોની અફવાઓ સાંભળીને ઘણાજ ગભરાઈ ગયા હતા. આખર જુલાઈની ત્રીજી તારીખે સાંજે મેજીસ્ટ્રેટ ફીય અને ... નિયમની તેની પાસે આવ્યા અને એક કાગળના કટકા પર સહી વગર મહીનું લખાણ જેમાં નીચેની કાયદો વિરુદ્ધ અને ... હતી તે વાંચી બતાવ્યું —

× સિટિઝ સરકારે કરેલો ઠરાવ જનરલ બોનાપાર્ટને વગર વિલંબે જવા

---

* ૧૮૧૫ ના જુલાઈ માસના "ટાઈમ્સ" પત્રના ૨૪ મી અને ૨૫ મીના અંકો જોતા આ વાતની સાબિતી મળી આવે છે.

× ફ્રાન્સની ગાદી ઉપર અગીઆર વર્ષ સુધી બેસનાર ચક્રવર્તી નેપોલિયનને

વ્યાથી તેને પોતાને કદાચ સગવડભરેલું થઇ પડે માટે તેને વાકેફ કરજો કે અમારા દેશ તરફની અને અમારા મહારાજાના મિત્રરાજાઓપ્રત્યેની ફરજ વિચારતાં જનરલ બોનાપાર્ટ બીજીવાર યૂરોપની શાંતિનો ભંગ કરે એવાં સાધનો અમે તેની પાસે રહેવા દઇ શકતા નથી. આ હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે તેની અંગત સ્વતંત્રતા ઉપર દબાણ કર્યા વગર અમને ચાલે તેમ નથી. તેના હવે પછીના રહેઠાણ માટે સેન્ટ હેલેનાનો ટાપુ પસંદ કરવામાં આવ્યો છે. તેનાં હવાપાણી સારાં છે અને તે એવી જગ્યાએ આવેલો છે કે બીજી જગ્યા કરતાં ત્યાં તેને વધારે છૂટછાટ આપી શકાય એમ છે; કારણ કે એ જ્યાં રહે ત્યાં તેને સાચવી રાખવાને સાવચેતીના ઉપાય લીધા વિના ચાલે એમજ નથી. ”

તેને સેન્ટ હેલેના પહોંચાડી આવવાનો સર જ્યોર્જ કોકબર્નને હુકમ થયો હતો. તેને સાફ કહેવામાં આવ્યું હતું કે નેપોલયનને કદી પણ શહેનશાહ તરીકે ન ઓળખવો પણ જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે જનરલ શબ્દજ તેના નામ આગળ લગાડવો. તેની પેટીઓ, કપડાં, નાણાં, દાગીના, હુંડીઓ જે કાંઇ તેની પાસે હોય તેની ઝડતી લઇને ઇંગ્લંડના પ્રધાનમંડળને એ તમામ ચીજો સોંપી દેવી અને તેઓ આ વસ્તુઓ વેચશે અને તેના વ્યાજમાંથી તેના કેદખાનાનો ખર્ચ વસુલ કરશે.

આ પ્રમાણે ઇંગ્લંડના ન્યાય અને કાયદાને લાત મારીને ઇંગ્લંડના પ્રધાનોએ એક અતિ પ્રસિદ્ધ અને માનનીય વિદેશીને વગર આરોપે, વગર તપાસે જન્મકેદની શિક્ષા કરી. આ કૃત્ય કેટલું ગેરકાયદે છે. તે પ્રધાનો સારી પેઠે જાણતા હોવાથી એ કાગળ ઉપર સહી કરવાની પણ તેમની હિંમત ચાલી ન હતી. નેપોલિયને આ અતિ નીચ લખાણ વંચાયું તે લેશમાત્ર પણ ઉશ્કેરાયા વગર ગંભીર શાંતિથી સાંભળ્યા કર્યું. તેણે પોતાની મનોવૃત્તિ ઉપર ભારે કાબુ મેળવ્યો હતો. કાગળ વંચાઇ રહ્યા પછી તેણે નમ્ર અને શાંત પરંતુ પોતાના દરજ્જાને છાજે એવા અવાજે કહ્યું:—

“ હું ઇગ્લંડનો પરોણો છું; કેદી નથી. હું મારી ખુશીથી બ્રિટિશ કાયદાનું રક્ષણ લેવા આવ્યો છું. મારી બાબતમાં તમારી સરકારે તેમના પોતાના કાયદાનો, આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાનો અને પરોણાગતના નિયમનો ચોક્ખો ભંગ કર્યો છે. આ કૃત્ય કરવાના તેમના અધિકાર સામે હું વાંધો ઉઠાવું છું અને અગ્રેજ પ્રજાની સ્વમાનવૃત્તિને સતેજ કરી હું તેની મદદ માગું છું. ”

અગ્રેજ અમલદારો ગયા પછી નેપોલિયને અત્યંત સંતાપપૂર્વક બોલવા માંડ્યું:—

“ સેન્ટ હેલેનામાં દેશનિકાલ થવાનો વિચાર પણ કેટલો ભયંકર છે ? ઉષ્ણકટિબંધમાં આવેલા એક ટાપુમાં પૂરાઇ રહેવું, અને દુનિયાથી, સ્વજનથી સદાને

રાજા નહિ પણ સેનાપતિજ કહેવો એવો ઇગ્લંડના પ્રધાનોનો આગ્રહ જોઇ હસવું આવ્યા વગર નથી રહેતું.

મારે આગ!! થઈ જવું ! આ કરતાં તો મને બુર્બોન રાજાને સોંપ્યો હોત તો સારું થાત. અને તેઓ જનરલ કહે છે! અને ધર્મગુરુ શા માટે નથી કહેતા? મને લંડનના કિલ્લામાં કેદ રાખ્યો હોત તોપણ હું આટલો નારાજ ન થાત, પણ ગરમમાં ગરમ પ્રદેશમાં મને ધકેલી મૂક્યો! મારા જેવો માણસ ત્યાં કેમ જીવી શકે?"

પણ થોડી વાર પછી તે શાંત થઈ ગયો. તેના મનમાંથી ક્રોધ અને સંતાપનો વંટોળિયો શમી ગયો. તેણે કહ્યું, "ઠીક, આપણે આપણું ચિત્ત કામમાં પરોવીશું. આપણી જીવનકથા લખીશું. માણસે તેના પ્રારબ્ધને ભોગવી લેવું જ જોઈએ, તો હું મારું ભોગવી છૂટીશ." તરતજ તેણે હંમેશની પ્રસન્નતાથી બધાની સાથે વાત કરવા માંડી.

બેલેરોફોનના બધા અમલદારોને તે એટલો બધો પ્રિય થઈ પડ્યો હતો કે આ વાત સાંભળીને તેમની શરમ અને ક્રોધનો પાર ન રહ્યો. કેટલાક અંગ્રેજ ગૃહસ્થોએ તેને ઈંગ્લંડના કાયદાનું રક્ષણ અપાવવા માટે સ્વેચ્છાએ ખટપટ કરવા માંડી. લંડનના બે દૈનિક પત્રોએ ઉગ્રતાથી તેનો પક્ષ લીધો અને પ્રધાનોના કૃત્યની સખત ભાષામાં સમાલોચના કરી. પ્રજાના ક્રોધનો અવાજ વધારે ગંભીર બનતો ગયો. બંદર ઉપર હોડીઓની સંખ્યા એકદમ વધી પડી અને તેમના ઉપર ગોળીબાર થવા લાગ્યા. જ્યારે જ્યારે તે તૂતક પર આવતો ત્યારે જયઘોષથી દિશાઓ ગાજી ઊઠતી. આથી તો પણ આશા ઉત્પન્ન થઈ કે લોકમતને વશ થઈને પ્રધાનોને પોતાનું પગલું કદાચ ફેરવવું પડશે.

તેને 'નોર્ધમ્બરલૅન્ડ' નામના વહાણમાં બેસાડીને સેન્ટ હેલેના લઈ જવાનો હતો. પણ તે વહાણ હજી લાંબી મુસાફરીને માટે તૈયાર ન હતું. દરમ્યાન તેની તરફેણમાં લોકમતનો અવાજ એવો પ્રબળ થઈ ગયો કે પ્રધાનોને ડર પેઠો. તેથી તેને જેમ બને તેમ જલદીથી ઈંગ્લંડના કિનારાથી દૂર લઈ જવો એવો હુકમ તેણે નૌકાખાતાના અમલદારને મોકલી દીધો. આવા સંજોગોમાં નેપોલિયને એક અંગ્રેજ વકીલની સલાહ લઈ બ્રિટિશ સરકારના ઉપલા ઠરાવ સામે પોતાનો વાંધો દર્શાવ્યો. તેમાં તેણે જણાવ્યું હતું કે હું ઈંગ્લંડનો પરોણો છું. મારી રાજીખુશીથી હું તમારા દેશના કાયદાનું રક્ષણ લેવા આવ્યો છું. કારણ કે મને તમારી આબરૂ ઉપર વિશ્વાસ હતો. ઈંગ્લંડના વહાણમાં આવ્યો એટલે ઈંગ્લંડના પરોણાગત ઉપર મારો હક છે. જો બેલેરોફોનના નાખુદાને મને વહાણમાં બેસાડવાનો હુકમ આપીને ઈંગ્લંડની સરકાર મને કેદ પકડવાની [illegible] ની હોય તો તેણે પોતાનું નામ બગાડ્યું છે અને હવે તેમને સત્ય, ન્યાય અને સ્વતંત્રતાની મોટી મોટી વાત કરવાનો કોઈ જ હક રહેવાનો નથી. છેવટમાં તેણે લખ્યું કે—

હું ઇતિહાસ પાસે ન્યાય માગું છું. ઇતિહાસ કહેશે કે ઈંગ્લંડને શત્રુ [illegible]

તેની સામે જેવા તરેહનું કરી બતાવ્યું હતું; સેગાળ તે આફ્રિકાના જંગલમાં પોતાની ચક્ષુઓથી તેના બાપનું રક્ત માગતો આવ્યો હતો. ઈંગ્લંડના ઉપર તેને કેટલો વિશ્વાસ હતો. દુશ્મનોને માટે તેને જેવો બહુમાન હતો, તેને માટે આના કરતાં વધારે ભયંકર ખુલાસો કયો હોઈ શકે ? પણ આવી ઉદારતાનો જવાબ ઈંગ્લંડે કેવી રીતે આપ્યો ? તેણે ... તેણે વિશ્વાસ મૂકીને આશ્રય લીધો એટલે તેને પકડીને જેનો ન હતો કરી નાખ્યો. "

ઈંગ્લંડના વકીલોએ તેને પ્રધાનોના પંજામાંથી બચાવીને બ્રિટિશ કાયદાના રક્ષણ નીચે મૂકવા માટે બે યુક્તિઓ કરી. એક તો હેબિયસ કોર્પસ કાયદા પ્રમાણે વારંટ કઢાવીને તેનો કબજો લેવો, અને બીજી યુક્તિ એ હતી કે ફ્રેન્ચ નૌકાસૈન્યની સ્થિતિ નક્કી કરવાને ચાલતી તપાસમાં તેને સાક્ષી તરીકે ઉભો રાખવા માટે એક વાર ઈંગ્લંડને કિનારે ઉતારવો. જ્યારે સમન્સ બજવવાને બેલિફ ત્યાં આવ્યો ત્યારે ત્યાંથી લોર્ડ કીથ નાઠો અને તે ઉપરથી બેલિફ અને લોર્ડ કીથ ખૂબ નાસો ગોસો રમ્યા. છેવટે લૉર્ડ કીથ નજ પકડાયો અને એ સમન્સની બજાવણી ન થઈ.

નેપોલિયનને કેદમાંથી અને રીબાવી રીબાવીને મારવાના મૃત્યુમાંથી બચાવવાને જ્યારે ઉપરાઉપરિ પ્રયત્નો થવા લાગ્યા ત્યારે પ્રધાનો ખરેખરા ગભરાયા. તેમણે કેપ્ટન મેટલેન્ડને એકદમ હુકમ કર્યો કે નેપોલિયનને સેન્ટ હેલેના લઈ જનારાં વહાણ આવી પહોંચતાં સુધી દરિયામાં ફર્યા કરો, પણ કિનારો છોડો. ઈંગ્લંડની પ્રજાને માટે એટલું શોભાસ્પદ છે કે કોઈ પણ બંદર આગળ તે વહાણને નહિ લઈ જવાનો કેપ્ટન મેટલેન્ડને હુકમ કરવો પડ્યો.

આગસ્ટની ૭ મી તારીખે નોર્થમ્બરલેન્ડ તથા તેની સાથે આવનારાં બીજાં બે વહાણ આવી પહોંચ્યાં. ઍડમિરલ કીથ પોતાને માથે આવી પડેલું નીચ કૃત્ય કરતાં શરમાયો. તે પૂરેપૂરો વિવેકી સજ્જન હતો. શહેનશાહનું અનેકરીતે અપમાન થયું હતું તેથી તેને ઘણું લાગી આવતું હતું. શરમથી તેના મોંપર શેરડા પડતા હતા અને જીભ થડકાતી હતી. તેણે કહ્યું કે મારે આપનો સરસામાન તપાસવો પડશે અને નાણું અથવા વેચી શકાય એવી જેટલી ચીજો હશે તે મારે લઈ લેવી પડશે; પણ હું આપને એટલી ખાત્રી આપું છું કે ઈંગ્લંડની સરકાર જનરલ બોનાપાર્ટને લૂટવા માગતી નથી, પણ કેદખાનામાંથી નાસી જવામાં એ નાણું ખરચી ન નાખે તેટલા માટે જાળવી રાખવા માગે છે. વળી ઈંગ્લંડની સરકારે કહેવડાવ્યું છે કે " જનરલ બોનાપાર્ટ મરતી વખતે વસિયતનામું કરી જાય તે પ્રમાણે તેની મિલ્કતની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે. " શહેનશાહ તથા તેના સોબતીઓને તેમની તરવારો આપી દેવાનો હુકમ થયો. જનરલ બોનાપાર્ટને કહેવામાં આવ્યું કે જો તમે નાસી જવાનો પ્રયત્ન કરશો તો સખત જાપ્તા સાથે કેદ કરવામાં આવશે.

તેની કોઈએક પેટી ખોલી નાખી અને ઝગમગ ઝગતી હીરી એક લાખ ફ્રાન્ક થેલીઓમાંથી નીકળ્યા. નેપોલિયનના ખજાનામાં હાથ નાખવાની લૉર્ડ કીથની હિંમત ન ચાલી; તેથી ચાળીસ લાખ ફ્રાન્કના હીરા અને હુંડીઓ બચી ગઈ. એક હીરાનો હાર જે તેને જતી વખતે હૉર્ટેન્સે પરાણે પરાણે વળગાડ્યો હતો તે તો તેણે અગાઉથી જ સંતાડી દીધો હતો, એટલે તે પણ બચી ગયો. તે બારી આગળ શાંત ઉદાસીન ભાવે ઉભો હતો ત્યાં લૉર્ડ કીથે ધીમા ધીમા આવીને કહ્યું ' ઈંગ્લંડ તમારી તલવાર માગે છે ।"

આ વિચિત્ર માગણી સાંભળીને નેપોલિયનની વિચારમાળા તૂટી અને તે જાગી ઉઠ્યો. જાણે વીંછીનો આંચકો લાગ્યો હોય તેમ તલવારની મૂઠ ઉપર હાથ મૂકીને તેણે લૉર્ડ કીથની સામે એવી બળતા અંગારા જેવી નજર નાખી કે જેની સામે અંગ્રેજ ભાઈ સામે મોઢે ઉભો રહી શકે? લૉર્ડ કીથ ઝંખવાઈ ગયો. પોતાની સામે ઉભેલા કમનસીબ પણ પ્રૌઢ પુરુષના હૃદયમાં એક વધારે જખમ કરવા તેના અંતરાત્માએ રજા ન આપી; તે નીચો નમ્યો અને એક શબ્દ બોલ્યા વિના ચાલ્યો ગયો. તેના સેક્રેટરીએ પૂછ્યું કે નેપોલિયનની તલવાર લેવાની પ્રધાનોની આજ્ઞા હતી ને? લૉર્ડ કીથે તેના તરફ ક્રોધથી ફરીને કહ્યું "તું તારું કામ કર્યા કર"

પછી તેણે કેપ્ટન મેટલેન્ડને બોલાવ્યો અને કહ્યું કે તમારા વહાણમાં મને જે પ્રેમપૂર્ણ સત્કાર મળ્યો છે તેને માટે હું તમારો અને તમારા વહાણમાંના સર્વનો આભાર માનું છું. હું ધારતો હતો તેના કરતાં મને ઈંગ્લંડે ઉમંગભેર આવકાર આપ્યો છે, પરંતુ કોઈ પણ રાજ્યતંત્રના વર્તન ઉપરથી પ્રજાના ગુણોની તુલના ન જ કરાય એ હું જાણું છું.

ત્યાર પછી તેના જે માણસોને તેની સાથે આવવાની રજા ન હતી તેમની તેણે વિદાય લીધી. તેઓ પોકેપોક મૂકી રડવા લાગ્યા. તેઓથી ફ્રાન્સ તો જવાય એમ હતું જ નહિ કેમકે તેમની માલમિલ્કત જપ્ત થઈ ગઈ હતી અને હવે તેમને બાકીની જિંદગી પરદેશમાં રખડી રઝળીને પૂરી કરવાની હતી. બેલેરોફોનના અમલદારો તથા ખલાસીઓએ તેને જતી વખતે માન આપ્યું. તેણે પણ પ્રથમ અમલદારોને માટે અને પછી ખલાસીઓને માટે ટોપી ઉતારી સૌનો એકવાર ફરીથી આભાર માન્યો. પછી તે નોર્ધમ્બરલેન્ડ વહાણ ઉપર ચઢ્યો. તે વખતે ત્યાં ગંભીર શાંતિ વ્યાપી ગઈ. ત્યાં પણ તેને માન આપવામાં આવ્યું. આસપાસના મનુષ્યોને થોડા અતિ વિવેકનમ્ર શબ્દો કહીને તે પોતાના ઓરડામાં ચાલ્યો ગયો.

જે મહાપુરુષે યુરોપના મોટા ભાગ ઉપર રાજ્ય કર્યું, જેણે કેટલાયને રાજા બનાવ્યા અને જેની રાજા તરીકેની પદવી ઈંગ્લંડ સિવાય યુરોપનાં તમામ રાજ્યોએ સ્વીકારી હતી તેને રાજા નહિ જ કહેવો એ વાતને ઈંગ્લંડના પ્રધાનો એટલી બધી

અગત્યની માનતા કે તે જોઇને હસવું આવ્યા વગર નથી રહેતું. નેપોલિયન તો એવી ક્ષુદ્રતાની પરવા પણ કરતો ન હતો. તે પોતે તો કર્નલ ડૂરો અથવા મૂઇરોન એવું તખલ્લુસ ધારણ કરવા ઇચ્છતો હતો.

એક ઉદાર કાર્ય કરીને પોતાના ઇતિહાસની શોભા વધારવાની ઈંગ્લંડે એક સુંદરમાં સુંદર તક આ પ્રમાણે ગુમાવી. તેને માટે જેટલો શોક કરીએ તેટલો ઓછો છે. જો નેપોલિયનની પ્રાર્થનાનો ઈંગ્લંડે ઉદાર ઉત્તર વાળ્યો હોત તો ઈંગ્લંડની સરકારે અત્યારસુધી કરેલા અન્યાય ભૂલાઈ જાત; પણ હવે તો જેનામાં ન્યાય અને સ્વમાનની લાગણી મરી ન ગઇ હોય એવો ઈંગ્લંડનો એક પણ શુભેચ્છક નથી કે જે નેપોલિયન અથવા સેંટ હેલેનાનું નામ બોલતાં શરમથી ડઘાઇ ગયા વગર રહે.

બે વહાણ અને સાત લડાયક મછવા જે બધાં લશ્કરથી ભરેલાં હતાં તેમનો કાફલો એકજ માણસને સાચવતો સેન્ટહેલેના તરફ ચાલ્યો. તેનું ચારિત્ર્ય કેવું ભવ્ય હતું અને યૂરોપની પ્રજાનાં દિલ ઉપર તેણે કેવો કાબુ મેળવ્યો હતો તેને માટે આના કરતાં બીજો વધારે મજબૂત પૂરાવો શો હોઇ શકે ? ફ્રાન્સથી બે હજાર માઇલ દૂર આવેલા એકાંત ટાપુમાં તેને મોકલી દેવાની જરૂર પડે, તેના એકાંત ઝુંપડાની આસપાસ કાયમ લશ્કર બેસાડી રાખવું પડે, અને તે ટાપુની આસપાસ લડાયક વહાણો પ્રદક્ષિણા કરતાંજ રહે એ શું બતાવે છે કે તે એકલો આખા યૂરોપને ડરાવવા સમર્થ હતો.

એક બાજુએ જ્યારે ઉપલા બનાવો બનતા હતા ત્યારે બ્લુચર અને વેલિંગ્ટનનાં સૈન્ય પારિસ તરફ જોસભેર ચાલ્યાં આવતાં હતાં. જંગલી બ્લુચર તો રસ્તે જેટલાં ગામ આવે તેટલાં લુટતો અને બાળતો. પોતાના શહેનશાહના જવાથી ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ નાહિંમત બની ગયા અને કામચલાઉ રાજ્યતંત્રને માટે લડવા રાજી પણ ન હતા. તેથી થોડી નિરાશાભરેલી લડાઇઓ જીત્યા પછી શત્રુઓ પારિસમાં પેઠા. ફ્રાન્સ નિસ્તેજ બની ગયું.

મિત્રરાજાઓ પણ તેમનાં અગણ્ય દળસહિત પારિસમાં આવી પહોંચ્યા. બિચારા ફ્રાન્સને તેમણે કકડે કકડા કરીને વહેંચી લીધું. તેના મજબૂત કિલ્લા ઝૂંટવી લીધા. તેનાં સુંદરમાં સુંદર ચિત્રો અને કળાના નાદર નમુનાઓ છીનવી લીધા. તેની સ્વતંત્રતા હરી લેવા માટે મિત્રરાજાઓને થએલા ખર્ચના વળતર પેટે ૧, ૫૩૭, ૫૦૦, ૦૦૦ ફ્રાન્કનો તેના પાસેથી દંડ લીધો. ફ્રાન્સના લોકોનેજ ખર્ચે દેશને તાબે રાખવા માટે ત્રણથી પાંચ વર્ષ સુધી દોઢલાખ સિપાઈઓનું મિત્રરાજાઓનું લશ્કર ફ્રાન્સના કિલ્લામાં રહ્યું. આટલાથીજ જાણે ફ્રાન્સની અપકીર્તિનો પ્યાલો ન ભરાયો હોય તેમ તેમના ઉપર ડામ દેવા માટે આખા રશિયન સૈન્યને એક મોટા મેદાનમાં ઊભું કરવામાં આવ્યું. એક તોપનો ધડાકો થતાંજ આખા લશ્કરે એકીસાથે જમણું ઘુંટણ ટેકવ્યું

કર્યાં આ ભયાનક ગર્જના જેમણે સાંભળી તેઓ જિંદગીમાં કદિ ભૂલ્યા નથી. પરાધીન બનેલી પ્રજાને તેમાં મોતના નગારાનો અવાજ સંભળાતો હતો. એમાં આપખુદીપણાની કારમી ચીમની ભણકાર હતા ત્યારેજ બુર્બોન રાજાઓના મળતીઆઓ સિવાય બીજા બધાને સમજાયું કે નેપોલિયનને ટેકો આપ્યો હોત અને તેની ડહાપણભરેલી સલાહ માની હોત તો ફ્રાન્સ જરૂર બચત. તેમને ઘણાએ પશ્ચાત્તાપ થયો. હવે તેમને સમજાયું કે આસપાસ બળવાન શત્રુરાજ્યોની સામે ટકી શકે એવું કોઈ પણ રાજ્યતંત્ર હોય તો તે નેપોલિયનનુંજ હતું, પણ હવે પશ્ચાત્તાપ નકામો હતો. તે બિચારો કેદી બનીને નિર્દય કેદખાનામાં રિબાઈ રિબાઈને મરવા માટે નિર્ણીત કરેલા કારાગાર તરફ જતો હતો. ફ્રાન્સ ઘવાઈ ઘવાઈને નિર્બળ બની ગયું હતું, હાથે પગે બંધાઈ ગયું હતું. તેથી તેનાથી એ કે શું કરી શકાય એમ ન હતું.

પારિસ શરણે થયું તે વખતે ચોકખી શરત કરવામાં આવી હતી કે "કોઈ પણ માણસને તેના રાજનૈતિક અભિપ્રાયને માટે અથવા * સો દિવસ દરમ્યાન બતાવેલી વર્તણુંકને માટે કોઈને પણ સતાવવામાં આવશે નહિ." વેલિંગ્ટને અને બ્લુચરે આ કરારનામા ઉપર સહી કરી હતી અને તેમના રાજાઓએ એ કરાર મંજૂર રાખ્યા હતા, તોપણ તેને "રાજ્યના ગુન્હેગાર" ગણીને ૫૮ માણસોને દેશનિકાલ કર્યા અને ત્રણને મોતની શિક્ષા કરવામાં આવી. આ ત્રણમાં મારશલ ને પણ આવી ગયો હતો. તેનો અપરાધ એટલોજ કે કોઈ પણ ઉદારપ્રકૃતિના માણસના મનમાં ઉપજી આવે એવી પ્રબળ લાગણીને વશ થઈને તે પોતાના હૃદયના માલીકની સેવામાં હાજર થયો હતો! લૂઈની જગ્યાએ નેપોલિયન હોત તો આવો અપરાધ જરૂર માફ કરત. વીર શિરોમણિ ને કે જે ફ્રાન્સને માટે સેંકડો લડાઈઓ લડ્યો હતો અને તેની વિરુદ્ધ એક પણ લડ્યો ન હતો તેને દેશદ્રોહી ગણીને કુતરાને મોતે મારી નાખવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો! નાસ્તિકતાના જમાનામાં પણ તે સાચો ખ્રિસ્તી હતો. મરતા વખતે તેણે ધર્મવિધિ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી અને ઈશ્વરનું શરણ લીધું અને પોતાને ગોળીથી મારનાર સિપાઈઓની સામે ટટ્ટાર ઉભો રહ્યો. એક પળવાર તેણે પોતાના [illegible] નજર [illegible] ઉપર સ્થિર કરી કહ્યું "મારા સોબતીઓ! તમારી ગોળીઓ આવવા દો." તેની છાતીમાં દશ ગોળીઓ વાગતાં તે તત્કાળ મરણ પામ્યો. એના મરતાં [illegible] દયાળુપણામાં અને રાજભક્તિમાં ચઢી જાય એવો મ્યુરટ [illegible] તેની પાછળ [illegible] લૂટારૂઓના [illegible] કર્યા પણ તેનું

* નેપોલિયને એલ્બાથી આવી ફ્રાન્સની સત્તા પોતાના હાથમાં લીધી અને તેનો [illegible] થયો એની વચ્ચેના સમયને "સો દિવસ" કહે છે.

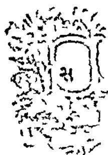
દિલ ન પીગળ્યું. પતિના મૃત્યુના સમાચાર મળતાં તેને મૂર્છા આવી ગઇ અને થોડાજ દિવસમાં ઝુરી ઝુરીને તે પોતાના વહાલાની પાછળ ચાલી ગઇ.

ઈંગ્લંડની પ્રજાની પ્રતિષ્ઠા આવી રીતે હલકી કરવામાં અપરાધમાટે વેલિંગ્ટનને માફી નજ આપી શકાય. માર્શલ નેને મિત્રરાજાઓ ભલે અપરાધી ગણે, પણ જે કરાર ઉપર વેલિંગ્ટને પોતે સહી કરી હતી તે કરાર પ્રમાણે ને બચી જતો હતો. બ્લૂચર જેવા માણસ પાસેથી તો જંગલીપણા સિવાય બીજાની આશાજ ન રાખી શકાય એટલે બધો દોષ ઈંગ્લંડના ગર્વિષ્ઠ ઉમરાવ વેલિંગ્ટનને માથેજ આવે છે.

प्रकरण ६९ मुं–सेन्ट हेलेना

સને ૧૮૧૫ના ઑગસ્ટની ૯ મી તારીખે નેપોલિયનને લઈને નોર્થમ્બર્લેન્ડ તથા તેની સાથે આવનારાં વહાણોનો કાફલો સેન્ટ હેલેના માટે ઉપડ્યો. નેપોલિયન પોતાની વહાલી જન્મભૂમિનું છેવટનું દર્શન કરી લેવાને તુતક ઉપરજ ઉભો રહ્યો હતો. આખરે એકાએક વાદળું વિખરાઈ જતાં ફ્રાન્સનો કિનારો નજરે પડ્યો. તેણે જે ભૂમિ ઉપર દીર્ઘ સમયસુધી યશસ્વીપણે રાજ્ય કર્યું હતું તેના તરફ ઘડીવાર સુધી પ્રીતિપૂર્વક જોયાં કર્યું, પછી ફ્રાન્સની ટેકરીઓને ટોપી ઉતારી નમન કરતાં ઉંડી લાગણીસહિત કહ્યું, "વીરપુરુષોની જન્મભૂમિ ! હું તને વંદન કરૂં છું ! ફ્રાન્સ ! મારી છેલ્લી નમસ્કાર સ્વીકારજે."

આની સઘળા માણસો ઉપર વીજળીના જેવી અસર થઈ. અંગ્રેજ અમલદારોએ પણ આ સ્વાભાવિક અને ભવ્ય વંદન જોઈને આપોઆપ ટોપીઓ ઉતારી દીધી અને પોતાના મહાનુભાવ બંદીવાનના પવિત્ર શોક તરફ ઉંડી માનની લાગણી દર્શાવી.

શહેનશાહે અદ્ભુત ધૈર્યવડે પોતાની ચિત્તવૃત્તિને નવા સંયોગોને અનુકૂળ કરી લીધી અને તેની બુદ્ધિની સૌના ઉપર એવી જાદુઈ અસર થઈ ગઈ કે તેના તરફ સૌના સન્માન અને પૂજ્યભાવમાં દરરોજ વધારોજ થતો ગયો. તે ચાર વાગ્યાસુધી વાંચવામાં ગુંથાઈ રહેતો અને પછી થોડો વખત બહાર આવીને ગમ્મતને માટે શેતરંજ રમી લેતો. પાંચ વાગે તેને જમવાનું તેડું આવતું. તે અત્યંત સાદો ખોરાક લેતો અને કોઈપણ પદાર્થને વખાણતો પણ નહિ તેમ વખોડતો પણ નહિ. તે ઉઠતો એટલે સૌ ઉભા થતા અને તેના જતાં સુધી ઉભા રહેતા. આ ઉદાર અંગ્રેજ અમલદારો જગતના આ સર્વશ્રેષ્ઠ પુરુષને પોતાના ઉપર પડેલી અપૂર્વ વિપત્તિ આમ ચિત્તની પ્રસન્નતાપૂર્વક સહન કરતો જોઈને સ્વાભાવિકરીતે નમી પડતા.

એક દિવસ તેણે જોયું કે તે વહાણનો એક ઉતરતી પંક્તિનો અમલદાર જેના ઉપર વહાણની સલામતીનો આધાર હતો તેને નૌકાધિપતિ તથા બીજા અમલદારો

પોતાની સાથે જમાડતા નહિ; કેમકે તેનો દરજ્જો તેમના જેટલો ઉંચો ન હતો. તેને નેપોલિયને કહ્યું કાલે મારી સાથે જમવા આવજો. તેણે જવાબ દીધો કે મને નૌકાધિપતિ અને બીજા અમલદારો પોતાની જોડે નહિ બેસાડે. નેપોલિયન કહે "તે ન બેસવા દે તો ઘેર ગયા. મારા ઓરડામાં જમવા આવજો. આ કામ નેપોલિયનને માટે તો રોજનું અને સાધારણ હતું; પણ રિવાજ અને મિથ્યાભિમાનને પોષનારા નિયમોથી જકડાઇ ગએલા અંગ્રેજોને માટે તો એ શહેનશાહ સાધારણ માણસ જોડે જમવા બેસે એ નવાઇ જેવુંજ હતું ! એ વાત આખા વહાણમાં ફેલાઈ ગઈ અને તેનાથી શહેનશાહ અને ખલાસીઓ વચ્ચે ઐકયની સાંકળ ગુંથાઇ. સેન્ટ હેલેનામાં તેના કેદખાનાની આસપાસ પહેરો ભરનારા અંગ્રેજ સિપાઈઓ અને ખલાસીઓ, ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ અને ખલાસીઓની માફકજ તેને ચાહવા લાગ્યા હતા.

સાંજને પહોર તે તુતકપર ફરતો અને એક તોપ, જે પાછળથી શહેનશાહની તોપ કહેવાતી, તેના પર બેસીને ખૂબ રસભેર વાતચીત કરતો. લા કાસાસ આ વાતોની રોજ નોંધ રાખતો. તેને આ વાતની ખબર પડી એટલે તે નોંધ મંગાવીને વાંચતો અને પછી પોતાની લડાઇઓનો ઇતિહાસ લખાવતો.

અકટોબર માસની પંદરમી તારીખે સેન્ટ હેલેનાના વેરાન ઉંચા ખડકો દૃષ્ટિએ પડયા. એક મોટા કોતરની બાજુમાં કંગાલ વસ્તીવાળું ગામ દેખાતું હતું. ટેકરીની ધારે ધારે તોપો ગોઠવેલી હતી. તેના સમુદ્રકિનારા ઉપર ખડકની ઉભી દિવાલ બની ગઈ હતી. ફક્ત ત્રણ જગ્યાએજ વહાણથી જઇ શકાય એમ હતું. તેનાં હવાપાણી ઘણાંજ ખરાબ હોવાથી યકૃતનો રોગ અને મરડો એ તો ત્યાંને માટે ઘણા સાધારણ વ્યાધિ હતા. ત્યાંનો કોઈ પણ વતની કે વિદેશી ત્યાં રહીને પચાસ વર્ષની ઉમ્મરે પહોંચ્યો હોય એવો એક પણ દાખલો નથી.

૧૬ મી અકટોબરે સાંજે નેપોલિયને વહાણમાંથી નૌકાધિપતિનો તથા ખલાસીઓનો આભાર માનીને કિનારા ઉપર પગ મૂકયો જે આંખોમાંથી ભાગ્યેજ આંસુ વહેતાં તે પણ અત્યારે અશ્રુભીની બની ગઇ હતી નેપોલિયન જાણે પોતાની કબરમાં દટાવાનેજ જતો હોય તેમ તે વખતે અતિગંભીર શાંતિ અને ગમગીની વ્યાપી રહી હતી. ગામનું નામ જેમ્સ ટાઉન હતું. તેના ટીબાટેકરાવાળા રસ્તાપર થઇને તે પગે ચાલીને પોતાના મુકામે જવા નીકળ્યો. ત્યારે સૂર્ય આથમી ગયો હતો. ઈંગ્લંડની સરકારે પોતાના રાજવંશી કેદીને માટે એક નાનુ રાચરચીલા વગરનુ ઝુંપડુ ખાલી કરાવી રાખ્યું હતું. ત્યાં તેના સોબતીઓએ તેનો મુસાફરીનો લોખંડનો ખાટલો પહોળો કર્યો અને તેના ઉપર એક ગોદડું પાથર્યું. વહાણમાંથી સાથે આણેલી થોડી ચીજો ગોઠવીને તેમણે એ ઝુંપડાને રહેઠાણનો કાંઇક દેખાવ આપ્યો ઝુંપડાની આસપાસ સંગીનોવાળા સંત્રીઓ ચોકી કરવા ઉભા હતા. યૂરોપના તમામ આપખુદ રાજાઓના સંયુક્ત બળને પણ નહિ

નેપોલિયન સેન્ટહેલેનામાં કેદ

પત કરનાર મહાપુરુષના દર્શન કરવા આખુ ગામ ત્યાં ભેગુ થઈ ગયુ નેપોલિયન થોડીવાર શાંત અને શોકાતુરભાવે બેસી રહ્યા પછી દીવો હોલવીને આવી સ્થિતિમાં જેવો આરામ લઇ શકાય તેવો લેવા માટે બિછાના ઉપર સુઇ ગયો.

આ ઉજ્જડ અને ખડકાળ ટાપુ ઉપર જેમ્સ ટાઉનથી નણુ માઇલને છેટે સમુદ્રની સપાટીથી ૧૫૦૦ ફુટ ઉંચે ખડક અને ટેકરાઓની વચમાં, જ્યાં બાવળના ઝાંખરા સિવાય બીજુ કાંઇ ઉગતુ જ નહિ ત્યાં એક પડુ પડુ થઇ ગએલુ ઝુપડુ હતુ અસલ તેનો ઢોર બાંધવાના કામમાં ઉપયોગ થતો હતો પાછળથી તેમાં થોડો સુધારો કરીને ગરમીના વખતમાં ત્યાં કોઇ પડી રહેવા આવતા આ મહાન નેપોલિયનને રહેવા માટે નિર્ણીત થયુ હતુ

બીજે દહાડે નેપોલિયન તે જગ્યા, જે હાલ તેનુ કેદખાનુ અને પછીથી તેની કબર થવાની હતી, તે જોવા ગયો તેના બૂરા હાલ કરવા માટે શત્રુઓએ કરી રાખેલી ગોઠવણ જોઇ તેના હૃદયપર ભારે આઘાત થયો, પણ પોતાના મનનો ઉદ્વેગ મોટા માણસને છાજે તેવી શાંતિથી તેણે દબાવી ગય્યો આ મહાન એકાદ બે મહિનામાં દુરસ્ત થઇ જાય એમ હતુ તેટલો વખત તેણે એક ભલા અંગ્રેજ ગૃહસ્થના મેમાન થવાનું કબૂલ કર્યું તેનુ ઘર તો નાનુ હતુ પણ તેની વાડીમાં એક નાની બંગલી હતી તેમાં તેણે પોતાનો મુકામ કર્યો અહિંજ તે જમતો, રહેતો અને લાસકાસને પોતાનો પ્રતિહાસ લખાવતો અહિં પણ સંત્રીનો પેરો તો હતોજ લાકાસ તેની સ્થિતિનુ નીચે પ્રમાણે ચિત્ર આલે છેઃ—

"શહેનશાહ નેપોલિયન જે થોડાજ વખત અગાઉ અમર્યાદિત સત્તા ભોગવતો હતો, અને રાજ્યોના રાજ્યોની લહાણી કરતો હતો તે આજે એક વેરાન ખડકની ટોચપર આવેલા સાંકડા ગોઝારા મકાનમાં પડ્યો છે નથી તેના ઓરડામાં બેસવા ઉઠવાનાં સાધન અને નથી ત્યાં આરોગ્ય મળવાની સગવડ એકના એક ઓરડામાં તે વાંચે છે, બેસે છે, કપડાં બદલે છે, જમે છે અને રાત્રે સુઇ રહે છે કચરો વાળવા નોકર આવે છે ત્યારે બિચારો બહાર જઇ ઉભો રહે છે તેને ખોરાકમાં પણ હલકા માણસો ખાય એવી વસ્તુઓ અપાય છે અને તે પણ જાણે તે જેલમાં પૂરેલો ગુન્હેગાર હોય તેમ દૂરથી લાવવામાં આવે છે તેને જિંદગીની જરૂરીઆતો પણ પૂરી પાડવામાં નથી આવતી પાણી કરી, માખણ તેલ તથા એવી બીજી ચીજો કાં તો મળતી જ નથી અને મળે છે તો મોઢામાં પેસે એવી નથી હોતી તેની તબીયતને માં નહાવાના ઓરડાની ખાસ જરૂર છે પણ તેની સગવડ નથી, અને ઘોડે બેસીને કસરત કરવાની તો વાતજ શી!'

તેના સોબતીઓ અને નોકરોને તેનાથી બે માઇલ દૂર રાખ્યા છે તેમને મળવા આવવુ હોય તો ત્રણ જોડે સિપાઇ તો ખરોજ કરાવેલા વખતથી તેમને પાછા

આવતાં મોડું થાય તો આખી રાત તેમને ચોકીમાં પૂરાઈ રહેવું પડે છે. પહેરેગીરની હાકના જવાબમાં જે શબ્દ કહેવો જોઈએ તેમાં જો ભૂલચૂક થાય, અને એવી ભૂલ તો ઘણી વાર થતી, તોપણ એજ વલે."

એક દિવસ બધા તેની આસપાસ એકઠા થયા અને પોતપોતાનાં વીતકની કથા કહેવા લાગ્યા. નેપોલિયન અત્યારસુધી પોતાના ઉપર ગુજરતું દુઃખ અને અપમાન મૂંગે મોઢે સહન કરી રહ્યો હતો; પણ પોતાના સોબતીઓની વિટંબણાઓની વાત સાંભળી તેનું લોહી ઉકળી આવ્યું. બ્રિટિશ પ્રધાનોને આપવા માટે તેણે એક લાંબો ખરડો તૈયાર કરાવ્યો અને નૌકાધિપતિ કૉકબર્નના હાથમાં આપ્યો. તેમાં તેણે પોતાના ઉપર ગુજરતી સઘળી વિટંબણાઓનું બ્યાન કર્યું. તેણે જણાવ્યું કે હું ઈંગ્લંડની ન્યાયબુદ્ધિ ઉપર વિશ્વાસ મૂકીને રશિયા કે આસ્ટ્રિયાને શરણે ન જતાં ઈંગ્લંડનો આશ્રય લેવા આવ્યો હતો. જો તમે મને તમારો કેદી સમજતા હો તોપણ સુધરેલા દેશોએ લડાઈના કેદીઓ તરફ કેમ વર્તવું તેના કાયદા ઘડાયા છે, તેમાંનો એકે તમે પાળ્યો નથી અને લડાઈ પૂરી થયા પછી તો મને કેદ કરી રાખવાનો તમને અધિકારજ નથી. આના કરતાં તો જંગલી પ્રજાઓ પોતાના કેદીઓને મારી નાખે છે તેમ મને મારી નાખ્યો હોત તો મારા તરફ વધારે ન્યાય અને દયા બતાવ્યાં કહેવાત; એવા મૃત્યુને આવી નિર્દય કેદને મુકાબલે હું આશીર્વાદરૂપ માનત. ખ્રિસ્તી ધર્મની પહેલી આજ્ઞા એ છે કે ભારેમાં ભારે દુઃખ પડે તે સહન કરવું પણ પોતાના દુઃખી જીવનને પોતાને હાથે પળવાર પણ ટુંકું ન કરવું. આ સિદ્ધાંત પ્રમાણે હું વર્ત્યો છું એમ હુ ગર્વ સાથે જાહેર કરૂં છું; પણ જો બ્રિટિશ પ્રધાનો મારા તરફ આવો અન્યાય અને જુલમ ચાલુ રાખશે તો પછી તેઓ મને મારી નાખે એમાંજ મારે સુખ માનવું પડશે

એમ કરતાં અક્ટોબર માસની આખર આવી. તેમના ઉપરના ઉપદ્રવોમાં અજાયબ રીતે વધારો થવા લાગ્યો હતો. દરરોજ તેમને માટે નવા નવા નિયમો ઘડાતા અને નવી નવી આજ્ઞાઓ નીકળતી. અંગ્રેજ અમલદારોના મનમાં એકજ ભૂત ભરાઈ ગયું હતું કે રખેને નેપોલિયન નાસી જાય! તેના મકાનની આસપાસ સંત્રીઓનો પહેરો હતો. આખા ટાપુની આસપાસ લડાયક વહાણોનો કાફલો ઘુમતો હતો અને તે ટાપુ પણ પાસેમાં પાસેના દેશથી એક હજાર માઈલ દૂર હતો. છતાં યૂરોપના રાજાઓને આ એકલા, નિ.સહાય, નિઃશસ્ત્ર કેદીનો હમેશ ડર રહેતો એજ તેના ચારિત્ર્યની અપૂર્વ ભવ્યતાનો પૂરાવો છે. તેઓ સારી પેઠે જાણતા હતા કે તમામ રાજ્યોની જુલ્મથી મતમ થએલી પ્રજા તેના એક શબ્દથી હર્ષોન્મત્ત બની જશે.

કસરત અને ખુલ્લી હવા વગર તેની તબીયત બગડતી હતી; પણ નિયમ એવો હતો કે તે ફરવા નીકળે ત્યારે તેની સાથે એક અંગ્રેજ અમલદાર હોવોજ જોઈએ.

આથી કરાળીને તેણે ફરવા જવાનું માંડી વાળ્યું હતું તે કહેતો કે જે કરવું તે ખુશી અને તુલના કરીને કરવું જે ખુશી હવા અને કસરતના આનંદ કરતાં મારા પહેરેગીરની હાજરીથી મારા જીવને વધારે સંતાપ થતો હોય તો એ આનંદ જતો કરવો. લા કાસાસે અંગ્રેજ અમલદારને પણ જ વિવેકથી આ હકીકત સમજાવી. તેને પણ દયા આવી. તેણે કહ્યું કે હું મારા પોતાના જોખમે એમને ફરવા જવા દઉં પણ એવી ગેરવાજબી મહેરબાનીનો લાભ લેવા નેપોલિયને ના પાડી, અને ઘોડા પાછા મોકલાવ્યા.

નવેમ્બરની ૧૦ મી તારીખે તે લા કાસાસ સાથે પગે ચાલીને ફરતો હતો. જે અંગ્રેજ ગૃહસ્થે તેને પોતાના ઘરમાં રાખ્યો હતો તેની સ્ત્રી તથા એક અંગ્રેજ બાઈ જે મુંબઈથી વિલાયત જતાં ત્યાં ઉતરી હતી તેમની સાથે તે વાત કરતો હતો એવામાં પુષ્કળ ભારે બોજો ઉંચકીને ઉંચા ઢોળાવ ઉપર અત્યંત મુશ્કેલીથી ચડતા કેટલાક ગુલામો આવતા દેખાયા. પેલી અંગ્રેજ સ્ત્રીએ તેમને ચીડવાઈને વેગળા રહેવા કહ્યું પણ નેપોલિયન તેમને રસ્તો આપવા એક બાજુએ ખસી ગયો અને બોલ્યો, "તેમના માથા ઉપરના બોજાને માન આપો." મુંબઈથી આવેલી સ્ત્રી જેણે એમ જ સાંભળ્યું હતું કે નેપોલિયન દૈત્ય જેવો છે તે તો આ બનાવ જોઈને ચકિત જ થઈ ગઈ. તેણે પોતાની બહેનપણીને ધીમે અવાજે કહ્યું, "કેવો એનો ચહેરો અને એનો ઉમદા સ્વભાવ! મેં ધાર્યું હતું તે કરતાં તો બધું જૂદું જ નીકળ્યું!"

નવેમ્બરની ૨૫ મી તારીખની નોંધમાં લા કાસાસ લખે છે કે "શહેનશાહની તબીયત ઠીક લથડી ગઈ છે. કેટલાક દિવસ થયાં તો ચાનુ મંદવાડ ભોગવે છે અને કેદી તરીકેની તેની એકસરખી રમતહીન જિંદગીની તેના શરીર ઉપર માઠી અસર થવા લાગી છે. લોકો માને છે તેવું તેનું શરીર કાંઈ બહુ મજબૂત નથી. શરદીની અસર તો તેને હમેશ રહ્યા જ કરે છે. સાધારણ બનાવોનો પણ તેના શરીરને ધક્કો પહોંચે છે. રંગની વાસથી પણ તેની તબીયત બગડી આવે છે. તેના ખાવામાં અમુક ચીજ આવી હોય અથવા ઘરમાં સહેજસાજ ભેજ હોય તો તેની પણ તેના શરીર પર ઘણી માઠી અસર થાય છે. તેનું શરીર લોખંડ જેવું મજબૂત છે એવું લોકોમાં કહેવાય છે તે ખોટી વાત છે. તેનું બધું બળ તો તેના મનમાં જ રહેલું છે. સ્વદેશમાં અને સ્વદેશ બહાર તેણે કેવો લાગટ અને ભારેમાં ભારે પરિશ્રમ સહન કર્યો હતો એ તો જાણીતી વાત છે. કોઈ પણ રાજ્યકર્તાએ આવો શારીરિક પરિશ્રમ નથી ઉઠાવ્યો. મેં તેને રાજ્યકાર્યમાં કે ધારાસભામાં આઠ કે નવ કલાક સુધી લાગટ કામ કરતો જોયો છે અને ત્યાંથી જ્યારે તે ઉઠતો ત્યારે જાણે કાંઈ જ કામ કર્યું ન હોય એવું તેનું મગજ તાજુંને તાજું જ હતું. મેં તેને સેન્ટ હેલેનામાં પણ લેશમાત્ર થાક્યા વગર અથવામાં અથવા વિષયનાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરતો જોયો છે. માણસ

જાત ઉપર પડી શકે એવી ભારેમાં ભારે વિપત્તિઓનો ઘસારો તેણે વિનાક્ષોભે સહન કર્યો છે; પણ આ બધાંએ કામ તેના શરીરની નિર્બળતા છતાં કેવળ મનોબળને પ્રતાપેજ તે કરી શક્યો છે."

"શહેનશાહનો આહાર અતિ અલ્પ છે. તે ઘણીવાર કહે છે કે માણસ ઘણું ખાઇને માંદા પડે છે, પણ થોડું ખાવાથી માંદા પડયા હોય એવું મેં કદી સાંભળ્યું નથી. બીજે દહાડે સારી ભૂખ લાગે એટલા માટે કોઇ કોઇ વાર તે ચોવીશ કલાકના ઉપવાસ કરે છે. તેની નિદ્રા પણ અતિ અલ્પ અને અનિયમિત છે. ઘણીવાર તે સવારમાં વહેલો ઉઠીને લખવાવાંચવામાં રોકાય છે અને પછી પાછો સુઇ જાય છે."

"શહેનશાહને દવા ઉપર શ્રદ્ધા નથી, અને પોતે કદિ દવા લેતો નથી. તેણે પોતાને માટે વ્યાધિ મટાડવાની નવીન રીત શોધી કહાડી છે. તે એ છે કે જે કારણથી શરીર બગડયું હોય તેનાથી તદ્દન ઉલટી રહેણીકરણી રાખવી, એટલે કુદરતનું સમતોલપણું પાછું આવી જાય છે એમ તે માને છે. દાખલા તરીકે જો અમુક વખત આળસમાં ગયો હોય તો કાં તો આખો દિવસ તે શિકાર કરતો અથવા તો દોડતે ઘોડે સાઠ સાઠ માઇલ ફરી આવતો. એને જો એમ લાગતું કે શરીરને ઘણો શ્રમ પહોચ્યો છે તો ચોવીશ કલાકસુધી પૂરેપૂરો આરામ લેતો. તે કહેતો કે કુદરતે મને બે ગુણ બક્ષેલા છે-એક તો જ્યારે મારે આરામની જરૂર હોય ત્યારે ગમે ત્યાં અને ગમે તે વખતે હું ઉંઘી શકું છું અને બીજું એ કે ખાવા-પીવામાં લેશમાત્ર પણ ભૂલ થાય છે તો તરત મારૂં જઠર મને ચેતવી દે છે."

એકવાર તેણે વાતચીતને પ્રસગે કહ્યું હતું કેઃ—

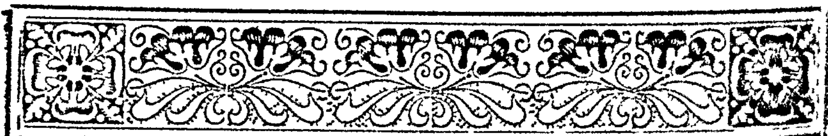
"મને દવા ઉપર જરાએ આકીન નથી. મારે માટે તો ઉપવાસ અને ઉષ્ણ-સ્નાન બેજ ઔષધ પૂરતાં છે. છતા બીજા ધંધા કરતાં વૈદોમાટે મને વધારે માન છે; કારણ કે તેમનો ધંધો વકીલની માફક એક બીજાને લડાવી મારવાનો નથી; પણ માણસને સુખ આપવાનો છે. વકીલાતનો ધંધો મનુષ્ય સ્વભાવને બગા-ડયા વગર રહેતોજ નથી. જેને વારવાર સાચાને જૂઠું કહેવાની ટેવ પડે અને અવળો ઈન્સાફ થાય ત્યારે જે રાજી થાય તે કદિ સત્યાસત્યની પરખ કરી શકતોજ નથી."

જે ગૃહસ્થે તેને પોતાના ઘરમાં આશ્રય આપ્યો હતો તેને ત્યાં એક હબસી ગુલામ હતો. તેનો ઇતિહાસ તેણે પૂછી લીધો અને તેને સુખી કરવાની તેને પ્રબળ ઈચ્છા થઇ આવી. તે મલાયાનો વતની હતો અને ત્યાંથી અંગ્રેજ ખારવાઓ તેને પકડી લાવીને અહિં વેચી ગયા હતા. તેની દયાજનક વાત સાંભળીને શહેનશાહને બહુ દયા આવી. ગુલામ પણ તેના તરફ વહાલ રાખતો અને તેની સાથે વાતો

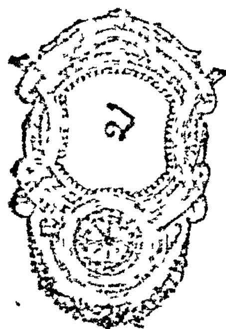
કરવા આવતો તેઓ બેઉ કેદી હતા—શહેનશાહ અને ગુલામ!

એકવાર આ ગુલામવિષે તે લા કાસાસ સાથે વાત કરતો હતો તે વખતે તેણે કહ્યું, "તમે ધારો છો કે હું અને તે ગુલામ બેઉ એકસરખા કેદી છીએ, પણ મારામાં અને તેનામાં ઘણો ફેર છે તેના કરતાં મારા ઉપર જુલમ વધારે થયો હશે પણ મારી સહનશક્તિ પણ વધારે છે તેના જેટલું આપણુંને શારીરિક દુઃખ નથી અને જો તેવું દુઃખ દેવાનો અખતરો કરવામાં આવે તો આપણામાં એટલું આત્મબળ છે કે આપણા ઉપર જુલમ કરનારાઓના પ્રયત્નો આપણે જરૂર નિષ્ફળ કરી મૂકીએ બીજું આપણી હાલની સ્થિતિમાં પણ એક વિશેષ ખુબી છે આખા જગતની આંખ આપણા ઉપર છે આપણે માટે કરોડો માણસો સહાનુભૂતિ રાખે છે અને તેમના હૃદયની શુભેચ્છાઓ આપણા તરફ વરસી રહી છે વળી જો હું મારો એકલાનોજ વિચાર કરું તો કદાચ હું આ સ્થિતિમાં આનંદ માની લઉં મારી કારકીર્દીમાં વિપત્તિનો અભાવ હતો જો હું રાજ્યાસન અને મારી અસલની સત્તા ભોગવતોજ મરી ગયો હોત તો ઘણા મને પૂરેપૂરા ઓળખીજ ન શકત, પણ આજે વિપત્તિએ તે પડદો ખોલી નાખ્યો છે અને હું જેવો છું તેવો જગતની નજરે પડું છું"

શહેનશાહે તે ગુલામને છોડવવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડયો પણ સેન્ટ હેલેનાના વડા અધિકારીએ જવાબ આપ્યો કે જનરલ બોનાપાર્ટ આ કામ કરીને આપણી હકુમતી કોમને આભારી કરવા માગે છે માટે હું તે નહિ થવા દઉં આ જવાબથી શહેનશાહ આશ્ચર્ય પામ્યો નિરાશ થયો અને બિચારો ગુલામ જિંદગીસુધી ગુલામનો ગુલામજ રહ્યો.

प्रकरण ७० मुं—लोंगवुडमां पहेलुं वर्ष

મ્સ ટાઉનથી ત્રણ માઇલ દૂર આવેલું જીર્ણ થઇ ગએલું ઘર જેની વાત આગલા પ્રકરણમાં આવી ગઇ છે તેનું નામ લોંગ-વુડ હતું. તે હવે દુરસ્ત થઇ ગએલું હોવાથી નેપોલિયન સને ૧૮૧૫ ના ડિસેંબરની ૧૦ મી તારીખે ત્યાં રહેવા ગયો. ઘર સાંકડું હતું તેથી તેના કેટલાક સોબતીઓને ઘર બહાર તંબુમાં તથા કેટલાકને એથીએ દૂર રહેવું પડયું.

અહિં આવ્યા પછી તેમની સતાવણીમાં દરરોજ ઉમેરો થવા લાગ્યો. તેઓ ફરવા જતા ત્યારે ભરી બંદુકવાળા સિપાઇઓ આખે રસ્તે ઉભા રહેતા. અમુક વખત પછી તેમને બહાર નીકળવાની મના હતી. ટાપુના કોઇ પણ રહેવાશી સાથે તેઓને વાત કરવાની પરવાનગી ન હતી. સમુદ્રકિનારે જવું એ તેમને માટે ગુન્હો હતો. શહેનશાહની બારી નીચે પણ સંત્રીનો પહેરો તો ખરોજ. જતી આવતી વખતે પહેરેગીરને કહેવાના શબ્દોમાં વારંવાર સુધારા વધારા થયાજ કરે. શહેનશાહના સોબતીઓ બબડતા, પણ તે પોતે એવી પ્રૌઢ શાંતિથી સહન કરતો કે તેને થતા એકે એક અન્યાય અને અપમાનની કથા તેના જીવનચરિત્રના સુંદરમાં સુંદર પ્રકરણનો વિષય થઇ પડે. સેન્ટ હેલેનામાંજ તેના ચારિત્ર્યનાં ખરેખરાં આદરણીય લક્ષણો બહાર નીકળ્યાં હતાં.

એક અંગ્રેજ ગૃહસ્થે તેને કહ્યું કે આપને માટે જે જે વાતો અમારાં છાપાંમાં ફેલાઇ છે તે બધી હું સાચી માનતો, તેમ આજે તે પાપના પ્રાયશ્ચિત તરીકે આપની આગળ કબૂલ કરૂં છું. તેણે કહ્યું, 'હું માનું નહિ તો શું કરૂં? અમારાં વર્તમાનપત્રો અને પુસ્તકોમાં બધે એની એજ વાત! [illegible] જ નિર્માયલું! એક પણ મનુષ્ય આ વાતને જુઠી ન પાડે.'

નેપોલિયને તેના [illegible] હસીને કહ્યું કે 'આ [illegible] [illegible]

કરી રહ્યું છે. આ જમાનાના રાજા મહારાજાઓ અને કવિઓની મન માને તેવી ઉપમાઓ જેવાં તેવાં કહીને આવા અન્યાયી હાથમાં સાંપી છે. આ જમાનાની વિરૂદ્ધ તેમાંથી નીકળતા મળશે અને મારો આત્મા હવે ધીમે ધીમે પોતાને સ્પષ્ટ દેખાતું જાય છે. પોતાના વખતમાં મને ન્યાય આપવો એ યુરોપમાં એક ફેશન થઈ પડશે, અને મારા દુશ્મનો અથવા મૂર્ખાઓજ મારા શત્રુ રહેશે. નવી માગણી કરવા બાબત જ્યારે ફ્રાન્સમાં ફરિયાદ કરવામાં આવ્યા છે, જ્યાં મે બનાવેલી ઇમારતો અને સ્થાપેલી જાહેર સંસ્થાઓ ભવિષ્યની પ્રજા આગળ મારો ઇતિહાસ આગળી જેવો ચોખ્ખો બતાવી આપશે.

સેન્ટ હેલેનાના અંગ્રેજ સિપાઈઓ અને ખલાસીઓ તેના ઉપર ફિદા હતા. એક અંગ્રેજ ખલાસી, પહેરેગીર ન જોઈ શકે તેવી રીતે તેનું દર્શન કરી ગયો અને બોલ્યો "બસ, હવે હું નિરાંતે મરીશ. ઈશ્વર નેપોલિયનને વધારે સુખ આપો એવી મારી પ્રાર્થના છે." આવા બનાવ તો ઘણીવાર બનતા. કોઈ તેને માટે ફૂલના ગુચ્છા પણ ગૂંથી ગૂંથીને મોકલી દેતા. એક ખલાસીની આંખમાંથી તેને જોતાંજ પ્રેમાશ્રુ નીકળી પડ્યાં અને તેણે તેના સાથીને કહ્યું "તે વહાલા જિગરને કહેજે કે એને લીધે પણ દુઃખ થાય એ દુઃખ નથી ખમતો. એને સુખ મળો એવી મારી પ્રાર્થના છે. અમે બધા એમજ ઇચ્છીએ છીએ. ઈશ્વર એને લાંબું આયુષ્ય અને તંદુરસ્તી બક્ષો!"

લોંગવુડની આસપાસ અડધા કલાકમાં જવાય એટલા અંતર સુધીજ નેપોલિયનને પહેરેગીર વગર ફરવાની છૂટ હતી. અંગ્રેજ અમલદારો સાથે રાખ્યા વગર એથી વધુ દૂર આ નાના ટાપુના કોઈ પણ ભાગમાં જવાની તેને મનાઈ હતી. આથી તેની લાગણી ઘણી દુખાતી અને તે ફરવા જવાનુંજ છોડી વાળતો. તેના સોબતીઓએ નૌકાધિપતિને ઘણીએ વિનતી પણ તેણે આ અપમાનજનક નિયમને ઢીલો નજ કર્યો. નેપોલિયનને ઘણું લાગી આવ્યું અને ઠરાવેલી સીમા કરતાં આગળ જવુંજ નહિ એવોજ તેણે નિશ્ચય કર્યો. આવા અપમાનથી તેમજ જિંદગીની જરૂરીઆતો પણ નહિ મળવાથી તેની તબીયત બગડવા લાગી હતી.

×૨૫ મી જાન્યુઆરી "બોનાપાર્ટનો છુપો ઇતિહાસ" એ નામનું એક પુસ્તક તેના હાથમાં આવ્યું. એ જૂઠું અને અતિશય બીભત્સ નિંદાથી ભરપૂર હતું તોપણ તે હસતો ગયો અને વાંચતો ગયો. તેની પોતાની માની હલકી નિંદા જે તેમાં કરી હતી તે વાંચતાં તેનાથી ન રહેવાયું. પોતાના વ્યભિચારનો હેવાલ વાંચીને તેણે કહ્યું કે 'આખી દુનિયા જાણે છે કે મે તો નીતિનો ફેલાવો કર્યો છે. વ્યભિચાર તરફ મારું સ્વભાવથીજ વલણ નથી અને હોત તોપણ મારે માથે

× આ અવતરણો લા કાસાસ અને ઓ મીરાની રોજનીશીમાંથી લીધેલાં છે

એટલાં બધાં કામ હતાં કે તે સંબંધી વિચાર કરવાની મને ફુરસદ પણ ન હતી.

૧૧ મી માર્ચ. કેઈએ તેને આજના દિવસની યાદ દેવડાવી ત્યારે તેણે ઉત્તરમાં કહ્યું કેઃ—

"ગયે વર્ષે તો હું આજે લિપ્‌સીઆમાં હતો. રાજાઓ અને લોકો બેઉ મારાથી ડર્યા અને યૂરોપમાં સુલેહ અને સમતા જાળવવા માટે મારૂં રાજ્ય બહુજ જરૂરનું છે તે એ બેઉથી નજ સમજાયું. તેમણે એ મોટી ભૂલ કરી છે અને તેમને સોસવું પડશે."

"રાજાઓને શાની બીક હતી? શું તેમને એવી ધાસ્તી હતી કે હું રાજ્યવિપ્લવકારી વિચારો ફેલાવીને તેમનાં રાજ્યાસન ઉથલાવી નાખીશ; કેટલીએ વાર તેમનાં રાજ્યો મારા હાથમાં આવ્યાં હતાં. પ્રજાસત્તાક રાજ્ય માટે તેમની રૈયત માગણી કરતી પણ મેં તેમને ઉત્તેજન આપ્યુ ન હતું. જો મેં તેમ કર્યું હોત તો અત્યારે પણ હું રાજાજ હોત અને તેઓ ક્યારનાએ રાજ્યાસન વગરના થઈ ગયા હોત. કાં તો રાજાને રૈયત પોતાનો ધર્મ બજાવવાની ફરજ પાડે અથવા તો રાજાની મારફતે પ્રજા પોતાનું કલ્યાણ સાધે. આ બેમાંથી બીજો રસ્તો મને ઇષ્ટ લાગે છે. કારણ કે **એકવાર પ્રજાનું બળ પ્રકટ થયા પછી તે ક્યાં જઈને અટકશે તે કહી શકાતું નથી.**"

"મેં રાજાઓને અને ઉમરાવોને નિર્ભય કર્યા હતા. આજે હું જતાં એ બેઉની સ્થિતિ જોખમમાં છે. મેં લોકોની સત્તા અને તેમના વાજબી હક્ક કાયમને માટે મર્યાદિત કરી લીધા હતા. આથી રાજા અને પ્રજા બેઉની તકરારોનો નિવેડો આવી ગયો હતો. હવે બેઉએ પોતપોતાની મર્યાદા તોડી છે અને હવે પાછો એ ઝગડો નવેસરથી શરૂ થવાનો છે. તેઓ ધારતા હશે કે હવે સુલેહશાંતિ થઈ ગઈ છે પણ ખરૂં જોતાં એકજ તણખો પડતાં આખા યૂરોપમાં દાવાનળ સળગી ઉઠે એવી સ્થિતિ અત્યારે છે."

૧૦ મી એપ્રિલ. યૂરોપથી એક વહાણ આવ્યું તેમાં વર્તમાનપત્રો પણ આવ્યાં હતાં. તેની અંદર ફ્રાન્સમાં વધતા જતા અસંતોષની ખબરો હતી. આ સમાચાર વાંચતાં નેપોલિયન ઘણો ઉશ્કેરાઈ ગયો, અને બોલ્યો કે "સ્વતંત્રતાના વિચારો કદિ દબાયજ નહિ. ઉદાર વિચારો ઇંગ્લંડમાં ઉગ્યા છે; અને અમેરિકામાં અજવાળું પાડે છે પણ ફ્રાન્સમાં તો પ્રજાએ તેમને પોતાના કરી લીધા છે; અને એ ત્રણ દેશની બનેલી દીપમાળામાંથી આખા જગતને અજવાળે એટલો પ્રકાશ નીકળે છે. જતે દિવસે એ વિચારો દરેક પ્રજાના ધર્મ, અને નીતિનું સ્થાન લેશે અને સામા પક્ષવાળા ગમે તેટલાં ફાંફાં મારે તોપણ તે મારા નામની સાથે અવિચ્છિન્નપણે જોડાયલા રહેશે. કારણ કે એ રોશની મેંજ સળગાવી અને મેંજ તેને

પવિત્ર કરી એની કોઇથી ના નહિજ પડાય ”

૧૭ મી એપ્રિલ સેન્ટ હેલેનાનો નવો સુબો સર હડસન લો આજે મુલાકાતે આવ્યો તેનો દેખાવ કંટાળો ઉપજાવે એવો છે તેના ગયા પછી શહેનશાહે કહ્યુ, એ દેખાય છે તો ઘણોજ ભયંકર અને એનો ચહેરો પણ દુષ્ટ માણસના જેવો લાગે છે, પણ અ ચારથી આપણે અભિપ્રાય ન બાંધવો ”

૧૮ મી એપ્રિલ સર હડસન લોએ નેપોલિયનના તમામ ગોઠતીઓને એક કાગળ વચાવ્યો જેમા લખ્યુ હતું કે તેમને સ્વદેશ પાછા જવુ હોય તો જવાની છુટ છે, પણ જો આ બેટ ઉપરજ રહેવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો હોય તો તેમણે લખી આપવુ પડશે કે શહેનશાહના ઉપર જે જે પ્રકારના જાપ્તા રાખવામા આવશે તે બધા અમે સહન કરવા કબૂલ છીએ એનો અર્થ એવો હતો કે જીવતા સુધી તેમણે અનેક પ્રકારનાં જુલમ, અપમાન સહન કરવાં છતાં તેમણે બધાએ તરતજ એ કરારનામા ઉપર સહીઓ કરી દીધી

૧૨ મી ને સર હડસન લો અને નેપોલિયનના ગોઠતીઓ વચ્ચે દિવસે દિવસે કચવાટ વધવા લાગ્યો.

૧૬ મી મે સર હડસન લો લોંગવુડ આવ્યો અને બોલ્યો કે મારે જનરલ બોનાપાર્ટને મળવુ છે ઘણા વખત સુધી બેઉ વચ્ચે કાંઇક સભાષણ ચાલ્યુ તેના ગયા પછી નેપોલિયને કહ્યુ —“ અમારે બેને ખૂબ ગરમાગરમ તકરાર થઇ મારો મિજાજ પણ હાથમાં ન રહ્યો. તેમણે (બ્રિટિશ સરકારે) મારે માટે જેલરના કરતાં પણ વધારે ખરાબ માણસ મોકલ્યો છે તે પૂરેપૂરો જમાદાર છે × × × × બસ, તેઓ જરૂર મારો અતજ લાવશે ”

૨૮ મી મે આજે શહેનશાહ ઘોડે બેસીને ફરવા ગયા હતા રસ્તામાં અંગ્રેજ લશ્કરની છાવણી આવી. સિપાઇઓ તો જોતાંજ તેની આસપાસ વીંટળાઇ વળ્યા તેણે એ સબંધમાં કહ્યુ, ‘મને જોઇને જેના દિલમાં માન પેદા ન થાય એવો કોઇ પણ દેશનો સિપાઇ હોયજ નહિ. સિપાઇઓને ઇંગ્લેંડનુ તહોમત પોતાના ઉપર ન આવે તે માટે તેણે એ પછીથી એ છાવણી તરફ જવાનુ છોડી દીધુ

૧૮ મી જુન. આજે વૉટર્લુના સગ્રામની એક વર્ષ પૂર્ણ થયુ એ વાત યાદ આવતાં શહેનશાહના મુખ ઉપર શોકનુ વાદળુ છવાઇ ગયુ તેમણે ધીમે અને અતિ ગભીર અવાજે કહ્યુ નહિ સમજી શકાય એવા આફતનો [illegible] અપૂર્વ નસીબનો [illegible] [illegible] [illegible] પ્રતિકૂળ પ્રારબ્ધ [illegible] [illegible] [illegible]

૧૮ મી ઓગસ્ટ આજે [illegible] સર હડસન લો નેપોલિયનને મળવા આવ્યા [illegible] [illegible] શહેનશાહ પણ [illegible] જુલમ

અને અપમાન વેઠી વેઠીને એવો કાયર થઇ ગયો હતો કે આજે તેનો ક્રોધ કાબુમાં ન રહ્યો. હડસન લોએ તેને કહ્યું કે તમારા ખર્ચ માટે તમારે વરસ દહાડે ત્રણ લાખ ફ્રાન્ક આપવા અને તમારા ઘરખર્ચમાં ઘટાડો કરો. નેપોલિયને પોતાના માટે બિનજરૂરી અને અપમાનભરેલા જાપ્તાના નિયમો બાંધવા માટે ગવર્નરને ખૂબ ખખડાવ્યો. બેઉ જણ એક બીજાથી વધારે ખીજવાઇને છૂટા પડયા.

બીજે દિવસે સર હડસન લો ડૉ૦ ઓ'મીરાને કહેવા લાગ્યો કે "તમે જનરલ બોનાપાર્ટને કહી દેજો કે તેના સુખ અને આરામનો આધાર માત્ર મારી મહેરબાની ઉપર છે. જો તે આ રીતે મારૂં અપમાન કર્યા કરશે તો મારી સત્તા કેટલી છે તેની તેને ખબર પાડી દઇશ. તે મારો કેદી છે અને જેવી તેની ચાલચલગત તેવી રીતે તેની સાથે વર્તવાનો મને અધિકાર છે. હું તેની અક્કલ ઠેકાણે લાવી દઇશ. તેણે લાખો માણસોની ખુવારી કરાવી છે અને છૂટે તો ફરી પાછો તેમજ કરે."

૩ જી સપ્ટેંબર. રાજ્યવિપ્લવવિષે વાત કરતાં નેપોલિયને કહ્યું:—"રાજ્યવિપ્લવ એ ઈશ્વરના શાપથી પ્રજાના ઉપર પડનારી મોટામા મોટી આફત છે. સમાજમાં એક પ્લેગરૂપ છે. સમાજનું ખરૂં સુખ તો પ્રજાનો દરેક વર્ગ એક બીજાને સુખ આપે અને લે અને સમાજનું બંધન સુવ્યવસ્થિત રહે તેમાંજ રહેલું છે. હું ગરીબોને માટે દરવર્ષે લાખોની રકમ ખરચતો હતો; તોપણ ફ્રાન્સ ૧૭૮૭ની સાલમાં હતું; તેના કરતાં વધારે નિર્ધન રહ્યું છે. એનું કારણ એ છે કે રાજ્યવિપ્લવ ગમ તેટલો ડહાપણપૂર્વક કર્યો હોય તોપણ પ્રજા શરીરને તેથી એટલો આંચકો લાગે છે કે તેની ઉત્પાદક શક્તિનો નાશ થઇ જાય છે અને ઘણે વર્ષે તે કાંઇક ઠેકાણે આવવા લાગે છે. ફ્રાન્સની રાજ્યક્રાન્તિ એ આખા પ્રજા શરીરને લાગેલો ભયંકર આંચકો હતો અને વિસુવિયસ જ્વાળામુખીના પ્રચંડ ઉત્થાનના જેવી તેની અસર વ્યાપક અને અનિવાર્ય હતી. જયારે સમાજમાં વ્યાપી રહેલી સૂક્ષ્મ અસરો પરિપક્વ થાય છે ત્યારેજ રાજ્યક્રાન્તિ ભભુકી નીકળે છે."

"જો બુર્બોન રાજાઓ એમ સમજતા હોય કે તેઓ ગાદીઆસન ઉપર સુદૃઢ-સ્થપિત થઇ ગયા છે, તો તે તેમની મોટી ભૂલ છે. હું તો વખતે ફરીથી ગાદી ન પામું પણ એટલું તો ચોક્કસ જાણું છું કે જો રાજ્યદંડ ફ્રાન્સના શત્રુઓએ તેમના હાથમાં મૂક્યો છે તેમને [illegible] વગર નહિ રહે. [illegible]
[illegible] તેમનું [illegible] એમ [illegible]

સર હડસન લો એ નેપોલિયનને ખબર આપી કે તમારા ખર્ચમાં [illegible]
[illegible]

બ્રિટિશ પ્રધાનોની નજરમાં આવે તે રીતની લેખ લખે અને ખબરદાર કરવા દેવા જેવું કાંઈ ન બને તો તે જપ્ત કરવું અને આવે તેમાં કંઈ જ ન લાગે, તો તું મારો બ્રિટિશ મિત્ર છે એમ માની લઈશ. ગ્રહણ કરવાને તૈયાર થઈ તેણે પોતાના તરફથી વચન આપ્યું કે એ પત્રોમાં નાણાં સિવાય બીજી બાબતને લગતો પત્રવ્યવહાર નહિ કરે, પણ હડસન લોએ ના પાડી અને કહ્યું કે ખર્ચ પરત્વેના પત્રોવ્યવહાર દ્વારા રહસ્ય-તકરાર થશે. હડસન લો એકેનો બે નજર થયો. કાઉન્ટ મોન્થોલોને તે પરથી સમજાવ્યો કે હકીકતમાં બ્રિટિશ સરકાર તેની પોતાની મિલકત વાપરવા દેતી નથી અને તેથી કરીને ઘરખર્ચ ચલાવવાને માટે તેના પાસે સોનારૂપાનાં વાસણ રહ્યાં છે તે વેચી નાખવા પડશે. ખરેખર દર મહિને વાસણો વેચાતાં ગયાં અને ૭ નોકરને રજા આપીને ખર્ચ કમી કરવો પડ્યો.

તેણે એકવાર ડૉ૦ ઓમીરાને કહ્યું કે "મને તમારા દેશના (ઈંગ્લંડના) પ્રધાનોની રીતભાતમાં કાંઈ સમજ નથી પડતી. તેઓ દર વર્ષે મારી પાછળ આઠ લાખ ફ્રાન્ક ખર્ચવાનો દેખાવ કરે છે અને અહિં તો મને તેઓ તેઓને ખાવાની અને નોકરોને રજા આપી મૂકવાની ફરજ પાડે છે ! એક બાજુએ નકામો ગંજાવર ખર્ચ કરવાનો ડોળ અને બીજી બાજુએ જોતાં જોતાં પણ શોધ્યો ન જડે એવી નીચતા અને સાંકડું મન ! મારા કાગળ સીલબંધ ન જવા દે તો એવો કોણ મૂર્ખ હોય કે બુર્બોન કુળની આંખે ચડવા અને પોતાની મિલકતને જોખમમાં નાખવા તેનો મોકલવાનું આપે. વળી એકવાર જો પ્રધાનોએ મને એનેસ્થેશિન વહાણમાં લૂંટી લીધો. તેઓ જો જાણે કે મારી ખાનગી મિલકત અમુક ઠેકાણે છે તો તેઓ લૂંટી લીધા વગર રહે_પણ ખરા ! પણ તેઓ આટલા ખર્ચનો ડોળ શા માટે કરે છે તે હું સમજું છું. એ લોકો ઈંગ્લંડની પ્રજાને કહે છે ત્યાંના લોકો આટલા મોટા ખર્ચના આંક જુએ અને મારે માટે સરસામાન તૈયાર કરાવવાની ખોટી ધમાલ જુએ એટલે એમ જાણે કે હું અતિ સુખમાં છું. જો તેઓ એમ જાણે કે મને અહિં આવી વિટંબણા પડે છે, અને તેમની જાતીય પ્રતિષ્ઠા ઉપર કલંક લાગે છે, તો તેઓ તે સાંખી ન રહે."

ત્રણ મહિનાની અંદર રૂપાના દોરવાળા વાટકા સિવાય બધાં કિંમતી વાસણ વેચાઈ ગયાં અને હવે તેને સાધારણ ઘરમાં વપરાતા ધાતુના વાસણમાં ખાવાનો વખત આવ્યો. આથી તેના મન ઉપર એટલી બધી માઠી અસર થઈ કે અનાજનો કોળીઓ પણ તેને ગળે ઉતરતો નહિ.

આખરે સર હડસન લોની ખફગી નરમ પડી. આ વાતને આટલી હદ સુધી લઈ જવા માટે તેણે દિલગીરી બતાવી અને કહ્યું કે લૌંગવુડમાં પુષ્કળ સોનું છે એવી મારી સમજ હોવાથી મેં આવું પગલું ભર્યું હતું અને 'જો મને ખબર હોત

કે જનરલ બોનાપાર્ટને સામાન્ય માણસ વાપરે એવા વાસણમાં ખાવું પડશે તો એક પણ થાળી વેચાવા ન દેત.”

શહેનશાહને નાણાંની અતિશય તંગી વેઠવી પડે છે એવું જ્યારે તેના મિત્રો અને સગાંએ જાણ્યું ત્યારે તેમણે લખ્યું કે અમારી પાસે જે કાંઇ છે તે સર્વ તમારૂંજ છે. તેની માતા, જોસેફ, હૉર્ટેન્સ, પાઉલાઇન, જેરોમ, લૂઇ, બધાંએ લખ્યું કે અમારી પાસેથી જેટલું જોઇએ તેટલું નાણું મંગાવી લેજો.

આ પ્રમાણે નેપોલિયનનું સેન્ટ હેલેનામાં પહેલું વર્ષ પૂરૂં થયું. તેને કરવામાં આવતી તરેહ તરેહની પજવણીઓ અને અપમાનોની કથા વિશેષ લખાવવાથી ઘણા વાચકોને દુઃખની લાગણી થાય તેમ છે. એ શોકમય કથા વાંચવા જેવું જેમને હૃદય હોય તેમને માટે સર હડસન લોના સરકારી કાગળોના પૂરાવાસહિત સેન્ટ હેલેનાનાં અનેક સંસ્મરણોની સામગ્રી તૈયાર છે.

प्रकरण ७१ मु—केदनुं वीजुं तथा त्रीजुं वर्ष

હેનશાહની તબીયત હવે દિવસે દિવસે બગડતી ચાલી, અને તે જોઇને તેના સોબતીઓને ઘણો શોક થતો હતો. અંગ્રેજ અમલદારને સાથે રાખ્યા વગર તેને પગે ચાલીને કે ઘોડે બેસીને ફરવાની મના હતી હાથમાં ભરેલી બંદુકો લઇને સંત્રીઓ તેના ઘરની બારીઓ અને બારણાં આગળ રાતદહાડો ઉભાને ઉભાજ રહેતા. જ્યારે અંગ્રેજ અમલદાર સાથે ન હોય ત્યારે ટાપુના કોઇ પણ વતની સાથે તેને બોલવાની છુટ ન હતી. સર હડસન લોએ શહેનશાહના તમામ સોબતીઓએ નીચેના કરારનામા ઉપર સહી કરવીજ પડશે, એવી જીદ લીધી.

"હું નીચે સહી કરનાર આ ઉપરથી જાહેર કરૂં છું કે મારે સેન્ટ હેલેનામાં રહેવું છે અને બોનાપાર્ટના ઉપર જે જે અંકુશ મુકવામાં આવે તે બધા મારા ઉપર મુકાય તોપણ તે સહન કરવા હું રાજી છું."

તેઓ આના કરતાં પણ વધારે આકરી શરતો ઉપર સહી કરવા તૈયાર હતા પણ જે લખાણમાં શહેનશાહના સંબંધમાં ઘણીજ તોછડાઇ વાપરી હોય તેના ઉપર તેઓ સહી નજ કરે. તેમણે સહી તો કરી પણ બોનાપાર્ટને બદલે શહેનશાહ શબ્દ લખ્યો. સર હડસન લોએ કાગળો પાછા મોકલ્યા. અને કહ્યું કે લખાણ છે તેમનું તેમજ રહેવા દઇને સહી કરવી પડશે. તેઓ બધા ગુંચવાયા અને નેપોલિયનના ઓરડામાં ભેગા થયા. તેણે કહ્યું—

મારા તરફ પ્રેમ રાખનારાઓ ઉપર અપમાનનો વરસાદ વરસાવવામાં આવે છે અને હજી પણ તેમાં વધારો થવાનો સંભવ છે તેથી હું જે તે સહન કરી શકતો નથી. બધા અહિંથી જાઓ. હું અહિં એકલોજ રહીશ. તમારા ઉપર આટલો અંકુશ તો છે અને તેમાં વધારો થયાજ કરે છે તે હું જોઇ શકતો નથી. તમે યુરોપ જાઓ અને અહિં મારા ઉપર કેવો ભયંકર જુલમ વરસી રહ્યો છે તે જાહેર કરી દો. હું કમોતે મરવાની તૈયારીમાં છું તેની માહિતી સઘળા લોકોને આપજો, હું

તમને આ પ્રતિજ્ઞાપત્ર ઉપર સહી કરવાની મના કરૂં છું."

પણ સર હડસન લોએ કહેવડાવ્યું કે તમારે માટે વહાણુ તૈયાર છે અને તમારે બધાએ અહિંથી કેપ ઑફ ગુડ હોપ ચાલ્યા જવું. આ જવાબ સાંભળીને તેમના હોશ કોશ ઉડી ગયા. શહેનશાહની સેવા છોડવા કરતાં તેઓ કોઈ પણ જાતનું અપમાન ખમવા રાજી હતા. તેમણે નીચી ગરદને સહી કરી આપી. પછી નેપોલિયને કહેવડાવ્યું કે તમારે મારા નામ સાથે "શહેનશાહ"ની પદવી નજ જોડવી હોય તો મને કર્નલ ડૂરો કે મુરિયોન કે એવું કાંઇ તખલ્લુસ ધારણ કરવા દો. હડસન લોએ જવાબ આપ્યો કે આ બાબત બહુ અગત્યની છે તેથી મારે બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળની મંજુરી મેળવવી પડશે.

આ સંબધી વાત કરતાં નેપોલિયને ડૉ૦ ઓ'મીરાને કહ્યું કેઃ—

"મેં રાજ્યાસન છોડયું પણ શહેનશાહની પદવી છોડી નથી. રાજાઓ હમેશાં એ પદવી પોતાના નામ સાથે જોડેજ છે. સ્પેનના રાજાએ રાજ છોડયું પણ પોતાને રાજા તો કહેવડાવતોજ હતો, પરંતુ તમારા પ્રધાનોને તો એવું કહેવડાવવું છે કે મને રાજ આપવાનો ફ્રેન્ચ પ્રજાને હક્કજ ન હતો; પણ તમારી સરકારે કોને એવો અન્યાય નથી આપ્યો? જ્યૉર્જ વૉશિંગટનને પણ તમે બળવાખોરનો સરદાર કહેતા અને તેના રાજ્યતંત્રને ઓળખવાની પણ ના પાડતા; પણ જ્યારે તેણે તમારા દાંત ભાંગી નાખ્યા ત્યારે સંયુક્ત રાજ્યોને અને વોશિંગટનને તેમનું ખરૂં સ્થાન તમારે ચૂમાઈને આપવું પડયું. તમારા પ્રધાનોનો આવો દુરાગ્રહ ન હોત તો આવી અવસ્થામાં હું પોતાને શહેનશાહ કહેવડાવું એવો હું મૂર્ખ નથી."

૧૮ મી નવેંબર. વળી પાછું સર હડસન લોએ કાંઇ નવું બહાનું ગોતી કહાડયું. લા કાસાસે પૂછયું, "તેનાં આવાં કૃત્યોથી આપનો અંગ્રેજો તરફનો ધિક્કાર ઘણો વધી ગયો હશે!"

શહેનશાહે પ્રસન્ન વદને જવાબ આપ્યો, "જો કોઇ એવી વૃત્તિ રાખે તો તે હલકો અને તિરસ્કારને પાત્ર કહેવાય. હા, એમ કહો કે અમુક અંગ્રેજને માટે વ્યક્તિગત ધિક્કાર વધે. એ વાત ખરી છે. જ્યારે વાત નીકળી ત્યારે કહ્યું હતું કે માણસ—જે ખરેખરો માણસજ હોય તે કદી કોઇને ધિક્કારતો નથી; અને તેનો ક્રોધ પણ માત્ર ક્ષણવારનો—વિજળીના તારના તણખા જેવો હોય છે. ઉંચા પ્રકારનાં કામો કરવા માટે અને અધિકાર ભોગવવા માટે સરજાયલો માણસ હમેશાં પોતાનું કાર્ય, તેનું મહત્ત્વ, અને પરિણામનોજ વિચાર કરે છે."

૨૮ મી નવેંબર. લા કાસાસે હડસન લોને બતાવ્યા વગર એક પત્ર યુરોપ મોકલાવ્યો. તેમાં તેણે શહેનશાહની માંદી હાલતના સમાચાર લખ્યા હતા. આ અપરાધને માટે તેને [illegible] પણ [illegible] આપ્યા વગર તેના પુત્રની સાથે એક અ-

[illegible] ... કહેવાય છે.

[illegible]

[illegible] ... આપ્યું [illegible]

[illegible]

[illegible] ... એમ કહેવાય છે પણ આ બાદશાહો તો મને પાછું આપવા તૈયાર નથી."

"દરમ્યાન તમે ધીરજ રાખજો અને મારા ગજા પ્રમાણે આશ્વાસન આપજો. મારું શરીર તો શત્રુઓની દુશ્મનાવટનો ભોગ થઇ પડ્યું છે. તેમની વૈરવૃત્તિ તૃપ્ત કરવા તેઓ બનતું કરી છૂટે છે. તેમની ઇચ્છા તો એવી છે કે હું લાંબા વખત સુધી રીબાયા કરું. પણ ઈશ્વર એવો ન્યાયી છે કે આટલું કષ્ટ તે મને લાંબો વખત નહિ જ સહન કરવા દે. અહિંના પ્રતિકૂળ આબોહવા જિંદગીને ટકાવી રાખનારી દરેક ચીજનો અભાવ અને સંતાપ એ બધું જોતાં મારો અંતકાળ થોડા વખતમાં આવશે એમ લાગે છે."

નેપોલિયને આ પત્ર પોતાની સહી માગીને મોકલ્યો હતો પણ હડસન લોએ પાછો મોકલ્યો અને કહેવડાવ્યું કે અમે વાંચીએ અને અમને વાંધાભરેલો ન લાગે તો જ તેના માલિકને આપવામાં આવશે. નેપોલિયને આ કાગળ પાછો લાવનારના સામે

પણ જોયું પણ કાગળ ઉપરની સીલ ઉખેડી લઈ કાગળ પાછો આપ્યો. ૩૦ મી ડિસેંબરે લા કાસાસને લઈ ગયા. પછી નેપોલિયને ડૉ૦ ઓ'મીરાને કહ્યું કે "હવે મોન્થોલનનો વારો આવશે; કારણ કે તેઓ જાણે છે કે લા કાસાસના ગયા પછી મને સૌથી વધારે ઉપયોગી અને વિશ્રાન્તિ આપનાર એ છે. એ પ્રમાણે બધાના ગયા પછી તમને તેઓ ઉપાડી જશે એટલે તેમના પાપની પૂર્ણાહુતિ થઇ જશે."

"મારા પોતાના માટે તો હું ફર્યાદ કરેજ નહિ, પણ કદાચ ઇંગ્લંડની પ્રજા મારે વિષે પ્રધાનોને સવાલ પૂછે તો તેઓ એમજ જવાબ આપે કે નેપોલિયને કશી ફર્યાદ કરી નથી એટલે સુખીજ હોવો જોઇએ. ફર્યાદનો એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારવો એ મારા દરજ્જાને છાજે નહિ. બાકી હું તો એટલો કાયર થઇ ગયો છું કે મને ગોળીબાર કરવાનો હુકમ નીકળે તો હું તેને સુખરૂપ માનું."

૧૯ મી માર્ચ. ડૉ૦ ઓ'મીરા લખે છે કે–"આજે મેં શહેનશાહને બાઇબલ વાંચતા જોયા. મને એમજ થયું કે આ વાત ઘણા માણસો નહિ માની શકે; કારણ કે લોકોમાં એમ કહેવાતું હતું કે તે નાસ્તિક છે."

તેણે હસતે મોઢે જવાબ દીધો, "લોકો તેમ કહેતા હોય તોપણ એ વાત સાચી નથી. હું નાસ્તિક તો છુંજ નહિ. ધર્મગુરુઓનો ઢોંગ અને તેમનાં પાખંડ હું જાણું છું તોપણ મેં ફ્રાન્સમાં ધર્મની પુનઃ સ્થાપના કરાવી હતી. ધર્મવડે પ્રજાની સામાજિક નીતિને પોષણ મળે એમ હું ઇચ્છતો હતો. માણસને કાંઇક અલૌકિક તત્ત્વની જરૂર પડે છે. વળી ધર્મવડે ઘણાને આશ્વાસન અને ધૈર્ય મળે છે."

૩ જી એપ્રીલ. શહેનશાહે કહ્યું કે "મારા પહેલાંના રાજાઓ એવી પ્રતિજ્ઞા લેતા હતા કે અમે સઘળા નાસ્તિકોનો નાશ કરીશું. ગાદીએ બેસતી વેળા મેં એવી પ્રતિજ્ઞા લીધેલી કે હું તમામ મતસંપ્રદાયોને અભયદાન આપીશ."

૪ થી એપ્રિલ. ડૉ૦ ઓ'મીરા શહેનશાહને રહેવાના મકાનનું વર્ણન કરતાં લખે છે કેઃ–"ઉંદરો અતિશય વધી પડયા છે પાટીઆંના પડદા અને માળનાં પાટીઆં તેમણે કોચી કોચીને કાણાં કરી નાખ્યા છે. આખી રાત દોડાદોડ અને કુદાકુદ કરીને તેઓ એટલો તો કચકચાટ કરી મૂકે છે કે જેમણે સાંભળ્યો હોય તેમનેજ તેનો ખ્યાલ આવે. રાત્રે તેઓ જ્યારે મારા સૂવાના ઓરડામાં પેસીને ગરબડ મચાવે છે ત્યારે હું ચીડાઇને બૂટ અથવા જે કાંઇ હાથમાં આવે તે ફેંકું છું પણ તેનથી એ હરામખોરો જરા પણ ડરતા નથી એટલે આખરે તેમને હાંકી કહાડવા મારે પથારીમાંથી ઉઠવુંજ પડે છે."

"એક તો જૂનું પુરાણું મકાન, છાપરૂં અને છત હલકા લાકડાના, તેના ઉપર ડામરવાળા કાગળ ચોટાડેલા, પડદા તે પણ લાકડાના, તેથી કરીને ઘણી સહેલાઇથી ઉંદર આવી શકતા, એટલુંજ નહિ પણ તેનાથી બીજી પણ, અગવડ પેદા થઇ હતી.

મરણીયા પ્રમાણે એંગણી જતી અને તેથી પાંસળીઓની હારો ઉઘાડી થઈ જતી તેમાંથી વરસાદનાં ઝાપટાં ને ઝાપટાં ઘરમાં આવ્યા આવતાં મોન્થોલનની સ્ત્રી નિમાણી રાતમાં ઊઠી ઊઠીને ઉંદર ને બીલાડાંથી કોતરામાં ગભરાતી આ ખોડ સુધરે એમ હતુંજ નહિ, કારણ કે જ્યાં તડકો પડતો એટલે નવી નવી હારો પડતી આ વાત કદાચ કોઈના માનવામાં ન આવે તો તેઓ તેમની મુસાફરી દરમ્યાન તેમનું વહાણ સેન્ટ હેલેના આગળ થોભે ત્યારે જે ઘરમાં ફ્રાન્સનો દેશનિકાલ થએલો પાદશાહ ૭ વરસ કેદ રહી મરણ પામ્યો હતો તે ઘરની સ્થિતિ જાતે જોઈ આવશે તો ખાત્રી થશે ”

૨ જી જુલાઈ– હિંદુસ્તાનનો ગવર્નર જનરલ લૉર્ડ આમહર્સ્ટ વિલાયત જતાં ત્યાં થોભ્યો અને નેપોલિયનની મુલાકાતે આવ્યો સાધારણ વાતચીત થઈ ગયા પછી તેણે કહ્યું કે જો ઈંગ્લંડના યુવરાજને કાંઈ ખાસ કહેવું હોય તો હું ખુશીથી કહીશ નેપોલિયને પોતાના દરજ્જાને છાજે તેવા પ્રા૦ પણ તીવ્ર મનોવ્યથાજનિત સ્વરે કહ્યું —

“ તમારા રાજાને તેમજ તમારા દેશની પ્રજાને મને કેદ કરવાનો હક નથી બે કરોડ માણસો એક વ્યક્તિને કેવી રીતે સતાવે તેનું ઉદાહરણ ઈંગ્લંડે આપ્યું છે વહેલા મોડાં ઈંગ્લંડને આ કૃત્યને માટે શરમાવુંજ પડશે. તમારી પાર્લામેન્ટ આ દરખાસ્તને ટેકો આપતી વખતે ધારાસભા તરીકેની પોતાની પવિત્ર પદવી ભૂલી ગઈ અને ઈંગ્લંડની પ્રજાને નામોશી લગાડે એવા કૃત્યને સંમતિ આપવા દોરવાઈ ”

એ પછી પોતા ઉપરના જાસુસો વગેરેની હકીકત કહ્યા પછી તેણે કહ્યું કે ‘ આ ઉપરાંત હજી પણ બીજું ઘણું તેઓ કરવા ઇચ્છે છે મારો દેહ જેને માટે રાજ્ય છે તે વાતનો તેમને મારે મોઢે ઇનકાર કરાવવો છે અને તેને લાંછન લાગે એવી ખોટી વાત મારી પાસે કબુલ કરાવવી છે તેમને મારી પાસે એવું કબૂલ કરાવવું છે કે મને રાજ્યમુકુટ પહેરાવવાનો ફ્રાન્સને હક્કજ ન હતો અને સર હડસન લોની કલમના ગોદાવડે મારે કપાળે રાજ્યગુરુએ કરેલું રાજચિન્હ ભૂંસી નાખવું છે કેમ્પો ફૉર્મિયો અને લુનેવાઈલ આગળ જ્યારે મેં ઑસ્ટ્રિયાના શહેનશાહને સુલેહ કરવાની ફરજ પાડી ત્યારે હું જનરલ બોનાપાર્ટ કહેવાતો હતો. જ્યારે મેં ઈંગ્લંડની સાથે એમેન્સની સુલેહપર સહી કરી ત્યારે પણ હું તેજ નામથી ઓળખાતો હતો હજી પણ હું એ નામ ધારણ કરવા મગરૂર છું પણ તે નામ જો હું ધારણ કરું તો ફ્રેન્ચપ્રજાએ કરેલા કામને રદ અને ગેરકાયદે ગણવાનો ઈંગ્લંડના રાજાને હક છે એમ મેં કબૂલ કર્યું કહેવાય હું તો ડ્યુક અથવા એવું કાંઈક તખલ્લુસ ધારણ કરવાનો હતો પણ તમારા પ્રધાનો તથા તેમનો બાહુતી ખૂની સર હડસન લો આ બાબતમાં તરેહ તરેહના વાગ્યપરાણા કરીને મને શહેનશાહની પદવી પડતી નાખવાની ફરજ પાડે છે જો તમારા દેશની સરકાર એમ કહેવા માગતી હોય કે હું ફ્રાન્સનો પાદશાહ હતોજ નહિ ત્યારે તો જ્યારે મેં એમેન્સની

સુલેહ ઉપર સહી કરી અને લૉર્ડ કાસલરે અને લૉર્ડ લૉડર્ડેલ મારા એલચીઓ સાથે સંધિવિચાર કરતા હતા ત્યારે ફ્રાન્સનો રાજા હું નહિ તો કોણ હતો?

"હું ઇંગ્લંડ સાથે મૂળથીજ સાચા દિલથી સુલેહ રાખવાજ ઇચ્છતો હતો. મારે તો રાજ્યવિપ્લવથી પડેલાં મોટાં મોટાં કોતરો પૂરી નાખવાં હતાં અને કાયદેસર બંધારણવાળું રાજ્યતંત્ર જે તમારા અને મારા દેશે ભયંકર સામાજિક આંદોલન કરીને મેળવ્યું છે તે યૂરોપના રાજાઓની મારફતે યુરોપનાં રાજ્યોને અપાવીને યૂરોપની રાજનૈતિક ઇમારતોને હલાવ્યા વગર તેની પુનર્ઘટના કરવાની મને અભિલાષા હતી. હું ફરીથી કહું છું કે મારે સુલેહજ જોઇતી હતી અને તે મેળવવાને માટેજ હું લડતો હતો. વિયેનાની રાજપરિષદ એમ સમજતી હશે કે યુરોપમાં હવે સુલેહ થઇ ચૂકી છે. પણ તેની ભૂલ થાય છે. એક અતિ ભયંકર લડાઇ મારા સામ્રાજ્યની ભસ્મની અંદર છુપાઇને પોષાઈ રહી છે. જે રાજાઓને માફ કરી કરીને તેમનાં રાજ્યો મેં પાછાં આપ્યાં હતાં તેમણે મારા પ્રત્યે બતાવેલી કૃતઘ્નતાનું વેર વહેલી મોડી પ્રજા લીધા વગર નહિજ રહે. રાજયુવરાજને કહેજો કે—"જે પાર્લામેન્ટના તમે મુખ્ય સભાસદ છો તેને કહેજો કે મારા જેલરના જુલમમાંથી મને છુટો કરવા મહેરબાની કરીને મારે માટે જલ્લાદનો કુહાડો તૈયાર કરાવો એટલુંજ હું માગી લઉં છું."

મોન્થોલન લખે છે કે "આ પ્રાઢ અને મર્મવિદ્ધ આત્માના દુઃખની કથા સાંભળીને લૉર્ડ આમહર્સ્ટને ઘણું લાગી આવ્યું. તેણે પોતાના મનની લાગણી ન છુપાવી. તેણે વચન આપ્યું કે આ બધી હકીકત હું યુવરાજને કહીશ અને આપની રજા હોય તો સર હડસન લોને પણ કાંઇક કહું."

નેપોલિયને કહ્યું, "એમાં તો કાંઇજ વળે એમ નથી. એ માણસના સ્વભાવમાંજ પાપવૃત્તિ અને મારા પ્રત્યે વેર વસી રહ્યું છે. જેમ વાઘ પોતાના શિકારને નખવડે ફાડીને તેના દુઃખને લાંબો વખત પહોંચાડવામાં મઝા માને છે તેમ આ માણસને પણ પોતાની મઝાને ખાતર મને પીડવાની જરૂર પડે છે."

અકટોબર માસના અરસામાં ડૉ૦ ઓ'મીરા નોંધ કરે છે કે "શહેનશાહની તબીયત ઘણીજ ખરાબ રહે છે." એવામાં વળી સર હડસન લોના ભેજામાં નવો તરંગ આવ્યો. તેણે હુકમ કર્યો કે જનરલ બોનાપાર્ટની તબીયતનો મને રોજ લેખી રિપૉર્ટ કરવો. નેપોલિયને વાંધો લીધો. જવાબ મળ્યો કે નેપોલિયનના નામ સાથે "શહેનશાહ" શબ્દ તો નહિજ લખાય. એકલું નેપોલિયન બોનાપાર્ટ ગમે તો લખો. આ વાત ડૉ૦ ઓ'મીરાએ તેને કહી પણ તેણે કબૂલ ન કરી. તે કહે કે એ લોકો જેમ મારું વધારે વધારે અપમાન કરતા જશે તેમ હું પણ શહેનશાહની પદવી પકડી રાખવા વધારે જીદ કરીશ. આખરે તેણે કહ્યું કે રિપૉર્ટમાં દરદી બોનાપાર્ટ

લખ્યો, પણ આ ગીન પણ સર હડસન લોએ નામંજૂર કરી. તેણે કહ્યું કે ફક્ત "જનરલ બોનાપાર્ટ" સિવાય બીજું કંઇ લખાશેજ નહિ।

નેપોલિયને તે ઉપરથી દવા ખાવાનીજ આડ ના પાડી, એમ કેટલાક દિવસ નીકળી ગયા. આખરે સર હડસન જરા નરમ પડ્યો, અને નેપોલિયનની તબીયતનો દૈનિક રિપોર્ટ મંગાવવાનું છોડી દીધું. ડૉ૦ ઓ'મીરા પાછો તેની સારવારમાં હાજર થયો. તે લખે છે કે "જમણી બાજુએ પેટનું દુઃખ તો તેને થવાજ કરતું. તેની ભૂખ મરી ગઇ હતી, હાથ પગે સોજા હતા અને કોઇ કોઇવાર ઉલટી આવે એમ થતું અને ઉંઘ તો છેક ઉડીજ ગઇ હતી."

હવે લા કાસાસની પછી આ ડાક્તરની વારી આવી. નેપોલિયનને સતાવવામાં તેણે સર હડસનને મદદ ન કરી એટલે હવે તેના ભોગ ફરી વળ્યા. તે અંગ્રેજ અમલદાર હતો તો પણ તેને એકદમ કેદ કર્યો. આ ઉપરથી તેને રાજીનામું આપવું પડ્યું અને તે માંદા અને મરવા પડેલા પાદશાહની રજા લેવા ગયો.

નેપોલિયને કહ્યું, "ડાક્ટર, ત્યારે તમે જાઓ છો. મારા ડાકટરને પણ તેમણે ન છોડ્યો એ વાત દુનિયાના માન્યામાં આવશે? તમે મારી બરદાસ્ત લીધી તે માટે આભારી છું. જાઓ, આ અંધકાર અને પાપની ખોડમાંથી છૂટા થઇ જાઓ. હું તો મારા રોગથી ગળાઇ ગળાઇને આ ગોદડી ઉપરજ વગર દવાએ બને મરી જઇશ, પણ મારા મોતનું કલંક તમારા દેશને માથે સદાને માટે ચોંટેલુંજ રહેશે."

નેપોલિયન તરફ જે જે દયા બતાવે તે સર હડસનના ખપ્પરમાં આવી જાય. ઓ'મીરાએ સત્તાવીસ દિવસ કેદ ભોગવી, આખરે યુરોપના રાજાઓના કમિશનરો સેન્ટ હેલેનામાં રહેતા હતા તેમણે સખત વાંધો ઉઠાવ્યો ત્યારેજ એ હડસન સાહેબ જરા નરમ પડ્યા અને ઓ'મીરાને છૂટો કરી તેને નેપોલિયનની સારવાર કરવા જવા દીધો. પરંતુ એ પણ ઝાઝો વખત ન નભ્યું. જુલાઇની ૨૫ મી તારીખે તેને હુકમ મળ્યો કે તમારે કોઇની સાથે પણ કશી વાતચીત કર્યા વગર એકદમ સેન્ટ હેલેના છોડી ચાલ્યા જવું.

ડૉક્ટર ઓ'મીરા લખે છે કે "મારા ધંધાનો, નેપોલિયનની તબીયતની ખરેખરી સ્થિતિનો અને એક મનુષ્ય તરીકેની મારી ફરજનો વિચાર કરતાં મને એમજ લાગ્યું કે મારે આ નિર્દય હુકમ નજ માનવો. એક પળવારમાં મેં ઠરાવ કરી નાખ્યો. ગમે તેમ થાય તોપણ આ હુકમ તો નહિ માનું એવો સંકલ્પ મેં મારા મનમાં ઘડી કાઢ્યો.' છતાં પણ આખરે સર હડસનની સત્તા પ્રબળ થઇ અને ઓ'મીરાને સેન્ટ હેલેના છોડવોજ પડ્યો.

છેલ્લી વિદાય આપતાં તેને નેપોલિયને કહ્યું કે —

યુરોપ પહોંચો એટલે તરતજ મારા સગાસંબંધીઓને મળજો અને તેમને

સમજાવજો કે મારી વિપત્તિઓ અને મારાં અપમાનનાં ભાગીદાર થવા તમે અહિં આવો એમ હું નથી ઇચ્છતો. મારી ભલી * લૂઇસી, મારી પૂજ્ય માતા, અને બેન પાઉલાઇનને મારો સ્નેહ પહોંચાડજો. જો કદી મારા પુત્રને તમે મળી શકો તો તેને મારાવતી આલિંગન દેજો. તે ફ્રેન્ચ રાજકુમાર છે એ વાત તે કદી પણ ન ભૂલે. તેને હાલ કેવી કેળવણી મળે છે તેની ખરેખરી વિશ્વાસપાત્ર હકીકત મને મોકલજો. આપણે હવે નહિ મળીએ. તમારૂં કલ્યાણ થાઓ !"

બે મહિના સુધી નેપોલિયનને અંગ્રેજ દાકતર પાસે સારવાર કરાવવાની ફરજ પાડવા સર હડસને ઘણીએ માથાકુટ કરી પણ તેણે દવા લેવાનીજ ના પાડી. એમ કરતાં સપ્ટેંબરની આખરે તેની તબીયત એકદમ છેકજ બગડી ગઇ ત્યારે સર હડસને થોડીક છૂટછાટ મૂકી અને શાહેનશાહ પોતાની વાડીમાં જરા ફરતો હરતો થયો.

તેની તબીયત તો દહાડે દહાડે બગડતીજ હતી તોપણ છ મહિના સુધી તેણે દાકતરને પોતાની પાસે આવવા નજ દીધો. આ રીતે કેદનું ત્રીજું વર્ષ પસાર થઇ ગયું.

* [illegible]

प्रकरण ७२ मु—केदनु चोथु अने पांचमुं वर्ष

ઈ.સ ૧૮૧૮ ના નવેમ્બર અને ડીસેમ્બરની નોંધમાં મહાવાક દુઃખ અને અપમાન નેપોલિયને કેવા ધૈર્યથી સહન કર્યા તેની શોકમય કથા છે આખરે ૧૦ મી જાન્યુઆરીએ તેની હાલત એવી ભયંકર થઈ પડી કે એક અંગ્રેજ ડૉક્ટરને બોલાવવાની તેના મિત્રોને જરૂર લાગી એ ડૉક્ટર તેને એ-બે વાર જોઈ ગયો પણ નેપોલિયનને ધૂળથી પણ હલકો ગણી મૂકવાનો નિશ્ચય લઈ બેઠેલા સર હડસન લોએ પછી તો પણ જતો અટકાવ્યો તેણે સર હડસનને બહુ લાગણીપૂર્વક લખ્યું પણ તે દયા ન જ આવી આખર ૨૧ મી જાન્યુઆરીએ તેણે પોતાના દરદીની રજા લીધી અને વળી પાછો નેપોલિયન દવા વગર મરવાનું કષ્ટ વેઠતો મોતને બિછાને પડ્યો રહ્યો

આ રીતે દુઃખમય એકાન્ત કારાગૃહના લાંબા યુગ જેવા નવ મહિના વીતી ગયા દરમ્યાન નેપોલિયન અનિવાર્ય કષ્ટ સહન કરતો ધીમે ધીમે તેની કબરમાં ઉતરતો જતો હતો સર હડસન લોની નિર્દયતામાં કંઈ ઘટાડો થયો ન હતો તેના મદદગાર વખતે પણ આ નિર્દય માણસ તેના રોગના આગળ આવી આવીને ઘાયલ મનાતી ગયો ત્યારે આખર થાકીને અંદરથી બારણાને સાંકળ દઈ રાખવી પડી.

બ્રિટિશ સરકારે અંતે તેની આ વાર માટે એક કેથલિક પાદરી મોકલવાની રજા આપી જે ઉપરથી [illegible] એન્ટોમાર્કી ૧૮૧૯ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં સેંટ હેલેના આવ્યા નેપોલિયનને નવાઈ લાગતી કે તેના ઘરમાં ધાર્મિક ક્રિયાઓ પણ નિયમ [illegible] થતી જેટલું તેની આ [illegible] નથી કે ધર્મગુરુઓ પણ આવ્યા હતા

[illegible] મી [illegible] અન્ટોમાર્કીની પહેલી મુલાકાત હતી જે [illegible] મા [illegible] ના તેમા [illegible] હતું કે ડૉક્ટર તેને જોઈ શકે [illegible] પ્રથમ [illegible] ની તમામ [illegible] સ્થાનમાં [illegible] કહ્યું [illegible] [illegible]

મોન્થોલન નાસ્તિક હતો. તે ખુલ્લી રીતે કહેતો કે "હું મારો ધર્મ છાવણીમાં ભૂલી આવ્યો છું." સાંજે તે અને નેપોલિયન એકલા બેઠા હતા તે વખતે ધર્મની વાત નીકળતાં નેપોલિયને પોતાના ધર્મવિચાર સંબંધી ઘણો અગત્યનો ખુલાસો કર્યો:—

"હું કબૂલ કરૂં છું કે જ્યારે હું રાજ્યાસનપર હતો ત્યારે નાસ્તિક સેનાપતિઓની આગળ, હું લોકાપવાદથી ડરતો હતો અને મારા વિચારો ખુલ્લી રીતે જાહેર કરવા જેટલું મારામાં બળ ન હતું તેથી 'હું ઈશ્વરને માનું છું' એમ પ્રકટ રીતે મેં કહ્યું નથી. મેં કહ્યું હતું કે ધર્મ એક શક્તિ—રાજનૈતિક એન્જીન છે; પરંતુ તે વખતે પણ કોઈએ મને સીધો સવાલ પૂછ્યો હોત તો હું તેને કહેત કે 'હા હું ખ્રીસ્તી છું.' વળી એટલો એકરાર કરવા માટે જો મારે ખુવાર થઈને મરી જવું પડત તો તે વખતે મારી હિંમત અને દૃઢતાનું ખરૂં માપ હું જોઈ શકત. હું બધું સહન કરત પણ ઈશ્વરને નથી માનતો એવો જૂઠો એકરાર નજ કરત."

જનરલ બર્ટ્રેન્ડ નિરીશ્વરવાદી હતો. એક દિવસ આ અરસામાં નેપોલિયન તેની સાથે નિરીશ્વરવાદવિષે ચર્ચામાં ઉતર્યો. બર્ટ્રેન્ડે દલીલ કરી કે "આપનો અને એક ગોવાળીઆનો આત્મા એક કેવી રીતે? બેઉની વચ્ચે કેટલો અંતર? વળી આત્મા પોતાના કે બીજાના આત્માને જોઈ તો શકતાજ નથી. તો પછી આત્માનું અસ્તિત્વ માનવાનું પણ કારણજ શું?" એના જવાબમાં નેપોલિયને કહ્યું કે "તમે ગોવાળીઆ સાથે વાતચીત કરો ત્યારે તેના જવાબ ઉપરથી કેવો માલુમ છે તેની તમે તરતજ તુલના કરી શકો છો. તમારી વિચારશક્તિ, તુલનાશક્તિ અને તમારી બીજી અનેક શક્તિઓ તેના કરતાં ચઢીઆતી છે, એ તમે જેમ કબૂલ કરો છો તેમજ રીતે હું પણ પાકે પાયે અનુમાન કરૂં છું. જે અમાનુષિક (મનુષ્યથી નહિ બની શકે એવું કાર્ય હું જોઈ રહ્યો છું તે ઉપરથી મને તેના અદૃશ્ય કર્તાનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવાની ફરજ પડે છે. દૃશ્ય વિશ્વનું એ અદૃશ્ય કારણ [illegible] સર્વનું મૂળ કારણ છે; એજ અનંત સત્તા છે; એજ અનંત ચિત્શક્તિ [illegible] અને તેની સાથે સરખાવતાં તમે પણ [illegible] સમાન છો અને હું [illegible] આટલી બુદ્ધિ છતાં એ કાંઈજ હિસાબમાં નથી [illegible]

[illegible]

પોતાની માફક મને પણ માટીનુ પૂતળુજ ગણુ છુ તેની સાથે મારૂ મન મળી શકતુજ નથી "

જનરલ બર્ટ્રન્ડ અને નેપોલિયન ઘણીવાર ધર્મવિષયક ચર્ચા કરતા એક વાર બર્ટ્રન્ડે કહ્યુ, " ઈશ્વર મનુષ્યાવતાર ધારણ કરે એ આપના જેવા બુદ્ધિમપન્ન પુરુષ માનીજ કેમ શકે ? ઇસુખ્રિસ્ત બુદ્ધિમાં અને ચારિત્ર્યમાં ઉચામાં ઉચી કોટિનો મનુષ્ય હોય, અને દરેક બાબતમાં તેની બરોબરી કરી શકે એવો કોઈ મનુષ્ય ન હોય, એ હુ કબૂલ કરૂ, પણ ગમે તેવો તોપણ તે એક માણસજ હતો જો તેણે મનુષ્યોની પ્રીતિ મેળવી હોય અને તેમને ભક્તિઘેલા બનાવીને પોતાના ધર્મને ચાલતો કર્યો હોય તો એ ચમત્કાર તેના બુદ્ધિબળનો અને તેની પ્રતિભાનો છે, કેમકે એ બે ગુણવડે જગતને તાબે કરી શકાય છે સિકદરે, સીઝરે, અને આપે પોતે પણ એજ ગુણવડે જગતને વશ કર્યું હતુ ", એના જવાબમાં નેપોલિયને તરતજ કહ્યુ કે—

" હુ મનુષ્યસ્વભાવને ઓળખુ છુ અને હુ તમને ખાત્રીથી કહુ છુ કે ઇસુ ખ્રિસ્ત આપણા જેવો મનુષ્ય નથી ઉપલકીઆ જોનારને ઇસુ અને મારા કે સીઝર-જેવા સામ્રાજ્યસ્થાપકોની વચ્ચે મળતાપણું દેખાય, પણ એ મળતાપણુ ખોટુ છે રોમ અને ગ્રીસના મહાપુરુષો સ્મૃતિકારો અને લોકનાયકો માટે મને ઘણુ માન છે તેમને હુ અન્યાય નથી કરતો, તેમની ખુબી હુ જાણું છુ તેઓ મારી માફક મહત્વના કામ કરી ગયા છે, પરતુ તેઓ પણ દેવાશી તો નહોતાજ મે અને તેમણે એવી એવી ભૂલો કરી છે, એવી એવી નિર્બળતા બતાવી દીધી છે કે અમ રામાં અને ઇસુખ્રિસ્તમાં કેટલુ અગાધ અતર છે તે ઉઘાડુ પડી જાય છે

ઇસુખ્રિસ્તે કદિ પણ માનુષી નિર્બળતા નથી બતાવી તેનુ એકેએક કામ જોઇને હુ ચકિત થઈ જાઉ છુ તેના આત્માનો પ્રતાપ જોતાં હુ અજાઈ જાઉ છુ આખા જગતમાં કોઈની સાથે તેની સરખામણી થઇ શકે એમ છેજ નહિ. ઇસુ તે ઇસુજ તેના આદર્શ, તેના ભાવ, તેના મુખમાંથી નીકળતા પરમ સત્યો અને લોકોના ઉપર તે સત્યો ઠસાવવાની તેની અપૂર્વ રીતિ એ સર્વ મનુષ્યની શક્તિ ઉપરાંતનુ છે વિજ્ઞાન અને દર્શનશાસ્ત્ર તેના ઉપદેશની આધ્યાત્મિકતા આગળ ફીકા પડી જાય છે આત્મા સિવાય બીજા કોઇ અનાત્મ પદાર્થની તેને કશી પરવા નથી આત્મજ્ઞાન અને આત્મસાક્ષાત્કારજ તેને માટે અતિમ લક્ષ્ય છે × તેના જન્મ પહેલાં કોઈનુ લક્ષ્ય આત્મા તરફ વળ્યુ ન હતુ અને ભૌતિક પદાર્થોએજ જગતને મોહિત કરી નાખ્યુ હતુ તેના આદેશથી સૌને પોતાની યોગ્યતાના પ્રમાણમાં સ્થાન મળી ગયુ

× આ અને હવે પછીના કથન એકલા યુરોપનેજ લાગુ પડે છે એમ સમજવુ યુરોપની બહાર થએલા ધાર્મિક વિકાસવિષે નેપોલિયનને પૂરતુ જ્ઞાન નહિ હોવાથીજ તેની નજર માત્ર ઇસુ ઉપરજ ઠરી છે અને તે વાજબી છે

વિજ્ઞાન અને દર્શનશાસ્ત્રને ધર્મથી બીજા નંબરનું સ્થાન મળ્યું. આત્મદાનનું સામ્રાજ્ય પાછું ફરીથી દૃઢ થયું. એકલી શ્રદ્ધાના જાદુઇ પ્રભાવથી મોટા મોટા પંડિતોની પંડિતાઇનાં ભીતડાં જમીનદોસ્ત બની ગયાં. ઇસુના શબ્દમાં કેટલી શક્તિ છે ? તેના શબ્દથી જગતના વિચારમાં આસમાન જમીન જેટલો ફેરફાર થઇ ગયો. એનો એક શબ્દ તો જાણે ઇશ્વરનો આદેશ ! આવું અપૂર્વ કાર્ય ઇશ્વર સિવાય કોણ કરી શકે ?

" તેના મરતી વખતના શબ્દો કેવા છે ? તેની કુમક કરનાર કોઇ નથી. થોડાક કંગાલ ચેલાઓ સિવાય તેનું કોઇ નથી. યાહુદી ધર્મગુરુઓ તેના ઉપર ક્રોધે ભરાયા છે. આખી દુનિયાનો તેના ઉપર ફિટકાર વરસી રહ્યો છે. આ વખતે પણ તેનું વર્તન અને તેના શબ્દો જુઓઃ—'ભલે તેઓ મને થોડાજ વખતમાં પકડીને ક્રૉસ ઉપર જડી દેતા; ભલે આખુ જગત્ મારો ત્યાગ કરે અને મારો મુખ્ય શિષ્ય પણ ગુરુદ્રોહી બને; પણ **મારા મરણથી હું માણસજાતનું** પાપ ધોઇશ અને **ઇશ્વરથી વિમુખ થઇ ગએલાં મનુષ્યો ફરીથી ઇશ્વરાભિમુખ** બનશે. મારું મૃત્યુ મારા **શિષ્યોને નવજીવન આપશે, અને તેઓ હાલ છે તે** કરતાં વધારે **આત્મબળસંપન્ન બનશે.** હું સ્વર્ગમાં રહ્યો રહ્યો તેમની બુદ્ધિને પ્રેરીશ. ક્રૉસનું માહાત્મ્ય તેમને નવીન બળ આપશે અને તેઓ ચારે દિશાએ સદ્ધર્મનો પ્રચાર કરશે.' વધસ્તંભ ઉપર શૂળીએ ચડીને પ્રાણત્યાગ કરવા દુનિયાની નજરે એક હતભાગી માણસના શબ્દો આજે અક્ષરે અક્ષર ખરા પડયા છે. "

" એકાદ લડાઇથી કે એકાદ દિવસમાં આ મહત્ પરિણામ નથી આવ્યું. એકજ મનુષ્યના જીવનમાં આ ફેરફાર નથી થયો. ઇસુના દેહાવસાન પછી પણ ત્રણ ત્રણ સૈકા સુધી તેના ચેલાઓએ પોતાના રુધિરથી ઇસાઇ ધર્મના પાયા ચણ્યા છે. આ મહાન્ ધર્મયુદ્ધમાં તમામ રાજાઓ અને દુનિયાની તમામ શક્તિઓ તેમની સામે ગોઠવાઇ ગઇ હતી. તેમની પાસે લશ્કર ન હતું. જગત્ જેને બળ કહે છે તેમાંનું કશુંજ ન હતુ; પણ એક મહા બળવાન, ગૂઢ અને દિવ્ય શક્તિ તેમનામાં જ્વલંત ભાવે ભભૂકી નીકળી હતી. તેમની સંખ્યા ઝાઝી ન હતી. છૂટા છવાયા પ્રભુના પાક-લખાનાના થોડા ઘણા મહેમાનોજ માત્ર ઇસુના સૈન્યના સૈનિકો હતા. શ્રદ્ધા એજ તેમને સૌને બાંધનારી સાંકળ હતી

' પણ કામના બળથી તેઓ બળવાન હતા. કેવું યશસ્વી યુદ્ધ ! એક બાજુએ ક્રોધ, તિરસ્કાર અને વૈરના આસુરી બળ તેમના ઉપર તૂટી પડ્યાં હતાં. બીજી બાજુએ ધૈર્ય, સહનશીલતા, ક્ષમા, અને નમ્રતા તેમનો દૈવી પ્રભાવ સ્ફુરાવતું ઉપર પાડી રહ્યા હતા ત્રણ ત્રણ સૈકા સુધી શરીરબળ અને આત્મબળ, જુલ્મ અને [illegible] નમ્રતા આસુરી સંપત્તિ અને સાત્વિક દૈવી સંપત્તિ વચ્ચે સંગ્રામ ચાલ્યો.

[illegible]

[illegible] કહ્યું કે [illegible] ભિન્ન [illegible] ઇતિહાસ ભવન [illegible] ન હતા [illegible] પણ [illegible] [illegible] નિષ્ફળ [illegible] [illegible] [illegible] ઉપર [illegible] મારી [illegible] થઈ ગયા! ' +

' પણ [illegible] આજ્ઞાઓના નામ [illegible] ન હતો, [illegible] [illegible] વેદોનો [illegible] અને પ્રતિમા [illegible] છે [illegible] ધર્મને [illegible] અને [illegible] [illegible] શક્તિ [illegible] ધર્મને [illegible] રહી છે।

એમજ પ્રભુ ઈશ્વરત્વ રહેલું છે તેના તેમાંથી એક શબ્દ નીકળે છે, અને તત્ત્વજ્ઞ સમજણના કરતાં વધારે ઉદાર, પવિત્ર અને શાશ્વત અર્થથી પ્રત્યક્ષ એઓમાંજ લોકો સમજાઈ જાય છે તેના આત્મજ્ઞાનના ક્રિયાથી મનુષ્યમાં રહેતા પોતાની જાત તરફનો પ્રેમ બની ભરમ થઈ જાય છે ' *

+ અહીં જરથોસ્તી વર્ગના વતના છતાં અને પરધર્મીઓના સર્વથી વધારે આઘાત સહેવા છતાં પણ ઋષિમુનિઓનો ધર્મ આપસતાનોમાંથી નષ્ટ થઈ શક્યો નથી વળી એજ પ્રમાણે બુદ્ધ અને જરથુસ્તના અનુયાયીઓ પણ ખ્રિસ્તી ભાઈઓ હજી તો પ્રાચીનતાની બાબતમાં અધિક ગૌરવ લઈ શકે સંપાદક-

* કેટલાક સમાલોચકીન આગેટ જેવા માણસો વધારનારા નીકળી આવેલ છે મિથ્યા સામાન્ય જનવર્ગના અગાઢ અસામાન્ય માણસને પણ ઈશ્વર અથવા તેનો અવતાર કહેવા માંડે પરંતુ [illegible] આપસતાન તો ઈસુખ્રિસ્તની આટલી મહત્તા છતાં પણ તેને ઈશ્વર કે ઈશ્વરનો અવતાર માને તેમ નથી એ કરતાં અનેકગણી મહત્તા દર્શાવી આપનારા ધર્મોની નામ કૃષ્ણ બુદ્ધ અને પ્રહ્લાદ જેવાઓને પણ ઈશ્વર

"પણ હવે મારી હકીકત તરફ જુઓ. મારે માટે પ્રાણ આપતાં પણ અચકાય નહિ એટલે સુધી મેં મારા અનુયાયીઓમાં ભક્તિનો સંચાર કર્યો હતો. પણ મારા સૈનિકો અને ઈસુના ચેલાઓની સરખામણી કરવા જેટલી ધૃષ્ટતામાંથી મને પ્રભુ બચાવે! મારા સૈનિકોને હું પાણી ચડાવી શકતો, પણ તે મારી સમક્ષતા પૂરતું જ-મારા શબ્દનો પ્રભાવ, મારી આંખમાંથી ઝરતો વિજળીનો પ્રવાહ, મારો પ્રતિભા-ભર્યો આદેશ એ વડે તેમનાં હૃદયમાં પવિત્ર અગ્નિ જાગૃત થતો. બીજાના આત્માને જાગૃત કરવા જેટલી મારામાં જાદુઈ શક્તિ છે, પણ તે શક્તિ ઈસુની માફક બીજાઓમાં સ્થાયી વારસારૂપે ઉતરે તેટલે દરજ્જે હું ન આપી શક્યો; અને મારા સરદારો પણ એ શક્તિ મારી પાસેથી એટલે દરજ્જે નજ મેળવી શક્યા. મારી હાજરી ન હોય ત્યારે, તેમજ મારા શબ્દમાં કે મારી દૃષ્ટિમાં જે શક્તિ હતી તેની મદદ લીધા વગર હું મારા સૈનિકોનો પ્રેમ કાયમને માટે નથી જાળવી શક્યો."

"સમસ્ત મહારાજ્યોનો જીતનાર હું આજે સેન્ટ હેલેનામાં સડું છું. આજે મારૂં કોણ છે? મારે માટે લડનાર, મારે માટે રાજ્યો જીતી આપનાર આજે કોઇ છે? મારા દરબારીઓમાંના કોઈ પણ આજે મારી બાજુમાં ઉભેલા છે? મને યાદ પણ કોણ કરે છે? યૂરોપમાં મને છોડાવવા કોઇ પણ પ્રયત્ન કરે છે?"

"દુનીયાઇ મહાપુરુષોની આજ સ્થિતિ છે! સીઝર અને સિકંદરનું પણ તેમજ થયું છે. મને પણ જગત્ ભૂલી જવા આવ્યું છે. મારા જેવા દિગ્વિજયી શહેનશાહનાં નામ અને ઇતિહાસ માત્ર શાળાના વિદ્યાર્થીઓજ યાદ રાખશે અમારાં પરાક્રમોને માત્ર મહેતાજીઓજ તેમના વિદ્યાર્થીઓને પાઠ આપવા માટે ઉપયોગમાં લેશે! બસ! બિચારા એ મહેતાજીઓજ માત્ર અમારાં કામોની તુલના કરશે અને અમને ધન્યવાદ આપશે અથવા અમને વખોડી કહાડશે! ઈંગ્લંડના ઉમરાવવર્ગે મારૂં ખૂન કરાવ્યું છે અને હું અકાળે મરણ પામું છું. મારૂં શરીર હવે થોડાજ વખતમાં કબરમાં દફનાઇ જશે અને તેને કીડા કોતરી ખાશે. જુઓ, એકવાર જે મહાન્ નેપોલિયન કહેવાતો હતો તેની આ દશા! ઈસુનું શાશ્વત સામ્રાજ્ય અને મારી દુર્દશા એ બે વચ્ચે કેટલું વિશાળ અંતર? ઈસુનું મરણ તે મરણ નહિ પણ સાચું જીવન છે."

એક પળવાર શાંત રહ્યા પછી તેણે જોયું કે બર્ટ્રેન્ડે કશો ઉત્તર ન આપ્યો ત્યારે

નહિ પણ ઇશ્વરના દિવ્ય વિભૂતિ તરીકેજ તેઓ પૂજે છે. (સંપ્રદાયને આધીન બદ્ધ-સંખ્યક જનસમૂહની આ વાત નથી.) મહર્ષિ વસિષ્ઠ સાફ જણાવે છે કે રામકૃષ્ણાદિ તો શું પણ બ્રહ્મા વિષ્ણુ જેવા પણ પોતાના અસામાન્ય પુરુષાર્થને લીધેજ તે તે પદને પામેલા છે. સંપાદક.

તે બોલ્યો —

"ઇસુને તમે ઈશ્વરાવતાર માનતા નથી ત્યારે ખરેખર મેં તમને સેનાપતિ બનાવ્યા એજ મારી ભૂલ "

૨૨ મી સપ્ટેમ્બર ડૉ૦ એન્ટોમાર્કી પોતાની સાથે ચોપડીઓની પેટીઓ ભરીને લાવ્યો હતો. નેપોલિયને તે પેટીઓ મગાવી અને ખોલાવી એક જણે તેમાંથી પુસ્તકોનો થોકડો કહાડીને તેના હાથમાં મૂક્યો પણ તેણે કહ્યું કે મ્હારે ચોપડીઓ નથી જોવી યૂરોપથી આવેલા પાર્સલમાં બીજું ઘણુએ હોય. એવું ધારવું ખરૂં પડ્યું ચોપડીઓની અંદર ગોઠવી રાખેલી એક સુંદર છબી નીકળી. તે તેના પ્રાણપ્રિય પ્રિય પુત્રની હતી તે જોતાંજ તેની આંખમાંથી અશ્રુ નીકળી પડ્યાં તે ઘણી વાર સુધી તે બાળકના સુંદર મુખ સામે એકી નજરે જોઇ રહ્યો, અને તેને વ્હાલથી ચુમી કરતાં બોલ્યો, ' જો રાજખટપટનો ભોગ નહિ થઇ પડે તો તે પોતાના બાપનું નામ કહાડે એવો થશે "

૮ મી અક્ટોબર આજે શહેનશાહની તબીયત સારી હતી આજે જનરલ બર્ટ્રાન્ડના છોકરાને તેણે પોતાને ઘેર તેડ્યાં હતાં તેઓ હરખાતા હરખાતા આવ્યાં અને ઉમાહદા કુદાકુદથી ધમાચકડી કરવા લાગ્યાં શહેનશાહ પણ તેમની રમત અને મસ્તીમાં નાના બાળકની માફક રસ લેવા લાગ્યો. તેઓ સાંજે જમીને ગયા પછી, તેણે કહ્યું —

"એમને હું જોઉં છું અને એમની સાથે હું રમું છું ત્યારે એ છોકરા કેવાં ખુશ થાય છે! હજી તેમના દિલના પાપનો પ્રવેશ નથી થયો. તેમના જેવડો હતો ત્યારે હું પણ તેવોજ હતો પણ પછી મારા જીવનમાં કેવાં કેવાં તોફાન જાગ્યાં!

૧૩ મી નવેમ્બર શહેનશાહની તબીયતમાં હવે ઘણોજ ગંભીર બગાડો થવા લાગ્યો દરરોજ દર્દ અને નબળાઇ વધતાંજ ગયાં આજે તે ઘણોજ અશક્ત હતો અને વાડીમાં પણ વિના ટેકે ચાલી શકતો ન હતો તે બેસી ગયો અને આસપાસના ઉજ્જડ વેરાન ટેકરાઓ તરફ નજર કરીને શોકપૂર્ણ સ્વરે બોલ્યો —

અરે ફ્રાન્સ! ક્યાં [illegible] અને ક્યાં તેનાં રમણીય આમોદવન! એકવાર તે ભૂમિનાં દર્શન કરવા પામું તો કેવું મજા થાય! ત્યાંથી આવતી હવાનો એક શ્વાસ પણ મળે તો કેવું સારૂં! જન્મભૂમિ એ [illegible] આનંદનું ઔષધ છે!

૧૮ મી નવેમ્બર આજે શહેનશાહ અશક્ત તો હતા પણ એકંદર આરામ હતો વાડીમાં [illegible] અનિદ્રા નબળાઇ જણાય તથા ડૉક્ટરને પૂછ્યું [illegible] ઉપાય

આપે [illegible]

[illegible]

"આપ વાડીમાં ખોદવાની કસરત કરો. કાલથી કોદાળી લઈને માટી તળે ઉપર કરી નાખો એટલે આળસ અને અપમાન બેઉમાંથી બચી શકાશે." બીજે દિવસથી તેણે ખોદવાનું કામ શરૂ કર્યું. કયારા બનાવવા, ફૂલઝાડ રોપવાં, પાણી સીંચવું એવાં કામોમાં થોડો વખત તો આનંદમાં પસાર થવા લાગ્યો; પરંતુ સર હડસન લોને તેના આટલા સુખની પણ અદેખાઈ આવી. તેનાથી મના તો ન કરાઈ પણ બોલ્યો કે આ બધી જૂઠી મહેનત છે. કશુંજ ઉગવાનું નથી. આટલું છતાં પણ દિવસે દિવસે તેનું શરીર ઘસાતું ગયું. એવી અવસ્થામાં કેટલાએ દુઃખ અને કંટાળાભર્યા મહિના વીતી ગયા. તે એક દિવસ તેના પ્રકાશહીન, ભેજવાળા અને જૂના પુરાણા ઓરડામાં કૉચ ઉપર ઉદાસીનભાવે સૂતો હતો. એવામાં તેને પોતાની માતાનું સ્મરણ થયું. એ ભલી માતાએ તેના તરફ જે પ્રેમ રાખ્યો હતો અને અતિશય વહાલથી બરદાસ્ત લીધી હતી તેનું સ્મરણ કરતાં તેનું હૈયું ભરાઇ આવ્યું.

તેને બાળકો ઘણાં ગમતાં. જનરલ બર્ટ્રૅન્ડનાં છોકરાંને તે વખતો વખત નોતરતો. **તેમની ધીંગામસ્તીથી આખું ઘર ગાજી** રહેતું ત્યારે તેના જીવને **ઘણી રાહત મળતી. તેમની સાથે તે પણ રમવા લાગતો,** અને તેમના નાના કજીઆ પતાવતો. બપોરે કુંડમાંની રૂપેરી માછલીઓની કુદાકુદ જોવા છોકરાંને તેડી જતો. એક દિવસ ત્યાંથી ઘર તરફ પાછાં ફરતાં તેણે બર્ટ્રૅન્ડની છોકરી હૉર્ટેન્સને પકડી રાખી અને ડૉ૦ એન્ટોમાર્કીને બોલાવી કહ્યું કે આ છોકરીના કાનમાં છેદ પાડો. મારી પાસે પરવાળાંની બે બુટ્ટીઓ છે તે એને પહેરાવી દઇએ. મોન્થોલનને તે છોકરીને પકડી રાખી અને ડાકટર તેના કાન વીંધવા તૈયાર થયો. આ દેખાવ જોઇને છોકરીનો નાનો ભાઈ ગુસ્સાથી લાલચોળ થઇ ગયો. તેણે પગ પછાડ્યો અને નેપોલિયનને પોતાનો નાનો મુક્કો બતાવ્યો. નેપોલિયને તેને કહ્યું, "ચૂપ રહે. ગરબડ કરીશ તો તારા કાન પણ વીંધી નખાવીશ." હૉર્ટેન્સના કાન વીંધાયા. નેપોલિયને તેને બેઉ કાને બુટ્ટી પહેરાવી અને તે ખૂબસુરત હસમુખી છોકરીને બચ્ચી કરીને કહ્યું, "જા, માને બતાવજે અને જો તે નારાજ થાય તો કહેજે કે મેં નહિ પણ ડૉકટરે કાન વીંધ્યા હતા. છોકરી હસતી કૂદતી મા પાસે દોડી ગઈ. તેના ગયા પછી નેપોલિયને કહ્યું, "પેલો છોકરો જોયો ' કેવો બહાદુર અને નિડર હતો ? એના જેટલી ઉમ્મરે હું પણ એવોજ હતો. પણ મારી માતા લેટીશીઆ અમારી સાથે પ્રેમ અને ધાક બેઉનો ઉપયોગ કરતી. અમે સારૂં કે ખોટું કાંઇ પણ કરતા તો તે મારી માતાના ધ્યાન બહાર હોયજ નહિ. દરેક હલકા વિચારને, અપવિત્ર વૃત્તિને નરતજ તે દબાવી દેતી અને અમારા મન ઉપર ભવ્ય અને મહાન કામોનીજ છાપ પડવા દેતી. અસત્યને તે ધિક્કારતી, આજ્ઞાભંગને માટે શિક્ષા કરતી અને અમારી એક પણ કસુર તરફ આંખ આડા કાન કરતી નહિ."

એમ કરતાં મે સ ૧૮૨૦ નો સપ્ટેમ્બર માસ પૂરો થયો. હવે તેનું શરીર ધીમે ધીમે પણ દેખીતી રીતે બગડ્યું હતું. એક દિવસ તેને ડૉક્ટરે સૂતેલો જોઇને જગાડ્યો. તેણે જાગીને કહ્યું, "ડાક્ટર, ગજબ કરો ઉંઘમાં આપણે સુખી હોઇએ છીએ ગરીબાઇ, દુઃખભરેલ, ચિંતા જંજાળ સૌ વિસારે પડી જાય છે" એટલું કહીને તે પાછો ઉંઘવા મંડ્યો.

ખરાબ ઋતુને લીધે તેને ઘણા દિવસ સુધી ઘરમાં ભરાઇ રહેવું પડ્યું. મુડદાના જેવી ફિક્કાશ તેના ગાલ ઉપર છવાઇ ગઇ હતી. ઘણીવાર તેને ટાઢ ચડી આવતી. નબળાઇ એટલી બધી વધી ગઇ કે પથારીમાંથી ઉઠવું પણ તેને માટે અઘરું થઇ પડ્યું હતું. એવી સ્થિતિમાં ૧૪ મી ઓક્ટોબર આવી પહોંચી એટલે તેના ઉપર અન્યાય અને જોરજુલમથી ઠોકી બેસાડેલી કેદની શિક્ષાનાં પાંચ વર્ષ પૂરાં થયાં.

રસ્તો મોન્થોલને સૂચવ્યો. સવારમાં શહેનશાહ પથારીમાંથી ઉઠે તે વખતે મોન્થોલને કાંઇ કામને બહાને પડદો બાજુએ કરવો અને એ વખતે પેલો અમલદાર નેપોલિયનને જોઈ લે. પણ સર હડસનને આથીએ સંતોષ ન થયો. તેણે કહ્યું કે જો તમે મારા માણસને જનરલ બોનાપાર્ટના ઓરડામાં નહિ દાખલ થવા દેશો તો હું સિપાઇઓ લઇને આવીશ. અને બારણાં ભાગીને અંદર આવીશ. મોન્થોલને તેને ઘણોએ સમજાવ્યો, વિનવ્યો; જેની દુર્દશા થઈ હોય એવા માણસનું અપમાન કરવામાં ઘણું પાપ છે, બિચારા મરવા સૂતેલા શહેનશાહને આથી ઘણો કલેશ થશે, એવું એવું ઘણુંએ કહ્યું પણ તેના વજ્ર જેવા હૃદયને કશીજ અસર ન થઇ. એટલામાં પોતાના પૂજ્ય અને બિમાર શહેનશાહ ઉપર થતા જુલમથી રાતો પીળો થઈ ગએલો ડૉ૦ એન્ટોમાર્કી ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેને સર હડસન સાથે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ.

"ક્યાં ગયો જનરલ બોનાપાર્ટ ?"

"અહિં જનરલ બોનાપાર્ટ નામનો કોઇ માણસ રહેતોજ નથી."

"તે ક્યારનો નાસી ગયો છે ?"

"મને બરાબર યાદ નથી, પણ જનરલ બોનાપાર્ટ તેની છેલ્લી લડાઇ અબુકિર આગળ લડ્યો હતો. તે લડતો હતો સંસ્કૃતિને માટે અને તમે લડતા હતા જંગલીપણાના બચાવ માટે. તેણે તમને અને તમારા મિત્રોને મારી હડસેલીને સમુદ્રમાં ફેંકી દીધા હતા. તમારો ગુસ્સો હજી પણ શાન્ત ન થતો હોય તો શહેનશાહના આયુષ્યના જે થોડા દિવસ બાકી રહ્યા છે તે આજેજ પૂરા કરી દો."

"શહેનશાહ ? કયો શહેનશાહ !"

"જેણે ઇંગ્લંડને ધ્રુજાવ્યું હતું અને જેણે તમારા ઉમરાવવર્ગના વડેરા મોટા ભાર વગડી દે, એવું હથિયાર યુરોપની પ્રજાના હાથમાં મૂક્યું છે તે શહેનશાહ. * એવા મહાપુરુષના મરણ વખતે પણ આવી આવીને ચોકી પહેરા કરે તે માણસ ટેમ્સના કાદવનોજ બનેલો હોવો જોઇએ."

૧૫ મી એપ્રિલ. સવારનો બે વાગ્યાનો વખત નેપોલિયને પોતાનું મૃત્યુપત્ર (વસિયતનામું) લખવામાં આવ્યું. તે નીચે પ્રમાણે હતું:—

૧. હું જન્મેથી રોમન કેથોલિક છું અને તેજ ધર્મ પાળતો મરણ પામું છું.

૨. મારી ઇચ્છા છે કે મારો મૃતદેહ મારા વહાલા ફ્રાન્સમાં સેન નદીને કિનારે દટાય.

૩. મને મારી વહાલી પત્ની શહેનશાહબાનુ મેરિયા લુઇઝા તરફથી હમેશાં

---

* આ વાક્યમાંની [illegible] છે અને [illegible] ઉમરાવો અને શહેનશાહોની [illegible] [illegible] [illegible] મહાન નેપોલિયને [illegible] [illegible].

[illegible]

પરમ મનોજ્ઞ હતો અને મારી ઉલ્ટી પણ સુધી તેને હું ઘણાજ પ્રેમથી યાદ કરૂં છુ મારા પુત્રને તે સભાળપૂર્વક માયત્ર અને આસપાસની રાજખટપટથી તેને જાળવે એવી મારી તેને વિનતિ છે

૪ મારા પુત્રને હુ ભલામણ કરતો જાઉ છુ કે પોતે ફ્રેન્ચરાજકુમાર છે એ વાત તે કદી પણ ન વિસારે, અને યુરોપની પ્રજાઓને કનડનાર રાજાઓના ત્રેખ઼ ઘનો કદી હથિયાર ન બને તે કદી પણ ફ્રાન્સની સામે ન લડે અથવા તો તેને લેશ માત્ર પણ નુકસાન ન થવા દે, અને "બધું ફ્રેન્ચ પ્રજાના હિતાર્થેજ છે એવા મારા મુદ્રાલેખને પોતાનો બનાવે '

ત્યાર પછી તેણે પોતાના વફાદાર મિત્રોને અને મરી ગએલા મિત્રોની વિધવાઓ અને બાળકોને યાદ કરીને તેમને સૌને ઉદારતાથી જે આપવુ ઘટે તે આપ્યુ

એટલુ કરી રહ્યા પછી તેણે પોતાના પુત્રને માટે નીચે મુજબ એક લખેલો કાગળ લખાવ્યો.—

' મારા પુત્રે મારા મૃત્યુનુ વેર લેવાનો કદી પણ વિચાર ન કરવો. હુ શુ શુ કરી ગયો છુ તેનુ તેણે કદી પણ વિસ્મરણ થવા ન દેવુ તેણે મારી પેઠે આખુએ આયુમાં પૂરેપૂરા ફ્રેન્ચ બનવાનો પ્રયત્ન કરવો સુલેહશાંતિથી રાજ્ય કરવા તરફજ તેણે પોતાની બધી પ્રવૃત્તિઓને વાળી દેવી જો મારૂ માત્ર અનુકરણ કરીનેજ અને ખાસ જરૂર વગર પણ તે લડાઈઓ લડવા જશે તો તેણે મારી વાંદરનકલ કરી એમજ ગણાશે. મે જે જે કર્યું તે તે ફરીથી કરવુ એનો અર્થ એજ કે મે કાંઈજ કર્યું નથી એકના એક સૈકામા એમ બનાવ બે વાર બનતો નથી યુરોપને શસ્ત્ર બળથી ડરાવવાની મારે જરૂર હતી, પણ અત્યારે તો તેની સમજશક્તિ ઉપર કાબુ મેળવવાની જરૂર છે મે ફ્રાન્સમા તેમજ યુરોપમા જે નવા વિચારોના બીજ વાવ્યા છે તેમની ગતિ પાછી ફરે એમ છેજ નહિ મે વાવ્યુ છે તે મારો પુત્ર ઉછેરે અને ખીલવે ફ્રાન્સમા રહેતા સમૃદ્ધિના મૂળતત્ત્વોનો વિકાસ કરે અને તેમ કરીને તે નામાંકિત રાજા બની શકશે

મારા મરણ પછી યુરોપના રાજાઓથી પોતાનુ રાજ્યાસન જાળવી શકાવાનુ નથી દરેક દેશમા મારી તરફેણમા પ્રત્યાઘાત શરૂ થશે ઇંગ્લડમા પણ થયા વિના નહિ રહે એજ મારા પુત્રને માટે સુંદર વારો છે અંગ્રેજો કદાચ તેમણે કરેલા પાપ ધોઈ નાખવા માટે મારા પુત્રને ફ્રાન્સમા આવવા દેવાનુ વલણ બતાવે પણ ન દેવાની સાથે મૈત્રી જાળવવી હોય તો તેના વ્યાપારની આડે ન આવવુ માટે મે માથી એક માર્ગ ગ્રહણ કર્યેજ છુટકો—કાં તો ઈંગ્લંડ સાથે લડાઈ કરવી અથવા તો જગતના વ્યાપારમા તેના ભાગીદાર બનવુ હાલ તો આ બીજો માર્ગજ ગ્રહણ કરી શકાય એવો છે ફ્રાન્સની અંદર આભ્યંતરિક કરતા દેવાદારના પ્રશ્ન હજી ઘણા

વખત સુધી વધારે અગત્યનું સ્થાન લેશે.”

“મારો પુત્ર ફ્રાન્સની ગાદીએ આવશે તે વખતે આભ્યંતરિક ઝગડા પૂરા થઇ ગયા હશે. માત્ર એકજ ડયૂક ઑફ ઓર્લિયાંવાળા પક્ષથીજ તેને સમાલવાનું રહે છે. તેણે કોઇ પણ પક્ષની પરવા ન કરતાં ફક્ત જનતા ઉપરજ નજર રાખવી. માત્ર જેમણે દેશદ્રોહી થઇને ફ્રાન્સને તેના શત્રુના હાથમાં ફસાવ્યું હોય તેમના સિવાય બીજા બધાની વર્તણુક તરફ તેણે આંખ આડા કાન કરવા. ચેટોબ્રિયેન્ડે મારા વિષે અતિશય ખરાબ અને હલકી નિંદાભરેલી પત્રિકા લખી હતી છતાં ગમે તેવો તોપણ આખરે તે ફ્રાન્સવાસી છે એમ જાણવું.”

“ફ્રાન્સ એ એવો દેશ છે કે જ્યાં રાજકીય પક્ષના નાયકોનું બહુ ચાલતુંજ નથી. તેમના ઉપર આધાર રાખવો એ રેતી ઉપર ઇમારત ચણવા જેવું છે. માત્ર જનતાની મદદવડેજ ફ્રાન્સમાં મોટાં મોટાં કામ થઇ શકે એમ છે. વળી રાજ્યતંત્રને તો જ્યાંથી ટેકો મળતો હોય ત્યાંથી તેણે લઇ લેવો જોઇએ. નૈતિક નિયમ પણ કુદરતના જેવાજ શાશ્વત અને અનિવાર્ય હોય છે. બુર્બોન રાજાઓ, દેશનું રાજ્યબંધારણ ગમે તે હોય તોપણ ઉમરાવો અને ધર્મગુરુઓના ઉપરજ આધાર રાખવાના. પાણીને સંચાની મદદથી ગમે તેટલું ઉંચે ચડાવીએ પણ આખરે તેની મૂળ સપાટી ઉપર આવ્યા વગર રહેજ નહિ. મેં એથી ઉલટું કર્યું હતું. મેં લેશમાત્ર પણ અપવાદ વગર જનસમૂહની મદદ ઉપરજ આધાર રાખ્યો હતો. સૌનું હિત જળવાય એવું રાજ્યતંત્ર સ્થાપવાનો મેં દાખલો બેસાડયો હતો. મેં ઉમરાવો, ધર્મગુરુઓ, વેપારીઓ, નગરવાસીઓ એમાંના કોઇ એકાદના ટેકાથી કે તેનો પક્ષ લઇને રાજ્ય કર્યું નથી; પણ આખા પ્રજાસમૂહનું-સમગ્ર ફ્રેન્ચ પ્રજાનું જે સંયુક્ત કુટુંબ તેનું હિત જળવાય તેવી રીતેજ મેં રાજ્ય કર્યું છે.”

“ફ્રાન્સના ઉમરાવવર્ગ તરફથી મારા પુત્રે મદદની આશા ન રાખવી. એક જમાનો વીતી ગયા પછીજ તેઓ નાછૂટકે મારી નૈતિક ફતેહ સ્વીકારતા થયા હતા પણ ૧૮૧૫ પછી તો તેઓ બધાજ સામા પક્ષમાં જતા રહ્યા છે. મને મોટા મોટા સેનાપતિઓ ઉપર પણ પૂરેપૂરો વિશ્વાસ ન હતો. માત્ર આખું સૈન્ય અને લોકસમૂહજ મારા પક્ષમાં ઉભાં રહ્યાં હતાં. હું તેમનો સાચો પ્રતિનિધિ હતો તેમને મારી અબાધિત સત્તા જરૂરની લાગતી હતી. એની સાબીતી એ છે કે હું માગતો તે કરતાં લોકો મારા હાથમાં વધારે સત્તા મૂકતા હતા; પણ મારા પુત્રના વખતમાં એની એ સ્થિતિ નહિ રહે. તેની સત્તાની સામે થનાર માણસો નીકળી આવશે. લોકોમાં વિશેષપણે પ્રકટ થતી સ્વતંત્રતાની તરસને તેણે પોતાની ગણત્રીમાં લેવી પડશે. સાધારણ વખતમાં ધારાસભાની મદદથી રાજ કરવું અઘરૂં નથી; કેમકે રાજ્યની જવાબદારીનો ઘણો ભાગ ધારાસભાઓ પોતાને માથેજ લઇ લે છે અને એવે પ્ર-

આમાં પોતાના તરફથી વધુમતી મેળવવી એ રાજાને માટે મુશ્કેલ હોતું નથી, પણ લાંચનો ઉપયોગ કરીને રાજ્યતંત્રને કદી પણ નીતિભ્રષ્ટ ન કરવું. રાજા માત્ર રાજ્યસત્તા ભોગવવાનેજ નહિ પણ રાજ્યમાં જ્ઞાન, નીતિ અને કલ્યાણનો ફેલાવો કરવા માટે રાજ્ય કરે છે."

'મારી જુવાનીમાં લાંચ રૂશ્વતનો ઉપયોગ કરવાની મને લાલચ થઈ આવી હતી પણ પાછળથી મે એ ઇચ્છાને દબાવી દીધી. મોટા મોટા વક્તાઓ, જેઓ પોતાની વાણીની છટાથી સભાને પોતાની કરી લે છે તેઓ કાંઈ અસાધારણ શક્તિવાળા નથી હોતા. તેમને હરાવવા માટે વક્તૃત્વનો ઉપયોગ ન કરવો કારણ કે આપણા કરતાં તેમની પાસે સારા સારા શબ્દો અને વાક્યોનો ભંડાર વધારે હોય છે. તેમને તો સાદી સીધી અને સંગીન દલીલોથીજ તોડી પાડવા. તેમનું બળ મુદ્દા વગરનો ભભકો કરવામાં હોય છે. તેમની સામે ચોકખી હકીકતો જ રજુ કરવી. મેં મારા કરતાં સારા સારા વક્તાઓને એ રીતે સાદી દલીલોથીજ મહાત કરી નાખ્યા હતા.'

"ફ્રાન્સ દેશમાં ઘણા બુદ્ધિમાન અને વ્યવહારકુશળ માણસો છે. માટે તેમને શોધી કહાડીને તેમને યોગ્ય જગ્યાએ ગોઠવી દેવા. જો એ. રમણી પ્રધાનમંડળમાં એવો એક માણસ છે કે જેનામાં હળ જોડવા કરતાં વધારે આવડત નથી અને એક માણસ જે હળ જોડી જાણે છે તે પ્રધાન થવાને લાયક છે. દેખીતી રીતે ઘણાજ વિચારશીલ માણસો પણ કેવળ અસંભવિત યોજનાઓ ઘડે તો તેથી વિસ્મય પામવું નહિ. ફ્રાન્સ એ એક એવો દેશ છે કે જ્યાંથી જેરૂસલેમને સ્વતંત્ર બનાવવાના કાયદાથી માંડીને તે તુર્કસ્તાનના સુલતાનની આપખુદ સત્તાને [illegible] આપવા સુધીના દરેક પ્રકારના રાજનૈતિક સિદ્ધાંતને ટેકો આપનાર કોઈ ને કોઈ તો નીકળી આવશેજ. મારા પુત્ર બધાની વાત સાંભળવી. દરેકની વાતની કિંમત આંકવી અને દેશના બાહોશમાં બાહોશ માણસોને પોતાની આસપાસ એકઠા કરવા. તેની નજરમાં જેઓ જ્ઞાન અને પરિસ્થિતિને યોગ્ય હોય તેમનેજ તે આપવાં.'

મારા પુત્ર વર્તમાનપત્રને સ્વતંત્રતા આપવાના [illegible] સમયમાં આ બાબત બહુજ જરૂરની છે. તાકીદ કરવું એટલું હું [illegible] નથી [illegible] હોય એવા કોઈ નિયમને અનુસરવું એમ નહિ પણ જે સાધન હોય [illegible] ઉપયોગ કરી રાજ્યતંત્રની ઇમારત મજબૂત [illegible] સનો પણ લાભ લઈ લેજે. વર્તમાનપત્રોની સ્વતંત્રતા એ તો આખા દેશમાં [illegible] અને નવીન વિચારોનો ફેલાવો કરનાર [illegible] [illegible]

ઉપર ઉંઘી જવા જેવું છે. મારી એવી ધારણા હતી કે સુલેહ થઇ રહ્યા પછી આખા દેશના સારામાં સારા પત્રકારોનું એક મંડળ સ્થાપવું અને તેમનાદ્વારા મારા વિચારો અને યોજનાઓનો નાનામાં નાના ગામડા સુધી ફેલાવો કરી દેવો. ત્રણસેં વર્ષ અગાઉ ચાલતું તેમ હવે સામાજિક ફેરફારોને મૂંગા મૂંગા જોયા કરવાનું પરવડે તેમ નથી. હવે તો જીવને જોખમે પણ કાં તો તેની ગતિને પ્રેરવી અથવા તો એકદમ અટકાવીજ દેવી.”

“મારા પુત્રે નવા વિચારોને પોષવા અને જે પક્ષને મેં બધે સબળ બતાવ્યો હતો તેને ટકાવી રાખવો. વેઠવારા દૂર થાય, મનુષ્યમાત્રની પદવી ઉચ્ચતર થાય અને સમૃદ્ધિ વધે, એવી સંસ્થાઓ તેણે સ્થાપવી. અણસુધરેલા પ્રદેશોમાં ધર્મ અને સંસ્કૃતિનો પ્રકાશ ફેલાવવો. આજ કારણને લીધે ઉમરાવવર્ગના તિરસ્કારનો હું ભોગ થઇ પડયો છું. મારા શત્રુઓ તે મનુષ્યસમાજના શત્રુઓ છે. લોકોને દાસ બનાવવા એજ તેમનો હેતુ છે. લોકોને તેઓ પશુ સમાન ગણે છે.

“વિરુદ્ધ વિચારના માણસો પણ અથડાયા વગર પોતાના રાજ્યમાં સમાધાનીથી રહે એવો મારા પુત્રે પ્રયત્ન કરવો. સમાજને સખત આઘાત કર્યા વગર નવીન વિચારો ફેલાય અને ઉંડાં મૂળ ઘાલે એવી પ્રવૃત્તિ કરવી. સમાજમાં જૂદા જૂદા વિચારનાં અને પરસ્પર વિરુદ્ધ હિતનાં માણસો ખૂનામરકી ન કરી બેસે તેની ખારા કાળજી રાખવી. મારા મરણ પછી લોકોના મનમાં રાજાઓપ્રત્યે અવિચારી શત્રુતા કાયમ રહેશે તો મારૂં વૈર તો લેવાશે; પરંતુ નિર્દયપણે લેવાશે. લોહીની નદીઓ વહેશે અને વિજ્ઞાન તથા સંસ્કૃતિનો પ્રકાશ હોલવાઇ જશે.”

“મારા પુત્રે ઇતિહાસ વાંચવો અને તેના ઉપર ખૂબ મનન કરવું. ખરેખરૂં તત્ત્વજ્ઞાન ઇતિહાસમાંજ રહેલું છે. મોટા મોટા સેનાપતિઓની લડાઇઓના હેવાલ તેણે વાંચવા અને તેના ઉપર ખૂબ વિચાર કરવો. યુદ્ધશાસ્ત્ર શીખવાનું સારામાં સારૂં એજ સાધન છે; પણ તેના અંતઃકરણના ઉંડાણમાં સત્ય અને ન્યાય તરફ ઉત્કટ વલણ નહિ હોય તો બધું વાંચેલું અને જાણેલું નકામું છે. એ બે શુભવૃત્તિઓ વડેજ મોટાં કામ થઈ શકે છે. મને ઉમેદ છે, કે એ પોતાના ઉંચા ભાવિને યોગ્ય નીવડશે.”

૨૦ મી એપ્રીલ. આજે શહેનશાહને કાંઇક આરામ હતો. તેની પ્રકૃતિ પણ આજે હમેશ કરતાં વધારે પ્રસન્ન હતી. તેના મિત્રો આથી આશા રાખતા હતા કે તે કાયમને માટે સાજો થઇ જશે. તે ઉપરથી તેણે હસીને કહ્યું:—

“મારા મિત્રો, તમારી ભૂલ થાય છે. આજે મને સારૂં તો છે તોપણ મારો અંતકાળ મને પાસેજ લાગે છે. મારા મરણ પછી તમે બધા સુખેથી યૂરોપ જજો અને તમારાં સગાંવહાલાંને મળીને સુખી થજો હું પણ બીજી દુનિયામાં

મારા શૂરવીર મિત્રોને મળીશ ક્લેબર, ડીસે, બેસિયર્સ, ડુરો, ને, મ્યુરા, માનેના, બર્થિયર, લાની, બધા મને મળવા આવશે. અમે સાથે મળીને શું શું કર્યું હતું તેની અમે વાતો કરીશું અને મારી જિંદગીના છેલ્લા બનાવોની હકીકત હું તેમને કહીશ. મને જોઈને તેઓમાં ફરીથી ઠાઠ અને ઉત્સાહનો સંચાર થઈ જશે વળી ત્યાં આપણને શીઝર, હેનિબલ, સિકંદર વગેરે મોટા મોટા સેનાપતિઓનો મેળાપ થશે અને અમે બધા અમારી લડાઈઓની વાતો કરીશું ' પછી તેણે હસીને ઉમેર્યું, "આટલા બધા યોદ્ધાઓને પિતૃલોકમાં એકઠા થએલા જોઈને ત્યાંના લોકોને જો ધાસ્તી નહિ લાગે તો અમને ખૂબ મઝા પડશે"

એટલામાં ડૉ૦ આર્નોટ આવ્યો તે અંગ્રેજ ડાક્ટર હતો. તેને નેપોલિયને કહ્યું, "ડાક્ટર, બસ મારું હવે આવી બન્યું છે છેલ્લો પ્રહાર થઈ ચૂક્યો. હું હવે જાઉં છું" પછી તેણે પોતાના ઉપર ગુજરેલા જુલમમાટે છેલ્લી વાગનો રોષ દર્શાવવા કહ્યું —

'હું બ્રિટિશ પ્રજાની પરોણામતની આશા રાખીને આવ્યો હતો. મને તેઓ ઉદારભાવે રક્ષણ આપે એવી મારી પ્રાર્થના હતી મનુષ્યના અધિકાર જે સર્વત્ર પવિત્ર મનાય છે તેનું ખૂન કરીને મારી પ્રાર્થનાના જવાબમાં મને બેડીઓ પહેરાવવામાં આવી અલેકઝાન્ડર પાસે જો હું ગયો હોત તો તે મારા તરફ આવું આચરણ ન કરત. આસ્ટ્રિયાનો શહેનશાહ ફ્રાન્સિસ અને પ્રશિયાનો રાજા બેટ એ મારા તરફ માયાળુ અને ઉદાર વર્તન રાખ્યું હોત આખા યુરોપને ઉતરીને ઉશ્કેરવાનું અને એક વ્યક્તિની સામે ચાર મોટાં મોટાં રાજ્યોને લડવા ઉભાં કરવાનું માન એકલા ઈંગ્લંડને જ ભાગે આવે છે તમારા દેશના પ્રધાનોએ મારે માટે એવું સ્થાન પસંદ કર્યું છે કે જ્યાં કોઈ યૂરોપવાસી ત્રણ વર્ષની અંદર તો તદ્દન અશક્ત થઈ જાય. એનો અર્થ એ કે તેઓ મારું ખૂન કરવા માગતા હતા, અને હું અહિં આવ્યો ત્યારના તેઓ મારી સાથે કેવી રીતે વર્તતા આવ્યા છે તે તો જુઓ! તેમણે મારૂં અપમાન કરવામાં મને ફાંસો પાડવામાં કશી બાકી નથી રાખી મારા સગાં સબંધીઓ સાથેનો વ્યવહાર તેમણે અટકાવ્યો છે મારા ઘરના સમાચાર અને પત્રો મને મળવા દીધા નથી મારી સ્ત્રી અને પુત્ર તો જાણે મારે મનથી જીવતાંજ નથી ખબર કેની બનતા હું ૭ વરસ થયાં વેઠતો આવ્યો છું ખરાબ આબોહવા વાળા ટાપુમાં પણ ખરાબમાં ખરાબ જગ્યા–જ્યાં ઉષ્ણ કટિબંધની ગરમ હવાની અસર ઘણી સખત રીતે લાગુ પડે એ જ તેમણે મારે રહેવા માટે નક્કી કરી છે હું ઘોડે બેસીને આખા યુરોપમાં ફરી વળનાર તેને આ ચાર દિવાલની હદમાં ગોંધાઇ રહેવું પડે છે ધીમે ધીમે મારું મરણ નીપજે એવી ખૂની યોજના ઘડીને મારું કકડે કકડે ખૂન કરવામાં આવ્યું છે નીચ હડસન લોએ તમારા પ્રધાનોની ખૂની

યોજનાને અમલમાં મૂકી છે. પણ, ઇંગ્લંડ ! મદાન્મત્ત વેનિસના જેવા બૂરા હાલ થયા તેવાજ તારા પણ થશે; અને હું, મારાં સગાં વહાલાંથી વિખૂટો એકલો આ ઉજ્જડ ટાપુમાં મરવા પડયો છું પણ મરતાં મરતાં ઇંગ્લંડના રાજકુળને મારા અંતરનો શાપ આપતો મરૂં છું."

૨૫ મી એપ્રિલ. શહેનશાહને આખી રાત સારી નિદ્રા આવી હતી. સવારમાં ચાર વાગે તે જાગી ઉઠયો અને અર્ધજાગૃત અવસ્થામાં બોલવા લાગ્યો:—

"મેં હમણાંજ મારી ભલી જોસેફાઇનને દીઠી; પણ તે મને ભેટી નહિ. હું તેને ભેટવા જતો હતો એટલામાં તો તે અદૃશ્ય થઇ ગઇ. તે પણ આગળ બેઠી હતી. તેનામાં કશો ફેરફાર થયો નથી. જાણે હું તેને ગઇ કાલેજ મળ્યો હોઉં એવી તે દેખાતી હતી. તેણે મને કહ્યું કે હવે આપણે થોડાજ વખતમાં મળીશું અને પછી કદી પણ છૂટાં નહિ પડીએ. તમે તેને જોઇ ? આટલું બોલીને તે પાછો ઉંઘી ગયો.

૨૮ મી એપ્રિલ. નેપોલિયને કહ્યું, મારા મરણ પછી ડૉ૦ આર્નો સિવાય કોઇ પણ અંગ્રેજ દાક્તર મારા શબને ન અડકે. મારૂં શરીર ચીરજો અને હૃદય કહાડી, અર્કમાં રાખીને મારી સ્ત્રી મેરિયા લુઇસાને પહોંચાડી આવજો. તેને કહેજો કે હું તેને ઘણોજ ચાહતો હતો—છેવટની પળ સુધી ચાહતો હતો. મારૂં જઠર તપાસજો. તેમાં કયા પ્રકારનું દર્દ છે તે નકકી કરીને તેમાંથી કેમ બચાય તે વિષેની જરૂરી સૂચનાઓ મારા પુત્રને આપજો. હું ધારૂં છું કે મારા પિતા પણ એજ વ્યાધિથી મરણ પામ્યા હતા. મારી માતાને તથા બીજાં સંબંધીઓને મળજો અને તેમને મારી હાલતની,મારા મંદવાડની અને મારા મૃત્યુની બધી હકીકતથી વાકેફ કરજો."

૨ જી મે. તાવ સખત હતો અને સંનિપાત શરૂ થઈ ચૂકયો હતો. તેનું ચિત્ત ભૂતકાળના બનાવો, તેનું પ્રાણાધિક પ્રિય ફ્રાન્સ, વહાલો પુત્ર અને મિત્રોએ સર્વમાં વારાફરતી ભટકતું. ભૂતકાળના બનાવો તેના માનસિક ચિત્રપટ ઉપર તરવરતા હતા અને તે જૂનાં યુદ્ધો ફરીથી લડતો હોય તેમ તે લવરી કરતો હતો —ડિસે ! માસેના ! સાબાશ ! આપણે જીત્યા છીએ. દોડો ! ધસો ! એક છેલ્લો હુમલો કરી નાખો અને આપણે તેમને એક તડાકામાં ચોળી નાખીશું."

૩ જી મે. બપોર પછી તેની તબીયતમાં કાંઇક સુધારો થયો હતો અને તેણે નીચે પ્રમાણે વિચાર સ્થિર ચિત્તે જણાવ્યા:—

"હવે મારૂં શરીર છૂટી જશે. તમે બધા યૂરોપ જજો. મેં જનસમાજનું હિત કરે એવા સિદ્ધાંતોને પોષ્યા છે અને કાયદાઓવડે તેમને સુરક્ષિત કર્યા છે કમનશીબે મારા સંજોગો એવા પ્રતિકૂળ હતા કે મારે કોઇ કોઇ વાર સખ્તી કરવી પડી હશે અથવા તો મારી યોજનાઓનો અમલ કરતાં વિલંબ થયો હશે તો એટલામાં મારી ખરાબી થઈ ગઇ અને જે કમાન મેં ચડાવી હતી તેની પણછ ઢીલી કરવાનો મને

વખત ન મળ્યો. તેથી કરીને ૧૮ ઉપર ખાનગી મારું ફ્રાન્સને આપી જવું હતું તે તેને નથી મળ્યું અને તે માફ કરશે મારા દેશ તરફ નજર કરીને મારો આભાર માનશે તમે બધા મારું સ્મરણ સાચવજો જે વિચારો મેં પોતાને ફેલાવ્યા છે તે વળગી રહેજો."

૪ થી મે ચોથી તારીખ રાતે આકાશમાં વાદળ ચડી આવ્યું અંધકાર છવાઈ ગયો અને સખત પવન ફૂંકાવા લાગ્યો. નેપોલિયનના વહાલાં ઝાડ ઉખડી ગયાં ને પથારીમાં દુઃખથી તરફડતો હતો. બર્ટ્રાન્ડનાં બાળકો તેમના વહાલા મિત્રનું ઉગારનારનું મોં જોવા આવ્યાં તેની આકૃતિ એટલી બધી બદલાઈ ગઈ હતી કે તેઓ તેને ઓળખી શક્યાં નહિ. બિચારાં બાળકો જેવાં તેની સામે જોઈ રહ્યાં પછી ધોધાર આંસુએ રડતાં તેઓ તેના બિછાના પાસે ગયાં અને તેના હાથ ઉપર આંસુ અને ચુંબનો વરસાવવા લાગ્યાં. આ નિર્દોષ, નિઃસ્વાર્થી બચ્ચાંઓની પ્રીતિ જોઈને ત્યાં આખા ઓરડામાં જેટલાં હાજર હતાં તે સૌનાં હૈયાં ભીંજાઈ જવા લાગ્યાં. એક બાળકને તો મૂર્છા પણ આવી ગઈ.

આખી રાત આ સ્થિતિમાં પસાર થઈ ગઈ. ફ્રાન્સનો શહેનશાહ મૃત્યુને બિછાને પડ્યો હતો. તેને શ્વાસ ઉપડ્યો હતો અને તે વારંવાર લવરી કરતો હતો. મોન્થોલને નીચેના શબ્દ સ્પષ્ટ સાંભળ્યા –"ફ્રાન્સ સૈન્ય–જોસેફાઈન"

ઉપલો બનાવ પાંચમી તારીખે સવારમાં ૭ વાગ્યે બન્યો. એ પછી આખો દિવસ તે ચત્તો પડી રહ્યો. તેનો જમણો હાથ પથારીની બહાર લટકતો હતો. તેનાં નેત્ર સ્થિર હતાં અને તે ઊંડા વિચારમાં પડી ગયો હોય તેમજ તેને કશીએ પીડા ન થતી હોય એમ જણાતું હતું. તેના મુખ× ઉપર મધુર, શાંત સ્મિત છવાઈ રહ્યું હતું. સાંજે સૂર્યાસ્ત સમયે તેનો આત્મા નાશવંત શરીરમાંથી મુક્ત થઈને કોઈ અન્ય અગોચર સૃષ્ટિમાં ચાલ્યો ગયો.

જોસેફાઈનના મરતી વખતના બોલ, "એલ્બા–નેપોલિયન" હતા. નેપોલિયનના મનમાં જે કોઈ વિચાર છેવટની પળ સુધી ગુંચવાઈ રહ્યા હોય તો તે 'ફ્રાન્સ સૈન્ય–જોસેફાઈન' ને લગતા હતા.

નેપોલિયને પોતાના મૃત્યુપત્રમાં ખાસ આગ્રહપૂર્વક લખ્યું હતું કે મારા દેહને સેન નદીને કિનારે, મારા વહાલા ફ્રાન્સની ભૂમિમાંજ દાટવો. તેમ કરવાની રજા ન મળે તો મારી જન્મભૂમિ કૉર્સિકામાં તેના અવશેષ લઈ જવા. આ માગણી પણ

× ડૉ. એન્ટોમાર્કીએ નેપોલિયનનો પ્રાણ ગયા પછી તેના મોં ઉપર મીણ દાબીને એક આકૃતિ પાડી લીધી હતી. તેનાં અનેક બીબાં જોવામાં આવે છે. તે જોતાં અંતકાળને સમયે નેપોલિયને હસતે મોંએ પ્રસન્ન ચિત્તે પ્રાણ મૂક્યો હતો એ સાબિત થાય છે. થોડા વર્ષ પર 'આફ્રિક' પત્રમાં આ હકીકત પ્રગટ થઈ છે.

જો ઈંગ્લંડના પ્રધાનો ન સ્વીકારે તો જે ઝરાએ મને ઘણીવાર શીતળ પાણી પાયું છે તેને કિનારે મને દાટવો. તેની આ ઇચ્છા મુજબ સર હડસન લોને અરજી કરવામાં આવી કે તેના મૃત દેહને યૂરોપ લઇ જવાની પરવાનગી આપો. જવાબ મળ્યો કે બ્રિટિશ સરકારનો એવો ચોકૂખો હુકમ છે કે તેને સેન્ટ હેલેનામાંજ દાટવો. નેપોલિયનના મિત્રોએ આંખમાં આંસુ લાવીને હડસન લોના કાલાવાલા કર્યા કે તેનાં અવશેષ તેનાં સગાં વહાલાંને સોંપવા દો; પણ તે એકનો બે નજ થયો. નેપોલિયનનો મૃત દેહ પણ આ પ્રમાણે યૂરોપના ઉમરાવવર્ગને મૂંઝાવતો હતો.

પછી તેના મૃતદેહને અંતિમ સંસ્કારને માટે તૈયાર કર્યું. જે ડગલો તેણે મારેન્ગોના સંગ્રામ વખતે પહેર્યો હતો તે ડગલો, સફેદ પાટલુન, લાંબા બૂટ, ટોપી વગેરે તેના શબને પહેરાવ્યાં. બન્દીખાનામાં રહ્યાં રહ્યાં પણ તેણે આ દ્વીપવાસીઓનાં દિલ જીતી લીધાં હતાં. છઠ્ઠી અને સાતમી તારીખે તેના મૃત દેહનાં દર્શન કરવા માણુસોનાં ટોળે ટોળાં ચાલ્યાં આવતાં હતાં અને ગંભીર, પવિત્રભાવે નમન કરી ચાલ્યાં જતાં હતાં. છેવટની ઘરીએ સર હડસન લોનું દિલ પણ પીગળ્યું તેણે કહ્યું:—

"તે ઈંગ્લંડનો મોટામાં મોટો શત્રુ હતો; મારો પણ શત્રુ હતો; પરંતુ હું આજે તેને માફ કરૂં છું."

આઠમી મેને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં તેના મૃતદેહને દાટવાની ક્રિયા કરવાની હતી. તોફાન શમી ગયું હતું. આકાશમાં એક પણ વાદળું ન હતું. સમુદ્ર શીતળ પવનની લહરીઓ પ્રેરી રહ્યો હતો. પોતાના દ્વીપને અમર કરનાર મહાનુભાવ કેદીના શબને છેલ્લું માન આપવા સેન્ટ હેલેનાની બધી વસ્તી ત્યાં એકઠી થઇ હતી. બપોરે સાડા બાર વાગે તેના શબને કલઇ, સીસું અને લાકડાની ત્રેવડી પેટીમાં મૂક્યું. તેને ચાર ઘોડાની ગાડીમાં ગોઠવ્યું. તેના મિત્રો, તથા દ્વીપના અંગ્રેજ અમલદારો એ ગાડીની સાથે શોકના પોશાક પહેરી ચાલતા હતા. અઢી હજાર સિપાઇઓનું અંગ્રેજ લશ્કર માર્ગની ડાબી બાજુએ હારબંધ ઉભું હતું. શોકમય સ્વરો વાગતા હતા. આખું લશ્કર શબની ગાડી પાછળ ચાલ્યું. પર્વતની બાજુમાં તેને માટે ખાડો ખોદી રાખ્યો હતો. ત્યાં તે પેટી મૂકી અને અંત્યેષ્ટિ ક્રિયા થઇ રહ્યા પછી તેને અત્યંત ધાર્મિક અને ગંભીરભાવે ખાડામાં ઉતારી દીધી. તેજ વખતે કિલ્લામાંથી અને બ્રિટિશ મનવારોમાંથી એકસામટા તોપોના ધડાકા કરીને તે મહાન્ ચક્રવર્તી નરેશને છેલ્લું માન આપ્યું.

નેપોલિયનના મિત્રોએ તેની કબર ઉપર રાખવા માટે નીચે મુજબનો લેખ માટે સ્મરણચિહ્ન કોતરાવ્યો હતો:—

નેપોલિયન

જન્મ—એજેસિયો, તા ૧૫-૮-૧૭૬૯

મરણ—સેન્ટ હેલેના, તા ૫-૫-૧૮૨૧

સકારે ઉપર પ્રમાણે સ્મરણલેખ પથ્થર ઉપર કોતરી કઢાવ્યો, પરંતુ એટલામાં સર હડસન લોએ કહેવડાવ્યું કે બ્રિટિશ સરકારનો સખત હુકમ છે કે નેપોલિયનની કબર ઉપર "જનરલ બોનાપાર્ટ" સિવાય બીજું કાંઈજ લખવા દેવામાં નહિ આવે. પોતાની સત્તાના ભોગ થઇ પડેલા કમનશીબ માણસના મરણ પછી પણ તેની પૂંઠ ન છોડવી એના કરતા વધારે દુષ્ટતા બીજી શી હોય? વિનવણીની કશી અસર ન થઇ આખરે કબર ઉપર લેખ વગરનો સાદો પથ્થર મૂકવાની રજા મળી. મેની ૨૭ ની તારીખે નેપોલિયનના મિત્રો યુરોપ જવા ઉપડી ગયા જતા પહેલાં તેઓ પોતાના પ્રાણપ્રિય મિત્ર અને શહેનશાહના કબરનું અશ્રુ અને પુષ્પથી પૂજન કરી આવ્યા પણ સાર્જન્ટ હુબર્ટે તો પોતાના માલિકની કબરો પણ ત્યજી નહિ. અટળ પ્રેમથી ઓગણીસ વર્ષ સુધી તેણે નેપોલિયનની સમાધિનું સાન્નિધ્ય છોડ્યું નહિ, અને જ્યારે આખી ફ્રેન્ચ પ્રજાની સામટી ઇચ્છાના પ્રભાવે એ કબર ઉપરનો પથ્થર ઉચકાયો અને તેમાંના કિંમતી પવિત્ર અવશેષ સેન નદીને કિનારે ઇનવેલાઇડ્સના ઘુમટ નીચે પધરાવાયા ત્યારે પણ તે નિમકહલાલ સેવક તેની સાથે સાથે ત્યાં તેના કાયમના આરામગાહની સમીપ રહેવા ગયો.

प्रकरण ७९ मु–शहेनशाहनां अस्थिने माटे मागणी

ણાં ખરાં માણસોનો ઇતિહાસ તેમના મરણની સાથેજ સમાપ્ત થાય છે, પણ નેપોલિયનની બાબતમાં તેમ નથી. તેની અદ્ભુત વીરતાની જેટલી કથાના પડઘા તેની કબરમાંથી પણ જગતને કાને અથડાય છે. તેના મરણ પછી નવ વર્ષ વીતી ગયાં તે દરમ્યાન તેણે દીર્ઘકાળપર્યન્ત ભોગવેલા દુઃખ તરફ જગતનું ધ્યાન દિવસે દિવસે વધારે પ્રબળપણે ખેંચાવા લાગ્યું અને ફ્રેન્ચોના દિલમાં તેના પ્રત્યેની અનુકંપા વધવા લાગી.

ઇ. સ. ૧૮૦૦ ના જુલાઇ માસમાં ફ્રાન્સે બુર્બોન રાજાઓની સામે [illegible] બળવો કર્યો અને તેમને દેશમાંથી હાંકી કઢાવ્યા. નેપોલિયનની [illegible] પ્રમાણે લૂઇ ફિલિપ ડયૂક ઓફ ઓર્લિયન્સને ફ્રેન્ચ પ્રજાએ મુકુટ પહેરાવ્યો. આ બનાવ બન્યા

પછી એજ મહિનાની અંદર પ્રતિનિધિઓની સભાને કહેવામાં આવ્યું કે નેપોલિયનનાં અસ્થિ ફ્રાન્સને પાછાં સોપવા માટે બ્રિટિશ સરકાર પાસે માગણી કરવી. તે કીર્તિના સ્મરણથી ફ્રેન્ચ પ્રજાના અંતરમાં ઉછળતો પ્રેમનો ઝરો જે બુર્બો રાજાઓના અમલથી દબાઈ ગયો હતો તે પૂર જોસથી છલકાઇ જવા લાગ્યો.

આના પછી ઉપરાઉપરિ અરજીઓ આવવા લાગી અને પ્રજાના દિલમાં એવી જ્વાળા પ્રકટી કે કેમે કરી હોલવાયજ નહિ. નેપોલિયનના સ્મરણ માટે લોકોના ઉત્સાહને વેગ જોઈ લૂઇ ડરવા લાગ્યો પણ તેને સંતોષ્યા સિવાય બીજો ઉપાયજ હતો નહિ

શત્રુના અપવિત્ર હાથે ગબડાવી પાડેલી નેપોલિયનની મૂર્તિને તેની અસલ જગ્યાએ પધરાવવાનો ઠરાવ ૧૮૩૧ ના જુલાઇ માસમાં પસાર થયો, અને ભાંદાડ તથા જયઘોષની દિગંતવ્યાપી ગર્જનાઓ સાથે તેને પધરાવવામાં આવી. તેજ રીતે ઇનવેલાઇડસમાં તેની બીજી એક મૂર્તિ પધરાવાઈ તથા ફ્રાન્સના વરિષ્ઠ ન્યાયમંદિરમાં તેની સુંદર છબી ખુલ્લી મૂકવામાં આવી એ છબીમાં નેપોલિયન જાણે પોતે રચાવેલી ધારાપોથી લઇને બેઠો હોય એવો તેને ચીતર્યો હતો. એ ધારાપોથીએ આખા જગતનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું અને તેનું સ્થાન સદાને માટે અદ્વિતીય જ રહેશે.

એ પછી બીજાં કેટલાંક વર્ષ વીત્યાં. દરમ્યાન ૧૮૩૨ માં નેપોલિયનનો પુત્ર તેના મોસાળમાં વાસ્તવિકરીતે કેદીની હાલતમાં એકવીશ વર્ષની વયે ગુજરી ગયો. ૧૮૪૦ ની સાલમાં નેપોલિયનની સંવત્સરીને દિવસે પ્રખ્યાત ઇતિહાસકાર ગીઝોને હાથે બ્રિટિશ સરકાર પાસેથી નેપોલિયનનાં અસ્થિ પાછાં માગવાનો રીતસરનો સરકારી પત્ર લખાયો.

હવે સમય બદલાઇ ગયો હતો તેથી આ માગણીનો અસ્વીકાર ન થઇ શક્યો, તરતજ લાગણીભર્યો ઉત્તર લૉર્ડ પામર્સ્ટનની મારફતે બ્રિટિશ સરકારે મોકલાવ્યો. તેમાં ફ્રાન્સના યશસ્વી શહેનશાહ તરફ કશાં નિંદા-વચનો ન હતાં; તે શહેનશાહ નહિ પણ રાજ્યાસન પચાવી પડનાર "જનરલ બોનાપાર્ટ" હતો એવી મતલબનો ઇસારો પણ તેમાં ન હતો. ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લંડ વચ્ચેની દુશ્મનાવટ ધોઇ નાખવાની અને "લેશમાત્ર પણ દુશ્મનાવટ રહી ગઈ હોય તો 'શહેનશાહ નેપોલિયન'ની કબરમાં દાટી દેવાની" ઇચ્છા તેમાં દર્શાવવામાં આવી હતી. ×

× ઈંગ્લંડના વર્તનમા ફેરફાર થવાનુ કારણ એ હતુ કે ટોરી પક્ષની પાર્લામેન્ટમાં હાર થઇ હતી અને રશિયાનુ બળ એટલું બધુ વધી પડયુ હતું કે નેપોલિયનની આગાહી પ્રમાણે આખા યુરોપને અને હિંદુસ્તાનને લીધે ખાસ કરીને ઈંગ્લંડને ધાસ્તી પેઠી હતી તેથી ફરીને ફ્રાન્સની મહેરબાની મેળવવા ઈંગ્લંડ ઇંતેજાર હતું.

ઈંગ્રેજે ફ્રેન્ચ પ્રજાની સ્વતંત્રતા તૂટવાનો જે અક્ષમ્ય અપરાધ કર્યો હતો તેનું આખરે તેણે આટલા શબ્દોથી જ પ્રાયશ્ચિત કર્યું નેપોલિયન કબરમાં સૂતો સૂતો પણ આખરે તો છતીજ ફ્રાન્સની પ્રજાએ ગૂરેલા શાહેનશાહનો ગત્યાગમન પરનો હક આ પ્રમાણે ઈંગ્લંડને આખરે પણ સ્વીકારવોજ પડ્યો

બે મનવાર સાથે નેપોલિયનના કેદખાનાના કેટલાક સોબતીઓ—ના કામાસ, જનરલ બર્ટ્રાંડ તથા ફ્રાન્સીસ એક વાહનમાં, એટલા સેન્ટ હેલેના જવા ઉપડી અને નેપોલિયનના મૃતદેહને માટે સુંદરમાં સુંદર નક્શીદાર પેટી બનાવી હતી અને તેના ઉપર સોનેરી અક્ષરે "નેપોલિયન" એટલા અક્ષરો કોતર્યા હતા બાદશાહી મુકુટ અને ચારે ખુણે ગરુડની નતિઓ તેના ઉપર બેસાડી હતી

૮ મી અક્ટોબરે આ કાફલો સેન્ટ હેલેના જઈ પહોંચ્યો ૧૫ મી અક્ટોબર કે જે દિવસે ૨૫ વર્ષ અગાઉ નેપોલિયને આ ટાપુને કિનારે પગ મૂક્યો હતો તેજ દિવસે તેની કબર ઉઘાડવાનો ઠરાવ હતો મધ્ય રાત્રિએ આ ગંભીર કામ કરવાનું હતું નવ કલાક સાગટ ખોદકામ કર્યા પછી જે પેટીમાં તેના મૃતદેહને રાખવામાં આવ્યો હતો તેના ઉપરનો ભારે પત્થર ઉચકાયો ખ્રિસ્તી ધર્માનુસાર પ્રાર્થના કર્યા પછી તે પેટીને બહાર કહાડી. ગંભીરભાવે સૌ ત્યાં ઉભા રહ્યા બાદ, જસત અને ક્વાનિા ત્રિવડ પડવાળી પેટી ઉઘડી અને નેપોલિયનના શબ ઉપર ઓઢાડેલું સફેદ વસ્ત્ર ખસેડ્યું એટલે જાણે હમણાંજ ઉંઘી ગયો હોય એવો શાહેનશાહનો આરામ-પહાડની મૂર્તિ જેવો દેહ સૌની નજરે પડ્યો તે હતા અને જેનાથી એવો સુરક્ષિત લો હતો કે જેમણે તેને જીવતો જોયો હતો તે બધા તેને સહેલાઈથી ઓળખી શક્યા બે મિનિટ સુધી તેમને ઉઘાડું રહેવા દીધા પછી તેને પાછું ફરીથી કાળજી પૂર્વક પેટીમાં મૂકી તેના ઉપર ધાતુ જ મજબૂત રેણ્યુ કર્યો તેને માટે પારિસથી આણેલી પેટીમાં મૂક્યુ

ત્યાંથી ઉપાડવાને તેને ફ્રેન્ચ વહાણમાં લઈ જતી વખત અંગ્રેજ લશ્કરે હથિયાર નમાવી માન આપ્યું અને કિનારાથી તથા બ્રિટિશ મનવારમાંથી તેના માનમાં તોપો ફૂટી નેપોલિયનના અવશેષ વળાવવા માટે સેન્ટ હેલેનાના તમામ વસ્તો બહાર ઉપર એકઠી થઈ અંગ્રેજ મહિલાઓએ પોતાને હાથે ગુંથેલાં શમી વાવટ તેના માનમાં અર્પણ કર્યા

૧૮ મી અક્ટોબર ચ મા નાએ સેન્ટ હેલેનાના ટાકુ ગયો ૨ ૯ નવંબ તેમને સમાચાર મળ્યા કે મિસર અને તુર્કી નવે ચળવળી નક્શાહના નાજ્મન્ત વીચે ઈં ન અને ફ્રા મ વચ્ચે ઝઘ ડાંને સ છ લગી ૮ કેદ પકડાય જવાનો ભય નટક અને વાચ્મસ ૮ગ પણ નરાલિયનના મિત્રોએ આ વખતે નિશ્ચ ર્યો હતો કે તના શમને ત્રર્ઈ દરિયામાં મી મ વુ તથુ અગ્રેજના હ થમાં ન તેને નજ

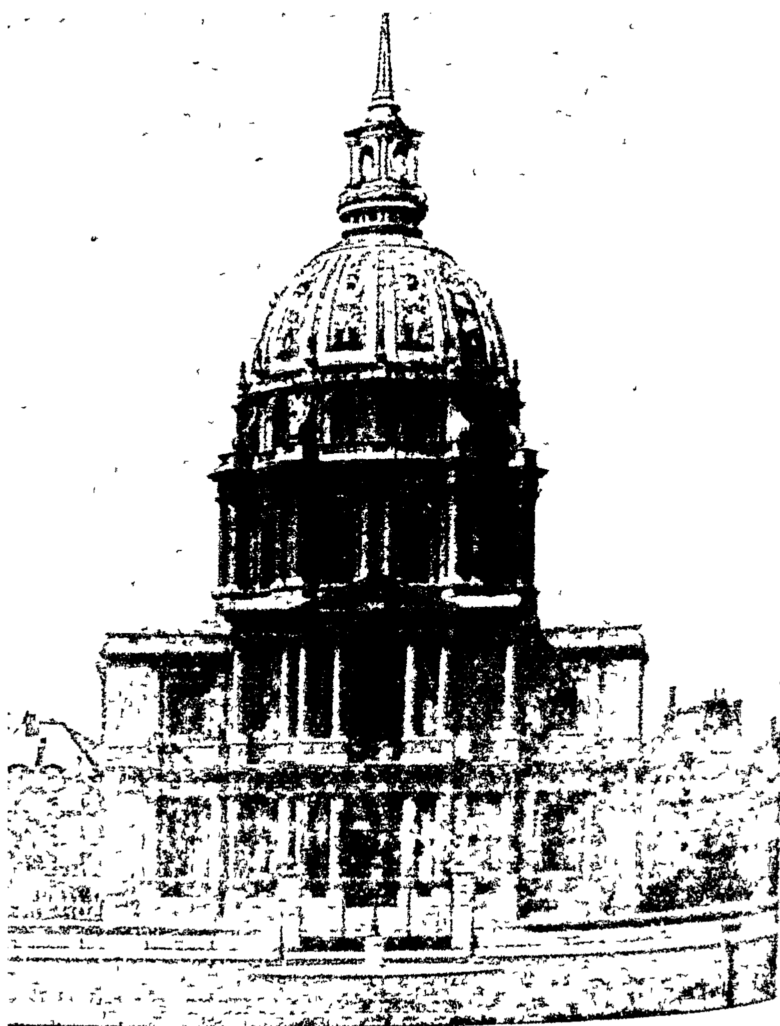
જવા દેવું. છેવટે સારા નસીબે ધાસ્તીનું વાદળું વેરાઈ ગયું.

૨ ૭ ડિસેંબરે, આસ્ટર્લિટ્‌ઝના સંગ્રામની જયન્તીને દહાડે ફ્રેન્ચ વહાણ શેરબોર્ગ બંદરે નાંગર્યાં. ત્યાં તેમને ૨૧ તોપનું માન મળ્યું. ૯ મી તારીખે તેઓ સેન નદીના મુખમાં દાખલ થયાં. હાવરે બંદર આગળ આખું શહેર દર્શન કરવાને બહાર આવ્યું હતું. દેવળમાં શોકસૂચક ઘંટારવ થયા, બંદર અને કિલ્લા ઉપરથી તોપો ફૂટી અને લશ્કરી વાજાંવાળાઓએ કરુણ સ્વરોની હેલી મચાવી.

ત્યાંથી પારિસ સો માઈલ દૂર હતું. નદીને કિનારે કિનારે લાખો માણસો એકઠાં થયાં હતાં. આસપાસના જિલ્લાઓ લગભગ ખાલી થઇ ગયા હતા અને ત્યાંના બધા લોકોનો સેન નદીને કિનારે જમાવ થયો હતો. કમાનો, તોરણો, પિરામિડો, જેમની બનાવટમાં રેશમ અને કિનખાબનો છૂટથી ઉપયોગ થયો હતો અને કારીગરોએ તેમની પૂરેપૂરી કુશળતા વાપરી હતી એવી અનેક રમણીય વસ્તુઓથી ડક્કા અને ઓવારા શણગારાઇ ગયા હતા.

પ્રજાકીય રક્ષકો અને નેપોલિયનના સૈન્યના જૂના સિપાઇઓ આનંદથી ઉછળતે હૈયે અને અશ્રુભીની આંખે પોતાના વહાલા સરદારના મૃતદેહને આવકાર આપવા હાજર થયા હતા. તેઓજ તેના સાચા પુત્રો હતા. સેન નદીના વિશાળ, પારદર્શક પટ ઉપર થઇને દશ વહાણો ભારે દબદબાસહિત ચાલ્યાં આવતાં હતાં. સૌ બરાબર જોઇ શકે તે માટે તેમની ગતિ ધીમી કરી હતી, આજે ફ્રાન્સનો સાચો શહેનશાહ પોતાની વહાલી જન્મભૂમિને ખોળે સૂવા આવતો હતો. આજે ફ્રાન્સની ગયેલી પ્રતિષ્ઠા તાજી થઇ હતી. હજારો તોપોના ધડાકા અને ઘંટનાદ આ મંગળ અવસરની ઉદ્‌ઘોષણા કર્યા કરતા હતા. "શહેનશાહ ઘણું જીવો" ની ગગનભેદી ગર્જનાઓથી દિશાઓ ગાજી ઉઠતી હતી. હયાતીના સમયમાં એજ ગર્જના કાને પડતાં નેપોલિયનનું હૃદય આનંદથી ઉછળી રહેતું હતું. આ પ્રસંગે પણ તેનો આત્મા પિતૃલોકમાં રહ્યો રહ્યો આ દૃશ્ય જોઇને અવશ્ય પ્રસન્ન થતો હોવો જોઇએ. તેની હયાતીમાં જેટલું સન્માન તે પામતો તેટલુંજ આજે તેના અસ્થિને લોકો આપી રહ્યા હતા. લોકોની આંખો આંસુથી ઉભરાઇ રહી હતી અને કંઠ ગદ્‌ગદ્ થઇ જતા હતા, તોપણ "શહેનશાહ ઘણું જીવો" ના પોકાર હર્ષથી ગાંડાં તૂર થઇ ગયેલાં હજારો મનુષ્યોના મુખમાંથી નીકળતા હતા.

૧૮ મી તારીખે સાંજના ચાર વાગે કાફલો પારિસથી ચાર માઈલને અંતરે આવી પહોંચ્યો. પારિસથી હજારો માણસો ત્યાં આવી પહોંચ્યાં હતાં. તોપોની ગર્જના અને ઘંટનાદથી આકાશ ગાજી રહ્યું હતું. આજે ફ્રાન્સના [illegible] થઇ છે, આજે [illegible] [illegible] આજે [illegible] ફ્રાન્સના [illegible] [illegible]

પારીસનાની નેપોલિયનની પ્રખ્યાત કબર

પ્રજાનો પ્રેમોન્માદ જોઈને થતો હતો. જોસેફાઇન જાણે પોતાના ભર્તારને આવકાર આપવા ઉભી હોય તેવા આકારની એક તેની મોટી મૂર્તિ ઉભી કરી હતી. પિતાને ઘેર મળવાની બિચારી મેરિયા લુઇસાને તો કોઇએ યાદ પણ ન કરી!

'મારી ઇચ્છા છે કે મારો મૃત દેહ મારા વહાલા ફ્રાન્સમાં સેન નદીને કિનારે દટાય" એ શબ્દો દોઢસો ફૂટ ઉંચા એક સ્તંભ ઉપર કોતરવામાં આવ્યા હતા અને તેના ઉપર ગરુડની સુવર્ણાકૃતિ બેસાડી હતી. આખી રાત આખો કાફનો રોશનીથી ઝગઝગી રહ્યો હતો. એક અઠવાડીઆ સુધી ફ્રાન્સ તેમજ દેશાવરના લોકો આ અપૂર્વ દૃશ્ય જોવાને આવ્યા કર્યા. ચાર ચાર માઇલ સુધી રસ્તાની બેઉ બાજુએ લોકોની મેદની જામી હતી. પારિસમાં આજે દશ લાખ કરતાં વધારે માણસો એકત્ર થયાં હતાં. રાજા લુઈ પણ રાજકુટુંબ તથા ધારાસભાના સભાસદો સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યો હતો.

સોળ ઘોડાની ગાડીમાં બેસાડીને નેપોલિયનના શબને તેને માટે નિયુક્ત કરેલા સ્થાનમાં લઇ જવામાં આવ્યું. આ વખતે પ્રજાનો ઉત્સાહ વર્ણવી શકાય એવો ન હતો. તેઓ હર્ષોન્માદમાં આવી ગયા હતા. કોઇ ગાતા, કોઇ રડતા તો કોઈ પોકાર કરતા હતા.

નેપોલિયનની છેલ્લી ઇચ્છા પૂર્ણ થઇ. ઇન્વેલાઇડસના દેવળમાં તેના અસ્થિને પધરાવવામાં આવ્યાં અને પ્રજાએ પાછળથી તેના ઉપર કરોડો ફ્રાન્ક ખરચી સુંદરમાં સુંદર રોજો બંધાવ્યો. આ પ્રમાણે મરણ પછી પણ તેણે શત્રુઓ ઉપર ફતેહ મેળવી, અને પ્રજાના હૃદયમાં તે પોતાનું પાયતખ્ત હમેશને માટે સ્થાપિત કરી ગયો. અદ્યાપિ સુધી દેશપરદેશનાં અનેક પ્રવાસીઓ તેની કબરને ભક્તિભાવથી વંદન કરવા અને તેમાંથી પ્રેરણા મેળવવા ત્યાં આવે છે અને ભવિષ્યમાં પણ આવ્યા કરશે.

હવે પછી બહાર પડનારા ગ્રંથો

નીચલામાંના ઘણાખરા ગ્રંથો ચાલુ તેમજ આવતા—૧૯૮૧ ના વર્ષમાં વિવિધ ગ્રંથમાળાદ્વારા તેમજ છુટા નીકળશે અને તરતમાં લેનારને કિફાયતે મળશે.

ભારતનાં સ્ત્રીરત્નો—છપાય છે.
બંકિમનિબંધમાળા—બીજી આવૃત્તિ.
રામતીર્થ—ભાગ ૧૨ થી ૧૪
મહાન અકબર
ગિરધરકૃત શુદ્ધ રામાયણ.
પઢિયારનાં સ્વર્ગનાં પુસ્તકો.
ટુંકી વાતોના નહિ મળતા ભાગો.
ભારતના સંતપુરુષો
શ્રીગૌરાંગ મહાપ્રભુનું મોટું ચરિત્ર
સંતવાણીસંગ્રહ—અનેક ભાગોમાં.
તુલસીકૃત રામાયણ—મૂળ તથા ટીકા.
રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ બંને ભાગ.
અખાની વાણી—છપાય છે.
યોગવાસિષ્ઠ બંને ભાગ—નવી આવૃત્તિ.
ભગવતી ભાગવત—નવી આવૃત્તિ.
મહાભારતનાં અઢારે પર્વ

संपूर्ण महाभारत

આ ગ્રંથ કહાડવાની યોજના અગાઉ આ સંસ્થાએ પડતી મૂકેલી, તે પાછી નવેસરથી શરૂ કરવાની તૈયારી ચાલે છે. ઈશ્વરેચ્છા તો આવતા વર્ષમાં તેની યોજના રજુ કરાશે અને બનતાં સુધી એકાદ વરસમાંજ આખો ગ્રંથ રૂ ૨૫)માં બહાર પડી જશે.

પુસ્તકો મંગાવનારને ખાસ સૂચના

૧—પોસ્ટેજ ઉપરાંત રજીષ્ટર તથા વી. પી. ખર્ચ પણ રૂ ૧૦ સુધીનું રૂ ૦| જુદું લાગે છે. ૨—મુંબઈમાં પણ બહારગામનીજ (અમદાવાદથી સહજ વધુ) કિંમત લેવાતી હોવાથી બહારથી મંગાવનારે અમદાવાદજ લખવું. ૩—મંગાવેલામાંથી જે પુસ્તક ન આવે તે ખલાસ સમજવું. ૪—રૂ. ૧) થી ઓછાનાં પુસ્તકાદિ જોઇયેતો વી. પી. થી ન માગતાં મ. ઓ. કે ટીકીટજ મોકલવી. ૫—પૂરૂં મૂલ્ય તથા વધારાના પેકીંગ ઇ૦ બદલ ૦| પ્રથમથીજ મોકલીને દશેક રૂ. નાં સામટાં પુસ્તકાદિ રેલરસ્તે મંગાવનારને ખર્ચ બહુ ઓછો આવશે. ૬—કમમાં કમ ૨૫) નાં પુસ્તકાદિ લેનારને કમીશન પણ મળશે. ૭—બહારનાં પુસ્તકો લાવીને મોકલાશે નહિ.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

અમદાવાદમાં—ત્રણદરવાજા બહાર, નદીને રસ્તે, સેશન કોર્ટ પાસે.
મુંબઈમાં—કાલબાદેવી રોડ, હનુમાન ગલીને નાકે. કાલબાદેવીના મંદિર સામે.

સ્વામીવિવેકાનંદના સદુપદેશ

ગ્રંથ ૧ લો--ભાગ પહેલો, બીજો અને ત્રીજો

ઇંચિ પાા×૮નાં પૃષ્ઠ ૫૭૫, મૂલ્ય રા પો. ા=

આમાંના કેટલાક વિષયોઃ—ધર્મ એટલે શું? વેદાન્ત અને સુધારો. આર્ય તત્ત્વજ્ઞાનનાં પગથિયાં. અનુભવનો માર્ગ. અમેરિકાની સર્વધર્મપરિષદ્‌માં વ્યાખ્યાન. ભારતમાં મળેલાં અનેક માનપત્રો અને તેના બોધપ્રદ ઉત્તરો. ઇંગ્લૅન્ડ તથા અમેરિકાની સરખામણી. ભારતની જડતાનું કારણ—આત્મા પ્રતિ અવિશ્વાસ. તમારામાં અનંત સામર્થ્ય છે. મહાભારતના કૃષ્ણની પૂજા. પ્રાચીન સભ્યતાની વિશેષતા. ધાર્મિક ઉત્સવોની આવશ્યકતા. શ્રીકળ-વણીની રૂપરેખા. સંઘશક્તિ એજ મહાશક્તિ. સંકલ્પસિદ્ધ ઋષિઓનું સામર્થ્ય. અવતારી પુરુષોનો અનુભવ. સેવાધર્મની ઉત્તમતા. ભોગ અને યોગ સાથે બનેજ નહિ. સંન્યાસ-મહિમા અને કર્તવ્ય. અમેરિકાની વિજયકથા. સૂક્ષ્મ મનનું સામર્થ્ય. પાદરીઓનો ઉપદ્રવ. પ્રેતયોનિનું અસ્તિત્વ. એક પ્રેતાત્માનો ઉદ્ધાર. ડારવીનનો સિદ્ધાન્ત. શક્તિ ખીલ-વવાનો માર્ગ. ઇશ્વરના કૃપાપાત્ર કેમ બનાય? મનને વશીભૂત કરવાનો માર્ગ.

ગ્રંથ ૨ જો--ભાગ ચોથો અને પાંચમો

ઇંચ પાા×૮નાં પૃષ્ઠ ૬૦૦, મૂલ્ય રૂ રા પો. ા=

આમાંના કેટલાક વિષયોઃ—વેદાન્તનું મહાન કાર્ય. મારા યુદ્ધની વ્યૂહરચના. ભરતખંડના મહાન પુરુષો. ભરતખંડનું ભવિષ્ય. હિંદુધર્મનાં સામાન્ય મૂળતત્ત્વો. સંન્યા-સનો આદર્શ અને તેનું વ્યાવહારિક સ્વરૂપ. હું શું શીખ્યો છું? વર્તમાન હિંદના મહાન પ્રશ્નનું નિરાકરણ. પવહારી બાબાનું વૃત્તાન્ત. પરોપકાર કર્મબંધનને તોડી શકે છે. પરોપકાર પોતાના કલ્યાણમાટેજ કરવાનો છે. કર્મયોગનો આદર્શ.

ભાગ છટ્ઠો તથા સાતમો

ઇંચ ૫×૬ાાનાં પૃષ્ઠ ૪૨૦, મૂલ્ય રૂ ૧) પો. ૦)≡

આ ગ્રંથમાં સ્વામીજીના પત્રો, અનેકો સાથેનાં સંભાષણો, મુલાકાતો, તથા સંવાદોના રૂપમાં અનેક બોધપ્રદ વિષયો સમાયલા છે. જેમકેઃ—બાળકમાં જન્મથી ખોડ કોના પાપથી આવે છે? મૃત્યુ પછીની દશા. બાળલગ્નનિષેધ. દુષ્કાળોનો ગહન સવાલ. આત્માર્પણ કરનારા કાર્યકર્તાઓ. દરેક જણ વિવેકાનંદ થઈ શકે. અખંડ બ્રહ્મચર્ય એજ બળની ચાવી. પૂર્વ જન્મોનું જ્ઞાન. ગુરુકુલની પ્રાચીન પ્રથા. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની આવશ્યકતા. સત્યકામની વાર્તા. ત્યાગીઓના હાથનીચેનું શિક્ષણ. પાઠ્ય પુસ્તકો કેવી રીતે તૈયાર કરવાં? જપાનની મહત્તાનું રહસ્ય. અધિકારીવાદના અનર્થો.

भाग आठमो

ઇંચ ૫×૬॥ાનાં પૃષ્ઠ ૫૮૦, મૂલ્ય રૂ ૨) પો ૦।

આમાના કેટલાક વિષયો—પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભક્તિયોગ. ભક્તિ અને મૂર્તિપૂજા. વૈદિક ધર્મના આદર્શો થિયોસોફીવિષે વિચારો જડભરતની વાર્તા પ્રહ્લાદની વાર્તા જગતના મહાન આચાર્યો

भाग ९ मो–संपूर्ण जीवनचरित्र

ઇંચ ૫×૬॥ાના પૃષ્ઠ ૭૪૦, મૂલ્ય ૨) પાકુ ૨॥ પો ૦।–

અનેક ગ્રંથોને આધારે લખાયલા આ ચરિત્રમાં સ્વામીજીના જીવનની તમામ જાણવા જેવી બાબતો સમાવેશ થાય છે કેટલાક બાબતોના નામ—કુલવૃત્તાન્ત બાલ્યાવસ્થા અને વિદ્યાર્થી અવસ્થા આવી પડેલી વિપત્તિઓ જાગૃત થયેલી સત્યની જિજ્ઞાસા શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે સમાગમ સાધક દશા નિર્વિકલ્પ સમાધિ. હિમાલયમાં અને દેશના જૂદા જૂદા ભાગોમાં પ્રવાસી સાધુ તરીકેનું જીવન. અમેરિકાનો પ્રવાસ અને મુશ્કેલીઓ. સર્વધર્મપરિષદના સર્વોપરિ ધર્મવક્તા અને વેદાન્તના અદ્ભુત ઉપદેશક બેલૂર મઠ અને રામકૃષ્ણ મિશનની સ્થાપના ભગિની નિવેદિતા વગેરે શિષ્યોની ચર્ચાઓ. મરકી દુષ્કાળ વગેરે પ્રસંગોમાં તેમની સેવાઓ. અનાથાશ્રમો સેવાશ્રમો વગેરેની સ્થાપના ફરીથી અમેરિકા જવું બેલૂર મઠમાં જીવન. મહાસમાધિ ઉપસંહાર.

भाग १० मो–राजयोग

ઇંચ ૫×૬॥ાના પૃષ્ઠ ૩૦૦, મૂલ્ય ૧) પાકુ ૧॥ પો ૦)॥

આમાં સ્વામીજીનાં રાજયોગ ઉપરનાં આઠ મહત્ત્વપૂર્ણ ભાષણો ઉપરાંત યોગદર્શનનાં તમામ મૂળ સૂત્રો તેના અર્થ તેમજ વિવેચન સાથે આપેલાં છે યોગશાસ્ત્રને સમજતાં અનેક રહસ્ય તથા ખુલાસાઓ આમાં આવી જાય છે

भाग ११–१२–१३ तथा १४

આ ભાગો હવે પછી વિવિધ પ્રમાણો દ્વારા નીકળશે અને તેમાં સ્વામી વિવેકાનંદનો જ્ઞાનયોગ તથા બીજા બાકી રહેલા વિષયો આવશે

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય { અમદાવાદ અને મુંબઈ નં ૨

ચ્હા એ શું ખોરાક છે ?

ચાહ ખોરાક છે કે કેમ આ બાબત ઘણા ડોક્ટરો પ્રયોગો કર્યાજ કરે છે લગભગ બધા એકજ મત થયા છે કે ચાહને ખોરાક કહેવો તે મૂર્ખાઇ છે માત્ર ચાહની સાથે ખાંડ અને દુધ લેવામાં આવે છે તે ખોરાક રૂપ છે ખરા. ચાહ તો માણસના શરીરને અશક્તિ લાવવાવાળી ચીજ છે જ્યારે કોઈપણ કારણે શરીર થાકી જાય છે અને ... કરે છે ... તું આરામ કરતો નહિ ત્યારે આ થાકેલ માણસ ચાહનો પ્યાલો લઇ ... પેટમાં નાખે ... આ ... કહે છે કે ... રસ્તો ખુલ્લો છે ... આ પ્રમાણે થાકેલ માણસ કુદરત વિરૂદ્ધ જઇ કામ શરૂ કરે ... પરિણામ એ આવે છે કે થાક વિશેષ લાગતો જાય છે ... ચાહના ગોખીનો સમજી ચાહ કરતે બદલે ઉકાળા પીવાનું કરે તો જરૂર ટાંગીઆમ ... ચાહ પીવાથી તો ટાંગીઆ ગણી ... ઉપયોગ કરીને જોનારને માટે દુનીયામાં ... પ્રભુએ આંખ આપી છે ... તે મોટી ખાઈ ખોદી રાખી છે અને ... તેમાં પડે